İKTİSADA GİRİŞ (13. BASKI)

Editör

Prof. Dr. Kemal YILDIRIM

Yazarlar

Prof. Dr. Kemal Yıldırım
Anadolu Üniversitesi (Emekli)

Prof. Dr. İlyas Şıklar
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş
Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt Koyuncu
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Prof. Dr. Rasim Yılmaz
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Selim İnançlı
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Sami Taban
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Emekli)

Prof. Dr. Selim Yıldırım
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep Erdinç
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Çetin Polat
Anadolu Üniversitesi

PALME YAYINEVİ
ANKARA, 2025

PALME YAYINLARI : 2732
İKTİSADA GİRİŞ - 13. Baskı
Editör : Prof. Dr. Kemal YILDIRIM
Yayın Koordinatörü : İlhan Budak
Baskı Hazırlık : PALME Dizgi Grafik Birimi
Palme Yayınevi©2025
Yayıncı Sertifika No : 49844
ISBN : 978-625-6154-30-8

Baskı : Ankara Özyurt Matbaa Web Ofset Baskı Hizmetleri
Basımevi Sertifika No : 46772

Kitaba ilişkin telifin yarısı öğrencilere burs için TEV'e aittir.

Kitapta yer alan yazı, resim ve şekil 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kısmen ya da tamamen basılamaz, dolaylı dahi olsa kullanılamaz, teksir, fotokopi ya da başka bir teknikle çoğaltılamaz. Tüm hakları Palme Yayınevi'ne aittir.

Kütüphane Bilgi Kartı
Kemal YILDIRIM
İKTİSADA GİRİŞ
13. Baskı
1. Basım, 624 s, 16 x 24, Kaynaklar var
ISBN: 978-625-6154-30-8
Ekonomi

GENEL DAĞITIM
PALME YAYINEVİ

Merkez:
A. Adnan Saygun Caddesi,
No.: 10/1 Sıhhiye/ANKARA
Tel.: 312 433 37 57
Faks: 312 433 52 72

Şube 1:
Kavaklıdere Mahallesi, Olgunlar Caddesi,
No.: 4/B, Bakanlıklar/ANKARA
Tel. : 312 417 95 28
Faks : 312 419 69 64

Şube 2:
Kazım Dirik Mahallesi, Ankara Caddesi,
No.: 259/C, Bornova/İZMİR
Tel. : 232 343 10 77
Faks : 232 343 10 78

bilgi@palmeyayinevi.com www.palmeyayinevi.com

Ön söz

İnsanlığın varoluşuyla birlikte başlayan temel ihtiyaçların *(beslenme, barınma, giyinme ve sosyal hayat)* karşılanması ekonomik yaşamın ta kendisidir. İnsanlar yaşamları boyunca şu andaki durumlarını daha ileriye taşıyacak iyi bir hayat standardını her zaman isterler. Hayat standardındaki daha ileri düzey isteklerin bir sınırı yoktur. Ancak bu istekleri karşılayacak kaynaklar ise sınırlıdır ya da *kıttır*. Tüm isteklerine ulaşamayan insanlar bir seçim ya da *tercih* yapmak zorundadırlar. İktisat dersini ilk kez alan bir öğrencinin anımsadığı tek şey "*iktisadın kıtlık ve tercih bilimi*" olduğudur.

Hakkında çok detaylı bilgi sahibi olmasak bile, ekonomi terimini günlük yaşamımızın her evresinde kullanırız. Gazete okurken, radyo ve televizyonda haberleri izlerken ya da sosyal medyada gezinirken sık sık ekonomik terimlerle karşılaşırız. İşsizlik, enflasyon, stagflasyon, faiz, döviz, durgunluk, büyüme, gelir dağılımı, tüketici güveni, ekonomiye güven, kurumlara güven, bütçe açığı, cari açık, iç ve dış borçlanmalar, gayri safi yurt içi hasıla, verimlilik, etkinlik, dijital ekonomi, yeşil ekonomi, kurumsal ekonomi ve davranışsal ekonomi gibi kavramlar iktisadın açıklamaya çalıştığı konulardan bazılarıdır. Birbirleriyle oldukça yüksek düzeyde ilişkili bu kavramların üzerinde konuşabilmek için iktisat bilgisi gereklidir. En basit ifade ile iktisat, "bu karmaşık ekonomik yapı içerisinde iktisadi faaliyette bulunan birimlerin (bireyler ve kurumlar) tercihlerine ilişkin süreci inceleyen bir bilimdir" şeklinde tanımlanır. Özetle iktisat bilimi; bireylerin günlük yaşamlarında tercihlerini nasıl yaptıklarını inceler. İktisat kitaplarında ise; "iktisat sınırlı kaynakların sınırsız istekler için nasıl tahsis edildiğini inceleyen bilimdir" şeklinde tanımlanır.

İktisat bilimi kıtlığın yol açtığı tercihlere ait bilimsel çalışmayı kapsamı içine alır. Bize neyi seçmemiz gerektiğini söylemez, sadece bu seçimlerin bize neye mal olacağını açıklar ve her şeyin bir bedeli olduğunu söyler. İktisadın anası kıtlık, babası ise tercihtir. Çünkü tüm ekonomik birimler tarafından kıtlık dünyasında tercihlerin nasıl yapıldığı ya da kararların nasıl alındığı, bu kararlara ilişkin etkileşimin ne tür sonuçlar doğurduğu, bu etkileşimlerin gerçekleştiği yer olarak adlandırılan piyasalardaki fiyatların (evlatların) nasıl ortaya çıktığı, etkilerinin neler olduğu incelenir. Zaten ekonomi Yunanca "oikanomia" kelimesinden türetilmiş olup orijinal kullanımında da ailenin ya da evin idaresi anlamına gelir. Tüm ekonomik birimler, kararlarını verirken ailede mutlu olmayı (faydalarını en yükseğe çıkarmayı) amaçlarlar. Mutluluk her insanın aradığı ya da amaçladığı bir iyi oluş halidir.

Ekonomik birimleri fonksiyonlarına göre iki geniş kategoride inceleyebiliriz.Bunlardan ilki **alıcılar** diğeri ise **satıcılar**dır. Alıcılar çoğunlukla mal ve hizmeti satın alan tüketicilerdir. Satıcılar ise genellikle firmaları kapsamı içine alır, bunlar ürettikleri mal ve hizmetleri satarlar. Alıcılarla satıcıların etkileşimi **piyasa**yı oluşturur. Daha kapsamlı bir ifade ile bir mal veya hizmeti satmak arzusu ile arz edenlerle, sözü edilen mal veya hizmeti satın almak için talep edenlerin bir araya gelmesiyle piyasa oluşur. İşte bu piyasalarda akılcı (rasyonel) davranış sergileyen tüketiciler ya da talep edenler neyin üretilmesi gerektiğine dair sinyaller gönderirler (**Ne üretilecek?**). Öte yanda rasyonel kararlar alan üretici birimler yani arz edenler, kaynakları en etkin şekilde nasıl tahsis edileceğini ya da üretim tekniğinin nasıl olacağını belirlerler (**Nasıl üretilecek?**). Bunlar belirlendikten sonra arz ve talep edenlerin karşılıklı olarak avantajlı biçimde değiş tokuş yapabilecekleri piyasalarda her bir mal veya hizmet için fiyat ve çıktı (üretim) düzeyi belirlenir. Belirlenen bu fiyatlar, bölüşüm için de kilit rol üstlenir (**Bölüşüm nasıl olacak?**). Çünkü piyasa ekonomilerinde bir yıldaki milli gelire; ücret gelirleri, sermaye kazancı, toprağın ve müteşebbisin gelirlerini toplayarak da ulaşabiliriz (ücret + faiz + rant + kar). Dolayısıyla bölüşümün nasıl olduğu konusunda da bilgi sahibi oluruz. Diğer bir ifade ile ekonomide üretimin bölüşümü, bir yerde gelirin de bölüşümüdür. Gelirin bölüşümü de kaynakların sahipliğine ve bireylerin kaynaklarını yönlendirdiği alanlardaki fiyatlara bağlıdır. Örneğin yüksek katma değerli alanlara yönlendirilen kaynakların sahipleri de yüksek gelire sahip olurlar. Bunu yarım asırdır açık bir şekilde gözlemleyebiliyoruz. Şöyle ki; küreselleşme ve hızlı teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan kazananlar tarafında; yeniliklere, buluşlara ve AR-GE'ye önem veren şirketler ve nitelikli emek gücü gibi ekonomik birimler yer alırken, kaybedenler tarafında ise kalifiye olmayan işgücü ve verimliliği düşük firmalar bulunur. Bu yüzden gelir bölüşümünde eşitsizlik yaşanır.

Firmayı; mal ve hizmet üreten ekonomik birim olarak tanımlarsak, benzer (rakip) veya yakın ilişkili ürünleri satan veya üreten firmalar topluluğu endüstriyi (sanayii) oluşturur. Örneğin, beyaz eşya endüstrisi, otomobil endüstrisi gibi…, bu endüstriler piyasanın arz yönünü, potansiyel alıcılar ise piyasanın talep yönünü oluşturur. İşte her bir ürüne yönelik bu piyasadaki arz ve talep o ürünün fiyatını belirler. Bir ürüne ilişkin fiyat farklılığı potansiyel olarak arbitrajın ortaya çıkmasına neden olur. **Arbitraj** bir şehirde, bir bölgede, bir ülkede fiyatın düşük olduğu yerden bu ürünü satın alıp, yüksek olduğu bölgede veya ülkede satma faaliyetleridir. Hatta internet üzerinden (online) arbitraj artık çok popülerdir (Örneğin bir ürünün E-bay üzerinden alınıp Amazon'da satılması gibi). Bu durumda daha büyük piyasa, hatta bu ürün için dünya piyasası oluşur. Böylece yurt içi ticaret ve dış ticaret hacmi artar. Ticaretin serbestleşmesiyle birlikte rekabet artar ve alış-verişler en düşük fiyattan gerçekleşir. Çünkü arbitraj ile fiyatlar küresel çapta birbirlerine yakınlaşır. Bu da uygun fiyatlarla ihtiyaçlarını karşılayan insanların refah düzeyini yükseltir.

Tüm ekonomik faaliyetler piyasalarda gerçekleşir. Ancak bazı piyasalarda çok sayıda alıcı ve satıcı varken bazılarında az sayıda olabilir. İkinci durumun geçerli olması

halinde piyasa aksaklıkları gözlemlenir. Bu aksaklıkları gidermede "Devletin rolü ne olmalıdır?" sorusu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla regülasyonların (düzenlemelerin) gerekliliği tartışılmaktadır ki, bu bir sistem sorununun çözümünü gerektirir. Her bir ekonomik sistemin (liberal, karma, kumanda ekonomileri gibi) sorunları çözmek için farklı önermeleri bulunmaktadır.

Piyasalar fiyatlar yoluyla kaynakları en verimli ve en kârlı alanlara yönlendirerek, üretim alanlarının belirlenmesine rehberlik eder. Diğer bir deyişle piyasalar bütün kaynakları en doğru ve en iyi şekilde tahsis etmek eğilimindedir. Ancak bu eğilimin tam bir garantisi yoktur. Yani görünmez el ya da piyasada dengenin otomatik olarak sağlanması bize her zaman rehberlik etmez. Bu nedenle diğer bilim dallarına kıyasla en tehlikeli bilim olan iktisadın; iyi öğrenilememesi veya uygulanamaması durumunda görünmez elin ne zaman çarpacağını; durgunluğa veya krize yol açacağını ön görmede yetersiz kalabiliriz. İşte bu yüzden devletin görünür eline (müdahalesine) ihtiyaç vardır. Piyasalardaki firmaların birleşmeleri, ele geçirme davranışları engellenmeli mi yoksa teşvik mi edilmeli, vergi, fiyat ve miktar kontrollerine yönelik ne tür adımlar atılmalı, dışsallıkların varlığı, kamusal malların varlığı (ki özel sektör bu malları üretmek istemez), monopolcü gücün varlığı durumlarında devletin müdahalesine ihtiyaç olur. Bu örnekler çoğaltılabilir. Daha da önemlisi devletin sağladığı adalet, hukuk, sosyal devlet anlayışı, fikri mülkiyet hakları ve özgürlük olmadan piyasalar sağlıklı işlemezler. Sağlıklı işleyen piyasalarda güven ortamı oluşur, insanlar devlete ve kurumlarına güvenir. Devlet ise refah toplumu yaratmak, üretim, yatırım ve teknolojik gelişmeyi teşvik için sosyal altyapıyı geliştirme gayreti gösterir. Böylece devletin uyguladığı kamusal politikalarla ülke insanlarının yaşam kalitesi yükselir ve mutluluğu artar.

Kitabımız Genel Ekonomi, Ekonomiye Giriş, İktisada Giriş ve Genel İktisat derslerine uygun olarak, okuyucu dostu bir eser olarak hazırlandı. Kitapta, bir öğrencinin öğrenim hayatı boyunca alacağı giriş düzeyinde iktisat dersleri kapsamında nelerin öğrenilmesi gerekliliğinin çerçevesini oluşturuyor. Öğrencilerin içinde yaşadıkları dünyayı anlama bağlamında kitap; iktisat olgusunun kapsayıcı ve kavrayıcı algılanmasını sağlayacak şekilde düzenlendi. Bu amaca uygun olarak konular öğrencilerin sadece bilgiyi öğrenmeleri temeline göre değil, aynı zamanda mesleki ve günlük hayatlarında nasıl uygulayacakları ve yaşamları boyunca nasıl kullanabileceklerini gösterecek anlamlı örneklerle desteklendi. Örneğin eğitim sürecinde öğrencilerimiz farklı koşullar altında "fayda-maliyet" analizi tekniğini kullanarak kararların nasıl alındığını deneyimleyebileceklerdir. Örnekleri genişletmek gerekirse; hayatın da ana felsefelerinden olan "her adımın (eylemin) bir bedeli olduğu" söylemi "fırsat maliyeti" prensibi içinde anlatılacaktır. Üretimden tüketime karar verme sürecinde de "marjinal fayda ve marjinal maliyet" eşitliğinin kullanımının gerekliliği, "marjinal prensibi" reel örneklerle betimlenecektir. Bunlara ek olarak üretim sürecinde üretim faktörlerindeki değişimin etkisi yine marjinal kavramı içinde ele alınacak, üretim sürecinde, diğer girdiler sabit olmak üzere herhangi bir girdi artışının üretimi artıracağı, ancak

bu artışın neden azalan oranda gerçekleştiği ve etkisinin nasıl olabileceği "azalan getiri" prensibi üzerinden en sade şekliyle açıklanacaktır. Yine bazı durumlarda karar verenler, bu karara bağlı ortaya çıkan tüm maliyetlere katlanmıyor veya tüm faydasından sadece kendileri yararlanmıyor, bu durum "taşma" ya da "dağılma" prensibi çerçevesinde ele alınacaktır. Diğer yandan ekonomik faaliyetler bütünlük içerisinde ele alınıp; işsizliğin, enflasyonun, krizlerin, gelir dağılımındaki bozulmanın ve ülkeler arasındaki büyüme farklılıkların nedenleri ekonominin "performans" prensipleri kapsamında açıklanacaktır. Son olarak insanlar için paranın ve/veya gelirin gerçek satın alma gücü "gerçeklik" prensibi ya da "ayakların yere basması" prensibi çerçevesinde betimlenecektir. Bu gibi prensipler kapsamı içinde iktisada ilişkin en önemli araçları kullanarak ekonominin mantığının anlaşılacağını ya da kavranacağını ümit ediyoruz.

Sonuç olarak hayat ekonomidir ve içinde yaşadığım dünyayı anlamak için öğrenilmesi gereklidir. Bu ekonomi biliminin mikro ve makro şeklinde iki önemli dalı bulunmaktadır. Makroekonomi; bir bütün olarak ekonominin işleyişiyle ilgilidir. Bu alanda hükümetlerin en önemli görevi; ulusal ekonominin makroekonomik düzeyde performansını yükseltecek politikaları geliştirmektir. Bunun için ekonomik büyüme nasıl sağlanacaktır, fiyat istikrarına ve yüksek istihdam düzeyine nasıl ulaşılacaktır gibi konular üzerine çalışılır. Aslında makroekonomi uzun dönemde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, tüketim, yatırım, işsizlik, enflasyon gibi çok önemli olan serilere ilişkin trend değerlerini anlamamızı sağlar. Bu değişkenlerin yıllar boyunca aldığı değerler (trend değerleri); ekonomik büyümeyi, yapısal işsizliği, enflasyonu ve gelir dağılımının seyrini anlamamıza ve yorum yapabilmemize büyük katkı sunar. Kısa dönemde ise makroekonomi kapsamı içinde bu trendin etrafındaki aylık, üç aylık, yıllık dalgalanmaları (konjonktür dalgalanmalarını) açıklar. Ekonomik faaliyetlerdeki her türlü gelişme bu dalgalanmalara bakılarak değerlendirilir. Bu değerlendirmede dünya üzerinde neden bazı ülkeler çok zengin iken bazıları neden fakirdir? Ülkelerin gelişmeleri büyümeleri neye bağlıdır? Bir refah artışı için mucize var mıdır? sorularını daha kolay yanıtlayabileceksiniz. Fiziksel ve beşeri sermaye yatırımlarının, teknolojik ilerlemenin ve yaratıcı fikirler üretmenin, yapısal reformlarla kurumlar ve sosyal yapıdaki gelişmelerin tüm bu sorunların yanıtları olduğunu göreceksiniz.

Özet olarak Makroekonomi; ekonominin performansını bir bütün olarak değerlendirmek için ekonomideki tüm firmaların, insanların ve kurumların piyasalar yoluyla etkileşimini ele alır ve toplumun nasıl zenginleşeceğini inceler. Mikroekonomi, ise bütünü oluşturan birimlerin (hane halkı, firma, endüstri gibi) davranışlarını inceler. Bu alanda tüketiciler için fayda maksimizasyonu ve üreticiler için kar maksimizasyonu araştırılır. İşte araştırılan bu maksimizasyon problemlerin çözümü ile ekonomi biliminde çok önemli olan arz talep eğrileri elde edilir. Günümüzde ekonomik analizlerde hem mikro hem de makro ekonomik analizler yaygın biçimde kullanılır. Çünkü toplumların temel ekonomik amacı kaynakların ve üretim tekniklerinin izin verdiği

ölçüde mümkün olan en yüksek yaşam standardına ulaşmaktır. Bu çerçevede kitapta onuncu bölüme kadar mikroekonomi ve geri kalan onbir bölümde de makroekonomi konuları işlenecektir. Her iki alanda da temel teşkil eden arz ve talep modeline (mikroekonomide tek bir bir ürüne yönelik arz-talep modeline ve makroekonomide toplam arz-toplam talep modeline) özel önem verilmiştir. Model oluşturmak ekonomi biliminde karmaşık olayların anlaşılır boyutlara indirgenmesi bakımından yararlıdır. Bu alanda oluşturulan modeller için iktisatçıların arz ve talep aletleriyle çalışmasının nedeni güçlü bir alet olmasıdır. Ekonomide nelerin olup bittiğini anlamak için arz ve talebe bakılır, çünkü;

- ✔ Arz ve talep karmaşık analizlere kıyasla basittir.
- ✔ Fiyattaki değişmelerin yönü arz ve talebe bakılarak anlaşılır.
- ✔ Her bir arz ve talep dengelerine bakarak karşılaştırmalı statik analiz yapılır.

Bu modeller çerçevesinde fiyat sistemi belirlendiğinden: "Ne üretilecek?", "Nasıl üretilecek?" ve "Bölüşüm nasıl olacak?" soruları çözüme kavuşacaktır. Yine makroekonomik alanda reel GSYİH, fiyat ve istihdam düzeyindeki dalgalanmalar nedeniyle birlikte ortaya çıkacak; işsizlik, enflasyon ve yoksulluk gibi olumsuzluklara yönelik uygulanması gereken politika önerileri doğru biçimde değerlendirilebilecektir. Ekonomi ile ilgili bir soru ile karşılaşıldığında verilebilecek en doğru yanıt, "bu bir arz–talep meselesidir" biçiminde olmalıdır. Bu her zaman için doğru bir yanıttır.

Kitabımızı kullanan öğretim üyeleri için slaytlar hazırlanmıştır. Bu slaytları Doç. Dr. Çetin Polat (cetinp@anadolu.edu.tr) veya Prof. Dr. Kemal Yıldırım'dan temin edebilirsiniz.

Palme Yayınevinin tüm ekibine gönülden teşekkürler.

Şubat 2025

Prof. Dr. Kemal Yıldırım
Anadolu Üniversitesi (Emekli)
kyildirim@anadolu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1 EKONOMİ NEDİR? 1

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 1
GİRİŞ 1
TEMEL KAVRAMLAR 3
Mal ve Hizmetler 3
Kaynaklar 3
EKONOMİ VE BİREYSEL KARARLAR. 4
İnsanlar Rasyoneldir 5
İnsanlar Teşviklere Yanıt Verirler 6
Optimal Kararla Marjinalde Alınır 6
EKONOMİ BİLİMİNDE ÜÇ TEMEL SORU 7
Hangi Mallar ve Hizmetler Üretilecek 7
Mal veya Hizmetler Nasıl Üretilecek 7
Üretilen Mal ve Hizmetlere Kimler Sahip Olacak 8
Temel Üç Sorunun Çözümü 8
EKONOMİ BİLİMİNDE MODELLER 8
Pozitif ve Normatif Analiz 9
Sebep Sonuç İlişkisi 10
Makroekonomi-Mikroekonomi Ayrımı 11
DEĞER KURAMI VE SU-ELMAS PARADOKSU 12
KARAMSAR OLMAYAN BİLİM VE FARKLI DÜŞÜNEBİLME TARZI 14
EKONOMİK MODELLERDE GRAFİKLERİN KULLANIMI 16
İki Değişkenli Grafikler 16
Eğimin Tanımı ve Ölçülmesi 17
NE ÖĞRENDİK? 21
CEVAP ANAHTARLARI 23

BÖLÜM 2 KITLIK, TERCİH VE FAYDA 25

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 25
GİRİŞ 25
KITLIK VE TERCİH 26
SEÇİM VE FIRSAT MALİYETİ 27
FIRSAT MALİYETİ VE PARASAL MALİYET 28
ÜRETİM İMKANLARI SINIRI. 29
Artan Fırsat Maliyeti 31
Üretim Olanakları Sınırındaki Kaymalar: Ekonomik Büyüme 33

ALTERNATİFEKONOMİK SİSTEMLER 36
Piyasa Ekonomileri Sistemi 36
Kumanda Ekonomileri Sistemi 37
Karma Ekonomiler Sistemi 38
TERCİH VE FAYDA 39
Toplam ve Marjinal Fayda 40
Marjinal Fayda ve Bireyin Talep Eğrisinin Elde Edilişi 43
Tercihler ve Tüketici Dengesi 43
NE ÖĞRENDİK? 44
CEVAP ANAHTARLARI 47

BÖLÜM 3 ARZ VE TALEP 51
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 51
GİRİŞ 51
TALEP VE TALEP MİKTARI 52
TALEP ŞEDÜLÜ 53
TALEP EĞRİSİ 54
PİYASA TALEP EĞRİSİ 54
TALEP EĞRİSİ BOYUNCA HAREKETLENME 55
TALEPTEKİ KAYMALAR 56
Tüketicilerin Gelirindeki Değişme 57
İlişkili Malların Fiyatları 57
Tüketicilerin Zevk ve Tercihleri 58
Tüketicilerin Beklentileri 58
Piyasadaki Tüketicilerin Sayısı 58
ARZ VE ARZ MİKTARI 59
ARZ ŞEDÜLÜ 61
ARZ EĞRİSİ 61
PİYASA ARZ EĞRİSİ 62
ARZ EĞRİSİ BOYUNCA HAREKETLENME 63
ARZDAKİ KAYMALAR 64
Girdi Fiyatlarındaki Değişme (Üretim Maliyetlerindeki Değişme) 64
Teknoloji ve Üretkenlik 65
Vergiler ve Sübvansiyonlar 65
Beklentiler 65
Endüstrideki Firmaların Sayısı 65
PİYASA DENGESİ 66
Arz ve Talep Şedüllerinin Birlikte Kullanılması 67
DENGEDEKİ DEĞİŞMELER 69
Talep Eğrisindeki Kaymalar 69
Arz Eğrisindeki Kaymalar 70
Arz ve Talep Eğrilerindeki Eş Anlı Kaymalar 71
NE ÖĞRENDİK? 76
CEVAP ANAHTARLARI 78

BÖLÜM 4 ESNEKLİK 83
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 83
GİRİŞ 83
TALEBİN FİYAT ESNEKLİĞİ 84
Fiyat Esnekliği: Tanımı ve Ölçülmesi 86
Esneklik Terminolojisi 88
Doğru Şeklinde Bir Talep Eğrisi Boyunca Esneklik 90
Orta Nokta Formülle Esneklik Hesaplaması (Yay Esnekliği ya da Ark Esnekliği) 91
Fiyat Esnekliği veToplam Hasılat 92
TALEBİN FİYAT ESNEKLİĞİNİ ETKİLEYEN EKONOMİK FAKTÖRLER 95
Ürün İçin İkame Edilebilirliğin Derecesi 95
Ürünün Tüketici Bütçelerindeki Önemi 96
Malın Tatmin Ettiği İhtiyacın Niteliği (Zorunlu ve Lüks Mal) 97
Kısa ve Uzun Dönemde Esneklik 97
TALEPTEKİ KAYMALARA İLİŞKİN ESNEKLİKLER 98
Talebin Gelir Esnekliği 98
Çapraz Fiyat Talep Esnekliği 100
ARZESNEKLİĞİ 102
Arz Esnekliğinin Tanımlanması ve Hesaplanması 102
Arz Esnekliğini Etkileyen Faktörler 104
NE ÖĞRENDİK? 105
CEVAP ANAHTARLARI 107

BÖLÜM 5 ARZ VE TALEP UYGULAMALARI 111
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 111
GİRİŞ 111
HÜKÜMET MÜDAHALELERİNİN DENGE OLUŞUMLARINA ETKİSİ 112
Fiyat Kontrolleri (Taban ve Tavan Fiyat Uygulamaları) 112
Asgari Ücret Politikası 114
Tarımsal Destekleme Fiyatları 115
Kira Kontrolleri 116
MİKTAR KONTROLLERİ 118
Üretim Kotaları 118
İthalat Kotaları 119
VERGİ UYGULAMALARI 120
Vergi Yükü Dağılımı 122
TÜKETİCİ VE ÜRETİCİ RANTI YA DA ARTIĞI 125
Tüketici Artığı 125
Üretici Artığı 126
Bir Piyasada Tüketici ve Üretici Artığındaki Değişmeler 127
NE ÖĞRENDİK? 129
CEVAP ANAHTARLARI 131

BÖLÜM 6 ÜRETİM VE MALİYETLER 137
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 137
GİRİŞ 137
ÜRETİM VE ÜRETİM FONKSİYONU 138
KISA DÖNEMDE ÜRETİM 140
Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziksel Ürün. 140
TPPL, APPL ve MPPL Eğrilerinin Grafiksel Gösterimi 143
UZUN DÖNEMDE ÜRETİM 146
Faktör Bileşiminin Seçimi 149
MALİYETLER. 152
Açık veÖrtük Maliyetler 152
Ekonomik Kar 153
KISA DÖNEMDE MALİYETLER. 154
Değişken, Sabit ve Toplam Maliyet 155
Toplam Fiziksel Ürün ile Toplam Maliyet Arasındak İlişki 155
Marjinal Maliyet, Ortalama Toplam Maliyet, Ortalama Değişken Maliyet 158
UZUN DÖNEMDE MALİYETLER 162
Maliyet Eğrilerindeki Kaymalar. 165
NE ÖĞRENDİK?. 167
CEVAP ANAHTARLARI 169

BÖLÜM 7 TAM REKABET PİYASASI 173
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 173
GİRİŞ 173
TAM REKABET PİYASASININ ÖZELLİKLERİ. 174
TAM REKABET PİYASASINDA FİRMANIN KARŞILAŞACAĞI TALEP EĞRİSİ. 175
Kısa Dönemde Firma Davranışı 177
Toplam, Ortalama ve Marjinal Hasılat 177
Kısa Dönemde Kar Maksimizasyonu 180
Kısa Dönem Firma Arz Eğrisi 185
Uzun Dönemde Firma Davranışı 187
NE ÖĞRENDİK?. 189
CEVAP ANAHTARLARI 191

BÖLÜM 8 EKSİK REKABET PİYASALARI 197
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 197
GİRİŞ 197
TEKEL (MONOPOL) PİYASASI 198
Tekel Piyasasına İlişkin Özellikler. 198
Kısa Dönemde Monopolcü Firmanın Talep ve Toplam Hasılat Eğrisi. 199
Kısa Dönemde Monopolcü Firmanın Kar Maksimizasyonu 202
Uzun Dönemde Tekel Piyasasında Denge 204

Tekel Piyasasında Fiyat Farklılaştırması 204
Tam Rekabet Piyasası ile Tekel Piyasasının Karşılaştırılması 206
TEKELCİ (MONOPOLCÜ) REKABET PİYASASI 207
Monopolcü Rekabet Piyasasının Özellikleri 207
Monopolcü Rekabet Piyasasında Kısa Dönem Dengesi. 209
Monopolcü Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi 210
Tam Rekabet Piyasası ile Monopolcü Rekabet Piyasasının Karşılaştırılması. . 211
OLİGOPOL PİYASASI 212
Oligopol Piyasasın alİşkin Özellikler. 213
Oligopol Türleri 213
Oligopolde Piyasa Dengesi. 214
Oligopol Piyasasında Etkinlik 215
NE ÖĞRENDİK?. 216
CEVAP ANAHTARLARI 218

BÖLÜM 9 FAKTÖR PİYASASI. 223
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 223
GİRİŞ 223
EMEK PİYASASI. 224
Emek Talebi 224
Emek Talep Eğrisindeki Kaymalar. 226
Emek Arzı 227
Emek Arz Eğrisindeki Kaymalar 228
Emek Piyasasında Denge. 229
Emek Arz ve Talebindeki Değişmeler 230
DİĞER ÜRETİM FAKTÖRLERİ. 231
Toprak 231
Sermaye. 233
Yatırım ve Sermaye 234
Sermaye Faktörü Talep ve Arz Eğrileri. 236
NE ÖĞRENDİK?. 239
CEVAP ANAHTARLARI 241

BÖLÜM 10 MAKROEKONOMİ: TANIM, KAPSAM VE GELİŞİM. .243
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 243
GİRİŞ 243
TOPLULAŞTIRMA VE MAKROEKONOMİ 245
MAKROEKONOMİNİN KAPSAMI. 247
Çıktı (Üretim) ve İstihdam Düzeyi 247
Fiyat Düzeyinin İstikrarı 248
Ekonomik Büyüme 248
Bütçe Açıkları ve Kamu Borçları 248
Dış Açıklar 249

MAKRO EKONOMİNİN TARİHÇESİ 249
Büyük Buhran 253
Büyük Buhran'ın Nedenleri 254
MAKROEKONOMİDE TEMEL VARSAYIMLAR 255
Piyasaların Temizlenme Hızı Konusundaki Farklı Varsayımlar 256
Dengenin Tekliği Konusundaki Farklı Varsayımlar 257
Beklentilerin Biçimlendirilmesi Konusundaki Farklı Varsayımlar 257
Kısa ve Uzun Dönemin Nispi Önemi Konusundaki Farklı Varsayımlar. 258
EKONOMİK DALGALANMALAR 258
İstihdam İşsizlik ve Ekonomik Dalgalanma 260
Menkul Kıymetler Piyasası ve Ekonomik Dalgalanmalar. 261
Enflasyon ve Ekonomik Dalgalanma 261
EKONOMİK DALGALANMALARIN YUMUŞATILMASI: EKONOMİ POLİTİKASI 262
NE ÖĞRENDİK?. 264
CEVAP ANAHTARLARI 266

BÖLÜM 11 EKONOMİK PERFORMANSIN ÖLÇÜLMESİ 269

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 269
GİRİŞ 269
EKONOMİNİN İŞ YARATMA KAPASİTESİ: İŞSİZLİK VE İŞSİZLİĞİN ÖLÇÜLMESİ 270
İşsizlik Türleri 273
Friksiyonel İşsizlik. 273
Yapısal İşsizlik 274
Devresel İşsizlik 274
Tam İstihdam ve Doğal İşsizlik Oranı 275
İşsizliğin Maliyeti 275
İşsizlik Oranlarını Yorumlarken Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar 276
ENFLASYON 278
Bir Fiyat Endeksinin Oluşturulması 278
Sık Kullanılan Fiyat Endeksleri 279
GSYİH Zımni Deflatörü 280
Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE). 280
Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE) 281
Enflasyonun Maliyetleri 282
Beklenmeyen (Öngörülmeyen) Enflasyon ve Gelirin Yeniden Dağılımı 282
Beklenen (Öngörülen) Enflasyonun Maliyetleri. 284
TOPLAM HASILA VE EKONOMİK PERFORMANS AÇISINDAN ÖNEMİ 285
Nominal ve Reel GSYİH 285
Reel GSYİH'de Artış: Büyüme Oranı. 288
Reel GSYİH Neleri Ölçmez? 289
NE ÖĞRENDİK?. 291
CEVAP ANAHTARLARI 293

BÖLÜM 12 TEMEL MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER VE KAVRAMLAR (Nasıl Ölçülür, Nasıl Yorumlanır?) 297

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 297
GİRİŞ 297
EKONOMİK DEĞİŞKENLER 298
EKONOMİK MODEL 300
ÇEŞİTLİ MİLLİ HASILA VE GELİR KAVRAMLARI 300
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 300
Nihai Mallar, Aramalı ve Katma Değer 300
Cari Dönem Üretimi 302
Piyasa Fiyatları 302
Dairesel Akım Modeli ve GSYİH'nın Ölçülmesi 302
Harcama Yöntemiyle GSYİH'nın Ölçülmesi 305
Gelir Yöntemiyle GSYİH'nın Ölçülmesi 306
Üretim Yöntemiyle GSYİH'nın Ölçülmesi 307
Diğer Milli Gelir Kavramları 309
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 309
Safi MilliHasıla (SMH) 310
MilliGelir (MG) 310
Kişisel Gelir (KG ya da Y) 310
Harcanabilir (Kullanılabilir) Gelir (HG ya da Yd) 311
MALİ PİYASALARIN ANA GÖSTERGESİ: FAİZ ORANI 312
Faiz Oranıyla İlgili Ayrımlar Kısa ve Uzun Vadeli Faiz Oranı 312
Basit ve Bileşik Faiz 313
Nominal ve Reel Faiz Oranı 313
Makroekonomik Analizde Faiz Oranı 314
Tahvil Fiyatları ve Faiz Oranı 315
DÖVİZ KURUNUN ÖLÇÜLMESİ 315
Alternatif Döviz Kuru Tanımları 316
Reel Döviz Kuru 317
Düz ve Çapraz Döviz Kuru 317
Bazı Terimler 318
EKONOMİDE KAMU KESİMİ: KAMU AÇIKLARININ ÖLÇÜMÜ 318
Cari Açık 319
Birincil (Faiz Dışı) Bütçe Açığı 319
İşlemsel Açık 320
NE ÖĞRENDİK? 320
CEVAP ANAHTARLARI 323

BÖLÜM 13 KLASİK VE KEYNESYEN EKONOMİ. 325

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 325
GİRİŞ 325
KLASİK EKONOMİ 326
Klasik Ekonominin Varsayımları 327
Klasik Modelde Para ve Toplam Talep 327
Klasik Modelde İşgücü Piyasası 329
Üretim Fonksiyonu 329
Emek Talebi 330
Emek Arzı 332
Emek Piyasasında Denge ve Tam İstihdam Hasılası 333
Fiyat Düzeyinin Değişmesi ve Emek Piyasasında Denge 334
Klasik Modelde Mal Piyasası ve Faiz Oranı 336
Say Yasası 336
Klasik Faiz Teorisi: Tasarruf ve Yatırımların Eşitlenmesi 337
Klasik Modelde Toplam Arz 339
Düşey AS için Ücret ve Fiyat Esnekliğinin Önemi 340
Klasik Modelde Tam İstihdam Dengesi ve İşsizlik 342
KEYNESYEN EKONOMİ. 344
Keynesyen Devrim. 344
Denge Çıktı Düzeyi 345
İşgücü Piyasası ve İşsizlik Sorunu 346
Ücret ve Fiyat Esnekliği Tartışmaları ve Keynesyen Toplam Arz Eğrisi 347
Devletin Ekonomiye Müdahalesi. 349
Keynesyen Modelde İstem Dışı İşsizlik 350
2000'lerde Süregiden Tartışmalar 352
NE ÖĞRENDİK?. 353
CEVAP ANAHTARLARI 355

BÖLÜM 14 TOPLAM HARCAMA VE MİLLİ HASILA DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ (Basit Keynesyen Model) 359

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?. 359
GİRİŞ 359
TÜKETİM HARCAMALARI VE TASARRUFLAR. 360
Tüketim veTasarruf Fonksiyonları 361
Ortalama Tüketim ve Tasarruf Eğilimi 363
Marjinal Tüketim ve Tasarruf Eğilimi 365
Tüketim Harcamalarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri 366
Tüketicilerin Fiyatlar ve Gelir Düzeyi Hakkında Bekleyişleri 366
Tüketici Kredilerinin Maliyeti (ReelFaiz) ve Elde Edilebilirliği. 367
Hanehalklarının Servetleri 367
YATIRIM HARCAMALARI. 368
Firmaların Yatırım Kararları 369

Kar Bekleyişleri . . . 369
Faiz Oranları: Paranın Maliyeti . . . 369
Mevcut Sermaye Miktarı . . . 371
Yatırım Harcamalarındaki İstikrarsızlık . . . 371
Yatırım Türleri . . . 372
DENGE GELİR DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ . . . 373
Stok Ayarlanmaları ve Denge Çıktı Düzeyi . . . 375
Denge Gelir Düzeyinin Formülasyonu . . . 378
DENGE GELİR DÜZEYİNİN BELİRLENMESİNDE ALTERNATİF YOL: TASARRUF-YATIRIMEŞİTLİĞİ . . . 379
Tasarruf Paradoksu . . . 380
ÇOĞALTAN . . . 382
Çoğaltanın Hesaplanması . . . 385
Toplam Harcama Fonksiyonunun Eğilimi ile Çoğaltan Katsayısı Arasındaki İlişki . . . 386
Çoğaltan Mekanizmasının İşleme Şartları . . . 387
NE ÖĞRENDİK? . . . 388
CEVAP ANAHTARLARI . . . 390

BÖLÜM 15 DEVLETİN BULUNDUĞU VE DIŞA AÇIK EKONOMİDE DENGE GELİR DÜZEYİ . . . 393

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZMÜ? . . . 393
GİRİŞ . . . 393
KAMU SEKTÖRÜ VE TOPLAM HARCAMALAR . . . 394
TASARRUF-YATIRIM EŞİTLİĞİ YÖNTEMİNE GÖRE DENGE GELİR DÜZEYİ (SIZINTI-ENJEKSİYON YÖNTEMİ) . . . 396
Denge Gelir Düzeyinin Formülasyonu ve Çoğaltanlar ya da Çarpanlar . . . 397
Vergi Değişikliği ve Çoğaltan . . . 399
Otonom Vergilerdeki Değişiklik ve Çoğaltan . . . 399
Denk Bütçe Çoğaltanı . . . 400
Gelire Bağlı Vergilerde Değişiklik ve Çoğaltan . . . 400
Bütçe Açığı ve Yeniden Denk Bütçe Çoğaltanı . . . 404
Örnek Çözüm . . . 406
DIŞA AÇIK EKONOMİDE DENGE GELİR DÜZEYİ VE DIŞ TİCARET ÇOĞALTANLARI . . . 409
İhracat ve İthalat Fonksiyonları . . . 410
Net İhracat . . . 411
Dışa Açık Ekonomide Denge Gelir Düzeyi ve Dış Ticaret Çoğaltanları . . . 412
DEFLASYONİST VE ENFLASYONİST AÇIK . . . 415
Deflasyonist Açık . . . 415
Enflasyonist Açık . . . 417
NE ÖĞRENDİK? . . . 419
CEVAP ANAHTARLARI . . . 421

BÖLÜM 16 PARA VE BANKA 427
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 427
GİRİŞ 427
PARANIN TANIMI VE FONKSİYONLARI 428
Mübadele (Değişim) Aracı 428
Hesap Birimi 428
Değer Saklama ve Biriktirme Aracı 429
ÖDEME SİSTEMİNİN GELİŞİMİ 430
PARANIN ÖLÇÜLMESİ VE PARA ARZI 431
PARA ARZI SÜRECİNDEKİ AKTÖRLER VE PARA ARZININ BELİRLENMESİ 432
TC MerkezBankası 432
Merkez Bankası'nın Yükümlülükleri 433
Merkez Bankası'nın Varlıkları 434
Bankacılık ve Kaydi Para Yaratma Süreci 434
Bankacılık 434
Bir Banka Bilançosu 436
Bankaların Kaydi Para Yatırım Süreci 437
PARA ARZINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER 440
Zorunlu Karşılık Oranındaki Değişmenin Etkileri 442
Nakit-Mevduat Oranındaki Değişmenin Etkileri 442
Atıl Rezerv Oranındaki Değişmenin Etkileri 443
Atıl Rezerv Oranını Etkileyen Faktörler 443
PARA TALEBİ VE FAİZ ORANININ BELİRLENMESİ 444
Klasik Ekonomide Para Talebi 444
Keynesyen Ekonomide Para Talebi 445
DENGE FAİZ ORANI 446
Para Politikası ve EkonomikFaaliyet Düzeyi 447
FİNANSAL SİSTEM 448
NE ÖĞRENDİK? 450
CEVAP ANAHTARLARI 452

BÖLÜM 17 TOPLAM TALEP VE TOPLAM ARZ (Denge Gelir ve Fiyat Düzeyinin Belirlenmesi) 457
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 457
GİRİŞ 457
TOPLAM TALEP (AD) 458
Toplam Talep Eğrisinin Negatif Eğimli Olma Nedenleri 459
Reel Balans Etkisi 460
Zamanlararası İkame Etkisi 461
Uluslararası İkame Etkisi 462
Toplam Talepteki Değişmeler 463
Hükümet Politikalarındaki Değişmeler 463
Hanehalkları ve Firmaların Bekleyişlerindeki Değişmeler 464

Uluslararası Faktörlerdeki Değişmeler 465
Toplam Servetteki Değişmeler 466
TOPLAM ARZ (AS) 466
Toplam Arz Eğrisindeki Değişmeler 469
Ücretlerdeki Değişmeler 469
Emek Dışındaki Girdi Fiyatlarındaki Değişmeler 470
Teknoloji ve Emek Verimliliğindeki Değişmeler 470
Emek ve Sermayenin Ulaşılabilir Arzı 470
TOPLAM ARZ VE TOPLAM TALEP DENGESİ (Denge Çıktı ve Fiyat Düzeyi) 471
Makroekonomik Denge ve Tam İstihdam 472
Eksik İstihdam Dengesi ve Ekonominin Deflasyona Tepkisi 473
Aşırı İstihdam Dengesi 474
Deflasyon ,Enflasyon ve Stagflasyon 476
TOPLAM ARZ VE TOPLAM TALEP MODELİ KAPSAMINDA ÇOĞALTAN 477
NE ÖĞRENDİK? 480
CEVAP ANAHTARLARI 482

BÖLÜM 18 TOPLAM TALEP - TOPLAM ARZA YÖNELİK POLİTİKALAR, POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ VE ETKİNSİZLİĞİ TARTIŞMALARI 485

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 485
GİRİŞ 485
MALİYE POLİTİKASI 486
İşsizlikle Mücadelede Maliye Politikası Kullanımı 487
Enflasyonla Mücadelede Maliye Politikası Kullanımı 488
Ekonomideki Otomatik Stabilizatörler 488
Maliye Politikası Uygulamasında Bütçe 490
Maliye Politikası ve Kamu Borcu 491
Maliye Politikası Uygulamasında Sorunlar 493
Politik Eğilimin Yansımaları Sorunu 493
Gecikmeler Sorunu 493
Dışlama Sorunu 494
PARAPOLİTİKASI 495
Para Piyasası ve Merkez Bankasının Hedef Seçimi 495
Para Politikası Hedefleri 496
Politika Uygulamalarının Etkileri 497
GENİŞLETİCİ POLİTİKA ETKİLERİ 497
Genişletici Maliye Politikası 497
Genişletici Para Politikası 499
MALİYE POLİTİKASININ UZUN DÖNEM ETKİLERİ ARZ YÖNLÜ EKONOMİ POLİTİKALARI 501
POLİTİKA TARTIŞMALARINA BİR BAKIŞ 503
Monetaristler 504

Monetaristlerle Keynesyenler Arasındaki Anlaşmazlıklar 505
Yeni Klasikler 506
Politika Tartışmalarında Bugünkü Durum 507
NE ÖĞRENDİK? 508
CEVAP ANAHTARLARI 510

BÖLÜM 19 ULUSLARARASI EKONOMİ VE ULUSLARARASI FİNANSMAN 515

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 515
GİRİŞ 515
ULUSLARARASI TİCARET 516
Mutlak Üstünlük Teorisi 518
Karşılaştırmalı Üstünlükler Prensibi 518
ULUSLARARASI TİCARETİN FAYDASI 520
Üretim İmkanları Eğrisi ve Dış Ticaretten Sağlanan Kazanç 520
DIŞ TİCARETTE UZMANLAŞMA VE ULUSLARARASI REKABETİN SONUÇLARI 522
DIŞ TİCARETİ KISITLAYICI UYGULAMALAR 523
Tarifeler 524
Kotalar 524
Diğer Kısıtlamalar 524
TİCARET ENGELLERİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR VE TÜKETİCİ REFAHI 525
ULUSLARARASI TİCARETİN FİNASMANI 527
YABANCI ÜLKE PARASI (DÖVİZ) KULLANIMI, ELDE EDİLMESİ VE ÖDEMELER BİLANÇOSU 528
Ödemeler Bilançosu 529
ÖDEMELER BİLANÇOSU AÇIKLARI VE AÇIKLARIN FİNANSMANI 532
DIŞ TİCARET VE TOPLAM TALEP 532
NİSBİ FİYATLAR İHRACAT VE İTHALAT 533
DÖVİZ KURUNDAKİ DEĞİŞMENİN ETKİLERİ 534
DIŞA AÇIK EKONOMİDE TOPLAMARZ 535
DÖVİZ KURUNDAKİ DEĞİŞMELERİN AD-AS MODELİ ÇERÇEVESİNDE MİLLİ GELİR VE FİYAT DÜZEYİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ 536
NE ÖĞRENDİK? 538
CEVAP ANAHTARLARI 540

BÖLÜM 20 BÜYÜME, KALKINMA VE YOKSULLUKLA MÜCADELE 545

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ? 545
GİRİŞ 545
EKONOMİK BÜYÜMENİN HESAPLANMASI 547
BÜYÜMENİN KAYNAKLARI 550
TOPLAM ÜRETİM FONKSİYONU 552

TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA EKONOMİK BÜYÜME 555
Uzak Doğu Asya Mucizesi 556
Latin Amerika'nın Hayal Kırıklığı. 557
Afrika'nın Sıkıntıları ve Umutları. 558
Türkiye'nin Beklentileri 558
BÜYÜME ORANINI ARTTIRMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR 559
BÜYÜME MODELLERİ 561
Harrod-Domar Modeli 561
Solow Modeli 561
İçsel Büyüme Modelleri 563
EKONOMİK BÜYÜME VE YAŞAM STANDARDI 564
KALKINMA VE YOKSULLUKLA MÜCADELE 566
Kalkınmanın Tanımı ve Önemi 566
Kalkınma Ekonomisinin Evrimi 567
AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİ 569
Ekonomik Özellikler. 569
Demografik Özellikler 570
Sosyal Özellikler 571
Siyasal Özellikler. 571
Yönetsel Özellikler. 572
Azgelişmişliğin Kısır Döngüsü 572
YOKSULLUK VE YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARI 573
Yoksulluk Kavramı. 573
Yoksulluk ve Eşitsizlik 575
Yoksullukla Mücadele Politikaları 576
Milli Gelirin Eşitsizliğe Neden Olmayacak Şekilde Artırılması 576
Eğitim Seviyesinin Yükselmesi 577
Sosyal Kalkınmanın Sağlanması. 577
Kadın ve Çocuk Yoksulluğunun Azaltılması 578
Mikro Kredi. 579
Sübvanse Krediler ve Yoksullukla Mücadele (Faiz Oranları
ve EkonomikKalkınma) 581
NE ÖĞRENDİK?. 583
CEVAP ANAHTARLARI 585

YARARLANILAN KAYNAKLAR 589

GRAFİKLER

Grafik 1.1. İstanbul Şehrinin Elektrik Enerjisinin Varsayımsal Tahmini Talep Eğrisi 17
Grafik 1.2. Yağmurla Şemsiye Satışı Arasındaki İlişki 18
Grafik 1.3. Kış Mevsimi Sıcaklık Değişmeleri ve Palto Satış Miktarları 18
Grafik 1.4. Farklı Türden Doğruların Eğimleri 19
Grafik 1.5. İki Değişken Arasındaki Doğrusal Olmayan İlişki 19
Grafik 1.6. Doğrusal Olmayan Eğrilerin Eğimleri 20
Grafik 1.7. Maksimum ve Minimum Değerlere Sahip Eğriler 20

Grafik 2.1. Üretim İmkanları Sınırı Eğrisi 31
Grafik 2.2. Üretim İmkanları Sınırı Eğrisindeki Kayma 33
Grafik 2.3. Üretim İmkanları Sınırı Eğrisindeki Değişim 34
Grafik 2.4. Üretim Olanakları Sınırındaki Kaymalar: Yatırım ve Tüketim Malları 35
Grafik 2.5. X Malı için Toplam ve Marjinal Fayda 42
Grafik 2.6. Kardinalist Yaklaşımda Tüketici Talep Eğrisinin Elde Edilişi 44

Grafik 3.1. Tüketici A'nınTalep Eğrisi 54
Grafik 3.2. Bireysel Talep Eğrisinden Piyasa Talep Eğrisine 55
Grafik 3.3. Piyasa Talep Eğrisi Boyunca Hareketlenme 55
Grafik 3.4. Piyasa Talep Eğrisinde Kaymalar 57
Grafik 3.5. Ali'nin X Malı Arz Eğrisi 61
Grafik 3.6. Bireysel Arz Eğrisinden Piyasa Arz Eğrisine 62
Grafik 3.7. Piyasa Arz Eğrisi Boyunca Hareketlenme 63
Grafik 3.8. Arz Eğrisinde Kaymalar 64
Grafik 3.9. Piyasa Talep ve Arz Şedüllerinin Bir Araya Gelmesi: Kıtlık, Denge, Artık 68
Grafik 3.10. Piyasa Talep Eğrisindeki Kayma ve Denge Değişmeleri 70
Grafik 3.11. Piyasa Arz Eğrisindeki Kayma ve Denge Değişmeleri 71
Grafik 3.12. Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar:
Arz ve Talepteki Aynı Miktardaki Artış 72
Grafik 3.13. Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar:
Arzdaki Artışın Talepteki Artıştan Daha Küçük Olması 73
Grafik 3.14. Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar:
Arzdaki Artışın Talepteki Artıştan Daha Büyük Olması 73

Grafik 3.15. Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Ters Yönlü Kaymalar: Arz Sola, Talep Sağa Kaydığında Denge 74
Grafik 3.16. Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı, Ancak Ters Yönlü Kaymalar: Arz Azalırken, Talep Daha FazlaArtarsa 75
Grafik 3.17. Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Ters Yönlü Kaymalar: Arz Azalırken Talep Daha Az Artarsa 75

Grafik 4.1. Farklı Esnekliklere Sahip İki Talep Eğrisinin Karşılaştırılması 85
Grafik 4.2. Farklı Talep Esneklikleri Durumunda Arzdaki Bir Düşüş 85
Grafik 4.3. Farklı Eğimlere Sahip İki Talep Eğrisine İlişkin Aynı Esneklik 88
Grafik 4.4. Tam İnelastik, Tam Esnek ve Her Noktasında Birim Esnek Talep Eğrileri 89
Grafik 4.5. Doğru Şeklinde Bir Talep Eğrisi Üzerinde Farklı Esneklik Noktaları 91
Grafik 4.6. Esnek Talep Durumunda Fiyattaki Düşüş ve Toplam Hasılat 93
Grafik 4.7. İnelastik Talep Durumunda Fiyattaki Düşüş veToplam Hasılat 94
Grafik 4.8. Normal Bir Mal için Gelir Esnekliği 99
Grafik 4.9. Arz Esnekliği 103

Grafik 5.1. Taban Fiyat Uygulaması 113
Grafik 5.2. Tavan Fiyat Uygulaması 113
Grafik 5.3. Asgari Ücret Uygulaması ve İşsizlik 114
Grafik 5.4. Tarımsal Destekleme Fiyatları (Taban Fiyat) ve Arz Fazlası 116
Grafik 5.5. Kira Kontrolleri ve Kıtlık 117
Grafik 5.6. Üretim Kotaları 119
Grafik 5.7. İthalat Kotaları 119
Grafik 5.8. Birim Başına Vergilerin Üretici Tarafından Ödenmesi ve Vergi Yükü 121
Grafik 5.9. Talebin Fiyat Esnekliğinin Arzın Fiyat Esnekliğinden Küçük Olduğu Durumda Verginin Taraflara Arasındaki Dağılımı 122
Grafik 5.10. Talep Eğrisinin Yatay Eksene Dik Olduğu Durumda Vergi Yansıması 123
Grafik 5.11. Talep Eğrisinin Yatay Eksene Paralel Olduğu Durumda Vergi Yansıması 124
Grafik 5.12. Arz Eğrisinin Yatay Eksene Paralel Olduğu Durumda Vergi Yansıması 124
Grafik 5.13. Tüketici Artığı 126
Grafik 5.14. Üretici Artığı 127
Grafik 5.15. Üretici ve Tüketici Artığı 128
Grafik 5.16. Verginin Refah Etkisi Üretici ve Tüketici Artığındaki Değişmeler 128

Grafik 6.1. Diğer Değişkenler Sabitken Emek Girdisinin Miktarı Değiştirilerek TPPI, MPPI ve APPI Eğrilerinin Elde Edilişi 144
Grafik 6.2. Toplam Maliyet Eğrisinin Toplam Fiziksel Ürün Eğrisinden Elde Edilişi 156
Grafik 6.3. a) X Firmasının TVC, TFC ve TC Eğrileri, b) X Firmasının MC, AFC ve ATCEğrileri 161

Grafik 6.4. Farklı İşletme Büyüklükleri ve ATC Eğrileri 163
Grafik 6.5. Uzun Dönem Ortalama Maliyet Eğrisinin Elde Edilişi 164
Grafik 6.6. Teknolojik İlerlemenin LRAC ve Optimum Üretim Ölçeği Üzerindeki Etkisi 165

Grafik 7.1. Tam Rekabette Piyasa ve FirmaTalep Eğrileri 176
Grafik 7.2. Toplam Hasılat, Ortalama ve Marjinal Hasılat Doğruları 178
Grafik 7.3. Toplam Hasılat, Ortalama ve Marjinal Hasılat Doğruları 180
Grafik 7.4. Toplam Hasılat-Toplam Maliyet YaklaşımıylaKısaDönem Kar Maksimizasyonu 183
Grafik 7.5. Marjinal Maliyet, Marjinal Hasılat Yaklaşımı ile Kısa Dönem Kar Maksimizasyonu 184
Grafik 7.6. Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi 186
Grafik 7.7. Tam Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi 188

Grafik 8.1. Monopolcü Firmaya Ait MR, AR ve TR Eğrileri 201
Grafik 8.2. Monopolcü Firmanın Kar Maksimizasyonu 203
Grafik 8.3. Monopolcü Firmanın İkinci Derece Fiyat Farklılaştırması 206
Grafik 8.4. Monopolcü Rekabet Piyasasında Kısa Dönem Dengesi 209
Grafik 8.5. Monopolcü Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi 211

Grafik 9.1. Emeğin Marjinal Ürün Değeri Eğrisi ya da Emek Talep Eğrisi 225
Grafik 9.2. Piyasa Emek Talep Eğrisi 226
Grafik 9.3. Geriye Bükümlü Emek Arz Eğrisi 228
Grafik 9.4. Piyasa ve Firma için Emek Piyasası Dengesi 229
Grafik 9.5. Emek Talep ve Arz Eğrisinde Sağa Kaymanın Sonuçları 230
Grafik 9.6. Faktör Talep Eğrisi Olarak Kullanılan MRP Eğrisi Kesiminin Belirlenmesi 232
Grafik 9.7. Toprak Faktörü Piyasa Dengesi 233
Grafik 9.8. Bir Firmanın Fiziksel Sermaye Faktörü Talep Eğrisi 237
Grafik 9.9. Fiziksel Sermaye Girdisi için Piyasa Dengesi 238

Grafik 10.1. 24 Yıllık Sürede Türkiye'de GSMH ve Trend Değeri 259
Grafik 10.2. Ekonomik Dalgalanmaların Aşamaları 260

Grafik 13.1. Klasik Modelde Toplam Talep Eğrisi 329
Grafik 13.2. Üretim Fonksiyonu ve Emeğin Marjinal Ürünü 330
Grafik 13.3. Reel Ücret Veri İken Optimum İstihdamın Seçilmesi 331
Grafik 13.4. Bireysel Emek Arz Eğrisi 332
Grafik 13.5. Emek Piyasasında Denge ve Tam İstihdam Hasılası 333
Grafik 13.6. Fiyat Düzeyinde Bir Yükselmenin İşgücü Piyasasına Etkisi 335
Grafik 13.7. Ödünç Verilebilir Fon Piyasasında Denge Faiz Oranı 338

Grafik 13.8. Klasik Modelde Toplam Arz Eğrinin Elde Edilişi 339
Grafik 13.9. Klasik Toplam Arz Eğrisi 341
Grafik 13.10. Klasik Modelde Toplam İstihdam Dengesi ve Geçici İşsizlik 342
Grafik 13.11. Keynesyen Toplam Arz Eğrisi 349
Grafik 13.12. Keynesyen Modelde Eksik İstihdam Dengesi ve İstem Dışı İşsizlik 351

Grafik 14.1. Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları 362
Grafik 14.2. Tüketimin Gelirin Dışındaki Belirleyicilerindeki Değişmenin Tüketim Fonksiyonuna Etkileri 367
Grafik 14.3. Yatırım ve Faiz Arasındaki Tersİlişki 370
Grafik 14.4. Otonom ve Uyarılmış Harcamalar 372
Grafik 14.5. İki Kesimli Ekonomide Planlanan Toplam Harcamalar 374
Grafik 14.6. Harcama Gelir Modeli Çerçevesinde Denge Milli Gelir Düzeyi 374
Grafik 14.7. Denge Gelir Düzeyi 377
Grafik 14.8. Denge Şartı Olarak Yatırım-Tasarruf Eşitliği 380
Grafik 14.9. Tasarruf Paradoksu 381
Grafik 14.10. AD-AS veTasarruf Paradoksu 382
Grafik 14.11. Otonom Harcamadaki Bir Artışın Yarattığı Değişiklik 383
Grafik 14.12. Çoğaltanın Grafikle Gösterimi 386
Grafik 14.13. Marjinal Tüketim Eğilimi ve Çoğaltan Katsayısının Değişmesi 387

Grafik 15.1. Kamu Kesimi veToplam Harcamalar 396
Grafik 15.2. Kamu Kesimi ve Denge Gelir Düzeyi: Sızıntı-Enjeksiyon Yöntemi 397
Grafik 15.3. Vergi Oranında Bir Azalmanın Etkisi 403
Grafik 15.4. Denk Bütçe Çoğaltanı 405
Grafik 15.5. Transfer Harcamalarında Artış 407
Grafik 15.6. Kamu Harcamalarındaki Azalma 408
Grafik 15.7. Vergi Oranındaki Azalmanın Etkisi 408
Grafik 15.8. Net İhracat ve Toplam Harcamalar (ToplamTalep) 410
Grafik 15.9. İhracat ve İthalat Fonksiyonları 411
Grafik 15.10. Net İhracat 412
Grafik 15.11. Dışa Açık Ekonomide Denge Gelir Düzeyi 414
Grafik 15.12. Deflasyonist Açık ve GSMH Açığı 416
Grafik 15.13. Enflasyonist Açık ve GSMH Açığı 417

Grafik 16.1. Para Talebi Faiz İlişkisi 446
Grafik 16.2. Denge Faiz Oranı 447
Grafik 16.3. Para Arzındaki Değişmenin Denge Faiz Oranı Üzerindeki Etkileri 448

Grafik 17.1. Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilişi 459
Grafik 17.2. Toplam Talep Eğrisindeki Kaymalar 464
Grafik 17.3. Kısa ve Uzun Dönem Toplam Arz 467
Grafik 17.4. Toplam Arz Eğrisinde Kaymalar 469
Grafik 17.5. Denge Çıktı ve Fiyat Düzeyi 472
Grafik 17.6. Eksik İstihdam Dengesi ve Ekonominin Ayarlanma Süreci 473
Grafik 17.7. Aşırı İstihdam Dengesi ve Ekonominin Ayarlanma Süreci 475
Grafik 17.8. AD-AS Modeli Kapsamında Çoğaltan Mekanizmasının İşleyişi 478

Grafik 18.1. Genişletici Maliye Politikası veDışlama Etkisi 498
Grafik 18.2. Para Talebindeki Artış Sonucu Yükselen Faizin Planlanan Harcama Üzerine Etkisi 498
Grafik 18.3. Genişletici Para Politikası ve Yatırım Talebi 500
Grafik 18.4. Genişletici Para Politikası Sonucu Denge Gelir Düzeyi 500
Grafik 18.5. Arz Yönlü Politikaların Etkileri 502

Grafik 19.1. Üretim İmkanları Doğruları ve Ticaret Sonucu Sağlanan Kazanç 521
Grafik 19.2. AD-AS Modeli Çerçevesinde Net İhracattaki Artışın Etkisi 533
Grafik 19.3. Ulusal Para Değerindeki Değişmenin Fiyat Düzeyi ve Hasılaya Etkisi (AD Yönünden) 535
Grafik 19.4. Ulusal Paranın Değerindeki ve Kurdaki Değişmelerin Fiyat ve Hasılaya Etkileri (AS Yönünden) 536
Grafik 19.5. Ulusal Paranın Değer Kaybetmesinin Etkileri 536
Grafik 19.6. Ulusal Paranın Değerlenmesinin Etkileri 537

Grafik 20.1. Fiziki Sermaye Stoku Artarken Toplam Üretim Fonksiyonunun Eğişimi 553
Grafik 20.2. Etkin Emek Birimi Artarken Toplam Üretim Fonksiyonunun Eğişimi 554
Grafik 20.3. Etkin Emek Biriminin Sabit Tutulması 555

TABLOLAR

Tablo 1.1. Düşen Yağmurla Satılan Şemsiye Miktarına İlişkin Varsayımsal Değerler 17
Tablo 1.2. Ankara İli Kış Mevsimi Sıcaklık Ortalamaları ve Satılan Palto Miktarı 18

Tablo 2.1. Üretim Olanakları 30
Tablo 2.2. Tüketilen Lahmacun Düzeyleri ve Fayda Kombinasyonları 42

Tablo 3.1. A Tüketicisinin Talep Şedülü 53
Tablo 3.2. X Malı Piyasa Talep Şedülü 55
Tablo 3.3. Ali'nin X Malı Arz Şedülü 61
Tablo 3.4. Bireysel Arz Şedülünden Piyasa Arz Şedülüne 62
Tablo 3.5. Her Fiyat Düzeyine Karşı Gelen Arz ve Talep Edilen Mal ve Hizmet Miktarları 67

Tablo 4.1. Net Değişim 93
Tablo 4.2. Net Değişim 94
Tablo 4.3. Hasılat ve Fiyat Esnekliği 95

Tablo 6.1. X Firmasının TPPI, MPPI ve APPI'sinin Emek Girdisiyle İlişkisi 143
Tablo 6.2. Farklı Emek ve Sermaye Giridileri için Z Firmasının Toplam Ürün Düzeyleri 148
Tablo 6.3. X Firmasının Üretim ve Maliyet Düzeyleri 160

Tablo 7.1. İki Farklı Piyasa Fiyatı için Toplam Hasılat Değerleri 179
Tablo 7.2. Farklı Üretim Miktarları için TVC, TFC, TC, MR, AR, TR, TP Değerleri 181

Tablo 8.1. Farklı Fiyat Düzeylerinde Monopolcü Firma için TR, AR ve MR Değerleri 201
Tablo 8.2. Monopolcü Firmanın Kar Maksimizasyonuna İlişkin Değerler 202

Tablo 11.1. Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler (2010-2018) 272
Tablo 11.2. Nominal GSYİH Artış Oranları (2000-2018) 287
Tablo 11.3. Reel GSYİH Artış Oranları (2000-2018) 287

Tablo 12.1. Bütçe Açığı ve Birincil Bütçe Açığı (Faiz Dışı Fazla) (2010-2018) (MilyonTL) 319

Tablo 14.1. Temsili Ekonomimiz için Toplam Gelir ya da Harcanabilir Gelir ile Planlanan Tüketim ve Planlanan Tasarruf 361
Tablo 14.2. Temsili Ekonomimiz için Ortalama Değerlerin Hesaplanması 364
Tablo 14.3. Toplam Harcama Bileşenleri ve Denge Harcama Düzeyi 375
Tablo 14.4. Temsili Ekonomimiz için Çoğaltan Mekanizmasının İşleyişi 384

Tablo 16.1. Kaydi Para Yaratım Süreci (%10 Zorunlu Karşılık Oranı ve 100.000 TL'lik Açık Piyasa Alımı Durumunda) 439

Tablo 19.1. Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon $) (2000-2018) 517
Tablo 19.2. İki Ülke-İki Mal Varsayımında Üretim Olanakları 519
Tablo 19.3 Ödemeler Bilançosu (Ocak 2018-Ocak 2019) (Milyon $) 531

Tablo 20.1. Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 548
Tablo 20.2. Dünyadaki En Fakir 10 ve En Zengin 10 Ülkenin Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYİH'leri (Dolar) 569

ŞEKİLLER

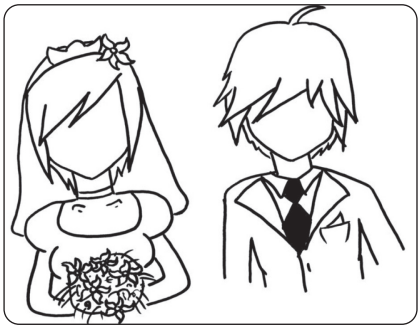
Şekil 11.1. Ülke Nüfusu ve İşgücü Arasındak İlişki 271

Şekil 12.1. Ekmeğin Nihai Mal Oluncaya Kadar Geçirdiği Aşamalar 301
Şekil 12.2. Hanehalkları ve Firmalar Arasındaki Dairesel Akım 303
Şekil 12.3. Dairesel Akım ModeliHarcama-Gelir Eşitliği 305
Şekil 12.4. GSYİH Hesaplama Yöntemleri Arasındaki İlişki 309

Şekil 13.1. Basit Ekonomide Tasarruf ve Yatırımı İçeren Denge Çıktı Düzeyi 345

BÖLÜM 1
EKONOMİ NEDİR?

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Evlilik… Birçok insan için uygun bir eş bulmak kolay değilken, uygun eş bulunduğunda ise günümüz koşullarında evlilik oldukça pahalıya mal olmaktadır. Bu nedenle evlenme sayısında bir gerileme veya en azından bir duraklama beklenirken, istatistikler yinede evliliklerin sayısının arttığını söylüyor. Bu da birçoğumuzun eninde sonunda bir eş seçimi kararı vereceğimizi gösteriyor. Bu kararı verirken başta *aşk* olmak üzere çok sayıda faktörün etkili olduğunu biliyoruz. Karşılıklı sevginin olduğu bir evlilik tercihinde acaba ekonomik bir gerekçe de olabilir mi?

GİRİŞ

Her istediğinizi gerçekleştirebileceğiniz bir dünya düşünün…! İstediğiniz ev, araba, yiyecek, giyecek, sinema ve konser bileti gibi bir çok şeyi hiç çalışmadan elde edebileceğiniz bir dünya… Böylesi bir dünya da hiç kimse ekonomi bilimini öğrenmeye gereksinim duymazdı. Ancak bu hayal dünyasından sınırlamaların bulunduğu yeryüzüne indiğimizde neden ekonomiyi öğrenmeliyiz sorusuyla karşı karşıya kalıyoruz.

Ekonomiyi öğrenmenin bir nedeni içinde yaşanılan dünyayı anlamaktır. Bu dünya da bazı ülkeler refah içinde yaşarken, neden diğer ülkeler açlık çekmektedirler? Bazı ülkelerde enflasyon oranı çok yüksek iken neden bazı ülkeler istikrarlı fiyatlara sahiptirler? Bazı dönemlerde iş bulmak daha kolay iken neden bazı dönemlerde çok zordur? Bazı piyasalarda çok sayıda firma faaliyette bulunurken, neden bazı piyasalarda bir ya da iki firma faaliyette bulunmaktadır? Bazı ulaşım araçları için gidiş dönüş bileti neden tek yöne kıyasla daha ucuzdur? Piyasaya yeni bir ürün girdiğinde neden rakipler fiyatlarını düşük tutmaktadırlar? İşte ekonominin yanıtlamaya çalıştığı sorulardan bir kaçı.

Diğer bir neden ise ekonomiyi öğrenmek insanları yaşamda daha rasyonel ve daha katılımcı olmaya yöneltiyor. Yaşamınız boyu birçok ekonomik kararlar alırsınız. Öğrenci iken hangi okulda ve ne kadar yıl okumaya ilişkin karar alırsınız. Çalışmaya başladığınızda elde ettiğiniz gelirinizi nasıl kullanacağınıza ve ne kadar tasarruf edeceğinize ilişkin kararlar alırsınız. Üretici iseniz ne kadar üretim yapacağınıza ve ürününüze ilişkin hangi fiyatı uygulayacağınıza ilişkin kararlar alırsınız. Hatta yaşamınız boyunca alacağınız her türlü karar sizin refahınızı etkilediği için mutlaka ekonomik yönü olacaktır.

Bir başka neden ise ekonomiyi öğrenmek ekonomi politikalarının sınırlarını ve potansiyelini anlamamıza olanak sağlar. Böylece hangi politikaları destekleyeceğinizi, hangi partiye oy vereceğinizi daha iyi değerlendirirsiniz. Devletin bütçe açığının etkisini, diğer ülkelerle ticaretin etkisini, Avrupa Birliğine üyeliğin etkilerini ve vergi yasalarındaki değişikliğin etkilerini daha iyi değerlendirebileceksiniz. Gazete ve dergi okurken, TV seyrederken daha zevkli ve anlamlı değerlendirmeler yapacaksınız.

Bu kısımda ekonominin ne olduğu konusunda genel bir bilgi verilecek ve bir ekonomistin dünyayı nasıl gördüğü konusunda genel bir bakış kazandırılacaktır. Bu bağlamda öncelikli olarak ekonominin tanımı yapılacaktır. Yaptığımız tanımlamayı daha iyi kavrayabilmek için tanımda geçen kavramlar üzerinde durulacaktır. ***Ekonomi,*** şimdi ve gelecekteki tüketimi yapılacak ***mal ve hizmetlerin*** üretilmesi ve paylaşılması sürecinde bir toplumun ***alternatif*** yerlerde kullanabileceği ***kıt kaynakların*** çeşitli alanlara tahsisine karar verirken ***seçimlerini*** nasıl yaptıklarını ve bu seçimlerin sonuçlarını inceleyen sosyal bir bilimdir.

Ekonomi sosyal bir bilimdir. Sosyal bilim ise insan davranışlarının incelenmesiyle ilgilidir. Bu yüzden ekonominin merkezinde insan yer alır. Burada insanların tüketici ya da üretici olarak nasıl kararlar aldıkları, insanların birbirlerini nasıl etkilediği ve toplulaştırma derecelerine bağlı olarak ekonominin nasıl işlediği açıklanır. Bu bölümde ekonomiye ilişkin temel açıklamalar yapılacak sonraki bölümlerde toplulaştırma derecesinin düşük olduğu mikroekonomi konuları ele alınacak, daha sonra ise ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediğini açıklayan makro konular incelenecektir.

EKONOMİK BAKIŞ –1

Yoksulluk ve kıtlık (yoksunluk) sizce aynı anlama gelen kavramlar olarak değerlendirilebilir mi? Uygulanan başarılı bir *yoksullukla mücadele* programı sonucunda, yoksulluğun yok edilebildiğini kabul edersek, *kıtlık sorunu da tamamen ortadan kalkmıştır* diyebilir miyiz?

TEMEL KAVRAMLAR

Mal ve Hizmetler

İster firma düzeyinde olsun ister bireysel düzeyde olsun ihtiyacımızı gideren her şey ***mal***dır**.** Fiziki veya fiziki olmayan olmak üzere malları iki ye ayırmak mümkündür. Fiziki mallara yolcu uçakları, araba, kitap ve döner gibi dokunabileceğimiz ürünleri örnek verebiliriz. Üniversitede aldığınız eğitim veya hastanelerden aldığımız bakım ve tedaviler fiziki olmayan mallardır. Bu gruba giren maddi olmayan mallar, fiziki mallardan ayırt edici özelliklerini vurgulamak için ***hizmetler*** olarak adlandırılır. Ancak çoğu kez ifadede yalınlık sağlamak için mal tabiri hem malları hem de hizmetleri ifade etmek amacıyla kullanılacaktır.

Kaynaklar

İhtiyaçların karşılanması ancak kaynakların kullanılması ile mümkün olabilir. ***Kaynaklar*** mal ve hizmetlerin üretilmesi sürecinde kullandığımız üretim araçları ile hammaddeler veya başka bir ifadeyle girdilerdir. Ekonomistler kaynakları dört ana başlık altında toplamaktadırlar: toprak (doğa), emek, sermaye, ve girişimci.

Toprak dediğimizde aklımıza doğanın tamamı gelmelidir. Toprağın kendisi, toprağın üzerinde yetişen her şey ve madenler gibi doğadan çıkartılan her şeyi içermektedir.

Üretim sürecinin bir diğer faktörü olan ***emek,*** insanın hem fiziki hem de zihinsel çabasını ifade etmektedir. Emek toplumdaki bireylerin kabiliyetleri, eğitimleri ve öğretimleri dahil olmak üzere fiziki ve entelektüel hizmetlerinin tamamını içermektedir.

Ekonomide ***sermaye*** kelimesi paradan ziyade fiziki üretim araçlarını vurgulamaktadır. Sermaye, makine ve ekipman gibi üretimde kullanılan ürünleri bir bütün olarak ifade etmektedir. Sermaye denilince bir projenin gerçekleşmesi için gereken mali destek veya bazı firmaların finansmanı için kullanılan hisse senetleri veya tahviller akla gelmektedir. Bu genel itibariyle doğrudur ancak makine, teçhizat, bina, depo, fabrika gibi fiziki varlıkları içermediği için tahvil ve hisse senetlerini ***finansal sermaye*** olarak adlandırıyoruz. Finansal sermaye fiziksel sermaye üzerinde mülkiyet hakkını ifade eder. Örneğin, elinde bin adet TOFAŞ'a ait hisse senedi bulunduran iştirakçiler finansal sermayeye sahiptirler. Ancak TOFAŞ araba üretim fabrikaları ve çeşitli aşamalardaki pek çok araba stokuna sahiptir. Finansal pay sahipleri dolaylı olarak TOFAŞ'ın fiziksel sermayesine sahiptirler. Kısaca finansal sermaye ile fiziksel sermaye arasındaki ilişki; finansal sermayenin fiziksel sermaye alması için gerekli olmasıdır. Bu yüzden para doğrudan bir üretim faktörü (sermaye) değildir. Dikkat edilirse burada başka malların üretim sürecinde kullanılmak üzere üretilmiş mallar sermaye olarak adlandırılmaktadır.

Buradan yola çıkarak bir ekonomide malların iki amaçla üretildiklerini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi üretimin nihai amacı olan, bir ihtiyacı gidermek amacıyla yapılan üretimdir ki bu mallar ***tüketim malı*** olarak adlandırılır. Diğeri ise başka malları üretmek için kullanılan mallardır ve ***sermaye malı*** olarak adlandırılırlar. Bir ürünü kimin kullandığına bakarak da tüketim veya sermaye malı olduğuna karar verebiliriz. Eğer bir mal nihai tüketici tarafından alınıyor ve kullanılıyorsa tüketim malıdır. Eğer bir firma başka mallar üretmek amacıyla aldığı malı kullanıyorsa bu sermaye malıdır. Eğer bilgisayarımızı oyun oynamak için kullanıyorsak tüketim, bir proje geliştirme sürecinde rapor hazırlamak için kullanıyorsak sermaye malıdır. Benzer şekilde eğer unu marketten alıp evde börek vb. yapmak için kullanırsak tüketim malı olarak nitelendirilir. Fakat pasta imalatçısı unu alıp bunu pasta yapımında hammadde olarak kullanırsa, bu sermaye malı olarak adlandırılır. Bir malın yapımında kullanılan malzemelere, ürünün kendisinden ayırt edebilmek amacıyla ***kaynak*** adı verilir. Literatürde kaynaklar, üretim faktörleri ya da girdi kelimeleri birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Bazı mallar kullanımlarına göre tüketim malı olabileceği gibi sermaye malı da olabilirler.

Ekonomik hayatta risk alan bireyler ***girişimciler***dir. Kar sağlamak veya zarara katlanmak gibi sonuçları olan ekonomik aktiviteleri hayata geçirdiği için girişimcilerin yönetsel yetenekleri olmakla beraber salt yönetici olarak addedilemezler. Girişimci diğer üretim faktörlerini arzuladığı üretimi sağlayabilecek bir formatta bir araya getiren kâr amacıyla riski üzerinde alan kişidir.

İnsanlar gelirlerini ya sahibi oldukları kaynakları satarak ya da kiralayarak elde ederler. İnsanların topraklarını kullanarak elde ettikleri gelire ***rant***, emeklerini arz ederek elde ettikleri gelire ücret, sermayelerini kullanarak elde ettikleri gelire ***faiz*** ve girişimcilerin gelirine de ***kar*** denilmektedir. Kaynakları ellerinde bulunduranlar bu kaynaklarını satarak veya kiraya vererek elde ettikleri gelirle mal ve hizmet alabilmektedirler. Üreticiler de sattıkları mal ve hizmetlerin bir karşılığı olarak elde ettikleri bu gelirle kaynaklarını kullandıkları birimlerin gelirlerini ödemektedirler. Yani burada bir döngü söz konusudur.

EKONOMİ VE BİREYSEL KARARLAR

Zengin ya da fakir olsun insanlar gelirleri ile satın alabilecekleri mal ve hizmetlerin daima daha fazlasını isterler. Ancak istedikleri her şeyi elde edemezler, çünkü istekler sınırsızdır. Bu sınırsız istekleri gerçekleştirebilecek kaynaklar ise sınırlıdır. Bu noktadan hareketle ekonomi bilimi en sade şöyle tanımlanabilir; bir toplumun alternatif yerlerde kullanabileceği kıt kaynaklarının çeşitli alanlarda tahsisine ilişkin kararlarını inceleyen sosyal bir bilimdir. Daha popüler bir tanım ise ekonomiyi şöyle tanımlar: ***Ekonomi*** sınırsız ihtiyaçları karşılamak için sınırlı kaynakların en iyi şekilde kullanılacağını açıklayan sosyal bir bilimdir.

Bu tanımda yer alan kavramlardan ihtiyaçlar genel olarak materyal kaynaklı olanlar ve materyal kaynaklı olmayanlar şeklinde ikiye ayrılır. ***Materyal kaynaklı ihtiyaçlar,*** fiziksel bir varlığı olan mallar (araba, bilgisayar, yiyecek, elbise… gibi) ve fiziksel bir varlığı olmayan ve soyut nitelikteki hizmetlerle (eğitim, araba tamiri, hastanelerden aldığımız bakım ve tedaviler) giderilir. Kısaca materyal kaynaklı bir ihtiyaç mal ve hizmetin insanlar tarafından kullanılması durumunda giderilmektedir. ***Materyal kaynaklı olmayan ihtiyaçlar*** ise; dostluk, huzur, başarı gibi doğrudan kaynak kullanımı gerektirmezler. Örneğin ormanda güzel bir yürüyüş, makam veya prestij sahibi olma, ruhsal huzur şeklinde çoğaltılabilir. Ya da "hayatta en iyi şey özgürlüktür" dediğinizde zihninizde canlandırabileceğiniz kavramlardır.

İnsanların ihtiyaçları karşılandığında tatmin olurlar ya da fayda sağlarlar. Bu ihtiyaçların karşılanması ancak sınırlı olan kaynakların kullanılması ile mümkün olur. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılarken diğer insanlarla etkileşim içerisinde olurlar. Bu etkileşimlerin gerçekleştiği yerler ise piyasa olarak adlandırılır. ***Piyasa*** bir mal veya hizmetin alıcı ve satıcılarının karşılaştığı yer veya ticaret için bir araya gelmelerini sağlayan kurum ya da düzenlemelerdir. Ekonominin büyük bir bölümü bu piyasalarda neler olduğunun analizi ile ilgilidir. Kitap boyunca insanların piyasalarda nasıl etkileşimde bulunduğunu, nasıl seçimler yaptığını ve ne tür politikalar izleyeceklerini inceleyeceğiz.

İncelemelerimizde insanların davranışlarına ilişkin şu üç önemli varsayımı daima göz önünde bulunduracağız. Bunlar;

- ✔ İnsanlar rasyoneldir.
- ✔ İnsanlar teşviklere yanıt verir.
- ✔ Optimal kararlar marjinalde alınır.

İnsanlar Rasyoneldir

Ekonomistler genel olarak insanların rasyonel olduklarını varsayarlar. Bu varsayımla insanların her şeyi bildiği, her zaman en iyi kararı verdiği anlamı çıkarılmamalıdır. Ancak ekonomistler, tüketici ve üreticilerin amaçlarına ulaşmak için hareket ederken ellerinde var olan tüm bilgiyi kullandıklarına inandıkları anlamı çıkarılabilir. Şöyle ki rasyonel bireyler kararlarına ilişkin fayda ve maliyetleri karşılaştırırlar, bu kararlardan sağlanan fayda maliyeti aşıyorsa o kararı almak rasyonel davranıştır. Yani insanlar ellerinde olan ulaşabildikleri mevcut bilgiler ışığında kendilerine en büyük faydayı ya da tatmini sağlayacak kararları alırlar. Burada ifade edilen şey karmaşık bilgisayar hesaplarından ziyade insanların hislerini ve tavırlarını alternatifleri karşılaştırma sürecinde nasıl kullandıklarıdır. Ekonomistler rasyonel davranışa ilişkin, insanların en çok işlerine gelen seçeneği tercih etmede nasıl yardımcı olduğu kısmı ile ilgilenmektedir.

İnsanlar Teşviklere Yanıt Verirler

İnsanlar kararlarında fayda-maliyet karşılaştırması yaptıklarından fayda ya da maliyetlerdeki değişikliklerde insanların kararlarını değiştirmelerine yol açar. Bunun yanında dini inançlar, kıskançlık ve merhamette dahil olmak üzere çeşitli güdülerde bu kararlarda etkili olur. Ekonomistler tüketicilerin ve üreticilerin devamlı olarak ekonomik teşviklere yanıt verdiklerini vurgulamışlardır. Bu gerçek günlük yaşantımızda da açıkça görülebilir. Örneğin bir önceki jenerasyonda çocuklara büyüdüğünde ne olmak istiyorsun sorusu sorulduğunda, alınan yanıt: doktor, mühendis vb. gibi mesleklerdi. Oysa günümüzde genelde alınan yanıt ya topcu ya da popcu olacağı şeklindedir. Bu yaklaşım sadece yüksek gelirin teşvik ettiği bir tercih değişikliği olarak yorumlanabilir.

Optimal Kararlar Marjinalde Alınır

İnsanların alacağı ya da aldığı kararlardan bazıları "ya hep ya da hiç" biçimindedir. Örneğin bu yıl tatile ya çıkarsınız ya da çıkmazsınız. Yaz okulundan ders alırsınız ya da almazsınız. Bir girişimci bir işyeri ya açar ya da açmaz. Ancak hayattaki pek çok karar ya hep ya da hiç biçiminde değildir. Bunun yerine birçok karar biraz daha fazlasını ya da biraz daha azını yapmayı içerir. Eğer harcamalarınızı azaltmayı düşünüyorsanız, kararınız kazancınızın ya hepsini tasarruf etmek ya da hepsini harcamak arasında değildir. Karar her gün akşam yemeği için dışarı gitmek ile haftada iki üç gün dışarı yemeğe çıkmak arasındadır.

Ekonomistler ***marjinal*** kelimesini bir karara ilişkin ilave ya da ek fayda veya ek maliyet anlamında kullanırlar. Örneğin bir saat daha televizyon seyretmeli misiniz yoksa o saati ders çalışarak mı geçirmelisiniz. Daha fazla televizyon seyretmenin marjinal faydası elde ettiğiniz ilave hazdır ya da ilave zevktir. Marjinal maliyeti ise daha az çalışmaktan dolayı vize sınavında aldığınız düşük nottur. İşte ekonomistlere göre bir saat daha fazla televizyon izlemeli miyim sorusunun cevabı yukarıda belirtilen iki kavramın (marjinal maliyet, marjinal fayda) karşılaştırılması sonucu verilir. Eğer bir saat daha televizyon izlemenin marjinal faydası marjinal maliyetinden büyük ise bir saat daha televizyon izlenmelidir. Bu durumun aksine bir saat daha televizyon izleminin marjinal maliyeti marjinal faydasından büyükse bir saat daha televizyon izlenmemelidir. Dolayısıyla herhangi bir aktiviteye devam edilip edilmeyeceğine ya da optimal karara ilişkin olarak ekonomistler; marjinal fayda marjinal maliyete eşit oluncaya kadar bir aktivitenin devam ettirilmesi gerektiğine inanırlar.Genel olarak televizyon izlemekle elde edilen ilave hazın, bu saati çalışmadan geçirmenin ek maliyetine deyip deymediğini çok düşünmeden bilirsiniz. Ancak olaya firmalar açısından bakarsak, bir firma üretimi arttırmakla elde edeceği ilave hasılatın, bu üretim artışının getirdiği ilave maliyetten az ya da çok olduğunu belirlemek için titiz hesaplamalar yapar. Bu hesaplamalar ***marjinal analiz*** olarak isimlendirilir. Eğer marjinal hasılatı marjinal maliyetini aşıyorsa üretimini arttırma kararı alırlar. Bu süreç hep böyle işler.

EKONOMİ BİLİMİNDE ÜÇ TEMEL SORU

Genelde ekonomide kaynak kullanımına yönelik kararların tümü, üç temel soru grubu içerisinde incelenir. Aslında bunların her biri pek çok özgün ekonomi sorusunun bir bileşimidir. İnsanlar ekonomik refahlarını maksimize etmek istiyorlarsa bu sorulara doğru bir biçimde yanıtı fayda maliyet analizi çerçevesinde bulmalıdırlar. Bu sorular hiçbir zaman birbirini takip eden sorular kümesi ile açıklanmaz. Bunun yerine karar verenler (tüketiciler, üreticiler veya kamu otoritesi) bu soruların tümünü eş zamanlı olarak yanıtlamalıdır. Şimdi bu sorular üzerinde duralım.

Hangi Mallar ve Hizmetler Üretilecek

Gerçek yaşamda ekonomide insanlara fayda sağlayan milyonlarca çeşit mal ve hizmet üretilmektedir. Ancak insanlara fayda sağlayacak malların tümünü üretmeye yetecek kaynak olmadığından, bunların sadece bir kısmı üretilebilmiştir. Kaynakların kıtlığı nedeniyle belirli bir maldan daha fazla üretiyorsak, başka bir mal veya hizmetten daha az üretilir. Eğer bir toplum çok fazla otomobil üretiyorsa aynı çelik ve iş gücü ile yapabileceği gökdelenlerden vazgeçmiş olacaktır. Yani gökdelenler daha az üretilmiş olacaktır. Bu durum önemli bir kavramı ortaya çıkarıyor, bu alternatif maliyettir. ***Alternatif maliyet*** verdiğimiz karara alternatif olan kararlardır. Yani daha fazla otomobil üretiminin alternatif maliyeti daha az gökdelen yapmaktır. Ülkeler bazında hangi malların ne miktarda üretileceği tüketicilerin ve üreticilerin etkileşimlerine bağlıdır. Hükümetlerin izleyeceği politikalar (vergi, teşvik….) hangi mal ve hizmetlerin üretileceği üzerinde etkili olmakla birlikte, en önemli rol fiyatlara aittir. Fiyatın hangi mal ve hizmetlerin üretileceği kararında rolünün önemini görebilmek için çevrenizi gözlemleyin. Hangi malların fiyatları artıyorsa, firmalar kar artışı nedeniyle bu malları daha çok üretmeye yönelirler. Fiyatın hangi mal ve hizmetlerin üretileceği üzerindeki etkisini gösteren en güzel örnek yakın zamanda ülkemizde görülmüştür. Türkiye' de 2002 yılı sonrasında konut fiyatları önemli ölçüde artmıştır. Konut fiyatlarındaki artışa bağlı olarak pek çok üretici diğer sektörlerdeki üretimlerini inşaat sektörüne kaydırmışlardır. Bunun sonucu olarak fiyatı yükselen konut üretimi önemli ölçüde artmıştır.

Mal veya Hizmetler Nasıl Üretilecek

Bu soru neyin üretileceği belirlendikten sonra üretimine karar verilen ürünün nasıl üretileceğine karar verme konusunda ortaya çıkmaktadır. Soru tamamen üretimde kullanılacak girdi ve teknoloji seçimi ve bunların etkin kullanımı ile ilgilidir. Bir çok durumda bir mal birden fazla yöntemle üretilebilir. Örneğin bir gömlek pamuk, akrilik ve sentetik kumaşlardan veya bunların farklı oranlardaki karışımından üretilir. Gömlekler faklı teknoloji içeren makinelerde dikilebilir. Ambalajlamada kağıt karton veya plastik kullanılabilir. Nakliye işlemi trenle, gemiyle, karayoluyla ya da havayoluyla yapılabilir. İşte üreticilerin kullanacağı hammadde, üretim metodu, nakliyeye

ilişkin bir çok alternatifler arasında etkin üretim yöntemine göre seçim yapması üretimin nasıl yapılacağını belirler.

Üretilen Mal ve Hizmetlere Kimler Sahip Olacak

Dikkat edilirse bu soruların kaynağı kıtlıktır. Yine aynı nedenle herkes her istediği ürüne sahip olamayacağına göre her toplum bu ürünlerin dağılımının nasıl olacağına ilişkin karar vermelidir. Bir başka deyişle her toplum üretilen mal ve hizmetlerin paylaşımını sağlayacak bir mekanizma oluşturmalıdır. Bu mekanizma içerisinde kimin hangi ürüne sahip olacağı belirlenir. Bu paylaşımda, genelde yüksek gelire sahip olanlar önemli yer tutarlar. Ancak gelir ve ücret farklılığının nedenleri nelerdir? Eğitim, tasarruf, miras, şans… ne derecede rol oynamaktadır, bunları belirlemek zordur. Ancak bölüşümde gelirin son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü daha fazla gelir ile daha çok mal ve hizmet satın alınır. Bireyin geliri büyük ölçüde bu kişinin sahip olduğu kaynaklara bağlıdır. Öte yandan ülke yönetimlerince uygulanan politikalarla; vergiler, asgari ücret yasası, transferler gibi geliri yeniden dağıtmaya yönelik programlar ile kimlerin bu ürünlere sahip olacağı konusunda farklılıklar yaratılabilir. Son olarak bölüşüme ilişkin kararlarda toplumlar geleneklerinden ve kültürel değerlerinden önemli ölçüde etkilenirler.

Temel Üç Sorunun Çözümü

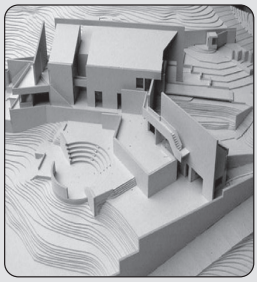
Her toplum zengin ya da fakir, sade ya da karmaşık, demokratik ya da totaliter olsun bu üç temel soruyu sahip olduğu ekonomik sisteme göre yanıtlayacaktır. Bir sonraki bölümde açıklanacak ekonomik sistemler çerçevesinde tüketicilerin, üreticilerin ve hükümetlerin kararları doğrultusunda sorular çözümlenir. Bu kesimlerin kararları etkileşimleri çerçevesinde oluşacak fiyatlar, hangi ürünlerin üretileceğine, nasıl üretileceğine ve bu ürünlere kimlerin sahip olacağına ilişkin kararları birleştirir. Ekonomik modeller kapsamında bu sürecin nasıl olduğu açıklanır.

EKONOMİ BİLİMİNDE MODELLER

Ekonomistler bireylerin ve firmaların kaynakların dağılımlarını nasıl yaptıklarını ve piyasadaki fiyatların nasıl belirlendiğini açıklamak için ekonomik modeller kullanırlar. Bu modeller iki veya daha fazla ekonomik değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve değişkenlerin birisinde herhangi bir değişiklik olması durumunda diğerine ne tür etkilerin olabileceğini tahmin etmek için kullanılırlar. Değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmamız sürecinde salt etkiyi bulabilmek için incelenen değişkenin dışındaki diğer tüm değişkenlerin sabit olduğu varsayılır. Bu durumu "sebep-sonuç ilişkisi" başlığı altında inceleyeceğiz.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Ekonomistler çoğu zaman "söylediğiniz teoride doğru ama, gerçek yaşamda işler öyle yürümüyor" türünde eleştirilere (kimi zaman küçümsemelere) konu olurlar. Bu türden söylemlerin çıkış nedeni ekonomistlerin oluşturdukları modeller aracılığı ile ekonomik sorunları analiz etmeleridir. Birçok kişinin gözden kaçırdığı önemli bir gerçek ise modellerle çalışılan tek bilim dalının ekonomi olmadığıdır. Örneğin, yandaki fotoğrafta bir benzeri görülen bina maketi ile ekonomistlerin geliştirdikleri modeller arasında nasıl bir bağlantı kurabilirsiniz?

Ekonomik modeller karmaşık olan ekonomik süreçlerin daha iyi anlaşılabilmesi için mümkün olduğunca basitleştirilmelidir. Bu nedenle bu süreçte çok sayıda ekonomik ilişkileri incelerken basitleştirici varsayımlarda bulunuruz. Oluşturulan modellerin daha iyi anlaşılabilmesi için grafik, şekil ve tablolar kullanırız. Kelimelerle çok uzun anlatmak zorunda kalabileceğimiz konuları grafikler yardımıyla basit ve çok açık bir şekilde ifade edebiliriz.

Pozitif ve Normatif Analiz

Ekonomistler pozitif ve normatif önermeyi birbirinden ayırt ederler. "Nedir" hakkındaki yargılar pozitif önerme olarak adlandırılırken, "Ne Olmalıdır" ile ilgili yargılar normatif önerme olarak adlandırılmaktadır. Bir pozitif önerme gerçeklerle karşılaştırılıp test edilebilir. Buna karşın normatif önermeler değerlere bağlı olduğu için test edilemezler.

Pozitif ve normatif önerme ayırımını daha iyi görebilmek için Türkiye ekonomisindeki işsizlikle ilgili tartışmaları ele alalım. Bazı ekonomistler Türkiye ekonomisinde 2002 yılı sonrasında önemli bir büyüme hızı yakalanmasına rağmen işsizlik oranlarında bir azalma olmamasının nedenini istihdam üzerinden alınan vergilerin yüksek olmasına bağlamaktadır. "Türkiye ekonomisinde istihdam üzerinden alınan vergilerin yüksek olması işsizliğin azalmasını engellemektedir" ifadesi pozitif bir önermedir. Çünkü kanıtlara bakılarak bu ifadenin doğruluğu ya da yanlışlığı sınanabilir. Ancak "İstihdam üzerinden alınan vergiler azaltılmalıdır" ifadesi normatif bir önermedir. Pozitif önermenin tersine bu ifadeyi sınamamız mümkün değildir.

Dikkat edilirse pozitif analiz; ekonomik birimlerin davranışları sonucu şekillenen ekonomide nelerin olduğunu, işleyişin nasıl olduğunu açıklarken herhangi bir değer yargısı içermez. Kısaca mevcut durumla ilgili bir analiz türü üzerinde çalışılır. Oysa normatif analiz; ekonomik faaliyetler hakkında değer yargıları içerir. Bir faaliyetin

EKONOMİK BAKIŞ –3

Aşağıdaki ifadelerin her birini pozitif veya normatif olarak sınıflandırarak gerekçenizi açıklayınız:

a. Toplum kısa dönemde enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğu gerçeği ile yüz yüzedir.

b. Bir ekonomide parasal genişleme oranının azaltılması enflasyonu düşürecektir.

c. Merkez bankası parasal genişleme oranını azaltmalıdır.

d. Asgari ücret uygulaması gençler arasında işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

e. Düşük vergi oranları çalışma ve tasarruf yapma arzusunu güçlendirir.

sonucu iyi değilse nasıl daha iyi yapılabileceğine ilişkin çözüm önerileri sunar. Bu yözden normatif analiz politika önermelerini içermekte ve olması gereken ile ilgili bir analiz türü oluşturmaktadır.

Sebep Sonuç İlişkisi

Ekonomistler sebep sonuç ilişkilerinde özellikle pozitif analizlerle ilgilenirler. LCD televizyonların fiyatları bu ürünü alanların sayısı arttığı için mi ucuzluyor? Ya da LCD televizyonların fiyatları ucuzladığı için mi bu ürünü alanların sayısı artmaktadır? Yoksa LCD televizyon fiyatlarını düşüren ve bu ürüne talebi artıran başka faktörler mi var? Bunlar bir ekonomistin irdelemek isteyeceği pozitif ifadelerdir.

Diğer bilimlerde olduğu gibi ekonomistler de bazı varsayımlar altında çalışmalarını yürütmektedirler. Bunların en önemlilerinden bir tanesi *Ceteris Paribus*'tur. Latince bir terim olan ***Ceteris Paribus*** "diğer şeyler aynı kaldığında" anlamına gelmektedir. Herhangi bir faktörün ilgilendiğimiz değişken üzerine etkisini ölçebilmek için diğer tüm faktörlerin aynı kaldığını varsaymak zorundayız. Aksi taktirde birden çok faktördeki değişmenin bizim ilgilendiğimiz değişken üzerindeki etkisinin ne olduğunu bulmamız mümkün değildir. Bu nedenle her seferinde sadece bir faktörde değişime izin vererek, ilgilendiğimiz değişkendeki etkilerini salt olarak görebilir, ölçebilir ve bir yoruma ulaşabiliriz.

Ekonomide gerçekleştirilen ürünlerin birçok faktörün eş anlı olarak çalışması sonucu ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu nedenle tek bir faktörün tek başına üretim üzerine etkisini ölçebilmek oldukça zordur. Bu sorunla başa çıkmak için ekonomistler doğal tecrübeden, istatistiksel araştırmalardan ve ekonomik tecrübelerden yararlanırlar. Doğal tecrübeden kasıt, birbirine benzeyen özelliği olan bir noktada farklılık gösteren ekonomik yapıların karşılaştırılması olarak algılanabilir. Örneğin ABD ve Kanada' nın ekonomik yapıları ve insanları birbirine çok benzemesine rağmen Kanada'nın işsizler için ödediği ücret ABD'de ödenen işsizlik ücretinden daha

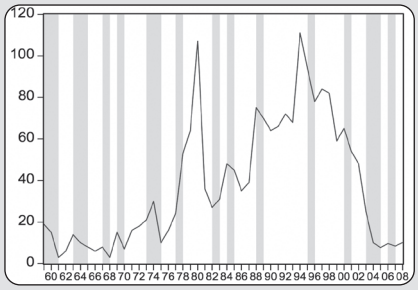
fazladır. Bu durumda ekonomistler işsizlik ücretlerinin işsizlik oranları üzerine etkisini ölçmek için bu iki ülkeyi karşılaştırmalı olarak inceleyebilir. İstatistiksel araştırma ise iki değişken arasındaki ilişkiyi inceler. Değişkenlerin birlikte hareket etme eğilimleri olup olmadığı araştırılır. Sigara ile kanser arasında bir ilişkinin olup olmadığı buna örnek olarak verilebilir. Bazen ilişki analizi hangi değişkenin neye sebep olduğunu bize verebilmektedir. "Sigara içmek kansere sebep olur" gibi. Fakat bazen hangi değişkenin bir diğerinin sebebi olduğunu belirlemek güç olabilmektedir. Günlük yaşantımızda çoğu kez iki değişkenin sergilediği birlikte değişim ilişkisi ile, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi karıştırılır. Birbiri ile ilişkisi olmayan iki değişken aynı anda tesadüfi olarak birlikte değişiyor olması, birinin diğeri için neden oluşturduğu söylenemez. Eğer iki olay (X ve Y) birbiri ardına gerçekleşiyorsa X'in Y'ye neden olduğunu düşünürüz. Örneğin Ortadoğuda savaş sonrası istikrar sağlanması ile ülkemizde borsa yükseliyorsa bu duruma yol açan birçok faktör dikkate alınmadan böyle bir kanıya varmak nedensellik açısından doğru olmayabilir.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Aşağıdaki grafik bize Türkiye'de enflasyon oranının 1959-2010 döneminde izlediği seyri gösteriyor. Grafikte görülen taralı alanlar ise Fenerbahçe'nin şampiyon olduğu futbol sezonlarını ifade ediyor. Grafiğe göre Fenerbahçe'nin lig-

de iyi performans gösterdiği dönemlerde enflasyon oranı düşüyor, kötü performans gösterdiği dönemlerde ise genellikle, enflasyon yükselme eğilimine giriyor. Sizce birkaç sezon üst üste Fenerbahçe'yi daha sezon başında şampiyon ilan ederek Türkiye ekonomisini enflasyon sorunundan kurtarmamız mümkün mü?

Makroekonomi-Mikroekonomi Ayrımı

Makroekonomi bir bütün olarak ekonominin işleyişi ile ilgilenirken, mikroekonomi bu bütünü oluşturan bireylerin davranışlarını inceler. Makroekonomi ve mikroekonomi ayrımının temeli bu iki kategorideki ekonomik değişkenlerin toplulaştırma derecelerinin farklılığına bağlıdır. Bu bağlamda makroekonomi, istihdam düzeyi, işsizlik oranı, büyüme oranı, faiz oranı ve fiyat düzeyi gibi büyük ölçüde toplulaştırılmış

değişkenlerin analizi ile ilgili iken mikroekonomi piyasa talebi, tek bir firmanın arzı, endüstrinin arzı gibi toplulaştırılmamış veya daha az toplulaştırılmış büyüklüklerin analizi ile ilgilidir. Temel yaklaşımdaki bu farklılığa rağmen gerek makroekonomi gerekse de mikroekonomi ekonominin bütününü açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu ayrım ekonomik modeller için önemlidir. Çünkü birey için doğru olan toplum için doğru olmayabilir. Bireyi mikroekonomi toplumu ise makroekonomi olarak alırsak mikroekonomik açıdan doğru olan makroekonomik açıdan doğru olmayabilir sonucuna ulaşabiliriz. Bunu bir örnekle açıklayalım. Ücretlerde bir düşüş olduğunu varsayalım. Böyle bir durumun mikroekonomik açıdan olumlu etkileri olmasına rağmen makroekonomik açıdan olumsuz etkileri vardır. Şöyle ki ücretlerdeki düşüşü bir firma maliyetlerdeki azalma olarak değerlendirir ve üretimi arttırma yoluna giderek daha fazla işçi istihdam edip kârını arttırabilir. Fakat ekonominin bütünü açısından, ücretlerde topluca bir düşüş ekonomide toplam talebi düşürerek üretimin azalmasına yol açarak makroekonomik dengenin bozulmasına yol açabilir. Bu durumun nedeni tek tüketici ya da firma için geçerli olan bir şeyin, ancak diğer şeyler aynı iken geçerli olmasıdır. Bu Ceteris Paribus varsayımı, ancak üzerinde durulan münferit karar biriminin diğer birimleri etkilemeyecek kadar küçük olduğu mikroekonomide geçerlidir. Ancak makroekonomide, bütün üreticiler ve tüketiciler gibi toplulaştırılmış büyüklükler ele alındığından bu varsayım geçersizdir. Bu durum makroekonominin bağımsız bir alan olarak ele alınmasına ve modellerin buna göre şekillenmesine yol açar.

EKONOMİK BAKIŞ –5

Aşağıda belirtilen konuların her birinin mikroekonomi veya makroekonomi kapsamından hangisine gireceğini tartışınız:

a. Bir ailenin gelirinin ne kadarlık kısmını tasarruf edeceğine ilişkin kararı

b. Otomobillerin çevreye yaydığı duman için devlet tarafından getirilen standardın etkileri

c. Ülkedeki tasarruf miktarının ekonominin üretim kapasitesi üzerindeki etkisi

d. Bir firmanın kaç işçi çalıştıracağına ilişkin kararı

e. Para miktarındaki değişmeler ile fiyatlardaki değişmeler arasındaki ilişki

DEĞER KURAMI VE SU-ELMAS PARADOKSU

Ekonomik faaliyetler bütün toplumların ortak özelliğidir. Bu faaliyetler ancak 18. yüzyılda bir bilim olarak incelenmeye başlanmıştır. Önceleri de elbette ekonomik aktiviteler incelenmişti fakat bunlar daha çok felsefî, dinî ve ahlâkî mülahazalarla ya da yüksek gelir elde edebilmek için gösterilen çabalardı.

18. yüzyılın sonlarına doğru ekonomik sorunlara bilimsel yaklaşımlar geliştirilmeye başlandı. Adam Smith'in (1723-1790) Ulusların Zenginliği adlı yapıtını 1776

yılında yayımlaması modern ekonomi biliminin başlangıcı kabul edilmektedir. Adam Smith piyasa güçlerini sistematik olarak incelemiştir. Bu incelemede iktisat biliminin ortaya çıkış noktası olarak kabul edilen değer konusunda bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Smith, kullanım değeri ve değişim değerlerini ayırmış ve bu ayrım ile de ünlü su-elmas paradoksunu ortaya çıkarmıştır. Kullanım değeri, bir malın kullanımından elde edilen faydaya ilişkindir. Değişim değeri ise malın piyasada alım satıma konu olduğu fiyattır. Peki bu değer ayrımı nasıl bir paradoksa neden olmuştur? Suyun kullanım değeri yüksektir çünkü hayati bir maddedir. Su bulamadığında insan birkaç gün içinde ölür. Ancak suyun değişim değeri yani fiyatı çok düşüktür. Elmasın ise kullanımından elde edilen fayda hiç bir şekilde hayati önem taşımaz fakat değişim değeri çok yüksektir.

18. yy. ve hatta 19. yüzyılın başlarında ekonomistleri çok uğraştıran bu paradoks; çok gerekli bazı malların fiyatlannın düşük olmasından ve bazı zorunlu olmayan malların yüksek fiyatlı oluşundan ortaya çıkmıştır. Adam Smith'in ardından David Ricardo da (1772-1823) bu paradoksu çözmeye çalışmış fakat kullanım değeri ile fiyatı ayrı gördüğü için sorunu çözememiştir.

Ne Adam Smith ne de David Ricardo su-elmas paradoksuna tatmin edici bir çözüm getirememişlerdir. Kullanım değeri hakkında tartışma bırakılmış, sadece değişim değeri yani fiyat incelenmeye başlanmıştır. Bu açıklamalarda en öne çıkan emek-değer teorisidir. Hiç kimse bir malın fiyatında, o mal üretilirken ortaya çıkan maliyetin etkisi olmadığını söyleyemez. Üretim maliyeti en başta işgücü maliyetinden oluşmaktadır. Adam Smith'ten bir örneği basitleştirerek şöyle aktarabiliriz: Eğer bir geyik avlamak için harcanan zaman içinde iki kunduz yakalanabiliyorsa yani bir geyik yakalamak için harcanan işgücü zamanı, kunduz yakalamaktan iki kat daha fazla ise bir geyik iki kunduz ile değiştirilmelidir. Benzer biçimde elmasın pahalı olmasının nedeni; üretimi için çok fazla emek gerektirmesidir. Su ise çok daha az işgücü ile elde edilebilmektedir. Kısaca malların ve hizmetlerin değişim değeri üretimlerinde harcanan emek ile belirlenir.

Ancak tüketim malları yerine üretim mallarını ele aldığımızda işgücü maliyeti onların fiyatını nasıl etkiler? Rant ve sermaye ödemelerinin, fiyatın belirlenmesinde nasıl bir etkisi olur? Ricardo bu soruları sermayenin yapısında da işgücünün yer aldığım iddia ederek yanıtlamıştır. Çünkü daha önce makinalar yapılırken de emek kullanılmıştır. Böylece her sermaye malında geriye doğru bir yol izlendiğinde, başlangıçta işgücü kullanıldığı görülür. Ricardo'nun değer teorisinden geniş ölçüde yararlanan Karl Marks da kullanım ve değişim değerini aynı görmekte, emek dışındaki üretim faktörlerinin değeri belirlemede rolü olmadığını ileri sürmektedir.

Ricardo talebin fiyat üzerindeki etkisini hiç mi görmemişti? Elbette fiyatlarda emek-değer teorisi ile açıkalanamayacak bazı sapmalara rastlanmıştı. Ancak bunlar piyasa fiyatında geçici sapmalar yaratan anormallikler tarafından oluşturulduğu varsayılarak geçiştirilmiştir.

1870'lerde bir grup ekonomist değişim değerini, toplam faydanın değil de kullanılan son birim malın sağladığı faydanın (marjinal faydanın) belirlediğini öne

sürmüştür. Ortaya konan bu yaklaşım yaygın kabul görmüş ve marjinalist devrim olarak adlandırılmıştır. Su elbette hayati önem taşır ve hayat boyu gereklidir. Ancak su oldukça fazla bulunduğundan bir yudum fazlası insanlar için daha düşük değere sahiptir. Yani suyun marjinal -son biriminin- faydası düşüktür. Aynı zamanda su üretiminin marjinal maliyeti de oldukça düşüktür. Elmas ise hayati değer taşımamakla birlikte çok az bulunduğu için marjinal değeri yüksektir. Ayrıca üretimi de güç olduğundan marjinal maliyeti yüksektir. Marjinalist yaklaşımda bir malın hem marjinal faydası hem de maliyeti göz önüne alınmıştır. Fayda, talebi belirleyen bir etmendir; maliyet ise üretimi yani arzı belirleyen bir faktördür. Anlaşılacağı gibi marjinalistler fiyatların talep tarafından da etkilendiğini fark etmişlerdir ancak bunu kesin olarak açıklayamamışlardır.

Talebin fiyat üzerindeki etkisini, İngiliz ekonomist Alfred Marshall (1842-1924) Ekonominin İlkeleri adlı yapıtıyla 1890 yılında ortaya koymuştur. Marshall talep ve arz modelini oluşturmuş ve bu iki piyasa kuvvetinin eş anlı hareketinin fiyatı belirlediğini göstermiştir. Fakat hangi kuvvetin fiyatı belirlediğini bilemeyiz çünkü fiyat, arz ve talebin eş anlı hareketleri ile belirlenir. Marshall'ın da belirttiği gibi makasın hangi kenarının kestiğini bilemeyiz.

Marshall'ın modeli su-elmas paradoksuna açık ve kesin bir çözüm ortaya koymuştur. Fiyatlar hem talep hem de arz hareketleri ile belirlenir. Su düşük fiyatlıdır çünkü oldukça fazla üretilmektedir, yani arzı yüksektir. Elmas yüksek fiyatlıdır çünkü arzı düşüktür. Bu basit arz ve talep modeli onlarca yıl iktisatçıları çok meşgul etmiş bir sorunu, "su-elmas paradoksunu" çözmüştür. Böylece değer kavramının tahtına Marshall ile fiyat oturmuş, Neoklasik analiz önem kazanmıştır. Sonuçta arz-talep modeli mikroekonomide birçok analizin temel taşını oluşturmuştur.

KARAMSAR OLMAYAN BİLİM VE FARKLI DÜŞÜNEBİLME TARZI

Ekonomi ve ekonomik modelleme alanında edindiğiniz bilgiler kendiniz, diğer insanlar ve içinde yaşadığınız dünyayla ilişkileriniz hakkındaki fikirlerinizi değiştirecektir. Çoğu zaman iktisat karamsar bir bilim olmakla suçlanır. Bu ifadenin kökleri 19. yüzyıla kadar uzanır. Thomas Cariyle' nın Malthus'un kötümser teorisinin etkisiyle ekonomi için kullandığı bir terimdir (Malthus (1766-1834), insan nüfusundaki artışın gıda arzındaki artıştan hızlı olduğu ve gıda yetersizliğine bağlı kitlesel ölümlerin yakın olduğunu öngörmüş bir ekonomisttir). Malthus'un hipotezinin geçersizliği ortaya çıkmasına rağmen, karamsar bilim tabirinin ekonomi üzerine yapışıp kalmasının nedeni, büyük olasılıkla insanların dürtülere nasıl tepki verdiğini anlamaya çalışan ekonomistlerin insanları kişisel çıkarları peşinde koşan varlıklar olarak görmeleri olsa gerektir. Ancak ekonomi aslında oldukça renkli ve neşeli bir dünya görüşüne sahiptir.

Gerek psikologlar gerekse gözlemlerimiz bir durumda bir kazanan olursa bir de kaybeden olması gerektiğini düşünmemizi sağlayacak şekilde bizi yönlendirmişler. Bu sağlıklı ve doğru bir görüş değildir. Ekonomistler başka bir düşünce yapısı geliş-

tirmişlerdir. Ekonomi bilimi, bir bireyin diğer bir birey tarafından teklif edilen şeyle değişmek üzere, gönüllü olarak bir şeyden vazgeçmesi ile başlar. Bu tür değişimlerde kaybeden yoktur. Her gün yol üstündeki bir kahveciden 50 TL'ye bol köpüklü bir kahve içmek beni daha iyi bir konuma getiriyor. Eğer buna değmediğini düşünürsem kahve içmemeyi tercih edebilirim. Benzer şekilde kahvehane sahibi de iyi durumdadır. Çünkü onun için de bir fincan kahvenin değeri 50 TL'den daha azdır. Bir bardak kahve satın aldığımda kimse zarar görmez, ayrıca hem ben hem de kahveci daha iyi konuma geliriz. Pek çok durumda herkesin kazanabileceği durumları görmek ve modellemek ekonomist olmanın bir parçasıdır. Günümüzde dünyadaki daha önceleri görülmemiş zenginlikler, bireylerin karşılıklı olarak gönüllü iş birliğine girebilecekleri ve herkesin daha iyi konuma gelebileceği durumları aramalarından kaynaklanmaktadır.

Yine psikologlar ve özellikle ceza hukuku alanında çalışanlar, bireyin gözlemlenen davranışının baskın özelliğini, bu kişinin karakteri ile özdeşleştirme yolunda bizi koşullandırmaktadırlar. Bir insanın kötü bir şey yaptığını görürsek onun kötü biri olduğunu düşünürüz. Yine bir kişinin iyi bir davranışta bulunduğunu gördüğümüzde onu iyi biri olarak değerlendiririz. Peki, iyi insanlar kötü davranabilirler mi? Elbette eğilimlerinden dolayı kötü şeyler yapan kötü insanlar ve iyi şeyler yapan iyi insanlar vardır. Ancak ekonomistlerin buna ilave edecek başka bir görüşleri daha vardır. Genelde insanların yaptıklan şeyleri yapmalarının nedeni, içinde bulundukları koşullardır. Yoksa tabiatında var olan eğilimden ötürü değildir. Bireylerin davranışlarını iyileştirmek için bireylerin ruhunun yeniden inşası gerekli değildir, bazen tüm gereken kötü davranışa neden olan koşulları belirlemek ve ortadan kaldırmaktır.

Ekonomistlerin düşünme tarzına ters düşen genel bir kanı da bir şeyin çalıştığını ya da düzensizlik beklerken bir düzen oluştuğunu gördüğümüzde bunun kesinlikle bir şey ya da bir kişi tarafından bilinçli olarak yapıldığı düşüncesidir. Burada düzen kendiliğinden mi oluşur yoksa oluşturulur mu sorusu önem arz etmektedir. İstanbul şehrini oluşturan karmaşık düzeni ele alalım, milyonlarca insan birbirleriyle etkileşim içerisindedir. İşe gitmek, yiyecek satın almak, ev kiralamak... Birçok etkileşim eş anlı olarak İstanbul'da meydana gelmektedir. Üzerinde düşünüldüğünde oldukça karmaşık bir düzendir. Örneğin bir metropol için herhangi bir gün ele alındığında bu şehirde sadece dört beş gün yetecek yiyecek vardır. Ancak önemli bir yayın organı İstanbul'un sadece dört gün yetecek kadar yiyeceği var, biçiminde bir haber yaparsa panik başlar ve kargaşa çıkabilir.

İstanbul'a yiyecek akışını sağlamaktan sorumlu bir idareci olmamasına rağmen, yiyecekler sürekli olarak bu kente gelmektedir. Hatta deneyimler gösteriyor ki devlet yiyecek dağıtımı gibi konularda idareyi ele alınca düzenin bozulduğu ve yiyeceklerin raflardan kaybolduğu gözlenebilmektedir. Bazı durumlarda düzen kendiliğinden ve hiç bir plancı olmadan ortaya çıkabilir. Bunun ne zaman olduğunu ve ne zaman olmadığını anlamak ekonomistleri diğerlerinden ayırır.

Düzenin kendiliğinden ve bir plan olmadan ortaya çıkması, bu düzenin iyi olacağı anlamına gelmeyebilir. Bazı durumlarda bireysel güdülerin toplumsal açıdan istenen

sonuçları ortaya çıkaracak şekilde biçimlendiği görülebilir. Ancak bazı durumlarda piyasalarda kendiliğinden oluşan düzenin toplumsal etkileri olumsuz olabilir ve piyasa dışı kurumların toplumsal olarak arzulanan durumu sağlamak için gerekli olduğu görülür. Bireysel etkileşimin ne zaman piyasa dışı kurumlar tarafından düzenlenerek kendiliğinden oluşan düzenin yerine daha iyi bir denge oluşmasını sağlaması gerektiğini açıklamak ekonomistin görevidir. Buradaki önemli nokta, kendiliğinden oluşan düzenin iyi ya da kötü olması değil, bir düzenin var olmasının gerektiği yerine bir düzenin bu düzenin ardında bilinçli olarak düşünülmüş bir planın ve merkezi yönetimin olması gerekmediğidir.

Ancak piyasa başarısızlıkları yaşandığında, düzen kendiliğinden sağlanamadığında, refahın adil dağıtımı gerçekleşmediğinde devletin görünür eline ihtiyaç duyulur. Devletin sağladığı adalet, hukuk, sosyal devlet anlayışı fikri mülkiyet hakları ve özürlük olmadan sosyal altyapı geliştirilmeden ekonomilerde refah artışı sağlanamaz mutluluk yaşanamaz.

EKONOMİK MODELLERDE GRAFİKLERİN KULLANIMI

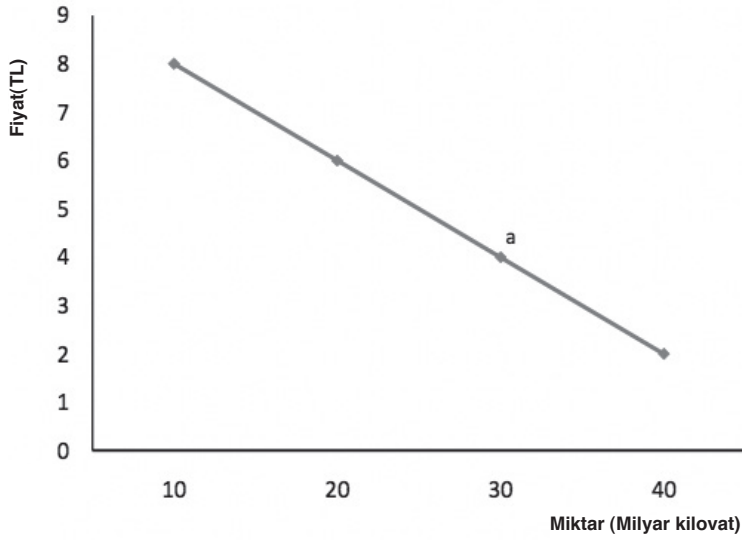
Grafikler genellikle ekonomik model içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanılır. Grafikler yığın halinde ve bakıldığı zaman kolayca yorumlanması mümkün olmayan verileri düzenli bir şekilde görsel olarak yorumlayabileceğimiz bir biçimde sunmaktadır. Böylece grafikler çok fazla sayıdaki veri içinde kaybolmadan, ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olur. Burada grafik analiz tekniklerinin bir kısmının üzerinde durulacaktır.

İki Değişkenli Grafikler

Birçok ekonomik analizde iki değişkenin eş anlı olarak hareketleri gösterilmektedir. Örneğin bir malın fiyatı değiştiğinde o mala olan talebin nasıl değiştiğini grafik yardımıyla gösterebiliriz. Bu durumda değişkenlerden birini yatay eksen üzerinde diğerini de düşey eksen üzerinde gösteririz.

Grafik 1.1'de yatay eksende elektrik enerjisine olan toplam talep miktarı ve dikey eksen de İstanbulluların farklı fiyat seviyeleri için almayı arzuladıkları elektrik miktarı yer almaktadır. Her bir fiyat seviyesine karşılık talep edilen miktarlar noktalarla işaretlendikten sonra kesikli olmayan bir eğri ile birleştirilmiştir. Bu eğri talep eğrisi olarak adlandırılır. Grafik 1.1'de "a" noktası İstanbulluların elektrik fiyatı 4 birim lira olduğu durumda 30 milyar kilovat elektrik tükettiklerini göstermektedir. Bu grafikten sadece farklı fiyat seviyelerinde İstanbulluların talep ettikleri elektrik miktarını görebiliriz. Talep eğrisi bize İstanbul'da ne tür insanların yaşadığını, aile büyüklüklerini, ne tür ısıtıcılar kullanıldığını söylemez.

GRAFİK 1.1 İstanbul Şehrinin Elektrik Enerjisinin Varsayımsal Tahmini Talep Eğrisi

Eğimin Tanımı ve Ölçülmesi

Ekonomi derslerinde kullandığımız grafiklerin en önemli özelliklerinden birisi, yatay eksendeki değerler büyüdükçe grafiğin genel itibariyle yukarı veya aşağı doğru eğimli olup olmadığını göstermeleridir. Grafik 1.1'de talep eğrisinin aşağı doğru eğimli olduğu açıkça görülmektedir. Burada elektrik fiyatları azalırken talep edilen elektrik miktarının arttığını görmekteyiz. Böyle durumlarda eğrinin negatif eğimli olduğu söylenir (değişkenlerden biri artarken diğeri azalmaktadır).

Buradan yola çıkarak eğimin bir tanımını yapmak mümkündür: bir doğrunun eğimi dikey eksendeki değişimin yatay eksendeki değişime oranıdır.

Eğim= Dikey Eksendeki Değişim / Yatay Eksendeki Değişim

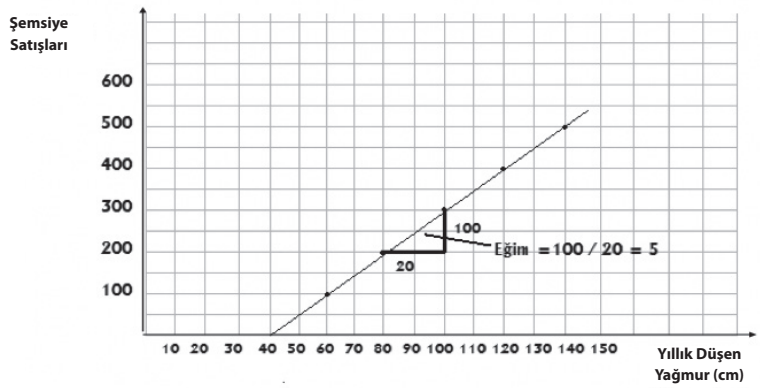
İstanbul ilinin farklı yıllara ilişkin yağış miktarı ve şemsiye satışlarının aşağıdaki tablodaki gibi olduğunu varsayalım.

TABLO 1.1 Düşen Yağmurla Satılan Şemsiye Miktarına İlişkin Varsayımsal Değerler

Yıllar	Yıllık Düşen Yağmur Miktarı	Şemsiye Satışları
1. yıl	60 cm	100 birim
2. yıl	80 cm	200 birim
3. yıl	100 cm	300 birim
4. yıl	120 cm	400 birim
5. yıl	140 cm	500 birim

Bu verileri kullanarak aşağıdaki grafiği çizebiliriz.

GRAFİK 1.2 Yağmurla Şemsiye Satışı Arasındaki İlişki

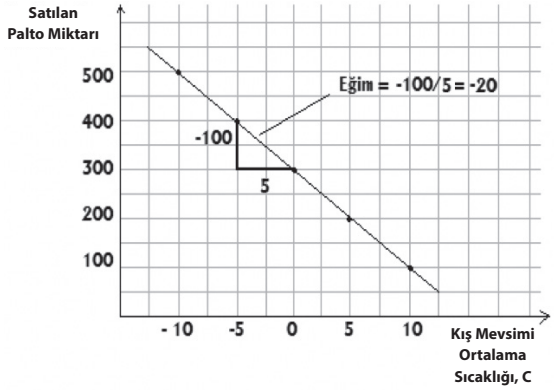
Tanım gereği bir doğrunun eğimi sabit olduğu için seçilen noktaların bir önemi yoktur. Hangi aralıktaki sayıları alırsanız alın çalıştığınız doğrunun eğimi hep aynı çıkacaktır.

Başka bir örnek ele alalım: Ankara'nın yıllar itibariyle kış mevsimindeki hava sıcaklığı ve satılan palto sayıları aşağıdaki tabloda verildiği gibi olduğunu varsayalım ve bu ilişkiyi gösteren grafiği çizelim.

TABLO 1.2 Ankara İli Kış Mevsimi Sıcaklık Ortalamaları ve Satılan Palto Miktarı

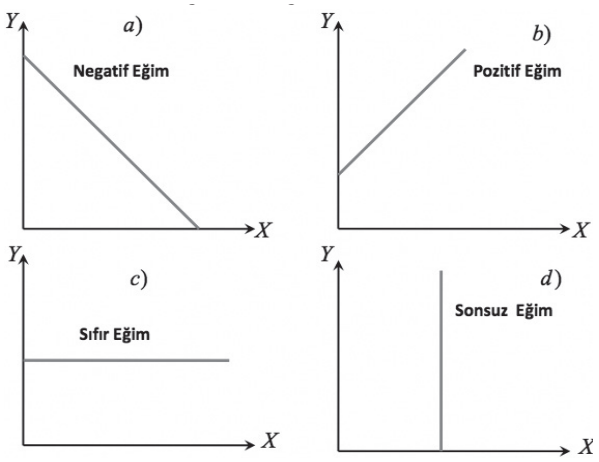
Yıllar	Satılan Palto Miktarı	Ortalama Kış Mevsimi Sıcaklıkları
1. yıl	100 birim	10
2. yıl	200 birim	5
3. yıl	300 birim	0
4. yıl	400 birim	–5
5. yıl	500 birim	–10

GRAFİK 1.3 Kış Mevsimi Sıcaklık Değişmeleri ve Palto Satış Miktarları

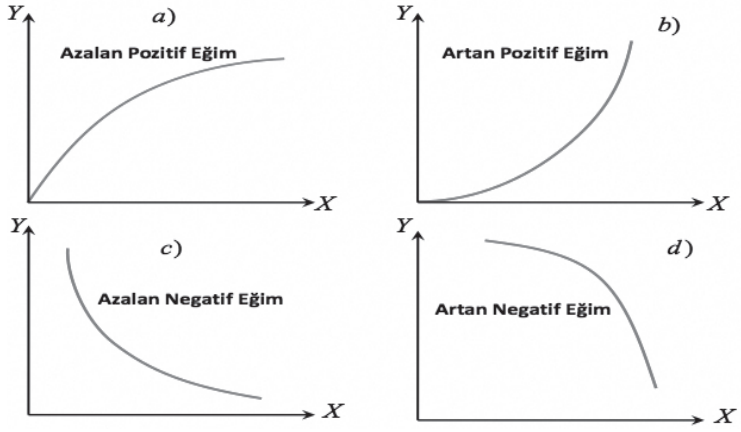
Tablo 1.1 ve Grafik 1.2'de her iki değişkende birbirine paralel olarak arttığı için eğim pozitif bir sayı çıkmaktadır. Tablo 1.2 ve Grafik 1.3'de bu durumun tam tersini görmekteyiz, değişkenlerden biri artarken diğeri azalmaktadır ve sonuçta eğim negatif bir sayıdır. Grafik 1.4'de aralarında doğrusal ilişki bulunan X ve Y değişkenlerine ilişkin bütün olası eğimler gösterilmiştir.

GRAFİK 1.4 Farklı Türden Doğruların Eğimleri

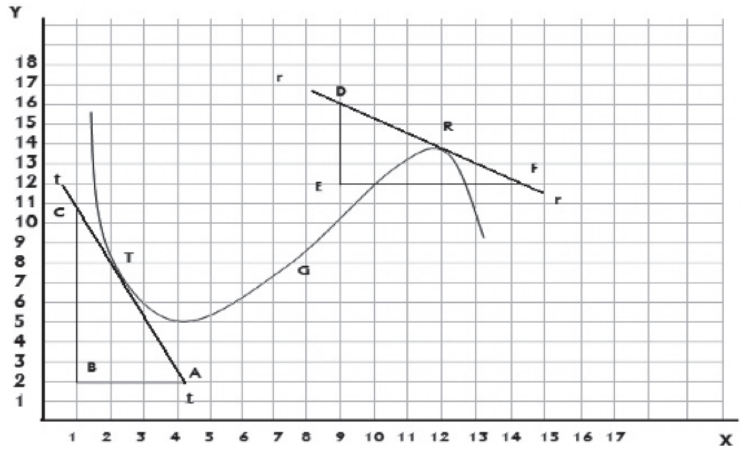
Bir doğrunun eğimi sabit ve doğrunun her noktasında aynı iken doğrusal olmayan fonksiyonların (eğrinin) eğimi eğrinin her noktasında farklıdır. Grafik 1.5'in a ve b panelleri pozitif eğimi göstermekle birlikte, a panelinde eğri azalarak artan bir eğime sahipken b panelindeki eğri artarak artan bir eğime sahiptir. Aynı grafikte c ve d panellerinde eğimler sırasıyla azalan negatif ve artan negatif eğimleri göstermektedir.

GRAFİK 1.5 İki Değişken Arasındaki Doğrusal Olmayan İlişki

Düzgün ve kesikli olmayan bir eğrinin her hangi bir noktadaki eğimini sayısal olarak ölçebiliriz. Bunu yaparken eğimini alacağımız noktaya dokunan ama eğriyi kesmeyen bir doğru çizeriz (matematikte bu doğruya tanjant doğrusu ya da teğet adı verilmektedir). Eğrinin istenilen noktadaki eğimi o noktaya çizilen tanjant doğrusunun eğimine eşittir. Aşağıda Grafik 1.6'da bu durum gösterilmiştir.

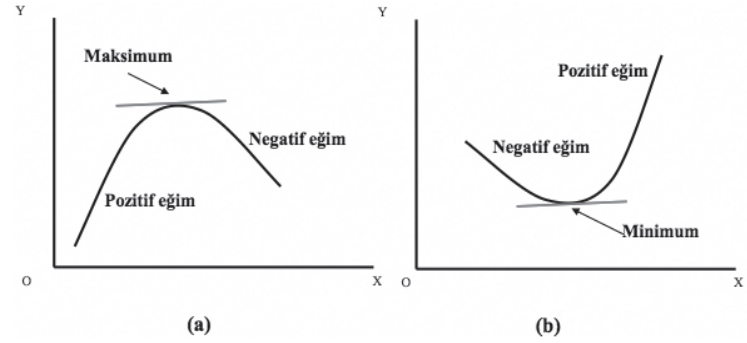
GRAFİK 1.6 Doğrusal Olmayan Eğrilerin Eğimleri

Grafik 1.6'da T noktasındaki eğim= tt doğrusunun eğimi ise aşağıda biçimde hesaplanır.

$$T\ Noktasındaki\ Eğim = \frac{BC\ Uzunluğu}{BA\ Uzunluğu}$$

GRAFİK 1.7 Maksimum ve Minimum Değerlere Sahip Eğriler

Yukarıda öğrendiğimiz tekniği Grafik 1.7'nin a panelindeki grafiğin en yüksek noktasına veya b panelindeki grafiğin en alttaki noktasına uygularsak ne olur? Oluşturacağınız tanjant (teğet doğrusu) yatay olacaktır yani eğim sıfır olacaktır. Yukarıdaki grafikteki gibi düzgün ve kesiksiz eğrilerin eğimlerinin pozitiften negatife döndüğü noktada fonksiyonun maksimumu vardır. Aynı grafiğin b panelinde ise eğri negatif eğimden pozitif eğime döndüğü noktada ise fonksiyonun minimumu vardır.

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi bir bilim dalı olarak ekonominin özellikleri arasında yer almaz?**
   a. Ekonomi sosyal bir bilimdir.
   b. Ekonomi analitik bir bilimdir.
   c. Ekonomi davranışsal bir bilimdir.
   d. Ekonomi tarihsel bir bilimdir.
   e. Ekonomi doğal bir bilimdir.

2. **Aşağıdakilerden hangisi mal ve hizmetlerin üretilmesi sürecinde kullanılan girdi (kaynak) değildir?**
   a. İşgücü
   b. Sermaye
   c. Doğal kaynaklar
   d. Girişimci
   e. Temel girdi

3. **Diğer malları üretmek amacıyla kullanılan makineler, araçlar ve fabrikalar bir üretim faktörü olarak aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?**
   a. Ara malları
   b. Doğal kaynaklar
   c. Toprak
   d. Sermaye
   e. Girişimci

4. **Ekonomistler, tüketici ve üreticilerin amaçlarına ulaşmak için hareket ederken ellerinde var olan tüm bilgiyi kullanmaları aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilebilir.**
   a. İnsanlar rasyoneldir.
   b. İnsanlar teşviklere yanıt verir.
   c. Optimal kararlar marjinalde alınır.
   d. İnsanlar fayda-maliyet karşılaştırması yapar.
   e. İnsanlar ya hep ya da hiç kararını benimserler.

5. **Üretimde kullanılacak girdi ve teknoloji seçimi ve bunların etkin kullanımı aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?**
   a. Hangi mallar ve hizmetler üretilecek.
   b. Mal veya hizmetler nasıl üretilecek.
   c. Üretilen mal ve hizmetlere kimler sahip olacak.
   d. Bu mal ve hizmetler kimler arasında bölüşülecek.
   e. Hangi mal ve hizmetten daha fazla üretilecek.

6. **Herhangi bir faktörün ilgilendiğimiz değişken üzerine etkisini ölçebilmek için diğer tüm faktörlerin aynı kaldığını varsaymak aşağıdakilerden hangisidir.**
   a. Tümevarım
   b. Tümdengelim
   c. Korelasyon
   d. Ceteris Paribus
   e. Nedensellik

7. **Değerlere bağlı olduğu için test edilemeyen önerme aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Marjinal
   b. Pozitif
   c. Korelasyon
   d. Normatif
   e. Negatif

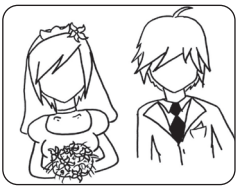
8. **Gerçeklerle karşılaştırılıp test edilebilen önerme aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Pozitif
   b. Normatif
   c. Nedensellik
   d. Tümevarım
   c. Histeri

9. **Bir firmanın üretim miktarının belirlenmesi aşağıdaki ekonomi bölümlerinden hangisine girer?**
   a. Makroekonomi
   b. Mikroekonomi
   c. Sayısal ekonomi
   d. Normatif ekonomi
   e. Politik ekonomi

10. **Büyük ölçüde toplulaştırılmış değişkenlerin analizi ile ekonominin bütün olarak işleyişiyle ilgilenme aşağıdaki ekonomi bölümlerinden hangisidir?**
    a. Makroekonomi
    b. Mikroekonomi
    c. Sayısal ekonomi
    d. Normatif ekonomi
    e. Ekonomik analiz

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Uygun bir eş bulma olgusu sosyolojik, psikolojik ve antropolojik bakış açısından incelenebilecek bir olgudur. Ancak Nobel Ekonomi Ödülü kazanan ekonomist Garry Becker flört etme, aşk, evlilik ve tabii ki boşanma gibi olguların, bu bölümde öğrendiğiniz bir kavram olan ***ekonomik rasyonellik*** varsayımı ile daha iyi anlaşılabileceğini savunmaktadır. Rasyonellik varsayımına göre bireyler kendileri için kötü olacağını bildikleri faaliyetlere katılmazlar. Bu nedenle eş seçiminde doğal olarak bireylerin uzun süre birlikte yaşamı paylaşabilecekleri kişileri tercih edeceklerini söyleyebiliriz. Bu da aynı değerlere sahip karşı cinslerin evlenme eğiliminde olacaklarını gösterir. Flört etme eylemi her iki tarafın sahip olduğu değerleri belirleyebilmek için girişilen bir kaynak kullanımı faaliyeti olarak değerlendirilmelidir. Evlilikten elde edilmesi beklenen yarar ne kadar büyükse, uygun eşin bulunabilmesi için katlanılacak maliyet de o kadar yüksek olacaktır. Dolayısıyla uygun eşin bulunması süreci ne kadar uzun sürerse, flört etmeye bağlı olarak katlanılan maliyet artar. Bu da bize doğru eşi bulmak için katlanılması gereken maliyetin yüksek olacağını gösterir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Yoksulluk ve kıtlık eş anlamlı olarak kullanılabilecek kavramlar değildir. Ekonomik birimlerin her türlü isteğini gidermeye ve tatmin etmeye yetecek ölçüde kaynak bulunmadığı için kıtlık sorunu ortaya çıkar. Yoksulluk ise yaşam standartları ile ilgili bir kavramdır. Yoksulluğu tamamen ortadan kaldırmak mümkün olsa bile kıtlık sorunu varlığını korumaya devam edecektir. Toplumdaki herkese genel kabul gören, minimum bir yaşam standardı sağlasak bile arzu edilen her şeyin üretilebilmesi için yeterli kaynak asla bulunamayacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Bir binanın maketi gerçek binanın küçültülmüş ve basitleştirilmiş halidir. Tıpkı bir bina maketi gibi bir ekonomik model de ekonominin bütününün veya bir kısmının özetlenmiş ve basitleştirilmiş tanımlamasıdır. Oysa ekonomi bir binadan veya diğer fiziki kavramlardan çok daha karmaşıktır. Bu nedenle ekonomik modeller, fen bilimlerinde ve mühendislikte kullanılan modellere göre gerçek yaşamın çok daha basitleştirilmiş ve özetlenmiş hali olarak kabul edilirler. Ekonomide veya diğer alanlarda basitleştirme yapılmaksızın oluşturulan modeller kullanım açısından yararlı olmayacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

a. Kısa dönemde enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığını ifade etmek pozitif bir ifadedir.
b. Para arzı artış hızının yavaşlatılmasının enflasyonu düşüreceği ifadesi pozitif bir ifadedir.
c. Merkez bankasının para arzı artış oranını düşürmesi gerektiği ifadesi normatif bir ifadedir.
d. Asgari ücret uygulamasının gençler arasında işsizliği arttırdığı ifadesi pozitif bir ifadedir.
e. Düşük vergi oranlarının çalışma ve tasarruf yapma arzusunu güçlendirdiği ifadesi pozitif bir ifadedir.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Fenerbahçe'nin şampiyon olduğu yıllarda enflasyon oranının bir önceki yıla göre düşüş göstermesi, bu iki değişken arasında bir nedensellik bağlantısı olduğunu göstermemektedir. Bu sadece tesadüfi bir birlikte değişim ilişkisinin yaşanmasından başka bir şekilde açıklanamaz. Nedensellik ilişkisinin ortaya çıkabilmesi için iki değişkenden bir tanesinde meydana gelecek bir değişimin diğerini nasıl etkileyebileceğine ilişkin teorik bir gerekçemizin olması gerekir. Sorumuzda verilen örnekte bu türden bir teorik açıklama yapabilmek mümkün değildir.

EKONOMİK BAKIŞ 5

a. Bir ailenin gelirinin ne kadarlık kısmını tasarruf edeceğine ilişkin kararı mikroekonominin konuları arasında yer alır.
b. Devlet getirdiği bu düzenlemenin etkilerinin incelenmesi mikroekonominin konuları arasında yer alır.
c. Ülkedeki tasarruf miktarının üretim kapasitesi üzerinde yaratacağı etkiler makroekonominin konuları arasında yer alır.
d. Firmanın kaç işçi çalıştıracağına ilişkin kararı mikroekonominin konuları arasında yer alır.
e. Para miktarındaki değişmeler ile fiyatlardaki değişmeler arasındaki ilişkilerin araştırılması makroekonominin konuları arasında yer alır.

NE ÖĞRENDİK?

1.e	2.e	3.d	4.a	5.b	6.d	7.d	8.a	9.b	10.a

BÖLÜM 2
KITLIK, TERCİH VE FAYDA

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Mutluluk parayla satın alınabilir mi? Ekonomistler bu soruya cevap verebilmek için geçmiş yıllarda psikoloji literatürünü kullanmakta, psikologlar tarafından yürütülen araştırma sonuçlarından yararlanmaktaydılar. 1960'ların ortalarında yapılan bir araştırmada çeşitli gelir dilimlerine giren insanlara mutlu olup olmadıkları sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre geliri en yüksek olan insanlar aynı zamanda en mutlu insanlardır. Son yıllarda ekonomistlerin bu soruna bakışı psikologlardan farklılaşmıştır. Geçmiş yıllarda yapılan bu araştırmanın elde ettiği sonucun geçersizliğini, yani ünlü şarkıda belirtildiği gibi *"parayla saadet olmaz"* söylemini, bu bölümde öğreneceğiniz kavramlarla kanıtlayabilir misiniz?

GİRİŞ

Bireylerin ve toplumların karşı karşıya bulunduğu temel ekonomik sorun kıtlıktır. ***Kıtlık***, isteklerimizin sahip olduğumuz kaynaklardan daha fazla olması durumunda ortaya çıkar. Toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin doğasından gelen isteklerin sınırsız olması ve ekonominin bu istekleri karşılayacak kadar kaynaklara sahip olmaması ekonomi ilminin ortaya çıkış nedenidir. Tüm ekonomik birimlerin kıtlıkla mücadele etme eylemleri ***ekonomik faaliyet*** olarak tanımlanır. Tüm ekonomik faaliyetler isteklerle kaynaklar arasındaki dengesizliği azaltarak, insanların refahını artırmaya yöneliktir.

Genelde ekonomi tanımı, kıtlık ve ekonomik faaliyet kavramları kullanılarak yapılır ve ekonomi; halkın sınırsız isteklerini karşılamak için sınırlı kaynakları na-

sıl kullandığını araştırır. Kıtlık beraberinde tercih sorununu da yaratır. Çünkü, tüm isteklerimizi karşılamadaki güçlük bizi sınırlı kaynaklarımızı en iyi şekilde nasıl kullanabileceğimiz konusunda seçim yapmaya zorlamaktadır. Öyleki bu zorunluluk, ekonominin bir tercih bilimi olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. Buna göre ekonomi, ekonomik birimlerin yaptığı tercihleri açıklamak ve tercihleri etkileyen durumlar değiştiğinde nelerin olabileceğini öngörmektedir.

Tercih yapmak fayda ve maliyetle ilgilidir. Tüm ekonomik birimler yapacakları tercihlerde en çok fayda sağladıkları mal ve hizmetlere yöneleceklerdir. Bu mal ve hizmetleri mümkün olabildiğince en düşük maliyetle elde etmeye çalışarak, net faydalarını maksimize edeceklerdir.

KITLIK VE TERCİH

Mevcut kaynakların isteklerimizi karşılayamaması sonucu varolan kıtlık ekonomi biliminin ortaya çıkış nedenidir. Çünkü ekonomi bilimi, kaynakların kıt olması nedeniyle insanların yaptıkları tercih ve bu tercihler sonucunda insanlar arasındaki ekonomik etkileşimleri inceler.

Kaynaklardan toprak ne kadar çok olursa olsun, sınırları vardır. Bu sınırlılık yüzünden kullanımı için alternatifleri arasında tercih yapılmasını zorunlu kılar. Örneğin bir arazi parçasının farklı amaçlar için kullanılabileceğini düşünebiliriz. Şöyleki; üzerine ev inşa edilebilir, alışveriş merkezi ya da benzin istasyonu inşa edilebilir, otel, öğrenci yurdu ya da otopark yapılabilir. Ancak bunların tümü aynı anda yapılamaz, sadece alternatiflerden biri tercih edilir.

Mal ve hizmet üretmek için gerekli fiziksel ve zihinsel çalışmaları kapsayan emek de bir tür kıt kaynaktır. Çünkü hem zamanı sınırlıdır (bir günde 24 saat vardır) hem de kalifiye eleman sayısı çok fazla değildir. Örneğin girişimci emeğin özel bir türü olup yeni ürünler geliştirmek için sınırlı kaynakları birleştiren, risk alan kişilerdir. Göreceli olarak bu ruha çok az kişi sahip olduğu için kıt bir insan kaynağıdır.

İnsanlar tarafından sağlanan bir başka kaynak ise ***sermaye*** olarak adlandırılan ve diğer malları üretmek için kullanılan makineler, araçlar ve fabrikalarda ekonomilerde sınırlı ölçülerde bulunur. Makinelere, binalara... yapılan yatırımlarla sonuçlanan fiziksel sermaye yanında, bir de insanların kendilerine yaptığı yatırımla ortaya çıkan ***beşeri sermaye*** de kıt bir kaynaktır. İnsanlar ekonomist, avukat, doktor, mühendis olmak için üniversitelere devam ederler. Mesleklerinde daha iyi olmak için yüksek lisans, meslek içi eğitim ve doktora yaparlar. Eğitim ile birlikte insanların verimlilikleri de artar.

Dikkat edilirse, yukarıda açıkladığımız kaynakları üç guruba ayırıp bunları, toprak, emek ve sermaye olarak tanımladık. Bu kaynaklar aynı zamanda ***üretim faktörü*** ya da ***girdi*** olarak da adlandırılırlar. Kaynaklar ne kadar çok olursa olsun sınırlıdır. Üretim faktörleri sınırlı olduğu için bir ekonomide üretilebilecek mal ve hizmetler

de sınırlı olacaktır. Bu sınırlılıklar, ekonomide bir malın üretimi arttırıldığında, başka malların üretiminin azalması gerektiğini ortaya koyar. Aslında toplumda her şey kıttır, yani bireylerin tümünün ihtiyaçlarına yetecek kadar bol miktarda kaynaklar veya mallar mevcut değildir. İnsanlar bu mallara sahip olmak istediklerinde bir bedel ödemeleri gerekir. İşte bu nedenle bu mallar ***ekonomik mal*** olarak tanımlanırlar. Kıtlığı çekilmeyen mallar ise ***serbest mallardır***. Bir serbest malı kullanmakla başka alternatiflerden vazgeçilmez, dolayısıyla serbest mal için bir bedel de ödenmez. Ancak çevremizde serbest mala rastlamak çok güçtür. Örneğin hava serbest mal olarak gözlenebilir, ancak havayı insanlar hem kirletirler hem de temiz hava için gerekli önlemleri alma çabası içinde olurlar. Bu alternatiflere göre değerlendirildiğinde hava da kıt mal sınıflandırması içine girer. Dolayısıyla ilgilendiğimiz çoğu şey kıttır ve ekonominin kapsamı oldukça geniştir.

Aslında tüm kaynaklarda var olan kıtlık; insanların arzuladıklarından daha az mal ve hizmete sahip olacakları sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle insanlar seçim yapmak zorunluluğu ile karşı karşıyadırlar. Yani kişiler bir şeyden fazlasına sahip olmak için öteki şeyden azına sahip olmayı kabul etmek durumundadırlar.

SEÇİM VE FIRSAT MALİYETİ

Tüm isteklerimizi karşılamadaki güçlük, bizi sınırlı kaynaklarımızı en iyi şekilde nasıl kullanabileceğimiz konusunda seçim yapmaya zorlamaktadır. Kıt kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda akılcı seçimlerin yapılması ekonominin temel konusunu oluşturmaktadır. Akılcı (rasyonel) seçimlerin yapılabilmesi için dikkate alınan her bir seçenek ya da alternatife ilişkin fayda ve maliyetlerin karşılaştırılması gerekir. Belirli bir karar ya da seçimin sağladığı fayda, bu seçime ilişkin maliyeti aşıyorsa, refah düzeyimiz yükselecektir ve seçim rasyoneldir.

Ekonominin bize öğrettiği temel derslerden birisi, yaptığımız tüm seçimlerin bir maliyet içermesidir, yani bedavacılık söz konusu değildir. Beğendiğimiz bir şeyi elde etmek istediğimizde ya da bir şey yapmak istediğimizde, alternatif başka bir şeye sahip olmaktan ya da başka bir şeyi yapmaktan vazgeçmemiz gerekir. Belirli bir tercih ya da davranış için vazgeçmek zorunda kaldığımız en değerli alternatif bu seçimin ya da davranışın fırsat maliyetidir. Alternatif maliyet olarak da adlandırılan ***fırsat maliyeti***, kısaca bir kararı uygularken vazgeçilen karar şeklinde tanımlayabiliriz.

Örneğin bu bölümü okurken hangi alternatiflerden vazgeçiyorsunuz? Belki başka bir ders çalışacaktınız, belki çok sevdiğiniz bir filmi izleyecektiniz, belki de yakın arkadaşınızla birlikte geleceğe ilişkin hayaller kuracaktınız. İşte bu bölümü okumanızın fırsat maliyeti, en çok yapmak istediğiniz alternatif şeydir. Daha basit bir örnek olarak, yaz tatilini Antalya'da ya da Bodrum'da geçirmek üzere karar vermek durumunda olan bir çift şayet Bodrum tatilini tercih etmiş ise Antalya'daki tatilden vazgeçecektir. Bu durumda Bodrum'da tatil yapmanın alternatif maliyeti Antalya'daki tatil olacaktır.

Bir başka örnek olarak, bir kentin belediye başkanı kentte raylı sistem ile taşımacılık projesini ön plana çıkarır ise yolların düzenlenmesi, parkların düzenlenmesi, ışıklandırma, halk kütüphanesi... vb gibi harcamalarda kısıtlama yapmak zorunda kalır. İşte raylı sistem için fırsat maliyeti, bu sistem yerine yapılabilecek şeylerdir.

Yine herkesi etkileyen bir başka örnek meclisteki bütçe tartışmaları ve sonuçlarıdır. Eğer ülke kaynakları yeterli değilse bir kesimin harcamalarındaki artış bir başka kesimin harcamalarındaki azalışa neden olacaktır. Örneğin savunma harcamaları arttırılırsa, eğitim ve sağlık gibi harcamaların kısılması zorunluluğu ortaya çıkar. Bu örneğimizde belirli bir dönem için daha fazla savunma amaçlı mal ve hizmet üretilmesi, ülke ekonomisinin sınırlı kaynakları nedeniyle başka amaçlı mal ve hizmet üretiminde azalmaya neden olacaktır. Burada savunma harcamalarının yapılmaması gibi bir sonuç çıkarmak yerine, amaç bunun alternatif maliyetlerini ortaya koymak olmalıdır. Burada ekonomistin vurguladığı; bir karara ilişkin fayda ve maliyet analizi doğru yapılmıyorsa, kıt kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda sağlıklı değerlendirmelerin yapılamayacağıdır.

FIRSAT MALİYETİ VE PARASAL MALİYET

Kıtlıkla karşı karşıya bulunan insanların yaptıkları tercihleri fırsat maliyeti önemli ölçüde etkiler. Eğer bir mal ya da hizmetin fırsat maliyeti artıyorsa insanlar bunun alımını azaltır ve bunun yerine daha ucuz olanı ikame etmeye çalışır. Bu çerçevede fırsat maliyeti ile fiyat arasındaki ilişkiyi bilmemiz çok önemlidir. Piyasa ekonomilerinde her şeyin bir fiyatı vardır. Ancak bir malın, örneğin bir arabanın gerçek maliyeti piyasa fiyatı değildir. Çünkü arabanın gerçek maliyeti, araba üretimi nedeniyle vazgeçilen üretilemeyen diğer şeylerin (buzdolabı, bilgisayar, televizyon...) değeridir. Yani fırsat maliyetine, bir otomobil üretimi için ekonominin katlandığı gerçek fedakarlık olarak bakabiliriz. İyi işleyen bir piyasada bir malın fiyatı ile fırsat maliyeti arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bir malı satın almak için vazgeçtiğimiz TL miktarı o mal için ***parasal fiyat***tır. Bu alım kararının fırsat maliyeti vazgeçtiğimiz en iyi alternatif karardır. Daha basit bir örnek olarak, bir fincan kahve aldığınızda bir başka şeyi almaktan vazgeçiyorsanız, eğer vazgeçtiğiniz en iyi şey bir dilim pasta ise bir fincan kahvenin fırsat maliyeti bir dilim pastadır. Bunları değer cinsinden ölçmede parasal fiyatları kullanabiliriz. Eğer bir fincan kahve 10 TL ve bir dilim pasta 20 TL ise bir fincan kahvenin fırsat maliyeti yarım dilim pastadır. Fırsat maliyetini hesaplamak için kahvenin fiyatını pastanın fiyatına oranlamak yeterlidir. Bu oran bize ***nisbi fiyatı*** vermektedir ki bu aynı zamanda fırsat maliyetidir. Yani bir fincan kahve alabilmek için ne kadarlık pastadan vazgeçmemiz gerektiğini göstermektedir.

Fırsat maliyeti ile parasal maliyetin aynı şey olduğunu söylemek bir yanılgı olur. Çünkü piyasa iyi işlemediğinde parasal maliyet fırsat maliyetini yansıtmaz. Hatta bazı şeyler açık bir fiyat etiketi taşımazlar. Örneğin üniversitede okumanız sonucu ailenizin katlandığı parasal maliyet ile ekonomik açıdan hesaplayacağınız fırsat maliyeti

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Bir mühendis ve bir ekonomist sohbet ederken konu ekonomi biliminin konusuna gelmiştir. Ekonomist, ekonominin *sonsuz ihtiyaç-kıt kaynaklar-tercih yapma zorunluluğu* üçlemesi üzerine kurulduğunu ifade ederek bu sorunların insanlığın tarihiyle özdeş olduğunu öne sürmüştür. Tartışmanın diğer tarafı olan mühendis buna itiraz etmiş ve insanların isteklerinin karşılanamaz olmadığını iddia etmiştir. Bunun kanıtı olarak da kendi yaşamından bir örnek vermektedir. Mühendis her sabah kahvaltıda istediği kadar çay içebildiğini ifade ederek ekonomistin yaklaşımına itiraz etmektedir. Mühendisin düştüğü hatayı ortaya koyabilir misiniz?

aynı değildir. Ailenizin katlandığı parasal maliyetleri kolaylıkla hesaplayabilirsiniz, okul harçları, kitap kırtasiye alımları, barınma ve yeme harcamalarını toplayabilirsiniz. Fakat bu toplama ilişkin bazı problemler vardır. Şöyle ki; öğrenci okumasa bile giyim ve yemek için harcaması olacaktır. Yine üniversiteye devam etmenin en büyük maliyeti göz ardı edilmektedir. Okulda geçirdiğiniz zamanı bir işte çalışarak kullanamazsınız, dolayısıyla en büyük maliyeti bu oluşturmakta ve parasal maliyet hesabında dikkate alınmamaktadır.

ÜRETİM İMKANLARI SINIRI

Ekonomik ilişkileri açıklamada ve anlaşılır biçime getirmede modeller kullanılır. Üretim imkanları sınırı, ekonominin en önemli kavramlarından kıtlık, seçim (tercih) ve fırsat maliyeti gibi temel kavramları açıklamada kullanılan yararlı bir analitik modeldir. Bir ekonomide binlerce mal ve hizmet üretilmesine rağmen, ekonomideki üretimin iki geniş kategoride toplanabileceğini varsayalım. Bunların da tüketim malları ve yatırım malları olduğunu düşünelim, hatta kolaylık sağlamak amacıyla tüketim mallarını temsilen tereyağını ve yatırım mallarını temsilen bilgisayarı örnek mallar olarak seçelim. Tereyağı ve bilgisayar endüstrileri ekonominin tüm üretim faktörlerini kullanmaktadırlar. ***Üretim imkanları sınırı***; mevcut üretim faktörleri ve üretim teknolojisi veri iken belirli bir dönemde ekonominin maksimum düzeyde üretebileceği çeşitli çıktı (ürün) bileşimlerini gösteren eğridir. Tablo 2.1'de tereyağı ve bilgisayar için üretim olanakları sınırı üzerinde altı farklı seçim gözlemi yapılmış ve Grafik 2.1'de ise üretim imkanları sınırı eğrisi çizilmiştir.

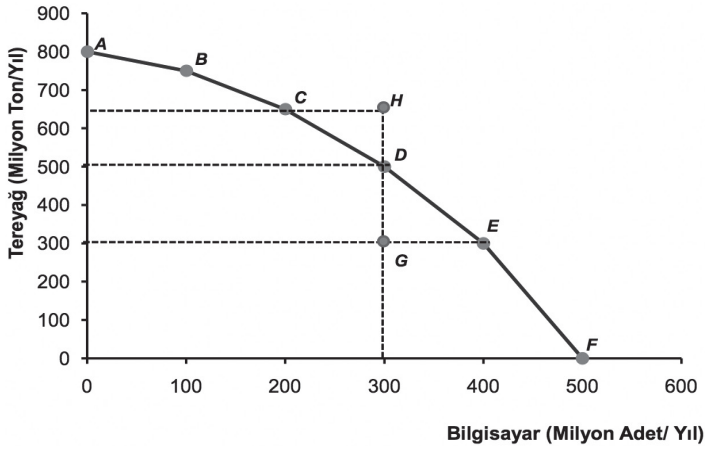
Bu ekonomide eğer tüm kaynaklar tereyağı endüstrisinde kullanılmış olsaydı, yılda 800 milyon ton tereyağı üretilecekti ve hiç bilgisayar üretilmeyecekti. Şayet tüm kaynaklar bilgisayar endüstrisinde kullanılmış olsaydı yılda 500 milyon adet bilgisayar üretilecekti ve hiç tereyağı üretilmeyecekti. Bu iki uç durum dışında, eğer ekonomideki kaynaklar iki endüstri arasında paylaşılmış olsaydı, örneğin C noktasındaki gibi 200 milyon bilgisayar üretilmiş olsaydı geriye kalan kaynaklarla 650 milyon ton tereyağı üretilirdi. Ya da D noktasındaki gözleme göre 300 milyon adet bilgisayar üretilmiş olsaydı tereyağı üretimi 500 milyon tona düşecekti. Grafik 2.1 ve Tablo 2.1'de ekonomideki mevcut kaynakların tereyağı üretiminden bilgisayar üretimine kaydığında, ya da tersi olduğunda maksimum düzeyde üretilebilecek olası üretim düzeyleri gösterilmiştir.

Üretim imkanları sınırı eğrisi; kıtlığın sonuçlarını ekonomideki tercihleri ve her tercihin alternatif maliyetini göstermektedir. Grafik 2.1'den üç farklı durum gözlenebilir. Bunlar eğri üzerindeki noktalar, eğrinin içinde ve dışındaki noktalardır. İlk olarak eğri içindeki G noktasına bakalım. Bu bileşime göre ekonomide 300 milyon adet bilgisayar ve 300 milyon ton tereyağı üretilmektedir. Ancak üretim imkanları sınırı eğrisi bize aynı kaynaklarla daha fazla bilgisayar üretilmesinin mümkün olduğunu (E noktası gibi) ya da D noktasına gelmekle daha fazla tereyağı üretilebileceğini göstermektedir. Hatta her ikisinden de daha fazla üretimin olası olabileceğini (D ve E arası) ortaya koymaktadır. G gibi üretim imkanları sınırı eğrisi içerisindeki noktalarda ekonomi bazı nedenlerden dolayı iyi işlememekte, etkin üretim sağlamamaktadır. Bunun sonucu olarak ekonomide işsizlik ya da atıl kapasite mevcuttur.

TABLO 2.1 Üretim Olanakları

(1) Gözlemler	(2) Tereyağ (Milyon Ton/ Yıllık)	(3) Alternatiflere Göre Değişim ΔT	(4) Bilgisayar (Milyon Adet/ Yıllık)	(5) Alternatiflere Göre Değişim ΔB	(6) Fırsat Maliyeti
A	800		0		-
		-50		100	
B	750		100		0,5
		-100		100	
C	650		200		1
		-150		100	
D	500		300		1,5
		-200		100	
E	300		400		2
		-300		100	
F	0		500		3

GRAFİK 2.1 Üretim İmkanları Sınırı Eğrisi

İkinci olarak eğri dışındaki H noktası gibi bir bileşimi üretmenin imkansız olduğunu söylemektedir. Çünkü ekonomi bu düzeydeki bir üretimi gerçekleştirecek kaynaklara sahip değildir.

Üçüncü olarak eğri üzerindeki her nokta etkin üretim bileşimlerini gösteren noktalardır. Mevcut kıt kaynaklarla üretilebilecek maksimum üretim düzeyleridir. Bir kez üretim imkanları sınırı üzerinde etkin noktalara ulaşıldığında (B, C gibi) mallardan birisini biraz daha fazla üretmenin tek yolu diğerini az üretmektir. Dikkat edilirse üretim imkanları sınırı orijine göre içbükey çizilmiş bir eğridir. Üretim imkanları eğrisinin niçin bu biçime sahip olduğu artan fırsat maliyeti ile ilgilidir.

Artan Fırsat Maliyeti

Tablo 2.1'de gözlemlenen üretim olanakları, ekonominin bütünü için fırsat maliyeti kavramını açıklamaktadır. Daha fazla bilgisayar üretmenin fırsat maliyeti vazgeçilen tereyağı miktarıdır. Örneğin toplum üretim faktörlerinden bir kısmını tereyağı üretiminden bilgisayar üretimine kaydırdığında, D noktasından E noktasındaki bileşime geldiğinde 200 milyon ton tereyağı üretiminden vazgeçerek, 100 milyon adet fazladan bilgisayar üretebilmiştir. Yani ekonomi D noktasında iken 100 milyon adet daha fazla bilgisayar üretmenin fırsat maliyeti 200 milyon ton tereyağıdır.

Tabloda fırsat maliyeti konusunda gözlemlenen önemli bir durum artan fırsat maliyetidir. Çünkü gözlemlerde sırasıyla aşağı doğru inildikçe bilgisayar üretimi artmaktadır. Bu artışların 100'er birimlik (milyon adetlik) olduğu görülmektedir. Oysa vazgeçilen tereyağı üretimi ilk satırdan ikinci satıra geçişte 50 birimken (milyon ton), üçüncü satıra geçişte 100 birime, dördüncü satırda 150, beşinci satırda 200 birime yükselmiştir. Yine son satırda 100 birimlik bilgisayar üretimi için vazgeçilen tereyağı

miktarı 300 birim olmuştur. Buradan çıkan sonuç; bilgisayar üretmenin fırsat maliyeti tereyağı üretimi cinsinden sürekli artmaktadır. Her ilave bilgisayar giderek daha fazla tereyağı üretiminden vazgeçmeyi gerektirmektedir. Bu durum artan fırsat maliyeti olarak ifade edilir. O halde ***artan fırsat maliyeti***; bir malın daha fazla üretilmesi için diğer maldan artan miktarlarda vazgeçilmesi gereken bir durum olarak tanımlanır.

Peki artan fırsat maliyetinin altında yatan temel mantık nedir? Şimdi kısaca bunu açıklayalım: Varolan sınırlı kaynaklardan bazıları tereyağı üretimi için uygun olurken, bazıları da bilgisayar üretimi için uygun nitelik taşımaktadır. Örneğin tereyağı üretiminde oldukça iyi olan işgücünün büyük bir kısmı bilgisayar üretiminde iyi olmayabilir. Böylesi bir durumda daha fazla bilgisayar üretimi gerçekleştirilmek istendiğinde, giderek bilgisayar üretimi için uygun olmayan sadece tarımla ilişkili kişiler ve kaynaklar da bilgisayar üretimine kaydırılacaktır. Sonuçta verim düşüklüğü gözlenecek ve aynı sayıdaki bilgisayar üretimindeki artış için giderek daha fazla miktarda tereyağı üretiminden vazgeçilecektir. Yani çiftçileri, gıda ve ziraat mühendislerini gereğinden fazla toprağı bilgisayar üretimine kanalize ederseniz; bunun tereyağı üretimi açısından çok maliyetli olacağını ve bilgisayar üretimine de çok az katkı yapacaklarını herhalde düşünebilirsiniz.

Dikkat edilirse bu artan fırsat maliyeti nedeniyle üretim imkanları eğrisi orijine göre içbükey çizilmiştir.

Fırsat maliyetini analiz etmenin bir yolu da, üretim imkanları sınırı eğrisine çizilen teğetlerin eğimini incelemektir. Bunun için örneğimizdeki üretim imkanları eğrisine bakarsanız bilgisayar üretimi arttıkça eğim negatif olmakla birlikte sürekli dikleşmektedir. Çizilen teğetlerin eğiminin negatif işaretlisi ***marjinal dönüşüm oranı*** olarak tanımlanır. Marjinal dönüşüm oranı; bir maldan bir birim daha fazla üretmek için öteki maldan ne kadar fedakarlık yapmak gerektiğini göstermektedir. Bu ise dikkat ederseniz fırsat maliyeti tanımı ile aynıdır.

Bu durumda biz fırsat maliyetini üretim imkanları sınırı eğrisine teğetin eğimi ile ölçebiliriz. Bunun için gerekli formül ise;

$$Fırsat\ Maliyeti = Marjinal\ Dönüşüm\ Oranı = -\frac{\Delta T}{\Delta B}$$

DT ile tereyağı miktarındaki değişim, DB ile bilgisayar üretimindeki değişim açıklanmaktadır. Tablo 2.1'in son sütununda bu değerler hesaplanmıştır. Buna göre A'dan B bileşimine geçilirken bir bilgisayar daha fazla üretmenin fırsat maliyeti yarım ton tereyağı iken C'den D'ye geçişte 1,5 tona yükselmiş ve E'den F'ye geçişte ise 3 tona ulaşmıştır. Yani ilave bir bilgisayar üretebilmek için 3 ton tereyağından vazgeçilmesi gerekliliği açıklanmıştır.

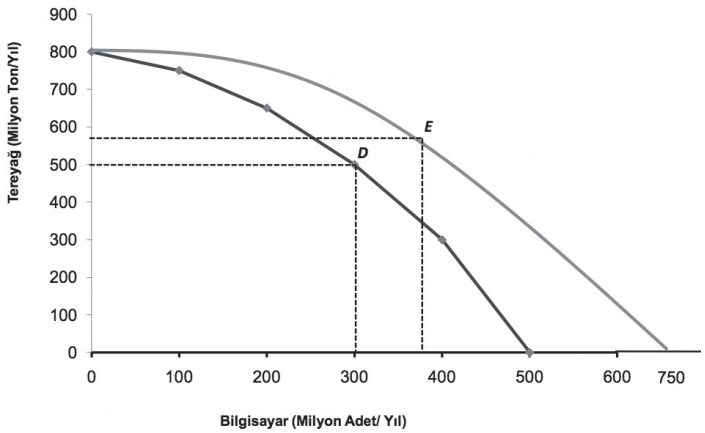
Grafik 2.1'de açıkça görüleceği üzere içbükey bir eğri çizilmiştir. Bu eğriye göre fırsat maliyetini konuşurken, yani bilgisayarın tereyağı cinsinden fırsat maliyetini hesaplarken, ekonominin ürettiği her bir malın ne miktarda olduğuna bakmak oldukça önemlidir. Ekonomideki kaynakların çoğu bilgisayar üretiminde kullanıldığı zaman, üretim imkanları sınırı eğrisi oldukça dikleşir. Çünkü tereyağı üretimine çok uygun olan üretim faktörleri bilgisayar üretiminde kullanılmaktadır. Bu durumda ekonomide vazgeçilen her bilgisayar için önemli miktarda tereyağında artış sağlanacaktır. Ya da önemli miktarda tereyağı üretiminden vazgeçilerek, ilave bir bilgisayar üretilecektir. Yine ekonomide kaynakların çoğu tereyağı üretiminde kullanılıyorsa üretim imkanları sınırı eğrisi oldukça yatay bir hal almaktadır. Bunun anlamı tereyağı üretiminden çok az fedakarlık yapmakla önemli ölçüde bilgisayar üretimi arttırılabilecektir.

Fırsat maliyetinin artan olması durumunda, üretim imkanları sınırı eğrisi orijine göre içbükey olacaktır ve ekonomide en yaygın biçimde karşılaşılan durumu açıklamaktadır. Şayet fırsat maliyeti değişmiyorsa, her üretim düzeyi için bir sabite eşit ise böyle bir durumda doğru şeklinde bir üretim imkanları sınırı eğrisi ile karşı karşıya kalırız.

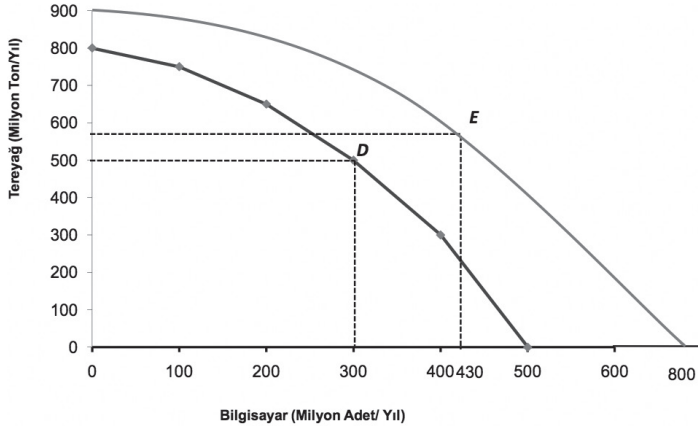
Üretim Olanakları Sınırındaki Kaymalar: Ekonomik Büyüme

Üretim imkanları sınırı eğrisi belirli bir zaman diliminde, veri kaynak arzı ve sabit bir teknolojiye göre çizilmekte, farklı malların etkin üretimi altında birbirlerine dönüşümünü göstermektedir. Şayet ekonomide, mevcut olan kaynaklar (üretim faktörleri) ve belirli bir teknoloji ile üretim imkanları sınırına erişilemiyorsa, kaynakların tümü etkin kullanılmıyor, dolayısıyla daha az üretim gerçekleştiriliyor demektir.

GRAFİK 2.2 Üretim İmkanları Sınırı Eğrisindeki Kayma

GRAFİK 2.3 Üretim İmkanları Sınırı Eğrisindeki Değişim: Bilgisayar teknolojisi daha hızlı gelişirken, tereyağı üretimindeki gelişme daha düşük olur.

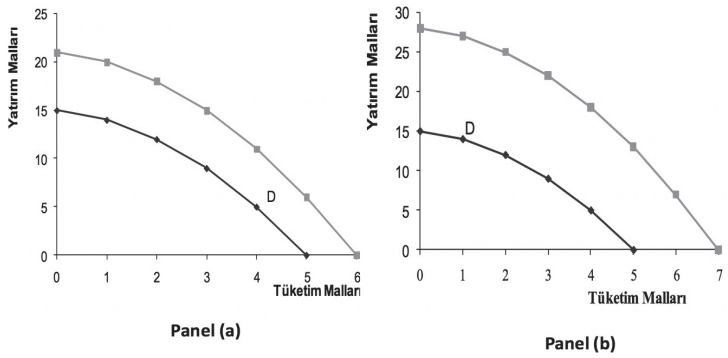

Dikkat edilirse üretim imkanları sınırı eğrisi boyunca etkin üretim gerçekleşmekte ve teknoloji ile toplumun sahip olduğu kaynakların sabit olduğu varsayılmaktadır. Oysa bu kaynaklar zamanla artabileceği gibi teknolojik gelişmeler de yaşanabilmektedir. Örneğin zaman içerisinde bir ülkenin işgücü sayısı, sermaye stoku ve bunların nitelikleri arttırılabilir veya yeni bir teknik buluş gerçekleştirilebilir. Böyle bir durumda üretim imkanları sınırı eğrisi de değişir. Örneğimizde bilgisayar endüstrisindeki teknolojik ilerleme sayesinde mevcut kaynaklarla üretilebilecek bilgisayar sayısı artabilir. Ekonomide üretilen tereyağı miktarı veri iken daha fazla bilgisayar üretilebilir. Grafik 2.2'de görüldüğü gibi üretim imkanları sınırı eğrisi dışarı kayar. Üretim imkanları eğrisinin sağa kayması malların daha fazla üretilebileceği anlamına gelmektedir. Üretim artması ekonomik büyüme olarak tanımlanır. İşte ekonomik büyüme nedeniyle, toplum üretimini D noktası yerine E noktasına taşımıştır.

Üretim imkanları sınırı eğrisi tek mal yerine iki mal için de gözlenebilir. Hatta her iki mal bağlamında aynı yönde ve büyüklükte sağa kayabileceği gibi farklı büyüklüklerde de sağa kayabilir. Örneğin bilgisayar üretiminde daha fazla sağa kayma gözlenirken, tereyağı üretiminde daha az sağa kayma gözlenebilir. Bu durum Grafik 2.3'de gözlenebilmektedir.

Üretim imkanları eğrisi sağa kaydıkça, bir takım imkansızlıklar artık imkan dahiline dönüşecektir. Örneğin 1970'li yıllardaki olanaksızlıklar şimdi olanak dahilindedir. Şimdiki olanaksızlıklar şayet büyük bir duraklama ve savaşlar yaşanmazsa, belki de 2020'lerde olanak dahilinde olacaktır. Bu nedenle olanaklar geçicidir ve üretim imkanları sınırı eğrisinde kaymalar gözlenebilir.

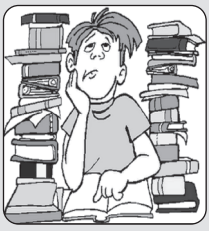
GRAFİK 2.4 Üretim Olanakları Sınırındaki Kaymalar: Yatırım ve Tüketim Malları için.

Ekonominin üretim kapasitesindeki artış olarak tanımlanan ***büyüme*** aynı zamanda kıtlık ve tercih bağlamında bir ekonomik sorundur. Şöyle ki eğer şimdi gelecek için yatırım yapmaz isek (eğitime, aileye, teknolojiye, sağlığa ve sanayileşmeye) ve her şeyi tüketirsek, ekonomik büyüme sağlanamaz. Üretim imkanları sınırı eğrisine ilişkin şekilde değişiklik yaparak eksenlerden birisinde yatırım mallarını, öteki eksende ise tüketim mallarını gösterelim. Grafik 2.4'de görüldüğü gibi şayet toplum tercihini daha fazla yatırım malları yönünde yaparsa, üretim imkanları eğrisi daha fazla sağa kayacaktır. Çünkü daha fazla yatırım, ülkenin sermaye stokunu arttıracaktır. Dolayısıyla üretim imkanları sınırı eğrisindeki kayma, kaynakların ne kadarının yatırım malları ve ne kadarının tüketim malları arasında tahsis edildiğine bağlıdır. Eğer gelecek için daha fazla yatırım tercih edilmişse büyüme daha hızlı gerçekleşecek, büyüme nedeniyle toplumun bütün bireyleri kazançlı çıkacak ve refah düzeyi yükselecektir. Ancak buradan tüm bireylerin aynı oranda kazançlı çıkacakları anlamı çıkarılmamalıdır. Bazı kesim daha fazla kazançlı çıkarken, bazı kesim daha az kazançlı çıkar, hatta çıkmayabilir de. Bu durum tamamen ekonomideki gelişmelere ve gelir dağılımına bağlıdır.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Bu kitabın yazarına mektup yazan bir öğrenci *"…haftada ancak 10 saati çalışmaya ayırabildiğini ve ileride iyi bir ekonomist olabilmek için İktisada Giriş dersinden yüksek not almak…"* istediğini ifade etmekte, bunun için ne yapması gerektiğini sormaktadır. Bu öğrencinin yazdığı mektupta Muhasebe dersine de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Bu arkadaşımıza İktisada Giriş dersinden alacağı notu yükseltebilmesi için ne yapması gerektiğini, yukarıda öğrendiğimiz üretim imkanları eğrisini kullanarak, açıklayabilir misiniz?

ALTERNATİF EKONOMİK SİSTEMLER

Üretim imkanları eğrisi kıtlık ve tercih sorununu basit bir şekilde açıklamakla birlikte, her ekonominin yanıtlamaya çalıştığı temel soruları da tartışmamıza olanak sağlamaktadır. Tüm ekonomilerin yanıt aradığı üç temel soru; neler üretilecek, nasıl üretilecek ve kimler için üretilecek ya da nasıl paylaşılacak biçimindedir.

Bunların ilki neler üretilmeli sorusudur. Bu soru aslında üretim imkanları sınırı üzerinde hangi noktada bulunulmalı ve hangi malların ne düzeyde üretildiği ile ilgilidir. Kaynakların etkin kullanımı açısından bir şeyin üretimi arttırılırken diğerinin üretiminden vazgeçileceğinin bilinmesi tercih açısından önemli bir konudur. Her toplum kıt kaynakları ile neler üreteceğine karar verir. Ne kadar tüketim malları ne kadar yatırım malları üretilecektir. Yine devlet ne kadar kamusal mal üretecektir. Bunlar tüketici, üretici ve hükümet kararları ile belirlenir.

Karşılaşılan ikinci soru; bu mal ve hizmetlerin nasıl üretileceğidir. Burada her toplumun kendine uygun üretim tekniğini mutlaka seçmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Seçilebilecek en doğru üretim yöntemi ile çıktı başına en düşük maliyetle üretimin gerçekleştirilmesi sağlanacak ve etkin üretim sayesinde üretim imkanları sınırı eğrisi üzerinde ekonominin işleyişi sağlanacaktır.

Yanıtlanması gereken son soru ise bu mal ve hizmet üretiminin kimler için yapılacağıdır. Aslında bu soru ekonomideki üretimin toplum üyeleri arasında nasıl paylaştırılacağına ilişkindir. Toplumun ürettiği çıktı tüm üyeler arasında eşit bir şekilde mi paylaşılmalı? Yoksa çok üreten daha fazla mal mı almalı? Çalışamayacak durumda olanlar ve çalışmak istemeyenlere ne kadar pay verilmeli? Bunlar tamamen bölüşüm sorunudur. Bölüşüme ilişkin karar almada her toplum geleneksel ve kültürel değerlerden etkilenerek ekonomik sistemleri çerçevesinde çözüm ararlar.

Bu üç temel sorunun çözümü için toplumlar siyasi yapılarına uygun ekonomik sistemleri benimseyerek, bu çerçevede davranış içinde olurlar. Ekonomilerin işleyiş sistemleri ile ilgili olarak bir uçta piyasa ekonomileri, diğer uçta ise kumanda ekonomileri yer almaktadır. Bu iki uç sistem dışında her iki sistemin bir kısım yönlerini kabul eden, dünya üzerinde en yaygın biçimde gözlemlenen karma ekonomik sistem ise her ülkede farklı olarak uygulanmaktadır.

Piyasa Ekonomileri Sistemi

Piyasa ekonomisinde neyin, nasıl ve kimler için üretileceği konusu birbirlerinden bağımsız bireysel tüketiciler, üreticiler, hükümetler ve diğer organizasyonların kararlarına bağlı olup bunlar piyasalarda birbirleri ile etkileşim içindedirler. Bu sistemde temel koordinasyonu piyasada belirlenen fiyatlar sağlar. Bu yüzden serbest piyasa sistemine çoğu kez ***fiyat sistemi*** de denir.

Serbestçe oluşan fiyatlar piyasa ekonomisinde önemli roller üstlenirler. Bunlar:

✔ Fiyatlar neyin üretileceği ve tüketileceği konusunda sinyal görevi üstlenirler.

- ✔ Fiyatlar insanların tüketimlerine ve üretimlerine yönelik teşvik mekanizması oluştururlar.
- ✔ Fiyatlar bölüşüm mekanizması üzerine önemli görev üstlenirler.

Bu rolleri açıklamaya şöyle bir örnekle başlayalım. Üniversite öğrencileri için bilgisayar almak ve kullanmak konusunda yeni bir akım başladığını ve kahvehaneler yerine internet kafelerini tercih ettiklerini varsayalım. Ekonomide insanların kararlarında fiyatların nasıl etkili olduğuna bakalım.

İlk olarak tercihlerdeki bu değişmenin hangi hizmetin daha fazla üretileceğine ilişkin nasıl bir sinyal verdiğine bakalım. Öğrencilerin internet kafelere daha fazla gitmeleri (talebi) dolayısıyla buralarda üretilen hizmetin fiyatını yükseltir. Yüksek fiyat firmaları daha fazla internet kafe açmaya yönlendirir, çünkü firmalar kârın olduğu sinyalini almışlardır. Üstelik bazı yan dallar içinde talep artar. Şöyle ki oyun programları, bilgisayar malzemelerine de talep artar. Dolayısıyla bunların hem üretimi hem de fiyatları artar. Bu talep artışı sayesinde bilgisayar üretiminde çalışan insanların ücretlerinde de artış gözlenir. Sonuç olarak fiyatlar tüketicilerden, bilgisayar işlerinde çalışanına kadar herkes için sinyal görevi üstlenir.

Şimdi ise fiyatların nasıl bir ***teşvik*** unsuru olduğuna bakalım. İnternet kafe hizmetleri için yüksek fiyatlar firmaları bu alana yönelmeye teşvik eder. Daha fazla kazanç olduğu için hizmet üretimi ve kalitesi de artar. Şayet düşük fiyatlar söz konusu ise kazançların da düşük olduğu ve üretimin azalacağı konusunda sinyal vererek piyasaya girişleri engeller.

Son olarak fiyatlar gelir dağılımını da etkiler. Fiyatların yüksek oluşu bu endüstride genelde talebin yüksek oluşunun da bir göstergesidir. Bu ise endüstride gelirin artmakta olduğunun ve çalışanlara daha fazla ücret verilebileceğinin bir göstergesidir. Öte yanda fiyatlar düşük ise gelirde düşük olacaktır. Yine fiyatların hızla değiştiği durumlarda gelir dağılımı çok hızlı etkilenir. Özellikle gelirini ayarlayamayanlar kayıplara uğrayabilir.

Piyasa ekonomisinin iyi işlemesi için fiyat düzeyinin istikrarlı olması gereklidir. Yine mülkiyet hakkının insanlara tanınması, piyasalara müdahalenin bulunmaması gerekmektedir. Böylelikle etkinlik sağlanacak ekonomi üretim imkanları sınırı üzerinde bulunacaktır. Fiyatların serbestçe belirlenmesi ve piyasa ekonomilerinde insanların iç ve dış ticareti serbestçe yapmalarında hükümetlerin hiçbir rolünün bulunmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Hemen hemen tüm piyasa ekonomilerinde devlet iç ve dış güvenliği sağlar. Yine devlet mülkiyet haklarının oluşumuna katkı yapar. Ancak devletin ekonomi üzerindeki rolü sınırlı olup sadece piyasa başarısızlıkları durumunda devreye girmesi kabul edilir.

Kumanda Ekonomileri Sistemi

Kumanda ekonomileri ya da merkezi plan ekonomilerinde, temel ekonomik sorulara ilişkin kararlar merkezi otorite tarafından alınır. Hükümetin kontrolünü elinde bu-

lunduranlar merkezi plan çerçevesinde insanların ne yapacağını, üretim ve tüketim tercihlerini ve gelirin bölüşümünü kontrol altında tutarlar.

Kumanda ekonomilerinde çoğu fiyatlar hükümet tarafından belirlenir ve ekonomide etkinsizliklerin ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin eski Sovyetler Birliğinde ekmek fiyatı çok düşük belirlendiği için çiftçiler ineklerini ekmekle besliyorlardı. Çünkü izlenen politikalar insanları bunu yapmaya teşvik ediyordu. Bu kaynak israfından başka bir şey değildir. İnekler ot ya da tahıl ile beslenebilir. Bunlar ekmeye göre daha düşük maliyetle elde edilir. Oysa ekmek maliyeti, işçilik, yakıt vb. şeylerle artmaktadır. Bu durum etkin olmayan üretim nedeniyle üretim imkanları sınırı altındaki bir nokta demektir.

Yine kumanda ekonomilerinde yaygın olan kamu mülkiyeti insanlar için bir teşvik unsuru oluşturmaz. Çünkü insanlar çabaları karşılığı değil de ihtiyaçlarına göre gelir elde ederlerse arzuladıkları kaynaklara serbestçe sahip olamazlarsa etkinlikleri azalır. Örneğin bir mucit buluşu üzerinde hak sahibi olmaz ise böyle bir buluş için fazla çaba göstermeyecektir. Dolayısıyla daha az buluş olacak toplum yeterince gelişme gösteremeyecektir. Sonuçta üretim imkanları sınırı eğrisi altında faaliyet sürdürülecektir.

Merkezi planlı ekonomiler 20. yüzyılın ortalarında hemen hemen dünya nüfusunun yarısını kapsıyordu. Doğu Avrupa ülkeleri Eski Sovyetler Birliği, Çin gibi ülkeler merkezi planlı ekonomilerdi. Günümüzde bu alan oldukça daralmıştır. 20. yüzyılın sonlarında kumanda ekonomiler piyasa ekonomilerine dönüş çabası içine girmişlerdir.

Karma Ekonomiler Sistemi

Dünya da gözlemlenebilen ekonomik sistemlerin hiç birisi yukarıda açıkladığımız serbest piyasa ve kumanda ekonomileri sistemiyle tam olarak örtüşmemektedir. Ancak her iki sistemin bazı öğelerini aynı anda benimseyerek, ülkeler genelde karma ekonomik sistem içinde faaliyetlerini sürdürürler. Ancak bu karma durum homojen değildir. Yani kamu ve özel kesimin kombinasyonları her ülke için farklı olarak uygulanmaktadır.

Kısaca karma ekonomik sistem; özel mülkiyetin yanında kamu mülkiyetini de kabul eden, piyasa mekanizmasının yanında müdahaleyi de içine sindirebilen, fiyat mekanizmasının yanında merkezi planları da uygulama çabası içinde olan bir sistem niteliği taşımaktadır. Ancak bu durum daha önce de belirtildiği gibi sektörden sektöre, ekonomiden ekonomiye farklılıklar göstermektedir. Fakat 21. yüzyıl ile birlikte bu karma sistemlerde piyasa ekonomilerinin ağırlığı giderek artma eğilimine girmiştir.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Berlin duvarının yıkılması sonrasında 1990'lı yıllarda merkezi plan ekonomilerinin çökmesi dünya da tek bir ekonomik sistemin kalmasına neden oldu: Karma ekonomik sistem. Bu sistemi kısaca devletin de yer aldığı kapitalizm olarak tanımladığımıza göre karma ekonomik sistemin boyutunu nasıl ölçebiliriz? Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, acaba Türkiye'de karma ekonominin boyutları hakkında sizin değerlendirmeniz ne olurdu? (İpucu: Çevrenizdeki kaynaklardan veya *http://www.tcmb.gov.tr/ evds* adresinden Türkiye'de üretim değerlerinin oluşumunu inceleyiniz)

TERCİH VE FAYDA

Etkin işleyen bir ekonomide üretim imkanları eğrisi üzerinde nerede olunacağı toplumun tercihine göre belirlenir. İnsanların tercihleri ise mallardan ne kadar hoşlandıkları ile ilgilidir. Bir kez tercihler belirlendikten sonra ekonomide hangi mal ve hizmetin ne kadar üretileceği, dolayısıyla ne kadar tüketileceği de belirlenmiş olur.

Açıklamalarımızı basitleştirmek için şöyle bir soru ile başlayalım; kişiler niçin tercih yaparlar? Bunun yanıtı; "kendilerine en yararlı (faydalı) olanı seçme çabası, ya da fayda maksimizasyonu gayretleridir." şeklinde olmaktadır. ***Fayda*** bireyin tüketilen mal ve hizmetten elde edeceği memnuniyettir. Gerçek yaşamda kişinin elde edeceği memnuniyetin ya da faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği ekonomistler arasında tartışma konusu oluşturmuştur. Tartışmaya taraf olanlardan bir kısmı faydanın ölçülebileceğini öne sürmüşlerdir. Faydayı ölçmek için ***util*** adı verilen bir birim ya da doğrudan parayı kullanmışlardır. Bu gruba ***sayısalcılar*** ya da ***kardinalistler*** denilmektedir. Diğer tarafta ise faydanın ölçülemeyeceğini ileri süren ***sırasalcılar*** ya da ***ordinalistler*** vardır. Bunlara göre insanlar bir malı diğerinden daha çok beğendiklerini söyleyebilirler. Ancak ne kadar daha fazla fayda elde ettiklerini söyleyemezler. Biz bu tartışmalara girmeden açıklamalarımızı kardinalist yaklaşım çerçevesinde sürdüreceğiz. Ordinalist yaklaşımı mikro ekonomi teorisi derslerine bırakacağız.

Toplam ve Marjinal Fayda

Belirli bir zaman diliminde, bireyin diğer mal ve hizmetlerden olan tüketimi sabit iken bir malın çeşitli miktarlarının tüketilmesi sonucu ulaşılan tatmin düzeyi ***toplam fayda*** olarak tanımlanır ve TU harfleriyle sembolleştirilir. Fayda birimi olarak util kullanıldığında, toplam fayda fonksiyonu, bu malın tüketilen miktarına sayılar verilerek oluşturulur. Örneğin bütün gün aç kalmış bir kişinin akşam yemeği için pideciye gittiğini düşünelim. Yediği ilk lahmacundan sonra kendine gelebiliyor ve 20 birim fayda sağladığını düşünüyor, ikinci lahmacunu yediğinde toplam faydası 34 birime, üçüncüde ise 43 birime yükseliyor. Dördüncü lahmacunu yediğinde toplam fayda 45 birim oluyor. Bu düzeye kadar daha fazla tüketim ile daha büyük toplam fayda arasında pozitif ilişki söz konusudur. Fakat birey beşinci lahmacunu yediğinde ilave fayda elde edememiş, dolayısıyla toplam faydası değişmemiştir. Ancak bir sonraki lahmacun ise kendisine sıkıntı vermeye başlamış ve toplam faydası 38 birime düşmüştür. Tüm bu gelişmeler Tablo 2.2 üzerinde gösterilmiştir.

Marjinal fayda ise belirli bir zaman diliminde bir maldan; örneğimizdeki lahmacundan, bir birim daha fazla tüketilmesi sonucunda ortaya çıkan toplam faydadaki değişme olarak tanımlanır. Kısaca ilave tüketilen birimin sağladığı fayda marjinal fayda olup MU harfleriyle sembolize edilir. Herhangi bir X malı için marjinal fayda (MUx) toplam fayda fonksiyonunun eğimini ya da değişme oranını gösterir ve şu şekilde formüle edilir:

$$MU_X = \frac{\Delta TU_X}{\Delta Q_X}$$

ΔTUx= X malı toplam faydasındaki değişmedir. ΔQ_x ise x malı miktarındaki değişmedir. Örneğimizde ilk lahmacun ile ikinci lahmacun arasındaki toplam faydadaki değişme ise ($TU_2 - TU_1 = \Delta TU$ dan) 14 birimdir. Miktardaki değişme ise ($\Delta Q = Q_2 - Q_1$) bir birim olduğuna göre marjinal fayda şu şekilde hesaplanır:

$$MU_X = \frac{TU_2 - TU_1}{Q_2 - Q_1} = \frac{34 - 20}{2 - 1} = 14$$

Tablo 2.2'yi dikkatle incelersek, toplam fayda belirli bir düzeye kadar her ilave birim ile artmaktadır. Ancak bu artış azalarak devam etmektedir. Hatta toplam fayda en yüksek düzeye ulaştıktan sonra ilave tüketimin toplam faydaya katkısı negatif değer almaktadır. Dolayısıyla tüketici ***azalan marjinal fayda*** ile karşı karşıyadır. İşte marjinalistler bu azalan marjinal fayda varsayımını kullanarak, bireyin bir mala ilişkin talep eğrisinin negatif eğimli olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.

EKONOMİK BAKIŞ –4

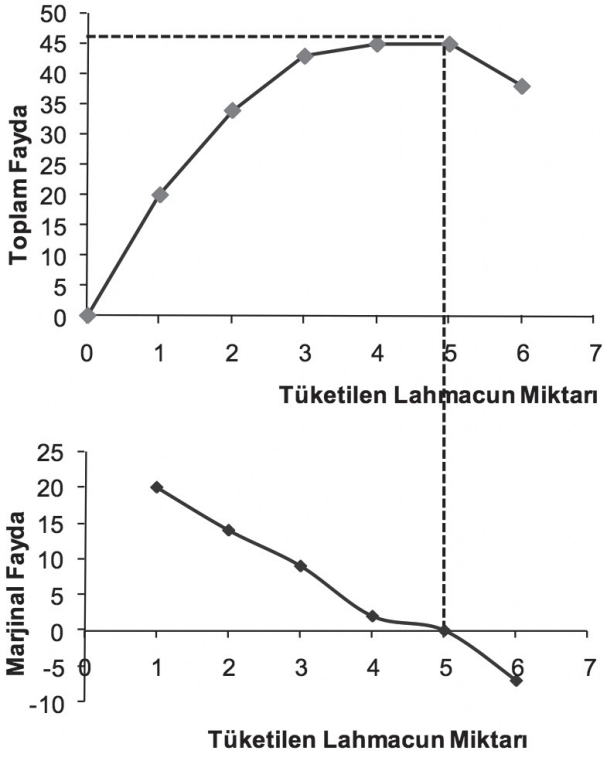
Bir fastfood restoran zincirinin hazırladığı reklama göre haftanın belirli günlerinde belirli saatler arasında "*yiyebildiğiniz kadar*" uygulaması yapılmaktadır. Bu kampanya da sözü edilen gün ve saatlerde sabit bir ücret ödeyerek yiyebildiğiniz kadar fastfood ürününü herhangi bir ek bedel ödemeksizin yiyebilirsiniz. Sizce bu tür bir uygulama ile firma ciddi bir zarar riski üstlenmekte midir? Amacı elde ettiği karı maksimum düzeye çıkartmak olan bir firmanın bu davranışını azalan marjinal fayda ilkesi ile açıklayabilir misiniz?

Kardinalist ya da sayısalcı yaklaşımda fayda, util adı verilen soyut bir miktar ile, daha sonra marjinalistlerle birlikte para cinsinden ölçülebilmektedir. Para ile ölçüldüğünde faydayı açıklarken izlenen yöntem şöyle olur. Tüketici ilave bir birim mal tüketmek için vazgeçmek istediği paranın miktarı ile faydasını açıklar. Tek bir mal durumunda (örneğin x malı) tüketici ya bu x malını satın alır, ya da gelirini para biçiminde elinde tutar. Dengenin sağlanabilmesi için x'in marjinal faydasının tam olarak x'in fiyatına eşit olması gerekir. Dolayısıyla dengede $MU_x = P_x$ olur. Şayet $P_x > MU_x$ ise tüketici X malı tüketimini azaltarak (böylelikle MU_x artacaktır) ve gelirini harcamayarak fayda düzeyini yükseltir. Benzer şekilde $MU_x > P_x$ ise tüketici x malı tüketimini arttıracak (bu durumda MUx azalacak) ve gelirini daha az para olarak tutacaktır. Böylece sadece $MU_x = P_x$ durumunda toplam tatmin düzeyi maksimum olur.

TABLO 2.2 Tüketilen Lahmacun Düzeyleri ve Fayda Kombinasyonları

Tüketilen Lahmacun Miktarı (Q)	Toplam Fayda (TU_x)	Marjinal Fayda (MU_x)
0	0	
		20
1	20	
		14
2	34	
		9
3	43	
		2
4	45	
		0
5	45	
		-7
6	38	

GRAFİK 2.5 X Malı için Toplam ve Marijinal Fayda

Tüketicinin fayda maksimizasyonunu basit matematiksel yöntem ile açıklayabiliriz. X malı için toplam fayda fonksiyonu TU = U(x) olsun. Fayda parasal birim ile ölçüldüğünden X malı alımı için tüketici P_x . X kadar para ödemesi gerekir. Tüketici X malını tüketmekle elde edeceği fayda ile X malı için katlanılan maliyet arasındaki farkı maksimize etme çabası içinde olduğunu varsaydığımızda yani tüketicinin net toplam faydayı maksimize edeceği varsayıldığında,

$$Net\ TU = U(x)\ Px\ .\ X \text{ maksimize edecektir.}$$

Maksimizasyon için gerekli koşul, fonksiyonun X'e göre kısmi türevini alıp sıfıra eşitlememizdir.

$$\frac{\partial U}{\partial X} - P_X = 0, \qquad \frac{\partial U}{\partial X} \text{ marjinal faydayı tanımladığından;}$$

$$MU_X - P_X = 0 \rightarrow MU_X = P_X$$

tüketici marjinal faydayı fiyata eşitleyerek dengeye ulaşır.

Marjinal Fayda ve Bireyin Talep Eğrisinin Elde Edilişi

Kardinalist fayda yaklaşımının bu basit modelini kullanarak, tüketici talep eğrisini elde edebiliriz. Grafik 2.6'da X malı için toplam fayda ve marjinal fayda eğrileri çizilmiştir. Toplam fayda X3'de maksimuma ulaşırken, bu düzeye kadar marjinal fayda pozitif değerler almaktadır. Marjinal faydanın bu pozitif kısmı tüketici talebi ile ilişkilidir. Gerçekte MU_x'in bu pozitif kısmı bireyin talep eğrisidir. Örneğin P^1_x fiyatında faydasını maksimize eden tüketici X_1 kadar tüketim yapmalıdır. P^2_x fiyatında X_2 kadar tüketmelidir. Bu fiyatlarda başka bileşimlerin olması maksimizasyonu sağlamaz.

Grafikte X'in marjinal faydası parasal değerlerle ölçülmektedir. Yani bir birim daha fazla X malı tüketmekle paranın marjinal ikame oranı dikkate alınmaktadır. Şayet MU_x parasal değerlerle açıklanmamış olsa idi bu türde talep eğrisi çizemezdik.

Tercihler ve Tüketici Dengesi

Kardinalist yaklaşımın talep teorisini, birden fazla mal durumu içinde genelleştirebiliriz. Örneğin; n sayıdaki mal için her malın marjinal faydasının fiyatına oranı tüm mallar için eşit olunca denge koşulu sağlanmaktadır. Formülasyon ile açıklarsak;

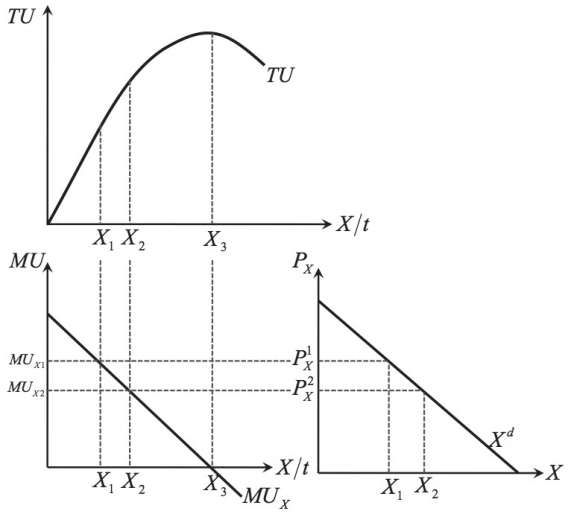
$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y} = \text{.....} \frac{MU_n}{P_n}$$

olmalıdır. Ancak bu tür bir eşitliğin sağlanması durumunda, tüketici toplam faydasını maksimize edebilecek, satın alacağı mallar arasında başka bir dağılım fayda maksimi-

zasyonunu sağlamayacaktır. Örneğin iki mal durumunda aşağıdaki gibi bir durum var ise

$$\frac{MU_x}{P_x} > \frac{MU_y}{p_y}$$

GRAFİK 2.6 Kardinalist Yaklaşımda Tüketici Talep Eğrisinin Elde Edilişi.

Böylesi bir durumda tüketici daha az Y malı alarak tasarruf ettiği parasıyla daha fazla X malı almalıdır. Böylelikle tüketicinin harcamasında bir değişiklik olmaksızın toplam faydası artacaktır.

Fiyat ve miktar arasındaki ilişki grafik halinde düzenlendiğinde tüketicinin azalan fiyat karşısında talep edeceği X malı miktarı artacaktır. Dolayısıyla fiyat ile miktar arasında ters ilişki vardır. Fiyat arttığında talep edilen mal ve hizmet miktarının azalması veya fiyat düştüğünde talep edilen miktarın artması ***Talep Kanunu*** olarak tanımlanmaktadır. Bu durum bir sonraki bölümde detaylı olarak açıklanmaktadır.

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi serbest mal ya da hizmet kategorisinde değerlendirilebilir?**
   a. Adalet hizmetleri
   b. Hava
   c. İçme suyu
   d. Ulusal güvenlik hizmetleri
   e. Ramazan ayında yoksullar için düzenlenen iftar yemekleri

2. İnsanların kendilerine yaptıkları yatırımla ortaya çıkan sermaye aşağıdakilerden hangisidir?

a. Fiziksel sermaye
b. Esnek sermaye
c. Finanssal sermaye
d. Beşeri sermaye
e. Ekonomik sermaye

3. Aşağıdaki ifadelerden hangisi fırsat maliyeti kavramını tanımlamak amacıyla kullanılabilir?

a. Bir tercihin hayata geçirilmesi ile gündeme gelen kaynak kullanımı
b. Bir kararın uygulamaya konulması sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar
c. Bir kararı uygularken vazgeçilen diğer karar
d. Bir kararın uygulanması ile elde edilen olumlu sonuçlar
e. Bir tercihin yapılması sonucu ortaya çıkan belirsizlik

4. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde "ne, nasıl, kimin için" sorularının cevabını aşağıdakilerden hangisinin vermesi gerekir?

a. Piyasa
b. Devlet
c. Merkezi plan
d. Siyasi otorite
e. Sivil toplum örgütleri

5. Aşağıdakilerden hangisi toplam fayda (TU) ve marjinal fayda (MU) arasındaki ilişkiyi doğru olarak ifade etmektedir?

a. TU ve MU birlikte artarlar.
b. TU ve MU birlikte azalırlar.
c. TU maksimum olduğunda MU sıfırdır.
d. MU maksimum iken TU sıfırdır.
e. MU artarken TU negatiftir.

6. Mevcut üretim faktörleri ve üretim teknolojisi veri iken belirli bir dönemde ekonominin maksimum düzeyde üretebileceği çeşitli çıktı (ürün) bileşimlerini gösteren eğri aşağıdakilerden hangisidir?

a. Üretim imkanları sınırı eğrisi
b. Marjinal maliyet eğrisi
c. Toplam fiziki ürün eğrisi
d. Arz eğrisi
e. Talep eğrisi

7. Bir maldan bir birim daha fazla üretmek için öteki maldan ne kadar fedakarlık yapmak gerektiğini gösteren oran aşağıdakilerden hangisidir?

a. Toplam fayda
b. Marjinal maliyet
c. Marjinal dönüşüm
d. Marjinal verimlilik
e. Toplam fiziki ürün

8. Belirli bir zaman diliminde, bireyin diğer mal ve hizmetlerden olan tüketimi sabit iken bir malın çeşitli miktarlarının tüketilmesi sonucu ulaşılan tatmin düzeyi aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Marjinal fayda
b. Toplam fayda
c. Ortalama maliyet
d. Marjinal maliyet
e. Fırsat maliyeti

9. Belirli bir zaman diliminde bir maldan, bir birim daha fazla tüketilmesi sonucunda ortaya çıkan toplam faydadaki değişme aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Talep eğrisi
b. Marjinal maliyet
c. Ortalama maliyet
d. Toplam fayda
e. Marjinal fayda

10. Toplam fayda maksimum düzeye ulaştığında marjinal fayda aşağıdakilerden hangi değeri alır?

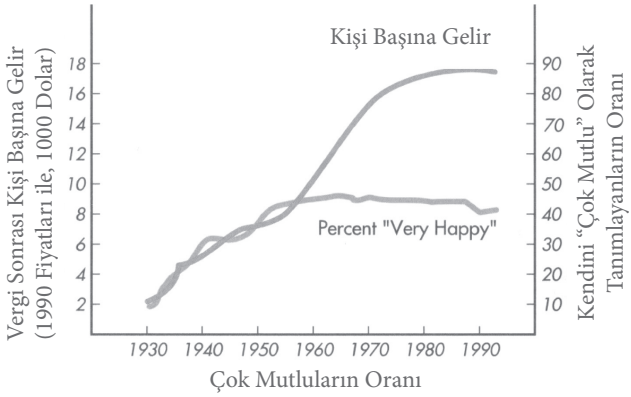
a. Negatif
b. Artan
c. Maksimum
d. Sıfır
e. Minumum

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Bu amaçla kullanabileceğimiz kavram azalan marjinal fayda ilkesidir. Azalan marjinal fayda ilkesi tüketicilerin yapacakları her türlü tercihte geçerlidir. Burada cevaplandırılması gereken soru azalan marjinal fayda ilkesinin gelir için de geçerli olup olmadığıdır. Nasıl ki bir malın artan miktarlarını tükettiğimiz zaman marjinal fayda azalıyorsa acaba daha fazla gelir elde ettikçe gelirin marjinal faydası da azalır mı? Bu soru uzunca bir süreden beri ekonomistler arasında tartışmalara konu olmuştur. Artan oranlı vergi sisteminin (yani daha fazla gelir elde ettikçe daha yüksek oranda vergi ödenmesi) ardında yatan mantık gelirin marjinal faydasının azalacağı görüşüne dayanmaktadır. Elde edilen her ek 1 liralık gelir daha az fayda sağlıyorsa bunun belirli bir oranından vazgeçmek (devlete aktarmak) kişiye daha az acı verecektir. Sonuç olarak zenginlerin yoksullara göre daha yüksek oranda vergilendirilmesi verginin topluma yüklediği acıyı hafifletecektir (burada acı sözcüğünü kullanma nedenimiz fiziki bir eziyetten söz etmek değil, verginin zorunlu bir tasarruf olmasından kaynaklanmaktadır). Oysa herkes aynı oranda vergilendirilmiş olsa bu acı daha yüksek olacaktır.

Daha önce sözünü ettiğimiz, Nobel Ekonomi Ödülü kazanan ekonomist David Myers tarafından 1992 yılında yapılan ve insanların neden mutlu olduklarının incelendiği bir araştırmada yukarıda ifade edilen görüşle çelişen bazı sonuçlar elde edilmiştir. Refah düzeyi yüksek olan ulusların vatandaşları, düşük refaha sahip olan bir ulusun insanlarına göre daha mutlu olmalarına karşın bu ilişki çok güçlü değildir. Mutluluğun derecesinde refah düzeyinden daha çok ulusun demokrasi karnesi öne çıkmaktadır. Ülkenin demokrasi geçmişi ne kadar uzunsa bu ülkelerin vatandaşları daha mutludurlar. Myers aşağıda yer alan grafiği kullanarak, 1990'lara kadar gelirle

mutluluğunun aynı yönde değiştiğini (yani parayla saadet olduğunu), ancak toplum belirli bir gelir düzeyine ulaştıktan sonra (araştırmaya göre vergi sonrası kişi başına 7000 $) gelir yükseldikçe kendisini mutlu hissedenlerin oranında önemli bir değişiklik olmadığını vurgulamaktadır. Özetle, belirli bir gelir düzeyine eriştikten sonra *parayla saadet olmamaktadır*.

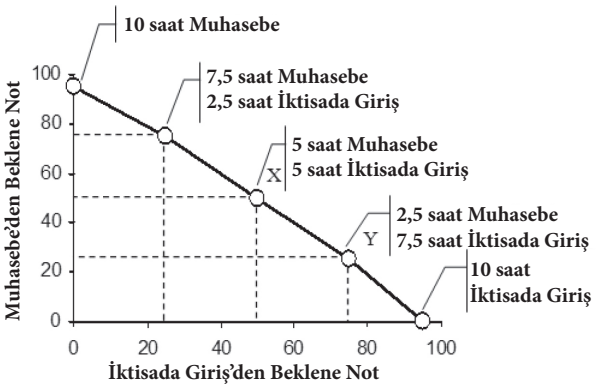
EKONOMİK BAKIŞ 1

Bu tartışmada mühendis önemli bir yanılgıya düşmekte ve ihtiyaç-istek sözcüklerini eş anlamlı olarak kullanmaktadır. İstekler ihtiyaçlarla aynı şey değildir. Ekonomistlere göre ihtiyaç kavramı objektif olarak tanımlanamaz. Örneğin, bir kişi "*yeni bir giysiye ihtiyacım var*" dediğinde bunun gelişigüzel bir dilek mi, şık görünmek amacıyla ortaya çıkan bir istek mi, yaşamı sürdürmek için bir zorunluluk mu olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Bunu söyleyen kişi kuzey ülkelerinde yaşayan evsiz birisi ise bu kişi donmamak için daha kalın giysiye ihtiyacı olduğunu söyleyebilir. Günlük konuşma dilinde ihtiyaç sözcüğü dikkat edilmeden kullanılmaktadır. Bu tür konuşmalarda genellikle kastedilen o anda sahip olunmayan bir şeyin arzulanmasıdır. Bu nedenle insanların istekleri sonsuzdur. Sizi mutlu edecek her istediğiniz materyale sahip olduğunuzu düşünün. İstediğiniz tüm giysilere, otomobillere, evlere, CD'lere, konser biletlerine ve istediğiniz diğer bütün şeylere sahip olduğunuzu kabul edelim. Acaba bu durum mutluluğunuza katkıda bulunabilecek başka bir şeyin bulunmadığı anlamına gelir mi? Bu soruya verilecek yanıt muhtemelen hayır olacaktır. Her şeye sahip olmanıza rağmen, piyasaya yeni sürülen mal ve hizmetleri düşünün. Öte yandan merhamet, arkadaşlık, aşk, sevgi, prestij, resim yapma yeteneği ve daha birçok konuda istekleriniz karşılanmamış olabilir. Yaşamda her insanın çok sayıda isteği olabilir, ancak bunların hepsi tatmin edilemez, çünkü bunları tatmin edebilmek amacıyla kullanılan kaynaklar sınırlıdır. Bu durum kıtlık gerçeğini göz önünde tutmamızı gerektirir. Dolayısıyla her birey tercih yapma zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Ne zaman bir tercih yapılırsa veya bir şey satın alınırsa arzulanan başka bir şey yapılamaz. Bir diğer deyişle kıtlık gerçeğinin var olduğu bir dünya da, karşılanan her istek, diğer istek veya isteklerin karşılanmadan kalmasına veya bunlardan vazgeçilmesine neden olur.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Öğrencinin sorduğu bu soruyu cevaplayabilmek için önce mevcut kısıtları hatırlayalım: İlk olarak, bu öğrenci haftada ancak 10 saatini çalışmaya ayırabilmektedir. Öte yandan bu süreyi sadece iki ders, İktisada Giriş ve Muhasebe, arasında paylaştırmaktadır. Bu kısıtlar altında, üretim imkanları eğrisini oluştururken dikey eksene Muhasebe dersinden alınması beklenen notu, yatay eksene de İktisada Giriş dersinden alınması beklenen notu koyalım. Arkadaşımız haftada 10 saatin tamamını İktisada Giriş çalışmaya ayırırsa sınavda 90-100 arası bir not alacak, ancak Muhasebe dersinden sınıfta kalacaktır. Tersine, söz konusu 10 saatin tamamını Muhasebe çalışmaya ayı-

rırsa, sınavda bu dersten 90-100 arası bir not alacak ve muhtemelen İktisada Giriş'ten sınıfta kalacaktır. Buna göre arkadaşımızın karşı karşıya kalacağı üretim imkanları eğrisi aşağıdaki gibi çizilecektir. Şekilde yer alan üretim imkanları eğrisi, aslında bir saat daha fazla ekonomi çalışmanın fırsat maliyetini temsil etmektedir. 1 saat daha fazla ekonomi çalışmanın fırsat maliyeti 1 saat daha az muhasebe çalışmak olarak ifade edildiği için üretim imkanları eğrisi düz çizgi halinde elde edilmektedir. Burada örneğimizi basit tutmak (ve muhasebecileri kızdırmamak) için artan fırsat maliyeti olgusunun göz ardı edildiğini belirtmek gerekir.

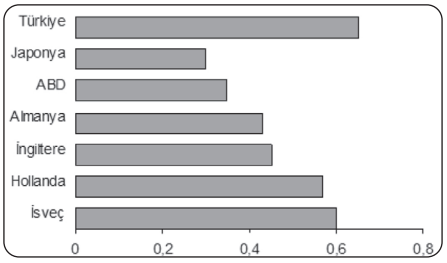

Eğer bu arkadaşımız X noktasında bulunmayı tercih ederse her iki derse de haftada 5'er saat çalışma zamanı ayıracak ve her iki dersten de 50-60 puan arası not alacaktır. Ancak arkadaşımızın amacı İktisada Giriş dersi sınavından daha yüksek bir not almak olduğuna göre üretim imkanları eğrisi üzerinde X noktasından Y noktasına kayacak ve Muhasebe dersi için 2,5, İktisada Giriş dersi için 7,5 saatini ders çalışmaya ayıracaktır. Bu durumda, İktisada Giriş dersi sınavından alınacak not 80-90 aralığına çıkarken, Muhasebe dersi sınavından alınacak not 0-49 aralığına düşmektedir. Dolayısıyla, İktisada Giriş dersinden daha yüksek bir ortalamaya sahip olmanın fırsat maliyeti Muhasebe dersinde kalmak şeklinde belirmektedir. Burada kritik sorulardan bir tanesini hemen dikkatinize sunalım. Peki bu arkadaşmızın Muhasebe dersinden alınacak notu düşürmeden, İktisada Giriş dersi notunu arttırması mümkün değil midir? Tabi ki mümkündür. Ancak bunun için üretim imkanları eğrisinin mutlaka sağa doğru kayması gerekmektedir. Bunun için de sabit kabul ettiğimiz faktörlerin değişmesi gerekir: Ders çalışma süresinin haftada 10 saatten 15 saate çıkarılması gibi.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Dünya da pür kapitalist sistemi uygulayan ülke bulunmadığını, komünist bloğun çökmesi ile merkezi planlamaya dayalı olarak üretim yapan ülke de kalmadığını düşündüğümüzde, uygulama alanı kalan tek ekonomik sistemin karma ekonomik sistem olduğunu söyleyebiliriz. Bu sistem içinde kıt kaynakların nasıl kullanılacağı konusundaki kararlar kısmen özel sektör, kısmen de kamu sektörü tarafından alınmakta-

dır. Alınan bu kararlar ise ülkenin bütünü açısından (yani makroekonomik açıdan) değerlendirildiğinde, ülkede yaratılan çıktının ne kadarının özel kesim, ne kadarının kamu kesimi tarafından yaratıldığını belirler. Bu yüzden, dersimizin makroekonomiyle ilgili bölümünü incelerken öğreneceğiniz gibi gayrisafi milli hasıla denilen ve ülkede yaratılan çıktının değerini gösteren kavram bize yardımcı olacaktır. Aşağıda yer alan grafik, çeşitli ülkelerde yaratılan çıktıya oranla kamu sektörünün büyüklüğünü (payını) göstermektedir. Grafiğe göre dünyanın önde gelen kapitalist ülkeleri olarak tanıdığımız sanayileşmiş ekonomilerde devlet büyüklüğü farklılıklar göstermektedir. Örneğin İsveç'te ekonominin %60'dan fazlasını kamu sektörünün faaliyetleri oluştururken Japonya'da bu oran %30 civarına inmektedir. Türkiye'de ise devletin ekonomideki payı yaklaşık %60'lar civarındadır.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Azalan marjinal fayda ilkesi *"yiyebildiğiniz kadar"* türündeki reklamların anlaşılması için en iyi araç niteliğindedir. Azalan marjinal fayda ilkesine göre bu restoranda yemek yeme eylemimiz, yediklerimizden elde ettiğimiz marjinal fayda sıfır olduğunda sona erecektir. Reklamda görüldüğü gibi bazı restoranlarda müşteriler sabit bir ücret ödeyerek diledikleri kadar yemek yiyebilmektedirler. Bu konuda restoranların koyduğu tek kısıt yiyeceklerin bir çantaya doldurularak restoran dışına çıkarılamayacağıdır. Azalan marjinal fayda ilkesi bu restorana gelen tüm müşteriler için geçerli olduğundan, marjinal faydaları sıfır olduğunda her müşteri yeme eylemini sonlandıracaktır. Hatırlarsanız marjinal faydanın sıfır olduğu noktada toplam fayda maksimum olmaktadır. Bu doyum noktasına ulaşıldıktan sonra yenecek ilave bir yudum bile artık ek fayda sağlamayacak ve marjinal faydanın negatife dönüşmesine neden olabilecektir. Bu tür uygulamalarda önemli olan noktalardan bir tanesi de uygulanacak sabit ücretin belirlenmesidir. Tüketicilerin sonsuza kadar yemek yiyemeyecekleri bilgisi altında, restoran sahibi ortalama bir müşteriden elde edilebilecek karı içeren bir fiyat belirlerse zarar etmek bir yana artan satışlar nedeniyle kârını arttıracaktır.

NE ÖĞRENDİK?

1.b	2.d	3.c	4.a	5.c	6.a	7.c	8.b	9.e	10.d

BÖLÜM 3
ARZ VE TALEP

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Borsa haberleri artık günlük yaşamımızda ön plana çıkan gelişmeler arasında yer alıyor. Bu haberlerden "benim hisse senedim yok ki borsayla ilgileneyim" diyerek kaçmak mümkün değildir. Zira bir yandan bir ekonomi öğrencisi olarak bu mekanizmanın ardındaki mantığı öğrenmemiz gerekmekte, öte yandan bu piyasada gelişmelerin diğer piyasalara yansıması sonucu günlük yaşantımızın direkt olarak nasıl etkilendiğini bilmemiz gerekmektedir. Ancak bir gazeteyi açıp borsa sayfasını incelediğimizde anlaşılmaz gibi görünen karmaşık grafikler ve anlamını bilmediğimiz terimler nedeniyle çoğumuz bu sayfalara uzak dururuz. Oysa bir hisse senedinin fiyatının neden kimi zaman arttığını, neden kimi zaman azaldığını açıklayabilmek son derece basit iki kavrama dayanmaktadır: Satılmak istenen miktar ve satın alınmak istenen miktar, daha kısa bir deyişle arz ve talep. Sizce bu faktörler bir hisse senedinin fiyatının belirlenmesinde nasıl etkili olabilir.

GİRİŞ

Serbest bir piyasa ekonomisinin nasıl işlediğini anlatmada kullanılan temel model ***arz-talep modeli***dir. Bu model üç önemli bileşen içerisinde şekillenir. Bunlardan ilki tüketici davranışlarını açıklayan ***talep***, ikincisi üreticilerin davranışlarını gösteren ***arz*** ve üçüncüsü ise üreticilerle tüketicilerin piyasadaki etkileşimleri sonucu belirlenen ***piyasa dengesi***dir.

Bu bölümde arz ve talep analizlerinin temelleri oluşturulacaktır. İlk olarak talep edilen miktarlarla, fiyatı ilişkilendiren talep eğrisi tek bir tüketici ve piyasa için incelenecektir. Bunun devamında, arz edilen miktar ile fiyatı ilişkilendiren arz eğrisi ele alınıp, tek bir üretici ve piyasa için incelenecektir. Bölümün son kısmında ise öncelikle,

arz ve talep birlikte ele alınacak ve serbest bir piyasada fiyatların ve miktarların nasıl belirlendiği analiz edilecektir. Daha sonra ise arz ve talepteki kaymalara bağlı olarak, piyasa dengesindeki değişmeler incelenecektir. Her piyasada hem satıcılar (üreticiler) hem de alıcılar (tüketiciler) vardır. Biz açıklamalarımıza tüketiciler tarafından başlayacağız.

TALEP VE TALEP MİKTARI

Tüketiciler mal ve hizmet piyasasında satın alıcılar tarafında yer alırlar ve sınırlı gelirleriyle her bir maldan ne kadar alacaklarına karar verirler. Karar almada her bir malın fiyatının yanında, tüketicinin geliri, ilişkili malların fiyatları, bekleyişler, zevk ve tercihler gibi faktörler de önemli yer tutar. Ancak herhangi bir mal veya hizmet için talep denildiğinde, genellikle bu malın fiyatı ile talep edilen miktarı arasındaki ilişki anlaşılır. Bu çerçevede ***talebi***; diğer değişkenler sabit varsayılarak (Ceteris-Paribus varsayımı) belirli bir zaman diliminde piyasada tüketicilerin farklı fiyat düzeylerinde satın almaya hazır oldukları mal veya hizmet miktarı olarak tanımlayabiliriz. Bu tanımlamadaki Ceteris Paribus varsayımı, tüketicilerin bir malı satın alma arzularının fiyattan başka değişkenlere de bağlı olduğunu ifade eder. İşte bu değişkenlerin sabit kaldığı varsayılarak, sadece iki değişken arasındaki ilişki incelenir.

Talep tanımında yer alan belirli bir zaman dilimi (gün, hafta, ay, yıl…gibi) mutlaka belirtilmelidir. Aksi halde talep edilen miktarın az ya da çok oluşu konusunda karşılaştırma yapma olanağı bulanamaz.

Talep edilen herhangi bir X malı miktarı ve bu miktarı belirleyen tüm faktörler arasındaki ilişki ***talep fonksiyonu*** ile gösterilir. Dolayısıyla X malı için talep fonksiyonu:

$$X^d = f(P_x; \overline{P_c}, \overline{P_S}, \overline{I}, \overline{E}, \overline{N}, \overline{Z})$$

Bu fonksiyonel eşitlikte, talep edilen X malı miktarı bağımlı değişken olmakta ve sol tarafta gösterilmektedir. Talebi etkileyen değişkenler ise sağ tarafta yer almaktadır. X malının kendi fiyatı (P_x) dışındaki değişkenler [tamamlayıcı malların fiyatları (P_C), ikame malların fiyatları (P_S), tüketicinin geliri (I), tüketici beklentileri (E), tüketicilerin sayısı (N), zevk ve tercihler (Z)] sabit varsayıldığından üzerine tire konulmuştur.

Burada kullanılan Ceteris Paribus varsayımı altında, yani öteki değişkenlerin sabit olması durumunda talep fonksiyonu şu şekilde yazılacaktır.

$$X^d = f(P_x)$$

Daha basit yazılımda X malı fiyatı (P_x) bağımsız değişken ve talep edilen X malı miktarı ise bağımlı değişkendir. Bu iki değişken arasında genelde var olan negatif ilişki ***Talep Kanunu*** olarak isimlendirilir. Talep Kanunu:

Diğer değişkenler sabitken daha yüksek fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet miktarının daha düşük olacağını;

Daha düşük fiyat düzeylerinde ise tüketicilerin satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarının daha fazla olacağını ifade eder.

Bu kanun çerçevesinde, örneğin, yüksek fiyat düzeyinde talep edilen miktarın azalması iki etkiye bağlıdır. Bunlar ikame ve gelir etkileridir.

İkame etkisi, diğer değişkenler sabitken bir malın fiyatı yükseldiğinde öteki malların fiyatlarına kıyasla bu malın nispi fiyatı artar. Tüketiciler bu malın yerine fiyatı düşük olan malları ikame ederler. Bu davranış fiyatı yükselen malın alımını azaltırken, ikame etkisi olarak tanımlanır.

Gelir etkisi, yine diğer değişkenler sabitken, bir malın fiyatı arttığı zaman, gelir sabit bırakıldığı için gelirin satın alma gücü azalır. Çünkü aynı gelirle bu maldan daha az satın alma gerçekleştirilir. Bu iki etki birlikte talep eğrisinin neden negatif eğime sahip olduğunu açıklamada kullanılır.

Bir malın talep edilen miktarı ile fiyatı arasındaki ilişki bir tablo (şedül) ya da grafikle de açıklanabilir. Şimdi sırasıyla bunları inceleyeceğiz.

TALEP ŞEDÜLÜ

Diğer değişkenler sabitken, belli bir piyasada belli bir zaman diliminde tüketicilerin değişik fiyat düzeylerinde satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tabloya ***talep şedülü*** denir. Tablo 3.1'de X malı için talep şedülü gösterilmektedir. Bu tabloda, 5 ayrı fiyat düzeyinde Tüketici A' nın satın almaya hazır olduğu X malı miktarları gösterilmektedir. a noktasına karşı gelen 10 TL fiyat düzeyinde talep edilen X malı 125 adet iken b noktasına karşı gelen 20 TL fiyat düzeyinde bu miktar 100 adet olmuştur. Fiyat düzeyi 30 TL'ye yükseldiğinde ise c noktasına karşı gelen 75 adet X malı talep edilmektedir. d noktasında ise 40 TL'ye karşı gelen 50 adet X malı talep edilmektedir. Fiyatların 50 TL olduğu e noktasında ise talep edilen mal miktarı 25 adettir.

TABLO 3.1 A Tüketicisinin Talep Şedülü

Kombinasyon	X Malı Birim Fiyatı (TL)	Talep Edilen X Miktarı (Adet)
a	10	125
b	20	100
c	30	75
d	40	50
e	50	25

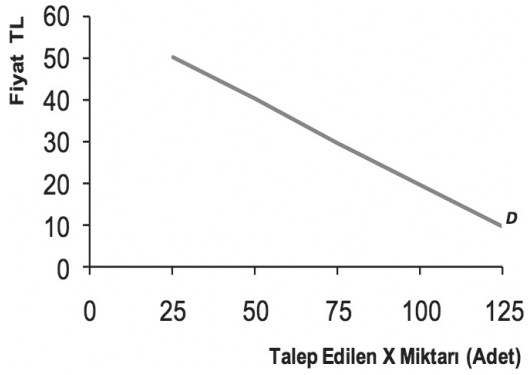
Tablo 3.1'de sözel olarak ifade ettiğimiz fiyat düzeyleri ve bu fiyat düzeylerine karşı gelen mal ve hizmet miktarları gösterilmektedir. Her satır belli bir fiyat düzeyinde talep edilen mal miktarlarını ilişkisel olarak sunmaktadır.

TALEP EĞRİSİ

Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet miktarlarını gösteren eğri ***talep eğrisi*** olarak isimlendirilir. Talep eğrisini çizdiğimiz grafikte dikey eksende değişik fiyat düzeyleri yer almaktadır. Yatay eksende ise talep edilen mal ve hizmet miktarları gösterilmektedir.

Grafik 3.1'te yatay eksende talep edilen X malı miktarı dikey eksende ise adet başına X malı fiyatı gösterilmektedir.

GRAFİK 3.1 Tüketici A' nın Talep Eğrisi

Talep eğrisi, genellikle fiyat ve talep edilen mal ve hizmet miktarı arasındaki negatif ilişkiden dolayı aşağıya doğru eğimli bir eğri biçimindedir. Bu görünüm talep kanunu ile de desteklenmektedir. Gerek ikame ve gelir etkisi, gerekse azalan marjinal fayda prensibi talep eğrisinin neden negatif eğimli olduğunu tutarlı biçimde ortaya koymaktadır.

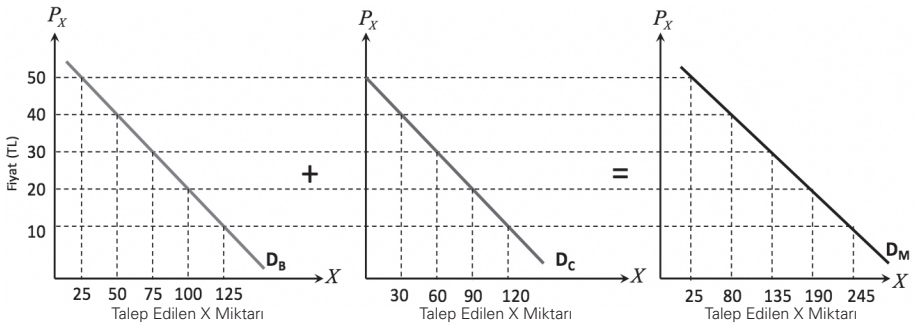
PİYASA TALEP EĞRİSİ

Talep konusuna ilişkin yukarıdaki açıklamalarımızı tek bir birey için tanımlamaya çalıştık. Piyasada tek alıcı değil, pek çok alıcı olduğuna göre bu alıcıların belli fiyatlar karşısında talep etmeye hazır oldukları mal ve hizmet miktarının toplamı piyasa talep eğrisini verecektir. Piyasa talep eğrisi bireysel talep eğrilerinin her fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak elde edilir. Piyasa talep eğrisi, bireysel talep eğrilerinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Aşağıdaki Tablo 3.2'de iki alıcının olduğu bir piyasada bireysel talep şedüllerinden hareketle piyasa talep şedülünün elde edilişi açıklanmaktadır. Grafik 3.2'de ise bu şedülün grafik üzerinde çizimi gösterilmiştir.

TABLO 3.2 X Malı Piyasa Talep Şedülü

(1) X Malı Birim Fiyatı (TL)	(2) Tüketici A' nın Talep Ettiği X Miktarı (Adet)	(3) Tüketici B' nin Talep Ettiği X Miktarı (Adet)	(4) = (2) + (3) Aylık Talep Edilen X Miktarı (Adet)
10	125	120	245
20	100	90	190
30	75	60	135
40	50	30	80
50	25	0	25

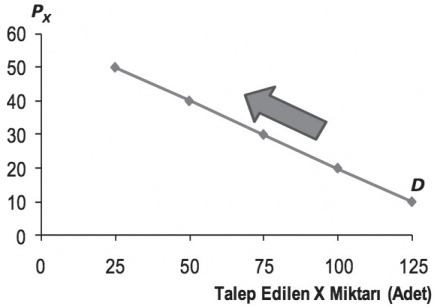
GRAFİK 3.2 Bireysel Talep Eğrisinden Piyasa Talep Eğrisine

TALEP EĞRİSİ BOYUNCA HAREKETLENME

Piyasa talep eğrisi, değişik fiyat düzeylerinde tüketicilerin satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Bu noktadan hareket edildiğinde, fiyatta bir değişmenin meydana gelmesi talep eğrisi boyunca hareketlenme anlamına gelmektedir. Bir malın fiyatındaki değişim (P_1den P_2'ye arttığında) talep eğrisi boyunca hareketlenmeye neden olacaktır. Örneğimiz için düşünecek olursak, diğer değişkenler sabitken, X malı fiyatı 20 TL'den 30 TL'ye yükseldiğinde talep edilen X malı miktarı 190'dan 135 adete düşmektedir. Fiyattaki bu değişme eğri boyunca, yukarıya doğru bir hareketlenmeye neden olmaktadır.

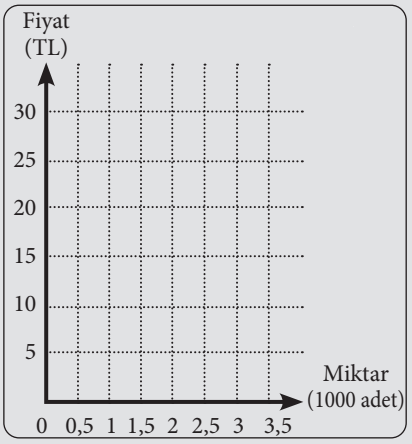
GRAFİK 3.3 Piyasa Talep Eğrisi Boyunca Hareketlenme

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Elinde bir miktar tasarrufu bulunan Ahmet Bey bunu Telefon AŞ isimli iletişim şirketinin hisse senetlerini satın alarak değerlendirmek istemektedir. Bu şirkete ait hisse senedinin alabileceği çeşitli fiyat düzeylerine göre Ahmet Bey'in satın almak istediği miktar da değişiklik göstermektedir. Bu durum aşağıda yer alan Ahmet Bey'e ait talep tablosundan izlenebilir. Ahmet Bey'in talebini etkileyebilecek diğer tüm faktörlerin sabit kaldığı varsayımı altında, Ahmet Bey'e ait bireysel talep eğrisini tablonun yanında yer alan diyagram üzerinde çizebilir misiniz?

Birim Fiyatı (TL)	Satın Alınmak İstenen Miktar (1000 Adet)
10	3
15	2,5
20	2
25	1,5
30	1

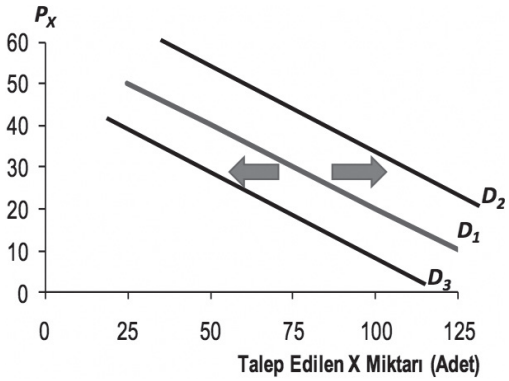
TALEPTEKİ KAYMALAR

Piyasada fiyat dışındaki değişkenlerde meydana gelen değişmeler talep eğrisinin sağa veya sola kaymasına neden olur. Diğer bir ifadeyle, malın fiyatından başka faktörler talepte değişmeye yol açar. Talep eğrisinin kaymasına neden olabilecek temel faktörler;

- ✔ Tüketicilerin Gelirindeki Değişme,
- ✔ İlişkili Malların Fiyatları,
- ✔ Tüketicilerin Zevk ve Tercihleri,
- ✔ Tüketicilerin Beklentileri,
- ✔ Potansiyel Alıcıların Sayısı,

Bu faktörlerden birinde meydana gelecek olan değişme, talep eğrisinde kaymaya neden olacaktır.

GRAFİK 3.4 Piyasa Talep Eğrisinde Kaymalar

Tüketicilerin Gelirindeki Değişme

Diğer değişkenler sabitken, tüketicinin gelirinde meydana gelecek olan bir değişme, fiyat düzeyleri değişmese bile tüketicinin talep edilen mal ve hizmet miktarını değiştirecektir. Aynı fiyat düzeylerinde talep edilen mal ve hizmet miktarındaki değişmeler yeni bir talep eğrisi anlamına gelecektir. Tüketicinin gelirinde meydana gelecek olan bir artış, normal malların talep miktarının artmasına neden olacaktır. Bu talep eğrisinin sağa kayması demektir. Tersi durumda ise yani tüketicinin gelirindeki bir azalma talep edilen mal ve hizmet miktarının her fiyat düzeyi için azalmasına neden olacak ve talep eğrisi sola kayacaktır. Gelir arttığında artan, azaldığında ise talebi azalan mallar ***normal mal*** olarak adlandırılır.

Bazı mallar vardır ki kişilerin geliri arttığında bu malların talep edilen miktarı azalır. Gelirin artmasına karşın, talep miktarı azalan bu mallar ***düşük mallar*** olarak tanımlanmaktadır. Gelirdeki değişimin mal gruplandırılmalarında nasıl yol gösterici olduğu, esnekliklerin işlendiği bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

İlişkili Malların Fiyatları

Bazı mal ve hizmetler vardır ki bunların fiyatlarında meydana gelecek olan bir değişme, diğer malın talebinin değişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ilişkili malların birinin fiyatında meydana gelecek olan değişme o malın talep eğrisi boyunca hareketlenmeye neden olurken, diğer malın talep eğrisinde kaymaya neden olmaktadır. İlişkili mallar; ikame ve tamamlayıcı mallar olarak ikiye ayrılmaktadır. Eğer ilişkili mallardan birinin fiyatında düşüş meydana geldiğinde ilişkili diğer malın talebi artıyorsa, bu mallar ***tamamlayıcı mallar*** olarak tanımlanmaktadır. Örneğin otomobil fiyatlarında meydana gelecek olan bir düşüş talep edilen otomobil miktarını arttıracaktır. Bu durum araba talep eğrisi boyunca aşağıya doğru bir hareketlenme anlamına gelmektedir. Oysa bu değişme, otomobil lastiği talebini arttıracaktır. Otomobil lastiğine ilişkin talep eğrisinin sağa kaymasına neden olacaktır.

Bazı mallar vardır ki söz konusu bu malların birbirleriyle olan ilişkileri yukarıdakilerin tam tersidir. Yani malların birinin fiyatında meydana gelecek olan bir değişme diğer malın talebinde aynı yönde etki meydana getirebilmektedir. Bu tür mallar ikame mallar olarak tanımlanır. Yani ilişkili mallardan birinin fiyatında meydana gelen bir artış, diğer malın talebinde artışa neden oluyorsa bu mallar ***ikame mallar*** olarak tanımlanır. Bunları ***rakip mallar*** olarak tanımlamak da mümkündür. Örneğin hindi eti fiyatında bir artış varsa bu hindi eti talep eğrisi boyunca yukarıya doğru hareketlenme anlamındadır. Ancak insanlar fiyatı artan hindi eti yerine tavuk etine yöneleceklerdir. Bu gelişme karşısında tavuk eti talep eğrisi sağa kayacaktır.

Sonuç olarak bazı malların fiyatındaki bir değişme ilişkili oldukları malların talep eğrilerinin kaymasına neden olacaktır.

Tüketicilerin Zevk ve Tercihleri

Tüketici zevk ve tercihleri de talebin önemli bir belirleyicisidir. Kişilerin bir malı diğerlerine oranla ne kadar tercih ettikleri, fiyat ne olursa olsun talep miktarını etkileyecektir. Zevk ve tercihlerdeki bir değişiklik mallara olan talebi etkileyecektir. Örneğin tüketicilerin sağlıklı beslenme konusundaki tercihleri, belli gıda maddelerine yönelik talebi değiştirmektedir. Konserve yiyecekler yerine, taze olanlarının tercih edilmesi, hormonsuz ürünlere yönelme gibi nedenler bu mallar için talep eğrilerini sağa kaydırabilecektir. Tercihler değiştikçe talep eğrisi değişir. Firmalar basın yayın yoluyla yaptığı reklamlarla tercihleri etkilemek için çok para harcarlar. Reklamın amacı ürünün talep eğrisini sağa kaydırmaktır.

Tüketicilerin Beklentileri

Geleceğe ilişkin beklentiler de tüketici davranışlarını etkiler. Örneğin bir malın gelecekte fiyatının yükseleceğinin beklenmesi, genellikle tüketicileri şimdiden o malı satın almaya teşvik edecektir. Günümüzde de benzer durumlar söz konusu değil midir? Yakın geçmişte ABD'nin Irak'a operasyon düzenlemesi tüketicileri, bazı malların fiyatlarının gelecekte daha yüksek olacağı beklentisine itmişti. Bu durumda fiyatlar değişmese dahi malların talep miktarı artmıştır. Benzer şekilde bireyler ileride ucuzlayacağına inandıkları şeylerin alımını erteleyeceklerdir. Dolayısı ile bu yöndeki beklentiler ilgili malın talep eğrisini sola kaydıracaktır.

Piyasadaki Tüketicilerin Sayısı

Talep eğrisinde kaymalara neden olan bir başka unsur, potansiyel alıcıların sayısıdır. Belirli bir malı talep eden daha fazla tüketici, ürüne olan toplam talebin artması demektir. Tüketici sayısı arttığı zaman, ürüne yönelik talep eğrisi artık her fiyat seviyesinde daha fazla miktarda mal talep edildiğini göstermek üzere sağa doğru kayacaktır. Eğer tüketici sayısı düşerse talep eğrisi sola doğru kayacaktır.

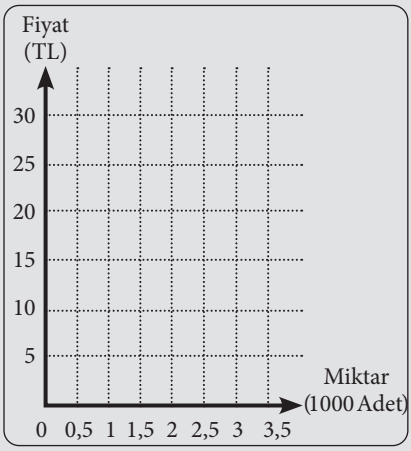

EKONOMİK BAKIŞ –2

Daha önce Ahmet Bey'e ait bireysel talep eğrisini çizerken, talebi belirleyen fiyat dışındaki tüm faktörleri sabit kabul etmiştik. Sıra Sizde 1'i incelerken çizdiğimiz D talep eğrisi veri iken ülkede yaşanan siyasi istikrasızlık nedeniyle Ahmet Bey'in ileriye dönük beklentilerinde iyimserlikten kötümserliğe doğru bir dönüşüm olduğunu kabul edelim. Bu yeni ortamda Ahmet Bey'e ait talep tablosunun aşağıdaki şekilde değiştiğini görüyoruz. Buna göre Ahmet Bey için yeni talep eğrisini çizebilir misiniz?

Daha önce verilen talep tablosundan yararlanarak çizdiğiniz talep eğrisini de aynı grafik üzerinde gösterirseniz, Ahmet Bey'in beklentilerindeki değişimin talep eğrisinin konumunda nasıl bir değişime yol açtığını açıklama olanağı elde edeceksiniz?

Birim Fiyatı (TL)	Satın Alınmak İstenen Miktar (1000 Adet)
10	2,5
15	2
20	1,5
25	1
30	0,5

ARZ VE ARZ MİKTARI

Temel ekonomik eşitliğimizin bir yanında talep yer alırken, diğer yanında firmaların piyasaya arz etmeye hazır oldukları mal ve hizmetler yani arz yer almaktadır. Herhangi bir mal veya hizmetin ***arzı***, diğer değişkenler sabitken, belli bir zaman diliminde piyasada üreticilerin değişik fiyat düzeylerinde satmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarını ifade eder.

Arz edilen herhangi bir malın (X malı) miktarı ile bu miktarı belirleyen tüm faktörler arasındaki ilişki ***arz fonksiyonuyla*** gösterilir. Dolayısıyla (X) malı için arz fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir.

$$X^S = (Px, \overline{P}g, .\overline{Py}, \overline{T}, \overline{E}, \overline{T_G}, \overline{S_G}, \overline{N_f})$$

Bu fonksiyonel eşitlikte, arz edilen X malı miktarı bağımlı değişken olmakta ve sol tarafta gösterilmektedir. Arzı etkileyen değişkenler ise sağ tarafta yer almaktadır. (X) malının kendi fiyatı (P_X) dışındaki değişkenler [Üretim maliyetleri ya da girdi fiyatları (Pg), diğer malların fiyatları (Py), teknoloji (*T),* beklentiler (*E)* vergiler (T_G), sübvansiyonlar (S_G), *ve firma sayısı* (N_f)] sabit varsayıldığından üzerlerine tire konulmuştur.

Burada kullanılan Ceteris Paribus varsayımı altında, yani diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımında, arz fonksiyonu şu şekilde yazılabilir.

$$XS = f(P_X)$$

Daha basit yazılımda, X malının fiyatı (P_X) bağımsız değişken ve arz edilen X malı miktarı ise bağımlı değişkendir. Arz edilen miktar ve fiyat arasında varolan ilişki pozitiftir. Bu tanımdaki Ceteris Paribus varsayımı, üreticilerin bir malı satma arzularının fiyattan başka değişkenlere de bağlı olduğunu ifade eder. İşte bu değişkenlerin sabit olduğu varsayılarak sadece iki değişken arasındaki ilişki incelenir. Bu ilişki kısaca ***Arz Kanunu*** olarak isimlendirilir. Arz Kanunu;

Diğer değişkenler sabitken daha yüksek fiyat düzeylerinde arz edilen mal ve hizmet miktarının daha yüksek olacağını;

Daha düşük fiyat düzeylerinde ise üreticilerin sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarının daha düşük olacağını ifade eder.

Arz kanununa göre arz eğrisinin pozitif eğimli olmasının sezgisel olarak pek çok nedeni vardır. Arz edenleri, yani üreticileri daha fazla mal ve hizmet üretmeye iten temel mantığı ortaya koymak için daha önce tanımladığımız üretim imkanları sınırı eğrisinden yararlanabiliriz.

Bir üreticinin mevcut üretim kaynaklarıyla iki mal üretebildiği varsayımında nasıl karar vereceği, önemli bir sorundur. Üretim imkanları sınırı eğrisinin orijine içbükey olmasının nedeni, mallardan birinden bir birim daha fazla üretilmesi durumunda katlanılan fırsat maliyetin, her ek birimde artmasından kaynaklanmaktaydı. Peki kişileri her ek birimde daha fazla fırsat maliyeti kabule yönlendiren nedir?

Eğer ekonomide bu iki maldan birinin fiyatı aynıyken, diğerinin piyasa fiyatı artıyorsa, kârını maksimize etme amacı olan üretici, fiyatı artan mal ve hizmetten daha fazla üretme çabası içinde olacaktır. Her ek birim için katlanılan fırsat maliyeti piyasa fiyatının altında kalmak şartıyla üretici bu maldan artan miktarlarda üretmeye devam edecektir. Dolayısıyla üreticiler artan fiyatlar tarafından uyarılmakta ve mevcut üretim faktörleriyle kârlarını maksimize etme gayreti içinde üretim miktarlarını arttırmaktadırlar.

Bir malın arz edilen miktarı ile fiyatı arasında varolan ilişki bir tablo ya da şedül ve bir grafik yardımıyla da açıklanabilir.

ARZ ŞEDÜLÜ

Diğer değişkenler sabitken, belli bir ekonomide ve belli bir zaman diliminde üreticilerin değişik fiyatlardan sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tabloya ***arz şedülü*** denir. Tablo 3.3'de X malı için arz şedülü gösterilmektedir. Bu tabloda, 5 ayrı fiyat düzeyinde Ali'nin sunmaya hazır olduğu X malı miktarları gösterilmektedir. a noktasına karşı gelen 10 TL fiyat düzeyinde arz edilen X 25 adetken, b noktasına karşı gelen 20 TL fiyat düzeyinde bu miktar 50 adete çıkmaktadır. Fiyat düzeyi 30'a yükseldiğinde ise c noktasına karşı gelen 75 adet X malı arz edilmektedir. E noktasında ise 50 TL'ye karşı gelen 125 adet X malı arz edilmektedir. Bu tablo kullanılarak arz eğrisi çizilebilmektedir.

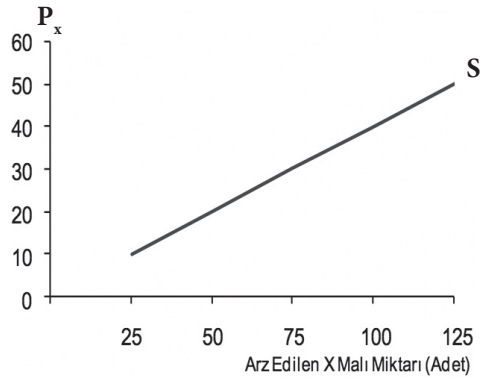
TABLO 3.3 Ali'nin X Malı Arz Şedülü

Kombinasyon	X Malı Fiyatı (TL)	Arz Edilen X Miktarı (Adet)
a	10	25
b	20	50
c	30	75
d	40	100
e	50	125

ARZ EĞRİSİ

Diğer değişkenler sabitken, değişik fiyat düzeylerinde arz edilen mal ve hizmet miktarlarını birleştiren eğri ***arz eğrisi*** olarak isimlendirilir. Çok daha genel bir ifadeyle, arz eğrisi arz şedülündeki kombinasyonların, fiyat ve arz edilen miktar eksenleri içinde çizilmesidir. Arz eğrisinde de talep eğrisinde olduğu gibi oluşturulan grafikte dikey eksende değişik fiyat düzeyleri yer almaktadır. Yatay eksende ise arz edilen mal ve hizmet miktarlarına yer verilmektedir.

GRAFİK 3.5 Ali'nin X Malı Arz Eğrisi

Grafik 3.5'de yatay eksende arz edilen X malı miktarı dikey eksende ise birim başına X malı fiyatı gösterilmektedir. Gerek grafik gerekse Tablo 3.3'de belirtildiği gibi arz eğrisi; arz edilen miktar ile fiyat düzeyi arasındaki doğru yönlü ilişkiyi göstermektedir.

PİYASA ARZ EĞRİSİ

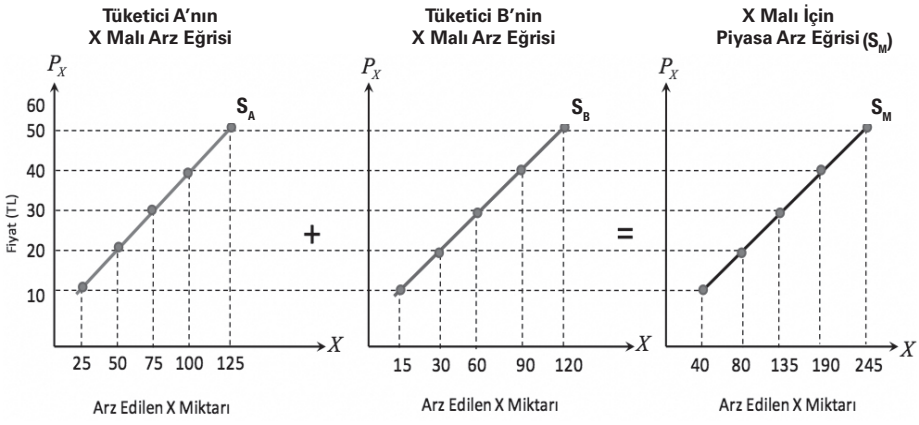
Arz konusuna ilişkin yukarıdaki açıklamalarımızı tek bir üretici ya da satıcı için tanımladık. Piyasada tek satıcı değil, pek çok satıcı olduğuna göre bu satıcıların belli fiyatlar karşısındaki arz etmeye hazır oldukları mal ve hizmet miktarının toplamı piyasa arz eğrisini verecektir. Piyasa arz eğrisi bireysel arz eğrilerinin her bir fiyat düzeyi için yatay toplamı olarak da tanımlanabilir. Piyasa arz eğrisi, bireysel arz eğrilerinin tüm özelliklerini taşımaktadır.

Aşağıdaki Tablo 3.4'de iki satıcının olduğu bir piyasada bireysel arz şedüllerinden hareketle piyasa arz şedülünün elde edilişi açıklanmaktadır. Grafik 3.6'da ise bu şedülün grafik üzerinde gösterimine yer verilmektedir.

TABLO 3.4 Bireysel Arz Şedülünden Piyasa Arz Şedülüne

(1) X Malı Fiyatı (TL)	(2) Tüketici A'nın Arz Ettiği X Miktarı (Adet)	(3) Tüketici B'nın Arz Ettiği X Miktarı (Adet)	(4) = (2) + (3) Aylık Arz Edilen X Malı Miktarı (Adet)
10	25	15	40
20	50	30	80
30	75	60	135
40	100	90	190
50	125	120	245

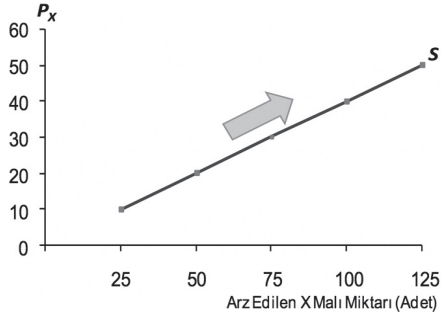
GRAFİK 3.6 Bireysel Arz Eğrisinden Piyasa Arz Eğrisine

ARZ EĞRİSİ BOYUNCA HAREKETLENME

Arz eğrisi, değişik fiyat düzeylerinde üreticilerin sunmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Bu noktadan hareket edildiğinde, fiyatta bir değişme meydana gelmesi bu eğri boyunca hareketlenme anlamına gelmektedir. Bir malın fiyatındaki değişim (–P_1'den P_2'ye arttığında-) arz eğrisi boyunca hareketlenmeye neden olacaktır. Örneğimiz için düşünecek olursak diğer değişkenler sabitken, X'in fiyatı 20 TL'den 30 TL'ye yükseldiğinde arz edilen miktar 80'den 135 adete yükselmektedir. Fiyattaki bu değişme eğri boyunca, yukarıya doğru bir hareketlenmeye neden olmaktadır.

GRAFİK 3.7 Piyasa Arz Eğrisi Boyunca Hareketlenme

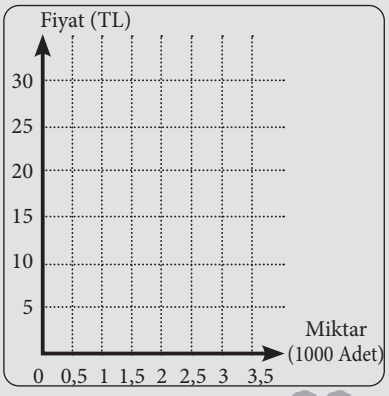

EKONOMİK BAKIŞ –3

Ayla Hanım daha önce yaptığı tasarruflarla Telefon AŞ isimli iletişim şirketine ait hisse senetlerinden 3500 adet elinde bulundurmakta ve uygun fiyat verildiğinde bunların bir kısmını satmayı düşünmektedir. Ayla Hanımın hangi fiyat düzeyinde kaç tane hisse senedi satmayı planladığı aşağıdaki arz tablosunda görülmektedir. Ayla Hanımın satma planlarını etkileyebilecek diğer tüm faktörlerin sabit kaldığı varsayımı altında, Ayla Hanım'a ait bireysel arz eğrisini çizebilir misiniz?

Birim Fiyatı (TL)	Satılmak İstenen Miktar (1000 Adet)
10	1
15	1,5
20	2
25	2,5
30	3

ARZDAKİ KAYMALAR

Piyasada fiyat dışındaki değişkenlerde meydana gelen değişmeler eğrinin sağa veya sola kaymasına neden olur. Arz eğrisinin kaymasına neden olabilecek temel faktörler;

- ✔ Kullanılan Girdilerin Fiyatı (Üretim Maliyetleri),
- ✔ Teknoloji ve Üretkenlik,
- ✔ Vergiler ve Sübvansiyonlar,
- ✔ Diğer Malların Fiyatları,
- ✔ Üreticilerin Beklentileri,
- ✔ Endüstrideki Firmaların Sayısıdır.

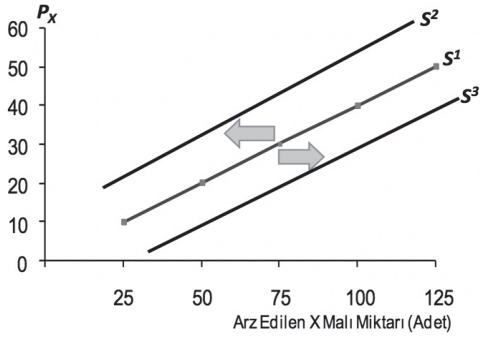
Şimdi sırasıyla bu faktörlerden birinde meydana gelecek olan değişmenin sonuçlarını değerlendirelim.

Girdi Fiyatlarındaki Değişme (Üretim Maliyetlerindeki Değişme)

Arz eğrisi her bir fiyat düzeyinde firmaların arz etmeyi arzu ettikleri miktarları gösterir. Eğer girdi fiyatları artarsa, firmalar aynı miktar üretim için daha fazla fiyat isteyeceklerdir. Dolayısıyla arz eğrisi sola kayacaktır. Benzer şekilde girdi fiyatları düşerse her üretim düzeyi için daha düşük fiyata razı olacaklardır. Bu durum arz eğrisinin sağa kaymasıyla açıklanabilecektir.

Eğer bir veya birden çok sayıdaki girdinin fiyatında bir düşme meydana gelirse maliyetler azalacağından arz eğrisi sağa kayar. Bu her fiyat düzeyi için daha çok arz edilen mal ve hizmet anlamına gelmektedir. Bu durumun tersi de doğrudur. Yani eğer girdi fiyatlarında bir artış meydana gelirse, arz edilen mal ve hizmet miktarı her fiyat düzeyi için azalacaktır. Yani arz eğrisi sola kayacaktır. Örneğin enerji fiyatında meydana gelen bir artış, aylık üretilen X malı miktarı üzerinde azaltıcı bir etkiye neden olabilecektir. Bu da arz eğrisinin sola kaymasına neden olacaktır. Bu durum Grafik 3.8'de gösterilmektedir. Üretim maliyetindeki artış arz edilen mal ve hizmet miktarının her fiyat düzeyinde azalmasına neden olacak ve arz eğrisi sola kayacaktır. Grafikte görüldüğü gibi arz eğrisi S^1'den S^2'ye kayacaktır. Girdi fiyatlarındaki azalma durumunda ise arz eğrisi sağa S^1'den S^3'e kayacaktır.

GRAFİK 3.8 Arz Eğrisinde Kaymalar

Belli bir malın üretiminde kullanılan girdiler hemen hemen ekonomide her alanda kullanılmaktadır. Örneğin arazi veya toprak mısır veya soya fasulyesi üretimi için kalifiye olmayan işgücü fındık veya pamuk toplamak için vagonlar araba veya kömür taşımak için kullanılabilir. Bu nedenle bir malın fiyatı arttıkça, kaynaklar doğal olarak diğer alanlardan bu alana yönlendirilir. Böylece eğer soya fasulyesinin fiyatı artarsa mısır arzı azalacaktır. Çünkü mısır üretimi için kullanılan girdiler soya fasulyesi üretimine yönelecek ve mısır arz eğrisi sola kayacaktır.

Teknoloji ve Üretkenlik

Arz eğrisi, teknoloji veri alınarak çizilmektedir. Üretim teknikleri değiştiğinde arz eğrisinde kayma meydana gelecektir. Örneğin X malı üretimi tekniklerindeki gelişme, arz eğrisinin sağa kaymasına neden olacaktır. Teknolojik gelişme birim başına maliyetlerin düşmesine neden olacak, üretkenlikteki artış arz eğrisinin sağa kaymasına yol açacaktır. Üretkenlik, aynı miktardaki girdiyle daha çok mal ve hizmet üretilmesine olanak verecektir.

Vergiler ve Sübvansiyonlar

Devletin topladığı bazı vergiler, üretim maliyetlerini etkilemektedir. Böylece her fiyat düzeyi için arz miktarı azalmaktadır. Bu ise Grafik 3.8'deki gibi arz eğrisini sola kaydıracaktır. Sübvansiyonlar ise üretim kapasitesini olumlu etkilemektedir. Her üreticiye devlet tarafından yapılan bir transfer gibi düşünebileceğimiz sübvansiyonlar üretim maliyetlerini azaltacağından, arz eğrisi sağa kayacaktır.

Beklentiler

Çoğu mal ve hizmeti üretmek uzun zaman alır. Bir çiftçi mısır, buğday veya soya fasulyesi yetiştirmek istediğinde hasat zamanında geçerli olacak fiyatlar (beklenen fiyatlar) cari fiyatlardan daha önemlidir. Çünkü ürününü beklenen fiyata göre değerlendirecektir. Aynı şekilde fiyat beklentileri tüketicilerin satın alma isteklerini etkileyeceği için ürünün gelecekteki nisbi fiyatına dair beklentilerdeki değişme üreticilerin cari dönem arzını etkileyecektir. Yani gelecekte mısır fiyatlarının daha yüksek olması bekleniyorsa bugünkü mısırın bir kısmı piyasanın dışında tutulacaktır. Bu nedenle her fiyat düzeyinde arz edilen mısır miktarı azalacak ve arz eğrisi sola kayacaktır.

Endüstrideki Firmaların Sayısı

Kısa dönemde, firmalar sadece kullandıkları emek gücü miktarını değiştirebilirler. Endüstrideki firmaların sayısı sabittir. Uzun dönemde ise firmaların sayısı değişebilir. Eğer firmaların sayısı artarsa arz eğrisi sağa kayar. Firmaların sayısı azalırsa arz eğrisi sola kayacaktır.

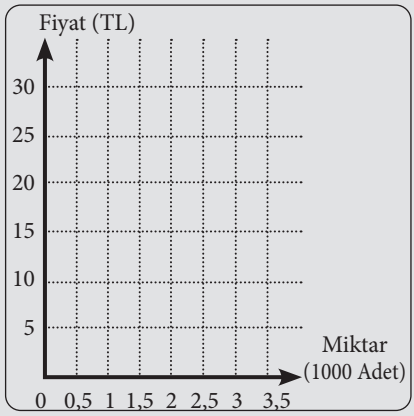

EKONOMİK BAKIŞ –4

Daha önce (Ekonomik Bakış 3) Ayla Hanım'a ait bireysel arz eğrisini çizerken arzı etkileyebilecek diğer tüm faktörleri sabit kabul etmiştik. Çizdiğimiz bu arz eğrisi veri iken Ayla Hanımın da, tıpkı Ahmet Bey gibi ülkenin gelecek günleri hakkında "ne olacak bu memleketin hali" tarzı kötümser bir düşünceye kapıldığını ve bu nedenle elindeki hisse senetlerinin daha büyük bir kısmını satmayı planladığını kabul edelim. Bu yeni ortamda Ayla Hanım'a ait arz tablosunun aşağıdaki gibi olacağı tespit edilirse yeni bireysel arz eğrisini çizebilir misiniz?

Daha önce verilen arz tablosundan yararlanarak çizdiğiniz arz eğrisini de aynı grafik üzerinde gösterirseniz, Ayla Hanımın beklentilerindeki değişimin arz eğrisinin konumunda nasıl bir değişime yol açtığını açıklama olanağı elde edeceksiniz.

Birim Fiyatı (TL)	Satılmak İstenen Miktar (1000 Adet)
10	1
15	1,5
20	2
25	2,5
30	3

PİYASA DENGESİ

Şimdiye kadar ekonomide fiyat mekanizmasının iki tarafında yer alan arz ve talep konularını ayrı ayrı inceledik. Şimdi ise iki tarafı birlikte ele alarak açıklamalarımıza devam edeceğiz. Bilindiği üzere talep eğrisi tüketicilerin farklı fiyat düzeylerinde satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Arz eğrisi ise farklı fiyat düzeylerinde üreticilerin satmaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, ekonomide karar verici gruplar birbirinden farklıdır. İşte üretici ve tüketici kararlarının nasıl koordine edileceği sorunu piyasada çözümlenir. Arz ve talebin karşılıklı etkileşimi sonucu piyasa dengesi (denge fiyatı ve miktarı) belirlenir.

Arz ve Talep Şedüllerinin Birlikte Kullanılması

Tablo 3.2'de talep şedülüne ve Grafik 3.2'de talep eğrisine; Tablo 3.4'de arz şedülü ve Grafik 3.6'da arz eğrisine yer verilmişti. Piyasadaki bir mala ilişkin bu iki şedül bir araya getirildiğinde her fiyat düzeyine karşılık gelen arz ve talep edilen mal ve hizmet miktarları özetlenmiş olmaktadır. Bu işlemi yaptığımızda Tablo 3.5'deki şedül elde edilecektir.

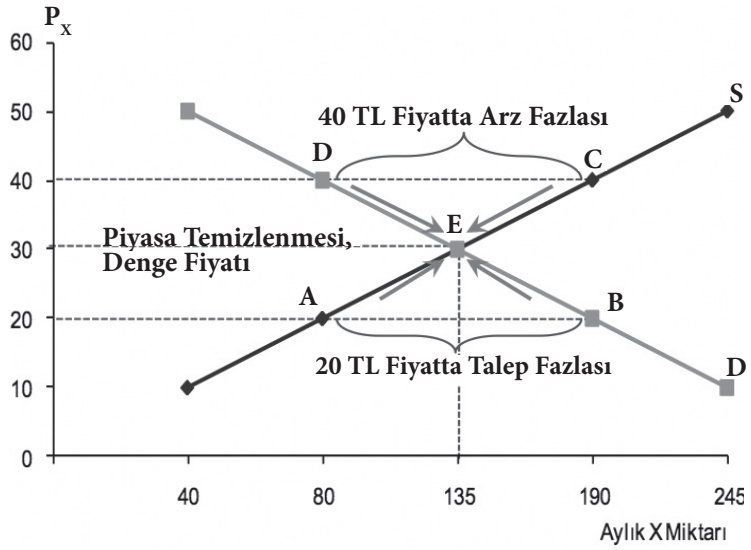
TABLO 3.5 Her Fiyat Düzeyine Karşı Gelen Arz ve Talep Edilen Mal ve Hizmet Miktarları

(1) Fiyat	(2) Arz Edilen Mal ve Hizmet Miktarı	(3) Talep Edilen Mal ve Hizmet Miktarı	(4) Farklar	(5) Sonuç
10	40	245	-205	Talep Fazlası (Kıtlık)
20	80	190	-110	Talep Fazlası (Kıtlık)
30	135	135	0	Piyasa Temizlenmesi, Denge (Artık ve Kıtlık Yok)
40	190	80	110	Arz Fazlası (Artık)
50	245	40	205	Arz Fazlası (Artık)

Tablo 3.5'deki şedül 5 sütundan oluşmaktadır. Birinci sütunda değişik fiyat düzeylerine yer verilirken, ikinci sütunda her bir fiyat düzeyinde arz edilen X malı miktarlarına yer verilmektedir. Üçüncü sütunda ise X'in talep edilen miktarlarına yer verilmiştir. Dördüncü sütunda ise her bir fiyat düzeyine karşılık gelen arz edilen ve talep edilen X malı miktarlarının karşılaştırılması yapılmakta ve aradaki fark belirlenmektedir. Arz edilen ve talep edilen X malı miktarları arasındaki farkın belirlendiği dördüncü sütundan hareketle, beşinci sütunda kıtlık, artık ve denge durumları tanımlanmıştır. Bu sütunların her biri Grafik 3.9'da birlikte çizilmiştir.

Grafik 3.9'da yatay eksende X malı miktarına, dikey eksende ise birim başına TL cinsinden fiyata yer verilmiştir. X' in birimi için fiyat 10 TL olduğunda arz edilen X miktarı aylık 40 adetken, talep edilen X miktarı 245'tir. Arz edilen X miktarı ile talep edilen X miktarı arasındaki fark 205'tir. X malı piyasasında arz edilen X miktarı talep edilen X miktarını karşılayamamaktadır. X malı piyasasında kıtlık sorunu vardır. ***Kıtlık,*** piyasa denge fiyatının altında bir fiyatta talep edilen miktarın arz edilen miktardan daha büyük olduğu bir durumdur. X malı başına fiyat 20 TL'ye yükseldiğinde, arz edilen miktar A noktasına karşı gelen 80 adetken, talep edilen X miktarı ise B noktasına karşı gelen 190 adettir. A-B arasında kalan 110 adetlik aralık kıtlık durumunu göstermektedir. Kıtlık sonucu X malı almak isteyen bazı kişiler bu malı satacak kişileri bulamayacaklardır.

GRAFİK 3.9 Piyasa Talep ve Arz Şedüllerinin Bir Araya Gelmesi: Kıtlık, Denge, Artık.

Kıtlık durumunda tüketicilerin bir kısmının birim başına daha yüksek fiyat ödemeye istekli olduğu gözlenecektir. Bu durum fiyat artışını gündeme getirecektir. Böylece fiyat artarken iki etki meydana gelecektir.

- ✔ Yüksek fiyatlar tüketimi azaltacaktır. (talep eğrisi üzerinde sola hareket)
- ✔ Yüksek fiyatlar üretimi arttıracaktır. (arz eğrisi üzerinde sağa hareket)

Böylece X malı fiyatındaki artış, alıcı ve satıcıların bağımsız faaliyetlerine karşın kıtlığı ortadan kaldırıp dengeye yönelecektir.

Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği 30 TL fiyatına karşı gelen 135 adet X malı miktarında arz edilen miktar ve talep edilen miktar birbirine eşittir. Bu noktaya karşı gelen fiyat düzeyi ***denge fiyatı*** olarak tanımlanırken, bu noktaya karşı gelen miktara ise ***denge miktarı*** denilmektedir. Arz ve talep eğrilerinin kesiştiği bu nokta ***piyasa dengesi*** olarak adlandırılmaktadır.

Yine fiyat 40 TL olduğunda arz fazlası veya artık ortaya çıkmaktadır. ***Artık***, cari fiyat düzeyinde arz edilen miktarın talep edilen miktarı aşması durumudur. Artık olduğunda, X malı üreticilerinin stokları artacaktır. Bu stokları eritmek için üreticiler fiyatı düşüreceklerdir. Fiyat düşüşü dengeye ulaşıncaya kadar devam edecektir.

EKONOMİK BAKIŞ –5

Daha önce çözdüğünüz alıştırmalarda Ahmet Bey'e ait talep eğrisini, Ayla Hanım'a ait arz eğrisini elde etmiş ve talep eğrilerinin nasıl yer değiştirdiğini görmüştünüz. Şimdi Ekonomik Bakış 1 ve 3'de verdiğimiz arz ve talep tablolarına göre yani hem Ahmet Bey, hem de Ayla Hanım gelecek hakkında iyimserken piyasada karşılaştıklarını kabul edelim. Kolaylık sağlamak açısından söz konusu arz ve talep tablolarını aşağıda tekrar veriyoruz. Bu durumda piyasadaki denge fiyatını ve bu fiyattan gerçekleşecek işlem hacmini grafik üzerinde arz ve talep eğrilerini yeniden çizerek belirleyebilir misiniz?

Fiyatı (TL)	Arz (1000 Adet)	Talep (1000 Adet)
10	1	3
15	1,5	2,5
20	2	2
25	2,5	1,5
30	3	1

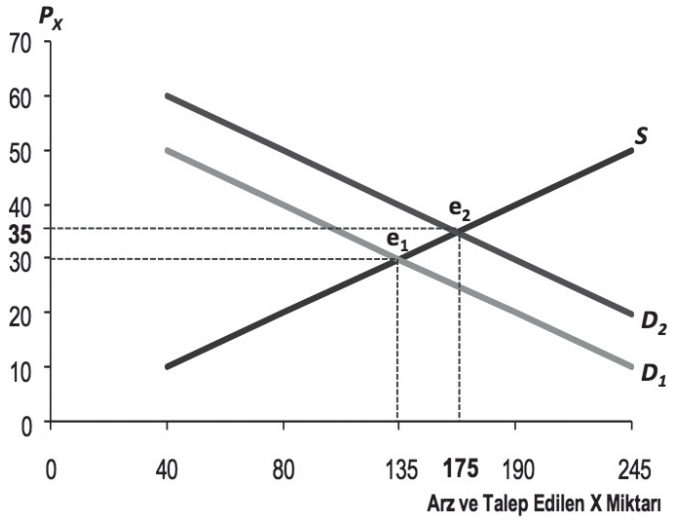
DENGEDEKİ DEĞİŞMELER

Daha önce arz ve talebi kaydıran unsurları açıklamıştık. Şimdi ise hükümet müdahalesinin olmadığı ve serbest bir piyasada arz ve talep kanunları çerçevesinde bir ekonomide arz ve talebi kaydıran unsurların denge üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışalım.

Talep Eğrisindeki Kaymalar

Herhangi bir piyasada talebi arttıran bir gelişme olduğunda talep eğrisi sağa kayacaktır, dolayısıyla denge miktarı ve fiyat düzeyi de bu gelişmeden etkilenecektir. Durumu daha basitleştirmek için yine X malı örneğimizden hareketle, piyasadaki alıcıların gelirlerinde bir artış meydana geldiğini düşünelim. Bilindiği üzere tüketicinin gelirinde meydana gelen bir artış her fiyat düzeyi için talep edilen X malı miktarının artmasına neden olacaktır. Bu talep eğrisinin bir bütün halinde sağa doğru kaymasına yol açacaktır. Gelirdeki artış Grafik 3.10'daki talep eğrisinin kaymasına neden olacaktır. Bu kayma hem X malı denge fiyatını hem de dengedeki X miktarını artıracaktır. Başlangıçta denge fiyatı 30 TL iken denge fiyatı 35 TL'ye yükselecektir. Bununla birlikte denge miktarı da 135'den 175'e çıkacaktır. Dolayısıyla denge de e_1'den e_2'ye kayacaktır.

GRAFİK 3.10 Piyasa Talep Eğrisindeki Kayma ve Denge Değişmeleri

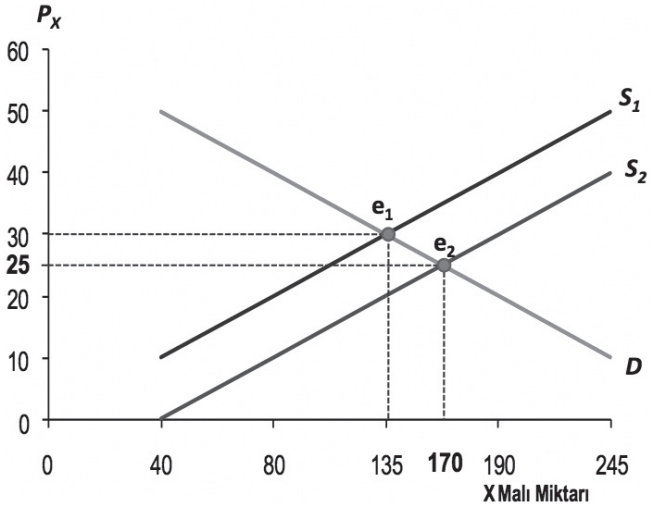
Sonuçta talebi etkileyen unsurların birinde meydana gelecek olan değişme talep eğrisini sağa kaydırırsa, denge miktarı değişecektir. Pozitif eğimli bir arz eğrisi veri alındığında yeni denge fiyatı yükselirken, denge miktarı da artacaktır. Talep eğrisi sola kaydığında ise denge miktarında azalma meydana gelirken denge fiyatı düşecektir. Bu açıklamalar talep eğrisini kaydıran tüm unsurlar için geçerlidir.

Arz Eğrisindeki Kaymalar

Daha önce arz eğrisini kaydıran unsurları açıklamıştık. Bu unsurların birinde meydana gelecek olan bir değişme arz eğrisinin kaymasına ve dolayısıyla dengenin de değişmesine neden olacaktır. Grafik 3.11'e baktığımızda arz eğrisinde sağa bir kayma olduğunda dengenin nasıl değişeceği gösterilmektedir. Örneğin piyasada X malı üretim maliyetlerinin azaldığını varsayalım. Bu durumda arz eğrisi bütünüyle sağa kayacak ve arz edilen X malı miktarı her fiyat düzeyi için artacaktır. Bu durumda denge e_1'den e_2'ye kayarken denge fiyatı 30 TL'den 25 TL'ye düşecek, denge miktarı ise 135 adetten 170 adete çıkacaktır.

Sonuç olarak arz eğrisini sağa kaydıracak bir gelişme olduğunda, veri bir talep eğrisi durumunda denge miktarı artacak, buna karşın denge fiyatı düşecektir. Tersi durumda ise arz eğrisini sola kaydıran bir gelişme olduğunda denge fiyatı artarken denge miktarı düşecektir.

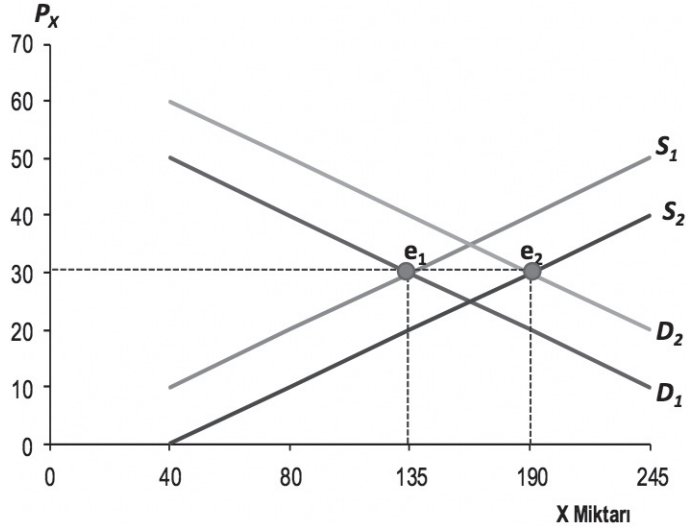
GRAFİK 3.11 Piyasa Arz Eğrisindeki Kayma ve Denge Değişmeleri

Arz ve Talep Eğrilerindeki Eş Anlı Kaymalar

Yukarıda arz ve talep eğrilerindeki kaymaların denge üzerindeki etkilerini açıkladık. Acaba her iki eğride eş anlı kayma meydana gelse denge nasıl değişecektir? Bu sorunun cevabını verirken iki ayrı durumla karşı karşıya kalınmaktadır. İlk olarak arz ve talep eğrileri aynı zamanda aynı yönde kayarsa dengenin nasıl değişeceğini ele alalım. Varsayalım ki ekonomide üretim maliyetleri düşerken aynı zamanda da tüketici gelirlerinde bir artış meydana gelsin. Maliyetlerdeki azalma üreticileri daha fazla mal ve hizmet arz etmeye güdülerken, gelirdeki artış ise tüketicilerin talep edilen mal ve hizmet miktarını her fiyat düzeyinde arttıracaktır. Arz ve talepteki artışların denge miktarını arttıracağı kesin olmakla birlikte, denge fiyatının ne olacağı belli değildir. Aşağıdaki grafikte arz eğrisi S_1'den S_2'ye kaydığı durumda talep eğrisi de D_1'den D_2'ye kaymıştır. Böylece denge e_1'den e_2'ye gelmiş, denge fiyat düzeyi değişmezken denge miktarında artış ortaya çıkmıştır. Nitekim arz ve talep eğrileri sağa kaymadan önce 30 TL olan denge fiyatı arz ve talepteki kaymalara karşın yine aynı düzeyde kalmaktadır, ancak denge miktarı 135 adetten 190 adete artmaktadır.

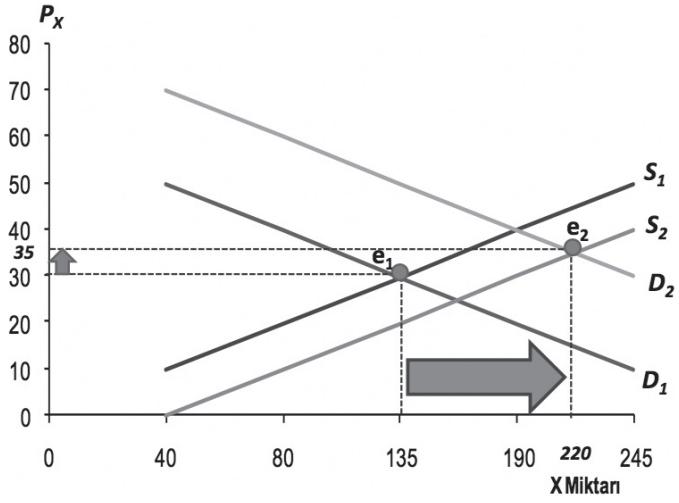
GRAFİK 3.12 Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar: Arz ve Talepteki Aynı Miktardaki Artış

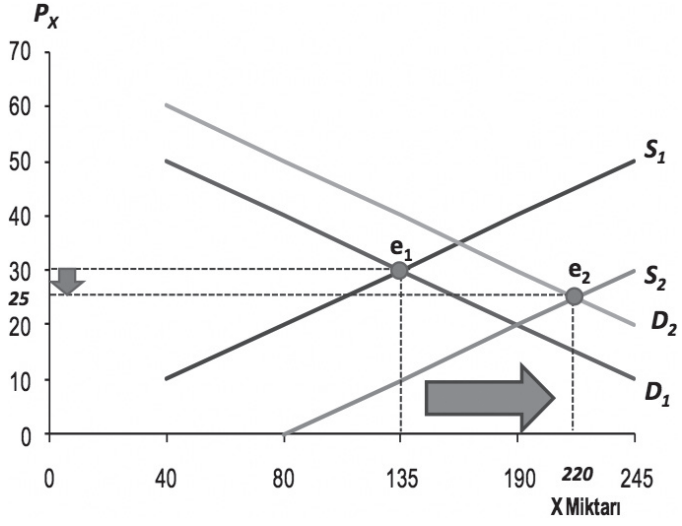
Arz ve talep eğrilerinde eş zamanlı ve aynı yönde meydana gelecek olan artışların denge miktarını artırmasına karşın, denge fiyatının ne olacağı konusunda karar vermek zordur. Bu kararın verilmesinde en önemli belirleyicilerden birisi arz ve talep eğrilerinin eğimleri ile arz ve talep eğrilerinin kayma düzeyleridir. Eğer talep eğrisindeki kayma fazla olursa bu taktirde denge fiyatı yükselirken aynı zamanda denge miktarı da artacaktır. Grafik 3.13'de talepteki artışın, arzdaki artıştan daha fazla olduğu durum gösterilmektedir. Talep eğrisindeki kaymanın, arz eğrisindeki kaymadan daha büyük olduğu bu durum karşısında bir yandan denge e1'den e2'ye artarken, diğer yandan dengedeki değişmeye paralel olarak hem denge fiyatı (30' TL'den 35 TL'ye) hem de denge miktarı (135'den 220'ye) artmaktadır.

Eğer arz eğrisindeki sağa kayma, talep eğrisindekinden fazla ise denge fiyatı düşecek, denge miktarı artacaktır. Grafik 3.14'de talepteki artışın, arzdaki artıştan daha az olduğu durum yansıtılmaktadır. Talep eğrisindeki kaymanın, arz eğrisindeki kaymadan daha küçük olduğu bu durum karşısında denge noktası e_1'den e_2'ye kayacaktır. Yeni denge noktasında, ilk duruma göre denge fiyatı (30 TL'den 25 TL'ye) gerilerken denge miktarı (135'den 220'ye) artmaktadır.

GRAFİK 3.13 Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar: Arzdaki Artışın Talepteki Artıştan Daha Küçük Olması.

GRAFİK 3.14 Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı Kaymalar: Arzdaki Artışın Talepteki Artıştan Daha Büyük Olması

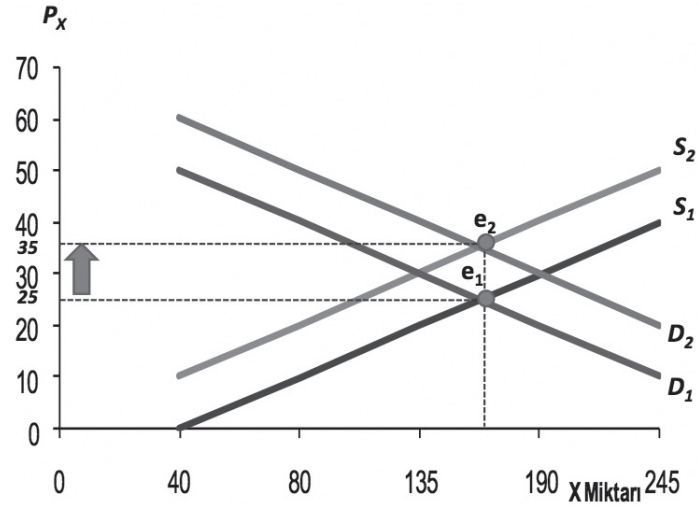

Sonuç olarak talep eğrisinde ve arz eğrisinde aynı yönde meydana gelen değişmeler neticesinde, denge fiyatının ne olacağı konusu bir belirsizlik taşımaktadır. Fiyatın belirsizliği arz ve talep eğrilerinin eğimlerine ve her bir eğrinin kayma büyüklüğüne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak, arz ve talep eğrileri eş anlı olarak, ancak ters yönde kayarsa, acaba denge nasıl değişecektir? Acaba denge fiyatı ve denge miktarı hangi düzeyde belirlenecektir? Örneğin X malı piyasasında, üretim maliyetleri artarken tüketicilerin geleceğe ilişkin beklentilerinin iyimser olduğunu varsayalım. Bu durumda X malı arz eğrisi sola kayarken tüketicilerin X malı için talep eğrisi sağa kayacaktır.

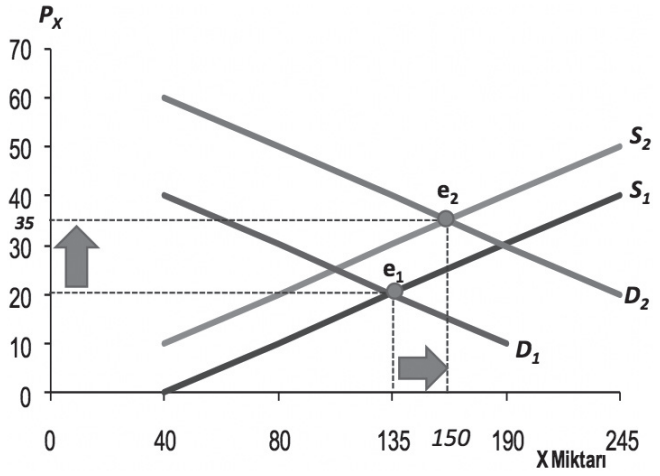
Grafik 3.15'de görüldüğü gibi arzın S_1'den S_2'ye kayması ve talebin D_1'den D_2'ye kayması, dengeyi e_1'den e_2'ye kaydırmıştır. Burada arz ve talep fonksiyonları mutlak değer olarak aynı eğime sahip iken kaymaların büyüklüğü aynı oranda fakat ters yönde olduğu için denge fiyatı 25 TL'den 35 TL'ye yükselecek, ancak denge miktarında bir değişme olmayacaktır. Burada da eğimler ve kaymaların büyüklüğüne bağlı olarak her halükarda denge fiyatı yükselecektir. Ancak denge miktarının ne olacağı arz ve talep fonksiyonlarındaki kaymaların büyüklüğüne bağlı olacaktır.

GRAFİK 3.15 Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Ters Yönlü Kaymalar: Arz Sola, Talep Sağa Kaydığında Denge

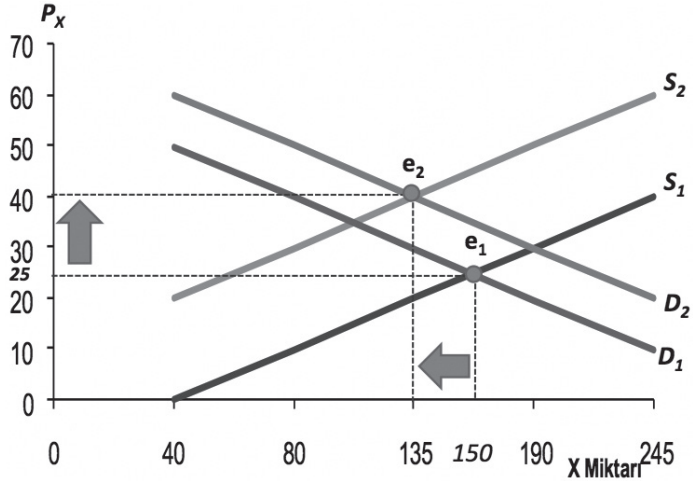
Grafik 3.16'da, yine birbirlerine göre ters yönde kayan arz ve talep eğrilerine yer verilmiştir. Grafikte, arz eğrisindeki sola kayma, talepteki sağa kaymadan daha küçük olduğu durum gösterilmektedir. Talep, arzdaki kaymaya göre daha fazla olduğu için denge e1'den e2'ye kaymaktadır. Yeni denge noktası dikkate alındığında, denge miktarı (135'den 150'ye) ve denge fiyatı (20'den 35'ye) artmaktadır.

GRAFİK 3.16 Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Eş Anlı, Ancak Ters Yönlü Kaymalar: Arz Azalırken, Talep Daha Fazla Artarsa

Grafik 3.17'de de birbirlerine göre ters yönde kayan arz ve talep eğrilerine yer verilmiştir. Grafikte arzdaki kayma, talepteki kaymadan daha büyük olduğu durum gösterilmektedir. Denge e1'den e2'ye kaymış ve yeni denge noktası dikkate alındığında, denge miktarı (150'den 135'e) azalırken denge fiyatı (25'den 40'a) artmaktadır.

GRAFİK 3.17 Piyasa Arz ve Talep Eğrilerinde Ters Yönlü Kaymalar: Arz Azalırken Talep Daha Az Artarsa

EKONOMİK BAKIŞ –6

Arz ve talep eğrilerindeki yer değiştirmenin nedenlerini ve sonuçlarını gördükten sonra, daha önce Ekonomik Bakış 2 ve 4'de ele aldığımız değişikliklerin, yani hem Ayla Hanımın, hem de Ahmet Beyin gelecek hakkında artık kötümser olmaları durumunda piyasada neler olacağını inceleyebiliriz. Kolaylık sağlamak açısından her iki piyasa katılımcısına ait daha önce verdiğimiz arz ve talep tablolarını aşağıda tekrar veriyoruz. Piyasa katılımcılarının kötümser düşünmeye başlaması halinde Telefon A.Ş. hisse senetlerinin her birine ait denge fiyatının ve buna bağlı olarak denge işlem hacminin ne şekilde değişeceğini grafik üzerinde çizerek belirleyebilir misiniz?

Fiyatı (TL)	Arz (1000 Adet)	Talep (1000 Adet)
10	1,5	2,5
15	2	2
20	2,5	1,5
25	3	1
30	3,5	0,5

NE ÖĞRENDİK?

1. **Diğer değişkenler sabitken daha yüksek fiyat düzeylerinde (daha düşük fiyat düzeylerinde) talep edilen mal ve hizmet miktarının daha düşük olacağı (daha fazla olacağı) aşağıdakilerden hangisi ile açıklanabilir?**
   a. Arz kanunu
   b. İkame etkisi
   c. Talep kanunu
   d. Gelir etkisi
   e. Marjinal fayda

2. **Diğer değişkenler sabitken belli bir piyasada belli bir zaman diliminde tüketicilerin değişik fiyat düzeylerinde satın almaya hazır oldukları mal ve hizmet miktarlarını özetleyen tabloyu aşağıdakilerden hangisi ile ifade edebiliriz?**
   a. Talep şedülü
   b. Arz şedülü
   c. Denge fiyatı
   d. Denge miktarı
   e. Piyasa arz eğrisi

3. **Aşağıdakilerden hangisi talep eğrisinin kaymasına neden olan faktörlerden değildir?**
   a. Tüketicilerin gelirindeki değişme
   b. Tüketicilerin zevk ve tercihleri
   c. Tüketicilerin beklentileri
   d. Potansiyel alıcıların sayısı
   e. Malın fiyatı

4. **İlişkili mallardan birinin fiyatında düşüş meydana geldiğinde ilişkili diğer malın talebi artıyorsa bu mal aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilebilir?**
   a. Normal mal
   b. Düşük mal
   c. İkame mal
   d. Tamamlayıcı mal
   e. Rakip mal

5. **Piyasadaki satıcıların belli fiyatlar karşısında arz etmeye hazır oldukları mal ve hizmet miktarının toplamını gösteren eğri aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Piyasa arz eğrisi
   b. Piyasa talep eğrisi
   c. Üretim imkanları eğrisi
   d. Bireysel talep eğrisi
   e. Bireysel arz eğrisi

6. **Bir X malının talep eğrisi aşağıya doğru eğimliyse fiyatlarda görülecek artış aşağıdaki etkilerden hangisini doğurur?**
   a. X malına olan talebi arttırır.
   b. X malına olan talebi azaltır.
   c. X malına olan talebi değiştirmez.
   d. X malının talep edilen miktarını arttırır.
   e. X malının talep edilen miktarını azaltır.

7. **Arz ve talep eğrilerinin ters yönde, ancak aynı miktar da kayması durumunda, talep eğrisi sola, arz eğrisi sağa kayarsa denge fiyatındaki ve miktarındaki değişme hangi yöndedir?**
   a. Denge fiyatı düşer, denge miktarı artar.
   b. Denge fiyatı artar, denge miktarı azalır.
   c. Denge fiyatı ve miktarı artar.
   d. Denge fiyatı ve miktarı azalır.
   e. Denge fiyatı düşer, denge miktarı değişmez.

8. Araba ve benzinin birbirine göre tamamlayıcı mallar olduğu varsayımı altında, araba fiyatındaki bir artışın yaratacağı etki aşağıdakilerden hangisidir?

a. Benzin talebini arttırır.
b. Benzin talebini azaltır.
c. Araba arzını arttırır.
d. Araba talebini azaltır.
e. Benzin ve araba talebini arttırır.

9. Piyasa dengedeyken arz ve talep eğrilerinin ters yönde fakat talep eğrisi sağa arz eğrisi sola doğru kayarken arzdaki kayma miktarının talepteki kayma miktarından daha fazla olduğu durumda denge fiyatındaki ve miktarındaki değişme hangi yöndedir?

a. Denge fiyatı düşer, denge miktarı artar.
b. Denge fiyatı artar, denge miktarı artar.
c. Denge fiyatı artar, denge miktarı azalır.
d. Denge fiyatı azalır, denge miktarı azalır.
e. Denge fiyatı ve denge miktarı değişmez.

10. Bir malın üretim sürecinde ortaya çıkan teknolojik gelişmenin etkisi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Arz eğrisini sola doğru kaydırır.
b. Arz eğrisi boyunca yukarı doğru hareketlenme meydana gelir.
c. Mevcut fiyat düzeyinde firmanın daha çok mal arz etmesini sağlar.
d. Arz eğrisi boyunca aşağı doğru hareketlenme meydana gelir.
e. Talep eğrisini sola kaydırır.

CEVAP ANAHTARLARI

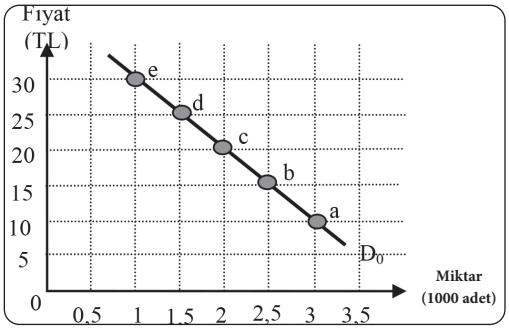
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Bu bölüm boyunca ele aldığımız örnek olayları dikkatlice cevaplandırmaya çalıştıysanız artık hisse senedi piyasalarında fiyatın nasıl belirlendiğini rahatlıkla açıklama gücüne sahip olduğunuzu düşünebilirsiniz. Doğal olarak, gerçek piyasalarda fiyatın belirlenmesi bizim örnek olaylarda açıklamaya çalıştığımız kadar basit bir mekanizma ile çalışmamakta, ancak denge fiyatının belirlenmesine ilişkin

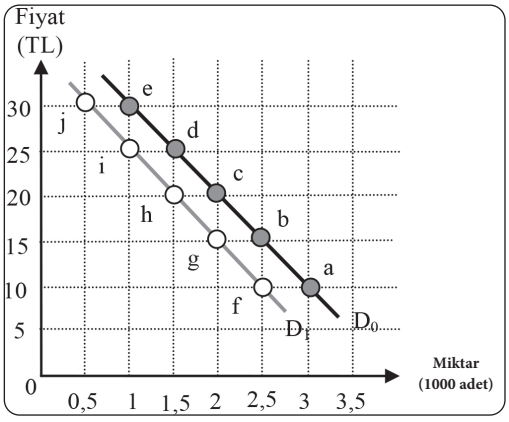
mekanizmanın özü hiçbir zaman değişmemektedir: Hisse senetlerinin piyasadaki fiyatı temel olarak arz ve talebe göre belirlenmektedir. Belirlenen denge fiyatları her gün değiştiğine göre arz ve talebi etkilediğine inanılan (arz-talep analizinde bizim sabit kabul ettiğimiz) faktörlerde meydana gelen değişmeler nedeniyle arzın ve/veya talebin değişimi söz konusu olmaktadır. Örneğin artık Hazine bonosu faiz oranında meydana gelecek ani bir artışın, genel anlamda hisse senetlerinin fiyatını nasıl etkileyebileceğini rahatlıkla tartışabiliriz. Bu tür bir değişiklik hisse senedi satın almak isteyenlerden bazılarının vazgeçmesine neden olacak ve talepte bir azalma görülecektir. Aşağıda yer alan grafikte (EKONOMİK BAKIŞ 2) D0 talep eğrisinin hisse senetlerine olan genel talebi ifade ettiğini kabul edersek eğri sola doğru kayacak ve örneğin D1 konumuna gelecektir. Arz cephesinde bir değişiklik olmasa bile bu durum bize denge fiyatının düşeceğini ve işlem hacminin daralacağını göstermektedir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Talep tablosunu grafiğe aktarabilmek için örneğin fiyat ekseninde 10 TL'lik fiyat düzeyinde çizeceğimiz izdüşüm ile bu fiyat düzeyinde satın alınmak istenen 3 bin adetlik miktar düzeyinden çizeceğimiz izdüşümün kesişme noktasını a ile işaretleyelim. Talep tablosunda yer alan diğer fiyat-miktar ikilileri için de aynı işlemi yaparak b-c-d-e noktalarını belirleyebiliriz. Bu noktaları birleştirdiğimizde D0 ile gösterilen ve negatif eğime sahip olan talep eğrisini elde ederiz. Bu eğri Ahmet Bey'in A şirketi hisse senetleri için talep eğrisidir.

EKONOMİK BAKIŞ 2

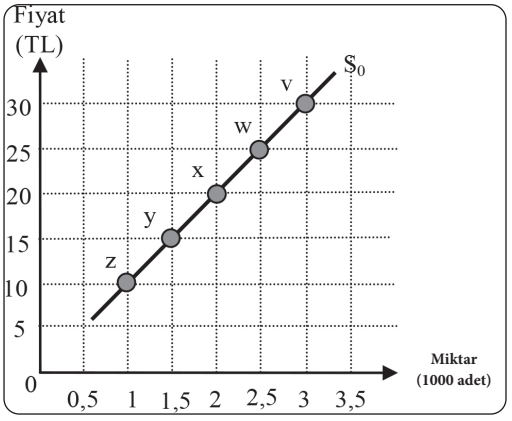

Bu değişikliği bir önceki örnekte elde ettiğimiz grafik üzerinde göstermemiz talep eğrisinde meydana gelen değişimi anlamamıza yardımcı olacaktır. Tıpkı daha önce yaptığımız gibi yeni talep tablosunu grafiğe aktararak f-g-h-i-j noktalarını elde ederiz. Bu noktaları birleştirdiğimizde elde edeceğimiz yeni talep eğrisini D± ile gösterelim. Dikkat edilirse, artık Ahmet

Bey her fiyat düzeyinde öncekine göre daha az hisse senedi satın almak istemektedir. Bu da talep eğrisinin D_0 konumundan sola doğru kayarak D1 konumuna geldiğini göstermektedir. Bir diğer deyişle Ahmet Bey'in beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu *talep azalmış* ve talep eğrisi *sola doğru kaymıştır*.

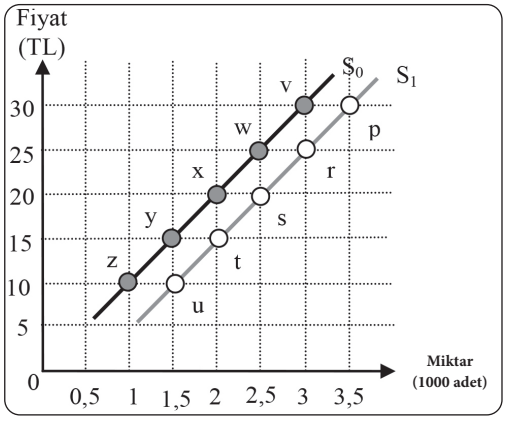
EKONOMİK BAKIŞ 3

Talep eğrisini elde ederken yaptığımız gibi Ayla Hanım'ın arz tablosundan yararlanarak mevcut fiyat-miktar ikililerini grafiğe aktararak z-y-x-w-v noktalarını elde ederiz. Bu noktaları birleştirdiğimizde ise pozitif eğime sahip olan ve S_0 ile gösterilen Ayla Hanım'a ait arz eğrisini elde ederiz.

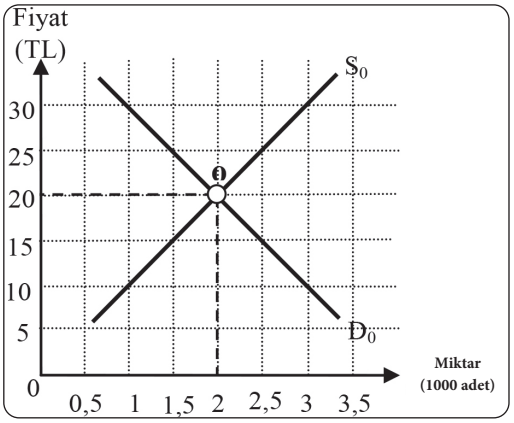

EKONOMİK BAKIŞ 4

Bu değişikliği bir önceki örnekte kullandığımız grafik üzerinde göstermemiz arz eğrisinde meydana gelen değişimi anlamamıza yardımcı olacaktır. Arz eğrisini elde ederken yaptığımız gibi yeni arz tablosunu grafiğe aktararak u-t-sr-p noktalarını elde ederiz. Bu noktaları birleştirdiğimizde elde edeceğimiz yeni arz eğrisini S_1 ile gösterelim. Dikkat edilirse Ayla Hanım artık her fiyat düzeyinde elindeki hisse senetlerinin daha büyük bir kısmını satmak istemektedir. Bu da arz eğrisinin S_0 konumundan S_1 konumuna geldiğini göstermektedir. Özetle, Ayla Hanım'ın beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu *arz artmış* ve arz eğrisi *sağa doğru kaymıştır*.

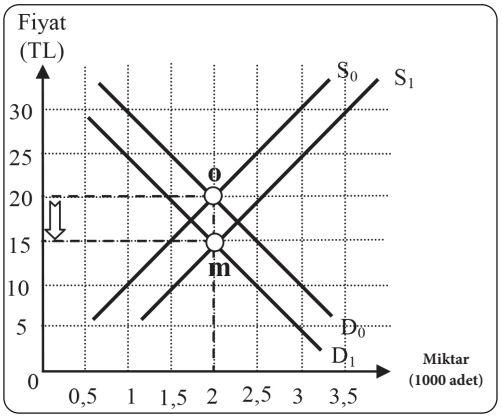

EKONOMİK BAKIŞ 5

Ahmet Bey'in talep eğrisini ve Ayla Hanım'ın arz eğrisini elde ettikten sonra yapacağımız iş son derece basittir: Bu iki piyasa katılımcısını karşı karşıya getirmek, yani arz ve talep eğrilerini aynı grafik üzerinde göstermek. Yandaki grafikte bu durum gösterilmektedir. Arz ve talebin eşitlendiği, yani S_0 ve D_0 eğrilerinin kesiştiği o noktası bize denge noktasını vermektedir. Bu noktanın ifade ettiği 20 TL'lik fiyat denge fiyatını, 2 bin adetlik miktar ise denge miktarını göstermektedir. 2 bin adetlik alınıp-satılan hisse senedinin parasal değeri olan 40 bin TL (20 × 2000 = 40.000 TL) ise bize denge işlem hacmini verecektir.

EKONOMİK BAKIŞ 6

Her iki piyasa katılımcısının beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu arz ve talep eğrilerinin nasıl bir değişim göstereceğini daha önce belirtmiştik: Ahmet Bey'in hisse senedi talebi azalmakta (talep eğrisindeki sola kayma) ve Ayla Hanım'ın hisse senedi arzı artmakta (arz eğrisindeki sağa kayma) idi. Bu değişikliklerin denge fiyatını ve miktarını nasıl etkilediğini görebilmek için önceki örnekte kullandığımız grafik üzerinde değişiklikleri işaretlememiz oldukça yararlı olacaktır. Talep eğrisindeki sola kayma (D_1 talep eğrisi) ve arz eğrisindeki kayma (S_1 arz eğrisi) sonucu arz-talep eşitliği, yani yeni denge noktası, D_1 ve S_1 eğrilerinin kesiştiği m noktasında sağlanmaktadır. Bu noktanın ifade ettiği 15 TL yeni denge fiyatını, 2 bin adet ise yeni denge miktarını göstermektedir. Buna göre piyasa katılımcılarının beklentilerinin kötümsere dönüşmesi sonucu denge fiyatı 20 TL'den 15 TL'ye düşmüş, buna karşılık alınıp-satılan miktar 2 bin adet hisse senedinde sabit kalmıştır. Ancak fiyattaki düşme nedeniyle daha önce 40 bin TL olan işlem hacmi de 30 bin TL'ye düşmüştür (15 × 2000 = 30.000 TL).

NE ÖĞRENDİK?

1.c	2.a	3.e	4.d	5.a	6.e	7.e	8.b	9.c	10.c

BÖLÜM 4

ESNEKLİK

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

"Alkollü araç kullanmayınız!" Trafik uyarı levhalarında gördüğümüz bu söyleme karşı çıkacak insan bulunmamaktadır. Ancak Türkiye yollarında her geçen gün katliam ölçüsüne varan trafik terörü de devam etmektedir. Ülkemizde yılda ortalama 3 bin kişi trafik kazalarında can vermektedir. Gerçekleşen ölümlü trafik kazalarında can verenlerin yaklaşık yarısı alkollü direksiyon başına geçen şoförler yüzünden hayatlarını kaybetmektedirler. Bu durumun acı sonuçları, neredeyse her gün günlük gazetelerin sayfalarında görülmektedir. "Sarhoş sürücü can aldı", "Sarhoş sürücü otomobiliyle evin çatısına uçtu", "Alkollü araç kullanmanın acı faturası: 4 ölü, 2 yaralı", "Düğün sonrası otomobil köprüden uçtu." Bu başlıklar altındaki haberlerde, çoğunlukla gecenin geç saatlerinde içkilerin bolca içildiği bir yemekten, bir toplantıdan, bir düğünden sonra kullanılan araç ile yapılan kazanın öyküsü anlatılır. Trafik kazalarında arabanın içinde kalan veya yola saçılan alkollü içecek şişelerinin TV'lerde yayınlanan görüntüleri hepimizin hatırındadır. Alkol tüketimini azaltmak için alkollü içecekler üzerindeki vergi yükünün arttırılması sizce bu soruna bir çözüm getirebilir mi?

GİRİŞ

Genel olarak ***esneklik***; bir ekonomik değişkenin bir başka ekonomik değişkene karşı olan duyarlılığının ölçüsüdür. Bu durumda ekonomik değişken türü kadar çok sayıda farklı esneklik kavramları ile karşılaşılır. Ancak en çok karşılaşılan esneklik hesaplamaları talep ve arz için yapılmaktadır.

Daha önce arz ve talebin fiyat belirleme sürecinde nasıl birbiriyle etkileşim içinde olduğu üzerinde durduk, arz ve talepteki değişmelerin aynı zamanda fiyatlarda değişmelere yol açtığını öğrendik. Bu bölümde tüketicilerin ve üreticilerin ya da arz ve ta-

lep edenlerin fiyatlardaki değişmelere karşı duyarlılıklarının derecesini araştıracağız. İşte bu duyarlılık derecesini ölçmek için esneklikler kullanılır.

En sık karşılaşılan esneklik türü fiyat esnekliği olup ileride görüleceği gibi dünya çapında uygulaması bulunan çok önemli bir kavramdır. Bu bölümde ilk olarak talebin fiyat esnekliğini ele alacağız, daha sonra talepteki kaymalara ilişkin esneklikleri inceleyeceğiz, nihayet arz esnekliği ile üreticilerin fiyat değişimlerine karşı reaksiyonlarını açıklayacağız.

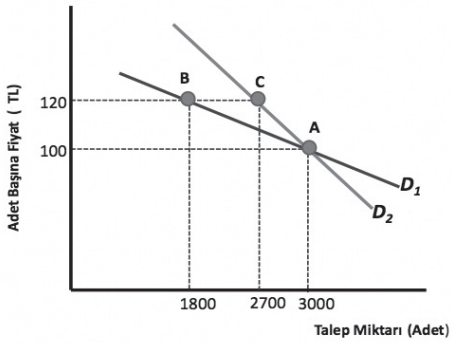
TALEBİN FİYAT ESNEKLİĞİ

Talebin fiyat esnekliği, bir malın talep edilen miktarının bu malın fiyatına karşı duyarlılığının ölçüsüdür. Bunu kısaca talep esnekliği ya da sadece esneklik terimleriyle de ifade edebiliriz. Talebin fiyat esnekliği, belirli bir talep eğrisi ya da talep şedülü ile ilişkilidir. Belirli bir talep eğrisi için malın fiyatı dışındaki diğer şeylerin değişmediği kabul edilir. Geçerli olan fonksiyonel ilişkiye göre (talep kanununa göre); fiyat arttığı zaman tüketicilerce talep edilen miktar azalır, fiyat düştüğü zaman tüketiciler tarafından talep edilen miktar artar. Ancak bu kanun veri bir fiyat değişikliğine olan duyarlılığın büyüklüğü konusunda fazla bir bilgi vermez. Bir malın fiyatı düştüğünde tüketicilerin bu maldan daha fazla alacağını bilsek bile ne kadar daha fazla alacağını bilmek de aynı şekilde önemlidir. İşte fiyat değiştiği zaman talep edilen miktarın ne kadar değiştiğinin ölçüsü ***talep esnekliği***dir.

Örneğin ekonomistler güneş gözlüğü için talep esnekliğinin yüksek olduğunu söyledikleri zaman, fiyat değiştiğinde insanlar tarafından talep edilen güneş gözlüğü miktarının büyük ölçüde değişeceğini ifade etmektedirler. Ya da yumurta için talebin fiyat esnekliğinin düşük olduğunu söylediklerinde, yumurtanın fiyatı değiştiği zaman talep edilen yumurta miktarının sadece küçük bir miktar değişeceğini belirtmektedirler.

Esneklik hesaplaması için bir formül vermeden önce sezgi yolu ile talep miktarının fiyata ne kadar duyarlı olduğunu bilmenin neden önemli olduğunu gösterelim. Açıklamalarımıza şu tür sorular ile başlayalım; profesyonel bir futbol takımı sezonluk bilet fiyatlarını %20 oranında arttırmaya karar verirse acaba taraftarlar ne kadar daha az sezonluk bilet satın alacaklardır? Tivibu ya da Digitürk abone ücretini iki katına çıkarırsa acaba kaç müşterisini kaybedecektir? İyi hava koşulları nedeniyle arzı artan portakalın fiyatı ne kadar düşecektir? Eğer petrol arzı sınırlandırılırsa ham petrol fiyatı ne kadar yükselecektir? Bu tür soruların yanıtını talebin fiyat esnekliği vermektedir. Aşağıdaki grafik bu sorulara nasıl yanıt verilebileceğini yüksek ve düşük esneklikleri karşılaştırarak bize göstermektedir.

GRAFİK 4.1 Farklı Esnekliklere Sahip İki Talep Eğrisinin Karşılaştırılması.

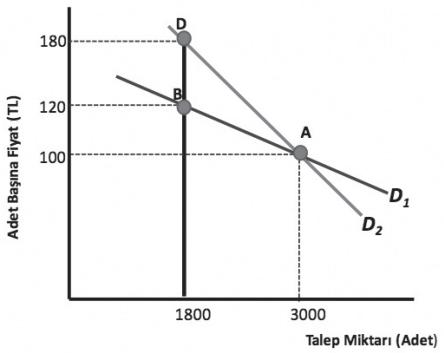

D_1: Yüksek Esnekli Talep Eğrisi
D_2: Düşük Esnekli Talep Eğrisi

Grafik 4.1'e göre profesyonel bir futbol takımının sezonluk bilet satışları için olası iki talep eğrisi çizilmiştir. Çizimde yatay eksende talep edilen bilet miktarı, düşey eksende ise bir sezonluk biletin fiyatı yer almaktadır. Her iki talep eğrisi de A noktasından geçmektedir. Bu noktada bir sezonluk biletin fiyatı 100 TL'dir, bu fiyattan sadece 3000 kişi bilet almaktadır. Nispeten daha yatık D_1 talep eğrisine göre talep miktarı (bilet alanların sayısı) fiyata karşı oldukça duyarlıdır. Bir başka deyişle talep eğrisinin esnekliği yüksektir. Grafikteki örnekte sezonluk bilet fiyatı %20 arttığı zaman, bileti talep edenlerin sayısı (talep edilen miktar) %40 oranında azalmaktadır. Talep eğrisi üzerinde A noktasından B noktasına geçilmiştir.

Gözlemlerimizi talep esnekliği düşük olan D_2 talep eğrisine kaydıralım. D_2'ye göre bilet talep edenlerin sayısı fiyata karşı çok duyarlı değildir (Sözgelimi fanatik sayısı çoktur). Fiyat %20 oranında arttığı zaman talep edenlerin sayısı %10 oranında azalmaktadır. Bu talep eğrisi üzerinde A noktasından C noktasına geçilmiştir. Böylece miktarın fiyata karşı duyarlılığı ya da kısaca esneklik bu iki talep eğrisini birbirinden ayırmaktadır.

GRAFİK 4.2 Farklı Talep Esneklikleri Durumunda Arzdaki Bir Düşüş.

Şimdi bu futbol kulübünün sezonluk bilet satışlarını 1800 adet ile sınırlandırdığını varsayalım. Bu durumda Grafik 4.1'e düşey arz eğrisini ilave etmemiz gerekir. (Arzda bir azalma olmuştur). Bu amaçla çizilen Grafik 4.2' de her iki talep eğrisine göre arzdaki düşme aynıdır. Esnekliği yüksek talep eğrisinde (D_1'de) fiyattaki artış küçük olmuştur, oysa esnekliği düşük D_2 talep eğrisi için aynı miktardaki arzdaki azalma fiyatı çok daha fazla yükseltmiştir.

Hatırlarsanız arz ve talep modeli kullanılarak, arzda bir azalma olduğunda sezonluk bilet fiyatının ne olacağına ilişkin tahminde bulunabiliyorduk. Ancak her iki talep eğrisi için tahmin edilen fiyat artışları arasında büyük farklılıklar vardır. Esnek talebi gösteren D_1'e göre arz'da görülen bu azalmanın yarattığı fiyat artışı küçük olmuştur. Diğer bir ifade ile esneklik yüksek ise talep edilen bilet sayısını düşürmek için fiyattaki küçük bir artış yeterli olabilecektir. Dolayısıyla sınırlı sayıdaki bilet için talep miktarı (bilet alanların sayısı) aşağı çekilebilmektedir. Oysa D_2 için fiyat daha fazla yükselmektedir. Burada esneklik düşüktür, talep miktarını arz düzeyine çekebilmek için fiyatta büyük artışa ihtiyaç vardır. Sonuç olarak; arzdaki bir daralma karşısında fiyatın ne kadar artacağını belirleyebilmek için talep miktarının fiyata karşı duyarlılığını yani talep esnekliğini bilmemiz gerekmektedir.

Fiyat Esnekliği: Tanımı ve Ölçülmesi

Talebin fiyat esnekliği; bir malın talep edilen miktarındaki yüzde değişmenin o malın fiyatındaki yüzde değişmeye oranı olarak tanımlanır. Bunun formülü ise;

$$E^d = \frac{\%\Delta Q}{\%\Delta P}$$

Formülde E^d talebin fiyat esnekliği için bir kısaltmadır. Δ (delta) sembolü ise değişme demektir. Hesaplama yapabilme amacıyla yukarıda yer alan formül şu şekillerde yeniden yazılabilir.

$$E^d = \frac{\frac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\frac{P_1 - P_0}{P_0}} \text{ ya da } E^d = \frac{\Delta Q}{\Delta P} x \frac{P_0}{Q_0}$$

Burada Q_0 ve P_0, miktar ve fiyat için başlangıç değerleridir. Q_1 ve P_1 ise değişimden sonra (en son) miktar ve fiyat değerleridir. Formülü uygulamak için Grafik 4.1'deki değerleri D_1 talep eğrisi için kullanalım. D_1 talep eğrisi üzerinde A noktasından B noktasına gelindiğinde, başlangıç değerleri Q_0= 3000, P_0= 100 ve Q_1= 1800, P_1= 120 olarak alınacaktır. Bu durumda esneklik ölçümüz;

$$E_1^d = \frac{\frac{1800 - 3000}{3000}}{\frac{120 - 100}{100}} = \frac{\frac{-1200}{3000}}{\frac{20}{100}} = \frac{\frac{-2}{5}}{\frac{2}{10}} = \frac{-2}{5} x \frac{10}{2} = -2$$

Esnekliğin D_2 talep eğrisi üzerinde A noktasından C noktasına gelindiği durum için hesaplaması halinde, P_0= 100, Q_0= 3000, P_1=120 ve Q_1=2700 değerleri kullanacaktır. Bu durumda esneklik ölçümüz;

$$E_2^d = \frac{\frac{2700-3000}{3000}}{\frac{120-100}{100}} = \frac{\frac{-300}{3000}}{\frac{20}{100}} = \frac{\frac{-1}{10}}{\frac{2}{10}} = \frac{-1}{10} x \frac{10}{2} = -\frac{1}{2}$$

Bu örneklere göre E_1^d'nin -2 olması; fiyatta %1 oranındaki bir artış miktardaki %2 oranındaki bir düşüşle ilişkilidir. Yine E_2^d'nin -0,5 olması; fiyattaki %1 oranındaki bir artışın miktarda %0,5 oranında bir düşüşe neden olmaktadır. Dolayısıyla formül, duyarlılığın ölçüsünü nicel olarak vermektedir. D_1 talep eğrisine göre fiyattaki değişme %20'lik bir artış şeklinde ise talep edilen miktardaki değişme %40'lık bir azalış şeklinde olacaktır. Yine D_2 talep eğrisi için fiyattaki artış %20 iken talep edilen miktardaki azalış %10 olacaktır.

Talebin fiyat esnekliğinin negatif bir sayı olduğuna dikkat edilmelidir. Çünkü talep eğrisi üzerinde hareket edildiğinde miktar ve fiyat ters yönlerde değişmektedir. Fiyat yükseldiğinde talep edilen miktar azalmakta, ya da bunun tersi geçerli olmaktadır. Fiyat esnekliği ölçüsü negatif bir sayı olmasına rağmen ekonomistler esneklik hakkında konuşurken ya da yazarken genelde negatif işareti ihmal edip katsayının mutlak değerini söylemektedirler. Örneğin sezonluk bilet fiyatlarında %20'lik bir artış, talep edilen bilet miktarını %40 azaltmıştır. D_1 talep eğrisine göre $\Delta P/P$= +0,20 ve $\Delta Q/Q$= –0,40 ise $\Delta Q/Q$'nun $\Delta P/P$'ye oranı -2 olur. Ancak ekonomistler talebin fiyat esnekliğini 2 olarak söylemektedirler.

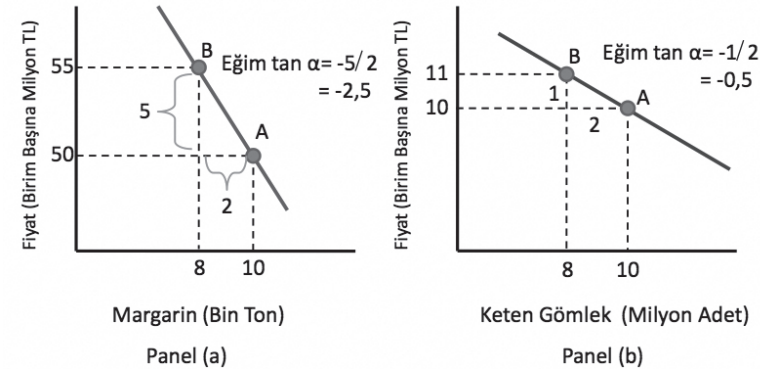
Talep eğrisi, özel durumlar dışında, daima sol yukarıdan sağ aşağıya (negatif) eğimli olduğu için bu durum hatırlandığı sürece söz konusu evrensel gelenek herhangi bir karışıklığa yol açmaz.

Talebin fiyat esnekliğinin çekici bir yönü; talep edilen miktarın ve fiyatın ölçülmesinde birim kullanılmamasıdır. (Örneğin ton, kg, metre, varil, TL, Dolar, Euro gibi birimler yer almamaktadır.) Birim içermemesinin nedeni; fiyatta ve talep edilen miktarda yüzde değişmeleri kullanmasıdır. Bu durumda esneklik birçok değişik mal ve hizmet için talep edilen miktarın fiyata duyarlılığını karşılaştırma olanağını sağlar. Örneğin margarin gibi nispeten ucuz malların fiyata karşı duyarlılığı ile ipek gömlek gibi daha pahalı malların fiyata duyarlılıklarını karşılaştırma olanağı sağlar.

Bir talep eğrisinin biçimi, fiyat değişmelerine karşı tüketicilerin duyarlılığı hakkında bize bir şeyler söylemektedir. Göreceli olarak yatık bir talep eğrisi, tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı duyarlı olduğunu gösterir. Oysa nispeten dik bir talep eğrisi tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı daha duyarsız olduğunu ifade etmektedir. Ancak tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı duyarlılıklarını talep eğrisinin biçimi ya da

eğimi ile ölçmek aldatıcı olabilir. Çünkü eğrinin biçimini değiştirmek, eksenlerden bir veya her ikisindeki ölçekleri değiştirmekle mümkündür. Daha da önemlisi talep eğrisinin esnekliği bu eğrinin eğimi ile aynı şey değildir. Talep eğrisinin eğimi ($\Delta P/\Delta Q$) fiyattaki değişmenin talep edilen miktardaki değişmeye oranı olarak tanımlanır. Yine eğim hesaplanırken birim belirtilir. Bu yüzden farklı malları karşılaştırdığımız zaman, eğim fiyata karşı duyarlılığın iyi bir ölçüsü olmamaktadır. Eğim ve esneklik arasındaki farkı göstermek için Grafik 4.3 panel (a)'da marga rin ve panel (b)'de keten gömlek için iki ayrı talep eğrisine yer verilmiştir. Fiyatlar çok farklı olduğu için iki talep eğrisi farklı eğime sahiptirler. Ancak her iki talep eğrisi için A'dan B'ye geçişte esneklik katsayısı aynıdır.

GRAFİK 4.3 Farklı Eğimlere Sahip İki Talep Eğrisine İlişkin Aynı Esneklik.

Şeklin her iki panelinde de A noktasından B noktasına geçişte esneklik aynıdır. Çünkü miktardaki değişme %20 oranında azalmış ve fiyattaki değişme %10 oranında artmıştır. Dolayısıyla her iki talep eğrisi için hesaplanan esneklik eşittir. Oysa her iki talep eğrisinin eğimleri farklıdır.

Esneklik Terminolojisi

Ekonomistler talep eğrilerini talebin fiyat esneklikleri ölçülerine ya da katsayılarına göre sınıflandırırlar. Bu sınıflandırmada genelde katsayıların mutlak değerleri kullanılmaktadır.

$E^d < 1$ için ***inelastik talep*** ya da ***esnek olmayan talep***
$E^d = 1$ için; ***birim esnek talep***
$E^d > 1$ için; ***esnek talep*** terimleri kullanılır.

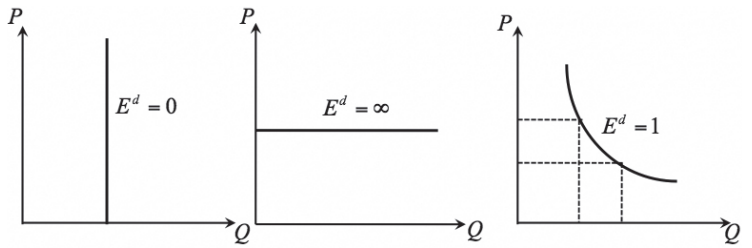
Bir mal ya da hizmet için talep fiyata karşı inelastik olduğu zaman, tüketicilerin fiyat değişimine karşı duyarsız olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda miktardaki yüzde değişme, ilgili malın fiyatındaki yüzde değişmeden daha küçüktür. Eğer talep es-

nek ise tüketicilerin fiyattaki değişmeye karşı duyarlı olduklarını söyleyebiliriz. Bu durumda da miktardaki yüzde değişme fiyattaki yüzde değişmeden daha büyüktür. Esneklik katsayısı tam olarak bire eşit olduğunda ise birim esneklik söz konusu olur ve bu durumda fiyattaki veri bir yüzde değişme talep edilen miktarda aynı oranda bir yüzde değişmeye neden olur.

Esneklik katsayısının olası en düşük değeri sıfırdır. $E^d = 0$ olması durumunda fiyattaki bir değişme talep edilen miktarda hiçbir değişmeye neden olmayacaktır. Bu durum ***tam inelastik talep*** olarak tanımlanır ve talep eğrisi dikey bir doğru şeklini alır. İnsülin gibi hayati önem taşıyan ilaçlara olan talep, fiyatı belirli sınırlar içinde kalmak koşuluyla tam inelastik talep olabilir. Bir başka örnek olarak, böbrek yetmezliğinden dolayı diyaliz tedavisine olan talep gösterilebilir.

Esneklik katsayısının alabileceği olası en yüksek değer sonsuza yaklaşmaktadır. Bu durumda fiyattaki çok küçük bir değişiklik talep edilen miktarda oldukça büyük miktarda bir değişime neden olacaktır. Esneklik değerinin sonsuz olması halinde talep ***tam esnek talep*** olarak tanımlanır ve grafiksel olarak yatay düz bir doğru şeklinde gösterilir. Tam esnek ve tam inelastik talep eğrileri (doğruları) Grafik 4.4'de panel (a) ve (b)'de gösterilmiştir. Bunlar esnekliği her noktada aynı olan talep eğrileridir. Esnekliği her noktada aynı olan başka bir talep eğrisi de, ikizkenar hiperbol şeklinde çizilen esnekliği her noktada bire eşit olan talep fonksiyonudur. Grafik 4.4 panel (c)'de gösterilmiştir.

GRAFİK 4.4 Tam İnelastik, Tam Esnek ve Her Noktasında Birim Esnek Talep Eğrileri.

Panel (a) **Tam İnelastik Talep** | Panel (b) **Tam Esnek Talep** | Panel (c) **Her Noktada Birim Esnek Talep**

İnsanlar bazen her ikisi de birden küçük veya her ikisi de birden büyük iki esnekliği karşılaştırmak ister. Bu durumda ekonomistler talep eğrileri için eğer diğeri ile karşılaştırıldığında esnekliği daha büyük ise bunun için ***nispeten esnek talep*** ifadesini kullanılırlar. Örneğin esnekliği 1,9 olan bir mal esnekliği 1,2 olan bir başka mala kıyasla nispeten daha esnektir. Ya da esnekliği 0,2 olan bir mal esnekliği 0,8 olan bir başka mal ile karşılaştırıldığında, birincisine ***nispeten inelastik talep*** denir. Bu nispeten tamlayıcısı kullanılmakla talebin fiyat esnekliğinde birinin ötekinden daha büyük ya da daha küçük olduğuna ilişkin karşılaştırmalı bir ifade dile getirilmiş olur.

Doğru Şeklinde Bir Talep Eğrisi Boyunca Esneklik

Esnekliğin yüzde değişmelerle hesaplanması nedeniyle, esneklik katsayısının değeri, doğru şeklinde bir talep eğrisi üzerinde yukarı doğru hareket edildiğinde büyür. Çünkü talep eğrisi boyunca farklı noktalardaki başlangıç değerleri değişmektedir. Eğri üzerinde fiyatın yüksek olduğu noktalarda başlangıç fiyatı da yüksektir. Böylece fiyatta veri bir değişme için hesaplanacak bir yüzde değişme küçük olacak tır. Örneğin başlangıç fiyatı 100 birim ise ve fiyattaki 10 birimlik değişme yüzde ile ifade edilirse, %10'luk değişme olacaktır. Oysa başlangıç fiyatı 10 birim olduğu zaman fiyatta 10 birimlik bir değişme %100'lük bir değişmeyi gösterecektir. Aynı mantık miktar ekseni boyunca farklı noktalar içinde uygulanabilir. Şöyle ki; talep eğrisi üzerinde yüksek noktalarda başlangıç miktar düzeyi küçüktür, çünkü yüksek fiyatlarda talep edilen miktar düşüktür. Bu durum miktarda veri bir mutlak değişme için hesaplanacak yüzde değişmenin büyük olmasına yol açar. Talep esnekliği üzerinde başlangıç değerindeki değişmenin etkisi aşağıdaki esneklik formüllerinde gösterilmektedir. Miktardaki mutlak değişmenin ($Q_1 - Q_0$) ve fiyattaki mutlak değişmenin ($P_1 - P_0$) her bir durum için aynı olduğunu ve değişen şeyin sadece başlangıç değerleri olduğunu düşünelim;

Talep eğrisi üzerinde fiyatın yüksek olduğu noktalarda;

$$E^d = \frac{\frac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\frac{P_1 - P_0}{P_0}} \left.\begin{matrix} \\ \\ \end{matrix}\right\} \begin{matrix} küçük \\ \\ büyük \end{matrix} = \left.\begin{matrix} büyük \\ küçük \end{matrix}\right\} BÜYÜK$$

Talep eğrisi üzerinde fiyatın düşük olduğu noktalarda;

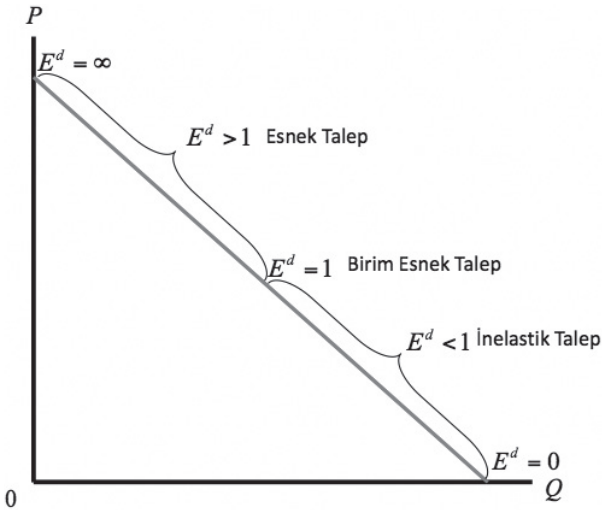
$$E^d = \frac{\frac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\frac{P_1 - P_0}{P_0}} \left.\begin{matrix} \\ \\ \end{matrix}\right\} \begin{matrix} büyük \\ \\ küçük \end{matrix} = \left.\begin{matrix} küçük \\ büyük \end{matrix}\right\} KÜÇÜK$$

Talep eğrisinin miktar eksenini kestiği noktada esneklik değerinin sıfır olduğuna dikkat edilmelidir. Bu noktada P_0=0 konulursa formülün paydası ∞ değeri alır ve sayının sonsuza bölümü de sıfır olduğu için $E^d = 0$ olur. Ya da esneklik için verdiğimiz üçüncü formülde P_0 yerine 0 değeri koyduğumuzda $E^d = 0$ olur. Benzer şekilde, talep eğrisinin fiyat eksenini kestiği noktada esneklik değeri sonsuz olur. Çünkü esneklik için verdiğimiz üçüncü formülü kullanırsak, Q_0 değeri sıfır olduğu için ∞ değerine ulaşmaktayız.

Dikkat edilirse talep esnekliği talep eğrisi üzerinde seçmiş olduğumuz noktalardan etkilenmektedir. Bu tümüyle matematiksel bir özelliktir, yani fiyat esnekliğini he-

saplama yöntemimizin bir sonucudur. Tüm negatif eğimli doğrusal talep fonksiyonlarında, talep eğrisinin orta noktası birim esnekliği gösterirken, orta noktasının üzeri esnek, bu noktanın altı ise inelastik talebi göstermektedir. Grafik 4.5'te doğrusal bir talep fonksiyonu üzerinde farklı esneklik noktaları gösterilmiştir.

GRAFİK 4.5 Doğru Şeklinde Bir Talep Eğrisi Üzerinde Farklı Esneklik Noktaları.

Grafik 4.5'teki talep eğrisini yakından incelersek; ilk olarak doğru şeklinde olduğu için talebin sabit bir eğime sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle belirli bir büyüklükteki fiyat değişmesi aynı büyüklükte bir miktar değişmesine neden olacaktır. Çünkü eğim doğru boyunca sabittir. Bu durum tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı talep eğrisinin her iki ucunda da aynı duyarlılık derecesine sahip olduğu izlenimi uyandırabilir. Ancak bu doğru değildir. Unutmamamız gerekir ki talebin duyarlılığı ya da esneklik mutlak miktardaki değişmelerle değil, nisbi miktarlardaki değişmelerle (yüzde değişmelerle) ilgilidir.

Orta Nokta Formülle Esneklik Hesaplaması (Yay Esnekliği ya da Ark Esnekliği)

Esneklik hesaplamak için yüzde terimler kullanıldığından, esneklik katsayısı fiyat ve miktarda veri bir mutlak değişmenin yönüne bağlıdır. Önceki örneğimizde Grafik 4.1'deki D_1 talep eğrisi için esneklik hesaplandığında başlangıç miktarı 3000 ve fiyat ise 100 birim alınmış ve talep eğrisi üzerindeki A noktasından B noktasına doğru hareket için esneklik hesaplanmıştır. Ancak 120 birimlik fiyatla başlayıp (B noktasından) talep eğrisi üzerinde A noktasına doğru hareket edilmiş olsaydı, hesaplanan esneklik katsayısı farklı olacaktı. Çünkü bu durumda başlangıç değerleri miktar için 1800 birim ve fiyat için 120 birime dönüşecektir.

Miktar için daha düşük başlangıç değeri miktardaki yüzde değişmeyi büyütecektir. (A'dan B'ye hareketle %40 iken B'den A'ya doğru hareketle %66.66 olacaktır.) Öte yandan fiyattaki başlangıç değeri büyüdüğünden, fiyattaki yüzde değişme azalmış olacaktır. (%20 den %16,666) Böylece tersi yönde esneklik katsayısı 4'e yükselmiş olacaktır.

Farklı yönlerde hareketler için farklı yanıtlar elde edilmesi nedeniyle, esneklik katsayısı sadece fiyat ve miktardaki çok küçük değişmeler için doğru olacaktır. Dolayısıyla bu formül gerçekte talep eğrisi üzerinde bir noktanın esnekliğinin hesaplanmasında kullanılacaktır. Bu nokta talep esnekliğidir. Oysa talep eğrisi üzerinde iki farklı nokta için ekonomistler esneklik formülünde çok az değişiklik yapmışlar ve yeni bir formül geliştirmişlerdir. Talep edilen eski ve yeni fiyatın ortalaması ya da orta noktası alınarak miktarın hem başlangıç hem de yeni değerlerinin birlikte kullanıldığı bu formül şu şekildedir:

$$E^d = \frac{\frac{Q_1 - Q_0}{Q_1 + Q_0}}{\frac{P_1 - P_0}{P_1 + P_0}}$$

Bu formül iki nokta arasındaki ortalama esnekliği ölçmektedir. Bu ölçüm değeri hareketin yönünden etkilenmeden tek bir sonuç elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu formül ***orta nokta esnekliği***, ***ark esnekliği*** ya da ***yay esnekliği*** olarak isimlendirilir. Örneğimizdeki yay esnekliği,

$$E^d_{yay} = \frac{\frac{3000 - 1800}{3000 + 1800}}{\frac{100 - 120}{100 + 120}} = \frac{\frac{1200}{4800}}{\frac{-20}{220}} = -\frac{1}{4} x \frac{11}{1} = -\frac{11}{4} = -2,75$$

olarak hesaplanacaktır.

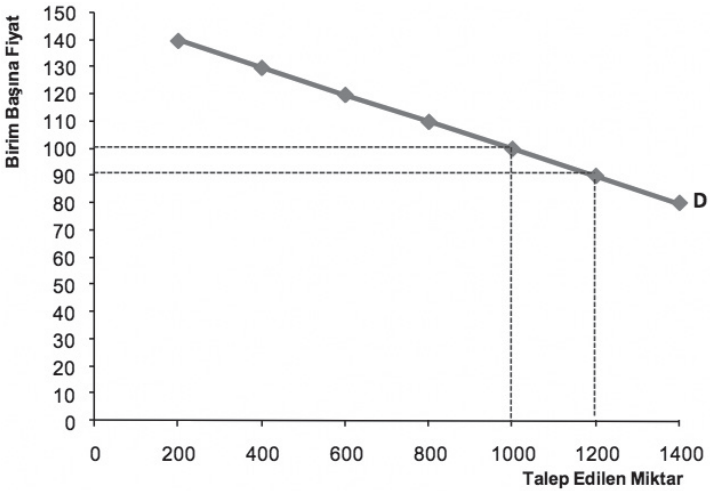
Fiyat Esnekliği ve Toplam Hasılat

Esnekliğin iyice öğrenilmesi çabasında, bunun ekonomik anlamının her zaman gözönünde bulundurulması önemlidir. Fiyat düzeyinde meydana gelen değişmeler karşısında tüketicilerin ve üreticilerin davranışlarını değerlendirmemize, bir takım öngörülerde bulunmamıza esneklik yardım eder. Örneğin fiyat esnekliği için önemli kullanım alanlarından birisi; bir ürünün fiyatı değiştiği zaman, satıcıların elde edeceği toplam hasılat ya da tüketicilerin bu ürün için yapacağı toplam harcamanın ne olacağının tahmin edilmesidir. Esnekliğin toplam hasılat ya da toplam harcamalarla ne tür bir ilişkisi bulunduğunu anlamak için ilk olarak fiyat değişikliğinin toplam hasılat ya da toplam harcama üzerinde yarattığı iki zıt etkiyi ya da iki tür dengeleyici etkiyi anlamak gerekir.

Önce talebin esnek olduğu durumda gerçekleşen bir fiyat düşüşünü ele alalım. Grafik 4.6' da görüldüğü gibi fiyat 100 birimden 90 birime düştüğünde (%10'luk bir düşüş), miktar 1000 birimden 1200 birime yükselmiştir (%20'lik bir artış). Toplam hasılat fiyat ile miktarın çarpımıdır (P*Q= TR). Miktardaki artış toplam hasılatı yukarı doğru çekecektir, ancak bu toplam hasılatı aşağı doğru çeken fiyattaki azalışla dengelenir.

Eğer miktardaki yüzde değişme fiyattaki yüzde değişmeden büyük ise talep esnektir ve fiyat düştüğü zaman toplam hasılat artar. Tablo 4.1'den hareketle toplam hasılattaki artış Grafik 4.6'ya göre şu şekilde elde edilir;

GRAFİK 4.6 Esnek Talep Durumunda Fiyattaki Düşüş ve Toplam Hasılat.

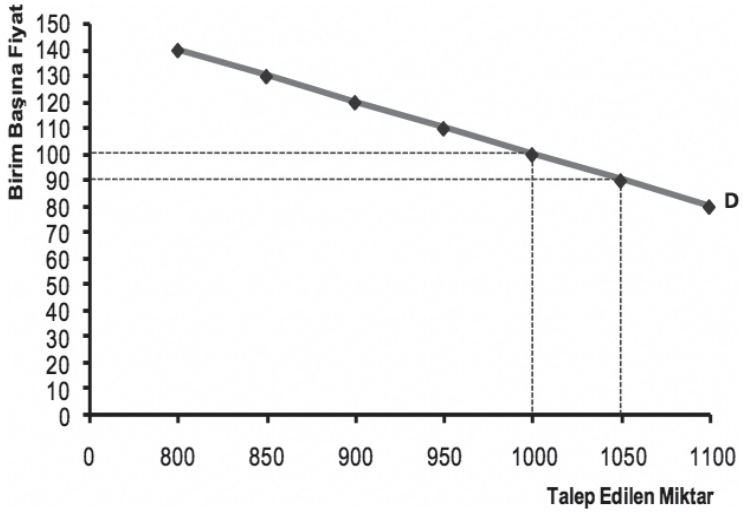
TABLO 4.1 Net Değişim.

	Fiyat	Miktar	Toplam Hasılat
Başlangıç Değerleri (P_0, Q_0, TR_0)	100	1000	100.000
Değişimden Sonraki Değerler (P_1, Q_1, TR_1)	90	1200	108.000
Net Değişme			**+8000 Artış**

Bu hesaplamaya göre fiyatta 10 birimlik bir düşüş toplam hasılatta 8000 birimlik bir artış ile sonuçlanacaktır.

Eğer talep inelastik olsaydı, bunun tersi olacaktı. Grafik 4.7'de görüldüğü gibi fiyat 100 birimden 90 birime düştüğünde miktar 1000 birimden 1050 birime yükselmiştir. Burada miktardaki değişme (%5) fiyattaki değişmeden (%10) daha küçüktür. Böylece fiyat düştüğü zaman toplam hasılat azalacaktır.

GRAFİK 4.7 İnelastik Talep Durumunda Fiyattaki Düşüş ve Toplam Hasılat.

Grafik 4.7'yi Tablo 4.2 biçiminde düzenleyip net değişimi hesaplayabiliriz.

TABLO 4.2 Net Değişim.

	Fiyat	Miktar	Toplam Hasılat
Başlangıç Değerleri (P_0, Q_0, TR_0)	100	1000	100.000
Değişimden Sonraki Değerler (P_1, Q_1, TR_1)	90	1050	94.500
Net Değişme			**-5500 Azalış**

Görüldüğü üzere inelastik talep durumunda fiyattaki düşüş toplam hasılatı azaltmıştır.

Fiyat artışı durumunda ise tersi sonuçlar elde edilecektir. Fiyattaki artış hasılatın değerini (PxQ) yine esnekliğe bağlı olarak hem yükseltecek hem de düşürecektir. Zira fiyat arttığı zaman her birim satın alınan mal veya hizmet için insanlar daha fazla ödemede bulunacaklardır. Bu hasılatı yükseltir. Ancak insanlar yüksek fiyattan daha az mal ve hizmet satın alırlar. Talep edilen miktardaki bu azalış ise hasılatı düşürür. İşte esneklik bu birbirine zıt etkilerden hangisinin daha güçlü olduğunu belirlemektedir. Eğer esneklik birden büyükse (Ed > 1) fiyat arttığı zaman hasılat düşer, çünkü talep edilen miktar fiyat artışından daha büyük bir yüzde ile azalır. Esneklik birden küçük olduğunda ise fiyat artışı hasılatı yükseltir. Çünkü talep edilen miktardaki azalış yüzdesi, fiyattaki artış yüzdesinden daha düşüktür. Esneklik bire eşit olduğu zaman ise bu iki etki aynı büyüklüktedir. Böylece fiyat değiştiği zaman hasılat sabit kalır.

Aşağıdaki Tablo 4.3 hasılat ile talebin fiyat esnekliği arasındaki ilişkiyi özetlemektedir.

TABLO 4.3 Hasılat ve Fiyat Esnekliği.

Esneklik	Esneklik Terminolojisi	Fiyattaki Düşüşün Hasılat Üzerindeki Etkisi	Fiyattaki Artışın Hasılat Üzerindeki Etkisi
$E^d<1$	İnelastik Talep	Hasılat Düşer	Hasılat Artar
$E^d=1$	Birim Esnek Talep	Hasılat Değişmez	Hasılat Değişmez
$E^d>1$	Esnek Talep	Hasılat Artar	Hasılat Azalır

TALEBİN FİYAT ESNEKLİĞİNİ ETKİLEYEN EKONOMİK FAKTÖRLER

Üreticilerin ya da satıcıların iyi bir fiyatlama politikası izleyebilmeleri için kendi mal ve hizmetlerine yönelik talebin esneklik derecesi hakkında bilgiye ihtiyaçları vardır. Satıcılar bu bilgilere ulaşmada, esneklik derecesini etkileyen faktörleri dikkate alarak, genellikle esneklik değeri hakkında tahminler yaparlar. Şimdi bir ürün için talebin fiyat esnekliği ölçüsünü etkileyen ekonomik faktörleri kısaca açıklayacağız.

Ürün İçin İkame Edilebilirliğin Derecesi

Bir mal veya hizmetin fiyat esnekliğini etkileyen en önemli faktörlerden birisi, bu mal ile diğer mallar arasındaki ikamenin derecesidir. İkamenin derecesini; aynı tüketici isteklerini daha az veya daha fazla düzeyde bir ürün yerine başka ürün veya ürünlerin kullanılması belirleyecektir. Bu derece büyük oldukça mal ve hizmetler için mevcut ikameler daha iyi olacaktır, dolayısıyla, bu mal ve hizmetler için talep daha esnek olacaktır.

Bu genelleştirmenin ekonomik temelini anlamak için birçok ikamesi olan bir ürünü göz önüne alalım, örneğin tavuk etini düşünelim. Tavuk eti fiyatı yükseldiği zaman tüketicilerin seçebilecekleri bir çok alternatif ürün vardır. Diğer et çeşitleri, balık, hindi, yani et yerine kullanılabilecek öteki protein içerikli gıdalar; yumurta, peynir gibi ikameler mevcuttur. Böylece tavuk eti fiyatındaki artış, tüketicileri tavuk eti tüketimini azaltmaya alternatif ürünlerin tüketimini arttırmaya yöneltecektir. Tavuk eti tüketiminin azalması, tavuk etinin artan fiyatına karşı tüketicilerin duyarlı olduğunun bir göstergesidir. Hatırlanacağı üzere bu durum esnek talep olarak adlandırılmaktadır.

Diğer tarafta çok az ikamesi bulunan ürünler inelastik talebe örnek oluştururlar. Bu tür bir mal için klasik örnek tuzdur. Eğer tuzun fiyatı artarsa, tüketiciler bunu hala aynı miktarda almaya devam ederler. Çünkü bunun yeterli düzeyde ikamesi yoktur. Yani tüketiciler tuz fiyatındaki değişmeye karşı duyarlı değildirler. Dolayısıyla tuz inelastik bir talebe sahiptir.

Ürünler arasında ikamenin varlığını bilmek kadar, ürünlerin kapsamını tanımlamak da önemlidir. Genelde bir ürünü ne kadar geniş tanımlarsak esnekliği de o kadar düşük olacaktır. Çünkü geniş anlamda tanımlanan bir ürün daha az ikame olacaktır. Örneğin et mamulleri için fiyat esnekliği sadece pirzola için hesaplanan fiyat esnekliğinden daha düşük olacaktır. Çünkü pirzolanın birçok ikamesi olurken, et mamulleri şeklinde bir tanımlama yapıldığında çok az ikame bulunabilecektir. Benzer şekilde belirli bir marka tuz için talep esnekliği, genel anlamda tuz için talep esnekliğinden daha fazla olacaktır. Çünkü piyasada bir marka tuzun ikamesi öteki marka tuzlar olacaktır. Oysa genel anlamda tuzun ikamesini bulmak zordur.

Ürünün Tüketici Bütçelerindeki Önemi

Bir mal veya hizmet için tüketicinin bütçesinden ayrılan oran bu ürünün esnekliğini belirleyen bir başka önemli faktördür. Tüketici bütçesinde çok küçük bir oran oluşturan ürünler, bütçede nispeten yüksek oran oluşturan ürünlere göre daha düşük esnekliğe sahiptirler. Örneğin bir öğrenci için kurşun kalem fiyatı iki katına çıktığında bunun öğrencinin bütçesi üzerindeki etkisi fark bile edilmeyecek dolayısıyla kurşun kalem kullanmayı azaltmaya yöneltecek güçlü teşvikler ortaya çıkmayacaktır. Ancak öğrencinin kaldığı özel yurt fiyatı önemli ölçüde arttığında öğrenci barınmak için alternatifler aramaya başlayabilecektir. Şöyle ki öğrenci kamu yurtlarına girmeyi veya evde kalmayı düşünebilecektir. Buradan özel yurt için talebin kurşun kalemden daha fazla esnek olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür.

Yukarıda belirttiğimiz bu iki faktöre göre bir ürünün çok sayıda ikame malı var ise ve bütçe içerisinde büyük paya sahipse talebin fiyat esnekliği artacaktır. Ancak bu iki faktörün, bir ürünün esnekliği üzerinde ters yönlerde etkisinin olacağı durumlarla karşılaşmak da olasıdır. Yani bir ürünün birçok ikamesi olabilir, dolayısıyla esnek bir talep oluşturmaktadır, fakat aynı zamanda bütçede çok düşük bir orana sahiptir, bu ise inelastik bir talep oluşturmaktadır. Böylece sonuçta fiyat esnekliği bu iki faktörün toplamına göre şekillenecektir. Böyle bir ürünün esnekliğini değerlendirdiğimizde her iki durumda göz önüne alınmalıdır.

Dikkat edilirse bir ürünün fiyat esnekliğini etkileyen bu iki faktör, iki etki ile paralellik içermektedir. Bir mala ilişkin talep eğrisinin aşağı doğru eğimli olma özelliği ikame ve gelir etkileri nedeniyledir. Bu sadece bir tesadüf değildir. İlk faktör olan olası ikamenin derecesi, ikame etkisinin gücünü belirlemektedir. İkinci faktör, yani ürünün bütçedeki önemi ise gelir etkisinin gücünü ortaya koymaktadır. Bu iki etkinin birlikte önemli olması, tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı daha duyarlı olmaları demektir. Bu durum daha esnek talebin varlığını ortaya koymaktadır.

Bir malın fiyatı yükseldiği zaman tüketicinin bu mal yerine fiyatı yükselmeyen mallara yönelmesi nedeniyle fiyatı yükselen malı daha az satın alınacaktır. Bu ikame

etkisidir ve daima negatif yönde işlemektedir. Fiyatın yükselmesi ile tüketicinin satın alma gücünü azaltması nedeniyle de gelir etkisi ortaya çıkar. Çünkü tüketicinin satın alma gücü azalmış olur. Bu iki etkiye bakılarak, talep eğrisi biçimi belirlenir.

Malın Tatmin Ettiği İhtiyacın Niteliği (Zorunlu ve Lüks Mal)

Bir malın karşıladığı ihtiyaç zorunlu ve yaşamsal ise yani bu ihtiyacın karşılanmasını ertelemek çok güç veya mümkün olmuyorsa talep esnekliği düşük olacaktır. Örneğin gıda ürünleri gibi zorunlu mallar genelde inelastik talebe sahiptir. Çünkü bunları satın alanlar bu mallar olmadan yaşamanın zor olduğunun farkındadırlar. Dikkat edilirse tarımsal ürünler yaşamsal öneme sahip ürünlerdir ve talep esneklikleri düşüktür. Çiftçiler fazla ürün elde ettiklerinde fiyatlar düştüğü için hasılat kaybı ile karşı karşıya kalırlar.

Öte yandan ertelenebilir ihtiyaçları karşılamaya yönelik malların talep esnekliği yüksektir. Örneğin lüks mallar esnek talebe sahiptir. Eğer fiyat çok yükselirse tüketiciler bundan vazgeçebilirler.

Kısa ve Uzun Dönemde Esneklik

Genelde talebin fiyat esnekliği bir fiyat değişiminden hemen sonra düşüktür. Ancak belirli bir süre geçtikten sonra artar. Bu farklılığı analiz etmek için ekonomistler kısa ve uzun dönem arasında ayrım yaparlar. ***Kısa dönem*** insanların tüm düzenlemeleri yapamadan ya da alışkanlıklarını yitirmeden önceki bir zaman dilimidir. ***Uzun dönem*** ise insanların alışkanlıklarını değiştirebildiği ya da tüm ayarlamaları yapabildiği bir dönemdir.

Fiyattaki bir değişiklik karşısında kişisel uyum sağlama genelde uzun zaman alır. Örneğin benzin fiyatı yükseldiğinde insanlar daha az benzin kullanmak ya da öteki ulaşım araçlarına yönelmek suretiyle benzinin talep miktarını azaltabilirler. Ancak bu yola genelde gitmezler ya da gitmeleri olanaksız olur. Fakat uzun dönemde insanlar daha az benzin tüketen arabalara yönelebilirler. Bu yüzden uzun dönemde kısa döneme kıyasla talepte daha büyük miktarlarda azalma olur. Dolayısıyla benzin için talebin fiyat esnekliği uzun dönemde daha yüksektir.

Vazgeçilmesi zor alışkanlıklarda da kısa ve uzun dönem esneklikleri farklıdır. Örneğin sigara fiyatlarında büyük bir artış olsa bile satın alınan sigara miktarında çok bir değişiklik olmaz. Çünkü insanlar bu alışkanlıktan kolayca vazgeçemezler. Ancak belirli bir süre sonra yüksek fiyatlar insanları bu alışkanlıktan vazgeçmeye teşvik eder. Bu nedenle sigara için uzun dönem esneklik kısa dönem esneklikten daha yüksektir.

EKONOMİK BAKIŞ –1

Son elli yıldan bu yana Ortadoğu bölgesi jeopolitik açıdan tüm dünyanın gözünü diktiği bir bölge olma özelliğini korumaktadır. Nisan 2003'de yaşanan Irak'a ABD müdahalesi de bunun en son örneğidir. Neden söz konusu bölgedeki gelişmeler bu kadar önem taşıyor? Cevap çok basit: Çünkü bölge dünya petrol arzının yaklaşık %20'sini karşılıyor. Bu nedenle birçok ülkede Ortadoğu'daki gelişmeler üzerine "ya-ya da" senaryolarına uygun stratejiler oluşturuluyor, olası krizlere karşı eylem planları hazırlanıyor. Bu türden olası senaryolardan bir tanesi, bölgede meydana gelen bir siyasi kriz sonucunda petrol arzının ciddi biçimde düşmesidir. Örneğin, yaşanan bir siyasi kriz ortamında Ortadoğu'da üretilen petrol miktarı yarı yarıya azalırsa dünya piyasalarında petrol fiyatlarının ne kadarlık bir artış göstereceğini tahmin edebilir misiniz?

TALEPTEKİ KAYMALARA İLİŞKİN ESNEKLİKLER

Hatırlanacağı üzere talep fonksiyonunda yer alan ve daha önce sabit kabul ettiğimiz faktörler talep eğrisinde kaymalara neden olmaktadır. Talep eğrisinde kayma ile talebin fiyat esnekliğini hesapladığımız talep eğrisi üzerindeki hareket, farklı şeylerdir. Talep eğrisindeki kayma fiyat dışındaki herhangi bir değişiklik nedeniyle bu malı satın almak isteyenlerin miktarda yarattığı değişmedir. Örneğin gelirdeki bir değişme, diğer malların fiyatlarında ya da bekleyişlerdeki bir değişme talep eğrisini kaydıracaktır. Esneklik kavramı malın kendi fiyatı dışındaki değişkenlerin değişmesine bağlı olarak, tüketici taleplerindeki değişmelere de uygulanabilir. Bunlar ***talebin gelir esnekliği*** ve ***talebin çapraz fiyat esneklikleri***dir.

Talebin Gelir Esnekliği

Daha önce bir mal için yazdığımız talep fonksiyonunda, bu kez tüketicilerin geliri dışında diğer tüm faktörler sabit bırakılmaktadır. Bu durumda tüketicilerin geliri değiştiğinde talep eğrisi kaymaktadır. Tüketicilerin gelir değişmelerine karşı duyarlılıklarını ölçmek için ekonomistler gelir esnekliği kavramını geliştirmişlerdir. ***Gelir esnekliği***, parasal gelirde ortaya çıkan yüzde bir oranındaki bir değişiklik sonucu talep miktarında meydana gelen yüzde değişmedir. Hatırlanacak olursa talebin fiyat esnek-

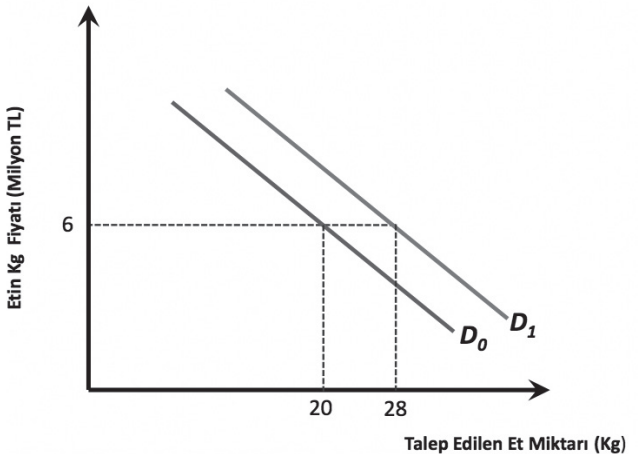
liğinde; talep eğrisi üzerinde yukarı ya da aşağı hareket edildikçe tüketicilerin fiyat değişmelerine karşı duyarlılığı ölçülmekteydi. Oysa gelir esnekliği, Grafik 4.8'de görüleceği üzere talep eğrisi bir pozisyondan bir başka pozisyona kaydığında tüketicilerin gelir değişmelerine karşı duyarlılığını ölçmektedir. İşte tek fark buradadır. Grafikte talep eğrisinin D_0'dan D_1'e kayması gelirin I_0'dan I_1'e yükselmesinin bir sonucu olarak varsayılmaktadır. Miktardaki Q_0'dan Q_1'e değişme veri bir P_0 fiyatında ölçülmektedir. Gelir esnekliği formülü,

$$E_{\dot{I}} = \frac{\%\Delta Q}{\%\Delta I}$$

şeklinde yazılır. Kısaca talep edilen miktardaki yüzde değişmenin gelirdeki yüzde değişmeye oranı biçiminde hesaplanır. Formülde E_1 gelir esnekliği için kullanılmıştır. Hesaplama yapabilmek amacıyla yukarıdaki formül daha açık olarak şu şekillerde yazılabilir:

$$E_{\dot{I}} = \frac{\dfrac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\dfrac{I_1 - I_0}{I_0}} \text{ veya } E_{\dot{I}} = \frac{\Delta Q}{\Delta I} x \frac{I_0}{Q_0}$$

GRAFİK 4.8 Normal Bir Mal için Gelir Esnekliği.

Formülde gerçek sayılar kullanarak gelir esnekliğinin nasıl hesaplanacağını göstermek yararlı olacaktır. Bir ailenin yıllık geliri 6 bin TL'den 7,5 bin TL'ye yükseldiğinde, yıllık et tüketiminin 20 kg'den 28 kg'ye çıktığını varsayalım. Formüle göre Q_0=20, Q_1= 28, I_0= 6 bin, I_1=7,5 bindir. Gelir esnekliğini hesaplarsak;

$$E_i = \frac{\dfrac{28-20}{20}}{\dfrac{7,5-6}{6}} = \frac{\dfrac{8}{20}}{\dfrac{1,5}{6}} = \frac{8}{20} x \frac{6}{1,5} = \frac{2}{5} x4 = \frac{8}{5} = 1,6$$

Hesaplama sonucu elde edilen 1,6'nın anlamı; veri bir fiyat düzeyinde, ailenin geliri %1 oranında arttığı zaman, bu ailenin et tüketiminin (%1,6) oranında arttığını göstermektedir.

Parasal gelirdeki bir artış talep eğrisinde artışa, azalışa ya da sabit kalmasına neden olabilir. Gelir arttığı zaman, yukarıdaki örnekte olduğu gibi talep artıyor sa gelir esnekliği pozitif bir sayı olarak elde edilecektir. Bu türdeki mallar normal mal olarak nitelendirilir ve malların çoğunluğu bu tanımlamaya uymaktadır. Ancak bazı mallar vardır ki; gelir arttığı zaman bunların talebinde azalma olur. Bu durumda gelir esnekliği negatiftir. Negatif gelir esnekliği olan mallar düşük mal olarak tanımlanır. Konserve yiyecekler düşük mallara örnek oluşturabilir. İnsanlar daha zengin olduklarında konserve yerine tazelerini tüketmeyi yeğleyebilirler. Gelir arttığı zaman talepte bir kaymanın görülmemesi de olası bir durumdur. Burada gelir esnekliği sıfırdır. Yüksek gelire sahip ülkelerde bileşik bir mal olarak tüm yiyecekler genelde sıfır gelir esnekliğine sahip mallara örnek olarak kullanılır. İnsanlar gelirleri artsa bile daha fazlasını yemezler, daha önce tükettikleri kadar tüketmeye devam ederler. Oysa fakir ülkelerde yiyecekler normal mallar içinde değerlendirilir, gelirleri arttığında bunlar daha fazla tüketilirler.

Çapraz Fiyat Talep Esnekliği

Talep eğrisinde kayma ile ilişkili bir başka tür esneklik talebin çapraz fiyat esnekliğidir. ***Çapraz fiyat talep esnekliği***; bir malın talep edilen miktarındaki yüzde değişmenin ilgili bir başka malın fiyatındaki yüzde değişmeye oranı olarak tanımlanır. Bu tanımlamada iki tür ilişkili mal ile karşılaşılır. Bunlar ikame ve tamamlayıcı mallardır. Bir malın fiyatı yükseldiği zaman öteki malın talebinde bir artış oluyorsa bu iki mal ikame malıdır. Örneğin koyun etinin fiyatı yükseldiğinde insanlar dana eti tüketimini arttırırken, yüksek fiyatlı koyun etini daha az alırlar. Bu davranış dana eti talebinde bir artış (sağa kayma) ile ifade edilir. Koyun eti fiyatındaki artışa karşı dana eti tüketiminin (talebinin) gösterdiği duyarlılık talebin çapraz fiyat esnekliğiyle ölçülür. Çapraz talep esnekliğini gösteren formül ise;

$$E_c^d = \frac{\%\Delta Q_a}{\%\Delta p_b} \text{ ya da } E_c^d = \frac{\Delta Q_a}{\Delta P_b} x \frac{P_b}{Q_a}$$

şeklinde yazılır. Burada çapraz fiyat talep esnekliği katsayısıdır ve a malının miktarındaki yüzde değişmenin b malının fiyatındaki yüzde değişmeye bölünmesi ile elde edilir. a ve b farklı mallardır.

Hesaplama için sayısal bir örnek verirsek; koyun eti fiyatının 600 TL den 750 TL ye yükseldiğini, bu durumun bir ailenin dana eti tüketimini yılda 20 kg dan 28 kg ye yükselttiğini varsayalım. Dana eti talebi için koyun etinin fiyatındaki değişmeye karşılık çapraz fiyat talep esnekliği şu şekilde hesaplanır.

$$E_c^d = \frac{\frac{28-20}{20}}{\frac{750-600}{600}} = \frac{\frac{8}{20}}{\frac{150}{600}} = \frac{8}{20} \, x \, \frac{600}{150} = 1,6$$

Esneklik katsayısının 1,6 olmasının anlamı, koyun eti fiyatındaki her %1'lik artışa karşı talep edilen dana eti miktarının %1,6 oranında artmaktadır. Çapraz fiyat talep esnekliği ikame mallar için pozitif bir sayıdır. Dolayısıyla bir ikame malının fiyatı arttığı zaman tüketiciler öteki malı daha fazla alacaklardır.

Eğer bir malın fiyatındaki artış bir başka malın talebinde azalışa neden oluyorsa bu iki mal tamamlayıcı maldır. Tamamlayıcı mallar için yapılan hesaplama ikame mallar için yapılan hesaplama ile tamamen aynıdır, tek fark sonucun negatif işaretli olmasıdır.

Çapraz fiyat talep esnekliği için çizilecek grafik, gelir esnekliği için çizilen Grafik 4.8'e benzer. Tek fark ikame ve tamamlayıcı malların talebindeki değişme burada gelir yerine bir başka ikame ve tamamlayıcı mal fiyatındaki değişmeden kaynaklanmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir husus malların kendi fiyatlarının sabit varsayıldığıdır.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Şimdiye kadar öğrendiğimiz esneklik kavramları ile ilgilenenler sadece ekonomistler ve üreticiler değildir. Özellikle bir malın fiyatında meydana gelen değişmenin bir başka malın talep miktarında yaratacağı etkiyi ölçmemize olanak tanıyan çapraz talep esnekliği yoğun kullanıcıya sahip olan bir ekonomik ölçüttür. Bu kullanıcılar içinde en ilginç olanlardan bir tanesi mahkemelerdir. Mahkemelerin bu ölçütü kullanmasına ilişkin olarak verilen gelenekselleşmiş örnekler ABD'de görülen iki davayla ilgilidir. Bu davalardan ilki ünlü plastik ürünler üreticisi firma duPont, diğeri ise bir ayakkabı imalat şirketi olan Brown Shoe Company ile ilgilidir. Sizce, bir mahkeme çapraz talep esnekliği ölçütünü bu şirketler aleyhine açılan davalarda nasıl kullanmış olabilir?

ARZ ESNEKLİĞİ

Arz esnekliği üreticilerin fiyat değişimlerine karşı duyarlılıklarını ölçmektedir. Bilindiği gibi arz, mal ve hizmet üretenlerin davranışlarını açıklar. Fiyat değişikliğine karşı arz esnekliğinin yüksek olması durumunda, fiyatlar artarsa üreticilerin üretimlerini büyük miktarda arttıracağını açıklar. Arz esnekliğinin düşük olması ise; fiyat arttığı zaman üreticilerin üretimlerini çok az arttırabileceğini gösterir.

Arz esnekliği, talepteki bir kayma durumunda fiyatın gösterdiği reaksiyonu bilmek açısından önemlidir, örneğin kafein etkisi yüzünden kahvenin talebi azalmışsa ve kahvenin arz esnekliği yüksek ise fiyatındaki düşüş az olacaktır, şayet kahvenin arz esnekliği düşük ise fiyattaki düşüş fazla olacaktır. Yine politika yapımcıları bakımından arz esnekliğini bilmek önemlidir. Çünkü izlenecek fiyatlama politikalarında büyük kolaylıklar sağlar. Örneğin esnekliği 2 olan bir ürünün üretimi iki kat arttırılmak isteniyorsa fiyatının %50 arttırılması bunu sağlayabilecektir. Görebileceğiniz gibi arz esnekliği üreticilerin ürünlerini belirli bir miktar arttırmalarını sağlamak için fiyatların ne kadar arttırılması gerektiğini belirlememize olanak sağlar.

Arz Esnekliğinin Tanımlanması ve Hesaplanması

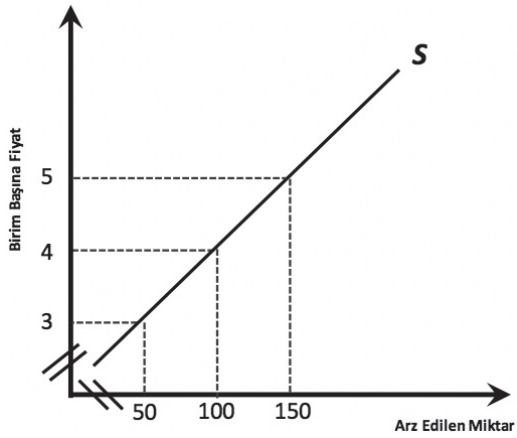
Arz esnekliği; bir malın arz edilen miktarındaki yüzde değişimin fiyatındaki yüzde değişmeye oranıdır. Burada diğer değişkenler sabit olmak koşuluyla veri bir arz eğrisi üzerinde arz edilen miktar ve fiyatın hareketleri gösterilir. Arz esnekliği için E^S sembolünü kullanırsak formül;

$$E^s = \frac{\%\Delta Q}{\%\Delta P} \text{ olacaktır.}$$

Talebin fiyat esnekliğine benzerlik gösteren bu formülü hesaplama yapabilmek için yeniden şu şekilde yazabiliriz.

$$E^S = \frac{\frac{Q_1 - Q_0}{Q_0}}{\frac{P_1 - P_0}{P_0}} \text{ ya da } E^S = \frac{\Delta Q}{\Delta P} x \frac{P}{Q}$$

GRAFİK 4.9 Arz Esnekliği.

E^S'yi hesaplamada kullanılan Q_0 ve Q_1 talep edilen miktarlar değil arz edilen başlangıç ve değişiklik sonrası (yeni) miktarlardır. Grafik 4.9'daki basit örnekten hareketle arz esnekliği hesaplanırsa; $P_0 = 4$, $P_1=5$, $Q_0 = 100$ $Q_1=150$ birim olduğundan

$$E^s = \frac{\frac{150-100}{100}}{\frac{5-4}{4}} = \frac{\frac{50}{100}}{\frac{1}{4}} = \frac{1}{2}x4 = 2$$

Burada 2 olan esneklik katsayısının anlamı, fiyatta her %1 değişme için arz miktarında %2 oranında değişme anlamına gelmektedir.

Arz esnekliğini hesaplamada kullanılan formül talep esnekliğini hesaplarken kullanılan formülle aynı olduğundan benzer sorunlarla burada da karşılaşılır. İlk olarak bu bir tür nokta esnekliği formülüdür, dolayısıyla fiyat ve miktarda sadece küçük değişmeler için uygulanmalıdır. Arz esnekliği hesaplamalarında yay esnekliği ya da orta nokta formülü de kullanılabilir.

Talep esnekliğinin tüm özellikleri arz esnekliğine de uygulanabilir. Arz esnekliği de eğimden farklıdır ve birim içermeyen bir ölçüdür, yani fiyat ve miktarın nasıl ölçüldüğüne bağlı değildir. Arz esnekliği sınıflandırılırken;

$E^S<1$ inelastik arz, $E^S=1$ birim esnek arz,
$E^S>1$ ise esnek arz olarak nitelendirilir.

Arz esnekliğinin sıfır olması tam inelastik bir arzı gösterir ve arz eğrisi düşeydir. Örneğin tek bir Mona Lisa tablosu vardır. Yüksek bir fiyat arz miktarında artış yarat-

maz. Hatta bir fazla bile elde edilemez. Ancak çoğu mallar için arz eğrisi düşey değil pozitif eğime sahiptir. Yine yatay arz eğrisi de tam esnek arz eğrisi olarak nitelendirilir. Bu durumda fiyattaki çok küçük bir değişme üreticiler tarafından arz edilen miktarda oldukça büyük artışa yol açar.

Arz Esnekliğini Etkileyen Faktörler

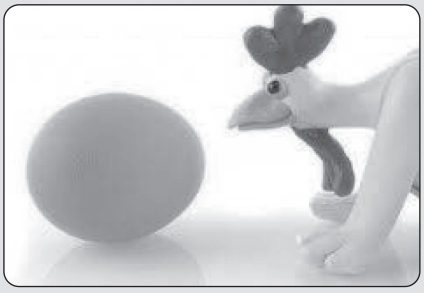
Tüm ürünler ya da tüm üreticiler aynı arz esnekliğine sahip değildir. Bu farklılığın nedenleri üretimde ayarlamanın gerçekleşmesi için izin verilen süre ve geleceğe ait beklenişler şeklinde özetlenebilir. Arzın fiyat esnekliğini etkileyen en önemli faktör; firmaların girdilerini üretime ayarlayabilme derecesidir. Üretim faaliyetlerinin çoğunun ölçeği (büyüklüğü) kısa sürede değiştirilemez. Örneğin eğer fiyat artarsa, bazı ilave ürün artışı değişken girdilerin miktarını arttırmakla elde edilebilir. Öyle ki daha fazla emek kullanılabilir, makineler daha yoğun biçimde çalıştırılabilir. Ancak üretimde daha büyük değişmelere ulaşabilmek için sabit girdilerin de değiştirilmesi gerekir, bu ise uzun zaman alır. Dolayısıyla kısa dönemde arz esnekliği düşüktür. Çünkü firmalar sadece bazı girdilerini üretime ayarlayabilirler. Uzun dönemde ise arz esnektir, çünkü firmalar tüm girdilerini ayarlayabilirler.

Kısa ve uzun dönem endüstriler arasında farklılık gösterir. Örneğin perakende ticaret yapan bir firma için ölçeğin değiştirilmesi çok süre almaz, tarımda arzın arttırılması bir mevsimi gerektirir. Oysa büyük sanayi kuruluşları için bu olayın iki üç yıllık süreyi aldığına dikkat edilmelidir.

Çıktıyı değiştirmede pür fiziksel kısıtlara ilave olarak gelecekteki beklenişler de önemlidir. Bir firma için üretimi ayarlamak fiziksel olarak mümkün olsa bile bir fiyat değişiminden hemen sonra bunu yapmak karlı olmayabilir. Temel düşünce bu fiyat değişikliğinin gelecekte ne kadar süreceği beklentisine ilişkin zamanın uzunluğudur. Eğer fiyat artışının geçici olduğu bekleniyorsa üretici için üretimi önemli ölçüde arttırmak yarar sağlamaz, dolayısıyla arz esnekliği düşük olur. Ancak fiyat değişikliğine ilişkin bekleyiş uzun süreceği şeklinde ise üretici üretimini ayarlayabilecektir. Dolayısıyla arz daha esnek olacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Türkiye'de 1990 yılından bu tarafa yıllık kişi başına yumurta tüketimi yaklaşık %25 oranında azalmıştır. Türk insanı 1990 yılında kişi başına yılda 136 adet yumurta tüketirken, bu sayı 2002 itibarıyla 103 adete düşmüştür. Bu da bize Türkiye'de yumurta talebi eğrisinin sola doğru kaydığını göstermektedir. Kolesterol bilincinin yaygınlaştığı bir ortamda yumurta talebi eğrisinin sola doğru kaymaya devam edeceği beklenebilir. Örneğin kişi başına yumurta tüketimi 85 adete düşerse arz esnekliği kavramını öğrenmiş bir ekonomist olarak, talepte meydana gelecek bu değişikliğin çok kısa dönemde, kısa dönemde ve uzun dönemde Türkiye'de yumurta piyasasında ne tür değişikliklere neden olabileceğini açıklayabilir misiniz?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Bir malın fiyatı değiştiği zaman o malın talep edilen miktarının ne kadar değiştiğinin ölçüsü aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?**
   a. Talebin fiyat esnekliği
   b. Arz esnekliği
   c. Çapraz talep esnekliği
   d. Talebin gelir esnekliği
   e. Talep esnekliği

2. **Bir malın talep edilen miktarındaki yüzde değişmenin o malın fiyatındaki yüzde değişmeye oranı olarak tanımlanan esneklik aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?**
   a. Talebin fiyat esnekliği
   b. Arz esnekliği
   c. Çapraz talep esnekliği
   d. Talebin gelir esnekliği
   e. Talep esnekliği

3. **Dikey eksene paralel çizilmiş bir talep eğrisi için talebin fiyat esnekliği aşağıdakilerden hangisi ile değerlendirilir?**
   a. Tam esnektir.
   b. Birim esnektir.
   c. Tam inelastiktir.
   d. Esnektir.
   e. İnelastiktir.

4. **İki mal arasındaki çapraz talep esnekliği katsayısının işareti pozitifse bu iki malın birbirine göre durumu aşağıdakilerden hangisine göre değerlendirilir?**
   a. Zorunlu mallar
   b. İlişkisiz mallar
   c. Tamamlayıcı mallar
   d. İkame mallar
   e. Düşük mallar

5. **Talebin gelir esnekliği katsayısının taşıdığı işarete ve katsayının büyüklüğüne bakarak, malın türüne ilişkin aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi yapılamaz?**
   a. Lüks mal
   b. Zorunlu mal
   c. Normal mal
   d. Düşük mal
   e. Tamamlayıcı mal

6. **Talep eğrisi boyunca yukarıya (daha yüksek fiyat düzeylerine) hareket edildikçe talep esnekliğinin seyri aşağıdakilerden hangisi olur?**
   a. Artar
   b. Azalır
   c. Değişmez
   d. Sıfır olur
   e. Pozitif değer alır

7. **Aşağıdakilerden hangisi talebin fiyat esnekliğini etkileyen faktörlerden değildir?**
   a. Ürün için ikame edilebilirliğin derecesi
   b. Ürünün tüketici bütçelerindeki önemi
   c. Malın tatmin ettiği ihtiyacın niteliği
   d. Kısa ve uzun dönem esneklik
   e. Ürünün üretim yeri

8. Bir malın fiyatında %20 lik bir artış, talep edilen mal ve hizmet miktarında %40 lık bir azalışa neden oluyorsa talebin fiyat esnekliği aşağıdakilerden hangisidir?

a. 1
b. 2
c. 3
d. 4
e. 5

9. Bir malın fiyatındaki %5 lik bir azalma, talep edilen mal ve hizmet miktarında %3 lük bir artışa neden oluyorsa talebin fiyat esnekliği ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a. Esnektir.
b. Tam esnektir.
c. Birim esnektir.
d. İnelastiktir.
e. Tam inelastiktir.

10. Bir satıcı piyasaya arz ettiği malın fiyatını düşürdüğünde toplam hasılatı azalıyorsa aşağıdakilerden hangisi bu durumu açıklayabilir?

a. Talep esnektir.
b. Talep birim esnektir.
c. Talep inelastiktir.
d. Talep sonsuz esnektir.
e. Talep tam esnektir.

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Bira ve diğer alkollü içeceklerde talebin fiyat esnekliği sıfır olmadığı sürece, talep edilen miktar fiyatla ters yönde değişecektir. Dolayısıyla istenen değerlendirmeyi yapabilmek için alkollü içecek fiyatlarının son 10 yıllık seyrini incelemek yararlı olur. Son yıllarda alkollü içecek fiyatları reel anlamda gerilemektedir. Söz konusu dönem boyunca da alkollü içeceklerin fiyatı 1994 yılı fiyatının altındadır. Örneğin rakı tüketimi için 1999–2000

yılı verileri, 2000-2001 yılı verileri alınarak ayrı ayrı yapılan hesaplamaların her birinde esneklik değeri birbirine oldukça yakındır. Bu hesaplamaların ortalaması alındığında ise rakı talebinin fiyat esnekliği yaklaşık -0,25 olarak bulunmaktadır. Bu da alkol talebinin fiyat esnekliğinin oldukça sert olduğuna işaret eder. Ancak fiyatın son yıllarda oldukça düşük kaldığını düşünürsek, ciddi bir fiyat artışı talepte bir daralma meydana getirecektir. Örneğin rakı fiyatları bugünkü düzeyinin iki katına çıkartılırsa yani fiyatlar %100 arttırılırsa rakı tüketiminin yaklaşık %25 oranında azalması beklenebilir. 2002 yılı verilerine göre Türkiye'de yıllık rakı tüketimi 69 milyon litredir. Buna göre fiyat artışı sonrası tüketim yaklaşık 52 milyon litreye gerileyecektir. Bu nedenle fiyatı arttırarak kısa dönemde alkol tüketimini azaltmak çok başarılı bir politika olamaz. Sorunun çözümünde denetimlerin yoğunlaştırılması, cezaların arttırılması ve eğitim gibi yöntemler fiyatları arttırmaktan daha etkin sonuçlar doğuracaktır.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Şüphesiz bu sorunun cevaplandırılmasında esneklik en önemli kavramdır. Dünya piyasalarında yapılan araştırmalarda kısa dönemde petrol talebinin fiyat esnekliği -0,15 olarak belirlenmiştir. Politik veya askeri bir kriz kısa dönemli olacağı için istenen değerlendirmeyi yapabilmek amacıyla kullanmamız gereken esneklik değeri kısa dönemdeki esneklik değeridir. Bu soruyu daha net biçimde cevaplandırabilmek için geliştirdiğimiz esneklik kavramının farklı bir kullanılış yöntemini ele alalım. Bildiğiniz gibi talebin esnekliği fiyatta meydana gelen, örneğin %1'lik bir artışın talep miktarında yüzde kaçlık bir düşüşe neden olacağını belirlememize olanak tanımaktadır. Bizden istenen değerlendirmeyi yapabilmek için esneklik katsayısını tersine çevirelim. Bu durumda değerini hesaplamış oluruz. Esneklik katsayısının tersini yorumlamak da son derece kolaydır: Esneklik katsayısının tersi, talep miktarını örneğin %1 azaltabilmek için fiyatın yüzde kaç artması gerektiğini gösterir. Petrol talebinin fiyat esnekliği kısa dönemde -0,15 olduğuna göre bunun tersi olacaktır. Bu sayı bize dünya petrol talebinin %1 azaltılabilmesi için petrol fiyatlarının %6,67 oranında artması gerektiğini ifade etmektedir. Şimdi sorumuzu daha kolay cevaplandırabiliriz. Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler sonucu üretilen petrolün yarısının piyasadan çekildiği bir ortamı incelemeye almıştık. Burada en kötü senaryoyu uygulamaya koyalım ve diğer ülkelerin petrol üretimlerini arttırmadığını kabul edelim. Ortadoğu bölgesi dünya petrol üretiminin %20'sini karşıladığına göre yaşanan gelişmeler ve varsayımımız sonucu dünya petrol üretimi %10 oranında azalacak demektir. Buna göre dünya petrol piyasasının yeniden dengeye gelebilmesi petrol fiyatının (-%10)×(-6,67) = %66,7 oranında artması gerekir. Başlangıçtaki varil başına petrol fiyatı 20$ ise fiyat bunun %66,7'si kadar, yani varil başına 13,34$ artarak 33,34$'a yükselecektir. Peki bu tür bir kriz sonucunda petrol fiyatının tahmin edilmesi neden bu kadar önemlidir? Örneğin ülkemizi düşünelim. Başbakan bu tür bir gelişmenin Türkiye'nin petrol faturasına

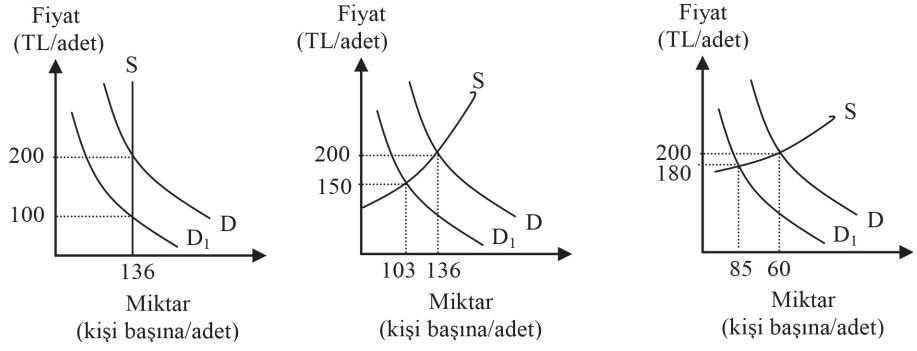
getireceği ek yükü, bunun enflasyon oranı üzerinde yaratacağı etkiyi, bütçe açığının nasıl etkileneceğini ve bunun gibi daha birçok makroekonomik sorunun cevabını bilmek isteyecektir. Sorun sadece ülke yönetimi veya makro açıdan değil, firma bazında ve mikroekonomik açıdan da son derece önemlidir. Bir firma yöneticisi petrol fiyatında meydana gelecek varil başına 13,34$'lık artışın maliyetlere nasıl yansıyacağını, ürettiği malın fiyatını nasıl etkileyeceğini ve satış olanaklarının nasıl değişeceğini bilmek isteyecektir.

EKONOMİK BAKIŞ 2

ABD'deki anti tekel yasaları bir tek şirketin piyasayı büyük bir çoğunlukla elinde tutmasını engellemeye dönük düzenlemeler getirmektedir. 1947 yılında Amerikan Adalet Bakanlığı duPont firması aleyhine "selofan piyasasında tekelci güç yaratmak" suçlamasıyla dava açmıştır. Adalet Bakanlığı bu iddiasına kanıt olarak da, o tarihte ABD'de satılan selefonanın %75'inin duPont tarafından üretilmiş olmasını göstermiştir. Firma yaptığı savunmada selefon piyasası ile ilgili piyasanın pliofilm, yaprak alüminyum, mumlu kağıt ve diğer esnek paketleme materyallerinden oluştuğunu, bu piyasadaki payının ise %20'nin altında kaldığını ve bu piyasada ciddi bir rekabetle karşı karşıya kaldığını ifade etmiştir. duPont firması bu savunmasının kanıtı olarak da selefon ile diğer paketleme materyalleri arasındaki çapraz talep esnekliği değerlerini göstermiştir. Buna göre bulunan çapraz talep esnekliği katsayıları pozitif ve oldukça yüksektir. Mahkeme bu kanıtı kabul ederek, pozitif ve yüksek bir çapraz talep esnekliği katsayısının piyasada güçlü bir rekabetin varlığını ifade eden bir gösterge olarak kabul edilmesine karar vermiştir. Sonuçta firma haklı bulunmuştur. 1962 yılında görülen ikinci davada, ayakkabı üreticisi Brown Shoe Company, bir diğer ayakkabı üreticisi Kinney Shoe Company'i satın almak isteyince ABD Adalet Bakanlığı, ayakkabı piyasasında rekabetin ortadan kalkacağı gerekçesiyle satışın durdurulması isteğiyle dava açmıştır. Brown Shoe Company avukatları savunmalarını iki ayrı şirketin iki ayrı piyasada faaliyet gösterdiklerini iddia ederek yapmışlardır. Bu iddialarının kanıtı olarak da Brown Shoe Company'nin, diğer firmaya göre daha kaliteli ve daha pahalı satılan ayakkabılar ürettiğini göstermişlerdir. Hemen değerlendirebileceğiniz gibi bu durumda iki marka arasındaki çapraz talep esnekliğinin sıfır olması, yani markaların birbirinden bağımsız olması gerekmektedir. Oysa Adalet Bakanlığı iki ayakkabı markası arasındaki çapraz talep esnekliğinin yüksek bir pozitif değere sahip olduğunu ifade etmiştir. Buna göre iki ayakkabı markasının birbirinden bağımsız mallar olarak değil birbirine rakip mallar (ikame mallar) olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim mahkeme bu çapraz talep esnekliği katsayısını göz önüne alarak şirket evliliğinin gerçekleşemeyeceğine karar vermiştir.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Talepte meydana gelen azalmanın yumurta piyasasında yaratacağı ilk etki (çok kısa dönem etkisi) aşağıdaki grafiğin a bölümünde gösterilmektedir. Çok kısa dönemde kolesterol kaygıları nedeniyle talep eğrisi D konumundan D_1 konumuna kaymaktadır ve bu dönemde yumurta arz eğrisi tam inelastiktir. Talepteki bu azalma karşılığında piyasa dengesinin kurulabilmesi için fiyatın düşmesi gerekmektedir. Örneğimize göre yumurta fiyatı keskin bir düşüşle 200 kuruştan 100 kuruşa gerilemektedir. Yumurta fiyatları düştükçe, üreticiler tavuklarını kesimhanelere satarak zararlarını azaltmaya çalışırlar. Bu uyum süreci ancak kısa dönemde tamamlanabilir. Kısa dönemde piyasada ne olacağını gösteren b bölümünde yumurta arz eğrisi artık tam inelastik değildir. Üreticiler düşük fiyat karşısında satmak istedikleri miktarı azaltarak bu sürece uyum gösterdikleri için arz eğrisi daha yatık çizilmektedir. Dikkat ederseniz talep eğrilerinde herhangi bir değişim yoktur. Bunun sonucunda fiyat 100 kuruştan 150 kuruşa çıkmaktadır. Kısa dönemde fiyat, başlangıçtaki fiyata göre hala düşüktür, ancak çok kısa dönemde ortaya çıkan fiyata göre de yüksektir. Eğer talep D_1 konumunda kalmaya devam ederse bu noktadan sonra uzun dönem ortaya çıkar. Bazı üreticiler şirketlerini tasfiye edip piyasadan çekilecekleri için yumurta arzında bir düşüş ortaya çıkar. Bu da uzun dönemde yumurta arz eğrisinin, en azından kısa döneme göre daha esnek olduğunu ifade eder. Grafiğin c bölümünde arz eğrisinin bu konuma gelişi gösterilmekte ve fiyatın biraz daha yükselerek 180 kuruşa ulaşacağı anlaşılmaktadır. Bu fiyat hala başlangıç değerinin altındadır. Dikkat edilirse uzun dönemdeki denge fiyatı çok kısa ve kısa dönemdeki denge fiyatına göre daha yüksektir. Buna göre çok kısa dönemden uzun döneme geçildiğinde, talepte meydana gelen azalma karşısında fiyatların göstereceği tepkinin çok daha ılımlı olacağı anlaşılmaktadır.

NE ÖĞRENDİK?

1.e	2.a	3.c	4.d	5.e	6.a	7.e	8.b	9.a	10.c

BÖLÜM 5
ARZ VE TALEP UYGULAMALARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Dünya da her yıl yaklaşık 30 milyar dolar devletlerin yasa dışı uyuşturucu piyasalarına müdahale etmesi için harcanmaktadır. Kokain, eroin, marijuana gibi satışı ve kullanımı yasa dışı olan uyuşturucularla mücadele etmek amacıyla harcanan bu paranın çok büyük bir kısmı sözü edilen uyuşturucuların arzını sınırlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Birçok ekonomist bu yaklaşımı eleştirerek, uyuşturucu karşıtı çabaların piyasanın arz cephesinden talep cephesine kaydırılmasını önermekte ve bunun toplumsal açıdan daha olumlu sonuçlar doğuracağını iddia etmektedirler. Sizce bu ekonomistlerin gerekçeleri ne olabilir?

GİRİŞ

Ekonomistler arz-talep modelini kullanarak hem fiyatlar hakkında geçmişteki gözlemleri açıklarlar hem de farklı koşullar altında bu fiyatlardaki değişmeleri tahmin ederler. Farklı koşulların oluşumunda hükümet politikaları önemli rol oynar. Bu politikalar aynı zamanda, serbest piyasa koşulları altında belirlenen denge durumundan sapmaların ortaya çıkmasına yol açarlar. Bu bölümde arz-talep modeli çerçevesinde çeşitli türlerdeki hükümet politikaları (fiyat, miktar kontrolleri ve vergileme) analiz edilecektir. Ekonomik birimlerden tüketicilerin ve üreticilerin refahını olumlu yönde etkilemek için hükümetin uyguladığı politikalar zaman zaman öngörülenin aksi yönde sonuçlar da ortaya çıkarabilmektedir. Arz-talep modeli çerçevesinde oluşan denge fiyatında gerek kaymalardan dolayı ortaya çıkan değişiklikler gerekse hükümet politikaları sonucu oluşan farklılıklar, üretici ve tüketici refahında değişikliğe yol açacaktır.

HÜKÜMET MÜDAHALELERİNİN DENGE OLUŞUMLARINA ETKİSİ

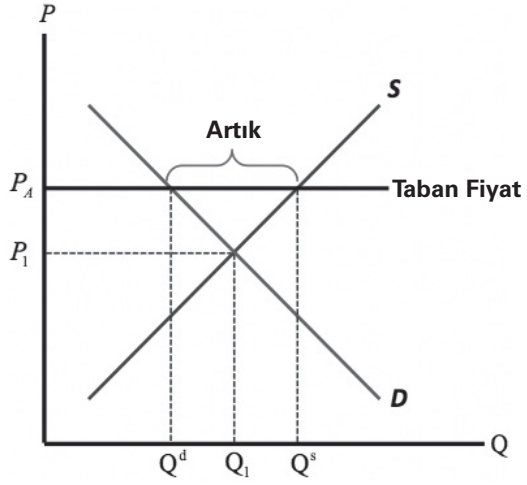
Hükümetler vatandaşlarının refahını ve mutluluklarını arttırmak için görünmez elin oluşturduğu denge koşullarını yetersiz bularak, sosyal adaleti sağlama yönünde bir takım politikalar uygularlar. Bu politikaların başlıcaları fiyat (asgari ücret, kira kontrolleri ve tarımsal destekleme fiyatları gibi) ve miktar (kotalar gibi) kontrolleri ile vergi uygulamalarıdır.

Burada ilk olarak hükümetlerin fiyat kontrollerine yönelik politikaları incelenecektir. Fiyat kontrollerinde hükümetler yasa ya da düzenlemelerle belirli bir mal ya da hizmetin fiyatını tespit etmekte ya da fiyatlara sınırlama getirmektedirler. Daha sonra miktar kontrolleri ve vergilemeyle ilgili düzenlemelerin denge fiyat ve miktar düzeyleri üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Fiyat Kontrolleri (Taban ve Tavan Fiyat Uygulamaları)

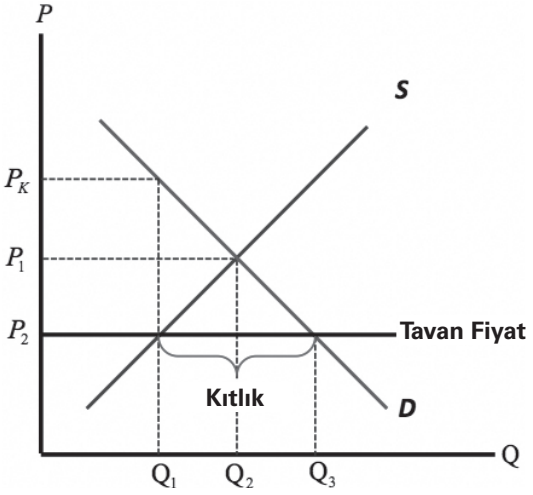
Fiyat kontrolleri genelde hemen her ülkede emek piyasasında, bir takım tarımsal ürünlere ilişkin piyasalarda, kira kontratlarında sık sık rastladığımız uygulamalardır. Bu uygulamalar sonucu bir mal ve hizmet için asgari ya da taban fiyat belirlenmektedir. Bu fiyat düzeyinin altındaki bir fiyattan piyasada işlem gerçekleşmez. ***Taban fiyat*** uygulamasında amaç, mal ve hizmet arz edenleri korumaktır. Örneğin asgari ücret ödemesi ile düşük gelirliler korunurken, destekleme alımlarıyla çiftçilerin korunması amaçlanmaktadır. Örnek olarak tütün piyasasında devlet müdahalesi olmaksızın fiyat P_1 düzeyinde oluşacaktır. Bu denge fiyat düzeyi olup arz ve talep eşitliği sağlanmıştır. Eğer hükümet bu düzeyi düşük bulup, bunun üzerinde P_A düzeyinde bir taban fiyat belirlerse ortaya arz fazlalığı çıkmaktadır. Bu fazlalığı hükümetin satın alıp, stoklaması gerekmektedir. Gerek denge fiyatı üzerindeki fiyat, gerekse stoklama maliyetleri tüketicileri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden tütün dahil, bazı tarımsal ürünler için hükümetler alternatif politikalarla arzı sınırlandırma yolları aramaktadırlar. Grafik 5.1'de yapılan çizimde, eğer taban fiyatı P_1 düzeyinde ya da altında belirlenmişse hiçbir bağlayıcı yanı olmamaktadır. Ancak P_1'in üzerindeki fiyat arz fazlası oluşumuna neden olmaktadır.

GRAFİK 5.1 Taban Fiyat Uygulaması.

Tavan fiyat uygulamasıyla ise hükümet uygulanacak en yüksek fiyatı belirler. Amaç, denge fiyatını yüksek bulan tüketicileri desteklemektir. Eğer tavan fiyat denge fiyatının üzerinde belirlenmişse, bağlayıcı hiçbir özelliği yoktur. Eğer uygulanması gereken maksimum fiyat, denge fiyatının altında belirlenmişse bir takım sorunlarla karşılaşılır. Bu sorunlardan ilki firmaların fiyatı düşük bulmalarından dolayı üretimi kısmaları ve bu mala ilişkin kıtlık ya da talep fazlası yaşanmasıdır. Grafik 5.2' de gösterildiği gibi P_2 maksimum fiyat olarak belirlenmişse denge fiyatının altında olduğu için Q_3-Q_1kadarlık talep fazlası oluşacaktır.

GRAFİK 5.2 Tavan Fiyat Uygulaması.

Bağlayıcı bir tavan fiyat uygulamasıyla ortaya çıkan kıtlık, tayınlama sorununu ortaya çıkaracaktır. Her tüketici belirli miktarda malı satın alabilecek, daha fazlasını satın alamayacaktır. Uzun kuyrukların oluşmasına yol açarak, tüketicilerde zaman kaybına neden olacaktır. Satıcılar kendi müşterilerine, yakınlarına öncelik vererek, karmaşaya yol açabilecektir.

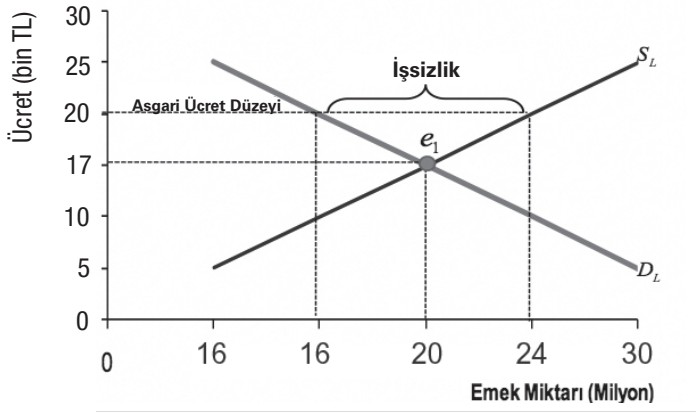
Yine bağlayıcı tavan fiyat ile özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ***karaborsa*** fiyatının oluşması gündeme gelecektir. Böylece insanlar devletin kontrolü dışında karaborsa fiyatıyla (P^K) P_2 arasında anlaşmaya göre fiyat uygulayarak, malların gizli-saklı satışına neden olacaktır.

Bir başka sorun da bu fiyat düzeyinde satılan malın kalitesini geliştirmeye yönelik çaba gerektirmemesidir. Maliyeti düşürmek için firmalar düşük kaliteye yöneleceklerdir. Bu sorunlar dikkate alındığında, tüketicileri korumaya yönelik bu politika daha çok zarar verebilecektir. Örneğin kira kontrolleri ile üreticiler daha az kiralık ev üretecekler, arz daralmış olacak ve kalite düşecektir.

Asgari Ücret Politikası

Hükümet müdahalesinin olmadığı durumda, emek piyasasında, denge emek miktarı ve ücret düzeyi arz-talep koşullarına göre belirlenir. Emek piyasasında emek arz edenler hane halkı iken emek talep edenler firmalardır. Arz ve talep kanununa göre emek piyasasında ilk durumda denge, emek arz eğrisi (S_L) ile emek talep eğrisinin(D_L) kesiştiği e_1 noktasında oluşacaktır.

GRAFİK 5.3 Asgari Ücret Uygulaması ve İşsizlik.

Denge durumunda iş gücünün aldığı ücretin asgari ihtiyaçları karşılayacak düzeyin altında gerçekleşmesi sosyal adaletsizliğe neden olurken piyasa mekanizmasının bunu sağlamada başarısız olduğu görülmektedir. Bu durum karşısında hükümet hane halkının geçim standartları çerçevesinde alması gereken saat başı (ya da aylık veya

günlük) en düşük ücret düzeyini tespit eder. Eğer hükümet tarafından belirlenecek olan bu ücret düzeyi denge noktasının üzerinde gerçekleşecek olursa, piyasada arz edilen emek miktarı artarken, talep edilen emek miktarında bir azalma meydana gelecektir.

Örnekte emek piyasasının 17 bin TL ücret düzeyi ve 20 milyon emek miktarında dengeye geldiği görülmektedir. Bu ücret düzeyinin yetersiz olduğuna inanan hükümet, en düşük ücret düzeyini 20 bin TL olarak açıklayacak olursa talep edilen emek miktarı 16 milyon emek olurken, arz edilen emek miktarı asgari ücret düzeyinde 24 milyona yükselecektir. Arz edilen ve talep edilen emek miktarları arasındaki 8 milyon emek ***artık*** olacaktır. Emek piyasasındaki bu artık, **işsizlik** olarak tanımlanır.

Asgari ücret politikasıyla ilgili olarak iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır: Bu politikalar sonucu ücretlerin yükseltilmesi, halihazırda çalışan ücretli kesimin refah seviyesini arttırırken, yüksek ücretler nedeniyle iş bulamayanların ya da işini kaybedenlerin refah seviyesini düşürür.

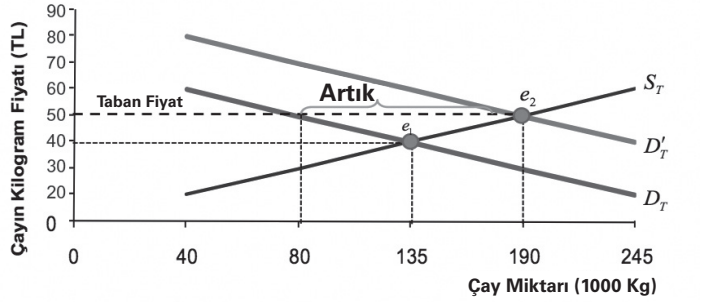
Tarımsal Destekleme Fiyatları

Dünyanın pek çok ülkesinde, tarım kesimini kalkındırmak amacıyla tarımsal ürünleri destekleme fiyat politikaları uygulanır. Tarımsal destekleme politikalarının daha çok ülke ekonomisi için kritik ürün niteliği taşıyan çay, tütün, pamuk vb. ürünler için uygulandığı görülmektedir. Tarımsal destekleme fiyatı da aynen asgari ücret düzeyi politikasında olduğu gibi bir taban fiyat uygulamasıdır. Bu uygulama, hükümetçe belirlenen bir fiyat düzeyinin altında piyasada işlem yapılmasını engellemektedir.

Tarımsal destekleme fiyatını çay piyasası yardımıyla örneklendirmeye çalışalım. Öncelikli olarak hükümetin piyasaya müdahale etmediği ve görünmez elin çalıştığı bir çay piyasası düşünelim. Bu varsayımlar altında, arz ve talep kanunları çerçevesinde elde edilecek çay arz eğrisi (S_T) ve çay talep eğrisi (D_T) yardımıyla denge çay miktarını ve fiyatını, görünmez el belirleyecektir. Grafik 5.4'e bakıldığına, çay arz ve talep eğrilerinin kesiştiği e_1 noktasında dengenin meydana geldiği görülecektir. Bu denge noktasına karşı gelen denge fiyatı kilogram başına 40 TL iken denge çay miktarı 135 ton olarak gerçekleşmektedir. Ancak devletin bu fiyat düzeyinde üreticilerin tarımsal yatırım kararlarının olumsuz etkileneceğini düşündüğünü varsayalım. Bu düşüncenin temeli, oluşacak çay fiyatının, çay üretim maliyetlerinin altında olmasından kaynaklansın. Maliyet ve fiyat arasındaki bu fark tarım kesiminde çalışan kişilerin bu ürünü üretmekten vazgeçmesine neden olacaktır. İşte devlet bu kararı etkilemek için oluşan piyasa fiyatının üzerinde bir fiyat belirler. Belirlenen taban fiyat, ürünün piyasa fiyatının artmasına neden olacaktır. Fiyatta meydana gelen bu değişme hem çay talep eğrisi hem de çay arz eğrisi boyunca hareketlenmelere neden olacaktır.

Örneğimizi bu açıklamalarla genişletelim. Varsayalım ki hükümet çayın kilogram başına taban fiyatını 50 TL olarak açıklasın. Bu yeni fiyat düzeyi, denge fiyatının 10 TL üzerindedir. Fiyat artışı talep edilen çay miktarını 80 tona geriletirken, arz edilen miktarın 190 tona yükselmesine neden olacaktır.

GRAFİK 5.4 Tarımsal Destekleme Fiyatları (Taban Fiyat) ve Arz Fazlası.

Arz edilen ve talep edilen çay miktarları karşılaştırılacak olursa, 110 ton çay (190-80=110) fazlalığı oluşacaktır. Yani ekonomide bir artık durumu söz konusudur. Ancak devlet üreticilere bu fiyat düzeyinde satılamayan ürünlerini satın alma sözü verdiği için Grafikteki artık bölgesini yok edecek şekilde bir talep yaratarak piyasa temizlenmesini gerçekleştirecektir. Yani devlet Q_T=110 ton kadarlık kısmının alıcısı olarak piyasaya girecektir. Bu potansiyel alıcıların sayısında bir artış anlamına geleceğinden talep eğrisi sağa kayacaktır. Böylece taban fiyat düzeyinde denge meydana gelecektir. Hükümetin olmadığı duruma göre hem fiyat düzeyi hem de ekonomide üretilen çay miktarı artacaktır.

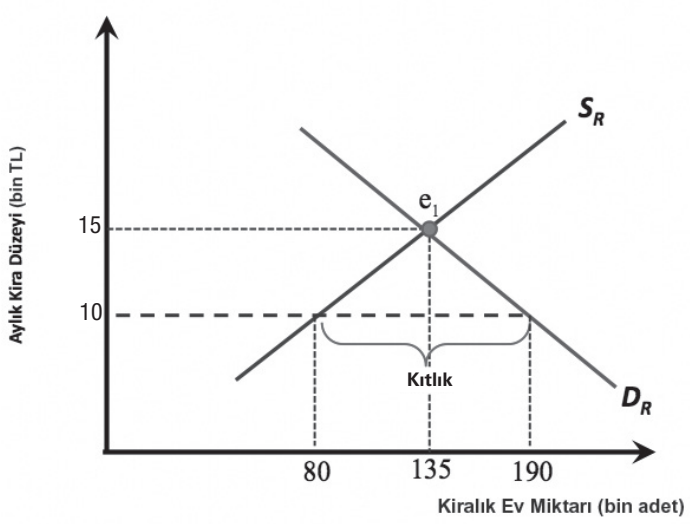
Kira Kontrolleri

Ekonomide mülkiyet hakkının serbest olması herkesin konut sahibi olacağı anlamına gelmez. Bu sebeple kiralık konutların kiraya verildiği ve kiralandığı bir piyasa vardır. Bu piyasayı kiralık konut piyasası olarak tanımlayacak olursak, kiralık konut talep edenler kiracı olurlarken, kiralık konut arz edenler konut sahipleri olmaktadır. Kiralık konut talep edenler bunları ev, işyeri gibi değişik amaçla kullanabilirler. Kendi ihtiyacından fazla konuta sahip olanlar bunları kiraya verirler. Kiraya verdikleri mülkleri üzerinden de kira geliri elde ederler. Ancak kiralık konut piyasasında konut miktarı yetersizse konut arz edenler bu durumdan yararlanmak ve gelirlerini daha çok arttırmak isteyeceklerdir. Böyle bir davranış ekonomik ve sosyal bağlamda bir takım sorunların yaşanmasına zemin hazırlayabilecektir.

Nitekim Türkiye'de de konutların kira artış oranları 2000'li yılların başlarında yıllık %25 ile sınırlandırılmış idi. Böyle bir uygulama, kiralık konut piyasasında kiraların, denge konut kiralarının altında belirlenmesine neden olmuştu. Yani devlet, konut kiralarındaki artış için bir ***tavan fiyat*** benzeri bir uygulamaya gitmişti. Piyasa için bu kira artışının üzerinde bir kira belirlemek mümkün değildir. Böyle bir uygulama talep edilen kiralık konut miktarını arttırmasına karşın, arz edilen konut miktarının azalmasına neden olacaktır. Diğer bir ifadeyle, arz ve talep kanunlarına uygun olarak, düşen fiyatlar arz ve talep eğrileri boyunca hareketlenmeye neden olacak ve denge bozulacaktır.

Grafik 5.5'de öncelikli olarak, hükümetin müdahale etmediği durumda, serbest bir piyasada kiralık konutların kira düzeyinin ve denge kiralık konut miktarlarının piyasa mekanizması içinde nasıl belirlendiği gösterilmektedir. Kiralık konut talep eğrisinin (D_R) ve arz eğrisinin (S_R) ile gösterildiği grafikte, ilk durumda denge e_1 noktasında oluşmaktadır. Denge durumunda kira 15 bin TL iken kiralık ev miktarı 135 bin adettir. Ancak yerel yönetimin konut kiraları için 10 bin TL' lik kira kontrolleri yoluyla tavan belirlediğini düşünürsek, bu durum piyasa kiralarında bir düşüş olarak algılanacağından arz edilen ve talep edilen miktarlar değişecektir.

GRAFİK 5.5 Kira Kontrolleri ve Kıtlık.

Kiralık konut piyasasında talep edilen kiralık konut miktarı 190 bin'e çıkarken, arz edilen ev miktarı 80 bin adete düşmektedir. Sonuçta, dengenin altında belirlenen kira, piyasada bir ***kıtlık*** sorununa neden olmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Ülkemizde sağlık hizmetlerine olan talebin fiyat esnekliği yaklaşık 0,60, arzın fiyat esnekliği ise yaklaşık 1,5 olarak tahmin edilmektedir. Günümüzde tıbbi tedavinin maliyetinin arttığı da bir gerçektir. Devletin bu durumu kontrol altına alabilmek için piyasaya müdahale etmek amacıyla hazırlıklar yaptığını kabul edelim. Hazırlanan yönetmelikte, bu amaca dönük olarak özel hastanelerde uygulanan bugünkü denge fiyatlarının %20 oranında düşürülmesi ve bu fiyat düzeyinin maksimum fiyat olarak belirlenmesi (yani tavan fiyat uygulamasına geçiş) önerilmektedir. Medyadan bu önerileri takip eden bir ekonomist olarak,

a) Sağlık hizmetleri arzının yüzde kaç azalacağını hesaplayınız.
b) Sağlık hizmetleri talebinin yüzde kaç artacağını hesaplayınız.
c) Piyasada meydana gelecek değişmeyi grafik yardımı ile açıklayınız.
d) Tavan fiyat uygulaması sonucu piyasada ne tür olumsuzlukların ortaya çıkabileceğini açıklayınız.

Sağlık kurumları, getirilen maksimum fiyat uygulamasını delecek yöntemler bulabilirler mi?

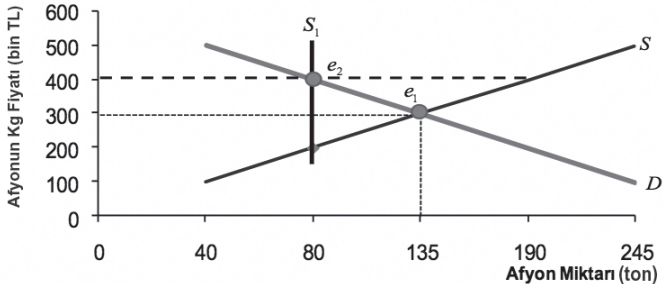
MİKTAR KONTROLLERİ

Taban fiyat ve tavan fiyat politikalarına ek olarak, devletin piyasalarda oluşan denge fiyatı ve miktarını değiştirmek için kullanabileceği diğer bir araçta kotalardır. Kota, en sık uluslararası ticarette ve üretimde uygulanır. ***Üretim kotası***, devletin arz edilen mal veya hizmet miktarını sınırlayarak, tam rekabet koşullarında oluşmuş olan piyasa fiyatını üreticilerin lehine arttırması yönündeki bir politikayı tanımlamaktadır. Bu uygulamanın fiyat kontrollerinden farkı, burada hükümetin miktar kontrollerine yönelmesidir.

Üretim Kotaları

Grafik 5.6'ya bakıldığında, kota uygulaması yoksa denge afyon miktarı e_1'de oluşacaktır. Ancak devlet belli bir miktar üretim yapılacağı konusunda afyon üretimine bir sınırlama getirirse denge miktarı azalacaktır. Denge miktarındaki bu kısıtlamaya karşın denge fiyatındaki artış üreticilerin bir yandan kazançlarının artmasına olanak sağlarken, diğer yandan piyasaya diğer üreticilerin girmesini engellemiş olacaktır.

GRAFİK 5.6 Üretim Kotaları.

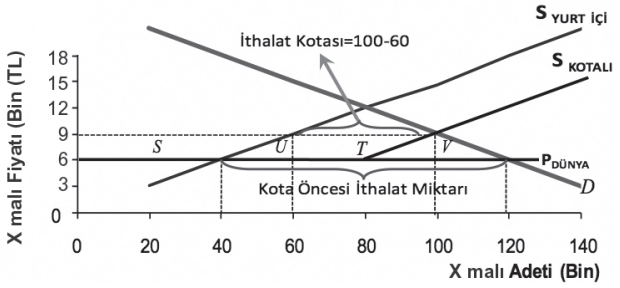
Bazı ürünlerin üretimi devlet iznine bağlıdır. Bu ürünler toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olan veya ilaç sanayinde kullanılan ürünlerdir. Grafikte afyon üretimi üzerinde herhangi bir miktar kontrolünün olmadığı durumda, afyon denge miktarının 135 ton olduğu görülmektedir. Buna karşın piyasa denge fiyatı 300 bin TL olmaktadır. Eğer devlet afyon üretimini 80 ton ile sınırlandıracak olursa arz eğrisi 80 ton' da dirsek yapacaktır. Dirseğin meydana geldiği noktadan itibaren afyonun kg fiyatı ne kadar artarsa artsın arz edilen miktar artırılamayacaktır. Uygulanan bu üretim kotası denge noktasının solunda oluştuğundan denge fiyatı da kg başına 400 bin TL'ye yükselecektir.

İthalat Kotaları

İthalat kotaları, ithal mallarına sınırlama ve ulusal endüstrileri korumak için oluşturulur. ***Kota***, belli bir dönem boyunca, ithal edilecek ürün miktarı üzerine bir tavan koyulmasıdır. İthal kotalarının ilk amacı ulusal endüstrileri diğer ülke üreticilerin rekabetinden korumaktır.

Grafik 5.7'de, herhangi bir X malı endüstrisine ilişkin kota uygulanmasının etkisi gösterilmektedir. Eğer dış ticaret üzerinde bu tür bir sınırlama olmasaydı, X malının yurtiçi fiyatı, dünya piyasa fiyatı olan 6 bin TL'ye eşittir. Bu koşullar altında, Türkiye'de 120 bin adet X malı satılacaktır. Bu fiyat düzeyinde ülkedeki üreticiler yurtiçi arz eğrisine göre 40 bin adet bu X malından arz edecektir. 80 bin (120-40=80) adet X malı yabancı ülkelerden ithal edilecektir.

GRAFİK 5.7 İthalat Kotaları.

X malı ithalatı 40 bin adet ile sınırlandırıldığında; yani kota 40 bin adet olarak uygulandığında ne olacaktır? Kota uygulaması, ithal X malı arzını sınırlandırdığı için kota uygulanan ürün fiyatı 9 bin TL'ye yükselir. Çünkü kota uygulanmasından sonra yurtiçi arz eğrisi S (kotalı) olarak gözlenecektir. Bu yeni arz eğrisi 80 bin adet düzeyine kadar dünya fiyatları düzeyinde seyrederken, bu miktarda dirsek yapmakta ve daha sonra yurtiçi arz eğrisine paralel olmaktadır. Kota uygulaması sonucunda denge daha yüksek bir fiyat düzeyinde oluşmaktadır. Yüksek fiyatlar ulusal üreticileri üretimlerini artırmaları yönünde teşvik edecektir. Bu yüksek fiyat düzeyinde, tüketiciler 100 bin adet ürün talep etmektedirler. Bu miktarın 60 bin adeti yurt içindeki üreticiler tarafından arz edilecek ve 40 bin adeti ithal edilecektir.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Küçük bir Anadolu kentinde erkeklere saç kesme hizmeti sunan 20 adet berber faaliyet göstermektedir. Bu piyasada günde 200 kişi saç kestirmekte ve her biri 15 TL ödemektedir. Bir berberin günde en fazla 10 kişiyi tıraş edebildiğini varsayarsak, her berber günde 10 müşteriye hizmet sunabilecektir.

Bu kentteki yerel yönetim berberlerin bundan sonra ancak lisans almaları durumunda faaliyet gösterebileceklerini öngören ve lisans sayısını 15 ile sınırlandıran bir yönetmelik çıkartmıştır. Bu yönetmeliğin saç kesim hizmeti piyasasında yaratacağı etkiyi değerlendirebilir misiniz?

VERGİ UYGULAMALARI

Hükümetler hem kamusal amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan geliri sağlamak, hem de piyasa sonuçlarını etkilemek için yapılan ekonomik faaliyetleri vergilendirir. Vergiler bazen belli bir miktar, bazen belli bir gelir üzerinden alınan pay şeklinde olabilir. Bazı durumlarda ise vergi sabit bir miktar olarak da karşımıza çıkar. Sabit miktarlı bu vergiler baş vergileri olarak nitelendirilir ve ekonomik faaliyetlerden tümüyle bağımsızdır. Belli bir miktar üzerinden alınan vergiler ise ***spesifik vergiler*** olarak tanımlanır. Örneğin benzinin her litresi için ödenecek 1 (bir) TL'lik bir vergi bu tür bir vergidir. Türk vergi sisteminde yer alan motorlu taşıtlar vergisi de belli ağırlık ve yaş temel alınarak hesaplandığı için spesifik bir vergidir. Gelirin belli bir yüzdesi şeklindeki vergiler ise ***ad valorem*** vergiler olarak isimlendirilir. Kişisel gelir vergileri ve kurumlar vergisi bu tür içinde yer alır. Spesifik vergiler miktarsal, ad valorem vergiler ise oransal vergiler olarak da tanımlanır.

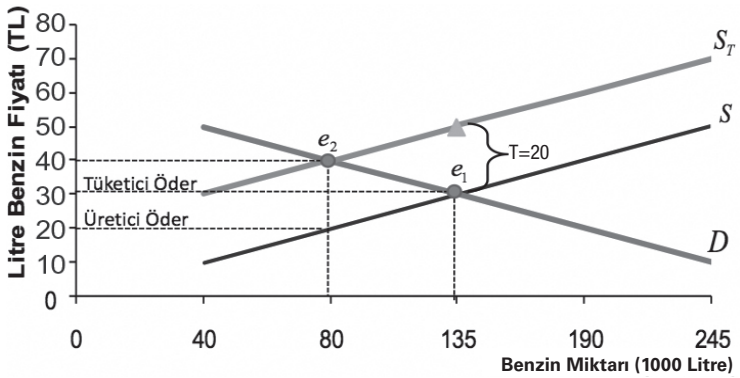
Uygulamada yer alan verginin türü ne olursa olsun tüketici ve üreticinin davranışlarını etkileyeceği bir gerçektir. Burada konuyu önce birim satış vergileri yoluyla açıklamaya çalışacağız. Daha sonra ad valorem vergileri inceleyeceğiz. Birim satış vergilerine ilişkin açıklamalarımızı yaparken, konuyu kolaylaştırması açısından birim satış vergilerinin üreticiler tarafından ödendiğini varsayacağız.

Bu varsayımlar ışığında, üretici birim satış vergisini ödeyeceği için bunu bir maliyet şeklinde algılayacaktır. Bölüm 3'te gördüğümüz gibi üretim maliyetlerindeki artış arz eğrisinin sola kaymasına neden olacaktır. Bu durum, vergilerin denge üzerindeki etkisini açıklamasına karşın, vergi yükünden kimin ne kadar pay alacağını kestirmek mümkün olmayacaktır. Vergi yükünün tüketici ve üretici arasında hangi miktarlarda paylaşılacağının yanıtı ise arz ve talep eğrilerinin eğimine bağlı olacaktır.

Grafik 5.8'de uygulanacak olan bir birim satış vergisinin arz ve talep eğrileri bağlamında sonuçları analiz edilmektedir. Birim satış vergisi uygulanmadan önce benzin piyasasında dengenin e_1 noktasında gerçekleştiğini varsayalım. Bu durumda denge fiyatı 30 TL ve denge benzin miktarı 135 bin litredir. Uygulanacak 20 TL düzeyindeki satış vergisi her birim üzerinden alınacağı için arz eğrisi bir bütün halinde sola kayacaktır.

Vergi uygulaması arz eğrisinin sola kaymasına neden olurken, artan fiyatlar da talep edilen mal ve hizmet miktarının azalmasına neden olacaktır. Yeni denge noktası e_2'ye kayarken, denge benzin miktarı 80 bin litreye gerileyecek ve yeni denge fiyatı 40 TL'ye yükselecektir. Arz eğrisindeki kayma 20 TL'lik vergi kadar olacaktır.

GRAFİK 5.8 Birim Başına Vergilerin Üretici Tarafından Ödenmesi ve Vergi Yükü.

Birim üzerine (burada litre) uygulanan verginin denge üzerindeki etkisini görmenin yanında, asıl merak edilen verginin yükünün kimin üzerinde ne kadar kalacağıdır? Yukarıda da belirttiğimiz gibi bunu belirleyecek olan arz ve talep esnekliklerdir. Yukarıdaki örnek için arz ve talep esnekliklerinin aynı olduğunu varsayacak olursak, şekilden de görüleceği üzere verginin yarısını tüketici yarısını üretici ödeyecektir. Arz

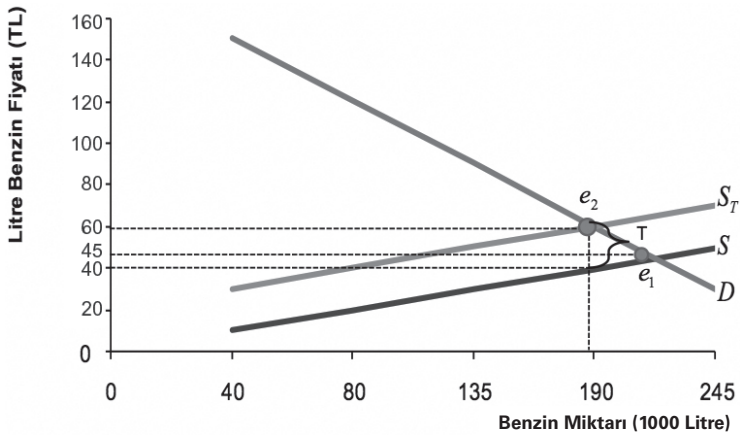
edenlerin vergi yüklerinin bir kısmından kurtulduğu bu durum ***vergi yansıması*** olarak tanımlanmaktadır. Yani verginin ödeyicisi olan üretici 20 TL'lik birim satış vergisinin 10 TL'lik kısmını tüketiciye yansıtmıştır.

Vergi Yükü Dağılımı

Uygulanan birim satış vergisinin üretici ve tüketici tarafından hangi miktarda yüklenileceğini arz ve talep eğrilerinin eğimleri, ya da daha net bir biçimde esneklikleri belirler. Şimdi esneklikleri farklı olan talep ve arz eğrileri için birim satış vergilerini açıklamayı sürdürelim.

İlk olarak talebin fiyat esnekliğinin arzın fiyat esnekliğinden küçük olduğunu düşünelim. Bu arz eğrisine göre daha dik talep eğrisi anlamına gelmektedir. Grafik 5.9 bu durumu göstermektedir.

GRAFİK 5.9 Talebin Fiyat Esnekliğinin Arzın Fiyat Esnekliğinden Küçük Olduğu Durumda Verginin Taraflara Arasındaki Dağılımı

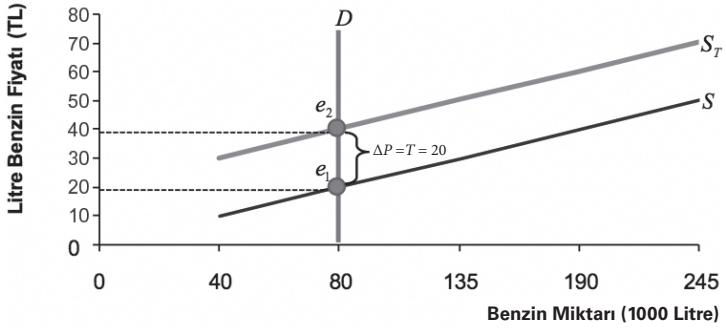
Talep esnekliğinin arz esnekliğinden küçük olması durumunda uygulanacak 20 TL'lik verginin ne kadarını, kim ödeyecektir? Esneklik konusunu işlediğimiz dördüncü bölümdeki bilgilerimizden hareketle,

- ✔ ***Talep esnekliğinin arz esnekliğinden daha küçük olması durumunda, verginin daha büyük kısmı üretici tarafından tüketiciye yansıtılabilecek,***
- ✔ ***Talep esnekliğinin arz esnekliğinden daha büyük olması durumunda ise birim satış vergisinin daha büyük kısmını üretici yüklenecektir.***

şeklinde bir çıkarımda bulunabiliriz. Nitekim Grafik 5.9'a baktığımızda, piyasada vergi öncesi 45 TL'lik denge fiyatı oluşmuşken, 20 TL'lik verginin fiyatta meydana getirdiği artış ΔP=15 TL'dir. Bu 20 TL'lik verginin 15 TL'lik (60–45=15) kısmının tüketici tarafından ödeneceği anlamındadır. Geri kalan 5 TL'lik (20-15=5) kısmı ise üretici ödeyecektir.

Arz ve talep eğrilerinin esneklikleri 0 veya ∞ olduğundan acaba vergiyi kim ödeyecektir? Veya üretici verginin ne kadarlık kısmını yansıtabilecektir? Bu soruları yanıtlarken önce, arz eğrisinin normal eğime sahip olduğunu varsayalım. Buna karşın talep esnekliğinin 0, yani talep eğrisinin yatay eksene dik olduğu durumu inceleyelim,

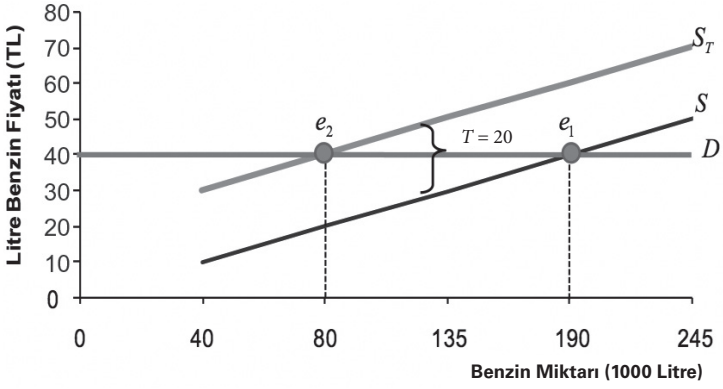
GRAFİK 5.10 Talep Eğrisinin Yatay Eksene Dik Olduğu Durumda Vergi Yansıması.

Talebin fiyat esnekliği sıfır olduğundan fiyatta meydana gelecek değişme talep miktarını etkilememektedir. Grafik 5.10'da talep esnekliği sıfır olan dik talep eğrisi ve 0 ile ∞ arasında esnekliğe sahip bir arz eğrisi gösterilmektedir. Birim satış vergisi uygulanmadan önce denge S ve D eğrilerinin kesiştiği e_1 noktasında meydana gelmektedir. Bu durumda denge fiyat düzeyi 20 TL ve denge miktarı 80 bin litredir. Ancak her litre başına uygulanacak olan 20 TL'lik bir vergi, arz eğrisini sola yukarıya kaydıracak ve yeni denge e_2 noktasında oluşacaktır. Yeni denge noktasında denge miktarı değişmezken, fiyatlar birim satış vergisi kadar artmaktadır. Bu verginin tümünün tüketici tarafından ödendiği anlamındadır. Yani üretici ödemekle yükümlü olduğu verginin tümünü tüketiciye yansıtmıştır.

Talebin fiyat esnekliği sonsuz olduğunda ise durum tam tersi gerçekleşecektir. Grafik 5.11'de talebin fiyat esnekliğinin sonsuz olduğu talep eğrisi yatay bir doğru şeklinde gösterilmiştir. Arz eğrisi ise 0 ile ∞ arasında bir fiyat esnekliğine sahip doğru şeklinde çizilmiştir. Bu durumda üretici tarafından ödenecek spesifik bir vergi uygulaması arz eğrisini sola yukarıya kaydıracaktır. Diğer bir ifadeyle e_1 noktasında oluşan denge e_2 noktasına kayacaktır. İlk denge durumundayken fiyat 40 TL ve miktar 190 bin litredir. Birim satış vergisi uygulaması sonrasında ise arz eğrisinin sola kaymasına paralel olarak denge çıktı düzeyi 80 bin litreye gerilemektedir. Buna karşın en küçük fiyat değişimine aşırı hassas olan talep eğrisi nedeniyle denge fiyatında hiçbir değişme meydana gelmemektedir. Birim satış vergisi uygulanmadan önce 40 TL olan denge fiyatı, vergi sonrasında da 40 TL'dir. Yani birim üzerine uygulanan satış vergisi tümüyle üretici tarafından yüklenilmektedir. Talep eğrisinin sonsuz esnek olduğu durumda üretici verginin hiçbir kısmını tüketiciye yansıtamamaktadır.

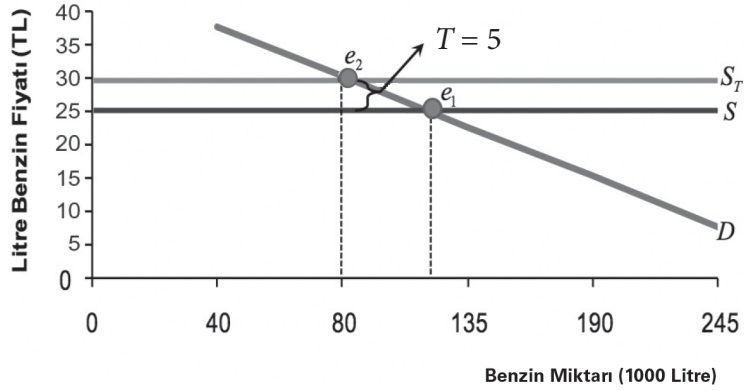
GRAFİK 5.11 Talep Eğrisinin Yatay Eksene Paralel Olduğu Durumda Vergi Yansıması.

Talep eğrisinin sahip olduğu esneklik düzeylerini veri alarak yaptığımız açıklamaların ardından şimdi de arz eğrisinin esnekliğine bağlı olarak konuyu açıklamaya çalışalım. Öncelikli olarak arz eğrisinin sonsuz esnek olduğu varsayımından hareket edelim. Arz eğrisine ilişkin açıklamalarımızı yaparken, talep eğrisinin eğiminin 0 ile ∞ arasında olduğunu kabul edelim. Yani aşağıya doğru eğimli bir talep eğrisi yardımıyla açıklamalarımızı yapacağız.

Bu şartlar altında, birim satış vergisi olmadan önce denge e_1'de oluşacaktır. Bu noktaya karşı gelen denge miktarı 115 bin litre iken denge fiyatı 25 TL olarak meydana gelmektedir. Birim satış vergilerindeki 5 TL'lik artış anında arz eğrisinin aynı miktarda yukarı kaymasına neden olacaktır. Bu durumda denge e_2'de sağlanacak ve fiyat 30 TL olacaktır. Ancak üreticinin eline 25 TL geçecek ve denge miktarı 80 bin litreye gerileyecektir. Arz eğrisinin esnekliğinin sonsuz olması nedeniyle, tüm vergi piyasa fiyatlarına yansıtıldığından, verginin tüm yüklenicisi tüketici olmaktadır.

GRAFİK 5.12 Arz Eğrisinin Yatay Eksene Paralel Olduğu Durumda Vergi Yansıması.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Bir yerel yönetim, il sınırları içinde bulunan doğal su kaynağından elde edilen suyu damacanalara doldurarak satmakta ve şehrin içme suyu ihtiyacı karşılanmaktadır. Yerel yönetim mevcut teknolojik olanakları çerçevesinde kaynaktan çıkan suyu arttırma veya azaltma olanağına sahip değildir. Bu nedenle günlük şişelenen su miktarı 100 bin damacanada sabittir. Yerel yönetim damacana başına 50 lira fiyat uygulayarak üretimini satmaktadır. Sağlıksız su üretiminin önüne geçmeyi hedefleyen Sağlık Bakanlığı, içme suyunun kalitesini korumak ve denetlemek amacıyla damacanalara bandrol uygulaması getirmeyi planlamakta ve damacana başına 10 lira bandrol ücreti ödenmesini önermektedir. Yukarıdaki veri ve varsayımları göz önünde tutarak ve bu bölümde öğrendiğimiz analiz tekniklerini kullanarak, getirilecek bandrol uygulamasından kaynaklanacak maliyeti kimin ödeyeceğini analiz edebilir misiniz?

TÜKETİCİ VE ÜRETİCİ RANTI YA DA ARTIĞI

Serbest bir piyasada arz ve talep dengesi alıcı ve satıcıların elde ettikleri toplam faydayı maksimize etmektedir. Bu toplam faydayı değerlendirme yöntemlerinden biri; piyasaya katılım sonucu tüketicilerin ve üreticilerin elde ettikleri toplam artığın hesaplanmasıdır. Bir piyasa için toplam artık; malın alıcılar açısından toplam değeri, yani alıcıların ödemeyi arzuladıkları değer ile bu malları üreten üreticilerin toplam maliyetleri arasındaki farktır. Kısaca piyasadaki arz ve talep eğrileri arasındaki alandır. Ekonomideki en çarpıcı sonuçlardan birisi, rekabetçi piyasalardaki üretim düzeyinin refahı maksimize ettiğidir. Bu rekabetçi düzeyden daha az ya da daha fazla üretmekle refah düzeyi azalmaktadır. Hükümet çeşitli politikalarla bu artıklarda değişiklikler yaratabilir. İşte bu kısımda arz ve talep uygulamaları çerçevesinde bu değişiklikler incelenecektir.

Tüketici Artığı

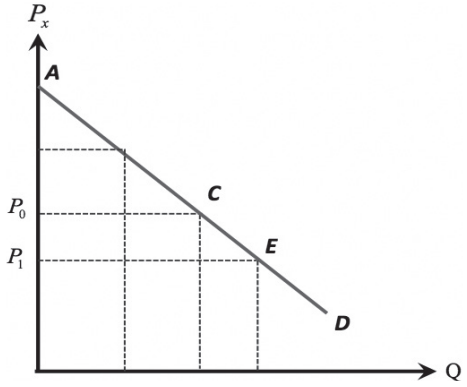
Tüketici artığı, tüketicinin bir mal için ödemeyi arzu ettiği fiyat ile gerçekte satın aldığı fiyat arasındaki farktır. Aslında tüketici artığı piyasaya katılım sonucu alıcıların sağladığı faydayı ölçmeye yarar. Tüketici artığı bir mal veya hizmet için talep eğrisi ile yakın ilişkilidir. Çünkü talep eğrisi tüketicilerin her bir miktar düzeyi için ödeme

arzularını göstermektedir. Piyasada oluşan fiyat düzeyi ise bu mal için gerçekte ödedikleri tutardır. Bu iki tutar arasındaki fark tüketici artığını gösterir. Yani talep eğrisi altında ve piyasa fiyatı üzerindeki alan tüketici artığıdır.

Denge fiyatının azalması tüketici artığını büyütecektir. Çünkü bir taraftan mevcut miktar için tüketiciler daha az öderken, diğer taraftan bu düşük fiyattan yeni tüketiciler piyasaya girecektir. Bu alanın büyük olması ekonomide refah düzeyinin arttığını yansıtır. Ancak hükümetler uyguladıkları politikalarla piyasa fiyatını etkilediklerinden tüketici refahı da değişir. İşte fiyat değişimine bağlı olarak ortaya çıkan tüketici artığındaki değişme ile tüketicilerin refahındaki kayıp ve kazançlar hesaplanabilir.

Örneğin X malı için piyasada denge P_0 fiyatında oluşmuştur. Bu fiyat düzeyinde tüketici artığı ACP_0 üçgeni alanı kadardır. Fiyat P_1 olduğunda ise üçgenin alanı daha da büyümüştür. Çünkü mevcut tüketiciler daha az öderken düşük fiyattan yeni tüketiciler de piyasaya girmiştir.

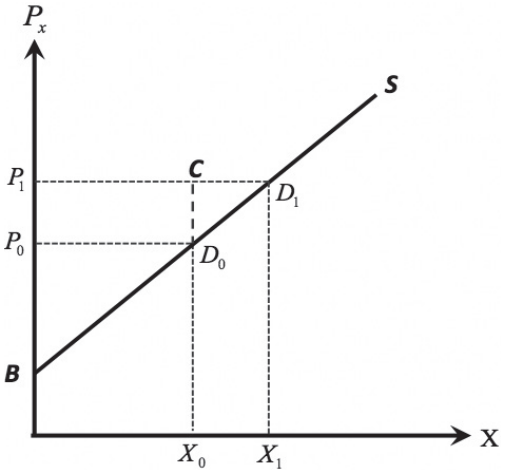
GRAFİK 5.13 Tüketici Artığı.

Üretici Artığı

Benzer bir yaklaşımla üretici artığı da açıklanabilir. Burada ise her bir üreticinin piyasaya katılımı sonucu elde ettiği fayda ya da artık açıklanmaktadır. Bu artık arz eğrisi ile yakından ilişkilidir. Çünkü her bir üretim düzeyi için arz eğrisi üzerindeki fiyat seviyesi marjinal üreticinin maliyetini göstermektedir. Bu fiyatın altında ise marjinal üretici piyasadan çekilmekte ve böylelikle daha az üretim gerçekleşmektedir. Bu çerçevede üreticilerin her biri ilave miktarı üretmek için kabul edecekleri minimum fiyat, en az o ilave miktarı üretmek için katlanılan ek maliyet kadar olmalıdır ki üretim gerçekleşsin. Üretim artarken her ilave birimin oluşturduğu ek maliyet giderek artmaktadır. Bu durum arz eğrisinin neden genelde pozitif eğimli olduğunu yani daha yüksek miktarların üretimi için neden daha yüksek fiyatların oluşması gerekliliğini açıklamaktadır. Dolayısıyla arz eğrisi firmaların üretimlerini bir birim arttırdıklarında karşılaşacakları ek maliyetleri göstermektedir.

GRAFİK 5.14 Üretici Artığı.

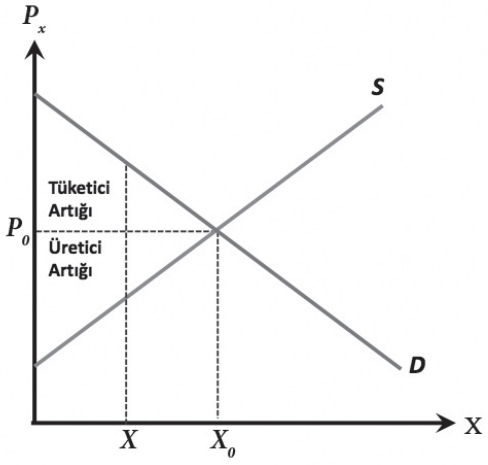
İşte firmalar üretimlerini, ilave birimin satışından elde edecekleri gelirin (bu birim fiyatının) ilave birimi üretmekle katlanılacak maliyete eşit olacağı seviyeye kadar sürdüreceklerdir. Eğer piyasa denge fiyatı üreticilerin kabul edecekleri minimum fiyatın üzerinde ise üreticiler karlı olduğu için üretimlerini arttıracaklardır. Bu işlemden, düşük maliyetle üretenler daha kazançlı çıkacaklardır. İşte bu kazanç üretici artığıdır. Kısaca ***üretici artığı*** üreticilerin her ilave birimi üretmek için kabul etmeye hazır oldukları minimum fiyatlarla piyasada oluşan denge fiyatı arasındaki farkların toplamıdır. Bu yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere piyasa fiyatı P_0 olduğunda arz eğrisi ile bu fiyat arasında kalan P_0D_0B üçgeninin alanı üretici artığıdır. Eğer piyasa denge fiyatı P_1 olsaydı üretici artığı daha da büyüyecek ve P_1D_1B üçgeninin alanı kadar olacaktı. Bu artış iki kısımdan oluşmaktadır. İlki X_0 kadar mal satan firmalar daha yüksek fiyattan dolayı $P_1CD_0P_0$ dikdörtgeni alanı kadar üretici artığında artış sağlarken, diğer tarafta yüksek fiyattan piyasaya giren yeni firmalar CD_0D_1 üçgeni alanı kadar ilave artık elde edeceklerdir.

Bir Piyasada Tüketici ve Üretici Artığındaki Değişmeler

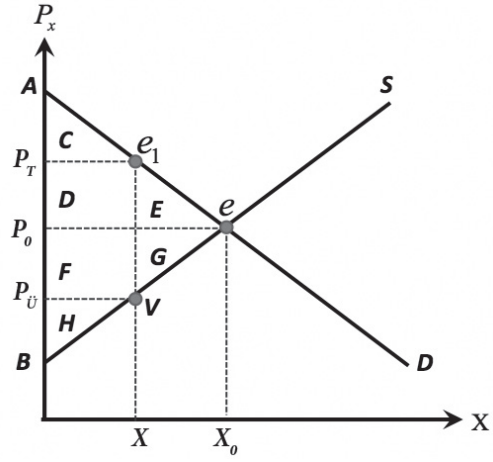
Daha önce açıklandığı gibi tüketici artığı piyasa denge fiyatı ile talep eğrisi arasındaki alanı, üretici artığı ise denge fiyatı ile arz eğrisi arasındaki alanı vermektedir. Bu ikisinin toplamı ise toplam artığı vermektedir. Serbest bir piyasada bu toplam artık maksimuma ulaşmaktadır. Çünkü X_0'dan daha az (örneğin X_1) üretilip satıldığında tüketicilerin bu mala verdikleri değer (talep eğrisi), üreticilerin bu miktarı üretmekten dolayı katlandıkları maliyeti (arz eğrisi) aşmaktadır. Dolayısıyla miktarı arttırmak toplam artığın büyümesine neden olacaktır. Bu ise refahın artması demektir.

Birtakım hükümet politikaları uygulamaları çerçevesinde bu toplam artıkta değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Örneğin üretilen her birim başına vergi konulduğunda, piyasada alışveriş hacmi daralmakta ve miktar X_0'ın altına düşmektedir. Grafik 5.16'da bu verginin refahı nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır.

GRAFİK 5.15 Üretici ve Tüketici Artığı.

GRAFİK 5.16 Verginin Refah Etkisi Üretici ve Tüketici Artığındaki Değişmeler.

Vergi öncesinde tüketici artığı AeP_0 üçgeninin alanına, üretici artığı ise P_0eB üçgeninin alanına eşittir. Birim başına e_1V kadarlık vergi uygulaması sonucu tüketici artığı D+E kadar azalmıştır. Üretici artığında ise F+G kadarlık azalma olmuştur. Hükümet D+F kadarlık vergi hasılatı sağlamasına rağmen daha az üretimden dolayı E+G alanı kadar refah kaybı doğmuştur. Dolayısıyla hem üreticilerin (G alanı kadar) hem de tüketicilerin (E alanı kadar) refah kaybı ortaya çıkmıştır.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Türkiye'de uzun yıllardan bu yana tarım sektörü destekleme alımları ve taban fiyatı uygulamaları ile desteklenmektedir. Özellikle buğday, şeker pancarı, pamuk ve fındık gibi stratejik kabul edilen ürünlerde verilen bu desteğin, uzun yılardan beri bütçe açığının temel nedenlerinden biri olduğu ve yaşanan makroekonomik istikrarsızlıklarda da payının olduğu öne sürülmektedir. Türk tarımında uygulanan taban fiyatı ve destekleme alımı politikalarının tarımsal ürünler piyasasında ne tür olumsuzluklara neden olacağını ve bunların ortadan kaldırılabilmesi için destek mekanizmasının nasıl çalışması gerektiğini açıklayabilir misiniz?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Hükümetlerin uygulamış oldukları fiyat kontrol politikalarından, denge fiyatını yüksek bulan tüketicileri desteklemek amacıyla aşağıdakilerden hangisini uygulanmaktadır?**
   a. Taban fiyat uygulama
   b. Tavan fiyat uygulaması
   c. Ad valorem vergi uygulaması
   d. Spesifik vergi uygulaması
   e. Miktar kontrolleri

2. **Hükümetlerin mal ve hizmet arz edenleri korumak amacıyla asgari fiyatı belirlemesi aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?**
   a. Üretim kotaları
   b. Miktar kotaları
   c. İthalat kotaları
   d. Taban fiyat uygulaması
   e. Tavan fiyat uygulaması

3. Devletin bazı tarım ürünleri için belirlediği taban fiyatlar, piyasada oluşan denge fiyatının üzerinde ise aşağıdaki durumlardan hangisi ortaya çıkar?

a. Kıtlık
b. Artık
c. Üretici dengesi
d. Tüketici dengesi
c. Karaborsa

4. Aşağıdakilerden hangisi tavan fiyat uygulamasına örnektir?

a. Kira kontrolleri
b. Asgari ücret
c. Üretim kotaları
d. Tarımsal destekleme
e. İthalat kotaları

5. Aşağıdakilerden hangisi taban fiyat uygulamasına örnektir?

a. Kira kontrolleri
b. Vergiler
c. Asgari ücret
d. Üretim kotaları
e. İthalat kotaları

6. Tüketicin bir mal için ödemeyi arzu ettiği fiyat ile gerçekte ödediği fiyat arasındaki fark aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Refah
b. Marjinal fayda
c. Toplam fayda
d. Tüketici artığı
e. Üretici artığı

7. Aşağıdakilerden hangisi gelirin belli bir yüzdesi şeklinde alınan vergidir?

a. Dolaylı vergi
b. Dolaysız vergi
c. Ad valorem vergi
d. Katma değer vergi
e. Spesifik vergi

8. Aşağıdakilerden hangisi gelirin belli bir miktarı üzerinden alınan vergidir?
a. Dolaylı vergi
b. Dolaysız vergi
c. Ad valorem vergi
d. Katma değer vergi
e. Spesifik vergi

9. Miktar üzerinden alınan vergi, tüketicinin ödemesi ile üreticinin ödemesi sonuçları açısından karşılaştırıldığında aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
a. Tüketicilerin vergi yükü artar
b. Tüketicilerin vergi yükü azalır
c. Üreticilerin vergi yükü artar
d. Üreticilerin vergi yükü azalır
e. Vergi yüklerinde bir değişiklik olmaz

10. Vergi ödemesi gereken kişinin piyasa mekanizmasından yararlanarak bunu bir başka kişi ya da kuruma aktarması aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?
a. Vergiden kaçınma
b. Verginin yansıması
c. Vergi mükellefiyeti
d. Vergi kaydırma
e. Vergi kaçırma

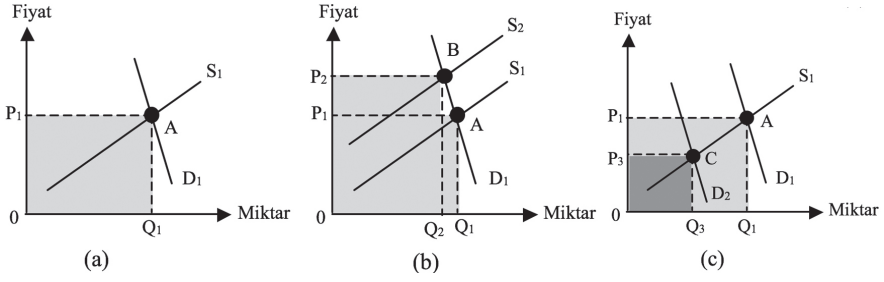
CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Bu sorunun cevabı talebin fiyat esnekliği kavramında yatmaktadır. Neden bu önerinin yapıldığını kavrayabilmek için devlet müdahalesi olmaması durumunda piyasayı inceleyelim. Buna göre uyuşturucu piyasasında denge, aşağıda yer alan grafiğin a bölümüne göre A noktasında sağlanmakta ve denge fiyatı P_1, denge miktarı ise Q_1 olarak belirlenmektedir. Denge koşulları altında piyasada gerçekleşen işlem hacmi, yani uyuşturucu için tüketicilerin yaptığı toplam harcama $P_1 \times Q_1$ kadar olacaktır. Bu harcama miktarı grafikteki taralı alan ile gösterilmektedir. Grafiğin b bölümünde çeşitli yöntemlerin kullanılması ile arzın sınırlandırılmasının yaratacağı etkiler gösterilmektedir. Örneğin gümrüklerdeki kontrollerin yoğunlaştırılması, uyuşturucu tacirlerine verilen cezaların arttırılması ve üretimin gerçekleştirildiği ülkelerde

üretimin sınırlandırılması için diplomatik çabaların arttırılması gibi önlemlerle arzın azaldığını kabul edelim. Bu durum grafikte S_1 eğrisinin S_2 konumuna gelmesi ile gösterilmektedir. Ortaya çıkan yeni dengede denge fiyatı P_2'ye yükselmekte, denge miktarı ise Q_2'ye düşmektedir. Dikkat ederseniz arza getirilen kısıtlamalar, piyasada alınıp satılan uyuşturucu miktarını azaltma konusunda başarılı olursa bu denge fiyatının artacağı anlamına gelmektedir. Şimdi olayın bir başka boyutuna bakalım: Uyuşturucu bağımlılık yaratan bir alışkanlık olduğu için talebin fiyat esnekliği serttir, yani inelastik talep söz konusudur. Bilindiği gibi bu durumda fiyattaki artış toplam harcamayı arttırır. Nitekim şekilde daha koyu renk alanla gösterilen $P_2 \times Q_2$ miktarı başlangıçtakine göre daha büyüktür. Uyuşturucuya yapılan toplam harcamalardaki bu artış toplum açısından çok ciddi sonuçlar doğuracaktır. Zira uyuşturucu bağımlılarının çok büyük bir kısmı, bu alışkanlıklarının getirdiği harcamayı suç işleyerek finanse etmektedirler. Buna göre işlenen suçlarda artış ortaya çıkması yüksek bir olasılıktır. Öte yandan bu durum uyuşturucu tacirlerinin toplam gelirini de arttıracağı için daha organize suç şebekelerinin doğmasına yol açar.

Uyuşturucu talebinin inelastik olması, ekonomistleri arzı kısıtlayan politikalar yerine talebi azaltan politikalar önermeye yöneltmektedir. Bu önlemler arasında kullanıcılara uygulanan cezaların arttırılması, uyuşturucu karşıtı kampanyaların yoğunlaştırılması ve bağımlılar için tedavi merkezlerinin sayısının arttırılması gibi önlemler sıralanabilir. Bu politikaların başarılı olması durumunda sonucun ne olacağı şeklin c bölümünde görülmektedir. Talep eğrisi sola doğru kayarak D_1 konumundan D_2 konumuna geleceği için denge fiyatı P_1'den P_3e düşmekte ve denge miktarı Q_1den Q_3'e gerilemektedir. Buna paralel olarak şekilde daha koyu renk alanla gösterilen toplam harcama miktarı başlangıçtakine göre daha küçük olmaktadır. Bu da daha önce sözü edilen olumsuzlukların azalması anlamına gelir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

a. Daha önceki bölümde öğrendiğimiz arz esnekliği formülünden yararlanarak,

$$e^S = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}} \Rightarrow 1{,}5 = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{-0{,}20} \Rightarrow \frac{\Delta Q}{Q} = -0{,}30\,(-\%30)$$

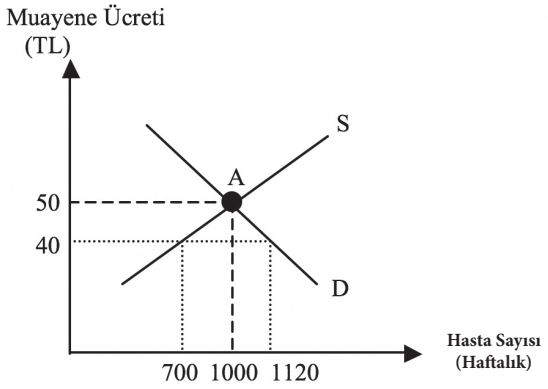
elde edilir. Yani, özel hastaneler tarafından sunulan sağlık hizmetleri arzı %30 oranında azalacaktır.

b. Daha önceki bölümde öğrendiğimiz talep esnekliği formülünden yararlanarak,

$$e^D = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}} \Rightarrow -0{,}60 = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{-0{,}20} \Rightarrow \frac{\Delta Q}{Q} = 0{,}12\,(\%12)$$

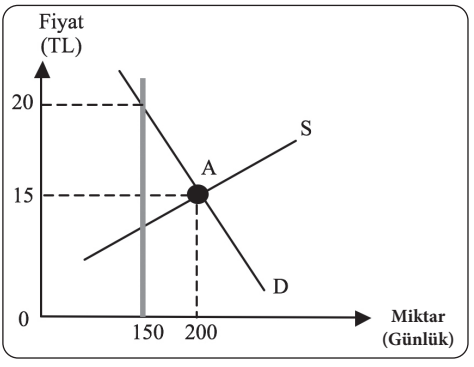
elde edilir. Yani, özel hastaneler tarafından sunulan sağlık hizmetlerine olan talep %12 oranında artacaktır.

c. Aşağıda yer alan grafikte başlangıçtaki (devlet müdahalesinden önceki) denge noktası A ile gösterilmektedir. Bu noktanın ifade ettiği hasta başına muayene ücreti (fiyat) 50 TL'dir ve hastane bu fiyattan haftada 1000 hastaya hizmet sunmaktadır. Devletin piyasaya müdahale etmesi ile mevcut 50 TL'lik denge muayene ücreti %20 oranında düşürülerek 40 TL'ye indirilmekte ve bu fiyat maksimum muayene ücreti olarak uygulanmaktadır. Yukarıda hesapladığımız değerlerden yola çıkarsak, bu tavan fiyat düzeyinde hastanenin muayene edeceği hasta sayısı haftada 1000 adetten %30 oranında azalarak 700 hastaya, bu hastanede muayene olmak isteyen hastaların sayısı %12 artarak 1120 hastaya çıkar.

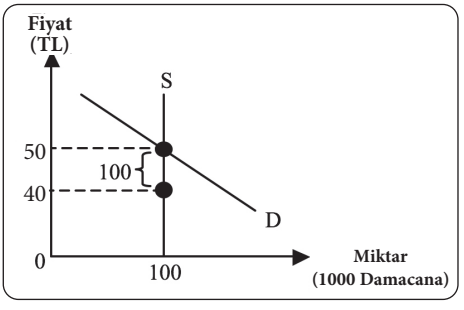
d. Tavan fiyat uygulaması bu hastane için bir arz açığı (ya da talep fazlası) sorununu doğurmuştur. Bu durum özel hastanelerden pek görmeye alışmadığımız görüntüler yaratacaktır: Kuyruklar. Tıpkı günümüzde kamu hastanelerinde olduğu gibi sabahın erken saatlerinden itibaren kuyruklara giren insanlar ilk 100 kişi arasında olmak için çabalayacaklardır (haftada 700 kişinin muayene ediliyorsa bu günde 100 hasta anlamına gelmektedir).
e. Bu durumda hastane sunduğu yan hizmetlerin fiyatını arttırmayı deneyebilir. Örneğin röntgen ücretlerinin veya tahlil ücretlerinin arttırılması gibi.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Bir berber günde en fazla 10 kişiyi tıraş edebiliyorsa ve 15 adet lisans verilecekse bu kentte günde en fazla 150 kişi saç tıraşı olabilecektir. Yani yerel yönetim lisanslama zorunluluğu getirerek ve lisans sayısını kısıtlayarak saç kesim hizmeti üzerine miktar kontrolü koymuş demektir. Bunu bir grafik yardımıyla açıklarsak, başlangıçtaki denge A noktasında sağlanmakta ve 15 TL'lik fiyattan günde 200 kişi bu hizmetten yararlanmaktadır. Yerel yönetim tarafından getirilen lisans sınırlaması sonucu bu hizmetten yararlanacakların sayısı 150 kişi ile sınırlandırılmıştır. Miktar ekseninden çizilen dik doğru bu sınırlamayı ifade eder. Sonuçta daha az kişi (150), daha yüksek bir bedel ödeyerek (20 TL) bu hizmeti kullanmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

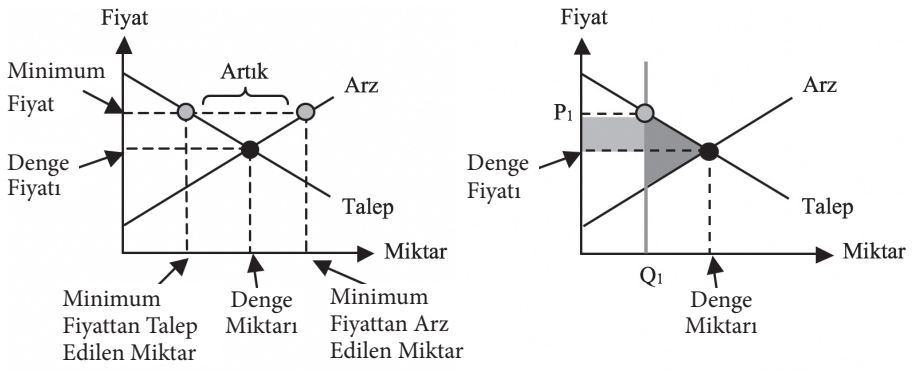

Yerel yönetim akan su miktarını azaltma veya arttırma olanağına sahip olmadığı için günlük arz miktarı 100 bin damacanada sabittir. Bir diğer deyişle, arz eğrisinin fiyat esnekliği sıfırdır. Bu durum yandaki grafikte 100 bin damacana düzeyinde çizilen dik doğru ile gösterilmektedir. Talep eğrisi de göz önüne alındığında, denge A noktasında sağlanmakta ve yerel yönetim tanesi 50 liradan 100 bin damacana suyun tamamını satarak günde 5 milyon TL gelir sağlar. Bu durumda damacana başına 10 liralık bandrol uygulanırsa (bir diğer

deyişle vergi getirilirse) arz eğrisi değişmeyecektir. Zira mevcut teknolojik olanaklarla fiyat düşse bile 100 bin damacana su şişelenmeye devam edecektir. Ancak tüketiciler bu miktar suyu fiyat 50 lira iken tüketmektedirler. Bu nedenle üretilen 100 bin damacana suyun satılabilmesi için getirilen ek maliyetin tamamı yerel yönetim tarafından üstlenilecektir. Dikkat edilirse yerel yönetimin elde ettiği toplam gelir azalmaktadır. Çünkü su satışından yine 5 milyon TL gelir elde edilecek, ancak bunun 1 milyon TL'si Sağlık Bakanlığına aktarılacaktır. Görüldüğü gibi bandrol bedeli tamamen yerel yönetim tarafından üstlenilmiştir.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Taban fiyatı uygulaması Türk tüketiciler için tarımsal ürünlerin fiyatının yükselmesi demektir. Aşağıda yer alan grafiğin a bölümünde taban fiyatının bir arz fazlasına neden olacağı gösterilmektedir. Bu durumda devlet, fiyatın sürekli olarak yüksek düzeyde tutulabilmesi için söz konusu arz fazlasını satın almalıdır ve doğal olarak bundan doğan maliyet vergi ödeyenlere yansımaktadır. Oysa vergi ödeyenlere yüklenen bu maliyetin hafifletilebilmesi için arz fazlasının ortadan kaldırılması lazımdır. Devlet bunu sağlayabilmek amacıyla ekim yapılabilecek alanları sınırlandırabilir. Örneğin devlet uygulanacak ekim alanları düzenleme programı çerçevesinde, fiyat desteğinin sürdürülebilmesi için çiftçilerle anlaşarak ekim alanlarını sınırlandırabilir. Bu durumda arz fazlası ortadan kalkacak ve devlet bütçe gelirlerinden tarım kesimine kaynak aktarmaktan kurtulacaktır. Bu türden bir politikanın etkileri aşağıdaki grafiğimizin b bölümünde gösterilmektedir. Üretilebilecek miktara getirilen Q_1 kadarlık sınırlama bu üretim düzeyinde çizilen dik doğru ile gösterilmektedir. Üretime konulan bu kısıtlama piyasada P_1 gibi bir fiyat oluşumuna yol açmaktadır. Dikkat edilirse bu fiyat taban fiyatına eşit, ancak devlet müdahalesi olmaması durumunda gerçekleşecek fiyattan yüksektir. Vergi ödeyenlere yüklenen maliyet ortadan kalkmasına rağmen izlenen

bu politika da tüketicilere maliyet getirmektedir. Zira tüketiciler hem daha az ürün tüketebilmekte, hem de buna daha yüksek bir bedel ödemektedirler. Tüketicilerin uğradığı refah kaybı taralı olarak gösterilen bölge kadar olmaktadır. Ancak tüketicilerin uğradığı refah kaybı üreticilerin rantındaki artışla dengelendiği için toplumun net refahında bir değişme olmamaktadır. Eğer çiftçiler ortalama bir tüketiciden daha zengin iseler sözü edilen bu rant transferi gelir dağılımını daha da bozucu bir etki yaratır.

NE ÖĞRENDİK?

1.b	2.d	3.b	4.a	5.c	6.d	7.c	8.e	9.e	10.b

BÖLÜM 6
ÜRETİM VE MALİYETLERİ

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Yandaki fotoğraflarda İstanbul'un 50 sene önceki ve bugünkü hali yer alıyor. İki fotoğraf arasındaki 7 farkı bulun türünden bir oyun oynasaydık, dikkatimizi çeken ilk fark dev binaların İstanbul'un silüetine eklenmesi olacaktır. Şehir plancıları ve Mimarlar Odası bu gelişmeye karşı çıkmalarına, bazı yüksek binalar mahkemelik olmasına ve İstanbul ciddi bir deprem riski taşımasına rağmen gökdelenler yükselmeye devam ediyor. Bu türden yüksek binaların yaygınlaşma sebebi, takdir edersiniz ki bir modernlik gösterisi veya moda değildir. Sizce İstanbul'da binaların gittikçe yükselme sebebi ne olabilir? Neden küçük bir Anadolu kentinde bu kadar yüksek binalar göremiyoruz da, büyük kentlerde bu binalarla karşılaşıyoruz?

GİRİŞ

Günlük hayatta gerçekleşen ekonomik faaliyet ve olayların açıklanmasında arz ve talep modellerinden sıklıkla faydalanılmaktadır. Talep modelleri bir mal veya hizmeti tüketim amaçlı satın almak isteyenlerin (tüketicilerin) davranışlarının açıklanmasında kullanılırken, arz modelleri bir mal veya hizmeti satmak amacıyla üretenlerin (üreticilerin veya firmaların) davranışlarının açıklanmasında kullanılmaktadır. Herhangi bir piyasa yapısı içinde faaliyet gösteren bir firmayı söz konusu piyasada faaliyette bulunmaya motive eden temel unsur kârını en yüksek düzeye çıkarma (kar maksimizasyonu) güdüsüdür. Bir firmanın elde edebileceği kar düzeyini belirgin kı-

lan iki ana bileşen vardır. Bunlar firmanın hasılat yapısı ile maliyet yapısıdır. Firma kârını en yüksek düzeye çıkarabilmek için bir yandan firmanın kar yapısı üzerinde pozitif (olumlu) yönde katkı sağlayan hasılatlarını arttırmaya çalışırken diğer yandan firmanın kar yapısı üzerinde negatif (olumsuz) yönde katkı sağlayan maliyetlerini azaltmaya çalışacaktır.

ÜRETİM VE ÜRETİM FONKSİYONU

İnsan ihtiyaçlarını doğrudan veya dolaylı bir biçimde gidermeye yönelik mal ve hizmetleri sunma çabasına ***üretim*** denir. İnsan ihtiyaçlarını karşılayacak olan mal ve hizmetlerin üretimini gerçekleştirip satışa sunan ekonomik birime de ***firma*** denir. Piyasada faaliyet gösteren firmalar farklı büyüklüklerde olabilirler. Firma en basiti ile bir büfe olabileceği gibi bünyesinde birçok firmayı barındıran dev bir holding de olabilir. Firmalar piyasaya sunduğu mal ve hizmetlerin üretimlerini bir takım maliyetlere katlanarak gerçekleştirmektedirler. Kar maksimizasyonu güdüsü ile hareket eden firmalar bu amacını gerçekleştirebilmek için üretimini gerçekleştirdikleri mal ve hizmetleri en düşük maliyetle üretip sunma çabası içindedirler. Firmaların üretip piyasaya sunacağı mal ve hizmetlerin düzeyini (miktarını) söz konusu mal ve hizmetlerin üretimi için katlanacakları maliyetler ile mal ve hizmetin piyasadaki satış fiyatı belirler.

Firmalar üretimini gerçekleştirip sattıkları mal ve hizmetler karşılığında bir parasal gelir (kar) elde ediyor iken söz konusu mal ve hizmetleri satın alıp kullanan tüketiciler ise belli bir fayda elde etmektedirler. Örneğin yemek açlık ihtiyacını; su susuzluk ihtiyacını; kitap bilgi ihtiyacını; otel dinlenme ihtiyacını; otobüs ulaşım ihtiyacını; sinema eğlence ihtiyacını giderdiğinden dolayı bu mal ve hizmetleri satın alıp kullanan tüketiciler belli bir fayda elde etmektedirler.

Belli bir mal veya hizmetin üretimine yönelik olarak üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak) üretim sürecinde kullanılması sonucunda elde edilen çıktıya ***ürün*** denir. Hammadde veya ara malları üretim sürecinde kullanıp fiziksel şekil ve görünümlerini değiştirip yeni bir ürün elde etmeye ***imalat*** denir. İmalata dayalı üretim şekil faydası sağlar. Üretim sürecini sadece üretim faktörlerinin fiziksel şekil ve görünümlerinin değişime uğradığı bir süreçtir şeklinde dar bir anlam ve tanımın içine oturtmamak gerekir. *Örneğin elde edilen ürünün bir yerden başka yere taşınması da üretimdir ve böyle bir durumda* ***yer faydası*** *sağlanmış olunur; bir ürünün stoklanarak en çok istenildiği anda satıcıya hazır hale getirilmesi de* ***zaman faydası*** *sağlaması yönünden yine üretim olarak değerlendirilir; bir satış işlemi de üretimdir çünkü burada ürüne en fazla değer veren kişilerin buna sahip olması* ***mülkiyet faydası*** *sağlamaktadır.*

Üretim sürecinin temel birimi firmadır. Firmalar belli bir ürünün üretimi için gerekli olan üretim faktörlerini (girdilerini) satın alıp bir araya getirirler. Teknolojinin veri olduğu durumda, belli bir zaman dilimi içinde üretilecek olan ürün miktarını söz

konusu zaman dilimi içinde üretim sürecinde kullanılan üretim faktörlerinin miktarı belirler. Dolayısıyla teknolojinin veri olduğu durumda, bir ürünün üretim miktarının arttırılması ancak üretim sürecinde kullanılan üretim faktörlerinin miktarının arttırılması ile mümkündür. Üretim faktörleri ile elde edilen ürün miktarı arasındaki bu bağlılık ilişkisi bir fonksiyon ile ifade edilebilir. Bu fonksiyon üretim fonksiyonu olarak adlandırılır. Belli bir teknoloji düzeyi dahilinde, alternatif girdi bileşenlerine tekabül eden maksimum çıktı düzeyleri arasındaki teknik ilişkiyi gösteren fonksiyona ***üretim fonksiyonu*** denir ve Q kısaltması ile gösterilir. Üretim fonksiyonu aşağıdaki kapalı fonksiyon yardımıyla gösterilebilir:

$$Q^* = f(L, K, T, t)$$

Yukarıda verilen kapalı üretim fonksiyonunun belirttiği gibi herhangi bir firmanın gerçekleştirebileceği maksimum üretim (çıktı) düzeyi; üretim sürecinde kullanılan emek (L), sermaye (K), doğal kaynak (T) ve teknoloji (t) düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla üretim miktarı bu dört girdinin bir fonksiyonu olacaktır.

Firma üretim düzeyini arttırabilmek için üretim sürecinde kullandığı girdileri arttırmak zorundadır. Fakat bazı girdilerin üretim sürecinde kullanılan miktarlarını hemen arttırmak mümkün olmayabilir. Bu duruma en güzel örnek olarak sermaye (K) diğer bir deyişle fabrika üretim kapasitesini verebiliriz. Bir firma ürettiği ürüne ilişkin oluşacak olan bir talep artışını karşılamak için hemen yeni bir fabrika kurup söz konusu fabrikanın içini yeni makine ve teçhizat ile donatıp üretim kapasitesini arttıramaz. Çünkü üretim kapasitesini arttırma diğer bir ifadeyle yeni bir fabrika kurma belli bir zaman gerektirir ve firma bu zaman diliminin sonrasında ancak üretim kapasitesini arttırabilir. Firma artan talebi karşılamak için üretim kapasitesini hemen arttıramaz iken hemen daha fazla işgücü çalıştırabilir. Madem üretim sürecinde kullanılan bazı girdilerin miktarını hemen arttırmak mümkün değil ise bu bağlamda girdileri sabit ve değişken girdiler olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz.

Belli bir zaman dilimi için üretilen ürün miktarındaki değişime karşın üretim sürecinde kullanılan miktarları değişmeyen girdilere ***sabit girdiler*** denir. Diğer taraftan her bir zaman dilimi için üretilen ürün miktarındaki değişime karşın üretim sürecinde kullanılan miktarları değişen girdilere ***değişken girdiler*** denir. Değişken ve sabit girdiler arasında ayrım yaparken, zamanın önemini de vurgulamak gerekir. Mesela yukarıda belirttiğimiz gibi kısa bir zaman dilimi içinde firmanın üretim kapasitesini arttırması olanaksız olduğundan sermaye (K) girdisi bu kısa dönem içinde sabit bir girdi iken uzun bir zaman dilimi içinde (uzun dönemde) firma mevcut fabrikasını genişleterek veya ilave yeni bir fabrika kurarak üretim kapasitesini arttırma imkanına kavuşacağı için sermaye (K) girdisi uzun dönemde değişken bir girdiye dönüşür. Dolayısıyla kısa döneminin sabit girdileri uzun dönemde değişken girdiye dönüşür. Zaman işin içine girdiği için kısa dönem ve uzun dönem üretim analizleri ayrı ayrı yapılmalıdır.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Yukarıdaki analizde, firmanın üretim ve üretim süreci ile ilgili karar alırken kar maksimizasyonu amacını öne çıkartacağını kabul ettik. Bir diğer deyişle, firmanın karı paylaşan sahipleri adına, kar maksimizasyonu amacı ile yönetileceğini varsaydık. Günümüzde büyük şirketlerin yönetimi profesyonel yöneticilere devredilmekte ve bu yöneticiler de diğer çalışanları istihdam etmektedir. Yöneticilerin ve diğer çalışanların firma sahiplerinin arzuladığı gibi kar maksimizasyonu amacı ile çalışacaklarından nasıl emin olabiliriz? Yöneticiler ve diğer çalışanlar kendi çıkarlarını gözeterek firmanın kârının azalmasına yol açabilirler mi?

KISA DÖNEMDE ÜRETİM

Yukarıda üretim fonksiyonunu birden fazla girdinin bir fonksiyonu şeklinde ifade etmiştik. Üretim olgusuna ait temel kavramları daha kolay açıklayabilmek için üretim fonksiyonunda yer alan bu girdilerin tamamının değişken girdi durumunda olduğu uzun dönem analizi yerine sadece bir girdinin değişken girdi olduğu ve diğer geriye kalan tüm girdilerin sabit girdiler olduğu kısa dönem analizinden faydalanmak daha doğru olacaktır. ***Kısa dönem,*** üretim fonksiyonunda yer alan girdilerden sadece bir tanesinin üretim ile birlikte değiştirilebildiği ve geriye kalan diğerlerinin değiştirilemediği zaman dilimini ifade eder. Kısa dönem analizimize ilişkin açıklamaları yaparken, üretim faktörlerinden sermaye ve doğanın sabit olduğu varsayılacaktır. Bu bağlamda teknolojinin veri olduğu durumda, kısa döneme ilişkin analizde kullanacağımız tek değişken girdimiz emek (işgücü) miktarıdır. Böylece kısa dönemde, firmanın üretim (çıktı) düzeyini arttırabilmesi ancak ve ancak üretim sürecinde kullanılan emek miktarındaki artışa bağlı olacaktır. Bundan dolayı firma, emek girdisinin verimliliğine bağlı olarak yapacağı üretim düzeyini belirleyecektir.

Toplam, Ortalama ve Marjinal Fiziksel Ürün

Üretim sürecinde kullanılan değişken girdinin farklı miktarlarına bağlı olarak elde edilen farklı üretim (çıktı) düzeylerine ***toplam fiziksel ürün*** denir ve TPP kısaltması ile gösterilir. Emek girdisine ilişkin toplam fiziksel ürün TPP_L kısaltması ile gösterilmektedir ve bu kısaltma emeğin toplam fiziksel ürünü şeklinde okunur. Emek girdisi ile emek girdisine ait toplam fiziksel ürün (TPP_L) düzeyi arasındaki ilişki bir tablo,

grafik veya fonksiyonla açıklanmaktadır. Burada belli bir ürüne ilişkin gerçekleştirilen fiziksel üretimler miktar cinsinden ölçümlenir iken söz konusu fiziksel üretimlerin parasal olarak ölçümlenmesi (parasal değere dönüşmesi) ancak bu ürünün piyasada cari fiyatlardan satılmasıyla mümkündür.

Kısa dönemde diğer girdiler sabitken (yani diğer girdilerin üretimde kullanılan miktarları üretim düzeyinde meydana gelecek olan artış veya azalışlar karşısında değişmiyor iken) üretim sürecinde değişken girdi olarak sadece emek kullanılmaktadır. Üretimde kullanılan emek miktarı sıfırken gerçekleşen üretim düzeyi de sıfır olmaktadır. Dolayısıyla üretilen ürün miktarı, sıfır düzeyinden başlayarak üretimde kullanılan emek miktarındaki artışla birlikte artmaya başlar. Üretimde kullanılan emek girdisinin artan miktarları karşısında, üretilen ürün miktarı önce artarak artmakta ve emek girdisinin belli bir düzeyinden sonra ise azalarak artmaktadır. Hatta emek girdi miktarı gereğinden fazla arttırılırsa üretim düzeyi artmak yerine azalmaya başlayabilir.

Üretimin ilk aşamalarında bir birim değişken girdi (emek girdisi) başına düşen sabit girdi miktarı fazla olduğundan dolayı üretimin bu başlangıç düzeyinde sabit girdilerden bir kısmı hiç kullanılmamış (atıl kalmış) olacaktır. Böyle bir durumda üretimde kullanılacak her bir birim ilave değişken girdi bir yandan atıl kalan kapasitenin kullanılmasına olanak verirken, diğer yandan uzmanlaşmayı arttıracağından dolayı üretim düzeyi daha fazla artacaktır. Bu durumda diğer değişkenler sabitken, belli bir üretim düzeyine ulaşıncaya kadar, bir birim değişken girdi miktarı başına artan verimler söz konusudur. Ancak değişken girdi ile sabit girdiler arasında optimal (en uygun) bileşime (kombinasyona) ulaşıldıktan sonra, değişken girdinin üretimde kullanılan miktarında artışa devam edilirse, değişken girdi başına düşen sabit girdi miktarı azalacaktır ve buda bir birim değişken girdi başına verimin azalmasına yol açacaktır. Bu durum ekonomi literatüründe *azalan verimler kanunu* olarak adlandırılır.

Azalan verimler kanunu, diğer üretim faktörlerinin üretimde kullanılan miktarları sabit iken sadece tek bir üretim faktörünün üretimde kullanılan miktarı arttırılırsa, söz konusu üretim faktörünün her bir ilave biriminin toplam üretim düzeyine sağladığı katkı miktarlarının başlangıçta belli bir noktaya kadar arttığı ve daha sonrasında sürekli azaldığı durumu ifade eder. Hatta değişken girdinin üretimde kullanılan miktarı gereğinden fazla arttırılırsa üretim düzeyi artmak yerine azalmaya başlar ve bu durumda değişken girdinin verimi negatif olur. Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bir üretim sürecinde azalan verimler kanununun gözlemlenebilmesi için teknolojinin veri ve diğer girdilerin üretimde kullanılan miktarları sabit iken üretim sürecinin tek değişken girdisi olan emek girdisinin üretimde kullanılan miktarının artması gerekir. Azalan verimler kanunu, firmanın sürekli olarak değişken girdinin üretimde kullanılan miktarını arttırması durumunda, marjinal fiziksel ürün ve toplam fiziksel ürün eğrilerinin alacağı şekilleri göstermesi bakımından önem arz eder.

Bir firma üretim sürecinde her ilave bir birimlik işgücünü (emeği) istihdam etmeden önce ilave edeceği bu bir birimlik işgücünün toplam üretime (toplam fiziksel ürüne) kaç birimlik bir katkı sağlayacağı sorusuna cevap arar. Diğer bir ifadeyle firma her ilave bir birimlik işgücü karşılığında elde edeceği marjinal fiziksel ürün miktarını yani emeğin verimliliğini bilmek ister. ***Marjinal fiziksel ürün***, diğer girdilerin üretim sürecinde kullanılan miktarları sabitken, üretim sürecinde kullanılan işgücü (emek) miktarındaki bir birimlik değişmenin (ΔL=1) toplam ürün miktarında meydana getirdiği değişim (ΔQ) olarak tanımlanabilir. İşgücü (emek) girdisine ilişkin marjinal fiziksel ürün kısaltmasıyla gösterilir ve bu kısaltma emeğin marjinal fiziksel ürünü şeklinde okunur. Emeğin marjinal fiziksel ürünü (MPP_L), emek girdisine ait verimlilik düzeyinin nasıl bir seyir izlediğini gösterir, bundan dolayı da emeğin marjinal verimliliği (MP_L) olarak da adlandırılmaktadır. Emeğin marjinal fiziksel ürününe ilişkin formül aşağıdaki eşitlik tarafından verilmektedir.

$$MPP_L = \frac{\Delta TPP_L}{\Delta L} = \frac{\textit{Emeğin Toplam Fiziksel Ürünündeki Değişim}}{\textit{Emek Girdisindeki Değişim}}$$

Yukarıdaki formülde kullanılan işareti delta diye okunur ve bu işaret formülde önünde yer aldığı ifadede meydana gelen değişim durumunu temsil eder.

Emeğin ortalama fiziksel ürünü, bir birim emek girdisi başına düşen ürün (üretim) miktarı olarak tanımlanır. Emeğin ortalama fiziksel ürünü APP_L kısaltması ile gösterilir. Emeğin ortalama fiziksel ürün miktarı, emeğin toplam fiziksel ürününün üretim sürecinde kullanılan toplam emek miktarına oranlamasıyla hesaplanır. Emeğin ortalama fiziksel ürünü aşağıdaki formül tarafından verilir.

$$APP_L = \frac{TPP_L}{L} = \frac{\textit{Emeğin Toplam Fiziksel Ürünü}}{\textit{Üretimde Kullanılan Toplam Emek Girdisi}}$$

Genelde üretim faktörünün verimliliği ile söz konusu üretim faktörüne ait ortalama fiziksel ürün anlatılmak istenmektedir. Bir firmada verim artışının sağlandığını söylemekle, söz konusu firmada bir birim üretim faktörü başına düşen üretim miktarının (ortalama ürün miktarının) arttığı anlaşılmaktadır. Bunun uygulamada bu şekilde algılanması, birazda ortalama ürün miktarının (ortalama verimliliğin) kolay ölçümlenebilmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Firma için üretim sürecinde ilave işgücü (emek) girdilerini kullanmadan önce ortalama verimliliğin seviyesini ve yönünü bilmek önem arz eder. Firma, bu ilave işgücü girdisi ile birlikte üretim (çıktı) düzeyinin oransal olarak nasıl etkileneceğini bilmek isteyecektir. Böylelikle firma bunu bilmiş olmakla, ilave işgücünün ortalama verimliliği nasıl etkilediği belirlenmiş olacaktır.

TPP_L, APP_L ve MPP_L Eğrilerinin Grafiksel Gösterimi

Grafik 6.1, X firmasına ait emeğin toplam fiziksel ürününe (TPP_L), emeğin marjinal fiziksel ürününe (MPP_L) ve emeğin ortalama fiziksel ürününe (APP_L) ilişkin eğrileri ve bu eğrilerin artan, azalan ve negatif verim bölgelerini göstermektedir. Bu eğrilerin elde edilmesinde kullanılan veriler Tablo 6.1'de gösterilmektedir.

Tablo 6.1 incelendiğinde, X firmasının ulaştığı en yüksek toplam fiziksel ürün düzeyi 168 birim olduğu görülmektedir. Bu 168 birimlik üretim düzeyini firma 8 birimlik emek girdisi kullanarak elde etmektedir. 8 birimlik emek girdisi karşılığında elde edilen bu 168 birimlik üretim düzeyi Grafik 6.1'in üst panelinde TPP_L eğrisi üzerinde gösterilmektedir ve bu 168 birimlik üretim düzeyi firmanın emek girdisini kullanarak ulaşabileceği en yüksek üretim düzeyidir.

Üçüncü birim emek girdisi de dahil olmak üzere, 0 ile üçüncü birim emek girdileri arasındaki birinci, ikinci ve üçüncü emek miktarlarının marjinal verimlilikleri bir önceki düzeylere göre fazla olduğu için bu aralıkta toplam ürün miktarı her seferinde artan miktarlarda artmaktadır. Dolayısıyla bu 0 ile 3 birimlik girdi düzeyi aralığında, her ilave bir birimlik emek girdisine ilişkin marjinal fiziksel ürün miktarı bir önceki emek girdi düzeyine göre daha fazla olmaktadır. Yani bu aralıkta emeğin marjinal verimliliği her bir birim ilave emek girdisi için bir öncekine göre artmaktadır. Bundan dolayı bu aralık içinde kalan bölge ***artan marjinal verimlilik*** bölgesi olarak adlandırılır. Grafik 6.1'in alt panelinde bu durumu grafiksel olarak gösteren marjinal fiziksel ürün (MPP_L) eğrisi de bu aralıkta sürekli artan bir eğri şeklindedir. Ayrıca bu aralıkta toplam fiziksel ürün eğrisi (TPP_L) artarak artan bir eğri görünümündedir.

TABLO 6.1 X Firmasının TPPl, MPPl ve APP'sinin Emek Girdisiyle İlişkisi.

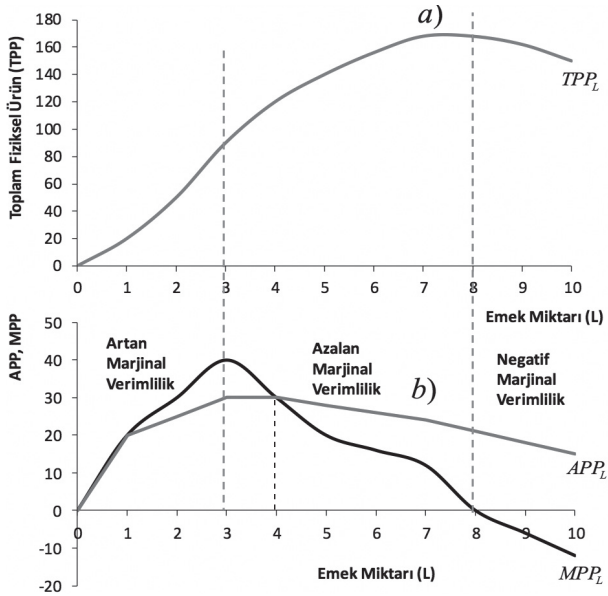
Emek Miktarı (L)	Toplam Fiziksel Ürün (TPP_L)	Marjinal Fiziksel Ürün (MPP_L)	Ortalama Fiziksel Ürün (APP_L)
0	0	-	∞
1	20	20	20
2	50	30	25
3	90	40	30
4	120	30	30
5	140	20	28
6	156	16	26
7	168	12	24
8	168	0	21
9	162	-6	18
10	150	-12	15

Ancak üçüncü birim emek girdisinden sonra üretim sürecine katılacak olan her bir birim ilave emek girdisi bir önceki emek girdisine göre daha az miktarlarda toplam üretim düzeyine katkıda bulunmaktadır. Fakat her defasında az miktarlarda da olsa toplam ürün düzeyinde artışa yol açtığından dolayı toplam fiziksel ürün (TPP_L) eğrisi artan bir eğri görünümündedir. Üçüncü birim emek girdisinden başlayarak sekizinci birim emek girdisine kadar, her bir sonraki emek girdisinin toplam üretime katkısı bir önceki emek girdisine göre daha az olmasına rağmen hala bu yapmış olduğu katkı düzeyleri pozitif miktarlarda gerçekleşmektedir. Bundan dolayı bu aralıkta toplam fiziksel ürün (TPP_L) eğrisi azalarak artmaktadır. Ayrıca bu aralıkta marjinal fiziksel ürün (MPP_L) eğrisi sürekli azalan bir eğri görünümündedir. Yani üçüncü birim emek girdisinden sonra başlayan emeğin marjinal verimliliğindeki azalış sekizinci birim emek girdisinde sıfır olmaktadır. Dolayısıyla bu aralığın içinde kalan bölge ***azalan marjinal verimlilik*** bölgesi olarak adlandırılır.

X firmasının 8 birim emek girdisi kullanarak ulaştığı 168 birimlik maksimum üretim düzeyinde emeğin marjinal fiziksel ürünü sıfırdır. Yani üretimde kullanılan emek miktarını 7 birimden 8 birime çıkardığımızda, emek girdisinde meydana gelen bu bir birimlik artışın toplam üretim düzeyine yaptığı katkı sıfırdır. Bunu formül yardımıyla aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

$$MPP_L = \frac{\Delta TPP_L}{\Delta L} = \frac{(TPP_8 - TPP_7)}{(8-7)} = \frac{(168-168)}{1} = 0$$

GRAFİK 6.1 Diğer Değişkenler Sabitken Emek Girdisinin Miktarı Değiştirilerek TPP_L, MPP_L ve APP_L Eğrilerinin Elde Edilişi

Emeğin marjinal fiziksel ürünün sıfır olduğu durum Grafik 6.1'in alt panelinde gösterilmektedir. Bu düzeyden sonra üretime katılacak her bir birim ilave emek girdisinin üretime katkısı negatif olacaktır. Mesela üretimde kullanılan girdi miktarını 8 birimden 9 birime çıkarırsak bu durumda emek girdisinde meydana gelen bu artışın üretime katkısı yani emeğin marjinal fiziksel ürünü (MPP_L) negatif olacaktır. Bu durumu formül yardımıyla aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

$$MPP_L = \frac{\Delta TPP_L}{\Delta L} = \frac{(TPP_9 - TPP_8)}{(9-8)} = \frac{(162-168)}{1} = -6$$

Dolayısıyla 8 birimlik emek girdi düzeyinden sonra üretim sürecine katılacak olan her bir birim ilave emek girdisinin toplam üretim düzeyine yapacağı katkı daima negatif olacaktır. 8 birimlik girdi düzeyi sonrası için emeğin marjinal fiziksel ürünü yani emeğin marjinal verimliliği daima negatif değerler aldığından bu 8 birimlik girdi düzeyinden sonraki bölge ***negatif marjinal verimlilik*** bölgesi olarak tanımlanır. Bu 8 birimlik girdi düzeyinden sonra toplam fiziksel ürün eğrisi (TPP_L) --azalan bir eğri şeklindedir.

Tablo 6.1'de verilen emeğin ortalama fiziksel ürün (APP_L) değerleri toplam fiziksel ürün (TPP_L) düzeyinin kullanılan girdi miktarına oranlanması sonrasında elde edilmişlerdir. Örneğin üçüncü, altıncı ve sekizinci birim emek girdileri için emeğin ortalama fiziksel ürün (APP_L) değerleri sırasıyla aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$APP_L = \frac{TPP_L}{L} = \frac{TPP_3}{3} = \frac{90}{3} = 30$$

$$APP_L = \frac{TPP_L}{L} = \frac{TPP_6}{6} = \frac{156}{6} = 26$$

$$APP_L = \frac{TPP_L}{L} = \frac{TPP_8}{8} = \frac{168}{8} = 21$$

Dördüncü birim emek girdisine kadar APP_L eğrisi artan bir eğri görünümünde iken bu girdi düzeyinden sonra azalan bir eğri görünümündedir.

Diğer taraftan ortalama fiziksel ürün (APP_L) ve marjinal fiziksel ürün (MPP_L) eğrileri arasında şöyle bir ilişki vardır: Eğer her bir emek girdisine ait marjinal fiziksel ürün düzeyi ortalama fiziksel ürün düzeyinin üzerinde (yani $MPP_L > APP_L$) ise bir birim emek başına düşen ürün miktarı yükselecektir; eğer her bir emek birimine ait marjinal fiziksel ürün düzeyi ortalama fiziksel ürün düzeyinin altında (yani $MPP_L < APP_L$) ise bir birim emek başına düşen ürün miktarı azalacaktır. Aynı zamanda marjinal fiziksel ürün eğrisi ortalama fiziksel ürün eğrisini, ortalama fiziksel ürün eğrisinin maksimuma ulaştığı noktada keser. Marjinal fiziksel ürün eğrisi maksimum seviyesine emek girdisinin üçüncü biriminde ulaşırken, ortalama fiziksel ürün eğrisi maksimum seviyesine emek girdisinin dördüncü biriminde ulaşmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Eskişehir'in merkezi bir semtinde faaliyet gösteren ve öğrencilerin yoğun olarak ilgi gösterdikleri küçük bir sandviç dükkanı bulunmaktadır. Bu dükkanda yapılan tüm sandviçler ısıtılarak müşterilere sunulmakta ve bu küçük dükkan yıllardan beri aynı mekanda faaliyet göstermektedir. Kitabınızın yazarları tarafından bu küçük sandviç dükkanında yapılan gözlemde, yandaki tabloda özetlenen sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışan Sayısı	Toplam Ürün (Saatte Üretilen Sandviç Miktarı)
0	0
1	10
2	25
3	35
4	40
5	42
6	42

Bu sandviç dükkanı için

a. Marjinal ürün ve ortalama ürün miktarlarını hesaplayınız.
b. Toplam ürün, ortalama ürün ve marjinal ürün grafiklerini çiziniz.
c. Azalan verimler hangi değişken girdi düzeyinde başlamaktadır?
d. Marjinal ürün ve ortalama ürün arasındaki ilişkiyi tartışınız.

UZUN DÖNEMDE ÜRETİM

Uzun dönemi kısa dönemden ayırt eden en belirgin özellik, uzun dönemde artık sabit girdi yoktur ve dolayısıyla tüm girdiler değişken girdi durumundadır. Uzun dönemde üretimde kullanılan tüm girdiler değişken girdiler olduğundan dolayı azalan verimler yasası bu dönemde geçerliliğini yitirir. Uzun dönemde tüm girdilerin miktarlarının değişebiliyor olması beraberinde ölçek ve ölçeğin verimi kavramlarını getirmektedir. Üretimde kullanılan tüm girdilerin miktarlarının aynı oranda artış veya azalış yönünde değişmesi üretim ölçeğinin de değişmesi anlamına gelir. Üretim ölçeğindeki bu değişimin toplam üretim düzeyi üzerindeki etkisine bakmak suretiyle ölçeğin verimi konusunda yargıda bulunulabilir. Ölçeğin verimine ilişkin üç ayrı olası durum söz konusudur ve bu durumlar: Ölçeğe göre sabit verim, ölçeğe göre artan verim ve ölçeğe göre azalan verimdir. Tüm üretim faktörlerinin (girdilerinin) aynı oranda arttırıldığı durumda toplam ürün miktarının ne oranda değişeceğini gösteren ölçüte ***ölçeğin verimi*** denir. Ölçeğin verimini şu şekilde formülleştirebiliriz:

$$\text{Ölçeğin Verimi} = \frac{\text{Toplam Ürün Düzeyindeki Yüzdesel Değişim}}{\text{Girdilerdeki Yüzdesel Değişim}}$$

Eğer bu oran; 1'e eşit çıkıyorsa üretimde ölçeğe göre sabit verim, 1'den küçük çıkıyorsa üretimde ölçeğe göre azalan verim, 1'den büyük çıkıyorsa üretimde ölçeğe göre artan verim var demektir.

Eğer üretim sürecinde tüm girdileri aynı oranda arttırdığımızda üretimdeki artışta girdilerdeki artışla aynı oranda gerçekleşiyor ise bu durumda ***ölçeğe göre sabit verim*** var demektir. Örneğin üretimde kullanılan tüm üretim faktörleri iki katına çıkarıldığında (%100 arttırıldığında), ürün miktarı da iki kat (%100) artıyorsa bu üretim sürecinde, ölçeğe göre sabit verim söz konusudur. Bunu ölçeğin verimi formülü ile hesaplarsak:

$$Ölçeğin\ Verimi = \frac{100}{100} = 1$$

Eğer üretim sürecinde tüm girdileri aynı oranda arttırdığımızda üretimdeki artış girdilerdeki artıştan daha fazla bir oranda gerçekleşiyor ise bu durumda ***ölçeğe göre artan verim*** var demektir. Örneğin üretimde kullanılan tüm üretim faktörleri iki katına çıkarıldığında, ürün miktarı üç kat artıyorsa veya girdiler %200 arttığında çıktı %300 artıyarsa bu üretim sürecinde, ölçeğe göre artan verim söz konusudur. Bunu ölçeğin verimi formülü ile hesaplarsak:

$$Ölçeğin\ Verimi = \frac{300}{200} = 1{,}5$$

Eğer üretim sürecinde tüm girdileri aynı oranda arttırdığımızda üretimdeki artış girdilerdeki artıştan daha az bir oranda gerçekleşiyor ise bu durumda ***ölçeğe göre azalan verim*** var demektir. Örneğin üretimde kullanılan tüm üretim faktörleri dört katına çıkarıldığında, ürün miktarı iki kat artıyorsa veya girdiler %400 arttığında çıktı %200 artıyarsa bu üretim sürecinde, ölçeğe göre azalan verim söz konusudur. Bunu ölçeğin verimi formülü ile hesaplarsak:

$$Ölçeğin\ Verimi = \frac{200}{400} = 0{,}5$$

Ölçeğin verimi konusunun daha açık bir biçimde anlaşılabilmesi için bir Z firmasının emek (L) ve sermaye (K) girdilerini kullanarak elde ettiği toplam ürün miktarları aşağıdaki Tablo 6.2'de yer alan koyu renkle taranmış bölgeler tarafından verildiğini varsayalım.

TABLO 6.2 Farklı Emek ve Sermaye Giridileri için Z Firmasının Toplam Ürün Düzeyleri.

Sermaye Miktarı (K) (Birim Cinsinden) / İşçi Sayısı (L)	1	2	3	4
1	6	10	8	6
2	11	10	16	21
3	14	18	15	28
4	15	22	24	36

Tablo 6-2'nin okunuşu şu şekilde olmalıdır: Z firmasının üretimde bir birim sermaye girdisi (K=1) ve üç birim emek girdisi (L=3) kullandığında ulaşacağı toplam üretim düzeyi 8 birimdir. Ya da Z firmasının üretimde üç birim sermaye girdisi (K=3) ve dört birim emek girdisi (L=4) kullandığında ulaşacağı toplam üretim düzeyi 28 birimdir.

Şimdi başlangıçta üretimde kullanılan emek ve sermaye miktarlarının sırasıyla L=1 ve K=1 olduğunu varsayalım. Bu durumda üretim düzeyi (Q) 6 birimdir. Z firmasının üretimde kullanılan emek ve sermaye girdilerini %100 arttırdığını varsayalım. Bu durumda üretimde L=2 ve K=2 birim kullanılarak 10 birim ürün (Q=10) elde ediliyor demektir. Böyle bir durum için ölçeğin verimini aşağıdaki gibi hesaplayabiliriz:

Ürün miktarındaki yüzdesel değişim:

$$\Delta\%\,(Q)\left(\frac{Q_{10}-Q_6}{Q_6}\right)(100)=\left(\frac{10-6}{6}\right)(100)=66,6$$

$$\textit{Ölçeğin Verimi}=\frac{\textit{Toplam Ürün Düzeyindeki Yüzdesel Değişim}}{\textit{Girdilerdeki Yüzdesel Değişim}}=\frac{66.6}{100}=0,666$$

Ölçeğin verimi için yukarıda hesaplamış olduğumuz 0,666<1 olduğundan ölçeğe göre azalan verim söz konusudur.

Diğer bir örnek olarak başlangıçta üretimde kullanılan emek ve sermaye miktarlarının sırasıyla L=2 ve K=2 olduğunu varsayalım. Bu durumda üretim düzeyi 10 birimdir. Z firmasının üretimde kullanılan emek ve sermaye girdilerini %100 arttırdığını varsayalım. Bu durumda üretimde L=4 ve K=4 birim kullanılarak 36 birim ürün elde ediliyor demektir. Böyle bir durum için ölçeğin verimini aşağıdaki gibi hesaplayabiliriz:

Ürün miktarındaki yüzdesel değişim:

$$\Delta\%(Q) = \left(\frac{Q_{36} - Q_{10}}{Q_{10}}\right)(100) = \left(\frac{36-10}{10}\right)(100) = 260$$

$$\text{Ölçeğin Verimi} = \frac{\text{Toplam Ürün Düzeyindeki Yüzdesel Değişim}}{\text{Girdilerdeki Yüzdesel Değişim}} = \frac{260}{100} = 2{,}6$$

Ölçeğin verimi için yukarıda hesaplamış olduğumuz 2,6 > 1 olduğundan ölçeğe göre artan verim söz konusudur.

Son bir örnek olarak başlangıçta üretimde kullanılan emek ve sermaye miktarlarının sırasıyla L=2 ve K=2 olduğunu varsayalım. Bu durumda üretim düzeyi 10 birimdir. Z firmasının üretimde kullanılan emek ve sermaye girdilerini %50 arttırdığını varsayalım. Bu durumda üretimde yaklaşık olarak L=3 ve K=3 birim kullanılarak 15 birim ürün elde ediliyor demektir. Böyle bir durum için ölçeğin verimini aşağıdaki gibi hesaplayabiliriz:

Ürün miktarındaki yüzdesel değişim:

$$\Delta\%(Q) = \left(\frac{Q_{15} - Q_{10}}{Q_{10}}\right)(100) = \left(\frac{15-10}{10}\right)(100) = 50$$

$$\text{Ölçeğin Verimi} = \frac{\text{Toplam Ürün Düzeyindeki Yüzdesel Değişim}}{\text{Girdilerdeki Yüzdesel Değişim}} = \frac{50}{50} = 1$$

Ölçeğin verimi için yukarıda hesaplamış olduğumuz değer 1 olduğundan ölçeğe göre sabit verim söz konusudur.

Faktör Bileşiminin Seçimi

Bir firma için üretimi gerçekleştirirken üretim faktörleri bileşenini yani hangi üretim faktöründen ne miktarlarda üretim sürecinde kullanılacağının belirlenmesi üretime yönelik en önemli aşamalardan birini oluşturur. Firmalar bu konudaki kararlarını, şimdiye kadar çeşitli bölümlerde karşımıza çıkan marjinal kavramından yararlanarak verirler.

Konunun daha rahat anlaşılabilmesi bir firmanın üretim sürecinde sadece iki girdi kullandığını ve bunlarında sermaye ve emek girdileri olduğunu varsayalım. Bir firmanın üreteceği malı nasıl üreteceği ve söz konusu maldan kaç birim üreteceği hususunda karar vermesi gerekir. Piyasada kar güdüsüyle hareket eden bir firma bunu yaparken, teknolojinin veri olduğu bir durumda, belli bir üretim düzeyini hangi girdi

bileşeni sayesinde en düşük maliyetle gerçekleştirilebileceği sorusuna yanıt aramaktadır.

Firmanın bu konuda vereceği kararı etkileyen ve dolayısıyla karar verirken göz önünde bulundurduğu iki temel unsur vardır. Bu iki temel unsur şunlardır:

- ✔ Her bir üretim faktörünün farklı miktarlarına ilişkin marjinal fiziksel ürün değeri ve
- ✔ Her bir üretim faktörünün piyasa fiyatıdır.

Herhangi bir girdiye ilişkin marjinal fiziksel ürünün, söz konusu girdinin üretimde kullanılan miktarının bir birim arttırılması durumunda üretimde meydana getirdiği değişim (artış veya azalış yönündeki değişim) olduğunu daha önce belirtmiştik. Kısacası bir girdiye ilişkin marjinal fiziksel ürün, söz konusu girdinin toplam üretime yaptığı katkı payıdır. Bu artan üretimin (katkı payının) piyasada satılması neticesinde elde edilen parasal gelir bu girdinin *marjinal ürün değeri* olarak isimlendirilir. Diğer bir ifadeyle ***marjinal ürün değeri***, bir girdiye ait marjinal fiziksel ürün miktarı ile ürünün piyasa fiyatının çarpımı sonucu elde edilen parasal gelirdir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere parasal gelir dikkate alınmaktadır. Bir girdinin marjinal fiziksel ürününün *MPP* ve X malının piyasa fiyatının ile gösterildiği durumda, bir girdiye ait marjinal ürün değeri (*MRP*) aşağıda verilen formül yardımıyla hesaplanabilir:

$$MRP=(MPP)\ (P_x)$$

Eğer söz konusu girdi emek girdisi ise bu durumda emek girdisine ait marjinal ürün değeri (MRP_L): $MRP_L = (MPP_L)\ (P_x)$ tarafında verilir.

Bir firma için bir girdinin marjinal ürün değeri girdinin fiyatından daha fazla olduğu sürece firma için o girdiden üretim sürecinde daha fazla kullanmak avantajlı bir durumdur. Eğer girdinin marjinal ürün değeri girdinin fiyatından daha az ise firma için söz konusu girdinin üretim sürecinde kullanılan miktarını azaltmak yararlıdır. Firma için bir girdiye ilişkin marjinal ürün değerini söz konusu girdinin fiyatına eşitlediği durumdaki girdi düzeyi (miktarı) optimal (en uygun) girdi kullanım düzeyidir. Bu optimal girdi kullanım düzeyi şartını *w*'nun emek girdisinin birim fiyatını gösterdiği durumda emek girdisi için aşağıdaki eşitlik yardımıyla ifade edebiliriz:

Emeğin Marjinal Ürün Değeri = Emeğin Birim Fiyatı

veya,

$$MRP_L = w$$

Dolayısıyla firma; $MRP_L > w$ olduğu sürece emek girdisinin üretimde kullanım miktarını arttırmaya devam ederken, $MRP_L < w$ olduğu sürece ise emek girdisinin üretimde kullanım miktarını azaltmaya devam eder. Bu emek girdisi kullanımını arttırma veya azaltma işlemi $MRP_L = w$ eşitliği sağlanana kadar devam eder.

Üretim sürecinde birden fazla girdi kullanıldığında, söz konusu girdilerden birine ait marjinal fiziksel ürün düzeyini hesaplayabilmek için geriye kalan diğer girdilerin miktarının aynı (sabit) düzeyde kalması gerekir. Böyle bir durumda, bir girdinin marjinal fiziksel ürün düzeyi sabit kabul edilen diğer girdi düzeylerinden etkilenmektedir. Üretim sürecinde birden fazla girdi kullanıldığı durumda firma belli bir üretim düzeyini gerçekleştirebilmek için her bir girdiden ne miktarlarda kullanacağına karar verirken her bir girdinin marjinal fiziksel ürününü (MPP'sini) ve fiyatını dikkate almak zorundadır.

Belli bir girdi ve üretim düzeyi için firma, üretim maliyetlerini minimize etmek (en düşük düzeyde tutmak) amacıyla diğerlerine kıyasla marjinal fiziksel ürünü yüksek olan ve/veya fiyatı düşük olan girdiyi üretim sürecinde daha fazla kullanma eğiliminde olacaktır. Bu optimal (en uygun) üretim tekniğinin seçimidir.

Firma için üretim maliyetlerini minimize eden optimal girdi bileşeni, her bir girdinin marjinal fiziksel ürününün söz konusu girdinin fiyatına oranlarının birbirine eşit olduğu durumda gerçekleşecektir. Firmanın üretim sürecinde sadece emek (L) ve sermaye (K) girdilerini kullandığı varsayımıyla üretim maliyetlerini minimize eden optimal girdi bileşenine ilişkin şart aşağıdaki eşitlik tarafından verilir:

$$\frac{\textit{Emeğin Marjinal Fiziksel Ürünü}}{\textit{Emeğin Fiyatı}} = \frac{\textit{Sermayenin Marjinal Fiziksel Ürünü}}{\textit{Sermayenin Fiyatı}}$$

veya,

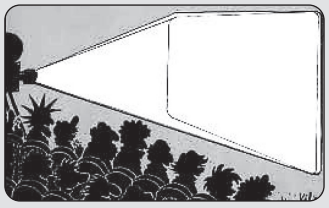
$$\frac{MPP_L}{P_L} = \frac{MPP_K}{P_K}$$

Bu eşitliğe göre firma üretim maliyetlerini minimize eden optimal girdi bileşenine ulaşabilmek için her bir girdiye ilişkin harcama yaparken parayı iki girdi (emek ve sermaye girdileri) arasında öyle bir bölüştürmelidir ki emek girdisine harcadığı son lira ile sermaye girdisine harcadığı son liraların üretime katkıları (marjinal fiziksel ürünleri) eşit olsun. Eşitliğin sağlandığı durumda, emek girdisi için harcanan son liranın emek girdisinden alınıp sermaye girdisine transfer edilmesi toplam ürün miktarında bir artış sağlamazken, aksine toplam ürün miktarında azalmaya yol açabilir. Diğer taraftan bu eşitliğin sağlanmadığı durumda, girdilerden birini diğeriyle ikame ettiğimizde (yani birinin yerine diğerini kullandığımızda) toplam ürün miktarı artar. Mesela emek girdisi için harcanan son liranın üretime katkısı sermaye girdisine harcanan son liranın üretime yaptığı katkıdan daha fazla ise firma için sermaye girdisi yerine daha fazla emek girdisini kullanmak (yani sermaye girdisini emek girdisi ile ikame etmek) daha avantajlı olacaktır. Tersi durumda ise yani sermaye girdisi için harcanan son liranın üretime katkısı emek girdisine harcanan son liranın üretime

yaptığı katkıdan daha fazla ise firma için emek girdisi yerine daha fazla sermaye girdisini kullanmak (yani emek girdisini sermaye girdisi ile ikame etmek) daha avantajlı olacaktır. Emek ve sermaye girdileri arasındaki bu ikame etme işlemi yukarıda verilen eşitlik sağlanıncaya kadar devam edecektir. Bu süreçte firma maliyetlerini minimize etmeye çalışmaktadır. Yukarıda verilen eşitlik sağlandığında ise firma üretimi minimum maliyetle gerçekleştirmiş olacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Son yıllarda sinema salonlarında meydana gelen değişim hepimizin dikkatini çekmektedir. Önceki yıllarda büyük bir salonda tek bir filmi gösterime sunan sinemalar yerlerini aynı anda çok sayıda küçük salonda farklı filmler gösterime sunan cep sinemalarına bıraktı. Mevcut büyük tek salonlu sinemalar geçirdikleri tadilattan son ra birkaç küçük salona bölünerek cep sineması haline getirildiler. Sinema salonlarında yaşanan bu değişimi yukarıda öğrendiğimiz ölçeğin verimi kavramını kullanarak açıklayabilir misiniz?

MALİYETLER

Firma üretim sürecinde kullandığı emek, sermaye ve doğal kaynak girdilerini belli bir bedel karşılığında dolayısıyla belli bir maliyete katlanarak elde eder. Kar maksimizasyonu güdüsü ile hareket eden bir firma açısından önemli bir yeri olan maliyet olgusunun muhasebeciler ve ekonomistler tarafından algılanışı farklıdır. Algılamadaki bu farklılığın temel nedeni fırsat maliyetleridir. Herhangi bir faaliyete ilişkin ***fırsat maliyeti,*** söz konusu faaliyeti yapmaktan dolayı vazgeçmek zorunda kalınan en yakın alternatif faaliyet tarafından verilir.

Açık ve Örtük Maliyetler

Ekonomistlerin ve muhasebecilerin maliyet kavramını tanımlaması farklıdır. Bu fark maliyetin açık ve örtük olmasından kaynaklanmaktadır. Muhasebeciler maliyeti hesap dökümlerine dayalı tanımlarken, ekonomistler maliyet kavramını daha geniş bir tanımın içine oturtur. Bilindiği gibi bir firma üretim faaliyetinde bulunabilmek için başkalarının sahip olduğu bazı girdileri üretim sürecinde kullanmak zorundadır. Firma başkalarının sahip olduğu bu girdileri üretim sürecinde kullanabilmek için girdi

sahiplerine satın alma veya kiralama bedeli karşılığı olarak bir takım ödemeler yapar. Firmanın yapmış olduğu bu ödemeler muhasebe hesaplarına yansıtılır. Muhasebe hesaplarına yansıtılan bu maliyetler açık maliyetlerdir. ***Açık maliyet*** firmanın üretim sürecinde kullanacağı ve başkalarının mülkiyetinde bulunan girdiler için yaptığı gerçek ödemelere denir. Örneğin bir sigorta şirketi sahibi sigortacılık hizmeti verebilmek için; ofis ve eleman kiralamak, bilgisayar satın almak vb. zorundadır. Sigorta şirketi sahibinin sigortacılık faaliyetinde bulunabilmek için bu girdilerin sahiplerine satın alma veya kiralama şeklinde yapmış olduğu doğrudan ödemeler açık maliyetleri oluşturur. Açık maliyetler muhasebe hesaplarına yansıtılıp muhasebeleştirilen maliyetlerdir. Bundan dolayı açık maliyetler, ***muhasebeleştirilen maliyet*** olarak da adlandırılır.

Firmaların kendi sahip oldukları üretim faktörlerini satmak veya kiraya vermek yerine kendi üretim süreçlerinde kullanarak potansiyel olarak elde edebilecekleri bir gelirden vazgeçmiş olurlar. Yani firmalar bir fırsat maliyeti yüklenmiş olurlar. Firmaların yüklenmiş olduğu bu fırsat maliyeti, firmalar için örtük maliyetleri oluşturur. Tanım olarak ***örtük maliyet***, gerçekte herhangi bir parasal ödeme yapılmayan ancak bir alternatiften vazgeçilmesi nedeniyle ortaya çıkan maliyettir. Mesela sigorta şirketi sahibinin de kendi şirketinde çalıştığını düşünelim. Şirket sahibi kendi emeği için bir ödeme yapmaz. Ancak şirket sahibi bu emeğini başka bir şirkete kiraya vermediği veya satmadığı için bir fırsat maliyeti yüklenmektedir. Çünkü şirket sahibi başka bir şirkette çalışsaydı bu emeğinin karşılığında bir gelir elde edecekti. Fakat şirket sahibi kendi şirketinde çalıştığından dolayı bu gelirden mahrum kalmakta ve bu parasal gelir mahrumiyetinden dolayı bir maliyet yüklenmektedir. Ekonomistler maliyet hesaplamalarına açık maliyetin yanında bu örtük maliyeti de dahil ederler. Kısaca örtük maliyetler firma sahiplerinin firmanın üretiminde kullandıkları kendi kaynaklarına ilişkin fırsat maliyetleridir. Örtük maliyetler muhasebeleştirilemeyen maliyetler olarak da adlandırılır. ***Ekonomik maliyet*** ise açık maliyetler ile örtük maliyetlerin toplamından oluşur.

Ekonomik Kar

Kârın hesaplanmasında ekonomistler açık ve örtük maliyetlerin toplamından oluşan ekonomik maliyeti kullanırken, muhasebeciler kar hesaplamasında sadece açık maliyetleri kullanır. Ekonomistler tarafından hesaplanan ekonomik kar ile muhasebeciler tarafından hesaplanan muhasebe karı aşağıdaki eşitlikler tarafından verilir.

Muhasebe Kârı = (Toplam Hasılat) – (Açık Maliyetler)

Ekonomik Kar = (Toplam Hasılat) – (Kullanılan Tüm Girdilere İlişkin Toplam Fırsat Maliyeti) veya,

Ekonomik Kar = (Toplam Hasılat) – (Açık Maliyetler + Örtük Maliyetler)

Yukarıdaki eşitliklerden anlaşılacağı gibi ekonomik kar muhasebe kârından daha azdır. Kısaca, ***ekonomik kar*** toplam hasılatın toplam fırsat maliyetlerini aşan kısmıdır. Bu arada bir X malına ilişkin elde edilen toplam hasılatın (TR_x); X malının satılan

miktarı (Q_x) ile piyasa fiyatının (P_x) çarpımı tarafından verildiğini hatırlatmakta fayda vardır. Yani formülle gösterimi şöyledir:

$$TR_x=(P_x)(Q_x)$$

Şayet toplam hasılat toplam fırsat maliyetine eşit ise firma yine de faaliyetini sürdürür. Yani ekonomik kar sıfır olmasına rağmen firma üretimine devam eder.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Bir buzdolabı üretim tesisinde çalışan makine mühendisi Tayfun İşbilir ücret ve yan ödemeleri ile birlikte yılda 20 bin TL gelir elde etmektedir. Tayfun İşbilir bir mesai dönüşü evine giderken ani bir kararla uzun yıllardan beri hayalini kurduğu buzdolabı kompresörleri için taban üreterek kendi işinin patronu olma isteğini hayata geçirmeye karar verir ve ertesi gün çalıştığı işyerinden istifa eder. Üretime geçmek için gerekli olan makine, teçhizat ve hammaddeyi satın alabilmek için çalışırken biriktirdiği ve yılda 10 bin TL faiz geliri olan 40 bin TL'lik tasarruflarını kullanır. Öte yandan, üretim tesisi olarak da babadan kalma ayda 250 TL kira geliri olan depoyu kullanmaya karar verir. Tayfun İşbilir kendisine üretim sürecinde yardımcı olması için de meslek lisesi mezunu bir genci ayda 500 TL ücretle işe alır. Başlangıçta işler biraz yavaş gitmesine karşın daha sonraki aylarda rayına oturur ve Tayfun İşbilir kurduğu işletmenin hesaplarını konuşmak ve ne kadar vergi ödeyeceğini öğrenmek için yıl sonunda muhasebecisi ile bir araya gelir. Kurulan işletmenin yıl içinde tanesi 4 TL'den 20 bin adet kompresör tablosu üreterek sattığı belirlenir. Bu sonuç üzerine muhasebeci "ilk yıl için çok iyi bir sonuç" değerlendirmesini yaparken, Tayfun İşbilir'in yüzü asılır. Tayfun İşbilir'in neden sonuçtan memnun kalmadığını açıklayabilir misiniz?

KISA DÖNEMDE MALİYETLER

Maliyet kavramına ilişkin yukarıda yapmış olduğumuz açıklamalardan sonra maliyetleri kısa dönem ve uzun dönem ayrımına dayalı aşağıda daha detaylı inceleyeceğiz. Öncelikli olarak kısa döneme ilişkin firmaların karşılaştıkları maliyetler konusuna açıklık getireceğiz. Açıklamalarımızı basitleştirmek amacıyla, sadece emek ve

sermaye girdilerinin üretimde kullanıldığını varsayacağız. Ayrıca kısa dönemde bu iki girdiden sermayenin sabit girdi, emeğin değişken girdi olduğunu varsayacağız. Girdilerin sabit ve değişken olmasına bağlı olarak kısa dönemde firma değişik türde maliyetlerle karşılaşacaktır. Bir firmanın kısa dönemde karşılaşacağı iki maliyet türü vardır ve bunlarda değişken ve sabit maliyetlerdir.

Değişken, Sabit ve Toplam Maliyet

Üretim miktarına bağlı olan ve dolayısıyla üretim miktarıyla birlikte değişen maliyetlere ***değişken maliyetler*** denir. Kısa dönemde bir firma için değişken maliyet, genellikle hammadde ve emek girdisi için katlanılan maliyetlerden oluşur. Bir firmanın kısa dönemde daha fazla ürün üretebilmesi için daha çok değişken girdi kullanması gerekeceğinden dolayı, doğal olarak kullanılan girdi miktarı arttıkça firma tarafından katlanılan maliyette artacaktır.

Üretim miktarına bağlı olmayan ve dolayısıyla üretim miktarıyla birlikte değişmeyen maliyetlere ***sabit maliyetler*** denir. Örneğin bir firma açısından üretim kapasitesi sermaye girdisidir ve kısa dönemde üretim kapasitesi değiştirilemediğinden dolayı bir sabit girdi niteliğindedir. Sabit maliyetler öyle maliyetlerdir ki firma hiç ürün üretmese dahi katlanmak zorunda olduğu maliyetlerdir. Bir firmanın üretim faaliyetinde bulunabilmek için katlandığı toplam maliyet (TC), toplam sabit maliyetler (TFC) ile toplam değişken maliyetlerin (TVC) toplamı ile elde edilir. Toplam maliyetleri aşağıdaki eşitlik yardımıyla gösterebiliriz:

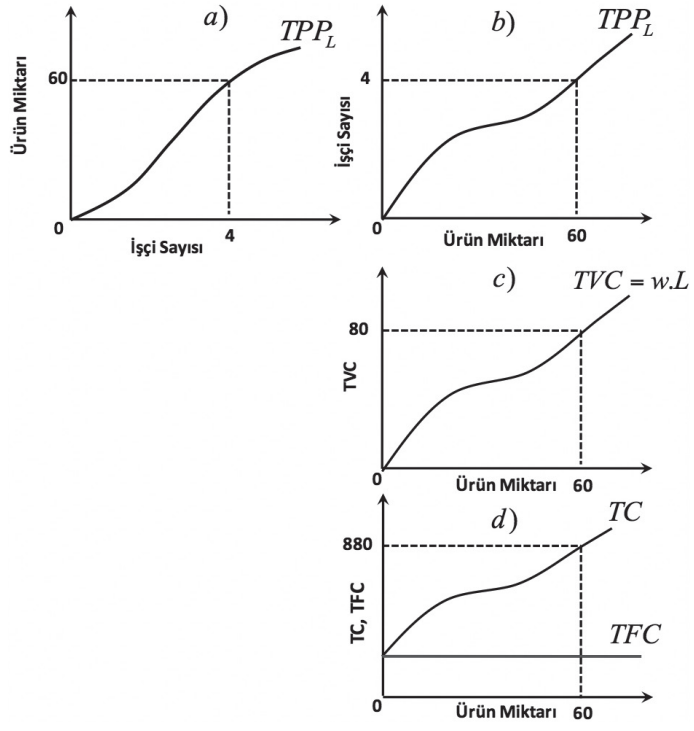
$$TC = TFC + TVC$$

Toplam Fiziksel Ürün ile Toplam Maliyet Arasındaki İlişki

Şimdi maliyet eğrileri ile toplam fiziksel ürün eğrileri arasındaki ilişkiyi açıklayacağız. Grafik 6.2 (a), (b), (c) ve (d) panellerinde yer alan dört grafik yardımıyla bu ilişki gösterilmektedir. Kısa dönemde bir firmanın üretimi arttırması ancak kısa dönemin tek değişken girdisi olan emeğin üretimde kullanılan miktarını arttırmak ile mümkündür. Bundan dolayı firmanın emek girdisi için yapacağı ödemeler toplamı firmanın kısa dönem değişken maliyetler toplamını verecektir. Diğer taraftan firmanın kısa dönemde üretim kapasitesini (sermaye girdisini) değiştirmesi mümkün olmadığından dolayı, sermaye girdisi firmanın kısa dönem toplam sabit maliyetlerini oluşturur. Varsayalım ki günlük olarak firma bir işçisine 20 birim ödüyor olsun. Kısa dönemin tek değişken girdisi emek olduğu için firmanın bir günlük üretimine ilişkin değişken maliyetler toplamı çalıştırılan işçi sayısı ile emeğin günlük ücreti olan 20 birimin çarpımından oluşacaktır. Firmanın kısa dönemdeki sabit olan sermaye girdisi başına günlük olarak 50 birim ödediğini varsayalım. Bu durumda firmanın bir günlük üretimine ilişkin sabit maliyetler toplamı sermayesinin günlük birim fiyatı ile kullanılan

miktarının çarpımı ile belirlenir. Firmanın kısa dönemde kullandığı sermaye girdisi miktarının sabit kaldığını yani kısa dönemde üretimde kullanılan sermaye girdi miktarının değişmeyip üretim farklı düzeyleri için aynı kaldığını biliyoruz. Kısa dönemde kullanılan sabit sermaye girdisi miktarının 16 birim olduğu varsayımıyla firmanın farklı üretim düzeylerine ilişkin sabit maliyetler toplamı 800 birim ($50 \times 16=800$) olacaktır. Bu 800 birimlik sabit maliyetler toplamının kısa dönemde tüm üretim düzeyleri için (hiç üretim yapmadığı durumda dahil) değişmeyip aynı kalacağı unutulmamalıdır.

GRAFİK 6.2 Toplam Maliyet Eğrisinin Toplam Fiziksel Ürün Eğrisinden Elde Edilişi.

Bu durumda firmanın kısa dönem toplam maliyetleri, sabit maliyetler toplamı ile istihdam edilen işçi sayısına bağlı olan değişken maliyetler toplamından oluşur. Toplam maliyet eğrisi, farklı üretim düzeyleri ile söz konusu bu farklı üretim düzeylerini gerçekleştirebilmek için firmanın katlandığı toplam maliyetler arasındaki ilişkiyi gösterir. Grafik 6.2'de yer alan dört panel yardımıyla kısa dönemde bir firmanın toplam maliyet eğrisinin toplam fiziksel ürün eğrisinden nasıl elde edildiği gösterilmektedir.

Grafik 6.2 (a)'da, toplam fiziksel ürün eğrisi gösterilmektedir. Grafikten anlaşılacağı üzere, artan marjinal verimlilik bölgesi için emek miktarı arttıkça artarak artan

ürün elde edildiği, bundan sonraki bölgelerde ise artan verimlerden azalan verimlere geçildiği için azalarak artan ürün elde edilmektedir.

Artan marjinal verimlilik bölgesinde emeğin üretimde kullanılan miktarı arttıkça elde edilen toplam ürün miktarı artan oranda artmasına karşın, bir birim ürün başına düşen toplam ve değişken maliyet miktarı azalarak artacak demektir. Ancak artan marjinal verimlilik bölgesinden sonraki bölgede emek miktarındaki her bir birim artışın toplam fiziksel ürün miktarını azalan oranlarda arttırmasından dolayı, bu bölgede toplam ve değişken ortalama maliyet eğrileri artarak artmaya başlarken toplam fiziksel ürün eğrisi azalarak artmaya başlayacaktır.

Grafik 6.2 (a)'da yatay eksende üretimde kullanılan günlük işçi sayısı gösterilirken, dikey eksende günlük toplam fiziksel ürün miktarı gösterilmektedir. Grafik 6.2 (a)'nın eksenlerinin yerini değiştirirsek yatay eksende günlük toplam fiziksel ürün miktarı, dikey eksende ise günlük işçi sayısı yer alacaktır ve bu durum Grafik 6.2 (b)'de gösterilmiştir.

Grafik 6.2 (c)'de gösterilen toplam değişken maliyet eğrisi Grafik 6.2 (b)'de gösterilen toplam fiziksel ürün eğrisi ile aynı şekle sahiptir. Bu iki grafik arasındaki tek fark eksenlerde yer alan değerlerden kaynaklanmaktadır. Grafik 6.2 (c)'nin dikey ekseninde değişken maliyetler ve yatay ekseninde ürün miktarı yer almaktadır. Belli bir üretim düzeyi için kullanılan emek miktarını emeğin fiyatıyla çarptığımızda söz konusu üretim düzeyini gerçekleştirmek için firmanın katlandığı değişken maliyetler toplamını elde ederiz. Emeğin fiyatının aynı (veri) olduğu varsayımıyla, firmanın günlük üretim miktarını arttırmak istediğinde katlanacağı toplam değişken maliyetlerini belirleyen tek unsur üretim sürecinde istihdam edilen işçi sayısı olacaktır. Dolayısıyla Grafik 6.2 (c)'de yer alan TVC eğrisi firmanın farklı üretim düzeyleri ile bu üretim düzeylerini gerçekleştirmek için katlandığı değişken maliyetler toplamı arasındaki ilişkiyi gösteren bir eğridir.

Her bir üretim düzeyi için değişmeyip sabit kalan sabit maliyeti değişken maliyetlere eklediğimizde her bir üretim düzeyi için toplam maliyeti elde etmiş oluruz. Farklı üretim düzeyleri ile bu üretim düzeylerini gerçekleştirmek için firmanın katlanmış olduğu toplam maliyetler arasındaki ilişkiyi gösteren toplam maliyet eğrisi Grafik 6.2 (d)'de gösterilmektedir.

Panel (a) ve (b)'de günlük 60 birim ürün elde edebilmek için 4 işçi çalıştırılması gerekmektedir. Günlük 60 birim ürün üretebilmek için katlanılan değişken maliyet toplamı, işçi sayısı ile ücretin çarpımı olan 80 birim ($4 \times 20=80$)'ye eşit olacaktır ve bu durum panel (c)'de gösterilmektedir. Firmanın sabit maliyetler toplamı 800 birim olduğuna göre 60 birim ürün elde edebilmek için katlanacağı toplam maliyet düzeyi, sabit maliyet ile değişken maliyetin toplamı olan 880 birim olacaktır ve bu durum panel (d)'de gösterilmektedir. Yani

$$TC=TFC + TVC = 800 + 80 = 880 \text{ olacaktır.}$$

TFC'nin bir doğru şeklini almasının nedeni, üretimin sıfır düzeyi de dahil olmak üzere herhangi bir üretim düzeyinde toplam sabit maliyetlerin değişmeyip aynı seviyede kalıyor olmasıdır. Panel (d), ayrıca TC eğrisini de göstermektedir. TC eğrisi, TFC doğrusunun dikey ekseni kestiği noktadan (üretim düzeyinin sıfır olduğu noktadan) başlayan ve her bir üretim düzeyinde TVC eğrisi ile aynı görünüme sahip bir eğridir.

Marjinal Maliyet, Ortalama Toplam Maliyet, Ortalama Değişken Maliyet

Firma davranışlarını analiz etmede kullanılan üç eğri vardır. Bunlar ortalama toplam maliyet (ATC), ortalama değişken maliyet (AVC) ve marjinal maliyet (MC) eğrileridir. Bu eğrilerden her biri toplam maliyet eğrisinden elde edilir. Firmanın her ilave bir birimlik ürün miktarı için katlandığı ek maliyeti gösteren eğri marjinal maliyet eğrisidir. ***Marjinal maliyet***, firmanın üretimini bir birim arttırması durumunda toplam maliyet düzeyinde meydana gelen değişimi ifade eder. Marjinal maliyet (MC) aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$MC = \frac{Toplam\ \ Maliyetteki\ \ Değişim}{Üretim\ \ Miktarındaki\ \ Değişim} = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$$

Firmanın, ürettiği her bir birim ürüne ilişkin kar yapıp-yapmadığını belirleyebilmesi için ortalama toplam maliyetler hakkında bilgiye sahip olması gerekir. Belli bir üretim düzeyine ilişkin ortalama toplam maliyet: Toplam maliyetin söz konusu üretim düzeyine bölünmesiyle elde edilir. Yani, ***ortalama toplam maliyet***, firmanın bir birimlik üretimi başına düşen toplam maliyet miktarıdır. Ortalama toplam maliyet (ATC) aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$ATC = \frac{Toplam\ \ Maliyet}{Üretim\ \ Miktarı} = \frac{TC}{Q}$$

Bir firmanın kısa dönemde piyasada kalma veya piyasadan çekilme hususunda vereceği kararda ortalama maliyetler önemli bir rol oynar. Ortalama toplam maliyet başlangıçta çok hızlı bir şekilde azalır ve minimum seviyesine ulaştıktan sonra yavaşça artmaya başlar. Bu başlangıçtaki azalışın ve ardından yaşanan artışın nedeni, ortalama toplam maliyetin, ortalama sabit maliyet ve ortalama değişken maliyetlerin toplamından meydana geliyor olmasıdır. Sabit maliyetler her bir üretim düzeyi için değişmeyip aynı kaldığından, ortalama sabit maliyet eğrisi sürekli azalan bir eğridir. ***Ortalama sabit maliyet***, firmanın bir birimlik üretimi başına düşen sabit maliyet miktarıdır. Ortalama sabit maliyet, sabit maliyetler toplamının üretim miktarına bölünmesiyle elde edilir. Ortalama sabit maliyet (AFC) aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$AFC = \frac{Toplam\ \ Sabit\ \ Maliyetler}{Üretim\ \ Miktarı} = \frac{TFC}{Q}$$

Yukarıdaki bölme işleminde payda kısmında yer alan üretim miktarı (Q) arttıkça, bir birimlik üretim başına düşen sabit maliyet düzeyi de azalır.

Başlangıçta, uzmanlaşma ile birlikte artan verimlilik nedeniyle üretimin artan oranda artması ATC'nin hızla azalmasına yol açar. Daha sonra optimal kapasiteye ulaşıldığında ise bir birim üretim başına düşen en düşük maliyet düzeyine ulaşılmış olunur. Bu minimum seviyesinden sonra ise azalan marjinal verimlilik bir birim üretim başına düşen maliyetlerde artışa yol açar ve ATC artmaya başlar. Bundan dolayı, ATC eğrisinin görünümü genelde yayvan *"U"* şeklinde bir eğridir.

Ortalama değişken maliyet, firmanın bir birimlik üretimi başına düşen değişken maliyet miktarıdır. Yani ortalama değişken maliyet; değişken maliyetler toplamının üretim miktarına oranlanması sonucu elde edilir. Birim başına değişken maliyet olarak da ifade edebileceğimiz ortalama değişken maliyet, değişken maliyetin çıktıya bölünmesiyle elde edilir. Ortalama değişken maliyet (AVC) aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$AVC = \frac{Toplam\ \ Değişken\ \ Maliyetler}{Üretim\ \ Miktarı} = \frac{TVC}{Q}$$

Şimdi maliyetler konusuna ilişkin yukarıda tanımladığımız kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri bir örnek yardımıyla açıklamaya çalışalım. X firmasının üretimde emek ve sermaye girdilerini kullandığını, bunlardan sermaye girdisinin sabit girdi ve emek girdisinin değişken girdi olduğunu varsayalım. Sabit girdi olan sermayenin maliyeti 100 birim olsun. Aşağıdaki Tablo 6.3'de X firmasına ait farklı üretim miktarları ve bu üretim miktarlarına ilişkin TVC, TFC, TC, MC, AVC, AFC, ve ATC düzeyleri gösterilmektedir. Tabloda verilen değerlerin nasıl elde edildiğine açıklık getirmek için altı birim üretimin ($Q = 6$) gerçekleştiği duruma ilişkin TC, MC, AVC, AFC, ve ATC değerlerinin elde edilişi aşağıda gösterilmiştir:

$$TC_6 = TFC_6 + TVC_6 = 100 + 90 = 190$$

$$MC_6 = \frac{\Delta TC}{\Delta Q} = \frac{(TC_6 - TC_5)}{(Q_6 - Q_5)} = \frac{(190\text{-}172)}{(6-5)} = \frac{18}{1} = 18$$

$$AVC_6 = \frac{TVC_6}{Q_6} = \frac{90}{6} = 15$$

$$AFC_6 = \frac{TFC_6}{Q_6} = \frac{100}{6} \approx 16{,}67$$

$$ATC_6 = \frac{TC_6}{Q_6} = \frac{190}{6} \approx 31{,}67$$

Tablo 6.3'ün beşinci sütununda her bir üretim miktarı için marjinal maliyetler gösterilmektedir. MC değerleri başlangıçta düşmekte, ardından artmaktadır. Bunun nedeni başlangıçta; çok az ürün üretildiği için üretimin farklı düzeylerindeki uzmanlaşmanın marjinal fiziksel ürünün artmasına yol açması ve bunun sonucu olarak da toplam maliyetlerin azalan oranlarda artmasıdır. Fakat azalan verimler kanununun işlemeye başlamasıyla üretim miktarı arttıkça toplam maliyetler artan oranlarda artmaya başlar ve bundan dolayı da marjinal maliyetler hızla artmaktadır.

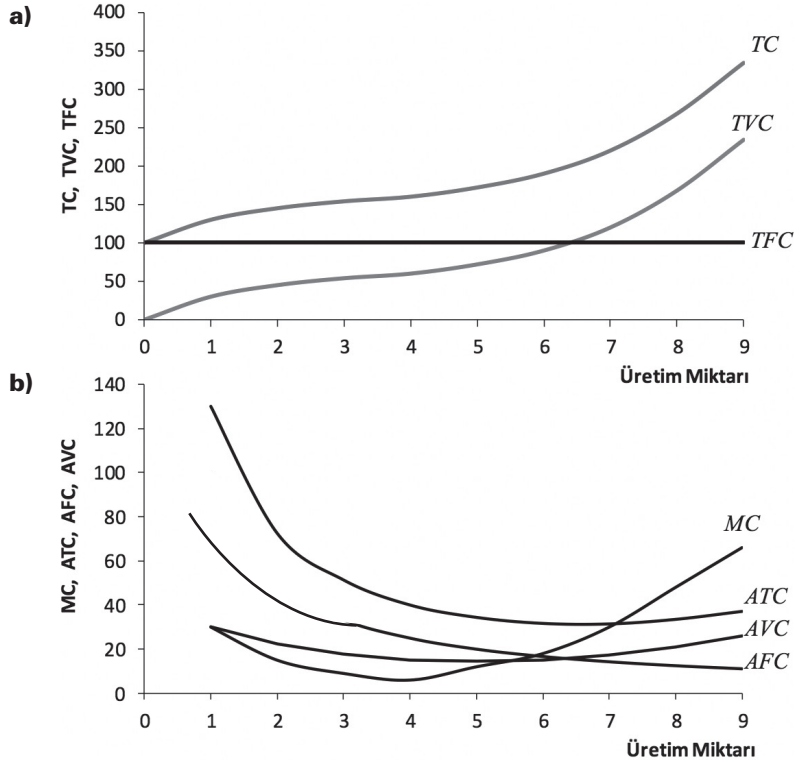
TABLO 6.3 X Firmasının Üretim ve Maliyet Düzeyleri.

Üretim Miktarı (Birim) Q 1	Değişken Maliyet (TL) TVC 2	Sabit Maliyet (TL) TFC 3	Toplam Maliyet (TL) TC 4	Marjinal Maliyet (TL) MC 5	Ortalama Değişken Maliyet (TL) AVC 6	Ortalama Sabit Maliyet (TL) AFC 7	Ortalama Toplam Maliyet (TL) ATC 8
0	0	100	100	-	∞	∞	∞
1	30	100	130	30	30	100	130
2	45	100	145	15	22,5	50	72,5
3	54	100	154	9	18	33,33	51,33
4	60	100	160	6	15	25	40
5	72	100	172	12	14,4	20	34,4
6	90	100	190	18	15	16,67	31,67
7	120	100	220	30	17,14	14,29	31,43
8	168	100	268	48	21	12,5	33,5
9	234	100	334	66	26	11,11	37,11

Grafik 6.3 (a), Tablo 6.3'de yer alan farklı üretim düzeylerine ilişkin TVC, TFC, TC değerlerinin grafiksel gösterimini vermektedir. Tablo 6.3'ün yedinci sütununda yer alan AFC değerleri başlangıçta hızlı bir biçimde düşmesine karşın daha sonraki üretim düzeylerinde bu düşüş daha yavaş bir hızda gerçekleşmektedir. AFC'nin bu özelliği AVC ve ATC eğrilerinin niçin hiçbir zaman kesişmeyeceğine de açıklık getirmektedir. Çünkü kısa dönemde farklı üretim düzeyleri için gerçekleşen pozitif AFC değerleri her zaman için ATC'nin AVC'nin üzerinde olmasına neden olacaktır. Bu durum her bir pozitif AFC değeri için rahatlıkla görülebilir. Üretim miktarının sürekli artması nedeniyle AFC'nin sürekli azalması, ATC ve AVC eğrilerinin sadece birbirine yakınlaşmasını sağlar. Bu durum Grafik 6.3 (b)'deki AVC ve ATC eğrilerinde kendini göstermektedir. Azalan verimler kanununun geçerli olduğu alanda iki eğri birbirine yakınlaşır iken artan verimler kanununun geçerli olduğu ve dolayısıyla maliyetlerin azaldığı bölge incelendiğinde, ATC'nin hızla düşmesine rağmen AVC'deki düşüş ATC'ye nazaran daha yavaş olmaktadır. Bunun nedeni başlangıçta AFC değerlerinde yaşanan hızlı düşüştür. AFC değerleri eşitliğinde de anlaşılacağı gibi sadece ATC de-

ğerlerini etkilemekte ve bundan dolayı da AFC'deki hızlı düşüş sadece ATC'ye yansımaktadır. AFC, ATC'nin minimum değerine ulaşmasını geciktirirken, AVC'nin daha düşük bir üretim düzeyinde minimum değerine ulaşmasına yol açacaktır.

GRAFİK 6.3 **a)** X Firmasının TVC, TFC ve TC Eğrileri, **b)** X Firmasının MC, AFC ve ATC Eğrileri.

Şimdi de ATC ve AVC ile MC arasındaki ilişkiyi de açıklayalım. Marjinal maliyet (MC), toplam maliyetteki (TC'deki) değişimi ifade ettiği için hem ortalama toplam maliyet (ATC) hem de ortalama değişken maliyet (AVC) eğrisiyle yakından ilişkilidir. Üretim düzeyi arttıkça sabit maliyetler toplamı değişmediğinden dolayı maliyetler sadece toplam değişken maliyetteki değişmeye bağlı olarak değişecektir. Marjinal maliyetin hem ATC hem de AVC'den daha küçük olduğu durumda, hem ATC hem de AVC azalma eğilimindedir. Eğer marjinal maliyet hem ATC hem de AVC' den daha büyük ise hem ATC hem de AVC artma eğilimindedir. Fakat sabit maliyet etkisi nedeniyle, AVC eğrisinin ATC eğrisine nazaran daha erken bir üretim düzeyinde minimum seviyesine ulaştığını bilmekteyiz. Buna karşın MC eğrisi, ATC ve AVC eğrilerinden daha önceki bir üretim düzeyinde minimum seviyesine ulaşır. MC'nin minimuma ulaştığı düzey, TC'nin miktar eksenine göre iç bükeylikten (TC'nin eğimi

azalarak artan konumdan), dış bukey konuma (TC'nin eğimi artarak artan konuma) geçtiği üretim düzeyidir. MC eğrisi AVC ve ATC eğrilerini minimum düzeylerinde keser, daha sonra bu eğrilerden daha yüksek değerler alır. Çünkü son birimi üretmenin maliyeti arttığı için diğer oratalama maliyet eğrilerini yukarı doğru çeker. Yapılan bu açıklamalar değerler itibarıyla Tablo 6.3'de ve görsel olarak Grafik 6.3 (b)'de kendini göstermektedir.

EKONOMİK BAKIŞ –5

Bu bölümde öğrendiğiniz maliyet kavramları birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Belirli maliyet değerlerini bildiğiniz zaman diğerlerini de kolayca hesaplayabilirsiniz. Doğal olarak ilgili maliyet kavramının ne ifade ettiğini tam olarak anlayabildiyseniz bu kavramları anlama düzeyinizi test edebilmek için size bir fırsat: Aşağıdaki tabloda boş bırakılan maliyet değerlerini doldurunuz. Bu tabloyu doldurduktan sonra toplam maliyetleri bir grafikte, ortalama maliyetleri ayrı bir grafikte, ortalama maliyet ve marjinal maliyeti ise başka bir grafikte çizerek, maliyetler arasındaki ilişkiyi görsel olarak tekrarlayınız.

Üretim	TFC	TVC	TC	AFC	AVC	ATC	MC
1	60	110	.....	.....	.....	.....	.....
2	.....	200	.....	.....	.....	.....	.....
3	.....	.....	360	.....	.....	.....	.....
4	.....	.....	.....	.....	.....	120	.....
5	.....	.....	.....	.....	.....	.....	155

UZUN DÖNEMDE MALİYETLER

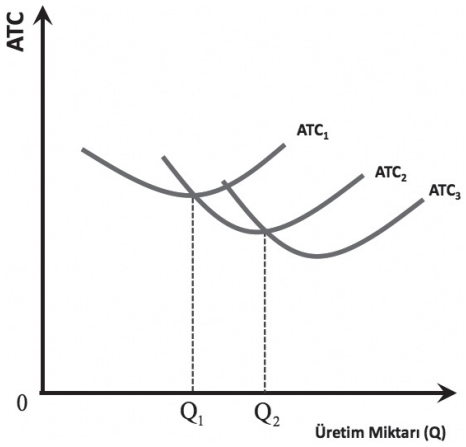
Kısa dönem analizinde bir firmanın üretim miktarı ile maliyetlerini ilişkilendirirken firmanın işletme büyüklüğünün (ölçeğinin) değişmeyip sabit kaldığını varsaydık. Ancak firmalar her zaman mevcut işletme büyüklüğünde üretim yapmazlar. Uzun dönem kısa dönemin aksine, firmalara işletme büyüklüklerini değiştirebilme imkanı tanır. Yani firma uzun dönemde mevcut fabrikasını genişletebilir veya istediği büyüklükte yeni bir fabrika kurabilir.

Grafik 6.4'de üç ayrı işletme büyüklüğüne ilişkin kısa dönem ortalama toplam maliyet (ATC) eğrileri gösterilmektedir. ATC_1, ATC_2, ve ATC_3 sırasıyla küçük, orta, ve büyük ölçekteki bir fabrikaya ilişkin kısa dönem ortalama toplam maliyetleri göstermektedir. Bu durumda sorgulanan şey şudur: Eğer firma bu üç ölçekten birini seçecek olursa acaba hangisini seçer? Bu sorunun cevabı firmanın üretmeyi planladığı ürün

miktarına bağlıdır. Eğer firmanın üretmeyi planladığı üretim düzeyi Q_1'den daha az ise küçük ölçekteki fabrikaya ait ortalama toplam maliyetler (ATC_1) orta ve büyük ölçekteki fabrikaya ait ortalama toplam maliyetlerden (ATC_2 ve ATC_3'den) daha az olduğundan, firma küçük ölçekteki fabrikayı tercih edecektir. Eğer firmanın üretmeyi planladığı üretim düzeyi Q_1 ve Q_2 arasındaysa bu aralıkta orta ölçekteki fabrikaya ait ortalama toplam maliyetler (ATC_2) küçük ve büyük ölçekteki fabrikaya ait ortalama toplam maliyetlerden (ATC_1 ve ATC_3'den) daha az olduğundan, firma orta ölçekteki fabrikayı tercih edecektir. Eğer firmanın üretmeyi planladığı üretim düzeyi Q_2'den daha fazla ise büyük ölçekteki fabrikaya ait ortalama toplam maliyetler (ATC_3) küçük ve orta ölçekteki fabrikaya ait ortalama toplam maliyetlerden (ATC_1 ve ATC_2'den) daha az olduğundan, firma büyük ölçekteki fabrikayı tercih edecektir. Kısacası, Q_1 üretim düzeyine kadar firma üretim için küçük ölçekteki bir fabrikayı; Q_1 ve Q_2 arasında kalan bir üretim düzeyi için orta ölçekteki bir fabrikayı; Q_2'den daha fazla olan bir üretim düzeyi için büyük ölçekteki bir fabrikayı tercih ederek söz konusu üretim düzeylerini en düşük maliyetle gerçekleştirmiş olacaktır.

Grafik 6.4, sadece üç ayrı ölçek için kısa dönem ortalama toplam maliyetleri göstermektedir. Eğer fabrika ölçek (büyüklük) seçeneğinin üç tane olmayıp da sonsuz sayıda olduğunu varsayarsak bu durumda sonsuz sayıda kısa dönem ortalama toplam maliyet (ATC) eğrisine sahip oluruz. Uzun dönemde tüm üretim faktörleri değişebildiği için uzun dönem toplam değişken maliyet ve uzun dönem toplam maliyet arasında fark yoktur. Uzun dönemde sadece LRAC ile gösterilen uzun dönem ortalama maliyetler vardır.

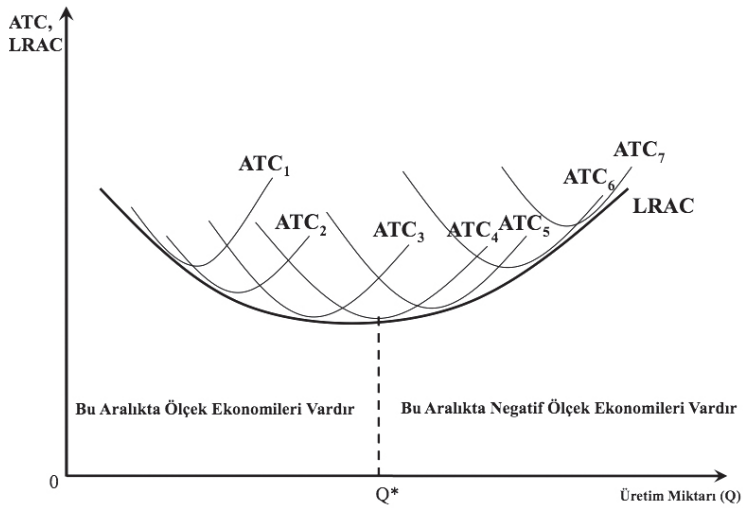
GRAFİK 6.4 Farklı İşletme Büyüklükleri ve ATC Eğrileri.

Faktör fiyatları ve teknoloji sabitken, uzun dönem ortalama maliyetler, tüm üretim faktörlerinin değişmesi sonucunda her bir üretim düzeyi için minimum ortalama maliyetlerden oluşur. Grafik 6.5'de uzun dönem ortalama maliyet (LRAC) eğrisi gösterilmektedir. Grafikten de anlaşılacağı gibi uzun dönem ortalama maliyet (LRAC) eğrisi kısa dönem ortalama toplam maliyet (ATC) eğrilerini kapsar ve LRAC eğrisi ATC eğrilerine sadece tek bir noktasında teğet olur.

LRAC eğrisi de kısa dönem ortalama toplam maliyet eğrileri (ATC'ler) gibi *"U"* şeklinde bir eğridir. Fakat LRAC ve kısa dönem ATC eğrilerinin *"U"* biçiminde olmasının nedenleri birbirinden farklıdır. Kısa dönem ortalama toplam maliyet eğrisi, azalan verimler kanunu nedeniyle *"U"* biçiminde bir şekle bürünür. Diğer taraftan uzun dönemde bu kanun geçerli değildir. Çünkü azalan verimler kanunun geçerli olabilmesi için üretim faktörlerinden en az birinin sabit olması gerekir fakat uzun dönemde sabit girdi yoktur ve dolayısıyla tüm girdiler değişkendir. Uzun dönemde ortalama maliyet eğrisinin *"U"* biçiminde olmasının nedeni ise firmaların üretim sürecinin başlangıcından belli bir üretim seviyesine kadar ölçek ekonomileriyle çalışıyor olması ve daha sonraki üretim düzeylerinde ise negatif ölçek ekonomileriyle çalışıyor olmasıdır. Uzun dönem ortalama maliyet (LRAC) eğrisi aynı zamanda ***ölçek eğrisi*** olarak da adlandırılmaktadır.

GRAFİK 6.5 Uzun Dönem Ortalama Maliyet Eğrisinin Elde Edilişi.

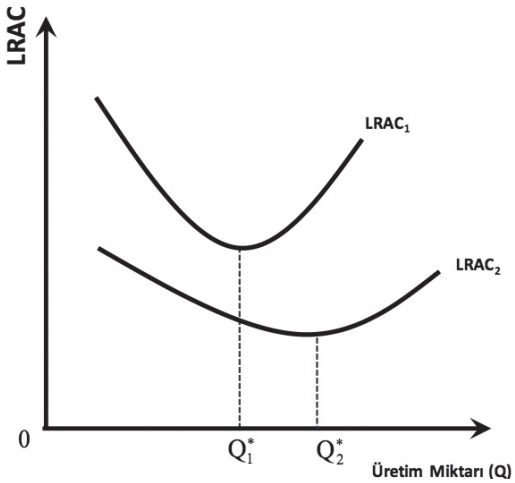
Şekilde Q* üretim düzeyine kadar üretim ölçeği (işletme büyüklüğü veya üretim kapasitesi) arttıkça ortalama maliyetler azalmakta ve daha sonrasında ise artmaktadır. Üretim ölçeği arttıkça ortalama maliyetlerin azalmasına ***ölçek ekonomileri*** denir. Üretim ölçeği arttıkça ortalama maliyetlerin artmasına ***negatif ölçek ekonomileri*** denir. Bu tanımlamalara göre bir işletme Q* üretim düzeyine kadar ölçek ekonomi-

lerinde faydalanıyor iken daha sonrasında negatif ölçek ekonomileriyle karşı karşıyadır. Firma en düşük (minimum) ortalama maliyet düzeyine Q* üretim düzeyinde ve ATC_4 eğrisinin temsil ettiği üretim ölçeğinde ulaşmaktadır. En düşük maliyetle üretimin gerçekleştirildiği üretim ölçeğine ***optimum (en uygun) üretim ölçeği*** denir. Bu bağlamda Q* üretim düzeyinin gerçekleştirildiği üretim ölçeği optimum üretim ölçeğidir.

Maliyet Eğrilerindeki Kaymalar

Bu bölümde maliyet eğrilerini incelerken girdi fiyatlarının ve teknolojinin sabit (veri) olduğunu varsaydık. Fakat girdi fiyatlarının veya teknolojinin sabit kalmayıp değişmesi durumunda farklı uzun dönem maliyetlerle karşılaşırız. Girdi fiyatlarının düşmesi, belli bir üretim düzeyini gerçekleştirmek için katlanılan üretim maliyetlerini düşürecektir, bu durum uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin (LRAC) aşağıya kaymasına yol açacaktır. Girdi fiyatlarının artması, belli bir üretim düzeyini gerçekleştirmek için katlanılan üretim maliyetlerini arttıracak ve bu durum LRAC eğrisinin yukarıya kaymasına yol açacaktır. Teknolojik ilerleme de üretim maliyetlerini azaltır ve daha düşük girdi fiyatlarında olduğu gibi maliyet eğrisinin aşağıya doğru kaymasına yol açar. Bunun yanında teknolojik ilerleme, ölçek ekonomileri bölgelerinin genişliğini ve LRAC eğrisinin şeklini de değiştirir.

GRAFİK 6.6 Teknolojik İlerlemenin LRAC ve Optimum Üretim Ölçeği.

Grafik 6.6'da teknolojik ilerlemenin uzun dönem ortalama maliyet (LRAC) eğrisi ile optimum üretim ölçeği üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Teknolojik ilerleme uzun dönem ortalama maliyet eğrisini $LRAC_1$'den $LRAC_2$'ye aşağı doğru kaydırırken, üretim ölçeğine ilişkin üretim düzeyini de Q_1* 'den Q_2*'ye çıkarmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ –6

Ülkede yükselen refah seviyesi ve kadınların çalışma yaşamına daha yoğun olarak katılımı nedeniyle önümüzdeki yıllarda çocuk bezi talebinin artacağını tahmin eden bir girişimci, bu alana yatırım yapmak istemektedir. Yaptığı araştırmalar sonucu çocuk bezi üretiminde beş farklı üretim teknolojisinin bulunduğunu tespit etmiştir. Saatte 100 paket çocuk bezi üretiminde bu teknolojilerin gerektirdiği işgücü ve sermaye miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Teknoloji	Sermaye Miktarı (Makine Saati)	İşgücü Miktarı (Saat)
A	2	10
B	3	6
C	4	4
D	5	3
E	10	2

Bu tabloya göre

a) İşgücü ve sermayenin saat başına maliyeti 10 TL ise maliyeti minimize eden en etkin üretim teknolojisi olarak hangisi seçilmelidir?

b) Ülkede yaşanan kriz sürecinde yapılan devalüasyon sonrasında saat başına sermaye maliyeti 50 TL'ye yükselirken, işgücünün saat başına maliyeti sabit kalırsa en etkin üretim teknolojisi olarak hangisinin seçimi gerekir?

Ne Öğrendik?

1. **İnsan ihtiyaçlarını karşılayacak olan mal ve hizmetlerin üretimini gerçekleştirip satışa sunan ekonomik birim aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Emek
   b. Sermaye
   c. Firma
   d. Endüstri
   e. Piyasa

2. **İnsan ihtiyaçlarını doğrudan veya dolaylı bir biçimde gidermeye yönelik mal ve hizmetleri sunma çabası aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Firma
   b. Ürün
   c. İmalat
   d. Üretim
   e. Maliyet

3. **Belli bir teknoloji düzeyi dahilinde, alternatif girdi bileşenlerine tekabül eden maksimum çıktı düzeyleri arasındaki teknik ilişkiyi gösteren fonksiyon aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Üretim Fonksiyonu
   b. Tüketim Fonksiyonu
   c. Fayda Fonksiyonu
   d. Marjinal maliyet
   e. Ortalama maliyet

4. **Üretim sürecinde tüm girdileri aynı oranda arttırdığımızda üretimdeki artış girdilerdeki artıştan daha fazla bir oranda gerçekleşiyor ise bu durum aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?**
   a. Ölçeğe göre sabit verim
   b. Ölçeğe göre artan verim
   c. Ölçeğe göre azalan verim
   d. Ölçeğin verimi
   e. Ölçeğin maliyeti

5. **Diğer girdilerin üretim sürecinde kullanılan miktarları sabitken, üretim sürecinde kullanılan işgücü (emek) miktarındaki bir birimlik değişmenin toplam ürün miktarında meydana getirdiği değişim aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?**

a. Emeğin ortalama fiziksel ürünü
b. Emeğin toplam fiziksel ürünü
c. Toplam fiziksel ürün
d. Toplam ortalama ürün
e. Emeğin marjinal fiziksel ürünü

6. Ekonomik kar miktarının hesaplanmasında aşağıdakilerden hangisi kullanılabilir?

a. Ekonomik kar = TR – (Açık Maliyetler + Örtük Maliyetler)
b. Ekonomik kar = TR – Açık Maliyetler
c. Ekonomik kar = TR – (TC Örtük Maliyetler)
d. Ekonomik kar = TR – TC
e. Ekonomik kar = TR + (Örtük Maliyetler Açık Maliyetler)

7. Üretim miktarına bağlı olmayan maliyetler aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?

a. Açık maliyet
b. Örtük maliyet
c. Değişken maliyet
d. Sabit maliyet
e. Marjinal maliyet

8. Firmanın üretimini bir birim arttırması durumunda toplam maliyet düzeyinde meydana gelen değişimi aşağıdakilerden hangisi ifade eder?

a. Ortalama toplam maliyet
b. Marjinal maliyet
c. Ortalama sabit maliyet
d. Ortalama değişken maliyet
e. Ürün Fiyatı

9. Emeğin ortalama fiziki ürünü, marjinal fiziki ürününe eşit olduğunda, emeğin ortalama fiziki ürünü eğrisinin konumu aşağıdakilerden hangisidir?

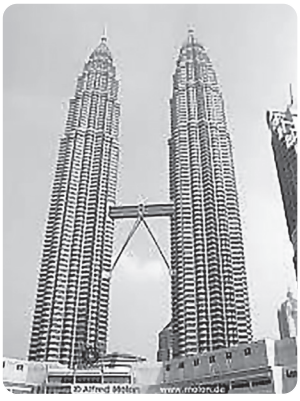
a. Sıfırdır
b. Artandır
c. Maksimumdur
d. Azalandır
e. Minimumdur

10. Değişken maliyetler toplamının üretim miktarına bölünmesi ile elde edilen maliyet kavramı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Marjinal maliyet
b. Ortalama toplam maliyet
c. Toplam maliyet
d. Ortalama sabit maliyet
e. Ortalama değişken maliyet

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Bu gelişim sadece İstanbul'da yaşanmıyor. Dünyanın neresine giderseniz gidin büyük bir kente yaklaştığınızda binaların yüksekliğinin arttığını görürsünüz. Yüksek binaların inşa edilmesi, üretim sürecinde toprağın sermaye ile ikame edilmesine en güzel örneklerden bir tanesini oluşturur. Bu ikame genellikle arazi fiyatlarının çok yüksek olduğu büyük kentlerde yoğun olarak yaşanmaktadır. Mevcut arazilerin kıt olduğu ve bunlara olan talebin yükseldiği bir ortamda arazi fiyatları hızla artmakta ve gittikçe yükselen binalar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur, Çin'in büyük kentlerinden Shangai ve İstanbul dünya da arazi fiyatlarının artışı açısından önde gelen kentlerdir. Örneğin Kuala Lumpur'da binaların yüksekliği son on yılda yaklaşık yüzde 10 oranında artmıştır. Bugün için 1483 feet ile dünyanın en yüksek binaları arasında yer alan Petronas Kuleleri hizmete girdiğinde, şehre 360.000 m^2'lik alan kazandırılmıştır.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Çalışanlar, yöneticiler ve firma sahipleri arasındaki ilişkiler ekonomistlerin "çalıştıran-çalışan sorunu" adını verdikleri kavrama iyi bir örnek teşkil eder. Çalıştıran, bir

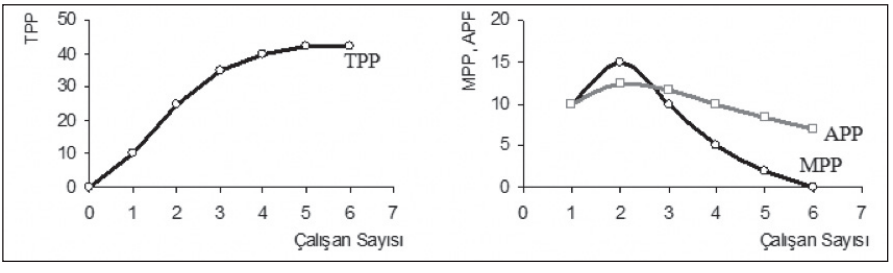
işin yapılması için birisini istihdam eden kişi ya da gruptur. Çalışan ise bir işi yapmak için istihdam edilen kimsedir. İşletmelerde iki tür çalıştıran-çalışan sorunu yaşanabilir: Firma sahipleri ile yöneticiler arasında ve yöneticilerle çalışanlar arasında. Yöneticiler işlerini korumak ve kariyerlerini yükseltmek amacıyla işverenin kârını arttırma çabası içine girerler. Ancak yöneticiler firmanın maliyetlerini arttıran ve dolayısıyla kârını azaltan başka şeylere de ilgi duyabilirler. Örneğin, yüksek ücret, uzun tatiller, çok sayıda işçi çalıştırmanın prestiji ve kendisine tanınan imtiyazları (first-class ile seyahat etmek, güzel manzaralı büyük yönetici ofisi veya büyük boyutlu yönetim masrafları gibi) kullanma gibi konularda yönetici maliyetleri arttırıcı bir tavır içinde olabilir. Öte yandan, yöneticiler şirketin mal varlığını (telefon, fotokopi cihazları, bilgisayar ve otomobil gibi) kendi kişisel çıkarları için kullanabilirler. Benzer nitelikteki sorunlar çalışanlarla yöneticiler arasında da yaşanır. Çalışanlar işlerini korumak ve kariyerlerini yükseltmek amacıyla yöneticilerini tatmin etme çabası içindedirler. Ancak çalışanlar da kar maksimizasyonu amacıyla çelişen diğer amaçlara sahip olabilirler. Örneğin, fazla çalışmaktan kaçınmak, molaları uzatmak ve firmanın mal varlığını kişisel amaçlarla kullanma gibi. Görüldüğü gibi bu tür davranışlar firmanın kar maksimizasyonu amacı ile çelişen davranışlardır.

EKONOMİK BAKIŞ 2

a.

Çalışan Sayısı	Toplam Ürün (Saatte Üretilen Sandviç Miktarı)	Marjinal Ürün	Ortalama Ürün
0	0	–	–
1	10	10	10,0
2	25	15	12,5
3	35	10	11,7
4	40	5	10,0
5	42	2	8,4
6	42	0	7,0

b.

c. Bu sandviç dükkanında 3'üncü işçi üretime dahil edildiğinde azalan verim yasası işlemeye başlamaktadır.
d. Ortalama ürün miktarı marjinal ürün miktarını takip eder. Eğer marjinal ürün miktarı ortalama ürün miktarından büyükse (MPP>APP), ortalama ürün miktarı artar. Aksine marjinal ürün miktarı ortalama ürün miktarından küçükse (MPP<APP) ortalama ürün miktarı azalır. Bu nedenle marjinal ürün eğrisi ortalama ürün eğrisini maksimum noktasında keser.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Sinemalarda maliyetin çok büyük bir bölümü işçilik, enerji ve reklam giderlerinden oluşmaktadır. Bu giderlerin büyük bir bölümü sinemanın bütünü için yapıldığı için sinema sahipleri aynı binada birden fazla sayıda küçük salon açarak ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadırlar. Basit birkaç örnekle bu yararlanmanın nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışalım: Tek bir büyük salonla çalışan bir sinema biletleri satmak için büfeyi çalıştırmak için yer göstermek için ve projeksiyon makinesini çalıştırmak için işçi istihdam etmek durumundadır. Eğer sinemaya bir başka salon ilave edilirse yeni işçi çalıştırmaya gerek kalmayacak, aynı personel her iki salon için de bu görevleri yerine getirebilecektir. Bu durumda örneğin bilet satıcısı her iki film için de bilet satacağı için daha verimli hale gelir. Bunun dışında salon başına düşen bina maliyetleri de azalır, çünkü aynı fuaye ve tuvaletler tüm salonlar için kullanılacaktır. Sinema salonlarına neden gittikçe daha fazla salon yapıldığını artık daha iyi değerlendirebiliyoruz: Ölçek ekonomilerinden yararlanmak için. Bu noktada cevaplandırılması gereken bir başka soru karşımıza çıkmaktadır: Peki neden 6 veya 7 salonda film gösterimi yapılıyor da, neden salon sayısı 15'e veya 20'ye çıkartılmıyor? Cevap oldukça basit: Çünkü belirli bir salon sayısından sonra ölçeğin azalan verimi çalışmaya başlar.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Tayfun İşbilir isimli bu yeni işadamı önemli bir gerçeği görüyor: Muhasebe karı kavramı ile ekonomik kar kavramı birbirinden farklıdır. Nitekim aşağıdaki tabloyu incelediğimizde Tayfun Bey'in neden mutlu olamadığını anlamak çok kolaydır:

	Tutar (1000 TL)
TOPLAM HASILAT (4 TL × 20.000 Adet)	**80**
EKSİ AÇIK MALİYETLER	**46**
Yardımcının Ücreti 500 TL×12 = 6000 TL	
Makine, Teçhizat, Malzeme 40.000 TL	
MUHASEBE KARI	**34**
EKSİ ÖRTÜK MALİYETLER	**33**
Vazgeçilen Ücret 20.000 TL	
Vazgeçilen Faiz 10.000 TL	
Vazgeçilen Kira Geliri 250 TL×12=3000 TL	
EKONOMİK KAR	**1**

EKONOMİK BAKIŞ 5

Üretim	TFC	TVC	TC	AFC	AVC	ATC	MC
1	60	110	170	60	110	170	110
2	60	200	260	30	100	130	90
3	60	300	360	20	100	120	100
4	60	420	480	15	105	120	120
5	60	575	635	12	115	127	155

EKONOMİK BAKIŞ 6

Bu işletme için toplam maliyeti aşağıdaki basit eşitlik yardımı ile hesaplayabiliriz

Toplam Maliyet = (Sermaye Saati × Saat Maliyeti) + (İşgücü Saati × Saat Maliyeti)

$Toplam\ Maliyet = (K \times P_K) + (L \times P_L)$

Buna göre a ve b seçenekleri için maliyetleri oluşturursak aşağıdaki tabloyu hazırlayabiliriz:

Teknoloji	Sermaye	İşgücü	P_L=10 ve P_K=10 iken Maliyet	P_L=10 ve P_K=50 iken Maliyet
A	2	10	120	200
B	3	6	90	210
C	4	4	80	240
D	6	3	90	330
E	10	2	120	520

Tablonun incelenmesinde görüleceği gibi (a) seçeneği için uygun teknoloji C teknolojisidir. b seçeneğinde ise devalüasyondan sonra sermaye fiyatında meydana gelen artış sonrasında uygun teknoloji olarak A teknolojisinin seçimi gerekmektedir.

NE ÖĞRENDİK?

1.c	2.d	3.a	4.b	5.e	6.a	7.d	8.b	9.a	10.e

BÖLÜM 7
TAM REKABET PİYASASI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Ferhan Şensoy'un yanda afişi görülen Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı isimli oyununu herhalde duymayanınız yoktur. Bu oyunda Şensoy, süpermarketlerden gelen yoğun rekabet karşısında geleneksel mahalle bakkalı olgusunun nasıl bir değişime zorlandığını kendine has üslubuyla eğlenceli bir şekilde eleştirir. Aslında bu oyunda Ferhan Şensoy çok önemli bir gerçeğe dikkat çekmektedir: Küçük mahalle bakkallarının süpermarketlerden gelen bu şiddetli rekabete dayanabilmeleri mümkün değildir. Acaba bu tür bir rekabetin yaşanması kaçınılmaz bir gelişme midir? Küçük mahalle bakkallarının bu rekabet karşısında yapabilecekleri bir şey yok mu?

GİRİŞ

Firmaların bir mala ilişkin üretim kararında maliyetin yanında hasılat da önemli bir rol oynar. Firmalar genelde maliyetler üzerinde belirleyici bir güce sahip değillerdir. Ancak firmalar farklı rekabet koşullarına göre oluşan fiyatlara bağlı olarak, hasılatlarını belirleme gücüne sahiptirler. Firmaların faaliyette bulunduğu piyasalar söz konusu piyasada faaliyette bulunan firma sayısına göre birbirinden farklılık arz eder. Bazı piyasalarda az sayıda firma faaliyet gösterirken, bazı piyasalarda çok sayıda firma faaliyet göstermektedir. Piyasaların yapısı; piyasada faaliyette bulunan firma sayısı, üretilen ürünün niteliği, firmaların fiyat belirleme gücü, piyasaya giriş ve çıkış serbestliği gibi özelliklere bağlı olarak şekillenir ve birbirinden farklılaşır. Piyasanın yapılarını belirleyen bu özellikler aynı zamanda piyasada oluşacak olan rekabet koşullarını da belirler.

Rekabetin en fazla ve en yoğun yaşandığı piyasa türü tam rekabet piyasasıdır. ***Tam rekabet piyasası*** hiçbir firmanın sattığı malın piyasa fiyatı üzerinde kendi başına be-

lirleme ve kontrol etme gücüne sahip olmadığı piyasa türüdür. Tam rekabet piyasasında fiyat piyasa tarafından belirlenmekte ve firmalar piyasada oluşacak olan bu fiyatı veri olarak almak zorundadırlar. Dolayısıyla tam rekabette her bir firma fiyat belirleyici değil fiyat kabullenici (alıcı) durumundadır. Bir piyasadaki rekabet ortamı ve yoğunluğu arttıkça firmaların o piyasada oluşacak olan fiyatlar üzerinde belirleyici olma ve kontrol etme gücü azalır.

TAM REKABET PİYASASININ ÖZELLİKLERİ

Tam rekabet piyasasını belirgin kılan ve dolayısıyla tam rekabet piyasasını diğer piyasalardan ayırt etmeye yarayan belli başlı dört özellik vardır. Bu özellikler;

- ✔ ***Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının bulunması gerekir.*** Burada "çok sayıda" ifadesiyle kastedilmek istenen şudur: Piyasada o kadar çok sayıda alıcı ve satıcı bulunması gerekir ki bunlardan hiçbirinin tek başına piyasa fiyatını etkileyip belirleme gücü olmasın. Alıcı ve satıcılardan her biri, piyasa arz ve talebini etkileyemeyecek kadar küçük ölçekte ekonomik birimler olmalıdır. Mesela canlı küçükbaş hayvan piyasasında çok sayıda alıcı ve satıcı vardır ve bunların hiçbiri kendi başına piyasada oluşacak olan fiyatı belirleme gücüne sahip değildir. Ayrıca alıcı ve satıcıların kendi başına fiyatı belirleyemiyor olmaları demek, onlar için fiyatın bir veri olduğu yani alıcı ve satıcıların piyasada oluşan fiyatı kabul etmek zorunda oldukları anlamına gelir.
- ✔ ***Piyasada satılan mallar homojen olmalıdır.*** Bu özellik piyasada satılan malların homojen olduğunu yani her bir firmanın ürettiği malın birbirlerinin tıpatıp aynısı olduğu durumu ifade eder. Bundan dolayı da piyasada firmalar tarafından satılan mallar birbirinin tam (birebir) ikamesidir. Malın homojen olması, alıcıların bir malı satın alırken satıcılar arasında ayrım yapmayacağı anlamına gelir. Ayrıca malın homojenliği herhangi bir malı; satıcının piyasa fiyatından daha yüksek bir fiyattan satamayacağı alıcının da piyasa fiyatından daha düşük bir fiyattan satın alamayacağı durumu da ifade eder. Örneğin toz şeker almak isteyen bir tüketici için toz şeker homojen olduğundan hangi firmanın toz şekerini satın alacağı hususu önem arz etmez.
- ✔ ***Alıcı ve satıcılar piyasaya ilişkin tam bilgiye sahiptirler.*** Bu özellik alıcı ve satıcıların bir malın kalitesi, nerede satıldığı, kaç liraya satıldığı, ne miktarda satıldığı konularında aynı (simetrik) ve tam bilgiye sahip olmaları anlamına gelir. Dolayısıyla tam rekabet piyasasında, alıcı ve satıcılar bir mala ilişkin her türlü bilgiye aynı derecede (simetrik) ve eksiksiz bir biçimde sahiptirler.
- ✔ ***Firmaların piyasaya giriş ve çıkışları serbest olmalıdır.*** Bu özelliğin söylediği şey: Firmaların herhangi bir engel (yasal, ekonomik, teknolojik vb. engel) olmaksızın serbestçe, istedikleri zaman piyasaya girip ekonomik faaliyette bulunabilmeleri ve aynı şekilde istedikleri zaman da ekonomik faaliyetlerine son verip

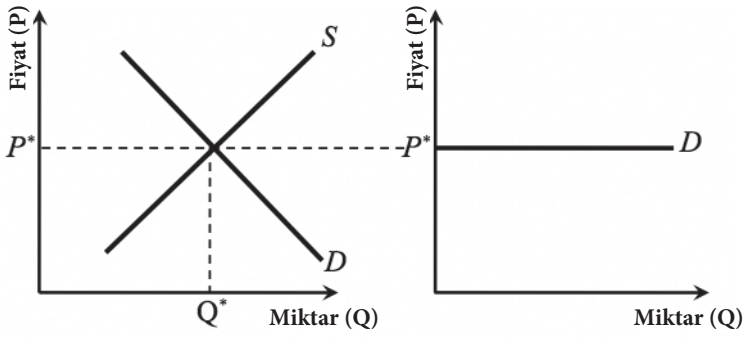
piyasadan çıkabilmelidir. Örneğin kaynaklar, kaynak akışkanlılığını engelleyen kamusal düzenlemeler olmaksızın piyasanın içine veya dışına hareket edebilmelidir.

Tam rekabete ilişkin yukarıda belirtilen varsayımlardan da (özelliklerden de) anlaşılacağı gibi tam rekabet piyasa türü gerçek hayatta rastlanılabilecek bir piyasa türü değildir. Fakat tüm piyasa yapıları içinde ideal (ulaşılması arzu edilen) bir piyasa yapısını ifade ettiği için tam rekabet piyasası, diğer piyasa yapılarını incelerken bizlere karşılaştırma yapma imkanını sunması bakımından bir referans piyasa yapısıdır. Gerçek hayatta tam rekabet piyasasının tüm özelliklerinin (varsayımlarının) sağlandığı piyasalara rastlanılmamasına rağmen tam rekabet piyasasına yakın piyasalara rastlanılmaktadır. Tam rekabete en yakın piyasa türlerine daha çok tarımsal ve hayvansal ürünlere ilişkin piyasalar ile bazı yatırım araçları piyasalarında (altın, hisse senedi vb. piyasalarda) rastlanılmaktadır.

TAM REKABET PİYASASINDA FİRMANIN KARŞILAŞACAĞI TALEP EĞRİSİ

Tam rekabet piyasasına ilişkin varsayımların birinde şunu söylemiştik: Tam rekabet piyasasında alıcı ve satıcıların sayıları o kadar çoktur ki alıcı ve satıcıların hiçbiri tek başına piyasada oluşacak olan fiyatı etkileyip belirmeme şansına sahip değildir. Bundan dolayı da gerek alıcılar olsun gerekse satıcılar olsun fiyatları olduğu gibi kabul etmek zorundadırlar. Yani fiyatı bir veri olarak kabul etmek zorundadırlar. Burada akla gelen soru şudur: Fiyat, alıcı ve satıcılar için veri ise söz konusu veri olan fiyat nasıl oluşmaktadır? Bu sorunun cevabı arz ve talepte yatar. Tam rekabet piyasasında bir mala ilişkin fiyat, piyasa arzı ve piyasa talebi tarafından kendiliğinden belirlenir. Bir mala ilişkin piyasa arzı o malı üretip satan tüm firmaların üretip sattıkları miktarların toplamında oluşurken, bir mala ilişkin piyasa talebi o malı satın almak isteyen tüketicilerin (alıcıların) tamamının satın aldıkları miktarların toplamından oluşur. Bir mala ilişkin talep ile o malın fiyatı arasında ters yönlü (negatif) bir ilişki olmasından dolayı talep eğrisinin negatif eğimli bir eğri olduğunu ve bir mala ilişkin arz ile o malın fiyatı arasında aynı yönlü (pozitif) bir ilişki olmasından dolayı arz eğrisinin pozitif eğimli bir eğri olduğunu bilmekteyiz. Piyasada oluşacak olan ve alıcı ile satıcılar tarafından veri olarak alınacak piyasa fiyatı ise piyasa arzının piyasa talebine eşit olduğu düzey (miktar) tarafından belirlenecektir. Piyasa arz ve talebinin birbirine eşit olduğu durum, Grafik 7.1'in ilk kısmında piyasa arz (A) ve talep (D) eğrilerinin kesiştiği nokta tarafından verilmekte olup, bu noktaya tekabül eden P^* söz konusu ürüne ilişkin piyasa fiyatını (piyasa denge fiyatını) ve Q^*'da piyasa fiyatından alınıp satılan ürün miktarını (piyasa denge miktarını) göstermektedir.

GRAFİK 7.1 Tam Rekabette Piyasa ve Firma Talep Eğrileri

Ancak tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren bir firma için piyasa fiyatı (P^*) veri olduğundan, firma bu piyasa fiyatından istediği kadar mal satabilir. Bundan dolayı tam rekabet piyasasında bir firmanın ürününe ilişkin talep eğrisi, P^* piyasa fiyatı düzeyinde yatay eksene paralel sonsuz esneklikte bir doğru tarafından verilecektir. Bu durum Grafik 7.1'in ikinci kısmında yatay eksene paralel kalın bir doğru ile gösterilmektedir. Dolayısıyla tam rekabet piyasasında firma talep eğrisi yatay eksene paralel seyreden sonsuz esneklikte bir doğrudur.

Firma, malını piyasa fiyatının üzerinde bir fiyattan satamaz. Çünkü alıcılar aynı malın P^* piyasa fiyatından satılmakta olduğu konusunda tam bir bilgiye sahip olduklarından piyasa fiyatının üzerinden bir fiyattan malı satın almaya razı olmayacaklardır. Diğer taraftan firma malını P^* piyasa fiyatı düzeyinden istediği kadar satabileceğinden dolayı bu fiyatın altında bir fiyattan malını satma gereği duymaz.

EKONOMİK BAKIŞ –1

Reklamlar, günlük yaşamımızın kaçınılmaz bileşenlerinden bir tanesi. Sokakta, işte, evde, gündüz, gece yoğun bir reklam bombardımanı altında yaşıyoruz. Öyle ki artık TV dizilerinde, filmlerde durum tersine döndü ve reklamların arasında filmi izler hale geldik. Yine TV kanallarında reklamları irdeleyen, değerlendiren ve eleştiren programlar hızla yaygınlaşmaya başladı. Özetle reklamsız bir yaşam mümkün görünmüyor. Yukarıda öğrendiğimiz tam rekabet koşulları tüm piyasalarda geçerli olsaydı, bugün için yaşamın bir parçası haline gelen reklamlara gerek kalır mıydı?

Kısa Dönemde Firma Davranışı

Fiyatın veri olduğu tam rekabet piyasasında bir firmanın vermesi gereken en önemli kararlardan biri de ne kadar üretim yapacağıdır. Bu belirleyeceği üretim düzeyi firmanın kârını maksimum (en yüksek) yapacak olan üretim düzeyi olacaktır. Firmanın elde edeceği kar düzeyi, firmanın maliyet ve hasılat yapısına bağlıdır. Kısa dönemde, tam rekabet piyasasında üretim yapan bir firma iki tür maliyetle karşılaşır. Bu maliyetler, bina ve makine gibi sabit girdilere yapılan harcamalardan oluşan sabit maliyetler ile üretilen ürün miktarına bağlı olarak değişen değişken maliyetlerdir. Firmanın hasılat düzeyi ise firmanın ürettiği ürün miktarıyla ürünün piyasa fiyatının çarpımına tarafından verilir. Firmanın karşılaşacağı maliyetler ile söz konusu maliyetlerin hesaplanışları bir önceki bölümde açıklananlar ile aynı olduğundan burada tekrar edilmeyecektir. Diğer taraftan firmanın hasılatına ilişkin olarak toplam hasılat, marjinal hasılat ve ortalama hasılat kavramlarını aşağıda açıklayacağız.

Toplam, Ortalama ve Marjinal Hasılat

Toplam hasılat, bir firmanın kendi ürünlerinin satışından elde ettiği parasal büyüklüktür. Toplam hasılat (TR), firmanın sattığı mal miktarı (Q) ile malın piyasa fiyatının (P*) çarpımından oluşur. Toplam hasılat aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$TR = (P^*)\ (Q)$$

Ortalama hasılat, bir firmanın sattığı her bir birim mal başına düşen hasılat miktarıdır. Tam rekabet piyasasında bir firma piyasa fiyatı düzeyinden istediği kadar mal satabildiğinden dolayı firmanın birim satış başına düşen miktarı değişmeyecek, ne kadar mal satarsa satsın aynı kalacaktır. Çünkü ortalama hasılat (AR), toplam hasılatın satılan mal miktarına oranlanmasıyla elde edilmekte olup bu oranlama sonrasında geriye malın piyasa fiyatını gösteren P* kalır. Dolayısıyla tam rekabet piyasasında firmanın ortalama hasılatı ile malın piyasa fiyatı birbirine eşittir. Bu durum aşağıdaki formülde daha rahat görülebilir:

$$AR = \frac{Toplam\ \ Hasılat}{Satılan\ \ Mal\ \ Miktarı} = \frac{TR}{Q} = \frac{(P^*)(Q)}{Q} = P^*$$

Tam rekabet piyasasında firma talep eğrisi aynı zamanda firmanın ortalama hasılatı ile satış miktarı arasındaki ilişkiyi de temsil eder. Bu bağlamda tam rekabet piyasasında firma talep eğrisi ayrıca firmanın ortalama hasılat eğrisidir.

Marjinal hasılat, firmanın satışlarını bir birim arttırması sonucunda toplam hasılatta meydana gelen değişimdir. Marjinal hasılatı aşağıdaki formülle gösterebiliriz:

$$MR = \frac{Toplam\ \ Hasılatta\ \ Meydana\ \ Gelen\ \ Değişim}{Satış\ \ Miktarında\ \ Meydana\ \ Gelen\ \ Değişim} = \frac{\Delta TR}{\Delta Q}$$

Tam rekabet piyasasında firmalar fiyat alıcı olduklarından, ilave bir birim satış sonrasında toplam hasılatta meydana gelecek olan artış miktarı malın piyasa fiyatına eşit olacaktır. Dolayısıyla her ilave bir birimlik satışın toplam hasılatta etkisi piyasa fiyatı kadar olacaktır. Bu durum aşağıdaki ifadede daha rahat görülmektedir:

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta Q} = \frac{TR_2 - TR_1}{Q_2 - Q_1} = \frac{P.Q_2 - P.Q_1}{Q_2 - Q_1} = \frac{P(Q_2 - Q_1)}{(Q_2 - Q_1)} = P$$

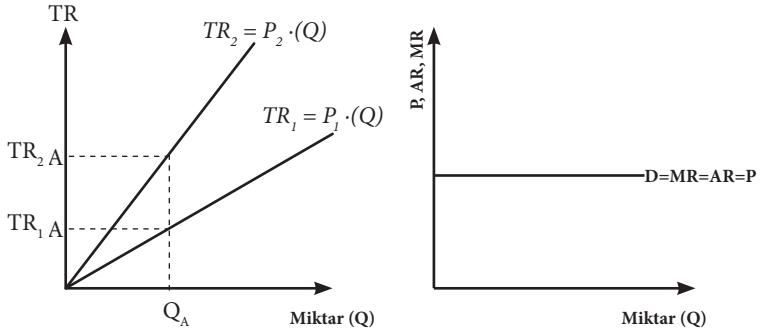
Bu ifade bize tam rekabet piyasasında bir firmanın marjinal hasılatının malın piyasa fiyatına eşit olduğunu söylemektedir.

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi tam rekabet piyasasında firma talep eğrisi sadece firmanın malına ilişkin talebi temsil etmemekte, aynı zamanda ortalama hasılat ve marjinal hasılatı da temsil etmektedir. Sonuç olarak tam rekabet piyasasında kısa dönemde bir firma için

$$AR = MR = P^* = D \text{ eşitliği yazılabilir.}$$

Şimdi yukarıda verdiğimiz bilgilerin grafiksel gösterimine geçelim. Toplam hasılat fonksiyonu doğrusal bir fonksiyon olup eğimi piyasa fiyatına eşittir. Grafik 7.2'nin ilk kısmında, satılan mal miktarı sıfır olduğunda toplam hasılatta sıfır olduğundan toplam hasılat doğruları sıfır orijin noktasından başlar. Piyasa fiyatının P_1 olduğu durumda toplam hasılat doğrusu TR_1; piyasa fiyatının P_2 olduğu durumda toplam hasılat doğrusu TR_2 olacaktır. Satılan mal miktarı arttıkça toplam hasılatın arttığını hem TR_1 hem de TR_2 doğruları yardımıyla görebiliriz. Dolayısıyla satılan mal miktarı arttıkça toplam hasılalar da doğrusal olarak artacaktır. Ancak piyasa fiyat düzeyi değişirse toplam hasılat doğrusu da değişecektir.

GRAFİK 7.2 Toplam Hasılat, Ortalama ve Marjinal Hasılat Doğruları.

Örneğin Q_A miktar malın satıldığı düzey için: $P_2>P_1$ olduğu varsayımıyla, P_2 piyasa fiyatına ilişkin toplam hasılat miktarı TR_{2A} ve P_1 piyasa fiyatına ilişkin toplam hasılat miktarı TR_{1A} olacaktır. Bu durumda $TR_{2A}>TR_{1A}$ olmaktadır. Aynı miktar malın satıldığı durumda elde edilen hasılat miktarlarının farklılaşmasının nedeni piyasa fiyatlarının (eğimlerin) farklı olmasıdır. $P_2>P_1$ olması demek, TR_2'nin eğiminin (yani P_2'nin) TR_1'in eğimine (yani P_1'e) göre daha büyük olması demektir ve buda daha dik bir toplam hasılat doğrusu olan TR_2'yi türetir. Diğer taraftan daha düşük piyasa fiyatı olan P_1'e ilişkin TR_1 toplam hasılat doğrusu $P_1<P_2$ olduğundan dolayı daha yatıktır.

Tam rekabet piyasasında fiyat veri olduğundan dolayı, firma malının her bir birimini aynı fiyattan satacaktır. Diğer şartlar sabitken, piyasa fiyatı bir kez piyasa arz ve talebi tarafından belirlendikten sonra firmanın bu fiyatı değiştirmesi olanaksızdır. Malın fiyatı değişmeyeceği için firmanın ortalama hasılat ve marjinal hasılat düzeyleri malın satılan her bir miktarı için sabit olup, piyasa fiyatına eşittir. Bundan dolayı da Grafik 7.2'nin ikinci kısmında olduğu gibi AR ve MR doğruları piyasa fiyatı seviyesinde yatay eksene paralel doğrulardır.

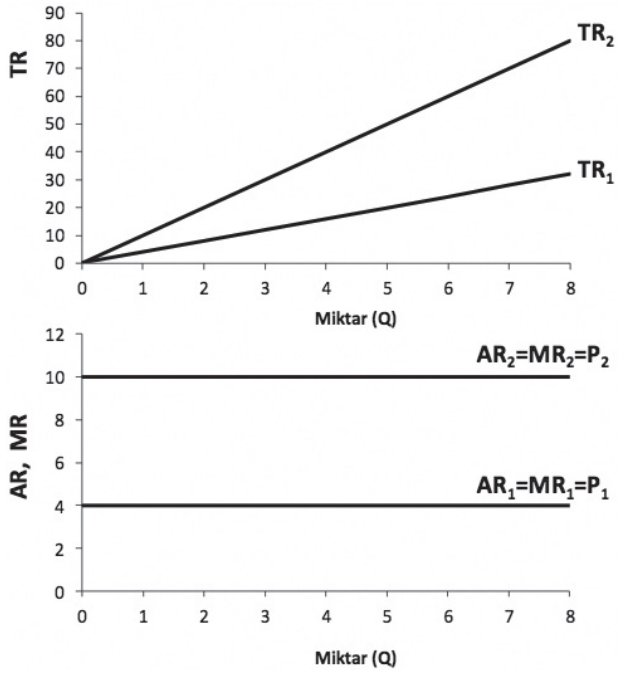
Şimdi iki farklı piyasa fiyatı için oluşan iki toplam hasılat eğrisini bir örnek yardımıyla gösterelim. Aşağıdaki Tablo 7.1'de piyasa fiyat düzeylerinin 10 TL ve 4 TL olduğu durumlar için toplam hasılatlar elde edilmiştir. Her bir toplam hasılat değeri malın satılan miktarı ile piyasa fiyatının çarpımı sonucunda elde edilmiştir.

TABLO 7.1 İki Farklı Piyasa Fiyatı için Toplam Hasılat Değerleri

Miktarı (Q)	$P_2=MR_2=AR_2$	TR_2	$P_1=MR_1=AR_1$	TR_1
0	10	0	4	0
1	10	10	4	4
2	10	20	4	8
3	10	30	4	12
4	10	40	4	16
5	10	50	4	20
6	10	60	4	24
7	10	70	4	28
8	10	80	4	32

Bu örnekte verilen değerlere ilişkin; toplam hasılat, marjinal ve ortalama hasılat doğruları ise Grafik 7.3'te (a) ve (b) panellerinde gösterilmektedir. Grafik 7.3 (a)'da görüldüğü gibi P_2=10TL>P_1 =4TL olduğundan dolayı TR_2 doğrusu TR_1'den daha diktir.

GRAFİK 7.3 Toplam Hasılat, Ortalama ve Marjinal Hasılat Doğruları.

Özet olarak, tam rekabet piyasasında bir firmanın toplam hasılat doğrusu; orijinden başlayan, yatıklık veya dikliği piyasa fiyatına bağlı olarak değişen bir doğrudur. Malın satılan miktarı arttıkça toplam hasılatta doğrusal bir biçimde artmakta ve bu artış hızı da malın piyasa fiyatına eşit olmaktadır. Tam rekabet piyasasında bir firmanın ortalama ve marjinal hasılatları ise malın satılan miktarlarından bağımsız olup malın piyasa fiyatına eşittir ve bundan dolayı da ortalama ve marjinal hasılat doğruları piyasa fiyatı düzeyinde yatay eksene paralel doğrulardır.

Kısa Dönemde Kar Maksimizasyonu

Firmaların piyasada faaliyet göstermelerinin tek nedeninin kar elde etmek olduğunu ve bu güdü ile hareket ettiklerini bir önceki bölümde belirtmiştik. Şimdi de tam rekabet piyasasında fiyat alıcı durumunda olan bir firmanın kısa dönemde kârını maksimize etmek (en yüksek düzeye çıkarmak) için veri olan piyasa fiyatından ne kadar mal üretip satması gerektiğini açıklayalım. Kısa dönemde tam rekabet piyasasında bir firmanın kârını nasıl maksimize ettiği hususu iki farklı yaklaşıma göre açıklanabilir. Bu iki yaklaşım: Toplam hasılat-toplam maliyet yaklaşımı ile marjinal hasılat-marjinal maliyet yaklaşımıdır.

Toplam hasılat-toplam maliyet yaklaşımı; bir firmanın kârını maksimize ettiği üretim düzeyini belirlerken firmanın üretip sattığı ürünlerin satışından elde ettiği toplam hasılat ile bu ürünleri üretebilmek için firmanın katlandığı toplam maliyetleri

karşılaştırmaktadır. ***Toplam kar***, bir firmanın toplam hasılatının toplam maliyetlerini aşan kısmıdır. Yani toplam kar (TP) firmanın toplam hasılatı (TR) ile toplam maliyetleri (TC) arasındaki farktır. Toplam kar, aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$TP = TR - TC$$

Burada toplam kar ile kastettiğimiz ekonomik kardır. Bilindiği gibi ***ekonomik*** kar, bir firmanın açık maliyetler ile örtük maliyetler toplamının, firmanın toplam hasılatından çıkarılması sonucu elde edilmektedir. Karı maksimize edecek olan üretim düzeyi toplam hasılat ile toplam maliyet arasındaki farka bakılarak belirlenir. Toplam hasılat ile toplam maliyet arasındaki pozitif farkın en yüksek olduğu üretim miktarı firmanın kârını maksimize ettiği üretim düzeyidir.

Kısa dönemde bir firma hiç üretimde bulunmuyor da olabilir. Bu durumda firma hiç üretim yapmamış olsa dahi belli bir sabit maliyete katlanmaktadır. Hiç üretimde bulunmayan firma, bu katlanmak zorunda olduğu sabit maliyetler toplamı kadar zarar ediyor olacaktır. Kısa dönemde üretimde bulunan bir firmanın eğer hasılatı maliyetlerde meydana gelen artış kadar artmazsa, bu durumda da firma zarar etmeye devam ediyor demektir. Kısa dönemde eğer bir firmanın toplam hasılatı (TR) sadece toplam değişken maliyetlerine (TVC) eşit veya ondan fazla ise söz konusu firmanın üretimde bulunması gerekir. Diğer bir ifadeyle, kısa dönemde eğer bir firmanın ortalama hasılatı (AR) sadece ortalama değişken maliyetlerine (AVC'ye) eşit veya ondan fazla ise söz konusu firmanın üretimde bulunması gerekir.

Şimdi bir firmanın kârını maksimum yapan üretim düzeyinin nasıl belirlendiğini bir örnek yardımıyla açıklayalım. Aşağıdaki Tablo 7.2'de bir firmanın farklı üretim düzeylerine ilişkin; toplam değişken maliyet (TVC), toplam sabit maliyet (TFC), toplam maliyet (TC), marjinal hasılat (MR), ortalama hasılat (AR), toplam hasılat (TR) ve toplam kar (TP) verilmiştir.

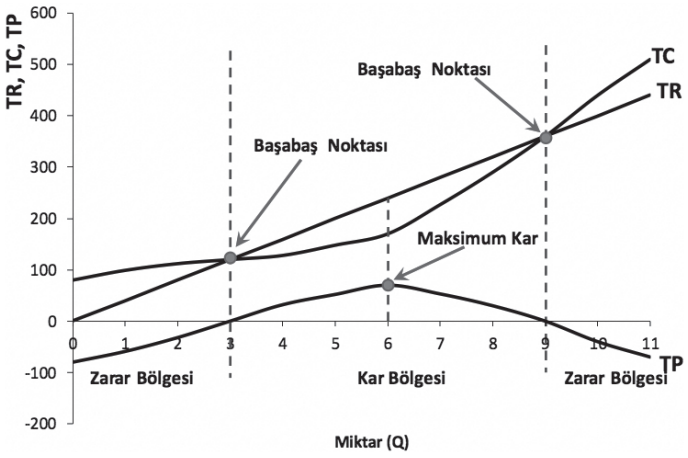
TABLO 7.2 Farklı Üretim Miktarları için TVC, TFC, TC, MR, AR, TR, TP Değerleri.

Miktar (Q)	TVC	TFC	TC	P=MR=AR	TR	Kar (TP)
0	0	80	80	40	0	-80
1	19	80	99	40	40	-59
2	32	80	112	40	80	-32
3	40	80	120	40	120	0
4	48	80	128	40	160	32
5	68	80	148	40	200	52
6	90	80	170	40	240	70
7	147	80	227	40	280	53
8	210	80	290	40	320	30
9	280	80	360	40	360	0
10	360	80	440	40	400	-40
11	430	80	510	40	440	-70

Tablo 7.2'de toplam maliyetleri gösteren TC sütunundaki değerlerden her biri, firmanın söz konusu üretim düzeyini gerçekleştirebilmek için katlandığı toplam değişken maliyetler (TVC) ile toplam sabit maliyetlerin (TFC) toplamından elde edilmiştir. Örneğin 5 birim üretimde bulunabilmek için firma 68 TL değişken maliyete ve 80 TL sabit maliyete katlanmak zorundadır. Bu iki değerin toplamı olan 148 TL ise firmanın 5 birim üretimde bulunabilmek için katlanmak zorunda olduğu maliyetler toplamını vermektedir. Yine Tablo 7.2'de toplam hasılatı gösteren TR sütunundaki değerlerden her biri, üretilen ürün miktarları ile ürünün piyasa fiyatının çarpımından türetilmişlerdir. Mesela üretimin 8 birim olduğu durum için toplam hasılat; 8 birim ile malın fiyatı olan 40 TL'nin çarpımı olan 320 TL olacaktır. Firmanın farklı üretim miktarlarına ilişkin elde ettiği kârların gösterildiği TP sütunundaki değerlerden her biri söz konusu üretim düzeyinde firmanın elde ettiği toplam hasılat ile toplam maliyetler arasındaki farklar sonucunda elde edilmiştir. Örneğin 6 birim üretim düzeyinde firmanın toplam hasılası 240 TL ve toplam maliyeti 170 TL olduğu için ikisinin arasındaki 70 TL'lik pozitif fark firmanın bu üretim düzeyinde elde ettiği karı verir.

Tablo 7.2'deki firmanın toplam kar değerleri incelendiğinde, 3 birim üretim düzeyine kadar firmanın toplam hasıla değerleri toplam maliyetlerinin altında kaldığı için firma bu üretim aralığında zarar etmektedir. 3 birim üretim düzeyinde firmanın toplam hasılası ile toplam maliyeti birbirine eşit olduğu için bu üretim düzeyi için firma ne kar ne de zarar etmektedir. Firmanın kârının sıfır olduğu yani toplam hasılası ile toplam maliyetlerinin birbirine eşit olduğu üretim düzeyine ***Başabaş noktası*** denir. Dolayısıyla 3 birim ve 9 birim üretim düzeylerinden her biri firmanın başabaş noktalarıdır. 4 ile 8 birim üretim düzeyleri arasında gerçekleştirilecek olan her bir üretim düzeyi için firmanın toplam hasılası toplam maliyetlerinden daha fazla olduğu için firma bu üretim aralığında kar elde etmektedir. 10 ve 11 birimlik üretim düzeyleri için firmanın toplam hasılatı toplam maliyetlerinden az olduğu için bu üretim düzeylerinde firma zarar etmektedir. Peki bu durumda firma hangi üretim düzeyinde kârını maksimize etmektedir (en yüksek düzeyine çıkarmaktadır)? Firmanın kârını çıkarabildiği en yüksek düzey 70 TL olduğundan bu kar düzeyinin gerçekleştirildiği 6 birimlik üretim düzeyi firmanın kârını maksimize eden üretim düzeyidir.

GRAFİK 7.4 Toplam Hasılat-Toplam Maliyet Yaklaşımıyla Kısa Dönem Kar Maksimizasyonu.

Tablo 7.2'deki değerler yardımıyla çizilmiş TR, TC ve TP eğrilerinin görünümleri Grafik 7.4'te verilmiştir. Grafikten de anlaşılacağı gibi firma iki başabaş noktası arasında kalan tüm üretim düzeyleri için kar elde etmektedir. Çünkü bu aralıkta TR eğrisi daima TC eğrisinin üzerinde seyretmektedir (yani bu aralıkta TR>TC'dir). Fakat elde ettiği bu kârlar sadece 6 birim üretim gerçekleştirildiğinde maksimum düzeye ulaşır çünkü sadece bu üretim düzeyinde TR ile TC eğrileri arasındaki dikey uzaklık (yani kar düzeyi) en fazladır. Diğer üretim düzeyleri için TR eğrisi TC eğrisinin altında seyrettiğinden (yani TR<TC olduğundan) dolayı firma zarar etmektedir.

Kısa dönemde tam rekabet piyasasında bir firmanın kârını maksimize etmek için ne kadar üretmesi gerektiğini belirlemede kullanılan diğer bir yaklaşım ise marjinal hasılat-marjinal maliyet yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda firma marjinal hasılatını marjinal maliyeti ile karşılaştırmaktadır. Tam rekabet piyasasında kısa dönemde firma marjinal hasılatı (MR'si) marjinal maliyetinden (MC'den) daha büyük olduğu sürece üretmeye devam etmelidir. Firmanın bu üretimi arttırma işlemi firmanın kârını maksimum yaptığı durumu ifade eden MR=MC eşitliğinin sağlandığı üretim düzeyine kadar devam etmelidir. Dolayısıyla firmanın marjinal hasılatını marjinal maliyetlerine eşitlediği üretim düzeyi kârını maksimum yaptığı üretim düzeyidir. Eğer bu eşitliğin sağlandığı üretim düzeyinden sonra da firma üretime devam ederse bu durumda firmanın karı azalmaya başlar.

Kısa dönemde tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren bir firma için denge koşulu (kârının maksimize ettiği durum) aşağıdaki eşitlik tarafından verilir:

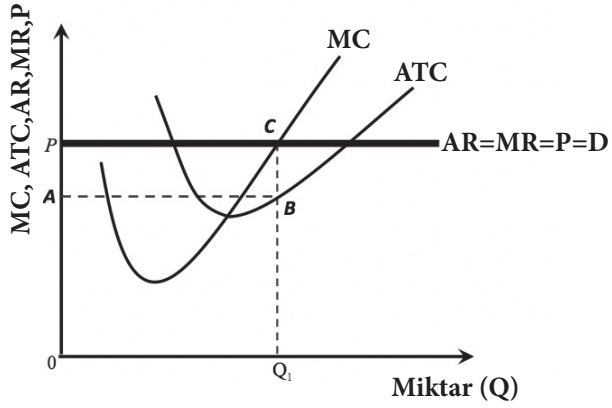
$$MR = MC = AR = P$$

Kısa dönemde bir firma için kar/zarar ve kârın aşırı olup-olmaması açısından üç durum söz konusudur. Bunlar;

- ✔ Eğer P>ATC ise firma aşırı (normal üstü) kar elde eder.
- ✔ Eğer P=ATC ise firma normal kar elde eder.
- ✔ Eğer P<ATC ise firma zarar eder.

Mevcut piyasa fiyatının (P'nin) belli bir karı içerdiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla bir kar düzeyinin normal bir kar mı yoksa aşırı (normal üstü) bir kar mı olduğu yukarıda belirttiğimiz gibi ürünün piyasa fiyatı (P) ile söz konusu üretim düzeyine ilişkin birim maliyet (ATC) karşılaştırılarak belirlenir. Grafik 7.5, marjinal hasılat ve marjinal maliyet eğrileri yardımıyla tam rekabet piyasasında bir firmanın kısa dönem dengesini (kar maksimizasyonunu) göstermektedir. Kısa dönem kar maksimizasyonu koşulu olan MR=MC şartının sağlandığı üretim düzeyi MR ve MC eğrilerinin kesiştiği nokta olan Q_1 tarafından verilmektedir. Bundan dolayı firmanın kârının maksimum düzeye ulaştığı üretim düzeyi Q_1'dir. Bu üretim düzeyinde; piyasa fiyat düzeyi 0P yüksekliği olup ortalama toplam maliyet (ATC) ise 0A yüksekliğine eşittir. Bundan dolayı P>ATC olduğundan Q_1 üretim düzeyinde firma aşırı (normal üstü) kar elde etmektedir. Firmanın Q_1 üretim düzeyinde birim başına elde ettiği kar (ortalama kar) miktarı 0P yüksekliği ile 0A yüksekliği arasındaki fark olan AP yüksekliği kadardır. Q_1 üretim düzeyinde elde ettiği toplam kar miktarı ise ortalama kar (AP) ile üretim miktarı Q_1'in çarpımı tarafından verilen ABCP dikdörtgeninin alanı kadardır. Q_1 üretim düzeyinden daha düşük veya daha fazla üretim düzeylerinde firma Q_1 üretim düzeyinde elde ettiği kardan daha az kar yapmaktadır. Bundan dolayı kârını maksimize etmek isteyen firma Q_1'in altındaki üretim düzeyleri için üretimini arttırmalı ve Q_1'in üzerindeki üretim düzeyleri için üretimini azaltmalıdır.

GRAFİK 7.5 Marjinal Maliyet, Marjinal Hasılat Yaklaşımı ile Kısa Dönem Kar Maksimizasyonu

EKONOMİK BAKIŞ –2

Tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren ve amacı kar maksimizasyonu olan bir firmanın sadece normal kar elde edebildiği (yani ekonomik kârın sıfır olduğu) denge üretim düzeyinin belirlenmesini yukarıda öğrendiğimiz grafikler aracılığı ile gösterebilir misiniz?

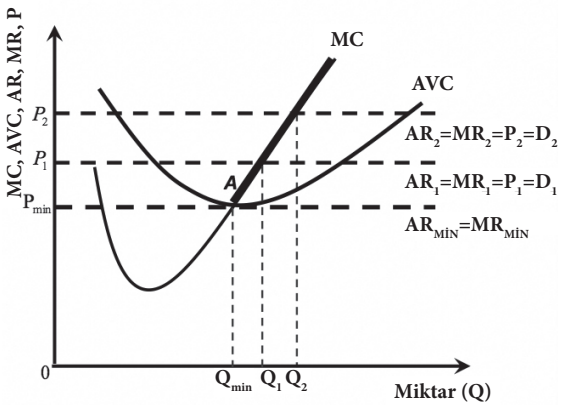

Kısa Dönem Firma Arz Eğrisi

Eğer P<ATC ise firmanın zarar etmekte olduğunu söyledik. P<ATC olduğu durumda zarar eden bir firma için faaliyetine son verip piyasadan çekilmek rasyonel (en doğru) bir davranış mıdır? Bunun cevabı zararın gerçekleştiği dönemin kısa veya uzun dönem olmasına göre değişir. Eğer zararın gerçekleştiği dönem uzun dönem ise firma faaliyetine son vermelidir. Fakat zararın gerçekleştiği dönem kısa dönem ise cevap hayır olacaktır. Firmanın üretime devam etmesi sonucunda elde edeceği toplam hasılat üretime devam etmenin maliyeti olan toplam değişken maliyetlerden (TVC) daha fazla olduğu sürece firma zarar ediyor olsa bile piyasada kalıp üretime devam etmelidir. Diğer bir ifadeyle firmanın ortalama hasılatı (AR) ortalama değişken maliyetlerden (AVC) fazla olduğu (yani AR>AVC olduğu) sürece zarar ediyor olsa dahi üretime devam etmelidir. Tam rekabet piyasasında AR=MR=P olduğu için bu üretime devam etme şartını aynı zamanda P>AVC şeklinde de ifade etmek mümkündür. Eğer P<AVC ise bu durumda firmanın üretim faaliyetine son verip işletmesini kapatıp piyasadan çekilmesi gerekir. Eğer P=AVC ise bu durumda firma işletmesinin kapatıp-kapatmama hususunda kayıtsız kalır. Malın piyasa fiyatının ortalama değişken maliyetlere eşit olduğu üretim düzeyi firmanın ***Kapanma noktası*** olarak adlandırılır.

Tam rekabet piyasasında bir firmanın kısa döneme ait arz eğrisini, firmanın üretimde bulunacağı miktarı belirlemede temel aldığı marjinal maliyetlere göre belirlemek gerekir. Sadece P>AVC olduğu sürece firma üretime devam edeceğinden, firmanın kısa dönem arz eğrisi; marjinal maliyet (MC) eğrisinin ortalama değişken maliyet (AVC) eğrisinin üzerinde kalan kısmı tarafından verilir.

GRAFİK 7.6 Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi.

Grafik 7.6'da firmanın kısa dönem arz eğrisi gösterilmektedir. Firmanın kısa dönem arz eğrisi marjinal maliyet eğrisinin A noktasından başlayıp devam eden kısmı tarafından verilir. Grafikte bu kısım MC eğrisi üzerinde kalın siyah çizgilerle gösterilmiştir. $P_{MİN}$, ortalama değişken maliyetlere (AVC) eşit minimum piyasa fiyatı düzeyini gösterir. Firmanın üretime devam etmesi için piyasa fiyatının minimum fiyatın üzerinde olması (yani $P>P_{MİN}$ olması) gerekir. Dolayısıyla minimum fiyatın üzerindeki piyasa fiyatlarından firma mal üretip arz eder ve grafikte piyasa fiyatına ilişkin kesikli doğru ile MC eğrisinin kesiştiği noktalara tekabül eden miktarlarda malı firma üretip arz edecektir. Bu kesişim noktalarında marjinal maliyetler marjinal hasılata eşittir (yani MC=MR'dir) ve bu da bizim kısa dönem firma denge koşulumuzdur. P_1 fiyatından firma Q_1 miktarda mal üretip arz ederken, daha yüksek fiyat olan P_2 için firma Q_2 gibi daha fazla bir miktarda malı üretip arz eder. Yani malın piyasa fiyatı arttıkça firma daha fazla üretip arz etme eğilimindedir. Malın piyasa fiyatı ile arz edilen miktarı arasındaki bu aynı (pozitif) yönlü ilişki MC eğrisinin kalın siyah çizgili kısmı tarafından verilen firmanın kısa dönem arz eğrisi tarafından temsil edilmektedir.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Elektronik hesap makineleri üreten bir firma aşağıdaki tabloda gösterilen üretim, maaliyet ve fiyat bilgilerine sahiptir:

Üretim (Günlük) (1)	Sabit Maliyetler (2)	Değişken Maliyetler (3)	Piyasa Fiyatı (4)
0	10	0	5
1	10	5	5
2	10	8	5
3	10	10	5
4	10	11	5
5	10	13	5
6	10	16	5
7	10	20	5
8	10	25	5
9	10	31	5
10	10	38	5
11	10	46	5

Bu firmaya danışmanlık yapıyor olsaydınız aşağıdaki soruları birer grafik çizerek nasıl cevaplandırırdınız?

a. Firmanın toplam gelir ve toplam maliyeti esas alındığında, kar maksimizasyonu sağlayan üretim düzeyi nedir?
b. Firmanın marjinal maliyeti ve marjinal geliri esas alındığında, kar maksimizasyonu sağlayan üretim düzeyi nedir?
c. Firma kar maksimizasyonu sağlandığında üretim düzeyinde ekonomik kar elde etmekte midir? Ediyorsa toplam miktarı nedir?
d. Firmanın başabaş noktasını sağlayan üretim düzeyi hangisidir?
e. Firmanın kapanma noktası hangisidir?

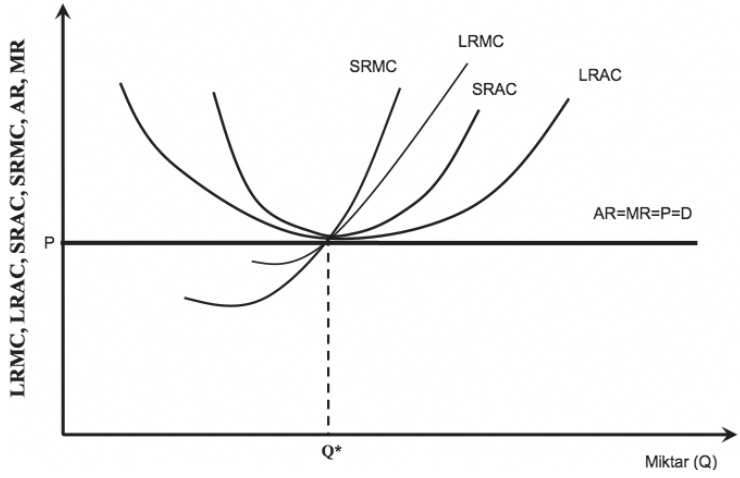
Uzun Dönemde Firma Davranışı

Uzun dönemi kısa dönemden farklı kılan en belirgin özellikler: Uzun dönemde üretimde kullanılan tüm girdilerin sadece değişken girdilerden oluşuyor olması, firmaların işletme büyüklüklerini (kapasitelerini) değiştirmesine ve yeni firmaların piyasaya girişlerine imkan tanıyor olmasıdır. Eğer bir sektörde kısa dönemde aşırı (normal üstü) kârlar elde ediliyorsa bu durum uzun dönemde söz konusu sektörde yeni firmaları faaliyette bulunmasına dolayısıyla arz edilen ürün miktarının artmasına yol açar. Diğer taraftan, eğer bir sektörde kısa dönemde bazı firmalar zarar ediyorsa bu durum uzun dönemde söz konusu firmaların sektördeki üretim faaliyetlerini sonlan-

dırıp piyasadan çekilmesine dolayısıyla arz edilen ürün miktarının azalmasına yol açar. Kısaca eğer kısa dönemde normal üstü kârlar elde ediliyorsa bu durum uzun dönemde piyasaya yeni firmaların girmesine ve neticesinde piyasada faaliyette bulunan firma sayısının artmasına, eğer kısa dönemde bazı firmalar zarar ediyorsa bu durum uzun dönemde piyasadan bu zarar eden firmaların çekilmesine ve neticesinde piyasada faaliyette bulunan firma sayısının azalmasına yol açar. Kısa dönemde normal üstü kârların elde edildiğini gören yeni firmaların piyasaya girmesiyle malın piyasada arz edilen miktarı artacak ve bu artan arz miktarı da malın piyasa fiyatının düşmesine neden olacaktır. Uzun dönemde piyasaya yeni firmaların girmesi sonucu piyasa fiyatında meydana gelen düşmeler firmaların normal kar elde ettikleri noktaya kadar (yani piyasa fiyatının (P'nin) uzun dönem ortalama toplam maliyetlere (LRAC'ye) eşit olduğu noktaya kadar) devam edecektir. Dolayısıyla uzun dönemde, kısa dönemdeki aşırı kârların aksine firmalar sadece normal kârlar elde ederler.

Grafik 7.7'de tam rekabet piyasasında uzun dönem dengesinin nasıl oluştuğu gösterilmektedir. Grafikte uzun dönem ortalama toplam maliyetler LRAC ile uzun dönem marjinal maliyetler LRMC ile kısa dönem ortalama toplam maliyetler SRAC ile kısa dönem marjinal maliyetler SRMC ile temsil edilmektedir.

GRAFİK 7.7 Tam Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi.

Grafik 7.7'den de anlaşılacağı gibi firma uzun dönem dengesini (kar maksimizasyonunu) P piyasa fiyatından Q* miktarda malı üretip satması sonucu gerçekleştirecektir. Bu Q* miktarında piyasa fiyatı (P), uzun dönem toplam ortalama maliyetlere (LRAC) eşit olduğundan firmalar normal kar elde etmektedirler.

Ayrıca bu Q* miktarında P=MR=AR=LRMC=LRAC=SRAC=SRMC eşitlikleri de sağlanmaktadır ve bu nokta aynı zamanda SRAC ve LRAC' nin minimum olduğu noktadır. Bu bağlamda tam rekabet piyasasında uzun dönem firma dengesi (kar maksimizasyonu) koşulunu aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

$$P=MR=AR=LRMC=LRAC=SRAC=SRMC$$

Bu koşulun gerçekleştiği üretim düzeyi ise Q*'dır. Q* üretim düzeyi aynı zamanda SRAC'nin minimum değerine tekabül ettiği için firma bu üretim düzeyini optimal işletme büyüklüğünde en düşük maliyetle gerçekleştirmektedir.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Metin içerisinde yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, tam rekabet piyasasında kaynaklar tüketicilerin tercihlerine göre dağılmakta, en etkin teknoloji kullanılmakta ve uzun dönemde atıl kapasite oluşmamaktadır. Özetle tam etkinlik söz konusudur. Tam rekabetçi piyasa yapısı neden ekonomik açıdan etkin olarak kabul edilmektedir?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Tam rekabet piyasasında firmanın kârını maksimize ettiği üretim düzeyi aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?**
   a. Marjinal maliyet ortalama değişken maliyete eşittir.
   b. Marjinal maliyet ortalama toplam maliyete eşittir.
   c. Marjinal maliyet ortalama sabit maliyete eşittir.
   d. Marjinal maliyet marjinal hasılata eşittir.
   e. Marjinal maliyet sabit maliyete eşittir.

2. **Tam rekabet piyasasında bir firmanın orijinden başlayan, yatıklık veya dikliği piyasa fiyatına bağlı olarak değişen doğru aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Toplam hasılat doğrusu
   b. Toplam maliyet doğrusu
   c. Toplam kar doğrusu
   d. Marjinal hasılat doğrusu
   e. Ortalama hasılat doğrusu

3. Tam rekabetçi bir firmanın talep eğrisi aşağıdakilerden hangisine eşittir?

a. Toplam maliyet eğrisi
b. Toplam hasılat eğrisi
c. Ortalama hasılat eğrisi
d. Toplam kar eğrisi
e. Marjinal maliyet eğrisi

4. Tam rekabetçi piyasada toplam maliyet ile toplam hasılatın birbirine eşit olduğu üretim düzeyine ne ad verilir?

a. Maksimum kar noktası
b. Minimum kar noktası
c. Minimum zarar noktası
d. Kapanma noktası
e. Başabaş noktası

5. Rekabetin en fazla ve yoğun yaşandığı, hiçbir firmanın sattığı malın piyasa fiyatı üzerinde kendi başına belirleme ve kontrol etme gücüne sahip olmadığı piyasa türü aşağıdakilerden hangisidir?

a. Monopol piyasası
b. Tam rekabet piyasası
c. Oligopol piyasası
d. Eksik rekabet piyasası
e. Monopolcü rekabet piyasası

6. Tam rekabet piyasasında malın piyasa fiyatının ortalama değişken maliyetlere eşit olduğu üretim düzeyi aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Kapanma noktası
b. Başabaş noktası
c. Maksimum kar noktası
d. Minimum zarar noktası
e. Zarar noktası

7. Kısa dönemde Tam rekabet piyasasında firmanın normal kar elde edişi aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Fiyat, ortalama toplam maliyetten büyüktür.
b. Fiyat, ortalama toplam maliyetten küçüktür.
c. Fiyat, ortalama toplam maliyette eşittir.
d. Fiyat marjinal maliyete eşittir.
e. Fiyat marjinal hasılata eşittir.

8. **Tam rekabet piyasasında kısa dönem firma arz eğrisi aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?**
   a. Marjinal maliyet eğrisinin azalan kısmı
   b. Marjinal maliyet eğrisinin artan kısmı
   c. Ortalama maliyet eğrisinin azalan kısmı
   d. Ortalama değişken maliyet eğrisinin marjinal maliyet eğrisi üzerinde kalan kısmı
   e. Marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisi üzerinde kalan kısmı

9. **Aşağıdakilerden hangisi firmanın satışlarını bir birim arttırması sonucunda toplam hasılatta meydana gelen değişimi ifade eder?**
   a. Ortalama hasılat
   b. Toplam hasılat
   c. Marjinal maliyet
   d. Marjinal hasılat
   e. Toplam maliyet

10. **Aşağıdakilerden hangisi bir firmanın sattığı her bir birim mal başına düşen hasılat miktarını ifade eder?**
   a. Ortalama hasılat
   b. Toplam hasılat
   c. Marjinal maliyet
   d. Marjinal hasılat
   e. Toplam maliyet

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Süpermarketlerin bakkallar karşısındaki rekabet gücü ucuz fiyatla mal satabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Süpermarketlerin bakkallara göre daha düşük fiyatla mal arz edebilmeleri de büyük ölçüde, tek bir merkez aracılığı ile ve büyük miktarlarda alım yapmalarının sonucudur. Süpermarketler bu nedenle, sattıkları her malda bakkallara göre daha düşük ortalama maliyete sahiptirler. Bir diğer deyişle, satılan ürünleri elde etmenin marjinal maliyeti bir bakkala göre oldukça düşüktür. Öte yandan, süpermarketler büyük stoklarla çalışma olanağına sahip olduklarından birim başına satış giderleri de çok düşük ol-

maktadır. Bu da fiyat konusunda süpermarketlere fiyat konusunda büyük bir rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Bu nedenle Migros, Carrefour, Real, Metro gibi büyük marketlerin bir coğrafi bölgeye gelmesi, bu bölgede ticari faaliyette bulunan bakkalların ticaret hayatı dışında kalmasına yol açmaktadır. Bazı bölgelerde esnaf, bağlı oldukları meslek odaları aracılığı ile bu marketlerin bölgeye gelmesine engel olmaya çalışmaktadır. Kitabınızın yazıldığı 2005 yılında, tamamen tesadüfi olarak seçilmiş 10 ürünün Migros'daki satış fiyatları ile bir mahalle bakkalındaki satış fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Ürün	Migros Fiyatı	Bakkal Fiyatı
Komili Riviera Zeytinyağı 2 lt	12,75	14,00
Tat Salça 1 kg	2,09	2,40
Toz Şeker 1 kg	2,09	2,30
Pınar Yoğurt 1.5 kg	2,25	2,70
Yumurta 6'lı Viyol	0,70	0,90
Omomatik Active 2.5 kg	8,49	9,50
Cif Lux Bulaşık Deterjanı 750 ml	2,25	2,30
Gala Beyaz Peçete 100 yp	1,15	1,20
Colgate Total Diş Macunu 100 ml	5,65	5,90
Filiz Çay 500 gr	3,70	4,10

Tabloya göre bakkallarda satılan ürünler yaklaşık %10 oranında daha pahalıdır. Bu nedenle, ekonomistler bakkalların korunması amacıyla süpermarketlerin bölgeye gelmesini engellemenin iyi mi, yoksa kötü mü olduğunu söyleyemezler. Sadece bu engellemenin maliyetini ortaya koyarlar. Teorik anlamda rekabet, belirli bir dönemde ve belirli girdilerin kullanılması durumunda elde edilecek çıktının maksimum değerde olmasına yol açacaktır. Ancak bu durum, söz konusu süreçte bazı kişi ve işletmelerin zarar görmeyeceği anlamına gelmez. Süpermarketlerin o bölgede bulunan bakkalların korunması amacıyla bölgeye girmesini engelleme konusundaki tartışmalar önemli bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır: Piyasada yaşanan rekabet sonucu, işletmelerin fiyatlarını marjinal maliyetleri düzeyine doğru indirmeleri piyasada kaybedenlerin bulunmasına neden olabilir.

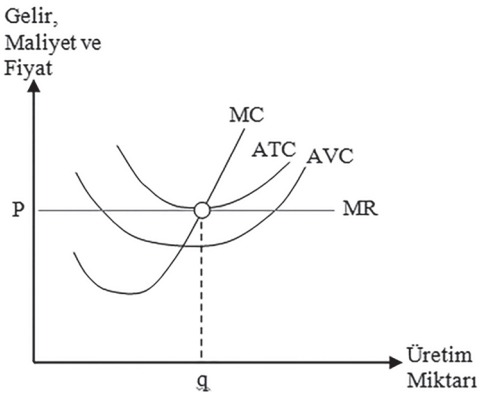
EKONOMİK BAKIŞ 1

Hayır. Eğer piyasalarda tam rekabet koşulları geçerli olsaydı firmaların reklam yapmasına gerek kalmazdı ve reklamlar kaynak israfına neden olurdu. Zira tam rekabet piyasasının özelliklerinden olan homojen mal varsayımı ve alıcı-satıcıların tam bilgiye sahip oldukları varsayımı bu tür piyasalarda reklamları gereksiz kılmaktadır. Firma fiyat kabullenici olduğu için piyasadaki fiyattan dilediği kadar mal satabilme gücüne

sahiptir. Bu durumda, firmanın satışları arttırıcı çabaya girişmesine gerek yoktur. Satışları arttırıcı çabaların (reklam gibi) satışlar üzerinde hiçbir etkisi olmayacağı gibi firmanın maliyetlerini de arttıracaktır. Bu da tam rekabet koşullarında reklama gerek olmadığını ortaya koyar.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Kar maksimizasyonu P = MC = MR şartının gerçekleşmesini gerektirirken, normal kar elde edilmesi P = ATC olmasını zorunlu kılar. Bu iki koşul aynı anda sadece fiyat doğrusunun ATC eğrisini minimum noktasında kesmesi halinde gerçekleşebilmektedir.

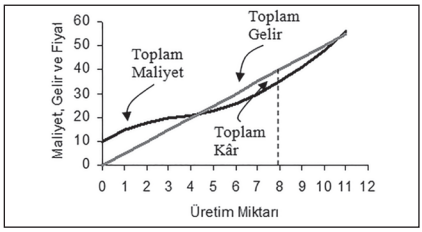
EKONOMİK BAKIŞ 3

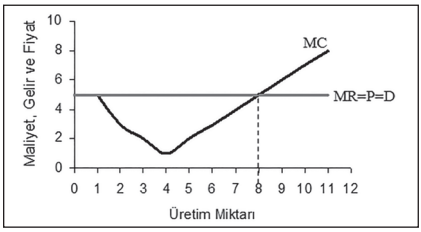
Önce çizeceğimiz grafikler için gerekli olan hesaplamaları bir tablo halinde hazırlayalım:

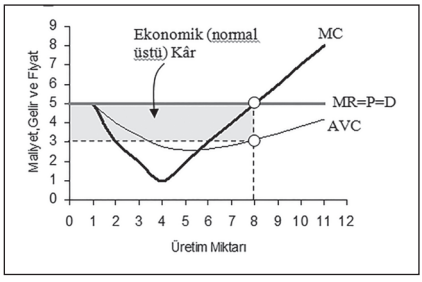
Üretim (Günlük) (1)	Sabit Maliyetler (2)	Değişken Maliyetler (3)	Piyasa Fiyatı (4)	Toplam Maliyet (5=2+3)	Ortalama Sabit Maliyet (6=2/1)	Ortalama Değişken Maliyet (7=3/1)
0	10	0	5	10	–	–
1	10	5	5	15	10,00	5,00
2	10	8	5	18	5,00	4,00
3	10	10	5	20	3,33	3,33
4	10	11	5	21	2,50	2,75
5	10	13	5	23	2,00	2,60
6	10	16	5	26	1,67	2,67
7	10	20	5	30	1,43	2,86
8	10	25	5	35	1,25	3,13
9	10	31	5	41	1,11	3,44
10	10	38	5	48	1,00	3,80
11	10	46	5	56	0,91	4,18

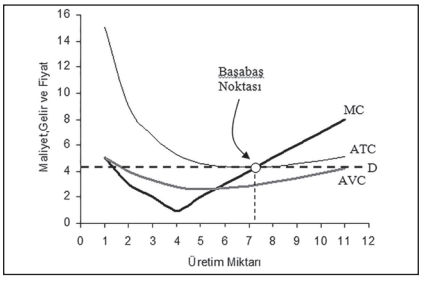
Ortalama Toplam Maliyet (8=6+7)	Marjinal Maliyet (9=Δ5/Δ1)	Toplam Gelir (10=4×1)	Toplam Kar (11=10-5)	Marjinal Gelir (12= Δ10/ Δ1
–	-	0	-10	-
15,00	5	5	-10	5
9,00	3	10	-8	5
6,67	2	15	-5	5
5,25	1	20	-1	5
4,60	2	25	2	5
4,33	3	30	4	5
4,28	4	35	5	5
4,38	5	40	5	5
4,56	6	45	4	5
4,80	7	50	2	5
5,09	8	55	1	5

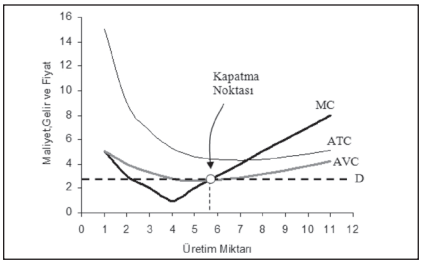
Tabloda yer alan verilerden yararlanarak aşağıdaki grafikleri oluşturabiliriz:

EKONOMİK BAKIŞ 4

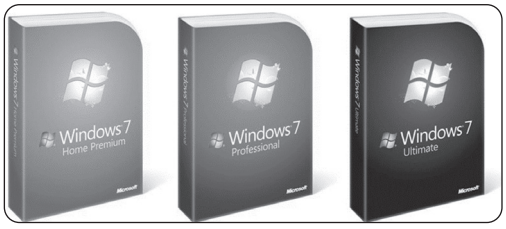
Bunun iki nedeni vardır: Uzun dönemde ekonomik (normal üstü) kar sıfırdır ve marjinal maliyet fiyata eşittir. Dilerseniz bunları kısaca tartışalım. Piyasada kar bir sinyal görevini üstlenir. Eğer piyasada pozitif ekonomik kar söz konusu ise bu durum toplumun söz konusu maldan daha çok talep ettiğinin sinyalini verir. Aksine ekonomik kar negatif ise toplumun bu mala doyduğu ve daha fazlasını istemediği anlaşılır. Ekonomik kârın sıfır olması durumunda ise bu malın üretimine ayrılan kaynakların doğru olarak tahsis edildiği mesajını çıkartmak gerekir. Öte yandan, bir malı üretmenin marjinal maliyeti bu maldan bir birim daha fazla üretmenin fırsat maliyetini ifade eder. Benzer şekilde piyasada gerçekleşen fiyat, toplumun bu mal için kabul ettiği marjinal sosyal değeri gösterir. Fiyat marjinal maliyete eşit olduğunda, toplumun üretilen son birime verdiği değer (fiyat) ile bu maldan bir birim elde etmek için vazgeçilmek istenen değer (marjinal maliyet) birbirine eşit olmaktadır. Tam rekabet şartlarında, uzun dönemde ekonomik kar sıfır olduğu için ve marjinal maliyet fiyata eşit olduğu için kaynakların etkin dağılımının gerçekleştiği ifade edilmektedir.

NE ÖĞRENDİK?

1.d	2.a	3.c	4.e	5.b	6.a	7.c	8.e	9.d	10.a

BÖLÜM 8
EKSİK REKABET PİYASALARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Yeni bir kişisel bilgisayar (PC) satın aldığınızda, sizin fikriniz sorulmadan, üzerinde Microsoft firması tarafından üretilmiş olan Windows işletim sistemi yüklü olarak gelmektedir. Aslında, bu yeni PC'yi satın aldığınızda belirli bir miktar parayı da Windows işletim sisteminin lisansını satın almak için ödüyorsunuz. Aslına bakarsanız başka bir seçeneğiniz de yok gibi çünkü yoğun olarak kullandığımız uygulama programlarının çok büyük bir bölümü sadece Windows işletim sistemi altında çalışmaktadır. Microsoft ve benzeri firmalar açıktır ki bir önceki bölümde incelediğimiz tam rekabetçi firmalardan farklılık göstermektedir. Çünkü işletim sistemi piyasasında Microsoft hemen hemen tek başına faaliyet göstermektedir. Sizce bu durum bilgisayar kullanıcılarının (tüketicilerin) yararına mıdır, yoksa zararına mı?

GİRİŞ

Bir önceki bölümde tam rekabet piyasasının gerçek hayatta var olmayan ideal bir piyasa yapısı olduğunu belirtmiştik. Gerçek hayatta tam rekabet piyasasının yerine tam rekabet piyasasına ilişkin varsayımların sağlanmadığı durumlarda ortaya çıkan ve ***eksik rekabet piyasası*** olarak adlandırılan piyasa türleriyle karşılaşmaktayız. Mesela tam rekabet piyasasına ilişkin varsayımlardan biri olan "piyasada çok sayıda alıcı ve satıcı yer alır" varsayımından sapılıp yerine piyasada sadece tek bir satıcının yer alması durumunda ortaya çıkacak olan piyasa yapısı ***tekel (monopol) piyasası*** olarak adlandırılır. Gerçek hayatta tekel piyasa yapısına sahip piyasaların sayısı çok azdır. Gerçek hayatta en yaygın bir biçimde karşımıza çıkan piyasa türleri; iki ekstrem durumu ifade eden tam rekabet piyasa yapısı ile tekel piyasa yapısı arasında kalan ve belli oranlarda hem tam rekabet piyasasının hem de tekel piyasasının özelliklerini

bünyesinde barındıran piyasa türleri olan tekelci (monopolcü) rekabet piyasası ile oligopol piyasasıdır. Monopolcü rekabet piyasalarına örnek olarak şampuan, sabun, diş macunu, deterjan gibi piyasaları örnek verebiliriz. Yüksek yatırımların gerektiği ve bundan dolayı da girişi zor olan bir piyasa yapısına sahip oligopol piyasalarına da örnek olarak otomobil, havayolları piyasalarını verebiliriz. Şimdi bu bölümde sırasıyla eksik rekabet piyasası türlerinden; tekel, tekelci rekabet ve oligopol piyasaları açıklanacaktır.

TEKEL (MONOPOL) PİYASASI

Belirli bir mal veya hizmetin tek bir üreticisinin veya sunucusunun olduğu piyasa yapısına ***tekel (monopol) piyasası*** denir. Böyle bir piyasada yer alan firma tekelci (monopolcü) firma olarak isimlendirilir. Adından da anlaşılacağı gibi tekelci firma bir sektörde faaliyet gösteren tek firma olduğu için tekelci firma ile sektör özdeştir ve dolayısıyla tekelci firma sektörün tüm üretimini gerçekleştirdiği için sektörü temsil etmektedir. Tekelci firmayı bir mal veya hizmetin tek üreticisi veya sunucusu yapan güç, ürettiği veya sunduğu mal veya hizmetin ya hiç ikamesinin mümkün olmaması ya da yakın ikamesinin olmayışıdır. Bu durumda tekelci firmanın faaliyet gösterdiği sektöre yeni firmaların girmesine doğal bir engel oluşturur. Tekelci firma faaliyette bulunduğu sektörde homojen mal satıyor olabileceği gibi farklılaştırılmış malda satıyor olabilir. ***Farklılaştırılmış mal***, aynı üretici tarafından bir malın farklı alıcı gruplarına farklı fiyat veya kalitelerden satılması durumunu ifade eder. Monopolcü güce sahip olan bir firma, ürettiği ürünün miktarını kontrol ederek ürünün piyasa fiyatını belirleme gücüne sahiptir. Bu nedenle monopolcü firma, fiyat belirleyici (fiyat yapıcı) olarak da isimlendirilir. Örneğin TCDD'ni, bir şehirdeki gaz veya su hizmetlerini tekele örnek olarak verebiliriz.

Tekel Piyasasına İlişkin Özellikler

Tekel piyasasını belirgin kılan ve onu diğer piyasa yapılarından ayırt eden özellikleri şunlardır:

- ✔ Monopolcü firmanın ikamesi mümkün olmayan veya yakın ikamesi bulunmayan bir mal veya hizmetin piyasadaki tek üreticisi veya suncusu olması,
- ✔ Monopolcü firmanın piyasa fiyatını belirlemede önemli güce sahip olması,
- ✔ Monopolcü firmayı rekabetten koruyan ve piyasaya yeni firmaların girmesini engelleyen kısıtlamaların bulunmasıdır.

Yeni firmaların piyasaya girişini engelleyen faktörlerin veya kısıtların varlığı tekelci piyasanın oluşumuna zemin hazırlar. Bu faktörleri; ölçek ekonomileri, patentler, hammaddelerin özel mülkiyeti, yasal imtiyazlar ve lisans şeklinde sıralamak mümkündür.

Ölçek Ekonomileri: Piyasaya yeni girecek olan firmalar başlangıçta doğal olarak, piyasada faaliyet gösteren firmaya nazaran daha küçük üretim düzeylerinde piyasaya girerler. Bu da piyasaya yeni giren firmaların ortalama toplam maliyetinin, piyasada faaliyet gösteren firmanın ortalama toplam maliyetinden daha yüksek olması demektir. Böylelikle piyasada faaliyet gösteren firmanın daha düşük ortalama toplam maliyetle üretim yapıyor olması, bu firmaya piyasaya yeni girecek olan firmalar karşısında bir maliyet avantajı sağlamakta ve bu maliyet avantajı da yeni firmaların piyasaya girişini engellemektedir. Söz konusu firma bu maliyet avantajını büyük ölçekte üretimde bulunarak elde etmektedir. Ölçek ekonomileri sayesinde firma daha düşük üretim maliyetleri nedeniyle malını daha düşük bir fiyattan satabilme imkanına sahiptir.

Patentler: Patent haklarını güvence altına alan hukuki düzenlemelerin varlığı, patent hakkına sahip firmayı rakip firmalara karşı korumaktadır. Bu tür düzenlemelerin varlığı rakip firmaların aynı malı belli bir süre için üretmesini yasaklamaktadır. Örneğin Amerikan patent yasalarına göre 17 yıl süreyle icatları kullanma hakkı mucide aittir. Patent hakkı alınmış bir ürünün bu süre boyunca diğer firmalar tarafından üretilmesi yasaklanmaktadır ve patenti elinde bulunduran firma bu süre zarfında yasal monopol konumundadır.

Hammaddelerin Özel Mülkiyeti: Bazı hammaddelerin mülkiyet hakkının belli bir şahıs veya tüzel kişiye ait olması da monopolün oluşmasına neden olabilir. Örnek olarak Etibank'ın bor ve gümüş madenlerinin arzını kontrol etmesini gösterebiliriz.

Yasal İmtiyazlar: Belli bir ürünün üretimi veya hizmetin sunumu devlet veya yerel yönetim tarafından imtiyazlı bir şekilde tek bir firmaya verilebilir. Böyle bir durumda rakiplerin piyasaya girişleri yasal olarak engellenmiş olunmaktadır. Mesela İstanbul'un gaz dağıtımının belediye tarafından sadece İGDAŞ'a verilmesi buna bir örnektir.

Lisans: Bir piyasaya ya da uzmanlık alanına giriş devlet tarafından düzenlenebilir. Burada bir hizmeti yapmak için gerekli şartlar ve kriterler belirtilmektedir. Bu şart ve kriterleri sağlayan firma devlet tarafından verilecek olan lisans belgesi sayesinde piyasada faaliyette bulunabilecektir. Bu lisans belgesini elde edemeyen firmalar yasal açıdan piyasaya giremezler. Örneğin Türkiye'de her bir bölgenin elektrik dağıtım lisansının sadece tek bir firmaya verilmesi bu duruma bir örnektir.

Kısa Dönemde Monopolcü Firmanın Talep ve Toplam Hasılat Eğrisi

Tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren bir firmanın piyasada oluşan fiyatı etkileyip belirleme gücüne sahip olmadığını ve bundan dolayı da piyasada oluşan fiyatın söz konusu firma için veri olduğunu belirtmiştik. Diğer taraftan monopol piyasasında faaliyet gösteren bir firma piyasada oluşacak olan fiyatı etkileyip belirleme gücüne sa-

hiptir. Monopolcü firma üretim miktarını arttırarak piyasada oluşacak fiyatı düşürebilir veya üretim miktarını azaltarak piyasada oluşacak fiyatı arttırabilir. Dolayısıyla monopolcü firma söz konusu malı piyasada üreten tek firma olduğundan malın arz edilen miktarını kontrol ederek piyasada oluşacak olan fiyat düzeyini etkiler. Tekel piyasasında söz konusu malı arz eden tek firma olduğundan, piyasa talep eğrisi ile monopolcü firmanın talep eğrisi aynıdır. Tam rekabet piyasasında bir firma piyasa fiyat düzeyinde yatay eksene paralel sonsuz esneklikte bir talep doğrusu ile karşı karşıya iken tekel piyasasında monopolcü firma negatif eğimli azalan görünümlü bir talep doğrusu ile karşı karşıyadır.

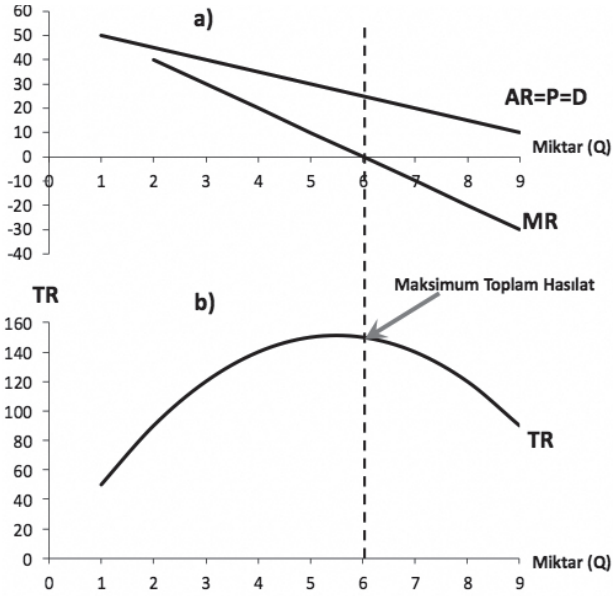
Talep doğrusunun negatif eğimli azalan görünümlü olmasının nedeni, monopolcü firmanın ürettiği ürünün satılan miktarını arttırmak için malın piyasa fiyatını düşürmek zorunda olmasıdır. Malın satılan miktarı ile piyasa fiyatı arasındaki bu ters yönlü ilişki monopolcü firmanın talep doğrusunun negatif eğimli azalan görünümlü bir doğru olmasına yol açar. Tam rekabet piyasasında olduğu gibi tekel piyasasında da firmanın talep doğrusu ile ortalama hasılat doğrusu aynıdır. Fakat tam rekabet piyasasında ortalama hasılat doğrusu yatay eksene paralel bir doğru iken tekel piyasasında ortalama hasılat doğrusu monopolcü firmanın talep doğrusu ile aynı olup azalan bir doğ ru görünümündedir. Monopolcü firmanın marjinal hasılat doğrusu da azalan bir doğru görünümündedir ve ortalama hasılat ile talep doğrusunun altında seyreder. Bunun nedeni monopolcü firmanın daha fazla mal satabilmesi için malın fiyatını düşürmek zorunda olmasıdır. Çünkü monopolcü firma daha fazla mal satmak için malın fiyatını düşürdükçe, satılan her bir ilave birimin toplam hasılata yaptığı katkı (marjinal hasılat düzeyi) malın birim fiyatından daha az olmaktadır. Malın birim fiyatının marjinal hasılattan daha büyük olması durumu her bir satış düzeyi için geçerliliğini koruduğundan, monopolcü firmanın marjinal hasılat doğrusu tüm satış düzeylerinde ortalama hasılat doğrusunun altında yer alır.

Tablo 8.1 bu yapılan açıklamalara bir örnek yardımıyla açıklık getirmektedir. Tablodan anlaşılacağı gibi tüm satış miktarları için marjinal hasılat değerleri birim satış fiyatının altında kalmaktadır. Toplam hasılat marjinal hasılatın sıfır düzeyine ulaştığı 6 birimlik satış miktarında maksimum düzeyine ulaşmaktadır. Tabloda ortalama hasılat değerleri ile malın piyasa birim fiyatları aynıdır ve bu da monopolcü firmanın ortalama hasılat doğrusu ile talep doğrusunun aynı olduğuna işaret eder.

TABLO 8.1 Farklı Fiyat Düzeylerinde Monopolcü Firma için TR, AR ve MR Değerleri.

Miktar	Ortalama Hasılat	Fiyat	Marjinal Hasılat	Toplam Hasılat
(Q)	(AR)	(P)	(MR)	(TR)
1	50	50		50
2	45	45	40	90
3	40	40	30	120
4	35	35	20	140
5	30	30	10	150
6	25	25	0	150
7	20	20	-10	140
8	15	15	-20	120
9	10	10	-30	90

GRAFİK 8.1 Monopolcü Firmaya ait MR, AR ve TR Eğrileri.

Tablo 8.1'deki değerler yardımıyla Grafik 8.1'in (a) panelinde monopolcü firmanın AR ve MR doğruları ve (b) panelinde TR eğrisi çizilmiştir. Panel (a)'da görüldüğü gibi MR doğrusu daima AR doğrusunun altında kalmaktadır ve her iki doğruda negatif eğimli azalan bir doğru görünümündedir. Panel (b)'de TR gösterilmektedir. Monopolcü firmanın toplam hasılası 6 birimlik satış düzeyine kadar azalarak artmaktadır. Bunun nedeni, bu aralıkta monopolcü firmanın marjinal hasılat değerlerinin daima pozitif değerlerden oluşması fakat her bir ilave satılan birim için bu marjinal hasılat değerlerinin sürekli azalıyor olmasıdır. Altı birimlik satış düzeyinde marjinal hasılat

sıfırdır ve bu satış düzeyinden monopolcü firmanın toplam hasılatı maksimum düzeyine ulaşmış olur. Altı birimden sonraki her bir satış düzeyinde marjinal hasılat negatif değerler almaktadır ve bundan dolayı da bu aralıkta toplam hasılat sürekli olarak azalmaktadır. Toplam hasılatın önce azalarak artışı, 6 birimlik satış düzeyinde maksimum değerine ulaşması ve daha sonra sürekli olarak azalması Grafik 8.1 panel (b)'de rahatlıkla görülmektedir.

Kısacası tam rekabet piyasasında firmanın ortalama hasılat, marjinal hasılat ve talep doğruları yatay eksene paralel aynı doğrular iken; monopolcü firmanın ortalama hasılat, marjinal hasılat ve talep doğruları negatif eğimli azalan doğrulardır. Ayrıca monopolcü firmanın ortalama hasılat doğrusu daima marjinal hasılat doğrusunu üzerinde yer alır.

Kısa Dönemde Monopolcü Firmanın Kar Maksimizasyonu

Monopolcü bir firma için kârını maksimize etmenin şartı; marjinal maliyeti marjinal hasılata eşit kılmaktır. Dolayısıyla monopolcü bir firma marjinal maliyetini marjinal hasılasına eşit kıldığı üretim miktarında kârını maksimum düzeyine çıkarmış olur. Şimdi aşağıda Tablo 8.2'de verilen örnek yardımıyla monopolcü bir firmanın kısa dönem kar maksimizasyonunu nasıl gerçekleştirdiğini açıklayalım. Öncelikle tabloda yer alan ortalama toplam maliyet (ATC), marjinal maliyet (MC), toplam hasılat (TR), marjinal hasılat (MR) ve toplam kar (TP) değerlerinin önceki kısımlarda verdiğimiz formüller yardımıyla hesaplandığını belirtmekte fayda vardır.

TABLO 8.2 Monopolcü Firmanın Kar Maksimizasyonuna İlişkin Değerler.

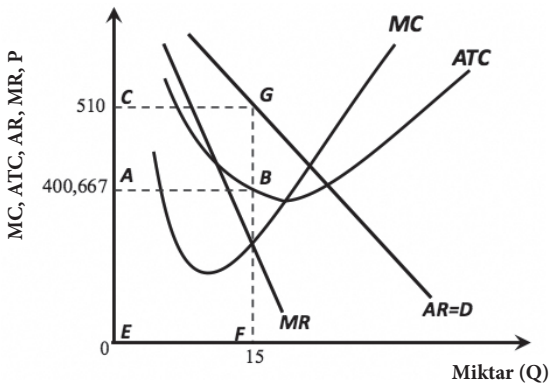
Miktar	Toplam Maliyet	Ortalama Toplam Maliyet	Marjinal Maliyet	Fiyat	Toplam Hasılat	Marjinal Hasılat	Kar	Marjinal Kar
(Q)	(TC)	(ATC)	(MC)	(P=AR)	(TR)	(MR)	(TP)	(MP)
10	5380	538		515	5150		-230	
11	5440	494,55	60	514	5654	504	214	444
12	5490	457,50	50	513	6156	502	666	452
13	5500	423,08	10	512	6656	500	1156	490
14	5514	393,86	14	511	7154	498	1640	484
15	**6010**	**400,667**	**496**	**510**	**7650**	**496**	**1640**	**0**
16	6508	406,75	498	475	7600	-50	1092	-548
17	7008	412,24	500	440	7480	-120	472	-620
18	7520	417,78	512	408	7344	-136	-176	-648
19	8040	423,16	520	379	7201	-143	-839	-663

Madem monopolcü bir firma için karı maksimize etmenin şartı marjinal maliyeti marjinal hasılata eşit kılmak ise monopolcü firmanın kârını maksimum yaptığı üretim düzeyini marjinal maliyet ile marjinal hasılat değerlerine bakarak belirleyebiliriz. Tablodan MR ile MC değerlerine baktığımızda iki değerin birbirine eşit olduğu üretim düzeyinin 15 birim olduğu görülür. Bu 15 birimlik üretim düzeyinde *MR=MC=496*, *P=AR=510* ve firmanın ulaştığı maksimum kar düzeyi 1640'dır. Bu üretim düzeyinde marjinal kar düzeyi (MP) de sıfırdır. ***Marjinal kar***, firmanın bir birim daha fazla üretip satması sonucunda toplam karda meydana getirdiği değişim olarak tanımlanabilir ve marjinal kar (MP) aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır:

$$MP = \frac{\text{Toplam Kardaki Değişim}}{\text{Üretim Miktarındaki Değişim}} = \frac{\Delta TP}{\Delta Q}$$

Dolayısıyla marjinal maliyetin marjinal hasılata eşit olduğu veya marjinal kârın sıfır olduğu üretim düzeyi olan 15 birimlik üretim düzeyi monopolcü firmanın kârını maksimum yapan üretim düzeyidir. Bu 15 birimlik üretim düzeyinin dışındaki hiçbir üretim düzeyi bu şartı sağlamamaktadır. Firma bu 15 birimlik üretimin her bir birimini 510 TL'den satarak kârını maksimum yapar.

GRAFİK 8.2 Monopolcü Firmanın Kar Maksimizasyonu

Monopolcü firmanın kısa dönem kar maksimizasyonunu Grafik 8.2'de verilen marjinal maliyet, marjinal hasılat ve ortalama toplam maliyet eğrileri yardımıyla da belirleyebiliriz. Grafikte karı maksimize etmenin şartı olan; MR=MC şartının sağlandığı üretim düzeyi 15 birimlik üretim düzeyidir. Bu üretim düzeyinden talep doğrusuna (D) çıkılan dikmenin dikey eksende yer alan karşılığı olan 510 değeri malın satılacağı birim fiyatı verir. Bu dikmenin ATC eğrisini kestiği noktanın dikey eksende yer alan karşılığı olan 400,667 değeri de bu 15 birimlik üretim düzeyindeki ortalama toplam maliyeti verir. Firmanın toplam hasılatı 15*x*510=7650'dir ve buda CGEF alanına eşittir. Firmanın 15 birimlik üretim için katlandığı toplam maliyeti ise

400,667x15=6010'dur ve buda ABEF alanına eşittir. Toplam hasılat ile toplam maliyet arasındaki fark tarafından verilen toplam kar ise 7650-6010=1640'dır ve bu da ABGC alanına eşittir. Böylelikle grafik yardımıyla da firmanın kârını maksimum yapan üretim düzeyinin 15 birim olduğunu ve bu üretim düzeyinde gerçekleştirilen maksimum kar düzeyinin 1640 TL olduğunu görmekteyiz.

EKONOMİK BAKIŞ –1

Tekel veya aynı anlama gelen monopol sözcüğü, toplumu sömüren ve fahiş ölçüde kar elde eden hırslı bir firmayı hayallerimizde canlandırmaktadır. Oysa bir firmanın piyasada tekel konumunda olması yüksek kar elde edeceğinin garantisi değildir. Sizce tekelci bir firmanın zarar etmesi mümkün müdür? Tekelcinin maliyet ve gelir eğrilerini kullanarak cevabınızı açıklayabilir misiniz?

Uzun Dönemde Tekel Piyasasında Denge

Hatırlanacağı gibi tam rekabet piyasasında kısa dönemde var olan aşırı (normal üstü) kârlar uzun dönemde piyasaya yeni firmaların girmesine ve bunun sonucu olarak da uzun dönem kârlarının normal kar düzeyine düşmesine sebebiyet vermekteydi. Diğer taraftan tekel piyasasında monopolcü firma söz konusu sektörde üretimi gerçekleştiren tek firma olduğundan piyasaya yeni firmaların girmesi mümkün değildir. Bundan dolayı kısa veya uzun dönemde tekel piyasasında yer alan firma sayısı değişmemekte ve piyasada sadece monopolcü firma faaliyet göstermektedir. Piyasaya uzun dönemde yeni firmaların giremediği böyle bir durumda monopolcü firma kısa dönemde elde ettiği aşırı kârları uzun dönemde de elde etmeye devam eder. Dolayısıyla tekel piyasasının doğası gereği piyasada rekabetin olmayışı monopolcü firmanın uzun dönemde de aşırı kar elde etmesine imkan verir.

Tekel Piyasasında Fiyat Farklılaştırması

Bir mala ilişkin piyasa talep eğrisi, söz konusu malı belirli fiyatlardan satın almak isteyenlerin bireysel taleplerinin birleştirilmesi sonucunda elde edilmekteydi. Piyasa arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada malın piyasa fiyatının oluştuğunu bilmekteyiz. Bir malı, malın piyasada oluşan fiyatının üzerinde bir fiyattan veya altında bir fiyattan satın almaya hazır olan tüketiciler olabilir. Böyle bir durumda monopolcü firma ürettiği malını aynı fiyattan tüm tüketicilere satmak yerine, söz konusu malı farklı tüketici gruplarına farklı fiyatlardan satma yoluna giderek kârını arttırmak isteyebilir. Aynı

malın tek bir üretici (monopolcü) firma tarafından farklı tüketici gruplarına farklı fiyatlardan satılması ***fiyat farklılaştırması*** olarak adlandırılır. Fiyat farklılaştırmasının en yoğun uygulandığı sektörlerden biri de havayolu taşımacılığıdır. Havayolu şirketi müşterileri arasında "ekonomi sınıfı" ve "businness sınıf " şeklinde ayrımlaştırmaya giderek her bir sınıfa farklı fiyattan bilet satarak kârını arttırmaya çalışır. Fakat her iki sınıfa ait müşteriler birbirinden farklı fiyatlar ödemelerine karşın nihayetinde her iki sınıfta A noktasından B noktasına ulaşmış olmaktadır.

Bir firmanın fiyat farklılaştırması yapabilmesi için bazı şartların sağlanması gerekir. Bu şartlar şunlardır:

- ✔ Firma, piyasada oluşacak olan fiyatı belli oranda belirleme ve kontrol etme gücüne sahip olmalıdır.
- ✔ Tüketicilere ait talebin fiyat esneklikleri farklı olmalıdır ve firma tüketicileri sahip oldukları bu farklı talep esnekliklerine göre kolaylıkla ayrımlaştırabilmelidir.
- ✔ Firmanın sattığı malın bir piyasada satın alınıp diğer başka bir piyasada tekrar satılması mümkün olmamalıdır.

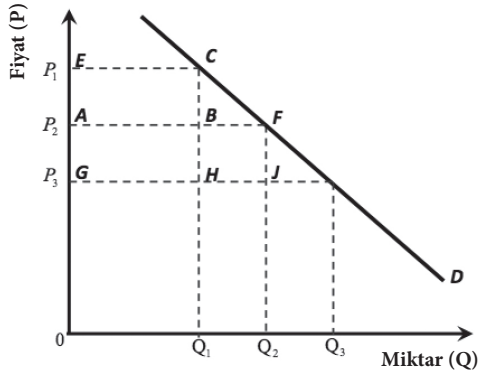
Fiyat farklılaştırması üç farklı biçimde olabilir. Bunlar; birinci derece fiyat farklılaştırması, ikinci derece fiyat farklılaştırması ve üçüncü derece fiyat farklılaştırmasıdır. ***Birinci derece fiyat farklılaştırması,*** monopolcü firmanın ürettiği her bir birim malı ayrı ayrı mümkün olabilecek en yüksek fiyattan tüketicilere satması durumudur. ***İkinci derece fiyat farklılaştırması,*** monopolcü firmanın ürettiği toplam malın ilk kısmını en yüksek fiyattan ve ondan sonraki kısımları ise giderek azalan fiyatlardan satması durumudur. Örneğin monopolcü firma ilk 50 birimi 100 TL'den, sonraki 80 birimi 70 TL'den, daha sonraki 60 birimi 55 TL'den vb biçimde satma eğiliminde olursa bu durumda monopolcü firma ikinci dereceden fiyat farklılaştırmasına gitmiş olur. ***Üçüncü derece fiyat farklılaştırması,*** monopolcü firmanın ürettiği mal için farklı piyasalarda farklı fiyat uygulaması veya tüketicileri belli kriterler dahilinde farklı gruplara ayırıp her bir grup için farklı bir fiyat uygulaması durumudur. Örneğin TCDD'nin asker, öğrenci ve yaşlılara %20 indirimli bilet fiyatı uygularken bu sınıfa girmeyen kişilerden normal bilet ücreti talep etmesini üçüncü dereceden fiyat farklılaştırmasına örnek verebiliriz.

Monopolcü firmanın fiyat farklılaştırmasına gitmesinin nedeninin kârını arttırmak olduğunu belirtmiştik. Monopolcü firma fiyat farklılaştırması sonucunda tüketici rantlarını kendisine transfer ederek kârını arttırmış olur.

Şimdi bu durumu, ikinci derece fiyat farklılaştırmasına dayalı olarak aşağıdaki Grafik 8.3 yardımıyla açıklayalım. $P_1 > P_2 > P_3$ olduğu varsayımıyla, monopolcü firma Q_3 kadar olan toplam üretimini P_3 gibi tek bir fiyattan satmak yerine fiyat farklılaştırmasına gitmeyi tercih edebilir. Fiyat farklılaştırması sonucunda monopolcü firma Q_3 kadar olan toplam üretiminin: Q_1 kadar olan kısmını P_3 gibi tek bir fiyattan

satmak yerine P_1 gibi daha yüksek bir fiyattan satarak ECHG alanı kadarlık bir tüketici rantını; Q_1'den Q_2ye kadar olan kısmını P_3 gibi tek bir fiyattan satmak yerine P_2 gibi daha yüksek bir fiyattan satarak BFJH alanı kadarlık bir tüketici rantını kara dönüştürmüş olur. Dolayısıyla monopolcü firma fiyat farklılaştırmasına giderek ECHG alanı ile BFJH alanının toplamından oluşan EGJFBC alanı kadar bir tüketici rantını kara dönüştürmüş olur. Böylece monopolcü firma fiyat farklılaşmasına gitmekle kârını arttırır.

GRAFİK 8.3 Monopolcü Firmanın İkinci Derece Fiyat Farklılaştırması.

Tam Rekabet Piyasası ile Tekel Piyasasının Karşılaştırılması

Tam rekabet piyasası ile tekel piyasası iki farklı piyasa yapısı olduğundan doğal olarak iki piyasanın örtüşen yönleri olabileceği gibi birbirinden farklılaştığı yönleri de olabilir. Her iki piyasada da denge şartı marjinal hasılatın marjinal maliyete eşit olmasını gerektirir. Tam rekabet piyasasında ortalama hasılat, marjinal hasılat ve fiyat tüm üretim düzeyleri için birbirine eşittir. Diğer taraftan tekel piyasasında denge üretim düzeyinde, fiyat marjinal hasılat ile marjinal maliyetten büyüktür.

Kısa dönemde tam rekabet piyasasında firmalar aşırı kar elde etme imkanına sahip iken uzun dönemde bu aşırı kârlar ortadan kalkmakta ve firmalar sadece normal kârlar elde etmektedir. Tekel piyasasında ise monopolcü firma hem kısa dönemde hem de uzun dönemde aşırı kârlar elde eder. Ayrıca uzun dönemde tam rekabet piyasasında ortalama maliyetlerin minimum olduğu noktada üretim gerçekleştirildiği için toplumun kaynakları daha etkin kullanılmakta ve daha fazla mal daha ucuza üretilmektedir. Tekel piyasasında ise üretim tam rekabet piyasasına göre daha az yapılmakta ve daha pahalı bir fiyattan satılmaktadır. Bundan dolayı tekel piyasasında toplumun kaynakları etkin kullanılmamaktadır. Diğer bir anlatımla, etkinlik şartı olan malın piyasa fiyatının marjinal maliyete eşit olma şartı (P=MC şartı) tam rekabet piyasasında uzun dönemde sağlanıyor iken tekel piyasasında uzun dönemde P>MC olduğundan etkinlik şartı sağlanamamaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Aşağıdaki tabloda verilen bir tekelci firmaya ait bilgileri kullanarak,

a. Boş sütunları doldurunuz.
b. Firma hangi üretim düzeylerinde zarar etmektedir?
c. Firma hangi üretim düzeyinde başabaş noktasındadır?
d. Firma hangi üretim düzeyinde kârını maksimize etmektedir ve elde edilen kar ne kadardır?
e. Çizeceğiniz bir grafikle tekelcinin elde ettiği karı gösteriniz

Fiyat	Talep	Toplam Gelir	Marjinal Gelir	Toplam Maliyet	Marjinal Maliyet	Kar veya Zarar
20	0	--------	--------	4	--------	--------
16	1	--------	--------	10	--------	--------
12	2	--------	--------	15	--------	--------
10	3	--------	--------	20	--------	--------
7	4	--------	--------	28	--------	--------
4	5	--------	--------	40	--------	--------
0	6	--------	--------	54	--------	--------

TEKELCİ (MONOPOLCÜ) REKABET PİYASASI

Şu ana kadar tam rekabet ve tekel piyasalarını inceledik ve söz konusu bu iki piyasanın gerçek hayatta var olmayan iki uç (ekstrem) piyasa yapısını oluşturduğunu belirttik. Gerçek hayatta gözlemlenen piyasalar bu iki ekstrem piyasa yapısının arasında yer alan piyasalardır. Şimdi günlük hayatta sık bir biçimde görülen ve aksak (eksik) rekabet piyasa türlerinden biri olan tekelci (monopolcü) rekabet piyasasını açıklayacağız.

Monopolcü rekabet piyasası bünyesinde belli oranlarda hem tekel piyasasının hem de tam rekabet piyasasının özelliklerini barındırır fakat tam rekabet piyasasına daha yakın bir piyasa yapısıdır. Monopolcü rekabet piyasasını farklılaştırılmış ürün piyasasında faaliyet gösteren firmalar oluşturur. Monopolcü rekabet piyasası; benzer türde farklılaştırılmış ürünlerin üretildiği, göreceli olarak çok sayıdaki firmanın faaliyette bulunduğu, firmaların belli ölçüde fiyat belirleme gücüne sahip olduğu ve piyasaya giriş ve çıkışların nispeten kolay olduğu bir piyasa yapısıdır.

Monopolcü Rekabet Piyasasının Özellikleri

Bir piyasa yapısını monopolcü rekabet piyasası olarak tanımlayabilmek için belli başlı özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler aşağıdaki biçimde açıklanabilir:

- ✔ ***Piyasada birbirinden bağımsız olarak hareket eden çok sayıda alıcı ve satıcı vardır.*** Monopolcü rekabet piyasasında faaliyet gösteren çok sayıda firma olmasına rağmen bu sayı tam rekabetteki kadar çok değildir. Bundan dolayı monopolcü rekabet piyasasında yer alan firmaların her biri piyasada belli bir paya sahiptir. Firmaların çok sayıda olması, monopolcü rekabet piyasasında firmaların üretilecek miktar ve fiyat konusunda anlaşarak birlikte hareket etmelerini zor kılar. Monopolcü rekabet piyasasında firmalar rakiplerinin varlığını bir grup olarak kabul eder ve bu da söz konusu firmaların satacağı miktar ve uygulayacağı fiyat üzerinde belirli sınırlamalar getirir. Tam rekabet piyasasında fiyat firmalar için veri iken monopolcü rekabet piyasasında firmalar belli bir aralık için fiyatı etkileyebilmektedir.
- ✔ ***Firmalar kârlarını maksimize etmek için ürün farklılaştırmasına giderler.*** Monopolcü rekabet piyasasının en belirgin özelliği, homojen bir mal yerine piyasada farklılaştırılmış mallar üretiliyor olmasıdır. Bunun nedeni, her bir firmanın kendi ürününü piyasada yer alan diğer firmalara ait benzer ürünlerden farklılaştırarak kısmi monopol gücüne sahip olmak istemeleridir. Bu kısmi monopol gücü sayesinde firmalar farklılaştırılmış ürünlerine ilişkin fiyatı kontrol etme gücüne kavuşurlar. Monopolcü rekabet piyasasında her bir firma kendi ürününe ilişkin kısmi monopol gücüne sahip olduğundan her bir firmanın ürününe ait talep eğrisi negatif eğimli azalan görünümlü bir eğri olacaktır.

Firmaların ürünlerinde yapacağı farklılaştırma gerçek bir farklılaştırma olabileceği gibi yapay (suni) bir farklılaştırma da olabilir. Gerçek anlamda ürün farklılaştırmasından kastedilen şey, ürünlerin fiziksel özelliklerinde yapılacak olan değişikliklerdir. Mesela iki deterjan markasının kimyasal bileşenlerinin birbirinden tamamen veya kısmen farklı olması durumu buna bir örnektir. Yapay anlamda ürün farklılaştırmasından kastedilen şey; üründe fiziksel anlamda bir farklılaşma olmamasına rağmen ürünün ambalajında, reklamında, markasında, satış koşullarında (taksitlendirmesinde), satış sonrası servis hizmetleri, garanti süresi gibi konularda yapılan farklılaştırmadır. Mesela aspirin ister Bayer firması tarafından üretiliyor olsun isterse de diğer başka firmalar tarafından üretiliyor olsun üretiminde kullanılan kimyasal formül aynıdır. Fakat bazı tüketiciler Bayer marka aspirinin daha etkili olduğu kanısında olduklarından sadece bu markayı tercih edebilirler.

Ürün farklılaştırması piyasada çok sayıda birbiriyle ikame edilebilir ürünün olması anlamına gelir. Ürünlerin birbirleriyle ikame edilebilirliği firmanın karşılaşacağı talebin fiyat esnekliğini etkiler. Diğer şartlar sabitken, monopolcü rekabet piyasasında ürünün ikame edilebilirliği arttıkça talebin fiyat esnekliği de artacaktır. Bundan dolayı monopolcü rekabet piyasasında firmanın karşılaşacağı talep eğrisi tam rekabet piyasasındaki gibi sonsuz esneklikte yatay eksene paralel bir eğri olmadığı gibi monopol piyasasındaki kadar da dik eğimli değildir. Monopolcü rekabet piyasasında çok

sayıda satıcının varlığı piyasada rekabet yaratmasına karşın ürün farklılaştırması da firmalara kısmi monopol gücü elde etmelerine imkan verir. Monopolcü rekabet piyasasında firmalar birbirleriyle rekabet ederken reklam, marka ve promosyon gibi fiyat dışı rekabet araçlarını kullanırlar.

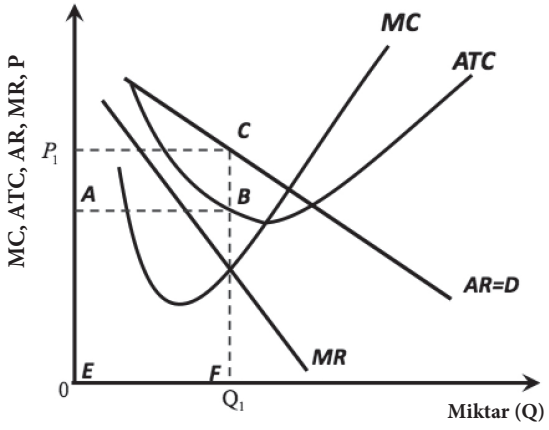
✔ ***Piyasaya giriş ve çıkışlar serbest ve kolaydır.*** Tam rekabet piyasasında olduğu gibi monopolcü rekabet piyasasında da yeni bir firmanın piyasaya girmesinde veya piyasada faaliyet gösteren bir firmanın piyasadan çıkmasına ilişkin hiçbir engel yoktur. Bu durumda tam rekabet piyasasında olduğu gibi monopolcü rekabet piyasasında da uzun dönemde aşırı kârların ortadan kalkmasına ve firmaların sadece normal kârlar elde etmelerine yol açar.

Günlük hayatta monopolcü rekabet piyasa koşullarının geçerli olduğu sektörlere örnek olarak; hazır giyim, ayakkabı, deterjan, şampuan, diş macunu, gıda sektörlerini verebiliriz.

Monopolcü Rekabet Piyasasında Kısa Dönem Dengesi

Monopolcü rekabet piyasasında farklılaştırılmış ürünlerin birbirleriyle ikame edilebilir olduğunu ve ürünlerin ikame edilebilirliği arttıkça talebin fiyat esnekliğinin de arttığını ve bundan dolayı da söz konusu piyasada firmaların daha esnek olan bir talep eğrileri ile karşı karşıya kaldığını belirtebiliriz. Bu bağlamda monopolcü rekabet piyasasındaki firmalar için talep eğrisi monopol piyasasındaki talep eğrisine göre daha yatık ve daha esnektir. Bu da monopolcü rekabet piyasasına ait talep eğrisinin monopol piyasasındaki talep eğrisine göre daha yatık bir görünüme sahip olmasına yol açar. Bu durum aşağıda verilen Grafik 8.4'te rahatlıkla görülmektedir.

GRAFİK 8.4 Monopolcü Rekabet Piyasasında Kısa Dönem Dengesi.

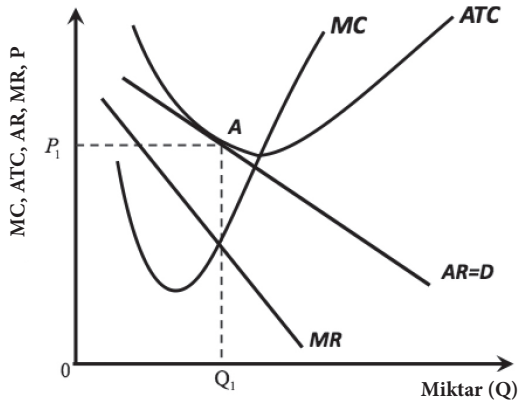

Monopolcü rekabet piyasasında da denge şartı (kârın maksimum olduğu nokta) marjinal hasılatın marjinal maliyete eşit olduğu üretim düzeyi tarafından sağlanır. Grafikte bu şartın sağlandığı üretim düzeyinin Q_1 üretim düzeyi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla firma Q_1 miktarda üretimi P_1 fiyatından satarak kârını maksimize eder. Firmanın elde ettiği toplam hasılat ise malın fiyatı olan P_1 ile Q_1 miktarının çarpımından elde edilen $P_1 0 Q_1 C$ alanı tarafından verilir. Firmanın birim başına katlandığı maliyeti ifade eden ortalama toplam maliyet ise 0A yüksekliğine eşittir. Böylece firmanın Q_1 miktar üretimi gerçekleştirmek için katlandığı toplam maliyet $A0Q_1B$ alanı tarafında verilir. Elde edilen toplam kar miktarı ise toplam hasılatı gösteren $P_1 0 Q_1 C$ alanının toplam maliyeti gösteren $A0Q_1B$ alanından çıkarılması sonucu elde edilen P_1ABC alanı tarafından verilir. Bundan dolayı P_1ABC alanı firmanın elde ettiği maksimum kar miktarını gösterir.

Monopolcü Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi

Monopolcü rekabet piyasasında kısa dönemde piyasada faaliyet gösteren firmaların aşırı kârlar elde etme imkanına sahip olduğunu belirtmiştik. Kısa dönemdeki bu aşırı kârların varlığı, piyasaya giriş çıkışların serbest olmasından dolayı uzun dönemde piyasaya yeni firmaların girmesine sebebiyet verir. Piyasaya yeni firmaların girmesi ile piyasada faaliyet gösteren firma sayısı artar ve bu da piyasada üretilen toplam ürün miktarını arttırır. Piyasa arzının (piyasada üretilen toplam ürün miktarının) artması malın piyasa fiyatı üzerinde aşağı doğru (yani düşüş yönünde) baskı yaratır. Fiyatlar üzerindeki bu düşüş yönlü baskı malın piyasa fiyatının ortalama toplam maliyetlere eşit oluncaya kadar devam eder. Monopolcü rekabet piyasasında uzun dönem dengesine (kârın maksimum olduğu duruma), marjinal hasılatın marjinal maliyete ve malın piyasa fiyatının ortalama toplam maliyetlere eşit olduğu üretim düzeyinde ulaşılır. Uzun dönem dengesinin kısa dönem dengesinden ayırt eden en önemli özelliklerden biri, uzun dönem dengesinde malın fiyatının ortalama toplam maliyetlere eşit olmasından dolayı kısa dönem dengesinin aksine aşırı kârlar yoktur ve firmalar sadece normal kar elde etmektedirler. Aşağıdaki Grafik 8.5 yardımıyla monopolcü rekabet piyasasında uzun dönem dengesini inceleyebiliriz.

GRAFİK 8.5 Monopolcü Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Dengesi.

Monopolcü rekabet piyasasında uzun dönem denge şartı olan marjinal hasılatın marjinal maliyete eşit olduğu durum sadece Q_1 üretim düzeyinde gerçekleştirilmektedir. Q_1 üretim düzeyinden çıkılan dikmenin dikey eksendeki karşılığı olan P_1 değeri malın piyasa fiyatını verir. Dolayısıyla monopolcü rekabet piyasasında firma Q_1 miktar üretimi P_1 fiyatından satarak uzun dönem dengesini A noktasında gerçekleştirmiş olur. Ayrıca Q_1 üretim düzeyinde, malın piyasa fiyatı olan P_1 değeri ortalama toplam maliyete eşit olduğundan firma sadece ve sadece normal kar elde eder. Malın piyasa satış fiyatının belli bir oranda karı (normal karı) içerdiği unutulmamalıdır. Monopolcü rekabet piyasasında uzun dönem denge noktası olan A noktasında ortalama toplam maliyetler tam rekabet piyasasında olduğu gibi minimum düzeyinde değildirler. A noktasına ortalama toplam maliyetlerin minimum düzeyinden önce ulaşır.

Tam Rekabet Piyasası ile Monopolcü Rekabet Piyasasının Karşılaştırılması

Monopolcü rekabet piyasasında uzun dönemde piyasada faaliyet gösteren firma sayısının çok olduğunu fakat bu sayının tam rekabet piyasasında ki firma sayısından az olduğunu belirtmiştik. Bunun doğal bir sonucu olarak, monopolcü rekabet piyasasında uzun dönemde yapılan toplam üretim miktarı tam rekabet piyasasındakinden daha az olup malın piyasa birim fiyatı ise daha fazladır. Diğer bir deyişle, uzun dönemde monopolcü rekabet piyasasında tam rekabet piyasasına nazaran daha az mal üretilmekte ve daha pahalıya satılmaktadır. Son olarak etkinlik şartı olan malın piyasa fiyatının marjinal maliyete eşit olma şartı (P=MC şartı), monopolcü rekabet piyasasında uzun dönemde P>MC olduğundan sağlanamamakta iken bu şart tam rekabet piyasasında sağlanmaktadır. Yani tam rekabet piyasasının aksine monopolcü rekabet piyasasında kaynakların etkin kullanımı söz konusu değildir.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Tam rekabet koşullarında ve tekelci piyasalarda satışları arttırıcı çabalara gereksinim olmadığını ifade etmiş ve bu tür piyasalarda reklamın maliyetleri arttırmaktan ve dolayısıyla karlılığı azaltmaktan başka hiçbir işe yaramayacağından bahsetmiştik. Oysa tekelci rekabet koşullarında yaşanan ürün farklılaştırması genellikle paketleme ve reklam aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden, tekelci rekabet koşullarında çalışan firmalar büyük pazarlama maliyetleri üstlenmek zorunda kalabilirler. Bildiğimiz gibi reklama harcamaları firmanın maliyetlerini arttırmaktadır. Maliyetleri arttıran bir faaliyet olmasına karşın, tekelci rekabet koşullarında çalışan firmalar neden büyük ölçekli reklam harcamalarına yönelmektedirler?

OLİGOPOL PİYASASI

Oligopol piyasası da eksik (aksak) rekabet piyasa türlerinden olup monopolcü rekabet piyasası gibi iki ekstrem piyasa türü olan tekel piyasası ile tam rekabet piyasaları arasında yer alan bir piyasa türüdür. Oligopol piyasası gerçek hayatta gözlemlenen bir piyasa türüdür. Oligopol piyasası az sayıda firmanın faaliyet gösterdiği bir piyasa yapısı olduğundan rekabetin az olduğu bir piyasadır. Bundan dolayı oligopol piyasası tam rekabet piyasası yerine tekel piyasasına daha yakındır. Oligopol piyasasında üretilen mallar homojen olabileceği gibi heterojen mallarda olabilir. Mesela gümüş, demir çelik, bakır, çimento, alüminyum, otomotiv, gübre, dayanıklı tüketim malları ve bankacılık piyasalarını oligopol piyasasına örnek olarak verebiliriz.

Oligopol piyasasına ilişkin bir kısa tanım verecek olursak: Bünyesinde birbiriyle rekabet eden az sayıda büyük ölçekli firmayı barındıran ve her bir firmanın üretimindeki değişimin malın piyasa fiyatını etkileyebildiği piyasa yapısına ***oligopol piyasası*** denir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi monopolcü rekabet piyasasında olduğu gibi oligopol piyasasında da firmalar ürettikleri ürünlerin piyasa fiyatları üzerinde belli bir oranda kontrol etme ve fiyatı belirleme gücüne sahiptirler. Oligopol piyasasında az sayıda firmanın bulunuyor olması, firmaların fiyatlama, reklam veya üretim gibi konularda kendi işletme politikalarını oluştururken diğer firmaların işletme politikalarını da göz önünde bulundurmasını gerektirdiğinden oligopol piyasasında firmalar arasında karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Bu karşılıklı bağımlılığın sonucunda bir

firmanın fiyat veya üretime ilişkin alacağı karar diğer rakip firmaların satışlarını etkilemektedir.

Oligopol Piyasasına İlişkin Özellikler

Oligopol piyasasını belirginleştiren ve bundan dolayı onu diğer piyasa türlerinden ayırt eden özellikler şunlardır:

- ✔ ***Piyasada çok sayıda alıcı olmasına karşın birbiriyle karşılıklı bağımlılık içerisinde olan az sayıda satıcının bulunması.*** Oligopol piyasasında faaliyette bulunan firma az sayıdadır ve bu firmalar büyük ölçekli firmalardır. Firmalar; kendi faaliyet ve işletme politikalarının rakip firmaları, rakip firmaların faaliyet ve işletme politikalarının kendisini etkileyeceğini bildiğinden bu konularda alacağı kararları daima rakip firmaları göz önünde bulundurarak alır. Bu duruma kısaca ***karşılıklı bağımlılık*** özelliği de denir. Firmalar arasındaki bu karşılıklı bağımlılık oligopol piyasasını belirgin yapan en önemli özelliklerden bir tanesidir.
- ✔ ***Piyasada satılan malların homojen veya heterojen (farklılaştırılmış) mallar olması.*** Oligopol piyasasında faaliyet gösteren firmaların ürettiği mallar homojen mallar olabileceği gibi farklılaştırılmış (heterojen) mallarda olabilir. Mesela çimento piyasası oligopol piyasadır ve çimento homojen bir maldır. Diğer taraftan buzdolabı piyasası da oligopol piyasadır fakat buzdolabı farklılaştırılmış bir maldır.
- ✔ ***Piyasaya girişi zorlaştıran engellerin olması.*** Tam rekabet piyasası ile monopolcü rekabet piyasasında piyasaya girişler kolay ve serbest iken oligopol piyasasında piyasaya girmek zordur. Oligopol piyasasında piyasaya girişin zor olmasının nedeni bu piyasada yeni firmaların girişini zorlaştıran engellerin var oluşudur. Bu engellerin arasında en önemlileri olarak: Patent hakkı, ölçek ekonomileri, doğada nadir bulunan hammadde kaynaklarının mülkiyetini veya işletimini elinde bulundurma ve devletin tasarrufu sonucunda piyasaya girişin engellenmesini sayabiliriz.

Oligopol piyasasında firmalar karşılıklı bağımlılık özelliği gereği birbirlerinin davranışlarını kolladıklarından genellikle birbirleriyle fiyat yerine reklam gibi fiyat dışı yollardan rekabet etmeyi tercih ederler. Ayrıca gerçek hayatta firmaların şirket evliliklerine (birleşmelerine) giderek daha yoğun bir biçimde ölçek ekonomilerinden faydalandıklarını ve bunun neticesinde de oligopol piyasalarına girişlerin daha da zorlaştığını gözlemlemekteyiz.

Oligopol Türleri

Oligopolleri, oligopol piyasasında üretilen ürünlerin homojen veya heterojen (farklılaştırılmış) olmasına göre *saf oligopol* ve *farklılaştırılmış oligopol* olmak üzere iki sınıfta toplayabiliriz.

Eğer oligopol piyasasında üretilen ürünler homojen ürünlerden oluşuyorsa bu tür oligopole ***saf oligopol*** denir. Bu tür oligopolde üretilen malların homojen olmasından dolayı firmaların birbiriyle olan karşılıklı bağımlılıklarının derecesi yüksektir. Çünkü firmalar birbirinden farksız tamamen aynı homojen malı üretiyor olmalarından dolayı bir firmanın kendi ürününün fiyatında yapacağı değişiklik rakip firmaların ürün satışları üzerinde direkt etkisi olacaktır. Dolayısıyla bu tür oligopolde fiyat üzerinden rekabet etmek yerine fiyat dışı yollardan (reklam, promosyon vb) rekabet etmek daha doğru olacaktır.

Eğer oligopol piyasasında üretilen ürünler farklılaştırılmış (heterojen) ürünlerden oluşuyorsa bu tür oligopole ***farklılaştırılmış oligopol*** denir. Farklılaştırılmış oligopolde firmaların ürettiği ürünler birbirlerinden bariz biçimde farklıdır ve ürünlerdeki bu farklılaşmanın derecesi arttıkça firmaların birbirleriyle olan karşılıklı bağımlılığın derecesi de azalmaktadır. Bundan dolayı farklılaştırılmış oligopolde bir firmanın kendi ürününün fiyatında yapacağı değişiklik rakip firmaların ürün satışları üzerinde saf oligopole nazaran daha az etki yapar. Bu tür oligopolde firmalar rekabetini fiyat üzerinden yapabileceği gibi fiyat dışı yollardan da yapabilirler. Ayrıca farklılaştırılmış oligopollere gerçek hayatta saf oligopollere nazaran daha sık rastlandığını belirtmekte fayda vardır.

Oligopolleri ayrıca firmalar arası karşılıklı bağımlılığın çok yüksek olduğu durumda, oligopolcü firmaların kârlarını bir grup halinde maksimize edip-etmemelerine göre *tam oligopol* ve *kısmi oligopol* olmak üzere iki sınıfta toplayabiliriz.

Eğer firmalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın çok yüksek olması nedeniyle kârlarını bir grup halinde maksimize etmeyi tercih ederlerse bu tür oligopole ***tam oligopol*** denir. Eğer firmalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın çok yüksek olduğu durumda kârlarını bir grup halinde maksimize etmeyi tercih etmezlerse bu tür oligopole ***kısmi oligopol*** denir.

Oligopolde Piyasa Dengesi

Tam rekabet, monopol ve monopolcü rekabet piyasalarında piyasa denge fiyatını belirleme işlemi oldukça kolay iken oligopol piyasasında fiyatın belirlenmesi oldukça zordur. Oligopol piyasasında fiyatın belirlenmesinin zor olmasının nedeni bu piyasa türünde faaliyet gösteren firmalar arasında karşılıklı bağımlılığın var olmasıdır. Firmalar arasında karşılıklı bağımlılığın olduğu durumda oluşacak olan fiyatı belirgin kılacak şey; bir firmanın aldığı karara diğer firmaların göstereceği tepkinin yönü ve derecesi olacaktır. Bu bağlamda oligopol piyasalarında firmaların nasıl davranacağına ilişkin geliştirilmiş teoriler vardır. Bu teoriler arasında en yaygın bir biçimde bilinenleri: Dirsekli talep teorisi, fiyat liderliği teorisi ve kartel teorisidir. Şimdi kısaca bu teorileri açıklayalım.

Dirsekli Talep Teorisi: Bu teoriye göre talep eğrisi piyasa denge düzeyinde dirsek (kırılma) yapmaktadır. Firma piyasa denge miktarını aşan düzeyler için eğim oldukça dik bir talep eğrisi (esnekliği az olan) ile karşı karşıyadır. Eğer firma satışlarını arttırmak için ürettiği ürünün fiyatını düşürürse rakip firmalarda kendi müşterilerini bu firmaya kaptırmamak için fiyatlarını düşürme yoluna gidecek ve söz konusu firma satışlarını fazla arttıramayacaktır. Bunun sonucu olarak da söz konusu firmanın hem toplam hasılatı hem de toplam karı azalacaktır ve bundan dolayı da malın fiyatını düşürmek firmanın aleyhinedir. Diğer taraftan, firma piyasa denge düzeyinin üzerindeki fiyat düzeyleri için esnekliği fazla olan bir talep eğrisi ile karşı karşıyadır. Eğer firma ürettiği ürünün fiyatını yükseltecek olursa rakip firmalar buna tepkisiz kalıp fiyatlarını arttırmazlar (değiştirmezler). Böyle bir durumda söz konusu firmanın müşterileri göreceli olarak daha ucuza satan rakip firmalardan satın almaya başlayacaktır. Bu da söz konusu firmanın satışlarının azalmasına yol açacaktır. Böylece firmanın satışları, toplam hasılatı ve karı azalacaktır ve bundan dolayı da söz konusu firmanın fiyatını yükseltmesi aleyhinedir.

Fiyat Liderliği Teorisi: Bu teoriye göre piyasada güçlü bir firma vardır. Firmanın güçlülüğü, firmanın piyasada en büyük paya sahip olmasından veya malı diğer firmalara göre daha ucuza üretiyor olmasından kaynaklanıyor olabilir. Piyasada güçlü olan bu firma, malın fiyatını belirler ve diğer firmalar da fiyat konusunda bu güçlü firma tarafından belirlenen fiyatı izlerler.

Kartel Teorisi: Bu teoriye göre oligopol piyasasında yer alan firmalar piyasada sanki tek bir firma faaliyette bulunuyormuş gibi davranırlar. Firmaların kârlarını arttırmak amacıyla birbirleriyle rekabet etmek yerine fiyat ve üretim konularında ortak bağlayıcı kararlar almak için oluşturdukları organizasyona ***kartel*** denir. Firmaların kartel gibi bir organizasyon çatısı altında bir araya gelmelerinin tek amacı piyasada sanki tek bir firma varmış gibi davranıp monopolcü firma olmanın tüm imkanlarından faydalanıp kârlarını arttırmaktır. Kartele en güzel örnek petrol ihracatçısı ülkelerin oluşturduğu kartel olan OPEC'i verebiliriz. OPEC'in aldığı kararlar bağlayıcıdır ve dolayısıyla üye ülkelerin uyma mecburiyeti vardır. Ülkeleri bireysel olarak bağımsız bir biçimde hareket etmek yerine, OPEC gibi kararlarıyla bağlayıcı olan bir organizasyona üye olmaya iten neden, petrolden elde edecekleri gelirlerini ve dolayısıyla kârlarını arttırmaktır.

Oligopol Piyasasında Etkinlik

Oligopol piyasasında da tekel piyasası ve monopolcü rekabet piyasasında olduğu gibi etkinlik şartı olan malın piyasa fiyatının marjinal maliyete eşit olma şartı (*P=MC şartı*) sağlanamamaktadır. Diğer bir ifadeyle oligopol piyasasında *P>MC* olduğundan etkinlik şartı sağlanamamaktadır ve oligopol piyasasında etkinlik şartının sağlandığı piyasa olan tam rekabet piyasasına nazaran daha az mal üretilip daha pahalıya satılmaktadır. Yani tam rekabet piyasasının aksine oligopol piyasasında toplumun kaynakları etkin kullanılmamaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Ekonomistler oligopol piyasalarını bir oyun olarak değerlendirirler ve bu tür piyasaları incelemek için "oyun teorisi" olarak bilinen tekniğin araçlarını kullanırlar. Oyun teorisi stratejik davranışları incelemek amacıyla kullanılan bir tekniktir. Sizce burada sözü edilen stratejik davranış ne olabilir? Ekonomistler bu davranışın gereklerini neden oyuna benzetirler? Bir diğer deyişle, stratejik davranış ve oyun oynamak arasındaki ortak noktalar neler olabilir?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Belirli bir mal veya hizmetin tek bir üreticisinin veya sunucusunun olduğu piyasa türü aşağıdakilerden hangisidir?**
   a. Tam rekabet piyasası
   b. Monopol piyasası
   c. Oligopol piyasası
   d. Monopolcü rekabet piyasası
   e. Tam oligopol

2. **Aşağıdakilerden hangisi tekel (monopol) piyasasının yeni firmaların piyasaya girişini engelleyen faktörlerin veya kısıtların varlığı tekelci piyasanın oluşumuna zemin hazırlayan etmenlerden değildir?**
   a. Ölçek ekonomileri
   b. Patentler
   c. Hammaddelerin özel mülkiyeti
   d. Lisans
   e. Homojen mallar

3. **Tekel (monopol) piyasasının talep doğrusu aşağıdakilerden hangilerine eşittir?**
   a. Ortalama hasılat ve fiyat
   b. Marjinal hasılat ve fiyat
   c. Toplam hasılat ve fiyat
   d. Marjinal maliyet ve fiyat
   e. Marjinal hasılat ve ortalama hasılat

4. **Aşağıdaki piyasalardan hangisi fiyat farklılaştırması yoluna giderek kârını arttırmak isteyebilir?**
   a. Tam rekabet piyasası
   b. Oligopol piyasası
   c. Monopol piyasası
   d. Monopolcü rekabet piyasası
   e. Tam oligopol

5. **Kısa dönemde monopolcü firmanın kârını maksimize etmesi için aşağıdakilerden hangi eşitliğin sağlanması gerekir?**
   a. Marjinal hasılat = Toplam kar
   b. Marjinal maliyet = Toplam kar
   c. Toplam hasılat = Toplam maliyet
   d. Marjinal maliyet = Marjinal hasılat
   e. Toplam hasılat = Toplam kar

6. **Aşağıdakilerden hangisi benzer türde farklılaştırılmış ürünlerin üretildiği, göreceli olarak çok sayıdaki firmanın faaliyette bulunduğu, firmaların belli ölçüde fiyat belirleme gücüne sahip olduğu ve piyasaya giriş ve çıkışların nispeten kolay olduğu piyasa türüdür?**
   a. Tam rekabet piyasası
   b. Monopolcü rekabet piyasası
   c. Monopol piyasası
   d. Oligopol piyasası
   e. Tam oligopol

7. **Aşağıdakilerden hangisi bünyesinde birbiriyle rekabet eden az sayıda büyük ölçekli firmayı barındıran ve her bir firmanın üretimindeki değişimin malın piyasa fiyatını etkileyebildiği piyasa türüdür?**
   a. Tam rekabet piyasası
   b. Monopolcü rekabet piyasası
   c. Monopol piyasası
   d. Oligopol piyasası
   e. Tam oligopol

8. **Oligopol piyasasında üretilen ürünler homojen ürünlerden oluşuyorsa bu tür oligopol aşağıdakilerden hangisi ile adlandırılır?**
   a. Farklılaştırılmış oligopol
   b. Tam oligopol
   c. Kısmi oligopol
   d. Monopol
   e. Saf oligopol

9. Aşağıdakilerden hangisi firmalar arasında karşılıklı bağımlılığın çok yüksek olması nedeniyle kârlarını bir gurup halinde maksimize etmeyi tercih eden piyasa türüdür?

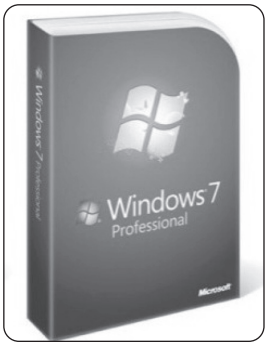
a. Farklılaştırılmış oligopol
b. Tam oligopol
c. Kısmi oligopol
d. Monopol
e. Saf oligopol

10. Aşağıdakilerden hangisi firmaların kârlarını arttırmak amacıyla birbirleriyle rekabet etmek yerine fiyat ve üretim konularında ortak bağlayıcı kararlar almak için oluşturdukları organizasyondur?

a. Kartel
b. Fiyat liderliği
c. Saf oligopol
d. Tekel
e. Monopol

CEVAP ANAHTARLARI

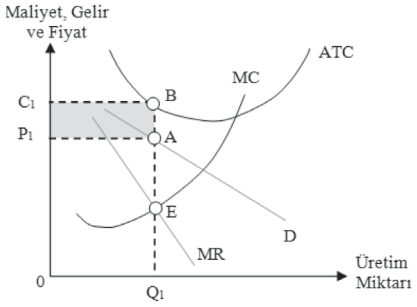
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Microsoft Windows, işletim sistemi piyasasında katı bir tekel durumunda değildir. Piyasada alternatif işletim sistemleri (BeOS, Linux gibi) de bulunmakta, diğer firmaların piyasaya girerek Microsoft ile rekabet etmeleri için herhangi bir doğal veya yasal engel de bulunmamaktadır. Ancak uygulama programlarının çok büyük bir kısmının sadece Windows işletim sistemi altında çalışıyor olması, diğer firmaların Microsoft ile rekabet etmelerini güçleştirmektedir. Uygulama programlarının büyük bir kısmının çalışmasına olanak tanıyacak bir işletim sistemi geliştirmenin getireceği yüksek maliyet ve risk rakiplerin piyasaya girişine engel olarak düşünülebilir. Piyasaya girişte fiilen oluşan bu engelin ardında faaliyetlerini sürdüren Microsoft, piyasaya gücüne sahip olmakta ve fiyatlama kararlarını tekelci gibi verebilmektedir. Yazılım ürünlerinin kopyalanması ve tekrar satışı yasalara aykırı olduğu için Microsoft bireysel alıcılara ve PC üreticilerine uyguladığı fiyatları farklılaştırmaktadır. Eğer Windows işletim sistemini kendiniz satın almak ve PC'nize kurmak isterseniz daha yüksek bir bedel olmak zorunda kalırken, yeni bir PC ile birlikte gelen işletim sistemini kullanırsanız daha düşük bir bedel ödersiniz. Microsoft her iki piyasada da kârını maksimize

edecek üretimi gerçekleştirmekte ve piyasanın kaldırabileceği en yüksek fiyatı uygulamaktadır. Şüphesiz bu üretim miktarı fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu etkin üretim miktarının altında kalmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 1

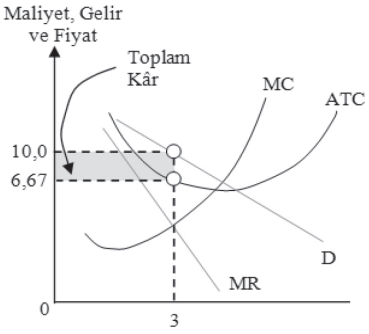
Bir firmanın piyasada tekel konumunda olması yüksek kar elde edeceğinin garantisi değildir. Geçmişte çok sayıda tekel zarar ettikleri için iflasa sürüklenmiştir. Yanda yer alan grafikte tekelcinin talep eğrisi D ile, marjinal gelir eğrisi ise MR ile gösterilmektedir. Grafikteki maliyet ve gelir eğrileri ile çalışan bir tekelci hangi düzeyde üretim yaparsa yapsın, üretiminin getirdiği toplam maliyeti hiçbir zaman karşılayamayacaktır. Bunun nedenini anlayabilmek için ortalama toplam maliyet (ATC) eğrisinin konumuna dikkat etmek yeterlidir. ATC eğrisi tamamıyla talep eğrisi (D) üzerinde yer almaktadır. Talep eğrisi ile ortalama gelir (AR) eğrisi özdeş olduğuna göre mevcut fiyat-üretim düzeylerinin tamamında tekelci maliyetlerini bile karşılayamayacak ve dolayısıyla zararla karşılaşacaktır. Kısa dönemde tekelci MR=MC eşitliğinin sağlandığı E noktasının ifade ettiği kadar üretimde (Q_1) bulunacaktır. Buna göre üretilen Q_1 kadar mal P_1 fiyatından satılır. Ancak bu miktar üretim gerçekleştirildiğinde bunun birim başına (ortalama) maliyeti C_1 kadar olmaktadır. $C_1 > P_1$ olduğu için tekelci taralı alan kadar zarar etmektedir. Bu durumda tekelci bir müddet sonra piyasadan çekilecektir. Aslında grafikte ele alınan durum yaşamın birçok alanında fiilen karşımıza çıkmakta ve bu tür tekeller genellikle "icatlarda" görülmektedir. Patentlenmiş bir icadın sahibi yasal olarak saf tekelci konumundadır. Ancak bu icat için piyasada oluşan talep ve maliyet eğrileri, bu icadın üretimini karlı olmaktan çıkarabilir. Bu nedenle çok sayıda icat üretim aşamasına geçememektedir.

EKONOMİK BAKIŞ 2

a. Söz konusu tablo aşağıdaki gibi doldurulmalıdır:

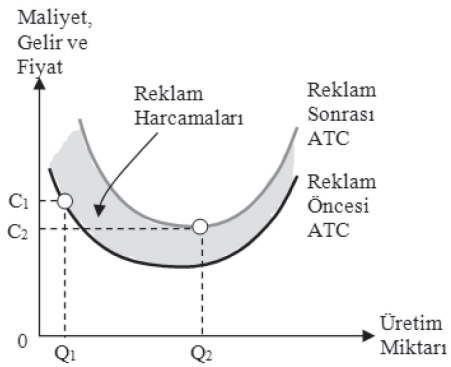
Fiyat	Talep	Toplam Gelir	Marjinal Gelir	Toplam Maliyet	Marjinal Maliyet	Kar veya Zarar
20	0	0	-	4	-	-4
16	1	16	16	10	6	6
12	2	24	8	15	5	9
10	3	30	6	20	6	10
7	4	28	-2	28	8	0
4	5	20	-8	40	12	-20
0	6	0	-20	54	14	-54

b. Firma 0, 5 veya 6 birim mal ürettiğinde zarar etmektedir.
c. Firma 4 birim mal ürettiğinde başabaş noktasındadır.
d. Firma 3 birim mal ürettiğinde kârını maksimize etmekte ve toplam 10 birim kar sağlamaktadır.
e.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Reklam harcamaları gibi tüm satış maliyetleri firma açısından sabit maliyet niteliğindedir. Bu tür harcamaların üretim miktarı ile birlikte değişmesi gerekmemektedir. Tıpkı sabit üretim maliyetlerinde olduğu gibi üretim miktarı arttıkça ortalama reklam harcamaları azalır. Aşağıda yer alan grafikte reklam harcamalarının firmanın ortalama toplam maliyetini nasıl etkilediği gösterilmektedir. Koyu renk eğri firmanın reklam harcaması öncesindeki ortalama toplam maliyet eğrisini, üstte yer alan açık renk eğri ise reklam maliyetlerinin ilave edilmesi durumunda ortaya çıkan ortalama toplam maliyet eğrisini ifade etmektedir. İki eğri arasındaki mesafe ortalama reklam harcamasını, taralı alan ise toplam reklam harcamasını gösterecektir. Firma açısından toplam reklam maliyeti sabit olmasına karşın, ortalama reklam maliyeti üretim arttıkça azalmaktadır. Grafiğe göre reklam, satışları arttırmakta yeteri kadar başarılı olursa, ortalama toplam maliyetin azalacağı anlaşılmaktadır. Örneğin reklam harcaması sonrasında satışlar Q_1'den Q_2'ye yükseldiği zaman, firmanın ortalama maliyeti OC_1'den OC_2'ye düşmektedir ve $OC_2<OC_1$ olduğu anlaşılmaktadır. Reklam harcamalarından sonra sabit toplam maliyetler artmasına karşın, üretimdeki artış ortalama toplam maliyetin azalmasına neden olmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Soru ilk başta size biraz garip gelebilir. Çünkü çok sayıda farklı oyundan söz etmek mümkündür. Örneğin bazı oyunlar topla oynanmakta, bazı oyunlar kağıt üstünde, bazıları ise evde oynanabilmektedir. Öte yandan bazı oyunlar şansa bağlı iken bazıları yeteneğe dayanmaktadır. Ancak hangi oyun olursa olsun, bunların dört ortak noktası söz konusudur:

- ✔ Kurallar
- ✔ Stratejiler
- ✔ Puanlama
- ✔ Sonuç

Stratejik davranış da yukarıda sıralanan özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle, ekonomistler stratejik davranışı "diğerlerinin beklenen davranışlarını göz önüne alan ve alınacak kararların karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğu davranış" şeklinde tanımlarlar.

NE ÖĞRENDİK

1.b	2.e	3.a	4.c	5.d	6.b	7.d	8.e	9.b	10.a

BÖLÜM 9
FAKTÖR PİYASASI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Ülkemiz de dahil olmak üzere, futbolcuların transfer dönemlerinde telaffuz edilen rakamlar birçoğumuz için baş döndürücüdür. Milyon dolarlarla ifade edilen transfer ücretleri nedeniyle birçok ailede "okuduk da ne oldu, oğlumu futbolcu yapacağım" türü yorumlar mutlaka yapılmıştır. Yaratılan katma değer açısından bakıldığında milyonlarca insan çok daha üretken işlerde çalışmalarına karşın, futbolcuların elde ettiği geliri belki de ömürleri boyunca elde edememektedirler. Bu çelişkiyi nasıl açıklarsınız?

GİRİŞ

Okulunuzu bitirdiğiniz zaman alacağınız ücret, büyük ölçüde gireceğiniz işe göre belirlenir. Eğer bilgisayar programcısı olarak işe başlarsanız, daha yüksek ücret alırsınız. Bunun yerine eğer bir süper markette kasiyer olarak iş bulursanız, muhtemelen ücretiniz daha düşük olacaktır. Bu farklılık yasalardan değil, bu üretim faktörlerinden olan emek faktörü için arz ve talepten kaynaklanır. Sadece emek faktörü gelirinden değil; toprak, sermaye gibi diğer üretim faktörleri de farklı gelirler elde ederler.

Üretim faktörleri daha önce Bölüm 2'de açıklandığı gibi mal ve hizmet üretiminde kullanılan girdilerdir. Bunları emek, sermaye ve toprak olarak tanımlamıştık. Örneğin, bir benzin istasyonunda yönetici ve pompacılar emek faktörü, kurulduğu arazi toprak, benzin depoları, pompalar ve teçhizat sermaye olarak hemen ayrıştırılabilir.

Faktör piyasalarının mal piyasalarından en önemli farkı üretim faktörlerine olan talebin ***türev talep*** olmasıdır. Yani tüketiciler benzin talep ettiği için firma sahibi de üretim faktörleri talep etmektedir. Bu bölümde sadece rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren firmaların ve piyasanın faktör talebini inceleyeceğiz. Bilindiği üzere, her piyasa analizi için talep tek başına yeterli değildir. Diğer yandan arz analizi de gerek-

mektedir. Bu nedenle her bir faktör piyasası için arzı da açıkladıktan sonra piyasa denge koşulları ve dengedeki değişmeler ele alınacaktır.

EMEK PİYASASI

Emek piyasası incelenirken, mal ve hizmet piyasalarına benzer yöntemle emek arz ve talebi incelenir. Düşey eksende emeğin fiyatı (ücret) ve yatay eksende ise emek miktarı, ya işçi sayısı ya da çalışma saatleri olarak gösterilir. İnsanlar çok farklı işlerde çalışmalarına rağmen (örneğin doktor, muhasebeci, hemşire, tamirci, berber… gibi) her bir tür için emek piyasası ayrı incelenir.

Emek piyasasına ilişkin ilk olarak bilinmesi gereken; emek arz ve talebidir. Diğer üretim faktörleri gibi emek faktörü firmalar tarafından talep edilir. ***Emek talep eğrisi*** her bir ücret düzeyinde, firmaların emek talep miktarını gösteren bir eğridir. Emek talep eğrisi negatif eğimli olup, yüksek ücret düzeylerinde firmaların talep ettikleri emek miktarının düşük olacağını gösterir. ***Emek arzı*** işgücüne dahil olan insanlar tarafından yapılır ve her bir ücret düzeyinde bu insanların emek arz miktarını gösterir. ***Emek arz eğrisi*** pozitif eğimli olup, yüksek ücret düzeylerinde emek arz miktarının artacağını göstermektedir. Arz ve talebin kesişmesi durumunda ise denge ücret düzeyi ve dengedeki emek miktarı belirlenmiş olur.

Bu bölümde ilk olarak emek talep ve arz eğrileri incelenerek denge ve dengedeki değişiklikler ele alınacaktır.

Emek Talebi

Bir firma mal ya da hizmet üretebilmek için emek faktörüne ihtiyaç duyar. Rekabetçi bir piyasada faaliyet gösteren firmanın ne kadar emek talep edeceği ***marjinal karar kuralı*** temelinde belirlenir. Yani firma ilave bir işçi çalıştırdığında bu işçinin toplam hasılata katkısı ile toplam maliyete katkısını karşılaştırarak karar verir. Eğer ilave işçi toplam hasılatı toplam maliyetten daha fazla arttırıyorsa, firmanın istihdam ettiği emek faktörünü arttırmasıyla karı da artacaktır.

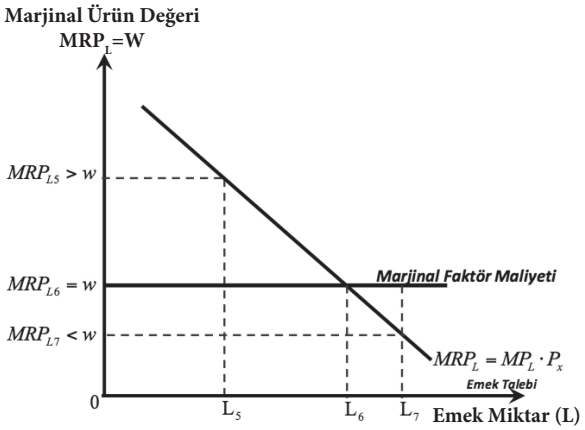
İlave bir işçinin toplam hasılata katkısını hesaplamak için üretim konusunu incelerken öğrendiğimiz, emeğin marjinal fiziki ürününü (yani emek girdisini bir birim arttırdığımızda ortaya çıkan üretimdeki artışı) parasal değere çevirmemiz gerekir. Bunun için marjinal fiziki ürün çıktı fiyatıyla çarpılır. Böylece emek faktörü için marjinal fiziki ürün değeri (MRP_L) hesaplanır.

Hem mal hem de girdi piyasalarında tam rekabetin bulunması durumunda emek faktörü için marjinal fiziki ürün değeri sembollerle şu şekilde hesaplanır.

$$MRP_L = MPP_L \; x \; P_x$$

Rekabetçi firmanın marjinal ürün değeri eğrisini grafiksel olarak azalan bir eğri biçiminde çizebiliriz. Çünkü diğer girdiler sabit kalmak koşuluyla, istihdam edilen emek miktarı arttırıldığında emeğin marjinal verimliliği ya da emeğin marjinal fiziki ürünü azalmaktadır. Yine rekabetçi piyasada fiyat sabit olduğundan, ürünün fiyatı ile marjinal verimlilik çarpılarak elde edilen marjinal ürün değeri eğrisi de azalan olur. Marjinal ürün değeri eğrisi aynı zamanda bu firmanın emek talep eğrisidir.

GRAFİK 9.1 Emeğin Marjinal Ürün Değeri Eğrisi ya da Emek Talep Eğrisi.

Grafik 9.1'de düşey eksende emek birimi başına fiyat, yani ücret düzeyi, yatay eksende ise talep edilen emek miktarı gösterilmiştir. Rekabetçi firma için ücret veri olduğunda, firmanın bir birim daha fazla emek çalıştırmakla toplam maliyetteki artış, yani marjinal faktör maliyeti ücrete eşittir. Kârını maksimize etmek isteyen firma için en uygun emek miktarı, bu iki eğrinin kesiştiği düzeydeki (L_6) miktarıdır. Eğer emek miktarı L_6'nın altında olursa (L_5 gibi) marjinal ürün değeri marjinal faktör maliyetini aşacaktır. Bu durumda firma emek miktarını arttırarak, kârını da arttırabilecektir. Firma L_6 miktarından daha fazla emek talep etmesi durumunda ise; bu ilave emeğin toplam hasılata katkısını gösteren marjinal ürün değeri (MRP_L) ödenen ücretten daha düşük olacaktır. Böylece emek miktarını arttırmakla toplam maliyetteki artış toplam hasılatındaki artıştan fazla olduğundan, firma için emek miktarını arttırmak uygun olmayacaktır. Bu durumda firmanın emek miktarını azaltması gerekecektir. Dolayısıyla kârını maksimize etmek için firma, emeğin marjinal ürün değerini ücrete eşitleyecektir. Bu durumu sembollerle açıklarsak;

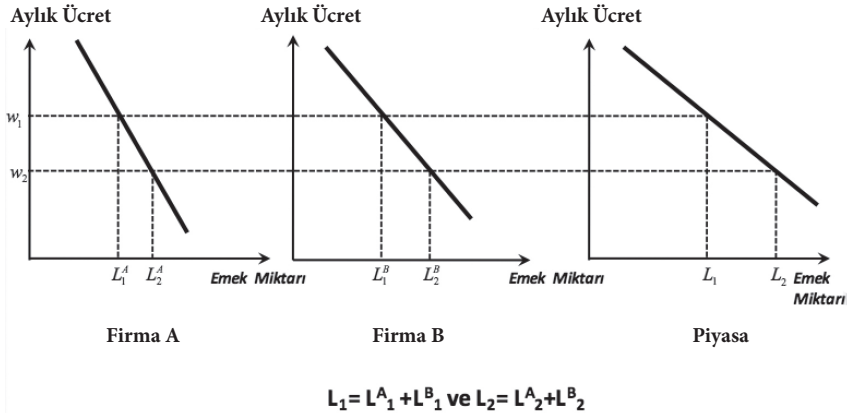
$$MRP_L = W$$

Eğer ücret daha yüksek bir düzeyde belirlenmiş olsaydı, talep edilen emek miktarı daha az olacaktı. Benzer şekilde daha düşük bir ücret düzeyinde talep edilen emek

miktarı da fazla olacaktı. Kısaca talep eğrisi üzerindeki hareketlenmeler ücretteki değişmelere bağlıdır.

Tek bir firma için elde ettiğimiz emek talep eğrisi piyasadaki tüm firmalar için elde edilebilir. Piyasa talep eğrisine ulaşabilmek için tüm firmaların her bir ücret düzeyinde talep ettikleri emek miktarı yatay olarak toplanır. Örneğin Grafik 9.2'de iki firmanın bulunduğu piyasada W_1 ve W_2 ücret düzeylerinde emek miktarları toplanarak piyasa talep eğrisine nasıl ulaşılacağı gösterilmektedir.

GRAFİK 9.2 Piyasa Emek Talep Eğrisi.

$L_1 = L^A_1 + L^B_1$ ve $L_2 = L^A_2 + L^B_2$

Emek Talep Eğrisindeki Kaymalar

Firmanın emek talep eğrisi, aynı zamanda marjinal ürün değeri eğrisidir. Marjinal ürün değeri ise rekabetçi bir piyasada ürün fiyatı ile marjinal fiziki ürünün çarpımına eşittir. Dolayısıyla fiyatta, marjinal verimlilikte yani marjinal fiziki üründeki değişmeler ve firma sayısındaki değişmeler emek talep eğrisinde kaymaya neden olur.

✔ *Ürün Fiyatındaki Değişme*

Üretilen bir mala yönelik talep artışı, en azından kısa dönemde bu ürünün fiyatını arttırır. Fiyattaki artış talep eğrisini de sağa kaydırır. Çünkü marjinal ürün değeri ($MP_L \times P_X = MRP_L$) artacağı için emek talebi de sağa kayacaktır. Benzer şekilde bu ürünün fiyatındaki düşme ise emek talep eğrisini sola kaydıracaktır.

✔ *Marjinal Verimlilikteki Değişme*

Emeğin marjinal verimliliğindeki artış, emeğin marjinal ürün değerini arttıracağı için emek talep eğrisini sağa kaydırır. Marjinal verimlilikteki azalış ise emek talep eğrisini sola kaydırır. Örneğin geçmiş yüzyılda teknolojik gelişmeler ekonomilerdeki üretim artışlarını sağlayan en önemli faktör olmuştur. Teknolojik gelişmeler emek faktörünün verimliliğini arttırdığı için emek talebini de arttırmıştır. Özellikle kalifiye emek girdisi için talep artarken, kalifiye olmayan emek için talep azalmıştır.

✔ *Firma Sayısındaki Değişmeler*
Emek talep eden firma sayısı arttığında emek talep eğrisi de sağa kayacaktır. Örneğin bir şehirde yeni bir üniversite açıldığında, genelde o şehirde lokantaların, kafeteryaların sayısı da artacaktır. Dolayısıyla daha fazla garson talep edilecektir. Bu gelişmeler nedeniyle garsonlar için talep eğrisi sağa kayacaktır.

Emek Arzı

Denge ücreti ve emek miktarını belirlemede emek talebi tek başına yeterli değildir. Emek arzını da belirlememiz gerekir. Ekonomistler emek arzına ulaşmak için bireyin zaman tahsisini incelerler. Bireyin günde 24 saatlik zamanı vardır. Bu süre içinde çalışmak ve öteki faaliyetlere (yemek, eğlenmek, gezmek, uyumak….gibi) zaman ayırmak arasında karar verir. Birey çalışması karşılığında gelir elde eder, bu geliri kullanarak fayda elde edeceği mal ve hizmetleri satın alır. Çalışma dışındaki boş zaman da bir tür tüketim malı olarak düşünülebilir. Çünkü birey boş zamanında yaptığı aktivitelerden doğrudan fayda elde eder.

Emek arzını anlamada bireyin boş zamana ilişkin talebi iki açıdan çok önem taşır. İlk olarak, boş zaman normal bir maldır. Diğer her şey aynı kalmak koşuluyla, gelir artarsa boş zaman için bireyin talebi artacaktır. İkinci olarak, boş zamanın bir fiyatı vardır. Bu fiyat bireyin çalışması durumunda elde edeceği ücret geliridir. Şimdi ücretin arttığını varsayalım, bu durumda boş geçirilecek zamanın fiyatı da artacaktır. Birey, fiyatı artan bu malı başka mallarla ikame edecektir. Dolayısıyla birey boş zaman yerine çalışmayı ikame edecektir. Bu durum ***ikame etkisi*** olarak tanımlanır. Böylece yüksek ücret bireyi daha fazla çalışmaya yöneltir ve emek arzını arttırır. Kısaca ücret artışıyla ortaya çıkan ikame etkisiyle tüketilen boş zaman azalmakta ve çalışılan zaman miktarı (emek arz miktarı) artmaktadır.

Ücret artışının bir de öteki yönü vardır. Şöyle ki; ücret artışı aynı zamanda gelir artışı demektir. Boş zaman normal bir mal olduğuna göre gelir arttığında boş zaman için talep artacaktır. Bu ise ***gelir etkisi*** olarak açıklanır ve arz edilen emek miktarının azalmasına neden olur.

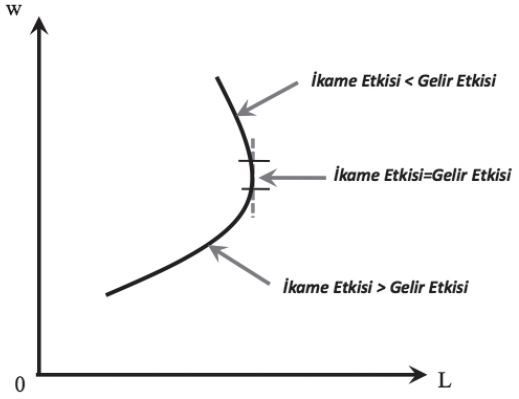
Emek arzı açısından bakıldığında, ikame etkisi pozitif yönde bir etkiye sahiptir. Diğer bir ifadeyle, yüksek ücret daha fazla çalışmayı teşvik etmektedir. Oysa gelir etkisi emek arz miktarını negatif yönde etkilemektedir. Çünkü birey boş zamana daha çok vakit ayırmak istemektedir. Bu nedenle de çalışma miktarını azaltma yönünde davranış sergiler.

İkame etkisi ve gelir etkisi ters yönlerde çalıştıkları için emek arz eğrisi de pozitif eğimli, düşey ya da geriye doğru eğimli olabilir. Eğer ikame etkisi gelir etkisinden daha büyük ise emek arz eğrisi pozitif eğimlidir. Şayet bu iki etki birbirine eşitse bu durumda emek arz eğrisi yatay eksene dik olacaktır. Eğer gelir etkisi ikame etkisinden daha büyükse emek arz eğrisi negatif eğimli bir görünüm alacaktır. Bu yüzden bireyin

emek arz eğrisi genelde geriye bükümlü bir arz eğrisi biçiminde çizilir. Çünkü düşük gelir düzeylerinde ikame etkisi daha büyüktür. Bireylerin geliri arttıkça, bireyler uzun tatiller yapabilecek kadar kazançları yüksek olduğundan daha az çalışmayı yeğleyebilirler. Grafik 9.3'de bireye ilişkin emek arzı eğrisi çizilmiştir.

Tek birey için elde ettiğimiz emek arz eğrisi her bir ücret düzeyindeki yatay toplamlarla bir piyasa için emek arz eğrisi elde edilir. Ancak elde edilecek emek arz eğrisi düşey ya da pozitif eğimli olarak çizilir. Emek arz eğrisi belki tüm ekonomi için düşey çizilse bile, ekonomideki her bir emek piyasası için pozitif eğimli olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin bir endüstride ücretler diğerlerine nazaran yüksek ise işçiler emeklerini o endüstri için arz ederler. Dolayısıyla emek arz eğrisi çizilirken, genellikle pozitif eğimli olarak çizim yapılır.

GRAFİK 9.3 Geriye Bükümlü Emek Arz Eğrisi

Emek Arz Eğrisindeki Kaymalar

İnsanların veri ücret düzeyinde çalışma arzularını etkileyen faktörler emek arz eğrisinde kaymalara neden olur.

✔ *Tercihlerdeki Değişmeler*
Bireylerin çalışmaya yönelik tavırlarındaki değişiklikler emek arz eğrisini kaydırabilir. Örneğin bireylerin eğlenceye daha fazla önem vermeleri emek arz eğrisini sola kaydırır. Ancak bireyler daha fazla mal ve hizmet edinmeyi planlıyorsa emek arz eğrisi sağa kayacaktır. Yine işgücüne kadınların katılım oranının artması emek arz eğrisini sağa kaydıran önemli bir faktördür. 20-30 yıl önce kadınlar çoğunlukla ev işlerinde çalışırken, günümüzde birçok işte yer almaları emek arz eğrisinde sağa kayma olarak görülebilir.

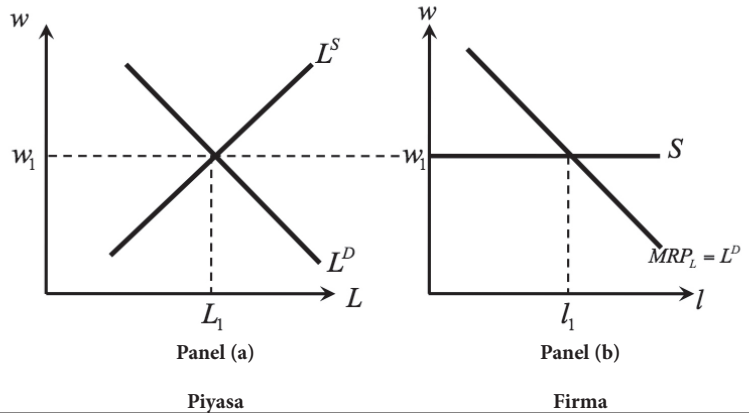
✔ *Alternatif Fırsatlardaki Değişmeler*
Ekonomide bazı endüstriler hızlı gelişirken, bazıları daha yavaş gelişme gösterirler. Hızlı gelişen sektörlere doğru emek arzı yönelecek ve emek arzı sağa kayacak, yavaş gelişen sektörlerde ise emek arzı sola kayacaktır.

✔ *Nüfustaki Değişmeler*
Nüfustaki artışlar emek arzını arttırır. Hatta insanların bir bölgeden başka bir bölgeye göç etmesi, bir ülkeden bir başka ülkeye iltica etmesi emek arz eğrisindeki kaymanın önemli faktörlerinden biridir. Göç olan yörede emek arz eğrisi sağa kayarken, göç veren yörede emek arz eğrisi sola kayacaktır.

Emek Piyasasında Denge

Firmanın emek talebi; marjinal fiziki ürünü ile bu firmanın ürettiği malın fiyatının çarpımıyla elde edilen marjinal ürün değeri eğrisidir. Daha sonra her bir ücret düzeyinde firmaların emek talep eğrileri yatay toplanarak, emek piyasasında emek talep eğrisi elde edilir. Yine emek arz eğrisi için bireyin boş zaman ile çalışma arasındaki tercihten hareketle tek kişi için elde edilen emek arz eğrisi, tüm bireyler için yatay toplanarak piyasa emek arz eğrisine ulaşılır. Böylece rekabetçi bir piyasada emek talebi ve emek arzı tarafından emek piyasasında denge belirlenir. Bu dengede oluşan ücret, emeğin marjinal ürün değerine eşittir.

GRAFİK 9.4 Piyasa ve Firma için Emek Piyasası Dengesi.

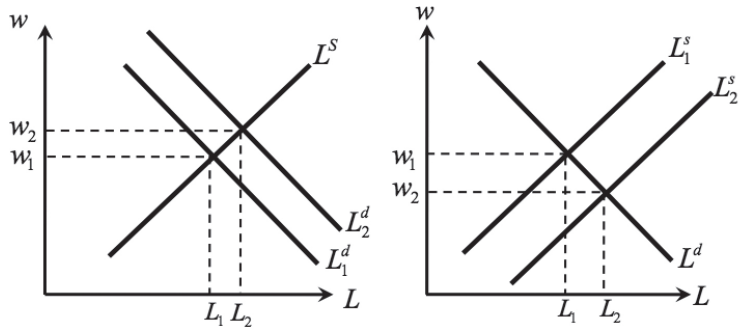
Bir kez belirli bir piyasada ücret belirlendikten sonra, firmalar bu ücreti veri olarak alırlar. Çünkü rekabetçi piyasada firmalar fiyat kabullenicidirler. Grafik 9.4'te emek piyasası için denge durumu gösterilmiştir. Ücret düzeyi ve emek miktarı piyasada emek arz ve talebine göre belirlenmektedir. Piyasa denge düzeyinde iken her bir firma bu denge ücret düzeyinde kârını maksimize edecek düzeye kadar emek talep edebilir. Firma için emek arz eğrisi yatay eksene paralel olarak çizilmiştir. Çünkü firma piyasada belirlenen ücret düzeyinde istediği kadar emek kiralayabilecektir. Yani her firma marjinal ürün değerini bu ücret düzeyine eşitleyinceye kadar emek miktarını arttıracaktır.

Şimdi arz ve talepteki değişmelerin bu dengeyi nasıl etkilediğini inceleyebiliriz. Hem emek arz eğrisi hem de emek talep eğrisindeki kaymalar emek piyasasındaki mevcut denge düzeyini değiştirecektir.

Emek Arz ve Talebindeki Değişmeler

Grafik 9.5 panel (a)'da talep eğrisinde sağa kaymanın sonuçları gösterilmiştir. Örneğin bir mala yönelik olarak, talepteki canlılıktan dolayı malın fiyatı artıyorsa bu malı üreten firmalar daha fazla emek talep edeceklerdir. Çünkü firmalar için malın fiyatı yükseldiğinde marjinal ürün değeri de yükselecektir ve daha çok emek istihdam edeceklerdir. Emek talep eğrisini sağa kaydıran tüm faktörler için de geçerli olan bu durum karşısında, emek piyasasında ücretler yükselirken, çalıştırılan emek sayısı da artacaktır. Grafikte ücret düzeyi W_2'ye ve istihdam düzeyi L_2'ye yükselmiştir. Benzer şekilde emek talebi sola kayarken, hem ücret hem de istihdam seviyesi düşecektir.

GRAFİK 9.5 Emek Talep ve Arz Eğrisinde Sağa Kaymanın Sonuçları.

Panel (a)
Emek Talebindeki Kayma

Panel (b)
Emek Arzındaki Kayma

Grafik 9.5 panel (b)'de ise emek arz eğrisindeki sağa kayma gösterilmiştir. Örneğin nüfustaki artış, insanların daha fazla çalışma istekleri ya da göç gibi nedenlerle emek arz eğrisi sağa L^S_2'ye kaydığında denge ücret düzeyi W_2'ye düşerken, çalıştırılan kişi sayısı da L_2'ye yükselmiştir. İstihdam düzeyindeki artışın nedeni, emeğin marjinal ürün değerinin eşitlendiği ücret düzeyinin düşmesidir. Yine emek arz eğrisini sola kaydıran faktörlerden bir ya da birkaçı etkili olduğunda ücret düzeyi yükselirken, istihdam düzeyi de düşecektir. Bunu grafik üzerinde kendiniz çizim yaparak görebilirsiniz.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Yandaki tabloda gösterilen ürünün tam rekabet koşulları altında çalışan bir firma tarafından birimi 2 liradan satıldığını kabul ederek istenenleri cevaplandırınız.

İşgücü Miktarı	Haftalık Üretim	MPP	MRP (TL)
1	250	------	------
2	450	------	------
3	600	------	------
4	700	------	------
5	750	------	------
6	750	------	------

a. Tablodaki boşlukları doldurunuz.
b. Tablodaki verileri kullanarak işgücü talep tablosunu elde ediniz.
c. Firma 5 adet işçi çalıştırırsa, her işçiye ödemek isteyeceği en yüksek ücret miktarı ne olur?
d. Eğer bu sektörde çalışan işçiler için haftalık ücret 200 TL ise firma kaç adet işçi istihdam eder?

DİĞER ÜRETİM FAKTÖRLERİ

Firmaların mal ve hizmet üretiminde kullandıkları üretim faktörlerini ikinci bölümde üç gruba ayırarak, tanımlamıştık. Şimdiye kadar emek faktörü için piyasa dengesini inceledik. Toprak ve sermaye faktörleri için piyasa dengesini ise bu kısımda inceleyeceğiz.

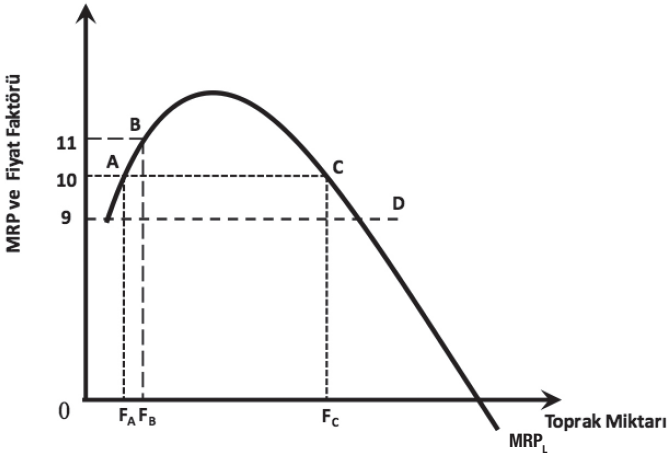
Toprak

Üretim faktörlerinden birisi olan ***toprak***, daha geniş anlamda, doğa tarafından sağlanan tüm kaynakları (su, orman, mineraller, vahşi yaşam gibi…) kapsamı içine alır. Ancak dar anlamda ele alındığında, yüzölçümü belirli olan, üzerinde firmaların faaliyette bulunduğu arazi olarak düşünülebilir. Bu çerçevede ele alındığında, toprak arzı düşey bir doğru biçimini alır. Çünkü toprak faktörünün fiyatı hangi düzeyde olursa olsun, belirli bir toprak parçasının alanı değişmemektedir. Yani mobilitesi olmayan bir üretim faktörüdür. Örneğin Eskişehir'den yüz metrekare büyüklüğündeki bir toprağı alıp, Kütahya iline taşıyamazsınız. Durum böyle olunca, toprak faktörü için düşey bir arz eğrisi çizmek anlamlı olur.

Toprak talebi için açıklama yapmadan önce, bu faktörün satın alınma fiyatı ile kiralanma fiyatı arasındaki farkı görmemiz gerekir. Toprağın satın alınmasında satın alan kişi ya da firma bu faktörün sahibi olur. Ancak kiralanmasında ise bu üretim faktörünü belirli bir süre kullanma karşılığında sahibine bir bedel ödenir. Bu bedel toprağın o üretim süreci içindeki kira fiyatıdır. İşte bu fiyat geleneksel ekonomi kura-

mında ***rant*** olarak tanımlanır. Fakat rant günümüzde daha geniş kapsamda ele alınmakta, tüm üretim faktörleri gelirleri içinde ekonomik rant yer almaktadır. Ancak toprak arzı düşey çizildiği için bu üretim faktörünün fiyatı yalnızca talebi tarafından belirlenecek ve faktör gelirinin tümü rant olarak adlandırılacaktır.

GRAFİK 9.6 Faktör Talep Eğrisi Olarak Kullanılan MRP_L Eğrisnin Gerekin Kısmının Belirlenmesi.

Şimdi bu açıklamalardan sonra emek faktörü için talep eğrisini çizebiliriz. Aynen emek faktörü için yaptığımız açıklamalar çerçevesinde bu üretim faktörü için de marjinal ürün değeri eğrisi belirlenir. Diğer tüm üretim faktörlerinde olduğu gibi toprak girdisi için de ***talep eğrisi*** marjinal ürün değeri eğrisinin negatif eğimli kısmıdır. Faktör talep eğrisi için marjinal ürün değeri eğrisinin aşağıya doğru (negatif) eğimli kısmını dikkate almamızın nedeni, marjinal verimlilik prensibi mantığına göre açıklanır. Bilindiği gibi marjinal ürün değeri eğrisi grafik 9.6'da gösterildiği üzere önce pozitif eğime sahipken, maksimuma ulaştıktan sonra aşağıya doğru eğimli bir hal almaktadır. İşte bu kısım o faktör için talep eğrisi olarak kullanılır.

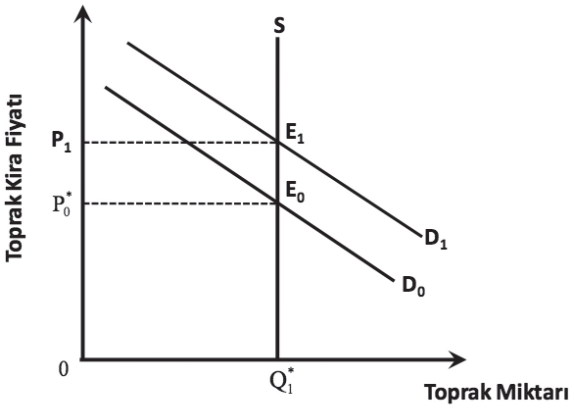
Grafik 9.6'da faktör fiyatı 10 birim olduğunda, marjinal ürün değeri eğrisi iki girdi miktarı için (F_A ve F_C) faktör fiyatına eşit olacaktır. F_A girdisi miktarı MRP_F eğrisinin pozitif kısmındaki A noktası optimal nokta oluşturmayacaktır. Çünkü girdi miktarını çok az arttırdığımızda (F_B'ye) marjinal ürün değeri girdi maliyetinin ya da girdi fiyatının üzerine çıkacaktır. Firma için bu durumda girdi miktarını arttırmak avantajlıdır, çünkü karlılığı artmaktadır. Dolayısıyla firma için F_C girdi düzeyine kadar girdi arttırılmalıdır. Bir başka anlatımla, optimal seçim C noktası olmalıdır. Aynı şekilde girdi fiyatı 9 birim olsaydı, optimal seçim D noktasında sağlanacaktı. Sonuç olarak kârını maksimize etmeyi amaçlayan firma daima girdi talep eğrisi için marjinal ürün değeri eğrisinin negatif eğimli kısmını kullanır.

Firma toprak talebi için de marjinal ürün değerini faktörün fiyatına eşitleyerek, bu faktörden hangi miktarda talep edeceğini belirler. Toprak faktörü için arz ve talebe

ilişkin bu açıklamalardan sonra Grafik 9.7'de bu faktörün piyasa dengesini inceleyebiliriz.

Grafik 9.7'de düşey bir arz eğrisi ve negatif eğimli bir talep eğrisine göre denge E_0 noktasında oluşmaktadır. Bu denge noktası için belirli bir süre için toprağın kira fiyatı P_0^*'da oluşmaktadır. Herhangi bir nedenle toprak faktörü için talep artarsa, talep eğrisi D_1'e kayacak, denge E_1'de oluşacak, kira fiyatı P_1'e yükselirken, denge miktarında hiçbir değişiklik oluşmayacaktır.

GRAFİK 9.7 Toprak Faktörü Piyasa Dengesi.

Sermaye

Üretim faktörü olarak sermaye, insanlar tarafından üretilmiş olan tüm üretim mallarını temsil eder. Ancak günlük kullanımda sermaye faktörü fiziksel ve finansal sermaye olarak ayrı biçimlerde değerlendirilmektedir.

Fiziksel sermaye denilince binalar, makineler, bilgisayarlar, taşıtlar gibi bireylerin ya da firmaların sahip oldukları varlıklar anlaşılır. Firmalar bu fiziksel sermayeyi diğer üretim faktörleriyle birleştirip mal ve hizmet üretiminde kullanırlar. Fiziksel sermaye firmalar tarafından satın alınır, inşa ettirilir ya da kiralanır. Tüm fiziksel sermaye firmalar tarafından kullanılmaz. Örneğin insanların oturdukları evler, kamu sermayesi olarak; okullar, yollar ve askeri araçlarda fiziksel sermayedir. İnsanlar evlerinde oturmakla fayda elde ederler. Eğitim, ulaşım, güvenlik gibi kamu sermayesi hizmet üretiminde önemli katkı sağlar.

Fiziksel sermayenin önemli bir özelliği yıllarca süren kullanımının olmasıdır. Ancak yıllar süresince aşınmaya uğrar. Fiziksel sermayedeki bu aşınma ve yıpranma ***amortisman*** olarak adlandırılır.

Firma yeni bir yatırım yapmak istediğinde ya da karlı duruma geçinceye kadar nakit ihtiyacı içinde iken fona ihtiyaç duyar, bu fon ***finansal sermaye*** olarak adlandırılır. Firma bu fonu kullanarak fiziksel sermaye satın alır, inşa ettirir ya da kiralar.

Firmalar fon elde edebilmek için ya borçlanır ya da pay (hisse) senedi ihraç ederler. Borçlanmayla firma belirli bir süre için almış olduğu parayı vade sonunda faizi ile birlikte öder. Pay senedi satışıyla elde edilen fon için faiz ödenmez, bunun yerine kâr payı ödenir. Hisse senetlerini elinde bulunduranların geliri sadece kar payı ile sınırlı değildir. Hisse senetlerinin satın alındığı tarihteki fiyat ile satılmak istendiği tarihteki fiyat arasındaki fark ***sermaye kazancı*** olup, hisse senedi sahibinin elde edeceği bir başka tür gelirdir. Tabii ki kazanç elde edebilmesi için hisse senedinin satılacağı tarihteki fiyatın daha yüksek olması gerekir.

Dikkat edilirse, ödünç alınan ya da ödünç verilen fonların fiyatı faiz oranıdır. Faiz de diğer fiyatlar gibi arz ve talep çerçevesinde kredi piyasasında belirlenir. Fonların ödünç verilmesinde tüketici kredileri, konut kredileri, firmalara ticari ya da yatırım kredileri, devlete hazine bonosu ya da tahvil karşılığında verilen krediler gibi birçok yöntem izlenir. Kredi piyasasının talep yönünde ise ödünç alanlar vardır. Bunlar gelirlerinden herhangi bir nedenle daha fazla harcama yapmak isteyen kişiler ya da kurumlardır.

İş dünyasında ödünç alınan fonlar genelde yatırımın finansmanı için kullanılır. Yatırım finansmanı için ödünç alınmasında firma yönetimi bunun karşılığında faiz öder. Firma bu fonları kullanarak makineler, binalar, stoklar gibi fiziksel sermaye satın alıp, bunları diğer üretim faktörleriyle birleştirerek, üretim sürecinde kullanır. Burada sermaye faktörü için arz-talep analizine geçmeden önce yatırım ve sermaye kavramlarını biraz daha detaylı incelemekte yarar görüyoruz.

Yatırım ve Sermaye

Yatırım ve sermaye kavramları günlük yaşamda sık sık birbirleri yerine kullanılmasına rağmen ikisi arasında önemli farklılıklar vardır. Ekonomistler yatırımı; sermaye stokundaki artış olarak tanımlarlar. Eğer yatırım düzeyi yüksekse, yatırımcının sahip olduğu sermaye miktarındaki büyüme oranı da büyük olacaktır. Yatırım ve sermaye arasındaki ilişkiyi açıklamada kullanılan geleneksel örnek havuzun doldurulması ile açıklanır. Benzetmeler şöyledir: Havuzda biriken su sermaye stokuna benzetilir. Musluktan havuza akan su ise yatırıma benzetilir. Eğer musluk açıksa, havuzdaki su miktarı artacaktır. Yani yatırım devam ettiği sürece sermaye stoku artacaktır. Eğer yatırım durdurulursa, sermaye stokundaki büyüme de duracaktır. Yani yatırım sıfır ise sermaye stoku sıfıra inmez, fakat sabit kalır. Ancak aşınma ve yıpranma dikkate alındığında sermaye stokunda azalma ortaya çıkar.

Yatırım yapılarak sermaye stokunun arttırılması ve bu sermayenin üretim sürecinde kullanılmasında izlenen yöntem beş aşamadan oluşur. Bu aşamalar şunlardır;

- ✔ Firma sermaye stokunu büyütme kararı alır.
- ✔ Finansman için firma ya kâr payı dağıtmayarak fon sağlar ya da kredi piyasasından borç alır.

- ✔ Fonlar kullanılarak girdi satın alınıp fabrika, araç, depo, stoklar için harcama yapılır. İşte bu aşama yatırım faaliyetidir.
- ✔ Yatırım tamamlandıktan sonra firmanın sermaye stoku artmış olur.
- ✔ Sermaye diğer üretim faktörleriyle birlikte, üretimi arttırmak ya da maliyetleri düşürmek amaçları çerçevesinde kullanılır.

Yatırımcılar fonları ödünç aldıklarında vade bitiminde fon sahiplerine alınan miktarın dışında fonun kullanım bedeli olarak fazladan ödeme yaparlar. Bu fazla ödeme faiz olup, borç alınan miktarın belli bir yüzdesi olarak hesaplanır. Örneğin yatırımcı 200 bin TL'yi yıllık %20'lik bir faiz oranıyla ödünç aldığında, ödeyeceği yıllık faiz miktarı 40 bin TL'dir.

Aynen bir mal ve hizmetin talebindeki gibi talep edilen fon miktarını belirlemede marjinal verimlilik prensibi uygulanır. Yani firmalar borçla finansmanı yapılan sermayenin marjinal ürün değerini, bu borç için ödenmesi gereken faize eşitleyerek kredi miktarını belirlerler. Ancak sermayenin marjinal ürün değerini hesaplamayı zorlaştıran bir durumla karşı karşıyayız. Örneğin bir ekmek fabrikasında, ekmek üretiminde kullanılan materyaller üretim sürecinde tükenir, oysa ekmeği pişiren fırın dayanıklı bir mal olduğu için bir gün, bir hafta, bir ay değil gelecekte yıllarca üretime katkı yapmaktadır. Bu durum marjinal ürün değerini hesaplamayı sermaye faktörü için karmaşık hale getirmektedir.

Sermayenin marjinal ürün değerinin, bu yatırımı finanse etmenin maliyetinden daha yüksek olup olmadığını (yani yatırımın karlı olup olmadığını) belirlemek için farklı dönemlerdeki gelirleri bu güne indirgeyerek, karşılaştırma yapacak bir yönteme ihtiyaç duyulur. Bu karşılaştırmayı yapmak için ***iskonto*** ya da ***net bugünkü değer*** denilen bir hesaplama yöntemi kullanılır. Bu yöntemde iki husus çok önemlidir. Bunlardan ilki; gelecekte elde edilen para, bugün elde edilen aynı miktar parayla eşit değerde değildir. İkinci husus; faiz oranı arttıkça bugünkü paranın değeri ile gelecekte elde edilecek paranın değeri arasındaki fark açılır. Bunun nedeni aslında çok basittir. Farzedin ki 10 bin TL paranız var ve bunu bankaya yatırıyorsunuz. Faiz oranı %20 ise yıl sonunda paranız 12 bin TL olacaktır. Bu yüzden bu gün elde edilen para gelecekte elde edilecek aynı miktar paradan daha değerlidir.

Şimdi faiz oranının %30 olduğunu düşünelim. Bu durumda bankaya yatırdığınız ya da borç verdiğiniz 10 bin TL yıl sonunda 12 bin TL yerine 13 bin TL olacaktır. Bir başka anlatımla bir yıl sonra elde edeceğiniz 13 bin TL bugünkü 10 bin TL'ye eşit olacaktır.

Dikkat ederseniz burada bugün yatırılan paranın gelecekte hangi değere ulaşacağını gösteren, bileşik faiz formülü çerçevesindeki hesaplamalar yapılmaktadır. Ya da bu işleme tersinden bakarak, gelecekte elde edilecek olan paranın bugünkü değeri hesaplanmaktadır.

$$FV_n = PV\,(1+r)^n$$

Bu formül çerçevesinde; FV_n , n yıl sonra paranın alacağı değer; PV, bugün yatırılan para miktarı; r, faiz oranı; n, yıldır.

n=1 alırsak; bugün yatırdığımız 10 bin TL bir yıl sonra %40 faiz oranından 14 bin TL'ye ulaştığı görülmektedir.

$$FV_1 = 10\ (1+0,\ 40)=14\ bin\ TL$$

Bugünkü değer hesaplanırken;

$$PV= FV_n / (1+r)^n$$

formülü kullanılır. Yine 14 bin TL'nin bugünkü değerini r = %40 için hesaplarsak;

$$PV= 14/ (1+0,\ 4)^1 = 10\ bin\ TL$$

Eğer faiz oranı artarsa, bugünkü değer 10 milyardan düşük olur. Örneğin r = %60 için 14 binin bugünkü değerini hesaplarsak;

$$PV= 14/ (1+0,\ 6)^1 = 8,75\ bin\ TL\ olur.$$

Faiz oranı ekonomide yapılacak yatırımın önemli bir belirleyicisidir. Tüketiciler gelecekte daha fazla tüketmek için bugünkü tüketimden vazgeçerler. Yani tüketiciler bugünkü tüketimlerini kısarak, kaynaklarını makine, fabrika gibi gelecekte tüketim mallarını arttıracak yatırımları meydana getirirler. Bu yüzden faiz oranı toplumun kaynaklarının şimdi ve gelecek arasındaki dağılımını belirler. Dolayısıyla yapılacak yatırımlar ve sermaye faktörünün büyüklüğü önemli ölçüde faiz oranından etkilenir.

Sermaye Faktörü Talep ve Arz Eğrileri

İskontoya ilişkin açıklamalarımızda ortaya koyduğumuz iki önemli özellik, talep edilen fon miktarının faiz oranı ile ters yönlü ilişkisi olduğunu, yani fon talep eğrisinin negatif olduğunu açıklamaktadır.

Bilindiği üzere; ödünç alınan fon için talep türev taleptir. Yani fon talebi sermaye mallarına yatırım yapma isteğine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu fonlar kullanılarak kiralanan ya da satın alınan makinelerden veya fabrikadan elde edilen marjinal ürün geliri kısmen ya da tamamen gelecekte elde edilecektir. Bu nedenle marjinal ürün değerinin iskonto edilmiş ya da bugünkü değere indirgenmiş para cinsinden değeri faiz oranı arttıkça azalacaktır. Çünkü gelecekte elde edilecek gelirler, faiz oranı arttıkça daha fazla iskonto edilmiş olacaktır. Marjinal ürün değerinin bugünkü değerinde, faizdeki artışa bağlı olarak ortaya çıkan bu azalma, sermaye için fon talep eğrisinin negatif eğimli olduğunu açıklamaktadır. Örneğin faiz oranı %30 iken iyi bir

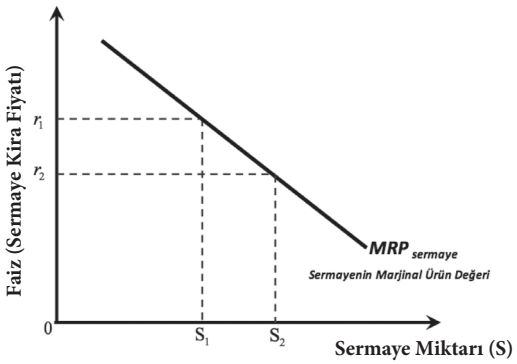
yatırım olarak görülen bir makine alımı faizler %50 iken karlı olmayabilir. Bir başka deyişle faiz oranı yükseldiğinde, daha önce karlı görülen bir çok yatırım zarar oluşturan yatırımlara dönüşmektedir. Bu yüzden yatırım amaçlı borçlanma faizler yükseldiğinde azalmaktadır.

Bu analiz bir firmanın makine, bina gibi fiziksel sermayesine ilişkin talep eğrisini oluşturmada uygulanabilir. Çünkü sermaye faktörü genelde fonlar ile karşılanır ve sermaye faktörünün marjinal verimliliği ya da marjinal ürün değeri işe başlandıktan aylar, hatta yıllar sonra ortaya çıkmaktadır. Firma yönetimi iskonto edilmiş marjinal ürün değerini sermayenin kira fiyatına (bu fiyatı önemli ölçüde temsil eden faize) eşitleyerek ne kadar sermaye faktörü talep edeceğine karar verir.

Eğer sermaye faktörü firma tarafından daha önceden satın alınmışsa burada sermayenin zımni kira fiyatı uygulanır. Zımni ya da farazi fiyat, faiz ödemesi ile bu sermaye malının amortisman bedelinin toplamıdır. Çünkü sermaye malının satın alınmasında kullanılan fon için firma faiz ödemektedir. Amortismanla birlikte bu faiz sermaye malının kira fiyatını oluşturmaktadır.

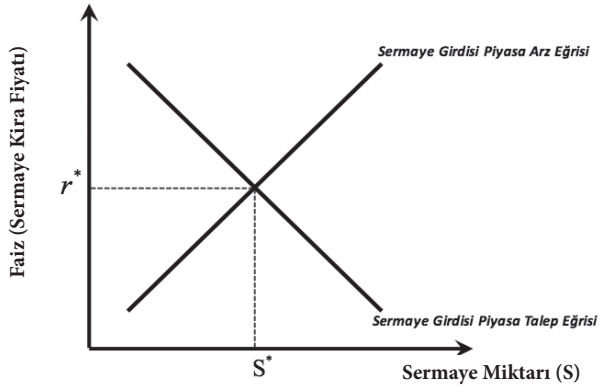
İşte firmanın sermaye girdisini bir birim arttırdığı zaman toplam hasılatında meydana gelen artışı tanımlayan, sermayenin marjinal ürün değeri kira fiyatına eşitlenerek, sermaye faktörü için talep eğrisi belirlenir. Bu talep eğrisi negatif eğimlidir. Çünkü ödünç alan için maliyeti faiz oranı gösterdiğinden, faiz oranı düşerse bir yatırımı finanse etmek için borçlanmak firma açısından karlı olacaktır. Yatırım, dolayısıyla arzulanan sermaye stoku artacaktır.

GRAFİK 9.8 Bir Firmanın Fiziksel Sermaye Faktörü Talep Eğrisi.

Grafik 9.8'de tek bir firmaya ait sermaye faktörü için talep eğrisi çizilmiştir. Grafikte sermaye girdisi fiyatı (faiz) düşerse talep edilen sermaye miktarının artacağı gösterilmektedir. Piyasada her bir faktör fiyatında tüm firmaların sermaye faktörü talep eğrileri yatay toplanarak piyasa talebine ulaşılır.

GRAFİK 9.9 Fiziksel Sermaye Girdisi için Piyasa Dengesi.

Sermaye faktörü için arz eğrisi pozitif eğimlidir. Fon piyasasında faiz oranı yükseldikçe ödünç verilecek miktarın artması beklenir. Dolayısıyla fon arz eğrisi pozitif eğimli çizilir. Fiziksel sermaye girdisi için faiz oranın yükselmesi, sermaye faktörü kira fiyatını arttırdığı için bu faktörün arz miktarı artacağından, pozitif arz eğrisi çizmek anlamlı olur. Yine endüstrideki sermaye arz eden tüm firmaların arz eğrileri yatay toplanarak piyasa arz eğrisine ulaşılır. Sermaye faktörü için piyasa arz ve talep eğrileri kullanılarak denge fiyatı ile bu faktörün denge miktarı belirlenir. Grafik 9.9'da düşey eksende sermayenin kira fiyatı ya da faiz, yatay eksende ise sermaye miktarı gösterilmiştir.

Daha öncede vurguladığımız gibi sermayenin kira fiyatını belirleyen en önemli unsur faiz oranı olduğu için genelde sermaye girdisi fiyatı olarak faiz oranı kullanılır. Piyasa dengesi r^* faiz oranında ve S^* girdi düzeyi için sağlanmıştır. Dengedeki değişmeler, sermaye faktörü arz ve talep eğrilerindeki kaymalara bağlı olarak ortaya çıkar. Örneğin teknolojik gelişme, sermayenin kullanıldığı ürüne olan talebin artmasıyla ve sermaye girdisinin diğer girdileri ikame etmesiyle sermaye girdisi piyasa talebi sağa kayar. Girdi talebi arttığı için fiyatı (faiz) artar. Tersi durumda, faktör talebi azaldığında faiz oranı düşer.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Yandaki görsel işgücü istihdam edilirken yapılan ayrımcılığı vurgulamak için kullanılmaktadır. Günlük yaşamımızda da sık sık karşımıza çıkan bu ayrımcılığın, ülkemizde yaygın olarak cinsiyet ve yaş temelinde yapıldığı (kadınların ve çocukların daha düşük ücretle yetişkin erkeklerle aynı işi yapmaları gibi) bilinmektedir. Bu ayrımcılık beşeri sermaye konusunda da yaygın olarak uygulanmaktadır. Aldığınız eğitimi beşeri sermayenin bir parçası olarak kabul ettiğimize göre bunun gelecekte elde edeceğiniz gelire nasıl yansımasını bekliyorsunuz? Bu bölümde öğrendiğiniz kavramları kullanarak açıklayabilir misiniz?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi emek talep eğrisini kaydırmaz?**
   a. Ürün fiyatındaki değişme
   b. Marjinal verimlilikteki değişme
   c. Teknolojik gelişmeler
   d. Firma sayısındaki değişmeler
   e. Alternatif fırsatlardaki değişmeler

2. **Aşağıdakilerden hangisi emek arz eğrisini kaydırır?**
   a. Nüfustaki değişmeler
   b. Marjinal verimlilikteki değişme
   c. Teknolojik gelişmeler
   d. Firma sayısındaki değişmeler
   e. Ürün fiyatındaki değişme

3. **Aşağıdakilerden hangisi emeğin marjinal ürün değeri eğrisine eşittir?**
   a. Marjinal faktör maliyeti
   b. Firmanın emek talep eğrisi
   c. Marjinal fiziki ürün
   d. Marjinal maliyet
   e. Marjinal hasılat

4. Aşağıdakilerden hangisi emek arz eğrisinin pozitif eğimli olmasını sağlar?
a. İkame etkisi gelir etkisinden daha büyük ise
b. İkame etkisi gelir etkisinden daha küçük ise
c. İkame etkisi gelir etkisine eşit ise
d. Gelir etkisi ikame etkisinden büyük ise
e. Yatırım etkisi gelir etkisinden daha büyük ise

5. Aşağıdakilerden hangisi emek arz eğrisinin yatay eksene dik olmasını sağlar?
a. İkame etkisi gelir etkisinden daha büyük ise
b. İkame etkisi gelir etkisinden daha küçük ise
c. İkame etkisi gelir etkisine eşit ise
d. Gelir etkisi ikame etkisinden büyük ise
e. Yatırım etkisi gelir etkisinden daha büyük ise

6. Aşağıdakilerden hangisi üretim faktörü değildir?
a. Toprak
b. İşgücü
c. Fiziksel sermaye
d. Finansal sermaye
e. Sanayi

7. Aşağıdakilerden hangisi fiziksel sermayedeki aşınma ve yıpranma olarak adlandırılır?
a. Fiziksel sermaye
b. Finansal sermaye
c. İşgücü
d. Sermaye kazancı
e. Amortisman

8. Aşağıdakilerden hangisi insanlar tarafından üretilmiş olan tüm üretim mallarını temsil eder?
a. Toprak
b. Sanayi
c. İşgücü
d. Sermaye
e. Amortisman

9. Aşağıdakilerden hangisi sermayenin marjinal ürün değerinin, yatırımı finanse etmenin maliyetinden daha yüksek olup olmadığını belirlemek için farklı dönemlerdeki gelirleri bu güne indirgeyerek, karşılaştırma yapacak yöntemdir?
a. Amortisman
b. İskonto
c. Sermaye
d. Sanayi
e. Finansal sermaye

10. Marjinal fiziki ürün ile bu firmanın ürettiği malın fiyatının çarpımıyla elde edilen marjinal ürün değeri eğrisi aşağıdakilerden hangisidir?

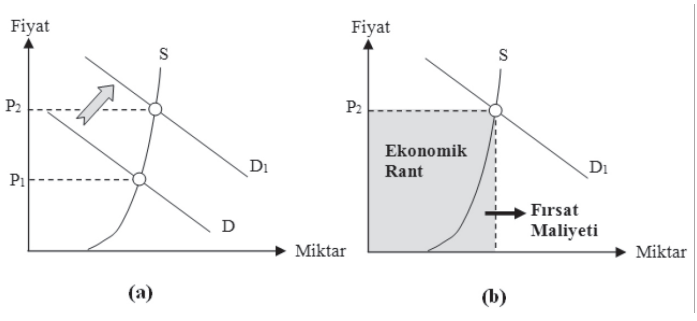
a. Firmanın fiziki ürünü
b. Firmanın arz talebi
c. Firmanın emek talebi
d. Firmanın marjinal maliyeti
e. Firmanın marjinal hasılatı

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Bu sorunun cevabı başlangıçta öğrendiğimiz iki kavramla yakından ilişkilidir: Fırsat maliyeti ve rant. Bir futbolcunun fırsat maliyeti ne olabilir? Şayet futbolcu olmasaydı yapabileceği en iyi işten elde edeceği gelir bu futbolcu için fırsat maliyetidir. Bu nedenle, futboldan elde ettiği gelirin fırsat maliyetini aşan kısmı bu futbolcu için ekonomik ranttır. Futbolculuk yetenek gerektiren bir meslek olduğu için yetenekli futbolcu arzının esnekliği, sıfır olmasa da, oldukça düşüktür. Bu nedenle fiyat büyük ölçüde talep tarafından belirlenmektedir. Aşağıda yer alan grafiğin (a) bölümünde, esnekliği düşük olan arz söz konusu olduğunda talebin fiyatı nasıl etkilediği gösterilmektedir. Talepte meydana gelen artış denge fiyatının da hızla yükselmesine neden olmakta ve transfer piyasasında milyon dolarlar uçuşmaktadır. Daha önceki bölümlerden hatırlayacağınız gibi arz eğrisi ile denge fiyatı arasında kalan alan üretici rantını ifade etmekte idi. Arz eğrisi ile denge miktarı arasında kalan alan ise fırsat maliyetini ifade etmektedir. Dikkat ederseniz futbolcunun elde ettiği gelirin çok büyük bir kısmı ekonomik renttan oluşmaktadır. Ancak elde edilecek rantın büyüklüğü direkt olarak arz esnekliğine bağlıdır. Eğer arz sabit olsaydı, yani sıfır esnek bir arz eğrisi söz konusu olsaydı, elde edilecek gelir tamamıyla ekonomik ranttan oluşacaktı.

EKONOMİK BAKIŞ 1

a.

İşgücü Miktarı	Haftalık Üretim	MPP	MRP (milyon TL)
1	250	250	500
2	450	200	400
3	600	150	300
4	700	100	200
5	750	50	100
6	750	0	0

b.

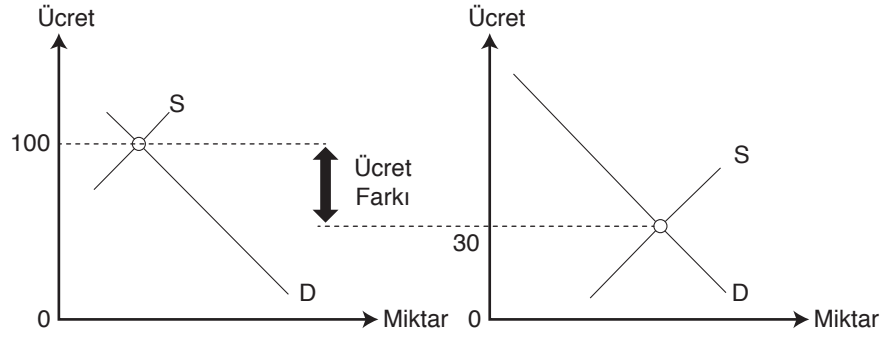
Ücret	Haftalık İşgücü Talebi
500	1
400	2
300	3
200	4
100	5

c. 100 lira

d. 4 adet

EKONOMİK BAKIŞ 2

İnsanlar aldıkları eğitime ve yeteneklerine göre farklılık gösterirler. Bu farklılıklar elde edilecek ücreti iki nedenle etkilerler: (1) Vasıflı işgücü, vasıfsız işgücüne göre daha yüksek marjinal verimliğe sahiptir ve (2) Eğitim ve öğretim zaman ve para gerektiren faaliyetler olduğu için vasıflı işgücü arzı, vasıfsız işgücü arzına göre daha düşüktür. Yüksek verimlilik ve düşük arz nedeniyle vasıflı işgücü diğerlerine göre daha yüksek ücretler elde edebilmektedir. Örneğin aşağıdaki grafiğin (a) bölümünde vasıflı işgücü piyasasında günlük ücret 100 TL iken (b) bölümünde yer alan vasıfsız işgücü piyasasında 30 TL olarak belirlenmektedir. Aradaki bu farkın doğma nedeni, vasıflı işgücü arzının daha düşük olmasıdır. Daha yüksek gelir beklentisi ise insanları beşeri sermayeye yatırım yapmaya (yani eğitim ve iş tecrübesi ile yeteneklerini arttırmaya) yönlendirmektedir.

(a) Vasıflı İşgücü Piyasası (b) Vasıfsız İşgücü Piyasası

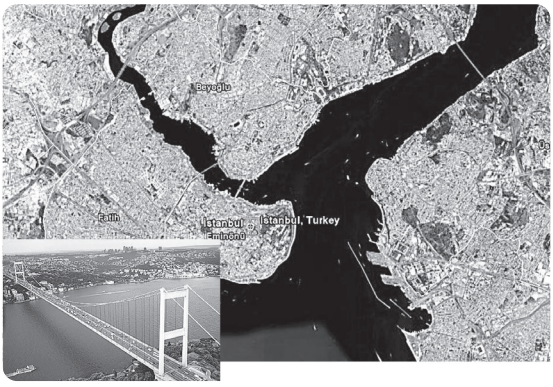
NE ÖĞRENDİK

1.e	2.a	3.b	4.a	5.c	6.e	7.e	8.d	9.b	10.c

BÖLÜM 10

MAKROEKONOMİ: TANIM, KAPSAM VE GELİŞİM

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Şüphesiz yandaki iki görüntünün nasıl elde edildiğinin farkındasınızdır. Bir tanesi Google Earth aracılığı ile elde edilen İstanbul'un uydudan alınan görüntüsü, küçük olan ise göz hizasından İstanbul'a baktığımızda aklımıza hemen geliveren Boğaziçi Köprüsü görüntüsü. Yüzlerce kilometre yukarıdan baktığınızda Boğaz birkaç santimlik bir siyahlık, kara parçaları buruşuk kağıt, yeşillikler ise genellikle küçük birer nokta gibi görünüyor. Oysa biz göz hizasından İstanbul'a baktığımızda arabalar, ağaçlar, binalar ve insanlar görüyoruz. Bu iki görüntünün ekonomi bilimi ile ne gibi bir ilişkisi olabilir?

GİRİŞ

Günümüzün temel ekonomik, politik ve sosyal konularını kavramak için asgari düzeyde de olsa bir ekonomi bilgisine ihtiyaç vardır. Ekonominin nasıl işlediği konusunda bilgi sahibi olmak önemlidir. Çünkü yaşamımızda belirleyici olan her önemli olayda mutlaka ekonomik bir yön bulunmaktadır. Ekonomik sorunlara çözüm arama yolu olan ekonomi bilimi; işsizlik, enflasyon, durgunluk, ekonomik kriz, iç ve dış açık gibi ekonomik olayları tanımlar, bu olayların niçin ortaya çıktığını açıklar, gelecekte hangi koşullar altında yeniden ortaya çıkabileceğini tahmin eder ve ne tür tedbirlerin alınması gerektiğine ilişkin çözümler önerir.

Türkiye ekonomisi üzerindeki gözlemlere göre karşılaşılan sorunlardan birkaçını sıralarsak:

- ✔ Enflasyon niçin 30 yılı aşkın bir süre yüksek düzeylerde bir seyir izledikten sonra 2005'te tek haneli rakamlara inebilmiştir?
- ✔ İşsizlik oranı gelişmiş ülkelere kıyasla neden daha yüksek düzeydedir?
- ✔ Kişibaşına milli gelir ülkeler arasında neden büyük farklılıklar göstermektedir?
- ✔ 1994, 1999, 2001 ve 2008 yıllarında gözlemlenen ekonomik krizlerin nedenleri nelerdir?
- ✔ Kamu açıkları ve dış açıklar Türkiye'nin kaderi olmaya daha ne kadar devam edecektir?

İşte ekonomiyi bir bütün halinde inceleyen makroekonomi bu ve bunlara benzer soruları cevaplamaya çalışır.

Makroekonominin önemini anlamak için gazeteleri okumak ya da televizyon haberlerini dinlemek yeterlidir. Basın ve televizyonlar her gün makroekonomik gelişmeleri duyurmaktadır. Faiz, döviz kuru, bütçe açığı, enflasyon, işsizlik üzerine değerlendirmeler artık olağan hale gelmiştir. Makroekonomik gelişmeler hepimizin günlük yaşamını yakından ilgilendirir. Firma yöneticileri ürünlere yönelik talebi tahmin edebilmek için tüketici gelirlerinin hangi hızla artacağını göz önüne almak zorundadırlar. Sabit gelirle geçinenler fiyatlardaki artış karşısında çareler bulmaya çalışırlar. İşsizler bir iş sahibi olmak için ekonominin canlanmasını dört gözle bekler. Tüm bunlar makroekonomik gelişmelere bağlı olan durumlardır.

Makroekonomik sorunların siyasal tartışmalarda da merkezi bir rol oynaması sürpriz değildir. Hükümetler ekonomik şartların iyiye gittiği dönemlerde seçime giderek yeniden iktidar olma şanslarını arttırmaya çalışırlarken, muhalefet partileri de kamu açıklarının artması, enflasyon ve işsizlik sorununun çözülememesi ya da IMF gibi uluslararası kuruluşların içişlerimize karıştırılması gibi gerekçeleri kullanarak iktidarı eleştirmektedirler.

Makroekonomik konular uluslararası ilişkiler üzerinde de belirleyici olmaktadır. Ülkelerin dünya politikasındaki etkinlikleri, askeri güçler yanında, belki ondan daha fazla ekonomik güçleriyle orantılıdır. Günümüzde ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi siyasal ve askeri iş birliğinden daha çok ülkeler arasındaki ticaretin ve yatırımların arttırılması sayesinde mümkün olmaktadır.

Makroekonomistler ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediğini açıklamaya çalışan sosyal bilimcilerdir. Bunu yaparken münferit değil, toplulaştırılmış büyüklükler ile çalışırlar. Örneğin yurt içi üretim, fiyatlar genel seviyesi, ekonominin tümünde istihdam edilen emek miktarı ve işsizlik araştırılır. Aynı toplulaştırma tüm piyasalar için de yapılır. Bu çerçevede farklı dönemlerde ve farklı ülkelerden gelirler, fiyatlar, işsizlik, faiz oranları, döviz kurları ve daha pek çok değişkene ilişkin veriler toplanır.

Bu verilerden hareketle makroekonomik değişkenlerin davranışları analiz edilerek, makroekonomik dalgalanmalar ve ekonomiyi açıklamaya yönelik genel teoriler oluşturulur.

Makroekonomiyi incelemedeki amacımız; ekonomik olayları açıklamak, makroekonomik değişkenlerin aldıkları değerleri analiz ederek yorumlamak, değişkenler arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır. İlişkilere bakarak; iki değişken aynı zaman diliminde birlikte hareket ediyorsa, bu ikisi arasında ***korelasyon (ilişki)*** olduğu söylenir. Eğer iki değişkenin aynı yönde hareketleri söz konusu ise burada ***pozitif ilişki***, ters yönde hareketler gözleniyorsa ***negatif ilişki*** vardır. İki değişken arasında bir ilişkinin (korelasyonun) varlığı, bunlardan birisi ötekinin ortaya çıkış nedeni olacağı anlamına gelmemelidir. Nedensellik ve korelasyon farklı şeylerdir. Korelasyon bir olayın diğeri ile birlikte gözlendiği anlamını taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle, aradaki ilişki nedensel olmayan ilişkidir. Örneğin termometrenin dışarıda 30 dereceyi göstermesi sıcak hava koşullarında gözlenebilir. Termometrenin 30^0C veya 35^0C'yi göstermesi sıcak havaya neden olmaz, ancak bu iki değişken arasında pozitif yönlü korelasyonun var olduğunu açıklar. Oysa örneğe diğer açıdan yaklaşırsak nedensellik ilişkisini görebiliriz. Şöyle ki yüksek hava sıcaklığı termometrenin yüksek dereceler almasına neden olmaktadır. Bir başka örnek ekonomiden verirsek, büyüme ve işsizlik arasında ve yatırımlarla faiz oranı arasında ters yönlü ilişkilerin varlığı gözlenebilir. Bir ülkede tasarruf düzeyi ile gelir düzeyi ya da tüketim harcamaları ile gelir düzeyi arasında pozitif yönlü ilişkiler gözlenir.

İşte ekonomide bu ilişkiler çerçevesinde bir tarafta teori oluşturulurken, öte yanda ekonomi politikaları da geliştirilmektedir. Devlet elindeki parasal ve mali araçları kullanarak ekonomiyi güçlü biçimde etkileyebilir. İşte makroekonomi, politika yapıcıların alternatif politikaları değerlendirmesine de yardımcı olur.

TOPLULAŞTIRMA VE MAKROEKONOMİ

Ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediğini araştıran makroekonomide münferit değil, toplulaştırılmış büyüklükler ile çalışılır. Ekonomik toplulaştırma, ekonomik yaşamın bazı çarpıcı özelliklerini açıklamak için insanların kullandığı bir tasvir olayından başka bir şey değildir. Örneğin bizler araba, benzin, ekmek, peynir, domates, sinema bileti… gibi birçok malın fiyatını her gün gözlemlemekteyiz. Gerçekte makroekonominin çalıştığı fiyatlar genel düzeyini gözleyemiyoruz. ***Fiyatlar genel düzeyi*** ile belirli bir malın fiyatı değil, ekonomideki tüm malların fiyatlarının ağırlıklı ortalaması ifade edilmekte ve yaşam maliyeti hakkında bizlere bilgi vermektedir. Sadece ekonomistler değil birçok insan yaşam maliyeti üzerine çok anlamlı ya da dramatik söylemler ya da yorumlar yapmaktadırlar. Ülkemizde kamu otoriteleri (Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK) gerçekte bu yaşam maliyetine ilişkin verileri her ayın üçüncü gününde kamuoyu ile paylaşmaktadır.

Toplulaştırmada en önemli alanlardan birisi yurt içi üretimdir. Burada bir ekonominin tek tek tüm piyasalarındaki üretimler (Otomobil üretiminden, buğday üretimine ve saç tıraşına… kadar) toplulaştırılarak, tek bir piyasa biçiminde ve yurt içi üretim ya da yurt içi çıktı adı altında bütüncülleştirilmektedir. Bu toplulaştırma olayı makroekonominin anlaşılmasında temel oluşturmaktadır.

Toplulaştırmayla, birçok piyasanın tek bir piyasa biçimine dönüştürülmesinde, farklı ürünler arasındaki ayırım ihmal edilmektedir. Örneğin ekonomide %6'lık üretim artışı ya da büyüme ifadesini mutlaka duymuşsunuzdur. Ekonomistler bu artıştan bahsederken, otomobil üretimindeki, buğdaydaki, saç tıraşındaki ya da domates üretimindeki artıştan bahsetmek yerine, tüm çıktıdaki artışı dikkate almaktadırlar. Toplulaştırmada ya da bütüncülleştirilmede önemli olan çıktıdaki artıştır, bunun bileşenleri bu aşamada pek önemsenmemektedir.

Bu toplulaştırmada makroekonomistler iki temel prensibe dikkat çekerler, bunlar:

1. Çeşitli piyasalarda arz ve talebin bileşimi, gelir dağılımı veya insanların tüketim kalıplarının belirlenmesi gibi bazı amaçlar için önemli ya da ilginç olabilir. Ancak ekonominin tümünü ilgilendiren, enflasyon, işsizlik, iç ve dış açık gibi konularda bileşimin bilinmesi çok fazla önem taşımaz.
2. Makroekonomi teorisinin doğuşunda önemli rol oynayan, makro değişkenlerin davranışları ekonomik dalgalanmalar ile piyasalarda daralmalar ve genişlemeler birlikte gözlenir. Ekonomide şayet talep genişlemesi varsa tüm ürünler için talep artar ya da daralma söz konusu ise bu durum tüm piyasalarda hissedilir.

Bu iki prensip, yani piyasaların birlikte hareket ettikleri (daraldıkları ve genişledikleri) ve arz ve talebin bileşiminin bazı amaçlar açısından pek de önemli olmadığı şeklindeki prensipler, ekonominin mikro ve makro şeklinde ayırımını anlamamızı sağlar. Böylece makroekonomide, gelir dağılımı ve kaynakların tahsisine ilişkin çoğu detaylar enflasyonu ya da işsizliği anlamada ikinci derecede öneme sahipken, mikroekonomide işsizlik ve enflasyon ihmal edilerek bireysel piyasalarda kaynakların ve gelirin nasıl dağıldığı üzerine yoğunlaşılır.

Bu toplulaştırma diğer alanlarda da görülür. Örneğin bir firmanın istihdam ettiği işçi sayısı değil ekonominin tümünde istihdam edilen emek miktarı dikkate alınır ve işsizlik araştırılır. Aynı toplulaştırma tüm piyasalarda gözlenir. Türkiye'de mevcut ekonomi kitaplarında toplulaştırma kavramı *toplam* olarak ifade edildiğinden, çalışmamızda da toplulaştırma kavramının yerine *toplam* kavramı kullanılacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ –1

Toplulaştırma günlük yaşamımızda genellikle farkında olmadan sıkça kullandığımız bir muhakeme aracıdır. Örneğin *"arkadaşlarımla buluşacağım"* dediğinizde, birkaç farklı kişiyi *"arkadaşlarım"* adı altında tek bir kategoride toplulaştırıyorsunuz demektir. Toplulaştırmanın bu özelliğini göz önüne alarak, mikroekonomik ve makroekonomik toplulaştırma arasındaki farkı ortaya koyabilir misiniz?

MAKROEKONOMİNİN KAPSAMI

Makroekonominin kapsama alanına giren beş merkezi sorun vardır. Bunlar; gelir ve istihdam düzeyi, fiyat düzeyinin istikrarı, ekonomik büyüme, bütçe ya da kamu açıkları ile dış açıklardır. Bunların dışında makroekonominin ilgi alanına giren faiz oranları, döviz kurları ve para arzı gibi pek çok konu varsa da, bunlar esas olarak bu beş sorunun anlaşılması için incelenen konulardır.

Çıktı (Üretim) ve İstihdam Düzeyi

Bir ekonomide, belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerine ***gayri-safi yurt içi hasıla*** (GSYİH) denir. Üretilen hasıla, ekonomide bir dönemde oluşan gelire eşit olduğundan, hasıla ve gelir kavramları özdeş olarak kullanılmaktadır. Bir ekonominin üretken kaynaklarını ne ölçüde değerlendirdiği, yani üretim faktörlerinin ne düzeyde istihdam edildiği, ekonominin üretim yani gelir düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla istihdam düzeyinin belirlenmesi, gelir düzeyinin belirlenmesi şeklinde ele alınabilir. Burada sorun gelir düzeyinin belirleyicilerinin ortaya konması, yüksek oranlı ve kalıcı işsizliğin açıklanmasıdır.

İşsizlik oranı ne kadar yüksekse, iş bulmak isteyen birisi için bunu başarmak o kadar zordur. Üniversite öğrencileri, mezuniyetten sonra iyi bir işe girmenin ümidi içindedirler. Ancak ekonominin yeni iş oluşturma potansiyeli buna elverecek midir? Belli bir işi olan tüm yetişkinler yüksek bir işsizlik oranından korkarlar, zira bu durumda kendilerinin de işten çıkarılma olasılığı artacaktır. Şayet bu olursa, yeterli birikime sahip olmayanlar için ailesinin geçimini sağlamak bir korkulu rüya haline gelecektir. İşsizliğin yüksek olduğu "kötü zamanlarda" suçlar, ruhsal hastalıklar ve intiharlar da artmaktadır. Bu nedenle, pek çok insanın işsizliği en büyük, hatta tek makroekonomik sorun olarak kabul etmesine şaşmamak gerekir.

Peki işsizlik neden bazı zamanlarda artmaktadır? Yüksek oranlı bir işsizlik nasıl uzun süre devam edebilmektedir? Acaba devletin elinde bunu önleyecek uygun politika araçları yok mudur? İşte makroekonomi bu türden soruların cevaplarını bulmaya çalışmaktadır.

Fiyat Düzeyinin İstikrarı

Fiyat düzeyindeki istikrarsızlık, hem fiyat düzeyinin düşmesi (deflasyon), hem de yükselmesi (enflasyon) şeklinde ortaya çıkabilir. Ancak, uzunca bir süredir fiyat düzeyindeki istikrarsızlık hemen her ülkede enflasyon şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yüksek bir enflasyon oranı fiyatların ortalama olarak hızla artması, düşük oranlı enflasyon ise fiyatların daha yavaş artması demektir.

Yüksek bir enflasyon oranı pek çok insanı etkiler. Sabit gelirliler ve tasarruflarını ulusal para cinsinden tutanlar enflasyondan en büyük zararı görürler ve gelir dağılımı bu kesimler aleyhine bozulur. Bu durum, enflasyonun beklenmeyen bir olgu olarak ortaya çıkması halinde geçerlidir. Yüksek enflasyonun ülkemizdeki gibi kronik hale geldiği durumlarda insanlar kendilerini bir ölçüde bu zararlı etkilerden koruyabilmekte iseler de, enflasyonun oranının değişkenliği yine de bu etkinin bütünüyle ortadan kaldırılmasını önlemektedir. Ayrıca enflasyon, belirsizliği arttırarak piyasa mekanizmasının etkinliğini de büyük ölçüde azaltmaktadır. Bu nedenlerle enflasyon makroekonominin önemli bir konusu olmuştur.

Yine 1970'lerden itibaren gözlenen ve stagflasyon olarak tanımlanan durum ile ekonomiler bir tarafta enflasyon diğer tarafta da yüksek oranlı işsizlik sorununu birlikte yaşamışlardır. O dönemden beri stagflasyonun açıklanması ve üstesinden gelinmesi sorunu makroekonominin kapsamı içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Ekonomik Büyüme

Kişi başına reel gelir veya üretim miktarı ne kadar yüksekse ve ne kadar hızlı artıyorsa, toplum üyeleri için yüksek bir yaşam standardını sürdürmek ve bunu daha da geliştirmek mümkün olacaktır. Kişi başına geliri arttırmanın yolu, ekonominin mal ve hizmet üretim kapasitesini arttırmaktır. Eğer ekonomi %5'lik bir büyüme oranını 14 yıl boyunca sürdürürse, yaşam standardı ikiye katlanacaktır. Oysa %3'lük bir büyüme oranı ile bunun için geçecek süre 23,33 yıl olmaktadır. Büyüme oranındaki iki puanlık bir fark bir süre sonra çok farklı refah düzeylerine yol açmaktadır.

Peki üretim hacmindeki artışın (büyümenin) kaynakları nelerdir ve istikrarlı ve hızlı bir büyüme nasıl sağlanır? Bu, diğer makroekonomik sorunların aksine uzun dönemli bir sorun olarak incelenmektedir.

Bütçe Açıkları ve Kamu Borçları

Bütçe, devletin gelir ve giderlerinin bir arada gösterildiği bir belgedir. Ancak makroekonomik çerçevede bütçe bu şekli tanımı ile değil, bu tanımın içeriğiyle analizlere

konu olmaktadır. Bütçe, ekonomide pek çok değişkeni etkileyen bir ekonomi politikası aracıdır ve maliye politikası bütçeler aracılığıyla yürütülür. Bir ekonomi politikası aracı olarak bütçe, bütçe büyüklüğü yanında, bütçe gelir ve giderlerinin bileşimi, gelirlerle giderlerin denk oluşu ya da bütçe açık ve fazlaları ile fonksiyonlarını yerine getirir. Ancak zaman zaman bütçeler kontrol edilebilir olmaktan çıkmakta ve bütçe / kamu açıkları ciddi bir ekonomik sorun haline gelmektedir. Elbette ki sürekli bütçe açıkları kamu borçlarının artması ile sonuçlanmaktadır. Bütçe açıkları ve kamu borçlarının etkileri ve bunların yol açtığı sorunlar makroekonominin önemli bir inceleme alanını oluşturmaktadır.

Türkiye'de özellikle 1970'lerden itibaren bütçe açıkları ekonominin önemli sorunlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır. Sürekli ve büyük miktarlardaki bütçe açıkları, bir yandan özel sektörün yatırımlarını azaltarak büyümeyi engellemekte, diğer yandan da enflasyonu hızlandırmaktadır.

Dış Açıklar

Ödemeler bilançosu, bir ülkenin diğer ülkelerle yürüttüğü ekonomik ilişkilerinin göstergesi olup bunun en önemli kalemleri dış ticaret ve sermaye hareketleridir. Ülke ekonomisinin uzun dönemde sağlıklı biçimde işleyebilmesi için bu ilişkilerin dengeli bir biçimde yürütülmesi gerekir. Türkiye yarım yüzyıldır diğer ülkelere sattığı mallardan fazlasını onlardan satın almaktadır. Bu ithalatın bedeli ya milli varlıklarımızın yabancılara satışıyla ya da onlardan borçlanarak ödenecektir. 2023 yıl sonu itibarıyla dış borçlarımız 500 milyar $'ı aşmıştır. Bunun sonucu, gelecek kuşakların bu borçların faizlerini ödeyebilmek için daha yoksul hale gelmeleridir. Peki ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin nedenleri ve giderilme yolları nelerdir?

Ödemeler bilançosuyla ilgili sorunlar uluslararası ekonomi adı altında ayrı bir uzmanlık alanında incelenir. Ancak özellikle son yirmi yılda uluslararası ekonomik bütünleşmenin artması, iç ve dış ekonomik ilişkilerin ayrılmayacak biçimde iç içe girmesine yol açmıştır. Bu nedenle günümüzde, ödemeler bilançosuyla ilgili konular makroekonomi kitaplarında daha büyük yer tutmaya başlamıştır.

MAKROEKONOMİNİN TARİHÇESİ

Ekonomistlerin 1750'lerden itibaren ekonomide büyümeye, uluslararası ticarete ve enflasyona ilişkin çalışmalara yer vermesine rağmen makroekonomi 20. yüzyıla kadar ayrı bir disiplin olarak algılanmamıştır. Makroekonominin gelişmesinde üç olay özellikle önemlidir. *Birincisi, ekonomi istatistikçilerinin makroekonomik araştırmaların bilimsel temelini oluşturan verileri toplamaya ve sistematikleştirmeye başlamalarıdır.* Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda hükümetlerin savaşa yönelik planlamaları için ortaya çıkan bilgi ihtiyacı sistematik verilerin toplanması sürecini hızlandırmıştır.

Günümüzde her ülkede makroekonomik değişkenlere ilişkin veriler sistemli olarak derlenmektedir. Ülkemizde ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından makroekonomik analizler için hayati önem taşıyan temel milli hesaplar hazırlanmaktadır.

Modern makroekonominin ortaya çıkışında bir diğer unsur; *ekonomik dalgalanmaların tekrarlanan ekonomik olgular biçiminde tespit edilmiş olmasıdır.* Bu dalgalanmaların tespiti de yukarıda bahsedilen makroekonomik verilerin gelişmesi sayesinde olmuştur. Bu dalgalanmalar çerçevesinde stoklar, üretim ve fiyatlar gibi temel ekonomik değişkelerin tipik bir ekonomik dalgalanma süresince sistematik bir değişme eğiliminde oldukları gözlenmiştir.

Modern makroekonominin gelişmesinde üçüncü ve adeta katalizör işlevi gören olay Büyük Buhran olmuştur. Bugün dahi bu felaketin tekrarlanabileceği korkusu dünya ölçeğinde yaygındır. Bu ekonomik kriz döneminde demokratik hükümetler devrilmiş, Almanya, İtalya ve Japonya'da faşist iktidarlar yönetime gelerek İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreci başlatmışlardır. Büyük Buhran 1929 yılında başlayarak bütün dünyayı etkilemiş, üretim düşüşü ve işsizlikteki artış daha önce hiç görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.

Büyük Buhran, normal piyasa güçlerinin 1930'larda dünya çapında görüldüğü türden büyük ölçekli ve kalıcı bir işsizliği engelleyeceğini öngören klasik ekonomi anlayışını derinden sarsmıştır. Bu olay, o zamana kadar ekonomi biliminde yerleşmiş temel inançların sorgulanmasına yol açmıştır. 1883-1946 yılları arasında yaşayan ünlü İngiliz ekonomist J. Maynard Keynes Büyük Buhran'ı açıklayan ve devletin temel politikalarla ekonomik çöküntülerin üstesinden gelebileceğini iddia eden yeni bir teorik çerçeve ortaya koyarak, modern makroekonominin öncülüğünü yapmıştır.

Keynes'in ekonomik dalgalanmalara ilişkin temel düşünceleri, 1936 yılında yayımladığı ***"İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi"*** adlı eserinde yer almaktadır. Bugün, analizinde bazı önemli yetersizlikler görülse de Keynes'in ***Genel Teorisi*** 20. yüzyılın en etkili ekonomi eseri olmuştur. Keynes bu kitabındaki düşüncelerinin dışında, daha sonra da Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kurulmasında ve İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası para sisteminin oluşmasında önemli katkılar yapmıştır. Keynes'in ekonomi bilimindeki etkisi o kadar derin olmuştur ki, bugün bile ekonomistler kendilerini Keynes'in görüş ve politika önerilerine olan yakınlık ve uzaklıklarına göre Keynesyen ve Keynesyen olmayan ekonomist kategorilerinde görmektedirler.

Keynes'in temel tezi, piyasa ekonomilerinin her zaman kendilerini düzeltecek bir mekanizmaya sahip olmadığı, yani düşük işsizlik ve yüksek üretim düzeylerini her zaman garanti edemeyeceği biçimindedir. Aksine ekonomiler iş aleminin iyimser ve kötümser oluşuna bağlı olarak oluşan yatırım düzeyindeki değişmeler nedeniyle bü-

yük dalgalanmalarla karşı karşıya kalabilir. İş çevrelerindeki bir kötümserlik dalgası yatırımlarda ani düşüşlere ve bu da toplam üretimde azalışa ve işsizlikte bir artışa yol açmaktadır.

Keynes, Büyük Buhran'daki gibi derin bir ekonomik düşüş başladıktan sonra, piyasa güçlerinin tek başına bunu tersine çeviremeyeceğini iddia etmektedir. Bunun nedeni kısmen ekonomideki belli anahtar fiyatların, özellikle ortalama ücret düzeyinin yeterince esnek olmaması, yani ekonomi bir olumsuz şokla karşılaştığında hızlı biçimde değişmemesidir. Keynes, özellikle kamu harcamaları, vergiler ve para politikası gibi makroekonomik politika araçlarındaki ayarlamalarla ekonominin performansındaki düşüşün önüne geçilebileceğini ve ekonominin istikrara kavuşturulabileceğini iddia etmiştir. Keynes'in devletin istikrar politikaları uygulayarak ekonomik çöküşü önleyebileceği argümanı o kadar yaygın kabul görmüştür ki, görüşleri adeta kutsanmış ve ***"Keynesyen Devrim"*** olarak adlandırılmıştır.

Her ne kadar ekonomik dalgalanmalar konusundaki düşünceleri, ***Genel Teori***'sinin iddia ettiği kadar genellik taşımasa da, Keynes ekonominin makro açıdan analizine önemli ve kalıcı katkılar yapmıştır. Geliştirdiği toplam talep ve toplam arz gibi pek çok kavram halen makroekonomik analizin temel araçları arasındadır. Ancak bazı anahtar düşünceleri, özellikle bütçenin ve para arzının yönetimine ilişkin politika önerileri tartışma konusudur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk 25 yılda Keynes'in politika önerileri hemen hemen tüm dünya da kabul görmüştür. Bu yıllar, devletin uygun bütçe ve para politikalarını aktif biçimde uygulayarak ekonomik istikrarsızlıkları önleyebileceği yönünde bir güvenin artan biçimde yerleştiği bir dönemdir. Dünya da çoğu ekonomiler yüksek bir büyüme hızını ciddi daralmalar ve yüksek bir enflasyon olmadan yakalamışlardır. Olaylar makroekonomik istikrarın yerleştiği bir çağa ulaşıldığını göstermekteydi. Ancak 1970'lere gelindiğinde ekonomik görünüm kararmaya ve Keynesyen ekonomi doktrinine güven zayıflamaya başlamıştır. Dünyanın pek çok yerinde ekonomik durgunluk (düşük ve negatif oranlı bir büyüme hızıyla yüksek bir işsizlik oranı) ile yüksek bir enflasyonun birlikte görüldüğü ***stagflasyon*** olarak tanımlanan olgu yaşanmıştır. Fakat ekonomilerin bu yeni hastalığı Keynesyen ekonomi politika önerileri ile ortadan kaldırılamamıştır. Makroekonomik politikaları kullanarak ekonomiyi istikrarda tutmanın bir yolu kalmamış gibi görünüyordu.

Pek çok ekonomist istikrar politikalarının bizzat kendisinin yeni istikrarsızlıkların ana kaynaklarından biri olduğunu iddia etmektedir. Adeta, stagflasyondan aktivist devlet politikalarını sorumlu tutan bir karşı devrim başlamıştır. Bu karşı devrimde başta ***Milton Friedman*** olmak üzere pek çok ekonomistin katkısı olmuştur. Bu karşı devrim ***Monetarizm (Parasalcılık)*** olarak bilinen ve Keynesyenciliğin antitezi olan bir doktrin ortaya koymuştur.

Monetaristler ilk olarak, piyasa ekonomilerinin kendi kendilerini düzelttiklerini, yani ekonomilerin kendi haline bırakılırsa tam istihdama dönme eğiliminde olduğunu iddia etmişlerdir. Monetaristlerin ikinci iddiaları ise aktivist makroekonomik politikaların çözümün değil, sorunun bir parçası olduğu biçimindedir. Fiedman ve Anna Scwartz'ın birlikte yazdığı *"Birleşik Devletler'in Parasal Bir Tarihi"* adlı eserinde Amerikan ekonomisinin tarihsel analizine dayanarak ekonomik dalgalanmaların önemli ölçüde para arzındaki değişmelerin sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Friedman ve takipçileri aktivist makroekonomik politika doğrultusunda uygulanan değişken bir para arzı yerine istikrarlı bir para arzının ekonominin istikrarı için doğru anahtar olduğunu savunmuşlardır.

Keynesyen düşünceye karşı Monetaristlerce başlatılan karşı atak 1970'li yılların başlarında, Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallace ve Robert Barro gibi ekonomistlerin öncülüğünde ***Yeni Klasik Makroekonomi*** tarafından sürdürülmüştür. Bu ekonomistler piyasa ekonomilerinin kendi kendilerini düzelttiğini Friedman'dan daha ateşli biçimde savunmuşlar ve kamu politikalarının ekonomiyi sistematik olarak istikrara kavuşturmada etkisiz olduğunu iddia etmişlerdir. Bu teorinin taraftarları John F. Muth tarafından ortaya atılan *rasyonel beklentiler* kavramını makroekonomik analizlerde kullanarak, geliştirmişlerdir. ***Rasyonel beklentiler hipotezi*** bireylerin ve işletmelerin gelecekteki ekonomik olaylar hakkındaki beklentilerini oluştururken "rasyonel" bir biçimde davrandıklarını, yani mevcut bilgilerini en iyi biçimde kullanarak, geçmişte yaptıkları hatalara düşmekten kaçındıklarını öne sürmektedir. Bu durumda kamu politikalarındaki değişmelerin etkileri standart Keynesyen modellerin öngördüğünden çok daha az olmaktadır. Nitekim Yeni Klasiklerin ortaya koydukları en önemli hipotez, ekonomi politikalarının etkin olmadığı şeklindedir. Buna göre sistematik ya da beklenen politikalar ekonominin istihdam ve üretim gibi reel değişkenler üzerinde etkili değildir. Ancak sürpriz ya da şok politikalarla bu değişkenler etkilenebilmektedir.

Yine 1970'lerde gelişmiş ekonomilerde gözlenen verimlilik artışındaki ve ekonomik büyümedeki yavaşlama, bu sorunlara çözüm bulmak amacına yönelen ve oldukça farklı görüşleri olan, Robert L. Bartley ve Arthur Laffer gibi ekonomistlerce geliştirilen ***Arz Yönlü Ekonomi*** yaklaşımını ön plana çıkartmıştır. ABD'de 1980'lerde Reagan yönetimi döneminde etkili olduğu için Reaganomics olarak da adlandırılan arz yönlü ekonomide vergilemenin piyasalardaki özendiriciler (üreticileri ve tüketicileri kararlarında yönlendiren etkenler) üzerindeki etkisine büyük önem verilir. Vergi oranlarının düşürülmesinin ekonomiyi canlandıracağı, milli geliri ve vergi gelirlerini arttıracağı ve enflasyonu azaltacağı iddia edilir. Ancak Reagan dönemindeki uygulamalar, arz yönlü ekonominin fanatik taraftarlarının iddia ettiği kadar parlak sonuçlar vermemiştir. Fakat ABD ekonomisinin 1990'larda gösterdiği yüksek performansı ortaya çıkaran faktörler arasında Reagan döneminde benimsenen politikaların önemli bir yeri olduğu bugün kabul görmektedir.

Son dönemlerde yeni düşünce okulları da tartışmaya dahil olmuştur. ***Reel Ekonomik Dalgalanmalar Teorisi***nin taraftarları, ekonomik dalgalanmaların açıklanmasında hem Keynesyenlerin, hem Monetaristlerin hatalı olduklarını iddia etmektedirler. Bunlar, şokların talepten ya da politikadan değil teknolojik değişmelerden kaynaklandığını ve ekonomide gözlenen dalgalanmaların bunlarla açıklanabileceği biçiminde bir görüş ortaya atmışlardır.

Yeni Keynesyenler olarak adlandırılan bir grup ise Keynes'in temel görüşlerini daha sağlam teorik temellere oturtmaya çalışmaktadır. Aktivist makroekonomik politikaları yeniden ön plana çıkarmaya çalışan Yeni Keynesyenler özellikle uzun dönemde Monetarizmi ve rasyonel beklentiler yaklaşımını kabul ederler. Ancak asimetrik bilgi, fiyatların ve ücretlerin yapışkanlıkları ve katılıkları gibi nedenlerle piyasaların temizlenmediğini ileri sürerler. Bu durumda eksik istihdam oluşacak ve dolayısıyla genişletici kamu politikaları reel hasıla ve istihdam üzerinde etkili olacaktır. Bunlara göre eksik rekabet ve piyasa başarısızlıkları önemlidir, hatta ekonomik dalgalanmaların nedeni olarak piyasa başarısızlıkları gösterilmektedir. Stanley Fischer, Joseph Stiglitz, Gregory Mankiw ve J. Anna Gray bu yaklaşıma katkıları olan ekonomistlerden bazılarıdır. Günümüzde tartışmalar Yeni Klasikler ile Yeni Keynesyenler arasında sürmektedir.

Büyük Buhran

1930'lu yılların Büyük Buhran'ı modern zamanlarda ekonomik tartışmaların en önemli konusu olmuştur. 1929 ile 1932 yılları arasında endüstriyel üretim ABD'de yaklaşık %50, Almanya'da %40 civarında, Fransa'da %30'a yakın, İngiltere'de ise %10 olmak üzere dünya çapında düşüş göstermiştir. Ancak İngiltere'deki düşüş 1920'lerin ilk yıllarında başladığı için söz konusu dönemdeki üretim azalışı düşük görünmektedir. Bu dönemde sanayileşmiş ülkeler birbirine eşit olmayan bir deflasyonu da yaşamışlar ve fiyatlar İngiltere'de %25 düşerken, fiyatlardaki azalış Almanya'da ve ABD'de %30, Fransa'da %40'tan fazla olmuştur. Ancak buhranın en büyük maliyeti işsizlik olarak çıkmış ve işsizlik trajik düzeylere çıkmıştır. 1933'de ABD'de tüm işgücünün dörtte biri işsiz kalmış, Almanya 1930'larda bir işsizlik felaketi yaşamıştır. Büyük Buhran gelişmiş ülkelerde başlayıp, gelişmekte olan ülkelere de yayılan global bir olaydır. Sanayileşmiş ülkelerin talebinin azalmasıyla birlikte dünya pazarlarında hammadde fiyatlarının düşmesi Latin Amerika'dan Afrika ve Asya'ya kadar pek çok ülke ekonomisini çökertmiştir. Ekonomik çöküntüyü siyasal istikrarsızlıklar izlemiştir. Demokrasilerin ekonomik kaosla baş edememesi Avrupa'nın pek çok ülkesinde, Japonya'da ve gelişen dünya da diktatörlüklerin oluşmasına yol açmıştır. Hitler'in gücünü arttırması da doğrudan Almanya'daki ekonomik krizle bağlantılıdır.

Önde gelen sanayileşmiş ülkeler krize, yurt içinde üretilen mallara yönelik talebi ve böylece istihdamı arttırarak vatandaşlarına iş sahası açmak amacıyla ithalata engeller koyarak tepki gösterdiler. Ancak bu politika ciddi bir hataydı, çünkü dolaylı bir

etki olarak diğer ülkelerdeki işsizliği artırıyordu. Bütün büyük ülkeler aynı hatalı yola girdiler ve dünya ticareti çöktü, ülkeler arasındaki ekonomik bağlar koptu ve sonuçta her yerde işsizlik tırmanışa geçti.

Büyük Buhran'ın Nedenleri

Büyük ve yaygın ekonomik gerilemenin nedenleri ile ilgili ekonomistler, tarihçiler ve diğer sosyal bilimciler birçok hipotezler geliştirmişlerdir. Makroekonominin ortaya çıkışında da her şeyden çok Büyük Buhran'ın etkisi olmuştur. Gözlenen bu olgunun ilk mantıklı açıklamasını Keynes yapmıştır. Keynes, Büyük Buhran'ın oluşmasında en önemli faktör olarak yatırımcıların güvenindeki istikrarsızlığı sorumlu tutmuş, ***Genel Teori***'sinde dönem boyunca süren işsizliği açıklamaya yönelik kapsamlı bir makroekonomik çerçeve oluşturmuş ve krizin aşılmasında para ve maliye politikalarının muhtemel rollerini ortaya koymuştur.

Bir kuşak sonra M. Friedman ile A. Schwartz Büyük Buhran'ı 1929-1933 döneminde ABD'de uygulanan daraltıcı para politikası ile açıklamışlardır. Friedman ve Schwartz 1930'larda ABD'de ortaya çıkan banka iflaslarını önleyemeyen para politikasının, ekonomik dalgalanmanın normal daralma devresinin, felaket niteliğinde bir çöküntüye dönüşmesinin de sorumlusu olduğunu vurgulamaktadır.

Friedman ve Schwartz'ın bu açıklama tarzına başka ekonomistler yoğun biçimde itiraz ettiler. Bir ekonomi tarihçisi olan Charles Kindleberger sorunun uluslararası yönlerini daha ön plana çıkaran bir yorum ortaya koymuştur. Kindleberger'e göre dünya ölçeğinde bir ekonomik liderliğin olmaması yüzünden 1920'lerde başlayan ekonomik gerileme önlenememiş ve bir buhranla sonuçlanmıştır. Ne ABD ne de İngiltere, dünya ticaretini felce uğratan tarife artışlarına fren koyarak veya ekonomik genişlemenin finansmanına yönelik kredi sağlayarak dünya ekonomisinin çöküşünü önleyecek liderliği yapamamıştır. ABD dünya ticaretinin düşüşünü önleme konusunda liderlik yapmak bir yana, 1930'daki yüksek oranlı korumalar getiren Smoot-Hawley tarife yasası ile durumu daha da kötüleştiren en önemli adımlardan birini atmıştır.

Kindleberger'in görüşüne göre liderliğin yokluğu tarihi bir kaza idi. Birleşik Krallık dünya liderliğini kaybetmiş, ABD ise 1930'larda henüz liderliğin sorumluluklarını üstlenmemişti. Ayrıca Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi zordaki ülkelere kredi sağlayarak krizin giderilmesine katkısı olabilecek uluslararası kuruluşlar henüz mevcut değildi.

Bir diğer açıklama da son dönemde Peter Temin'den gelmiştir. Temin, Büyük Buhran'ın Birinci Dünya savaşı'nın ertelenmiş bir sonucu olduğunu ve savaş sonrası süren çatışmaların buna katkıda bulunduğunu ileri sürmüştür. Başka bir deyişle savaştaki çatışmalar barışa da taşınmıştır. Savaşın galipleri ve mağlupları, savaş tazminatları, uluslararası krediler ve diğer mali sorunlar üzerinde ciddi tartışmaları sürdürmüşler-

dir. Savaş borçları ve tazminatları Avrupa'daki çoğu ülkeyi mali açıdan oldukça güçsüz bırakmıştı. Dahası, bu çatışmalar Avrupa ülkeleri arasındaki düşmanlığın ve daha derin korkuların göstergesi olduğundan bunların çözümü oldukça güçtü.

Eğer Temin'in iddia ettiği gibi Büyük Buhran'a yol açan şoklar savaş ve savaş sonrası Avrupa ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasal kavgalar ise buhranı önce sanayileşmiş ülkelere ve sonra da tüm dünya da ülkeden ülkeye yaygınlaştıran mekanizmalar nelerdi? Temin, ısrarla o dönemin para sistemini oluşturan altın standardının ekonomik çöküntünün yayılmasındaki ana kuvvet olduğunu iddia etmektedir. Nitekim Berry Eichengreen ve Jeffrey Sachs, Buhran'dan ilk kurtulan ülkelerin altın standardını ilk terk eden ülkeler olduğunu göstermişlerdir.

Ekonomi biliminde pek çok konuda olduğu gibi Büyük Buhran'ın nedenleri ve yayılma mekanizmaları konusunda da evrensel kabul gören bir yaklaşım yoktur. Aksine her biri krizin farklı bir yönü üzerinde yoğunlaşan ve bir kompleks makroekonomik olgunun bir parçasına yönelen çok sayıda açıklamalar vardır.

EKONOMİK BAKIŞ –2

ABD'de çekilen ve bir anne ile iki küçük çocuğunu gösteren yandaki siyah-beyaz fotoğraf Büyük Buhran yıllarının simgesi haline gelmiştir. Çocukların perişan giysileri, annenin zayıflamış olan yüzü ve daha da önemlisi endişe ve umutsuzluk dolu bakışı fotoğrafta hemen dikkat çekmektedir. Amerikan ekonomisi gibi dünyanın en zengin ekonomilerinden birinde bu durumun nasıl olup da yaşandığını yukarıda okudunuz. Bunalımın metin içerisinde kısaca özetlenen temel özellikleri esas alındığında, bunalımdan çıkışın uzun sürmesinin nedenlerini tartışabilir misiniz?

MAKROEKONOMİDE TEMEL VARSAYIMLAR

Makroekonomik modellerdeki varsayımlar, modelin hangi düşünce ekolünün ürünü olduğunu da ele verir. Bir ekonomik düşünce ekolünün ayırt edici özelliklerini bilhassa belli temel konularda yaptığı varsayımlardan çıkarabiliriz. Başlıca şu dört alandaki varsayımlar bu noktada hayati öneme sahiptir: Piyasaların temizlenme hızı ya da fiyatların esneklik derecesi, dengenin tekliği, beklentilerin oluşum biçimi ile kısa ve uzun dönemin nispi önemi.

Piyasaların Temizlenme Hızı Konusundaki Farklı Varsayımlar

Ekonomistler normal olarak bir mal veya hizmetin fiyatının arz ve talebi dengeleyecek biçimde ayarlandığını kabul ederler. Başka bir deyişle talep sahipleri tam istedikleri kadar mal satın alırlar ve satıcılar arz ettiklerinin tamamını satarlar. Bu piyasaların temizlenmesi varsayımı olarak adlandırılır, burada piyasaların sürekli dengede olduğu vurgulanmaktadır. Pek çok sorunun cevaplanmasında ekonomistler temizlenen piyasa modellerini kullanırlar.

Piyasaların sürekli temizlenmesi varsayımı bütünüyle gerçekçi değildir. Piyasaların sürekli temizlenmesi için fiyatlar ve ücretler arz ve talepteki değişmelere göre anında ayarlanmalıdır. Gerçekte ise pek çok ücretler –ki ücretler de bir tür fiyattır- tedricen (yavaşça) ayarlanmaktadır. Bunun temel nedenleri olarak ücret sözleşmelerinin uzun dönemli olması, bilgilenme noksanlıkları, koordinasyon sorunları ve çalışanları iyi bir ücretle tatmin etmenin verimliliği artırdığı gibi noktaların üzerinde durulmaktadır. Ayrıca pek çok firma fiyatlarını uzunca bir süre değiştirmemeyi politika olarak benimsemektedir. Temizlenen piyasa modelleri ücretlerin ve fiyatların esnekliğini varsaymakla birlikte gerçek hayatta bazı ücret ve fiyatların yapışkan olduğu aşikardır.

Fiyatlarda gözlenen yapışkanlık elbette ki piyasanın temizlenmesi modellerini büsbütün yararsız hale getirmez. Bir defa fiyatlar eninde sonunda arz ve talepteki değişmelere uyacaktır. Temizlenen piyasa modelleri, ekonominin zamanın her noktasındaki durumunu açıklayamaz, ama ekonominin yöneldiği ve ağır da olsa yaklaştığı dengeyi yeterince tasvir eder. Bu nedenle çoğu ekonomist ekonomik büyüme gibi uzun dönemli sorunların analizinde fiyatların esnekliği varsayımını kabul edilebilir karşılamaktadır. Ancak yıldan yıla gözlenen ekonomik dalgalanmalar gibi kısa dönemli sorunların incelenmesinde fiyat esnekliği varsayımı pek akla yakın bulunmamaktadır.

Tam esnek fiyatlar ve ücretler Klasik ve Yeni Klasik ekonominin temel varsayımlarındandır. Buna göre tüm piyasalar temizlenir, ekonomi tam istihdamda ve reel GSMH potansiyel düzeyindedir. Bu şartlar altında parasal genişleme doğrudan fiyatlara yansıyacak ve hasılayı etkileyemeyecektir. Mali genişleme ise başta yatırımlar olmak üzere özel harcamaları dışlayacak ve ekonomide kalıcı bir genişletici etki yapamayacaktır.

Keynesyen analizde ise başta işgücü piyasası olmak üzere piyasaların temizlendiği kabul edilmez. Talepteki bir azalma istihdamı ve hasılayı azaltır. Bu durumda genişletici maliye ve para politikaları ile işsizliğin azaltılması ve üretim hacminin genişletilmesi mümkündür. Diğer ekonomik düşünce ekolleri bu iki uç nokta arasında bir yaklaşımı benimsemektedir.

Dengenin Tekliği Konusundaki Farklı Varsayımlar

Uzun dönem dengesindeki bir ekonomi, arz ve talep yönünden gelen geçici bir şok ile kısa dönemde farklı bir pozisyona itildikten sonra şok ortadan kalkar. Bu durumda ne olacaktır? Ekonomi tekrar eski uzun dönem dengesine geri mi dönecektir, yoksa farklı ve kalıcı bir denge mi oluşacaktır? Keynesyen görüşün farklı versiyonları ikinci durumu benimseyerek geçici şokların kalıcı etkileri olabileceği varsayımını kabul ederken, klasik yaklaşımdan kaynaklanan ekoller ilk durumun gerçekleşeceğini ve ekonominin başlangıçtaki dengesine geri döneceğini varsaymaktadırlar.

Beklentilerin Biçimlendirilmesi Konusundaki Farklı Varsayımlar

Ekonomistler genellikle gelecek hakkındaki beklentilerin bugünkü davranışlar üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu kabul ederler. Ancak beklentilerin nasıl ortaya çıktığı konusunda ihtilaflar vardır. Beklentiler, ekonomik modellere tamamen dışsal bir değişken olarak dahil edilebilir. Örneğin gelecekte beklenen kârlardaki bir artış her bir faiz oranında daha fazla yatırım yapılmasına yol açarak yatırım fonksiyonunu kaydırabilir. Ancak modelde bu beklentinin nereden kaynaklandığı noktasında bir açıklama getirilmez.

Bazı ekonomistler insanların beklentilerini son derece basit bir yöntemle belirlediklerini varsayarlar. ***Statik beklentiler*** olarak adlandırabileceğimiz bu varsayımda, örneğin enflasyon oranı konusunda insanlar bir önceki yılın enflasyon oranının ya da son bir kaç yılın ortalamasının gelecek yıl için de geçerli olabileceği biçiminde bir beklentiye girebilirler. Burada beklentiler içsel bir değişken olarak modele sokulmakta, ama beklentilerin oluşumunun son derece basit olduğu kabul edilmektedir. ***İntibakçı (uyumlu) beklentiler varsayımı*** ise beklentilerin geçmişteki tecrübelere dayanarak oluşturulduğunu kabul eder. Burada bir tür deneme yanılma mekanizması söz konusudur ve ekonomik birimler geçmişteki hatalarını dikkate almaktadırlar. Örneğin, ekonomik birimler geçen dönem milli gelirin, diyelim ki Y^e_{-1} gibi bir değer alacağını tahmin etmiş olsunlar ve o dönemdeki gerçekleşme Y^a_{-1} olsun. İnsanlar bu döneme ilişkin beklentilerini oluştururken geçen dönemki beklenti ile fiili değer arasındaki farkı dikkate alacak ve bu sapmanın belli bir oranı kadar beklentilerinde güncellemeye gideceklerdir: $Y^e = Y^e_{-1}+\gamma(Y^a_{-1}-Y^e_{-1})$. Burada γ katsayısı beklentinin fiili değerden sapmasının hangi oranda bir sonraki döneme ilişkin beklentiye yansıyacağını göstermektedir.

Birçok ekonomist sistematik hatalar içeren bekleyişlerin gerçekleri yansıtmadığını ve bireylerin daha gelişmiş araçlarla beklentilerini oluşturduklarını ileri sürmektedirler. Bu noktada beklentilere ilişkin bir diğer varsayım olarak ***rasyonel beklentiler*** hipotezi öne sürülmektedir. Beklentilerin rasyonel olması durumunda ekonomik birimler *sistematik hatalar* yapmazlar. Ancak bunun, herkesin her şeyi doğru olarak

algılayabileceği gibi bir anlamı yoktur. Kastedilen insanların mevcut bilgileri en iyi biçimde değerlendirerek beklentilerini oluşturduklarıdır. Fakat kimse yanlışlığını o anda bildiği bir beklentinin içine girmez ve sadece gerçekten öngörülemeyecek şeyler beklentilerin yanlış olmasına yol açar. Burada önemli olan gelecek hakkında beklentisi olan herkesin tek tek doğru beklenti oluşturması değil, insanların ortalama olarak doğru beklenti içinde olmasıdır. Klasik ekonomiden kaynaklanan düşünce ekolleri bu varsayımı benimserler. Hatta Yeni Klasik ekol içinde farklı fraksiyonları barındırmasına rağmen rasyonel beklentiler ekolü olarak da adlandırılır. Ancak rasyonel beklentiler yaklaşımı yalnızca Yeni Klasiklere özgü değildir, Yeni Keynesyenler de beklentilerin rasyonel biçimde oluşturulduğunu kabul ederler.

Kısa ve Uzun Dönemin Nispi Önemi Konusundaki Farklı Varsayımlar

Bazı ekonomik politikaların kısa dönemde faydalarının, uzun dönemde sakıncalarının olacağı ya da bunun tersinin olabileceği konusunda görüş birliğine vardıkları bir durumda dahi farklı ekollere mensup ekonomistler arasında bu fayda ve sakıncaların derecesi konusundaki anlaşmazlıklar sürmektedir. Bu anlaşmazlık bu ekollerin kısa ve uzun dönemde hangisinin ne kadar önemli olduğu konusundaki farklı yargılarını yansıtmaktadır. Bu yargılar yukarıda açıkladığımız diğer üç varsayımdan hangisinin benimsendiğiyle alakalıdır.

Bir ekonomist piyasaların ne kadar hızlı temizleneceğine inanıyorsa, yani Klasik yaklaşıma ne kadar yakınsa, o derece kısa dönemli talep yönetimi politikalarına karşı çıkacak ve uzun dönemde potansiyel GSYH'yı arttırmayı amaçlayan arz yönlü politikaları savunacaktır.

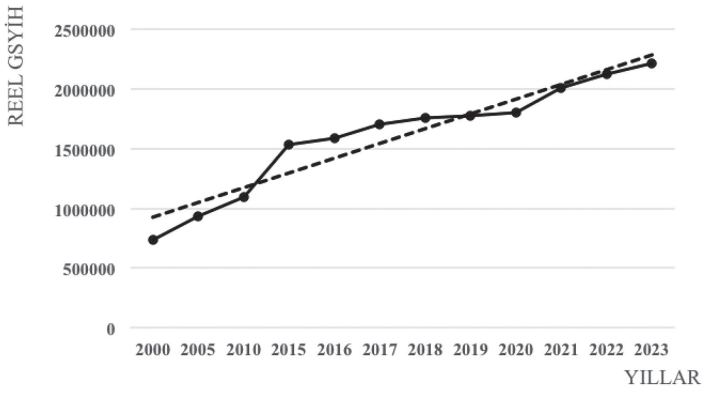
EKONOMİK DALGALANMALAR

Ekonomiler tarih boyunca birbirini takip eden iyi ve kötü zamanlar yaşamışlar, refahın hızla arttığı dönemleri durgunluklar, ekonomik çöküşleri tekrar genişlemenin gözlendiği yıllar izlemiştir. Bunlardan en çok bilineni, dünya çapında daralma devresinin 1929-1933 arasında yaşandığı, yukarıda anlattığımız Büyük Buhran dönemidir. Ekonomik dalgalanmaları açıklamak için reel GSYİH'daki dalgalanmalar üzerinde durulacaktır. Çünkü bu değişken ekonomik faaliyetlerdeki her türlü gelişmenin doğrudan bir ölçümünü vermektedir.

Grafik 10.1'e bakarsak, Türkiye'nin reel GSYİH'sının genel olarak bir artış seyrine (trendine) sahip olduğunu görürüz. Ancak bu kesintisiz ve düzenli olmayıp, dalgalanmalı bir yapıya sahiptir. Ekonomik dalgalanmaların ayırt edici özelliği aynı anda pekçok farklı ekonomik değişkeni birden etkilemesidir. Başta enflasyon, büyüme ve işsizlik olmak üzere pek çok değişken ekonominin devrevi hareketleri ile yakından

ilgilidir. Ekonomik dalgalanmalar, tekrarlanan ama periyodik ve simetrik olmayan bir olgudur. Yani tekrar ve tekrar ortaya çıkmalarına karşın uzunlukları ve şiddetleri aynı değildir.

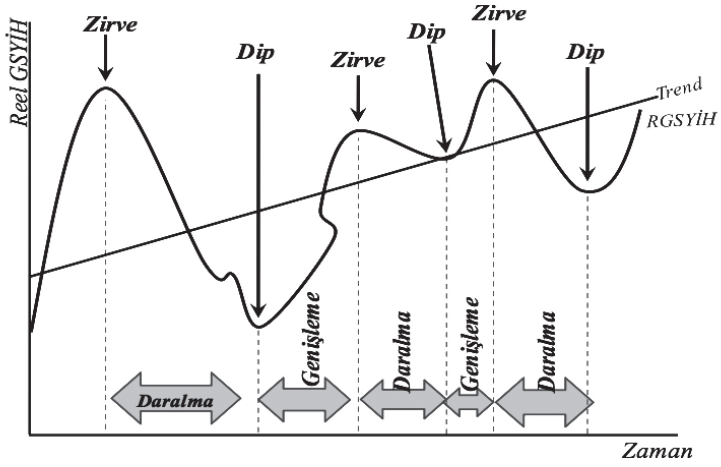
GRAFİK 10.1 24 Yıllık Sürede Türkiye'de Reel GSYİH ve Trend Değeri.

Ekonomik dalgalanma ya da konjonktürel dalgalanma, üretimin alışılagelen trendi çerçevesinde ortaya çıkan genişleme ve daralmalardır. ***Trend eğrisi***, reel GSYİH'nın üretim faktörlerinin tam kullanımı halinde beklenen gelişimini sergiler. Ancak fiili üretim trendle tam çakışmayabilir. Bir ekonomik dalgalanma devresinde reel GSYİH'nın ulaştığı en yüksek noktaya ***zirve***, en düşük noktaya ise ***dip*** denir. Zirveden dibe kadar geçen dönem ***daralma*** olarak adlandırılırken, ekonominin dibe vurduğu noktadan bir sonraki zirve noktasına kadar geçen dönem ***genişleme*** olarak adlandırılır. Eğer bir daralma döneminde ekonominin reel hasıla düzeyi çok aşağılara düşerse, bu durum ***depresyon*** olarak adlandırılır. Büyük Buhran olarak tarihe geçen dönem böylesi bir depresyon dönemidir. Ekonomik dalgalanmaların aşamaları Grafik 10.2'de gösterilmiştir.

Ekonominin (ya da reel GSYİH'nın) uzun dönemde büyümesi az çok istikrarlı bir seyir gösterir ki bu burada ***trend eğrisi*** dediğimiz tam istihdam reel GSYİH'sı veya ***doğal GSYİH*** ya da ***potansiyel GSYİH*** ile temsil edilmektedir. Kısa dönemde ise üretim hacmi bu trendin etrafında dalgalanma göstermektedir. Trend, üretim faktörlerinin miktar ve niteliğindeki gelişmelere bağlı iken dalgalanmalar üretim faktörlerinin istihdamındaki değişkenleri yansıtır.

GRAFİK 10.2 Ekonomik Dalgalanmaların Aşamaları.

Ekonomik dalgalanmalar reel GSYİH yanında diğer makroekonomik değişkenlerle ölçülebilen ekonomik faaliyetlerdeki düzenli olmayan iniş ve çıkışlar ekonomik dalgalanmanın yönünü belirlemede önemli yer tutar. Örneğin: istihdam ve işsizlikteki dalgalanmalara, enflasyondaki gelişmelere, menkul kıymetler piyasalarındaki gelişmelere bakarak ekonomideki gelişmeler konusunda bir fikir sahibi olunur.

İstihdam İşsizlik ve Ekonomik Dalgalanma

Ekonomik dalgalanmanın genişleme döneminde istihdam düzeyi artarken, daralma döneminde istihdam düzeyi düşer ya da işsizlik açısından bakıldığında; daralma döneminde işsizlik artarken, genişleme döneminde azalır. O halde ekonomik dalgalanmada, zirvede işsizlik en düşük düzeyde iken dip olduğunda işsizlik en yüksek seviyededir. Bu bağlamda ekonominin genişleme evresinde (döneminde) fiili üretim potansiyel hasılanın üstüne çıkarken, daralma döneminde fiili üretim tam istihdam üretim hacminin altına düşer ki buna üretim açığı denir. ***Üretim açığı***, ekonominin fiili hasılası ile mevcut kaynakların tam istihdam edilmesiyle üretilebilecek olan hasıla arasındaki fark olarak tanımlanır. Zaman boyunca fiili üretimin trendden sapmasını gösteren üretim açığı, Y fiili ve Y* da potansiyel hasılayı göstermek üzere (Y*-Y) olarak tanımlanması halinde daralma döneminde pozitif, genişleme döneminde negatiftir (üretim fazlası negatif üretim açığıdır).

Ancak potansiyel hasılanın belirlenmesi pek de kolay değildir. Bu, tam istihdamın tanımına bağlıdır. Ekonomide doğal işsizlik oranı olarak adlandırılan bir düzeyde işsizliğin varlığı halinde tam istihdamın gerçekleştiği kabul edilmektedir. ***Doğal işsizlik oranı***, enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı olarak tanımlanmakta ve bu oranda bir işsizliğin ekonominin doğal işleyişi açısından normal karşılanması gerektiği belir-

tilmektedir. Benzer biçimde potansiyel veya doğal hasıla düzeyide enflasyon oranının sabit kalmasını sağlayan üretim hacmine eşittir. Ne var ki doğal işsizlik oranının kesin olarak kaç olduğunu belirlemek mümkün olmadığından, potansiyel hasıla için farklı işsizlik oranları varsayılarak hesaplar yapılmaktadır. 2000'lerde gelişmiş ülkelerde, genel olarak doğal işsizlik oranının %5 civarında olduğu kabul edilmektedir.

Fiili üretim, potansiyel üretimin altında ise eksik istihdam ya da atıl kapasite; üstünde ise aşırı istihdam vardır. Aşırı istihdam, işçilerin fazla mesai yapması, makinelerin birkaç vardiya çalıştırılması gibi yollarla ortaya çıkabilir. İşte fiili üretim ile potansiyel üretim arasındaki farkı ortadan kaldırmak ya da ekonomik dalgalanmaların şiddetini azaltmak amacıyla devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olup olmadığı konusunda ekonomistler arasında ayırım vardır. Klasikler, Monetaristler ve Yeni Klasikler devletin ekonomiye müdahale etmemesini savunurlarken, Keynesyen ve Yeni Keynesyenler devletin elindeki politikalarla ekonomik dalgalanmaların şiddetini azaltabileceğini savunurlar.

Menkul Kıymetler Piyasası ve Ekonomik Dalgalanmalar

Hisse senetleri, tahvil ve bono gibi menkul kıymetlerin alınıp satıldığı örgütlü piyasaya ***menkul kıymetler piyasası*** denir. Bu piyasadaki gelişmeler ekonomik durumun bir göstergesi olarak kullanılır. Diğer göstergelere nazaran daha kolay gözlenebilir, çünkü haftanın her günü hatta her saat menkul kıymetler piyasasındaki gelişmeler izlenebilir. Bunlardan hisse senedi piyasasındaki gelişmelere bakarak ekonominin geleceğine ilişkin tahminde bulunabiliriz. Bu piyasalardaki dalgalanmalar aslında ekonomik dalgalanmaların nedeni olmaktan çok bir sonucudur. Ekonomi durgunluğa girdiğinde ilk ve en hızlı etkilenen piyasa, menkul kıymetler piyasasıdır. Örneğin, Büyük Buhranda, 1987 Asya Krizinde ve 2008 deki Küresel Krizde borsa endeksleri hızla aşağıya gitmiştir.

Ekonomide bazı dönemlerde menkul kıymetler piyasası ve reel GSYİH birlikte hareket ederken, bugün zıt yönde hareket gözlenebilir. Menkul kıymetlerin fiyatları, karlılık düzeylerine ve geleceğe ilişkin beklentilere bağlı olarak belirlenir. Şayet beklentiler olumlu ise menkul kıymet piyasasında genelde canlanma görülür. Ancak bu beklentiler doğru çıkabileceği gibi bazen tersi de gerçekleşebilir. Bu yüzden özellikle gelişmekte olan ülkelerde menkul kıymetler piyasası sağlıklı bir gösterge olarak dikkate alınmaz.

Enflasyon ve Ekonomik Dalgalanma

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar biçiminde tanımlanan enflasyonun genellikle ekonomik dalgalanmalarla uyumlu hareket ettiği gözlenmektedir. Çünkü ekonomik faaliyetlerin genişleme devresinde toplam talep de yüksek olacağından fiyatlar yükselme eğiliminde olacaktır. Benzer şekilde toplam talebin düşük olduğu

dönemlerde ise enflasyon oranı düşme eğilimi gösterecektir. Bu açıdan bakıldığında enflasyon bir anlamda büyümenin maliyeti olarak görülebilir. Çünkü enflasyonu düşürebilmek için toplam harcamalar yani toplam talep daraltılmalıdır, bu durumda ise büyüme oranı düşer. Bu durum kronik ya da yüksek enflasyon oranlarının yaşandığı ülkelerde gözlenmez. Örneğin, Türkiye'de 1987 yılında büyüme oranı %9,8 iken enflasyon oranı %39 olmuştur. Bir yıl sonra büyüme %1,5 düşmüş fakat enflasyon oranı %70,5 olmuştur. Yine 1994 yılında enflasyon tarihi rekorlarından birini kırarken, büyüme negatif olmuştur.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Ekonomi politikası *"devletin bir takım araçları kullanarak ekonomik değişkenlerin belli değerler almasını sağlamak şeklindeki belli amaçları gerçekleştirmeye yönelik çabalardır"* biçiminde tanımlanır. Bu tanıma göre aşağıdaki bölümü okumadan önce, devletin ekonomideki amaçlarının neler olması gerektiği konusunda kendi düşüncelerinizi bir liste olarak hazırlayınız.

EKONOMİK DALGALANMALARIN YUMUŞATILMASI: EKONOMİ POLİTİKASI

Makroekonomik analizin iki işlevi vardır: Önemli ekonomik büyüklüklerin değişme nedenlerini analiz etmek ve bu analiz sonuçlarına dayanarak alternatif ekonomik politika önerileri geliştirmek. Ekonomi teorisi ve ekonomi politikası ekonomi biliminin birbirini tamamlayan iki parçasıdır. ***Ekonomi teorisi***, ekonomide karar birimlerinin karar ve eylemlerini (ekonomik faaliyetler) ve bunlar arasındaki ilişki ve etkileşimleri açıklamaya çalışır. Ayrıca ekonomik değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkileri (neden-sonuç ilişkilerini) belirlemek amacındadır.

Ekonomi politikası ise devletin bir takım araçları kullanarak ekonomik değişkenlerin belli değerler almasını sağlamak şeklindeki belli amaçları gerçekleştirmeye yönelik çabalardır. Ekonomi politikaları ile kabul edilebilir bir büyüme hızı sağlamak, fiyat düzeyinin istikrarını sağlamak, istihdam düzeyini arttırmak, gelir ve servet dağılımında adaleti temin etmek, bölgeler arası kalkınmışlık farklılıklarını gidermek, ödemeler bilançosu dengesini sağlamak gibi hedeflere ulaşılmaya çalışılır. Ekonomi politikasının başlıca araçları ise şunlardır: Para politikası, maliye politikası, dış ticaret politikası, gelirler politikası.

Para politikası, merkez bankasınca yürütülür. Başlıca amacı, para arzı vasıtasıyla ekonominin harcama potansiyelini yönlendirmektir. Para politikasının araçları

emisyon, açık piyasa işlemleri, reeskont oranı, mevduat karşılık oranları ve bankacılık sistemi üzerinde doğrudan kontroller ve faiz oranlarının etkilenmesi olarak sıralanabilir.

Maliye politikası, devletin vergiler, kamu harcamaları ve borçlanma yoluyla ekonomiye müdahale etmesidir. Maliye politikası, parlamentonun denetiminde hükümet eliyle yürütülür. Aynı zamanda makroekonominin önemli araştırma alanlarından birisi olan kamu açıkları maliye politikasının araçları arasında en önemlisidir.

Dış ticaret politikası, dış alemle yürütülen ekonomik ilişkileri (mal ve hizmet ticareti, emek ve sermaye hareketleri…) düzenlemeye yönelik politikalardır. Başlıca amacı ödemeler bilançosu dengesinin ve döviz kuru istikrarının sağlanmasıdır. Araçları ise ticaret politikası (gümrük tarifeleri, kotlar, ihracat teşvikleri…), yabancı sermayeye yönelik düzenlemeler ve döviz piyasalarına müdahaledir.

Gelirler politikası, ücretler ve fiyatlar üzerindeki doğrudan kontrollerdir. Bu politika, enflasyona karşı uygulanabilecek en uç politikadır. Ancak gelirler politikasının karşısında olanlar daha baskın gelmekte ve hükümetler bu politikayı uygulamaya pek cesaret edememektedir.

Ekonomi politikasında bir diğer ayrımda amaca bağlı olarak istikrar politikaları ve büyüme politikaları şeklinde yapılmaktadır. ***İstikrar politikaları***, ekonomik dalgalanmaları (büyüme, işsizlik ve enflasyon oranlarındaki dalgalanmalar) yumuşatmaya yönelik ve daha çok kısa dönemli politikalardır. İstikrar politikaları genellikle para ve maliye politikalarının bir bileşimi olarak uygulanır. Buna ***ortodoks istikrar politikaları*** denir. Ancak istikrarı sağlamak için bunların yeterli olmadığı durumlarda, gelirler politikası da önerilmektedir, yani para ve maliye politikalarının yanında gelirler politikası ve yapısal reformların da izlenmesi ***heterodoks istikrar politikaları*** olarak tanımlanmaktadır. İstikrar politikalarının başarısı, kullanılan araçların toplam arz ve talep üzerindeki etkisinin zamanlama ve büyüklük açısından tahmin edilmesine bağlıdır. Başarısız bir istikrar politikası, istikrarsızlığı daha da arttırabilir. Kitap boyunca ele alınacak konular içinde, para ve maliye politikalarının fiyat düzeyi ve reel GSYİH üzerindeki etkilerinin incelenmesi önemli bir yer tutacaktır.

Büyüme politikaları ise ekonominin üretim kapasitesini arttırmaya yönelik uzun dönemli politikalardır. Büyüme politikaları, özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi ve yönlendirilmesinden, doğrudan kamu yatırımlarına kadar geniş bir yelpazede çeşitli uygulamaları içerir.

Ekonomi politikaları konusunda farklı makroekonomik yaklaşımları benimseyen ekonomistler arasında ciddi ihtilaflar vardır. Bu ihtilaflar, temelde devlete ekonomide biçilen rolden kaynaklanmaktadır. Tartışmaların bir ucunda devletin ekonomideki yerinin küçültülmesini savunan muhafazakarlar (Monetaristler ve Yeni Klasikler) diğer ucunda ise devlete ekonomide önemli yer veren aktivistler (Keynesyenler ve Yeni Keynesyenler) yer alır.

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi makroekonominin kapsamı alanına giren temel sorunlardan biri değildir?**
   - **a.** Fiyat düzeyinin istikrarı
   - **b.** Ekonomik büyüme
   - **c.** Bütçe açıkları ve kamu borçları
   - **d.** Çıktı ve istihdam düzeyi
   - **e.** Karlılık

2. **Esas inceleme konusu ulusal ekonomi olan, az sayıda ve toplulaştırılmış değişkenlerin analiziyle ilgili ekonomi dalı aşağıdakilerden hangisidir?**
   - a. Ekonometri
   - b. Mikroekonomi
   - c. Ekonomi tarihi
   - d. Makroekonomi
   - e. Kalkınma ekonomisi

3. **Aşağıdakilerden hangisi makroekonominin ilgi alanı içerisinde yer alır?**
   - **a.** Toplam iç borç stoku
   - **b.** Bütçe kısıtı
   - **c.** Marjinal fayda
   - **d.** Farksızlık eğrisi
   - e. Marjinal ikame oranı

4. **Makroekonomik düşüncenin temelleri hangi ekonomist tarafından ortaya atılmıştır?**
   - **a.** Adam Smith
   - **b.** David Ricardo
   - **c.** J. Baptiste Say
   - **d.** Milton Friedman
   - **e.** J. Maynard Keynes

5. **Aşağıdakilerden hangisi** GSYİH**'daki artış bakımından makroekonomik performansı belirler?**
   - **a.** Büyüme oranı
   - b. İşsizlik
   - **c.** Enflasyon
   - **d.** Bütçe açıkları
   - **e.** Dış açıklar

6. Aşağıdakilerden hangi Yeni Klasik makroekonomik düşünceyi savunan ekonomisttir?

a. Adam Smith
b. David Ricardo
c. Robert Lucas
d. Milton Friedman
e. J. Maynard Keynes

7. Aşağıdakilerden hangi Arz Yönlü ekonomik düşünceyi savunan ekonomisttir?

a. Adam Smith
b. Arthur Laffer
c. Robert Lucas
d. Milton Friedman
e. J. Maynard Keynes

8. Aşağıdakilerden hangi Monetarist düşünceyi savunan ekonomisttir?

a. Adam Smith
b. David Ricardo
c. J. Baptiste Say
d. Milton Friedman
e. J. Maynard Keynes

9. Bir ekonominin üretim kapasitesini arttırmaya yönelik uzun dönemli politikalara ne ad verilir?

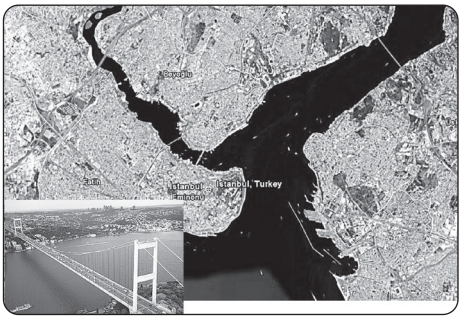
a. Büyüme politikaları
b. Ekonomik performans
c. Nüfus artış politikası
d. Ticaret politikası
e. Daraltıcı politikalar

10. Bir ekonomik dalgalanma devresinde zirveden dibe kadar geçen döneme ne ad verilir?

a. İşsizlik
b. Trend
c. Büyüme
d. Genişleme
e. Daralma

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Aslında bu iki görüntü ekonomi biliminin bölümlendirilmesi ile çok ilgilidir. İstanbul'a iki farklı bakışı yansıtan iki farklı fotoğraf (bir tanesi yakından diğeri ise yüzlerce kilometre uzaktan) ekonomiye iki farklı bakışla yakın bir benzerlik göstermektedir. Kitabınızın bu bölümüne kadar olan bölümlerde gördüğünüz mikroekonomik bakış (yakın bakış, büyüteçle bakış da diyebiliriz) ile ekonomiye baktığımızda bireysel karar alıcıların ve bireysel piyasaların davranışını görürüz. Ekonomiye makroekonomik gözlüklerle (yukardan, kuş bakışı da diyebiliriz) baktığımızda ise söz konusu küçük özellikler gözden kaybolur ve sadece ekonominin ana hatlarını görebiliriz. Hemen aklınıza gelen soruya da bir cevap bulmaya çalışalım: "*Peki bunlardan hangisi daha iyidir?*" Bu soruya verilecek cevap tamamıyla ne yapmak, ne açıklamak istediğinize bağlıdır. Eğer İstanbul'da kiraların neden yüksek olduğunu, bilgisayarlarda her geçen yıl performans artarken neden fiyatlarının düştüğünü veya CNC operatörlerinin kazançlarının neden düştüğünü açıklamak istiyorsanız bir büyütece, yakın bakışa, bir diğer deyişle mikroekonomik bakış açısına gereksinim duyacaksınız. Ancak genel anlamda ekonomiyle ilgili sorulara cevap arıyorsanız (örneğin "son yıllarda ülkemizde veya dünya da işsizlik neden artmaktadır?", "gelecek 10 yılda ortalama yaşam standardı ne kadar hızlı yükselecek?" veya "ülkemizde neden fiyatlar dünya ortalamasının üzerinde artıyor ve ne kadar devam edecek? gibi) makroekonominin daha kapsamlı, daha geniş bakış açısına gereksinim duyarsınız.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Toplulaştırma hem mikroekonomide hem de makroekonomide kilit rol oynar. Mikroekonomide, örneğin otomobil piyasası dediğimizde BMW'leri, Mercedes'leri, Toyota'ları, Ford'ları ve diğerlerini bir araya getirerek "*otomobil*" adı altında tekbir kategoriden bahsediyoruz demektir. Ancak makroekonomide toplulaştırmayı uç boyutlara taşırız. Makroekonomide ekonomiyi bir bütün olarak göz önüne almak istediğimiz, ancak modelimizi de mümkün olduğunca basit ve anlaşılabilir düzeyde tutmak istediğimiz için tüm piyasaları mümkün olan en geniş kategorilerde toplulaştırmamız gerekir. Örneğin, makroekonomide milyonlarca çeşit mal ve hizmeti (helikopterden limonlu keke, bilgisayardan yumurtaya, gazeteden saç kesimine kadar değişen ölçekte

milyonlarca çeşit mal ve hizmetten söz ettiğimize dikkat ediniz) tek bir kategoride bir araya getiririz ona da "*çıktı*" deriz. Benzer şekilde, ekonomide var olan binlerce tür çalışanı (doktorlar, inşaat işçileri, sıhhi tesisatçılar, üniversite hocaları gibi) "*işgücü*" adı altında tek bir kategoride toplulaştırırız. Bu şekildeki toplulaştırma ile ekonominin bir bütün olarak nasıl çalıştığını anlamamıza yardımcı olacak gerçekçi ve anlaşılır modeller geliştirme çabasına gireriz.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Bunalımdan çıkışın gecikmesinin nedeni, Klasik ekonomi teorisinin önerileri sonucu devletin ekonomiye müdahaleden kaçınmasıdır. Dönemin koşulları içerisinde geçerli olan ekonomi felsefesi devletin ekonomiye her türlü müdahalesine karşı çıkmakta, piyasaların kendi iç dinamikleri ile işsizlik sorununun kendiliğinden çözüleceğini savunmaktaydı. Klasik ekonomistler ***Say Kanunu*** olarak bilinen ve *her arz kendi talebini yaratır* şeklinde ifade edilen yasanın geçerliliğine ve ekonominin kendiliğinden dengeye gelerek tam istihdamın sürekliliğine inanıyorlardı. Mikroekonomi derslerinizden rekabet koşullarının işlemesi sonucu piyasadaki arz veya talep fazlasının kendiliğinden ortadan kalkacağı ve denge fiyat düzeyi ve miktarının değişmeyeceğini hatırlayınız. Rekabet koşullarından bir sapma, örneğin fiyatların düşmemesi gibi bu mekanizmanın çalışmasına engel olacak ve arzulanan bir fiyat düzeyinde dengenin sağlanabilmesi için dışarıdan müdahale gerekli olmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Hazırlayacağınız listede yer alması gereken görevler arasında aşağıdaki temel ekonomik görevlerin bulunması gerekmektedir:

1) Tam istihdamın sağlanması (arayan herkesin bir iş bulabilmesi)
2) Fiyat istikrarının sağlanması (fiyatlardaki değişkenliğin mimimum olması)
3) Ödemeler dengesinin sağlanması (döviz gelirleri ile giderlerinin dengeli olması)
4) Hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanması

NE ÖĞRENDİK?

1.e	2.d	3.e	4.e	5.a	6.c	7.b	8.d	9.a	10.e

BÖLÜM 11

EKONOMİK PERFORMANSIN ÖLÇÜLMESİ

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Türk Lirası'ndan altı adet sıfırın silindiği 2005 yılı öncesinde, kullanımdan kalkmış olan 1000 TL ile (sıfırların silinmesinden sonra 0.001 TL) 1980 yılında 3,5 kg et veya 4 kg hamsi, 30 kg soğan, 40 kg patates, 20 kg şeker, 4 kg çay alabilirdiniz. Büyüklerinizden "*bizim zamanımızda…*" diye başlayan cümleler mutlaka duymuşsunuzdur. Aslında bu konuşmalarda çeşitli kuşaklar, geçen süre içerisinde Türk Lirası'nın baş döndürücü bir hızla değer yitirişini hatırladıkları çarpıcı örneklerle anlatırlar. Bir çoğumuzun hiç tanıyamadığı bir para ile yapılabilecekleri düşündüğünüzde büyüklerinize hak vermemek mümkün değildir. Hadi bir örnek de biz verelim: Fotoğrafta görülen lüks villayı satın alabilmek için 1980 yılında ihtiyaç duyduğunuz para ile 2004 yılı sonunda (yani, paramızdan altı adet sıfır silinmeden önce) ancak küçük fotoğrafta görülen bir ampulü satın alabiliyordunuz. Ortaya çıkan bu durumun nedenini hiç düşündünüz mü?

GİRİŞ

Ekonomik sorunlara çözüm arama yolu olan ekonomi bilimi kapsamında ***makroekonomi***, bir bütün olarak ekonominin ve ekonomik performansı etkileyen faktörlerin incelenmesidir. Açıklamalarımıza, toplumun ekonomik sorunlardan hangisi ile daha fazla ilgili olduğu sorusuyla başlayalım. Toplum asgari ücret düzeyi, tarımsal destekleme fiyatları, sendikaların ve büyük firmaların piyasa gücü hatta çevre kirliliği gibi sorunlarla mı yoksa işsizlik ve enflasyon gibi problemlerle mi daha fazla ilgilenir? Birçok ülkede yapılan gözlemler işsizlik ve enflasyonun temel makroekonomik sorunla-

rın ilk sırasını işgal ettikleri gözlenmektedir. Bundan sonraki bölümlerde ekonominin bir bütün olarak performansı ile işsizlik ve enflasyon gibi sorunların nasıl oraya çıktığını inceleyeceğiz. Yine işsizlik ve enflasyona karşı politikalar ve bu politikaları uygularken karşılaşılan güçlüklerin neler olduklarını açıklayacağız.

Tüm bilimler gibi makroekonomi de teori ile gözlem arasındaki ilişkiye dayanır. Amacımız öncelikle ekonominin nasıl işlediğini anlamak olduğundan, ekonomi üzerindeki gözlemlerimiz, geliştireceğimiz teorilerimiz için bir temel oluşturur. Rastgele gözlemler ekonomi hakkındaki bilgi kaynaklarımızdan birisidir. Örneğin; geçen yıl 10 TL'ye aldığımız bir paket makarnayı bu yıl 25 TL'ye almak, geçen yıl 200 TL olan Eskişehir-Ankara arası otobüs biletinin bu yıl 350 TL olması şehir içi taşıma ücretlerindeki her yıl gözlenen artışlar, bize fiyat artışları konusunda bilgi sunmaktadır. Yine iş aradığımızda işgücü piyasasının durumu hakkında iyi kötü bir bilgi sahibi oluruz. Hepimiz ekonominin birer parçası olduğumuzdan yaşantımız boyunca ekonomik şartlar hakkında bir kısım bilgiler ediniriz.

Ekonomik istatistikler ise daha sistematik ve objektif bilgi kaynaklarıdır. İlgili kamu kurumları bireylerin ve işletmelerin gelirleri, aldıkları ve sattıkları mallar, bu malların fiyatları, yaptıkları yatırımlar gibi konularda düzenli araştırmalar yaparlar. Bu araştırmalardan çeşitli istatistikler hesaplanarak ekonominin durumu özetlenir. Bu istatistikler ekonominin incelenmesinde, uygulanan ekonomi politikalarının sonuçlarının değerlendirilmesinde önemli olan göstergelerdir.

Bu bölümde bazı ekonomik göstergeleri incelemekle işe başlayacağız. Çeşitli makro değişkenler için alınan sinyaller ve ölçümler ekonominin ne kadar iyi işlediği hakkında bilgi verir. Bir ülkede politikalara yön verenler ya da politika yapanlar problemlerin varlığını tam olarak bilemezlerse, ekonominin daha iyi performans göstermesine neden olacak davranışlarda da bulunamazlar. Ekonomik göstergeler otoritelere bu bilgileri sağlar. Bu bölümde ele alacağımız göstergeler, işsizlik oranı, fiyat indeksleri ve birçok ekonomistin ekonominin performansını ölçmede en önemli ölçü olduğuna inandığı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) incelenecektir.

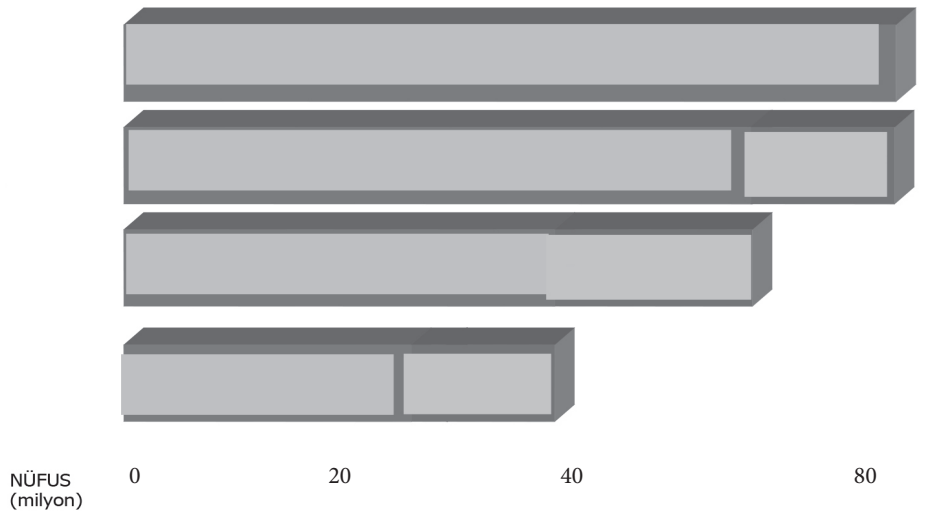
EKONOMİNİN İŞ YARATMA KAPASİTESİ: İŞSİZLİK VE İŞSİZLİĞİN ÖLÇÜLMESİ

Ekonomik performansın bir yönü, ekonominin üretken kaynaklarını ne kadar iyi kullandığıdır. İstihdam, üretim faktörlerinin –emek, toprak ve sermaye– fiili olarak üretim sürecinde kullanılmasıdır. Bu istihdamın geniş anlamda tanımıdır. Mevcut kaynakların üretime katılmayan kısmı eksik istihdam veya işsizlik olarak ifade edilir. Üretim faktörlerinin tam olarak istihdam edilmesi halinde bir ekonominin üretebileceği mal ve hizmetlerin miktarına ***potansiyel hasıla***, ***doğal hasıla*** ya da ***tam istihdam hasılası*** denilir. Fiili hasıla düzeyi potansiyel hasılanın altında ise ekonomide üretim açığı oluşur.

İstihdamın dar anlamda tanımı yalnızca emek faktörünü içerir. Bu bağlamda istihdam, emek faktörünün ekonomik faaliyetlere katılması olarak ele alınır. İşsizlik ise emek faktörünün fiili olarak üretime katılmamasıdır. İstihdamın emek faktörüne bağlı olarak tanımlanması, emeğin istihdam edilmesi halinde diğer üretim faktörlerinin de istihdam edilmiş olacağı şeklinde zımni bir varsayıma dayanır. ***Eksik istihdam***, potansiyel hasıla ile fiili olarak üretilen hasıla arasındaki fark olarak tanımlanır ki; biz bunu üretim açığı olarak adlandırmıştık. İstihdam ve işsizlik kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için işgücü kavramının açıklanması gerekmektedir.

Ekonomik anlamda işgücü ya da emek ülke nüfusuna dayanmaktadır. ***İşgücü***, çalışma kabiliyeti ve isteğine sahip nüfustur ve aktif (etkin, faal) nüfus ile aynı anlamdadır. ***Aktif nüfus***, ülke nüfusundan çalışma çağı dışındaki nüfus (0-15 yaş arasında ve 65 yaş üstünde olanlar) ile çalışma çağındaki nüfus içerisinde olup da çalışma istek ve kabiliyetinde olmayanların (ev hanımları, öğrenciler, emekliler, mahpuslar, sakatlar, mülk geliri ile geçinenler, askerler, çalışmak istemeyenler…) düşülmesi ile elde edilir. Aynı zamanda sivil işgücü olarak da isimlendirilen aktif nüfus da kendi içerisinde çalışanlar (fiilen istihdam edilenler) ve işsizler olarak iki gruba ayrılmaktadır.

ŞEKİL 11.1 Ülke Nüfusu ve İşgücü Arasındaki İlişki.

İstihdam açısından emek, çalıştırılan insan sayısı veya işgücü saati cinsinden ölçülür. Ancak istihdamın hangi birimler ile tanımlandığı tartıştığımız sorunları etkilemez.

İşsizlik, çalışma gücünde ve arzusunda olan, cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olup da iş bulamayan işgücünün varlığıdır. Bu tanımdaki bazı unsurların açıklanması

gerekmektedir. Öncelikle bir kişinin işsiz sayılabilmesi için çalışma gücünün olması gerekir. Yani işsizlik daha önce tanımladığımız aktif nüfus için söz konusudur. Ayrıca bir kişi çalışma arzusu taşımalıdır. İkinci olarak piyasa da oluşan cari ücretten çalışmak arzusu sergilemeli, mevcut ücret düzeyinde iş bulursa çalışmaya hazır olmalıdır. Bu şartlar altındaki işsizlik gayri iradi olarak karşılaşılan bir durumdur. ***İşsizlik oranı*** ise yukarıdaki tanıma göre iş bulamayan işgücünün toplam işgücüne oranıdır.

$$\text{İşsizlik Oranı} = \frac{\text{İşsizlik Sayısı}}{\text{Sivil İşgücü}} \times 100$$

TABLO 11.1 Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler: 2019-2023.

	2019	2020	2021	2022	2023
İşgücü (000)	32.549	30.873	32.716	34.334	34.896
İstihdam Edilen (000)	28.080	26.812	28.797	30.752	31.632
İşgücüne Dahil Olmayanlar (000)	28.920	31.706	30.989	30.345	30.528
İşgücüne Katılım Oranı (%)	53,0	49,3	51,4	53,1	53,3
İşsiz (000)	4.469	4.061	3.919	3.582	3.264
İşsizlik Oranı (%)	13,7	13,2	12,0	10,4	9,4
İstihdam Oranı (%)	45,7	42,8	45,2	47,5	48,3

Kaynak: TÜİK

Tablo 11.1'de Türkiye'de işgücü piyasasının durum gösterilmiştir. Tabloya göre, işgücü 2019 yılında 32.549 kişi iken, 2023 yılında işgücü artarak 34.896 kişi olmuştur. Çalışma yaşı nüfusu içinde olup da çalışmak istemeyenleri ifade eden işgücüne dahil olmayanların nüfusu ise; 2019 yılında 28.920 kişi iken, 2023 yılında 30.528 kişiye yükselmiştir. 2019 yılında işsizlerin sayısı 4.469 iken 2023 yılında 3.264'e düşmüştür. Bu bağlamda 2019 yılında %13,7 olan işsizlik oranı 2023 yılında %9,4'e düşmüştür.

İstihdam oranı, istihdam edilen nüfusun kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa olan oranını gösterir. Örneğin Türkiye'de 2023 yılında istihdam oranı yaklaşık %46'dır. Bu toplam işgücünün %46'sının çalışıyor olması anlamına gelir. Bu mantıkla istihdam oranını, işsizlik oranının tersi olarak ifade edebiliriz.

İstihdamla ilgili bir başka önemli tanım da işgücüne katılım oranıdır. ***İşgücüne katılım oranı***; istihdam edilenler ile işsizlerin toplamının çalışma yaşı nüfusu içindeki yüzde payıdır. Bu tanıma göre;

$$\text{İşgücüne Katılım Oranı} = \frac{\text{İşgücü}}{\text{Çalışma Yaşı Nüfusu}} x\ 100$$

Kısaca, çalışma çağındaki her 100 kişi içinde, fiilen işgücünde olan kişi sayısını gösteren işgücüne katılım oranını etkileyen önemli unsurlardan biri ücrettir. Ücret arttıkça kişiler işgücü piyasasında daha çok yer almak isteyecektir. Örneğin bir kadın

doğumun ardından, eğer ücretler düşükse, çocuğunu yetiştirmenin çalışma hayatında yer almaktan daha iyi olduğuna kanaat getirebilmekte ve işgücü piyasasından çekilmektedir. Bu işgücüne dahil olmayan nüfusun artması anlamına gelecektir. Oysa yüksek ücretlerin varolması durumunda katlanılan fırsat maliyetinin yüksek olduğuna inanan anne tekrar işgücü içerisinde kendini tanımlayabilecektir. Bir başka önemli unsur ise ekonominin içinde bulunduğu durumdur. Özellikle durgunluk dönemlerinde, işsizliğin artması nedeniyle işgücüne katılım oranı düşüktür. Ekonominin genişleme dönemlerinde ise daha önce iş aramayanlar da iş aradığından katılım oranı yükselecektir. Böylece ekonominin genişleme dönemlerinde işsizlikte azalma 2004 yılında Türkiye ekonomisinde olduğu gibi hemen gözlenemez.

Bunların dışında işgücü katılım oranını etkileyen başka unsurlar da vardır. Bunları; ilave işgücü, gücenmiş işgücü, kadınların çalışmasına yönelik sosyal tutum, kadınların iş imkanları, eğitim düzeyi, artan beklentiler ve yaşam standartları olarak belirtebiliriz.

İşsizlik Türleri

Resmi verilerde sivil işgücünün sivil istihdamdan fazla olması durumunda işsizlik sorunu ile karşılaşılır. İşsizlerin sayısı işgücüne oranlanarak işsizlik oranına ulaşılır. Genelde yüksek işsizlik oranı zayıf bir ekonominin işareti olarak algılanır. Ancak yüksek işsizlik oranı ya da düşük istihdam oranı kavramlarının ne anlama geldiğinin tam olarak öğrenilmesi, işsizliğe ilişkin gerçekçi oranların hangi düzeylerde olduğunu bilmemize olanak sağlar ve ekonominin performansının sağlıklı bir değerlendirmesini yapmamıza yardımcı olur. Öte yandan üç temel kaçınılması mümkün olmayan türdeki işsizliği, (friksiyonel, yapısal ve devresel) bilmemiz gerekir ki, değerlendirmeleri sağlıklı yapabilelim.

Friksiyonel İşsizlik

İşgücü piyasasındaki olağan hareketlilikten dolayı ortaya çıkan, uzun süreli olmayan işsizliğe friksiyonel işsizlik denir. Ekonomide açık işler olmasına karşın, herhangi bir işte çalışamayan daima bazı insanlar olacaktır. Çünkü onlar ya işlerini değiştiriyorlar ya da ilk kez iş için araştırma yapıyorlardır. Ekonomistler bunu emek piyasasındaki ayarlamanın zaman gecikmesi ve de anlaşmazlık içerdiğini tanımlamak için friksiyonel (arızi) işsizlik olarak adlandırırlar.

Friksiyonel işsizlik durumunda bazı kişiler iş ararken, bazı firmalarda işgücü arayışı içindedirler. İşsiz kalanlar; bir okulu yeni bitirip işgücü piyasasına yeni atılanlar, ilk işlerinde genellikle memnun kalmayıp başka iş arayanlar, meslek ve şehir değiştirenlerdir. Bu kişiler, onları tatmin edecek en iyi işi buluncaya kadar işsiz kalmayı tercih ederler. Bu açıdan bakıldığında belirli bir miktar friksiyonel işsizlik kaçınılmazdır, hatta arzu edilebilirdir. Bu işsizlik türü bazı işverenlerin en yetenekli işçileri

aradığı ve işgörenlerin de en iyi işi aradıklarının işaretidir. İş piyasasında hiçbir taraf ilk defasında anlaşma yapmak istemeyebilir. Bu ekonomi için de iyidir, çünkü doğru işe doğru adam bulunması olasılığını arttırır. Dolayısıyla işgörenler ve işverenler için birbirlerini bulmaları zaman alır, işte bu zaman içerisinde iş arayanlar ülkenin işsizlik oranına ilave edilir.

Yapısal İşsizlik

Ekonomide oluşan yapısal değişikliklerin yol açtığı, bazı becerilerin terk edildiği ya da teknolojik değişme ve uluslararası rekabetteki değişmelere bağlı olarak emek talebi yapısındaki değişmeler sonucu ortaya çıkan işsizliktir. Ekonomiler hızlı bir değişim içerisindedir. Bir yandan yeni ürünler piyasaya girerken, diğer yandan bazılarının üretimi son bulmaktadır. Bu firmaların sürekli olarak yeni üretim yöntemleri geliştirdiğinin bir göstergesidir. Bu tür değişikliklerin emek talebi üzerine çok derin etkileri olmaktadır. 5-10 yıl önce aranılan beceri bugün için hemen hemen hiç aranmamaktadır. Örneğin bilgisayar alanındaki gelişmeler daktilo gibi bazı üretim alanlarını sona erdirmiştir. Birçok endüstride robot kullanımının yaygınlaşması kalifiye olmayan kişilere olan talebin azalmasına yol açmıştır. Hatta bir takım firmalarda işlerin doğası değişmektedir, bu işler daha fazla eğitim, yetenek ve programlanabilir makinelerle çalışmayı gerektirmektedir.

Yapısal işsizlik ile friksiyonel işsizlik arasında farkı görebilmek için şu örnekleri inceleyelim; Kipa'da kasiyer olarak çalışırken işini kaybeden bir kişi, birkaç hafta içinde Migros'da ya da başka bir alışveriş merkezinde işe girerse, bu iki iş arasında geçen dönemdeki işsizlik friksiyonel işsizliktir. Buna karşın işini kaybeden bir daktilo tamircisi, belli bir süre eğitim sürecinden sonra bir sigorta şirketinde işe girmişse, (muhtemelen sigortacılık eğitimi en az altı ay sürmüştür) bu süre içerisindeki işsizlik yapısal işsizliktir.

Yapısal işsizlik friksiyonel işsizliğe kıyasla daha uzun sürelidir. Yapısal işsizlik durumunda işgörenlerin iş bulabilmeleri için kesin bir değişiklik yapmaları gerekir. Ya yeni beceriler kazanmalıdırlar veya ülkenin başka bir yerine göç etmelidirler. Hatta bazen her ikisi de yapılmalıdır. Bu tür değişiklikler kısa bir sürede olamayacağından, ekonomistler yapısal işsizliği uzun dönemli ciddi bir sorun olarak ifade ederler.

Devresel İşsizlik

Devresel işsizlik, ekonomide belirli dönemler itibariyle ortaya çıkan işsizliktir. Mevsimlik ve konjonktürel işsizlik olarak iki türü vardır. ***Mevsimlik işsizlik***, ekonomik faaliyetlerin yılın belirli dönemlerinde yoğunluklarını kaybetmelerine bağlı olarak ortaya çıkar. Örneğin tarım ve inşaat sektörlerinde çalışanlar, kış mevsiminde genelde işsiz kalırlar. Yine turizm sezonu dışında işsizlik artma eğilimi gösterir. Bu tür işsizlik

daha ziyade az gelişmiş ülkeler açısından önem arz eder. Gelişmiş ülkeler mevsimlik işsizlik sorununu büyük ölçüde çözmüşlerdir. Çünkü bunlar kış ve yaz turizmini birlikte geliştirmişlerdir, tarımda makineleşmeyi ön plana çıkararak çalışan sayısını büyük oranda azaltmışlardır, inşaat tekniklerini geliştirerek kış mevsiminde de çalışmayı olanaklı kılmışlardır.

Konjonktürel işsizlik, ekonomik dalgalanmaların daralma ve durgunluk dönemlerinde toplam talepteki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkan işsizliktir. Toplam talepte bir daralma olduğunda, (Örneğin tüketiciler daha az harcayıp daha fazla tasarruf etmek istediklerinde, yatırımcılar için belirsizlikler arttığında toplam talepte daralma görülür.) firmalar önceden satabildiklerinden daha az ürün satabileceklerinden, genelde üretimlerini azaltmak zorunda kalırlar. Bunun sonucunda bir kısım çalışanlar işsiz kalır ve işsizlik oranı yükselir. Ekonominin genişleme safhalarında ise bu tür işsizlik azalır. İnsanlar işsiz kaldıklarında, ekonomi bu insanların üreteceği üründen mahrum kalır. Tabi ki, insanlarda kazanacakları gelirlerini kaybeder. Bir çok ekonomist, hükümet politikalarını kullanarak mal ve hizmetlere olan toplam talebi ayarlamakla bu tür işsizliğin azaltılabileceğinin mümkün olduğunu savunurlar. Bu politikalar ileride para ve maliye politikaları başlıkları altında incelenecektir.

Tam İstihdam ve Doğal İşsizlik Oranı

Ekonomide reel GSYİH'nın potansiyel GSYİH'ya eşit olduğu, daralma ya da genişleme aşamalarının görülmediği normal zamanlarda var olan işsizlik doğal işsizlik oranıdır. Ekonomide belirli bir miktar friksiyonel ve yapısal işsizlik kaçınılmaz olduğu için ekonomistler sıfır işsizliği ulaşılamaz bir hedef olarak düşünürler. İşsizliğin ne kadarının yapısal ve ne kadarının friksiyonel türde olduğunun bilinmesi çok güç olmasına rağmen bu ikisinin toplamına eşit olan doğal işsizlik oranının %5 dolaylarında olduğu ekonomistler arasında kabul görmektedir. Bu nedenle birçok ekonomist %5 dolayında bir işsizlik oranını tam istihdam olarak kabul etmektedir. Bir başka ifadeyle, ekonomide normal zamanlarda ulaşılabilecek minimum işsizlik seviyesinin %5 olması yaygın biçimde tam istihdam düzeyi olarak kabul görmektedir.

İşsizliğin Maliyeti

Temel makroekonomik sorunların ilk sırasını işgal eden işsizliğin ekonomide yarattığı önemli maliyetler vardır. Bunlar;

- ✔ *Doğrudan ürün ve gelir kaybı.* Emeğin istihdam edilememesi durumunda elde edilecek üretimden ve bu faktörün kazancından ekonomi mahrum kalacaktır.
- ✔ *İnsan sermayesi kaybı.* Bir işte çalışmaya sadece bir gelir kaynağı olarak bakmak yeterli değildir. Bireyler, kişisel varlıklarının anlamlılığını ya da değerli oldukla-

rının bir göstergesi olarak da bir işte çalışma isteğindedirler. Yine kişinin eğitimle elde ettiği becerilerini kullanmaması, işsiz kalması insan sermayesinin etkin kullanılamamasına yol açmaktadır. Bu durum insanları gücendirerek, mutsuz olmalarına ve dolayısıyla kendilerine güvenlerinin azalmasına neden olmaktadır.

✔ *Suçlardaki hızlı artış.* Ulusal ekonomilerdeki işsizlik suç eğilimini arttırmakta ve hem toplumsal hem de ekonomik açıdan büyük zararlara yol açmaktadır.

İşsizlik Oranlarını Yorumlarken Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar

Tam istihdamın sıfır işsizlik olmadığını bilmek, işsizlik ile ilgili istatistikleri nasıl anlayacağımızı öğrenmede önemli bir adımdır. İkinci adım toplumumuzdaki çeşitli grupların nasıl etkilendiğini görebilmek için işsizlik oranına ayrıntılı bakmayı öğrenmektir. Hepimiz işsizlik oranı hakkında konuşuruz, gerçekte işsizlik oranı bir ülkenin emek gücünün farklı alt grupları arasında önemli derecede değişiklikler göstermektedir. Örneğin bayanlarda işsizlik oranı genelde erkeklere kıyasla daha yüksektir. Gençlerdeki işsizlik oranı orta yaşlılara göre daha fazladır… vb.

Bu yüzden işsizlikle savaşmada belirlenecek politikalar için işsizlik istatistiklerine bağlı kalındığında işsizliği daha net görebilmek için yaş grupları, cinsiyet, meslek grupları gibi bir takım sınıflandırmalara göre incelemek yararlı olacaktır.

İşsizlik oranını izlemek ekonominin güçlü mü, yoksa zayıf bir şekilde mi geliştiğini anlamamıza yardımcı olur. Ancak işsizlik oranındaki aydan aya değişiklikler pek anlamlı olmayabilir. Aslında bazen ekonominin durumu hakkında yanlış sinyal de verebilir.

Bu noktayı biraz daha açalım; varsayalım ki, TÜİK işsizlik oranında çok küçük azalma olduğunu açıkladığında ekonomi derin bir durgunluğun ortasındadır. Yani; ekonomi, ekonomik faaliyetlerin düşük olduğu ve nispeten yüksek işsizliğin bulunduğu bir dönem içerisindedir. Bu düşüş ekonominin güçlü bir şekilde büyüdüğünün göstergesi olarak mı anlaşılmalıdır? Tabi ki değil. Ekonomi belli bir süredir durgunluğun içinde bulunuyorsa, bazı işsizler iş aramaktan bıkacaklar ve iş aramayı durduracaklardır. Böylece bu bıktırılan işçiler aktif bir şekilde iş aramayacaklarından işsiz olarak da sayılmayacaklardır. Bu ise işsizlik oranının daha iyi olduğunu gösterecektir. Buna ekonomide ***histeri etkisi*** denir. Ancak bu gerçekte ekonominin ilerlediğinin değil, emek piyasası koşullarının daha da kötüleştiğinin bir göstergesidir.

Tabi ki biz kolayca öteki yöne de yanlış bir şekilde yönlendirilebiliriz. Varsayalım ki, ekonomi durgunluktan çıkmaya başlamış ve işsizlik oranı düşmüştür. Aniden aylık gözlemlerin birisinde artış olmuştur. Bu ekonominin durgunluğa doğru yöneldiği anlamına mı gelecektir? Bu soruya "olabilir" şeklinde bir yanıt verilebilir. Ancak daha uygun bir yorumlama ile ekonomin iyiye gidişi iş arayanların sayısını yükselttiği için işsizlik oranını yükseltiyor da olabilir. Burada ekonominin kötü olması nedeniyle de-

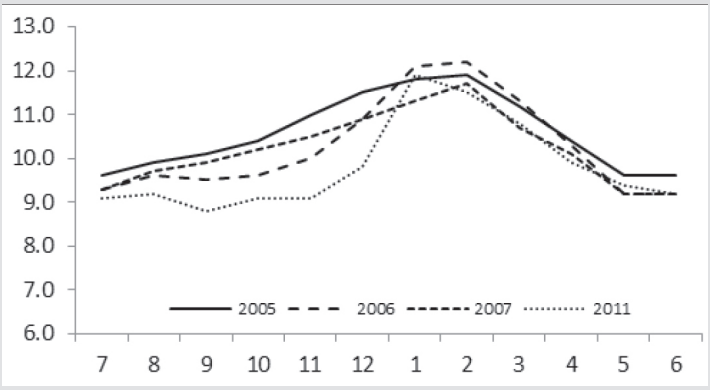
ğil, iyi olması yüzünden işsizlik oranı yükselmiştir. İnsanlarda iş bulma ümitleri arttığı için yeniden aktif olarak iş arama çabası içine girmişlerdir.

İşsizlik oranındaki değişmeler ekonominin gücü hakkında yanlış yönlendirecek sinyallerde gönderebilir. Bu nedenle bu göstergeler ihtiyatla yorumlanmalıdır. Hatta işsizlik oranı doğru bir sinyal gönderse bile yine biz ekonominin performansını değerlendirirken dikkatli olmak zorundayız. Çünkü işsizlik oranı ekonominin performansının sadece bir yönüne, yani büyüyen işgücü için iş olanakları sağlayabilme yeteneğine bakar. Diğer boyutlar da aynı şekilde önemlidir. Bu yüzden ekonominin performansını değerlendirirken birkaç farklı ekonomik göstergeyi inceleyip, tüm boyutlarıyla değerlendirme yapmak daha sağlıklı olur.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Aşağıdaki grafikte ülkemizde 2005-2011 dönemi için aylık bazda işsizlik oranının seyrini görebilirsiniz. Ancak grafikte bazı olguları daha net görebilmeniz açısından grafiği oluştururken bazı değişiklikler yaptık. Öncelikle 2008, 2009 ve 2010 yıllarını dışarıda bıraktık. Zira global piyasalarda yaşanan kriz nedeniyle incelediğimiz veride bazı değişik eğilimler söz konusuydu. Öte yandan eğilimi daha net görebilmeniz için yılları Ocak ayından değil de Temmuz ayından başlattık. Dikkat ederseniz işsizlik oranı kapsama alınan tüm yıllarda Ekim aylarında hızla yükselmeye başlamakta Şubat ayında tepeye ulaştıktan sonra Mart ayından itibaren düşmeye başlamaktadır. Bu seyrin nedeni ne olabilir? Bu tür bir sürekli dalgalanmanın veriyi değerlendirmede yaratacağı güçlükler nasıl aşılabilir?

ENFLASYON

Ekonominin performansını değerlendirmede önemli bir boyut da enflasyondan ve deflasyondan korunmadaki başarı ya da başarısızlıktır. Peki enflasyon ve deflasyon nedir, nasıl ölçülür ve niçin bunlardan korunmak gerekir? En yaygın tanımıyla enflasyon; fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlardır. Fiyatlar genel düzeyi ya da kısaca ***fiyat düzeyi***; ekonomideki tüm fiyatların ağırlıklı ortalamasıdır. Enflasyon kavramından tüm fiyatların yükseleceği anlamı çıkarılmamalıdır, ancak fiyatların çoğu yükselirken daha az bir kısmı aşağı düşebilir. Enflasyon oranı işte bu fiyat düzeyinde belirli bir dönemde ortaya çıkan yüzde artıştır. Enflasyon kavramının karşıtı **deflasyon** ise fiyat genel düzeyindeki sürekli azalışlar olarak tanımlanır. Enflasyon ve deflasyon arasındaki sınır bölgede ise her ülkede arzu ettiği fiyat istikrarı yer alır. Yani fiyatlar genel düzeyinde iniş ve çıkışların yaşanmadığı, arzu edilen bir durum için ***fiyat istikrarı*** tanımlaması kullanılır.

Toplumumuzdaki tüm birimler (firma yöneticileri, tüketiciler, bankerler, sendikacılar, hükümetler) fiyatlar genel düzeyindeki değişmelerle yoğun bir şekilde ilgilenirler. Çünkü fiyat düzeyindeki değişiklikler sonucu, ortaya çıkan zararların tazmin edilmesi için her birim çaba harcar. Örneğin işletme sahipleri müşterilerine uygulayacağı fiyatlardan, sendikacılar işçilerin ücret anlaşmalarında kayıplarını tazmin etmeye yönelirler. Aynı şekilde tüketici olarak hepimizin enflasyonla ilgili kaygıları vardır. Çünkü enflasyon ortamında paramızın daha önceden alabildiği miktarda alım gücü olmayacaktır. Yani giyim, gıda, kültürel kısaca her şey için daha fazla para ödememiz gerekecektir. Yine hükümetler enflasyona ve deflasyona karşı politikaların ne zaman gerekeceğini bilmek için fiyat düzeyini izlemek durumundadırlar. İşte fiyat düzeyindeki değişmeleri izleyebilmek için ekonomistler fiyat endeksleri kullanırlar. Bu endeksler kullanılarak enflasyon oranları ölçülür ve nominal bir büyüklük, reel büyüklüğe dönüştürülür.

Bir Fiyat Endeksinin Oluşturulması

Ekonomideki tüm fiyatların ortalamasını yansıtan fiyat düzeyi bir endeksle ölçülür. Bunun için otoriteler (ülkemizde TÜİK) belli sayıda mal ve hizmete ait fiyatlar ve miktarlar hakkında verileri toplarlar. Fiyatlar belli bir zaman diliminde farklı oranlarda değişiklik gösterir. Ancak otoriteler tek bir istatistiki bilgi yayınlayarak, fiyatların ne kadar değiştiğine ilişkin ortalama bir ölçü verirler.

Burada sadece iki mal için örnek geliştireceğiz. Bu mallar X ve Y malları ol sun, bu iki mal için TÜFE'nin nasıl oluşturulduğuna bakacağız. Başlangıç yılında tüketiciler X_0 ve Y_0 birim kadar her bir maldan satın almışlar ve bu mallara ilişkin fiyatlarda P_x^0 ve P_x^0 dır. Temel aldığımız ya da baz yılı dediğimiz bu yıldaki sepet için harcamamızı hesaplarsak;

$$Y_0 = P_x^0.x_0 + P_y^0.y^0 \quad \text{olacaktır.}$$

Bir sonraki yılda aynı miktarlardaki mallar için harcama toplamına bakarsak, aynı sepeti satın almak için gerekli gelir düzeyi:

$$Y_1 = P^1_x.x_0 + P^1_y.y_0 \qquad \text{olacaktır.}$$

Dikkat edilirse baz yılı miktarları aynı kalırken sadece fiyatlardaki değişmeler dikkate alınmıştır.

Enflasyon oranını hesaplamak için baz yılının sepetinde yer alan malları satın almak için ne kadarlık paraya ya da gelire ihtiyacımızın olduğunu bulmalıyız. Bunun için iki gelir düzeyini birbirine oranlarsak fiyatların ortalama ne oranda arttığını hesaplamış oluruz.

$$\frac{Y_1}{Y_0} = \frac{P^1_x.x_0 + P^1_y.y_0}{P^0_x.x_0 + P^0_y.y_0} \Rightarrow \frac{Y_1}{Y_0} = \frac{P^1_x.x_0 + P^1_y.y_0}{Y_0}$$

Şeklinde yazıp eşitliğin sağındaki ilk terimi P^0_x ile çarpıp böldüğümüzde ve ikinci terimi P^0_y ile çarpıp böldüğümüzde matematiksel bir düzenleme ile aşağıdaki biçime dönüştürelim.

$$\frac{Y_1}{Y_0} = \frac{P^1_x}{P^0_x}.\left(\frac{P^0_x.x_0}{Y_0}\right) + \frac{P^1_y}{P^0_y}.\left(\frac{P^0_y.y_0}{Y_0}\right)$$

Bu eşitlikte ilk parentez içindeki terim baz alınan yıldaki x malına harcanan payı ya da bütçedeki x malı ağırlığını göstermektedir. Bu terimi θ_x ile gösterelim. Benzer şekilde ikinci parentez içi terimi θ_y ile ifade edip temel yıldaki **y** malına harcanan pay olarak gösterirsek;

$$\frac{Y_1}{Y_0} = \frac{P^1_x}{P^0_x}\theta_x + \frac{P^1_y}{P^0_y}\theta_y \quad \text{elde ederiz.}$$

Bu bize her bir mal için ağırlıklandırılmış ortalama fiyat düzeyi artışı hesaplamasına ilişkin genel çerçeveyi verecektir.

Sık Kullanılan Fiyat Endeksleri

Gerçek hayatta ekonomide basit örneğimizde olduğu gibi yalnızca iki tür mal ve hizmet üretilmez. Bir ülkede her yıl binlerce çeşit mal ve hizmet üretilmektedir. Bu durum, fiyat düzeyindeki değişmeleri izlemek üzere oluşturulan farklı fiyat endekslerinin ortaya çıkmasına yol açar. Her bir endeks farklı mal sepetlerini içermekte ve bu nedenle farklı enflasyon oranları ortaya çıkmaktadır. Hesaplanan farklı fiyat endekslerine örnek olarak tüketici fiyatları endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi (ÜFE), çiftçinin eline geçenler fiyat endeksi, ithalat ve ihracat fiyat endeksleri, ücretliler geçinme endeksi gibi her biri fiyatlardaki değişmenin ayrı bir yönünü ön plana çıkaran

endekslerin varlığından bahsedebiliriz. Uygulamada en sık kullanılan üç fiyat endeksi: TÜFE, ÜFE ve GSYİH Zımni Deflatörüdür. Bu endeksleri kullanarak, nominal değerini bildiğimiz bir değişkenin reel değerini hesaplarız. Nominal değerin aynı yılın endeks değerine bölünerek yapılan işlere ***indirgeme*** ya da ***deflate etme*** denir. Yine her bir endekse göre ortalama fiyat düzeyindeki artış oranı ya da enflasyon oranı hesaplanır. Örneğin endeksin değeri 100' den 108'e yükselmişse enflasyon oranı % 8 olarak hesaplanır.

GSYİH Zımni Deflatörü

GSYİH zımni deflatörü, bir dönemin nominal GSYİH'sının reel GSYİH'sına oranıdır ve baz alınan yıl ile ölçümü yapılan yıl arasındaki fiyat değişiminin bir ölçüsüdür. GSYİH deflatörü, ekonomide üretilen tüm malları ve hizmetleri içeren, oldukça geniş kapsamlı bir fiyat endeksidir.

$$Deflatör = \frac{\text{Normal GSYİH}}{\text{Reel GSYİH}}$$

Deflatörün belli bir t yılındaki değerini, aşağıda verdiğimiz nominal ve reel GSYİH'ya ilişkin formülleri kullanarak şu formülle buluruz:

$$GSYİH\ Deflatörü_{(t\ yılı)} = \frac{\sum_{i=1}^{n} P_{it} x Q_{it}}{\sum_{i=1}^{n} P_{ib} x Q_{it}} x100$$

Örneğin, bir ekonomide yalnızca köfte ve ekmek üretiliyor ve reel GSYİH'nın hesaplanmasında 2003 yılı baz alınıyorsa, 2020 yılı deflatörünü şöyle hesaplayabiliriz:

$$GSYİH\ Deflatörü_{(2020)} = \frac{(P_{ekmek}^{2020} x\, Q_{ekmek}^{2020}) + (P_{köfte}^{2020} x\, Q_{köfte}^{2020})}{(P_{ekmek}^{2003} x\, Q_{ekmek}^{2020}) + (P_{köfte}^{2003} x\, Q_{köfte}^{2020})} x\, 100$$

Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE)

TÜFE, şehirlerde yaşayan tüketicilerin, sabit bir mal ve hizmetler sepetini satın alma maliyetindeki değişmeleri ölçer. Bu nedenle tipik bir hanehalkının yaşam maliyetinin göstergesi olarak değerlendirilir. TÜFE'de ağırlıklandırma daha önce geliştirdiğimiz endeks gibi yapılır. Sepete dahil edilen mal ve hizmetlere baz alınan yılda hanehalklarının bütçeleri içindeki payına göre ağırlık verilir ve baz yıl değiştirilmedikçe bu değerler değişmez. Hane bütçelerine ilişkin bilgiler, TÜİK tarafından Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketleri yoluyla elde edilmektedir.

Tüketicilerin kullandığı mal ve hizmetlere ilişkin fiyatlar genel düzeyindeki değişimi gösteren TÜFE için 2023 yılı itibariyle önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler; TÜFE sepeti değiştirilirken, bazı malların ağırlık yapılarında da değişikliğe gidilmiştir. Örneğin kadın taytı (penye) sepete ilave olurken, kakaolu toz içecek, pomuklu kumaş, çocuk gömliği plastik mutfak eşyaları, hastane yatak ücreti ve diğer

kültürel faaliyetler sepetten çıkarılmıştır. Her yıl aralık ayı itibariyle TÜFE sepeti güncellenerek aylık bazda fiyat değişmleri bu sepete göre hesaplanır.

Yine endekse ilişkin hesaplama yöntemi de değiştirilmiştir. Daha önce kullanılan aritmetik ortalama yerine geometrik ortalama tercih edilmiştir. Birçok AB ülkesinde de kullanılan geometrik ortalama yöntemine göre:

- ✔ Daima aritmetik ortalamadan daha düşük değer oluşacaktır.
- ✔ Geometrik ortalama, aritmetik ortalama gibi aşırı değerlerden çok etkilenmez.
- ✔ Fiyat farklılaştırmasının ve ikame işleminin yoğun olduğu mal ve hizmetlerde anlamlı sonuçlar üretir. Çünkü endeks hesaplarında anormal nisbi değişmeler gösteren değerlerin varlığı halinde, hem bütün değerleri kapsayan hem de nisbeten istikrarlı bir ortalama hesaplayabilmek için geometrik ortalama tercih edilmektedir.

Yine endeks sepetinin kapsamı ve ağırlık yapısı her yıl hane halkı bütçe anketi sonuçları kullanılarak Aralık ayında güncellenmektedir. Endeks rakamları zincirleme Laspeyres formülasyonu çerçevesinde hesaplanmaktadır. Böylece sabit bir baz yıl yerine her yıl bir önceki yılı baz alarak hesaplama yapılacaktır.

Yukarıda GSYİH deflatörü için kullandığımız örneğe göre TÜFE'yi şu formülle elde ederiz:

$$TÜFE_{(2022\ yılı)} = \frac{(P^{2022}_{ekmek}\ x\ Q^{2021}_{ekmek}) + (P^{2022}_{köfte}\ x\ Q^{2021}_{köfte})}{(P^{2021}_{ekmek}\ x\ Q^{2021}_{ekmek}) + (P^{2021}_{köfte}\ x\ Q^{2021}_{köfte})}\ x\ 100$$

Her iki endeks de esasen belli bir mal sepetinin maliyetini ölçmekte ve bunu baz yıldaki maliyet ile karşılaştırmaktadır. Ancak ikisi arasında çeşitli farklar vardır. TÜFE ile GSYİH deflatörü arasındaki farkları üç noktada toplayabiliriz:

- ✔ Deflatör, TÜFE'ye göre daha geniş bir mal grubunun fiyatlarını ölçer. Deflatör ekonomide üretilen tüm nihai mal ve hizmetleri içerirken, TÜFE yalnızca tüketicilerce satın alınan bazı mal ve hizmetleri içerir.
- ✔ TÜFE ithal mallarını da içerirken, deflatörde yalnızca yurt içinde üretilen mallar ve hizmetleri içerir.
- ✔ TÜFE'nin ölçtüğü mal sepeti Hanehalkı Bütce Anketi sonuçlarına göre değiştirilirken, deflatör ekonomide üretilen malların bileşimindeki tüm değişmeyi yansıtır.

Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE)

ÜFE de TÜFE gibi belli bir mal sepetinin maliyetini ölçer. Burada ülke ekonomisinde üretimi yapılan ve yurt içi satışa konu olan ürünlerin genel fiyat düzeylerindeki değişim ölçülmektedir. ÜFE kapsamında, Türkiye genelinde devlet ve özel sektör ayırımı yapılmaksızın, dört sektörden 751 maddeye ilişkin fiyat hareketleri değerlendiril-

mektedir. Bu sektörler: i) en fazla ağırlığın verildiği (%72,07) imalat sanayii, ii) tarım (%20,65) iii) elektirik, gaz ve su (%5,77) ve iv) madencilik-taşocakcılığı (%1,51) dır. ÜFE de kullanılan fiyatlar üreticiden dağıtım kanallarına geçerken ölçülmektedir. Fiyatlara KDV gibi vergiler dahil edilmeyip sadece peşin üretici fiyatları dikkate alınmaktadır.

ÜFE diğer iki endeks için haberci gibidir. Zira ÜFE' deki artışlar TÜFE ve deflatördeki muhtemel bir artışı ima eder. Bu nedenle siyasiler ve ekonomistlerin önem verdiği endeks ÜFE'dir. Kamuoyunda üzerinde yorumların yapıldığı enflasyon oranları da ÜFE ile ölçülen oranlardır. Her üç endeksin gösterdiği oranlar az çok farklılıklar gösterebilir. Bunlardan biri doğru diğeri yanlıştır diyemeyiz. Siyasiler ÜFE'ye daha cok önem verirken, geçim derdindeki insanlar elbetteki TÜFE'ye önem vereceklerdir.

Enflasyonun Maliyetleri

Enflasyon da işsizlikte olduğu gibi doğrudan bir üretim kaybı söz konusu değildir. Ancak ekonomik sorunlar arasında bazen işsizlik bazen de enflasyon ilk sıralarda yer alır. Yani insanlar işsizlik gibi enflasyondan da korkmaktadırlar. Çünkü ellerindeki paraları enflasyona paralel olarak değer kaybetmekte, ücret ya da gelirleri enflasyona göre ayarlanmadığında satın alma güçlerini kaybettiklerinin farkındadırlar. Enflasyon sorununu ve maliyetlerini anlayabilmek için tahmin edilmeyen (beklenmeyen ya da öngörülmeyen) ve tahmin edilen (beklenen ya da öngörülen) enflasyon bağlamında açıklamaların sürdürülmesi daha yararlı olacaktır.

Beklenmeyen (Öngörülmeyen) Enflasyon ve Gelirin Yeniden Dağılımı

Enflasyonun bizi inciteceğine ya da zarar vereceğine genelde hepimiz inanırız. Ancak bu durum her zaman gerçekleşmez. Bazı zamanlarda fiyatlar artıyor ve bizim parasal gelirimizde artıyor, hatta bazen parasal gelirimizdeki artışın fiyatlardaki artıştan daha hızlı olduğunu düşünürsek, bu durumda her zaman zarar gördüğümüzü savunamayız. Burada yanlış anlaşılabilecek bir durumu açıklığa kavuşturabiliriz. Şöyle ki; sık duyduğumuz *"Enflasyon satın alma gücümüzü düşürür."* şeklinde bir ifade yerine "*Parasal gelirimizdeki ya da ücretimizdeki artış enflasyon oranından daha düşükse, satın alma gücümüz düşer.*" biçiminde bir ifade daha doğru olacaktır. Bu nedenle ekonomistler fiyatlar üzerine odaklaşmaktan ziyade reel gelir üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırırlar.

Reel gelir, gelirimizin satın alma gücüdür ya da gelirimizin satın alabileceği mal ve hizmet miktarıdır. Ekonomistler beklenmeyen enflasyonun aslında gelirin yeniden dağılım problemi olduğu üzerine tartışırlar. Çünkü beklenmeyen (öngörülmeyen) enflasyon reel geliri bazı insanlardan ötekilerine aktarmaktadır. Daha sonra incelenecegi gibi insanlar enflasyonu doğru tahmin edebildiklerinde bunun için gerekli ön-

lemleri almaya çalışırlar ve böylece gelirin yeniden dağılım etkisini azaltırlar.

Sabit Gelirliler ve Tasarrufta Bulunanlar. Enflasyondan en çok zarar görenler sabit geliri olan insanlardır. Çünkü onların gelirleri esnek değildir. Klasik örnek emekli maaşıyla geçinenler ya da biriktirmiş olduğu tasarrufla geçinmek zorun da olanlardır. Enflasyon belirli zamanlar için sabit getiri sağlayan nominal değerli varlıkların reel değerini düşürmektedir. Örneğin bir yıl vadeli tahvil almış birisi için fiyat düzeyinin bir yıl sonra ikiye katlanması durumunda, tahvilin anaparasını geri aldığında, bu paranın alım gücünün tahvili satın aldığı döneme göre yarı yarıya azaldığını görecektir. Bu şekilde beklenmedik bir enflasyonla alacaklılardan (tasarruf yapanlardan) borçlulara (tahvil ihraç edenlere) doğru bir servet transferi olacaktır.

Yine bir gün ev sahibi olmak için ya da yeni bir araba almak için tasarrufta bulunuyorsunuz, enflasyon canavarı tasarruf hesabınızın değerini azaltarak, amaçlarınıza ulaşmanızı güçleştirebilir. Örneğin tasarruf mevduatınıza yılda %10 oranında faiz geliri alıyorsunuz ve enflasyon oranı o yıl %15 olarak gerçekleşsin. Bu durumda tasarruflarınızın gücü %5 oranında azalmıştır. Eğer faizden bir de vergi ödüyorsanız, bu kaybınız daha da artacaktır.

Borç Verenler ve Borç Alanlar. Beklenmeyen enflasyon bankalar ve diğer ödünç verenlere de zarar verebilir. Çünkü borç alanlar, geri ödeme tarihinde ödünç aldıklarından daha az değerde ödemede bulunabilirler. Devlet en büyük borçlu olduğu için böyle bir enflasyondan kazançlı çıkar. Yine düşük faizle borçlanan ev sahipleri ve firmalar böyle bir durumdan kazançlı çıkarlar.

Borç verenler ve borç alanlar enflasyon oranını doğru tahmin edebilirlerse, bunun neden olacağı zararı etkisiz hale getirebilirler. Şayet taraflar enflasyon oranının yanlış tahmin etmişlerse, taraflardan biri kazanırken, diğer taraf kaybedecektir. Örneğin enflasyon oranı tahmin edilenden daha yüksek ise borç alanlar kazançlı çıkarken, borç verenler kaybederler. Eğer enflasyon oranı öngörülenden daha düşük olursa, bu kez borç verenler kazançlı çıkarlar, borç alanlar ise kaybeden taraf olurlar. ***İşçiler ve İşverenler.*** Genel olarak enflasyonun gelir transferini işverenler lehine çevireceği düşüncesi daha yaygındır. Beklenmeyen enflasyondan zarar görenler parasal gelirleri fiyatlar kadar yükselmeyenlerdir. Eğer enflasyon oranı %20 olduğunda, işveren size %10 zam vermişse reel geliriniz düşmüş olacaktır. Yani gelirinizle alabileceğiniz mal ve hizmetin gerçek miktarı, öncesine kıyasla %10 daha az olacaktır.

Bazen de güçlü sendikalarca temsil edilen işçiler enflasyon döneminde oldukça iyi korunabilir. Bu sendikalar daha çok hayat standardı ayarlaması çerçevesinde anlaşma yaparlar. Böylece enflasyondan korunabilecek ücret ayarlamaları otomatikman sağlanmış olur. Diğer işçilerde genelde arz-talep mekanizması işleyişi ön planda olmakla birlikte taraflar kendi avantajlarını kollama çabası içinde olurlar. Belirli becerileri olan işçiler için talep arza kıyasla daha fazla olduğunda bu işçiler genelde enflasyonun etkisini dengelemenin de ötesinde ücret artışı elde edebilirler. Becerisi düşük olanlar ve

emek arz fazlalığının bulunduğu alanlarda genelde enflasyon oranını dengeleyecek ücret artışı elde etmek oldukça güçtür.

Beklenen (Öngörülen) Enflasyonun Maliyetleri

Enflasyon öngörülemediğinde yeniden dağılım etkisi oluşur. Enflasyon tahmin edilebildiğine göre yeniden dağılım etkisinde azalma görülecektir. Çünkü bireyler ve firmalar enflasyondan kendilerini korumak için çeşitli davranışlarda bulunacaklardır.

Hayat pahalılığını ayarlama girişimlerimiz, kendimizi enflasyondan koruma yöntemlerinden biridir. Bunun dışında başka araçlar da kullanılır. Örneğin bankaların kredi kullananlar için hazırladığı ve mevduat sahipleri için önerdiği TÜFE+%10 formülü kendilerini enflasyondan koruma yöntemidir. Eğer banka verdiği krediden %10 oranında bir kazanç istiyor ve enflasyon oranının da %15 olması bekleniyorsa, banka %25 faizle ödünç vermekle arzuladığı getiriyi elde edecektir. Eğer enflasyon oranı %15 düzeyinde gerçekleşirse ne banka ne de ödünç alan enflasyondan zarar görecektir. Ancak enflasyon her zaman doğru tahmin edilmeyebilir, taraflar hata yapabilirler. Bu nedenle enflasyon bazılarına yarar sağlarken bazıları için zararlı olur. Yine enflasyon beklenen olsa bile vergi yasaları nominal değerlere dayandığından, insanların reel gelirleri yükselmediği halde daha yüksek orandan vergilendirilmeleri sorunuyla karşı karşıya kalırlar.

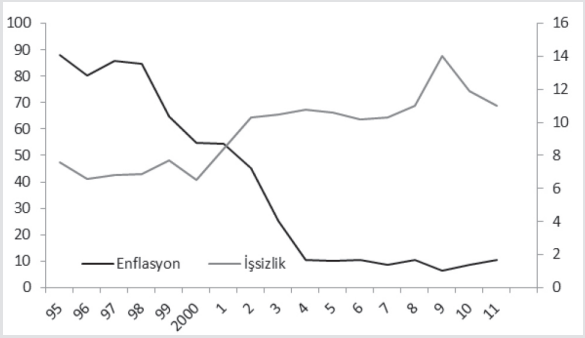
Enflasyonun sonuçları gelir dağılımı üzerindeki etkilerini çok aşar. Enflasyon beklenen olsa dahi bireylerin ve firmaların kendilerini enflasyonun etkilerinden korumak için girişimlerde bulunmaları kaynak israfıdır. Çünkü ekonomik birim emek zamanını ve enerjisini harcamaktadır. Örneğin birey en çok getiriyi hangi finansal kurumdan elde edebileceği konusunda araştırma yapacak; restoranlar sık sık menülerini, firmalar fiyat listelerini sürekli değiştirmek zorunda kalacaklardır. Tüm bunlar önemli bir işlem maliyeti ve zaman gerektirir.

Kaynakların israf edilmesine ilave olarak beklenen ya da beklenmeyen enflasyon etkinsizliğe yol açabilir. Çünkü enflasyon fiyat sistemi tarafından sağlanan bilgilerin değişmesine ya da çarpıtılmasına neden olur. Örneğin cep bilgisayarlarının fiyatının yükseldiğini varsayalım. Bu yüksek fiyat, ürüne talebin yüksek olduğunu mu, yoksa sadece fiyatlar genel düzeyindeki bir artışı mı yansıtır? Bilgisayar firmaları kararsız oldukları için yeni üretim kapasitesi için yatırım yapmada isteksiz davranabilirler. Bu nedenle enflasyon yatırım harcamalarını yavaşlatabilir ve ekonominin büyüme oranını azaltabilir. Kısaca hem beklenen hem de beklenmeyen enflasyon topluma maliyet yükler.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Türkiye'de yıllara göre enflasyon oranının ve işsizlik oranının seyrini gösteren aşağıdaki grafiği dikkatlice inceleyiniz. Bu grafiğe göre 1995-2011 döneminde enflasyon ve işsizlik oranı arasında ne tür bir ilişki kurabiliyorsunuz? Bu ilişkinin nedeni sizce ne olabilir?

TOPLAM HASILA VE EKONOMİK PERFORMANS AÇISINDAN ÖNEMİ

Her ekonomik sistemin temel amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretiminde bulunmaktır. Bu nedenle birçok ekonomist ülke performansını değerlemede en önemli gösterge olarak GSYİH değişkenini ele alır. GSYİH, bir ekonomide belli bir zaman dilimi, genellikle bir yıl, içinde üretimi tamamlanmış nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değeridir. Başka bir ifadeyle, ekonominin yıllık üretiminin ya da çıktı düzeyinin bir ölçüsüdür. Bu başlık altında sadece GSYİH'nin tanımı, yorumlanması ve ekonominin performansını değerlendirmedeki önemi üzerinde durulacak, GSYİH'nin hesaplanması ile ilişkili diğer kavramlar bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Nominal ve Reel GSYİH

Ekonomik performansın en iyi ölçütü olan GSYİH belli bir ekonomide üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin parasal değeridir. GSYİH'nin hesaplanmasında ekonomideki üretici birimlerin üretimde ara malı olarak kullandığı mal ve hizmetler değil, tüketicilerin tüketim, yatırım ve ihracat amaçlı kullanımlarına hazır nihai mal ve hizmetlerdir. Tanımdan anlaşılacağı gibi GSYİH fiziksel çıktı birimden ziyade parasal birimle ölçülmektedir. Bu durum anlamlı istatistiki bilgi oluşturmayı olanaklı kılmaktadır. Bu yolla elma ve armutların toplanması mümkün olmaktadır. Süreç oldukça basittir. Her

bir mal ve hizmet üretimi satış fiyatı üzerinden değerlendirilir, bu değerler toplanarak GSYİH rakamına ulaşılır. Cari fiyatlar kullanılarak nihai mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin ölçülmesi ***Nominal GSYİH*** olarak isimlendirilir. Buna kısaca ***cari fiyatlarla GSYİH***'de denilmektedir. Reel GSYİH'nin ölçülmesinde ise baz alınan dönem fiyatları (temel alınan bir yılın fiyatları) kullanılarak, nihai mal ve hizmet çıktısının değeri hesaplanmaktadır. Reel GSYİH'nin bu özelliği nedeniyle alternatif ismi ***sabit fiyatlarla GSYİH***'dır.

Örneğin Tablo 11.2'de Türkiye için 2010-2023 yıllarına ait nominal GSYİH düzeyleri verilmiştir. Bu on dört yıl içerisinde GSYİH % 2150 artış göstermiştir. Yani GSYİH yaklaşık 23 kat daha fazla artmıştır.

Tablo 11.3'de Türkiye için 2010-2023 yıllarına ilişkin reel GSYİH düzeyleri verilmiştir. 2009 yılında %4,8 oranında küçülmenin ardından, 2010-2023 döneminde Türkiye ekonomik anlamda büyümeye devam etmiştir. 2023 yılında reel GSYİH 2.217.917 milyon TL'ye ulaşmıştır.

Reel GSYİH'de fiyat düzeyindeki değişmelerin etkileri elimine edilir. Sabit alınan bir yılın fiyatları ile her bir yılın üretim değerleri çarpılarak reel GSYİH değerine ulaşılır. Tablo 11.3'de Türkiye için 2009-2021 yıllarına ilişkin reel GSYİH düzeyleri verilmiştir. Dikkat edilirse, 2009 yılı fiyatları ile değerlendirildiğinde reel GSYİH'deki değişmelerin daha küçük olduğu görülmektedir. Hatta 2009 yılında bir önceki yılın üretim düzeyine göre bir azalma olmuştur. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle büyüme negatif olmuştur (%-4,8). Bununla birlikte 2010-2021 yıllarında Türkiye ekonomik anlamda büyümeye devam etmiştir. 2021 yılında reel GSYİH 2.009.486 milyon TL'ye ulaşmıştır.

TABLO 11.2 Nominal GSYİH ve Artış Oranı: 2010-2023

YILLAR	Nominal GSYİH (Milyon TL)	GSYİH'deki Artış Oranı (%)
2010	1.167.664	**16,0**
2011	1.404.928	**20,3**
2012	1.581.479	**12,6**
2013	1.823.427	**15,3**
2014	2.054.898	**12,7**
2015	2.350.941	**14,4**
2016	2.626.560	**11,7**
2017	3.133.704	**20,0**
2018	3.761.166	**19,9**
2019	4.317.810	**14,8**
2020	5.048.568	**16,9**
2021	7.256.142	**43,7**
2022	15.011.776	**106,9**
2023	26.276.307	**75,0**

Kaynak : TÜİK

TABLO 11.3 Reel GSYİH ve Artış Oranı: 2010-2023.

YILLAR	Reel GSYİH (Milyon TL)*	GSYİH'deki Artış Oranı (%)
2010	1.091.181	**8,4**
2011	1.213.394	**11,2**
2012	1.271.497	**4,8**
2013	1.379.394	**8,5**
2014	1.447.532	**4,9**
2015	1.535.607	**6,1**
2016	1.586.637	**3,3**
2017	1.705.666	**7,5**
2018	1.757.061	**3,0**
2019	1.771.443	**0,8**
2020	1.804.389	**1,9**
2021	2.010.800	**11,4**
2022	2.122.067	**5,5**
2023	2.217.917	**4,5**

Kaynak: TÜİK, *(2009 fiyatlarıyla)

Yukarıdaki örneğimizde reel GSYİH düzeylerini karşılaştırmak için 2009 ve 2021 arası yıllardaki fiziki üretimleri 2009 yılı fiyatları ile çarparak elde edebiliriz. Ancak aynı büyüklüğü elde etmek için GSYİH deflatörüde kullanılır. Kısaca her yılın nomi-

nal GSYİH değeri deflatörün o yılki değerine bölünerek reel GSYİH elde edilir. Böylece fiziksel çıktıdaki değişmeler gözlenerek ekonominin performansı üzerine sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir.

$$\text{Reel GSYİH}_{2017} = \frac{\text{Nominal GSYİH}_{2017}}{\text{GSYİH Deflatörü}_{2017}}$$

Reel GSYİH'de Artış: Büyüme Oranı

Reel GSYİH'deki dönemler itibarı ile (3 aylık, yıllık gibi) değişme, büyüme oranı olarak tanımlanır ve genelde yüzde değişmeler ile açıklanır.

Bir değişkenin herhangi iki dönem arasındaki değişme oranı, bu değişkenin iki dönemdeki değerleri arasındaki farkın, başlangıç dönemindeki değerine bölünmesi ile hesaplanır. Örneğin başlangıç dönemindeki reel GSYİH değerini Y_0 ile gösterelim, bir sonraki GSYİH değerine de Y_1 diyelim, bu iki dönem arasında reel GSYİH'deki yüzde değişme ya da büyüme oranı (g) şöyle hesaplanır.

$$g = \frac{Y_1 - Y_0}{Y_0} \; x\,100$$

Bu oran dönemler arasında ülkenin üretim gücü hakkında bize bilgi sunar. Tablo 11.3 2009-2021 yılları arasında Türkiye ekonomisinde GSYİH'daki artış oranlarını göstermektedir.

Yıllar itibarıyla reel GSYİH genelde artış eğilimi gösterir ve bu eğilim reel GSYİH trendi olarak adlandırılır. Reel GSYİH trendindeki yukarı doğru gelişmeler, hayat standardındaki artışın bir ifadesidir. Reel GSYİH'deki artış üretim faktörlerindeki artıştan teknolojik ilerlemelerden ve eğitimden kaynaklanır. Ancak trend her zaman artış şeklinde oluşmayabilir. Reel GSYİH'de aşağıya doğru bir gidiş işsizlik, üretim kaybı ve refah düzeyinde bir azalma anlamına gelir.

Reel GSYİH'nin trend çevresinde gösterdiği dalgalanmaları izlenerek ekonominin performansı üzerine yorum yapılabilir. Örneğin reel GSYİH'nin hızlı büyümesi durumunda ekonomide kârlar artacak, üretim faktörleri sahipleri daha fazla gelir elde edecekler ve tüketim harcamaları artacaktır. Bu pozitif yönlü gelişmeler ile eğitim ve sağlık hizmetleri kaliteleri de artacak, ulaşım için daha geniş yollar yapılacak, daha rahat olacağımız mekanlar inşa edilebilecektir. Ancak reel GSYİH'deki artış ne kadar hızlı olursa tükenebilir doğal kaynaklarda hızla tüketilecek, bir takım çevresel ve atmosferik kirlilik boyutları ön plana çıkacaktır. Bu sorunların giderilmesi bir takım harcamaları gündeme getirecektir.

Reel GSYİH Neleri Ölçmez?

Ekonominin performansını değerlendirmede reel GSYİH bile ihtiyatla yorumlanmalıdır. GSYİH'nin ölçemediği bazı durumları dikkate aldığımızda, ekonominin üretim düzeyi sağlıklı olarak belirlenemeyecek ve toplumun refahı üzerine doğru değerlendirilmeler yapılamayacaktır. Reel GSYİH'nin ölçemediği bazı şeyleri kısaca açıklarsak;

Piyasalara Yansımayan Üretim. GSYİH sadece satılmak amacıyla yapılan üretimi ölçer. Kendimiz için yaptığımız, evde yapıp da satmayı düşünmediğimiz üretim GSYİH dışında kalır. (Örneğin ev işleri, evde tıraş olmak, ütü yapmak, tamirat işlerini yapmak) Yine GSYİH takas işlemini dışarıda bırakır. Yani kişi bir malı bir başkasıyla mal ya da hizmet karşılığında değiştirdiğinde, bu işlem GSYİH dışında kalır. Örneğin değirmene buğdayını un yapmak için götüren çiftçi, un yapımı karşılığında buğdayın %10'u kadar bir miktarı değirmenciye verirse, bu hizmet GSYİH'ye dahil edilmez. Kayıt dışı ekonomi, yeraltı ekonomisi hesaplamalarında yine önemli bir sorun olarak yer almaktadır.

Nüfustaki Değişmeler. GSYİH ile ilgili istatistiklere bakarken belirli bir dönemde veri olan bu üretimi (çıktıyı) paylaşacak olan nüfusun büyüklüğünü dikkate almazsak yanıltıcı değerlendirmeler yaparız. 340 milyar TL GSYİH'ye sahip 10 milyon nüfuslu bir ekonomi ile 70 milyon nüfusa sahip bir ekonomi birbirlerinden tamamen farklıdırlar. Bu durum 500 TL aylık ile geçinen tek bir kişi ile aynı miktarda aylık ile geçinen yedi kişilik bir aile arasındaki farka benzetilebilir. Ekonomistler bu sorunun çözümü için kişi başına GSYİH değerlerini kullanırlar. Yani belli bir yıla ait GSYİH değeri aynı yıldaki nüfus miktarına bölünerek kişi başına düşen GSYİH değeri hesaplanır. Şayet ekonomide nüfus artışına rağmen kişi başına düşen GSYİH değeri artıyorsa, o ülke için toplumda hayat standardının yükseldiğini ve ekonominin performansının olumlu geliştiğini söyleyebiliriz.

Ülkelerin ekonomik refah açısından amaçları kişi başına düşen hasılanın sürekli arttırılmasıdır. Ancak burada bizi hatalı sonuçlara götürecek nominal değerleri değil reel değerleri esas almak gerekir. Örneğin ülkemizde 2020 yılı nominal GSYİH'si 83,6 milyonluk nüfusa bölündüğünde yaklaşık kişi başına gelir 60,389 bin TL'dir. 2021 yılı nominal GSYİH'si 2021 yılı nüfusuna (84,6 milyon) bölündüğünde bu rakam yaklaşık 85,77 bin TL'dir. Kişi başına GSYİH'deki artış %4,2 dolayında gerçekleşmiştir. Bunu toplumun refahında artış olmuştur şeklinde yorumlamak son derecede yanlış olur. Çünkü 2021 yılında tüketici fiyatlarındaki %36'lık artışı dikkate alınmamıştır. Bunun için ya 2021 için 2020 yılı fiyatlarına indirgememiz gerekir ya da her iki yılı baz (temel) alınan yıl değerleri ile hesaplamamız gerekir. İndirgeme yönteminde 2021 yılı kişi başına GSYİH rakamını 1,36 (1 + enflasyon oranı) sayısına böleriz. Bu durumda 2021 yılında kişi başına gelir 2,671 bin TL olarak çıkmaktadır. Bu sonuca göre gerçekte 2021 yılında insanların yaşam standartları %4,4 bir artış olmuştur. Yine dikkat edilirse gelir dağılımı hiç dikkate alınmadan sadece ortalama olarak kişi başına hasıla değerleri üzerine yorum yapılmaktadır.

Ekonomik refahın uluslararası düzeyde karşılaştırılmasında da kişi başına GSYİH ölçütü esas alınır. Bunun için uygulamada genelde Amerikan Dolarına dönüştürülmüş haliyle kişi başına GSYİH değerleri kullanılarak kıyaslama yapılır. Örneğin Türkiye'nin 2003 yılı kişi başına GSYİH değeri 2003 yılı ortalama dolar kuruna bölünerek, bu yıla ilişkin kişi başına dolar cinsinden GSYİH değerine ulaşılır. Aynı işlem kıyaslama yapmak istediğimiz ülkeye de uygulanarak çıkan sonuçlar karşılaştırılır. Diyelim ki, Japonya içinde aynı işlemi yaptık, sonuçları karşılaştırdık kişi başına GSYİH değeri Türkiye'nin 8 katı çıktı, (Türkiye'deki GSYİH 3000 $ iken Japonya'da bu rakam 24.000 $) buradan ortalama bir Japon vatandaşının ortalama bir Türk vatandaşına göre sekiz kat daha müreffeh bir yaşam düzeyine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak şu sorunu gündeme getirmeliyiz. "acaba her iki ülkede bir doların satın alma gücü aynı mıdır?" eğer aynıysa bu karşılaştırma anlamlı olur. Oysa gerçekte böyle değildir. Örneğin Türkiye'de yenilebilecek standart bir yemeğe 5 dolar Japonya'da 20 dolar ödeniyorsa, bu durumda 8 kat fark oluşmayacaktır. Çünkü her iki ülkede tek tüketim malı bu standart yemek olsaydı, ortalama bir Japon 1200 defa yemek yiyebilecekken bir Türk vatandaşı 600 kez bu yemeği yiyebilecekti ve Japonya'daki kişi bir Türk'ün 2 katı kadar bu maldan daha fazla tüketecekti. İşte satın alma gücü dikkate alınarak kıyaslama daha farklı bir bakış açısı getirmektedir. Burada ***satın alma gücü paritesi***ne (PPP) göre kişi başına GSYİH değerleri hesaplanarak uluslararası kıyaslama ve performans değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Boş Zaman. GSYİH boş zamandaki artışı ölçmez, ancak boş zamandaki bir artışın bizim refahımız üzerinde etkisi vardır. Hatta reel GSYİH artmamış olsa bile eğer biz aynı sabit reel GSYİH'yi daha kısa bir zaman diliminde üretebiliyorsak, çoğumuz refahımızın arttığı konusunda hemfikir olacaktır. Örneğin eskiden cumartesi günleri saat 13'e kadar yarım gün tüm memurlar çalışmak zorundaydılar. Oysa günümüzde cumartesi günleri memurlar için tatil yapılmıştır. Bu durum aslında hayat standardında bir iyileşmeyi ifade etmekle birlikte GSYİH içersinde ölçülemez.

Dışsallıklar. Üretilen tüm mal ve hizmetleri izlemek ve GSYİH değerini hesaplamak için oldukça geliştirilmiş bir muhasebe sistemi kullanılır. Ancak üretim sürecinde dışsallıklarla karşılaşılması durumunda bunları GSYİH'ye ilave edecek ya da çıkaracak herhangi bir yöntem henüz oluşturulmamıştır. Örneğin ulusal üretim artarken çevre kirliliği de artabilir. Çevre kirliliğinin maliyeti üretim değerinden indirilemez.

Yine malların kalitesindeki gelişmelerin de doğru olarak hesaba katılması güçtür. Örneğin bilgisayarların zamanla fiyatı çok düşük olduğu halde kalitesi çok yükselmiştir. Bu türden sorunlar, başta pek çok elektrikli ve elektronik araçlar olmak üzere hemen her mal için söz konusudur.

Bu bağlamda asıl önemli olan bu türden faaliyetlerin ekonomi içindeki nispi değeridir. Eğer bunların nispi önemi yıldan yıla fazlaca değişmiyorsa, milli gelir hesapları, bütün eksikliklerine rağmen özellikle zaman boyunca toplumun üretim gücünün ve maddi refahının ne yönde geliştiğini göstermesi açısından faydalıdır.

İşte üretim sürecinde ortaya çıkan negatif dışsallıklar (hava ve su kirliliği gibi) dikkate alınarak, boş zamanın değeri dikkate alınarak, devletin ekonomideki büyüklüğü dikkate alınarak, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü dikkate alınarak ülkenin performansını değerlendirmek, refah düzeyindeki gelişmeler üzerine yorum yapmak daha anlamlı olacaktır. Böylece bir çok eksikliğe rağmen özellikle zaman boyunca toplumun üretim gücünün maddi ne yönde geliştiğini görmesi açısından yararlı olacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Yandaki tabloda verilen Türkiye'de 1968 ve 2011 yıllarına ait sektörel bazdaki GSMH değerlerini inceleyerek Türk ekonomisinde gözlenen yapısal değişim hakkında yorum yapabilir misiniz? (Tablodaki değerler 1987 fiyatları ile milyar TL olarak ifade edilmektedir)

Sektörler	1968	2011
Tarım	10,4	17,1
Sanayi	5,4	45,3
Hizmetler	15,8	91,9
GSMH	**31,6**	**154,3**

NE ÖĞRENDİK?

1. Çalışma gücünde ve arzusunda olan ve cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olup da iş bulamayan işgücünün varlığı aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Çalışma yaşı nüfusu
b. İstihdam
c. İşsizlik
d. Toplam işgücü
e. İşgücüne katılma oranı

2. Üretim faktörlerinin tam olarak istihdam edilmesi halinde bir ekonominin üretebileceği mal ve hizmetlerin miktarı aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Tam istihdam hasılası
b. Eksik istihdam
c. Aktif nüfus
d. İşsizlik
e. İşsizlik oranı

3. Aşağıdakilerden hangisi gayri iradi işsizliğin oluşma koşullarından biri değildir?

a. Çalışma gücünün olması
b. Çalışma arzusunun olması
c. Piyasadaki cari ücreti kabul etmesi
d. Çalışmaya hazır olması
e. Piyasadaki cari ücreti kabul etmemesi

4. İşgücü piyasasındaki olağan hareketlilikten ortaya çıkan, uzun süreli olmayan işsizlik aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Yapısal işsizlik
b. Friksiyonel işsizlik
c. Devresel işsizlik
d. Konjonktürel işsizlik
e. Mevsimlik işsizlik

5. Ekonomik dalgalanmaların daralma ve durgunluk dönemlerinde toplam talepteki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Yapısal işsizlik
b. Friksiyonel işsizlik
c. Devresel işsizlik
d. Konjonktürel işsizlik
e. Mevsimlik işsizlik

6. İşsizliğin ekonomide yarattığı önemli maliyetler arasında aşağıdakilerden hangisi sayılamaz?

a. Doğrudan ürün kaybı
b. Doğrudan gelir kaybı
c. İnsan sermayesi kaybı
d. Suçlardaki hızlı artış
e. Gelir dağılımı eşitliği

7. Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Enflasyon
b. Deflasyon
c. Stagflasyon
d. Devalüasyon
e. Resesyon

8. Bir ekonomide üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin cari fiyatlarla parasal değerlerinin ölçülmesi aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. Sabit fiyatlarla GSYİH
b. Reel GSYİH
c. Nominal GSYİH
d. Milli Gelir
e. Harcanabilir Gelir

9. Reel GSYİH aşağıdakilerden hangisinin ölçülüp yorumlanmasına yardımcı olur?

a. Piyasalara yansımayan üretim
b. Ekonomik performansın belirlenmesi
c. Nüfustaki değişmeler
d. Boş zaman
e. Dışsallıklar

10. İstihdam edilenler ile işsizlerin toplamının çalışma yaşı nüfusu içindeki yüzde payı aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?

a. İşsizlik
b. İstihdam
c. İşgücü
d. İşgücüne katılma oranı
e. Eksik istihdam oranı

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

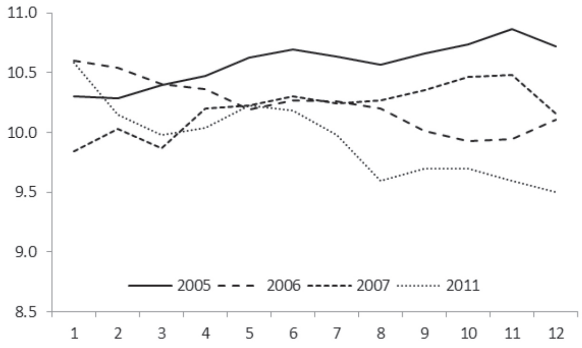
Türkiye'de bundan 40 yıl öncesinde bin lira vererek fotoğrafta görülen lüks eve sahip olabilirdiniz. Oysa Türk Lirasından altı adet sıfırın silindiği 2005 yılı öncesinde 1000 TL ile bırakın bir şey satın alabilmeyi

bu para dolaşımdan bile kalkmış idi. Özetle 2000'li yılların başında sözü edilen 1000 TL ile ancak bir adet ampul satın alabiliyordunuz. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının bir tek sebebi vardır: Enflasyon. Ülkedeki fiyatlar genel düzeyinin her yıl önemli ölçüde artması, bir diğer deyişle paranın satın alma gücünün her yıl büyük miktarda aşınması, birçoğumuza komik gelen bu durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim 1980 yılında 100 olan fiyatlar genel indeksi 2011 yılı sonu itibariyle yaklaşık 21.864.840 değerine ulaşmıştır. Sözü edilen 1980-2011 döneminde Türkiye'de yıllık ortalama enflasyon oranı %48 civarındadır. Yukarıdaki grafikte sözü edilen dönemde Türkiye'de enflasyon oranın yıllara göre seyri ve ortalama enflasyon oranı görülmektedir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Hemen tahmin edebileceğiniz gibi grafikde görülen dalgalanma eğilimi yoğun bir mevsimlik etkiye işaret etmektedir. Bir diğer deyişle, ülkemizde her yıl Ekim ayından başlayarak Mart ayına dek mevsimlik işsizliğin yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre ekonomideki genel koşullar değişmeden kalsa bile mevsimlik faktörler yılın belirli aylarında işsizlik oranını yukarıya doğru taşımakta, geri kalan aylarda ise aşağıya çekmektedir. Veriye bu haliyle bakıldığında, yılın son aylarında işsizliğin yükselmeye başladığı görülmekte ve bu durum işgücü piyasası koşullarında bir bozulmanın var olduğu izlenimi yaratmaktadır. Oysa biliyoruz ki sorun tamamen mevsimlik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu türden dalgalanmalar kısa süreli ve belirlenebilir özellik taşıdığı için bir dizi istatistik tekniğin uygulanması ile mevsimlik faktörlerin etkisini zaman arındırabilmek mümkündür. Hepimiz istatistik teknikleri uygulama konusunda uzman olmadığımız için nasıl bir yol izleyeceğiz sorusunu duyar gibiyiz. Bu konuda bize Devletin resmi istatistik örgütü olan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yardımcı oluyor ve işsizlik oranları yayınladığında "*mevsimlik etkilerden arındırılmış işgücü göstergeleri*" adı altında bu verileri yayınlamaktadır.

Yukarıdaki grafik, metin içerisinde çizdiğimiz grafiği aynı yöntemle fakat mevsimlik etkilerden arındırılmış verilerin kullanılması ile oluşturulmuştur. Görüldüğü gibi bu grafiği kullandığımızda az önce yaptığımız gibi hatalı değerlendirme yapma olasılığımız azalmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Grafiğe göre 1995-2011 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de enflasyon ve işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı net olarak görülmektedir. Bir diğer deyişle enflasyonun azaldığı dönemlerde işsizlik oranı artmakta, enflasyonun hızlandığı dönemlerde ise işsizlik oranı düşmektedir. Bu durum bize enflasyonla mücadelenin işsizlik cinsinden bir maliyeti olduğunu göstermektedir. Buna göre en azından kısa dönemde, işsizliği düşük tutabilmek için yüksek enflasyona, enflasyonu düşürebilmek için de yüksek bir işsizliğe katlanmak durumunda olduğumuz ortaya çıkmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Bu değerlendirmeyi yapabilmek için tabloda sunulan verileri yüzde dağılımlar şeklinde düzenlemek, soruyu daha net olarak cevaplandırmamıza olanak tanır. Buna göre 1968 yılında ülkedeki üretimin %33'ü tarım sektöründe, %17'si ise sanayi sektöründe gerçekleştirilmiştir. 2011 yılında ise tarım sektörünün GSMH'ya katkısı %11'e düşerken sanayi sektörünün katkısı %30'a yükselmiştir. Bu durum 1968'deki tarıma dayalı ekonomik yapının değişerek 2011 yılında sanayiye dayalı yapıya dönüştüğünü ifade etmektedir. Öte yandan hizmetler sektörünün payındaki artış da dikkat çekicidir. 1968 yılında GSMH'nın %50'si hizmetler sektöründe yaratılmışken bu oran 2011 yılında %60'a yükselmiştir. Yukarıda ortaya konulan ekonomik yapı değişikliği ekonomik kalkınma sürecinde yaşanan doğal bir gelişmedir. Kısaca 1968 yılında Türkiye bir tarım ülkesi profili çizerken, 2011 yılında bir sanayi ülkesi görünümü sergilemektedir.

NE ÖĞRENDİK?

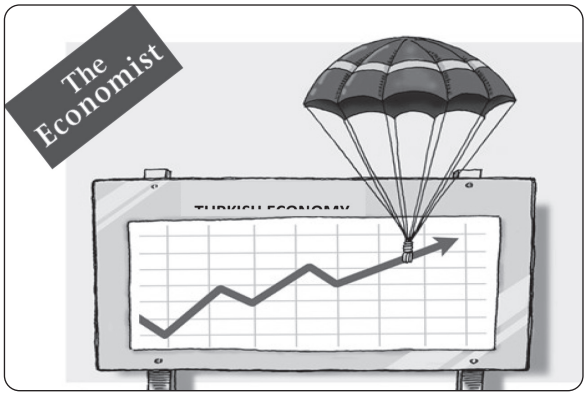
1.c	2.a	3.e	4.b	5.d	6.e	7.a	8.c	9.b	10.d

BÖLÜM 12

TEMEL MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER VE KAVRAMLAR

(Nasıl Ölçülür, Nasıl Yorumlanır?)

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Haftalık olarak yayınlanan bir dergiden alınan yandaki görsele ilişkin haber-yorumda, Türkiye ekonomisinde yaklaşık iki yıl süren ekonomik durgunluğun sona erdiği ve ekonomik canlanmanın başladığı vurgulanmakta ve Türkiye ekonomisinin G-20 ülkeleri içerisinde ikinci en hızlı büyüyen ülke durumuna geldiğine değinilmektedir. Yazara göre ekonomik büyümenin izlediği seyir göz önüne alındığında, gelecek aylar toplumsal refahın artacağı bir dönem olarak nitelenebilir. Ekonomik büyümenin hızlanması size ne anlam ifade ediyor? Ekonomi hakkında sadece tek bir göstergeyi kullanarak yazarın bu tür bir sonuca ulaşmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Türkiye ekonomisi için yapılan bu değerlendirmeyi esas aldığınızda siz de yazar gibi iyimser olabilir misiniz?

GİRİŞ

Bu bölümde ekonomik değişkenlere ilişkin kısa bir bilgi verildikten sonra, ekonominin incelenmesinde ve ekonomi politikalarının sonuçlarının değerlendirilmesinde sık karşılaşılan ekonomik değişkenler üzerinde yoğunlaşacağız. Bu amaçla ilk olarak ekonomik faaliyet hacminin ölçülmesine ilişkin olarak milli gelir ve ilgili tüm kavramlar açıklanacaktır. Daha sonra mali piyasaların ana göstergesi olarak faize ilişkin ve diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerde sık karşılaştığımız dövize ilişkin açıklamalar yapılacaktır. Son olarak da kamu açıklarının ölçülmesi üzerinde durulacaktır.

EKONOMİK DEĞİŞKENLER

Ekonomik değişkenler, ekonomik ilişkileri oluşturan unsurlar olup farklı biçimlerde sınıflandırılabilirler.

Stok değişken; bir zaman boyutundan bağımsız olarak ölçülen ve birikmiş bir değeri ifade eden değişkendir. Örneğin sermaye (K) stok değişkendir ve yatırımların toplamına (ΣI) eşittir. Diğer bir ifadeyle,

$$K = \Sigma I \text{ dır.}$$

Yine dış borç ya da iç borç stok değişken olup belli bir andaki durumu yansıtmaktadırlar. Örneğin Nisan 2019 tarihinde Türkiye'ninbrüt dış borç stoku 450 milyar dolardır. Dikkat ederseniz, bu büyüklük belli bir zaman boyutuna bağlı olmadan ölçülmüştür.

Akım değişken; bir zaman boyutuna bağlı olarak ölçülen değişkendir. Örneğin 2019 yılı GSYİH değeri, yatırım, tasarruf ve tüketim gibi değişkenler akım değişkenler olup belirli bir zaman boyutu için ölçülürler.

Oran değişken; iki değişkenin oranı biçiminde ifade edilen değişkenlerdir. Örneğin, bir önceki bölümde incelediğimiz işsizlik oranı, enflasyon oranı ekonomik ilişkilerin açıklanmasında önemli yeri olan oran değişkenlerdir. Yine tüketimin (C) gelire (Y) oranı biçiminde tanımlanan ortalama tüketim eğilimi (APC), tasarrufun (S) gelire (Y) oranı olarak tanımlanan ortalama tasarruf eğilimi (APS) ya da tüketimdeki değişimin (ΔC) gelirdeki (ΔY) değişmeye oranı biçiminde tanımlanan marjinal tüketim eğilimi (c) birer oran değişkendir.

İçsel (endojen) değişken; değeri model içerisinde belirlenen değişkendir. Örneğin tüketim fonksiyonu;

$$C = C_0 + cY$$

şeklinde yazılmış ise tüketim bir otonom kısım (C_0) ile gelire bağlı kısmın (cY) toplamı ile ölçebileceğimiz bir içsel değişkendir.

Dışsal (egzojen) değişken; değeri model dışında belirlenen ve içsel değişken değerine etki eden değişkenlerdir. Örneğin C_0 otonom tüketim olmakla birlikte içsel değişken olan tüketimi etkilemektedir. Yine hükümet tarafından belirlenen kamu harcamaları (G) dışsal değişkendir.

Değişkenler arasındaki ilişkiler ise aşağıdaki biçimlerde tanımlanabilir;

Özdeşlikler; değişkenlerin tüm değerleri için geçerli olan ilişkidir ya da tanım gereği birbirine denk olan ifadelerdir. Örneğin bir dönemin üretimi ya tüketilir ya da yatırımda kullanılır. Dolayısıyla tüketim ve yatırım o dönemin üretiminin içinde yer alan büyüklüklerdir. Bu durumda yazılacak olan özdeşlik aşağıdaki gibi olacaktır;

$$Y \equiv C + I$$

Eşitlikler; değişkenlerin ancak belli başlı değerleri için geçerli olan ilişkiler eşitlik olarak tanımlanır. Örneğin ekonominin dengesi hasılanın toplam talebe (AD) eşit olması durumunda sağlanabilir. Yani;

$$Y = AD$$

durumunda denge koşulu sağlanır.

Davranış ilişkileri; büyüklüğü karar birimlerinin davranışına bağlı olan değişkenlerle ilgili ilişkilerdir. Örneğin tüketim fonksiyonu hanehalklarının davranışlarına göre belirlenir.

$$C = C_0 + cY_d$$

biçimindeki tüketim fonksiyonu, otonom tüketim (C_0) ile harcanabilir (kullanılabilir) gelire (Y_d) bağlı kısmından oluşmaktadır.

Teknik ilişkiler; değişkenler arasında teknolojik zorunluluktan doğan ilişkilerdir. Örneğin üretim fonksiyonu

$$Y = f(K, L)$$

bir teknik ilişkiyi yansıtmaktadır.

Kurumsal ilişkiler; ekonomik kararlarda göz önüne alınmaları gerekli, devletçe yapılan çeşitli düzenlemeler kurumsal ilişkileri oluşturur. Örneğin vergiler, sübvansiyonlar …….vb. her türlü düzenlemelerdir.

Ekonominin işleyişi değişkenler arasındaki ilişkiler çerçevesinde analiz edilir. Bu analizlerde denge koşulu üzerinde durulur. Denge, bir sistemde farklı yönelişteki güçlerin eşitlik içerisinde olduğu ve değişkenlerin değişme eğilimi göstermediği durumdur. Örneğin arz talep dengesi ancak bu iki değişkenin birbirine eşit olması durumunda sağlanır. Denge kavramıyla ilgili bazı tanımlar ise şunlardır:

Kısa ve uzun dönem dengesi; modeldeki değişkenlerden en az bir tanesinin değişmediği dönem kısa dönem olarak tanımlanırken; tüm değişkenlerin değiştiği dönem uzun dönem olarak tanımlanmaktadır.

Statik, karşılaştırmalı statik ve dinamik analiz; yalnızca denge durumlarıy la ilgilenen analiz statiktir. Farklı denge durumları karşılaştırılarak yapılan analiz karşılaştırmalı statik analizdir. Zaman içindeki değişme durumu dikkate alınarak yapılan ise dinamik analizdir.

Genel ve kısmi denge analizi; genel denge analizinde ilgili bütün değişkenler ele alınmakta ve hepsinin karşılıklı etkileşimleri araştırılmaktadır. Oysa kısmi denge analizinde karşılıklı ilişkiler parçalara ayrılarak incelenmektedir. Yani kısmi denge analizinde, ele alınan ilişkiyi etkileyen değişkenlerin çokluğu karşısında en önemlileri seçilmekte, diğerleri sabit varsayılarak analiz dışı bırakılmaktadır.

EKONOMİK MODEL

Ekonomi bilimi ekonomik modeller kurarak ekonomik gerçeği anlamaya ve sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışır. Model kullanmaktan amaç, karmaşık olayların algılanabilir boyutlara indirgenmesidir. Bunun için izlenen yöntem şunlardır:

- ✔ Ele alınacak değişkenler arasındaki ilişkiler ile ilgili varsayımlar yapılır.
- ✔ Ekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini gösteren ekonomik modeller oluşturulur.
- ✔ Modelin ortaya koyduğu sonuçlar ile ilgili hipotezler oluşturulur.
- ✔ Hipotezler gerçek hayattaki gözlemlerle sınanarak ortaya konulan model kabul veya red edilir.

Şimdi temel makroekonomik değişkenlerin nasıl ölçülüp ve nasıl yorumlandığına geçebiliriz. Çünkü amacımız makroekonominin bazı temel değişkenlerinin tanımı ve ölçümleriyle ilgili sorunları tartışmak ve kullanılan kavramların içeriklerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

ÇEŞİTLİ MİLLİ HASILA VE GELİR KAVRAMLARI

Bu kısımda, makroekonomik açıdan bir ekonominin bütününü kapsayan kavramları incelemeye öncelik verilecektir. Bu amaçla öncelikle milli gelir konusu ilk olarak ele alınmaktadır. İlk olarak gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) kavramı detaylı olarak açıklanacak, daha sonra diğer milli gelir kavramları incelenecektir.

Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)

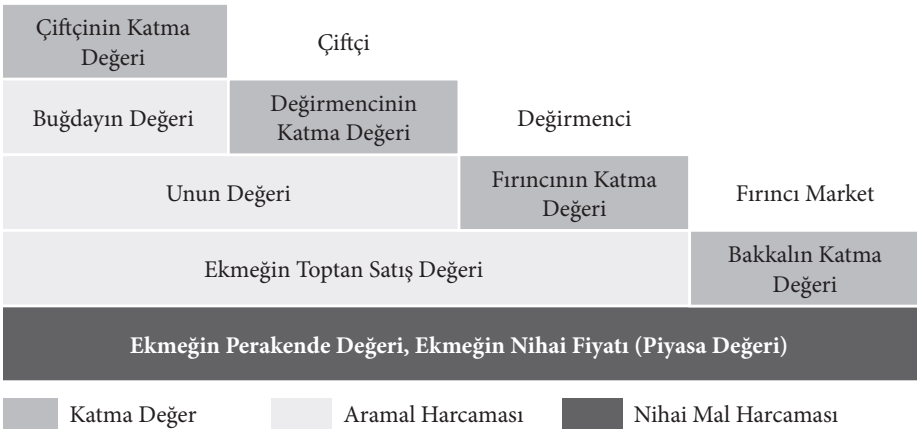
Temel makroekonomik değişkenlerin ilk sırasını, ekonomik performansın en iyi ölçütü olan GSYİH alır. GSYİH, bir dönemde bir ülke sınırları içerisinde üretim faktörleri kullanılarak üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla hesaplanmış değeri olarak tanımlanır. Bu tanımdaki bazı noktaların açıklığa kavuşturulması faydalı olacaktır.

Nihai Mallar, Aramal ve Katma Değer

GSYİH, belirli bir dönemde belirli bir ülke sınırları içinde üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin değeridir. Nihai mal ve hizmetler, ekonomideki üretici birimlerin üretimde aramalı olarak kullanmayacağı, tüketim, yatırım ve ihracat için kullanıma hazır mal ve hizmetlerdir. Nihai mal ve hizmetlerin özellikle belirtilmesi çift (mükerrer) saymadan kurtulmak içindir. Örneğin marketten aldığımız ekmeğin değerini hesaba katmakla değirmenciye satılan buğdayın, fırıncıya satılan unun, markete fırıncının sattığı ekmeğin değerini de hesaba katmış oluruz. Bu durum Şekil 12.1'de özetlenmektedir. Çiftçi ürünü yetiştirmekte, bu ürüne yaptığı eklenti için bir değer biçmekte

ve bu çiftçi için ürünün katma değeri olmaktadır. Çiftçi ürününü bu değeri dikkate alarak değirmenciye satacaktır. Aynı şekilde değirmencide buğdayı un haline dönüştürürken bir değer katmakta ve bunun için belirlediği katma değeri ilk buğdayın fiyatına ekleyerek fırıncıya satmaktadır. Fırıncı bir takım işlemlerle unu ekmek haline getirdiğinde, bir üretim yaptığından dolayı, bunu perakendeci olan markete satarken katma değerini ekleyecektir. Markette bunu nihai tüketiciye satarken yaptığı hizmet nedeniyle belirleyeceği katma değeri ekleyecektir. Ulaşılan fiyat, aslında katma değerler toplamından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle bir ürünün piyasa fiyatı onun katma değerleri toplamına eşittir. Bu nedenle nihai aşamadan önceki aşamalarda yapılan değişimler GSYİH içine dahil edilmez. Çünkü bunların tümünün parasal değeri nihai malın fiyatı içinde yer almaktadır.

ŞEKİL 12.1 Ekmeğin Nihai Mal Oluncaya Kadar Geçirdiği Aşamalar.

Bu noktada şu ayrıma dikkat edilmelidir. Söz gelimi "Domates nihai mal mıdır, yoksa aramalı mıdır?" sorusu hatalıdır. Çünkü kullanım yeri konusunda bilgi eksikliği vardır. Eğer domates salça üretiminde kullanılacaksa, bir girdi ve aramalıdır. Eğer sofralık olarak, doğrudan tüketiciye sunulacaksa, nihai maldır. O halde malın adından çok kullanım yeri nihai mal veya aramalı olup olmadığını belirlemektedir. Uygulamada, mükerrer hesaplamadan kurtulmak için katma değer kavramı kullanılır. ***Katma değer***, bir malın üretiminin her bir aşamasında o malın değerine yapılan ilavedir. Örneğin çiftçiye sattığı buğdayın değeriyle, değirmencinin fırıncıya sattığı unun değeri arasındaki fark değirmencinin ürettiği katma değerdir. Aynı şekilde üretimin her aşamasında yaratılan katma değerler toplamını alırsak, bunun malın nihai fiyatı olduğu görülür. Diğer bir ifadeyle bir mala ilişkin katma değerler toplamı aynı zamanda o malın piyasa fiyatına eşittir. Ekonomide üretilen bütün katma değerlerin toplanması suretiyle GSYİH'ye ulaşılabilir. Ancak bir ev hanımı, evinde ekmek yapıp

yemek üzere un satın almışsa, olayın esasen fırında yapılan ekmek üretiminden farkı olmamasına rağmen hesaplamada güçlüklere yol açmamak için evde tüketmek için yapılan üretim dikkate alınmaz ve un, burada bir aramalı olarak değil de nihai mal olarak kabul edilir.

Cari Dönem Üretimi

GSYİH yalnızca hesaplandığı dönemde üretilmiş mal ve hizmetleri içerir. Daha önceki dönemlerde üretilmiş malların yer aldığı değişimler GSYİH'yi arttırmaz. Örneğin yeni bir evin yapılması GSYİH'yi arttırırken, mevcut bir evin satışı GSYİH'yi etkilemez. Ancak emlak komisyoncusunun alıcı ve satıcıyı karşılaştırması, cari dönemde üretilmiş bir hizmet olup bunun değeri GSYİH'ye dahildir.

Piyasa Fiyatları

GSYİH, malların değerini piyasadaki alıcı fiyatlarıyla ölçer. Alıcının ödediği piyasa fiyatı ile satıcının eline geçen fiyat farklıdır. Piyasa fiyatından, dolaylı vergileri çıkarırsak, malın üretiminde kullanılan faktörlerin elde ettikleri geliri bulmuş oluruz.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Aşağıdaki tabloda Türkiye ekonomisinde 2009 fiyatlarıyla nominal ve reel GSMH değerleri milyon TL olarak yer almaktadır. Tabloyu dikkatlice inceledikten sonra, Türkiye'de 2022 yılında nominal ve reel GSMH artış oranlarını hesaplayarak, bu değerlerle GSMH deflatörü artış oranı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışınız.

Yıllar	Nominal GSMH	Reel GSMH	GSMH Deflatörü
2022	15.011.776	2.217.917	7.074
2023	26.276.307	2.122.067	11.847

Dairesel Akım Modeli ve GSYİH'nın Ölçülmesi

GSYİH'nın tanımını yaparken şu husus sanırız dikkatinizi çekmiştir. GSYİH para birimiyle ölçülmektedir. Bu durum anlamlı istatistiki bilgi oluşturmayı olanaklı kılmaktadır. GSYİH'nın ölçümü için üç yöntem kullanılır. Bunlar:

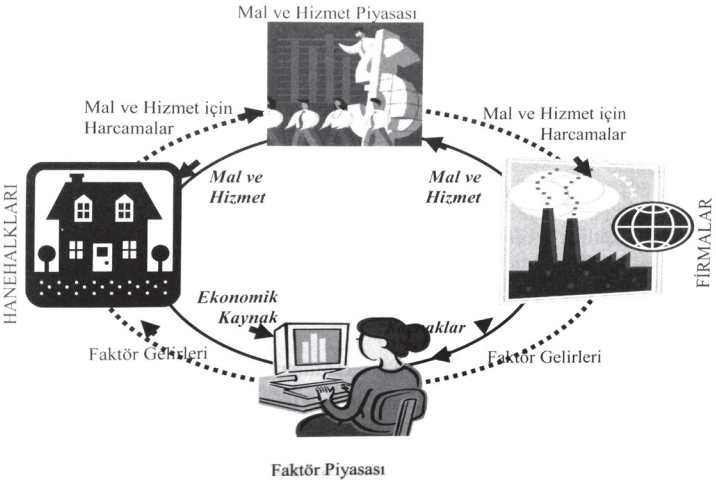
- ✔ Harcamalar yöntemi,
- ✔ Gelirler yöntemi,
- ✔ Üretim yöntemidir.

Yaklaşım farklı olmasına karşın, hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın, GSYİH için aynı büyüklüğe ulaşılmaktadır. Dairesel akım modeli çerçevesinde harcama ve ge-

lir yaklaşımları kullanılarak GSYİH ölçülür. ***Harcama yaklaşımı;*** tamamlanmış mal ve hizmetlerin satın alınmasında ne kadar para harcandığını ölçer. ***Gelir yaklaşımı,*** bu mal ve hizmetlerin üretilmesi sürecinde elde edilen geliri ölçer. Bir kişinin harcaması diğerinin geliri olduğundan her iki yaklaşımla aynı sonuca ulaşılması bir zorunluluktur. Yani parasal birim bazında gelir harcama eşitliği her koşulda sağlanmaktadır.

Harcama-gelir arasındaki eşitlik Şekil 12.2'deki dairesel akım modeli çerçevesinde gösterilmiştir. Burada kolaylık sağlamak amacıyla iki tür ekonomik birimin (hanehalkları ve firmalar) etkileşimleri yer almaktadır.

ŞEKİL 12.2 Hanehalkları ve Firmalar Arasındaki Dairesel Akım

Diyagramın üst kısmı mal ve hizmet piyasasıyla ilgilidir. Burada hanehalkları firmaların ürettiği mal ve hizmetleri satın almaktadır. Hanehalklarının bu mal ve hizmetler için yaptığı harcamalar ise firmaların gelirini oluşturmaktadır. Bu akım diyagramının alt kısmında ise faktör piyasası devreye girmektedir. Hanehalkları arz ettikleri ekonomik faktörler (emek, sermaye, toprak) karşılığında firmalardan gelir elde etmektedirler. Hanehalkları arz ettikleri emek faktörü karşılığında ücret, sermaye karşılığında faiz, toprak için kira ya da rant ve firma sahipliği için de kar şeklinde gelir elde ederler. Hanehalkları bu faktör gelirlerini kullanarak mal ve hizmetleri satın almaktadırlar. Dairesel akım modelinin doğası gereği tamamlanmış mal ve hizmetler için yapılan tüm harcamalar diğerleri tarafından gelir olarak elde edilmektedir, bu yüzden harcamalar gelire eşit olmak zorundadır.

Dairesel akım modelini biraz daha gerçek yaşama uyarlayacak şekilde genişletecek olursak, ekonomide harcama ve gelir etkileşimlerinin üç piyasada gerçekleştiğini görürüz. Bunlar:

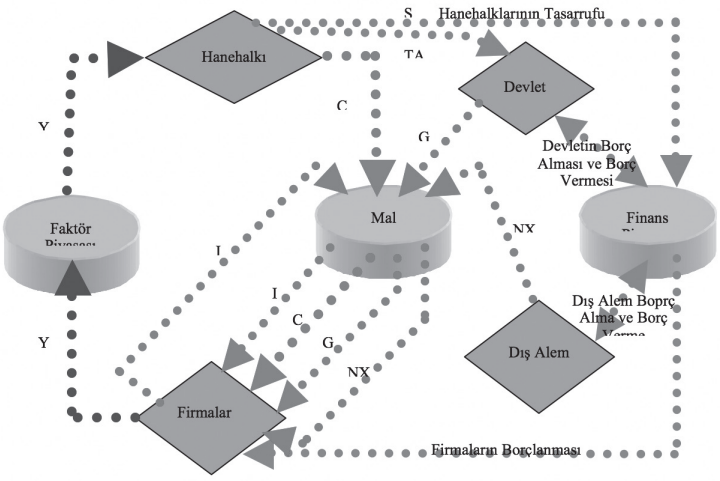
- ✔ Mal ve hizmet piyasaları,
- ✔ Faktör piyasaları,
- ✔ Finansal piyasalardır.

Bu piyasalarda rol oynayan ekonomik birimler ise dört grupta toplanır. Bunlar:

1. Hanehalkları;
   - ✔ Firmalara üretim faktörleri arz ederek, karşılığında gelir elde ederler.
   - ✔ Firmalardan tüketim malı satın alarak, harcama yapar.
   - ✔ Gelirinin bir kısmını tasarruf eder.
2. Firmalar;
   - ✔ Kiraladığı ya da satın aldığı üretim faktörleri karşılığında hanehalklarına ödeme yapar.
   - ✔ Diğer firmaların yatırım harcamalarından gelir elde eder.
   - ✔ Kendi stoklarını azaltabilirler.
   - ✔ Yatırımlarını finanse etmek için finansal piyasalardan ve hanehalklarından borçlanırlar.
3. Devlet;
   - ✔ Firmalardan satın aldığı mal ve hizmetler için harcama yapar.
   - ✔ Hanehalkı ve firmalara transfer ödemesinde bulunur ve onlardan vergi alır.
   - ✔ Geliri ve giderleri arasında fark oluşursa, bütçe imkanlarına göre borçlanır ya da borçlarını öder.
4. Dış alem;
   - ✔ Yurt içi firmalarca satılan mal ve hizmetlerden gelir elde edilir (İhracat).
   - ✔ Yabancı firmaların ürettiği mal ve hizmetler için harcama yapılır (İthalat).

Şekil 12.3.'te görüleceği gibi hanehalkları, firma, kamu ve dış alem arasındaki etkileşimler mal, faktör ve finansal piyasalarda gerçekleşir. Bu piyasalarda ayrıca harcama ve gelirin dairesel akımı tamamlanır. Hanehalkları bu dairesel akım içerisinde tüketim harcamalarında bulunur, yatırımcılar diğer firmalardan ve kendi mal stokunda değişiklik yaparak yatırım harcamalarında bulunur, hükümetler kamu harcamalarını gerçekleştirir. Dış alemle net ihracat durumuna göre harcamalar belirlenir. Sonuç olarak, toplam gelire eşit olan toplam harcamalar tüketim (C), yatırım harcamaları (I), kamu harcamaları (G), net ihracat (NX)'dan oluşur.

ŞEKİL 12.3 Dairesel Akım Modeli Harcama-Gelir Eşitliği.

Harcama Yöntemiyle GSYİH'nın Ölçülmesi

Şekil 12.3'deki dairesel akım modelinde görüleceği üzere, ekonomide mal ve hizmetler için harcama yapan sadece hanehalkları değildir. Devlet, firmalar ve yabancılar da harcama yaparlar. Bu gruplar tarafından yapılan harcamaları kısaca özetleyelim;

Tüketim Harcamaları (C): Tüketiciler tarafından mal ve hizmet alımına yönelik yapılan toplam harcama miktarıdır. GSYİH'nın en büyük kalemidir. Bu harcamalar dayanıklı tüketim mallarının (otomobil, buzdolabı, TV, fotoğraf makinesi… vb) alınmasını kapsadığı gibi yiyecek, giyecek, eğlence ve haberleşme gibi dayanıksız tüketim mal ve hizmetlerini de kapsar.

Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (Yatırım Harcamaları) (I): Burada hem özel sektörün hem de kamu sektörünün yatırım harcamaları yer alır. Yatırım harcamaları makine teçhizat ve inşaat olmak üzere iki ana grupta değerlendirilir. Bir başka anlatımla, yatırımlara gelir getiren aktifler üzerine yapılan her türlü harcama dahildir. Yeni fabrikalar ve makineler için firmalar tarafından yapılan harcamalar; yeni evler ve konutlardaki geliştirmeye yönelik hanehalklarının harcamaları; devletin inşaat, makine ve teçhizat için yaptığı harcamalar yatırım sınıflandırmasına girer.

Firmaların stoklarındaki değişmeler de brüt yatırım harcaması kapsamında değerlendirilir. Çünkü stoklar gelecekte gelir sağlayacak aktifi temsil etmektedir. Stok değişmeleri üretime konu olan hammadde ve malzeme, mamül ya da yarı mamülden oluşan stoklardaki dönem sonu ve dönem başı arasındaki farktır. Eğer fark artı ise yatırımlar artar, eksi ise yatırımlar azalır. Çünkü GSYİH cari üretimi ölçtüğünden, cari dönemde üretilen fakat satılmayan stoklar da GSYİH'ye dahil edilmektedir, ki bu yatırımdır.

Bir hususu biraz daha açıklığa kavuşturmakta yarar vardır. Bir kişinin tasarruflarını değerlendirmede sık sık duyduğumuz yatırım kelimesiyle burada açıklamaya çalıştığımız yatırım arasındaki farkı anlamamız gerekir. Bir harcamanın ekonomi açısından yatırım sayılabilmesi için ülkenin üretim kapasitesinin artması gerekir. Bu nedenle yatırım tanımlanırken, sermaye stokunda sağlanan artış şeklinde ifade edilir. Yoksa, kişinin hisse senedi alması, bankaya para yatırması ya da yeni, inşa edilmemiş ev satın alması yatırım harcamaları olarak değerlendirilmez.

Devletin Nihai Tüketim Harcamaları (G): Bu kategoride devletin hizmetlerini yerine getirebilmek için her çeşit mal ve hizmetler için yaptığı harcamalar yer alır. Bu harcamalar içerisinde istihdam edilen personele ödenen ücretlerden büro malzemelerine, askeri harcamalardan danışmanlık hizmeti harcamalarına kadar çeşitli türdeki harcamalardır. Bu harcamalar içerisinde sosyal güvenlik ve refah ödemeleri şeklindeki transfer harcamaları yer almaz. Çünkü bu tür harcamalar yeni üretilen mal ve hizmetlerin satın alınmasını temsil etmez.

Net İhracat ((X-M) ya da NX): Bir ekonomideki bazı firmalar ürünlerini ya da ürünlerinin bir kısmını yurtdışında satarlar. Bu durumda ekonomi içindeki satışlarda yer almayan, ancak cari dönemde üretilen bu değerin hesaba katılması, yani GSYİH içinde gösterilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu ekonomide satılan bazı mal ve hizmetler dış alemde üretilmiş olabilir. Bu durumda ihracatın değerinden ithal edilen malların değeri çıkarılır. Kalan net ihracat rakamıdır, bu büyüklük ülke içindeki satışlara ilave edilir. Toplam net ihracat, ithalatın ihracattan az olması durumunda pozitif, aksi halde negatif olacaktır. Net dış faktör gelirlerini buraya dahil edersek, bu dört gruptaki harcamalar toplanarak harcama yaklaşımı çerçevesinde GSYİH hesaplanır. Buna göre;

$$GSYİH = C + I + G + NX \text{ olur.}$$

Eğer bu eşitliğe net dış faktör gelirleri ilave edilirse, ulaşılacak milli gelir ölçüsü Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) olacaktır.

Gelir Yöntemiyle GSYİH'nın Ölçülmesi

GSYİH'yi gelir yaklaşımı çerçevesinde hesaplamak, dairesel akım diyagramından görüleceği üzere, biraz daha karmaşıktır. Üretim; mal ve hizmet üretmek amacıyla üretim faktörlerini bir araya getirmek suretiyle gerçekleştirildiğine göre üretilen hasılanın değerine, bu faktörlere yapılan ödemeler toplamından ulaşılır. Ancak üretim sürecinde elde edilen çeşitli gelir biçimlerine (ki bunlar; ücret, kira, faiz ve kar şeklinde tanımlanır) ilave olarak iki tanede gelir sayılmayan ödeme vardır. Bunlar dolaylı vergiler ve amortismanlardır. Bu yöntemle elde edilen gelir ve gelir sayılmayan ödemeleri kısaca açıklayalım.

İşgücü Ödemeleri (W): Kamu ve özel sektörde çalışanlara ödenen maaş ve ücretlere ilave olarak, işverenlerin sağlık planlarına katkısı ve maaştan kesilen vergi gibi ödemeler bu kategoride yer alır.

TÜİK verilerinde yer alan ve işletme artığı adı altında gösterilen kalem aslında emek faktörü dışındaki üretim faktörlerine ait gelirlerdir. Bunlar ise;

Kira Gelirleri ya da Rant (R): Hanehalkı tarafından binalar, arazi gibi mülkiyetin kiraya verilmesi sonucu elde edilen gelirdir.

Net Faiz: Hanehalkı tarafından firmalara stokların finansmanı, yeni fabrika ya da yeni makine alımları için verilen ödünçler karşılığı elde edilen gelirdir.

Kârlar: Firmaların vergi öncesi elde ettiği gelirler olup vergi ödemeleri, hisse senedi sahiplerine ödenen kar payları ya da yeniden yatırım için dağıtılmayan kârlar şeklinde kullanılırlar.

Ücret, faiz, kira ve kar şeklinde elde edilen bu gelirlere ilave olarak, gelir sayılmayan iki ödemenin de toplama dahil edilmesi gerekir. Bunlar:

Dolaylı Vergiler: Bunlar harcama ve satış vergileri gibi ödemeleri içerir. Bu tür vergiler için önemli olan, bu vergilerin devlet adına firmalarca toplanmasıdır. Yani firmalar elde ettikleri hasılatların bir kısmını devlete aktarmaları zorunludur. Bu ödemeler üretim faktörleri sahiplerine gitmediği için bu tür vergiler gelir sayılmayan ödemelerdir.

Amortismanlar: Yıpranma ve eskime karşılığı olarak da ifade edilebilir. Amortisman karşılıkları aslında eskiyen fabrika ve aletlerin yenilenebilmesi için oluşturulan fonlar olup dolaylı vergiler gibi gelir sayılmayan ödemelerdir.

Gelir yaklaşımıyla GSYİH'yi hesaplamada faktör gelirlerine iki tür gelir sayılmayan ödemelerin ilave edilmesi sonucu ulaşılır. Elde edilen büyüklüğün harcama yaklaşımıyla ulaşılan sonuca eşit olması gerekir. Eğer eşit değilse istatistiki hata kalemiyle eşitlenir. Bu eşitlik gereklidir. Çünkü çıktılar için harcanan her birim para bir başkası tarafından gelir olarak ya da gelir sayılmayan ödeme olarak elde edilmektedir. Sonuç olarak gelir yaklaşımı çerçevesinde GSYİH'yi aşağıdaki şekilde yazabiliriz.

$$GSYİH = Ücret + Rant + Faiz + Kar + Dolaylı\ Vergiler + Amortismanlar$$
$$GSMH = GSYİH + Net\ Dış\ Faktör\ Gelirleri$$

Üretim Yöntemiyle GSYİH'nın Ölçülmesi

Firmaların ürettikleri tüm mal ve hizmetlerin miktarı ile bunların fiyatlarını çarparak, dönem üretiminin değerine ulaşırız. Bu durumda belli dönemdeki GSYİH, n tane mal ve hizmet için fiyatları p_i ve miktarları q_i ile gösterip, bunların çarpımlarının toplamını aşağıdaki gibi formüle edebiliriz.

$$\sum_{i=1}^{n} p_i q_i = p_1 q_1 + p_2 q_2 + \ldots\ldots\ldots + p_n q_n = GSYİH$$

TÜİK'nin üretim yöntemiyle GSYİH hesaplarında aynı mal ve hizmetleri üreten birimlerden oluşan faaliyet kollarındaki nihai mal ve hizmet üretim değerinin ölçülmesi esası benimsenmiştir. Bunun için ekonomi çeşitli sektörlere ayrılarak her bir sektör için üretimin değeri hesaplanır. Bu sektörler:

Tarım: Çiftçilik, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerini kapsar.

Sanayi: Madencilik, imalat sanayi ve enerji hizmetlerini içerir.

İnşaat: Alt yapı dahil, her tür cari dönem inşaatını kapsar.

Ticaret: Toptan ve perakende ticareti ile otelcilik ve lokantacılık hizmetlerini kapsar.

Ulaştırma: Ulaşım, depolama ve haberleşme hizmetlerini kapsar.

Mali Müesseseler: Bankacılık, sigortacılık ve diğer mali kuruluş hizmetlerini kapsar.

Konut: Konut sahipliği olarak gösterilen kalemin iki unsuru vardır. Birisi konutun kiralanması yoluyla elde edilen gelirdir. Diğeri ise bizzat sahibinin kullandığı konutlar için hesaplanan izafi kira gelirleridir.

Serbest Meslek Hizmetleri: Serbest meslek hizmetleri ve kişisel hizmetleri kapsar.

İzafi Banka Hizmetleri ya da Gelirleri: Bankaların kullandırdıkları kredilerden aldıkları faiz ile mevduatlara ödedikleri faizler arasındaki fark olup eksi işaretlidir. Bu gelirler normal olarak, bu kredilerden yararlanan faaliyet kollarına girdi-maliyeti olarak dağıtılmalıdır. Ancak banka hizmetlerinden yararlanan kesimler arasında dağıtım güç olduğundan bu tutar faaliyet kollarının gayri safi katma değerinin altına eksi değer olarak yazılır. Burada tüketici kredileri faizleri yer almamaktadır.

Devlet Hizmetleri: Her tür kamu hizmetini kapsar.

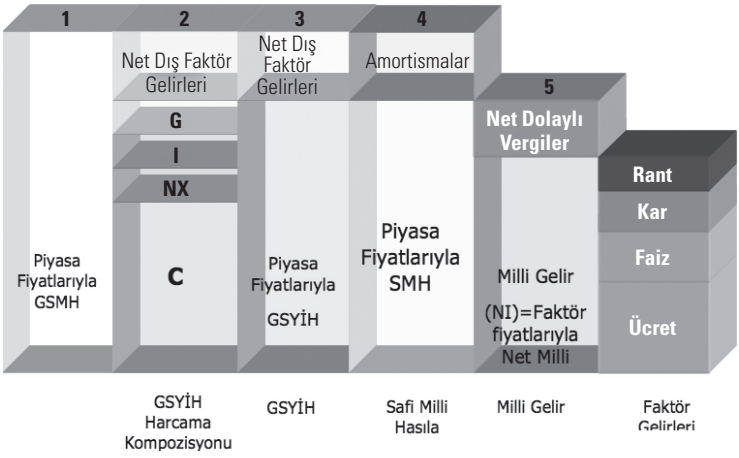
Kar Amacı Gütmeyen Özel Hizmet Kuruluşları: Bunlar, Ticaret ve Sanayi Odaları, borsalar, sendikal kuruluşlar, dernekler ve vakıflardır.

İthal Vergisi: İthal mallar üzerinden alınan vergilerdir.

Bu kalemlerin toplanmasıyla elde edilen gayri safi yurtiçi hasıla rakamına dış alem faktör gelirleri ilave edilerek GSMH rakamına ulaşılır. Dış alem faktör gelirleri arasında işçi dövizleri, müteşebbis gelirleri, kar transferleri, dış borç faiz ödemeleri ve faiz gelirleri yer alır.

Bu üç GSYİH hesaplama yöntemi Şekil 12.4'te özetlenmektedir. Birinci blokta piyasa fiyatlarıyla GSMH büyüklüğü gösterilmektedir. İkinci blok büyüklük ise aynı zaman diliminde harcama yöntemiyle GSYİH kompozisyonunu vermektedir. Bu blokta yer alan katmanlar daha önce anlatılan bileşenleri göstermektedir. Üçüncü blokta GSYİH kavramına ulaşmak için GSMH büyüklüğünden yapılan eksiltme işlemi özetlenmektedir. Dördüncü blokta GSMH'dan amortismanların çıkarılması ile safi milli hasıla büyüklüğüne nasıl ulaşıldığı gösterilmektedir. Beşinci blokta SMH ve MG arasındaki ilişki ifade edilmektedir. Milli gelir ya da faktör fiyatlarıyla Safi Milli Hasıla bileşenlerine ise son blokta yer verilmektedir.

ŞEKİL 12.4 GSYİH Hesaplama Yöntemleri Arasındaki İlişki.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Metin içerisinde Şekil 12.2'de verilen devresel akım diyagramında, ekonomik birimlerin yaptıkları harcamaların diğer birmlerin gelirini oluşturduğunu gördük. Söz konusu ekonomik birimlerden bir tanesi, örneğin hanehalkları elde ettikleri gelirin tamamını harcamazlarsa bir diğer deyişle gelir harcama akımından bir sızıntı ortaya çıkarsa durum sizce ne olur?

Diğer Milli Gelir Kavramları

Milli gelir terimi çoğu kez diğer gelir ve hasıla kavramlarını da içeren bir anlamda kullanılmaktadır. Çünkü bütün gelir ve hasıla büyüklükleri bir takım küçük ayarlamalarla birbirinden elde edilebilmektedir.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

GSYİH, yurt içinde üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin değeridir. GSMH ise bir ülke vatandaşlarının ürettiği bütün ekonomik değerleri içermektedir. Buna göre GSYİH'nin bir kısmı diğer ülke vatandaşlarınca üretilmiş olabileceği gibi GSMH'nin bir kısmı da ülkenin diğer ülkelerde yerleşik vatandaşlarınca üretilmiş olabilir. Kısaca bu iki kavram sadece kapsadığı coğrafik alan bakımından farklılık gösterir.

GSYİH + Net Dış Alem Faktör Geliri (NDAFG) = GSMH
NDAFG= Dış Alem Faktör Gelirleri – Dış Alem Faktör Ödemeleri

GSMH, GSYİH'den fazla ise ülkenin vatandaşları yurt dışında, yabancıların o ülkede ürettiklerinden fazla katma değer üretiyor demektir. Günümüzde bazı ekonomistler, GSMH'den ziyade GSYİH üzerinde durmakta ve ekonominin üretim gücünün asıl ölçüsünün GSMH değil, GSYİH olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bunun nedeni ise uluslararası ekonomik entegrasyonun yoğunlaşması, ekonomik sınırların siyasal sınırları tanımamasıdır. Artık gelişmiş ekonomiler GSMH yerine GSYİH'yi kullanma eğilimindedirler. Bir diğer neden de GSYİH'nin ölçümünün daha kolay olmasıdır. Zira net dış faktör gelirini belirlemek istatistiki açıdan güçtür. Başka bir neden ise ekonominin istihdam yaratma gücünü GSYİH'nin daha iyi temsil ediyor olmasıdır.

Safi Milli Hasıla (SMH)

GSMH'yi oluşturan mal ve hizmetlerin üretiminde, diğer üretim faktörleri yanında önceki yıllarda üretilmiş sermaye malları da kullanılır. Kullanılan bu sermaye mallarında aşınma ve yıpranmalar ortaya çıkar. Bu aşınma ve yıpranmalar üretilen malların değerinin parçasıdır. Bu aşınma payını (amortisman) GSMH'den çıkartırsak, SMH ya da net milli hasılayı elde ederiz.

$$SMH = GSMH\ Amortismanlar$$

Eğer sermaye stokundaki yıpranmalar giderilemez ise ekonomi gelecek dönemlerde, şimdiki üretim kapasitesini dahi koruyamaz.

SMH, ekonominin cari dönemdeki gerçek üretim gücünün ölçüsüdür. Ancak amortismanların kesin olarak tespiti mümkün değildir. Bu nedenle özellikle uluslararası karşılaştırmalarda SMH değil, GSMH ya da GSYİH esas alınır.

Milli Gelir (MG)

Faktör fiyatlarıyla SMH olarak adlandırılan milli gelir, üretim faktörlerinin üretimden aldıkları payların toplamıdır.

$$MG = GSMH - Amortismanlar - Dolaylı\ Vergiler + Sübvansiyonlar$$
$$MG = Ücretler + Kârlar + Faiz + Rant\ (Kiralar)$$

Kişisel Gelir (KG ya da Y)

Kişisel gelir, kişilerin ellerine geçen gelirdir. Ancak bu, üretime katkılarından ötürü ellerine geçmesi beklenen gelirden farklıdır. Zira faktör gelirlerinden bir kısım kesintiler ve faktör gelirlerine bir kısım ilaveler söz konusudur.

$$KG=MG - Sigorta\ Primleri - Kurumlar\ Vergisi - Dağıtılmayan\ Kârlar + Transferler$$

Harcanabilir (Kullanılabilir) Gelir (HG ya da Y_d)

Kişileri en çok ilgilendiren gelir kavramıdır. Bireyler bu gelir üzerinden diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Harcanabilir gelir, kişisel gelirden gelir vergisi ve diğer kanuni ödemeler yapıldıktan sonra elde kalan tutardır. Harcanabilir gelir ya tüketilir (C) ya da tasarruf (S) edilir.

Harcanabilir Gelir = Kişisel Gelir – Dolaysız Vergiler $\qquad Y_d = C + S$

Milli gelir büyüklükleri arasındaki bu geçişliliği aşağıdaki basit matematiksel akım tablosunda özetleyebiliriz. Bu özet aynı zamanda yukarıdaki tüm ifadeleri içermektedir.

GSYİH
(+) Dış Alemden Elde Edilen Faktör Gelirleri
(–) Dış Aleme Ödenen Faktör Ödemeleri
= GSMH
(–) Amortismanlar
= Safi Milli Hasıla
(–) [Dolaylı Vergiler – Sübvansiyon]
= Milli Gelir
(–) Dağıtılmayan Kârlar (-) Sigorta Primleri
(–) Kurumlar Vergisi
(+) Transfer Harcamaları
= Kişisel Gelir
(-) Dolaysız Vergiler
= Harcanabilir Gelir = C+S

EKONOMİK BAKIŞ –3

Bu bölümün şu ana kadar olan kısmında çeşitli açılardan GSMH ve ilgili diğer kavramların nasıl hesaplandığını öğrendik. Dikkat ederseniz GSMH değerini hesaplamak üzere kullanılacak yöntem ne olursa olsun, sonuçta elde edilecek değer aynı çıkmaktadır. Bunun nedenini daha önce öğrendiğimiz bir kavramı kullanarak açıklayabilir misiniz?

MALİ PİYASALARIN ANA GÖSTERGESİ : FAİZ ORANI

Faiz oranının yükselmesi borçlanma maliyetini arttırır. Bu hem konut ve tüketici kredisiyle ev ya da araba almak isteyenleri hem de taksitle dayanıklı tüketim malları almak isteyenleri güç durumda bırakır. İşadamları yatırım kararlarını alırken daha ürkek davranırlar. Çünkü yüksek faiz oranları kredi maliyetlerini arttırmaktadır. Yüksek faizler yatırımı özkaynakları ile finanse etmeyi planlayan bir girişimci üzerinde bile caydırıcı etki yapar, zira bir yatırımın yapılması için en azından faiz oranına eşit ya da ondan daha yüksek oranda bir kar beklentisi olmalıdır. Aksi taktirde elinde yatırılabilir fonu olan işletmeler risk içeren yatırımlar yapmak yerine, ellerindeki fonları banka mevduatı ya da devlet tahvili biçiminde tutmayı tercih edeceklerdir. Sonuç olarak, faiz oranlarındaki yukarı veya aşağı doğru herhangi bir değişmenin herkesin finansal planlarını bozduğunu ve gerek tasarruf sahipleri ve gerekse de her türlü amaç için kredi talep edenler açısından tesadüfi kazançlar ve kayıplar doğurduğu aşikardır. Nitekim bütün bunları ülkemizin 1980'lerden beri yaşadığı tecrübeler ışığında günlük hayatımızda gözlemekteyiz.

Yukarıda kısaca önemini belirttiğimiz faiz oranlarının hangi düzeyde seyrettiği ve ne yönde değiştiği kısa ve uzun dönemde faiz oranını belirleyen unsurların neler olduğu makroekonomik analiz açısından önem taşımaktadır. Ancak burada ölçümle ilgili tanımlar ve sorunlar üzerinde durmak istiyoruz.

Faiz oranı, herhangi bir nedenle ertelenen bir TL'lik nakdi ödemenin bedeli olup gelecekte yapılacak ödeme ile şimdiki ödeme arasındaki oransal farktır. Örneğin bugün bankaya yatırdığımız 1000 TL için size tam bir yıl sonra 1200 TL ödeniyorsa burada yıllık faiz oranı %20'dir. Benzer biçimde bir beyaz eşya satıcısı, bir televizyonu peşin 1000 TL'ye satarken, bir yıl vadeli (bir peşin ve 11 aylık taksitle) satış için 1200 TL talep ediyorsa burada yıllık %44 oranında faiz uygulanmaktadır. Bu örnek için faiz oranı şu şekilde hesaplanmaktadır:

İlk taksit 100 TL hemen ödenmekte, 11 ay boyunca aynı tutarda ödeme yapılmaktadır. İlk ödemeden sonra kalan ertelenmiş ödeme 900 TL olup bunun karşılığı olarak toplam 1100 TL ödenecektir. Bu da %22,22 oranında fazla bir ödeme yapmak demektir. Ödemeler her ay yapıldığı için bu oranı yıllık faiz oranı gibi düşünmek hatalıdır. Bir ay sonra başlayıp, 11 ay boyunca 100 TL ödemekle altıncı ayın sonunda ya da yedinci ayın başında toptan 1100 TL ödemek aynıdır. Yani ortalama vade 6 aydır. Bu durumda bu taksit şemasında uygulanan yıllık faiz oranı %44,44'tür.

Faiz Oranıyla İlgili Ayrımlar Kısa ve Uzun Vadeli Faiz Oranı

Faiz oranıyla ilgili olarak yapabileceğimiz bir ayrım vadeye göredir. Ödemede ortaya çıkan gecikmenin ne kadar zaman süreceğine göre farklı faiz oranlarından bahsedilebilir. Örneğin bir bilgisayar satıcısı 30 gün (bir ay) vadeli satış için %5 faiz–vade far-

kı–talep edebilir ya da herhangi bir kamu kuruluşuna olan borcumuzu geciktirmemiz halinde her ay için %3 faiz –gecikme zammıödemek zorunda kalabiliriz.

Vadeye göre faiz oranı değişmekle birlikte, faiz oranları yukarıdaki gibi değil genelde yıllık olarak ifade edilmektedir. Örneğin, *3 ay vadeli mevduata uygulanan faiz oranı %24'dür* denildiğinde, bunun anlamı *mevduatın üç aylık getirisi %6'dır* demektir. Yine bankalar arası para piyasasında gecelik faiz oranı %20'dir. Biçimindeki bir ifade, bu piyasada 1 TL'ye 360 gün için %20, bir gün içinse %0, 055 faiz tahakkuk ettirildiği anlamına gelir. Ya da 25 yıl vadeli bir konut kredisinin faiz oranı %10'dur denildiğinde her yıl için alınan krediye bu oranda faiz uygulandığını anlarız.

Basit ve Bileşik Faiz

Faiz oranlarıyla ilgili yapılması gereken bir ayrım da basit ve bileşik faiz ayrımıdır. Eğer belli bir anapara üzerinden faiz hesaplanıyor, vade sonunda tekrar aynı anapara üzerinden faiz işletiliyorsa, burada basit faiz söz konusudur. Yok eğer ilk dönem sonunda tahakkuk ettirilen faiz, dönem sonunda anaparaya ekleniyor ve gelecek dönem için faiz bu tutar üzerinden yürütülüyorsa, burada bileşik faiz uygulanmaktadır. Örneğin, yukarıda bahsedilen 3 aylık hazine bonosunun basit yıllık faizi %200 iken yıllık bileşik faizi %406'dır. Bileşik faiz aynen büyüme oranında olduğu gibi kümülatif bir süreçle artar. %50'lik bir oran, 4 defa (bir yılda dört tane üçer aylık dönem olduğundan) bileşik olarak uygulanır. Bu durumda, dönem başındaki 100 TL, yıl sonunda 506,25 TL'ye [$=(1+0.50)^4.100$] ulaşır.

Nominal ve Reel Faiz Oranı

Şu ana kadar bahsettiğimiz faiz oranları nominal faiz oranlarıdır. Yani fiyat düzeyindeki değişmeler için herhangi bir ayarlamayı içermemektedir. Bunu yapmak için nominal GSMH'den reel GSMH değerlerini elde etmede kullandığımız yöntemi kullanmamız gerekir. Böylece nominal faiz oranını bir fiyat endeksi ile deflate ederek, reel faiz oranına ulaşırız. Reel faiz oranı için kullanacağımız formül;

$$1+r=\frac{1+R}{1+\pi} \Rightarrow r=\frac{1+R}{1+\pi}-1 \quad \text{olur.}$$

Burada içler dışlar çarpımıyla;

$$(1+r).(1+\pi)=1+R$$

sonucuna ulaşılır. Eşitliğin sol tarafındaki çarpma işlemi yapılıp, reel faiz oranı yalnız bırakılırsa;

$$r=R-\pi-\pi.r \quad \text{olacaktır.}$$

Bu eşitlikten de görüleceği gibi nominal faiz oranından (R) enflasyon oranı (π) çıkarılmakta, yine enflasyon oranı ile reel faiz oranın (r) çarpımı da çıkarılmaktadır. Eğer son terim ihmal edilecek kadar küçük olsaydı, nominal faiz oranından enflasyon oranını çıkararak, reel faiz oranına ulaşabilirdik. Örneğin bir yıl vade için nominal faiz oranı %80 ve o yılın enflasyon oranı %60 ise dönem sonunda gerçekleşen reel faiz oranı %12,5 [=((180/160)-1).100] olacaktır. Ancak faiz ve enflasyon oranlarının küçük değerler olması halinde, deflate etme işlemini basitçe nominal faiz oranından enflasyon oranını çıkartarak bulabiliriz. Örneğin belli bir dönem için nominal faiz oranı %8 ve enflasyon oranı %6 ise reel faiz oranı %2'dir. Eğer indirgeme işlemi bildiğimiz formülü kullanarak yaparsak, reel faiz oranını %1,89 [=((108/106)-1).100] olarak buluruz.

Reel faiz oranı için de beklenen ve gerçekleşen reel faiz oranı ayrımları yapılabilir. Bir dönemin başında nominal faiz oranı bilinmektedir. Enflasyon oranı ise ancak tahmin edilebilir. Ekonomik birimler kararlarını verirken, nominal faiz oranları konusundaki bilgilerini ve enflasyon oranı konusundaki tahminlerini kullanır ve bir reel faiz oranı beklentisi oluştururlar. Ne varki, enflasyon dönem sonundaki gerçekleşme oranına göre beklenen (ex-ante) ve gerçekleşen (ex-post) reel faiz oranları farklı olabilecektir. Bu durumda kararların sağlıklı olup-olmaması beklentilerin gerçekliliğine bağlıdır.

Makroekonomik Analizde Faiz Oranı

Makroekonomik analizlerde faiz oranının hangi anlamda kullanıldığı ve faiz oranındaki değişmelerin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde de biraz durmak istiyoruz. Bildiğimiz üzere makroekonomi toplulaştırılmış değişkenler üzerine oturtulmaktadır. Bu durumda faiz oranında da bir toplulaştırma yapma zorunluluğu olduğu açıktır. Oysa ki yukarıda mevduat ve kredi faizi, devlet borçlanma senetlerinin faizi gibi farklı faiz oranlarından bahsettik. Üstelik bu oranın da vadelerine göre değişkenlik gösterebileceğini biliyoruz. Normal koşullar altında kısa vadeli faiz oranları uzun vadeli oranların altında olacaktır. Esasen faiz oranlarının vade yapısını çeşitli ekonomik değişkenlere ilişkin beklentiler belirler. Örneğin gelecekte enflasyon oranının düşmesi bekleniyorsa kısa vadeli faiz oranı uzun vadeli faiz oranından daha yüksek olabilir. Peki ekonomideki faiz oranını tek bir değerle ya da mümkün olduğunca az sayıdaki değer ile nasıl ifade edebiliriz?

Bu sorunun da cevabı ortalama faiz oranını gösteren ve bundaki değişmelerin yönünü ve büyüklüğünü ölçmeye imkan veren endeks oluşturmak gerektiği biçimindedir. Yine burada da enflasyonda olduğu gibi farklı ağırlıklara ve farklı faiz oranlarına dayalı çeşitli endeksler oluşturmak mümkündür. Örneğin mevduat faizleri için vadelerine göre farklılık gösteren faiz oranlarını, her bir mevduat türünün toplam mevduat içindeki payına göre ağırlıklandırarak bir ortalama mevduat faiz oranı hesaplayabi-

liriz. Aynı şeyi krediler ve diğer faiz türleri için de yapabiliriz. Hatta tüm bunlar için yine toplam faiz içeren finansal işlemlerdeki payları esas alınarak, ekonominin geneli için bir ortalama faiz oranı bulmak anlamlı olabilir. Ya da ekonomide en çok işlemin yapıldığı faiz esas alınarak değerlendirmeler yapmak anlamlı olur.

Tahvil Fiyatları ve Faiz Oranı

Aksi belirtilmedikçe şöyle bir basitleştirici varsayım yapılmaktadır. Ekonomide faiz getiren tüm varlıklar tahvil, faiz dışında bir getirisi olan diğer servet unsurlarını da hisse senedi olarak kabul edilmektedir. Faizdeki değişmeler ise tahvil fiyatlarındaki bir değişmeyle kendini göstermektedir. Örneğin sınırsız vadeli ve yıllık 100.000 TL tutarında faiz getiren bir tahvil mevcut olsun. Eğer piyasada geçerli faiz oranı %10 ise söz konusu tahvilin değeri 100.000 TL olacaktır ki bu sayede tahvilin getirisi de %10 [=10.000TL/100.000TL)] olur. Eğer faiz oranı %20 olsaydı 10.000 TL tutarında faiz için 50.000 TL değerinde tahvil gerekecekti. Bu tahvil %10 getiri sağladığı için değeri 50 TL'ye inecekti. Şimdi piyasa faiz oranının %5'e düştüğünü varsayalım. Bu durumda tahvilin değeri 200.000 TL olur. Çünkü bu fiyattan tahvilin getirisi diğer varlıklara eşitlenmektedir. Bu basit örnek tahvil fiyatları ile getirisi (faiz oranı) arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

DÖVİZ KURUNUN ÖLÇÜLMESİ

Uluslararası düzeyde bir ülkeye yapılan ödemeler, o ülkenin para birimiyle yapılır ve bu ödemelere başta merkez bankaları olmak üzere bankacılık sistemi aracılık eder. Ancak herhangi bir para biriminin ticarete taraf ülkelerce kabul edilmesi de mümkündür. Nitekim bugün için tüm ülkeler uluslararası ödemelerde ABD Doları'nı ($) ödeme aracı olarak kabul etmektedirler. Sterlin (£), Euro (€) ve Japon Yeni (¥) de büyük ölçüde uluslararası ödemelerde kabul görmektedir.

Bu noktada sorun ödemeyi yapanın parasının ödemenin yapılacağı para birimi cinsinden değerinin belirlenmesidir. Bu aşamada döviz kuru kavramı gündeme gelir. ***Döviz kuru*** bir ülkenin para biriminin, diğer bir ülke para birimi cinsinden değeridir. Döviz kuru kısaca (ER) olarak ifade edilebilir. Döviz kurunun farklı tanımları ve bu tanımlara uygun ölçümleri vardır.

Döviz kurlarının gelecekteki hareketlerini öngörmek zor olsa bile bu kurları etkilemesi muhtemel faktörler hakkında bilgi sahibi olmak yararlıdır. Çünkü ekonomik birimler (firmalar, bireyler kurumlar) açık pozisyonlarını kapatmanın yollarını arayarak döviz cinsinden zararlarını en aza indirme çabası içinde olurlar.

Döviz kurlarını etkileyen önemli faktörlerden ilki ödemeler dengesidir. Bir ülkenin ödemeler dengesi; ülkenin sakinleri ile dünyanın geri kalanı arasında gerçekleşen belli bir dönemdeki (yıldaki) tüm ekonomik işlemleri kaydeder. Burada sadece

döviz içeren işlemler dikkate alınır. Bir ülkedeki yerel sakinler; vatandaşlar, ülkede yasal olarak ikamet etmelerine izin verilen vatandaş olmaları gerekmeyen bireyler, firmalar, kamu ve özel kurumlar bu çerçevede değerlendirilir. Örneğin bir İngiliz firmasının yan kuruluşu ödemeler dengesi açısından, herhangi bir Türk firması gibi muamele görür.

Şayet ödemeler dengesi açık veriyorsa, döviz için talep yüksek olur. Döviz arzı da düşük olduğundan döviz kuru yükselir yada ülke parası değer kaybeder. Yine göreli enflasyon yüksek ise kurlarda yükselir nedenini en basit şekilde satınalma gücü teorisi ile açıklanır. Bunun için birbirine benzer ürünleri üreten iki ülkeyi ele alalım. Serbest ticaretin olduğu ve ulaşım maliyetlerinin çok düşük olduğunu varsayalım. Birinci ülkede fiyatlar diğer ülkedeki fiyatlardan daha hızlı artıyorsa; tüketiciler birinci ülkedeki mal ve hizmet alımı için ikinci ülkeyi tercih edeceklerdir. Dolayısıyla fiyatları hızlı artan ülkenin ihracatı (dışsatımı) azalır ve ithalatı artar. Cari denge açık verir dövize talep artar ve yine kur yükselir. Yine enflasyon faiz gelirlerinin reel değerini de farklılaştırır. Faizlerin yükselmesi zorunlu hale gelir. Faiz düşük tutulursa ülkeye yönelik kısa vadeli sermaye gelmez. Dövize talep yüksekliği nedeniyle kur yükselir. Yani göreli faiz oranları kuru etkileyen bir başka faktör olarak dikkate alınmalıdır. Son olarak olumsuz siyasi değişim ve gelişmeler karşısında ülkeye yönelik yabancı kısa ve uzun vadeli sermaye akımı azalır ve kurların yükselmesine yol açabilir.

Alternatif Döviz Kuru Tanımları

Döviz kuru (ER) basitçe, yabancı bir para birimi için ödenen milli para miktarını ifade etmektedir.

ER = Ulusal Para / Yabancı Para

Örneğin, 4 Aralık 2024'de bazı para birimlerinin TL cinsinden değerleri şöyledir: 1 US$ = 34.75 TL, 1 €= 36.50 TL, 1 £ = 44.01 TL. Bu tanım bize iki taraflı nominal döviz kurunu vermektedir. Günlük konuşmada döviz kuru bu anlamda kullanılmaktadır. Ancak döviz kuru kavramının içeriğini bu basit tanımın içeriğine sıkıştırmamız doğru olmaz. Sorunu netleştirmek istediğimizde karşımıza bir dizi alternatif yöntem çıkmaktadır: Nominal döviz kuru ile ilgilenebileceğimiz gibi "reel" döviz kuruna da bakabiliriz, veya iki taraflı (bilateral) ya da toplulaştırılmış (efektif) döviz kuru ile de ilgileniyor olabiliriz. Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun bir fiyat endeksiyle veya çeşitli fiyat endeksleri kullanılarak deflate edilmiş ifadesi olup bunu da iki taraflı veya efektif olarak ölçebiliriz.

Reel Döviz Kuru

İki taraflı reel döviz kuru şöyle tanımlanabilir:

$$RER = \frac{\frac{Ulusal\ Para}{P^d}}{\frac{YabancıPara}{P^f}} = ERx\frac{P^f}{P^d}$$

Bu eşitlikte ER iki taraflı nominal döviz kuru olup P^d yurt içi fiyat düzeyini, P^f ise diğer ülkenin fiyat düzeyini göstermektedir. Örneğin 2008 yılında 1 US$ = 1,30 TL'dir. Bir yıl sonra 1$ = 1,56 TL olmuştur. Bu dönem içinde enflasyon oranı Türkiye'de %12, ABD'de %3'tür. ABD'de 2008'de fiyat düzeyi 100 ise 2009 yılında 103 olmuştur. Türkiye'de fiyat düzeyini 100 alırsak, 2009'deki fiyat düzeyi 112 olmuştur. 2009'da nominal döviz kuru 1,56 TL/$ iken reel döviz kuru (2008 baz alındığında);

$$RER = ER.\frac{P^f}{P^d} = 1,56.\frac{103}{112} = \frac{160,68}{112} = 1,43^{TL}\!\!\diagup_{\$}$$

olmuştur. Bu dönemde nominal döviz kuru 1,30 TL'den 1,56 TL'ye yükseldiği halde (nominal kur %20 yükseltilmiştir) ülkelerin fiyat düzeylerindeki yükselmeler farklı oranlarda olduğu için reel döviz kuru %10 [=((1,43-1,30)/1,30).100] oranında yükselmiş, yani TL reel olarak %10 değer kaybetmiştir.

Burada hemen tanımda yer alan her bir bileşenin tanımına göre farklı reel döviz kuru ölçümlerinin ortaya çıkabileceğini anlarız. Örneğin ER dönem sonu değeri olabileceği gibi dönemin ortalama değerini de ölçebilir ya da ihracat veya ithalatta geçerli olan kur olabilir. Benzer biçimde deflatör olarak TÜFE, ÜFE, GSYİH deflatörü, ihracat fiyatları ya da ithalat fiyat endeksi kullanılabilir. Bunların her biri farklı anlamlara gelen ve farklı amaçlara hizmet edebilecek reel döviz kuru değerleri ortaya çıkaracaktır.

Düz ve Çapraz Döviz Kuru

Döviz kuruna ilişkin bir ölçüm de çapraz ve düz kur ayrımı ile ortaya çıkmaktadır. Bizim şu ana kadar açıkladığımız döviz kuru, düz döviz kurudur. ***Düz kur***da bir ülkenin para birimi ile diğerleri arasındaki bir değişim oranı söz konusudur. ***Çapraz kur*** ise yerli para (TL) haricinde iki farklı para biriminin aralarındaki oranın yerli para (TL) kuru üzerinden hesaplanması işlemidir. Örneğin TL ile US $ arasında kur 34,75 TL/$ ve TL ile € arasındaki kur 36,50 TL/€ ise bu iki kur değerinden hareketle $ ve € arasındaki döviz kurunu 1,05 $/€ =(36,50 TL/€)/(34,75 TL/$)] olarak hesaplayabiliriz. Bu değer $ ile € arasındaki çapraz kurdur. Yani 1 € almak için gerekli $ miktarı 1,05 $'dır.

Bazı Terimler

Döviz kurundan bahsedilirken sık sık kullanılan bazı terimler de karışıklığa yol açmaktadırlar. Şimdi bu konuda kısa birkaç açıklama yapalım: Döviz kurunu bizim burada verdiğimiz formule dikkat edilirse bir birim yabancı para karşısında ödenen milli para cinsinden ifade ediyoruz. İngilizler trafiğin tüm dünyanın aksine soldan akması gibi burada da bunun tam tersini kullanarak bir sterlin karşısında alınabilecek yabancı para miktarı ile döviz kurunu ifade ederler. Bizim tanımlamamıza göre döviz kurunun yükselmesi, bir birim yabancı para için daha fazla TL ödenmesini gerektirir, ki bu TL'nin değerinde bir azalmayı gösterir. Aksine döviz kurunun düşmeside TL'nin daha değerli hale gelmesi demektir.

Devalüasyon, sabit kur sisteminde resmi makamlarca, ülke parasının değerinin diğer ülke paraları karşısında düşürülmesidir. Paranın değer keybetmesi ise serbest kur sisteminde, ülke para biriminin diğer ülke paraları karşısında değer kaybetmesidir. ***Revalüasyon***, sabit kur sisteminde, resmi makamlarca, ülke parasının değerinin yükseltilmesidir. Paranın değer kazanması ise serbest kur sisteminde bir ülke parasının değerinin diğer ülkelerin paraları karşısında artmasıdır.

EKONOMİDE KAMU KESİMİ: KAMU AÇIKLARININ ÖLÇÜMÜ

Bütçe açığı, bütçe harcamalarının bütçe gelirlerini aşan kısmıdır. Bütçe fazlası ise negatif bütçe açığıdır:

Bütçe açığı = Bütçe harcamaları – Bütçe gelirleri

Burada bütçe açığını dar anlamıyla değil, geniş anlamıyla ele almak lazımdır. Genel anlamda bütçe terimi, merkezi devletin bütçesini ifade etmesine karşın , bütçe açığı ile ilgili tartışmalar hemen her zaman tüm kamu kesimini içeren bir anlamda kullanılmaktadır. Buna geniş anlamda bütçe açığı ya da kamu açığı denir.

Kamu açığı = Kamu harcamaları – Kamu gelirleri

Biçiminde bir formülasyon uygun olacaktır. Kamu kesimi, genel ve katma (konsolide) bütçeli kuruluşlara ilaveten mahalli idareler, kamu iktisadi teşebbüsleri, döner sermayeler ve sosyal güvenlik kurumlarını da içermektedir. Ancak normal olarak kamu iktisadi teşebbüsleri ve döner sermayeler ticari kurallara göre piyasa şartlarında işletilmekte ve bu bağlamda mülkiyet yapısı dışında özel sektör işletmelerinden bir farkı bulunmamaktadır. Bu nedenle bunların tüm gelir ve giderlerini kamu geliri ve harcaması olarak kabul etmemiz söz konusu olamaz. Ancak, yine de bunlar kamu kurumları olduğundan, bunların finansman gereksinimleri bütçeden transferlerle karşılanmaktadır. Benzer biçimde sosyal güvenlik kurumlarının açıkları da konsolide bütçeden yapılan transferler ile kapatılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen geniş anlamda kamu açığı terimi daha teknik bir terim kullanılarak kamu kesimi borçlanma gereği (PSBR ya da KKBG) olarak adlandırılmakta ve tüm bu kurumların toplam finansman ihtiyacını ifade etmektedir. Kamu kesimi mali fazla verdiği yıllarda bu tanım "Kamu Sektörü Borç Geri Ödemesi" (PSDR ya da KKBGÖ) biçimini almaktadır.

Bütçe açığını, kamu giderleri ve kamu geliri arasındaki fark olarak tanımlamak açık ve anlaşılır görülse de maliyeciler ve ekonomistler hemen her şeyde olduğu gibi burada da bir kısım ince analizlere imkân verecek ayrımlara gitmişlerdir. Bu sınıflandırmada yer verilen bütçe açığı terimleri cari açık, birincil bütçe açığı, işlemsel açık gibi kavramlar burada kısaca açıklanacaktır.

Cari Açık

Cari açık cari harcamalar ile cari gelirler arasındaki farkı ifade eder. Cari bütçe açığı, sermaye mallarının satışından elde edilen gelirler ve dönem içinde yapılan yatırım harcamalarının dikkate alınmadığı durumda bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasındaki farktır. Bu durumda kamu kesiminin gerçek durumu cari açık ile ortaya çıkar. Ancak cari giderler birikmiş sermaye malları için ayrılan amortismanları da içerir.

Cari Açık= (Bütçe Harcamaları-Yatırım Harcamaları) –
(Bütçe GelirleriSermaye Mallarının Satışından elde edilen gelirler)

Birincil (Faiz Dışı) Bütçe Açığı

Faiz ödemelerini içermeyen bütçe açığı birincil ya da faiz dışı bütçe açığı olarak adlandırılır. Birincil açık bütçenin hükümetlerce kontrol edilebilen kısmına ilişkindir. Faiz ödemeleri ise kamu otoritesinin taktirine bağlı olmayan ve daha önceki bütçe uygulamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan harcamalardır. Faiz dışı bütçenin sürekli açık vermesi kabul edilemez bir durumdur. Çünkü faiz dışı bütçe fazla vermelidir ki, faiz ödemeleri bu fazla ile karşılanabilsin.

Birincil Bütçe Açığı= Bütçe Açığı – Faiz Ödemeleri

TABLO 12.1 Merkezi Yönetim Bütçe Açığı ve Birincil Bütçe Açığı: 2019-2023.

(Milyon TL)	2019	2020	2021	2022	2023
Bütçe Harcamaları	1.000,0	1.203,7	1.603,5	2.942,7	6.585,5
Bütçe Gelirleri	875.3	1.028,4	1.402,0	2.800,1	5.210,5
Bütçe Açığı	-124,7	-175,3	-201,5	-142,7	-1.375,0
Faiz Dışı Bütçe Açığı ya da Fazlası	-24,8	-41,3	-20,7	168,2	-700,4

Kaynak : Hazine ve Maliye Bakanlığı

İşlemsel Açık

İşlemsel açık, bütçe açığından, birincil açıkta olduğu gibi toplam açıktan faiz ödemelerinin çıkartılmasıyla değil, sadece faiz ödemelerinin enflasyon etkisiyle aşınmaya uğramayan kısmının çıkartılmasıyla bulunur. Diğer bir ifadeyle, işlemsel açık birincil açık ile reel faiz ödemelerinin toplamıdır.

İşlemsel Açık= Birincil Açık +Reel Faiz Ödemeleri

Enflasyon karşısında, nominal faiz oranlarından enflasyon oranı kadar meydana gelen artış, enflasyonun anapara üzerinde meydana getirdiği aşınmayı telafi eder. Ancak nominal faiz oranları enflasyondan daha fazla artıyorsa, devletin borç senetlerini sahip olanlara doğru reel bir kaynak transferi gerçekleşir. Sadece enflasyondan aşınmayı karşılayan kısma ***"borcun amortizasyonu"*** denmektedir.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Bir günlük gazeteden alınan yandaki haberde 2011 yılında Türkiye'de yapılan vergi denetimleri sonucunda vergi kaçağının büyük boyutlara ulaştığı vurgulanmaktadır. Habere göre yapılan incelemeler sonucunda vergi ödemekle yükümlü kişi ve kuruluşların elde ettikleri gelirin ancak yarısını beyan ettikleri belirlenmiştir. Bu durum kayıt dışı ekonomi ve GSMH'nın büyüklüğü konusunda size ne ifade etmektedir?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Bir zaman boyutundan bağımsız olarak ölçülen ve birikmiş bir değeri ifade eden değişken aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilebilir?**
   a. Akım değişken
   b. Stok değişken
   c. Oran değişken
   d. İçsel değişken
   e. Dışsal değişken

2. **Farklı denge durumları karşılaştırılarak yapılan analiz aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilebilir?**
   a. Genel denge analizi
   b. Kısmi denge analizi
   c. Statik analiz
   d. Dinamik analiz
   e. Karşılaştırmalı statik analiz

3. **Ekonomideki üretici birimlerin üretimde ara malı olarak kullanmayacağı, tüketim, yatırım ve ihracat için kullanıma hazır mal ve hizmetler aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilebilir?**
   a. Ara malı
   b. Katma değer
   c. Nihai mal ve hizmetler
   d. Cari dönem üretimi
   e. Reel dönem üretimi

4. **Aşağıdakilerden hangisi piyasalarda rol oynayan ekonomik birimlerden değildir?**
   a. Hane halkları
   b. Sermayedar
   c. Firmalar
   d. Devlet
   e. Dış alem

5. **Aşağıdakilerden hangisi harcamalar yöntemiyle GSYİH'nın ölçülmesinde kullanılmaz?**
   a. İşgücü ödemeleri
   b. Tüketim harcamaları
   c. Yatırım harcamaları
   d. Devletin nihai tüketim harcamaları
   e. Net ihracat

6. **Aşağıdakilerden hangisi gelirler yöntemiyle GSYİH'nın ölçülmesinde kullanılmaz?**
   a. İşgücü ödemeleri
   b. Kira gelirleri
   c. Net faiz
   d. Net ihracat
   e. Kârlar

7. Aşağıdakilerden hangisi üretim yöntemiyle GSYİH'nın ölçülmesinde kullanılmaz?

a. Tarım
b. Amortismanlar
c. Sanayi
d. İnşaat
e. Ulaştırma

8. Aşağıdakilerden hangisi kar amacı gütmeyen özel hizmet kuruluşlarından biri değildir?

a. Ticaret ve sanayi odaları
b. Borsalar
c. Sendikal kuruluşlar
d. Dernek ve vakıflar
e. Serbest meslek kuruluşları

9. Aşağıdakilerden hangisi belli bir ana para üzerinden faiz hesaplanan ve vade sonunda tekrar aynı ana para üzerinden faiz işletilen faiz türüdür?

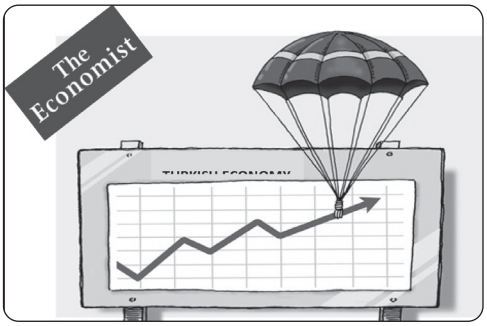
a. Bileşik faiz
b. Nominal faiz
c. Basit faiz
d. Reel faiz
e. Kısa vadeli faiz

10. Aşağıdakilerden hangisi sabit kur sisteminde resmi makamlarca, ülke parasının değerinin diğer ülke paraları karşısında düşürülmesini ifade eder?

a. Devalüasyon
b. Revalüasyon
c. Enflasyon
d. Deflasyon
e. Stagflasyon

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Ekonomik büyüme reel GSMH artış oranı ile ifade edildiği için habere göre Türkiye ekonomisi 2010 yılı birinci çeyreğinden (üç aylık döneminden) itibaren küçülmeden tekrar büyümeye dönmüştür. Bir diğer deyişle, konjontür dalgalanmalarını incelerken gördüğümüz gibi ekonomi dibe oturmuş ve canlanma dönemine girmiştir.

Ekonomik büyümenin yukarıda verilen tanımı esas alındığında ve konjonktürün canlanma dönemine girdiği düşünüldüğünde, reel GSMH'daki artış ekonominin üretim hacminde bir artışa işaret etmektedir. GSMH hesaplama yöntemlerini hatırlarsanız bu değişim aynı zamanda ücret, faiz, kar ve rant gelirlerinin toplamında da, ekonomideki toplam harcamalarda da artış anlamına gelmektedir. Buna göre toplumsal refahta bir önceki döneme göre artış olduğu yorumuna katılmak gerekir. Tek bir gösterge kullanılarak bu tespiti yapma konusunda da yazar bir hata yapmamaktadır. Zira GSMH gerek oluşumu gerekse hesaplama yöntemleri açısından bu bilgileri bünyesinde barındıran bir değişkendir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Nominal GSMH artış oranı yaklaşık %75 reel GSMH artış oranı ise yaklaşık -%4,5 olarak hesaplanmaktadır. 2023 yılında Türkiye ekonomisinde nominal GSMH'nın reel GSMH'dan daha hızlı artması ekonomide bir fiyat artışı sorununun mevcut olduğunu göstermektedir. Nitekim GSMH deflatörü de aynı dönemde yaklaşık %7 oranında artarak bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Gelir ve harcama akımında bu tür sızıntı olması mümkündür. Hanehalklarının elde ettiği gelirlerden bir kısmını harcamaması tasarruf yapması anlamına gelir. Bu nedenle tasarrufları gelir-harcama akımından bir sızıntı olarak kabul edebiliriz. Yapılan bu tasarrufların finansal sistem içerisinde değerlendirilmesini (örneğin bankaya yatırılması gibi) bekleyebiliriz. Finansal sistem ise kendisine yatırılan bu tasarrufları işletmelere kredi vererek değerlendirecek ve kredi alan işletme ise yatırım yapacaktır. Kısaca gelir-harcama akımından sızıntılar (tasarruf gibi) olabileceği gibi akıma ilaveler (yatırım gibi) de olabilmektedir. Daha sonraki bölümlerde ele alacağımız gibi bu sızıntı ve ilavelerin birbirine (bizim örneğimizde yatırımların tasarruflara) eşit olması ekonominin denge koşuludur.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Bu durumu ortaya çıkaran kavram bu bölümün başlangıcında gördüğümüz "mal ve hizmetlerin devresel akımı" kavramıdır. Söz konusu devresel akım modeline göre ekonomide bir kişinin yaptığı harcama bir başkasının veya başkalarının gelirini oluşturduğu için gerek yaratılan gelir, gerek elde edilen gelir ve gerekse gerçekleştirilen harcamalar açısından yapılacak hesaplamalar aynı sonucu verecektir.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Habere göre vergi kaçakçılığının yaygın olması kayıt dışı ekonominin de son derece yaygın olduğunun bir göstergesidir. Haberde mükelleflerin elde ettikleri gelirin ancak yarısını devlete beyan ederek kayıtlara geçirdikleri şeklindeki tespit, beyan edilmeyen kısmın GSMH hesapları dışında tutulduğunu göstermektedir. Kaldı ki kayıt dışı ekonominin tek kaynağı da beyan edilmeyen gelirler değildir. Yasal olmayan faaliyetlerden elde edilen bir kısım gelirin de kayıt dışı kaldığı düşünülürse Türkiye'de kayıt dışı ekonominin GSMH'nın %75'ine ulaştığı düşünülebilir. Daha somut olarak ifade edersek, eğer yukarıda yaptığımız tespitler doğru ise Türkiye'de 2011 yılında kişi başına düşen milli gelirin 10.400 dolar değil, 18.200 dolar civarında olduğunu söylemek gerekir.

NE ÖĞRENDİK?

1.b	2.e	3.c	4.b	5.a	6.d	7.b	8.e	9.c	10.a

BÖLÜM 13

KLASİK VE KEYNESYEN EKONOMİ

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Yandaki fotoğrafta yer alan insanlar, ABD'de yaşanan Büyük Buhran yıllarında işsizlere verilen yemek yardımından yararlanan insanlardır. Fotoğraftaki kişilerin içinde bulundukları güç şartlar ve daha da önemlisi çaresizlik ve umutsuzluk yüzlerinden okunabiliyor. 1929 yılında başlayan Büyük Bunalımın nedenleri ise hala tartışılmakta. 1929'da ABD'de ortaya çıkan krizin başlangıcı Kara Çarşamba adıyla bilinen borsadaki çöküş olarak kabul edilir. Krizin gelişimi sonucunda 1933 yılına gelindiğinde ABD'de M1 anlamındaki para arzı %27 oranında azalmıştı. M1 tanımı veri iken para arzındaki bu azalmanın nedenleri neler olabilir? Para arzındaki bu hızlı azalma ekonomide ne tür sonuçlar doğurabilir. Sizce ABD Merkez Bankası bu krizi önlemek için ne yapabilirdi?

GİRİŞ

Birinci bölümde açıkladığımız makroekonominin temel varsayımları aslında bu iki yaklaşımın ayırt edici özelliklerini ortaya koymaktadır. Özellikle piyasaların temizlenmesine yönelik varsayıma bakarsak, Klasikler ve Keynesyenlerin ekonomiye bakış açılarını ortaya koymuş oluruz. Klasikler, fiyatların ve ücretlerin tam esnek olduğunu varsaymaktadırlar, dolayısıyla tüm piyasalar temizlenir, yani her piyasada arz-talep eşitliği sağlanır. Oysa Keynesyenler tam esnekliği reddederler ve başta işgücü piyasası olmak üzere piyasaların temizlendiğini kabul etmezler. Daha başka farklılıklarla birlikte ekonomiyi açıklamaya yönelik modellerden Klasik ve Keynesyen Modellere referans modeller olarak bakılır. Günümüzde ekonomiyi açıklamada kullanılan modeller, bu referans modeller üzerine inşa edilmiştir.

Bu bölümde önce Klasiklerin benimsedikleri tam istihdam modeli incelenecektir. Daha sonra Keynes'in Klasik modele getirdiği eleştirileri ortaya koyarak, Keynesyen modelin yapı taşları ortaya konulacak, on dört ve on beşinci bölümlerde detaylar verilecektir.

KLASİK EKONOMİ

Kökeni 1770'lere dayanan Klasik ekonomi, fiyat düzeyi, ulusal çıktı düzeyi, gelir, istihdam, tüketim, tasarruf ve yatırım gibi temel makroekonomik değişkenleri açıklamada ilk sistematik girişim olarak kabul edilmektedir. Klasik ekonomi adı Keynes tarafından verilmiştir. Klasikler; Adam Smith, J. B. Say, D. Ricardo, J. S. Mill, T. Malthus, A. C. Pigou vd., 1770'lerden 1930'lara kadar olan 150 yılı aşkın süre verdikleri eserlerde ücretlerin ve fiyatların esnek olduğu ve ekonomide rekabetçi piyasaların varolduğunu kabul etmişlerdir. Klasikler tam istihdam denge düzeyini savunmuşlardır.

Esasında Klasik Ekonomi daha önceki yerleşik ekonomi anlayışına, Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Merkantilist düşünce XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkışıyla ilişkilidir. Klasikler, Merkantilistlerin özellikle iki temel düşüncelerine karşı çıkmışlardır. Bunlar;

- ✔ Metalizm olarak adlandırılabilecek olan *bir ulusun zenginliğinin sahip olduğu değerli metal miktarına bağlı olduğu görüşü,*
- ✔ Kapitalist sistemin gelişmesi için *devlet müdahalesinin zorunluluğuna olan inançtır.*

Metalizm, ülkeleri ihracatı özendirmek ve ithalatı kısıtlamak suretiyle, dış ticaret yoluyla altın ve gümüş stokunu arttırmak biçiminde bir politikaya yönlendirmiştir. Bu şekildeki bir dış ticaret politikası, devlet müdahalesini de beraberinde getirmektedir. Ayrıca yerli sanayinin gelişmesini sağlamak amacıyla beşeri ve tabii kaynakların geliştirilmesi için de devlet müdahalesi savunulmuştur.

Klasikler, Merkantilistlerin aksine ulusların zenginliğinin reel faktörlere bağlı olduğunu ve kapitalizmin geliştirilmesi için serbest piyasa ekonomisinin en uygun araç olduğunu savunmuşlardır. Klasik analiz, genel olarak reel bir analizidir. Paranın ekonomideki rolü pek azdır ve ekonominin büyümesi üretim faktörleri stokunun büyümesine ve teknolojik gelişmeye bağlıdır. Paranın kendiliğinden bir değeri yoktur, para ancak mal ve hizmetlerin değişiminde bir araç olarak önemlidir. Merkantilistler, parayı toplam talebi etkileyen önemli bir faktör olarak görürlerken, Klasikler "her arzın kendi talebini yaratacağını" savunarak, paranın kısa dönemde bile toplam talep açısından pek bir öneminin olmayacağını, başka bir deyişle istihdam düzeyinin devlet müdahalesini gerektirir bir sorun oluşturmayacağını iddia etmişlerdir.

Klasik Ekonominin Varsayımları

Klasik ekonominin beş temel varsayımı vardır. Bunlar:

- ✔ *Klasik modelin temelinde ekonomik birimlerin rasyonel davrandıkları varsayımı vardır.* Yani insanlar tamamen homo-economicus olarak davranmakta; tüketiciler faydalarını, firmalar da kârlarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar.
- ✔ *İkinci varsayım; tüm mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.* Yani bir mal ya da girdi için ne bir alıcı ne de satıcı fiyatları etkileyemez. Tüm fiyatlar, ücretler, faiz oranları tamamen arz-talep koşullarına bağlı olarak belirlenir.
- ✔ *Klasik modeldeki varsayımlardan birisi de ekonominin tam istihdamı kendiliğinden sağladığı ve dengenin bozulması halinde yeniden tam istihdam düzeyinde oluştuğu biçimindedir.* Bunun bir diğer ifadesi; ekonomideki tüm fiyatların (mal fiyatları, ücretler, faiz oranları) esnek olmasıdır. Fiyat esnekliğini de piyasaların sürekli temizlenmesi biçiminde ele almak mümkündür.
- ✔ *Dördüncü varsayım; insanlar için para aldanımı söz konusu değildir.* Alıcılar ve satıcılar nisbi fiyatlardaki değişmelere göre davranırlar, para aldanımı olayına kapılmazlar. Para aldanımını açıklamak için şu örneğe dikkat edelim: Eğer insanların parasal ücretleri enflasyon kadar arttırılmasına rağmen kendilerinin daha yüksek refah düzeyine ulaştıklarına inanıyorlarsa, burada parasal aldanım söz konusudur. Gerçekte refah düzeyinde bir değişim yoktur. Dikkat edilirse, paranın nötr olduğu varsayılmaktadır. Yani ekonomik birimler davranışlarını nominal değil, reel değişkenleri esas alarak gerçekleştirirler. Böylece ekonomideki reel değişkenler ile fiyat düzeyi birbirinden bağımsız olmaktadır.
- ✔ *Son bir varsayım ise ekonomide devletin rolünün minimum düzeyde olmasıdır.*

Klasik model üzerindeki analizimiz piyasaların dengesini ayrı ayrı tartışarak başlayacak ve daha sonra tüm piyasalar bütünleştirilerek toplam arz ve toplam talep eğrileri yardımıyla ekonominin dengesi incelenecektir.

Klasik Modelde Para ve Toplam Talep

Klasikler parayı bir peçe olarak görmektedirler; yani paranın değişim ilişkilerini kolaylaştırmak dışında bir rolü olmadığını ve reel değişkenler üzerinde bir etki yapmadığını varsaymaktadırlar. Ekonomideki fiyat düzeyi ise tamamen piyasadaki para miktarı tarafından belirlenmektedir. Paranın bu şekilde reel değişkenler üzerinde etkisi olmaması durumuna ***paranın yansızlığı*** ya da ***nötürlüğü*** denir. Reel değişkenlerin para arzından bağımsız olarak belirlenmesi de ***klasik dikotomi*** olarak adlandırılmaktadır.

Klasik ekonominin para arzı ile fiyat seviyesini ilişkilendiren yaklaşımı, ***paranın miktar teorisi*** olarak bilinmektedir. Amerikalı ekonomist Irving Fisher tarafından geliştirilen miktar teorisi değişim denklemini kullanmaktadır. Buna göre ekonomide cereyan eden tüm değişimlerin parasal değeri para arzı ile paranın kaç kez el değiştirdiğini gösteren dolaşım hızının çarpımına eşittir. Belli bir dönemde bir ekonomideki bütün değişimlerin sayısı (T), bu değişimlerin ortalama fiyatı (P), para miktarı (M) ve paranın dolaşım hızı (V) olmak üzere şu özdeşlik geçerli olmaktadır.

$$M.V \equiv P.T$$

Bu özdeşlikte yer alan ve ekonomideki bütün değişimleri ifade eden (T) yerine yalnızca reel milli hasılanın hesabına giren değişimleri (Y) ve değişimlerin ortalama fiyatı yerine de ekonomideki ortalama fiyat düzeyini gösteren indeksi (P) aldığımızda özdeşliğin sağ tarafı nominal milli hasılayı verir.

$$M.V \equiv P.Y$$

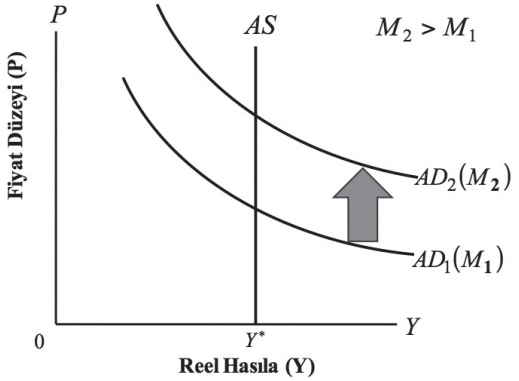
Bu ikinci özdeşlikte yer alan (V) paranın gelir dolaşım hızı olarak adlandırılır ve Klasikler tarafından sabit kabul edilir. Reel gelir (Y)'de kısa dönemde tam istihdamda sabit kabul edildiği için bu özdeşlik doğrudan fiyat düzeyini para miktarına bağlamaktadır. Buna göre ekonomide para miktarı hangi oranda artarsa fiyat düzeyi de aynı oranda artacaktır.

Paranın miktar teorisi Klasik yaklaşımda toplam talep (AD) eğrisinin elde edilmesine olanak sağlar. Şöyle ki; Klasiklere göre paranın dolanım hızı (V) sabittir. Veri bir para miktarı için (yani para arzı sabit tutulduğunda) özdeşliğin geçerli olması demek, (P) ile (Y) arasında ters yönlü bir ilişkinin olması demektir. Yani M.V bir sabite eşit olduğunda fiyatlar (P) artarsa reel hasıla (Y) azalmalı ya da (P) azalırsa (Y) artmalıdır. Aslında değişim denklemini (P)'ye göre yazarsak;

$$P = \frac{M.V}{Y}$$

Burada (P) ile (Y) arasında negatif ilişki gözlenebilir. Çünkü (M.V) sabit olduğunda, (Y)'nin değeri artarsa, (P) düşer. Bu ilişki negatif eğimli toplam talep (AD) eğrisinin varlığını açıklar. Grafik 13.1'de (AD) eğrisi hiperbol biçiminde çizilmiştir. Klasikler tarafından (V) sabit varsayıldığında (M)'deki değişmeler (AD) eğrisinin kaymasına neden olur. Örneğin para arzındaki (M) artış (AD) eğrisini sağa kaydırırken, (M)'deki azalma (AD) eğrisini sola kaydırır.

GRAFİK 13.1 Klasik Modelde Toplam Talep Eğrisi

Klasik Modelde İşgücü Piyasası

Klasik modelde, fiyatlar ve ücretlerin tam esnek olduğu, işçilerin istedikleri anda iş bulabildikleri, firmaların istihdam ettikleri işgücünün miktarını herhangi bir maliyete katlanmadan diledikleri gibi değiştirebildikleri, firmaların rekabetçi davrandığı ve mevcut fiyatlarla ürettikleri tüm malları satmayı bekledikleri ideal bir dünya ele alınmaktadır. Modelde sermaye stokunun kısa dönemde sabit olduğu ve tek değişken faktörün emek olduğu varsayılmaktadır. Burada önce kısa dönem üretim fonksiyonu kavramı tanıtılacak ve bu fonksiyondan işgücü talebi türetilecektir. Daha sonra ise emek arzı ortaya konarak, işgücü piyasasındaki dengenin oluşumu ve değişimi tartışılacaktır.

Üretim Fonksiyonu

Üretim fonksiyonu, kullanılan girdi miktarları ile bu girdilerle üretilebilecek maksimum ürün miktarı arasında bir ilişkidir. Üretim fonksiyonunu

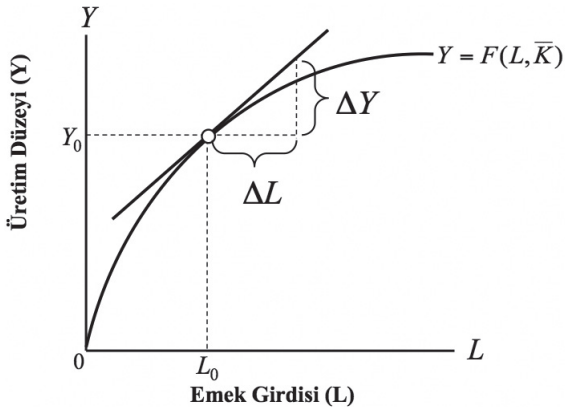
$$Y = F\,(L, \overline{K})$$

şeklinde yazıyoruz. Burada (Y) reel hasılayı, (L) emek girdisini, kısa dönemde sabit olan sermaye faktörünü göstermektedir. Grafik 13.2'de gösterilen bu üretim fonksiyonu, kullanılan emek miktarı arttıkça, emeğin marjinal ürünün azaldığını ifade eden emeğin azalan getirisi varsayımına dayanmaktadır.

Azalan getiriler üretim fonksiyonu Grafik 13.2'de gösterilmiştir. Eğri, orjinden geçen bir doğru (sabit getiriler) veya yukarıya bükülen (artan getiriler) bir eğri şeklinde değil, aşağıya kavis alan bir eğridir. Azalan getiriler, diğer girdiler sabitken, istihdam arttıkça, çalışan her bir işçinin daha az makine-teçhizatla çalışacağı ve bu yüzden daha az üretken olacağı şeklinde açıklanmaktadır. Bu nedenle üretimde kullanılan emek miktarı arttıkça hasıla artmakta, ancak emek miktarı eşit miktarlarda arttırıl-

maya devam edildikçe her seferinde hasıladaki artış giderek azalmaktadır. Artan istihdamın üretime katkısı üretim fonksiyonunun eğimi (ΔY/ΔL) ile gösterilir. Grafik 13.2'den istihdam arttıkça eğrisinin eğiminin azaldığı ve her yeni işçinin hasılaya bir öncekinden daha az katkı sağladığı görülebilir.

GRAFİK 13.2 Üretim Fonksiyonu ve Emeğin Marjinal Ürünü.

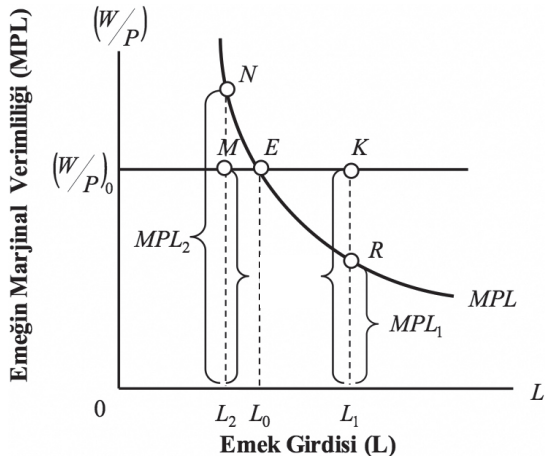

Emek Talebi

Emek talebi üretim fonksiyonundan türetilir. Bu amaçla, öncelikle *bir firmanın ne kadar işgücü istihdam edebileceği* sorusunu yanıtlamak gerekir. Bu soruyu yanıtlarken temel kural; ilave işgücünün istihdamı ile üretimin arttırılması firmanın kârını arttırdığı sürece, yani ücret maliyetinden fazla getiri sağladığı sürece istihdam ve üretim arttırılır.

İlave emeğin hasılaya katkısına ***emeğin marjinal verimi*** denir. Bu Grafik 13.2'deki üretim fonksiyonun eğimine eşittir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi marjinal ürün pozitiftir, ilave işgücü üretkendir ve azalandır, yani istihdam arttıkça verimlilik düşmektedir. Bir firma, emeğin marjinal ürünü (MPL), ilave emeğin maliyetini aştığı müddetçe ek işgücü istihdam edecektir. İlave işgücünün maliyeti nominal ücretin fiyat düzeyine bölünmesiyle elde edilen reel ücrettir. Reel ücret firmanın her bir işçiye ödediği ürünün miktarını ölçer. Her fazladan işçi firma açısından hem MPL kadarlık bir hasıla artışı sağlamakta hem de reel ücrete eşit bir maliyet artışına yol açmakta olduğundan firma, MPL reel ücreti aştığı müddetçe ilave emek istihdam edecektir. Bu durum reel ücret haddi belli iken bir firmanın ne kadar emek kullanacağını analiz eden Grafik 13.3'de gösterilmiştir.

GRAFİK 13.3 Reel Ücret Veri İken Optimum İstihdamın Seçilmesi

Grafik 13.3'deki aşağı eğimli eğri emeğin marjinal verimliliği (MPL) eğrisidir. Bu eğri aynı zamanda emek talep (L_d) eğrisidir. Firmalar MPL ile reel ücretin eşit olduğu noktaya kadar emek istihdam etmektedir. MPL eğrisi ilave işgücünün hasılaya katkısını gösterir. Bu katkının pozitif olması, fakat ilave istihdamın onu azaltması nedeniyle MPL eğrisi negatif eğimlidir.

Grafik 13.3'te reel ücret [$(W/P)_0$] iken L_1 kadar işgücü istihdam edilmektedir. Bu ücret düzeyinde firma çok fazla emek istihdam etmektedir. Bu istihdam düzeyinde $(W/P)_0$ MPL_1'i aşmaktadır. Firma istihdamının bir birim azalması durumunda, hasıla MPL kadar azalırken, firmanın geliri de düşecektir. Ancak diğer taraftan ücrette de bir azalma söz konusudur. Ücretteki düşmenin sağladığı bu maliyet tasarrufu, gelirdeki azalmadan KR dik uzaklığı kadar daha fazladır. Bu durumda firmanın istihdam düzeyini azaltması mantıklı olacaktır.

Aynı mantık L_2 istihdam düzeyi için de yürütülecek olursa, firmanın istihdamı bir birim arttığında ödeyeceği ücretin MN kadar üzerinde bir hasıla elde edileceği görülmektedir. Bu durumda firmanın kar maksimizasyonu açısından istihdamı arttırması uygun olacaktır. Şekilden firmanın kârını maksimize eden istihdam hacminin L_0 olduğu görülmektedir.

Firmanın optimum istihdam düzeyi aşağıdaki eşitlikte formüle edilmiştir. Optimum istihdam düzeyinde emeğin marjinal ürünü reel ücrete eşittir:

$$MPL = \frac{W}{P}$$

Buna göre emek talebi reel ücretin azalan bir fonksiyonu olarak yazılabilir:

$$L_d = f\left(\frac{W}{P}\right)$$

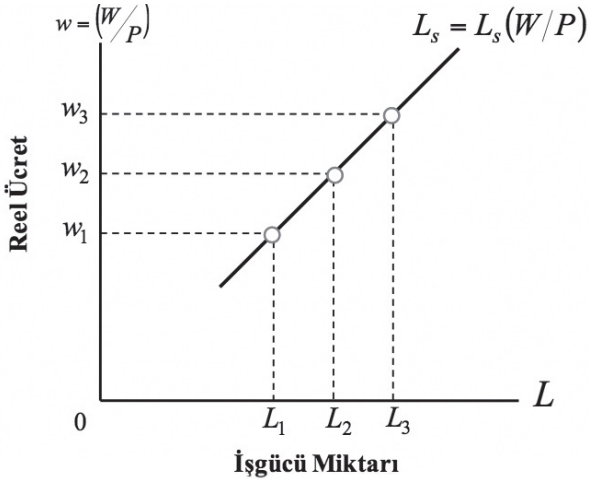
Toplam emek talebi, ekonomideki tüm firmaların her bir reel ücret düzeyinde talep ettikleri işgücü miktarlarının toplamı olup yine negatif eğimli bir eğri ile temsil edilmektedir.

Emek Arzı

İşgücü piyasasının arz yönünü geliştirirken, ilk olarak bireysel emek arz davranışından hareket edilir. Bireyin emeğini arz ederken karşı karşıya bulunduğu tercih, bir günde sahip olduğu 24 saati bir gelir karşılığı çalışmak ile zamanını dinlenerek geçirmek arasında tahsis etmekten ibarettir. Birey bu tercihini yaparken, diğer davranışlarında olduğu gibi faydasını maksimize etme amacını güdecektir. Zamanını çalışmaya ayırdığında, birey elde edeceği gelir ile gereksinimlerini karşılayacak mal ve hizmetleri satın alarak fayda elde edecektir. Yine boş zamanda bireye dinlenme ve eğlenme olanağı verdiği için fayda sağlayacaktır. Ancak birey için boş zamanın bir bedeli vardır. Bu bedel bireyin çalışması durumunda elde edeceği ücrettir. Ücret arttıkça, birey için boş zamanın bedeli artacaktır. Bu durumda birey boş zaman yerine çalışmayı tercih edecektir. Buna ***ikame etkisi*** denir.

Ücret artışının bir de diğer yönü vardır. Şöyle ki ücret artışı aynı zamanda gelir artışı demektir. Boş zaman normal bir mal olduğuna göre gelir arttığında boş zaman için talep artacaktır. Bu ise ***gelir etkisi*** olarak açıklanır ve arz edilen emek miktarının azalmasına neden olur. İkame ve gelir etkileri ters yönde çalışmakla beraber genelde ikame etkisinin daha güçlü olduğu ampirik çalışmalarla desteklenmektedir. Bu nedenle bireyin emek arz eğrisi genelde pozitif eğimlidir. Bu durum Grafik 13.4'de gösterilmektedir.

GRAFİK 13.4 Bireysel Emek Arz Eğrisi.

İşgücü piyasasında arz edilen toplam emek miktarına ulaşmak için ise her bir reel ücret düzeyinde bireysel emek arzları yatay olarak toplanır. Dolayısıyla bireyler arz ettikleri emek miktarını reel ücret arttıkça arttırdıkları için pozitif eğimli emek arz eğrisi ortaya çıkar. Buna göre emek arzı da reel ücretin bir fonksiyonu olarak yazılabilir:

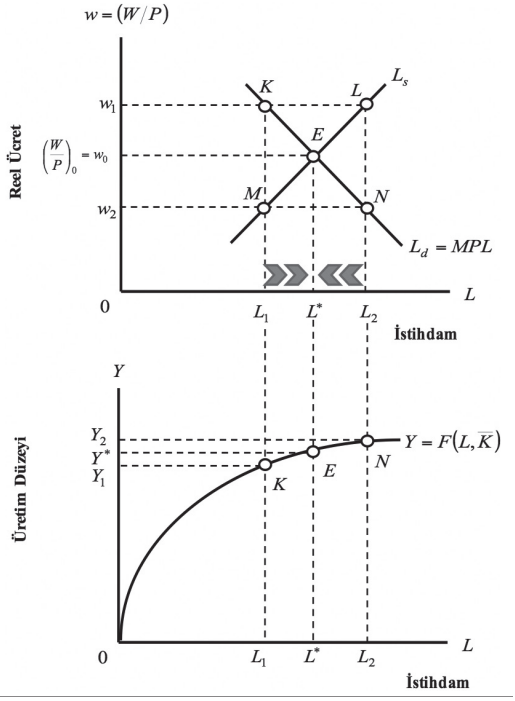
$$L_s = f\left(\frac{W}{P}\right)$$

Emek arzıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir noktanın daha üzerinde durmak gerekir. O da, bireylerin genel de çalışma saatlerini serbestçe belirleme imkanına sahip olmayıp, çalışma konusunda karar verirken çalışma saati sayısına değil, çalışmayı ya da çalışmamayı seçmek durumunda kalmalarıdır. Bu durumda toplam emek arz eğrisinin yatay ekseninde çalışma saatinin değil, işçi sayısının yer alması daha uygun olacaktır.

Emek Piyasasında Denge ve Tam İstihdam Hasılası

Yukarıdaki kısımda hasıla ile istihdam arasındaki ilişkiyi belirleyerek emek talebinin ve işçilerin çalışma ile boş zaman arasındaki tercihlerinden hareketle de emek arzının elde edilişi açıklandı. Bu açıklama içerisinde geriye sadece emek piyasasında dengeyi sağlayan reel ücreti belirlemek kaldı.

GRAFİK 13.5 Emek Piyasasında Denge ve Tam İstihdam Hasılası.

Grafik 13.5'in üst panelinde emek arz eğrisi (L_s) ile emek talep eğrisinin (L_d) kesiştiği nokta E'dir. Bu noktaya karşı gelen denge reel ücreti $(W/P)_0$ veya w_0; denge istihdam düzeyi ise L*'dır. Burada akla gelebilecek bir soru; *emek piyasasının nasıl dengeye geldiğidir.* Ücretlerin, emek arzı fazla olduğunda düştüğünü ve emeğe aşırı talep olduğunda yükseldiğini varsayalım. Grafikteki ifadesiyle, reel ücret (w_0) düzeyinin üzerinde ise düşecek, altında ise yükselecektir. Örneğin reel ücret w_1 düzeyinde iken emek talebi yalnızca L_1 kadardır ve emek arzının KL kadar altındadır. İşgücü piyasasındaki bu arz fazlası reel ücretin düşmesi yönünde baskı yapacaktır. Reel ücretin düşmesi ise firmalar açısından istihdamı genişletmeyi karlı hale getirecektir. Reel ücretin denge düzeyinden aşağıda, örneğin w_2 olması durumunda da bunun tersi geçerlidir ve MN kadar talep fazlası reel ücretin yükselmesi yönünde bir baskı doğurmaktadır.

Grafik 13.5'in alt paneli ise emeğin istihdam düzeyine bağlı olarak üretilen hasıla miktarlarını göstermektedir. Emeğin tam istihdam halinde üretilecek olan tam istihdam hasıla düzeyi Y*'dır. Yüksek reel ücret haddinde emek talebinin yetersizliği nedeniyle üretim düzeyi tam istihdam hasılasının altında Y_1 kadar olmaktadır. Buna karşılık ulaşılması mümkün olmayan L_2 istihdam düzeyinde hasıla tam istihdam düzeyini aşmaktadır. Ancak işçiler w_2 ücret düzeyini düşük bulduklarından daha az çalışarak M noktasında bulunmayı tercih ederler.

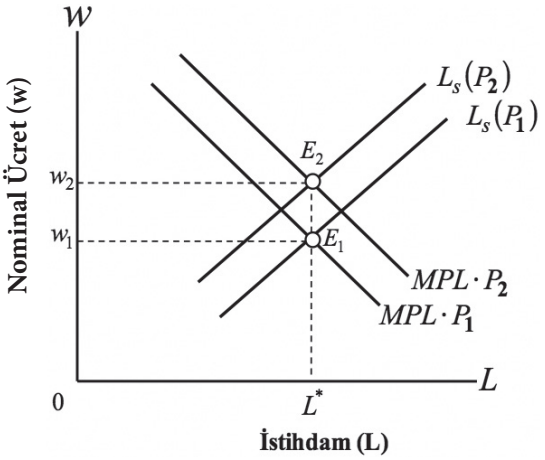
Fiyat Düzeyinin Değişmesi ve Emek Piyasasında Denge

Emek piyasasında dengeyi belirleyen iki eğrinin, emek talebi ve emek arzı eğrilerinin değişmesi halinde piyasada oluşan denge de değişecektir. Klasik yaklaşımın taraftarları değişme nereden kaynaklanırsa kaynaklansın ekonominin yeniden işgücünün tam istihdamını sağlayacak bir dengeye ulaşacağını öne sürmektedirler. Emek arzı eğrisi fiyat düzeyinin değişmesi gibi bir nedenle kayabilir. Fiyat düzeyinin değişmesi benzer biçimde emek talebini de etkileyecektir. Ancak bu etki emek arzının tersi yönde olacaktır.

Fiyat düzeyindeki bir değişmenin işgücü piyasasına etkilerini analiz edebilmek için daha önceki grafiklerden yararlanılacak ve bu grafikler üzerinde küçük değişiklikler yapılacaktır. Grafik 13.3'den Grafik 13.5'e kadar dikey eksende reel ücret oranı gösterilmekteydi, burada ise dikey eksene nominal ücret oranı yerleştirilmektedir, yani emek arz ve talebi nominal ücretin bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Emek talebi nominal ücretin bir fonksiyonu olarak yazılmak istenirse, firmaların işçilere marjinal verimliliklerinin parasal tutarı kadar ücret ödeyecekleri düşünülerek emek talebi MPL x P biçiminde yazılabilir. İktisada Giriş I derslerinden hatırlanacağı gibi (MPL x P)'ye emeğin marjinal ürünün değeri denmektedir. Başlangıçta işgücü piyasası, P_1 fiyat düzeyi geçerliyken E_1 noktasında dengede olup W_1 ücret haddinde tam istihdam sağlanmaktadır. Fiyat düzeyinin P_1'den P_2'ye yükselmesi firmaların işgücü talebini arttıracaktır. Çünkü firmalar ürünlerini daha yüksek fiyattan satabilmekte-

dirler. Ancak işçiler reel ücretlerinin düştüğünü görerek, arz ettikleri emek miktarını azaltacaklardır.

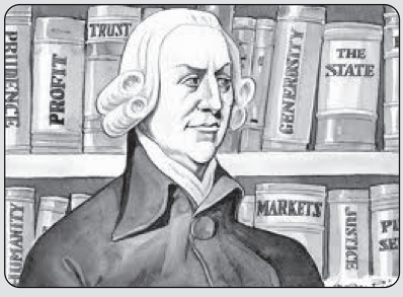
GRAFİK 13.6 Fiyat Düzeyinde Bir Yükselmenin İşgücü Piyasasına Etkisi.

Sonuçta yeni denge E_2 noktasında oluşmakta ve daha yüksek olan W_2 nominal ücret düzeyinde tam istihdam sağlanmaktadır. Grafik 13.6'da bu işgücü piyasasında denge durumu nominal ücrete göre çizilmiştir. Eğer bu analiz doğrudan reel ücret esas alınarak yapılsaydı emek arz ve talebinde hiçbir değişme olmadığı görülecekti. Bunun anlamı nominal ücretin de fiyat düzeyindeki artış oranında yükselmesidir. Yani $W_1/P_1 = W_2/P_2$ eşitliği geçerlidir.

EKONOMİK BAKIŞ –1

Çizeceğiniz bir grafik aracılığı ile Klasiklerin yatırımları tasarruflara eşitleyen otomatik mekanizmasının işleyişini açıklayabilir misiniz? İpucu: Yatırımları bir ekonomideki ödünç verilebilir fonlara olan talep, tasarrufları ise ödünç verilebilir fonların arzı olarak düşününüz. Bu süreçte faiz oranının yatırım ve tasarruf yapmak isteyenlerin kararları üzerindeki etkilerini değerlendirerek grafiğinizi oluşturabilirsiniz.

Klasik Modelde Mal Piyasası ve Faiz Oranı

Mal piyasasında denge, toplam harcamalarla toplam gelirin ex-ante (planlanan) olarak eşitliğini ifade eder. Klasik modelde üretim miktarını işgücü piyasasında oluşan istihdam düzeyi belirlemektedir. Bununla ilgili analiz daha önce Grafik 13.5 üzerinde anlatılmıştı. Peki belli bir dönemdeki toplam talebi, yani planlanan harcamaları o dönem üretimine, yani gelire eşitleyen bir mekanizma var mıdır? Klasik ekonomide bu mekanizma her arzın kendi talebini yarattığını ifade eden Say Yasası ve faiz oranlarının tasarruflarla yatırımları dengelediğini ifade eden klasik faiz teorisi ile ortaya konulmaktadır.

Say Yasası

Klasikler tam istihdam konusundaki görüşlerini Say Yasası olarak bilinen bir prensip üzerine inşa etmişlerdir. 1776-1832 yılları arasında yaşamış Fransız ekonomist Jean Baptiste Say tarafından geliştirilen kuramda, bir piyasa ekonomisinin daima tam istihdama neden yöneldiği açıklanır. Say Yasası'na göre ***"her arz kendi talebini yaratır"***. Bir başka anlatımla, ekonomide bir şey üretildiğinde karşılığında gelir elde edilir, bu gelir mal ve hizmet alımları için kullanılır. Bunun anlamı; eğer ekonomi 400 milyar dolarlık nihai mal ve hizmet üretiyorsa aynı zamanda bu mal ve hizmeti alacak 400 milyar dolarlık geliri de eş anlı olarak yaratacaktır. Bu muhasebe anlamında özdeşliktir. Gerçekleşen toplam çıktı daima gerçekleşen toplam gelire eşittir.

Bir önceki bölümde basit dairesel akım diyagramında bu durum açıklanmıştı. Yani firmalar çıktı elde ettiklerinde geliri de yaratmış olurlar. Örneğin firmaların 100 milyon TL tutarında mal ve hizmet üretip, hanehalklarına satmak istediklerini düşünelim. Firmalar üretimi gerçekleştirirken gerekli ekonomik kaynakları satın alması ya da kiralaması gerekir. Ekonomik kaynakların sahipleri hanehalklarıdır. Hanehalkları bu kaynaklar için kendilerine ücret, faiz, rant ve kar şeklinde ödeme yapılmasını bekler. Eğer hanehalkları elde ettiği tüm geliri harcarsa üretilen her şey satılmış olur. Böylece her arz kendi talebini yaratmış olur.

Say Yasası'na göre belirli malların arzı aslında diğer mallar için taleptir. Çünkü insanlar diğer mallarla değiştirmek istediklerinde kendi kullanımlarından daha fazla mal üretirler. Yani birisi bir şey arz ediyorsa, bunu başka bir şey talep ettiği için yapıyordur. Say Yasası'na göre piyasada fazla üretim de söz konusu değildir. Bu bir açıdan da emek piyasası ya da diğer piyasalar için ekonomide tam istihdamın varlığını vurgular.

J. B. Say'a göre belirli piyasalarda bazı mallar için arz fazlalığı ile karşılaşılabilir. Ancak bu arz fazlalığı fiyatların düşmesine ve ekonomide ayarlanma gerçekleşinceye kadar üretimin azalmasına yol açar. Benzer şekilde ekonomide talep fazlalığı var ise fiyatlar yükselebilir. İşte bu esneklik sayesinde ekonomi daima tam istihdama yönelir.

Tüm bu açıklamalar basit takas ekonomileri (malların mallarla değiştirildiği ekonomiler) için anlamlı olur. Ancak gerçek ekonomilerde daha karmaşık durumlar ortaya çıkmaktadır. İnsanlar başkaları için çalışmakta, takas durumu geçerli olmamakta ve para kullanılmakta olduğundan sorunlar yaşanmaz mı ya da eksik istihdam durumu ortaya çıkmaz mı? Örneğin insanlar elde ettikleri parasal gelirlerin bir kısmını harcamayıp tasarrufa yönelmeleri durumunda, cari dönemde üretilen mallara yönelik talep yetersizliği ortaya çıkmaz mı? Bu da üretim düzeyinin azalması yönünde baskı oluşturarak, işsizliğe yol açmaz mı?

Klasikler Say Yasası'nın açıklayamadığı bu sorunlara yanıt olarak faiz teorisini kullanmışlardır. Böylece faiz oranındaki değişmeler ekonomideki tasarrufları yatırımlara eşitleyecektir. Bu durumda hanehalkı gelirlerinin harcama akımından sızan kısmı, ekonominin firmalar sektörünce harcamalara dönüştürülecektir. Sonuçta ekonomide mal arz ve talebi dengelenmektedir.

Klasik Faiz Teorisi: Tasarruf ve Yatırımların Eşitlenmesi

Üçüncü bölümde basit dairesel akım modelini öğrenen birçok öğrenci tasarrufun bu basit süreci bozacağını hemen hatırlayacaktır. Eğer hanehalkları kazançlarının belirli bir oranını tasarrufa ayırmaya karar verirse firmalar tarafından yaratılan gelirin tümü harcama biçiminde geri dönmeyecektir. Böylece mal ve hizmetler için talep arzdan daha düşük olacaktır, yani bazı ürünler satılmayacaktır. Böyle bir durumda firmalar üretimlerini kısarak ve çalışanlarını işten çıkararak tepki gösterecek, böylece işsizlik ortaya çıkacaktır.

Ancak Klasikler tasarrufu bir sorun olarak görmediler. Tasarruf harcamalarda azalmaya yol açmaz. Çünkü firmalar tasarruf edilen tüm parayı yatırım için ödünç alırlar. Klasikler, hanehalklarının istedikleri tasarruf miktarının, firmaların istedikleri yatırım miktarına eşit olacağından neden bu kadar emindirler? Faiz oranları yüzünden, Klasik modelde faiz oranları ödünç verilebilir fonların arzı (kısaca tasarruflar) ve talebi (yani yatırımlar) tarafından belirlenir.

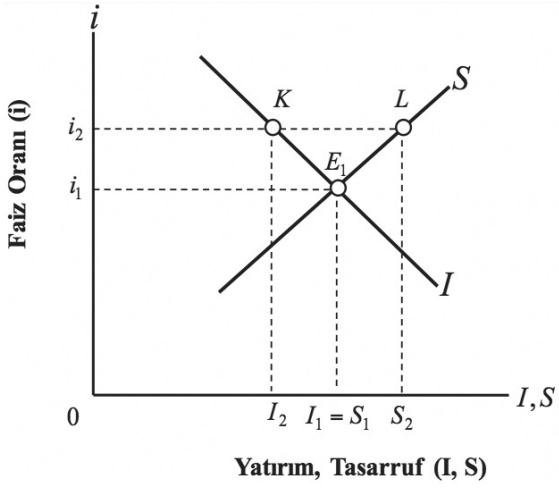
Klasik yaklaşımda faiz bugünkü tüketimden vazgeçmenin, yani tasarrufta bulunmanın bedeli olarak değerlendirilmektedir. Bireyler gelirlerini bugünkü ve gelecekteki tüketimleri arasında faydalarını maksimize edecek biçimde dağıtmaktadırlar. Pozitif bir faiz oranı bireylere gelecekte bugünkünden daha fazla tüketim yapma olanağı sağlayacaktır. Faiz oranının yükselmesi durumunda bireyler daha fazla tasarrufa yönelecek, yani gelecekteki daha fazla tüketimi tercih edeceklerdir. Aynı şekilde faiz oranı düşerse tasarruf miktarı da azalacaktır. Bu durumda tasarruf faiz oranının bir fonksiyonudur, ilişki pozitif yönlüdür.

Firmaların amacı kârlarını maksimize etmek olduğundan, bunu yatırımlar için de uygularlar. Firmalar, bir yatırımdan bekledikleri getiri, bu yatırımın maliyetini aştığı müddetçe yatırım yaparlar. Yatırımın maliyeti ise faiz oranına bağlıdır. Ancak yatırı-

mın faiz oranı ile ilişkisi ters yönlüdür, yani faiz oranı yükseldikçe firmalar daha az yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Bunun nedenini şöyle açıklayabiliriz: Firmaların programladığı belli yatırımlar vardır ve her bir yatırımdan beklenen bir getiri oranı vardır. Firmalar yatırımlarını getiri oranlarına göre sıralarlar ve bunları gerçekleştirmeye en yüksek getiri oranına sahip olandan başlarlar. Faiz oranı yükseldikçe, bir yatırım için kullanılabilecek fonların maliyeti de yükselecektir. Bu durumda, faiz oranının üzerinde bir getiri sağlayabilen yatırım projelerinin sayısı azalacaktır. Bu da firmaların daha az yatırım yapması anlamına gelir.

Ödünç verilebilir fonlar teorisi olarak da adlandırılan Klasik Faiz Teorisinde, ödünç verilebilir fonların arzı yani tasarruflarla ödünç verilebilir fonların talebi, yani yatırımlar arasındaki ilişki Grafik 13.7'de gösterilmiştir. Tasarrufların yatırımlara eşit olduğu noktada ödünç verilebilir fon piyasası dengededir. Bu denge E_1 noktasının gösterdiği i_1 faiz oranı ve I_1 yatırım ile ona eşit S_1 tasarruf hacminde sağlanmaktadır.

GRAFİK 13.7 Ödünç Verilebilir Fon Piyasasında Denge Faiz Oranı

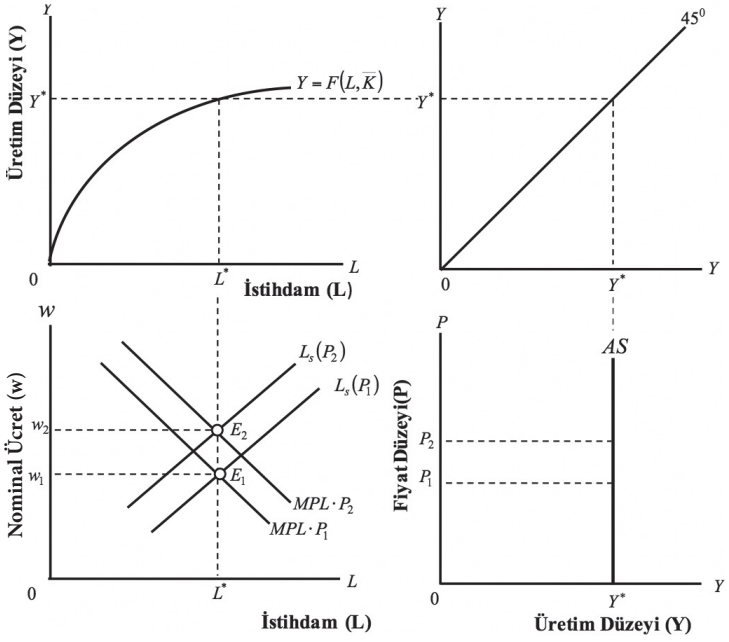

Eğer hanehalkları yatırımcıların ödünç olarak kullanacağından fazla tasarruf etmek isterlerse, i_2 gibi bir faiz oranında, fonlardaki fazlalık faiz oranını aşağı çekecektir. Faiz oranı hem hanehalkının tasarruf için elde ettiği bir ödül (ya da fayda) hem de firmaların yatırımlarını finanse etmek için ödedikleri bir fiyat olduğundan, faiz oranındaki düşüş yatırımı teşvik ederken, tasarrufları cezalandırır. Faizlerdeki bu düşüş, firmaların arzu ettikleri yatırım miktarının hanehalklarının tasarruf isteklerinin miktarına eşit oluncaya kadar devam eder. Denge faiz oranında yatırıma yönelmemiş tasarruf kalmaz. Bu durumda firmalar tüm çıktılarını ya tüketicilere ya da yatırımcılara satmış olur ve böylelikle de tam istihdam sağlanmış olur.

Klasik Modelde Toplam Arz

Ekonomi daima tam istihdam düzeyinde varsayıldığı için klasik toplam arz eğrisi, tam istihdam ya da doğal GSYİH düzeyinde dik bir doğrudur. Toplam arz eğrisi işgücü piyasası dengesi ve üretim fonksiyonu kullanılarak elde edilir. Bu eğrinin elde edilişi Grafik 13.8'de dört panel yardımıyla gösterilmektedir. Şeklin sol alt panelinde işgücü piyasası, sol üst panelde üretim fonksiyonu, sağ üst panelde yansıtma doğrusu ve sağ alt panelde ise dikey toplam arz (AS) eğrisi yer almaktadır.

GRAFİK 13.8 Klasik Modelde Toplam Arz Eğrinin Elde Edilişi.

İşgücü piyasasında emek arzı ve talebi nominal ücretin fonksiyonu olarak yer almaktadır. Fiyat düzeyindeki değişmeler sadece nominal ücret düzeyini etkilemekte, ancak reel ücretleri ve istihdamı etkilememektedir. İşgücü piyasasında belirlenen istihdam düzeyinde gerçekleştirilen üretim düzeyi, üretim fonksiyonuna göre Y* ile gösterilmiştir. Sağ üst paneldeki yansıtma doğrusu bu üretim ya da çıktı düzeyini sağ alt panele aktarmak için kullanılmaktadır. Sağ alt panelde ise her bir fiyat düzeyi için tam istihdam hasılasını gösteren toplam arz eğrisi elde edilmiştir.

Tam istihdam hasıla düzeyinde düşey bir doğru olarak elde edilen toplam arz eğrisi bazı durumlarda yer değiştirir. Örneğin ekonomide sermaye stokunun artması ve teknolojik gelişme durumlarında AS eğrisi sağa kayar. Çünkü üretim fonksiyonu bunlara bağlı olarak yukarıya kayarken, öte yandan emek piyasasında emek verim-

liliğindeki artışa bağlı olarak emek talebi sağa kayacaktır. Daha yüksek bir istihdam düzeyinde daha yukarıdaki bir üretim fonksiyonuna göre elde edilecek AS ise eskisine göre sağ tarafta elde edilecektir. Yine nüfus artışı emek arz eğrisini sağa kaydırdığı için AS eğrisi de sağa kayacaktır. Çünkü emek piyasasında denge istihdam düzeyi yükselmiştir. Tersi durumlarda ise AS sola kayacaktır.

Düşey AS İçin Ücret ve Fiyat Esnekliğinin Önemi

Klasikler Say Yasası ve esnek faizlerin tam istihdamı sürdürecek yeterli harcama miktarını sağlayacağına inanırlar. Ancak bu inanışa yönelik bazı haklı eleştiriler de bulunmaktadır: Hanehalklarının bazı gelirlerini sakladığı ya da gömülediği varsayımında, insanlar gelecek hakkında endişe duydukları zaman, yastık altında ya da sandıkta para saklayarak, sıkıntılı dönemlerde kullanabilecekleri bir kaynak oluştururlar. Yine hanehalklarının bankacılık sistemine güvenleri sarsıldığında bu tür tasarruf biçimini tercih edebilirler. Örneğin dünya da 1920'lerdeki banka iflasları döneminde bu durum açık bir şekilde gözlenmiştir. Bu şekildeki tasarruflar, dairesel akım modelinde bir kısım parayı alıkoyduğundan Say Yasası için problem yaratır. Çünkü hanehalkları paralarını yastık altında saklamaya devam ederse bu paralar firmalarca ödünç alınıp, yatırım için kullanılmayacaktır. Sonuçta harcamalar azalacak ve işsizlik gözlenecektir.

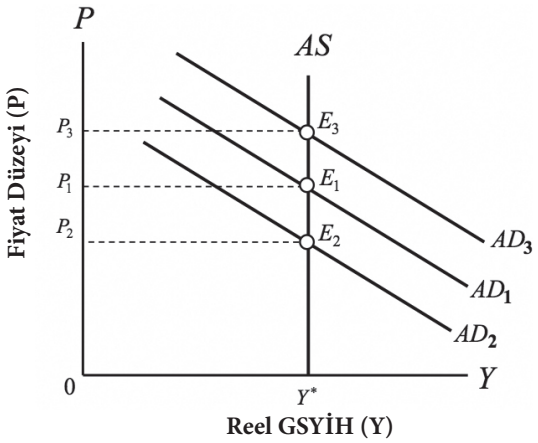
Klasikler yastık altı tasarrufların harcamalarda azalmaya neden olacağını kabul etmelerine rağmen bunun işsizliğe yol açacağını kabul etmezler. Çünkü ücret ve fiyat esnekliği sayesinde toplam harcamalardaki herhangi bir yetersizlik giderilecek ve tam istihdam sağlanabilecektir. Esnek ücret ve fiyatların varlığı toplam arz eğrisinin düşey olduğunu açıklar. Eğer ücretler ve bazı girdi fiyatları kısa dönemde sabit olsaydı, toplam arz eğrisi pozitif eğimli olurdu. Böyle bir durumda ise fiyat düzeyindeki artış firmalar için üretimlerini arttırma yönünde güçlü teşvik oluşturacak ve kârlılıkları artacaktır. Yani fiyatlar arttığında firmalar ürünleri için daha fazla hasılat elde ederken, ödemek zorunda oldukları girdi maliyetleri değişmediği için karlılıkları yükselir. Fakat Klasikler tüm fiyatların (tüm girdilerin ve malların fiyatlarının) yüksek derecede esnek olduğuna inanırlar. Bu durumda, ürün fiyatındaki bir artış hemen yüksek maliyet şeklinde dengelene cek, bu ise üretimi genişletme teşviğini ortadan kaldıracaktır. Örneğin firmaların ürettiği malın fiyatı yükseldiğinde işçiler ve diğer girdi sahipleri derhal fiyatlarını yükselteceklerdir. Böylece firmalar için üretimi arttırmakla daha fazla kar olanağı ortadan kalkacaktır.

Grafik 13.9'da tam esnek ücret ve fiyatlarının varlığı altında doğal çıktı düzeyinde veya potansiyel GSYİH düzeyinde ya da tam istihdam çıktı düzeyinde düşey toplam arz eğrisinin nasıl çizileceği gösterilmiştir. Klasik modelde toplam talepteki bir azalma derhal ücretlerde ve fiyatlarda bir düşüşe neden olur, böylece istihdam düzeyinde

ve reel GSYİH düzeyinde bir düşme olmaz. Yüksek bir toplam talep (AD) durumunda ise enflasyon ortaya çıkar, çıktıda ve istihdam düzeyinde bir değişiklik oluşmaz.

Esnek ücretlerin ve fiyatların tam istihdamı nasıl garanti ettiğini gösterebilmek için başlangıçta AS ile AD_1'in kesiştiği P_1 fiyat düzeyi ve Y* reel GSYİH düzeyinde ekonominin işlediğini varsayalım. Şimdi tüketicilerin geleceğe dair beklentilerinin kötümser olduğu ve gelirlerinin bir kısmını yastık altına sakladıklarını düşünelim, neler olacağına bakalım. Bu ortamda toplam talep azalacak ve AD_2konumuna gelecektir. Çünkü hanehalkları daha az harcama yapmakta ve böylece veri fiyat düzeyi için daha az reel çıktı talep etmektedir. Klasiklerin varsayımından hareketle, toplam talepteki azalma fiyatlarda hızlı bir düşüşe neden olur. Grafik 13.9'a göre fiyatlar P_1 düzeyini koruyamayacak, P_2 seviyesine inecek ve denge E_2'de sağlanacaktır. Bu düşüş gerçekleştiğinde firmalar daha önceki reel çıktı miktarını daha düşük fiyattan satabileceklerdir. Ücretler de düşecektir. Çünkü mal ve hizmetler için talepteki azalma emek talebindeki düşüşü beraberinde getirecek, bu ise emek arz fazlalığı ve ücretlerdeki azalmayı sağlayacaktır. Böylece firmalarda düşük fiyatlara rağmen normal kar elde edeceklerdir.

GRAFİK 13.9 Klasik Toplam Arz Eğrisi.

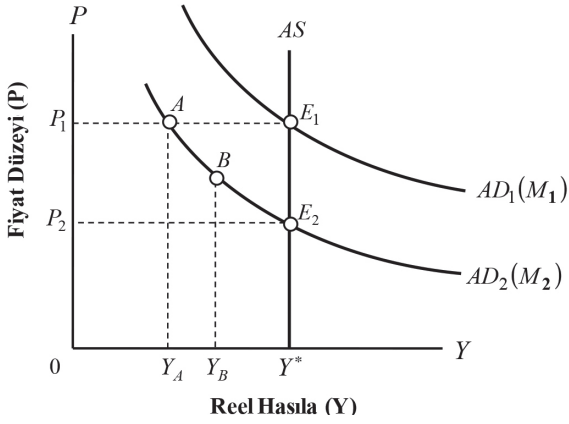
Eğer AD daha önce yastık altına saklanmış paraların harcanması yoluyla artmış olsaydı, bu süreç tersine işleyecekti. Toplam talebin AD_3'e yükselmesi çıktı fiyatlarını hızla yükseltecektir. Eğer çıktı fiyatları artarken üretim faktörleri fiyatları sabit kalsaydı, firmalar için çıktıyı arttırmak çok karlı olacaktı. Ancak Klasik modelde ücretler ve diğer girdi fiyatları oldukça esnektir. Mal ve hizmetler için talep artışı, emek ve diğer girdiler için de talep artışını beraberinde getirecek ve bunların fiyatlarını da arttıracaktır. İşte bu nedenle firmalar için çıktıyı genişletmeye yönelik bir teşvik unsuru oluşmayacaktır. Yani toplam talebin bu yüksek düzeyi enflasyona yol açacak, çıktı ve istihdam düzeyini değiştirmeyecektir.

Özet olarak, Klasikler toplam talepteki değişmenin reel GSYİH ya da istihdam düzeyinde herhangi bir etkisi olduğuna inanmazlar. Sadece fiyat düzeyinin etkileneceği düşüncesini sürdürürler. Klasikleri AD eğrisini elde ederken kullandıkları miktar kuramı çerçevesinde değerlendirirsek, AD'deki kaymaların kaynağı tamamen piyasadaki para miktarına bağlı olmaktadır. Para miktarı arttığında AD sağa, azaldığında ise sola kayacaktır. Dolayısıyla fiyat düzeyi tamamen para miktarına bağlı olacaktır. Paranın reel değişkenler üzerinde etkisi olmaması paranın yansızlığı ya da nötrlüğü olarak isimlendirilir.

Klasik Modelde Tam İstihdam Dengesi ve İşsizlik

Say Yasası'na olan inancın ücret ve fiyatların esnekliğinin bir sonucu olarak Klasikler tam istihdamı normal bir durum olarak görürler. Ekonominin dengesi toplam arz eğrisi ile toplam talep eğrisinin kesişimi ile elde edilmektedir. Grafik 13.10'da gösterilen bu analiz, ekonomide fiyat düzeyinin yalnızca toplam talebe bağlı olarak oluştuğunu söylemektedir. Yukarıdaki açıklamalar göz önüne alındığında Klasik sistemde üretim hacminin işgücü piyasasına ve teknolojiye, fiyat düzeyinin ise para piyasasına bağlı olarak oluştuğu biçiminde bir sonuca varılabilir.

GRAFİK 13.10 Klasik Modelde Toplam İstihdam Dengesi ve Geçici İşsizlik.

Klasik ekonomi kuramının öngördüğü işsizlik geçici işsizliktir. Yani oldukça kısa dönemli bir işsizliğin talep şoklarından doğabileceği kabul edilmektedir. Örneğin ekonomide para stokundaki bir azalma ortaya çıktığında AD_1 eğrisi AD_2'ye kayacaktır. Her ne kadar ücretlerin esnek olduğu kabul edilmekte ise de ücretlerin ve fiyatların değişimi anında olmayacaktır. Grafik 13.10'da görüldüğü gibi ekonomi önce A noktasına gelecektir. Ancak bu noktada oluşan işsizlik kısa sürede fiyatların ve nominal ücretlerin düşmesine ve ekonominin tekrar tam istihdam dengesine ulaşmasına neden olacaktır. Ekonomi yeniden tam istihdam dengesine ayarlanırken, izlediği yol E_1-A-B-E_2 olmaktadır. Burada işsizlik geçici işsizliktir. Ekonomi fiyat ve ücret esnekliği sayesinde kendi kendine bu sorunu kısa sürede çözmektedir.

Klasikler her arzın kendi talebini yarattığına inanmaları nedeniyle, ekonominin genelinde mal veya hizmet arzında bir fazlalık olacağına inanmazlar. Ancak bireysel üretimlerde aşırı üretim durumuyla karşılaşılabilir. Örneğin otobüs üreticileri varolan piyasa için yanlış hesaplama yüzünden çok fazla otobüs üretebilirler. Kısa dönemde otobüs stokları artar, satılmayan stoklar işsizliğe yol açar. Otobüs endüstrisinde mevcut işçilerin sayısı fazla olduğundan bunların istihdamı karlı olmaz. Uzun dönemde sorunlar çözümlenir. Şöyle ki, otobüs arz fazlası fiyatların düşmesine yol açar, sonuçta otobüs endüstrisinden emek ve diğer kaynakların bir kısmı fiyatların yüksek olduğu ya da talep fazlalığının bulunduğu endüstrilere kayar.

Ekonomide bu tür ayarlamalar zaman gerektirir, işte bu zaman içinde işsizlikle karşılaşılır. Fakat bu işsizlik çok kısa zaman içindir ve devam etmez. Ancak piyasalara dışarıdan bir müdahale olursa uzun süreli işsizlikle karşılaşılır. Örneğin güçlü sendikalar denge ücret düzeyi üzerinde bir ücret uygulatırlarsa ya da devletin asgari ücret uygulaması gibi nedenler kalıcı işsizliğe yol açar. Bunun dışında uzun süreli işsizlik imkansız görülmektedir. Bu çerçevede kısa süreli işsizlik önemli bir sosyal sorun sayılmadığından, Klasikler enerjilerini başka alanlara yöneltmişlerdir. Bunlar daha çok mikroekonomik konulara odaklaşmışlar ve ekonominin uzun dönemde büyüme oranının altındaki güçlerin neler olduğunu açıklamaya ağırlık vermişlerdir. Ekonominin kendi iç mekanizmaları yoluyla tam istihdamı sağlama yeteneği, klasik ekonomistlerin "bırakınız yapsınlar" ya da "müdahale etmeyen hükümet politikalarını" onaylamalarının altında yatan neden olmuştur. Topluma ise ekonomiyi koruyacak, piyasa mekanizmasına bağlı kalmaları ve hükümetlerin rolünü belirli alanlarla sınırlandırılması (güvenlik, yasa yapmak ve adalet gibi) görevi verilmiştir.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Bildiğiniz gibi devletin harcama yapma ve vergileme ile ilgili uygulamaları maliye politikası olarak adlandırılmaktadır. Örneğin devlet ekonomik faaliyetleri etkilemek amacıyla kamu harcamalarını arttırıyor ve/veya vergileri düşürüyor ise ekonomik canlanmayı sağlamak veya hızlandırmak için maliye politikası önlemlerinin devrede olduğunu anlarız. Eğer ekonomi Klasik modele uygun biçimde çalışıyorsa, devletin maliye politikası aracılığı ile ekonomik faaliyet hacmini etkilemesi mümkün olabilir mi?

KEYNESYEN EKONOMİ

Keynesyen makroekonominin ortaya çıkışı, 1930'larda yaşanan Büyük Buhranın hemen ardından olmuş ve bir anlamda bu büyük krizden kurtulmanın yollarını ortaya koymuştur. Keynes'in girişimi Klasik ekonomi modelinin yerine kendi geliştirdiği modeli koymaya yöneliktir. Keynes'in görüşleri yalnızca Klasik modelin zaaflarını ortaya koymakla kalmamış, kendinden sonraki makroekonomik teorilerin de iskeletini oluşturmuştur. 1960'lardan sonra Keynesyen modeller de yoğun eleştirilere uğramış olmakla birlikte, Keynes'in görüşleri bugün bile çoğu tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu kısımda Keynes'in Klasik modele yönelik eleştirileri çerçevesinde Keynesyen modelin temel çerçevesini açıklayacağız.

Keynesyen Devrim

Klasik düşünce ve onun *"bırakınız yapsınlar"* şeklindeki politika anlayışı, Büyük Buhran'a kadar hemen hemen tüm dünya da kabul görmüştür. Daha sonra endüstrileşmiş dünya da büyük çapta ve uzun süren işsizliğin görülmesi Klasik modeli tartışılır duruma getirmiştir. Çünkü işsizliğin ılımlı olacağı ve kısa süreli yaşanacağı şeklindeki Klasik düşünceye rağmen Büyük Buhran'ın başlangıcından 10 yıl sonra bile çok yüksek düzeylerde (ABD'de %17'nin üzerinde) seyrediyordu. GSMH 1929 yılındaki seviyesine ancak on yıl sonra güçlükle ulaşılabiliyordu. Bu oluşumlar çerçevesinde Klasik düşünce gerçeklerle doğrudan çatışıyor görüldü.

Klasik modele en ciddi eleştiri bir İngiliz ekonomist olan J. Maynard Keynes tarafından yapıldı. Asıl çalışması olan ***İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi*** ilk olarak 1936 yılında basıldı. Bu çalışma ile bir anlamda Keynes Klasik ekonomiyi tersine çevirmiştir. Şöyle ki, Klasikler her arzın kendi talebini yarattığına inanıyorlardı. Oysa Keynes neden sonuç ilişkisine diğer yönden, yani talepten arza doğru bakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Keynes'e göre firmalar üretim kararlarını beklenen talep düzeyine ya da beklenen toplam harcamalara bağlı olarak alırlar. Tüketiciler, yatırımcılar ve diğerlerinin daha fazla harcama yapmayı planlamaları halinde firmalar da daha fazla satış yapacaklarını umacaklar, dolayısıyla daha fazla üretim yapacaklardır. Bir başka ifadeyle, Klasiklerin önerdiğinin aksine arz talebe cevap verir. Kısaca talep arzı yaratır.

Keynes'in tartışmalarında en önemli yeri ekonomide tam istihdamı sağlayabilecek toplam harcama düzeyinin yetersizliği alır. Bu durumda Klasiklerin faiz oranı ayarlamaları ve ücret-faiz esnekliklerinin işsizliği önleyebileceği şeklindeki inançları yanlışlanmış olmaktadır. Keynes'e göre sadece toplam harcama düzeyi yeterli olduğu zaman tam istihdam olanak dahilindedir. Eğer harcamalar yeterli değilse işsizlik ortaya çıkacaktır. Kısaca Keynes piyasa ekonomilerinin otomatik olarak tam istihdama yöneleceği şeklindeki Klasik tartışmaları reddetmiş, ekonomik durumun belirlenmesinde dikkatleri toplam harcamalara ya da toplam talep düzeyine odaklaştırmıştır.

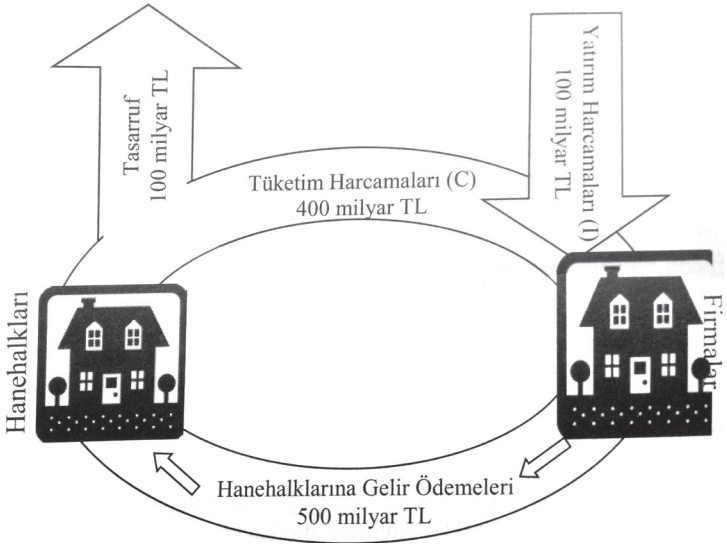
Şimdi Klasik teoride tespit edilen hatalar çerçevesinde Keynesyen modelin anahatlarını çizelim.

Denge Çıktı Düzeyi

Keynesyen modeli anlamak için denge çıktı düzeyinin anlamını bilmek gerekir. Bildiğiniz gibi denge bir istikrarlı durumu ve hareketsizliği ya da sağlıklı ve dengeli durumu ifade eder. Mikroekonomide öğrendiğiniz denge fiyatı istikrarlı bir fiyattır. Eğer arz ve talep koşullarında bir değişme olmazsa bu fiyat değişmeyecektir. Makroekonomide ise fiyatlar genel düzeyinin dengede olması ne enflasyon ne de deflasyonun yaşanmamasıdır. Yine makroekonomide denge çıktı düzeyi ne genişleyen ne de daralan istikrarlı bir çıktı düzeyidir.

Denge çıktı düzeyi kavramı dairesel akım diyagramı ile Şekil 13.1'de açıklanmaktadır. Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide bu dairesel akım modeli basitleştirilmiş bir ekonomiyi göstermektedir. Bu basitleştirme denge kavramını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Şekle göre üreticiler (firmalar) 500 milyar TL değerinde çıktı satmayı beklemektedirler, yani bu kadarlık çıktı üretmektedirler. Bu durumda hanehalkının eline 500 milyar TL gelir geçecektir. Hanehalkı bu miktarı ya harcayacak ya da tasarruf edecektir. Örnekte hanehalkının 100 milyar TL tasarruf ettiğini varsayalım. Ekonomistler tasarrufa bir ***sızıntı*** olarak bakarlar, bunu harcama akımından bir kayıp olarak görürler. Eğer ekonomide bu kayıplar telafi edilmezse, yani sızıntılar kapatılamazsa firmalara daha az parasal kaynak kalacaktır. Örnekteki 100 milyar TL değerindeki sızıntı oluştuğuna göre bu sadece 400 milyar TL kadar tüketim malları için harcama olacağını açıklar. Bu 400 milyar TL kişisel tüketim harcamaları olarak adlandırılır.

ŞEKİL 13.1 Basit Ekonomide Tasarruf ve Yatırımı İçeren Denge Çıktı Düzeyi

Tüketim harcamaları yanında, yatırımcı firmalar da ekonomideki çıktının (GSYİH'nın) önemli bir miktarını satın alır. Kolaylık sağlamak için firmaların tesadüfen 100 milyar TL değerinde çıktı satın almak istediklerini varsayalım. Bu yatırım harcaması olup bir ***enjeksiyon*** olarak tanımlanır. Çünkü yatırımlar da tüketim harcamaları akımına bir ilavedir. Mal ve hizmetler için yapılan harcamalar 500 milyar TL'ye ulaşmıştır. Şekil 13.1'de görüleceği üzere, üreticilerin bekleyişleri gerçekleşmiştir, bu 500 milyar TL tutarında çıktı satma beklentilerini tam olarak gerçekleştirdikleri anlamına gelmektedir. Üreticiler genelde başarıları ve başarısızlıkları tarafından yönlendirildikleri için bu önemli bir bulgu olacaktır. Bu gelecek yıl aynı miktarı üretmek için bir sinyal olacaktır ve ekonominin dengede olduğunu ifade edecektir.

Bu örnekten görüleceği üzere, ekonominin tüm çıktısını satın alacak yeterli düzeyde harcama yapılırsa ekonomi dengede olacaktır. Yani toplam harcamalar (tüketim harcamaları + yatırım harcamaları) denge üretim düzeyinin belirlenmesinde önemli rol üstlenir. Toplam harcamalarla çıktı miktarı eşitliği sağlandığında üreticiler üretmiş olduğu her şeyi satabilecekler ve üretim düzeyini değiştirmeye teşvik eden hiçbir neden oluşmayacaktır. Şayet toplam harcamalar yetersiz ise firmalar üretimlerini satamayacak stok artışı nedeniyle bir sonraki dönemde çıktı düzeyi düşürülecektir. Farklı bir denge çıktı düzeyi oluşacaktır.

Denge çıktı düzeyini göstermenin bir başka yolu olarak da yatırım tasarruf eşitliği kullanılır. Yani hanehalklarının yapmak istediği tasarruf miktarı firmaların yatırım isteklerine eşit olduğunda denge sağlanır. Bunun sebebi oldukça açıktır. Harcama akımına yatırım şeklinde enjekte edilen miktar, tasarruf şeklindeki bu akımdan olan sızıntıya eşittir. Yani akımın ölçüsü değişmemiştir ve ekonomi dengesini koruyacaktır.

Keynes belirli bir zaman diliminde yapılan harcamaların tümünü efektif talep ya da toplam talep olarak adlandırmıştır. Böylece Klasiklerin miktar teorisini kullanarak elde ettikleri toplam talep yerine toplam harcamalardan hareketle toplam talep eğrisini elde etmiştir. Toplam talebin elde edilişine ilişkin açıklamalarımızı ilerideki bölüme erteleyip, şimdilik tüketim ve yatırım harcamaları toplamından oluşan efektif talebin denge çıktı düzeyinin belirleyicisi olduğu üzerinde duracağız.

İşgücü Piyasası ve İşsizlik Sorunu

Keynesyen ve Klasikler ekonominin daima dengeye yöneleceği konusunda anlaşırlar. Ekonomiyi dengeye yönelten güçlere ilişkin açıklamalarımızı daha sonraki bölümlere bırakacağız. Şimdilik Keynesyen ve Klasiklerin anlaşamadıkları önemli nokta; ekonominin istikrara kavuştuğu çıktı düzeyinin tam istihdama olanak sağlayıp sağlamadığı üzerinde yoğunlaşacağız. Klasik modelde, ekonomi tam istihdam dengesinde ya da potansiyel GSYİH düzeyinde istikrar bulur. Keynesyen modelde ise ekonomi dengeye

yönelir fakat bunun tam istihdam olması gerekli değildir. Ekonomi tam istihdamdan daha düşük düzeyde dengeye ulaştığı zaman işsizlik dengesi mevcuttur.

Keynesyenlerin ve Klasiklerin tam istihdam olasılığı hakkında neden farklı sonuçlara ulaştıklarını Şekil 13.1'deki dairesel akım diyagramı yardımıyla açıklayabiliriz. Hatırlarsanız bu örnekte hanehalkları 100 milyar TL tasarruf ediyorlardı, firmalar 100 milyar TL yatırım yapıyorlardı ve ekonominin denge çıktı düzeyi 500 milyar TL idi. Klasik ve Keynesyen modeller arasındaki karşılaştırmayı kolaylaştırmak için 500 milyar TL'nin ekonomide potansiyel GSYİH düzeyi olduğunu varsayalım, böylelikle ekonomi tam istihdam düzeyinde işliyor olsun.

Şimdi hanehalklarının tasarruflarını 100 milyar TL'den 200 milyar TL'ye arttırmaya karar verdiklerini ve nelerin olabileceğini düşünelim. Açıkça görüleceği gibi tasarruf şeklinde dairesel akımdan sızıntı miktarı artmıştır. Ancak daha önce açıklandığı gibi Klasikler tasarrufların Say Yasası'nı geçersiz kılacağına inanmazlardı. Klasik modele göre tasarruflardaki artış sadece ödünç verilebilir fonların arzını arttıracaktı, bu ise faiz oranlarını aşağı çekerek yatırım harcamalarını teşvik edecektir. Böylece yatırım harcamaları da 100 milyar TL'den 200 milyar TL'ye çıkacak ve 500 milyar TL'lik denge çıktı düzeyi yani tam istihdam sürdürülebilecekti.

Keynes bu iyimser senaryoyu eleştirmiştir. Keynes'e göre tasarrufları yatırımlara eşitleyebilmek için faiz oranı ayarlamaları yeterli değildir. Çünkü hem tasarruf hem de yatırım kararlarında asıl motive eden güç faiz oranı değildir. Keynes'in görüşüne göre hanehalklarının tasarruf planlarını etkileyen temel faktör gelir düzeyidir. Gelir yüksek olduğunda tasarruf düzeyi de büyük olacaktır. Faiz oranlarındaki değişikliklerin tasarruf kararları üzerindeki etkisi nispeten küçük olacaktır. Keynes'in değişiyle yatırım kararları ise kar bekleyişleri tarafından yönetilir. Faiz oranı bir yatırımın karlılığını etkileyen faktörlerden birisidir fakat en önemlisi değildir. Eğer satışlar düşük ise gelecekte belirsizlik ve karamsarlık görülüyorsa, firmalar yeni yatırımlara girişmeyeceklerdir, faiz oranları düşük olsa bile bu davranışlarını sürdüreceklerdir. Faiz oranı tasarruf ve yatırım kararlarını yönlendirmede asıl güç olmadığı için tasarrufçu ve yatırımcıların planlarını denkleştiremez. Sonuç olarak hanehalkları firmaların yatırım isteklerinden daha fazla tasarruf etmek isterlerse, ekonomide çıktı ve istihdam düzeyi düşecektir. Kısaca artan tasarruflar ya da azalan harcamalar işsizliğe neden olabilecektir.

Ücret ve Fiyat Esnekliği Tartışmaları ve Keynesyen Toplam Arz Eğrisi

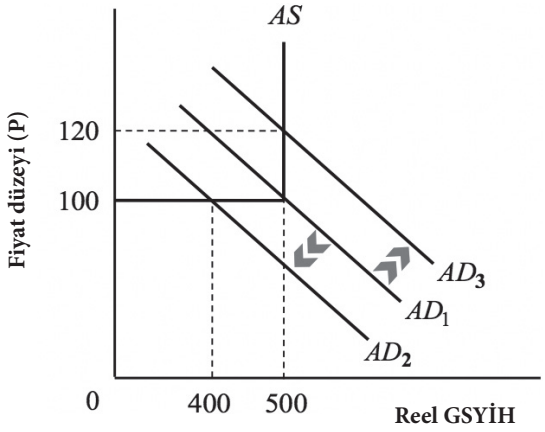
Hatırlanacağı üzere, Klasikler bir piyasa ekonomisinde tam istihdamı sağlayacak iki gücü tanımladılar; faiz oranı ayarlamaları ve ücret/fiyat esnekliği. Eğer faiz oranı ayarlamaları yatırımcıların ve tasarrufçuların planlarının birbirine uygunluğunu sağlamada başarısız kalırsa ve bu çok az harcamayla sonuçlanırsa ücret ve fiyat esnekliği hala tam istihdamı sağlayabilir. Rekabetçi emek ve ürün piyasalarında yetersiz talep

ücretlerin ve fiyatların düşmesine yol açar, bu ise tüm çıktının satılacağını dolayısıyla istek dışı işsizliği önleyeceğini garanti eder.

Keynes aynı fikri paylaşmıyordu. Keynes, Klasiklerin yüksek derecede ücret ve fiyat esnekliği varsayımının gerçek dünya ile uyumlu olmadığını ileri sürmüştür. Keynes'e göre fiyat ve ücretleri hızla ayarlamaktan, özellikle aşağı doğru ayarlamaktan alıkoyan çeşitli güçler vardır. İlk olarak piyasalar Klasik teoride varsayılandan daha az rekabetçidir. Keynes bir çok ürün piyasalarının monopol ya da oligopol olduğunu görmüştür. Bu tür piyasalarda satıcılar talebin düştüğünün farkına vardıklarında fiyatı düşürmek yerine üretimlerini kısarlar. Özellikle güçlü işçi sendikalarının hakim olduğu emek piyasasında işçiler ücret indirimlerine karşı koyarlar. Sonuçta ücretler ve fiyatlar hızla ayarlanmaz bunlar katı ya da yapışkandırlar.

Katı fiyatların sonuçları toplam arz ve toplam talep çerçevesinde Grafik 13.11'den görülebilir. Şimdi Klasik model tartışmalarımızda şekillenen aynı senaryoyu düşünelim. Tüketicilerin gelecek hakkında karamsar olduklarını ve gelirlerinin bir kısmını saklamaya (gizlemeye) karar verdiklerini varsayalım. Toplam talep düşerek AD_1'den AD_2 konumuna gelecektir, çünkü veri fiyat düzeyinde daha az mal ve hizmet talep edilecektir. Bu zamanda fiyat düzeyinin 100 birimde kalacağını varsayıyoruz, çünkü emek ve öteki kontratlar (sözleşmeler) girdi maliyetlerindeki azalmayı yasaklıyor ya da ortadan kaldırıyor, bu ise firmaların fiyatları düşürmeye tahammülleri olmayacağını gösteriyor. Fiyat ve ücretlerin katı olduğu varsayımı yatay bir toplam arz eğrisini ortaya koyar, çünkü toplam talepteki herhangi bir azalma reel GSYİH düzeyinde bir azalmaya yol açmakta fakat fiyat düzeyini değiştirmemektedir. Grafikte de talepteki düşme karşısında fiyatlar ve ücretler katıdır, böylece toplam talepteki azalma hemen reel GSYİH düzeyinde düşmeye neden olmaktadır. Tam istihdamdan sonra talepteki artış ise enflasyona yol açmakta reel GSYİH düzeyini sabit bırakmaktadır. Grafik 13.11'de görüldüğü üzere denge GSYİH düzeyi 500 birimden 400 birime düşmüştür. Firmalar 500 birimlik çıktı üretmek istemektedirler, fakat 400 birimlik çıktı sattıklarından, üretimlerini bu düzeye kadar düşürmek zorundadırlar. Bundan dolayı istihdam düzeyi de azalacaktır, eğer işverenler daha az reel çıktı üretirlerse daha az işçiye gereksinim duyarlar. Bu aslında Keynes'in açıkladığı Büyük Buhran'daki durumdur. Yani çok az olan toplam talebin ücret ve fiyat katılıkları ile birleşmesinin sonucu olarak ortaya çıkan bir problemdir.

GRAFİK 13.11 Keynesyen Toplam Arz Eğrisi.

Keynes aslında işsizlik problemiyle ilgilenmesine rağmen Klasiklerle anlaştığı konu; tüketiciler, yatırımcılar ve ötekiler, eğer ekonominin üretim kapasitesinin üzerinde satın alma girişiminde bulunurlarsa enflasyona yol açacağını kabul etmesidir. Ekonominin tam istihdam ya da potansiyel GSYİH düzeyi Keynes'e göre sürdürülebilir maksimum üretim düzeyinden ziyade ekonominin üretebildiği maksimum çıktı düzeyidir. Görüleceği üzere Keynesyen toplam arz eğrisi tam istihdam da düşey konuma gelir. Eğer toplam talep AD_1'den AD_3'e yükselmiş olsaydı reel çıktı düzeyinde ya da istihdamda bir değişme olmaksızın fiyatlar yükselecekti.

Devletin Ekonomiye Müdahalesi

Klasikler devlete ekonomide hiç yer vermemekte ve bunu da ekonominin kendiliğinden tam istihdamı sağlayacağı varsayımına dayandırmaktadır. Klasiklere göre eksik istihdam ortaya çıksa bile bu geçicidir ve ekonomi kendiliğinden tam istihdama dönecektir. Keynes ise ekonominin yalnızca kısa dönemde değil uzun dönemde bile eksik istihdam dengesine takılabileceğini, ekonominin bu durumu ortadan kaldıracak mekanizmalara sahip olmadığını öne sürmekte ve devlet müdahalesini kaçınılmaz görmektedir.

Keynes bir piyasa ekonomisinin otomatik olarak tam istihdamı sağlayacağı ve enflasyondan koruyacağı düşüncesine güvenmediği için merkezi hükümetin bu amaçlara ulaşmada toplam talep yönetimi izlemek zorunda olduğunu tartışmıştır. Başarılı bir talep yönetimi nasıl olacaktır? Yaklaşımlardan birisi maliye politikasıydı, ekonominin performansını yönlendirmek için hükümet harcamaları ve vergilerin ayarlanmasını içeriyordu. İşsizlik olduğunda hükümet vergileri arttırmaksızın mal ve hizmet harcamalarını arttırmalıdır. Bu toplam talep eğrisini sağa kaydıracak denge reel GSYİH ve istihdam düzeyini yükseltecektir. Gelir vergilerindeki bir azalma (hükümet harcama-

larını kısmaksızın) aynı işi görecektir. Çünkü veri bir fiyat düzeyinde hanehalklarının daha fazla harcama yapmalarına neden olacaktır. Enflasyon olduğunda hükümet harcamaları azaltılmalı ve vergiler arttırılmalıdır. Bu politikalar toplam talebi azaltacak ve böylece enflasyonist baskılar azalacaktır.

İkinci yaklaşım ise para politikası kullanılmasıdır. Burada ekonominin faaliyet düzeyini etkileyebilmek için para arzının değiştirilmesi politikası kastedilir. İşsizlik olduğunda ülkenin para arzını düzenleyen kurumları (merkez bankası) dolaşımdaki para miktarını arttırmalıdır, böylece hanehalkları ve firmalar için ödünç alma kolaylaşacaktır. Bu ise mal ve hizmetler için harcamaların artışına yol açacaktır, dolayısıyla toplam talebi sağa kaydırarak denge çıktı ve istihdam düzeyini yükseltecektir. Enflasyon ise para arzında daralmayı gerektirir. Böylece ödünç fon bulma zorlaştırılmakla harcamalar azaltılır, böylece enflasyonla savaşılır. İleride bu politikaları detaylı inceleyeceğiz.

Keynesyen Modelde İstem Dışı İşsizlik

İşsizliğin geçici olacağını savunan Klasik düşünceye rağmen, dünya çapında 1930'larda gözlenen ve uzun süreli olan işsizlik Keynesyen İktisadı doğurmuştur. Aslında Büyük Buhranın bir ürünü olan makroiktisadın en temel hedefi; piyasa başarısızlıklarının devlet eylemleriyle düzeltilebileceği görüşü Keynes tarafından ortaya atılmıştır. Bu piyasa başarısızlıklarının en önemlisi ise işsizliktir. İşsizlik, özellikle istem dışı işsizlik Keynesyen düşünce sisteminin tanımlayıcı bir unsuru olmuştur. Keynes'e göre istihdam düzeyini kısa dönemde üretim seviyesi, üretim seviyesini ise efektif (etkin) talep belirler. Kısaca Keynes Say Yasasını tersinden ele alıyor ve "talep arzı doğuruyor" şeklinde ifade kullanıyor. Yine tam istihdamın ancak toplam harcamalar yeterli olduğunda sağlanabileceğini ileri sürüyor. Keynesci iktisatçılara göre ekonomi tam istihdam ya da potansiyel GSYİH düzeyi sürdürülebilir maksimum üretim düzeyinden ziyade, ekonominin üretebildiği maksimum çıktı düzeyidir. Toplam arz (AS) ancak bu düzeyde düşey hâle gelir. Eksik istihdamda ise AS yatay çizilir, çünkü ücretler ve fiyatlar katıdır.

Toplam harcamalar (AE) efektif talebi ya da toplam talebi oluşturuyor ve AE'den hareketle negatif eğimli toplam talep (AD) eğrisi elde ediliyor. Oysa Klasik iktisatçılar Miktar Teorisi'ni kullanarak negatif eğimli AD eğrisini elde ederler.

Keynes'e göre ekonomi dengeye yönelir, ancak bunun tam istihdam olacağı söylenemez. Eğer tam istihdamdan daha düşük düzeyde denge oluşursa burada işsizlik dengesi (eksik istihdam) mevcuttur. Çünkü piyasalar daha az rekabetçidir ve ücretler ve fiyatlar esnek değildir.

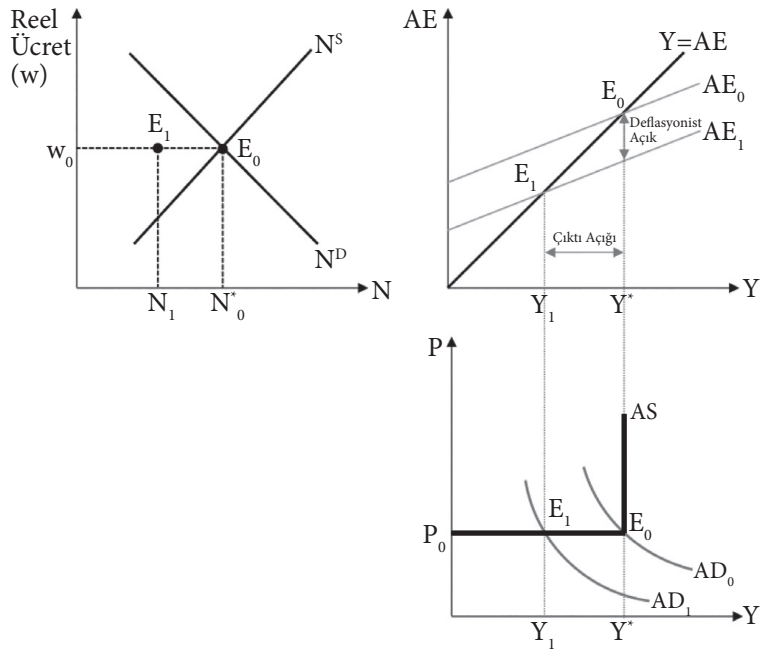
İstem dışı işsizlik dengesini açıklamak için Harcama – Gelir Modeli, Toplam Arz – Toplam Talep Modeli ve Emek Piyasası Modeli birlikte kullanılır. Kısaca;

1) $AE = Y$
2) $AD = AS$
3) $N^D(w) = N^S(w)$

Bunlara ilişkin aşağıdaki Grafik 13.12 çizilmiştir. Grafikte başlangıçta tam istihdam dengesiyle başlayıp olumsuz bir talep şokuyla karşılaşıldığında ortaya çıkacak gelişmeler incelenmiştir.

Başlangıçta ekonomi E_0 tam istihdam dengesindeyken, negatif talep şoku oluştuğunda (örneğin; karamsar bekleyişler nedeniyle yatırımlar azaldığında) Keynesyen yaklaşıma göre eksik istihdam dengesi ortaya çıkar ve işsizlik artar. Çünkü toplam harcama fonksiyonu AE_0 aşağıya AE_1'e kayar ve AD_0 eğrisi de AD_1 konumuna gelir, eksik istihdam dengesi E_1'de sağlanır. Harcama fonksiyonunun AE_1'e düşmesi Y^* düzeyindeki üretimin firmalar tarafından satılamaması anlamına gelir ve firmaların stokları artar. Firmalar satamadıkları ürünlerin fiyatlarını düşürürler ve ücretlerin de düşmesi yönünde çaba harcarlar. Öte yandan firmalar artan stoklar nedeniyle üretimlerini de azaltmak zorunda kalırlar. Üretim ancak Y_1 seviyesinde E_1'de eksik istihdam düzeyinde dengelenir. Üretim azaldığı için daha az emek istihdam edilecek ve işsizlik artacaktır. Bu durum grafiğin üst kısmındaki sol panelden görüleceği üzere reel ücretin değişmeyeceği varsayımı altında istem dışı işsizlik olup, emek piyasasında E_1 noktasına gelindiğini gösterir. E_1 emek talebinin solunda olduğundan $(N^*_0 - N_1)$ kadarlık emek arz fazlası oluşur, ya da w_0 reel ücret düzeyinde daha az emek talep edilir. Oysa Klasik Modelde negatif talep şoku sonucu ücretler ve fiyatlar hızla düşecek, emek ve mal piyasalarındaki ayarlanma süreci hızla çalışacak ve sadece geçici işsizlik görülecekti. Keynesyen Modelde bu ayarlama çok yavaş olduğu, uzun zaman aldığı için devlet talep yönlü politikalarla ekonomiye müdahale etmelidir.

GRAFİK 13.12 Keynesyen Modelde Eksik İstihdam Dengesi ve İstem Dışı İşsizlik

Grafik 13.12'de dikkat edilirse, tam istihdam düzeyinde AE_0 ile AE_1 arasındaki düşey mesafe deflasyonist açık olarak gözlemlenir. Deflasyonist açık çıktıda ya da üretim seviyesinde azalmaya neden olacaktır. $(Y^* - Y_1)$ kadarlık üretimdeki azalma çıktı açağı olarak adlandırılır. Çıktı açığına bağlı olarak üretim azalacak ve daha az işçi çalıştırılacaktır. Bu işsizlikteki artış istem dışı işsizliktir. Devlet işsizliği gidermek için, deflasyonist açığı ortadan kaldırmalı ve toplam talebi canlandırıcı politikalar uygulamalıdır.

2000'lerde Süregiden Tartışmalar

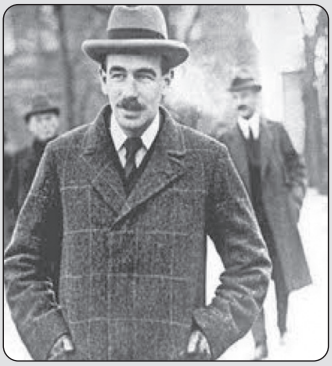
Keynesyen teori 1960'lara kadar hakimdi ve birçok ekonomist bugün Keynesyen olarak kalmışlardır. Ancak Keynesyen düşünce 1970'lerde etkinlik kaybetmeye başladı. Çünkü bu dönemin bir özelliği olan stagflasyonu (işsizlik ve enflasyonun birlikte varoluşlarını) açıklamada yetersiz görüldüler. Bundan sonra Keynesyenler kendi görüşlerinde değişiklik yaparak konumlarını güçlendirmek için yeni düşünce okulları geliştirdiler.

İlginç bir biçimde başlangıçta M. Friedman'ın lideri olduğu Monetarist ve sonrasında R. Lucas'ın öncüllük ettiği Rasyonel Bekleyişler teorisyenleri gibi bazı rakipler eski Klasik ekonomiye çarpıcı bir benzeyişi taşıdılar ve bunu yeni klasikler adı ile yaymaya çalıştılar. Özellikle ekonominin genelde tam istihdama yöneldiğini, hükümet müdahalelerinin gereksiz, hatta verimsiz olduğunu tartışmaya başladılar. Böylece ekonomik politika hakkındaki tartışma tam bir daire biçimine dönüştü; yeniden ekonomistler ekonomik politikalarda hükümetin uygun rolünün ne olması gerektiğini tartışmaya başladılar. Hükümet aktif bir biçimde işsizliği ve enflasyonu önlemek için ekonomiye müdahale etmeli midir yoksa ellerini ekonomiye istikrar girişimlerinden çekmeli midir?

Günümüzde Yeni Klasikler ve Yeni Keynesyenler olarak adlandırılan düşünce ekolleri artık makroekonomik tartışmalarda başlıca iki yaklaşım olarak görülmektedir. Bunların ekonomiye ilişkin olarak temel varsayımlardaki farklılığa rağmen mikro temellerde birleşmektedirler. Ekonomik olguları açıklamada toplam arz ve toplam talep modeli her iki yaklaşım çerçevesinde uygun olarak kullanılmaktadır. Toplam talep eğrisine ilişkin çok sorun yaşanmazken, toplam arza ilişkin tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Yeni Keynesyenler yapışkanlık modelleri çerçevesinde pozitif eğimli toplam arzı kısa dönemde değerlendirirler. Ancak Yeni Klasikler ise eksik bilgiye bağlı olarak kısa dönemde toplam arzın pozitif olabileceğini öne sürerler. Ancak her iki yaklaşıma göre uzun dönemde toplam arz eğrisi ise düşey olacaktır. İleride toplam arz ve toplam talebe ilişkin açıklamalarda bu konuyu yeniden ele alacağız.

EKONOMİK BAKIŞ –3

ABD'nin 4 kez seçilerek en uzun süre başkanlığını yapan Franklin D. Roosevelt, 1932'de ilk kez Başkan seçildiğinde ülke, tarihinin en büyük ekonomik çöküntüsünü yaşamaktaydı. Roosevelt uygulamaya koyduğu *Yeniden Yapılanma (New Deal)* politikaları ile ABD ekonomisinin 1930'ların sonuna doğru yeniden hızlı büyümesini sağladı. Roosevelt verdiği bir röportajda "yetersiz satın alma gücünün depresyonun temel nedeni olduğu" şeklindeki görüşünün, Keynes'in ünlü *"uzun dönemde hepimiz ölüyüz (in the long run we are all dead)"* deyişinden etkilendiğini belirtmişti. Yukarıda fotoğrafı görülen Keynes ekonomi tarihine geçen bu ünlü deyişi ile ne kastediyordu?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi ekonomiyi açıklamada kullanılan modellerden biri olan Klasik modelin ismini veren kişidir?**
   a. Adam Smith
   b. D. Ricardo
   c. T. Maltus
   d. J. Maynard Keynes
   e. A.C. Pigou

2. **Aşağıdakilerden hangisi Klasik modelin varsayımlarından biri değildir?**
   a. Ekonomik birimler rasyonel davranırlar.
   b. Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet geçerlidir.
   c. Ekonomi tam istihdam düzeyindedir.
   d. İnsanlar için para aldanımı söz konusu değildir.
   e. Devletin rolünün maksimum düzeyde olması.

3. **Klasik modelde para arzındaki bir artışın toplam talep eğrisini nasıl etkiler?**
   a. Sola kaydırır.
   b. Sağa kaydırır.
   c. Eğri üzerinde aşağı kaydırır.
   d. Eğri üzerinde yukarı kaydırır.
   e. Değişiklik olmaz.

4. **Aşağıdakilerden hangisi ilave emeğin hasılaya katkısı olarak adlandırılır?**
   a. Emeğin marjinal verimi
   b. Üretim fonksiyonu
   c. İkame etkisi
   d. Gelir etkisi
   e. Emek girdisi

5. **Aşağıdakilerden hangisi kullanılan girdi miktarı ile bu girdilerle üretilebilecek maksimum ürün miktarı arasındaki ilişkiyi ifade eder?**
   a. Emek talebi
   b. Emek arzı
   c. Üretim fonksiyonu
   d. Gelir etkisi
   e. Say yasası

6. **Aşağıdakilerden hangisi Keynes'in görüşlerinden birisidir?**
   a. Her arz kendi talebini yaratır.
   b. Ekonomi tam istihdam denge düzeyindedir.
   c. Ekonomiye devletin müdahalesi minimum düzeydedir.
   d. Her talep kendi arzını yaratır.
   e. İşsizlik geçici işsizliktir.

7. **Klasiklerde ekonomi her zaman tam istihdam düzeyinde varsayıldığı için Klasik toplam arz eğrisi, tam istihdam ya da doğal GSYİH düzeyinde nasıl bir doğrudur?**
   a. Yatık bir doğrudur.
   b. Dik bir doğrudur.
   c. Pozitif bir doğrudur.
   d. Negatif bir doğrudur.
   e. Yatay eksene paraleldir.

8. **Aşağıdakilerden hangisi Say Yasasını ifade etmektedir?**
   a. Her arz kendi talebini yaratır.
   b. Para yansızdır.
   c. Ücretler esnektir.
   d. İşsizlik geçici işsizliktir.
   e. Ekonomi tam istihdam düzeyindedir.

9. **Klasik modelde aşağıdakilerden hangisi tasarrufları yatırımlara eşitleyen değişkendir?**
   a. Gelir düzeyi
   b. Fiyatlar genel düzeyi
   c. Faiz oranı
   d. Döviz kuru
   e. Hisse senedi

10. **Aşağıdakilerden hangisi asıl çalışması olan ve 1936 yılında basılan İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi'nin yazarıdır?**
   a. J.B. Say
   b. J.S. Mill
   c. T. Maltus
   d. A.C. Pigou
   e. J.M. Keynes

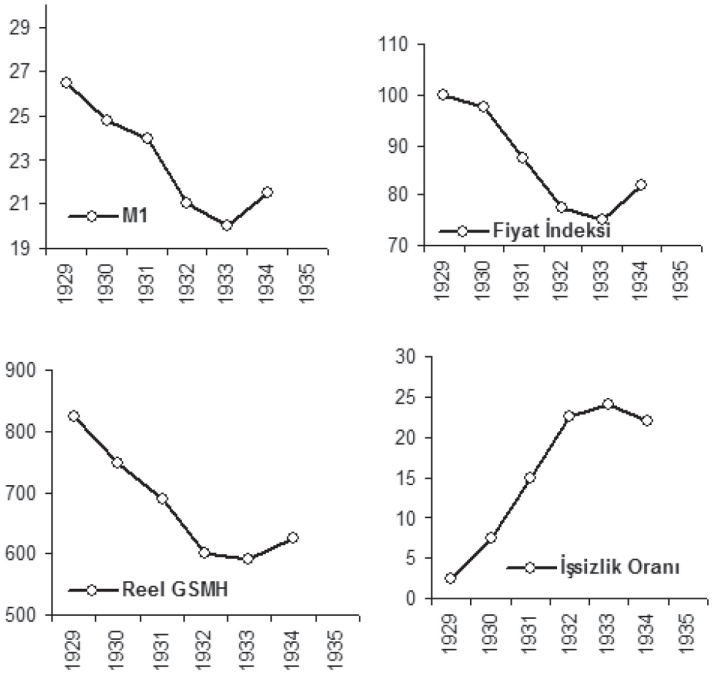
CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

1920'ler boyunca, Batı ülkelerinde enflasyon ılımlı düzeyde kalmış, para arzı ise yavaş, ama istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1929 yılında yaşanan büyük borsa çöküşü, yoğun banka iflasları, azalan üretim ve artan işsizlik sonrasında Amerikan Merkez Bankası (Fed) izlediği para politikasını değiştirme kararı almıştır. Dolayısıyla birçok ekonomist Fed'in krize müdahalede çok geç kaldığını ve para politikası değişikliğinin bu yüzden çok fazla anlamlı olmadığını belirtmektedirler. Ekonomik durgunluğun başlangıç döneminde, borsada yaşanan çöküş sonrasında birçok yabancı banka ABD bankalarında tuttukları altını çekmeye başlamıştır. Bu gelişme sonrasında

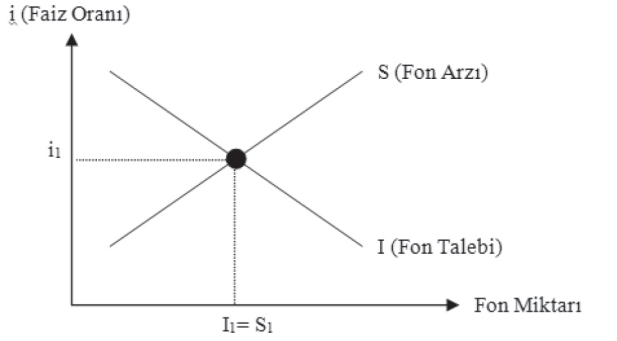
Fed, para arzında artış olacağı ve bunun da enflasyona dönüşebileceği kaygısıyla, faiz oranlarını yükseltmiştir. Bu durum para arzında bir azalmaya davetiye çıkarmış ve sonuçta 1929-1933 döneminde ABD'de M1 para arzı %27 oranında azalmıştır. Paranın dolaşım hızının sabit kabul edilmesi durumunda, para miktarındaki bu hızlı düşüş fiyatlarda, üretimde ve dolayısıyla istihdam hacminde bir düşüş anlamına gelmekteydi. Nitekim aşağıda yer alan grafiklerde, sözü edilen dönemde para arzının yanı sıra, fiyatların yaklaşık %25 ve üretimin yaklaşık %30 oranında azaldığı görülmektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde aynı dönemde işsizlik oranı da yaklaşık %25 oranına ulaşmıştı. Yani her 4 Amerikan vatandaşından bir tanesi işsiz kalmıştır.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Eğer yatırım harcamalarını ödünç verilebilir fon talebi olarak kabul edersek, borçlanmanın maliyeti faiz oranı olacaktır. Bu maliyet, yani faiz oranı ne kadar yüksek olursa borçlanılmak istenen miktar yani fon talebi o kadar düşük olur. Aynı yaklaşımla tasarrufları ödünç verilebilir fonların arzı olarak değerlendirirsek, borç vermenin getirisi faiz oranı ile belirlenecektir. Bu getiri, yani faiz oranı ne kadar yüksek olursa borç verilmek istenen miktar, yani fon arzı o kadar yüksek olacaktır. Buna göre yatırımlarla (yani fon talebi ile) faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki, tasarruflarla (yani fon arzı ile) faiz oranı arasında doğru yönlü bir ilişki kurulabilir. Bu nedenle faiz oranı karşısında çizilecek fon talebi eğrisi negatif, fon arzı eğrisi ise pozitif eğime sahip olacaktır. Aşağıda çizilen grafik bu amaçla kullanılabilir. Grafikte denge faiz oranı I = S eşitliğini

sağlayan i_1 düzeyinde belirlenmektedir. Diğer koşullar sabitken, faiz oranının herhangi bir nedenle i_1'den daha yüksek bir düzeye çıkması durumunda S>I olmaktadır. Bu durumda ekonomide borç verilmek istenen miktar borçlanılmak istenen miktardan büyüktür. Yani ekonomide bir tasarruf fazlası söz konusudur. Böyle bir durumda faiz oranı düşmeye başlayacak ve tekrar I = S oluncaya kadar düşmeye devam edecektir. Faizin i_1'den daha düşük bir düzeye inmesi durumunda I>S olacağından faiz oranı yükselmeye başlayacak ve I = S olana dek yükselmeye devam edecektir.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Bu soruya verilecek cevap "*kesinlikle hayır*" biçiminde olmalıdır. Eğer ekonomi Klasik modelin tanımladığı biçimde çalışıyorsa maliye politikasının ekonominin üretim ve istihdam kapasitesi üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Maliye politikası toplam harcamaları bile değiştiremez. Hatta, ekonomi kendi iç dinamikleri ile tam istihdamı gerçekleştirme ve bunu sürdürme gücüne sahip olduğu için maliye politikası gereksizdir. Örneğin devletin bütçe açığını arttıran (yani vergileri değiştirmeden kamu harcamalarını arttırmak şeklinde) maliye politikasına yöneldiği bir ortam düşünün. Devlet artan kamu harcamalarını karşılamak için fon piyasasında talebin artmasına ve buna bağlı olarak faiz oranının yükselmesine neden olacaktır. Artan faiz nedeniyle işletmelerin bir kısmı planladıkları yatırımlardan vazgeçerken, tüketicilerin bir kısmı da tüketim harcamasından vazgeçerek tasarrufa yöneleceklerdir. Özetle Klasik ekonomik modelde tam dışlama söz konusu olduğu için kamu harcamalarındaki artış toplam harcamaları değiştirmeyecektir.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Keynesyen model ekonomideki toplam harcamalara (toplam talebe) ve bunun üretim ve enflasyon üzerindeki etkilerine ilişkin bir teoridir. Bu nedenle Keynesyen modelin ekonominin nasıl çalıştığını ortaya koyan üç temel ilkesinden söz etmek mümkündür: (1) Toplam talep bir dizi ekonomik karardan etkilenmekte ve bu nedenle kimi zaman

düzensiz davranabilmektedir. (2) Keynesyen teoride ekonomideki fiyatlar (özellikle ücretler) arz ve talepteki değişmelere oldukça yavaş tepki verir. Bu nedenle arz ve talepteki değişmeler, özellikle işgücü piyasası bağlamında, piyasada periyodik açık ve fazlalar yaratır. (3) Keynesyen teoriye göre toplam talepteki değişmeler esas etkisini kısa dönemde üretim miktarı ve istihdam üzerinde gösterir, fiyatlar üzerinde değil. Keynesyen ekonomistler kısa dönemde doğru olanının uzun dönemde olması gerekenden yola çıkılarak belirlenmesinin zorunlu olmadığına işaret ederler ve aslında içinde yaşanılan dönemin kısa dönem olduğunu vurgularlar. Bu nedenle ekonominin uzun dönemde dengeye gelmesini bekleyerek yüksek ekonomik maliyetlere katlanmak yerine, devlet elindeki ekonomi politikası araçlarını (para ve maliye politikaları) kullanarak dengesizliğe neden olan toplam talepteki yetersizliği veya fazlalığı ortadan kaldırmalıdır. Zira ekonominin uzun dönemde dengeye gelmesini beklersek (dengeye gelememe olasılığı da söz konusudur) hepimiz ölmüş olacağız. Bu da Keynes'in ünlü deyişi "*uzun dönemde hepimiz ölüyüz*" ifadesinde kendini bulmaktadır.

NE ÖĞRENDİK?

1.d	2.e	3.b	4.a	5.c	6.d	7.b	8.a	9.c	10.e

BÖLÜM 14

TOPLAM HARCAMA VE MİLLİ HASILA DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ
(Basit Keynesyen Model)

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Türkiye'nin çok hızlı değiştiği bir gerçek. Değişimin en çarpıcı yanlarından birisi evlerin içinde yaşanıyor. Otuz otuz beş yıl önce lüks gibi görünen dayanıklı tüketim malları, bugün herkesin evinde bulunması gereken temel ihtiyaçlar halini aldı. On yıl öncesinin tek kapılı buzdolapları şimdi iki kapılı nofrost A+++ teknolojiye sahip cihazlarla değiştiriliyor. Piyasaya 1986 yılında giren otomatik çamaşır makinesi bugün neredeyse hanelerin dörtte üçüne girmiş durumda. Renkli TV'ler ise hızla dönüşerek LCD ve plazma şeklinde her evin başköşesindeki yerini aldı. Lüks tüketim malı olarak kabul edilen bulaşık makinesinin kaydettiği gelişme uzmanları bile şaşırtıyor. Bu gelişimin nedenini ve sonuçlarını hiç düşündünüz mü?

GİRİŞ

Ekonomide ne kadar üretim yapılacak ve kaç kişi istihdam edilecek? Keynesyenler bu soruyu toplam harcamalar ya da toplam talep belirler diye yanıtlarlar. Toplam harcamalar arttığında, firmalar daha fazla üretim yapar, daha fazla üretim ise istihdam düzeyinin arttırılmasıyla sağlanır. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi Keynesyen düşüncede ekonominin bir bütün olarak faaliyet düzeyinin asıl belirleyicisi toplam harcamalardır. Toplam harcamaları açıklarken şimdilik hanehalkı ve firmalardan oluşan iki sektörlü ekonomiyle analizimizi sınırlandıracağız. Modelimizi daha da basitleştirmek için kamu kesiminin ve dış ticaretin olmadığı bir ekonomiyi ele alacağız. Yine tüm tasarrufların hanehalkı tarafından ve tüm yatırımların firmalarca yapıldığını varsayacağız. Bu durumda temel GSYİH özdeşliği şu hale gelecektir.

$$C + I \equiv Y \equiv C+S$$

Bu özdeşliğin sağ tarafı hanehalkları harcanabilir gelirlerini (Y) tüketim (C) ve tasarruf (S) arasında bölüştürdüğünü göstermektedir. Özdeşliğin sol tarafı ise toplam harcamaların tüketim ve yatırımdan oluştuğunu, yani harcamalar yönünden milli geliri (Y) açıklamaktadır.

Tüm bunlara ilave olarak, fiyatların tam istihdam düzeyine ulaşıncaya kadar sabit kaldığını varsayacağız. Yani onüçüncü bölümde Grafik 13.11'de verilen yatay eksene paralel toplam arz eğrisi üzerinde çalışacağız. Tüm bu varsayımlar bizim için ekonominin temellerini anlamamazı kolaylaştırmaktadır. Daha sonra temsili ekonomimize devleti ve dış alemi de dahil ederek, daha karmaşık hale getireceğiz.

Bu bölümde ilk olarak gelirin tüketim ve tasarruf arasında bölüşümünü açıklayacağız. İkinci olarak yatırım harcamalarını analiz edeceğiz. Daha sonra tüketimi, yatırımı ve tasarrufları denge gelir düzeyinin belirlenmesi için birlikte değerlendireceğiz. Son olarak çoğaltan etkisini ve süper çoğaltan kavramlarını açıklayacağız.

TÜKETİM HARCAMALARI VE TASARRUFLAR

Toplam harcamaların en büyük kısmını tüketim harcamaları oluşturur. ***Tüketim***; tüketici karar birimleri yani hanehalkları tarafından mal ve hizmet alımı için yapılan harcamalardır. Tüketim iğneden ipliğe tüm dayanıksız tüketim malları, konut hariç dayanıklı tüketim malları ve eğitim için yapılan harcamaları kapsar.

Bir harcamanın tüketim harcaması mı yoksa yatırım harcaması mı olduğu konusunda bazen tereddüde düşülebilir. Örneğin bir otomobilin ya da bir bilgisayarın satın alınması evde kullanma amacı taşıyor, bunlardan piyasaya belirli bir mal üretip, arz etmede yararlanma amacı söz konusu değilse, dayanıklı tüketim malları satın alınmış demektir. Ancak aynı mallar bir firma tarafından üretimde kullanılmak amacıyla satın alınmış olsaydı, yapılan harcama yatırım harcaması olarak değerlendirilecekti.

Daha önce milli gelir türleri arasında adı geçen harcanabilir gelir, bireylerin tüketim harcamaları yapmak veya tasarrufta bulunmak için kullanabilecekleri kaynağı oluşturduğu için tüketim harcamaları (C) harcanabilir gelire (Y_d) bağlıdır. ***Harcanabilir gelir***; vergi ve sosyal güvenlik kesintileri düşüldükten ve transfer ödemeleri ilave edildikten sonra ulaşılan gelirdir. Ancak bu bölümde temsili ekonomimizde devlet sektörü dahil edilmediğinden vergi ve transferler de modele dahil edilmemiştir. Dolayısıyla harcanabilir gelir toplam gelire yani GSYİH'ya eşittir. Hem tek tek hanehalkları için hem de bir bütün olarak toplum için harcanabilir gelir (Y_d) düzeyi ile tüketim harcamaları (C) arasında pozitif bir ilişki vardır. İnsanlar daha fazla gelire sahip olduklarında daha fazla harcamada bulunurlar. Harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmı ise tasarruf (S) olarak adlandırılır.

Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları

Toplumdaki tüm bireylerin harcanabilir gelirleri ve tüketim harcamaları arasındaki ilişki, diğer koşullar sabitken, tüketim fonksiyonu olarak adlandırılır. Bir tüketim fonksiyonu farklı harcanabilir gelir düzeylerinde hanehalklarının ne miktarda harcamayı planladıklarını gösterir. Benzer şekilde diğer koşullar sabitken, tasarruf ve harcanabilir gelir arasındaki ilişki de tasarruf fonksiyonu olarak isimlendirilir. Tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Gelir ya tüketilecek ya da tasarruf edilecektir. Yani;

$$Y = C + S \rightarrow S = Y - C \qquad olur.$$

Bu durumda tüketim fonksiyonundan ayrı bir tasarruf fonksiyonu geliştirmek gereksizdir. Yani tasarruf fonksiyonunu tüketim fonksiyonundan türetebiliriz.

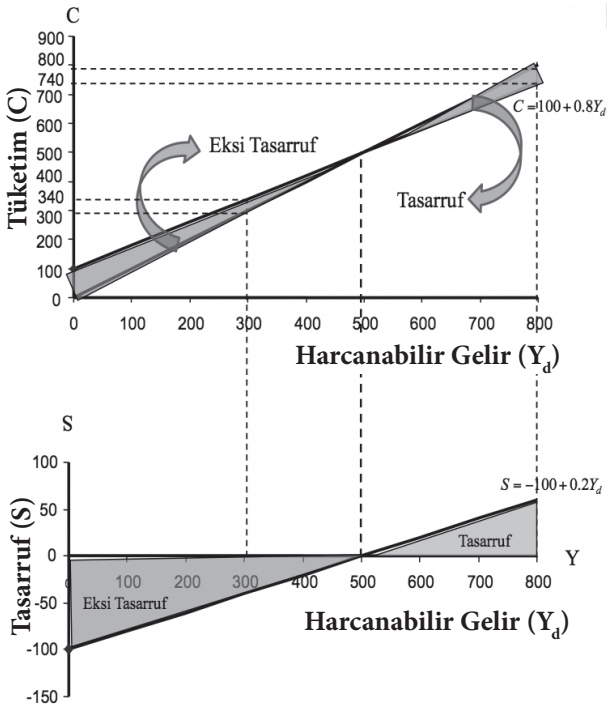
Yine Tablo 14.1'de planlanan harcamalar için sayısal değerler verilmiştir. Dikkat edilirse tüketicilerin planladıkları harcama miktarı ve tasarruf gelirle birlikte artmaktadır. Ancak tüketimdeki ve tasarruftaki artış hızı gelirdeki artış hızından daha düşüktür. Çünkü gelirdeki artış bu ikisi arasında paylaştırılmaktadır. Yani hanehalkları gelirdeki artışın bir kısmını harcayacaklar, kalanını da tasarruf edeceklerdir. ***Tasarruf***, harcama yapmama davranışıdır. Parayı tasarruf hesabına yatırma, hisse senedi ya da tahvil alma ya da yastık alında saklama gibi davranışlar şeklinde görülür.

TABLO 14.1 Temsili Ekonomimiz için Toplam Gelir ya da Harcanabilir Gelir ile Planlanan Tüketim ve Planlanan Tasarruf.

Gözlemler	Harcanabilir Gelir (Milyon TL)	Planlanan Tüketim Harcamaları (Milyon TL)	Planlanan Tasarruf (Milyon TL)
a	300	340	-40
b	400	420	-20
c	500	500	0
d	600	580	20
e	700	660	40
f	800	740	60

Tabloya göre gelir 300 milyon TL olduğundan, hanehalkları 340 milyon TL harcamak istemektedirler. Bu gelir düzeyinde 40 milyon TL tutarında eksi (negatif) tasarruf mevcuttur. Bunun için hane halkları ya tasarruf hesaplarını azaltıyorlar ya da borçlanıyorlardır. Gelir düzeyi 500 milyon TL olduğunda tümü harcandığından ne tasarruf ne de eksi tasarruf söz konusudur. Gelir düzeyi 500 milyon TL'yi aştıktan sonra hanehalkları gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmek istemektedirler. Örneğin gelir 800 milyon TL olduğunda hanehalkları 60 milyon TL tasarruf yapmak istemektedir.

GRAFİK 14.1 Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonları.

Grafik 14.1'de tüketim ve tasarruf fonksiyonlarının çizimi Tablo 14.1'e göre yapılmıştır. Tüketim fonksiyonu pozitif eğimli olarak çizilmiştir. Çünkü tüketim harcamaları gelirle birlikte artar. Grafikte üst panelde düşey eksende tüketim harcamaları, yatay eksende ise harcanabilir ya da buna eşit olan toplam çıktı (GSYİH) gösterilmiştir. Şekilde yer alan 45°'lik doğru üzerindeki her noktada tüketim harcamaları gelire eşittir. Tüketim fonksiyonu 45°'lik doğrunun üzerinde ise planlanan tüketim harcanabilir gelirden fazla tüketim fonksiyonu 45°'lik doğrunun altında ise planlanan tüketim harcanabilir gelirden azdır.

Grafiğin alt panelinde tasarruf fonksiyonu yer almaktadır. Burada yatay eksen üst panel ile aynı olurken, dikey eksen tasarrufu ölçmektedir. Gelir 500 milyon TL'ye ulaşıncaya kadar eksi tasarruf söz konusu iken bu düzeyde sıfır olmakta ve daha yüksek gelir düzeylerinde ise tasarruf artmaktadır.

Tüketim ve tasarruf fonksiyonları arasındaki ilişki grafiğin üst ve alt panellerinde görülmektedir. Tasarruf fonksiyonu yatay eksenin altında olduğundan tasarruf negatiftir ve tüketim fonksiyonu 45°'lik doğrunun üzerindedir. Tasarruf fonksiyonu yatay eksenin üzerinde yer aldığında ise tasarruf pozitiftir ve bu kez tüketim

fonksiyonu 45º'lik doğrunun altındadır. Tasarruf fonksiyonu yatay ekseni kestiğinde tasarruf miktarı sıfırdır ve bu düzeyde tüketim fonksiyonu da 45º'lik doğruyu kesmektedir.

Buraya kadar anlatılanlara bağlı olarak, hanehalklarının tüketim ve tasarruf fonksiyonları hakkında iki önemli noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Bunlardan ilki hanehalklarının gelirleri olmasa dahi bir miktar tüketim yapacaklarıdır. Gelirden bağımsız olan bu tür tüketim harcamalarına ***otonom tüketim harcamaları*** denir ve cebirsel anlatımlarda C_0 ile sembolize edilir. İkinci nokta; hanehalklarının harcanabilir geliri arttığında planlanan tüketim ve planlanan tasarruflar da artacaktır. Her ikisi de gelire bağlı olduğu için ***uyarılmış tüketim ve uyarılmış tasarruf*** olarak ifade edilirler. Otonom ve uyarılmış değerleri bir arada ifade eden tüketim fonksiyonu ve tasarruf fonksiyonu matematiksel olarak şu şekilde yazılabilirler:

Tüketim Fonksiyonu : $C = C_0 + cY$

Tasarruf Fonksiyonu : $S = Y - C$

$S = Y - C_0 - cY$

$S = -C_0 + (1 - c)\ Y$

biçimine dönüşür.

Ortalama Tüketim ve Tasarruf Eğilimi

Ortalama tüketim eğilimi (APC) her bir yıl için planlanan tüketim harcamalarının gelire (Y) oranlanmasıdır. Tablo 14.2'de görüldüğü gibi APC gelir 500 milyon TL oluncaya kadar 1'den yüksek değerler alırken, gelir 500 milyon TL'yi aştığında APC 1'den küçük değerler almaktadır. Yani gelir arttıkça APC azalmaktadır.

Aslında geometrik olarak tüketim fonksiyonu üzerinde her bir gelir düzeyi için belirlenen noktayı orjinle birleştirdiğimiz doğrunun eğimi APC'yi verir ve eğim gelir arttıkça azalmaktadır. Örneğin tüketim fonksiyonunun 45º'lik doğruyu kestiği 500 milyon TL üretim düzeyinde tüketim de 500 milyon TL'dir ve APC bire eşittir. Benzer şekilde tasarrufun harcanabilir gelire oranlanmasıyla ortalama tasarruf eğilimi (APS) hesaplanmaktadır. Tablodan da görüleceği üzere tasarruf negatif olduğunda APS de negatif olacaktır. Gelir arttıkça ortalama tasarruf eğilimi artmaktadır. Aynı şekilde tasarruf fonksiyonu üzerinde her bir noktayı orjinle birleştirdiğimizde, bu doğruların eğimlerine bakarak da APS'nin arttığını gözlemleyebiliriz.

TABLO 14.2 Temsili Ekonomimiz için Ortalama Değerlerin Hesaplanması.

Gözlemler	Harcanabilir Gelir (Milyon TL)	Harcanabilir Gelirdeki Değişme	Tüketim (Milyon TL)	Tüketimdeki Değişme	Tasarruf (Milyon TL)	Tasarruftaki Değişme	Ortalama Tüketim Eğilimi (C/Y)	Ortalama Tasarruf Eğilimi (S/Y)
	(Y_d)	(ΔY_d)	(C)	(ΔC)	(S)	(ΔS)	APC	APS
a	300		340		-40		1,13	-0,13
		100		80		20		
b	400		420		-20		1,05	-0,05
		100		80		20		
c	500		500		0		1	0
		100		80		20		
d	600		580		20		0,97	0,03
		100		80		20		
e	700		660		40		0,94	0,06
		100		80		20		
f	800		740		60		0,92	0,07

Dikkat edilirse harcanabilir gelir arttıkça ortalama tüketim eğilimi azalırken, ortalama tasarruf eğilimi artmaktadır. Bir başka ifadeyle gelir attıkça, bu gelirin tasarruf edilen kısmı artarken, tüketilen kısmı azalmaktadır. APC ve APS'deki bu seyri daha iyi açıklamak için şöyle düşünelim: Eğer harcanabilir gelir tüketim harcamalarını karşılayamayacak kadar düşükse insanların tasarruf yapması beklenemez. Dolayısıyla APC yüksek değer alırken, APS negatif değer alacaktır. Oysa gelir düzeyi arttıkça, tüketim harcamaları rahat karşılanacak, artan kısım ise tasarrufa yönelecektir. Yani gelir arttığında, tüketim harcamalarının gelir içindeki payı azalırken, APC düşecektir. Çünkü oransal ifadedeki payda büyümektedir. Yine yüksek gelir düzeylerinde tasarrufun gelir içindeki payı arttığı için APS'de artma trendine girecektir.

APC ve APS'nin toplamları 1'e eşittir. Çünkü kişiler gelirlerini tüketirler, kalanı da tasarruf ederler.

$$Y = C + S \text{ 'dir.}$$

Bu eşitliğin her iki tarafı harcanabilir gelire bölündüğünde

$$\frac{Y}{Y} = \frac{C}{Y} + \frac{S}{Y} \text{ ya da } 1 = \frac{C}{Y} + \frac{S}{Y} \text{ olur.}$$

Her iki eşitliğin sağındaki ilk terim APC ikinci terim ise APS'dir. Bu yüzden

$$APC + APS = 1 \text{ olur.}$$

Marjinal Tüketim ve Tasarruf Eğilimi

Hanehalklarının gelirdeki değişmeye karşı davranışlarını değerlendirmek için Marjinal Tüketim Eğilimi (bundan sonra MPC ya da c sembolünü kullanacağız) kullanılır. ***MPC***, hanehalkları tarafından kazanılan ilave paranın hangi oranda tüketim harcaması için kullanıldığını gösterir. Bu tüketim harcamasındaki değişikliğin (ΔC) gelirdeki değişikliğe (ΔY) oranlaması ile elde edilir.

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

Tablo 14.2 ve Grafik 14.1'e göre gelirde görülen her 100 milyon TL artış tüketim harcamalarını 80 milyon TL arttırmıştır. Dolayısıyla MPC=0,80 dir.

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} = \frac{80}{100} = 0{,}8$$

Hesaplanan MPC'yi tüketim fonksiyonu ile kolayca ilişkilendirebilirsiniz. Şöyle ki; bir doğrunun eğiminin, tanım gereği, düşey eksendeki değişmenin yatay eksendeki değişmeye oranı olduğunu biliyorsunuz, dolayısıyla bu ilişkilendirme kolay olacaktır. Tüketim fonksiyonunun eğimi, tüketim harcamasındaki değişmenin gelirdeki değişmeye oranıdır ve MPC yi göstermektedir. Örneğimizdeki MPC 0,80 yerine 0,90 olmuş olsaydı, tüketim fonksiyonu eğimi daha yüksek ya da daha dik olacaktı. Ya da MPC daha düşük olsaydı, tüketim fonksiyonu daha yatık olacaktı.

Benzer şekilde kazanılan her ilave birim gelirin tasarruf edilen oranı ***Marjinal*** *Tasarruf Eğilimini (MPS)* gösterecektir. Yani MPS tasarruftaki değişmenin (ΔS) gelirdeki değişmeye (ΔY) oranıdır. MPS ya da (s) sembolleri ile tanımlanır. Bu aynı zamanda tasarruf fonksiyonunun eğimidir.

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

MPC ve MPS nin toplamı bir olmak zorundadır. Çünkü gelirdeki artış ya tüketilecek ya da tasarruf edilecektir. Yani;

$$\Delta Y = \Delta C + \Delta S$$

Bu eşitliğin her iki tarafı ΔY ile bölünürse

$$\frac{\Delta Y}{\Delta Y} = \frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

eşitliğine ulaşılır. Sonuç olarak da

$$1 = MPC + MPS \quad \text{ya da} \quad 1 = c + s$$

şeklinde yazabiliriz. Buradan biz c'yi ya da s'yi biliyorsak, diğerini kolayca hesaplayabiliriz, şöyle ki,

$$s = 1 - c \quad \text{ya da} \quad c = 1 - s \quad \text{olur.}$$

Şimdi tüketim fonksiyonu için sembollere göre açıklama yaparsak;

$$C = C_0 + cY$$

Burada C_0 otonom tüketimi gösterirken, c marjinal tüketim eğilimidir. Çünkü doğrusal tüketim fonksiyonunun eğimi ya da Y' ye göre türev c' ye eşittir.

$$\frac{\partial C}{\partial Y} = c = MPC$$

Benzer şekilde tasarruf fonksiyonu,

$$S = -C_0 + (1-c)Y \text{ ya da } S = -C_0 + sY \text{'den } MPS = s = \frac{\partial S}{\partial Y}$$

olup tasarruf fonksiyonun eğimidir.

Hem tüketim hem de tasarruf fonksiyonları planlanan ya da arzulanan tüketim ve tasarruf düzeylerini gösterir. Bunların mutlaka gerçekleşen tüketim ve tasarruf düzeylerini göstermediği akılda tutulmalıdır. Tıpkı mikroekonomide çeşitli fiyat düzeylerinde tüketicilerin satın alabilecekleri mal miktarını gösteren talep eğrileri gibi tüketim fonksiyonu da çeşitli gelir seviyelerinde hanehalklarının tüketmek istedikleri miktarları gösterir. Bir ürünün insanlar tarafından ne miktarda satın alınacağı gerçekte yürürlükteki fiyatlara bağlıdır. Benzer şekilde tüketim harcamaları ve tasarruf düzeyi de ekonomideki gelir seviyesine bağlıdır.

Tüketim Harcamalarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri

Tüketim, harcanabilir gelirin bir fonksiyonu olmasına rağmen gelir dışı faktörlerde tüketim harcamalarını önemli ölçüde etkiler ve tüketim fonksiyonunun kaymasına neden olur. Tüketim harcamalarını etkileyen gelir dışı faktörleri şimdilik üç grupta toplayabiliriz. Bunlar; bekleyişler, reel faiz oranları ve hanehalklarının servetidir. Bir sonraki bölümde devleti modele dahil ettiğimizde vergi ve transferler de önemli bir faktör olarak karşımıza çıkacaktır.

Tüketicilerin Fiyatlar ve Gelir Düzeyi Hakkında Bekleyişleri

Harcama davranışları üzerinde tüketici bekleyişlerinin neden etkili olacağını anlamak kolaydır. Şöyle ki insanlar gelecek ay ya da gelecek yıl fiyatların yüksek olacağını bekliyorlarsa, şimdi almayı tercih edeceklerdir. Örneğin Kasım 2024'de 1.6 milyon TL'ye alınabilecek bir araba için Ocak 2025'den sonra 2 milyon TL ödenecekse tüketiciler neden beklesin. Gelecekteki yüksek fiyattan kaçınarak arabanın hemen alınması, normal olarak her bir gelir düzeyinde beklenenden daha fazla miktarda tüketim

harcamasını cari dönem için ortaya çıkarır. Benzer şekilde kişiler gelirlerinde bir artış bekliyorlar ise muhtemelen şimdiki harcamalarını da arttıracaklardır. Hatta bu durumu hanehalkları bazında değerlendirebiliriz. Cari dönemde geliri aynı olan dört kişilik iki aileden, gelecekte beklenen geliri daha yüksek olanı, cari gelirinin daha büyük kısmını mal ve hizmet tüketimine yöneltecektir.

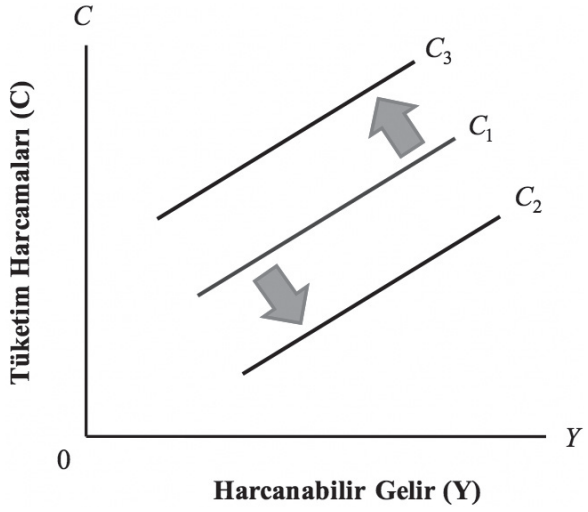
Tüketici Kredilerinin Maliyeti (Reel Faiz) ve Elde Edilebilirliği

Çoğumuz harcamalarımızı gelirimizle sınırlı tutmayız. Eğer bir şeyi satın almayı çok istiyorsak, ödünç bulup ya da taksitle onu satın alırız. Ancak ödünç almanın maliyeti yani reel faiz oranı ve kredinin bulunabilirliği ekonominin durumuna bağlıdır. Diğer koşullar aynı iken reel faiz oranı ne kadar düşükse ve kredi bulmak kolay ise tüketim harcamaları artacak ve tasarruf miktarı ise her bir gelir düzeyinde azalacaktır. Bir başka ifade ile tüketim ve tasarruf fonksiyonları kayacaktır.

Hanehalklarının Servetleri

Tüketim harcamalarının gelir dışı bir başka belirleyicisi bir bütün olarak hanehalklarının servetleridir. Bir hanehalkının serveti; nakit, banka hesapları, tahviller, hisse senetleri, gayrimenkullar ve diğer fiziksel aktiflerden (ev, araba, yat…) oluşur. Hanehalkları tüketim harcamalarını servetlerinin bir kısmını kullanarak (banka hesabını azaltarak, nakdini azaltarak ya da hisse senedini… vb. satarak) finanse edebileceklerinden, servetteki bir artış her bir gelir düzeyinde hanehalklarına daha fazla harcama yapma olanağı sağlar. Kısaca servetteki bir artış tüketim fonksiyonunun yukarı kaymasına neden olur. Tersi durumda ise tüketim fonksiyonu aşağı kayar.

GRAFİK 14.2 Tüketimin Gelirin Dışındaki Belirleyicilerindeki Değişmenin.

Tüketim ve tasarruf fonksiyonları bu gelir dışı faktörlerin sabit kaldığı varsayımı altında çizilir. Eğer bu varsayım ihlal edilirse, tüketim ve tasarruf fonksiyonlarında kayma gözlenir. Örneğin Grafik 14.2, her bir gelir düzeyinde fiyatlar hakkında beklenişlerdeki değişmenin planlanan tüketim harcamalarını nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Şayet tüketiciler gelecek yıl fiyatların yüksek olacağını bekliyorlarsa bu yıl daha fazla tüketim malı alacaklardır ve tüketim fonksiyonu C_1 den C_3'ye kayacaktır. Ya da tüketiciler tersi bir bekleyiş içindelerse, muhtemelen daha az tüketim harcaması yapacaklar ve fonksiyon aşağı doğru kayacaktır. Örneğin reel faizler yükselmiş ve bankalar tüketici kredisi açmada nazlı davranıyorlarsa tüketim fonksiyonu her bir gelir düzeyinde C_1 den C_2'e kayacaktır. Tabii ki tasarruf fonksiyonundaki kaymalar tüketim fonksiyonundaki kaymaların aksi yönünde olacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

2008 yılında yaşanan global kriz Türkiye ekonomisinde de yaklaşık %9,5 oranında küçülmeye neden olunca, tüketicilerin yeterli harcama yapmadıkları ifade edilerek TV'lerde "bir sakız da siz alın ekonomiye can verin" başlıkları ile tüketiciyi harcama yapmaya teşvik edici *"alın verin, ekonomiye can verin"* adı altında kampanya başlatılmıştı. 2012 yılı başlarında ise ülkemizde tasarruf oranının düşüklüğü nedeniyle başta bireysel emeklilik sisteminde (BES) devlet katkısını %25'e çıkaran değişikliklerle yurtiçi tasarrufları arttırıcı (tüketim harcamalarını azaltmaya dönük) düzenlemelere gidildi. Kısa sürede ortaya çıkan bu çelişkili gibi görünen durumu açıklayabilir misiniz?

YATIRIM HARCAMALARI

Mal ve hizmet üretilmesine yönelik firmalarca sermaye mallarına yapılan her türlü harcama ***yatırım harcaması***dır. Bunlar; yeni bina, fabrika, makineler, üretime yardımcı öteki malları ve stokları kapsar. Bu şekildeki tanımlama gayri safi yatırım olup iki bileşeni vardır. Bunlardan ilki net yatırım olup mevcut sermaye stokuna ilaveyi açıklar. Diğeri ise yenileme yatırımı olup aşınan ya da yıpranan sermayenin yerine konulmasını amaçlar. Yine firmaların ve hanehalklarının hisse senedi alıp satmaları, milli gelir düzeyini etkilemediği, sadece sahip değişikliğini yansıttığı için makroekonomik açıdan yatırım sayılmaz. Bunlar ***plasman*** olarak isimlendirilir.

Toplam harcamalar içerisinde en çok dalgalanma gösteren yatırım harcamaları ekonominin faaliyet düzeyi üzerinde ikili etkiye sahiptir. İlk olarak yatırım harcamaları (I) ekonominin toplam çıktısının ve istihdam düzeyinin belirlenmesinde önemli rol oynar. İkincisi ekonominin sermaye stokunun artması nedeniyle büyümeye katkıda bulunur. Yani ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesi artar ve reel GSYİH da artış meydana gelir. Peki gayri safi yatırımı ne belirler? Gayri safi yatırım neden dalgalı bir yapı sergilemektedir? Bu soruların yanıtı firmaların yatırım kararlarında yatmaktadır. Aşağıda firmaların yatırım kararları ve yatırımların istikrarsızlığı incelenecektir, daha sonra denge çıktı düzeyi için yatırım türleri üzerinde durulacaktır.

Firmaların Yatırım Kararları

Firmaların yatırım kararlarını birçok faktör etkiler ancak biz önemli gördüğümüz kar bekleyişleri, hasılatlar ve maliyetler hakkında bekleyişler, faiz oranları ve mevcut sermaye miktarı üzerinde kısaca duracağız.

Kar Bekleyişleri

Bir piyasa ekonomisinde tüm yatırım harcaması planlarının yapılmasında en önemli işlevi kar bekleyişleri görür. Bu bekleyişlerde maliyetler ile hasılatın karşılaştırılması ile şekillenir. Yeni bir yatırımın karlılığı ne kadar yüksek beklenirse o yatırım derhal gerçekleştirilecek yatırım artacaktır. Örneğin üniversiteniz öğrenci derslikleri ve anfilerinin bulunduğu büyük bir koridora otomatik meşrubat makinesi koymak şeklinde bir yatırım yapmayı düşünüyorsunuz. Üniversite yönetiminden her türlü izni alabiliyorsunuz. Bu yatırımı yapma ya da yapmama konusunda nasıl karar vereceksiniz? Başka firmalar gibi siz de hasılat ve maliyet karşılaştırması yapacaksınız. Maliyet tarafında; makinenin fiyatını ve makineyi satın almak için borçlanmak zorunda olduğunuz paraya işletilen faizi görmeniz lazım. Şayet kendi paranızı kullanacaksanız, fırsat maliyetine bakmanız lazım. Hasılat tarafında ise kutu kola satışlarından beklediğiniz gelir olacaktır. Şayet elde edilecek hasılat beklenen tüm maliyetleri aşıyorsa yatırım yapılmalı, şayet hasılat daha düşük ise yatırım yapılmamalıdır. Tüm yatırım kararları benzer bir karşılaştırma içerir.

Faiz Oranları: Paranın Maliyeti

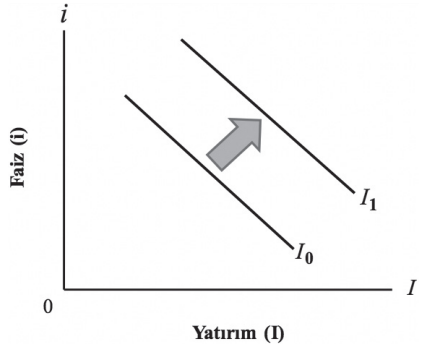
Yatırımın karlı olup olmadığını belirlemede faiz oranı önemli bir faktördür. Bir yatırım projesi faiz oranı %40 ya da %50'lerde iken karlı görülmeyebilir. Ancak faiz oranı %10 veya %15'lere indiğinde çekici olabilir. Bu durumu daha açık görebilmek için otomatik meşrubat makinesi için yılda 40.000 TL ödenmesi gerektiğini ve bu para için bankadan %40 faizle ödünç alınabileceğini düşünelim. Yine bu yatırımcı öğrenci yılda 50 bin kutu kola satabileceğini tahmin etmektedir. Yatırımcı öğrenci kutu kolayı tanesini 2 TL'den satmayı ve 1 TL'den satın alma planlamasına göre sözleşme yapmayı

tasarlıyor. Acaba bu yatırım karlı olur mu? Bazı küçük hesaplamalar bunun zararla sonuçlanacağını ortaya koymaktadır. Şöyle ki;

Beklenen Hasılat	(50.000x2)	100.000 TL
Beklenen Maliyet		106.000 TL
Otomatik Makine İçin	40.000	
Kutu Kola İçin (50.000*1)	50.000	
Kredinin Maliyeti	16.000 (40.000 x 0,40)	
Beklenen Kazanç ya da Kayıp	-6.000 TL	

Bu hesaplamaya göre bu öğrenci 6000 TL zarardadır. Dolayısıyla bu yatırımı yapmayacaktır. Şayet yatırımı %40 faizle ödünç alınan kredi yerine %10 faizle ödünç alınan kredi ile yapsaydı bu öğrenci 6000 TL kar elde edecekti ve bu öğrenci yatırım yapacaktı. Hatta faizler daha aşağı düşse kar daha da artacaktı. Burada üzerinde durulması gereken husus, düşük faiz oranlarının firmaları yatırıma yönelteceği, yüksek faiz oranlarında çekici olmayan yatırımların yapılabileceğini ortaya koymaktır. İşte bu nedenle yatırım harcamaları ile faiz oranları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Grafik 14.3'de gösterilen bu ilişki aslında yatırım talebi eğrisidir. Yani yatırım harcamalarını etkileyen diğer faktörler sabit iken planlanan yatırım ve faiz oranı arasındaki ilişkidir. Bu ilişkiye göre faiz oranları düştüğünde yatırım harcamaları artar. Yani yatırım talebi üzerinde hareket eder. Sabit kabul edilen faktörlerdeki değişmeler ise yatırım talep eğrisini kaydırır. Örneğin, yatırımcı gelecekte kar elde etme olasılığı konusunda iyimser ise yatırım talep eğrisi sağa kayacaktır. Örneğimizdeki yatırımcı öğrenci yılda 75 bin adet kutu kola satacağına inanırsa %40 faizle bile bu yatırıma girişecekti ve yatırım talep eğrisi sağa kaymış olur. Şayet beklentiler olumsuz ise yatırım talep eğrisi sola kayacaktır. Kısaca sadece faiz oranı değil faiz oranı yanında gelecekteki hasılata ve maliyete ilişkin bekleyişler yatırım projelerinin çekiciliğini ve ekonomideki yatırım harcamalarının düzeyini belirler.

GRAFİK 14.3 Yatırım ve Faiz Arasındaki Ters İlişki.

Mevcut Sermaye Miktarı

Ekonominin mevcut sermaye stoku iki şekilde yatırım kararlarını etkilemektedir. İlk olarak ekonominin sermaye stoku ne kadar büyük ise amortisman miktarı, dolayısıyla yenileme yatırımları da o kadar yüksek olacaktır. Öte yandan mevcut sermayenin karlılık derecesi arttıkça yatırım miktarı da artacaktır. Oysa durgunluk dönemlerinde sermayenin karlılığı azaldığı için yatırım miktarı da düşmektedir. Faiz dışındaki tüm bu faktörler yatırım talep eğrisindeki kaymaların nedenleridir.

Yatırım Harcamalarındaki İstikrarsızlık

Keynes'e göre toplam harcamalardaki dalgalanmaların asıl nedeni sürekli değişiklik gösteren yatırım harcamaları oranıdır. Ortalama olarak GSYİH içerisinde %20 dolaylarında olmasına rağmen yatırım harcamalarındaki iniş ve çıkışlar çok yüksektir. Yatırım harcamalarının tüketim harcamalarından daha az istikrarlı oluşunun nedenleri ise şunlardır:

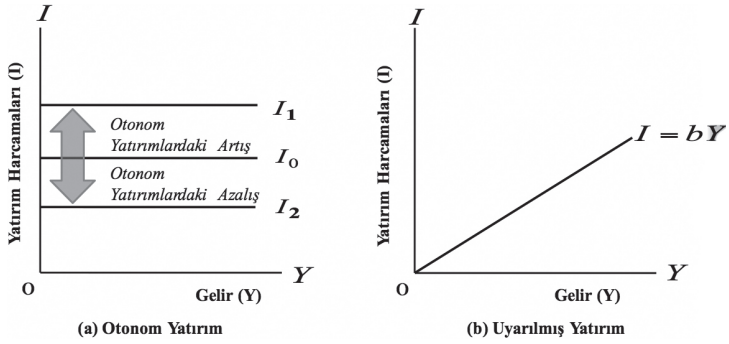
- ✔ *İlk olarak faiz oranları zaman içerisinde sürekli değişme gösterir.* Faiz oranlarındaki bu değişmeler ise firmaların yatırım planlarını değiştirmelerine neden olur.
- ✔ *İkinci bir neden olarak firmaların bekleyişleri gösterilir.* Firmaların bekleyişleri oldukça değişkendir ve gazetelere manşet olabilen halihazırdaki ekonomik koşullardaki her şeyden etkilenir. Eğer ekonomiye iyimserlik dalgası hakim olursa planlanan yatırım harcamaları hızla artar. Şayet kötümserlik dalgası yayılırsa yatırımlar hızla kesilir.
- ✔ *Üçüncü bir istikrarsızlık kaynağı, yatırım planlarının ertelenebileceği gerçeğidir.* Bir firma rekabetçi pozisyonunu geliştirmek için daha modern bir üretim tesisi inşa etmek isteyebilir. Ancak ekonomik koşullar bunu yapmanın uygun zaman olmadığını gösterebilir. Dolayısıyla eski fabrika bir süre daha yeni yatırım yapılmadan üretime devam eder.
- ✔ *Dördüncü bir istikrarsızlık nedeni; yatırım fırsatlarının düzensiz bir biçimde ve aniden ortaya çıkmış olmasıdır.* Yeni ürünler ve yeni üretim süreçleri yatırım fırsatları ile geniş ticaret hacmi sağlar. Ancak bu gelişmeler öngörülebilir modeller çerçevesinde oluşmaz. Bir firma bir yılda birkaç karlı yatırım fırsatı yakalayabilir ve bir sonraki yıl ise hiç fırsat elde edemeyebilir.

İşte yukarıda sıraladığımız nedenlerden dolayı yatırım harcamaları düzeyinde dalgalanma ya da istikrarsızlık görülür. Yine yatırım harcamalarının GSYİH içerisindeki oranının önemli sayılması ve bu orandaki değişikliğin toplam çıktı ve istihdam düzeyi üzerindeki etkisinin önemli olacağı sonucunu doğurur.

Yatırım Türleri

Yatırımları iki ana gruba ayırarak incelemek mümkündür. Bunlar; milli gelirden bağımsız olarak yapılan ***otonom yatırımlar*** ve milli gelirdeki değişmelere bağlı olan ***uyarılmış yatırımlar***dır. Yatırım harcamaları tüketim ve tasarruflar kadar milli gelir ile sıkı bir ilişki içinde değildir. Hatta yatırımların önemli bir bölümünü otonom yatırım harcamaları oluşturur. Grafiksel olarak gelir eksenine paralel yatırım fonksiyonu çizilerek, otonom yatırım harcamalarının gelirdeki değişmelere karşı duyarsız olduğu gösterilir. Bu durumda gelir artsa da, azalsa da yatırım harcamaları değişmeyecektir. Ancak tabii ki yatırım harcamalarında değişikliğe neden olan gelir dışında reel faiz, bekleyişler gibi birçok faktör vardır. Bu faktörler otonom yatırımların aşağı ya da yukarı doğru paralel kaymasına neden olur. Grafik 14.4'de otonom yatırım harcamaları için panel (a)'da çizim yapılmıştır, bu harcamalar için I_0 sembolü kullanılmıştır.

GRAFİK 14.4 Otonom ve Uyarılmış Harcamalar.

Yatırım harcamalarının bir bölümü ise milli gelirdeki değişmelerden etkilenen uyarılmış yatırımlardır. Örneğin firmalar gelirdeki artış sonucu artan toplam talebi karşılamak için makine, donanım ve fabrika gibi yatırım harcamalarını arttırırlar. Bu durumda uyarılmış yatırımlar grafiğin (b) panelinde yer aldığı gibi pozitif eğimli olarak çizilir ve fonksiyonel olarak uyarılmış yatırım I = bY şeklinde yazılır. Fonksiyonda yer alan b katsayısı ***marjinal yatırım eğilimi*** olup aynı zamanda yatırım fonksiyonunun eğimidir.

Toplam yatırımlar ise otonom ve uyarılmış yatırım harcamalarının toplamına eşittir. Cebirsel olarak yatırım fonksiyonu aşağıdaki şekilde olacaktır.

$$I = I_0 + bY$$

Ancak biz açıklamalarımızı kolay anlaşılır kılmak için önce yatırım harcamalarını otonom alacağız. Yani planlanmış yatırımların I_0 kadar olduğunu kabul edip, denge gelir düzeyinin analizini yapacağız. Daha sonra hızlandıran konusuna girdiğimizde uyarılmış yatırım harcamalarını dikkate alacağız.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Dikey eksende faiz oranının yatay eksende ise yatırım miktarının yer aldığı bir diyagramda faiz oranı ile yatırım arasındaki ilişkiyi kullanarak bir eğri elde ediniz ve bu eğrinin eğimini yorumlayınız.

DENGE GELİR DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ

Ekonomi biliminde denge kavramı ile birlikte akla öncelikle arz-talep eşitliği gelir. Burada da benzer bir yaklaşım ile toplam arz-toplam talep eşitliğinden hareket edebiliriz. Onun için Keynes'inde benimsediği şekilde talepten başlayarak, bir ekonomide kısa dönem için toplam talep ve arzı ayrı ayrı ele alalım.

Şimdiye kadar temsili ekonomimizde harcamaları oluşturan unsurları tek tek inceledik, şimdi bu unsurları birleştirerek oluşturacağımız toplam harcamaların (toplam talebin) nasıl çıktı ve istihdam düzeyini belirlediğini açıklayalım. Burada ele aldığımız iki kesimli modelde toplam talep, tüketim ve yatırım amaçlı harcamalardan oluşur. Çünkü toplam talebi, talep edilen mal miktarı olarak değil, fakat parasal büyüklük olarak ifade etmek durumundayız. Ekonomik birimler talep ettikleri mal ve hizmetleri bedelini ödeyerek, yani harcama yaparak elde ederler. Bu nedenle toplam talebi planlanan toplam harcamalar (yani planlanan tüketim harcamaları+ planlanan yatırım harcamaları) olarak ele alacağız. Bu durumda toplam harcama (AE) fonksiyonumuz şöyle oluşacaktır:

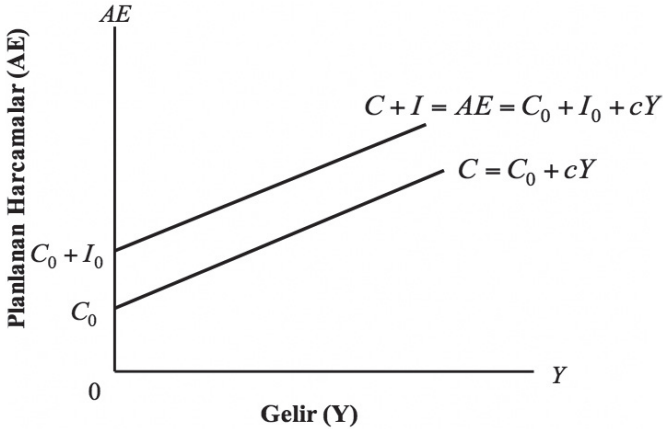
$$AE = C + I$$

ya da yatırımlar otonom alındığında, tüketim fonksiyonu ile birlikte toplam harcama fonksiyonumuz (AE) şöyle olacaktır:

$$AE = C_0 + cY + I_0 \rightarrow AE = C_0 + I_0 + cY$$

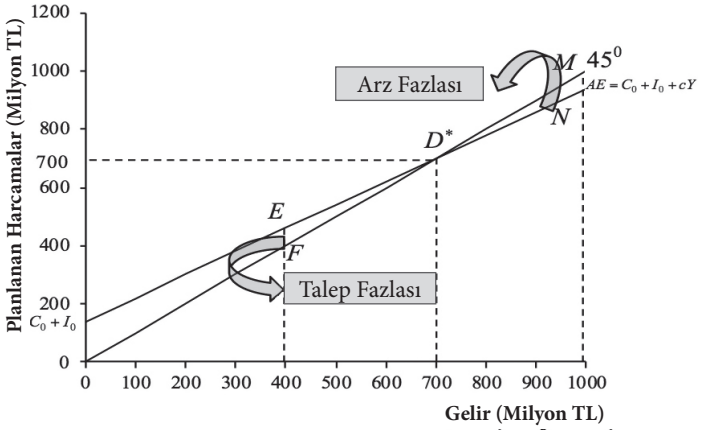
Harcama fonksiyonu her bir gelir düzeyinde planlanan harcamaların miktarını gösterir ve eğimini ise marjinal tüketim eğilimi (c) belirler. Dikkat edilirse tüketim fonksiyonuna çok benzer biçimde grafiği çizilir. Çünkü yatırımları otonom aldığımız için AE fonksiyonu tüketim fonksiyonuna paralel olur. Grafik 14.5'de çizim gösterilmiştir.

GRAFİK 14.5 İki Kesimli Ekonomide Planlanan Toplam Harcamalar.

Grafikte dikey eksende planlanan harcamalar yatay eksende ise gelir gösterilerek, toplam talebi temsilen toplam harcama fonksiyonu (AE doğrusu) çizilmiştir. Burada toplam arz ile ilgili herhangi bir fonksiyon ya da eksen yoktur. Bunu biz çizeceğiz. Bunu çizmeden önce, toplam arzın ekonominin dönem boyu üretim değerine eşit olduğunu hatırlayalım. Bir ekonomide milli hasıla hesaplamaları esnasında öğrendik ki GSYİH; üretim, gelirler ve harcamalar açısından aynı değere sahiptir. O halde mevcut iki eksendeki gelir ve harcama değerlerinin eşitlendiği noktaların geometrik yeri, üretim değerini yani toplam arzı verir. 90 derecelik açı oluşturan iki eksenden eşit uzaklıktaki noktaların geometrik yeri, açıortay doğrusudur ve bu doğru 45^0'lik doğru ile toplam arzı göstermiş oluruz. Toplam arzı gösteren bu 45º'lik doğru analizimizde referans kabul ettiğimiz bir fonksiyondur. Kısa dönem için makroekonomik açıdan toplam arzı sabit veya veri kabul edebiliriz.

GRAFİK 14.6 Harcama Gelir Modeli Çerçevesinde Denge Milli Gelir Düzeyi.

Toplam arz olarak çizdiğimiz 45°'lik doğru üzerinde yer alan tüm noktalarda üretim (çıktı)=gelir=harcama eşitliği sağlanırken, toplam arz ve toplam talep eşitliği de gerçekleşmiş olmaktadır. Böylece denge gelir, denge harcama ve denge üretim düzeylerine ulaşılmaktadır. Başka bir değişle, bu 45°'lik doğru üzerinde yer almayan hiçbir noktada bu eşitlikler sağlanamamaktadır.

Planlanan toplam harcamalar (toplam talep) ile toplam arzı aynı şekil üzerinde bir araya getirebiliriz. Grafik 14.6. Keynesyen harcama-gelir modeli veya Keynesyen 45°'lik model olarak anılmakta denge milli gelir düzeyinin belirlenmesi için kullanılmaktadır. Şekilde iki fonksiyonun kesiştiği D* noktası toplam talebin toplam arza eşitlendiği mili gelir denge düzeyini vermektedir. Bu noktada planlanan harcamalar üretimle tam olarak çakışmaktadır. Şayet bu nokta 45°'lik doğru üzerinde olmasaydı, denge yerine dengesizlik oluşacaktı, böylece talep ya da arz fazlası ortaya çıkacaktı. Örneğin 400 milyon TL gelir düzeyinde toplam harcama ya da toplam talep toplam arzdan EF kadar daha fazla olurken, 1 milyar TL gelir düzeyinde MN kadarlık arz fazlası görülmektedir.

Stok Ayarlanmaları ve Denge Çıktı Düzeyi

Hatırlanacağı üzere Keynesyen teoriye göre toplam talep ya da toplam harcama (AE) düzeyi üretilecek çıktı miktarını ve istihdam düzeyini belirlemektedir. Bunun için aşağıdaki Tablo 14.3'ü inceleyelim.

TABLO 14.3 Toplam Harcama Bileşenleri ve Denge Harcama Düzeyi.

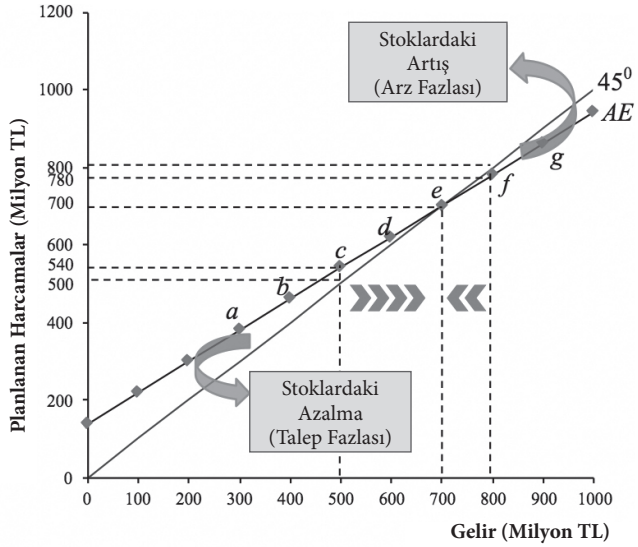
Gözlemler	Toplam Çıktı ve Toplam Gelir (Milyon TL)	Planlanan Tüketim Harcamaları (Milyon TL)	Planlanan Yatırım Harcamaları (Milyon TL)	Planlanan Tasarruf Harcamaları (Milyon TL)	Planlanan Toplam Harcamalar (Milyon TL)	Çıktının Yönü
	(Y)	(C)	(I)	(S)	(AE)	
a	300	340	40	-40	380	Artış
b	400	420	40	-20	460	Artış
c	500	500	40	0	540	Artış
d	600	580	40	20	620	Artış
e	700	660	40	40	700	Denge
f	800	740	40	60	780	Azalış
g	900	820	40	80	860	Azalış

Tablodaki ilk sütun temsili ekonomimiz için üretilebilecek birkaç olası gelir ve çıktı (Y) düzeyini göstermektedir. Hatırlanacağı üzere toplam çıktı toplam gelire eşit olmak zorundadır. Çünkü firmalarca elde edilen tüm para, ekonomik birimlere faktör geliri olarak ödenmek zorundadır. Bu çıktı düzeylerinden hangisinin firmalar tarafından seçileceği, ne kadar satış yapılabileceği beklentisine bağlıdır. Firmaların 700 milyon TL tutarında üretimi satabileceklerine inandıklarını varsayalım. Bu düzeydeki üretimi gerçekleştirebilmek için emek, sermaye, toprak ve müteşebbis gibi ekonomik kaynakları istihdam ederler. Dolayısıyla bu faktörlerin sahipleri yani hanehalkları 700 milyonluk gelir elde eder ki bu tam olarak toplam üretimin yani çıktının değerine eşittir. Zaten bizde ilk sütunda toplam gelir ve toplam çıktıyı Y ile gösterdik.

İkinci sütunda planlanan harcamalar, üçüncü sütunda otonom varsaydığımız yatırımlar ve dördüncü sütunda ise tasarruflar gösterilmiştir. Bu basit modelimizde beşinci sütunda yer alan toplam harcamalar tüketim ve yatırım harcamalarının toplamıdır. Dikkat edilirse toplam harcama (AE) ekonominin gelir düzeyi (Y) ile birlikte artmaktadır. Yani yüksek Y düzeyi, yüksek toplam harcama sinyali vermektedir. Çünkü tüketim harcamaları gelir ile birlikte arttmaktadır. Şayet firmalar 700 milyonluk çıktı üretirlerse, 660 milyonluk tüketim ve 40 milyonluk yatırım harcaması oluşacaktır ya da kısaca 700 milyon TL tutarında toplam harcama yaratılacaktır. Bu miktar cari dönemin üretimini piyasada temizlemek için yeterlidir. En önemlisi firmalar ürettikleri her şeyi satabildiklerinden, çıktı miktarını artırma ya da azaltma yönünde kendilerini teşvik eden bir durum var olmayacaktır. Bu durumda ekonomi denge çıktı düzeyine ulaşmıştır. Firmalar her yıl aynı miktar çıktı düzeyini üretirler, ancak yatırımcıların ya da tüketicilerin harcama planlarında değişiklik olduğuna inanırlarsa bu üretim düzeyini değiştirirler.

Tablo 14.3'e göre bu koşulları sağlayan tek çıktı düzeyi 700 milyon TL seviyesidir. Diğer çıktı düzeylerinde ya çok fazla ya da çok az talep söz konusudur. Bu talep düzeyleri çıktı miktarını değiştirmeye yönelik teşvikler ya da baskılar oluşturur.

GRAFİK 14.7 Denge Gelir Düzeyi.

Şimdi çıktı düzeyinin 800 milyon TL olduğunu düşünelim. Görüleceği üzere 800 milyonluk çıktı üretmek, 800 milyonluk gelir yaratmak demektir. Ancak dikkat edilirse tüm gelir, harcama biçiminde firmalara doğru akmayacaktır. Tablo 14.3'deki Beşinci sütunda görüleceği üzere sadece 780 milyonluk harcama oluşacaktır. Bu durumda cari dönem üretiminin satışı gerçekleştirilemeyecektir. Böylece satılmamış malların oluşturduğu stoklar büyüyecektir. Bu stok artışı firmalara üretimlerini kısmaları için bir sinyal olacaktır. Sonuçta çıktı miktarı azaltılacak ve ekonomi dengeye doğru yönelecektir.

Eğer başlangıçta harcamalar çıktı düzeyini aşmış ise firmaların reaksiyonu aksi yönde olacaktır. Örneğin, 500 milyonluk çıktı üretilmiş olsaydı 540 milyon TL tutarında toplam harcama oluşturacaktı. Tüketicilerin ve yatırımcıların harcama istekleri çıktı düzeyini aştığı için firmalar stoklarını azaltarak bu talebi karşılayacaklardır. Stoklardaki bu amaç dışı azalış firmalara çıktı miktarını arttırma sinyalidir. Sonuçta çıktı arttırıldıkça ekonomi yeniden denge gelir düzeyine yönelir.

Grafik 14.7'den görüleceği üzere ne zamanki harcamalar çıktı düzeyinden fazladır ya da azdır, üreticiler çıktı düzeylerini değiştirmeye teşvik edilirler. Dengeye doğru harekette doğal bir eğilim vardır. Sürdürülebilecek tek çıktı düzeyi toplam harcamaların toplam gelire dolayısı ile toplam üretime eşit olduğu çıktı düzeyidir. Bu denge çıktı düzeyi olarak adlandırılır.

Denge Gelir Düzeyinin Formülasyonu

Grafik 14.6 ve 14.7 üzerinde gösterdiğimiz denge gelir düzeyinin belirlenişi, planlanan toplam harcamaların (AE) hasılaya ya da gelire (Y) eşit olması şeklindeki mal piyasası denge koşulunu kullanarak da ortaya konulur.

$$AE = C + I$$

olduğundan C ve I için davranışsal denklemimiz ya da tüketim veya yatırım fonksiyonumuz;

$$C = C_0 + cY \quad \text{ve} \quad I = I_0$$

şeklinde tanımlandığı için toplam harcamalar fonksiyonumuz

$$AE = C_0 + cY + I_0 \quad \text{olur.}$$
$$C_0 + I_0 = A$$

olup (A) toplam otonom harcamaları simgelemektedir. Bu bilgilerden hareketle;

$$AE = A + cY$$

şeklinde toplam harcama fonksiyonunu elde ederiz. Denge düzeyi için

$$AE = Y$$

olduğundan, AE yerine Y'yi yazıp eşitliği Y için çözümlersek;

$$Y = A + cY \Rightarrow (1-c)Y = A \Rightarrow Y = \frac{1}{1-c} \cdot A$$

Bu sonuca göre denge üretim ve gelir düzeyi marjinal tüketim eğilimi (c) ve otonom harcamalara (A) bağlıdır. Otonom harcama düzeyi ve marjinal tüketim eğilimi arttığında denge gelir düzeyi de yükselecektir. Şimdi sayısal örneğe göre denge milli gelir düzeyini hesaplayabiliriz. Tüketim fonksiyonumuz;

$$C = 100 + 0{,}8Y$$

olduğundan, bu tüketim fonksiyonuna göre yazacağımız tasarruf fonksiyonu ise;

$S = -100 + 0{,}2Y$ olur.

Otonom yatırım I_0=40 birim olduğundan, Keynesyen harcama gelir modeli çerçevesinde milli gelir denge düzeyini hesaplayabiliriz.

$$AE = C + I$$
$$AE = C_0 + cY + I_0$$
$$AE = 100 + 0{,}8Y + 40$$
$$AE = 140 + 0{,}8Y$$

Denge gelir düzeyi için AE yerine Y yazıp, Y için çözümlersek;

$$Y = 140 + 0{,}8Y$$
$$Y(1-0{,}8) = 140$$
$$Y = 700 \text{ milyon TL}$$

elde etmiş oluruz. Bu düzey zaten tablo ve grafikteki denge düzeyimizde 700 milyon TL olarak verilmiştir.

DENGE GELİR DÜZEYİNİN BELİRLENMESİNDE ALTERNATİF YOL: TASARRUF-YATIRIM EŞİTLİĞİ

Hanehalklarının harcanabilir gelirlerini nasıl kullandıkları sorusuna tüketim ve tasarruf şeklinde yanıt verebileceğimizi biliyorsunuz. İki kesimli bir ekonomide, planlanan toplam harcamaları oluşturan unsurların ise tüketim ve yatırım harcamaları olduğunu biliyorsunuz. Gelir ve harcama ekonominin aynı bütünü ifade eden madalyonun iki ayrı yüzü olduğundan;

$$C + S = Y = AE = C + I$$

yazabiliriz. Kısaca;

$$C + S = C + I$$

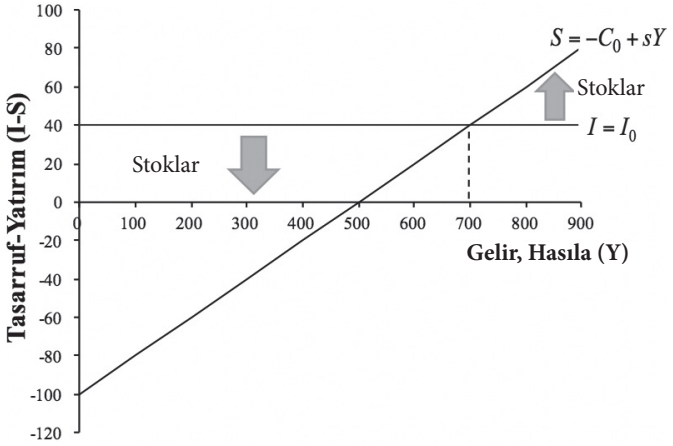
yazabiliriz. Eşitliğin iki tarafında C'yi iptal edersek, temel denge şartını;

$$S = I$$

şeklinde belirtebiliriz.

Buna göre temel denge şartını yatırım-tasarruf eşitliği ile de ifade edebiliriz. Nitekim Grafik 14.8'de bu yöntemle denge gelir düzeyinin nasıl belirlendiği gösterilmiştir. Şekilde toplam tasarrufun otonom yatırımlara eşitliği gösterilmiştir. Şayet gelir düzeyi Y^*'ın solunda ise planlanan yatırım tasarruflarından fazla olur. $I_0 > S$ ve stoklar azalır, firmalar üretimlerini arttırmaları yönünde teşvik edilmiş olurlar. Aksine gelir düzeyinin sağında ise planlanan yatırım tasarruflardan azdır. $I_0 < S$ ise stoklar artar. Stokların artması ise firmaları üretimlerini kısmaya yönlendirir. Sonuç olarak stok değişmeleri gelirin dengede olmasını sağlar. Denge durumunda planlanan harcamalar (toplam talep) hasılaya ya da gelire, planlanan yatırımlar ise planlanan tasarrufa eşit olur. Mal piyasasında dengeyi incelemede kullanılan bu yöntem sızıntılar ve enjeksiyonlar biçiminde de tanımlanır. Burada ekonomide harcama akımları sırasında oluşan sızıntı sadece tasarruflardır. Ekonomiye enjekte edilen harcama ise yatırımlardır. Sızıntılar enjeksiyonlara eşit olduğunda denge gelir düzeyine ulaşılmış olur.

GRAFİK 14.8 Denge Şartı Olarak Yatırım-Tasarruf Eşitliği.

Şimdi daha önce çözümlediğimiz sayısal örnek sonuçlarına yatırım tasarruf eşitliği yöntemi ile de ulaşabiliriz. Şöyle ki;

$$S = -100 + 0{,}2Y \qquad I = 40$$

Bunları eşitleyip Y için çözüm yaparsak,

$$I = S$$
$$40 = -100 + 0{,}2Y$$
$$140 = 0{,}2Y$$
$$Y = 700 \text{ Milyon TL}$$

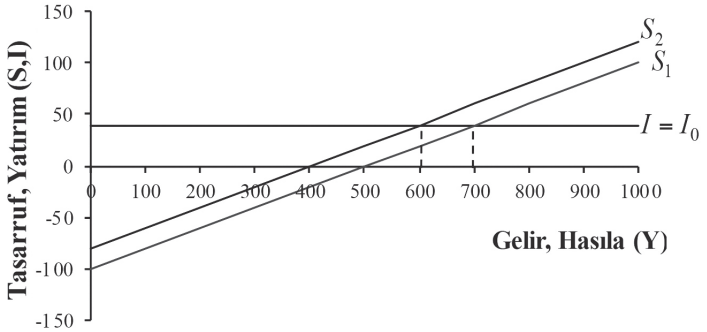
olarak bulunur.

Tasarruf Paradoksu

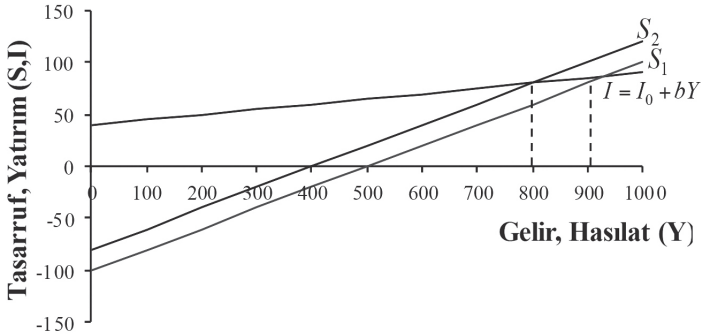
Bir ekonomide bireylerin gelir seviyelerinde bir değişme olmadan daha fazla tasarrufta bulunmak istemeleri, yani halkın tutumluluğunun artması, tasarrufları arttırmayarak bilakis geliri azaltacaktır. Bunun nasıl olduğu aşağıdaki Grafik 14.9 üzerinde gösterilmiştir. Grafiğin (a) panelinde yatırım fonksiyonu otonom alınmış, b panelinde ise uyarılmış yatırım fonksiyonu kullanılmıştır. Her iki panelde de tasarruf fonksiyonu yukarı kaymıştır (S_1'den S_2'ye), yani tasarruflar artmıştır. Grafiğin her iki panelinde de gelir düzeyi düşmüştür. Çünkü tasarrufların artması tüketimi azaltacak, bu ise toplam harcamaları yani toplam talebi düşürecektir. Toplam talepteki azalma milli hasılayı düşürecek ve stokların artmasına neden olacaktır. Stokların artması ise firmaların üretimlerini kısmalarına yol açacaktır, sonuçta hasıla ve gelir düzeyi azalacaktır.

GRAFİK 14.9 Tasarruf Paradoksu.

(a) Otonom Yatırım Durumu

(b) Uyarılmış Yatırım Durumu

Grafiğin iki paneli arasındaki fark; yatırımlar otonom iken yatırım tasarruf miktarı değişmeden denge hasıla düzeyi azalmaktadır. Oysa yatırımların gelire bağlı bir kısmı da içermesi halinde (uyarılmış yatırım) tasarruflardaki bir artış yalnız gelir düzeyini düşürmekle kalmayıp tasarruf ve yatırım düzeyini de azaltmıştır.

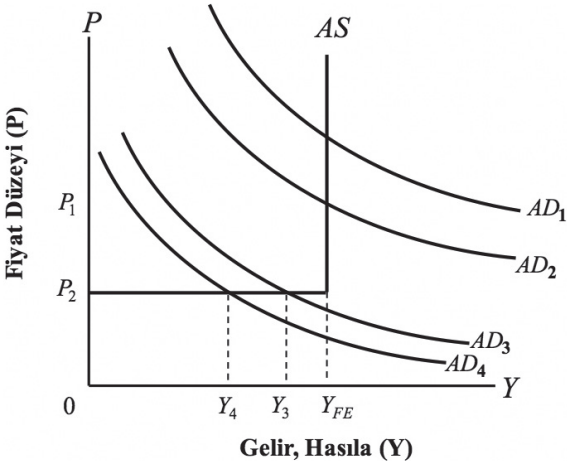
İşte tasarruf fonksiyonunun yukarı doğru kaymasının sonucu olarak, milli gelir ve dolayısıyla toplam tasarrufları aşağı çekme olgusuna **tasarruf paradoksu** denir. Görülüyor ki, tek tek bireyler için takdir edilebilecek bir davranış olan tutumlu olma, yaygınlaştığı taktirde ekonominin tümü üzerinde olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir. Tersine, planlanan tasarrufların artışı yerine azalışı ise denge gelir seviyesini yükseltecektir.

Tasarruf paradoksunun işlemesi ancak eksik istihdam düzeyindeki ekonomiler için geçerlidir. Yani toplam arz eğrisinin yatay olduğu Keynesyen durumda görülür. Ancak ekonomi tam istihdamda ise yani toplam arz eğrisi düşey ise toplam talepteki azalma gelir düzeyini etkilemez sadece fiyatları düşürür.

Grafik 14.10'da toplam arz ve toplam talep analizi çerçevesinde tasarruf paradoksunun işleyişi analiz edilmiştir. Keynes'e göre ekonomi tam istihdama (Y_{FE}) ulaşıncaya

kadar AS yatay ancak tam istihdamda düşeydir. Şayet ekonomi Y_{FE}'de iken tasarruflarda bir artışın yol açtığı AD'deki azalma (AD_1'den AD_2'ye) çıktı düzeyinde bir değişikliğe neden olmamakta sadece fiyatlar genel düzeyini düşürmektedir. Oysa eksik istihdam durumunda tasarruflardaki bir artışın neden olduğu AD'deki azalma (AD_3'den AD_4'e) hasıla düzeyinde azalmaya (Y_3'den Y_4'e) yol açmaktadır.

GRAFİK 14.10 AD-AS ve Tasarruf Paradoksu.

ÇOĞALTAN

Şimdiye kadarki açıklamalarımızla ulaştığımız sonuç; denge gelir düzeyi sadece marjinal tüketim eğilimine (c) ve otonom harcamalara bağlıdır. Yani (c)'deki değişmeler ve planlanan otonom harcamalardaki değişmeler temsili ekonomimizdeki gelir ve çıktının denge düzeyini değiştirecektir. Çünkü tüketicilerin ya da yatırımcıların harcama planları değiştiğinde harcama fonksiyonu paralel biçimde kayarken, (c)'deki değişme ile harcama fonksiyonunun eğimi değişecek ve farklı bir denge noktasına ulaşılacaktır.

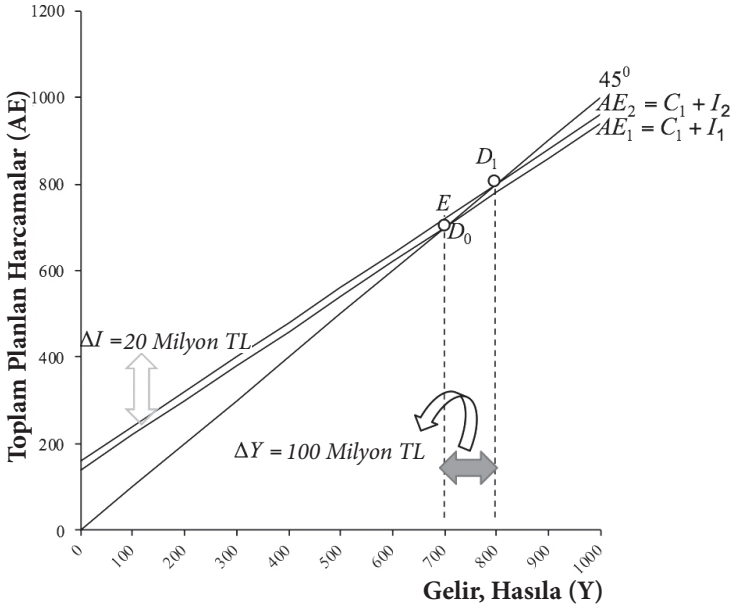
Kolay anlaşılır kılmak için örneğimize devam edelim. 700 milyon TL denge gelir düzeyinde iken tüketiciler fiyatların çok yakında artacağına inanıyorlarsa ya da hanehalkları ücretlerin artacağını bekliyorlarsa daha fazla harcama yapmaya karar verebilirler. Bu tür bekleyişler nedeniyle tüketim fonksiyonu yukarı kayar. Benzer şekilde, yatırımcılar gelecek hakkında iyimser iseler, ya da faiz oranları düşerse yatırım harcamaları artabilir. Planlanan yatırım düzeyindeki artış yatırım fonksiyonunu yukarı doğru paralel kaymasına neden olur. Ekonominin toplam harcama fonksiyonu (AE), tüketim ve yatırım fonksiyonlarının toplamı olduğundan, bunlardan herhangi birisi yukarı kaydığında, AE fonksiyonu da yukarı kayacaktır. Bu kayma sonucu denge gelir düzeyi artacaktır. Şayet AE fonksiyonu aşağı kayıyorsa denge gelir düzeyi azalacaktır.

Planlanan harcama düzeyindeki bir değişmenin sonuçlarını gösterebilmek için otonom yatırım harcamalarının 20 milyon TL arttırılarak, her yıl için 60 milyon TL'ye çıkarıldığını varsayalım. Değişimler için Tablo 14.4'e bakarsak ve planlanan yatırımlar 60 milyon olduğunda, denge gelir düzeyinin 800 milyon TL'de sağlandığını görürüz. Yine aşağıdaki Grafik 14.11 değişikliği daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Grafikte toplam harcama fonksiyonu $AE_1 = C_1 + I_1$'den $AE_2 = C_1 + I_2$'ye yükselmiştir. Dikkat ederseniz yatırım harcamaları 20 milyon artmasına rağmen toplam çıktı ya da toplam gelir 100 milyon artmıştır. İşte bu artışın nedeni çoğaltan etkisidir.

Çoğaltan etkisinin nasıl işlediğini anlayabilmek için ekonomide yatırım harcamasındaki bu artışın etkisini izleyelim. Tablo 14.4 bu süreci dönem dönem açıklıyor. İlk dönem başlangıç denge durumunu gösteriyor, yani denge 700 milyon TL düzeyinde sağlanmıştır. İkinci dönemde tüketim harcamaları ve çıktı düzeyi sabit kalmasına rağmen otonom yatırım harcamaları 20 milyon arttırılarak 60 milyona yükseliyor. Bu toplam harcamaları 720 milyona yükselterek ekonominin dengelerini bozuyor. Çünkü ikinci dönemde toplam harcama düzeyi ekonominin çıktı düzeyini ED_0 kadar aştığı için bu talep sadece stokların arzulanan düzeyin altına düşürülmesi ile karşılanacaktır.

GRAFİK 14.11 Otonom Harcamadaki Bir Artışın Yarattığı Değişiklik.

Üçüncü dönemde üreticiler, talebi karşılamak için üretimlerini 720 milyon TL'ye yükseltir. Üretimin 720 milyona yükseltilmesi demek aynı zamanda 20 milyonluk ilave gelirin elde edileceğini açıklar. Yani bu ilave 20 milyon, ekonomik kaynakların sahiplerine ödenecektir. Hatırlarsanız temsili ekonomimiz için MPC=0,8 olarak almıştık, buna göre gelirdeki 20 milyonluk artışın 16 milyona (20x0,80) tüketime gidecektir. Böylece üçüncü dönemdeki harcama 736 milyona çıkacaktır. Yeniden çıktı miktarı toplam talebin altında kalacak ve stoklar azalacaktır.

Dördüncü dönemde firmalar üretimlerini 736 milyona çıkaracaklardır ki bu bir önceki dönemin talep düzeyidir. Gelirdeki 16 milyon TL miktarındaki artış yine tüketim harcamalarında 12.8 milyonluk artışa neden olacaktır (16x0,8). Böylece toplam harcamalarda dördüncü dönemde 12.8 milyonluk artış oluşacaktır, toplam harcamaların toplam çıktıyı aşması devam edecek ve stoklar yeniden azalacaktır. Bu süreç yeni bir toplam harcama gelir dengesi sağlanıncaya kadar devam eder.

TABLO 14.4 Temsili Ekonomimiz için Çoğaltan Mekanizmasının İşleyişi.

Gözlem	Toplam Çıktı ve Toplam Gelir (Milyon TL)	Planlanan Tüketim Harcamaları (Milyon TL)		Planlanan Yatırım Harcamaları (Milyon TL)		Planlanan Toplam Harcamalar	
	(Y)	(C)	(ΔC)	(I)	(ΔI)	(AE)	(ΔAE)
1	700	660	-	40	-	700	
2	700	660	-	60	20	720	20
3	720	676	16	60	-	736	16
4	736	688.8	12.8	60	-	748.8	12.8
..							
	800	740	Σ80	60	Σ20	800	Σ100

Görüldüğü üzere, bir kez denge bozulduğunda, gelir ve tüketim harcamaları birbirini etkileyerek yeni dengeye yöneltmektedir. Örneğimizde, toplam çıktının toplam harcamaya eşit olduğu 800 milyon TL düzeyinde dengeye ulaşmıştır. Dikkat edilirse bu yeni toplam harcama (AE_2) fonksiyonunun 45'lik doğruyu kestiği noktadır.

Tablodan açıkça görüleceği üzere otonom yatırımlarda 20 birimlik artış, ilk olarak üretim düzeyini 20 birim arttırmaktadır. Ancak üretimdeki artış marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak tüketim talebini arttırır. Yani tüketimin gelire bağlı kısmı (uyarılmış tüketim) artar. Tüketimin artan gelir düzeyi tarafından uyarılması ile toplam harcamalar da artacak ve bu yeniden üretimi arttıracaktır. Bu sürecin sonunda gelir 100 birim artmaktadır ve bunun 20 birimi yatırım kalan 80 birimi ise tüketimdeki artış oluşturmaktadır.

Çoğaltanın Hesaplanması

Örneğimizde otonom yatırım harcamaları 20 milyon artmasına rağmen gelir 100 milyar artmıştır. Buradan çoğaltanın 5 olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun için formül geliştirmeden önce daha genel bir tanım verirsek: Otonom harcamalardaki bir birimlik artışın denge gelir düzeyinde yol açtığı artışa ***çoğaltan*** ya da ***çarpan*** denir. Çoğaltan katsayısını α ya da k ile gösterirsek,

$$\alpha = \frac{1}{1 - MPC} \text{ ya da } \alpha = \frac{1}{MPS} \text{ sembollerle } \alpha = \frac{1}{1 - c} \text{ ya da } \alpha = \frac{1}{s}$$

Eğer ekonomideki marjinal tüketim eğilimini biliyorsak çoğaltanın değerini, bu formüllerden birini kullanarak hesaplayabiliriz.

$$\text{Örneğimizde c = 0,8 olduğu için } \alpha = \frac{1}{1 - 0,8} = 5 \text{ dir.}$$

Bunun anlamı; harcamalardaki bir artış, denge çıktı düzeyini beş katı arttırır. Tabii ki eğer harcamalar azalırsa, çoğaltan ters yönde işleyecek ve çıktı harcamadaki azalışın beş katı kadar azalacaktır.

Çoğaltanı türetmek için şöyle bir yöntem izleyebiliriz. Toplam harcamalar (ΔAE) kadar artınca gelir ya da hasıla da ΔY kadar artmaktadır. Yani $\Delta Y = \Delta AE$'dir. Toplam harcamalardaki artışı:

$$\Delta AE = \Delta A + c\Delta Y$$

şeklinde iki kısma ayırıp, ΔAE yerine ΔY yazıp bu ifadeyi yeniden düzenlersek,

$$\Delta Y = \Delta A + c\Delta Y$$
$$\Delta Y(1-c) = \Delta A$$
$$\Delta Y = \frac{1}{1 - c} \cdot \Delta A \text{ ya da } \Delta Y = \alpha\, \Delta A$$

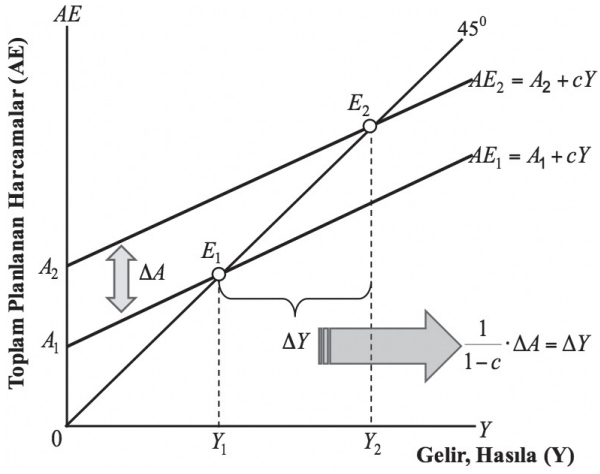
Burada $a = \frac{1}{1 - c}$ ya da $a = \frac{1}{s}$ olup daha önce yazdığımız formüle ulaşmış oluruz.

Çoğaltanın anlamı ve işleyişini daha net görmek amacıyla Grafik 14.12 çizilmiştir. Otonom harcamalarda ΔA kadarlık bir artış, toplam harcama (talep) fonksiyonunu AE_2'ye, denge noktasını da E_2'ye kaydıracaktır. Denge üretim düzeyindeki artış (Y_2-Y_1) kadardır ve bu otonom talepteki artıştan daha fazladır. Bunun nedeni ise AE fonksiyonunun yatay değil pozitif eğimli olmasıdır. Bunun anlamı, çoğaltan katsayısının değerinin 1'den büyük olmasıdır, çünkü tüketim talebi hasılayla birlikte artmaktadır, yani hasıladaki artış talepte yeni bir artışa yol açmaktadır.

Çoğaltanı grafiksel olarak elde etmenin bir başka yolu vardır. Burada tasarruf yatırım eşitliğinden hareket edilmektedir. Ancak bunu burada göstermeyerek size yeni

bir alıştırma yapma ve grafikler üzerinde çalışma fırsatı sağlamak istiyoruz. Yalnız ipucu olarak otonom bir harcama kalemi olarak aldığımız yatırımların artması durumunda ne olacağına bakmanın çoğaltanın işleyişini görmeniz için yeterli olacağını belirtelim.

GRAFİK 14.12 Çoğaltanın Grafikle Gösterimi.

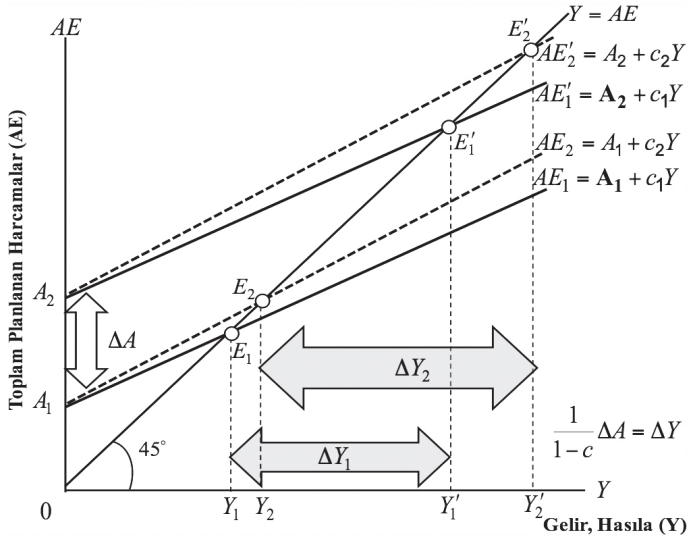

Toplam Harcama Fonksiyonunun Eğilimi ile Çoğaltan Katsayısı Arasındaki İlişki

Yukarıda otonom harcamalardaki bir artışın gelir düzeyini ne ölçüde etkileyeceğinin marjinal tüketim eğilimine bağlı olduğunu belirtmiştik. Bunun nedeni, çoğaltan katsayısının değerinin marjinal tüketim eğilimine bağlı olmasıdır. Marjinal tüketim eğilimi büyüdükçe çoğaltan etkisi de büyümektedir. Çoğaltan formülünde paydada yer alan (1-c) ifadesinin değeri, c büyüdükçe küçülecek ve [1/ (1-c)]'nin değeri de büyüyecektir. Çoğaltanın değerinin marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak değişmesi Grafik 14.13 üzerinde de gösterilmiştir. Grafikteki kesikli çizgi ile belirtilen toplam harcama fonksiyonu düz çizgili doğruya göre daha büyük bir marjinal tüketim eğilimini yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere, marjinal tüketim eğiliminin büyüyerek c_2 olması, planlanan harcama doğrusunu dikleştirmekte, yani doğrunun eğimini büyütmektedir. Otonom harcamalarda ΔA kadarlık bir artış, birinci toplam harcama doğrusunun geçerliliği halinde gelir düzeyinde ΔY_1 kadar artışa yol açarken, ikinci fonksiyonda ΔY_2 kadarlık ($\Delta Y_2 > \Delta Y_1$) bir artış sağlamaktadır. Bunun nedeni daha büyük bir marjinal tüketim eğiliminin daha büyük çoğaltan etkisi yapmasındandır. İlk durumda çoğaltanın değeri $\alpha = \frac{\Delta Y_1}{\Delta A}$ iken ikinci durumda çoğaltanın değeri $\alpha = \frac{\Delta Y_2}{\Delta A}$'dır.

Çoğaltan ile ilgili analizimizin sonuçlarını üç noktada toplayabiliriz:
- Otonom harcamalarda bir artış denge gelir düzeyini yükseltir.
- Gelirdeki nihai artış, otonom harcamalardaki artışın belli bir katıdır.
- Marjinal tüketim eğilimi büyüdükçe, tüketim ile gelir arasındaki ilişkiden doğan çoğaltan katsayısının değeri büyür.

GRAFİK 14.13 Marjinal Tüketim Eğilimi ve Çoğaltan Katsayısının Değişmesi.

Çoğaltan Mekanizmasının İşleme Şartları

Çoğaltan etkisinin anlaşılması kolay olmakla birlikte, gerçek hayatta işlerlik kazanabilmesi bir takım şartların varlığına bağlıdır. Bu şartlar, oluşan gelir akımlarının harcamaya dönüşmesini engelleyen sızıntıların olmamasını veya en aza indirilmesini garanti etmeye yöneliktir. Çoğaltanın pratikte etkin olarak işlemesi için;

- ✔ Gelir akımlarının doğduğu her aşamada, üretimi arttırabilmek için yeterli atıl işgücü bulunmalıdır.
- ✔ Üretimin arttırılmasını ve işgücünün istihdamını sağlayacak yeterli atıl sermaye ve toprak bulunmalıdır.
- ✔ Hammadde temininde güçlükler olmamalıdır.

Görüldüğü gibi çoğaltan mekanizmasının işlemesi için gerekli şartlar, toplam arz eğrisinin mümkün olduğunca yatay olmasını öngörmektedir. İleride toplam arz ile ilgili analizlerimizde görüleceği üzere, ekonomi tam istihdama yaklaştıkça toplam arz eğrisi dikleşmekte ve çoğaltanın etkisi azalmaktadır. Bu durumda çoğaltanın etkin bir şekilde işleyebilmesi için ekonominin eksik istihdamda bulunması gerekir. Nitekim çoğaltan mekanizması ekonomilerin durgunluk içerisinde olduğu bir dönemde (Büyük Buhranın ardından) ortaya atılmıştır.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Yandaki tabloyu kullanarak istenenleri cevaplandırınız (rakamlar milyon TL'dir):

a) Marjinal tüketim eğiliminin (MPC) değeri nedir?
b) Marjinal tasarruf eğiliminin (MPS) değeri nedir?
c) Marjinal ithal eğiliminin (MPI) değeri nedir?
d) Her gelir düzeyinde gerçekleşecek toplam harcama miktarı nedir?
e) Toplam harcama fonksiyonunu çiziniz.

Y	C	I	G	X
500	500	10	20	60
600	590	10	20	40
700	680	10	20	20
800	770	10	20	0
900	860	10	20	-20
1000	950	10	20	-40

CEVAP ANAHTARLARI

1. Aşağıdakilerden hangisi harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmını ifade eder?
a. Yatırım
b. Tüketim
c. Tasarruf
d. Ortalama tüketim
e. Marjinal tüketim

2. Aşağıdakilerden hangisi gelirden bağımsız olan tüketim harcamalarını ifade eder?
a. Uyarılmış tüketim
b. Uyarılmış tasarruf
c. Ortalama tüketim
d. Otonom tüketim
e. Ortalama tasarruf

3. Aşağıdakilerden hangisi hanehalkları tarafından kazanılan ilave paranın hangi oranda tüketim harcaması için kullanıldığını gösterir?
a. Marjinal Tüketim Eğilimi
b. Marjinal Tasarruf Eğilimi
c. Marjinal Yatırım Eğilimi
d. Marjinal İthalat Eğilimi
e. Marjinal Gelir

4. Aşağıdakilerden hangisi tüketim harcamalarının gelir dışındaki belirleyicilerinden değildir?

a. Tüketicilerin fiyatlar ve gelir düzeyi hakkında bekleyişleri
b. Tüketicinin gelirindeki artış
c. Tüketici kredilerinin maliyeti
d. Tüketici kredilerinin elde edilebilirliği
e. Hanehalklarının servetleri

5. Aşağıdakilerden hangisi mal ve hizmet üretilmesine yönelik firmalarca sermaye mallarına yapılan her türlü harcama olarak adlandırılır?

a. Tüketim harcamaları
b. Tasarruf harcamaları
c. Kamu harcamaları
d. Transfer harcamaları
e. Yatırım harcamaları

6. Aşağıdakilerden hangisi yatırım harcamalarındaki istikrarsızlığın nedenlerinden değildir?

a. Mevcut sermaye miktarı
b. Faiz oranlarındaki değişmeler
c. Firmaların bekleyişleri
d. Yatırım planlarının ertelenebileceği
e. Yatırım fırsatlarının düzensizliği

7. Aşağıdakilerden hangisi çoğaltanla ilgili analizin sonuçlarından değildir?

a. Otonom harcamalardaki artış denge gelir düzeyini yükseltir.
b. Otonom harcamalardaki artış denge gelir düzeyini azaltır.
c. Gelirdeki nihai artış, otonom harcamalardaki artışın belli bir katıdır.
d. Marjinal tüketim eğilimi büyüdükçe çoğaltan katsayısının değeri büyür.
e. Marjinal tüketim eğilimi küçüldükçe çoğaltan katsayısının değeri küçülür.

8. Aşağıdakilerden hangisi bir ekonomide bireylerin gelir seviyelerinde bir değişme olmadan daha fazla tasarrufta bulunmak istemeleri sonucunda ortaya çıkar?

a. Gelir düzeyi artar.
b. Tüketimleri artar.
c. Yatırımları artar.
d. Gelir düzeyi azalır.
e. Stokları azalır.

9. Aşağıdakilerden hangisi milli gelirden bağımsız olarak yapılan yatırımdır?

a. Toplam yatırım
b. Uyarılmış yatırım
c. Otonom yatırım
d. Marjinal yatırım
e. Ortalama yatırım

10. Aşağıdakilerden hangisi firmaların yatırım kararlarında etkili değildir?

a. Kar bekleyişleri
b. Faiz oranları
c. Kredi maliyeti
d. Mevcut sermaye miktarı
e. Kamu harcamaları

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

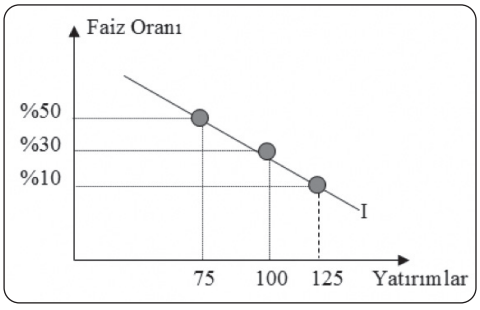

Bu değişim aslında sosyolojik bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir. Türk toplumundaki aile yapısında gözlenen yaşam tarzının değişime uğraması toplumun normal değişim hızına da ivme kazandırıyor. Nitekim yapılan araştırmalar, bundan 10 yıl öncesine göre sosyal sınıflar arasındaki sahiplik oranı farklılığının hızla kapandığını gösteriyor. Bu da Türk toplumunun sosyal dokusunda bir değişim yaşandığının göstergesidir. 1945'lerde kentlere göç eden ailelerin ikinci nesilleri kent hayatına 1980'lerde entegre olmaya başladı. Kırsal kesimden göç edenlerin sınırlı harcama kalıpları, bu kuşağın özellikle beyaz ve kahverengi eşyaya yönelik talepleri ile büyük ölçüde kırılmış durumda. Bu arada iki-üç kuşağın birlikte yaşadığı geniş aile tipi 1970'lerde kırılmaya başladı ve hanehalkı büyüklüğü 1980'lerden itibaren hızla küçülmeye başladı. Hane bazında değerlendirildiğinde sayı artışına bağlı olarak tüketimde de bir artış ortaya çıktı. Öte yandan, kadının iş yaşamında giderek artan bir ağırlığa sahip olması, çalışan kadının yemek pişirme ve alışveriş alışkanlıklarını değiştirmesi sonucu, beyaz ve elektronik eşyaya olan talebi körükledi. Evlilikler ve genç nüfus yapısının, Türk toplumunun yeniliklere merakıyla birleşmesi, son 10 yılda satış grafiğinin devamlı yükselmesi ile sonuçlandı. Bu bağlamda, gelirlerdeki artışı da mutlaka göz önünde tutmanın gerekliliğini hatırlatmakta yarar var.

EKONOMİK BAKIŞ 1

İnsanlar, genellikle, tasarruf etme alışkanlığının iyi bir alışkanlık olduğunu ve ne kadar çok tasarrufta bulunurlarsa bunun kendileri için o kadar iyi olacağını düşünürler. Ancak ekonomi bir bütün olarak ele alındığında bu doğru olmayabilir. Bir diğer deyişle, bir kısım için doğru olan bütün için de doğrudur sonucuna ulaşmak çoğu zaman doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle mikro bazda geçerli olan bir olguyu makro düzeyde de geçerli kabul etmek çoğu zaman güvenli bir yol değildir. Tasarrufların bu özelliği gelir-harcama akımından bir sızıntı niteliği taşıyor olmasıdır. Ancak unutmayınız ki gelir-harcama akımına dışarıdan ilaveler de söz konusudur. Örneğin, bu ilavelerden bir tanesi yatırımdır. Artan tasarruflar yatırım harcamalarının finansmanında kullanılıyor ise ekonomi zaman içerisinde büyümeye devam edecek ve gelir artacaktır. Ancak artan tasarruflar yatırımlar aracılığı ile yeniden ekonomiye enjekte edilmez ise yukarda sözü edilen sorun ortaya çıkabilir.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Yatırımlar ile faiz oranı arasındaki ilişki dikey eksende faiz oranının, yatay eksende ise yatırım miktarının yer aldığı bir grafikte gösterildiğinde aşağıdakine benzer bir eğri elde edilecektir. Faiz oranı ile yatırım miktarının ters yönde değişmesi bizim de negatif eğimli bir yatırım fonksiyonu çizmemize neden olmaktadır. Örneğin, yandaki şekle göre faiz oranı %30'dan %10'a düştüğü zaman yatırım miktarı 100 birimden 125 birime çıkartırken, faiz oranının %30'dan %50'yükselmesi yatırım miktarının 75 birime düşmesine neden olmaktadır. Bu ilişkileri bir grafik üzerinde işaretleyip elde edilen noktaları birleştirirsek negatif eğimli bir eğri elde ederiz. Eğrinin eğimi faiz oranı ile yatırım harcamaları arasındaki ters yönlü ilişkiyi yansıtacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

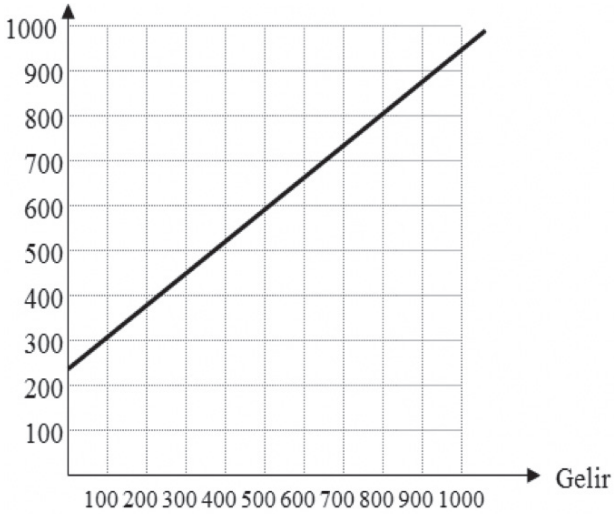
a) Marjinal Tüketim Eğilimi (MPC) = 0,90

b) Marjinal Tasarruf Eğilimi (MPS) = 0,10

c) Marjinal İthal Eğilimi (MPI) = 0,20

Y	Toplam Harcama
500	590
600	660
700	730
800	800
900	870
1000	940

d) Harcamalar

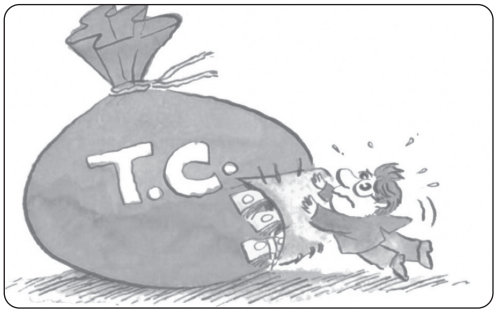

NE ÖĞRENDİK?

1.c	2.d	3.a	4.b	5.e	6.a	7.b	8.d	9.c	10.e

BÖLÜM 15
DEVLETİN BULUNDUĞU VE DIŞA AÇIK EKONOMİDE DENGE GELİR DÜZEYİ

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Genç Türkiye Cumhuriyetinin 1923 yılında yaptığı bütçenin büyüklüğü yaklaşık 112 milyon liraydı. Bütçe ilk kez 1943 yılında milyar TL, 1980 yılında trilyon TL ve 1995 yılında da katrilyon TL ile tanıştı. Türkiye, milyon TL'den katrilyon TL'ye uzanan bu süreçte başını sürekli olarak ağrıtan en büyük soruna bir türlü çözüm bulamadı yani "Bütçe açıkları". Öyle ki, Türkiye katrilyonlardan kurtulmayı ancak parasından altı sıfır silerek başarabildi. Türkiye'de son 50 yıldan bu yana devlet bütçesi sürekli açık veriyor. Son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan bu açıklar, hayatımızı etkileyen bütün ekonomik sorunların baş sorumlusu olarak gösteriliyor. Bütçenin ve bütçe uygulamasının bu öneminin nereden kaynaklandığını, "devletin iki yakasını bir araya getirememesi" olarak adlandırılan bütçe açıklarının nedenlerinin ve sonuçlarının neler olabileceğini hiç düşündünüz mü?

GİRİŞ

Keynesyen modelde, ekonominin toplam performansı için harcamalar (toplam talep) anahtar rol üstlenir. Daha fazla harcama, daha fazla iş ve daha fazla çıktı ya da hasıla anlamına gelmektedir. Eğer ekonomide işsizlik varsa, sorunun kaynağı yetersiz harcamadır, yani mal ve hizmetler için çok az talebin olmasıdır. Bir önceki bölümde toplam talebin iki unsuru olan tüketim ve yatırımdan oluşan iki sektörlü bir ekonomide denge gelir düzeyini incelemiştik. Burada ise önce üç sektörlü bir ekonomide denge gelir düzeyini ele alacağız. Bu sektörler; hanehalkları, firmalar ve devletten oluşmaktadır. Burada devletin harcamalarını ve vergilerini inceleyeceğiz.

Daha sonra dış alemi dahil ederek, dört sektörlü modelde analizlerimizi yapacağız. Günümüzde dış ekonomik ilişkilerin vardığı boyut hepimizin malumudur. Artık dünyamızda dışa kapalı bir ekonomi bulunmamaktadır. Her ülke az ya da çok biçimde dışa açılmıştır. Dışa açılma ile ülkede harcama düzeyi ya da toplam talep bundan önemli ölçüde etkilenmektedir. Dört sektörlü modeli tamamladığımızda artık Keynesyen anlamda harcama gelir modeli çerçevesinde politika değerlendirmeleri yapabiliriz. Böylece ekonomide potansiyel reel GSMH'ya göre nerede bulunduğumuz sorusunu yanıtlar, enflasyonist ve deflasyonist açık konusunda yorumlar yapabiliriz.

KAMU SEKTÖRÜ VE TOPLAM HARCAMALAR

Şimdiye kadar ekonomide hanehalkı ve firmaların bulunduğu durumu ele aldık. Burada ise devlet sektörünü modele dahil edip, denge gelir düzeyini ve dengedeki değişiklikleri inceleyeceğiz. Devletin dahil edilmesi; devletin harcamaları ile vergilerin model içerisinde yer alması demektir. Hükümetler otonom yatırım ve tüketim harcamalarındaki dalgalanmaları dengelemek için reel milli geliri arzulanan ya da doğal düzeyinde tutmak için vergilerini ve harcamalarını ayarlar. Bu ayarlamalar sonucu denge üretim düzeyi iki şekilde etkilenir. İlk olarak devletin mal ve hizmet alımı yani kamu harcamaları (G) çoğaltan kanalıyla milli geliri arttırır. İkinci olarak da vergiler (TA) ve transferler (TR) toplam gelir ile harcanabilir gelir (Y_d) arasındaki ilişkiler kanalıyla milli geliri etkiler.

Kamu harcamaları, devletin mal ve hizmetler için yaptığı harcamalar olup üretimi arttırıcı ya da gelir yaratıcı unsurlardır. Örneğin devletin okul, yol, uçak, hastane, yönetim, iç ve dış güvenlik için yaptığı harcamalar bu kategoride değerlendirilir. Analizimizde kamu harcamalarının ekonomide çıktı düzeyinden bağımsız olarak siyasi otorite tarafından belirlendiğini varsayacağız. Bu varsayım, kamu harcamalarını modele dışsal değişken ya da otonom olarak ilave ettiğimizi açıklar. Şimdi planlanan toplam harcamaları reel kamu harcamalarını da içerecek şekilde yeniden tanımlarsak;

$$AE = C + I + G$$

Toplam harcama fonksiyonunda yer alan tüketimde artık milli gelir düzeyine değil, harcanabilir gelir düzeyine (Y_d) bağlıdır. Harcanabilir gelir; milli gelire transferler (TR) ilave edilip, vergi hasılatının (TA) çıkarılmasıyla elde edilir. Eşitlik halinde yazarsak;

$$Y_d = Y - TA + TR \text{'dir.}$$

Vergi hasılatı daima transfer harcamalarından fazla olduğu için harcanabilir gelir (Y_d) fiili gelirden (Y) düşük olur. Harcanabilir geliri tüketim fonksiyonunda kullandığımızda, tüketim için davranışsal denklemimiz şöyle olacaktır.

$$C = C_0 + c(Y\text{-}tY+TR)$$

Burada transfer harcamaları otonom (TR_0), vergiler ise milli gelirin t gibi bir oranı olduğunu kabul edeceğiz. Böylece vergi hasılatı TA=tY olarak hesaplayabileceğiz. Bu açıklamalar bağlamında tüketim fonksiyonumuz;

$$C = C_0+c(Y-tY+TR_0)$$

olacaktır. Parantez içindeki işlemlerden sonra tüketim fonksiyonu aşağıdaki eşitliğe dönüşecektir.

$$C = C_0+c\ (1-t)Y+cTR_0$$

Bu son eşitlikten görüleceği üzere, transfer tutarının marjinal tüketim eğilimi (c) ile çarpımı kadar otonom tüketime ilave edilmiştir. Aksine vergiler ise her bir gelir düzeyi için tüketimi azaltmaktadır. Bunun nedeni, tüketimin doğrudan milli gelir ile değil, harcanabilir gelir ile ilişkili olması ve vergilerin milli gelire göre harcanabilir geliri düşürmesidir. Dikkat edilirse, harcanabilir gelirin marjinal tüketim eğilimi (c) olarak kalırken, milli gelirin tüketim eğilimi c(1-t) olmaktadır, ki (1-t) gelirin vergi sonrası tüketicilerin elinde kalan oranıdır.

Şimdi bu yeni şekliyle tüketim fonksiyonunu ve kamu harcamalarını dikkate alarak, planlanan toplam harcama fonksiyonunu, dolayısıyla denge milli gelir düzeyini elde edebiliriz.

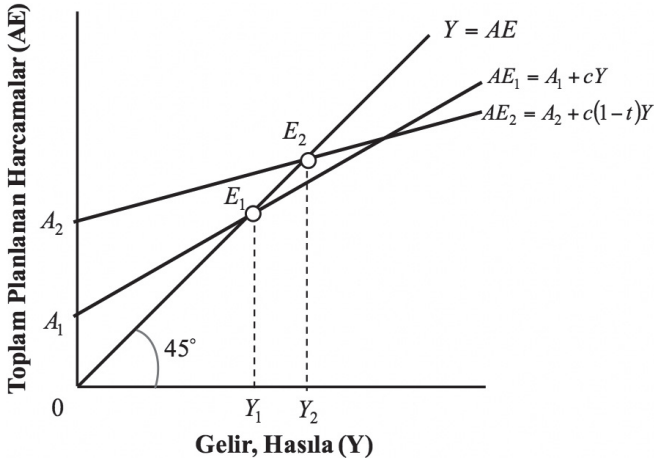
$$AE= C_0+c\ (1-t)Y+cTR_0+I_0+G_0$$

Tüm otonom harcamalar için A sembolünü kullanırsak;

$$A= C_0+ cTR_0+I_0+G_0\ AE= A+c(1-t)Y$$

Kamu kesiminin bu haliyle toplam harcama eğrisine etkileri Grafik 15.1'de gösterilmiştir. Yeni toplam talep ya da planlanan toplam harcama eğrisi AE_2 kamu kesimini içermeyen durumdaki eğriden daha yüksek bir noktadan başlar, ancak daha yatıktır. AE_2'nin düşey ekseni kestiği nokta eskisine göre (G_0+cTR_0) kadar daha yüksektir ve eğimi [c(1-t)] olup (c)'den düşüktür. Grafikte kamu kesiminin analize dahil edilmesi denge gelir düzeyini arttırmış görünmektedir. Ancak böyle bir zorunluluk yoktur. Burada otonom harcamalardaki artışın etkisi çoğaltandaki küçülmenin etkisinden daha büyük olduğu için denge gelir düzeyi yükselmiştir. Ne varki, bunun tersi bir durum ile de karşılaşılabilir. Ancak vergileri otonom almış olsaydık harcama fonksiyonun eğimi (c) olarak kalacaktı, AE_1 ve AE_2 birbirine paralel olacaktı. Bunun grafiğini çizerek sonuçları değerlendirmeniz çok yararlı olacaktır.

GRAFİK 15.1 Kamu Kesimi ve Toplam Harcamalar

EKONOMİK BAKIŞ –1

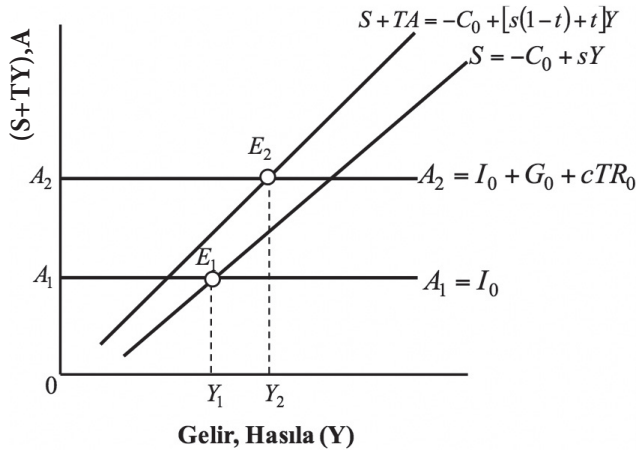
17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan deprem felaketi sonrası, kamu harcamalarında görülen ani artışın finanse edilebilmesi için yaklaşık 1.5 milyar liralık ek vergi getirilmiştir. Size göre yaşanan bu felaketin neden olduğu kamu harcamaları artışının finansmanı amacıyla getirilen ek vergilerin ekonomik etkileri neler olabilir?

TASARRUF-YATIRIM EŞİTLİĞİ YÖNTEMİNE GÖRE DENGE GELİR DÜZEYİ (SIZINTI-ENJEKSİYON YÖNTEMİ)

Daha önce denge milli gelir düzeyinin belirlenmesinde kullandığımız alternatif yönteme devleti dahil ederek, sızıntı-enjeksiyon modelini genişletebiliriz. Bilindiği üzere tasarruf, üretim sürecinde oluşan gelirden bir kısmının harcama akımına katılmaması ya da harcama akımının dışına sızması demektir. Yatırımlar ise harcama akımına ilave edilmiş bir değer olup bunu da enjeksiyon olarak adlandırabiliriz. Bu noktadan bakılınca vergiler de bir sızıntı kalemi olarak değerlendirilebilir. Vergi sızıntısının karşılığında dengenin bozulmaması için bir enjeksiyon kalemi olmalıdır, ki bu kalem de otonom olarak aldığımızda kamu (reel ve transfer) harcamalarıdır. Denge için sızıntılarla enjeksiyonlar eşit olmalıdır.

Grafik 15.2 kamu kesiminin dahil olduğu modelde sızıntı-enjeksiyon yöntemine göre denge gelir düzeyinin belirlenmesini açıklamaktadır. Burada tasarruf fonksiyonu vergileri de dahil edince yukarıya kaymıştır. Sızıntılarla enjeksiyonların eşitlendiği E_2 noktasında gelir düzeyinin eski denge noktasına göre yükseldiği görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu fonksiyonlardaki kayma ve eğimlerle ilgili olup tersi bir durum ile de karşılaşılabilir.

GRAFİK 15.2 Kamu Kesimi ve Denge Gelir Düzeyi: Sızıntı-Enjeksiyon Yöntemi

Denge Gelir Düzeyinin Formülasyonu ve Çoğaltanlar ya da Çarpanlar

Şimdi denge gelir düzeyinin belirlenmesi için basit model çerçevesindeki araçlara sahibiz. Bu çerçevede mal piyasasında denge şartının Y=AE olduğunu bir kez daha hatırlayıp çözüm yaparsak;

$$AE = A + c(1-t)Y$$

Bu eşitliği Y için çözümlediğimizde;

$$Y = A + c(1-t)Y$$

$$Y = \frac{1}{1 - c(1-t)} (C_0 + I_0 + G_0 + cTR_0)$$

Burada elde edilen denge gelir düzeyi formülünü daha önce kamu kesiminin olmadığı durumda bulduğumuz formül ile kıyaslarsak, kamu kesiminin yol açtığı farklılıkları görebiliriz. İlk olarak çoğaltan katsayısının küçüldüğünü söyleyebiliriz. Çünkü;

$$\alpha = \frac{1}{1 - c(1-t)}$$

biçimine dönüşmüş ve harcama fonksiyonun eğimi [c(1-t)] azaldığı için payda büyümüştür. Dolayısıyla çoğaltan küçülmüştür. İkinci bir farklılık ise otonom harcamalara kamu harcamaları ve transferler dahil olmuştur.

Alternatif yöntemi (sızıntı-enjeksiyon) kullanarak da denge gelir düzeyini formüle edebiliriz. Burada;

$$\textit{Sızıntılar: } S + TA = -C_0 + s(1-t)Y + tY$$
$$\textit{Enjeksiyonlar: } I_0 + G_0 + cTR_0$$

Dengede sızıntılar enjeksiyonlara eşit olacaktır.

$$-C_0 + s(1-t)Y + tY = I_0 + G_0 + cTR_0$$

Bunu Y için çözümlersek;

$$[s(1-t) + t]Y = C_0 + I_0 + G_0 + cTR_0$$

$$Y = \frac{1}{s(1-t) + t}\,(C_0 + I_0 + G_0 + cTR_0)$$

Sızıntı-enjeksiyon modelinde çoğaltanın formülü ise aşağıdaki gibi olur.

$$\alpha = \frac{1}{s(1-t) + t}$$

Her iki yönteme göre de denge gelir düzeyi formülünde, otonom planlanan harcamalar içerisinde dört eleman mevcuttur. Şimdi otonom harcama kalemlerinde ortaya çıkacak değişmeler için denge gelir düzeyindeki değişmeleri hesaplayabiliriz. Eğer değişimleri Δ (delta) sembolüyle gösterirsek, denge milli geliri değiştirecek dört farklı unsur görülecektir. Geriye şimdilik sabit varsaydığımız vergi oranı (t), marjinal tüketim eğilimi (c), dolayısıyla (s) kalmaktadır. Bu çerçevede bir kez A'daki değişme hesaplanırsa basit çoğaltan formülünden hareketle denge gelir düzeyindeki değişme belirlenebilir.

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c(1-t)}\left(\Delta C_0 + \Delta I_0 + \Delta G_0 + c\Delta TR_0\right)$$

Buradan ***kamu harcamaları çarpanı*** için;

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c(1-t)}\Delta G$$

şeklinde formül elde ederiz. Çünkü diğer otonom harcamaların değişmediği varsayılmıştır. Böylece kamu harcamalarındaki artışın geliri ne kadar arttıracağını kolaylıkla

hesaplayabiliriz. Aynı sonuca alternatif yöntemi kullanarak da ulaşırız. Burada ise

$$\Delta Y = \frac{1}{s(1-t)+t}\Delta G$$

formülüne ulaşılacaktır ki aynı sonucu vermektedir. Benzer yöntemlerle ***transfer harcamaları çarpanı*** için;

$$\Delta Y = \frac{c}{1-c(1-t)}\Delta TR \quad \text{ya da} \quad \Delta Y = \frac{c}{s(1-t)+t}\Delta TR$$

formülünü elde ederiz. Dikkat ederseniz, değişmeler cinsinden yazdığımız milli gelir denge düzeyine ilişkin formülde sadece transfer harcamalarını dikkate alıp, diğerlerinde değişme olmadığı durumuna göre formülü yazıyoruz. Burada ΔTR'nin önündeki marjinal tüketim eğilimini unutmamalıyız. Çünkü yapılan transferler ancak marjinal tüketim eğilimi oranında harcamalara dönüşmektedir.

Vergi Değişikliği ve Çoğaltan

Kamu kesiminin modele dahil edilmesi ile birlikte vergilerde analiz içinde yerini almalıdır. Vergileri gelirin belirli bir oranı olarak aldığımızda çoğaltan katsayısı küçülmektedir. Örneğin, marjinal tüketim eğilimi c= 0, 80 iken vergi oranı uygulanmadığında çoğaltanın değeri 5'tir. Oysa %25 oranında bir gelir vergisi konulduğunda çoğaltanın değeri 2, 5 olmuştur.

$$\alpha = \frac{1}{1-c} = \frac{1}{1-0,8} = 5 \quad \text{ve} \quad \alpha = \frac{1}{1-c(1-t)} = \frac{1}{1-0,8(1-0,25)} = 2,5$$

Vergi oranının çoğaltan katsayısını küçültmesi, uyarılmış tüketim harcamalarındaki artışı küçültmesi ya da toplam harcama (AE) fonksiyonunun eğimini düşürmesi nedeniyledir. Oysa vergiler otonom olsaydı durum daha farklı olacaktı. Çünkü otonom vergiler aynen negatif transferler biçiminde işleyecekti ve çoğaltan katsayısı ve harcama fonksiyonunun eğimi aynı kalacaktı. Bu nedenle vergi değişikliğine ilişkin analizimizde önce otonom (ya da götürü) vergilere yönelik açıklamalarımızı sürdüreceğiz daha sonra vergi oranlarındaki değişiklikleri inceleyeceğiz.

Otonom Vergilerdeki Değişiklik ve Çoğaltan

Vergilerin gelir düzeyinden bağımsız olarak belirlenmesi ya da götürü olması durumunda otonom vergiler söz konusu olur. Vergiler artık TA= tY biçiminde değil, TA= TA_0 biçiminde gösterilecektir. Bu durumda vergilerin varlığı çoğaltanın değerini etkilemeyecek ama harcanabilir geliri azaltacaktır. Bu durumda, götürü vergilerin varlığında tüketim fonksiyonu:

$$C = C_0 + c(Y - TA_0 + TR_0) = C_0 + cY + cTR_0 - cTA_0$$

haline dönüşecektir. Denge milli gelir düzeyi için

$$Y = C_0 + cY + cTR_0 - cTA_0 + I_0 + G_0$$

olur. Bunu Y için çözümlersek,

$$Y = \frac{1}{1-c}\,(C_0 + cTR_0 - cTA_0 + I_0 + G_0)\ olur.$$

Buradan vergilerdeki değişikliğin toplam harcamalarda, dolayısıyla hasılada meydana getireceği değişikliği hesaplayabiliriz. Örneğin otonom vergilerdeki bir artış ilk olarak harcanabilir gelirde bir azalışa neden olacaktır. Harcanabilir gelirdeki bu azalış ise tüketim harcamalarını azaltacaktır. Tüketim harcamasındaki azalışın miktarı marjinal tüketim eğilimine bağlıdır.

Milli gelirdeki değişmeler cinsinden denklemimizi yeniden yazarsak,

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c}\left(\Delta C + c\Delta TR - c\Delta TA + \Delta I + \Delta G\right)$$

olur. Buradan ceteris paribus (öteki şeylerin değişmediği) varsayımı altında otonom vergilerdeki değişmenin gelirde meydana getireceği değişme;

$$\Delta Y = -\frac{c}{1-c}\Delta TA$$

olur. Dikkat edilirse otonom vergi durumunda transfer harcamaları çarpanı ise bunun pozitif işaretlisidir. Yani;

$$\Delta Y = \frac{c}{1-c}\Delta TR\text{'dir.}$$

Bu sonuca göre vergileri arttırmak, transfer ödemelerinde yapılacak bir azalışın, tüketim harcamalarında meydana getirdiği etkinin aynısını oluşturur. Bu durumda vergilerde meydana gelecek bir değişimi transfer ödemelerinde ki değişikliğin etkisiyle benzeşecek, ancak bunun negatif işaretleri olacaktır. Örneğin c= 0,8 için transfer harcamaları çarpanı olurken, otonom vergi çarpanı $\alpha_{TA} = -2$ olacaktır.

Denk Bütçe Çoğaltanı

Bir ülkede bütçe açıkları sıfır ise kamu harcamaları (G) kamu gelirlerine (TA) eşit olacaktır. Bu durumda denk bütçe çoğaltanı kamu harcamaları çoğaltanı ile ver gi çoğaltanının toplamına eşit olacaktır. Vergilerin otonom olması durumunda ise denk bütçe çoğaltanı 1 olur.

$$Kamu\ Harcamaları\ Çoğaltanı:\ \alpha_g = \frac{1}{1-c}$$

Vergi çoğaltanı: $\alpha_{ta} = \frac{c}{1-c}$

Denk bütçe çoğaltanı: $\alpha_{denkB.} = \frac{1}{1-c} - \frac{c}{1-c} \Rightarrow \alpha_{denkB.} = \frac{1-c}{1-c} = 1$

Denk bütçe durumunda gelirdeki değişme sadece kamu harcamalarındaki değişme kadar olacaktır. Çünkü çoğaltanın değeri 1'e eşittir.

Denk bütçe çoğaltanını formel olarak şöyle türetebiliriz: Kamu harcamaları artınca toplam harcamalardaki artış, kamu harcamaları artışı ile uyarılmış tüketim harcamalarındaki artışın toplamı kadardır. Tüketimdeki artış ise marjinal tüketim eğilimi ile harcanabilir gelirdeki değişmenin çarpımı kadardır.

$$\Delta AE = \Delta G + c(\Delta Y - \Delta TA)$$

Toplam harcamalardaki değişme hasıladaki değişmeye eşit olacağından;

$$\Delta Y = \Delta G + c(\Delta Y - \Delta TA)$$

yazıp, buradan gelirdeki değişmeyi hesaplarsak,

$$\Delta Y(1 - c) = \Delta G - c\Delta TA$$

olarak bulunur. $\Delta G = \Delta TA$ olduğunda bu eşitliği,

$$\Delta Y(1 - c) = (1 - c)\Delta G$$

ya da her iki taraftan (1 – c) iptal olunursa,

$$\Delta Y = \Delta G \rightarrow \frac{\Delta Y}{\Delta G} = 1$$

olarak düzenleyebiliriz, ki bu bize gelirdeki değişmenin kamu harcamalarındaki değişmeye eşit olduğunu yani denk bütçe çoğaltanının 1 olduğunu gösterir.

Gelire Bağlı Vergilerde Değişiklik ve Çoğaltan

Otonom vergiler yanında hükümet gelire bağlı vergi de tahsil ediyorsa, toplam vergi hasılatı şöyle olacaktır:

$$TA = TA_0 + tY$$

TA_0 otonom vergiyi gösterirken, ikinci terim gelire bağlı vergiyi göstermektedir. Burada vergi oranı (t) ile gelirin (Y) çarpımı kadar gelir vergisi tahsil edilmektedir. Harcanabilir gelir $Y_d = Y - TA + TR$ olduğundan, TA değerini yerine koyarsak;

$Y_d = Y - TA_0 - tY + TR_0$ ya da $(1 - t)Y - TA_0 + TR_0 = Y_d$ olur.

Tüketim fonksiyonunda harcanabilir geliri dikkate alıp, bu duruma göre yeniden yazarsak

$$C = C_0 + cY_d \qquad \text{ya da} \qquad C = C_0 + c[(1 - t)Y - TA_0 + TR_0] \text{ olur.}$$

Bu tüketim fonksiyonunu toplam harcama fonksiyonu içerisinde değerlendirirsek;

$$AE = C_0 + c(1 - t)Y - cTA_0 + cTR_0 + I_0 + G_0 \text{ olur.}$$

Denge milli gelir düzeyi için AE = Y yazıp eşitliği Y için çözersek,

$$Y = \frac{1}{1 - c(1 - t)}\left(C_0 + cTR_0 - cTA_0 + I_0 + G_0\right) \text{ olur.}$$

Tüm otonom değişkenlerin yerine A yazarsak,

$$Y = \frac{1}{1 - c(1 - t)}.A$$

olur. Şimdi vergi oranındaki değişikliğin, örneğin $t_1 = 0{,}25$'den $t_2 = 0{,}15$'e düştüğü durumu değerlendirelim. Marjinal tüketim eğilimi (c = 0,80) ve otonom harcamaların toplamını (A= 2000) olduğunu varsayalım. Bu veriler çerçevesinde başlangıç denge gelir düzeyi:

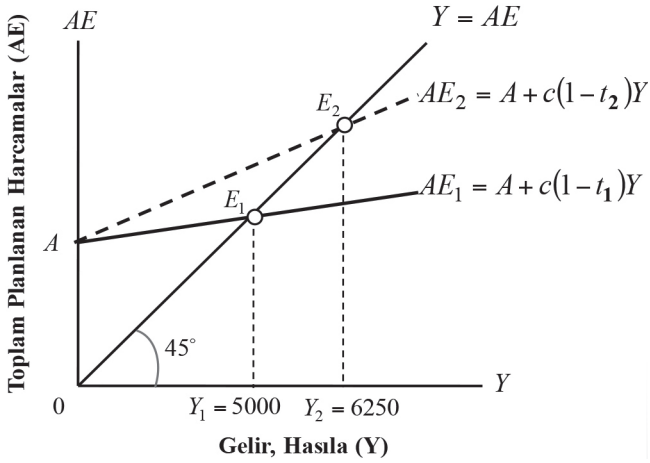
$$Y_1 = \frac{1}{1 - c(1 - t_1)} . A = \frac{1}{1 - 0{,}8(1 - 0{,}25)} \; x \; 2000 = 5000^{birim}$$

Vergi oranı $t_2 = 0,15$ olarak değiştirildiğinde ise yani azaltıldığında

$$Y_2 = \frac{1}{1 - c(1 - t_2)} . A = \frac{1}{1 - 0{,}8(1 - 0{,}15)} \; x \; 2000 = 6250^{birim}$$

Vergi oranında bu indirime ilişkin Grafik 15.3 çizilmiştir. Burada başlangıçta toplam harcama fonksiyonunu AE_1 olup bunun eğimi $[c(1 - t_1) = 0{,}60]$ iken vergi oranının düşmesi sonucu toplam harcama fonksiyonu AE_2 olmuş ve eğimi $[c(1 - t_2)=0, 68]$'e yükselmiştir. Dikkat edilirse, vergi indirimi aynen marjinal tüketim eğiliminin artması gibi etki yapmış, gelir düzeyi Y_1=5000 birimden Y_2= 6250 birime yükselmiştir.

GRAFİK 15.3 Vergi Oranında Bir Azalmanın Etkisi

Vergi oranındaki değişme $\Delta t = t_2 - t_1$ olduğunda gelir düzeyi de $\Delta Y = Y_2Y_1$ kadar değişmiştir. Bu duruma göre vergi oranı çoğaltanı için Y_2 ve Y_1 değerlerini yerine koyup şöyle bir formül geliştirebiliriz.

$$\Delta Y = \frac{1}{1 - c(1 - t_2)}.A - \frac{1}{1 - c(1 - t_1)}.A$$

Eşitliğin sağını A parantezine alıp paydaları eşitlersek;

$$\Delta Y = \frac{A.[[1 - c(1 - t_1)] - [1 - c(1 - t_2)]]}{[1 - c(1 - t_2)].[1 - c(1 - t_1)]}$$

kesrin payı için gerekli sadeleştirmeleri yaparsak ve $\frac{A}{1 - c(1 - t_1)}$ için Y_1 yazarsak, $\Delta Y = \frac{c(t_1 - t_2)}{1 - c(1 - t_2)}$ buradan $-\Delta t = t_1 - t_2$ olduğundan ***vergi oranı çoğaltanı*** için

$$\Delta Y = \frac{-cY_1\Delta t}{1 - c(1 - t_2)}$$

formülünü elde ederiz. Sayısal değerleri yerine koyarsak gelir düzeyindeki değişmeleri hesaplayabiliriz.

$$\Delta Y = \frac{-0,8x5000x(-0,10)}{1 - 0,8(1 - 0,15)} = \frac{400}{0,32} = 1250\ birim$$

Bu sonuca göre vergi oranı %10 azaltıldığında gelir 1250 birim artmış olur. Başlangıç gelir düzeyi 5000 birim olduğuna göre vergi oranındaki değişiklikten sonra (Δt = -0, 10) hasıla düzeyi 6250 birime yükselmiş olur.

Şimdiye kadar vergi oranındaki değişikliğin gelir düzeyinde ortaya çıkardığı değişikliği açıkladık. Bu etkinin iki nedenden kaynaklandığını söyleyebiliriz. İlk olarak vergi oranındaki azalma harcanabilir geliri $Y_1\Delta t$ kadar arttırır. Bu ise ($cY_1\Delta t$) kadarlık harcama artışına yol açmaktadır. Bir başka anlatım ile harcanabilir gelirdeki değişmeden tüketime giden kısım marjinal tüketim eğilimi (c) ile çarpılmasıyla elde edilir.

Burada otonom harcamalarda bir değişme olmamasına karşın vergi oranı düştüğü için çoğaltan katsayısı büyümüştür. Dolayısıyla denge gelir düzeyi yükselmiştir. Benzer şekilde vergi oranındaki artışın etkisi ise tam tersi yönde olacaktır. Çünkü harcama fonksiyonunun eğimi düşecek ve buna bağlı olarak çoğaltan katsayısı küçülecektir.

Bütçe Açığı ve Yeniden Denk Bütçe Çoğaltanı

Devletin harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki fark bütçe açığını gösterir.

$$BD = G - TA$$

Vergi hasılatını $TA = TA_0 + tY$ biçiminde gösterip, bütçe açığını geniş biçimde yazarsak, bütçe açığı

$$BD = G - TA_0 - tY$$

Bu formüle göre gelir düzeyi yükseldikçe bütçe açığı azalacaktır. Bu yüzden gelir vergisi bazen otomatik stabilizatör ya da istikrar sağlayıcı etken olarak görülür. Çünkü gelir arttığı zaman, vergi hasılatı da artacaktır. Bu durumda hanehalkı gelirin tümünü harcamadan önce bir kısım vergiye gidecektir, dolayısıyla daha az harcanacaktır. Benzer şekilde gelir azaldığı zaman vergi hasılatı da düşecek, dolayısıyla kullanılabilir gelirdeki azalma toplam gelirdeki azalmadan daha az olacaktır. Bu yüzden gelir vergisinin varlığı çoğaltanın değerini düşürmektedir. Bütçe açığı ekonominin genişleme döneminde azalır ve daralma döneminde ise artar. Bu durum toplam harcamalardaki dalgalanmayı kısmen dengeler.

Şimdi devletin bütçe açığı ya da fazlası vermeden, kamu harcamaları ile vergilerini aynı miktarda değiştirmekte olduğu durumu değerlendirelim. Her ikisinde de artış olduğu duruma göre denk bütçe çoğaltanına bakalım.

Daha önce elde ettiğimiz denge gelir düzeyi formülünü yeniden yazarsak,

$$Y = \frac{1}{1 - c(1 - t)}(C_0 + cTR_0 - cTA_0 + I_0 + G_0)$$

Ceteris Paribus varsayımı altında otonom harcamalardan sadece iki tanesi değişecek ve bunlara bağlı olarak gelirdeki değişiklik hesaplanacaktır. Önce kamu harcamaları için çoğaltan değerini yazarsak;

$$\Delta Y = \frac{1}{1 - c(1 - t)} \Delta G$$

Şimdide aynı miktarda vergi hasılatındaki değişmenin (otonom vergiler arttırılmıştır) etkisine ilişkin formülümüzü yazalım.

$$\Delta Y = \frac{-c}{1 - c(1 - t)} \Delta TA$$

Bu ikisini toplayıp gelirdeki değişmeye bakarsak,

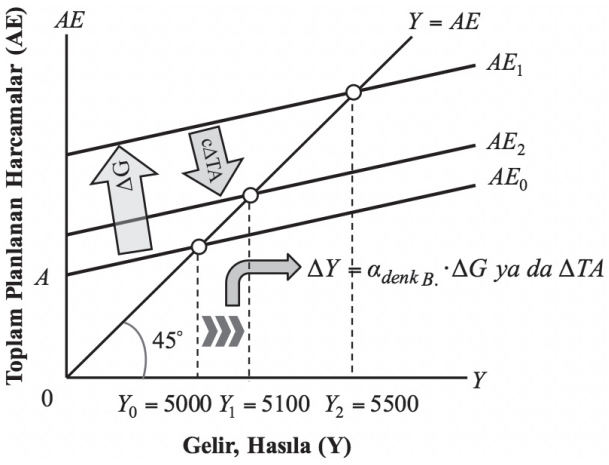
$$\Delta Y = \frac{1}{1 - c(1 - t)} \Delta G + \frac{-c}{1 - c(1 - t)} \Delta TA$$

Kamu harcamaları ile vergi miktarı aynı anda ve eşit miktarda arttırıldığından ($\Delta G = \Delta TA$ olduğundan) yani bütçe büyümekle birlikte, bütçe dengesi değişmeden kalmakta ancak gelirde az da olsa değişiklik olmaktadır. Bu değişikliğin nedeni denk bütçe çoğaltanı olup bunun değeri 1'den küçüktür. Çünkü ΔY'deki değişikliği yeniden yazarsak,

$$\Delta Y = \frac{1 - c}{1 - c(1 - t)} (\Delta G \text{ ya da } \Delta TA) \text{ olur.}$$

Denk bütçe için çoğaltan katsayısı $\alpha_{denkB.} = \frac{1 - c}{1 - c(1 - t)}$.

GRAFİK 15.4 Denk Bütçe Çoğaltanı.

Çoğaltan katsayısındaki hem pay ve hem de paydadan 1 sayısından çıkarılacak değerlerden c > c(1 – t) olduğundan, denk bütçe çoğaltanı 1'den küçük olur. Örneğin c = 0,8, t = 0,25 değerleri için denk bütçe çoğaltanının değeri 0,5 olup 1'den küçüktür.

Denk bütçe çoğaltanı grafiksel gösterimi için Grafik 15.4 çizilmiştir. Kamu harcamaları 200 birim arttırıldığında (ΔG = 200) toplam harcama fonksiyonu AE_1 olur ve reel hasıla düzeyi 5500 birime ulaşır (kamu harcamaları çoğaltanının değeri 2,5 olduğundan $\Delta Y=\alpha\Delta G$ den $\Delta Y=2,5x200=500$'dür.) Vergiler aynı miktarda (200) birim arttırıldığında toplam planlanan harcamalar $c\Delta TA$ birim azalır ve AE eğrisi 160 birim aşağı kayar. Bu kayma sonucu planlanan toplam harcama fonksiyonu AE_2 olur. Gelir düzeyi ise 5100 birime düşer ya da vergi çoğaltanından hareketle gelirdeki değişim:

$$\Delta Y = \frac{-c}{1-c(1-t)}.\Delta TA = \frac{-0,8}{1-0,8(1-0,25)}.200 = -2.200 = -400^{birim}$$

400 birimlik azalıştır. İki çoğaltanın değeri toplanırsa reel hasıladaki artışın 100 birim olduğu gözlenir. Hatta denk bütçe çoğaltanı formülünü kullanırsak,

$$\Delta Y = \frac{1-c}{1-c(1-t)}.\Delta G = \frac{0,2}{0,4}.200 = 100$$ birim artış olur.

Örnek Çözüm

Basit keynesyen harcama gelir modeli çerçevesinde sayısal bir örnek üzerinde anlattıklarımızı özetlersek; aşağıdaki verilere göre ekonomi şu şekildedir,

Denge gelir düzeyi $Y_1 = 5000$ *birim*
Marjinal tüketim eğilimi $c = 0,8$
Otonom harcamalar $A = 2000$

a) Başlangıçtaki vergi oranı:

$$Y_1 = \frac{1}{1-c(1-t)}.A \Rightarrow 5000 = \frac{1}{1-0,8(1-t)}.2000$$

Eşitliğin her iki tarafından üç sıfır sadeleştirilip, kesrin paydasını açık yazarsak;

$$5 = \frac{2}{1-0,8+0,8t} \Rightarrow 5 = \frac{2}{0,2+0,8t}$$

İçler dışlar çarpımı yapıp eşitliği t için çözersek vergi oranını t = 0,25 olarak hesaplamış oluruz.

$1 + 4t = 2 \rightarrow 4t = 1 \rightarrow t = 0,25$ olur.

b) Kamu harcamaları, otonom vergi, transfer ve otonom yatırım, denk bütçe çoğaltanının değerini hesaplarsak:

$$Y = \frac{1}{1 - c(1-t)} \cdot (C_0 + cTR_0 - cTA_0 + I_0 + G_0)$$

Kamu Harcamaları Çoğaltanı $\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1 - c(1-t)} = \frac{1}{1 - 0,8(1 - 0,25)} = \frac{1}{0,4} = 2,5$

Otonom Vergi Çoğaltanı $\frac{\Delta Y}{\Delta TA} = \frac{-c}{1 - c(1-t)} = \frac{-0,8}{1 - 0,8(1 - 0,25)} = \frac{-0,8}{0,4} = -2$

Transfer Çoğaltanı $\frac{\Delta Y}{\Delta TR} = \frac{c}{1 - c(1-t)} = \frac{0,8}{0,4} = 2$

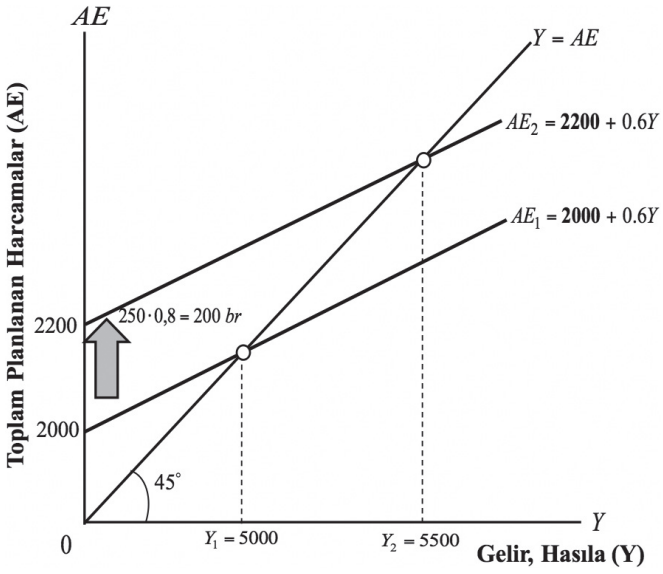
Otonom Yatırım Çoğaltanı $\frac{\Delta Y}{\Delta I} = \frac{1}{1 - c(1-t)} = \frac{1}{0,4} = 2,5$

Denk Bütçe Çoğaltanı $\frac{\Delta Y}{\Delta G} + \frac{\Delta Y}{\Delta TA} = \frac{1 - c}{1 - c(1-t)} = \frac{0,2}{0,4} = 0,5$

c) Transfer harcamalarında 250 birimlik artışın denge milli gelir üzerindeki etkisini hesaplayıp grafiksel gösterimini yapalım.

$$\Delta Y = \alpha_{TR} . \Delta TR \Rightarrow \Delta Y = 2.250 \Rightarrow \Delta Y = 500 \text{ birim } Y_1 + \Delta Y = 5500 \text{ birim}$$

GRAFİK 15.5 Transfer Harcamalarında Artış

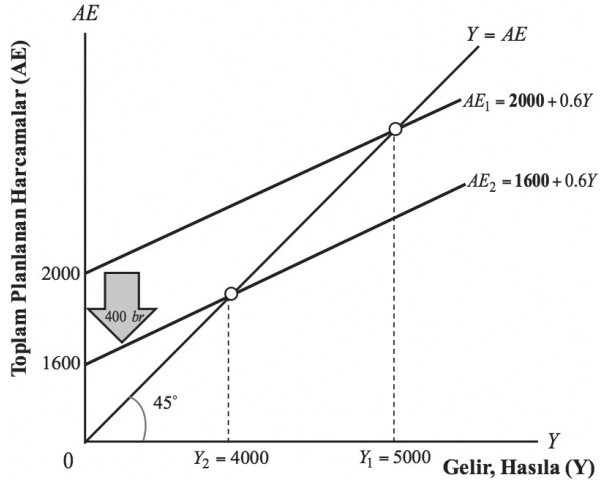

d) Kamu harcamalarında 400 birimlik azalmanın etkisini hesaplayıp grafiksel olarak gösterelim.

$$\Delta Y = \alpha_g.\Delta G \Rightarrow \Delta Y = 2,5.(-400) \Rightarrow \Delta Y = -1000 \text{ birim}$$

$$\Delta Y = Y_2 - Y_1 \Rightarrow Y_2 = \Delta Y + Y_1 \Rightarrow Y_2 = 5000 - 1000 \Rightarrow Y_2 = 4000 \text{ birim}$$

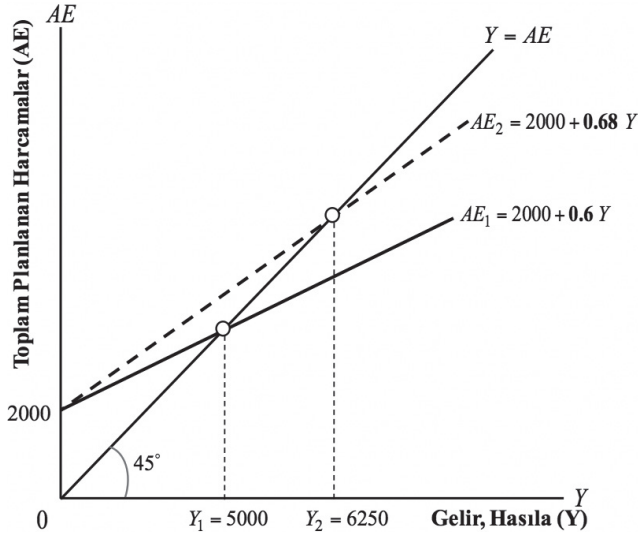
GRAFİK 15.6 Kamu Harcamalarındaki Azalma

e) Vergi oranı %15'e düşürüldüğünde denge gelir düzeyi üzerindeki etkileri açıklayalım.

Grafiksel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

GRAFİK 15.7 Vergi Oranındaki Azalmanın Etkisi.

Matematiksel olarak hesaplarsak;

$$\textit{Vergi oranındaki değişme, } \Delta t = t_2 - t_1 \Rightarrow \Delta t = 0{,}15 - 0{,}25 = -0{,}10 \textit{ olur.}$$

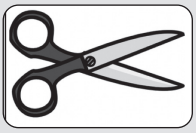
Vergi oranındaki değişmeye bağlı çoğaltan formülünde değerler yerine konulup gelirdeki değişmeler hesaplanabilir.

$$\Delta Y = \frac{-cY_1\Delta t}{1-c(1-t_2)} \Rightarrow \Delta Y = \frac{-0{,}8.5000.(-0{,}10)}{1-0{,}8.(1-0{,}15)} \Rightarrow \Delta Y = \frac{400}{0{,}32} \Rightarrow \Delta Y = 1250 \textit{ birim}$$

$$Y_2 = Y_1 + \Delta Y \Rightarrow Y_2 = 5000+1250 = 6250 \textit{ birim}$$

EKONOMİK BAKIŞ –2

X ülkesinde devletin küçültülmesi yolundaki çabalar sonucu devlet, kamu harcamalarında da kesintiye gitmektedir. Öte yandan, azalan harcamalar karşısında ortaya çıkması muhtemel bütçe fazlasını ortadan kaldırmak için harcamalara eşit miktarda vergi indirimlerine gidilmektedir. Çizeceğiniz bir grafik üzerinde bu değişikliklerin X ülkesinin denge gelir düzeyi üzerinde yaratacağı net etkiyi değerlendiriniz.

Bu politika değişikliğinden ülkedeki denge gelir düzeyinin etkilenmemesi için ekonomi politikası kararlarını alanlara ne önerirsiniz?

DIŞA AÇIK EKONOMİDE DENGE GELİR DÜZEYİ VE DIŞ TİCARET ÇOĞALTANLARI

Şimdiye kadar dışa kapalı ekonomi üzerine yoğunlaştık. Oysa günümüzde dışa kapalı ekonomiler yoktur. Bu yüzden dış ekonomik ilişkileri içeren analizler yapmalıyız.

Günümüzde dış ekonomik ilişkilerin vardığı boyut hepimizin malumudur. Bu ilişkiler mal ve hizmet ticaretinin yanı sıra faktör hareketlerini de içermektedir. Bütün bu işlemler, ülke içinde yürütülen ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde etkiler. Örneğin ihracatın veya ithalatın artışı ya da azalışı toplam harcamalar ile denge gelir düzeyine etki ettiği gibi istihdam düzeyi ve fiyatları da etkiler. Yine bir ülkede ortaya çıkan gelişmeler de dış dünyayı etkileyebilir.

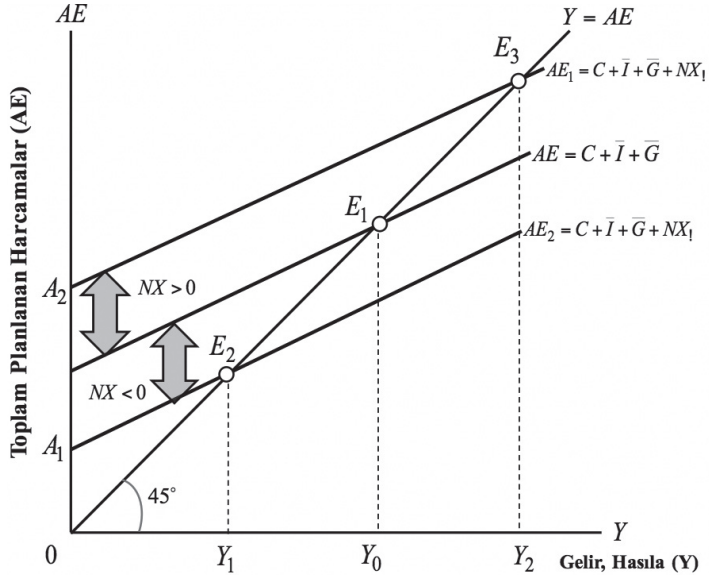
Milli gelirin belirlenmesine ilişkin kuramda, dış ticaret modele dahil edildiğinde harcama ve gelir akımında değişiklikler olacaktır. İhracat (X) ile ithalat (M) arasındaki farkı yani net ihracatı (NX = X – M), gayri safi milli hasılanın bir parçası olarak

değerlendirdiğimizde, ihracat arttığında net ihracat artacak dolayısıyla GSMH da artacaktır. İthalat arttığında ise net ihracat ve GSMH azalacaktır. Çünkü toplam harcama fonksiyonu bundan böyle aşağıdaki gibi formüle edilecektir.

$$AE = C + I + G + NX$$

Grafik 15.8'e göre net ihracat pozitif ise yani ihracat > ithalat ise toplam harcama fonksiyonu yukarı kayar, gelir düzeyi yükselir. Eğer ihracat < ithalat ise AE aşağı kayar AE_2 olur ve gelir düzeyi düşer.

GRAFİK 15.8 Net İhracat ve Toplam Harcamalar (Toplam Talep),

Kısaca net ihracatın planlanan toplam harcamalara ilave edilmesi ile toplam harcama fonksiyonunda hem otonom harcamalarda hem de toplam harcama fonksiyonunun eğiminde değişiklikler ortaya çıkacaktır. Bu değişiklikleri analiz etmek için önce ihracat ve ithalat fonksiyonları analiz edilecek, net ihracat açıklandıktan sonra denge gelir düzeyinin belirlenmesi ve dış ticaret çoğaltanları ortaya konulacaktır.

İhracat ve İthalat Fonksiyonları

İhracat, yurtiçi üretime yönelik dış taleptir. İhracatın yabancı ülkelerin gelir düzeyi, ihracata konu mallara yönelik talebin gelir ve fiyat esnekliği, diğer ülkelerin bu malı ihraç ettiği fiyat, ülkelerin dış ticaret rejimleri gibi unsurlar belirlemektedir. Bu nedenle ihracatı, ihracatçı ülkenin gelir veya hasıla düzeyinden bağımsız olarak oluşan otonom bir değişken olarak kabul ediyoruz.

Ancak gerçek hayatta ihracat, gelir düzeyinden bütünüyle bağımsız değildir. Örneğin, ülkemizin gelir düzeyi artınca, ithalatımız da artar. Bu da diğer ülkelerin gelir

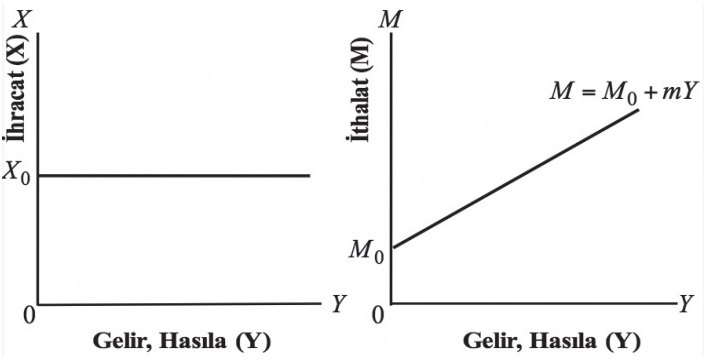
seviyelerini arttırır ve onların da bizim ülkeden ithalatı artar. Bunu gözönünde bulundurarak, ihracatın otonom kısmı dışında bir de uyarılmış kısmı mevcuttur diyebiliriz. Ancak modelimizi kolay anlaşılır kılmak için ihracat düzeyini yabancı ülkelerin gelir düzeyine bağlı olduğunu varsayacağız. Böylece ihracat fonksiyonu her bir gelir düzeyinde ($X = X_0$) gibi sabit bir değere eşittir.

İthalat, bir ülke sakinlerinin yabancı mallara yönelik talebidir. İthalat, ülkenin gelir düzeyinin bir fonksiyonu olup aşağıdaki biçimde ifade edilir:

$$M = M_0 + mY$$

İthalatın da tüketim gibi otonom ve uyarılmış olmak üzere iki kısmı vardır. Eşitlikteki m katsayısı ***marjinal ithalat eğilimi*** olup gelirdeki bir birimlik artışın ne kadarının ithalata gittiğini gösterir.

GRAFİK 15.9 İhracat ve İthalat Fonksiyonları

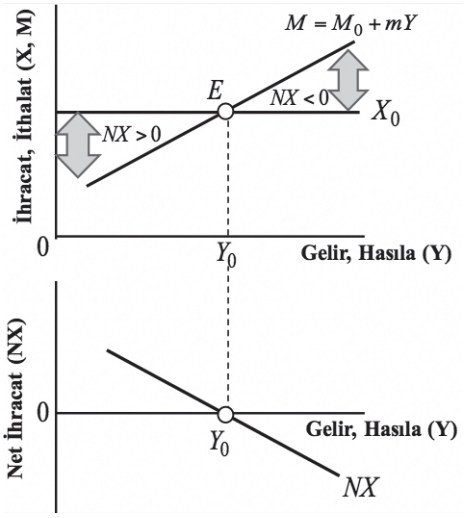
Net İhracat

Bir ülkenin ihracatının ithalatını aşan kısmına ***net ihracat*** veya ***dış ticaret*** fazlası denir. Yukarıda ihracat ve ithalat fonksiyonları kullanılarak net ihracatı gelir düzeyinin bir fonksiyonu olarak yazılabilir:

$$NX = X - M = X_0 - M_0 - mY$$

Buna göre gelir düzeyi yükseldikçe, net ihracat azalmaktadır. Grafik 15.10'da da görüldüğü gibi düşük gelir seviyelerinde ithalat azdır, fakat ihracat tüm gelir seviyeleri için aynıdır. Belli bir gelir düzeyine kadar [$Y_0 = (X_0 - M_0)/m$] pozitif olan net ihracat, bunun üzerindeki gelir seviyelerinde negatiftir. Bir başka anlatımla, Y_0 gelir düzeyinden önce ihracat ithalattan fazla iken Y_0'dan sonra ise ithalat ihracatı aşmaktadır. Net ihracat fonksiyonu ise negatif eğimlidir.

GRAFİK 15.10 Net İhracat.

Dışa Açık Ekonomide Denge Gelir Düzeyi ve Dış Ticaret Çoğaltanları

Denge gelir düzeyi, daha önce kapalı ekonomi durumunda olduğu gibi planlanan toplam harcamalar ile hasılanın eşitliğini sağlayan gelir düzeyidir. Ancak bu kez toplam harcama fonksiyonu biraz daha genişletilmiş ve bu fonksiyonun eğimi ise azalmış durumdadır.

$$AE=C+I+G+(X-M)$$

Eşitliğin sağında yer alan her bir değişken için davranışsal denklemler;

$$C=C_0+c(1-t)Y+cTR_0$$
$$I=I_0$$
$$G=G_0$$
$$X=X_0$$
$$M=M_0+mY$$

olduğundan bu haliyle toplam harcama fonksiyonu yeniden yazıldığında;

$$AE= C_0+c(1-t)Y+cTR_0+I_0+G_0+X_0-M_0-mY \text{ olur.}$$

Otonom harcamalar A sembolüyle gösterilip, eşitlik yeniden düzenlendiğinde;

$$AE=A+[c(1-t)-m]Y \text{ olur.}$$

Toplam harcama fonksiyonun eğimi, toplam harcamalardaki artışın reel hasıladaki artışa oranına eşit olduğundan eğim;

$$\frac{\Delta AE}{\Delta Y} = c(1-t)-m$$

olup kapalı ekonomi durumuna kıyasla daha düşüktür. Çünkü kapalı ekonomi durumundaki eğimden marjinal ithalat eğilimi (m) çıkarılarak açık ekonomi için toplam harcama fonksiyonunun eğimi hesaplanır. Daha önce kullanılan parametre değerleri yeniden yazılırsa; c=0,80, t=0,25 ve m=0,10 için $\frac{\Delta AE}{\Delta Y}$ = 0,5 bulunur. Oysa dışa kapalı ekonomide eğim 0, 6 idi.

Yine dışa açık durumdaki otonom harcamalar, kapalı ekonomi durumuna kıyasla daha fazladır. Otonom alınan ihracat ile ithalatın sadece otonom kısmı A terimi içinde yer almaktadır.

Denge gelir düzeyini elde etmek için toplam harcama fonksiyonunu gelire eşitleyip (AE=Y), bu eşitliği Y için çözümleyerek denge gelir hasıla düzeyini gösteren aşağıdaki ifade elde edilir:

$$Y = A + c(1-t).Y - mY$$

$$Y(1-c(1-t)+m)=A$$

$$Y=\frac{1}{1-c(1-t)+m}(C_0 + cTR_0 + I_0 + G_0 + X_0 - M_0)$$

Burada A terimi yerine otonom harcamaların tümünü açık olarak yazdık. Parantez dışındaki kesirli terimi kullanarak dışa açık ekonomide her bir otonom değişken için çoğaltan katsayısını hesaplayabiliriz. Örneğin otonom ihracat çoğaltanı için

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c(1-t)+m}\Delta X$$

şeklinde bir çoğaltan elde ederken, otonom ithalat için önünde negatif işaret olduğundan negatif işaretli çoğaltan katsayısı elde edilir.

$$\Delta Y = -\frac{1}{1-c(1-t)+m}\Delta M$$

Daha önceki değerleri kullanırsak ihracat çoğaltanı;

$$\Delta Y = \frac{1}{1-0,8(1-0,25)+0,10}\Delta X \rightarrow \frac{\Delta Y}{\Delta X} = 2 \text{ olur.}$$

İhracat çoğaltanı değeri iki olup ihracatta bir birimlik artışın reel hasıla düzeyini iki birim arttıracağını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde otonom ithalat çoğaltanı ise -2'dir. Yani otonom ithalattaki bir birimlik artış reel hasıla düzeyini iki birim azaltmaktadır.

Şimdiye kadar hesaplanan çoğaltan katsayılarına bakıldığında, tümünde birden daha büyük bir katsayı elde edildi. Peki bunun nedeni nedir? Örneğin otonom harcamalar arttığında, gelir ilk etapta otonom harcamalar kadar artar. Ancak bu gelir artışı uyarılmış harcamaları da harekete geçirir. Uyarılmış harcamaların ne oranda

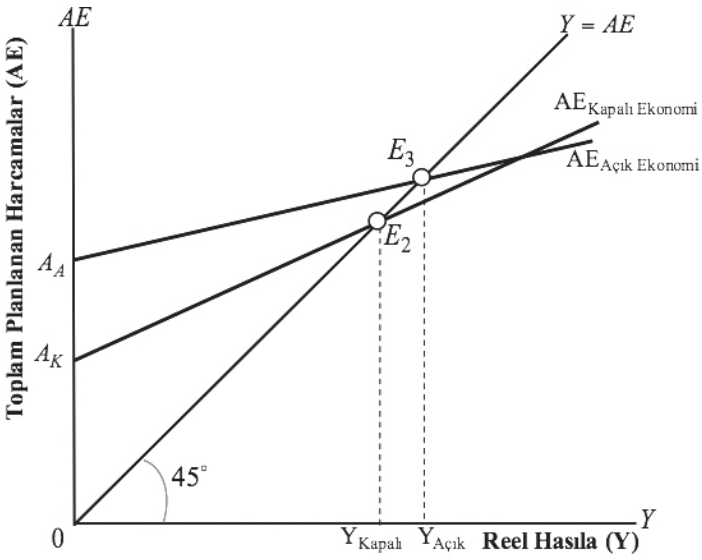
artacağı ise harcama fonksiyonunun eğimine bağlıdır. Dolayısıyla gelir artışı şöyle olacaktır:

$$\Delta AE=\Delta Y=\Delta A+[c(1-t)-m].\Delta Y$$

Bu durumda hasıladaki artış otonom harcama artışından daha fazla olur. Bu yüzden çoğaltan katsayısı birden büyük olur. Bir başka anlatımla gelir artışı, gelir yaratan ilave harcamaları uyardığı için çoğaltan katsayısı birden büyüktür.

Şimdi grafiksel olarak açık ekonomide denge gelir düzeyini gösterebiliriz.

GRAFİK 15.11 Dışa Açık Ekonomide Denge Gelir Düzeyi.

Grafikten gözleneceği gibi dışa açık ekonomide otonom harcamalar daha fazla olduğundan kapalı ekonomiye göre daha yukarıdan başlamıştır. Yine açık ekonomi için toplam harcama fonksiyonun eğimi [c(1-t)-m] kapalı duruma göre daha düşük olduğundan daha yatık çizilmiştir. Denge gelir düzeyi kapalı ekonomi konumuna göre daha yüksekte gösterilmiştir. Bunun nedeni olarak da otonom harcamalardaki artışın etkisinin çoğaltanın küçülmesinin ortaya çıkaracağı etkiden daha fazla olduğunu varsayıyoruz. Eğer tersi durum geçerli olsaydı, yani çoğaltanın küçülmesi nedeniyle ortaya çıkacak etki otonom harcama artışının yaratacağı etkiden daha büyük olsaydı, denge gelir düzeyi kapalı ekonomi gelir düzeyinin altında sağlanacaktı.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Yandaki haberde devletin bütçe açığı veren politikalardan vazgeçerek bütçe dengesini yakaladığı, öte yandan dış ticaretin de dengeye geldiği ifade edilmektedir. Bu tür bir ekonomi için denge koşulu sizce ne olacaktır?

Radikal

İKİZ AÇIK SORUNU HALLEDİLME YOLUNDA
Kamu Bütçesinde ve Dış Ticarette Dengeye Doğru ...
Dün açıklanan bütçe rakamları ve ödemeler dengesi verileri Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler...

DEFLASYONİST VE ENFLASYONİST AÇIK

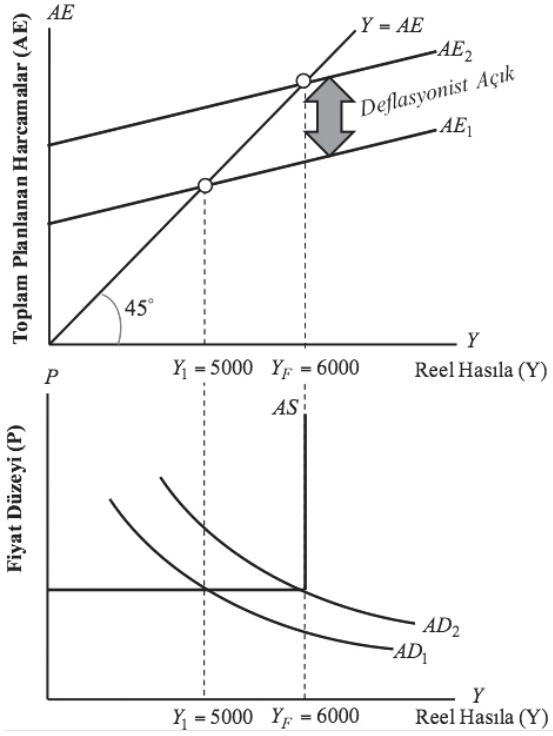
Şimdiye kadar Keynesyen modelde denge çıktı düzeyinin nasıl belirlendiğini açıkladık. Şimdi ise belirli bir denge çıktı düzeyinin arzu edilen seviyede olup olmadığına bakacağız. Yani bu denge çıktı düzeyini tam istihdam ve fiyat istikrarı açısından ele alacağız. Bunun için önce deflasyonist açık, daha sonra ise enflasyonist açık kavramlarını inceleyeceğiz.

Deflasyonist Açık

Keynesyen model açıklanırken ekonominin tam istihdamdan daha düşük düzeyde dengede olacağı belirtilmişti. Eksik istihdam durumu iki sonucun ortaya çıkmasına neden olur. Bunlar daha önce tanımlanan GSYİH açığı, diğer bir anlatımla tam istihdama göre üretimde kaybın görülmesi ve planlanan harcamaların yetersizliği yani deflasyonist açıktır.

Daha kapsamlı açıklama için aşağıda Grafik 15.12'de gösterilen ekonomiyi ele alalım. Grafiğin üst panelinde başlangıçta ekonominin toplam harcama fonksiyonunun AE_1 olduğunu varsayalım. Bu durumda ekonomideki denge gelir düzeyi Y_1=5000 birim seviyesindedir. İlave bir varsayım yaparak; tam istihdam çıktı düzeyinin Y_F=6000 birim olduğunu düşünelim. Y_F aynı zamanda hedeflenen doğal işsizlik oranını elde etmemize olanak sağlar. (Doğal işsizlik oranı sıfırdan büyüktür, çünkü ekonomide belirli miktar friksiyonel ve yapısal işsizlik en iyi dönemde bile kaçınılmazdır.) Bu varsayımlar altında bizim temsili ekonomimiz tam istihdamdan daha düşük düzeyde dengededir. Keynesyen anlamda eksik istihdam dengesi olup buradaki sorun harcamaların yetersiz oluşudur. Tam istihdama ulaşabilmek için planlanan harcama mikta-

GRAFİK 15.12 Deflasyonist Açık ve GSMH Açığı.

rı arttırılmak zorundadır. Böylece toplam harcama fonksiyonu 45º'lik doğruyu 6000 birimlik tam istihdam hasıla düzeyinde kesecektir. Grafik 15.12'den görüleceği üzere AE_2 fonksiyonu bu kesişmeyi tam istihdam düzeyinde (Y_F) sağlamaktadır. İşte tam istihdam düzeyinde AE_1 ile AE_2 arasındaki düşey mesafe ***deflasyonist açıktır.*** Deflasyonist açık, tam istihdam için gerekli olan toplam harcamalardaki eksikliği göstermektedir. Deflasyonist açık olarak adlandırılmasının nedeni; harcama yetersizliğinin bir durgunluk ya da işsizlik dönemi meydana getirmesidir. Teknik açıdan da ekonominin reel çıktı düzeyinin düşük olduğu ya da azaldığı bir dönem durgunluk olarak isimlendirilir. Tabii ki böyle dönemlerde daha az üretim gerçekleştirilir ve daha az işçiye ihtiyaç duyulur, dolayısıyla işsizlik artar.

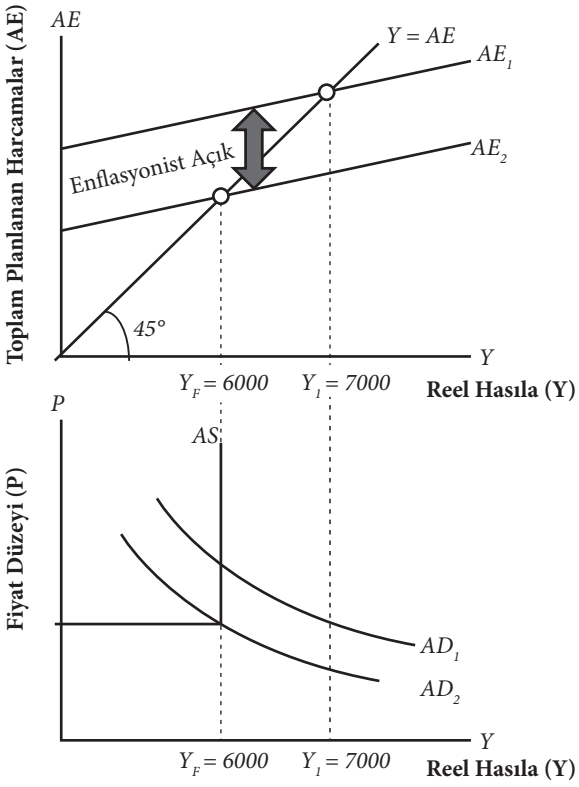
En son dışa açık ekonomi için hesapladığımız çoğaltanın 2 olduğunu kabul edersek; planlanan harcamalarda 500 birimlik artış gereklidir ki denge çıktı düzeyi 6000 birime (Y_F'ye) ulaşsın. Dolayısıyla Grafik 15.12'ye göre deflasyonist açık 500 birimdir.

Grafik 15.12'nın alt panelinde ise eksik istihdamda yatay eksene paralel arz eğrisi ve başlangıç toplam talep eğrisi Y_1 reel hasıla düzeyinde kesişmişlerdir. Toplam harcamalardaki artış AD_1 eğrisini AD_2'ye kaydıracaktır. AS eğrisini tam istihdam düzeyinde kesecektir. Grafik 15.12'ye göre GSYİH açığı 1000 birim olup Y_1 ile Y_F aralığını ifade etmektedir.

Enflasyonist Açık

Keynes çalışmalarının büyük bir kısmını işsizliği açıklamaya adamasına rağmen Keynesyen model enflasyonu açıklamak için de kullanılır. Bunun için aşağıdaki Grafik 15.13'den yararlanacağız. Burada üst panelde başlangıçta planlanan harcama fonksiyonunun AE_1 olduğunu ve dengenin Y_1=7000 birimde sağlandığını varsayalım. Hatırlarsanız; tam istihdam çıktı düzeyi Y_F 6000 birimdi. Burada temsili ekonomimizde farklı bir durumla, yani enflasyon ile karşı karşıyayız.

GRAFİK 15.13 Enflasyonist Açık ve GSMH Açığı.

Grafik 15.13'e göre tam istihdam çıktı düzeyi Y_F=6000 birim ise ekonomide bu düzeyden daha fazla mal ve hizmet üretebilmek çok zordur. Keynesyen modelde tam istihdam durumunda ekonomi tam kapasiteyle işler. Dolayısıyla daha fazla üretim yapmak olanaksızdır. Eğer tüketiciler ve yatırımcılar ekonominin üretebileceğinden daha fazla çıktı ya da ürün almak isterlerse, birbirleriyle rekabet içindeki potansiyel alıcılar yüzünden fiyatlar yükselir, fakat reel GSYİH artmaz. Çünkü şeklin alt panelinde görüldüğü gibi AS tam istihdam düzeyinde düşeydir.

Bu basit modelde tam istihdam düzeyine ulaşıncaya kadar fiyatlar sabit varsayıldığı için AS eğrisi yataydır. İstihdam edilmemiş kaynaklar bulunduğu sürece harcamalardaki herhangi bir artış üretimde ve istihdamda artışa yol açar. Bir kez tam istihdama ulaşılınca daha fazla çıktı artışı olanaksız hale gelir. Bu noktadan sonra harcamalardaki artışlar reel GSYİH'yı arttırmaz, sadece parasal ya da nominal GSYİH'yı arttırır. Bu yüzden 7000 birimlik GSYİH aslında tam istihdam çıktısı için (6000 birimlik) ödenen yüksek fiyatlar yüzünden ortaya çıkmıştır. Oysa gerçek yaşamda toplam harcamalarda ya da toplam talepteki artış çıktıda ve fiyatlardaki yükselmeye tam istihdama varmadan önce neden olabilir, dolayısıyla pozitif eğimli AS durumuyla karşılaşılır ki ileride bu konuyu ele alacağız.

Grafik 15.13'e göre tam istihdamdan vazgeçilmeden enflasyonu ortadan kaldırmak için planlanan harcamalar AE_2'ye azaltılmalıdır. Böylelikle toplam harcama fonksiyonu 45°'lik doğruyu Y_F=6000 birimde keser. İşte tam istihdam düzeyindeki

AE_1 ile AE_2 arasındaki bu düşey mesafe ***enflasyonist açıktır.*** Kısaca tam istihdam gelir düzeyinde planlanan harcamalar üretimi aştığı için enflasyonist açık oluşmuştur. Grafik15.13'te çoğaltan katsayısı 2 olduğu için planlanan harcamaların 500 birim azalması GSYİH düzeyini 1000 birim azaltacak ve tam istihdam düzeyi sağlanacaktır.

Şimdiye dek basit Keynesyen modelde gelirin belirlenmesi sürecini açıkladık. Modelde faiz oranlarını ve fiyat düzeyini sabit varsaydık. Faiz oranları para piyasasında belirlenir ve yatırımlar yoluyla toplam harcamaları ve toplam talebi dolayısıyla fiyatları etkiler. Bu yüzden önce para ve bankacılık konusu ele alınacak, daha sonra toplam talep-toplam arz analizi yapılarak denge gelir ve fiyat düzeyi üzerinde durulacaktır. Yine Keynesyen modelde piyasa ekonomisinin daima tam istihdamda dengeye gelmediği üzerinde durduk. Dolayısıyla çıktı düzeyi işsizlik ve enflasyonla ilişkili olup bu sorunları aşmada hükümetin uygulaması gerekli politikaları yine ayrı bir bölümde inceleyeceğiz.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Yandaki tabloda özetlenen verilere sahip bir ekonomide denge gelir düzeyini hesaplayınız. Bu ekonomide tam istihdam gelir düzeyinin 650 milyar lira olarak kabul edildiğini göz önüne alarak,

Y	C	I	G	EX	IM	T
550	370	100	150	50	80	150
650	450	100	150	50	80	150
750	530	100	150	50	80	150
850	610	100	150	50	80	150
950	690	100	150	50	80	150

a) Bu ekonominin içinde bulunduğu durumu değerlendiriniz.
b) Tam istihdam gelir düzeyine ulaşabilmek için diğer şartlar sabitken, kamu harcamalarındaki gerekli değişim miktarını hesaplayınız.
c) Tam istihdam gelir düzeyine ulaşabilmek için diğer şartlar sabitken, vergilerde gerçekleştirilmesi gereken değişim miktarını hesaplayınız.

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi devletin mal ve hizmetler için yaptığı harcamaları gösterir?**
   a. Toplam harcama
   b. Otonom harcama
   c. Kamu harcamaları
   d. Yatırım harcamaları
   e. Tüketim harcamaları

2. **Aşağıdakilerden hangisi bir ülkede bütçe açıkları sıfır olduğu durumda gerçekleşir?**
   a. Kamu harcamaları = Kamu gelirlerine
   b. Kamu harcamaları > Kamu gelirlerinden
   c. Kamu harcamaları < Kamu gelirlerinden
   d. Kamu harcamaları > Toplam harcamalardan
   e. Kamu harcamaları < Toplam harcamalardan

3. **Vergi oranlarında meydana gelecek bir indirim gelir düzeyini nasıl etkiler?**
   a. Değiştirmez.
   b. Arttırır.
   c. Azaltır.
   d. Sola kaydırır.
   e. Aşağı kaydırır.

4. Aşağıdakilerden hangisi devletin harcamalarının vergi gelirlerinden fazla olduğu durumu gösterir?

a. Bütçe çoğaltanı
b. Bütçe denkliği
c. Bütçe oranı
d. Bütçe açığı
e. Bütçe fazlası

5. Kamu harcamalarında meydana gelecek bir azalış gelir düzeyini nasıl etkiler?

a. Değiştirmez.
b. Arttırır.
c. Azaltır.
d. Sola kaydırır.
e. Aşağı kaydırır.

6. Aşağıdakilerden hangisi ihracatı belirleyen unsurlardan değildir?

a. Yabancı ülkelerin gelir düzeyi
b. İhracat mallarına yönelik talebin gelir esnekliği
c. İhracat mallarına yönelik talebin fiyat esnekliği
d. Ülkelerin dış ticaret rejimleri
e. İhracatçı ülkenin gelir düzeyi

7. Aşağıdakilerden hangisi harcama yetersizliğinin bir durgunluk ya da işsizlik dönemini meydana getiren tam istihdam için gerekli olan toplam harcamalardaki eksikliği göstermektedir?

a. Enflasyonist açık
b. Bütçe açığı
c. Deflasyonist açık
d. Kamu açığı
e. Dış açık

8. Aşağıdakilerden hangisi Keynes yen modelde, ekonominin toplam performansı için anahtar rol oynayan kavramdır?

a. Toplam arz
b. Toplam talep
c. Vergiler
d. Faiz oranı
e. İstihdam düzeyi

9. Aşağıdakilerden hangisi toplam harcama fonksiyonunun içerisinde yer almaz?

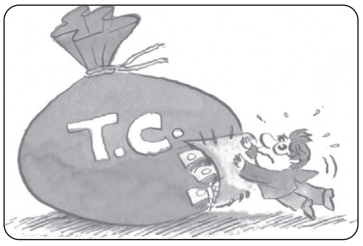
a. Tüketim
b. Yatırım
c. Kamu harcaması
d. Net ihracat
e. Tasarruf

10. Aşağıdakilerden hangisi. Keynesyen modelde tam istihdam gelir düzeyinde enflasyonist açık olmasına neden olur?

a. Planlanan harcamalar > Üretim
b. Planlanan harcamalar < Üretim
c. Planlanan harcamalar = Üretim
d. Planlanan harcamalar = Fiyat
e. Planlanan harcamalar > Fiyat

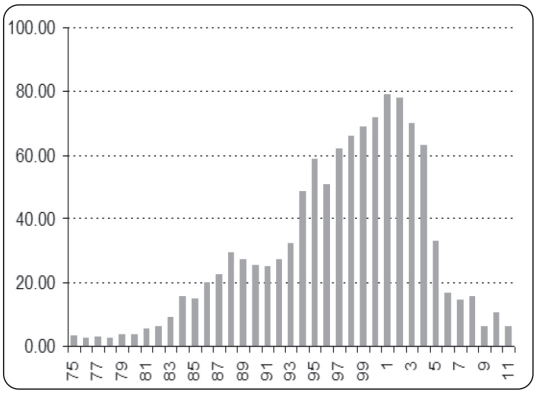
CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Bu bölüm kapsamında yapılan tanımıyla (devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında dengenin nasıl sağlandığını gösteren belge) bütçe, devletin ekonomiye yön vermede kullandığı en önemli araçlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bütçenin büyüklüğü ve temel ilkeleri iş dünyasını, her düzeyden vatandaşı yakından ilgilendirir. Herkes bütçede kendisini ilgilendiren, geçimini ve kazancını etkileyen bir ipucu mutlaka bulur. Genel olarak 1 Ocak – 31 Aralık dönemini esas alan bir mali yıl için hazırlanan bütçenin hazırlık çalışmaları çok önceden başlar. TBMM'ye sunulmasından itibaren, basında sürekli olarak bütçe taslağı ile ilgili görüşler, yorumlar ve gelişmeler yer alır. Bu yorumlar ve tartışmalar arasında adı en çok geçen kavram ise bütçe açığıdır. Bildiğiniz gibi bütçe açığı, devletin gelirleri ile giderlerini karşılayamaması durumunda ortaya çıkan bir oluşumdur.

Ülkemizde sürekli bütçe açıkları 1972 yılından sonra yaşanmaya başlayan bir durumdur. Türkiye ekonomisinde devlet bütçesi en son 1972 yılında 30 milyon 961 TL fazla ile kapanmış, bu tarihten sonra devlet bütçesi gittikçe artan şekilde bütçe açığı vermeye başlamıştır. Örneğin 1923-1972 yıllarını kapsayan 49 yılın 25 yılında devlet bütçesi fazla vermiştir.

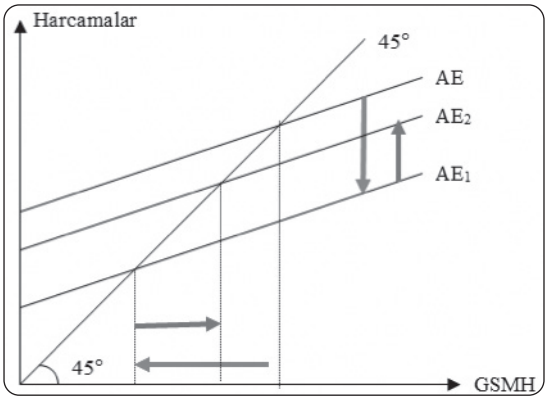
Kronikleşmiş bütçe açıkları zincirleme trafik kazası benzeri etkiler yaratmaktadır. Zira bütçe açığının finansmanında iki kaynaktan borçlanmaya gidilmektedir: Merkez bankası ve piyasa. Devlet, merkez bankasından borçlanırsa ülkedeki para miktarı artmakta, bu da enflasyonu körüklemektedir. Öte yandan, bütçe açığını kapatabilmek için piyasalara (halka ve finansal kurumlara) borçlanıldığında ise bütçedeki faiz ödemeleri kalemi artmaktadır. Böylece devlet her yıl daha fazla faiz ödemekle yükümlü hale gelmekte ve bu durum bütçe açıklarını bir kısır döngü içerisinde sürekli arttırmaktadır. Yukarıda yer alan grafikte bu kısır döngü net olarak görülmektedirr. Grafiğe göre Türkiye, yukarıda sözü edilen bütçe açıkları döneminin başlangıcı olan 1975 yılında toplam vergi gelirlerinin %3.2'sini faiz ödemelerine ayırırken 2000 yılında bu oranının yaklaşık %75'e çıktığı bu tarihten sonra azalarak 2011 yılında %10'lara kadar gerilediği görülmektedir. Bu durum enflasyondan kurtulmak isteyen bir ekonomi için maliye politikasının hayati öneme sahip olduğunu gösteren ilginç bir tablodur. Son dönemde Türkiye'de de sık sık dile getirilen bir deyim bu tespitimizi doğrulayan bir deyim olarak kullanılabilir: *It is the fiscal policy! (Önemli olan maliye politikasıdır!)*

EKONOMİK BAKIŞ 1

17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan büyük deprem felaketi sonrasında, gerek deprem bölgesinin Türkiye'nin sanayi üretiminin büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği bir bölge olması, gerekse ortaya çıkan hasarın çok büyük boyutlarda olması Türkiye'ye önemli maliyetler yüklemiştir. Örneğin deprem sonrasında Temmuz-Eylül 1999 aylarını kapsayan dönemde Türkiye'de GSYİH %7.5 oranında gerilemiştir. Uğranılan kaybın büyüklüğü karşısında kamu tüketim harcamalarında da önemli bir artış gerçekleşmiş ve Eylül-Aralık 1999 tarihleri arasındaki 4 aylık sürede kamu kesimi tüketim harcamalarında yaklaşık %15 oranında bir artış görülmüştür. Doğal olarak bu harcamaların finansmanı amacıyla ek vergiler getirilmiştir. Aralık 1999 tarihinde getirilen söz konusu ek vergiler arasında %10 ek gelir vergisi, ek emlak vergisi ve ek motorlu taşıtlar vergisi yer almaktadır. Öte yandan cep telefonu ile iletişime, faiz gelirlerine ve özel işlemler adı altında çek kullanımından Milli Piyango biletlerine ve Spor Toto kuponlarına kadar çeşitli alanlarda da yeni vergiler getirilerek devletin deprem vergisi adı altında toplayacağı vergi tutarının 2 milyar liraya ulaşması hedeflenmiştir.

Buna göre kamu harcamalarındaki artış, çarpan aracılığı ile gelire arttırıcı yönde etki ederken, vergilerdeki artış vergi çarpanı aracılığı ile geliri azaltıcı yönde etki edecektir. Deprem vergisine ilişkin yasal düzenlemeler kamuoyuna açıklandığında, zaten 1999 yılında durgunluk süreci yaşayan ve üstüne deprem nedeniyle kayba uğrayan Türkiye ekonomisinde getirilen vergilerin durgunluğu daha da şiddetlendireceği savunulmuştur. Oysa bizim bu bölümde gördüğümüz gibi kamu harcamaları çarpanı mutlak değer olarak vergi çarpanından büyüktür. Devlet deprem nedeniyle yaptığı harcamalarla gelir yaratırken, topladığı deprem vergileri ile geliri azaltıcı etki yaratmıştır. Bu nedenle devlet yaptığı harcamalara eşit miktarda vergi toplamış olsa bile bunun net çarpan etkisi pozitif olacaktır. Nitekim 2000 yılında getirilen vergilerin ekonomik durgunluğu şiddetlendireceği öngörüleri gerçekleşmemiş, 1999 yılında yaklaşık %6.4 oranında küçülen Türkiye ekonomisi 2000 yılından itibaren büyüme sürecine girmiştir.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Devletin kamu harcamalarında yaratacağı azalma denge gelirini azaltıcı yönde etki yaratacaktır. Bu nedenle başlangıçta AE ile gösterilen toplam harcama fonksiyonu aşağıya doğru kayarak AE_1 konumuna gelecektir. Ancak, devlet harcamalardaki kısıntı sonucu bütçe fazlasına yol açmamak için harcamalardaki azalmaya eşit miktarda vergileri de azaltmaktadır. Bu da toplam harcamaları arttırıcı bir etki yaratır. Ancak vergilerdeki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkacak harcama artışı, harcanabilir gelir aracılığı ile dolaylı olarak ortaya çıktığından, kamu harcamalardaki azalma nedeniyle toplam harcamalardaki azalmadan küçük olacaktır. Özetle, AE_1 toplam harcama fonksiyonu yukarıya doğru kayarak AE_2 konumuna gelecektir. Dikkat edilirse AE_2 toplam harcama fonksiyonu başlangıçtaki AE fonksiyonunun altında yer almakta ve denge gelir düzeyi başlangıç düzeyine göre daha az olmaktadır. Aslında, denk bütçe kavramını bildiğimize göre denge gelirindeki azalma miktarını da tespit etmek mümkündür. Buna göre denk bütçe çarpanının işlemesi sonucu denge gelir düzeyi kamu harcamalarındaki azalmaya eşit miktarda azalacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Haberden kamu kesimi bütçe dengesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Bütçe dengesinin sağlanmış olması, genel anlamda, devletin toplamış olduğu vergilere eşit miktarda harcama yaptığını ifade eder. Buna göre G = T olması söz konusudur. Öte yandan haberden anlaşılan bir diğer husus, ekonomide dış ticaret dengesinin de sağlanmış olduğudur. Dış ticaret dengesinin sağlanması ise ekonomide ihracattan elde edilen gelire eşit miktarda ithalat harcamasının yapıldığı şeklinde yorumlanabilir. Buna göre EX = IM yazmak mümkündür. Bu tespitleri akılda tutarak, denge gelir düzeyine ulaşabilmek için sızıntılar toplamının enjeksiyonlar toplamına eşit olması gerektiğini hatırlayalım. Yani

$$S + T + IM = I + G + EX$$

olmaktaydı. G = T ve EX = IM olduğuna göre bu değerler yukarıdaki eşitliğin her iki tarafında da yer aldığı için birbirlerini götürecek ve denge şartı S = I olacaktır. Biz buna kısaca yatırım-tasarruf eşitliği adını veriyoruz.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Bu ekonomide denge gelir düzeyine, planlanan toplam harcamaların üretimin değerine eşit olduğu noktada ulaşılır. Buna göre toplam gelirin 750 milyar lira olması durumunda planlanan toplam harcamaların (C+I+G+X–M) değeri de 750 milyar lira olmaktadır (530+100+150-30).

Cari denge gelir düzeyi 750 milyar lira iken tam istihdam gelir düzeyi 650 milyar lira ise;

a. Bu ekonomi aşırı istihdamda dengede bulunmaktadır. Bir diğer deyişle enflasyonist açık söz konusudur.
b. Tam istihdam gelir düzeyine ulaşabilmek için denge gelirinin 100 milyar lira azalması gerekmektedir. Bu nedenle devlet daraltıcı maliye politikası önlemlerini uygulamaya koymalı ve bu bağlamda kamu harcamalarını azaltmalıdır. Buna göre kamu harcamalarının

$$\Delta Y = Harcama\ Çarpanı \times \Delta G$$

mekanizmasına göre azaltılması gerekir. Verilen tabloda ithalat otonom olarak modele dahil edildiği için harcama çarpanı,

$$Harcama\ Çarpanı = \frac{1}{MPS}$$

olacaktır. Modelde marjinal tüketim eğiliminin değeri, her bir gelir düzeyi için

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} = \frac{80}{100} = 0,80$$

olarak bulunacaktır. MPC+MPS=1 ilişkisi gereği MPS=0,20 olacaktır. Bu bilgiler

ışığında

$$\Delta Y = \frac{1}{MPS}\Delta G$$

eşitliğinde bilinenler yerine konulduğunda,

$$-100 = \frac{1}{0,20}\Delta G$$
$$-100 = 5 \times \Delta G$$
$$\Delta G = -20$$

bulunur. Tam istihdam gelir düzeyine dönebilmek veya enflasyonist açığı ortadan kaldırabilmek için kamu harcamalarının 20 milyar lira azaltılması gerekmektedir.

c. Devlet toplam harcamaları azaltarak tam istihdam üretim düzeyine geri dönebilmek için vergileri kullanırsa, vergilerin

$$\Delta Y = \text{Vergi Çarpanı} \times \Delta T$$

mekanizmasına göre değiştirilmesi gerekir. İthalat harcamaları otonom kabul edildiği için vergi çarpanı, 1 – c (1 – t)= s ya da MPS alırsak;

$$\text{Vergi Çarpanı} = \frac{-MPC}{MPS}$$

formülü yardımıyla,

$$\text{Vergi Çarpanı} = \frac{-0,80}{0,20} = -4$$

olarak hesaplanacaktır. Buna göre gelirde arzulanan değişmeyi gerçekleştirebilmek için

$$-100 = -4 \times \Delta T$$
$$\Delta T = \frac{-100}{-4} = 25$$
$$\Delta T = 25$$

elde edilir. Tam istihdam gelir düzeyine dönebilmek için vergiler 25 milyon lira arttırılmalıdır.

NE ÖĞRENDİK

1.c	2.a	3.b	4.d	5.c	6.e	7.c	8.b	9.e	10.a

BÖLÜM 16

PARA VE BANKA

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Guinness Rekorlar Kitabına göre ABD'nin California eyaletinde yaşayan ve yanda fotoğrafı görülen Walter Cavanagh veya lakabı ile *Bay Plastik Kart Fanatiği*, toplam 1356 adet kullanılabilir vaziyetteki kredi kartıyla dünyanın en fazla kredi kartına sahip kişisidir. Sahip olduğu kartlar yan yana konulduğunda yaklaşık 229 metrelik bir uzunluğa ve 17 kilogramlık bir ağırlığa sahiptir. Söz konusu kartlar çerçevesinde *Bay Plastik Kart Fanatiği*'nin sahip olduğu kredi limiti 1.6 milyon dolar civarındadır. Öte yandan Bay Fanatiğin sahip olduğu kartların sayısı ABD'deki toplam kredi kartı çeşitlerinin sadece %12'sidir. Kredi kartı kullanımının tüm dünyada hızla yaygınlaştığı göz önüne alındığında, bu gelişimin sebepleri neler olabilir? Acaba bu durum ilerleyen yıllarda kağıt paraya, ekonomik açıdan daha doğru bir deyimle nakde ihtiyacımız kalmayacağı şeklinde değerlendirilebilir mi?

GİRİŞ

Bu bölümde parayı tanımlayarak, ekonomideki rolünü açıklayacağız. Toplumda hemen herkes paranın kullanımını kabul eder. Faturalarımızı parayla öderiz veya parayla ödenmesini bekleriz. Fiyatları, gelirleri ve hatta reel GSYİH'yı bile parasal terimlerle karşılaştırırız. Gerçekte para nedir ve ekonomide ne tür fonksiyonları yerine getirir? Bankalar nasıl para yaratır ve neden bireyler de aynı şeyi yapamazlar? Yine para arzı ile birlikte para talebini de dikkate alarak, denge faiz oranının nasıl belirlendiğini ve bunların ekonomiyi nasıl yönlendirdiğini öğreneceksiniz. Bir başka önemli konu olarak da, devletin bağımsız bir kurumu olan para arzını düzenleyen ve bankacılık sistemiyle ilgili öteki görevleri yerine getiren merkez bankacılığını öğreneceksiniz.

PARANIN TANIMI VE FONKSİYONLARI

Mal ve hizmet alım ve satımlarında ya da borçların geri ödenmesinde genel olarak kabul gören her şey ***para*** olarak tanımlanır. İnsanlık tarihi boyunca, deniz kabukları, balina dişleri, parlak taşlar, tütün, altın ve gümüş gibi birçok nesnenin mal ve hizmet değişimlerinde ve borç geri ödemelerinde kullanıldığı görülmüştür.

Bir varlığın efektif bir biçimde para olarak kullanılabilmesi için bazı özellikleri taşıması gerekmektedir: kolaylıkla standardize olabilmelidir, genel olarak kabul görmelidir, bölünebilir olmalıdır, taşıması kolay olmalıdır ve dayanıklı olmalıdır.

Bir şeyin para olarak görev görmesinde en önemli etken, insanların para olarak kullandıkları araca güvenmeleri ve bu aracı değişimde ve ödemelerinde kullanmalarıdır. Bu güvenin arkasında ise paranın ekonomi içinde yerine getirdiği temel işlevler yatmaktadır. Bu nedenle, ekonomistler parayı üstlendiği işlevler açısından tanımlar ve bu fonksiyonları yerine getiren her şey paradır, derler.

Para olarak kullanılan varlık her ne olursa olsun, bir ekonomi içinde üç temel işlevi (fonksiyonu) vardır: Bunlar; mübadele (değişim) aracı, hesap birimi, değer biriktirme aracı biçiminde isimlendirilirler.

Mübadele (Değişim) Aracı

Paranın kullanılmadığı bir ekonomi ***takas ekonomisi***dir. Takas ekonomisinde mal ve hizmetler diğer mal ve hizmetler ile değiştirilir. Örneğin karnını doyurmak isteyen bir ekonomist kendisinden ekonomi dersi almak isteyen bir lokantacı bulmak zorundadır. Mal ve hizmetlerin değişimi için harcanan zaman, emek ve çaba ***işlem maliyeti*** olarak adlandırılır. Takas ekonomisinde, işlem maliyetleri oldukça yüksektir. Bunun nedeni ise takas ekonomisinde bir değişim işleminin gerçekleşmesi karşılıklı isteklerin aynı anda ortaya çıkmasına ve değişimin hangi oran üzerinden yapılacağı konusunda tarafların karşılıklı anlaşmasına bağlıdır. Böyle bir durumda, ekonomistin ekonomi dersi almak isteyen bir lokantacıyı bulmak için harcadığı zaman belki de ekonomi dersi öğretirken harcadığı zamandan daha fazla olabilir ve hatta bu arama sürecinde ekonomist açlıktan ölebilir.

Paranın bir değişim aracı olarak kullanılması, bir yandan mal ve hizmetlerin değişimi için harcanan zamanı azalttığından dolayı ekonomik etkinliği arttıracak, diğer yandan da insanların en iyi yaptıkları işlerde uzmanlaşmalarına olanak sağladığından ekonomik etkinliği teşvik edecektir.

Hesap Birimi

Paranın diğer bir fonksiyonu standart bir hesap birimi olmasıdır. ***Hesap birimi***, fiyatların üzerinden tespit edildiği ve muhasebe kayıtlarına esas alınan birimdir. Para hesap birimi olma işlevi ile mal ve hizmetlerin değerini ölçmede ve borç ve alacakların hesaplanmasında kolaylık sağlar. Paranın olmadığı bir takas ekonomisinde, her bir

olası değişim için sonsuz sayıda fiyat listesine ihtiyaç duyulur. Eğer bir ekonomide N sayıda mal ve hizmet değişime konu oluyorsa, T= [N (N–1)]/2 sayıda fiyata ihtiyaç vardır. Bir örnek verirsek, eğer bir ekonomide 1000 tane mal ve hizmet alınıp satılıyorsa, üç çift ayakkabının bir cekete eşit olduğu, bir ceketin üç gömleğe eşit olduğu gibi 499.500 fiyata ihtiyaç vardır. Paranın ortak bir hesap birimi, standart bir ölçü birimi olarak kullanılması, ekonomideki mal ve hizmetlerin değerlerinin birbirleri cinsinde hazırlanması zorluğunu ortadan kaldıracak ve işlem maliyetlerinde büyük düşüşlere yol açacaktır. Paranın kullanıldığı ve 1000 tane mal ve hizmetin alınıp satıldığı bir ekonomide, 499.500 fiyatın kullanılması yerine sadece 1000 tane fiyat yeterli olacaktır. Bir ekonomideki alım satıma konu olan mal ve hizmetlerin sayısı arttıkça, paranın hesap birimi olma fonksiyonunun önemi de o kadar artacaktır.

Değer Saklama ve Biriktirme Aracı

Son olarak, paranın bir değer (servet) saklama ve biriktirme aracı olma fonksiyonu vardır.

Bireylerin birçoğu kazandıkları gelirin tamamını hemen harcamak istemezler, bir kısmını gelecekte uygun zamanları ve istekleri olduğunda kullanmak üzere kenarda tutmak isterler. Paranın değer saklama ve biriktirme aracı olma fonksiyonu buna imkan tanır. Para, satın alma gücünün zaman içinde elde tutulmasına olanak sağlar. Bir domates üreticisinin servetini domates olarak saklaması imkansızdır.

Paranın yanında başka şeylerde, örneğin hisse senetleri, ev, toprak, mücevherat gibi değer saklama aracıdırlar. Fakat paranın likit olma özelliği, paranın diğer değer saklama araçlarına göre üstünlük sağlamasına yol açar. "***Likidite***", bir varlığın bir değişim aracına dönüştürülmesindeki göreceli hızı ve kolaylığı ifade eder. En likit varlık paradır çünkü değişim aracıdır ve mal ve hizmet satın alımlarında bir başka şeye dönüştürülmesine gerek yoktur. Diğer varlıkların paraya dönüştürülmesi "işlem maliyeti" gerektirir.

Bir paranın değer saklama ve biriktirme aracı olma işlevini ne kadar iyi yerine getirdiği fiyat seviyesine bağlıdır. Örneğin fiyatların iki katına çıkması, paranın değerinin yarıya düşmesi demektir. Yüksek enflasyona sahip ülkelerin parası iyi bir değer saklama ve biriktirme aracı değildir. Bu durumun uç bir örneği I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'sında yaşanmıştır. Aylık enflasyon oranları %1000'ler civarındaydı ve bir ekmek almak için bir el arabası paraya ihtiyaç vardı. Para değerini o kadar hızlı kaybediyordu ki, işçilere gün boyunca birkaç kez kazandıkları ücreti harcamaları için izin veriliyordu.

1990'lı yıllar boyunca Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek ve dalgalı enflasyon sonucunda, Türk Lirası yukarıda saydığımız fonksiyonlardan sadece değişim aracı olma fonksiyonunu kısmen yerine getirebilmiştir. Yüksek ve dalgalı enflasyon, Tür-

kiye ekonomisindeki finansal aktörlerin yabancı paraları (özellikle dolar ve euro) TL yerine ikame etmelerine ve bu paraları TL yerine değer saklama ve hesap birimi olarak kullanmalarına yol açmıştır. 2005 yılında düşen enflasyon ortamında "Yeni TL" uygulamasına geçilmesi, TL'nin değer saklama ve hesap birimi işlevlerini yeniden yerine getirebilmesi için atılmış bir adımdır. 2022-24 yılları arasında yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle bu fonksiyonun sağlıklı çalışmadığı ifade edilebilir

ÖDEME SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

- ✔ Değerli metaller; altın, gümüş gibi. (mal para)
- ✔ Kağıt para (Temsili para)
- ✔ Kağıt para (Fiyat para yada itibari para)
- ✔ Çekler
- ✔ Elektronik ödeme araçları

Paranın kullanılmaya başlaması, insanların takasın zorluklarını fark etmeleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. İlk önce neyin para olarak kullanıldığı bilinmemekle birlikte, metal paranın –ki bu genel olarak altın ve gümüştür ilk olarak MÖ 2000 yıllarında ortaya çıktığı sanılmaktadır. Standardizasyonun oluşturulmadığı dönemde para olarak kullanılan metaller, alınıp verilirken tartılmakta ve saflıkları kontrol edilmekte idi. Tartı problemi MÖ yedinci yüzyılda Yunanistan'da gümüş sikkelerin kullanılmaya başlaması ve bunun yaygınlık kazanması ile ortadan kalkmıştır. Altın ve gümüş sikkelerin para olarak birlikte kullanılması Roma İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Uzunca bir süre altın ve gümüş mübadelelerde kullanılan başlıca araç olmuş, diğer metaller de bazı yerlerde küçük ödemeler için kullanılmıştır.

Kağıt para daha önceleri de kullanılmış olmakla birlikte 18. yüzyılda yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Banknot olarak adlandırılan ve bankalarca ihraç edilen bu dönemdeki kağıt paralar ***temsili paradır***. Yani bu kağıtları elinde bulundurana, kağıdı çıkaran bankalar, üzerinde yazan miktarda altın veya gümüşü ödemeyi taahhüt etmektedirler. Önceleri özel bankalar banknot ihraç ederken zamanla devletin banknot ihracındaki rolü artmıştır.

Zaman içinde devletler para ihraç etme yetkisini tekeline almış ve paranın altına çevrilebilirliğine son verilmiştir. Yalnızca devletin para olduğunu belirten bir ibaresine dayanan kağıt paralara ***fiyat para*** denmektedir. Buna karşılık bizatihi değeri olan paralara ***mal para*** adı verilmektedir. Örneğin altın sikkeler ya da para olarak kullanıldığı dönemde tahıllar mal paraya örnektir. Bunlar para olarak kullanılmasalar da kendilerinin bir değeri vardır.

Varlık ya da mal olarak değeri, kullanım değerinin çok altında olan paralar fiyat paradır. Fiyat para sisteminde paranın, para olma dışında (mal olarak) bir değeri yoktur veya çok azdır. Örneğin bakır olarak değeri 10 kuruş, buna karşılık para olarak değeri 1 lira olan bir madeni bakır para fiyat paradır. Fiyat para, hükümetler ve merkez bankalarınca ya da mevduat kuruluşlarınca çıkarılabilir.

Türkiye'de madeni paraları Hazine çıkarırken, kağıt para basma yetkisi Merkez Bankası'nındır. Merkez Bankası kurulmadan önce kağıt paraları Osmanlı Bankası ihraç etmekteydi. Günümüzde ticari bankalar da üzerine çek yazılabilen mevduat hesapları açarak fiyat para ihraç edebilmektedir. Yine ödemelerde elektronik ödeme araçları son zamanlarda hızlı bir çıkış yakalamıştır. Bu yöne doğru eğilim hızlanmıştır. Özellikle bilgisayar ağları geliştikçe elektronik nakit ve elektronik güvenli fon transferleri yapılabilmesini sağlayacak elektronik nakit ve/veya elektronik kredilere duyulan ihtiyaç artmıştır. Böylece nakde alternatif olarak, elektronik transferler önem kazanmıştır.

PARANIN ÖLÇÜLMESİ VE PARA ARZI

Paranın "mal ve hizmet alım ve satımlarında ya da borçların geri ödenmesinde genel olarak kabul gören her şey" olarak tanımlanması davranışsal bir tanımdır. Bir varlığı para yapan şey, insanların ödemelerini yaparken o varlığı kullandıklarında diğer insanların da bu varlığı kabul edeceklerine inanmalarıdır. Tarih boyunca değerli metallerden çeklere kadar birçok varlık bu rolü yerine getirmişlerdir. Fakat bu davranışsal tanım ekonomideki hangi varlıkların tam olarak para olarak kabul edildiği konusunda bizi aydınlatmaz. Ekonomideki para miktarını ölçmek için ekonomideki hangi varlıkların para olarak, kabul edildiğini ifade eden bir para tanımına ihtiyaç vardır.

Para arzı (ya da parasal büyüklük) bir ekonomideki toplam kullanılabilir para miktarıdır. Hangi varlıkların para olarak kabul edildiğine bağlı olarak, farklı parasal büyüklük (para arzı) tanımları vardır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve ekonomik karakteristiklerine bağlı olarak, her ülkenin merkez bankası farklı para arzı tanımları yapmaktadır.

T.C. Merkez Bankası çeşitli para arzı tanımları kullanmaktadır. T.C. Merkez Bankasının rapor ettiği en dar para arzı ölçüsü dolaşımdaki para (emisyon) dır. Dolaşımdaki para ticari bankalar dışındaki firmaların ve hane-halklarının ellerinde tuttukları madeni ve kağıt paralardır.

Para tabanı, dolaşımdaki paraya ilave olarak bankaların T.C. Merkez Bankası'ndaki mevduatını da içerir.

M1, para stoku nakit, ticari bankalarda ve katılım bankalarında bulunan vadesiz mevduatlar (TL + yabancı para) toplamıdır.

M2 parasal büyüklüğü, M1'e ticari bankalarda ve katılım bankalarında bulunan vadeli mevduatların (TL + yabancı para) eklenmesi ile elde edilir.

M3, M2'ye göre daha geniş bir para stoku tanımıdır ve M2'ye ilave olarak repo hesaplarını ve likit para piyasası fonlarını (B tipi likit fonlar) içermektedir.

Yüksek ve dalgalı enflasyon Türkiye ekonomisindeki aktörlerin yabancı paraları TL yerine ikame etmelerine yol açmıştır. Bunun sonucunda, enflasyonun hızlandı-

ğı1990-2004 döneminde Türk bankacılık sistemindeki mevduatların yaklaşık yarısı yabancı para mevduatlardan oluşmuştur. Yüksek enflasyon ortamında, Türkiye'deki ekonomik aktörler arasında Repo (geri satın alma anlaşmaları) yaygınlık göstermiştir. ***Repo***, bir banka ve müşterisi arasında hazine bonolarını ya da merkez bankası tahvillerini, birikmiş faizi içeren bir fiyattan geri satın almak üzere yapılan satış anlaşmalarıdır. Bu nedenle TC Merkez Bankası 1986 yılından başlayarak bu tür hesapları önce farklı para stoku tanımları ile (M2Y, M2YR gibi) para kapasamına dahil etmiş, 2006 yılından itibaren, söz konusu alternatif tanımlara son vererek bizim yukarıda verdiğimiz M1, M2 ve M3 tanımlarını kullanmaya başlamıştır.

EKONOMİK BAKIŞ –1

II. Dünya Savaşı sırasında Alman esir kamplarında bulunan müttefik askerleri, kendi içlerinde geliştirdikleri bir ödeme sistemi çerçevesinde sigarayı değişim aracı olarak kullanmaktaydılar. Esir kampının kendi koşulları içerisinde yaratılan bu sistemde, sigaranın değişim aracı olarak kullanılabilmesini sağlayan özellikleri neler olabilir?

PARA ARZI SÜRECİNDEKİ AKTÖRLER VE PARA ARZININ BELİRLENMESİ

Para arzının belirlenme sürecinde 4 temel oyuncu vardır:

- ✔ Merkez Bankası: Para politikasının yürütülmesinden sorumlu devlet kuruluşudur. Türkiye'de para politikasının yürütülmesinden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) sorumludur.
- ✔ Mevduat Toplamaya Yetkili Bankalar: Hane halklarından, firmalardan ve devlet kuruluşlarından mevduat toplayan ve topladıkları fonları finansman açığı olan ekonomik birimlere ödünç veren finansal aracılardır.
- ✔ Mevduat Sahipleri: Finansman fazlalıklarını bankalarda mevduat olarak tutan ekonomik birimlerdir.
- ✔ Kredi Kullanıcıları: Finansman ihtiyaçlarını bankalardan borçlanarak karşılayan ekonomik birimlerdir.

TC Merkez Bankası

1930 tarih ve 1715 sayılı yasayla kurulan T.C. Merkez Bankası para arzının belirlenmesi sürecinde yukarıda saydığımız 4 temel oyuncu arasında en önemli rolü oyna-

maktadır. Bu dört oyuncunun arasındaki ilişkiler sonucunda bir ekonomideki para arzı belirlenmektedir. T.C. Merkez Bankası'nın para politikasını yürütürken alacağı pozisyonlar Merkez Bankası'nın bilançosunu etkileyecektir.

T.C. Merkez Bankası'nın bilançosu parasal gelişmeleri özetlemektedir. Aşağıdaki basitleştirilmiş Merkez Bankası bilançosu para arzı sürecinin anlaşılması için zorunlu 4 temel kalemi içermektedir.

T.C. Merkez Bankası

Varlıklar	Yükümlülükler
Hazine Bono ve Tahvilleri xxxx	Dolaşımdaki Nakit Para xxxx
Reeskont Kredileri xxxx	Banka Rezervleri xxxx

Merkez Bankası'nın Yükümlülükleri

Dolaşımdaki Nakit Para: Dolaşımdaki nakit parayı halkın elindeki kağıt ve madeni paralar oluşturmaktadır.

Banka Rezervleri: Zorunlu karşılıkların ve atıl rezervlerin toplamı banka rezervlerini oluşturur.

Zorunlu Karşılıklar: Ticari bankalar, topladıkları mevduatın belli bir oranını merkez bankasında tutmak zorundadırlar. Adı geçen orana zorunlu karşılık oranı denilir. TCMB zorunlu karşılık uygulamasını bankaları ve özel finans kurumlarını olağanüstü çekilişler riskine karşı korumak için getirilmiştir.

Zorunlu karşılıkların yanında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Türkiye'de kurulmuş veya şube açmak suretiyle Türkiye'de faaliyet gösteren bankalara disponibilite yükümlülüğü getirmektedir. ***Disponible değerler***; likitidesi yüksek nakit veya kolaylıkla paraya çevrilebilir değerledir. Disponibilite yükümlülüğü ile bankacılık sisteminin olası likidite risklerine karşı korunması amaçlanmaktadır. Disponible oran; disponible değerlerin banka taahhütlerine oranlanmasıyla bulunur.

Atıl Rezervler: Bankaların merkez bankasındaki serbest mevduatı ve ticari bankaların kasa mevcutlarından oluşur. Bankalar zorunlu karşılıkların dışında ek karşılıklar (rezervler) bulundurmak isteyebilirler. Bu rezervlere ihtiyari veya atıl karşılıklar (rezervler) denir.

Dolaşımdaki nakit para (C) ve banka rezervleri (R) "parasal tabanı" (MB) oluşturur:

$$MB = C + R$$

Merkez bankasının arz ettiği parasal taban, ya halk tarafından dolaşımdaki para ya da bankalar tarafından rezerv olarak tutulur.

Merkez Bankası'nın Varlıkları

Merkez bankasının varlıklarında yer alan iki kalemdeki değişmeler para arzında değişmeye yol açar. Bunlar hazine bonoları ve devlet tahvilleri ile reeskont kredileridir.

Hazine Bonoları ve Devlet Tahvilleri: Merkez Bankasının hazine bono ve devlet tahvillerini alıp-satmasına "***açık piyasa işlemleri***" adı verilir. Hazine bono ve devlet tahvillerinin merkez bankası tarafından satışına "***açık piyasa satışı***", alışına ise "***açık piyasa alışı***" denilir.

Merkez bankasının elindeki hazine bono ve tahvillerinin miktarını bir açık piyasa alışı (satışı) ile artırması (azaltması), para arzının artması (azalması) ile sonuçlanır. Bununla birlikte, bir açık piyasa işleminin banka rezervleri üzerindeki etkisi, hazine bono ve tahvillerinin satıcılarının veya alıcılarının nakit veya mevduat tercihlerine bağlı olarak değişir. Eğer hazine bono ve devlet tahvillerinin satıcıları elde ettikleri tutarı ellerinde nakit olarak tutarlarsa rezervlerde bir değişiklik olmazken, mevduat olarak tutarlarsa (mevduat hesaplarından öderlerse) rezervler açık piyasa alışı tutarında artacaktır. Benzer şekilde eğer hazine bonosu ve devlet tahvillerinin alıcıları ödemelerini nakit olarak yaparlarsa, rezervlerde bir değişiklik olmazken, mevduat hesaplarından öderlerse rezervlerde açık piyasa satışı tutarında azalma görülecektir.

Reeskont Kredileri: Reeskont, bankalarca iskonto edilmiş bir senedin merkez bankasınca tekrar iskonto edilmesi işlemidir. Bankalar ellerindeki ticari senetleri, bu senetlerin vadesi dolmadan merkez bankasına iskonto ettirebilirler. Bu işlem sonucunda bankaların merkez bankasındaki rezervleri ve dolayısıyla para arzı artış gösterir. Reeskont işlemi temel olarak merkez bankasının bankacılık sistemine kredi vermesidir. Bu kredi işlemi sırasındaki kredi faiz oranına "reeskont oranı" denilir. Merkez bankası reeskont oranında yapacağı değişikliklerle bankaların reeskont kredi taleplerini ve dolayısıyla para arzını etkileyebilir. Para tabanındaki değişim reeskont kredilerindeki değişim ile bire-bir ilişkilidir. Örneğin bir banka merkez bankasından 100 TL reeskont kredisi kullanırsa, rezervler ve parasal taban aynı oranda artacaktır.

Bankacılık ve Kaydi Para Yaratma Süreci

Bankacılık

Bankalar bir ekonomi içinde çok önemli bir fonksiyon yerine getirmektedirler. Bir banka, finansman açığı olan ekonomik birimleri finansal fazlası olan ekonomik birimlerin fonlarıyla finanse eden bir finansal aracıdır. Finansman açığı veya fazlası olan ekonomik birimler, hükümetler, firmalar veya hanehalkları olabilir. Bankalar ayrıca interbank (bankalararası) işlemleri yoluyla birbirlerini de finanse etmektedirler.

Bankalar, ticari bankalar, kalkınma ve yatırım bankaları ve kıyı bankacılığı olmak üzere üç grupta incelenir. Bunlar da kendi aralarında yerli ve yabancı, kamu ve özel şeklinde sınıflandırılır. Faaliyetleri açısından bankacılık sektöründe en büyük pay ticari bankalara aittir. Bu bankalar mevduat toplama yetkisine sahiptirler ve kaydi para yaratırlar. Bunlar menkul kıymet pazarlamasından fon işletilmesine, portföy yöneticiliği hizmetlerine, mevduat toplayarak kredi verme işlemine kadar birçok faaliyeti sürdürürler. Yatırım ve kalkınma bankaları ise gelişmekte olan ülkelerde yatırım sermayesi eksikliğini gidermek, teknik ve danışmanlık yardımı sağlamak amacıyla kurulur. Bunlar mevduat kabul etmezler, ancak diğer bankacılık hizmetlerini yürütürler. Kıyı bankacılığı ise çokuluslu şirketlere hizmet veren, müdahale ve vergilemenin asgari düzeyde tutulduğu ve konvertibl paralarla çalışan bir bankacılık türüdür. Burada ülke dışından sağlanan fonlar yine ülke dışında kullandırılmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalar yeterince gelişmemiştir. Bu tür ülkelerde, bankalar ekonomi için zorunlu kuruluşlardır ve sundukları hizmetlerle bir başka kurum tarafından yerine getirilemeyecek kadar zor pozitif dışsallıklar sağlarlar. Bu dışsallıklar; ödeme hizmetleri sağlama, tasarrufları bir araya getirme, kredi kullanıcıları ve kreditörler arasında aracılık etme, kredi müşterileri hakkında bilgi toplama, toplanan bilgileri değerlendirirme, kredi kullanıcılarının risk seviyesi hakkında sinyal verme, devlet menkul kıymetlerini satın alma (kamu borçlanmasının finansmanını sağlama) ve para politikasını ekonomiye aktarma şeklinde gerçekleşir.

Bankacılık sistemindeki istikrarsızlık ulusal ekonomi üzerinde çeşitli yollarla negatif dışsallıklar ve negatif etkiler yaratır, bunlar: Ödeme mekanizmasını sekteye uğratır, kredi daralmasına yol açar, tasarruf oranını ve yatırımları azaltır, finansal aracılık hizmetlerini zedeler ve sermayenin ülke dışına kaçmasına yol açar.

Bankacılık iflasları ile ilgili ana negatif dışsallık ekonomik aktörler arasındaki ödeme sisteminin işleyişinin aksamasıdır. Finansal sistem içindeki bir banka yükümlülüklerini yerine getiremezse, bu durum diğer bankaların yükümlülüklerini de yerine getirebilme kapasitelerini olumsuz yönde etkileyecektir; çünkü bankalar birbirleriyle interbank balanslar ve interbank transferler yoluyla iç içe girmişlerdir. Böylece bir bankanın içinde bulunduğu olumsuz durum, finansal sistemdeki diğer bankalara da kolayca yansıyacaktır. 1999 ve 2001'de ülkemiz bu olumsuz durumu fiilen yaşamıştır.

Bankaların bir ekonomi içindeki önemli rollerinden birisi de kredi anlaşmalarını izleme ve değerlendirme fonksiyonunu yerine getirmeleridir. Bu fonksiyonun yerine getirilmesi sırasında banka ile kredi müşterisi arasında zaman içinde bir ilişki (güven ilişkisi) gelişir. Bankalar kişi, şirket ve kurumlar hakkında gizli bir bilgiyi bireylere göre daha ucuza derleyen aracı kuruluşlardır. Bankalar, bu gizli bilginin

değerlendirilmesi sonucunda, müşterilerine kredi açarlar. Böylece zaman içinde banka ile kredi müşterisi arasında bir "bankacılık ilişkisi" gelişir. Banka ve kredi müşterileri arasındaki uzun dönemli bir ilişki, bu kredi müşterisinin kredi değerliliği konusunda diğer bankalara ve taraflara bir enformasyon sağlar. Bir bankanın iflası ile banka müşterisi ile banka arasındaki bu bankacılık ilişkisi bozulur ve bir "kredi daralması"na yol açabilir; çünkü kredi ihtiyacı olan kimsenin iflas eden bankanın izleme fonksiyonunu yerine getirecek yeni bir borç veren (banka) bulma sı zaman alacaktır. Alternatif finansman kaynakları sınırlı olduğundan dolayı, bu durum özellikle küçük ve orta boy işletmeler için tehlikeli olacaktır. Yeni bir borç veren (banka) bulma işlemi banka kredisinin reel sektör için hem miktarını hem de bulunabilirliğini azaltacaktır. Böylece toplumun reel gelirini azaltacaktır.

Yine bankalar kredi arzını azalttıkça banka parası ya da kaydi para daha az yaratılacak, para arzı azalacaktır ve reel faiz oranları artacaktır. Toplam talepteki azalma finansal olarak kırılgan durumda bulunan kredi kullanıcıları üzerindeki baskıları arttıracaktır. Böylece kötü (ters) seçim etkisi ortaya çıkabilecektir. Çünkü kredi değerliliği düşük olan müşteriler yüksek faiz oranlarından kredi talebinde bulunacaklardır. Bu durum sağlıklı bankaları daha az kredi kullandırmaya ve daha dikkatli olmaya itebilir. Sonuçta, özel yatırımlar teşvik edilmemiş ve finansal sektördeki ve makroekonomideki diğer aktiviteler olumsuz etkilenmiş olur. Çünkü para arzı daralınca faiz oranı yükselecek bu harcamalar yoluyla hasıla, istihdam ve fiyat düzeyini etkileyecektir. Öncelikle biz bir banka bilançocunu inceleyip, bankaların nasıl kaydi para yarattığını analiz edeceğiz.

Bir Banka Bilançosu

Bankanın nasıl kaydi para ya da mevduat yarattığını açıklayabilmek için bilanço olarak adlandırılan basit muhasebe kavramını bilmemiz gerekir. Bir bilanço firmanın aktif ve pasifinin ya da bir başka ifadeyle varlıklar ve yükümlülüklerinin özetidir. Varlıklar ile yükümlülükleri arasındaki fark firma sahiplerinin net değeridir. Bu net değer bir firmanın sahiplerinin kendi aktifleri ya da varlıkları içindeki payını ifade eder. Bilançoda firmanın değeri ne ise bu değerin borç dışındaki kısmı özsermayedir. Yani;

Varlıklar = *Borçlar* + *Özsermaye*'den oluşur.

Şimdi anonim ortaklık şeklinde kurulması zorunlu bir (X) bankasının bilançosonu inceleyerek, açıklamalarımızı sürdürelim. Bilançonun sol tarafında varlıklar (aktifler) yer alır. Varlıkların ilk sırasında rezervler gösterilmiştir. Bunlar bankanın kasasındaki nakitler ve merkez bankasındaki zorunlu ve ihtiyari rezervleridir. Çünkü bankalar kendilerine yatırılan mevduat tutarının yasayla belirlenen bir oranını karşılık olarak ayırmak zorundadırlar. Bu karşılıklar bankanın kasalarında nakit olarak ve merkez

bankalarında rezerv olarak tutulur. Rezervler faiz geliri sağlamadıkları için veya çok düşük faiz getirdikleri için bankalar genelde minimum yasal düzeyde karşılık ayırırlar. Bu minimum yasal düzeyin üzerindeki rezervler atıl ya da aşırı rezerv olarak isimlendirilir ve bankanın kaydi para yaratma yeteneğini önemli ölçüde etkiler.

Varlıklar kısmında yer alan menkul değerler ve ödünçler ise bankanın faiz geliri sağlayan aktifleridir. Bankalar genelde önemli miktarda hazine bonosu, devlet ve özel kesime ait çeşitli tahvilleri ellerinde tutarlar. Bunlar hem güvenli hem de oldukça likittir. Ödünç verme işlemi ise daha az likittir, ancak genelde daha yüksek faiz getirisi sağlar. Bankanın varlıkları içerisinde bir başka unsur ise fiziksel varlıklarıdır. Bunlar bankanın binası, arazisi ve araçları gibi aktiflerdir.

Banka bilançosunun sağ tarafı ise yükümlülükler (pasif) olarak adlandırılır. Burada borçlar ve özsermaye yer alır. Aşağıda verilen temsili (X) bankasına ilişkin bilançoda borç olarak vadesiz ve vadeli tasarruf mevduatları yer almaktadır. Her ikisi de bankanın müşterileri için aktif bir varlık olmasına rağmen banka için borçtur. Çünkü bu mevduatların sahipleri paralarını çekmek istediklerinde banka bunu ödemek zorundadır. Pasif kısımda yer alan son kalem ise özsermayedir, yani bankanın varlıkları üzerinde ortakların haklarıdır. Bilindiği gibi bilanço denk olmak zorundadır.

(X) Bankası

Varlıklar (Aktifler)	Yükümlülükler (Pasifler)
Rezervler xxxx Kasa xxx Merkez Bankası Karşılıkları xxx Menkul Değerler xxxx Krediler xxxx Fiziksel Değerler xxxx	Vadesiz Mevduat xxxx Vadeli Mevduat xxxx Özsermaye xxxx
Aktif Toplam xxxxx	**Pasif Toplamı xxxxx**

Bankaların Kaydi Para Yaratım Süreci

Bankalar da para yaratmaktadır. Bir bankanın kullandırdığı kredi kendinde veya bir başka bankada mevduat haline gelir. Bankalar, krediler aracılığı ile mevduat-para ya da kaydi para yaratmaktadır.

Bir bankacılık sisteminde A, B, C, ….. gibi çok sayıda banka olduğunu düşünelim. Merkez bankasının açık piyasa alımı yoluyla Banka A'dan 100.000 TL'lik hazine bonosu alımı yaptığını varsayalım. Banka A'nın atıl rezerv tutmak istemediğini ve hazine bonosu satışı sonucu elde ettiği 100.000 TL'yi kredi olarak kullandırdığını varsayalım. Kredi kullanıcısı, Banka A'dan aldığı krediyi mal ve hizmet harcamalarında kullanacaktır. Mal ve hizmetlerin satıcılarının elde ettikleri tutarı Banka B'ye mevduat olarak

yatırdıklarını varsayalım. Zorunlu karşılık oranının, örneğin %10 olduğunu ve Banka B'nin de atıl rezerv tutmak istemediği varsayalım. Böylece, Banka B kendisine yatırılan mevduatın 10 TL'sini TCMB'da zorunlu karşılık (rezerv) olarak tutacak ve geri kalan 90 TL'yi kredi olarak kullandıracaktır.

Varlıklar	**B Bankası**		Yükümlülükler
Rezervler Krediler	10 TL 90 TL	Mevduatlar	100 TL

Benzer şekilde, Banka B'nin kredi kullanıcıları da mal ve hizmet harcamalarında bulunacaklardır. Mal ve hizmet satıcılarının elde ettikleri tutarı bir başka bankaya Banka C'ye yatırdıklarını ve bu bankanın da atıl rezerv tutmak istemediğini varsayalım. Böylece, Banka C kendisine yatırılan 90 TL mevduatın 9 TL'sini TCMB'ye zorunlu karşılık (rezerv) olarak yatıracak ve geri kalan 81 TL'yi kredi olarak kullandıracaktır.

Varlıklar	**C Bankası**		Yükümlülükler
Rezervler Krediler	9 TL 81 TL	Mevduatlar	90 TL

Eğer bu süreç devam ederse, yani bankalar kendilerine yatırılan mevduattan atıl rezerv tutmayıp, zorunlu karşılıkları ayırdıktan sonra kalan kısmını kredi olarak kullandırırlarsa, kredi kullanıcıları tüm kredi tutarını mal ve hizmet harcamalarında kullanırsa ve mal ve hizmet satıcıları elde ettikleri tutarı tekrar bankacılık sistemine mevduat olarak döndürürlerse, zorunlu karşılık oranının %10 olduğu bir bankacılık sisteminde mevduatlardaki, kredilerdeki ve rezervlerdeki artış aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi olacaktır:

TABLO 16.1 Kaydi Para Yaratım Süreci (%10 Zorunlu Karşılık Oranı ve 100.000 TL'lik Açık Piyasa Alımı Durumunda)

Banka	Mevduatlardaki Artış (1000 TL)	Kredilerin Miktarındaki Artış (1000 TL)	Bankaların Karşılıklarında (Rezervlerindeki) Artış (1000)
A	0,00	100,00	0,00
B	100,00	90,00	10,00
C	90,00	81,00	9,00
D	81,00	72,90	8,10
E	72,90	65,61	7,29
F	65,61	59,05	6,56
G	59,05	53,14	5,91
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.
Toplam	1000,00	1000,00	100,00

Varlıklar		Bankacılık Sistemi	Yükümlülükler
Menkul Kıymetler	–100 TL	Mevduatlar	+1000 TL
Rezervler	+100 TL		
Krediler	+1000 TL		

Bir banka kendi başına kaydi para üretim sürecini gerçekleştiremez. Bir bankacılık sistemi-bir bütün olarak-kaydi para yaratabilir; çünkü bir bankanın rezervleri azaldığında, bu banka rezervlerini kaybetmesine rağmen rezervler bankacılık sistemini terk etmemektedir. Eğer:

- ✔ Kredi kullanıcısı bankadan aldığı krediyi harcamayıp veya başka bir bankaya mevduat olarak yatırmayıp, nakit olarak tutarsa,
- ✔ Kredi kullanıcısına mal ve hizmet satanlar, elde ettikleri tutarı bankalara mevduat olarak yatırmayıp, nakit olarak tutarlarsa,
- ✔ Bankalar kendilerine yatırılan mevduatı atıl rezerv olarak tutarlarsa

yukarıda özetlediğimiz kaydi para yaratım süreci durur.

Yukarıdaki örnekte, rezervlerdeki 100 TL'lik artıştan kaynaklanan mevduatlardaki toplam artış 1000 TL'dir: Artış 10 kattır ya da (1/zorunlu karşılık oranını) kadardır. Mevduatlardaki bankacılık sisteminin rezervlerindeki artıştan kaynaklanan katlamalı artışa **basit mevduat çarpanı** adı verilir ve şu şekilde formüle edilebilir;

$$\Delta D = (1/r)\,\Delta R$$

Merkez bankası tarafından arz edilen parasal tabandaki artışın "dolaşımdaki para" şeklinde halk tarafından tutulan kısmı mevduatlarda katlamalı artış yaratmazken, bankalar tarafından rezerv olarak tutulan kısmı mevduatlarda katlamalı artış yaratır. Diğer bir deyişle, parasal tabandaki artışın mevduatlara ve kredilere dönüşen kısmı mevduatlarda katlamalı artışa yol açar. Eğer kullandırılan krediler bankacılık sistemine kısmen geri dönüyorsa, bu geri dönüş oranına (g) göre formülü yeniden oluşturarak yaratılacak maksimum kaydi para tutarı hesaplanabilir. Şöyleki; mevduat çarpanı $\frac{1}{r}$ yerine $\frac{1}{1-g(1-r)}$ şeklini alacaktır. Burada r yine zorunlu karşılık oranı iken g geri dönüş oranı olup sıfır ile bir aralığında yer alır. Geri dönüş oranının 1 olması bizi yukarıdaki formüle götürürken, 0 olması durumunda mevduatlardaki artış rezervlerdeki artış kadar olur.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Yukarıda verilen örnekte, bankaların zorunlu rezervler dışında başkaca bir rezerv tutmadıkları, yani bankacılık sistemindeki serbest rezerv miktarının sıfıra eşit olduğu varsayılmıştı. Basitleştirilmiş modeli daha gerçekçi bir yapıya oturtabilmek için bankaların yatırılan mevduatların %5'i kadar serbest rezerv tuttuklarını kabul edersek durum ne olur? Bu süreci tıpkı yukarıdaki gibi T hesapları çerçevesinde ortaya koyarak bankaların yaratabileceği toplam kaydi para miktarını bulabilir misiniz?

PARA ARZINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Bir ekonomideki herhangi bir andaki para stoku (M), dolaşımdaki para (C) ile mevduatların (D) toplamına eşittir: M=C+D. Merkez bankası tarafından arz edilen parasal taban (MB), ya halk tarafından dolaşımdaki para (C) olarak ya da bankalar tarafından rezerv (R) olarak tutulur: MB=C+R. Bir ekonomideki parasal taban (MB) ile para stoku (M) arasındaki ilişki aşağıdaki formül ile ifade edilebilir:

$$M = m \times MB$$

Bu formülde, m'ye "para çoğaltanı" adı verilir ve para tabanındaki bir birimlik değişmenin para arzını ne kadar değiştireceğini ifade eder. Para çoğaltanı 1'den büyüktür. Bu durum, parasal tabana neden "gücü yüksek para" adının da verildiğinin bir göstergesidir.

Bir ekonomideki herhangi bir andaki para arzı,

- ✔ TCMB'nin zorunlu karşılık oranı ve rezervlerin seviyesi hakkındaki kararına,
- ✔ Bankaların tutmak istedikleri atıl rezerv miktarı hakkındaki kararlarına,
- ✔ Mevduat sahiplerinin tutmak istedikleri nakit miktarı hakkındaki kararlarına,
- ✔ Kredi talep edenlerin bankalardan borçlanmak istedikleri miktar hakkındaki kararlarına bağlı değişim gösterir.

Adı geçen faktörleri dikkate alırsak, parasal tabanı şu şekilde ifade edebiliriz:

$$MB= R+C= RR+ ER+C$$

$$MB = (r \times D) + (e \times D) + (c \times D)$$

Rezervler, zorunlu rezervler (RR) ile atıl rezervlerin (ER) toplamına eşittir: R=R-R+ER. Zorunlu rezervler (RR) ile mevduat (D) arasındaki ilişki

$$RR = r \times D$$

şeklinde ifade edilir. r=RR/D, zorunlu rezerv oranıdır ve mevduatların ne kadarının merkez bankasında zorunlu olarak tutulması gerektiğini gösteren orandır. Atıl rezervler (ER) ile mevduat arasındaki ilişki

$$ER = e \times D$$

şeklinde ifade edilir. e=ER/D, atıl rezerv-mevduat oranıdır; bankaların isteklerine bağlı olarak tutmuş oldukları atıl rezervlerin toplam mevduatlara oranıdır. Dolaşımdaki para (C) ile mevduat arasındaki ilişki

$$C=c \times D$$

şeklinde ifade edilir. c= C/D, nakit-mevduat oranıdır ve halkın tutmuş olduğu nakdin toplam mevduatlara oranıdır.

Para çarpanını r, e, ve c cinsinden ifade edebilmek için parasal tabanı şu şekilde ifade edelim

$$MB = (r \times D) + (e \times D) + (c \times D)$$

Sonra ortak olan D parantezi içine alalım

$$MB= (r+e+c) \times D$$

ve mevduat ile parasal taban arasında bir ilişkiyi gösterebilmek için her iki tarafı (r+e+c)'ye bölelim:

$$D= [1/(r+e+c)] \times MB$$

Para arzının mevduatlar ve dolaşımdaki paranın toplamına eşit olduğunu hatırlayalım ve bu denkleme yukarıda D için bulduğumuz denklemi ekleyelim

$$M=D+C= D+(c \times D)= (1+c) \times D$$
$$M= [(1+c)/ (r+e+c)] \times MB$$

Böylece, para çarpanını r, e, c cinsinden ifade edebiliriz.

$$M=m\times MB,\ m=[(1+c)/ (r+e+c)]$$

$m< 1/r$ dir, çünkü dolaşımdaki para katlamalı artışa yol açmaz.

Zorunlu Karşılık Oranındaki Değişmenin Etkileri

Para çarpanı (m) ve para arzı, zorunlu karşılık oranı (r) ile ters orantılıdır. Eğer zorunlu karşılık oranı yükselirse, bankaların topladıkları mevduatlardan kredi olarak verebilecekleri miktar azalır; bu da kredilerin azalmasına ve dolayısıyla mevduatların azalmasına yol açar. Böylece para arzı azalır. Bir örnek verirsek; c=0,5, e=0,001, r=0,10 olduğu bir ekonomide, diğer değişkenler sabitken, eğer zorunlu karşılık oranı r=0,10 dan r=0,15'e çıkarsa,

$$m=(1+0,5)/(0,10+0,001+0,5)=2,5$$
$$m=(1+0,5)/(0,15+0,001+0,5)=2,3$$

para çarpanı 2,5'den 2,3'e düşecektir. Bu da para arzının düşmesine yol açacaktır. Bir başka deyişle, parasal tabandaki 1 TL'lik bir artış para arzında 2,5 TL yerine 2,3 TL'lik bir artışa yol açacaktır.

Nakit-Mevduat Oranındaki Değişmenin Etkileri

Para çarpanı (m) ve para arzı, nakit-mevduat oranı (c) ile ters orantılıdır. Mevduat sahiplerinin davranışlarındaki bir değişme nakit-mevduat oranında bir artışa yol açtığında, yani mevduat sahipleri mevduatlarını çekip nakitte tutmayı tercih ettiklerinde, para arzının katlamalı artışa yol açan bir kısmından katlamalı artışa yol açamayan bir kısma bir geçiş vardır. Böylece katlamalı artış seviyesi düşer. Bir örnek verirsek,

c=0,5, e=0,001, r=0,10 olduğu bir ekonomide, diğer değişkenler sabitken, nakit-mevduat oranı c=0,5'den c=0,75'e çıkarsa,

$$m=(1+0,5)/(0,10+0,001+0,5)=2,5$$
$$m=(1+0,75)/(0,10+0,001+0,75)=2,06$$

para çarpanı 2,5'den 2,06'ya düşecektir. Dolayısıyla, para arzı da azalacaktır.

Atıl Rezerv Oranındaki Değişmenin Etkileri

Para çarpanı (m) ve para arzı, atıl rezerv oranı (e) ile ters orantılıdır. Para tabanındaki artışın "atıl rezervlere" dönüşen kısmı da mevduatlarda katlamalı artışa yol açmaz. Bununla beraber, atıl rezervler bir bankanın likidite yönetimi için önem arz eder. Bankalar atıl rezerv oranlarını yükselttikleri zaman, kredi olarak verebilecekleri miktar azalır; bu da kredilerin azalmasına ve dolayısıyla mevduatların azalmasına yol açar. Böylece, para arzı azalır. Bir örnek verirsek, c=0,5, e=0,001, r=0,10 olduğu bir ekonomide, diğer değişkenler sabitken, e=0,001'den e=0,005'e çıkarsa,

$$m=(1+0,5)/(0,10+0,001+0,5)=2,5$$
$$m=(1+0,5)/(0,15+0,005+0,5)=2,48$$

para çarpanı 2,5'den 2,48'e düşer.

Atıl Rezerv Oranını Etkileyen Faktörler

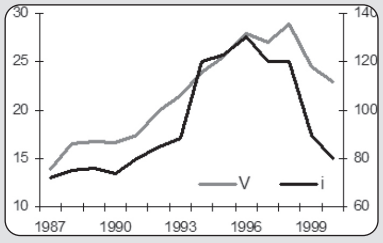
Bir bankanın herhangi bir anda tutmak istediği atıl rezerv oranı piyasa faiz oranına ve beklenen mevduat çıkışına bağlıdır.

- ✔ **Piyasa Faiz Oranı (i):** Bankacılık sisteminin herhangi bir anda tutmak istediği atıl rezerv oranı (e) piyasa faiz oranı (i) ile tersine ilişkilidir. Bir bankanın atıl rezerv olarak tuttuğu paranın "fırsat maliyeti" piyasa faiz oranı yoluyla hesaplanır. Atıl rezervler bankaya likidite sağlamasına rağmen herhangi bir getiri sağlamaz. Eğer bu paralar kredi olarak verilseydi veya devlet tahviline yatırılsaydı bankaya bir getiri sağlayacaklardı. İşte rezervlerin alternatif getirisi, rezervlerin aynı zamanda fırsat maliyetidir. Atıl olarak tutulmaları nedeniyle bir gelir kaybı/ maliyeti vardır. Piyasa faiz oranı yükseldikçe atıl rezervlerinde maliyeti de o derece artar.
- ✔ **Beklenen Mevduat Çıkışı**: Atıl rezerv oranı (e) beklenen mevduat çıkışı ile pozitif bir şekilde ilişkilidir. Bir bankanın atıl rezerv tutmasının ana nedeni mevduat çıkışlarına karşı bir nevi sigorta sağlamasıdır.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Yandaki şekilde Türkiye'de 1987-2000 dönemi için paranın dolaşım hızı ve faiz oranı aynı grafikte gösterilmektedir. Bu şekle göre iki değişken arasında nasıl bir ilişki vardır. Bu ilişkinin ortaya çıkma sebebini nasıl açıklarsınız?

PARA TALEBİ VE FAİZ ORANININ BELİRLENMESİ

Para politikasının ekonomiyi nasıl etkilediğini anlamak için para arzının nasıl belirlendiğinin yanında bir ekonomi içindeki para talebinin de neler tarafından etkilendiğini anlamak gerekmektedir.

Klasik Ekonomide Para Talebi

Bir ekonomi içinde para talebinin nasıl belirlendiği konusunda ortaya atılan ilk teori, Klasikler tarafından 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında ortaya atılan ve geliştirilen paranın miktar teorisidir (MV=PY).

Paranın miktar teorisi milli gelirin nominal değerinin nasıl belirlendiğine yönelik bir teoridir. Belirli bir milli gelir düzeyinde ne kadar paranın elde tutulduğunu da söylediği için miktar teorisi aynı zamanda da bir para talebi teorisidir. Bu teorinin en önemli özelliği faiz oranlarının para talebi üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını öne sürmesidir.

Klasik miktar teorisinin en açık ifadesi, Amerikalı ekonomist Irving Fisher'in 1911'de yayımlanan "Paranın Satınalma Gücü" adlı kitabında görülmektedir. Fisher, toplam para miktarı ya da para arzı, M ile paranın ekonomide üretilen nihai mal ve hizmetlere harcanan toplam miktarı (PxY), arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Burada P, fiyat düzeyini, Y ise toplam hasılayı ve geliri göstermektedir. M ile PxY arasındaki bağlantıyı sağlayan, paranın dolaşım hızıdır ve bir liranın ekonomide üretilen toplam mal ve hizmetleri satın almak için yılda kaç kez harcandığını göstermektedir. Paranın dolaşım hızı, V, toplam harcamaların (PxY), para miktarına bölünmesi ile hesaplanabilir:

$$V=P\frac{Y}{M}$$

Örneğin, nominal GSYİH yıllık olarak 5 milyon TL ve para miktarı 1 milyon TL ise paranın dolaşım hızı 5 olacaktır, bunun anlamı, TL banknotlarının ekonomideki nihai mal ve hizmetlerin satın alınmasında ortalama olarak yılda 5 kez el değiştirdiğidir.

Miktar teorisi aynı zamanda bir para talebi teorisidir. Çünkü belli bir nominal gelir düzeyi için ne kadar paranın elde tutulması gerektiğini gösterir. Önce miktar teorisinde kullanılan denklemin iki yanını V ile bölersek para arzının neye eşit olduğunu belirleriz.

$$M=\frac{1}{V}PY$$

$\frac{1}{V}$=k para dolaşım hızının tersi olup Cambridge Üniversitesi ekonomistlerince k ile sembolize edilmektedir, gelire oranla paraya olan talebi ifade etmektedir. PY ise daha önce ifade ettiğimiz gibi nominal gelir düzeyidir.

Para piyasası dengede olduğu zaman insanların ellerinde tuttuğu para miktarı (M^d ya da para talebi), arz edilen para miktarına (M^s) eşit olacaktır. Buna göre eşitliği yeniden yazarsak;

$$M^d = k.P.Y$$

Bu denklemle Fisher'in miktar teorisi, para talebinin tamamıyla gelirin bir fonksiyonu olarak görmekte ve işlem amacıyla paranın talep edildiğini ortaya koymaktadır.

Keynesyen Ekonomide Para Talebi

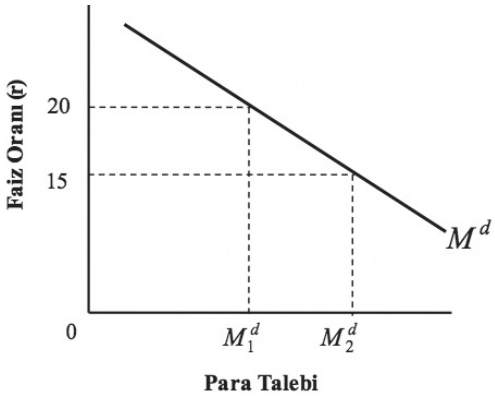
Ekonomik birimler çeşitli nedenlerden dolayı para talebinde bulunurlar. Burada paranın fonksiyonlarına baktığımızda, para talebinin ortaya çıkış nedenlerini kolaylıkla görebiliriz. Hatırlarsanız bölümün başlangıcında, paranın değişim, değer biriktirme ve tasarruf aracı olduğundan bahsetmiştik. Bu işlevler aynı zamanda para talebini doğuran temel nedenlerdir.

Keynesyen ekonomide para talebi; işlem, ihtiyat ve spekülasyon amaçlarıyla talep edilmektedir. Yani ekonomik birimler günlük işlemlerini yürütmek, ödemelerini yapmak için belirli bir miktar parayı nakit veya vadesiz mevduat olarak tutarlar. Kuşkusuz bu tür para talebi gelirle ilişkilidir. Yine ileride ortaya çıkabilecek belirsizlikler için ellerinde bir miktar para bulundurmaları ihtiyatla amaçlı para talebi olup büyük ölçüde gelire bağlıdır.

Keynes para talebi teorisini işlem ve ihtiyat amaçlı para talebi ile tamamlamış olsaydı, gelir para talebinin tek önemli değişkeni olacaktı. Dolayısıyla Klasik para talebine pek bir şey ilave etmemiş olacaktı. Oysa Keynes para talebinin spekülatif amaçla da para talep edileceğini ortaya koymuştur. İleride ortaya çıkabilecek durumları değerlendirmek, daha fazla gelir elde etmek için ve atıl durumdaki parayı değerlendirmek amacıyla insanlar varlıklarını para ve tahvil olmak üzere iki kategoride değerlendirir. Elde para tutmak genelde sahibine gelir sağlamaz. Oysa tahvil faiz ödemeleri ve sermaye kazançları biçiminde gelir sağlamaktadır. İşte paraya alternatif varlıkların bulunması, bu varlıklardan bazılarının para kadar likit olması ve bir gelir sağlaması para tutmanın bir maliyet olduğuna işaret eder ki, bu maliyet genelde faiz ile açıklanır. Keynes'e göre bireyler ve firmalar tarafından talep edilen para faizle ters yönlü bir ilişki içindedir. Faiz oranları yüksek olduğunda talep edilen para miktarı düşük olacaktır.

Bu ilişkiyi anlayabilmek için elde tuttuğumuz paranın bir getiri sağlamadığını hatırlayalım. Ancak paranın yerine tutabileceğimiz aktif bir varlık, örneğin bono, tahvil, yatırım fonu faiz getirisi sağlar. Cari faiz oranı yüksek olduğunda paranın yerine bu aktifleri tutmak daha avantajlı olur. Böylece faiz oranları düşük olduğunda daha çok para talep edilirken, yüksek faiz oranlarında daha az para talep edilir. Bu negatif ilişki Grafik 16.1'de gösterilmiştir.

GRAFİK 16.1 Para Talebi Faiz İlişkisi.

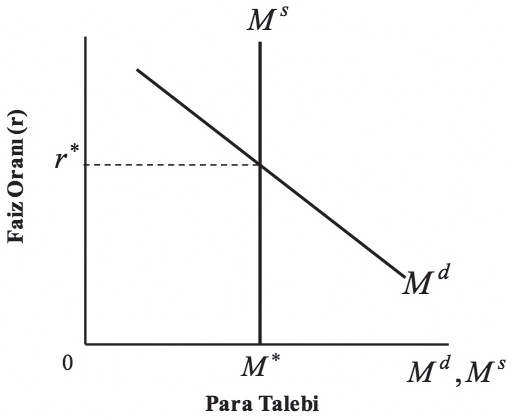

Grafikte faiz oranı %15 olduğunda para talebi M^d_2 iken faiz oranının %20'ye yükselmesi para talebini M^d_1'e azaltmıştır. Çünkü insanlar cazip olan getirilerden yararlanmak için daha az para talep etmektedirler.

DENGE FAİZ ORANI

Para arz ve talebine ilişkin bu açıklamalardan sonra para piyasasında denge faiz oranını tespit edebiliriz. Grafik 16.2'de para arzı düşey olarak çizilmiştir. Bunun anlamı para arzı faiz oranındaki değişmelere otomatik olarak cevap vermez. Kısaca para arzı faiz oranlarına duyarlı değildir. Bu düşey arz eğrisi ile negatif eğimli para talep eğrisinin kesişimi, denge faiz oranını belirler. Bu faiz oranında bireylerin ve firmaların elde tutmak istedikleri para miktarı tam olarak piyasada mevcut bulunan paraya eşittir. Grafik 16.2'de denge faiz oranı r* olarak gösterilmiştir.

GRAFİK 16.2 Denge Faiz Oranı.

r* faiz oranının üzerinde bir faiz oranında $M^s > M^d$ olacaktır. Bu durumda insanlar ellerindeki fazla parayı faiz getiren varlıklara dönüştürmek isteyeceklerdir. Bu ise mevduat kabul eden bankaların ve tahvil ihraç eden şirketlerin teklif ettikleri faiz oranının düşmesine neden olacaktır. Benzer şekilde faiz oranı r*'dan düşük ise insanlar nakde döneceklerdir. Örneğin tahvil talep etmeyeceklerdir. Bu durumda faiz oranları yükselecektir.

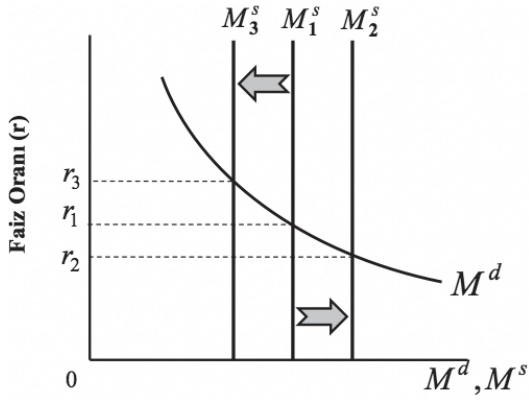
Para Politikası ve Ekonomik Faaliyet Düzeyi

Para politikası aslında denge faiz oranını değiştirme yoluyla çalışır. Merkez bankası para arzını ayarlayarak, faiz oranını aşağı ya da yukarıya doğru hareket ettirebilir. Bu ise ekonominin harcama düzeyini etkiler. Bu süreç Keynesyen yaklaşımda aşağıdaki şekilde işler.

Para arzı → Faiz Oranı → Harcamalar→Hasıla→ İstihdam → Fiyatlar

Para politikası işleyişini görebilmek için ekonominin eksik istihdamda bulunduğunu, işsizliğin yüksek olduğunu varsayalım. Keynesyen modelde bu, toplam harcamaların yetersizliğinin bir sonucudur. Bu durumda merkez bankası para arzını arttırarak harcamaları teşvik edebilir. Örneğin merkez bankası açık piyasa alımı yapabilir, karşılık oranını düşürebilir, böylece para arzını arttırabilir. Aşağıdaki şekilde para arzı M_1^S'den M_2^S'ye arttığında, para talebi değişmediği için denge faiz oranı r_1'den r_2'ye düşmüştür. Bu düşük faiz oranında firmalar ilave borçlanarak, yatırımda bulunmayı karlı göreceklerdir. Yine hanehalkları düşük faizle yeni araba ya da tüketim malı almayı kazançlı bulacaktır. Böylece para arzındaki artış faiz oranlarını düşürmekte ve harcamaları arttırmaktadır. Sonuçta çıktı ve istihdam düzeyi yükselmektedir.

GRAFİK 16.3 Para Arzındaki Değişmenin Denge Faiz Oranı Üzerindeki Etkileri.

Para Talebi

Enflasyonu kontrol altında tutabilmek için merkez bankası para arzını daraltarak, toplam harcama düzeyini düşürmek zorundadır. Bu açık piyasa satışı yoluyla, karşılık oranını yükseltmekle ya da reeskont oranını yükseltmekle sağlanabilir. Grafik 16.3'de görüldüğü gibi para arzı M_1^s'den M_3^s'e düşürüldüğünde faiz oranı r e yükselmektedir. Yüksek faiz oranlarının yaratacağı etkilere bakıldığında, firmaların yatırım harcamalarında azalma görülecektir. Yine hanehalkları yeni araba ve diğer tüketim harcamalarını azaltma yoluna gideceklerdir. Böylece para arzı azaltıldığında faiz oranları yükselir, ekonomide toplam harcama düzeyinde azalma ortaya çıkar, bu ise enflasyonist baskıları azaltma yönünde etki yaratır.

FİNANSAL SİSTEM

Temel işlevi; borç verenlerle borç alanları biraraya getirerek ekonomideki fonları verimli bir şekilde toplamak ve dağıtmaktır. Borçlanma ve borç verme sürecinin gerçekleştiği finansal sistem çeşitli finansal piyasalardan ve kurumlardan oluşur. Aslında finansal sistem bir kredi piyasası olarak ve/veya ödünç verilebilir fon piyasası olarak düşünülebilir.

Ödünç verilebilir fon piyasalarında ödünç verilen miktara yada krediye anapara denir. Krediyi kullanan ekonomik birim yada borçlu birim tarafından bu fonların kullanımı karşılığında yapılan ödemeye faiz denir. Belli bir dönem (örneğin bir yıl) için faiz ödemesinin anaparaya oranlanmasıyla yıllık faiz oranı hesaplanır. Verilen kredilerin bir risk içermesi (geri ödenmesi gibi) ve maliyetlerinin olması yanında likidite sorunu gibi sorunlar ilave edildiğinde sistemde zaman zaman zorluklar yaşanabilir.

Finansal sistem içerisinde doğrudan finansal piyasalar çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Şöyle ki; Bir menkul kıymet bir piyasada ilk kez işlem görüyorsa birincil piyasa, ikinci üçüncü kez işlem görüyorsa ikincil piyasadan söz ediyir. Menkul kıymetin vadesine göre de ayırım yapılır; vadesine bir yıl veya daha kısa vadeli menkul kıymetlerin alım satımının yapıldığı piyasaya para piyasası denir. Öte yanda bir yıldan uzun vadeli tahvil ve hisse senedi gibi menkul kıymet alım ve satımı yapılıyorsa sermaye piyasası denir. Bir başka yaklaşım olarak finansal piyasalar, borç piyasaları (tahvil piyasaları) ve hisse senedi piyasaları olarak da sınıflandırılabilir.

Yine bir finansal piyasada işlem gören menkul kıymetlerin teslimi hemen yapılıyorsa (genelde 2 güne kadar) bu spot piyasa veya nakit piyasa olarak isimlendirilir. Eğer gelecekte iki taraf arasında alım satım işlemi gerçekleştiriliyorsa veya forward sözleşmesi yapılıyorsa buna forward piyasa adı verilir. Son olarak sıkı bir şekilde düzenlemeye tabi tutulmuş müzayede piyasasına, vadeli işlem borsası ve hisse senedi işlem borsası denir. Temel olarak finansal kurumlar, aracılar ve komisyoncudardan oluşan ve entegre bir ağ olan piyasaya ise tezgah üstü piyasa denir. (örneğin döviz piyasası). Liberalleşme ile telefon ve bilgisayar üzerinden ulusal ve uluslararası finansal piyasalarda dünyanın her yerinden menkul kıymet alım ve satımı yapılabilmektedir. (Örneğin Euromarket gibi)

Finansal sistem içinde doğrudan finansman yoluyla hanehalklarından finansal aracılar vasıtasıyla firmalara, hükümete fon akışı sağlanabilmektedir. Yani bireysel yatırımcılar finansal aracılara (bankalara, yatırım ortaklıklarına, sigorta şirketleri gibi) borç verir bu aracı kurumlar ise borç almak isteyen birimlere ödünç verirler.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Yanda yer alan haberde T.C. Merkez Bankası'nın toplam para miktarını azaltmaya dönük önlemler aldığı ve bu önlemlerin sonuçlarının piyasalarda hissedilmeye başladığı ifade edilmektedir. Bu bölümde öğrendiğimiz mekanizmayı kullanarak, merkez bankasının para arzını azaltmaya dönük olarak aldığı önlemlerin piyasalarda ve üretim üzerinde yaratacağı etkileri açıklayabilir misiniz?

SABAH

Para yok, dedikodu çok !
Merkez Bankası yılbaşından buyana para musluklarını kısınca piyasalar iyice sıkıştı ...

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi bir varlığın efektif bir biçimde para olarak kullanılabilmesi için gerekli özelliklerden değildir?**
   a. Kolaylıkla standardize olabilmesi
   b. Genel kabul görmesi
   c. Bölünebilir olması
   d. Dayanıksız olması
   e. Taşınabilir olması

2. **Aşağıdakilerden hangisi paranın işlevlerinden değildir?**
   a. Mübadele aracı olması
   b. Değişim aracı olması
   c. Hesap birimi olması
   d. Değer saklama aracı olması
   e. Kağıt para olması

3. **Aşağıdakilerden hangisi varlık ya da mal olarak değeri, kullanım değerinin çok altında olan paralardır?**
   a. Fiyat para
   b. Temsili para
   c. Elektronik ödeme araçları
   d. Çekler
   e. Madeni para

4. **Aşağıdakilerden hangisi dolaşımdaki paraya ilave olarak bankaların T.C. Merkez Bankası'ndaki mevduatını da içerir?**
   a. Emisyon
   b. Para tabanı
   c. Para arzı
   d. Para talebi
   e. Kağıt para

5. **Aşağıdakilerden hangisi para arzının belirlenme sürecinde yer almaz?**
   a. Merkez bankası
   b. Mevduat toplamaya yetkili bankalar
   c. Elektronik ödeme araçları
   d. Mevduat sahipleri
   e. Kredi kullanıcıları

6. Aşağıdakilerden hangisi merkez bankasının yükümlülükleri arasında değildir?

a. Dolaşımdaki nakit para
b. Banka rezervleri
c. Zorunlu karşılıklar
d. Değerli metaller
e. Atıl rezervler

7. Aşağıdakilerden hangisi merkez bankasının hazine bono ve devlet tahvillerini alıp-satma işlemidir?

a. Reeskont kredileri
b. Banka rezervleri
c. Atıl rezervler
d. Öz sermaye
e. Açık piyasa işlemleri

8. Aşağıdakilerden hangisi merkez bankasının enflasyonu kontrol altında tutabilmek için uygulayacağı yöntemlerden birisidir?

a. Para arzını daraltmak.
b. Para arzını arttırmak.
c. Reeskont oranını azaltmak.
d. Toplam harcama düzeyini arttırmak.
e. Karşılık oranlarını azaltmak.

9. Aşağıdakilerden hangisi bir varlığın bir değişim aracına dönüştürülmesindeki göreceli hızı ve kolaylığı ifade eder?

a. Takas
b. Likidite
c. İşlem maliyeti
d. Para tabanı
e. Kaydi para

10. Aşağıdakilerden hangisi çokuluslu şirketlere hizmet veren, müdahale ve vergilemenin asgari düzeyde tutulduğu ve konvertibl paralarla çalışan bankadır?

a. Yatırım bankaları
b. Ticari bankalar
c. Kıyı bankacılığı
d. Kalkınma bankaları
e. Mevduat bankaları

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Plastik kart piyasası dünyanın en hızlı gelişen piyasalarından birisidir. Örneğin 2000 yılı sonu itibariyle Türkiye'de kişi başına düşen kredi kartı sayısı 0,18 iken ABD'de bu sayı yaklaşık 4'tür. Tüm dünya da geçerli olan kartlarla (Visa, Master-Card, American Express, Discover kartları gibi) diş fırçasından otomobile kadar her şeyi satın alabilmek mümkündür. Evrensel kredi kartlarının dışında birçok firma da kendi kartlarını çıkararak müşteri çekmeye çalışmaktadırlar. Sistemin bu kadar hızlı gelişmesinin ardında kart sahibine ve bankaya sağladığı avantajlar yatmaktadır. Kart sahiplerinin bakış açısından ödemelerin taksitle yapılabilmesi, nakdi kaybetme ve çaldırma riskinin ortadan kalkması, satın alma tarihinin iyi ayarlanması durumunda kimi zaman 60 güne varabilen faizsiz kredi kullanım olanağı gibi avantajlar sayılabilir. Kartı çıkaran kuruluş açısından ise uygulanacak faizin çok yüksek olması, müşteri ilişkilerinin yoğunlaşması gibi avantajlar ön plana çıkmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırmada kredi kartlarındaki kar marjının diğer tüm bankacılık faaliyetlerinden elde edilen kar marjından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yukarıda sayılan sebeplerle tüm dünya da kredi kartı piyasası hızla büyümektedir.

Kredi kartlarının bizim konumuz açısından önemi, para kavramına getirdiği yeniliktir. Geleneksel anlamda değişim aracı olarak kullanılabilen nesneler paranın önemli bir bölümünü oluşturduğuna göre alışverişlerde kullanılan kredi kartları da para olarak kabul edilebilir mi? Burada söz konusu olan plastik kartın kendisi değil, kredi kartı karşılığında açılmış olan hesaptır. Ancak kredi kartlarının ödeme sistemine getirdiği yenilik, bilgisayar teknolojisinin gelişimi ile birlikte diğer ödeme araçlarının da yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ATM (ülkemizdeki yaygın ismi ile bankamatikler) sisteminin yaygınlaşması, POS sistemlerinin birçok mağazada kurulmuş olması, internet bankacılığının popüler hale gelmesi bilgisayar ve elektronik teknolojisindeki gelişmenin sonucudur. Bu teknolojideki en son gelişme hızla yaygınlaşan akıllı kartlardır. Kredi kartına benzeyen ve üzerine yerleştirilmiş olan chip'e istenilen düzeyde satın alma gücünün programlanabildiği bu kartlar hızla yaygınlaşmaktadır. Akıllı kartların nakitsiz topluma geçişte önemli bir adım olduğu öne sürülmektedir. Örneğin 1996 Atlanta Olimpiyatları sırasında, olimpiyat köyünde oluşturulan sistem nakit kullanılmadan tüm işlemlerin akıllı kartlarla gerçekleştirildiği bir sistemdi. Öte yandan ABD'de bazı üniversitelerde öğrenci kimlik

kartlarına monte edilen chip aracılığı ile kampüste nakit kullanmaksızın bir yaşam sürdürülebilmektedir.

Yapılan tahminler çok da uzak olmayan bir gelecekte, elektronik ödeme hacminin nakitle yapılan ödemelerin hacmini aşacağı şeklindedir. Bu da ödemelerde kullandığımız kağıt sembollerin zaman içerisinde yerini görünmez elektronik dalgalara bırakacağını göstermektedir. Bu bölümün başlangıcında kullandığımız ilk cümleyi hatırlatmak isteriz: Para insanlık tarihinin en ilginç mallarından birisidir. Bu garip malın deniz kabuklarından başlayan uzun öyküsü henüz tamamlanabilmiş değildir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da kurulan esir kamplarında tutsak olan müttefik askerleri kamp içerisinde basit ama bütünleşik bir ekonomik sistem geliştirmişlerdi. Esirlerin her biri teneke kutularda süt, çikolata, reçel, şeker ve sigaradan oluşan Kızılhaç yardım paketleri almaktaydılar. Öncelikle belirtilmesi gereken husus, söz konusu yardım paketlerinin paraları olmadığı halde esirlere reel bir gelir akımı yaratmış olmasıdır. Kızılhaç yardım paketleri standart olduğu için bir müddet esirler istemedikleri mallardan bir fazlaya, ihtiyaç duydukları mallarda ise bir yetersizlikle karşı karşıya kalmışlardı. Bu da esirler arasında takas işlemlerinin başlamasına yol açmıştı. Takas işlemleri ile birlikte yeni bir ekonomik sistem de doğmuştu. Değiş tokuş işlemleri başlangıçta basit takas şeklinde yürümesine karşın, isteklerin karşılıklı eşleşmesi zorunluluğu ciddi bir vakit kaybına neden oluyordu. Örneğin elinde çikolata ve kraker bulunan bir esir, krakerini reçelle yemek istediği zaman hem elinde reçel bulunan, hem de bunu çikolata ile değiştirmek isteyen bir esir bulmak zorundaydı. Bu da ciddi bir vakit kaybına neden oluyordu. Bu güçlüğün üstesinden gelebilmek için kamplarda alıcılar, satıcılar ve hatta tüccarlardan (esir kampı kapitalistleri) oluşan parasal bir ekonomi geliştirildi. Bu sistem içerisinde sigara para olarak kullanılmakta ve diğer tüm malların değeri kaç sigara ettiklerine göre belirlenmekteydi. Örneğin bir küçük paket çikolata, 12 tek sigara; 1 kutu reçel, 25 tek sigara gibi. Sigaranın değişim aracı fonksiyonu üstlenmesinin nedeni ise sahip olduğu özelliklerdi. Diğer mallardan hiç birisi daha küçük parçalara ayrılamazken, sigara bölünebilirdi. Öte yandan taşınması kolaydı ve çabuk bozulmuyordu. Hepsinden önemlisi, esir kampındaki tutsakların büyük bir bölümü tarafından değişim aracı olarak kabul edilmekteydi.

EKONOMİK BAKIŞ 2

A Bankası			
Rezervler	+150	Mevduatlar	+1000
Zorunlu	+100		
Serbest	+ 50		
Krediler	+850		

Bankacılık sisteminin %10 oranında zorunlu rezerv, %5 oranında da serbest rezerv tuttuğu varsayımı altında, A bankasına yatırılacak 1000 liralık ilave mevduat başlangıçta bankanın rezervlerini de aynı miktarda arttırır. Banka yatırılan 1000 liralık mevduatın %10'una karşılık gelen 100 lirayı yasalar gereği zorunlu rezerv olarak, %5'ine karşılık gelen 50 lirayı ise kendi politikası uyarınca serbest rezerv olarak tutmaktadır. Dolayısıyla banka, toplam 150 liralık bir rezerv ayıracak ve geri kalan 850 lirayı kredi olarak verecektir. Buna göre A bankasının bilançosu yandaki gibi değişecektir:

B Bankası			
Rezervler	+127.5	Mevduatlar	+850
Zorunlu	+85		
Serbest	+42.5		
Krediler	+722.5		

Başkaca bir sızıntı söz konusu olmadığına göre A bankasının açtığı 850 liralık kredi B bankasına mevduat olarak dönecektir. B bankası da elde ettiği 850 liralık mevduatın %10'u olan 85 lirayı zorunlu, %5'i olan 42,5 lirayı da serbest rezerv olarak ayırdıktan sonra kalan 722,5 lirayı kredi olarak verecektir. Buna göre B bankasının bilançosu yandaki gibi değişir:

C Bankası			
Rezervler	+108.4	Mevduatlar	+722.5
Zorunlu	+72.3		
Serbest	+26.1		
Krediler	+614.1		

Üçüncü aşamada, B bankasının bir önceki aşamada verdiği kredi aynı miktarda C bankasına mevduat olarak geri döneceği için C bankasının bilançosundaki değişim de yandaki gibi olacaktır:

Görüldüğü gibi her aşamada bankacılık sistemine gelen mevduatın zorunlu ve serbest rezerv oranlarının toplamına karşılık gelen miktarı para yaratma süreci dışında kalmaktadır. Bu nedenle, kaydi para çarpanı sızıntılar toplamının tersine eşit olduğundan,

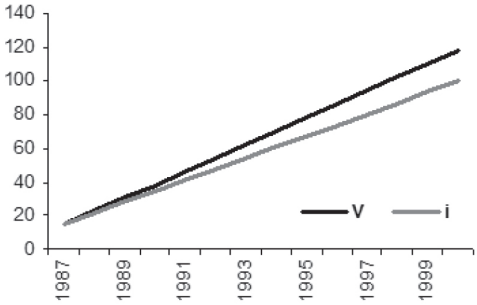
$$\frac{1}{0{,}10 + 0{,}05} = 6{,}67$$

olarak hesaplanacaktır. Buna göre bankacılık sisteminin yaratabileceği kaydi para miktarı

$$\Delta D = 6{,}67 \times 1000\ TL$$
$$\Delta D = 6670\ TL$$

olacaktır. Bölüm içerisinde hesapladığımız kaydi para çarpanının 10'a eşit olduğu hatırlanırsa, serbest rezerv şeklindeki ilave sızıntı kaydi para çarpanının değerini düşürmüş ve bankacılık sisteminin yaratabileceği kaydi para miktarını azaltmıştır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Yorumlanması istenen şekilde paranın dolaşım hızı, sözü edilen dönemde sürekli bir artma eğilimi göstermektedir. Benzer şekilde faiz oranı da bir artma eğilimi içerisindedir. Eğer bu iki değişkendeki trendi ayrı bir grafik olarak gösterirsek, yandaki grafiği çizebiliriz. Çizdiğimiz bu grafik daha net biçimde göstermektedirki, dolaşım hızı ve faiz oranı aynı yönde değişmektedir. Bu ilişkinin nasıl ortaya çıktığını görebilmek için Keynes tarafından geliştirilen para talebi fonksiyonunu,

$$Md = f(Y,i)P$$

şeklinde yazabiliriz. Bu fonksiyondaki değişkenleri yeniden tanımlarsak, Md nominal para talebini, Y reel geliri, i faiz oranını ve P fiyatlar genel düzeyini ifade etmektedir. Bu fonksiyondan yararlanarak, reel para talebi de

$$\frac{MD}{P} = f(Y,i)$$

olacaktır. Reel para talebi fonksiyonunu ters çevirirsek,

$$\frac{P}{Md} = \frac{1}{f(Y,i)}$$

elde edilir. Bu eşitliğin her iki tarafı reel geliri ifade eden Y ile çarpılırsa sonuç değişmeyecektir:

$$\frac{PY}{Md} = \frac{Y}{f(Y,i)}$$

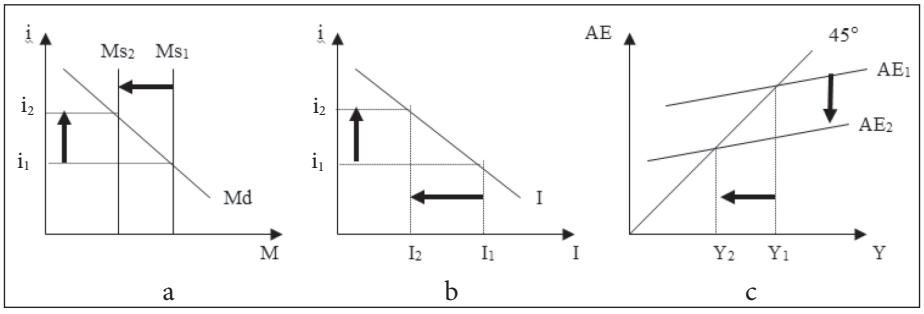
Son olarak, fiilen elde tutulan para her zaman para arzına eşit olacağı için Md değişkenini M ile değiştirebiliriz:

$$\frac{PY}{M} = \frac{Y}{f(Y,i)}$$

Elde edilen son eşitlik nominal gelirin para miktarına oranını, bir diğer deyişle paranın dolaşım hızını göstermektedir. Kısa dönemde Y'de büyük bir değişiklik olmadığı sürece, faiz oranlarının yükselmesi paydada yer alan para talebini azaltacağı için paranın dolaşım hızı da artacaktır. Aksine, faiz oranının düşmesi durumunda, paydada yer alan para talebi artacak, bu da dolaşım hızının düşmesi sonucunu doğuracaktır. Buna göre para talebi faiz oranından ters yönde etkilendiği sürece, paranın dolaşım hızı sabit olmayacak, faiz oranıyla aynı yönde değişme eğilimi gösterecektir.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Merkez bankasının para arzını azaltmaya veya artışı yavaşlatmaya dönük olarak aldığı önlemler, yani sıkı para politikasına geçiş, piyasalarda zincirleme bir takım etkiler yaratacaktır. Öncelikle para miktarındaki daralma, para piyasalarında elde nakit ve serbest rezerv tutmanın maliyetini arttıracak ve faiz oranı yükselecektir. Durum, aşağıda yer alan şeklin a bölümünde gösterilmektedir. Merkez bankasının para arzını azaltmaya dönük önlemleri sonucunda Ms_1 para arzı fonksiyonu sola doğru kayarak Ms_2 konumuna gelmektedir. Para arzındaki bu azalmanın sonucunda, denge faiz oranı i_1 düzeyinden i_2 düzeyine yükselmektedir.

Faiz oranındaki artış, yatırımlarla faiz oranı arasındaki ters yönlü ilişki nedeniyle yatırımların azalmasına neden olacaktır. Nitekim faiz oranının i_1'den i_2'ye yükselmesi, yukarıdaki şeklin b bölümüne göre yatırım harcamalarının I_1'den I_2'ye azalması ile sonuçlanmaktadır. Yatırım harcamalarının azalması toplam harcamalarda bir azalma anlamına geldiği için şeklin c bölümündeki AE_1 toplam harcama fonksiyonu otonom olarak aşağıya doru kayarak AE_2 konumuna gelmektedir. Sonuçta AE_2 harcama fonksiyonu ile 45° doğrusunun kesiştiği noktada yeni denge gelir düzeyi belirlenecektir. Şekle göre bu noktanın ifade ettiği Y_2 gelir düzeyi başlangıçtaki Y_1 gelir düzeyine göre daha düşüktür. Yani ekonomide para miktarındaki azalma sonrasında faizler yükselmiş, yatırım harcamaları ve dolayısıyla toplam harcamalar azalmış, üretimde bir daralma ortaya çıkmıştır. Metin içerisinde kullandığımız yöntemle, bu ilişkiler zincirini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

$$M\downarrow \rightarrow i\uparrow \rightarrow I\downarrow \rightarrow AE\downarrow \rightarrow Y\downarrow$$

NE ÖĞRENDİK?

1.d	2.e	3.a	4.b	5.c	6.d	7.e	8.a	9.b	10.c

BÖLÜM 17

TOPLAM TALEP VE TOPLAM ARZ
(Denge Gelir ve Fiyat Düzeyinin Belirlenmesi)

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Yandaki çizgi film kahramanlarını tanımayanınız yoktur herhalde. Taş Devri dizisinin kahramanları, zaman zaman, artan fiyatların ve paranın değersizleşmesinden bahsederek, günümüzün en önemli ekonomik sorunlarından bir tanesi olan enflasyona gönderme yaparlar. Türk insanı, uzun soluklu enflasyonla ilk kez 1950'lerin ortalarında tanıştı. Ancak enflasyonun günlük yaşantımıza esas girişi 1970'lerin başından itibaren gerçekleşti. O tarihten bu yana da, yani yaklaşık yarım yüzyıldır, enflasyonla birlikte yaşıyoruz. Bugün *enflasyon canavarı* adını verdiğimiz bu ekonomik olgunun geçmişinin nerelere uzandığını hiç düşündünüz mü?

GİRİŞ

Ekonominin performansını değerlendirmede Keynesyen model dikkatleri toplam harcamalara, dolayısıyla talep düzeyi üzerine çeker. Ancak model bazı önemli sınırlamaları içerir. İlk olarak fiyat düzeyi açıkça analize dahil edilmemiş ve tam istihdam düzeyine ulaşıncaya kadar istikrarlı olduğu varsayılmıştır. Oysa gerçek dünya da reel çıktı düzeyi ile fiyatların birlikte artışı, özellikle kısa dönemde yaygın bir durumdur. İkinci olarak Keynesyen model ekonominin talep yönünü ele almakta, talebin çok fazla olması durumunda enflasyon ve çok az olması durumunda işsizlik olacağını açıklamaktadır. Bu gözlem doğru olsa bile eksiktir. Çünkü ekonominin arz yönü ihmal edilmiştir.

Nihayet Keynesyen model, ekonominin kendi kendini düzelteceği şeklindeki Klasiklerin görüşlerine tümüyle karşı çıkar. Çünkü ücretler ve fiyatlar esnek değil-

dir ve harcamalardaki azalma işsizliğe neden olur. Böylece ekonomi tam istihdama yönelmez. Eksik istihdam durumunda hükümet politikaları (para ve maliye) gereklidir. Oysa modern ekonomistler, bunlara modern Keynesyenlerde dahildir, genelde talep düşüklüğü nedeniyle ücretlerin ve fiyatların eninde sonunda düşeceğini kabul ederler. Bu durum ekonominin kendi kendini düzeltebileceğini açıklar ve hükümet politikalarının gerekliliğini sorgular. Bu tartışmaları bir sonraki bölüme erteleyerek toplam arz ve toplam talep analizi üzerinde detaylı olarak duracağız.

Keynesyen makroekonominin itici gücü olan toplam harcamaların ya da toplam talebin belirleyicilerini anlamak ekonominin tüm performansını açıklamada sadece adımlardan birisidir. Modern makroekonomi için diğer adım ise toplam arzdır. Analize arz yönünün dahil edilmesi ile ekonominin nasıl işlediği, fiyat düzeyindeki değişmeler, işsizlik ve enflasyon konuları daha detaylı açıklanabilir ve ekonominin performansı daha sağlıklı değerlendirilebilir. Bu amaçla ilk olarak toplam talep ve toplam arz kavramlarını detaylı bir biçimde ele alacağız. Daha sonra denge çıktı ve fiyat düzeyinin belirlenme sürecini inceleyeceğiz. Son olarak toplam arz ve toplam talepteki değişikliklere karşı ekonominin reaksiyonunu değerlendireceğiz.

TOPLAM TALEP (AD)

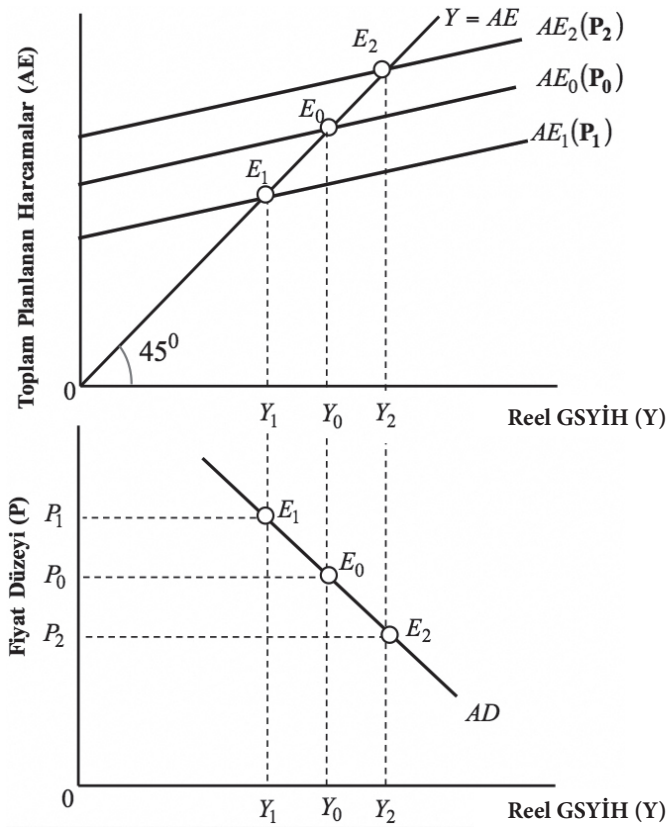
Toplam talep; ekonomideki tüm sektörler tarafından (hanehalkı, firmalar, devlet ve dış alem sektörlerince) çeşitli fiyat düzeylerinde belli bir dönemde talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarıdır. Mal ve hizmetlerin toplam miktarı reel GSYİH ile ölçülür. Fiyat düzeyi ise tüm mal ve hizmetlere ilişkin ortalama ağırlıklandırılmış indekstir. Örneğin GSYİH deflatörü TÜFE gibi genel fiyat düzeyini gösterir. İşte toplam talep, bu fiyatlar genel düzeyi ile reel hasıla arasındaki negatif ilişkiyi açıklar. Dikkat edilirse talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarına ilişkin bileşenler bizim daha önce açıkladığımız toplam harcama fonksiyonu (AE) içerisindeki unsurlardır. Çünkü hanehalkları tarafından tüketim harcamaları (mal ve hizmetler için) firmalarca yatırım harcamaları, kamu sektörünce yatırım ve kamu tüketimi çerçevesindeki harcamaları ve nihayet dış alem tarafından net ihracat sonucuna göre planlanan harcamalar ortaya çıkmaktadır. Kısaca talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarı hanehalkı, firmalar, kamu kesimi ve dış alem tarafından her bir fiyat düzeyi için verilecek kararlara bağlıdır.

Fiyat düzeyindeki bir değişme ise tüm sektörlerin kararlarını etkilediği ve toplam harcama fonksiyonunun kaymasına neden olduğu için talep edilen reel hasıla miktarını da değiştirir. Grafik 17.1'in üst panelinde fiyat düzeyindeki artış (P_0'dan P_1'e) durumunda toplam harcama fonksiyonunun AE_0'dan aşağı AE_1e düşüşü gösterilmiştir. Bu durumda, talep edilen miktar, denge düzeyi içinde Y_0'dan Y_1'e azalmıştır. Benzer şekilde, fiyat düzeyinde bir azalma ise toplam harcama fonksiyonunu AE_0'dan AE_2'ye yukarı doğru kaydırmış, yeni denge durumunda talep edilen miktar ise Y_0'dan Y_2'ye yükselmiştir. Dikkat ederseniz toplam harcama fonksiyonu toplam talep eğrisi değil-

dir. Ancak bunu kullanarak toplam talep miktarı ile fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren toplam talep eğrisini şeklin alt panelinde çizebiliriz.

Burada her bir fiyat düzeyi için reel GSYİH seviyeleri işaretlenerek negatif eğimli toplam talep (AD) eğrisi çizilmiştir. Üst paneldeki E_0, E_1 ve E_2 noktaları alt panelde fiyat düzeyi ve reel GSYİH düzeyi eksenlerindeki aynı harflere karşılık gelmektedir.

GRAFİK 17.1 Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilişi.

Toplam talep eğrisinin negatif eğimli oluş nedenlerini, fiyat düzeyindeki değişmelere bağlı olarak toplam harcama fonksiyonunun kaymasına neden olan etkilere göre açıklayacağız.

Toplam Talep Eğrisinin Negatif Eğimli Olma Nedenleri

Toplam talep eğrisi, tek bir mal için talep eğrisine benzer şekilde, sol yukarıdan sağ aşağıya doğru eğimlidir. Bu negatif eğim düşük genel fiyat düzeyinde yüksek fiyata kıyasla, daha fazla çıktı talep edileceğini gösterir. Ancak toplam talep eğrisi farklı ne-

denlerden dolayı negatif eğimlidir. Tek bir mal için talep eğrisini düşündüğümüzde; örneğin tavuk etini dikkate aldığımızda, benzer ya da tavuk eti yerine kullanılabilecek diğer tüm malların (dana eti, hindi eti, balık, koyun eti...vb.) fiyatları sabit varsayılıp (Ceteris Paribus) tavuk eti fiyatını değiştirerek analiz yapıp negatif eğimli talep çizebiliyoruz. Yorum yapmak istediğimizde şayet tavuk eti fiyatı nisbeten düşmüş ise tüketiciler diğer ürünler yerine de bunu ikame edeceklerdir. Böylece fiyat düştüğünde talep edilen tavuk eti miktarı artacaktır. Hatta Mikroekonomiye Giriş dersinde bir mala ilişkin fiyat düzeyindeki azalmanın ortaya çıkardığı gelir ve ikame etkisine bağlı olarak bu malın negatif eğimli talep eğrisini açıklıyorduk. Oysa toplam talep eğrisini incelediğimizde ise tek bir ürünün fiyatındaki düşme değil, tüm mal ve hizmetler için ortalama bir fiyat düzeyindeki düşüş dikkate alınmaktadır. İşte bu fiyat düzeyindeki değişme üç farklı etki oluşturarak toplam harcama fonksiyonunu kaydırmakta ve talep edilen reel GSYİH miktarını etkilemektedir. Bu etkilere bağlı olarak negatif eğimli toplam talep eğrisi çizilmektedir. Bu etkiler;

- ✔ Reel Balans Etkisi
- ✔ Zamanlararası İkame Etkisi
- ✔ Uluslararası İkame Etkisi'dir.

Reel Balans Etkisi

AD eğrisinin negatif eğimli oluşunu açıklamada yararlanılan etkilerden ilki reel balans etkisidir. Bazen *reel ankes etkisi* ya da *servet etkisi* olarak da anılır. Bu etkiye göre fiyatlar genel düzeyi düştüğünde, toplumun finansal varlıklarının reel değeri ya da satın alma gücü artar. Bir başka deyişle sabit bir parasal değeri olan her türlü finansal aktifin satın alma gücü, fiyat düzeyi düştüğünde yükselir. Bu durum insanların kendilerini daha zengin hissetmelerini sağlar, böylece daha fazla mal ve hizmet tüketmelerine neden olur. Yani toplam harcama fonksiyonu fiyat düzeyinin düşmesi sonucu yukarı kayar ve daha yüksek reel çıktı düzeyinde dengeye ulaşır. Grafik 17.1'den görüleceği üzere fiyat düzeyi düştüğünde daha fazla harcama yapılmaktadır.

Benzer şekilde yüksek fiyat düzeyi düşük tüketime ve düşük gelir düzeyine neden olmaktadır. Çünkü hatırlarsanız tüketiciler değerleri paraya bağlı bir çok finansal varlığa sahiptir. Fiyat düzeyi artınca bunların değerleri düşer. Yani servetin reel değeri azalır, tüketiciler daha az harcama yapar böylece toplam harcama fonksiyonu aşağıya kayar. Sonuçta düşük harcama ile denge reel GSYİH' de düşer. Özet olarak fiyat düzeyindeki bir artış düşük reel toplam talep miktarına neden olur. Fiyat düzeyi ve dengedeki talep edilen reel GSYİH miktarı arasındaki ilişki şeklin alt panelinde gösterilen negatif eğimli toplam talep eğrisi ile açıklanır.

Reel balans etkisini daha kolay anlaşılır kılmak için aşağıdaki örneği kullanalım: Her yaz döneminde bir turizm firmasında çalışıp okul masraflarınız için 4000 TL ka-

zandığınızı düşünelim. Bu para bir öğretim yılı boyunca (yaz okulu hariç) okul harcamalarınızı karşılamaktadır. Şimdi fiyatlar genel düzeyinin yarı yarıya düştüğünü varsayalım. Tüm fiyatlar yarıya indiğinde sizin kazancınızın yarısıyla o yıl okuyabileceksiniz. Tasarruf hesabınızda beklediğiniz harcamaları fazlasıyla karşılayacak paranız olduğundan, normalde aldığınızdan daha fazla mal ve hizmet talep edebileceksiniz. İşte bu reel balans etkisinden kaynaklanmaktadır. Yani tasarruf hesabınızdaki paranın satın alma gücü yükselmiştir. Tabii ki, fiyatlar genel düzeyi yükseldiğinde ters yönde etki söz konusu olacaktır. Kendinizi eskiye oranla daha az varlıklı hissedeceksiniz ve daha az mal ve hizmet satın alacaksınız. Açıklanan her iki durumda da fiyat düzeyi ve reel çıktı üzerine yapılan harcamaların hareket yönü birbirine terstir. Bu nedenle Grafik 17.1.'de alt panelden görüleceği üzere temsili ekonomimizde toplam talep eğrisi sol yukarıdan sağ aşağıya doğru negatif eğimlidir.

Zamanlararası İkame Etkisi

Bugün alınacak mal ve hizmetlerin daha sonraki bir tarihe ertelenmesi ya da daha sonraki bir tarihte alınması planlanan mal ve hizmetlerin bugün alınacak olma sı ***zamanlararası ikame etkisi*** olarak adlandırılır. Zamanlararası ikame üzerinde önemli bir etken faiz oranıdır. Bu nedenle faiz oranı etkisi olarak da adlandırılır ve toplam talep eğrisinin negatif eğimli oluş nedenlerini açıklamada bir başka etken olarak kullanılır.

Bildiğiniz gibi toplam talep eğrisi fiyat düzeyi ve reel GSYİH eksenleri içerisinde negatif eğimli olarak çizilir. Yani fiyat düzeyi düştüğünde toplam çıktıya yönelik (reel GSYİH) talep miktarında bir artış olur. Burada faiz oranı önemli rol üstlenir. Faiz oranının belirlenmesinde ise reel para miktarı önemli işleve sahiptir. Şöyle ki, şayet fiyat düzeyi düşerse reel para miktarı artar, daha önce açıkladığımız reel balans etkisi kanalıyla harcamalar artar. Çünkü kişiler ne kadar çok reel paraya sahipse o kadar çok mal ve hizmet talep edebilecektir. Ancak kişiler ellerindeki tüm reel paralarını mal ve hizmet harcamalarına kullanmazlar, tasarruf yaparlar, borçlarını öderler, başkalarına borç verirler. Özellikle düşük fiyat döneminde ellerinde reel parası fazla olanlar, bu dönemde daha fazla borç vermeye hazırdırlar. Kısaca ödünç verilebilir fon arzı artmış olur. Öte yandan borç arayanlar, fiyat düşüşü halinde daha az ödünç almaya gereksinim duyarlar, yani ödünç verilebilir fon talebi azalır. İşte ödünç verilebilir fon talebindeki düşüş ve ödünç verilebilir fon arzındaki artış faiz oranlarında bir düşüş meydana getirir.

Faiz oranlarındaki azalma, ödünç almanın maliyetini düşürdüğü için yatırım harcamalarını ve bazı tür tüketim harcamalarını arttıracak, dolayısıyla toplam harcama fonksiyonu yukarı kayacak (Grafik 17.1'deki AE_2 konumuna gelecek) ve daha yüksek reel gelir düzeyinde denge oluşacaktır. Bir başka anlatım ile düşük faiz oranı harcamaların bir kısmını gelecekten bugüne kaydırarak, özellikle sermaye mallarına

yapılacak harcamanın zamanını değiştirmektedir. Yine kişileri borçlanmaya teşvik ederek tüketimlerini kamçılamaktadır. Böylece toplam çıktı talep miktarında artış ortaya çıkmaktadır.

Yüksek faiz durumunda ise harcamalar ertelenir. İnsanlar daha fazla tasarrufa yönelerek tüketimlerini kısma eğilimine girerler. Yine faiz oranlarının yükselmesi durumunda yatırım harcamaları da azaldığı için toplam harcama fonksiyonu AE_1 (P_1) konumunda aşağı kayar. Dolayısıyla yüksek fiyat düzeyinde (P_1) toplam çıktı talep miktarında azalış olur, Grafik 17.1'in alt panelinden görüleceği üzere negatif eğimli talep eğrisi çizilir.

Daha dar çerçevede konuya başka bir açıdan bakacak olursak; faiz oranı para piyasasında para arzı ve para talebi tarafından belirlenmektedir. Genel fiyat düzeyi düştüğünde, tüketiciler ve firmalar günlük işlemleri için daha az paraya ihtiyaç duyarlar. Çünkü belli bir para miktarı ile öncekine kıyasla daha fazla mal ve hizmet satın alınabilecektir. Yani fiyat düzeyindeki düşme para talebini azaltacaktır. Her bir toplam talep eğrisi ekonomide sabit bir para arzı varsaydığı için para talebindeki azalma paranın fiyatında (yani faiz oranında) düşüşe neden olacaktır. İşte faiz oranındaki düşüş faize duyarlı harcamaları teşvik edecek toplam harcama fonksiyonunu yukarı kaydıracaktır.

Bir örnekte açıklamaya çalışırsak; mal ve hizmetler için ortalama fiyat düzeyinin yarı yarıya düştüğünü varsayalım. 200 bin TL'ye satılan evler, 100 bine veya 40 bin TL'ye satılan arabalar 20 bin TL'ye satılmakta olsun. Bu durumda tüketiciler önceki duruma kıyasla yeni ev ya da yeni araba alımı için ödünç alacağı finansman miktarı yarıya inecektir. Para için azaltılmış bu talep faiz oranlarını düşürmekte ve harcamaları arttırmaktadır. Böylece düşük fiyat düzeyinde daha fazla çıktı talep edilmiş olacaktır. Tabi ki fiyat düzeyi yükselirse para talebinde artışa neden olacak, faiz oranlarını yükselterek harcamalarda azalışa neden olacaktır.

Uluslararası İkame Etkisi

Yurt içinde üretilen mal ve hizmetlerin yurt dışı mallarla ikamesi ya da tersi durum ***uluslararası ikame*** olarak tanımlanır. Örneğin, kışın Uludağ'da kayak yapmak yerine İtalya Alplerini tercih etmek ya da ithal bir otomobil almak yerine Türkiye'de üretilen bir otomobili tercih etmek gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu etki daha çok uluslararası ticaret ile ilgilidir. Net ihracatı ele alırsak (NX = X – M); ülkede fiyat düzeyinde düşüş ihracatı (X) artırır ve ithalatı (M) ise azaltır. Tabiiki diğer ülkelerin fiyat düzeyleri sabit kaldığı varsayımı altında net ihracat olumlu etkilenir. Çünkü Türkiye'de fiyatlar düştüğü için Türk malları hem yurt içinde hem de yurt dışında cazip olacak ve ihracat artacaktır. Öte yandan Türk vatandaşları nispi fiyat avantajı olan yerli mallara yöneldiği için ithalat da azalacaktır. Böylece fiyat düzeyindeki azalış nedeniyle net ihracat artacaktır. Net ihracatın artması toplam harcama fonksiyonunu yukarı kaydırır ve denge reel GSYİH düzeyi artar. Grafik 17.1'in

alt panelinde ise AD üzerinde E_2 noktasına gelinir ve bu durum negatif eğimli talep eğrisinin varlığını açıklamada kullanılır. Benzer şekilde fiyatlar genel düzeyindeki artış ihracatı azaltıp ithalatı arttırır. Diğer şeyler sabitken ülkedeki genel fiyat seviyesindeki artış net ihracatı (X–M) azaltır. Böylece toplam harcama fonksiyonu (AE = C+I+G+X–M) aşağı kayar ve reel hasıla düzeyi düşer. Toplam harcama fonksiyonu kullanılarak elde edilen AD eğrisi üzerinde yüksek fiyat düzeyi düşük hasıla düzeyi ile ilişkili olur.

Dikkat ederseniz harcama gelir modelinde her harcama fonksiyonu tek bir fiyat düzeyi için çizilir. Fiyat düzeyi değiştikçe toplam harcama fonksiyonu da değişmekte ve farklı bir reel hasıla düzeyinde denge sağlanmaktadır. İşte AD eğrisi her fiyat düzeyi için bu denge reel hasıla düzeyleri dikkate alınarak çizilmektedir. Yukarıda açıkladığımız bu üç etki çerçevesinde de AD eğrisi negatif eğimli olarak çizilmektedir. Diğer değişkenler sabit iken fiyat düzeyindeki artış AD eğrisi üzerinde hareketlenmeye neden olur ve talep edilen reel GSYİH miktarı azalır. Ya da fiyat düzeyindeki azalma durumunda AD eğrisi üzerinde sağ aşağıya hareketlenme olur ve talep edilen reel GSYİH miktarı artar.

Toplam Talepteki Değişmeler

Makroekonomide de toplam talep eğrisi üzerindeki hareketle, toplam talep eğrisinin kayması arasındaki farklılığı ortaya koymamız gerekiyor. Fiyatlar genel düzeyindeki değişmenin durağan toplam talep eğrisi üzerinde aşağı ve yukarı harekete yol açtığını AD eğrisini elde ederken açıkladık. Fiyat değişikliği dışında herhangi bir nedenle hanehalklarının, firmaların, hükümetin ve dış alem harcama planlarındaki değişmeler AD eğrisini kaydırır. Toplam talep eğrisini kaydıran faktörler:

- ✔ Hükümet politikalarındaki değişmeler
- ✔ Hanehalkları ve firmaların bekleyişlerindeki değişmeler
- ✔ Uluslararası faktörler
- ✔ Toplam servetteki değişmeler

Şimdi sırasıyla bunlardaki değişmelerin AD eğrisini nasıl kaydırdıklarını açıklayalım.

Hükümet Politikalarındaki Değişmeler

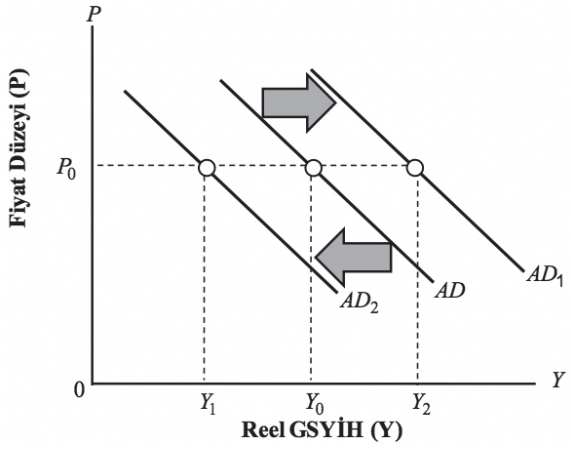
Hükümetler uyguladıkları para ve maliye politikaları ile toplam talebi etkileyebilir. Hükümetin kamu harcamaları, transfer ödemeleri ve vergileri kullanarak ekonomiyi etkileme teşebbüsleri maliye politikası olup AD eğrisini kaydıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Örneğin mal ve hizmetler için kamu harcamalarının artması, transfer harcamalarındaki artış ve vergilerdeki azalma genişletici maliye politikası olup AD'yi sağa AD_1'e kaydırır. Kamu harcamalarındaki azalma, transferlerdeki

azalma ve vergilerdeki artış daraltıcı maliye politikası olup AD'yi sola kaydırır. Grafik 17.2'de fiyat düzeyinin değişmediği bir durumda maliye politikaları değişikliğine bağlı olarak AD'deki kaymalar gösterilmiştir.

AD eğrisinin sağa kayması durumunda, her bir fiyat düzeyinde eskiye kıyasla daha fazla harcama yapılırken, AD'nin sola kayması ise her bir fiyat düzeyinde daha az harcama yapılacağını ifade eder.

Yine merkez bankası tarafından para arzı ve faiz oranlarını değiştirme eylemleri para politikası olup AD eğrisinin kaymasına neden olur. Para arzını arttırmaya yönelik eylem genişletici para politikası olup AD eğrisini sağa kaydırır. Benzer şekilde para arzının azaltılması ise daraltıcı para politikası olup AD'yi sola kaydırır. Yine merkez bankası veri fiyat düzeyinde faiz oranlarını arttırıcı kararlar alırsa AD eğrisi sola kayar. Çünkü yüksek faiz oranlarıyla karşılaşan firmalar ve hanehalkları (özellikle yatırımcılar) yüksek faiz maliyetinden kaçınmak ve ödünç verilebilir fonlardaki yüksek getiri avantajlarından yararlanmak amacıyla harcamalarını kısarlar ve AD eğrisi sola kayar. Tersi durumda ise AD eğrisi sağa kayar.

GRAFİK 17.2 Toplam Talep Eğrisindeki Kaymalar.

Hanehalkları ve Firmaların Bekleyişlerindeki Değişmeler

Gelecekteki ekonomik koşullara ilişkin her türlü bekleyişler, hanehalkları ve firmaların harcama kararlarını etkiler. Özellikle gelecekteki enflasyon beklentileri, gelir düzeyi ve kar düzeyine ilişkin beklentiler toplam harcama fonksiyonunun dolayısıyla toplam talep eğrisinin kaymasına neden olur. Örneğin gelecekte enflasyon oranının artacağı şeklinde bir beklenti oluşmuş ise diğer koşullar sabitken, toplam talepte bir

artışa yani AD eğrisinin sağa kaymasına neden olur. Beklenen enflasyon oranı ne kadar yüksek ise mal ve hizmetlerin gelecekteki fiyatları o denli yüksek olacaktır. Yine enflasyon beklentisinin yüksek olması paranın ve diğer finansal varlıkların beklenen reel değerini düşürecektir. Bu durumun farkında olan insanlar cari dönemde daha çok mal ve hizmetler alacaklar, dolayısıyla AE eğrisi yukarı kayarken AD eğrisi ise sağa kayacaktır. Enflasyon oranının düşeceği beklentisi ise insanların harcamalarını ertelemelerine yol açacağından AD eğrisi sola kayacaktır.

Başka bir açıdan bakmak için hanehalkları ve firmaların gelecek hakkında iyimser olduklarını varsayalım. Örneğin hanehalklarının gelecekteki gelirlerinin artacağını düşünelim, bu durumda tüketiciler cari dönem tüketimlerini arttırma eğiliminde olurlar, dolayısıyla AE eğrisi yukarı kayarken, AD eğrisi de sağa kayar. Benzer şekilde şayet firmalar gelecekte karlılık düzeyinde artış bekliyorlarsa yatırım harcamalarını arttırma çabası içinde olurlar. Şöyle ki; verimliliği arttıracak şekilde teknolojide önemli değişiklikler olmuşsa, firmaların yeni sermaye mallarına talebi artacaktır. Çünkü firmalar en son teknolojileri kullanmakla kârlarında önemli artış olacağını beklediklerinden, yeni fabrika ve teçhizat için yatırım harcamalarını arttıracaklardır. Yine AE fonksiyonu yukarı kayarken AD sağa kaymış olur.

Hanehalkları ve firmaların gelecek hakkında kötümser oldukları ya da durgunluk beklentisi içerisinde olduklarını düşünelim. Bu durumda hanehalklarından daha az tüketip daha çok tasarrufa yönelecekleri beklenebilir. Öte yandan firmaların fabrika ve teçhizat için harcamalarını kısacağı olasılığı çok yüksek olur. Sonuçta veri bir fiyat düzeyinde toplam harcama önceki duruma kıyasla az olduğu için AD eğrisi Grafik 17.2'de görüldüğü gibi sola kayar.

Uluslararası Faktörlerdeki Değişmeler

Toplam talebin kaymasına neden olan uluslararası etmenler; döviz kurundaki ve yabancıların gelir düzeyindeki değişmelerdir. Daha önce açıkladığımız ***döviz kuru***; bir birim yabancı para satın almak için ödenmesi gereken TL miktarıdır. Şayet döviz kuru yükselirse ithal malları pahalı hale geldiğinden ithalat azalacaktır. Çünkü 1$ = 1,5 TL iken 10$'a ithal edilen mal için ithalatçı firma 15 TL öderken kur yükselip, 1$ = 2 TL olduğunda firma aynı mal için 20 TL ödemek zorunda kalacaktır. İthal malının yurt içindeki fiyatı yükseldiği için talep edilen miktarı da azalacaktır. İhracat ise kurun yükselmesinden olumlu etkilenecektir. Çünkü ülkede üretilen mallar yabancı para cinsinden ucuzlayacaktır. Net ihracat olumlu etkilendiği için her bir fiyat düzeyinde toplam harcama fonksiyonu yukarı kayarken, AD eğrisi sağa kayacaktır. Tersi durumda ise AD eğrisi sola kayar ve AE eğrisi ise aşağı kayar.

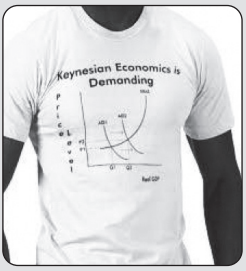
Yabancıların gelir düzeyindeki artışlar da Türkiye'de üretilen mal ve hizmetlere talebi arttırması durumunda AD eğrisinde sağa kayma görülür, çünkü ihracat artacaktır, döviz girdisi sağlayan hizmetlere, örneğin turizme, talep artacaktır.

Toplam Servetteki Değişmeler

Toplumun servetindeki bir artış toplam talep eğrisini sağa kaydırırken, servetteki bir azalma ise AD eğrisini sola kaydırır. Örneğin Hisse senedi piyasası olumlu bir trend yakalaması, indeks değerinin önemli ölçüde artması hanehalklarının elindeki hisse senetlerinin değerini yükseltir. Hisse senedi fiyatlarının artması mevcut pay senedi sahiplerinin daha varlıklı olması demektir. Bu şekilde servet düzeyi yükselenler, ellerindeki hisse senetlerinin bir kısmını satarak dayanıklı tüketim malı harcamalarını arttıracaklardır. Sadece dayanıklı tüketim malı değil her tür tüketim harcamaları teşvik edilmiş olacaktır. Özet olarak borsaya kayıtlı pay senetlerinin değerindeki artış harcamaları teşvik edecek herhangi bir fiyat düzeyinde toplam harcama fonksiyonu yukarı kayarken AD eğrisi de sağa kayacaktır. Servetteki bir azalma ise örneğin borsadaki düşüş sonucu ortaya çıkmış olabilir, AD eğrisini sola kaydırır. Burada bir hususu açıklamada yarar vardır: AD eğrisinin negatif eğimli oluş nedenlerinden biri olarak açıkladığımız servet etkisinde, fiyat düzeyindeki değişmeyi dikkate almıştık. Oysa burada fiyat dışı bir nedenle servet değişikliği üzerinden analiz sürdürülmektedir.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Elde ettiğimiz AD eğrisi görsel olarak bu kitapta şimdiye kadar elde ettiğimiz diğer eğrilere benzemektedir. Elde ettiğimiz diğer eğriler basit davranışsal ilişkileri ifade etmekteydi. Örneğin portakal talebi eğrisi portakal fiyatındaki bir değişikliğin piyasadaki alıcıların davranışını nasıl etkilediğini gösterir. Ancak AD eğrisi iki değişken arasındaki davranışsal ilişkiden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bu çerçevede, AD eğrisinin ifade ettiği hususları sıralayabilir misiniz?

TOPLAM ARZ (AS)

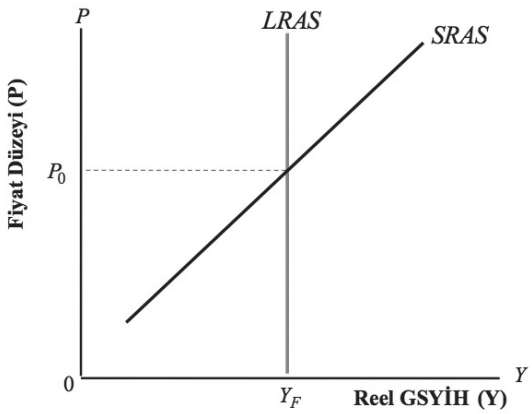
Toplam arz; belirli bir dönemde çeşitli fiyat düzeylerinde, ekonomideki tüm üreticilerin birlikte arz ettikleri toplam çıktıyı gösterir. Arz edilen toplam çıktı; reel GSYİH olarak ölçülen ve ekonomideki tüm firmalar tarafından üretilen mal ve hizmet miktarıdır. İşte toplam arz, bu toplam çıktı ile genel fiyat düzeyi (GSYİH deflatörü) arasındaki ilişkiyi gösterir.

Toplam arz eğrisinin biçimi, ücret ve fiyat davranışları üzerine yapılacak olan varsayımlara bağlıdır. Şayet ücretlerin ve fiyatların oldukça esnek olduğuna inanıyorsak

toplam arz eğrisi (AS) düşey olacaktır. Eğer ücretler ve fiyatlar esnek değilse ya da katı (yapışkan) ise toplam arz eğrisi (AS) yatay olacaktır. Modern ekonomistlerin çoğu bu iki uç durum arasında yer alır, zaman unsurunu dikkate alarak, ücretlerin ve fiyatların uzun dönemde esnek olacağını ancak kısa dönemde en azından bazı ücretlerin ya da girdi fiyatlarının yapışkan olacağını tartışırlar. Bu tartışmalar çerçevesinde özellikle kısa dönemde toplam arz eğrisinin (SRAS) pozitif eğimli olduğu genel kabul görmektedir. Öte yandan uzun dönem toplam arz eğrisinin (LRAS) ise tam istihdam düzeyinde (Y_F) düşey olduğu, yani reel GSYİH'nın potansiyel GSYİH'ya eşit olduğu kabul edilir. Çünkü ücretler ve fiyatlar uzun dönemde esnektir. Grafik 17.3'de kısa ve uzun dönem için toplam arz eğrileri çizilmiştir.

Kısa dönemde pozitif eğimli toplam arz eğrisi, firmaların düşük fiyat düzeylerinde daha az, yüksek fiyat seviyelerinde ise daha fazla toplam çıktı arz edeceklerini gösterir. Firmaların bu şekilde davranmalarının nedeni; ücret ve girdi fiyatlarının esnek olmaması nedeniyle kısa dönemde bazı maliyetlerin sabit kalması ve yükselen fiyatlarda firmaların daha karlı duruma geçmeleridir. Çünkü kar amaçlı firmaların piyasaya arz edeceği mal ve hizmet miktarı, çıktıları için ödenen fiyata, ücretlere ve diğer üretim maliyetlerine, teknoloji ve daha bir çok faktöre bağlıdır. Arz edilen çıktı miktarını belirleyen diğer şeyler sabit tutulduğunda (Ceteris-Paribus) her bir fiyat düzeyi için arz edilen reel GSYİH miktarı ekonominin toplam arz eğrisidir.

GRAFİK 17.3 Kısa ve Uzun Dönem Toplam Arz.

Grafik 17.3'de pozitif eğimli kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS) çizilmiştir. Neden pozitif eğimli olarak çizildiğini anlamak zor değildir. Çünkü üreticilerin motivasyonu kardır. Bir birim ürün üretmenin karı en basit şekliyle, bu ürünün satış fiyatı ve üretim maliyeti arasındaki farktır. Kısaca,

Birim Başına Kar = Fiyat – Birim Maliyet

Bu durumda artan fiyat düzeyine göre çıktının seviyesi maliyetlere bağlıdır. Firmaların emek ve diğer tüm girdiler için ödedikleri fiyatların birçoğu kısa zaman dilimleri için genelde sabittir. Öyle ise fiyat artınca birim kar artacak firmalar daha fazla üretim gerçekleştireceklerdir. Ancak girdi fiyatlarının ya da maliyetlerin sabitliği sonsuza dek sürmez. O halde birim girdi fiyatlarının sabitliği ya da katılığı için temel nedenlere bakmamız gerekmektedir.

Maliyetlerin katılığı için temel neden uzun dönemli sözleşmeler ya da kontratlardır. Örneğin işçi sendikaları ile sözleşmeler genelde her yıl ya da 2 yılda bir yapılır. Anlaşma dönemi boyunca ücretler sözleşmede öngörülen şekliyle sabittir. Hatta belirgin bir kontrat olmasa da ücret ayarlamaları genelde yılda bir kez yapılır. Benzer şekilde girdi olarak kullanılan bir çok hammadde ve materyal firmalarca uzun dönem kontratlar ile önceden belirlenmiş fiyatlar üzerinden alınır ve satılır. Firmalar açısından belirli bir zaman diliminde girdi fiyatlarının sabit kalması önemlidir. Çünkü firmalar ne kadar üretim yapacaklarına ilişkin karar verirken satış hasılatı ile kendi üretim maliyetlerini karşılaştırırlar. Bunda ise ürünün fiyatı ile girdi fiyatları önemli rol üstlenir. Eğer ürünün fiyatı, ücretler ve diğer faktör maliyetleri sabit iken artıyorsa, üretim daha karlı olur ve firma çıktı miktarını arttırır.

Basit bir örnek yardımıyla yukarıda anlatılanları daha kolay anlaşılır hale getirelim. Farzedin ki, bir firma 50 TL'ye satılan bir mala emek ve diğer girdiler için 40 TL tutarında bir maliyete katlanıyor. Buna göre birim başına kar,

$$Birim\ Kar = 50 - 40 = 10\ TL$$ olacaktır.

Eğer ürünün fiyatı 60 TL'ye yükselir ve maliyetler sabit kalırsa firmanın birim karı 20 TL'ye yükselir. Üretim bu durumda karlı olduğundan firma daha fazla üretim yapacaktır. Aynı mekanizma tersine de işler. Şayet satış fiyatı düşerse ve girdi maliyetleri sabit kalırsa, kar marjı küçülecek ve üretim azalacaktır. Bu davranış toplam arz eğrisinin pozitif eğimi ile özetlenir. Fiyatlar genel düzeyi yükseldiğinde üretim artar ve azaldığında ise üretim düşer.

Önemli bir noktayı işaret etmeden geçmeyelim; eğer ücretler ve diğer girdi fiyatları ürünün fiyatıyla birlikte artmış olsaydı firma kendi çıktısını genişletmeyecekti. Çünkü böyle bir durumda yüksek girdi fiyatları tümüyle yüksek çıktı fiyatını dengeleyecek ve üretimi arttırma teşvikleri tamamen ortadan kalkacaktır. Uzun dönem tam olarak bu beklentiye uygundur. Çünkü uzun dönemde sözleşmeler sona erecek ve ücretler ile diğer girdi fiyatları yukarı doğru ayarlanabilecektir. Dolayısıyla firmalar için teşvik olmadığından üretim düzeyi de sabit kalacaktır. Böylece uzun dönemde fiyat düzeyi değişse bile reel çıktı düzeyi değişmemektedir. Kısaca uzun dönem toplam arz eğrisi (LRAS) düşeydir. Çünkü potansiyel GSYİH fiyat düzeyinden bağımsızdır. Bu bağımsızlığın nedeni ise tüm ücretlerin ve fiyatların esnekliğidir. Fiyat düzeyi yükseldiğinde tüm faktör fiyatları da yükseliyorsa nisbi fiyatlar reel ücret dolayısıyla

reel GSYİH düzeyi bundan etkilenmez, böylece tam istihdam düzeyinde LRAS düşey bir hal alır.

Toplam Arz Eğrisindeki Değişmeler

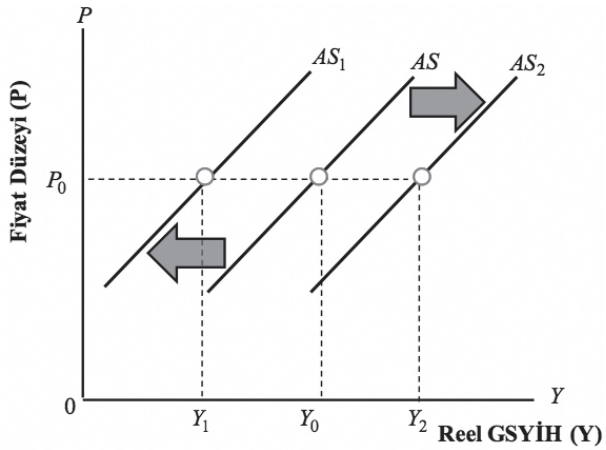
Şimdiye kadar vardığımız sonuç; toplam arz pozitif eğimlidir. Çünkü ücret ve diğer girdi fiyatları veri iken genel denge düzeyi ve arz edilen toplam çıktı arasında pozitif bir ilişki vardır. Hatta bu ilişkide arz edilen reel GSYİH miktarını etkileyen diğer faktörlerin değişmediği ya da sabit tutulduğu varsayılır. İşte sabit tutulan bu diğer faktörlerdeki değişmeler AS eğrisinin yeni bir konuma kaymasına neden olur. Toplam arz eğrisini kaydıran parametreler; ücretlerdeki değişmeler, emek dışı girdi fiyatlarındaki değişmeler, teknoloji ve emek verimliliğindeki değişmelerdir. Şimdi bunları kısaca açıklayalım.

Ücretlerdeki Değişmeler

Toplam arz eğrisinin konumunu ortaya koymada önemli belirleyicilerden biri nominal ücret oranıdır. Bir ekonomideki maliyetler içerisinde en büyük pay ücretlere aittir. Hatta tüm girdilerin yarıdan fazlasını kapsar. Yüksek ücret yüksek maliyet olduğundan, veri bir fiyat düzeyinde daha az kar elde edilmesine neden olur. Bu yüzden birçok firma işçi sendikalarıyla ücretler konusunda çatışırlar.

Şimdi bir ekonomide firmalarca uygulanan ortalama ücret düzeyinin arttığını varsayalım. Bu durumda belli bir çıktı düzeyini üretmek daha fazla maliyete neden olacaktır. Firmalar da bu yüzden daha yüksek fiyat talep edeceklerdir ve genel fiyat düzeyi artacaktır. Ya da aynı fiyat düzeyi için firmalar daha az üreteceklerdir. Bunun anlamı Grafik 17.4'de görüldüğü gibi AS eğrisi sola AS_1'e kayacaktır. Ücret düzeyinin düşürülmesi ise AS eğrisini sağa AS_2'ye kaydırır.

GRAFİK 17.4 Toplam Arz Eğrisinde Kaymalar.

Emek Dışındaki Girdi Fiyatlarındaki Değişmeler

Girdilerin AS eğrisi üzerindeki etkisi açısından bakıldığında, diğer girdi fiyatlarındaki artışın, ücretlerden farkı yoktur. Bu girdilerin fiyatlarındaki artışlar toplam arz eğrisini sola AS'dan AS_1'e, girdi fiyatlarındaki düşüşler ise toplam arz eğrisini sağa kaydırır.

Üretimde kullanılan emek girdisinden başka birçok girdi vardır. Son yıllarda bunlar arasında en çok ilgi çeken enerji olmuştur. 1980'lerin ilk yarısında, 1990'lardaki Körfez Savaşında ve 2000'li yıllardaki Irak Savaşında olduğu gibi enerji fiyatlarındaki artış toplam arz eğrisini sola kaydırır. Yine yurt dışından ithal edilen bir girdinin fiyatının artması da AS'yi sola kaydırır. Bir başka örnekte kötü hava koşulları buğday, mısır, meyve ve sebze gibi tarımsal ürünlerin fiyatlarında artışa neden olur. Bunları girdi olarak kullanan gıda üretimlerinde maliyetler hızla artar ve üretimleri azalır, yani AS eğrisi sola kayar. Tersi durumlarda ise AS eğrisi sağa kayar.

Teknoloji ve Emek Verimliliğindeki Değişmeler

Toplam arz eğrisinin konumunu belirleyen bir başka faktörde teknolojidir. Düşünün ki yeni bir buluş sayesinde emeğin verimliliği artsın, yani emek birimi başına üretim miktarı artsın. Ücretler ve diğer girdi fiyatları değişmese bile bu gelişme firma maliyetlerini düşürür, karlılığı arttırır ve üretimi teşvik eder. Ürün fiyatını sabit kabul edersek bu durum AS eğrisinin sağa kaydığını açıklar.

Emek verimliliğindeki bir artış veri bir çıktı düzeyini üretmenin maliyetini düşürmektedir. Peki emeğin verimliliğini etkileyen faktörler nelerdir? Eğer emek faktörü yüksek derecede eğitimli olursa emek verimliliğinde artış bekleyebiliriz. Sermaye stokundaki bir artış örneğin yeni araçlarla, yeni ve daha uygun binalarla ve daha iyi yönetim ile emeğin verimliliği arttırılabilir. Yukarıda açıkladığımız gibi teknolojik gelişme de verimliliği arttırır. Örneğin daha hızlı bir bilgisayar bir saatlik zaman diliminde daha fazla iş çıkarır. Özet olarak işgücü verimliliğini teknoloji ve teknoloji dışında birçok faktör etkiler. Verimlilikteki bir artış ise toplam arz eğrisini sağa, Grafik 17.4'te görüldüğü gibi AS_2'ye kaydırır.

Emek ve Sermayenin Ulaşılabilir Arzı

Toplam arz eğrisinin konumunu belirlemede önemli bir faktörde; ulaşılabilir ya da var olan sermaye ve emek miktarıdır. Mevcut emek ve sermaye miktarı bakımından ekonomi ne kadar büyük ise o kadar çok üretim yapılabilir. Öyleyse emek miktarı ve kalitesi arttıkça, sermaye stoğu büyüdükçe yani yatırımlar arttıkça toplam arz eğrisi (AS) sağa kayar. Yani belli bir fiyat düzeyinde üretilebilecek çıktı artar. Tersi durumda ise sermaye stoğundaki azalış ve emek miktarındaki azalma AS eğrisini sola kaydırır. Örneğin 17 Ağustos 1999 ve 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından Türkiye'de yaşanan durum buna bir örnek oluşturur.

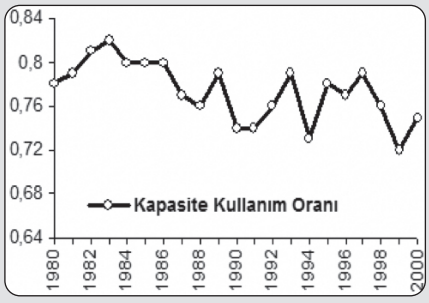
Toplam arzın kaymasına neden olan bu son özellik, arz yönlü ekonomi politikalarının kullanımı üzerine yapılan tartışmaların odak noktasını oluşturur. Şöyle ki, bir grup ekonomist sermaye arzının arttırılmasına yönelik çalışmaları ön plana çıkarırken, diğer grup emek kalitesinin arttırılması gerektiğini savunuyor. Her iki grup da toplam arzın teşvik edilmesi gerektiği üzerinde anlaşıyorlar.

Dikkat ederseniz şimdiye kadar açıkladığımız; toplam arz eğrisini çizerken "diğer şeyler sabitken" söylemiyle anlatılmak istenen; AS eğrisinin kaymasına yol açan parametrelerdir. Bunlardan emek ve sermayenin mevcut arzı, teknoloji hatta üretim teşvik unsurlarına ilişkin artışlar, hem uzun dönem hem de kısa dönem arz eğrisini sağa, olumsuz gelişmeler ise sola kaydırır. Girdi fiyatlarındaki değişmeler ise nisbi fiyatlardaki değişikliğe bağlı olarak kısa dönem AS eğrisinde kaymalara neden olur. Ancak bu değişmeler süreklilik arz ederse uzun dönem AS eğrisi de kayar.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Yanda yer alan grafikte 1980-2000 döneminde Türkiye'de sanayi sektörüne ait yıllık ortalama kapasite kullanım oranının izlediği seyir görülmektedir. Yarattığı katma değerin büyüklüğü nedeniyle, sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör olduğu göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisinin 80'li yıllarla 90'lı yıllar arasında AS eğrisi üzerindeki seyrini tartışabilir misiniz?

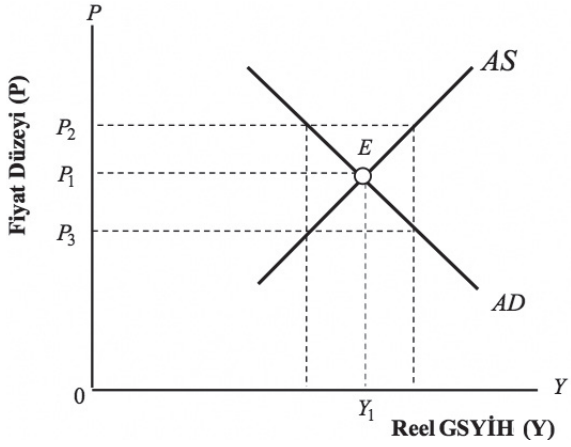

TOPLAM ARZ VE TOPLAM TALEP DENGESİ (Denge Çıktı ve Fiyat Düzeyi)

Şimdiye kadar öğrendiğimiz toplam talep ve toplam arz analizlerini birleştirerek, reel GSYİH denge miktarını ve denge fiyat düzeyini eş anlı olarak belirleyebiliriz. Grafik 17.5 bu işleyişi açıklamaktadır. Toplam talep eğrisi (AD) ve toplam arz eğrisi (AS) reel GSYİH'nın Y_1 düzeyde ve genel fiyat seviyesinin P_1 olduğu düzeyde E noktasında kesişmektedir. Bu denge çıktı ve fiyat düzeyini gösterir. Şayet başlangıçta fiyat bu denge fiyat düzeyinin üzerinde ise örneğin P_2 seviyesinde ise arz edilen reel GSYİH miktarı talep edilen reel GSYİH miktarını aşacaktır. Bu durumda piyasada mal fazlası oluşacak, stoklar hızla artacak ve firmalar ürünlerini satamaz hale geleceklerdir. Bu

gelişmeler karşısında firmalar stoklarını eritmek için kendi aralarında çetin bir mücadeleye girecekler, bir yandan fiyatları öte yandan üretimlerini düşüreceklerdir. Sonuçta fiyatlar genel düzeyi toplam çıktı talebinin toplam arza eşit olduğu P_1 seviyesine kadar düşer. Denge çıktı düzeyinde de toplam arz toplam talep eşitliği sağlanmış olur.

GRAFİK 17.5 Denge Çıktı ve Fiyat Düzeyi.

P_1'den daha düşük fiyat düzeyinde ise örneğin P_3 genel fiyat düzeyinde, talep edilen reel GSYİH düzeyi, arz edilen miktarı aşacaktır. Piyasalarda mal kıtlığı oluşacak, stoklar tükendikçe ve müşteri baskıları oluşunca firmalar fiyatlarını yükselteceklerdir. Bu fiyat artışları denge fiyat düzeyine ulaşıncaya kadar devam eder. Sadece denge fiyat düzeyinde talep edilen reel GSYİH düzeyi arz edilen reel GSYİH düzeyine eşittir. Kısaca denge fiyat dışında başka bir fiyat düzeyinde çıktının fazla ya da eksikliği ortaya çıkmakta bu ise fiyat düzeyinin değişmesine neden olmaktadır.

Denge fiyat ve çıktı düzeyi, toplam arz ve toplam talep eğrisindeki kaymalara bağlı olarak değişir. Daha önce AD ve AS'yi kaydıran parametreleri açıkladık, bir sonraki bölümde politika analizleri yapılırken daha kapsamlı açıklamalar yapılacaktır. Biz burada dengenin eksik istihdamda ve aşırı istihdam durumunda nasıl ortaya çıktığı ve tam istihdama nasıl yöneldiği üzerinde duracağız.

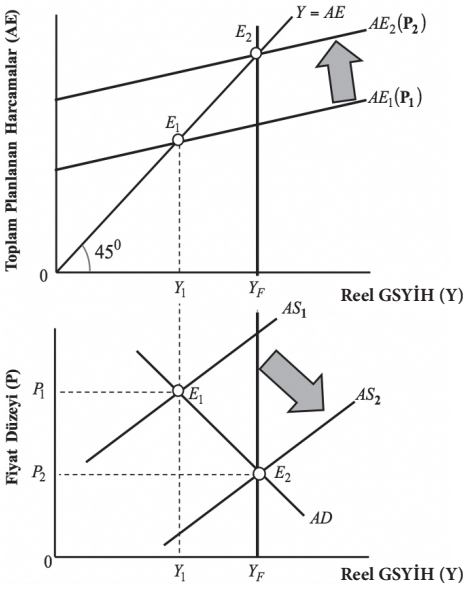
Makroekonomik Denge ve Tam İstihdam

Toplam arz ve toplam talep eğrisinin konumuna bağlı olarak ekonomik denge belirlenir. Ancak bu dengenin tam istihdamda olması şart değildir. Kısa dönemde tam istihdamdan daha yüksek düzeyde (aşırı istihdam), tam istihdamdan daha düşük düzeyde (eksik istihdam) ya da tam istihdam düzeyinde denge sağlanabilir. Fakat uzun dönemde ekonomi tam istihdamda ve uzun dönem düşey toplam arz eğrisi (LRAS) üzerinde dengeye ulaşır. Şimdi bu olası durumları grafiklerle açıklayalım ve ekonominin kendi kendini düzeltme mekanizmasının nasıl işleyeceğine bakalım.

Eksik İstihdam Dengesi ve Ekonominin Deflasyona Tepkisi

İlk olarak hem Keynesyen harcama gelir, hem de AD-AS modelini kullanarak, potansiyel ya da tam istihdam altındaki denge konumunu inceleyelim. Aşağıdaki Grafik 17.6 bu amaçla çizilmiştir.

GRAFİK 17.6 Eksik İstihdam Dengesi ve Ekonominin Ayarlanma Süreci.

Eksik istihdam dengesini gösteren şeklin üst panelinde toplam harcama fonksiyonu 45°'lik doğruyu tam istihdam altında, Y_1 hasıla düzeyinde kesmiştir. Yine AD-AS modelinde denge çıktı düzeyi (Y_1) tam istihdam hasıla düzeyinin (Y_F)'nin altındadır. Bu durumda ekonomide deflasyonist açık vardır. Başka bir açıdan bakarsak ekonomide ($Y_F - Y_1$) kadar üretim açığı vardır. Çünkü denge çıktı düzeyi potansiyel hasıla düzeyinin (Y_F) altındadır.

Potansiyel kelimesi genelde maksimum anlamında kullanılır. Ancak burada potansiyelin anlamının biraz daha farklı olduğunu vurgulayalım. Potansiyel GSYİH düzeyi ekonominin üretebileceği maksimum çıktı düzeyi değildir. Fakat maksimum sürdürülebilir üretim düzeyidir. Firmalar bazı dönemlerde kapasitelerinin üzerinde üretimde bulunabilirler ve çalışanlar daha uzun mesaide kalabilirler. Ancak bunların hiçbiri sonsuza dek sürdürülebilir davranış değildir. Çünkü makinelerde fazla çalışmadan dolayı sorunlar artar, işçiler bıkar ve verimsiz hale gelir. Fakat kısa dönemde ekonomi potansiyel düzeyin üstüne çıkmaya izin verir bu durumda fiili GSYİH düzeyi potansiyel GSYİH düzeyinin üzerinde olur. Tersi durumda ise fiili GSYİH seviyesi potansiyel düzeyinin ya da tam istihdam düzeyinin altında bulunur. Potansiyel hasıla durumu doğal işsizlik oranındaki hasıla durumu olup işsizlik hiçbir zaman sıfır değildir.

Grafik 17.6'ya göre denge hasıla düzeyi potansiyel GSYİH'nın (Y_F'in) altında olduğu için ekonomide hem işsizlik hem de durgunluk vardır. Böyle bir ortamda iş bulmak zorlaşacak, işçiler ücret artışını istemek yerine azalışlarına razı olacaklardır. Hatırlarsanız AS eğrisi veri bir ücret düzeyi için çizilir, ücret düzeyi düştüğünde ise AS sağa kayar. AS'nin sağa kayması, bir tarafta fiyatlar genel düzeyini düşürür ve üretim açığının kapanmasına, üretim düzeyinin tam istihdama ulaşmasına neden olur. Öte yandan fiyat düzeyindeki azalma toplam harcama fonksiyonunu AE_2'ye kaydırır ve bu yolla ekonomideki deflasyonist açık kapanır. Çünkü eksik istihdam dengesi sonsuza kadar sürmez. Durgunluk devam ettiği sürece, hatta derinleştikçe ücretler ve fiyatlar düşecek ekonomi kendi kendini düzeltme mekanizmasını işletecektir.

Ancak günümüz modern ekonomilerinde bu ayarlama süreci çok yavaş işler. Özellikle geçmişe baktığımızda işsizlik ne denli yüksek olursa olsun ücretler aşağıya doğru ayarlanmamaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Asgari ücret, sendikalaşma ve çeşitli hükümet kararları gibi kurumsal faktörler nedeniyle aşağıya düşmezler. Yine yüksek ücretlerin çalışanları teşvik edeceği gibi psikolojik faktörlerde mevcuttur. Ücret indirimine giden firmalarda öncelikle iyi olan işçilerin işten ayrılmaları gibi nedenlerle ücretlerin aşağıya doğru ayarlanması çok güç olmaktadır. Bu durum oldukça ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Şayet ücretler ve fiyatlar düşmüyorsa durgunluk uzun süre devam eder. Başka bir anlatımla toplam harcamalar düşük olduğunda ekonomi uzun süre deflasyonist açık konumda kalabilir.

Fakat günümüzde politikacılar deflasyonist açığın kendiliğinden kapanması için veya durgunluktan *kurtulmak* için ücretlerin ve fiyatların düşmesini beklemenin yanlış olduğuna inanmaktadırlar. Bunun yerine deflasyondan kurtulmak için çeşitli politikalarla müdahalelerde bulunmanın gerekliliği konusunda görüşler ağırlık taşımaktadır. Ancak ne kadar ve ne şekilde bir hükümet politikası konusunda tartışmalar sürmektedir. Bir sonraki bölümde bu politikalar üzerinde durulacaktır.

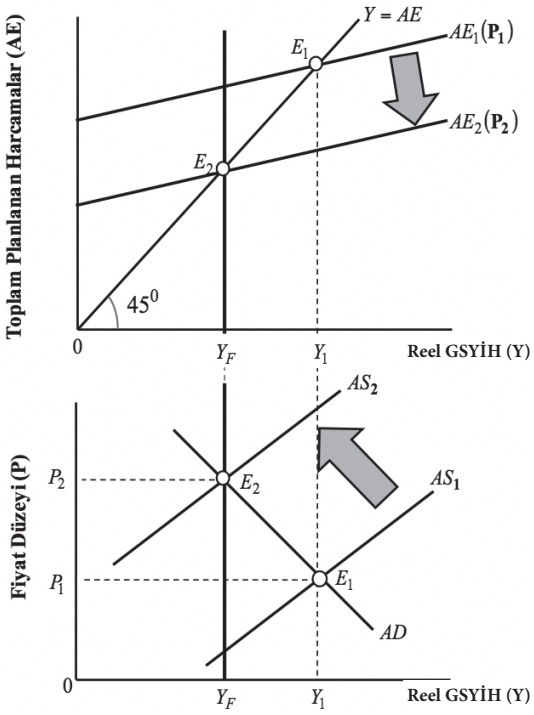
Aşırı İstihdam Dengesi

Şimdi de ekonominin Grafik 17.7'de olduğu gibi tam istihdam düzeyinin üzerindeki bir denge konumunda olduğu durumu analiz edelim. Şeklin üst panelinde yine de 45 derecelik model yer almıştır. Burada denge tam istihdam (Y_F) hasılasının sağında Y_1 düzeyinde sağlanmıştır. Toplam harcamaların (AE) yüksek olması nedeniyle enflasyonist açık oluşmuştur. Yine şeklin alt kısmında da görüleceği üzere $Y_1 > Y_F$ olduğu için bir üretim fazlası vardır ($Y_F - Y_1$ kadarlık). Çünkü denge çıktı düzeyi potansiyel hasılanın (tam istihdam Y_F hasılasının) üzerindedir.

GSYİH potansiyel düzeyinin (Y_F) üzerinde olduğunda denge aşırı istihdam dengesi olarak adlandırılır. Böyle bir denge durumunda çalışanlara olan talep fazladır. Firmalar yeni çalışan bulmada zorluk çekerler, hatta ellerinde bulunanları da diğer firmalara kaptırmamak için çaba gösterirler. Böyle bir ortamda her türden çalışan-

ların arzı yetersiz olduğu için (çünkü potansiyelin üzerinde çıktı üretilmektedir) firmalar ücretleri yükseltmeye başlarlar. Ücretlerin arttırılmasıyla firmaların maliyetleri de artar ve toplam arz eğrisi sola (AS_2'ye) kayar. Fiyat düzeyi P_2'ye yükselir ve toplam harcama fonksiyonu da aşağı kayar ve enflasyonist açık kapanır. Başka bir ifade ile fiyat düzeyindeki artış, yani enflasyon, enflasyonist açığı eritir ve ekonomiyi tam istihdam düzeyinde dengeye ulaştırır.

GRAFİK 17.7 Aşırı İstihdam Dengesi ve Ekonominin Ayarlanma Süreci.

Bu sürece ilişkin ekonomik işleyişe doğrudan bakacak olursak; aslında enflasyonun artma nedeni, toplam harcamaların fazla olmasıdır. Talep çok yüksek olduğu için üretimde kapasitenin üzerine çıkma çabaları maliyetleri arttırarak genel fiyat düzeyinde artışa neden olmaktadır. Öte yandan toplam talebin yüksek olması başlı başına fiyat düzeyi artışı ortaya çıkarmaktadır. Artan fiyat düzeyi alım gücünü azalttığı için tüketim harcamaları azaltılır. Yine fiyat düzeyinin artışı ile ithalat artar ve ihracat azalır. Sonunda toplam harcamalar azalır, ekonomi potansiyel üretim kapasitesine döner. Bu noktada ekonominin kendi kendini düzeltme mekanizması durur.

Kısaca özetlersek, şayet ekonomi kısa dönemde aşırı istihdam denge durumunda ise enflasyonist açık vardır. Bu durumda talep fazlalığı yüksek üretim düzeyi için gerekli girdi talebindeki artışa neden olacak ücretler ve diğer girdi fiyatlarını arttıracağı

için genel fiyat düzeyinde artışa ya da enflasyona neden olur. Yükselen fiyatlar tüketicilerin alım gücünü ve net ihracatı azalttığı için enflasyonist açık kapanır. Enflasyonist açığın kapanması bir yanda genel fiyat düzeyinin yükselmesine diğer yandan üretimde düşüşe yol açtığı için ekonomide stagflasyon ortaya çıkar. Yani ekonomide hem enflasyon hem durgunluk birlikte oluşur, bir sonraki alt başlıkta bu durum incelenecektir.

Aşırı istihdam dengesi durumunda da ekonominin kendi kendini düzeltme mekanizması çok zaman alır. Çünkü ücretler ve fiyatlar hemen ayarlanmazlar. Bir kez daha politika yapımcıları bu sürece müdahale etmek isteyebilirler. Bir sonraki bölümde açıklanacak para ve maliye politikalarını devreye sokmak isteyebilirler. Yine bu otomatik mekanizmanın işleyebilmesi için toplam talep eğrisinin sağa kaymasına neden olacak güçler olmamalıdır. Çünkü toplam arz sola kayarken toplam talepte sağa kayarsa enflasyonist açık kapanmaz, uzun süre enflasyon devam eder. Aşırı istihdam durumu sürdürülür.

Tam istihdam dengesinde ne enflasyonist açık nede deflasyonist açık durumu söz konusudur. Toplam harcama fonksiyonu 45 derecelik doğruyu tam istihdam hasıla düzeyinde keser. Yine toplam arz ve toplam talep eğrileri uzun dönem toplam arz ya da tam istihdam hasıla düzeyi üzerinde kesişirler. Bu durumu şekil çizerek kendiniz gösterebilirsiniz. Kısa dönemde herhangi bir ayarlanma mekanizması işlemez. Ancak uzun dönemde ekonomik büyüme nedeniyle uzun dönem toplam arz eğrisi (Y_F) sağa kayar. Yani potansiyel GSYİH düzeyi büyüme oranına bağlı olarak daha yüksek bir değer alır ve dinamik işleyiş devreye girerek yeni dengeler oluşur.

Fakat biz burada uzun dönem değişmelerini göz ardı ederek genel fiyat ve reel hasıla düzeyindeki dalgalanmaları inceleyeceğiz. Böylece ekonomi literatüründe sık kullanılan deflasyon, enflasyon ve stagflasyon kavramlarına daha yakından bakacağız.

Deflasyon, Enflasyon ve Stagflasyon

Yukarıdaki incelemeler basit olduğu kadar gerçek dünyada ki olayları açıklamada çok önemli dersler veriyor. Ekonomide deflasyonist açık var ise tüm üretim faktörleri için eksik kullanım ve işsizlik söz konusu olur. Bu durum faktör fiyatları ve ücretler üzerinde düşüşe neden olur kısa dönem AS eğrisi sağa kayar. Bu süreçte genel fiyat düzeyinde düşme gözlenir ki bu deflasyon olarak adlandırılır.

Enflasyonist açık durumunda tam tersi süreç yaşanır ve genel fiyat düzeyi yükselir. Stagflasyon ise ekonomide yaşanan süreç sonucunda genel fiyat düzeyi artarken reel hasıla düzeyinde azalma görülür. Şimdi sık yaşanan bu iki sürece daha yakından bakalım.

Grafik 17.7 dikkatle incelendiğinde görüleceği üzere bu tür enflasyonlarda asıl sorun potansiyel GSYİH düzeyine göre toplam talebin yüksek olmasıdır. Toplam talep başlangıçta o kadar yüksek ki, kısa dönem arzı potansiyel GSYİH'nın (Y_F) çok

ötesinde kesmektedir. İşte bu aşırı talep ücretleri ve fiyatları arttırmaktadır. O halde talep yönünden bakıldığında, AD'yi sağa kaydıran parametreler enflasyonu oluşturan nedenlerdir ki, enflasyon talep artışından kaynaklanmıştır. İşte toplam talebin aşırılığı sonucu ortaya çıkan bu fiyat artışları talep enflasyonu olarak isimlendirilir. Y_1 çıktı düzeyinden sonra grafikte bir hususu daha izleyebiliyoruz. O da girdi maliyetlerindeki artışa bağlı olarak fiyatlar yine artmaktadır., ancak bu kez çıktı miktarı da azalmaktadır. Bu stagflasyon olarak tanımlanan bir süreci açıklar. Burada aşırı toplam talebi takip eden bir süreç olarak stagflasyon yaşanmıştır. Stagflasyonun neden yaşandığını anlamak da kolaydır. Toplam talep aşırı olduğunda, ekonomi kısa süre için normal kapasitesinin üzerinde üretim yapabilir. Ancak bu süreç uzun süre devam edemez, çünkü emek talebi arttıkça buna bağlı olarak ücretlerde artar. Diğer girdi fiyatları da yükselir. Kapasite fazlalığından dolayı yıpranma daha fazla olur. Makineler ve hammaddeler yetersiz olabilir. Sonuçta yüksek maliyetlerle karşılaşan firmalar daha az üretim yapar ve ürünleri için daha yüksek fiyat uygular ki bu stagflasyon olgusudur.

Grafik 17.7'de aşırı toplam talebin yol açtığı enflasyondan sonra stagflasyon süreci gösterilmiştir. Oysa toplam arz eğrisindeki sola kaymada stagflasyona neden olur. Örneğin 1970'lerin ilk yarısında ve sonunda ortaya çıkan petrol krizi nedeniyle artan enerji fiyatları, yine 1990'daki Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucunda ve son olarak Irak savaşı sonrası 2004 yılı ortalarında görülen petrol fiyatlarındaki yükselmeler enerji fiyatlarını hızla arttırdı. Üreticilerin karşı karşıya kaldıkları bu ani maliyet artışları toplam arz eğrisini sola kaydırdı. Şayet AS eğrisi sola kayarsa üretim azalır. Üretim azalmasına karşın, mevcut talebin yüksek kalması fiyat artışı yaratır. Sonuç yine düşen üretim ve yükselen fiyat düzeyi kısaca stagflasyon olgusudur. Yine Türkiye'de 1999 ve 2023 yıllarında yaşanan büyük deprem felaketlerinden sonra toplam arz eğrisinde olumsuz bir arz şoku olarak sola kayma gözlenmiştir.

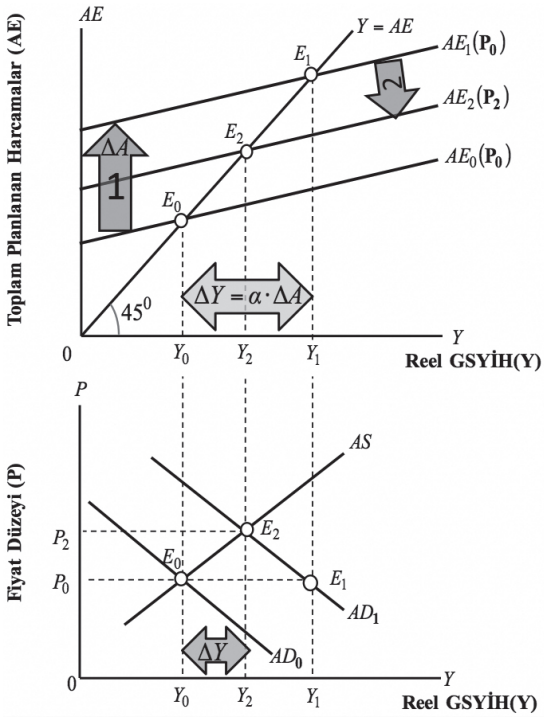
TOPLAM ARZ VE TOPLAM TALEP MODELİ KAPSAMINDA ÇOĞALTAN

Çoğaltan mekanizmasının işleyişini değerlendirdiğimizde şunu gördük; otonom harcamalardaki bir artış reel GSYİH düzeyini arttırmaktadır. Ancak bu artış fiyatların ve faiz oranlarının sabit olduğu varsayımı altında gerçekleşmektedir. Oysa gerçek yaşamda hem faiz oranları hem de fiyatlar sürekli değişiklik göstermektedir. Fiyatlar genel düzeyi değiştiği zaman çoğaltan mekanizması eskisi gibi işlemeyecektir. Hatta hemen şunu söyleyebiliriz ki çoğaltan katsayısının değeri düşecektir. Temelde yatan düşünce oldukça basittir. Şöyle ki, bir kişinin harcaması bir başkasının geliridir, bu süreç devam eder ve toplam talebi oluşturur. Peki bu çoğaltan süreci işlerken arz yönünde ne olur? Bu sürekli artan talebi firmalar fiyatı arttırmadan karşılayabilecekler

mi? Keynesyen 45 derecelik modelde yanıt evet idi. Çünkü toplam arz eğrisi yatay eksene paralel olarak düşünülüyordu.

Oysa günümüzde modern düşünce akımlarının temsilcileri Yeni Keynesyenler ücretlerin ve fiyatların esnek olmadığını ileri sürerek kısa dönemde toplam arzın pozitif eğimli olduğunu kabul ederler. Öte yandan Yeni Klasiklerde kısa dönemde eksik bilgilenmeden ve yanılmalardan dolayı kısa dönemde pozitif arz eğrisi durumunu kabul ederler. Şayet toplam arz eğrisi pozitif eğimli ise çoğaltan mekanizması eskisi gibi işlemeyecektir. Çünkü çoğaltan süreci zincirleme devam ettikçe, gelir ve istihdam yükselirken öte yandan fiyatlar da yükselecektir. Fiyatlardaki artışlar tüketicilerin alım güçlerini eritir ve tüketimin azalmasına neden olur. Öte yandan net ihracat da bu gelişmelerden olumsuz etkilenir. İşte artan talep genel fiyat düzeyini ne kadar yükseltecek, yani enflasyon ne kadar olacaktır? Enflasyon çoğaltanın ne kadarlık kısmını ortadan kaldıracaktır? Bu soruların yanıtı toplam arz eğrisinin eğimine bağlıdır. Bu yanıtları daha anlaşılır kılmak için Grafik 17.8 çizilmiştir.

GRAFİK 17.8 AD-AS Modeli Kapsamında Çoğaltan Mekanizmasının İşleyişi.

Grafik 17.8'e göre ekonomi Y_0 gelir düzeyinde ve P_0 fiyat seviyesinde E_0 noktasında denge durumundadır. Çoğaltan mekanizması işleyişi çerçevesinde otonom harcamalar ΔA kadar artmış ve reel hasıla düzeyi ise ΔY kadar artmıştır. Dikkat ederseniz,

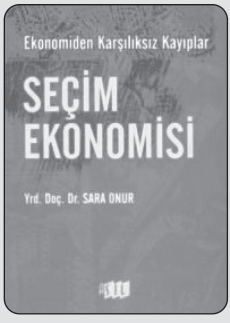
otonom harcamaların α katı kadar (hatırlarsanız α çoğaltan katsayısı idi) hasıla düzeyi yükselmiştir. (Y_0'dan Y_1'e). Bu durum şeklin alt panelinde toplam talep eğrisinin sağa (AD_1'e) kaydığını ifade eder. Başlangıçta E_0 noktasında iken P_0 fiyat düzeyi değişmemiş olsaydı, AD_1 eğrisi üzerinde E_1noktasında olacaktık. Ancak pozitif eğimli toplam arz eğrisi nedeniyle hasıla Y_1 düzeyine kadar yükselemeyecek , çünkü genel fiyat düzeyi yükselecektir. İşte pozitif eğimli toplam arz eğrisi, AD'deki kaymanın (talepteki genişlemenin) yüksek fiyatlar ve yüksek üretim arasında nasıl paylaşıldığını gösteriyor. Denge E_0'dan E_2'ye hareket ediyor. Fiyat artışı nedeniyle hasıla Y_0'dan Y_1'e değil Y_2'ye artabiliyor.

Özet olarak AS eğrisi pozitif eğimli oldukça AD'deki artış fiyat düzeyini yükseltir. Bu ise tüketicilerin alım gücünü düşürdüğü için tüketim harcamalarını düşürür, yine net ihracatı azaltır, böylece harcamalar azalır. Öte yandan genel fiyat düzeyindeki artış faizlerin artmasına ve böylece yatırımların azalmasına neden olduğu için toplam harcamada azalma olur. Sonuçta hasıla düzeyi beklenildiği gibi artmaz. Bu sonuca neden olan ekonomik davranışlar sürpriz değildir. Çünkü başlangıçtaki fiyat düzeyinde ürünlerine yönelik aşırı talep ile karşılaşan firmalar; ilk olarak üretimlerini arttırırlar, böylece GSYİH'da artar. İkinci olarak fiyatlarını da yükseltirler, böylece fiyat artışlarına bağlı olarak harcamalarda azalma ortaya çıkar. Böylece yüksek fiyatlar piyasada çifte rollerini oynarlar. Tüketicileri daha az tüketmeye yöneltirken üreticileri daha fazla üretmeye teşvik ederler. Bu şekilde dengede daha yüksek fiyat düzeyinde ve daha yüksek fiyat seviyesinde gerçekleşir. Burada toplam arz eğrisinin eğimi son derece önemlidir. Şayet AS daha dik olsaydı fiyat düzeyi daha çok yükselirken, üretim daha az artacaktı. Hatta düşey AS durumunda hasıla artışı hiç olmayacaktır ve çoğaltan sıfır değerini alacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Yanda yer alan çalışmada, Türkiye'de her seçim öncesi izlenen genişlemeci para ve maliye politikalarının ekonomide istikrarsızlığa neden olduğu savunulmaktadır. Yazar ortaya çıkan bu fiili durumun Türkiye ekonomisine ve Türk toplumuna yüklediği maliyetin değerlendirmesini yapmakta, toplumun inandığı ve desteklediği ekonomi politikaları ile sorunun çözülebileceğini ifade etmektedir. Seçim ekonomisi adı verilen söz konusu genişlemeci politikaların ekonomik istikrarı nasıl etkilediğini açıklayabilir misiniz?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi ekonomideki tüm sektörler tarafından çeşitli fiyat düzeylerinde belli bir dönemde talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarını gösterir?**
   a. Toplam arz
   b. Toplam talep
   c. Tam istihdam
   d. Efektif talep
   e. Efektif arz

2. **Aşağıdakilerden hangisi bugün alınacak mal ve hizmetlerin daha sonraki bir tarihe ertelenmesi ya da daha sonraki bir tarihte alınması planlanan mal ve hizmetlerin bugün alınacak olmasını ifade eder?**
   a. Zamanlararası ikame
   b. Reel balans etkisi
   c. Reel ankes etkisi
   d. Servet etkisi
   e. Uluslararası ikame etkisi

3. **Aşağıdakilerden hangisi toplam talep eğrisinde değişmeye neden olmaz?**
   a. Hükümet politikalarındaki değişmeler
   b. Bekleyişlerdeki değişmeler
   c. Uluslararası faktörler
   d. Toplam servetteki değişmeler
   e. Ücretlerdeki değişmeler

4. **Aşağıdakilerden hangisi ücretlerin ve fiyatların esnek olduğu durumda toplam arz eğrisinin şeklidir?**
   a. Yataydır
   b. Düşeydir
   c. Pozitiftir
   d. Negatiftir
   e. Paraboldür

5. **Aşağıdakilerden hangisi toplam arz eğrisinde değişmeye neden olmaz?**
   a. Ücretlerdeki değişmeler
   b. Emek dışındaki girdi fiyatlarındaki değişmeler
   c. Teknoloji ve emek verimliliğindeki değişmeler
   d. Emek ve sermayenin ulaşılabilirliği
   e. Uluslararası faktörler

6. Aşağıdakilerden hangisi birim başına karı ifade eder?
a. Fiyat – Birim maliyet
b. Fiyat + Birim maliyet
c. Fiyat / Birim maliyet
d. Fiyat x Birim maliyet
e. Birim maliyet / Fiyat

7. Toplumun servetindeki bir artış toplam talep eğrisini nasıl etkiler?
a. Sola kaydırır
b. Sağa kaydırır
c. Değiştirmez
d. Eğri üzerinde yukarıya kaydırır
e. Eğri üzerinde aşağıya kaydırır

8. Aşağıdakilerden hangisi belirli bir dönemde çeşitli fiyat düzeylerinde, ekonomideki tüm üreticilerin birlikte arz ettikleri toplam çıktıdır?
a. Toplam talep
b. Efektif talep
c. Toplam arz
d. Piyasa arzı
e. Firma arzı

9. Aşağıdakilerden hangileri toplam talep eğrisinin değişkenler arasındaki negatif ilişkisini göstermektedir?
a. Fiyat düzeyi – miktar
b. Yatırım – tüketim
c. Tasarruf – yatırım
d. Fiyat düzeyi – reel hasıla
e. Toplam harcama – reel hasıla

10. Aşağıdakilerden hangisi toplam talep doğrusunu sola doğru kaydırır?
a. Vergilerde azalış
b. Kamu harcamalarında artış
c. Fiyatlar genel düzeyinde artış
d. Para arzındaki azalış
e. Toplam harcamalarda artış

CEVAP ANAHTARLARI

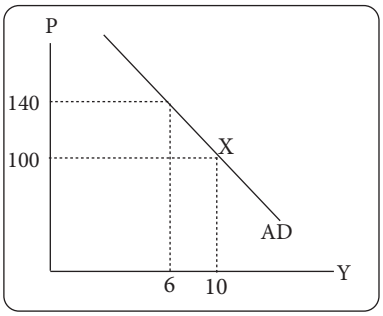
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Ekonomi tarihçilerinin yaptığı araştırmalara göre enflasyonun tarihi Milattan Önceki döneme kadar uzanmakta ve enflasyonun 4000 yaşında olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Asya, Hindistan, Roma, Yunan, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında şiddetli enflasyonlar yaşandığına dair bulgular mevcuttur. Arkeologların yaptığı kazılarda, Mezopotamya'nın beşiği Babil kentinde, M.Ö. 1790-1750 dönemine ait fiyat verilerinin işlendiği kil tabletler bulunmuştur. Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkeleri sürekli tehdidi altında tutan enflasyon, M.Ö. de insanlığın en büyük sorunlarından biriydi. M.Ö. 1894-1595 yılları arasını inceleyen uzmanlar, Mezopotamya'da 1750-1684 yılları arasında çok yüksek bir enflasyon oranının yaşandığını tespit etmektedirler. Antik Yunan uygarlığının ise M.Ö. 4'ncü yüzyılda enflasyonist bir ortamla karşılaştığı, bu dönemde zeytinyağı fiyatlarının 100 kat arttığına ilişkin kanıtlar mevcuttur. Roma İmparatorluğu ise M.Ö. 2'nci yüzyılda enflasyon dalgasıyla karşı karşıya kalmış ve yüzyıllık bir süre içinde tahıl fiyatları 50 kat artmıştır.

Enflasyonun geçmişi ile ilgili bugüne kadar yapılmış en kapsamlı tarihi araştırma niteliğindeki *Great Wawe – Büyük Dalga* isimli kitapta, fiyat artışlarının dört büyük dalga halinde geldiği belirlenmektedir. Bu dalgalardan ilki, orta çağ dönemine ait ve 12'nci yüzyıl sonlarında başlayıp 14'ncü yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir dönemidir. Örneğin, 1315 yılında İngiltere'de yaşanan kötü hava koşulları ve veba salgını sonucunda buğday fiyatının 8 kat arttığı biliniyor. 16'ncı yüzyılın ortalarından başlayıp 17'nci yüzyılda sona eren ikinci dalgada ise tam 180 yıl süre ile kimi zaman ılımlı, kimi zaman da oldukça yüksek fiyat artışları yaşanıyor. Bu dönemde yaşanan enflasyonun ardında ise genellikle hızlı nüfus artışının bulunduğu kabul edilmektedir. Bu dönemde artan talep yanında, para miktarındaki hızlı artışın da enflasyona ciddi katkıda bulunduğu, örneğin 1550 yılında Avrupa'da 10 bin ton olan gümüş arzının, 1660 yılında 34 bin tona ulaştığı bilinmektedir. Yaşanan üçüncü dalgada ise 1730'larda başlayan fiyat artışları Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sırasında doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde tarımdaki fiyat artışlarının kimi zaman %200'lere çıktığına ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. 1920'lerde başlayan ve Alman Hiperenflasyonu ile çarpıcı bir boyut kazanan dördüncü enflasyon dalgası günümüze kadar devam eden bir dönemdir. Bu dönem içerisindeki en yüksek enflasyon, 1990'lı yılların başında yaşanan iç savaş döneminde %300 milyon'a çıkan Yugoslav hiperenflasyonu gösterilebilir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

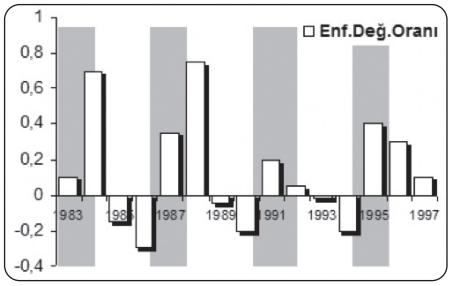
AD eğrisi iki değişken arasındaki davranışsal ilişkiden daha fazlasını ifade eder. AD eğrisi üzerindeki her nokta ekonomide kısa dönem dengesini göstermektedir. Örneğin yanda yer alan AD eğrisi üzerinde bulunan X noktası, fiyatlar genel düzeyi 100 olduğunda denge gelir düzeyinin 10 milyon TL olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla X noktası sadece toplam harcamaların 10 milyon TL olduğunu değil, P=100 olduğunda harcamaların ve gelirin birbirine eşit olabilmesinin ancak bunların her ikisinin de 10 milyon TL'ye eşit olması durumunda gerçekleştiğini ifade eder. AD eğrisi değerlendirilirken yapılan iki temel hataya dikkatinizi çekmek isteriz. İlk olarak, bu eğriyi ekonomideki toplam talep ya da toplam harcama miktarını ifade eden bir eğri olarak düşünürsek, AD eğrisi her bir fiyat düzeyinde ekonomik birimlerin satın almak istedikleri üretim miktarını gösterecektir. Bu tür bir değerlendirme AD eğrisi için yapılabilecek son derece basite indirgenmiş bir değerlendirme niteliği taşır. Zira AD eğrisi her bir fiyat düzeyindeki denge GSYİH miktarını göstermektedir. Hatırlarsanız denge GSYİH düzeyi, toplam harcamaların toplam üretime eşit olduğu üretim düzeyidir. İkinci olarak, AD eğrisinin negatif eğimli olma nedeninin mikroekonomideki talep eğrisinin negatif eğimli olma nedeniyle aynı kabul edilmesidir. Bu oldukça hatalı bir yaklaşım olur. Mikroekonomideki bireysel ürünler için elde edilen talep eğrileri, AD eğrisini elde ederken tartıştığımız işleyişten tamamen farklı bir işleyiş biçimine dayanır. Örneğin portakal piyasasında fiyatta meydana gelen artışın talep miktarını azaltması, büyük ölçüde ekonomik birimlerin nispi olarak daha ucuz hale gelen diğer mallara yönelecek olması ile açıklanır. AD eğrisi üzerinde ise fiyatlar genel düzeyindeki artış tüm mal fiyatlarının birlikte artmasını ifade eder. Dolayısıyla nispi olarak daha ucuz hale geldiği için talebin yöneleceği bir başka mal söz konusu değildir. Burada tamamen farklı bir işleyiş olduğunu belirtmek gerekir. Fiyatlar genel düzeyindeki artış para piyasasında faizin yükselmesine neden olurken, artan faize karşı duyarlı olan harcamaların azalmasına, bu da denge GSYİH düzeyinin düşmesine neden olur.

EKONOMİK BAKIŞ 2

1980'li yıllar olarak adlandırılan 1980-1989 döneminde, sanayi sektöründe ortalama yıllık kapasite kullanım oranı yaklaşık %79 düzeyindedir. Nitekim bu dönemdeki ortalama yıllık üretim artış hızı da yaklaşık %5 civarındadır. Tüm dünya da ve ülkemizde krizler dönemi olarak bilinen 90'lı yıllar ise ekonomik faaliyet hacminin ciddi dalgalanmalar gösterdiği bir dönemdir. Örneğin bu dönemde Türkiye ekonomisi 1994

yılında %6,1, 1999 yılında ise %6,4 oranında küçülmüştür. Nitekim bu dalgalanmalar sonucunda 1990-1999 döneminde Türkiye'de ortalama yıllık üretim artış hızı ancak %3.5 dolayındadır. Bu gelişmelere paralel olarak, aynı dönemde sanayi sektörü kapasite kullanım oranı da yılda ortalama %73'e gerilemiştir. Buna göre Türkiye ekonomisi 90'lı yıllarda, 80'li yıllara göre toplam arz eğrisi üzerinde daha aşağıda yer alan bir bölgede faaliyet göstermiştir.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Yazar yaptığı yorumda, Türkiye'de siyasi tıkanıklıklar arttıkça, mevcut siyasi tablonun değişmesi olasılığı çok düşük de olsa, kurtuluşun seçimde görüldüğünü belirtmektedir. Yazar *seçim ekonomisi* olarak adlandırdığı genişlemeci politikaların ekonomideki faturasının basit bir göstergesi olarak yandaki grafiği kullanmakta, düşme eğilimine giren enflasyon oranının seçimin yapıldığı yıl ve sonrasında artma eğilimi gösterdiğini tespit etmektedir. Sonraki yıllarda uygulanan daraltıcı politikaların enflasyonda düşüş eğilimi yaratmasına karşın, alınan erken seçim kararının ekonomiyi tekrar başlangıca döndürdüğü belirtilmekte ve katlanılan maliyetlerin boşa gittiği savunulmaktadır. Yazarın kullandığı grafikteki taralı alanlar seçim yıllarını ifade etmektedir.

Bu bölümde yaptığımız analizlerde genişlemeci para ve maliye politikalarının toplam talep eğrisini sağa doğru kaydırdığını, bunun da fiyatlar genel düzeyini arttırdığını metin içerisinde gerekli grafikleri kullanarak açıklamıştık.

NE ÖĞRENDİK?

1.b	2.a	3.e	4.b	5.e	6.a	7.b	8.c	9.d	10.d

BÖLÜM 18

TOPLAM TALEP VE TOPLAM ARZ'A YÖNELİK POLİTİKALAR, POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ VE ETKİNSİZLİĞİ TARTIŞMALARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Mehter marşının kendine özgü otantik ezgisi, mehter takımının orijinal giysileri, marşların ve mehter takımının yürüyüş ritmi uluslararası bir üne sahiptir. Mehter takımının "*iki ileri, bir geri*" şeklinde özetlenen yürüyüş ritmi, aslında Türkiye ekonomisinin performansı ile de yakın benzerlik gösteriyor. Ekonomide "*stop-and-go (dur-kalk)*" sendromu olarak adlandırılan bu kavramla, ekonomide uzun süreli ve yüksek oranlı bir büyüme eğiliminin yaşanamaması, aksine ekonominin kısa ömürlü ve düşük oranlı büyüme döneminin ardından daralma sürecine girmesi kastedilmektedir. Yani tıpkı mehter ritmi gibi "*iki ileri bir geri*". Ekonomide yaşanan bu mehter ritminin veya stop-and-go sendromunun maliyetini hiç düşündünüz mü? Son 30 yılda Türkiye ekonomisi mehter ritmi ile değil de uygun adımda yürüseydi (yani istikrarlı büyüme sürecini gerçekleştirebilmiş olsaydı) sizce neler değişirdi?

GİRİŞ

Ekonominin performansını etkilemek için otoritelerce (hükümet ve merkez bankası) hem toplam talebe yönelik para ve maliye politikaları, hem de toplam arza yönelik arz yönlü politikalar (teşvikler, ücret ve fiyatlara müdahaleler) uygulanır. Örneğin politikacıların vergi indirimi yoluyla ekonomiyi uyarmak, enflasyonla mücadele için kemerleri sıkmak, ya da hükümet harcamaları yoluyla iş yaratma konusundaki söylemleri aslında maliye politikası hakkındaki tartışmalardır. Yine piyasalardaki para bolluğuna ya da darlığına, faiz oranlarına ve döviz kurlarına ilişkin tartışmalar ise para politikasına yönelik söylemlerdir.

Hükümetlerce uygulanan maliye politikası, aslında vergileme ve harcamalara ilişkin planlar olup toplam harcamaları ya da toplam talebi arzulanan düzeye getirmek amacıyla uygulanır. Benzer şekilde, merkez bankasının para arzının azaltılmasına ya da arttırılmasına yönelik kararları, faiz oranları ve döviz kurlarına ilişkin kararlarıyla toplam harcamaları dolayısıyla toplam talebi etkilemesi ise para politikasıdır. Toplam arza yönelik olarak da tasarruf ve yatırımları teşvik ve firma maliyetlerini etkileyen bir takım düzenlemeler de arz yönlü politikalar uygulanmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak Keynesyen yaklaşım çerçevesinde maliye ve para politikaları açıklanıp politika etkinsizliklerini sınırlayan faktörler ortaya konulduktan sonra aktivist ve aktivist olmayan tartışmalara girilecektir. Ekonomiyi yönlendirmede hükümet müdahalelerinin uygunluğu hakkındaki Klasik ve Keynesyen ekonomistler arasındaki uyuşmazlıklarda olduğu gibi günümüzde de Yeni Keynesyenlerle, Moneteristler ve Yeni Klasik ekonomistler arasındaki tartışmalar devam etmektedir. Bizde açıklamalarımızı bu sürece göre ele alıp, önce aktivist politika ve aktivist olmayan politikalar ile arz yönlü politikaları, rakip düşünce okullarının görüşleri çerçevesinde inceleyeceğiz.

MALİYE POLİTİKASI

Maliye politikası; ekonominin performansını yönlendirmek için hükümet harcamaları ve vergilerin ayarlanmasıdır. Keynesyen modelde ekonominin performansı üzerinde toplam harcamalar anahtar rol üstelenir. Daha fazla harcama, daha fazla iş ve daha fazla çıktı anlamına gelir. Eğer ekonomi eksik istihdamda ise yani işsizlik varsa, sorunun kaynağı yetersiz harcamalardır, yani mal ve hizmetler için toplam talebin az olmasıdır. Keynes hükümetin harcamaları arttırarak (G ve TR), vergileri azaltarak ya da her ikisiyle birlikte işsizlikle mücadele edebileceğini işaret etmiştir. Bu politikalar ekonomide toplam harcamaları (AE) arttıracak, buna bağlı olarak çıktı ve istihdam düzeyi yükselecektir. İşte toplam harcamaları arttıran dolayısıyla toplam talebi (AD) sağa kaydıran bu politikalara genişletici maliye politikaları denir.

Eğer ekonomide enflasyon sorunu varsa, bununla mücadele etmek için hükümetin farklı bir ekonomi politikası seti oluşturması gereklidir. Keynesyen modele göre enflasyona neden olan toplam harcamaların fazlalığıdır. Yani insanların ekonominin üretebileceğinden daha fazla mal ve hizmeti alma çabaları enflasyona yol açar. Enflasyona karşı uygun politika olarak; hükümetin harcamaları azaltması veya vergileri arttırması ya da her ikisini birlikte uygulayan politikalara başvurması gerekmektedir. İşte toplam harcamaları azaltmayı amaçlayan ve AD'yi sola kaydıran bu tür politikalar daraltıcı ya da sıkı maliye politikası olarak isimlendirilir. Şimdi hükümetlerin işsizlik ve enflasyonla mücadele için bu politikaları nasıl kullanacaklarına bakalım.

İşsizlikle Mücadelede Maliye Politikası Kullanımı

Ekonominin tam istihdam çıktı düzeyinin 500 milyar TL olduğunu düşünelim. Şu andaki denge düzeyi olan 440 milyar TL çıktı seviyesi için ekonomide işsizlik görülecektir. Keynesyen modele göre sorunun kaynağı toplam harcamaların yetersizliğidir. Bunun için düzeltici bir yaklaşım olarak genişletici maliye politikası kullanılmalıdır. Yani maliye politikası duruma göre uygulanmaktadır. ***Duruma göre maliye politikası***, ekonominin performansını yönlendirmek için kamu harcamaları, transferler ve vergi seviyelerinin yeniden ayarlanmasıdır. İşsizlik sorunu olduğuna göre duruma uygun politika hükümet harcamalarını arttırmak, transferleri arttırmak ya da vergileri düşürmektir. Hatta bunların kombinasyonları da uygulanabilecek politikalardır. Şimdi bu alternatifleri kısaca değerlendirelim.

Toplam harcama yetersizliğini ortadan kaldırmak için yalnızca kamu harcamaları arttırılacaksa, ne kadar ilave harcamanın gerekli olacağını belirleyebiliriz. Çoğaltan konusundaki bilgilerimizi kullanarak temsili ekonomimiz için hesaplamaları yapabiliriz. Bunun için altıncı bölümdeki örnek çözümde yer alan çoğaltan katsayılarını kullanacağız. Burada grafik çiziminide sizlerin yapmasını isteyeceğiz. Kamu harcamaları çoğaltanı, α_g= 2,5 olduğundan, çıktı ya da GSYİH düzeyini 60 milyar TL arttırabilmek için kamu harcamaları 24 milyar TL arttırılmalıdır. Çünkü

$$\Delta Y = \alpha_g \cdot \Delta G \qquad \Rightarrow \qquad \Delta G = \frac{60}{2,5} = 24 \text{ olur.}$$

Şayet transfer harcamaları arttırılarak, toplam harcama eksikliği ortadan kaldırılacaksa, bu durumda α_{tr}=2 olduğundan, 30 milyar TL lik bir transfer harcaması gerekli olacaktır.

Tam istihdama ulaşma amacına hükümet, harcamaları sabit bırakıp vergileri azaltarakta ulaşabilir. Eğer vergiler azaltılırsa, tüketiciler daha fazla kullanılabilir gelire sahip olur, dolayısıyla tüketim harcamaları artar. Tüketim malları talebindeki artış, firmaları üretimlerini arttırmaya teşvik eder ve ilave iş olanağı yaratılmış olur. İşsizlikle mücadele etmede vergi indiriminin doğru miktarını belirlemek, kamu harcamalarındaki artışın doğru miktarını belirlemekten daha zordur, ancak transfer harcamalarına benzerdir. Vergiler indirildiği zaman tüketiciler indirimin sağladığı ilave harcanabilir gelirinin tümünü harcamazlar, bir kısmını tasarruf ederler. İşte bu yüzden gerekli vergi değişikliği miktarı kamu harcamasına göre daha fazla olmalıdır. Ne kadar fazla olacağı ise; gerekli vergi değişikliği miktarı, marjinal tüketim eğilimi ile çarpıldığında, harcama için gerekli değişikliğe eşit olmalıdır. Yani;

$$\Delta T \cdot MPC = \Delta G \qquad \Rightarrow \qquad \Delta T = \frac{\Delta G}{MPC} = \frac{24}{0,8} = 30 \ \textit{milyar TL}$$

Bilindiği üzere harcamaları arttırabilmek için vergileri azaltmalıyız. Örneğimize göre harcamaları 24 birim arttırmakla ulaşabileceğimiz tam istihdam düzeyine, ver-

gileri 30 birim azaltarakta ulaşabilmekteyiz. Görüldüğü üzere tüketiciler harcanabilir gelirlerindeki artışın %80'ini harcayacaklarından 30 milyarlık vergi indirimi ile 24 milyarlık tüketim harcamaları artışına neden olmakta ve çoğaltan yoluyla da GSMH düzeyi 60 milyar TL artmaktadır. Sonuç olarak harcamaları teşvik ederek tam istihdama ulaşmada kullanılan vergi indirimi, hükümet harcamalarındaki artıştan daha büyük olmak zorundadır, bu büyüklükte ise marjinal tüketim eğilimi önemli rol oynar.

Enflasyonla Mücadelede Maliye Politikası Kullanımı

Duruma göre politika uygulaması öneren Keynes, enflasyonla mücadelede maliye politikasının oldukça yararlı olacağının farkında idi. Eğer bir ekonomide üretilen mal ve hizmetten daha fazlası toplum tarafından satın alınmak istenirse o ekonomide enflasyon oluşur. Enflasyonist baskıyı azaltmak için kamu harcamaları azaltılmalı ya da vergiler arttırılmalıdır. Yani daraltıcı maliye politikası uygulanmalıdır. Kamu harcamaları azaltıldığından çoğaltan katsayısına bağlı olarak GSYİH azalmış olur. Vergi artışının ise farklı etkisi vardır. Çünkü yüksek vergi ödeyen tüketiciler, harcanabilir gelirlerinin azaldığını görürler, bu ise onları tüketim harcamalarını azaltmaya yöneltir, yine çoğaltan etkisi ile GSYİH azalır. Böylece harcamalardaki azalma toplam harcama fonksiyonunu aşağı kaydırarak GSYİH düzeyini düşürürken, AD eğrisini de sola kaydırmaktadır. Toplam talepteki azalma ise fiyatlar genel düzeyi üzerindeki baskıyı hafifletmektedir.

Enflasyon ile mücadele için kullanılan maliye politikasının işsizlik ile mücadelede kullanılan maliye politikasından daha az popüler olduğunu düşünebiliriz. İşsizlikle ilgili vergilerin azaltılması ve kamu hizmetlerinin arttırılmasına yönelik harcamalardaki artışlar genelde toplum tarafından çok beğenilir, insanların hoşuna gider. Enflasyonla mücadele için vergilerin arttırılması ve kamu harcamalarının azaltılması şeklindeki önlemler ise genelde hoş karşılanmaz. Hatta politika uygulayıcıları bile isteksiz davranırlar, özellikle seçim dönemlerinde bu tür daraltıcı politika uygulamak hükümet için büyük risk taşır.

Ekonomideki Otomatik Stabilizatörler

Ekonomide işsizlik ve enflasyon gibi sorunların ortaya çıkması ve duruma göre maliye politikası uygulaması arasında önemli bir zaman gecikmesi ortaya çıkabilir. Politika yapıcıları ve uygulayıcılar işsizlik ve enflasyon gibi iki temel sorundan, işsizliğe enflasyona kıyasla daha çabuk yanıt ararlar. Çünkü işsizlikle mücadele için uygulanacak maliye politikaları araçları politik açıdan çok makuldür, ya da politik açıdan çok fazla hoşa gider. Ancak burada bile gecikme sorunu ile karşılaşılır. Politika yapanlar için bu sorunun varlığına dair net sinyaller elde etmek, vergi ya da harcamalar için yasal

izinlere ilişkin süreci tamamlamak zaman gerektirir. Bu süreç içerisinde sorun daha kötüleşebilir veya sorunla mücadele daha da güçleşebilir. İyi ki ekonomilerde bir takım otomatik stabilizatörler vardır. ***Otomatik stabilizatörler*** toplam harcamalardaki dalgalanmanın şiddetini azaltır, çıktı ve istihdam düzeyi üzerindeki geniş salınmayı önlemeye yardımcı olur. Ekonomiler için özellikle *gelir vergisi ve işsizlik ödemeleri* güçlü ekonomik stabilizatörlerdir.

Gelir vergisi güçlü bir otomatik stabilizatördür. Bilindiği gibi gelir arttığında ödenmesi gereken gelir vergisi miktarı da artar, çünkü hem daha yüksek dilimden vergi ödenir, hem de vergi oranın uygulandığı matrah büyür. Hemen hemen tüm ekonomilerde vergiler gelirden bağımsız değildir. Vergiler gelire bağlı olduğunda, ücretler, maaşlar ve her türlü gelirlerdeki artışlar, aynı zamanda daha yüksek vergi anlamına gelir. İşte bu nedenle gelir arttığı zaman tüketim harcamaları, verginin olmadığı ya da götürü olduğu duruma göre daha az artar. Bu durum ekonominin genişleme dönemindeki harcamaların hızlı büyümesini sınırladığı için enflasyonu önlemeye ya da yavaşlatmaya yardımcı olur. Ekonomi daralma sürecine girdiğinde ise vergi sistemi tersine işlemeye başlar. Çünkü gelirdeki azalma düşük vergi demektir, vergilerin sabit bırakıldığı durumla karşılaştırırsak, tüketiciler daha fazla gelire sahip olurlar. Böylece gelir vergisi harcamaları istikrarlı kılmaya ve ekonominin zayıflamasını geciktirmeye yardımcı olur.

İşsizlik ödemeleri ve yoksullara yönelik sosyal nitelikli her türlü yardımlarda otomatik stabilizatör olarak işlev görürler. Ekonomi daralmaya başladığında, işsizlik artmaya başladığında, hükümet tarafından yapılan işsizlik ödemeleri ve sosyal yardımların miktarı otomatik olarak artar. Hükümetin karşılığında mal ve hizmet almadığı bu harcamalar ***transfer harcamaları*** olarak tanımlanır. İşte hükümetin transfer ödemeleri nedeniyle, ekonomideki işsizlerin gelirindeki azalma kısmen de olsa dengelenir, tüketim harcamalarındaki hızlı düşüş bir dereceye kadar önlenmiş olur. Benzer şekilde, ekonomi düzelmeye başladığında ve işsizlik oranı düştüğünde bu transfer ödemeleri otomatik olarak azalırken, az da olsa işsizlik primi kesilir. Bu ise harcamaların büyümesini yavaşlatarak enflasyonu önlemeye yardımcı olur.

Otomatik stabilizatörler, ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmanın büyüklüğünü azaltmasına rağmen tam istihdam ve istikrarlı fiyatları garanti etmez. Yüksek enflasyonları durduramaz ve ekonomiyi derin bir durgunluk ortamından çıkaramaz. Gerçekte ekonomiyi istikrara yönelten bazı mali düzenleyiciler (stabilizatörler) ekonominin durgunluktan çıkmasını yavaşlatır. Şöyle ki, ekonomideki iyileşme başladığında, kişisel gelirde artmaya başlar. Ancak yüksek vergiler nedeniyle harcamalardaki büyüme azalmış olur ve böylece ekonomideki iyileşme yavaşlar. Bu yüzden birçok ekonomist otomatik stabilizatörlerin, duruma göre uygulanan maliye politikaları ile desteklenmesi gerekliliğini ileri sürerler.

EKONOMİK BAKIŞ –1

Gelir vergisi uygulamalarında artan oranlılık vergi adaletinin sağlanmasında önemli bir araç olarak bilinir. Modern vergi sistemine sahip ülkelerde herkesten kazancına göre vergi alınması anlamına gelen artan oranlı gelir vergisi tarifeleri adaleti sağlama yanında ekonomik istikrarın sağlanmasında da önemli rol üstlenirler. Artan oranlı gelir vergisinin bir otomatik istikrar sağlayıcı olarak çalışma mekanizması göz önüne alındığında, bölüm içerisinde sıralanan diğer otomatik istikrar sağlayıcıların bu fonksiyonlarını yerine getirme mekanizmasını açıklayabilir misiniz?

Maliye Politikası Uygulamasında Bütçe

İşsizlik ve enflasyonla mücadele için başvurulan maliye politikası aslında bir bütçe politikası uygulamasıdır. ***Bütçe*** hükümetin bir sonraki yıl için hazırlayıp ekim ayında meclise sunduğu, planlanan harcamaları ve beklenen gelirleri gösteren tasarımdır. Keynesyen modele göre ekonomide işsizlik varsa hükümet açık bütçe politikası izlemelidir. Yani hükümet beklediği vergilerden daha fazla harcama yapmayı planlamalıdır. Bu davranışla hükümet ekonomiye ilave harcama enjekte etmekte ve ekonomiyi tam istihdama doğru yönlendirmektedir. Enflasyonist dönemlerde ise bütçe fazlası vermelidir. Bütçe fazlası ekonomide toplam harcamaların miktarını azaltacak ve enflasyon baskısını hafifletecektir.

Keynesyen modele göre hükümet harcamalarının ve vergi gelirlerinin uyumlu olduğu, dengeli bir bütçe, şayet ekonomi tam istihdamda faaliyetini sürdürüyorsa uygundur. Çünkü ekonomi tam istihdam dengesine ulaştığında ne teşvik ne de kısıtlamaya ihtiyaç duyulacaktır, dengeli bir bütçe arzu edilecektir.

Keynesyen model bütçe açığını bazen ekonomik açıdan anlamlı bulur. Hatta devletin açıklarını incelerken planlanan ve planlanmayan açıklar arasında ayrım yapılmasını yararlı görür. Hiç kimse kamu harcamalarının ve vergi gelirlerinin gerçek düzeyini tam olarak tahmin edemez. Çünkü ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmalar otomatik stabilizatörlere bağlı olarak bütçe dengesini etkiler. Şöyle ki ekonomide kötüye gidiş başladığında vergi gelirleri azaltılırken, sosyal transferler artacak bütçede açık ortaya çıkacaktır. Ekonominin genişleme döneminde ise bütçe fazlası gözlenecektir. Çünkü genişleme döneminde vergi gelirleri artmakta, işsizlik ve sosyal transferler için harcamalar azalmaktadır. Hiçbir politika izlenmese bile otomatik mali dü-

zenleyiciler (stabilizatörler) bütçe fazlasına ya da bütçe açığının azalmasına neden olur. Sonuç olarak ekonominin işleyişinde beklenmedik durumların ortaya çıkması halinde, çok iyi planlanan bütçeler bile gerçekci olmaz.

Birçok ekonomist bütçenin denk olmasını savunur ve finansal çöküşe yol açacağı gerekçesi ile bütçe açığına karşı çıkar. Oysa ekonomi durgunlukta ise bütçeyi dengeleme çabaları ekonomide arzu edilmeyen sonuçlar doğurur. Şöyle ki; bütçe başlangıçta dengeli olsa dahi ekonominin kötüye gidişi ile birlikte işsizlik artmaya başlayacak, vergi gelirleri azalacak, otomatik mali düzenleyiciler devreye girecek kötüye gidiş yavaşlarken bütçe açık konumuna geçecektir. Hükümet bütçe denkliğinde ısrar ediyorsa ne yapacak? Buna verilecek mantıklı yanıt kamu harcamalarını azaltmak ve vergileri arttırmak şeklinde olur. Oysa bu tür bir yanıt işsizliğin tedavisi için Keynesyen görüşle tutarlı değildir. Kamu harcamalarının azaltılması ve vergilerin arttırılması mal ve hizmetler için toplam harcama düzeyinin düşürülmesi demektir. Bu ise kötüye gidişin hızlanması ve işsizliğin daha da artması demektir.

Keynesyen modele göre ne zamanki ekonomi durgunluk içindedir, bütçe politikasının yönü; vergilerde bir indirim ve/veya hükümet harcamalarında artışı gerekli kılar. Açıkça her iki tedbirde kısa dönemde açığı büyütür. Ancak çıktı ve istihdam artışını teşvik ettiği için ekonomiyi durgunluktan çıkarmada yardımcı olur. Ekonomi iyileştikçe vergi gelirleri de otomatik olarak artacak, transfer harcamaları şeklindeki giderler otomatik olarak azalacak, bütçedeki açık düzelecektir. Böylece genişletici maliye politikası kısa dönemde daha büyük bütçe açığı yaratır, bu şekilde ekonomiyi sağlıklı hale getirmekle tekrar dengeli bütçe yapma olanağı sağlamış olur.

Maliye Politikası ve Kamu Borcu

Maliye politikası uygulamasının bir bütçe uygulaması olduğunu, bütçenin neden açık verdiğini ve vermesi gerektiğini bir önceki başlıkta inceledik. Planlanmış olsun ya da olmasın ne zamanki bütçe açığı oluşursa, hükümet bu açığı ödünç bularak kapatmak zorundadır. Yani hükümet hazine bonosu ya da devlet tahvillerini bireylere, firmalara, yerli ve yabancı finansal kuruluşlara satarak açığı finanse eder. Ancak bu işlemlerin her biri devletin borcunu arttırır. Tüm kamu kesimini dahil ederek söylersek, bütçe açığı ile kamu borcu arasında birebir ilişki vardır. Yani bütçe açığı varsa mutlaka aynı büyüklükte kamu borcu oluşur. Türkiye'de kamu borcunu daha sağlıklı değerlendirebilmek için net kamu borcuna bakmak gerekir. Çünkü hazinenin brüt borç stoku yeterli bilgi aktarmaz. Brüt borç stokundan hazinenin mevduatını çıkarmak ve net kamu borcuna bakmak daha yararlıdır. Aralık 2023 sonu itibariyle Avrupa Birliği Tanımlı Genel Yönetim borç stoku 7.768,2 milyar TL'dir. Bu borç stoku GSYİH'ya oranlandığında %29,3 dolaylarındadır. Aynı tarih itibariyle kamunun net borç stoku 5.559 milyar TL olup borç stokunun GSYİH'ya oranı %24,9'dur.

Kamu borcunun büyüklüğü bir takım haklı endişelere neden olurken, bazı endişelerde gereksizdir. Haklı endişelerin başında kamu borçlarındaki büyümenin özel sektör yatırımlarını dışlamasıdır. Çünkü bütçe açığının yol açtığı kamu borçlarındaki artışın finansmanı için hükümet borçlanmaya gittiğinde, özel kesimden ödünç alanlarla birlikte fon bulmak için rekabet etmek zorundadır. Belirli koşullar altında fon piyasasındaki talep artışı faizlerin yükselmesine yol açar. Bu ise özel firmaları yatırım amaçlı kredi almadan alı koyar, özel sektör daha az yatırım yapar. Bu durum ***dışlama etkisi***dir. Dışlama etkisi nedeniyle ekonomik büyüme yavaşlar ya da olumsuz gelişmeler ortaya çıkar.

Bir başka endişe verici durum borcun gelecek nesillere yük aktarıp aktarmayacağıdır. Borcun gelecek nesiller üzerine yük olacağını öne sürenlere göre özellikle devlet tahvillerinin yabancılara satılması durumunda önemli ölçüde yük oluşturduğu ileri sürülmektedir. Çünkü yabancı yatırımcılara faiz ödemelerini yapabilmek için siz ve sizin çocuklarınız vergi ödeyecektir. Yabancılardan borçlandığımız için bunların ürettiğimiz mal ve hizmetlerin üzerinde hakları olacaktır, dolayısıyla üretimin bir kısmı bunlara ödenecektir. Hatta alınan krediler iyi kullanılmamışsa bu yük daha da artacak yaşam standardımızın düşmesine neden olacaktır.

Ancak borçlanma ülke içinden yapılmışsa, genelde şöyle düşünülebilir, bir kişinin borcu öteki kişinin varlığıdır. Dolayısıyla gelecek nesiller sadece kamu borcunu değil aynı zamanda borcu oluşturan hazine bonoları ve devlet tahvillerinin de sahibi olacaklardır. Yani gelecek nesillerden borç ödemesi için vergi alındığında, bu nesilde yer alanlardan bazıları aynı zamanda hükümet tarafından ödenen faiz ödemelerinin de sahibi olacaklardır. İnsanlar faiz geliri elde etmek için kamu borç kağıtları satın alırlar. Devlet ulusal borcunu ödemese bile faizleri ödemek zorundadır. Ülke içindeki bono sahiplerine yapılan ödemelerde bazı olumsuz etkiler yaratır. Hükümet bu zorunlu faiz ödemeleri yüzünden, ya yeniden daha yüksek faizlerle borçlanacak, ya da vergileri arttıracak, veyahut bizlerin yararlandığı kamu hizmetlerini aksatacaktır. Öte yandan tüm insanlar vergi öderken ekonomide sadece kamu kağıtlarına(hazine bonosu, devlet tahvili) sahip bir grup azınlık yüksek faiz geliri elde eder. Bono sahipleri çoğunlukla yüksek gelir sahibi varlıklı kişiler olduğundan, bu süreç gelir dağılımında daha büyük eşitsizliğe yol açar.

Yine yüksek kamu borçlarının ve yüksek faizlerin neden olduğu yüksek vergi oranları çalışma arzusunu ve vergilendirilebilir kazanç elde etme arzusunu olumsuz yönde etkiler. Şayet bireyler kazançlarının küçük bir kısmına sahip oluyorlarsa, bazıları daha az çalışmayı tercih edebilir. Bazı insanlar vergi ödemeden kaçınma yöntemleri arayabilir. Vergi ve sigorta ödemeden kaçak çalışma, fatura ve belge düzenlememe gibi faaliyetlerde artış gözlenir ki tüm bu oluşumlar ekonominin performansı açısından endişe verici durumlar yaratır.

Ancak kamu borcuna ilişkin bir yanlış anlaşılmayı da düzeltmek gerekir. Kamu borcuna ilişkin gelecekte belirli bir zamanda borcun tamamen ödenmiş olma zorunluluğu yoktur. Hükümetler basit bir şekilde yıldan yıla yeni bir borçlanma ile borcunu finanse eder. Devletin borç senetlerinin vadesi geldiğinde hazine bunların yerini alacak yeni bonolar ihraç eder. Devletin borç kağıtları için bir piyasa olduğundan, hükümet bunları ihraç etmeyi sürdürebilir. Dünya'da en çok güven duyulan yatırım araçları arasında hazine bonoları ve devlet tahvilleri ilk sıralarda yer alır. Bu nedenle bu piyasaların ortadan kalkma olasılığı gerçekte hiç yoktur. Önemli olan borcu sürdürülebilir seviyelerde tutmak, faizler üzerinde baskı yaratmadan finansal piyasalarda çeşitlilik sağlamaktır.

Maliye Politikası Uygulamasında Sorunlar

Ekonomide meydana gelen sorunları aşmada ya da ekonominin performansını yönlendirmede, duruma göre uygulanan maliye politikasını kullanma çabalarını ve başarısını sınırlayan bir takım faktörler vardır. Bunları üç başlık altında özetleyebiliriz.

Politik Eğilimin Yansımaları Sorunu

Daha önce de belirtildiği gibi Keynesyen model işsizlikle mücadelede genişletici maliye politikalarını gerekli görürken, enflasyonla mücadelede daraltıcı politikaları gerekli görmektedirler. Ancak politik açıdan bakıldığında, genişletici politikalar daraltıcı politikalara göre daha çekicidir. İktidardakiler bu yolla oylarını koruyabileceklerine ve arttırabileceklerine inanırlar. Aynı şekilde politik alanın talep edicileri olan seçmenler de bir yandan yüksek vergi yükleri istemezken, diğer yandan da kendilerine fayda sağlayan hükümet hizmetlerinden vazgeçmek istememektedirler. Politik alanın bu iki aktörü arasındaki ilişki genişletici maliye politikaları lehinde bir eğilim yaratacaktır. Hükümetler için ekonomiyi genişletmeye yönelik tedbirleri almak kolaydır. Ancak hükümetlerin kamu harcamalarını kısmak ya da vergileri arttırmak şeklindeki daraltıcı politikaları uygulamak için gerekli oyu toplamaları oldukça zordur.

Gecikmeler Sorunu

Çoğu kez ekonomideki mevcut sorunu aşmak için politika değişikliğinin öngörüldüğü zamanla, gerçekte yapılan değişikliğin ekonomik etkisinin görüleceği zaman arasında önemli bir zaman aralığı bulunur. Bu gecikme sorunu maliye politikasının etkinliğini azaltabilir; hatta bazı durumlarda amaca zararı dokunan değişikliğe dönüşebilir. Bu gecikmelerin birkaç nedeni vardır. Bunların ilki; ekonominin sürekli olarak geleceğin ne getireceği konusunda açık sinyal vermemesidir. Bunun anlamı, ekonomik sorunu aşmak için gerek duyulan politika değişikliğinin farkına varılmamış ol-

masıdır. Bu tür gecikmeye *teşhis gecikmesi* denir. Gecikmelerin ikinci sebebi ihtiyaç tespit edildikten sonra, politikaların yürürlüğe girmesinde karşılaşılan gecikmedir. Çünkü gerekli tedbirleri uygulamak için yasa hazırlanması ve onaylanması zaman alır. Bir başka sebepte politikaların yasalaştırılmasından sonra uygulamada görülen gecikme ve ekonominin bu politikaya yanıtındaki gecikmedir. Bazı ekonomi politikaları diğerlerine göre daha az bir zaman diliminde etkisini gösterir. Örneğin bir vergi indirimi uygulaması otoyol gibi bir yatırım harcaması uygulamasına göre daha hızlı ekonomiyi etkiler. Ancak her iki uygulamada da bazı gecikmelerin oluşacağı unutulmamalıdır.

Dışlama Sorunu

Bilindiği gibi hükümet kamu açıklarını finanse etmek için borçlandığında, ekonomide ödünç verilebilir fonlara talep artacaktır. Ödünç verilebilir fonlara olan talep artışı ekonomide faiz oranlarının artmasına neden olacaktır. Faiz oranlarındaki bu artış özel kesim yatırımlarının azalmasına yol açacaktır. Eğer ekonomide özel kesim yatırımları azalmamış olsaydı, kamu harcamalarındaki artışın ekonomi üzerindeki net etkisi daha büyük olacaktı. Oysa faiz oranlarındaki artışın özel kesim yatırımlarını dışlaması ekonominin büyüme oranında yavaşlama anlamına gelecektir.

İşte duruma göre maliye politikasında bu sorunlar kullanılarak, ekonomistler bu politikaların yararlı olup olmadığını tartışırlar. Genelde Keynesyenler doğru kullanıldığında maliye politikasının yararlı olduğuna inanırlar. Öte yandan Monetaristler'e göre dışlama etkisi maliye politikasını yararsız kılar. Yeni klasiklerde ise maliye politikası sadece enflasyona neden olur. Çünkü bireyler bu politikanın etkilerini bekler ve hükümetin çabalarını nötr hale getiren davranışlarda bulunur. Para politikasını açıkladıktan sonra bu tartışmaları daha geniş olarak ele alacağız.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Bu bölüme kadar yaptığımız analizlerde genişlemeci maliye politikasının en azından kısa dönemde üretimi arttırıcı etkilerinden söz ettik, ancak bu harcamaların finansman yöntemlerinin tamamını incelemedik. Kamu kesimi bütçe kısıtı denilen kavrama göre kamu harcamaları vergilerle, merkez bankası aracılığıyla (yani para basılarak) ve borçlanmayla finanse edilebilir. Bunlardan vergilerdeki artışın ve para arzındaki artışın ekonomide yaratabileceği etkileri daha önce incelemiştik. Eğer devlet yaptığı harcamaların bir kısmını halktan borçlanarak finanse ederse, bunun fiyatlar ve üretim üzerindeki etkisini ortaya koyabilir misiniz?

PARA POLİTİKASI

Para ve Banka'ya ilişkin bölümde faiz oranının para arzı ve para talebi tarafından belirlendiğini ve Merkez Bankası'nın para arzını değiştirerek faiz kanalıyla ekonomiyi etkileyebileceğini gördük.

Şayet Merkez Bankası (MB) para arzını arttırırsa faiz oranı düşer, para arzını azaltırsa faiz oranı yükselir. Merkez bankaları faiz değişikliklerini niçin gerçekleştirir? Düşük faiz oranı harcamaları özellikle yatırım harcamalarını uyarır. Yüksek faiz oranı ise harcamaları düşürür, dolayısıyla milli gelir düzeyinde değişiklikler ortaya çıkar. İşte Merkez Bankası'nın gücünü kullanarak hem para hem de mal piyasalarını etkilemesi ***para politikası*** olarak adlandırılır. Merkez Bankası'nın para arzını daraltarak ekonomiyi etkilemesi (faizleri yükselterek harcamaları dolayısıyla milli gelir düzeyini düşürmesi) ***daraltıcı ya da sıkı para politikası*** olarak tanımlanır. Diğer yandan Merkez Bankası'nın para arzını arttırarak ekonomik genişlemeyi uyarması ***genişletici ya da gevşek para politikası*** olarak isimlendirilir.

Merkez Bankası' nın para politikası uygulamalarındaki amaçları;

- ✔ Fiyat istikrarı
- ✔ Yüksek istihdam ya da düşük işsizlik
- ✔ Ekonomide büyüme
- ✔ Finansal piyasalarda ve kurumlarda istikrar

Sağlayarak iyi işleyen bir ekonomi yaratmaktır.

Fiyat istikrarı; ekonomide belirsizlik ortamının azaltılması, etkinsizliğin azaltılması ve paranın fonksiyonlarını (değişim aracı olma, değer saklama aracı olma) ve değerinin korunması açısından para politikasının önemli bir amacıdır.

Yüksek istihdam ya da düşük işsizlik oranı bir başka amaçtır. İşsizliğin yüksek olması, kapasitelerin eksik kullanımı ekonomide GSYİH düzeyini potansiyel düzeyin altına düşürür.

Ekonomik büyüme amacı yaşam standardının yükselmesine yönelik önemli bir amaç olup uzun vadede sürdürülebilir olması arzu edilir bir durumdur.

Finansal piyasalarda ve kurumlardaki istikrar oldukça önemlidir. Şayet finansal piyasalar ve kurumlar etkin işlemiyorsa kaynaklar etkin kullanılmaz tasarruf edenler ve ödünç alanlar olumsuz yönde etkilenirler.

Para Piyasası ve Merkez Bankasının Hedef Seçimi

MB para politikası araçlarını (açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılıklar ve reeskont oranı) kullanarak amaçlara ulaşmayı hedefler. Bazen her iki amaca birden ulaşabilir. Örneğin ekonomik büyümenin sağlanması yüksek istihdamı beraberinde getirebilir. Bazen de politika amaçları bir biri ile çatışabilir. Örneğin MB enflasyon oranını dü-

şük tutmak için faizleri yükselttiğinde firmaların yatırım harcamaları ve hanehalklarının tüketim harcamaları azalır ve büyüme olumsuz etkilenir.

Para Politikası Hedefleri

Para politikası hem işsizlik oranını hem de enflasyon oranını düşük tutabilir, bu iki değişkeni doğrudan etkileyebilir. MB firmalara ne kadar kişi istihdam etmelerini ve ürünlerini hangi fiyattan satmaları gerektiğini söyleyemez. Bunun yerine para politikası hedeflerini belirleyerek bu değişkenleri arzulanan değerlere yaklaştırır. İki temel para politikası hedefi *para arzı ve faiz oranı* dır.

Para arzı merkez bankası tarafından yönetilir, faiz oranı ise kısa dönemde para piyasasında para arzı ve para talebine bağlı olarak belirlenir. Para talebi Para ve Banka bölümünde açıklandığı üzere negatif eğimli olarak çizilir. Çünkü faiz elde para tutmanın fırsat maliyeti olduğundan, faiz oranı düşük ise hanehalkı ve firmalar ellerinde daha fazla para tutarlar. Faiz oranı yükseldiğinde ise para yerine hazine bonosu ya da diğer finansal varlıklara yönelerek elde daha az para bulundururlar. Para talebi eğrisi gelir arttığında ve genel fiyat düzeyi yükseldiğinde sağa kayarken, gelir düzeyi azaldığında ve/veya fiyat seviyesi düştüğünde sola kayar. Para arzı ise merkez bankası tarafından belirlendiği için düşey çizilir. Arz ve talebin kesişimi kısa dönemde faiz oranını belirler. Para talebi veri iken merkez bankası para arzı ayarlamaları ile faiz oranını değiştirebilir. Faiz ile tahvil, bono gibi finansal varlıkların fiyatları arasında ters yönlü ilişki mevcuttur. Şöyle ki bir yıl vadesi olan 1000 TL'lik tahvili 860 TL'ye satın aldığınızda, bu tahvilin faiz oranı yaklaşık %16.28 dir. Bu hesaplama şöyle yapılır. Bir yılın sonunda size tahvilin üzerinde yazılı olan 1000 TL ödenecek. Ancak siz aldığınız gün 860 TL ödediğiniz için aradaki fark (140 TL) getiriniz oluyor.

$$\frac{140}{860} \cdot 100 = \%16{,}28 \text{ faiz oranıdır.}$$

$$\frac{\text{Yıllık Faiz Ödemesi}}{\text{Tahvilin Alış Fiyatı}} = \text{Faiz Oranı}$$

Tahvile talebin yüksek olduğunu düşünürsek tahvilin fiyatının 880 TL' ye yükseldiğini düşünürsek, faiz oranı 13, 64'e düşer.

$$\frac{120}{880} \cdot 100 = \%13{,}64$$

Olaya tersinden bakarsak faiz oranı düştüğünde finansal varlıkların değeri yükselmekte ve bu varlıklara sahip olan ekonomik birimlerin servetleri artmaktadır. İşte bu değişikliğe bağlı olarak hanehalklarının tüketimleri etkilenmektedir. Yine faiz oranı yatırımlar ve döviz kuru nedeniyle net ihracatı etkilemektedir.

Dikkat edilirse para piyasasında belirlenen faiz oranı mal piyasasını dolayısıyla milli gelir düzeyini etkilemektedir. Zaten mal ve para piyasaları arasında iki temel bağ vardır. Bunlar;

1. Para ve mal piyasaları arasındaki ilk bağlantı gelir-para talebi arasındadır. Çünkü para talebi gelire bağlıdır. Kısaca mal piyasasında belirlenen milli gelir (Y) para piyasasında para talebi üzerinde önemli etkiye sahiptir.
2. Para ve mal piyasaları arasında ikinci temel bağlantı ise planlanan yatırım harcamaları – faiz oranı arasındadır. Çünkü para piyasasında belirlenen faiz oranı mal piyasasında özellikle planlanan yatırım harcamaları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Tabii ki yatırım harcamaları birçok değişkene bağlı olmakla birlikte faiz oranına da önemli ölçüde bağlıdır. Genelde faiz oranları düştüğünde yatırım harcamaları artarken, faizler yükseldiğinde yatırımlar azalır.

Sonuç olarak bu iki piyasa dikkate alındığında para ve maliye politikalarındaki etkinlikler azalır. Çünkü ikincil etkiler devreye girer. Şöyle ki genişletici bir politika ile gelir arttığında, para talebi de artacak, bu yüzden faiz oranı artacaktır, faizdeki artışlar ise yeniden harcamaları dolayısıyla gelir düzeyini azaltacaktır. Bunları daha net görebilmek için politika uygulamalarının etkileri izleyen başlıkta değerlendirilecektir.

Politika Uygulamalarının Etkileri

Hem mal hem de para piyasalarının birbirleri ile ilişkilerini, bağlantılarını bildiğimize göre bu iki piyasayı eş anlı analizlerimize dahil edebiliriz. Böylece para ve maliye politika uygulamalarının etkilerini daha sağlıklı yorumlarız. Dolayısıyla politika uygulamaları sonucu farklı bir değer alması sağlanan değişkenlerin (G, T, M^s) denge çıktı düzeyini (Y) ve faiz oranını nasıl etkilediğini daha rahat değerlendirebiliriz.

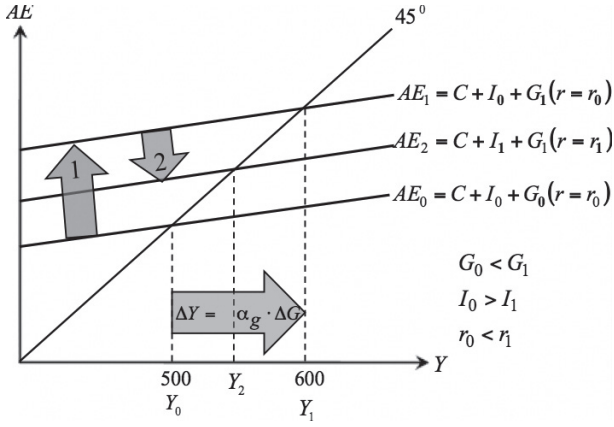
GENİŞLETİCİ POLİTİKA ETKİLERİ

Toplam harcamaları dolayısıyla geliri arttırmak amacıyla hükümetin izlediği politikalara genişletici maliye politikası denir (Örneğin hükümetin G, TR arttırması ve TA'yı azaltması genişletici maliye politikası uygulamalarıdır). Yine MB'nin para arzını arttırarak toplam çıktıyı ya da geliri arttırma çabaları genişletici para politikasıdır. Şimdi sırasıyla bu politika uygulamalarını değerlendirelim.

Genişletici Maliye Politikası

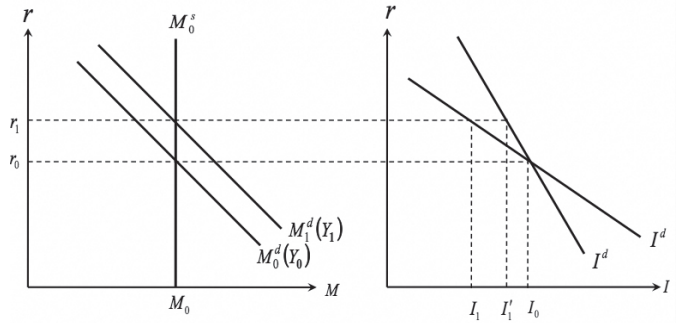
Daha önce açıklandığı gibi kamu harcamalarındaki artış, transfer harcamalarındaki artış ya da vergilerdeki azalma hükümetin genişletici maliye politikasına yönelik araçlarıdır. Bu araçlar kullanıldığında çoğaltan katsayısına bağlı olarak denge gelir düzeyinde artış sağlanır.

GRAFİK 18.1 Genişletici Maliye Politikası ve Dışlama Etkisi.

Örneğin denge gelir düzeyi 500 birim iken kamu harcamalarındaki 40 birimlik artış çoğaltana (α_g=2,5) bağlı olarak denge gelir düzeyini 600 birime yükseltecektir. Ancak çoğaltan süreci bu bölüme kadar eksik kalmıştır. Çünkü planlanan yatırımlar otonom alınmıştır. Oysa planlanan yatırımlar para piyasasında belirlenen faizden önemli ölçüde etkilenmektedir. Şöyle ki çoğaltan mekanizması sonucu denge gelir düzeyi arttığında, para piyasası bundan etkilenecektir. Çünkü para talebi (M^d) sağa kayacaktır. Para arzının sabit olduğu varsayımı altında faiz oranlarının yükselmesine, dolayısıyla planlanan yatırım harcamalarının azalmasına neden olacaktır. Böylece kamu harcamalarındaki artış hem Y hem de r de artışa neden olacaktır. Grafik 18.1 ve 18.2'de görüldüğü üzere denge gelir düzeyinde Y_0'dan Y_1'e artış para talebini sağa kaydırmış, para arzının değişmediği varsayımı altında faiz oranını r_1'e yükseltmiştir. Faizlerdeki yükselme ise planlanan yatırım harcamalarını I_1 düzeyine azaltmıştır. Planlanan yatırım harcamaları toplam harcamaların (AE) bir unsuru olduğu için toplam harcamalar AE_2'ye düşecektir. Dolayısıyla denge gelir düzeyi Y_1 yerine Y_2 düzeyinde belirlenecektir.

GRAFİK 18.2 Para Talebindeki Artış Sonucu Yükselen Faizin Planlanan Harcama Üzerine Etkisi

İşte kamu harcamalarındaki artışın neden olduğu faiz artışına bağlı olarak planlanan yatırım harcamalarındaki azalma ***dışlama etkisi (Crowding-out Effect)*** olarak adlandırılır.

Dışlama etkisinin büyüklüğü önemli ölçüde yatırım harcamalarının faiz oranına duyarlılığına bağlıdır. Şayet yatırımlar faize duyarsız ise faizlerdeki artışa rağmen planlanan yatırım harcamaları değişmeyecek çoğaltan mekanizması tam işleyecek, dışlama etkisi görülmeyecektir. Ancak yatırımların faize duyarlılığı arttıkça faizdeki yükselmeye bağlı olarak planlanan yatırım harcamaları azalacak ve dışlama etkisi görülecektir. Hatta planlanan yatırımlardaki azalma, kamu harcamalarındaki artışa eşit olduğunda tam dışlama etkisi görülür.

Yatırım harcamaları faiz dışında birçok faktörden etkilenir. Genişletici maliye politikası uygulamasının yol açtığı faiz artışına rağmen yatırımlar artabilir. Ekonomideki genişlemenin yarattığı iyimserlik havasıyla yüksek faize rağmen yatırımlar artabilir. Gelecekteki yüksek kar beklentileri de yatırımları arttırır ki buna ***İçleme Etkisi (Crowding-in Effect)*** denir. İçleme etkisinin ortaya çıkmasında başka bir unsur da genişletici maliye politikası ile devletin sermaye malı satın alımını arttırması ya da özel kesimi bu yönde teşvik etmesidir (Örneğin vergi indirimleri, teşvikler). Bu durumlar özel kesimin karlılığını arttıracak, artan faize rağmen özel kesim yatırımları azalmayacaktır, hatta artacaktır.

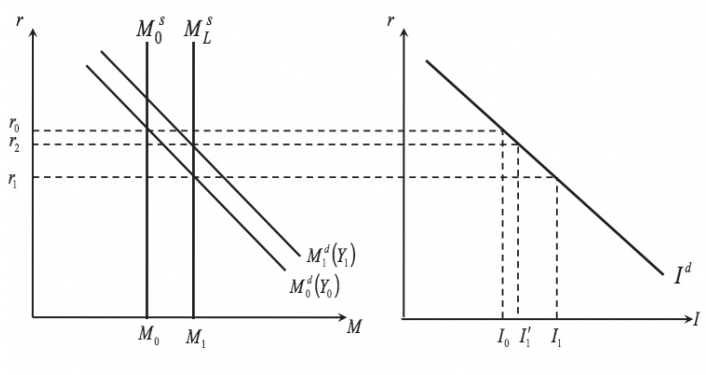
Genişletici Para Politikası

Şimdi Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemleri ile para arzını genişletmesi durumunu inceleyelim. Para arzı eğrisi sağa kayacak denge faiz oranı düşecektir. Faizin düşmesi ise planlanan yatırım harcamalarında artışa neden olacaktır. Planlanan yatırım harcamaları toplam harcamaların bir unsuru olduğu için (AE) yukarı kayacak denge gelir düzeyi artacaktır. Ancak denge gelir düzeyindeki artış para talebini arttırarak faizlerdeki düşüşü kısmen frenleyecektir. Sembollerle ifade edersek,

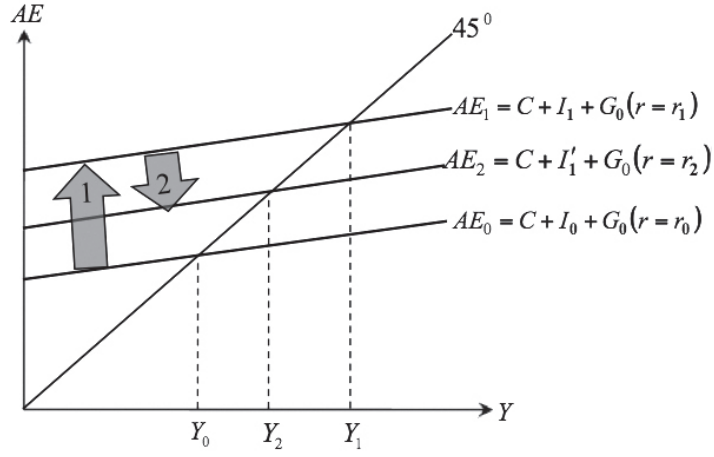
$$M^s \uparrow \rightarrow r \downarrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow AE \uparrow \rightarrow Y \uparrow \rightarrow M^d \uparrow \rightarrow r \uparrow$$

Sonuçta faizlerdeki düşüş başlangıç durumuna göre daha az olacaktır. Yani Grafik 18.3'de görüldüğü gibi faiz oranı r_0'dan r_1 düzeyine değilde, r_2 düzeyine kadar azalacaktır.

GRAFİK 18.3 Genişletici Para Politikası ve Yatırım Talebi.

GRAFİK 18.4 Genişletici Para Politikası Sonucu Denge Gelir Düzeyi.

Parasal genişleme sonucu Grafik 18.3 ve 18.4' ü kullanarak bu durumu daha net görebiliriz. Para arzındaki artış faiz oranını r_1 düzeyine düşürmüştür. Bu faiz oranında planlanan yatırım harcamaları I_1 seviyesine yükselmiştir. Planlanan yatırım harcamalarındaki artış yüzünden toplam harcama fonksiyonu AE_1 olmuş ve denge gelir düzeyi Y_1 seviyesine ulaşmıştır. Gelirdeki bu artış para talebini sağa kaydırarak faiz oranının $r_2$düzeyine getirecek ve yatırımdaki artış düzeyine gerileyecektir. Bu durumda denge gelir düzeyi Y_1 yerine Y_2 seviyesinde belirlenmiş olacaktır.

Benzer yöntemlerle daraltıcı politika uygulamaları açıklanabilir. Ancak biz grafik çizimlerini yapmadan sembollerle sonuçları vereceğiz ve grafikleri sizin çizmenizi önereceğiz.

Daraltıcı maliye politikası;

$$G \downarrow TR \downarrow veya\ TA \uparrow \rightarrow AE \downarrow \rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M^d \downarrow \rightarrow r \downarrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow AE \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Doslasıyla Y'deki azalma daha az gerçekleşir, çünkü faizlerdeki düşüş kısmen de olsa AE'deki azalmayı frenler.

Daraltıcı para politikası ise;

$$M^s \downarrow \rightarrow r \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow AE \downarrow \rightarrow Y \downarrow \quad \Rightarrow M^d \downarrow \rightarrow r \downarrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow AE \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Böylece daraltıcı para politikası ile Y'deki azalmanın yol açtığı para talebindeki azalma yüzünden faizlerdeki artış kısmen frenlenmiş olur. Şayet M^d değişmemiş olsaydı faizler daha yüksek olurdu. İşte faizlerdeki bu düşük düzey nedeniyle daraltıcı para politikasının etkisi de düşük olacaktır.

EKONOMİK BAKIŞ –3

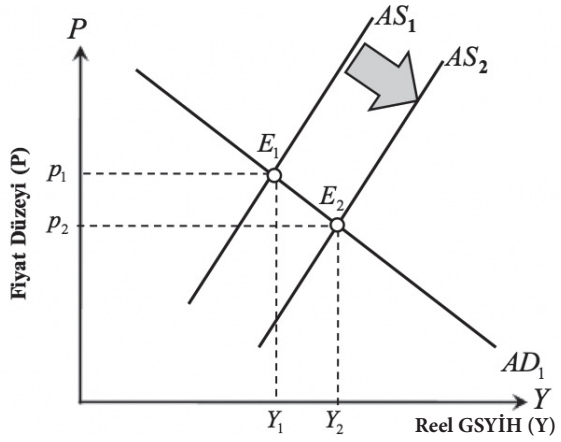
Bu bölüme başlarken Türkiye'de yüksek enflasyonun yaklaşık çeyrek yüzyıllık bir geçmişinin bulunduğundan söz ettik. Yukarıdaki bölümde ise sürekli enflasyonun temel sebebi olarak da para arzını gösterdik. Ulaşabileceğiniz en yakın kaynaktan Türkiye ekonomisine ait enflasyon ve M1 anlamındaki para arzı rakamlarını elde ederek, enflasyon ve para arzı arasındaki ilişkinin teorik açıklamalarımızı doğrulayıp doğrulamadığını araştırabilir misiniz?

MALİYE POLİTİKASININ UZUN DÖNEM ETKİLERİ ARZ YÖNLÜ EKONOMİ POLİTİKALARI

Maliye politikasının bazı uygulamaları, kısa dönemde ekonomiyi istikrara kavuşturmayı hedefler. Bazı maliye politikaları ise ekonominin üretim kapasitesini genişletmeyi ve ekonomik büyümeyi sağlamayı hedefler. Bu tür politikalar toplam talep yerine toplam arzı etkilediği için arz yönlü ekonomi politikaları olarak adlandırılır. Para ve maliye politikası uygulamalarında (talep yönlü politika uygulamalarında) politika yapıcıları değiş tokuş ile karşı kaşıya bırakılmaktadır. Şöyle ki eğer enflasyonla mücadele seçilirse işsizlik sorunu büyümektedir. Şayet işsizlikle mücadeleye karar verilmişse enflasyon oranı yükselmektedir. İşte 1970'li yılların sonlarında bu

sınırlamalar arz yönlü politikalara ilgiyi arttırmıştır. Çünkü arz yönlü politikalarda işsizlik ve enflasyonla aynı zamanda mücadele edebilme özellikleri mevcuttur. Grafik 18.5'de gösterildiği gibi ekonominin toplam talep (AD_1) ile toplam arz (AS_1) eğrisinin kesiştiği E_1 noktasında işlediğini düşünelim. Şayet politika yapıcıları toplam arzı AS_2'ye kaydıran politikalar izlerse, ekonomi E_2 noktasında dengeye gelecektir. Böylece ekonomide denge çıktı düzeyi dolayısıyla istihdam düzeyi yükselecek ve genel fiyat düzeyi ise düşecektir. Böylece politika yapıcıları işsizliği ve enflasyonu eş anlı olarak düşürmeyi başarabileceklerdir.

GRAFİK 18.5 Arz Yönlü Politikaların Etkileri.

Şimdi toplam arz eğrisini sağa kaydıran politikaların neler olduğunu açıklayalım. Arz yönlü ekonomistlerin desteklediği politikaları üç madde halinde özetleyebiliriz.

1. *Vergi politikaları yoluyla tasarruf ve yatırımları teşvik.*

Bireylerin faiz gelirleri üzerinden alınan vergilerdeki bir azalma çoğu kişi için tasarrufu teşvik ederek, yatırımlar için daha fazla fonun varlığını olanaklı kılar. Yine küçük firma sahiplerinin bireysel gelir vergisi ödemelerindeki bir azalma kârlarını arttırarak bu firmaların işlerini büyütmelerini ya da yeni işlere girişmelerini sağlar. Benzer şekilde kurumlar vergisindeki azalma, bu kurumları daha fazla yatırım yapmaya, yenilik ve teknolojiyi geliştirmeye yöneltecektir. Son olarak sermaye kazançları ve kar paylarından ödenen vergilerdeki azalma ödünç verilebilir fon arzını arttırarak yatırıma pozitif katkı sağlar. Bu tür vergi düzenlemeleriyle firmalar yeni fabrikalar ve teçhizatlar için borçlanabilmekte ve yatırım teşvik edilmektedir. Böylece yatırımlar genişletilerek ekonominin üretim kapasitesi arttırılmakta toplam arz eğrisi sağa kaymaktadır.

2. *Hükümet düzenlemeleri yoluyla çıktıyı teşvik etmek.*

İlk olarak vergi uygulamasının basitleştirilmesi zaman ve kaynak tasarrufuna yol açacağı, etkinliği arttıracağı için ve bazı ekonomik faaliyetleri teşvik edeceği için arz yönlü olumlu etki yaratır. Öte yandan firmaların üretim maliyetlerini yükselten hükümet düzenlemelerinin azaltılması ile toplam arz pozitif yönde etkilenir. Şöyle ki; hepimiz tüketicileri korumak, çevreyi korumak, çalışanların sağlığı ve güvenliği için hükümet düzenlemelerinin gerekli olduğunu kabul ederiz. Ancak bazı düzenlemelerde mal ve hizmet üretiminin maliyetini arttırır ve toplum için çok az reel fayda sağlar. Örneğin üretimin başlangıcında ya da üretim sürecinde bürokratik işlemlerin azaltılması üretimi teşvik edici unsur olarak görülebilir.

3. *Marjinal vergi oranlarının indirilmesi ile bireylerin daha verimli ve daha uzun süre çalışmaları sağlanabilir.*

Bilindiği üzere bir ekonomik faaliyet sonucu vergi öncesi gelir ile vergi sonrası gelir arasındaki fark vergi miktarı olup bu miktar marjinal vergi oranına bağlıdır. Şöyle ki her ilave gelir dilimi için uygulanan oran (marjinal vergi oranı) farklı olduğunda ulaşılacak vergi miktarı da farklı olacaktır. Örneğin ilk 10.000 TL gelir için %15 ve sonraki 10.000 TL'lik dilim için %20 vergi uygulandığında toplanacak vergi 3500 (1500+2000) TL olacaktır. Ücrete ilişkin bir örnekle toplam arzın nasıl etkileneceğine bakarsak; saat başına 16 TL ücret elden eden bir işçi gelir vergisi oranı %25 ise vergi sonrası eline 12 TL geçecek kalan 4 TL vergi olarak devlete ödenecektir. Şayet vergi oranı %15' e düşerse, vergi 2,4 TL olurken işçinin eline saat başına 13, 6 TL geçecektir. Emek arz eğrisinden hatırlarsanız ücret yükseldiği için emek arz miktarı da artmış olacaktır ki buda üretim artışı demektir.

Eğer tersi bir politika ile marjinal vergi oranı arttırılırsa ele geçen ücret düzeyi azalacaktır. Arz yönlü ekonomistler yüksek marjinal vergi oranlarının çalışanın şevkini kıracağını verimliliği düşüreceğini maliyetleri arttırarak AS eğrisini sola kaydıracağını savunurlar.

Dikkat edilirse yukarıda sıraladığımız bu arz yönlü politikalar maliye politikasının uzun dönem etkileri olarak görülür. Arz yönlü politikalarla; yatırım harcamaları, AR-GE harcamaları teşvik edilmekte, yüksek derecede motive edilmiş ve iyi eğitilmiş iş gücünün geliştirilmesi sağlanarak verimliliği arttırmak amaçlanmaktadır. Verimlilik artışı AS eğrisini sağa kaydıracağı için bu politikaların temel hedefi AS eğrisini sağa kaydırmaktır. Bu sağa kayma ile hem istihdamda artış sağlanırken fiyat düzeyi de düşürülmektedir.

POLİTİKA TARTIŞMALARINA BİR BAKIŞ

Ekonomiyi yönlendirmek hükümet müdahalelerinin uygunluğu konusunda Keynesyen ve Klasik ekonomistler arasında uyuşmazlıklarda olduğu gibi günümüzde de

Yeni-Keynesyenlerle, Monetarisler ve Yeni Klasikler arasında tartışmalar süre gelmektedir.

Keynes aktivist bir ekonomisttir. Yani işsizlik ve enflasyon gibi durumlara önlem olsun diye devletin gereken politikaları uygulaması gerektiğini savunur. Çünkü Keynesyenler kapitalist ekonomilerin aslında istikrarsız olduğuna inanırlar ve ekonominin potansiyel GSYİH düzeyinin altında veya üzerinde işleyebileceğini ifade ederler. Her iki durumda işsizlik ve enflasyon gibi sorunlar ortaya çıkar. Ekonomi uzun dönemde potansiyel GSYİH düzeyine dönebilir. Ancak uzun dönem ayarlanmalarının oluşmasını beklemek toplum açısından maliyetlidir. İşte bu yüzden potansiyel GSYİH'dan sapmaları önlemek ya da sapmaların sürelerini ve şiddetini azaltmak için devlet para ve maliye politikaları uygulamalıdır.

Tartışmanın odak noktasında, eğer ekonomi uzun dönemde kendi kendini düzeltebiliyorsa bu politika uygulamalarına niçin gereksinim duyulur. Buna yanıt Keynesin 1930'lu yılların başlangıcında söylediği "uzun dönemde hepimiz öleceğiz" tümcesinde yankılanır. Uzun dönemde düşünüldüğünde çok büyük sorunlarla karşılaşılır. Şöyle ki toplum hiçbir zaman yeniden elde edemeyeceği çıktıyı kaybeder, insanlar işsiz kalmadan dolayı ızdırap çekerler ve aileler tasarruflarını bitirirler. Dolayısıyla kendi kendini düzeltme için bekleme kabul görmeyebilir. Çünkü işsizlik maliyetlidir. Benzer şekilde potansiyel düzeyin üzerindeki durumda ise enflasyon sorunuyla karşılaşılır, gelir dağılımda bozulmaya ve belirsizliğe yol açar. İşte bu nedenle devlet politika uygulamalarını aktivist biçimde yürütmelidir düşüncesi Keynesyen ve Yeni Keynesyen anlayışta ön plandadır.

Monetaristler

Ekonomide fiyatlar ve toplam çıktı düzeyinin belirlenmesinde en önemli rolün para arzına ait olduğunu öne süren Monetaristler, para arzındaki artış tüketim ve yatırım harcamalarını arttırarak denge çıktı ve fiyat düzeyini yükseltir. Para arzındaki bir azalma ise tersi yönde etkiye sahiptir. Monetaristlere göre para politikası ile birlikte uygulanmadığı sürece maliye politikası etkili değildir. Çünkü genişletici maliye politikası sonucu ortaya çıkan bütçe açığı finansmanı için hükümet borçlanmaya gittiğinde faiz oranları yükselir, dışlama etkisi ortaya çıkar. Ekonomide daha fazla kamu harcamaları ve daha az yatırım harcamaları oluşur, bunun ekonomiye net katkısı çokta olumlu olmaz. Çünkü ekonomiyi uyarıcı, rekabeti geliştirici etkiler daha az gözlenir. Eğer merkez bankası, hükümet borçlanırken para arzının genişlemesine izin verseydi, faiz oranları yükselmez ve yatırım harcamaları dışlanmamış olur ve toplam harcamalar gerçek anlamda genişlemiş olur.

Milton Friedman adıyla anılan Monetaristler para arzını önemli görmekle birlikte, para arzının kurala göre sabit bir oranda arttırılmasını şiddetle savunurlar. Belirlenen kural ise; ekonominin üretim gücündeki artışa göre para arzının da arttırılma-

sıdır. Eğer para arzı potansiyel çıktı artışından daha hızlı büyürse enflasyona neden olur. Bu yüzden parasal kural Keynesyen anlamda yani duruma göre para politikasını ortadan kaldırıp bir anlamda merkez bankasını otomatik pilota bağlıyor. Özet olarak Monetaristler duruma göre para politikasından kaçınırlar. Çünkü bu tür politikalarda gözlenen, ekonomik sorunun tam olarak belirlenmesi, uygun araçların tespit edilmesi ve bunların etkilerinin bir zaman gecikmesi yaratması gibi sorunlar ortaya koymuşlardır. Bu nedenle Keynesyenlerin ön gördüğü politikaların istikrar sağlama etkisinden daha fazla ekonomi üzerinde istikrarsızlık yaratma etkisi olduğuna inanırlar. Monetaristlere göre ekonomide asıl istikrarsızlığın kaynağı; hükümetlerin para arzıyla oynamasıdır.

Monetaristlerle Keynesyenler Arasındaki Anlaşmazlıklar

Keynesyenler ile Monetaristler arasındaki anlaşmazlığın asıl kaynağı ekonominin doğası hakkındaki farklı düşüncelerdir. Keynes gibi Yeni Keynesyenler de ekonominin doğasında istikrarsızlığın bulunduğunu, arz ve talepten kaynaklanan şokları atlatmada ekonominin nispeten yavaş hareket ettiğini kabul ederler. Öte yanda monetaristler klasikler gibi ekonominin aslında istikrarlı olduğunu ve ne zamanki potansiyel GSYİH düzeyinden sapma olursa, hızlı bir şekilde tam istihdam düzeyine dönüleceğine inanırlar. Eğer potansiyel GSYİH düzeyinden sapmalar devam ediyorsa bu ekonominin doğasından değil hükümetin müdahalesi nedeniyledir.

Keynesyenler, Monetaristlerin para arzına çok fazla önem verdiklerine inanırlar. Keynesyenler para arzındaki değişikliklerin GSYİH düzeyini değiştireceğini kabul etmelerine rağmen GSYİH'yı değiştirmede öteki faktörlerinde özellikle planlanan yatırım ve kamu harcamalarının da önemli olduğunu hatta daha önemli olacağını kabul ederler. Yine gelecek hakkındaki kötümser bekleyişlerin yayılması durumunda, firmalar yatırımlarını durduracak ve para arzı durağan bir oranda genişlese bile işsizlik ortaya çıkabilecektir. Özellikle Keynesyenler yatırım harcamalarının değişkenliği yüzünden ekonominin istikrarsız olduğunu ve politika yapıcıların harcamalardaki dalgalanmaları dengelemek ve enflasyona yol açmadan tam istihdama ulaşabilmek için duruma göre politikalara ihtiyaç duyulduğunu öne sürerler.

Monetaristlerle Keynesyenlerin anlaştıkları konu, dışlama etkisinin maliye politikası etkinliğini azaltacağıdır. Ancak Keynesyenler yatırımların faize çok da fazla duyarlı olmadığı için genişletici maliye politikası sonucunda dışlama etkisinin az olacağını ve maliye politikasının GSYİH üzerinde etkili olacağını savunurlar. Buna karşın Monetaristler ise dışlamanın büyük olacağını ileri sürerek maliye politikasının etkili olmadığını savunurlar. Yine anlaştıkları bir başka konu; politika uygulamalarında gecikmelerin olabileceğidir. Hatta günümüzdeki tartışmalarda bile maliye politikası uygulamalarında ki gecikmelerin para politikası uygulamalarında ki gecikmelerden daha uzun olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden istikrar sağlamada para politikası önemli yer almaktadır.

Yeni Klasikler

Klasik okul üzerine inşa edilen Yeni Klasik anlayış iki temel düşünceye dayanır. Birincisi ücretler ve fiyatların esnek olduğu, ikincisi gelecek hakkında ki bekleyişlerin rasyonel olduğu kabul edilir. R. Lucas, T. Sargent ve R. Barro, ünlü Yeni Klasik ekonomistler arasında sayılır. Yeni Klasikler ücretlerin ve fiyatların yüksek derecede esnek olduğuna inanır. Bu esneklik piyasaların arz ve/veya talepteki değişmelere hızlı bir şekilde ayarlanmasına olanak sağlar, böylece arz talep eşitliği sağlanarak piyasalar temizlenir, daima tam istihdam dengesi sağlanır. Bu anlayış Klasiklerle aynen örtüşür. Ancak Klasiklerden kendilerini ayıran özellik bekleyişler ve bekleyişlerin insan davranışlarını etkileme şekli üzerine yoğunlaşmaktadır.

Yeni Klasikler, gelecek hakkındaki bekleyişlerimizin bugünkü kararlarımız üzerinde etkili olacağını kabul eder. Örneğin tüketiciler araba fiyatlarının bir iki ay içinde düşeceğini bekliyorlarsa araba satın almak için bekleyeceklerdir. Şayet fiyatlar artacaksa hemen almanın yollarını arayacaklardır. Bunlar çok azımızın itiraz edeceği anlamlı söylemlerdir. Ancak Yeni Klasikler bu söylemlerin çok daha ilerisine giderek bekleyişlerin nasıl oluşturulduğu ile ilgilenirler. Bekleyişlerin oluşturulmasında monetaristler gibi geçmişten sadece deneyimlerden (uyumcu bekleyişlerden) yararlanmazlar. Çünkü bu tür bekleyişler bireyleri irrasyonel kabul eder ve geleceği etkileyeceğini bildikleri bazı olayları ihmal eder. İşte bu yüzden uyumcu bekleyişler yerine rasyonel bekleyişleri önermişlerdir.

Rasyonel bekleyişler teorisi; bireylerin mümkün olan tüm bilgiyi kullanarak gelecek hakkında gerçekçi rasyonel bekleyişler geliştirileceğini öne sürer. Bu teoriye göre hanehalkları ve firmalar sadece geçmiş eğilimleri gelecek için tasarlamazlar, aynı zamanda cari ekonomik gelişmeleri de hızlı bir şekilde değerlendirirler. Örneğin enflasyonu tahmin ettiklerinde geçmiş yılların enflasyon oranlarını değil, gelecekteki ücret sözleşmelerini, verimlilik ve büyüme oranını, tarımsal üretimin durumunu, dünya da ki ekonomik ve politik gelişmeleri, petrol fiyatlarındaki değişmeleri ve enflasyona karşı hükümetin yanıtını dikkate alarak beklentilerini oluşturacaklardır. Beklentilerin rasyonel olması durumunda ekonomik birimler sistematik hatalar yapmazlar. Ancak bunun herkesin her şeyi doğru olarak algılayabileceği gibi bir anlamı yoktur. Kastedilen insanların mevcut bilgileri en iyi biçimde değerlendirerek beklentilerini oluşturduklarıdır. Ancak kimse yanlışlığını o anda bildiği beklentinin içerisine girmez, sadece gerçekten öngörülemeyecek şeyler beklentilerin yanlış olmasına yol açar. Burada önemli olan geleceğe ilişkin beklentisi olan herkesin tek tek doğru beklenti oluşturması değil, insanların ortalama olarak doğru beklenti içerisinde olmasıdır.

Bekleyişlerin rasyonel bir şekilde oluşturulması ile ücretlerin ve fiyatların yüksek derecede esnek olması önermeleri Yeni Klasik okul taraftarlarını bazı ilginç politika sonuçlarına götürür. Bu ise Yeni Klasiklere göre sistematik para ve maliye politikaları ekonomide işsizlik ya da çıktı düzeyini değiştirmez, sadece fiyat düzeyini değiştirir. Bu doktrin politika etkinsizliği teoremi olarak bilinir. Böylece duruma göre uygula-

nan politikalar öngörülebiliyorsa, bireyler bu politika uygulamalarını bekleyecekler ve bu beklentileri etkinsiz yapacak şekilde davranışlarını değiştireceklerdir. Dolayısıyla toplam arz eğrisi düşey olduğu için AD deki değişmeler sadece genel fiyat düzeyini etkileyecektir. Bu yaklaşımda da Monetaristler gibi kurala göre para politikası kullanımını destekler ve bütçe denkliğine önem verirler.

Yeni Klasik ekonomi özellikle bekleyişlerin rasyonel biçimde oluşturulması hususunda eleştirilmişlerdir. Özellikle bireyler hem bilgi elde etmede ve analiz etmede akıllıca davranmayabilirler hem de bu bilgilere dayanarak daima rasyonel kararlar almayabilirler. Öte yandan kontratlar ve uzun dönemdeki sözleşmeler yüzünden ücretler ve fiyatlar esnek olmaması nedeniyle, AS'de pozitif eğimli olacak dolayısıyla politikalar AD'deki değişmeler hem istihdam hem de çıktı düzeyini etkileyecektir. Böylece Yeni Klasiklerin politikaların etkinsizliği teoremi geçerliliğini yitirecektir.

Politika Tartışmalarında Bugünkü Durum

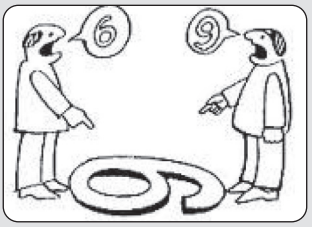
Ekonomistler arasında uyum olmamasına rağmen günümüzdeki tartışmalara ilişkin şu özetlemeyi yapabiliriz.

1) Hemen hemen tüm ekonomistler ekonominin bir dereceye kadar kendi kendini düzeltme mekanizması bulunduğunu kabul ederler. Uzun dönemde ekonomi potansiyel GSYİH düzeyine ya da tam istihdam düzeyine geri döner. Ancak bu ayarlanma sürecinin ne kadar zaman alacağı konusunda anlaşmazlıklar hala sürmektedir.
2) Ekonomistler talep yönetimli politikalarının tam istihdama ayarlanmaları hızlandıracağı hususunda anlaşmazlar. Keynesyenler ve Yeni Keynesyenler bu tür tedbirleri desteklerken, Monetaristler ve Yeni Klasikler bunları desteklemezler. Ancak duruma göre politika uygulamalarında gecikmelerin olacağını Keynesyenler bile kabul etmektedirler. İşte bu yüzden ekonomide önemli düzeydeki daralmalar gözlendiğinde ve büyük ölçüde enflasyonist tehditler ortaya çıktığında politika yapımcıları çaba göstermeleri gerektiğini savunmaktadırlar.
3) Yeni Klasik ekonomi anlayışı çok fazla taraftar bulmasa bile makroekonomik düşünceyi sarsıcı açılımlar yapmıştır. Birçok ekonomist bekleyişlerin rasyonel olduğuna inanmaz. Hatta çok az ekonomist ücretlerin yüksek derecede esnek olduğu ve piyasaların sürekli dengede bulunduğu şeklindeki önermeleri kabul eder. Bu yüzden politikaların etkinsizliği teoreminin de işlemeyeceğini düşünürler. Ancak günümüzde bekleyişlerin rasyonel biçimde oluşturulduğu Yeni Keynesyenler tarafından da kabul görmekle beraber Yeni Keynesyenler ücret ve fiyatların yüksek derecedeki esnekliğine karşı çıkarlar. Yine politika etkinlikleriyle ilgili olarak beklenmeyen politika etkinliğinin beklenen politikalara göre daha yüksek olduğu kabul edilmektedir.

4) Hemen hemen tüm ekonomistler toplam arzı teşvik edecek tedbirleri desteklerler. Ancak arz yönlü politikaların kısa dönemde hem fiyat düzeyini düşürmesi hem de GSMH' yı uyarmasının güç olacağını öne sürerler. Arz yönlü politikaların asıl etkisi uzun dönemde ortaya çıkacağı kabul görür.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Ekonomistlerin makroekonomik politikalar konusunda hemfikir olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu anlaşmazlıklardan bazıları normatif farklılıklardan kaynaklanırken diğerleri ekonominin nasıl çalıştığına ve denge gelir düzeyinin nasıl belirlendiğine ilişkin görüş farklılıklarından kaynaklanmaktadır. 3 temel makroekonomik yaklaşımın (Keynesyen, Monetarist ve Yeni Klasik yaklaşımlar) politika yapıcıların karşılaştıkları sorunların temel nedeni ve bu sorunun çözümü için devlete verdikleri göreve ilişkin görüşlerini özetleyen bir tablo hazırlayabilir misiniz?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi ekonominin performansını yönlendirmek için hükümet harcamaları ve vergilerin ayarlanması politikasıdır?**
   a. Maliye politikası
   b. Para politikası
   c. Ekonomi politikası
   d. Sıkı para politikası
   e. Gevşek para politikası

2. **Aşağıdakilerden hangisi toplam harcamaları azaltmayı amaçlayan ve toplam talebi sola doğru kaydıran politikadır?**
   a. Sıkı para politikası
   b. Gevşek para politikası
   c. Sıkı maliye politikası
   d. Gevşek maliye politikası
   e. İstikrar politikası

3. Aşağıdakilerden hangisi Keynes'in enflasyonla mücadelede kullandığı politika türüdür?

a. Para politikası
b. Maliye politikası
c. İstikrar politikası
d. Sıkı para politikası
e. Gelirler politikası

4. Aşağıdakilerden hangisi güçlü ekonomik stabilizatöre örnek değildir?

a. İşsizlik ödemeleri
b. Transfer harcamaları
c. Sosyal nitelikli yardımlar
d. Gelir vergisi
e. Kamu harcamaları

5. Aşağıdakilerden hangisi Keynes'in işsizlikle mücadelede kullandığı politika türüdür?

a. İstikrar politikası
b. Daraltıcı para politikası
c. Genişletici para politikası
d. Genişletici maliye politikası
e. Daraltıcı maliye politikası

6. Aşağıdakilerden hangisi Merkez Bankası'nın para politikası uygulamalarındaki amaçlarından değildir?

a. Vergileri düzenleme
b. Fiyat istikrarı
c. Yüksek istihdam ya da düşük işsizlik
d. Ekonomide büyüme
e. Finansal piyasalarda ve kurumlarda istikrar

7. Aşağıdakilerden hangisi ekonomide belirsizlik ortamının azaltılması, etkinsizliğin azaltılması, paranın fonksiyonlarını ve değerinin korunması açısından para politikasının önemli bir amacıdır?

a. Ekonomide büyüme
b. Finansal piyasalarda ve kurumlarda istikrar
c. Yüksek istihdam
d. Fiyat istikrarı
e. Düşük işsizlik

8. Aşağıdakilerden hangisi kamu harcamalarındaki artışın neden olduğu faiz artışına bağlı olarak planlanan yatırım harcamalarındaki azalma olarak adlandırılır?

a. Teşhis gecikmesi
b. Dışlama etkisi
c. Politik eğilimin yansımaları sorunu
d. İçleme etkisi
e. Gecikmeler sorunu

9. Aşağıdakilerden hangisi arz yönlü ekonomistlerin desteklediği politikalardan biri değildir?

a. Vergi politikaları yoluyla tasarruflara teşvik
b. Vergi politikaları yoluyla yatırımlara teşvik
c. Marjinal vergi oranlarının arttırılması
d. Hükümet düzenlemeleri yoluyla çıktıyı teşvik
e. Marjinal vergi oranlarının indirilmesi

10. Aşağıdakilerden hangisi adıyla anılan Monetarist ekonomisttir?

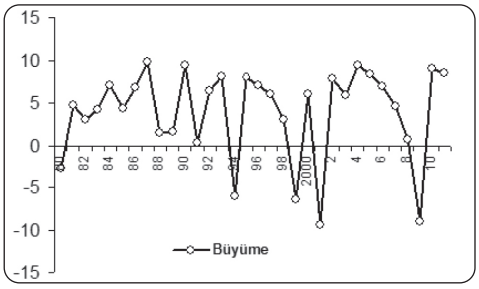
a. Adam Smith
b. D. Ricardo
c. J.B. Say
d. J. Maynard Keynes
e. Milton Friedman

CEVAP ANAHTARLARI

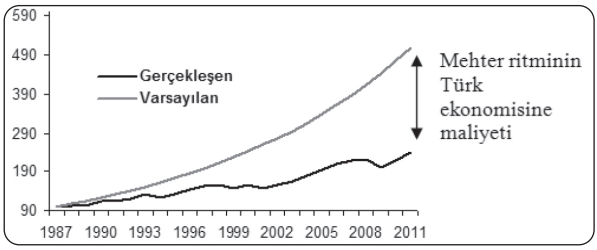
HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Türkiye uluslararası ekonomik kuruluşlar (IMF, OECD, Dünya Bankası gibi) tarafından örnek ülke olarak gösterildiği 19811987 döneminde yılda ortalama %6'lık bir büyüme hızı yakalamıştı. Ancak 1988 yılından itibaren Türk ekonomisi siyasi ve ekonomik alandaki olumsuzluklardan daha fazla etkilenmeye başladı. Siyasi istikrarsızlık ekonominin performansındaki rolünü arttırırken, ekonominin büyüme trendi de ciddi bir bozulmaya uğradı. Makroekonomik değişkenleri incelediğimiz bölümde, ekonominin daralma sürecinin sonunda dibe oturup

canlanmaya geçmesi sürecini "*U dönüşü*" olarak adlandırmıştık. Ancak Türkiye ekonomisi özellikle 1988 yılından sonra daha kısa sürelerle dip yapmaya başladığı için konjonktür U seyrinden çok "*W*" seyri izlemeye başladı. Bu durumu aşağıda verilen ve Türkiye ekonomisinde 1980-2011 dönemindeki 32 yıllık büyüme oranlarını gösteren grafikten net olarak görebilmek mümkündür.

Grafiğe göre özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren ekonomik büyümede belirgin bir temponun bulunmadığı görülüyor. Ekonomik büyüme dönemleri düşük hızda ve kısa soluklu iken ekonomi sık sık durgunluk döneleri ile karşı karşıya kalıyor. Yani Türkiye'de ekonomi ağır sorunların baskısından kurtulamıyor. Oysa büyük bir potansiyeli olduğu Dünya Bankası tarafından da kabul edilen Türkiye, yıllık ortalama %7'lik bir büyüme hızı ile bugün sahip olduğu refah düzeyinden çok farklı bir noktada bulunabilirdi. Bir diğer deyişle Türkiye ekonomisinin 1988 yılından sonra dur-kalk'larla kaybettiği yıllarda ortalama %7'lik bir ekonomik büyüme gerçekleştirebilmiş olsaydı, 10.400 dolar civarında değil 22.100 dolar civarında olabilirdi. Bu dur-kalk sendromunun Türkiye ekonomisine yüklediği maliyetin basit bir göstergesi. Nitekim 1987 yılındaki GSYİH düzeyini 100 olarak kabul edersek, ekonomi 2011 yılına dek yılda ortalama %7 büyümüş olsaydı, bugün mevcut olacak GSYİH düzeyi ile gerçekleşen GSYİH düzeyini yukardaki grafikten izlemek mümkündür. Grafikte yer alan iki gösterge arasındaki fark dur-kalk sendromunun Türkiye'ye yüklediği maliyeti net olarak göstermektedir.

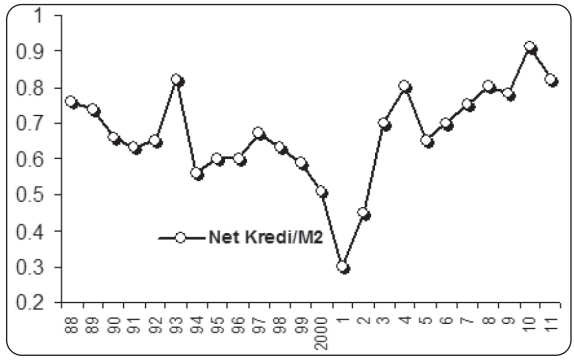
EKONOMİK BAKIŞ 1

İşsizlik sigortası uygulamasında işçi çalıştığı süre içerisinde sigorta primi ödemekte, işsiz kaldığında ise sigortadan ödeme almaktadır. İşçi tekrar çalışmaya başladığı zaman kendisine yapılan işsizlik sigortası ödemesine son verilmektedir. Bu nedenle, ülkede GSYİH azalmaya başladığı, yani işsizlik tırmanmaya başladığı zaman işsizlik sigortasına ilişkin prim ödemeleri azalmakta, işsizlere ödenen sigorta artmaktadır. Öte yandan, GSYİH hızla arttığı ve ekonomi enflasyonist bir baskı altına girdiği zaman işsizlik sigortası prim ödemeleri artmakta ve işsizlikteki azalmaya bağlı olarak işsizlik sigortası ödemeleri de azalmaktadır. Görüldüğü gibi otomatik olarak ortaya çıkan bu değişiklikler, bizim ortaya çıkmasını istediğimiz değişikliklerdir. İşsizlik yüksek ol-

duğunda harcamalar pompalanmakta, enflasyon yüksek olduğunda ise harcamalar bastırılmaktadır.

Şirketlerin kar payı ödemeleri ve ailelerin tasarrufları da otomatik istikrar sağlayıcı olarak düşünülebilir. Şirketler satışlarının düştüğü bir ekonomik daralma ortamında kar payı ödemelerini sürdürdükleri, satışların hızla arttığı bir ekonomik canlanma ortamında ise kar payı ödemelerini ılımlı ölçüde arttırdıkları için izledikleri bu politika daralmanın veya canlanmanın olumsuz etkilerini yumuşatmaktadır. Bu da ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olur niteliktedir. Aynı şekilde, tüketiciler de gelirlerindeki artış veya azalışlar karşısında harcamalarını arttırmak veya azaltmak konusunda yavaş hareket etme eğilimindedirler. Bu da ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olabilecek bir husustur.

EKONOMİK BAKIŞ 2

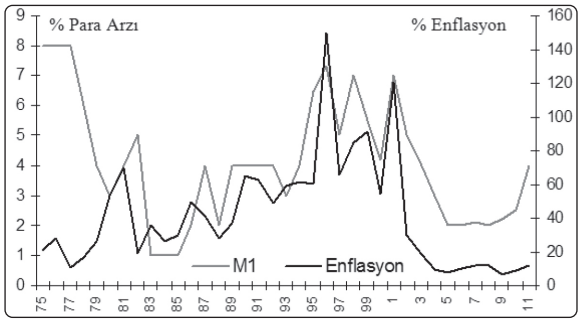

Yoğun iç borçlanma ile finanse edilen kamu kesimi harcamalarının veya bütçe açıklarının ilk olumsuz etkisi para piyasalarında kamu sektörünün aşırı bir ağırlık kazanmasıdır. Bir ekonomide kıt kaynak olan tasarrufların büyük bir bölümüne kamu kesiminin talip olması faiz oranının yükselmesine yol açtığı gibi özel sektörün kullanabileceği kredi hacminin azalmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla hem yükselen faizlere, hem de borç alınarak yatırımlarda kullanılabilecek tasarruflardan özel sektörün kredi kullanımının azalmasına bağlı olarak özel sektör yatırımlarında bir azalma ortaya çıkmaktadır. Ekonomi literatüründe bu olgu *dışlama etkisi (crowding-out)* olarak adlandırılmaktadır. Mali kalabalıklaşma etkisini değişik göstergelerle ölçmek mümkündür. Bu göstergelerden bir tanesi ülkedeki net kredi hacminin M2 para arzına oranıdır. Hatırlayacağınız gibi M2 para arzı nakit, bankacılık sistemindeki TL ve döviz mevduatların toplamından oluşmaktadır. Net kredi hacminin M2 tanımına oranlanması ile toplanan mevduatın ne kadarlık bir kısmının krediye dönüştürüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu oranının yükselmesi ve %100'e yaklaşması dışlama etkisinin yavaşladığını, oranın düşmesi ise etkinin güçlendiğini ifade edecektir.

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi Türkiye'de 1988-2001 döneminde bu oran genel anlamda bir düşüş eğilimi, sonrasında ise artma eğilimi göstermektedir. Bu durumda 2001 yılına dek dışlama etkisi nedeniyle, özel sektör yatırımları üzerinde caydırıcı bir etkinin yaratıldığını söylemek mümkündür. İç borçlanmanın ekonomi üzerindeki yükü azaltıldığında hem özel sektöre kredi olarak verilebilecek kaynaklar

artacak, hem de faiz oranları düşme eğilimine girecektir. Bunların sonucunda yatırımların canlanması ile Türkiye istikrarlı bir ekonomik büyüme trendi yakalayabilir. 2002 sonrasında bu eğilim veriye yansımaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Türkiye'de para-kredi istatistikleri konusunda, 1970 öncesi döneme ilişkin sağlıklı veriler ne yazık ki bulunmamaktadır. Bu nedenle 1973-2011 dönemini kapsayan veriler kullanılarak çizilen yandaki grafik, yoruma yer bırakmaksızın para arzı ile enflasyonun aynı yönde değiştiğini göstermektedir. Grafiğin hazırlanmasında kullanılan veriler mevsimlik dalgalanmalardan arındırılmış ve para arzı verileri bir dönem gecikmeli olarak grafiğe aktarılmıştır. Ele alınan yaklaşık 40 yıllık süreçte, Türkiye'de fiyatlar yılda ortalama %35 oranında artarken, para arzı artış hızı ise yılda ortalama %40 civarındadır.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Yaklaşım	Sorunların Ana Nedeni	Devletin Rolü
Keynesyen Yaklaşım	Emek ve mal piyasalarında yaşanan dengesizlik	Yeniden dengenin sağlanması için para ve maliye politikalarının aktif kullanımı
Monetarist Yaklaşım	Toplam talepte artış ve azalışlar yaratan devlet tarafından izlenen duruma göre politikalar	Sabit parasal genişleme kuralı izlenmesi ve maliye politikası şoklarının minimize edilmesi
Yeni Klasik Yaklaşım	Ekonomi politikaları ancak beklenmedikleri zaman üretim üzerinde etkili olur. Buna rağmen devletin toplam talebi manipüle etmeye çalışması	Uzun dönemli ekonomik istikrar için öngörülebilir para ve maliye politikalarının yürütülmesi

NE ÖĞRENDİK?

1.a	2.c	3.b	4.e	5.d	6.a	7.d	8.b	9.c	10.e

BÖLÜM 19
ULUSLARARASI EKONOMİ VE ULUSLARARASI FİNANSMAN

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

The Economist dergisi, otuz yılı aşkın bir süredir uluslararası para birimlerinin doğru düzeyde olup olmadıklarını belirlemek için hamburger fiyatlarından hareketle, ülke paralarının olması gereken değerlerini hesaplıyor. *Hamburger Standardı* veya *Big Mac İndeksi*, kimi zaman da *Big Mac Paritesi* olarak adlandırılan bu yöntemle hesaplanan değerler fiili döviz kuru ile karşılaştırılarak ülke para birimlerinin gerçek değerine ne kadar yakın veya uzak olduğu tespit edilebiliyor. *The Economist* dergisi, böylece piyasalarda oluşan döviz kurunun gerçek satın alma gücünü ne kadar doğru yansıttığına ilişkin bir gösterge oluşturuyor. Sizce bu tür bir değerlendirme yapmak için *Big Mac* isimli ürünün seçilme nedeni ne olabilir? Bu tür bir gösterge oluşturmanın ardında yatan gerekçeleri değerlendirebilir misiniz?

GİRİŞ

Günümüzde artık dışa kapalı bir ekonomiye rastlamak mümkün değildir. İstatistikler, ulusal ekonomilerin birbirlerine daha fazla bağımlı olduklarını göstermektedir. Ülke içinde tüketiciler yabancı ülkelerde üretilen malları satın alırken, ülkemizde üretilen bazı mallarda yabancı ülkelere satılmaktadır. Dünyanın her tarafında üreticiler, üretimlerinde ithal girdi kullanabiliyorlar. Kısaca uluslararası ticaret hızla gelişiyor. Yine uluslararası ticaretin onlarca katına ulaşan sermaye hareketleri iki binli yıllara damgasını vurmuş, ülkeleri bir çok yönden birbirlerine bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık o derece artmıştır ki artık dünyanın öteki ucunda ortaya çıkan ekonomik sorunlar başka ülkeleri de etkilemektedir.

Bu etkileşimleri son 55 yılda birçok örneklerde görebiliriz; 1970'li yıllardaki petrol krizleri ve 1990 da Irak'ın Kuveyt'i işgali yine 2004'te ABD'nin Irak'a girmesi sonucunda petroldeki azalmanın etkileri tüm dünya da tüketiciler tarafından hissedilmiş-

tir. Yine 1994'te yaşanan Meksika krizi, 1997'de Doğu Asya' da ortaya çıkan kriz ve 1998'deki Rusya, 2008 küresel kriz ve 2019 pandemi krizlerinin etkileri tüm dünya da hissedilmiştir. Bu etkilenmeler uluslararası bağımlılığın bir sonucudur.

Ülkeler sık sık birbirlerine tepki gösterirler. Özellikle dış ticaret ilişkisi içinde bulunan ülkelerde, birisinin aldığı karar bir başka ülke tarafından sert tepki ile karşılanabilmektedir; ya da öteki ülkeler bu kararlardan etkilenmektedir. Örneğin Türkiye'de otomobil üretiminde motor veya bir kısım parçalar yabancı ülkelerden (İtalya'dan, Fransa'dan, Japonya'dan) ithal edilmektedir. Bu ülkelerdeki ticarete yönelik kararlar ya da grev gibi gelişmeler Türkiye'yi de etkileyebilecektir. Yine Brezilya'da kötü bir kahve hasadının yaşanması tüm dünya da kahve fiyatlarını etkileyecektir. Bir başka örnek olarak ABD ve Almanya gibi ülkelerde para otoriteleri faiz oranlarını yükselttiklerinde ve yatırım fonlarını kendilerine çektiklerinde, diğer ülkelerden şikayetler hemen hızlı bir şekilde yükselmektedir.

Bir ülkede yaşayan insanlar giderek artan bu bağımlılığa nasıl bir reaksiyon gösterirler? Ülke için ithalatın artması, daha fazla otomobil, daha fazla tüketim malı ithal edilmesi, insanlarımızı daha iyi konuma mı getirecek, yoksa ithalattaki bu tür artış yerli ürünlere olan talebi azaltacak ülke insanlarına daha az iş olanağı mı sağlayacak? Ülkemizdeki bazı üreticileri dış rekabete karşı korumalı mıyız? Küçük ve orta boy işletmeler için ne tür bir yol izlemeliyiz? İşte tüm bu sorulara anlamlı yanıt verebilmek için uluslararası ekonomiyi ve uluslararası finansmanı anlamamız gerekir, ülkelerin neden ticaret yaptıklarını, ticarete girmenin faydalarını anlamamız ve ticaret engellerinin neler olduğunu bilmemiz gerekir. Yine bir ülkenin diğer ülkelerle ilgili ilişkilerini özetleyen tabloyu, ödemeler bilançosunu anlayıp yorumlamamız gerekir.

ULUSLARARASI TİCARET

Ülkeler birbirleriyle ticarete girerler çünkü dünyada ki çeşitli ülkeler ya doğal kaynaklar ya da sermaye ve emek gibi üretim faktörleri açısından eşit olanaklara sahip değillerdir. Sahip oldukları kaynaklar ya da faktörler farklılık gösterdiği için her bir ülkenin farklı üretim yetenekleri olacaktır. Örneğin Türkiye kendi kendine yetebilecek meyve, sebze üretimini gerçekleştirebilir ya da tekstil üretiminde yeterli olabilir, ancak doğal gaz, petrol, kahve gibi ürünleri başka ülkelerden almak zorundadır. İşte ülkelerin ticaret yapmalarının nedenlerinden birisi her ülkede her tür mal ve hizmetin üretilemeyeceğidir. Başka önemli nedenler de vardır. Bunları sırası geldikçe açıklayacağız. Şimdilik dış ticarete ilişkin temel kavramları; ithalatı ve ihracatı tanımlayalım.

Lada, Seat, Wolswagen, Mercedes gibi arabalar, Sony kamera ve TV setleri, bazı ilaçlar ve bebek mamaları gibi ülkemizde satılan bazı mallar ithal edilmektedir. Kısaca yabancı bir ülkedeki üreticilerden satın alınan mal ya da hizmetler ***ithalat*** olarak isimlendirilir. Hizmet ithalatı olarak ülkeler arasında yük ve yolcu taşımasına ilişkin ödemeler, yabancı ülkelerde yapılan turistik harcamalar örnek gösterilebilir. ***İhracat***

ise ülke içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin yabancı ülkelerdeki müşterilere satılmasıdır.

Tablo 19.1'de Türkiye için on yıllık (2014 – 2023) dış ticaret istatistikleri verilmiştir. Tablodan ihracatın GSYİH içindeki payının 2014 yılı itibarıyla %17,7 olduğu görülmektedir. İthalatın payı ise daha yüksek olup 2014 yılında %26,7 olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminin GSYİH içindeki payı ise 2014 yılında %44,4 seviyesinden 2023 yılına gelindiğinde yaklaşık %55,1 düzeyine ulaşmıştır. Bu oran, Türkiyenin önemli ölçüde dışa açık bir ekonomisi olduğunun göstergesidir.

TABLO 19.1 Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon $)

Yıllar	GSYİH	İhracat (X)	X/GSYİH (%)	İthalat (M)	M/GSYİH	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Hacmi/GSYİH(%)
2014	939.923	166.506	17,7	251.141	26,7	417.647	44,4
2015	867.071	150.981	17,4	213.619	24,6	364.600	42,0
2016	869.241	149.246	17,2	202.189	23,3	351.435	40,4
2017	859.055	164.495	19,1	238.715	27,8	403.210	46,9
2018	797.221	177.169	22,2	231.152	29,0	408.321	51,2
2019	808.304	169.318	20,9	217.834	26,9	387.153	47,9
2020	790.083	171.564	21,7	213.929	27,1	385.493	48,8
2021	771.862	173.811	22,5	210,024	27,2	383.834	49,7
2022	905.814	254.170	28,1	363.710	40,2	617.880	68,2
2023	1.118.593	255.421	22,8	361.764	32,3	617.185	55,1

Kaynak: *Hazine ve Maliye Bakanlığı.*

Uluslararası ticaret analizlerinde, kolaylık sağlamak amacıyla modellerden yararlanılır. Bu modellerde basitleştirici bir takım varsayımlar üzerine kuruludur. Bu varsayımlar;

- ✔ Dünya'da ticaret yapabilen sadece iki ülke vardır. (Türkiye – İngiltere) Bu ülkelerde sadece iki tür mal üretilir. (Portakal ve elbise)
- ✔ Her iki ülkede üretilen mallar kendi içinde homojen (özdeş) olmalıdır.
- ✔ Tüm piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir.
- ✔ Üretim faktörleri bir endüstriden ötekine serbestçe hareket edebilmelidir, ancak ülkeler arasında bu serbestlik yoktur.
- ✔ Fiyatlar reel fiyatlardır. Yani bir malın fiyatı ya diğer mal cinsinden ya da üretimde kullanılan faktör miktarlarıyla ifade olunur.

Bu basitleştirici varsayımlar uluslararası ticareti anlamayı, olayların temel özelliklerini kavramayı kolaylaştırmak içindir. Bu amaçla dış ticareti açıklamaya yönelik teoriler en basit şekliyle açıklanacaktır.

Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith, Ulusların Zenginliği adlı eserinde serbest ticaretin yararlarını göstererek, ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmaları halinde, ticarete katılan ülkelerin tümünün bu ticaretten yararlı çıkacağını öne sürmüştür. A. Smith'e göre her ülke mutlak üstünlüğe sahip olduğu, ya da diğer ülkeye göre ucuza ürettiği malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Böylece her ülke ucuza ürettiği malları ihraç edecek, diğer ülkeye göre pahalıya ürettiği malı ithal edecektir. Bu şekilde bir uzmanlaşma sonucunda ülkenin toplam üretiminde artış olacak, bu fazla, ticaret yapan ülkeler arasında paylaşılacak ve taraflar bundan kazançlı çıkacaklardır.

A. Smith'in bu teorisi oldukça dar kapsamlı bir teoridir. Uluslararası uzmanlaşmanın temelini mutlak maliyet farkına dayandırılmaktadır. Şayet bir ülke bütün malları diğerinden daha ucuza üretiyorsa bu durumda ticaret yapılmayacaktır. Bu sorunu aşmada D. Ricardo karşılaştırmalı üstünlük teorisini geliştirmiştir. Bununla, bir ülkenin her iki malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda bile ikisi içinde karlı ticaret yapma olanağı bulunduğunu göstermiştir.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Prensibi

Uluslararası ticarete ilişkin ortaya koyduğumuz temel varsayımlar çerçevesinde, her iki ülke arasında hangi malların, hangi ticaret hadleri üzerinden alınıp satılacağı sorusu yanıtlanacaktır. Bunun için önce yerli üretimin ***fırsat maliyetinin*** nasıl belirleneceğini açıklamalıyız. Çünkü hangi ülke belirli bir malın (örneğimizdeki elbisenin ya da portakalın) üretimini daha düşük maliyetle gerçekleştirdiğini belirlemeliyiz.

Her iki ülkede, vatandaşlarının arzuladığı her iki ürünü de üretebilir, yeter ki gerekli kaynakları harcamak için istekli olsunlar. İngiltere iklimi turunçgillerden herhangi bir meyveyi üretmeye uygun olmamasına rağmen dış ticaret olmasaydı İngilizler belki de turunçgilleri üretmek için seralar geliştireceklerdi. Şimdi sera portakalı üretmek için İngilizlerin ihtiyaç duyacakları kaynakların kullanımını düşünelim. Daha da önemlisi, aynı kaynaklarda İngiltere'nin üretebileceği öteki ürünleri düşünelim. Ekonomistler ne zamanki, herhangi bir şeyi üretmenin gerçek maliyeti hakkında konuşuyorlarsa, bunlar fırsat maliyetini kastederek konuşuyorlardır. Hatırlarsanız herhangi bir şeyin ***fırsat maliyeti***; onu elde etmek için vazgeçmek zorunda olduğunuz öteki şeylerdir. Buna göre İngiltere için sera portakalının fırsat maliyeti, bu portakalları üretmek için İngiltere' nin hangi ürünleri üretmekten vazgeçtiğine bağlı olarak belirlenir. Kısaca sera portakalı üretimi için kullanılan tüm kaynaklarla, bir başka maldan ne kadar üretilebileceği bize fırsat maliyetini verir.

Fırsat maliyetine dayanarak karşılaştırma yapmakla, hangi ülkenin hangi malı daha düşük maliyetle üretilebileceğini belirleyebiliriz. Eğer karşılaştırmayı bir başka ülke parası cinsinden yaparsak (Dolar ya da Euro) yanlış yorumlamayı da ortadan kaldırmış oluruz. Böylece ekonomik mantıktan hareketle, her bir ülke nispeten düşük fırsat maliyeti bulunan malın üretiminde uzmanlaşmalıdır, bu ürünlerle ticarete yönelerek öteki ülkelerde daha ucuza üretilen mallarla değişimi sağlamalıdır. Bu mantık

karşılaştırmalı üstünlükler prensibi olarak adlandırılır. Bu prensip ülkelerin ticaretten nasıl fayda elde ettiklerini anlamamızı sağlar.

Klasik ekonomistlerden D. Ricardo tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlük teorisi, ülkeler arasında aynı miktar işgücü ile üretilen malların karşılaştırılmasını yapmaktadır. Yani ***emek – değer teorisine*** dayanmakta, emek dışındaki faktörlerin maliyet üzerindeki etkisi ihmal edilmektedir. Oysa bu teori Heckser – Ohlin ve Samuelson tarafından bir adım daha ileri götürülmekte tüm üretim faktörleri dikkate alınarak karşılaştırmalı analiz yapılmaktadır. Bu analiz ***faktör donanımı teorisi*** olarak anılmaktadır. Faktör donanımı teorisi, karşılaştırmalı üstünlük teorisi gibi her ülkenin ucuza ürettiği malın üretiminde uzmanlaşıp, dışarıya ihraç etmesini ve pahalıya ürettiği malı ise dışarıdan ithal ermesini öngörür. Karşılaştırmalı üstünlük teorisinde, ülkenin bir malı ucuza üretmesinin nedeni sadece emek faktörüne bağlı iken faktör donanımı teorisinde tüm faktörler dikkate alınarak, bu faktörlerin kıt ya da bol olmasına ve faktör fiyatlarına göre değerlendirmeleri yapılmaktadır. Şimdi Türkiye ve İngiltere arasındaki ticareti düşünerek açıklamalarımız sürdürelim.

Türkiye genelde her iki malda da üretimde daha etkin olmasına rağmen karşılaştırmalı üstünlükler teorisi çerçevesinde uzmanlaşma ve ticarete girme ile her iki ülkeye daha yüksek yaşam standartlarına ulaşma olanağı sağlar.

Aşağıdaki Tablo 19.2 bu iki ülkenin üretim olanaklarını kaynakların temsili birimi cinsinden özetlemektedir. Her temsili birim toprak, emek ve sermayenin belirli bir bileşimini, yani bu kaynakların miktarının bir setini ifade eder. Örneğin her temsili birim yılda 2 bin saat emek, 500 birim hammadde ve 10 makine kullanımını içerebilir. Her temsili birim bu kaynaklardan aynı miktarı içermesine rağmen girdilerin kalitesi, ülkeler arasındaki verimlilik farklılıklarından dolayı üretim değişiklikler gösterir.

TABLO 19.2 İki Ülke-İki Mal Varsayımında Üretim Olanakları.

Ekonomik Kaynakların Her Temsili Birimi İçin Üretim Olanakları (Yıllık)		
Ülkeler	**Portakal (1000 Ton)**	**Elbise (1000 Adet)**
Türkiye	**20**	**50**
İngiltere	**4**	**40**

Tabloya göre her birim kaynak seti ile Türkiye'de yılda ya 20 bin ton portakal ya da 50 bin elbise üretilmektedir. İngiltere'de ise kaynakların temsili birimi başına ya 4 bin ton portakal ya da 40 bin adet elbise üretilmektedir. Örneğimize göre Türkiye aynı miktar kaynaklarla (temsili birim) belirli bir sürede her maldan daha fazla üretmektedir. Bir başka deyişle hem portakal üretiminde hem de elbise üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Şimdi her iki ürünü elde etmede mutlak üstünlüğe sahip olan, ya da daha etkin üretim yapan bir ülke bulunduğunda, ticarete girmekle her iki ülkenin nasıl fayda sağlayabileceğini açıklayalım.

Örneğimizde Türkiye portakal üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Çünkü portakal üretmenin fırsat maliyeti İngiltere'ye göre Türkiye'de çok düşüktür.

Şöyle ki Türkiye'de ilave bir ton portakal üretebilmek için 2,5 elbise üretiminden vazgeçmesi gerekmektedir. Yani bir ton portakalın fırsat maliyeti 2,5 elbisedir. Oysa İngiltere'de ilave bir ton portakal üretmenin fırsat maliyeti 10 elbisedir. İngiltere'nin durumu ise bu anlatılanların tersidir. Elbise üretiminin fırsat maliyeti düşüktür. Şöyle ki Türkiye' de ilave bir elbise için 0,4 ton (400 kg) portakal üretiminden vazgeçilmesi gerekirken, İngiltere' de ilave bir elbise üretimi için 0,1 ton (100 kg) portakal üretiminden vazgeçilmelidir. Bu teoriye göre her ülke fırsat maliyeti düşük malın üretiminde uzmanlaşıp ticarete girerse her iki taraf bundan kazançlı çıkar.

Şimdi Tablo 19.2'yi başka bir açıdan değerlendirelim. Tablodaki rakamları dikey yönde karşılaştırdığımızda; portakal üretiminde Türkiye'nin üstünlüğü 5 kat iken elbise üretimindeki üstünlük 1,25 kattır. Bu bakımdan Türkiye portakal üretmeli elbiseyi ithal etmelidir. İngiltere ise elbise üretmeli ve portakalı ithal etmelidir. Çünkü İngiltere'nin karşılaştırmalı üstünlüğü elbise üretimindedir.

ULUSLARARASI TİCARETİN FAYDASI

Şimdi karşılaştırmalı üstünlük prensibine dayanan iki ülke arasındaki ticaretin yaşam standardını nasıl yükselttiğini açıklayalım. Üretimde uzmanlaşma ve ticaretin olmaması durumunda, Türkiye ve İngiltere hem portakal hem de elbise üreteceklerdi. Her birisinden ne kadar üretileceği bu iki ürüne yönelik talebe bağlıdır. Ticaret öncesinde tabloda verilenlerden tek bildiğimiz; Türkiye'de bir elbisenin 0,4 ton portakal ile değiştirilebildiği, İngiltere'de ise 1 takım elbise ile 0,1 ton portakal değiştirildiğidir.

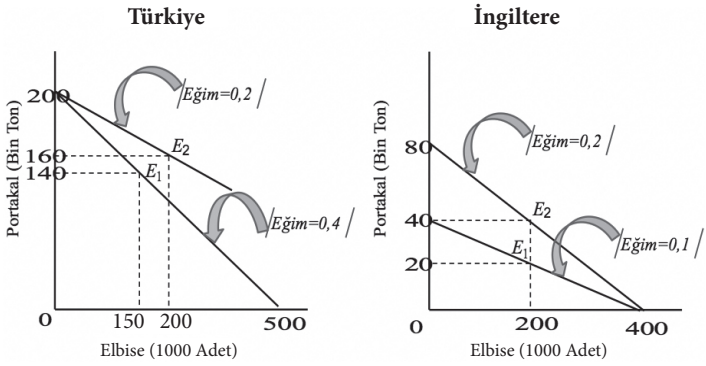
İngiltere'nin elbise üretiminde uzmanlaşmaya karar verdiğini ve bir elbiseyi 0,2 ton portakal karşılığında Türkiye'ye satacağına ilişkin bir ticaret önerdiğini varsayalım. Türkiye bu öneriyi tabii ki kabul edecektir. Ticaret yoluyla bir takım elbise karşılığında 0,2 ton portakal verecek, oysa ticaret olmasaydı bir elbise ile 0,4 ton portakal değişimi vardı. Bu koşullar altında Türkiye'de portakal üretiminde uzmanlaşıp İngiltere ile elbise karşılığı ticarette bulunmakla daha iyi konuma gelecektir. Tabii ki İngiliz vatandaşları da fayda sağlayacaklardır. Çünkü bir elbise karşılığı 0,2 ton portakal elde edeceklerdir. Açıkça karşılaştırmalı üstünlük prensibine dayanan ticaret her iki ülke içinde yüksek yaşam standardı sağlayacaktır.

Üretim İmkanları Eğrisi ve Dış Ticaretten Sağlanan Kazanç

Üretim imkanları eğrisi, bir ekonomide üretim teknikleri veri iken belli bir dönemde mevcut ekonomik kaynaklarla maksimum düzeyde üretilebilecek malların bileşimini gösterir. Şimdi Türkiye ve İngiltere'nin her birinin portakal ve elbise üretmek için 10 birimlik ekonomik kaynaklara sahip olduğunu, bu kaynakların eşit şekilde her bir ürünün üretimine uygun olduğunu varsayalım. Kaynakların aynı verimlilikte olması durumunda sabit fırsat maliyeti koşulları geçerli olacak ve üretim imkanları eğrisi düz bir doğru şeklinde olacaktır. Bu durumda Türkiye'de ya 200 bin ton portakal ya

da 500 bin adet elbise veyahut bunların herhangi bir bileşimini üretmek için bu on birimlik kaynak seti kullanılacaktır. İngiltere'de ise on birimlik kaynaklarla ya 40 bin ton portakal ya da 400 bin takım elbise veyahut bunların herhangi bir kombinasyonu üretilecektir. Aşağıdaki Grafik 19.1'de bu ülkelere ait üretim imkanları doğrusu çizilmiştir. Hatırlarsanız mikroekonomiye giriş derslerinde gördüğümüz gibi bu ürünlerin herhangi bir kombinasyonu bu doğru üzerinde olacaktır. Dışa kapalı bir ekonomi de bunun dışında bir noktaya ulaşmak olanaksızdır. Çünkü ekonominin kaynakları buna yetmemektedir. Şayet ticaret olmazsa böyle bir nokta erişilmezdir.

GRAFİK 19.1 Üretim İmkanları Doğruları ve Ticaret Sonucu Sağlanan Kazanç.

Bu iki ülke için ticaret öncesinde, Türkiye'nin seçiminin 150 bin elbise ve 140 bin ton portakal olduğunu, üretim imkanları sınırı üzerinde E_1 noktasında bulunduğunu varsayalım. İngiltere ise 200 bin adet elbise ve 20 bin ton portakal biçimindeki bir kombinasyonu (E_1 noktasını) seçmiş olsun. Böylece iki ülkenin bulunduğu bu hayali dünya da toplam üretim: 350 bin takım elbise ve 160 bin ton portakal olacaktır. Ticaretten önce ülke içinde değişim oranı üretim imkanları doğrusunun eğimi olup Türkiye için 0,4 ve İngiltere için ise 0,1'dir. Bu eğimler elbise ile portakal arasındaki değişim oranını yani bir malın öteki mal cinsinden fiyatını gösterir.

Şimdi bu iki ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu alanlarda uzmanlaşmaya karar verdiklerini ve birbirleriyle 0,2 ton portakal ile bir takım elbise şeklindeki değişim oranında ticaret için anlaştıklarını düşünelim. Dikkat ederseniz portakal ile elbisenin değişim oranını ifade eden bu 0,2'lik oran ***dış ticaret haddi*** olup her iki ülkedeki iç ticaret değişim oranları arasında olursa, bu iki ülkede dış ticaretten kazançlı çıkar.

Bu anlaşma çerçevesinde İngiltere karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu elbise üretimine yönelecek, 10 birimlik tüm kaynaklarını elbise üretimi için kullanarak 400 bin adet elbise üretecek ve portakal için ticarete girecektir. Benzer şekilde Türkiye' de karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu portakal üretimine yönelerek on birimlik toplam kaynakları ile 200 bin ton portakal üretecektir ve elbise için İngiltere ile ticarete girecektir.

Şimdi anlaşma gereği İngiltere 200 bin elbiseyi Türkiye'ye satacak ve karşılığında 40 bin ton portakal alarak, üretim imkanları sınırı dışındaki E_2 noktasına ulaşacaktır. Türkiye ise 200 bin ton portakal üretecek, 40 bin ton portakalı İngiltere' ye vererek karşılığında 200 bin takım elbise alacaktır.

Böylece uzmanlaşma ve ticaret her iki ülkeyi üretim imkanları sınırı dışında bir bileşime (E_2 noktalarına) ulaştırmıştır. Üstelik hayali dünyada ki toplam üretim elbise de 350 bin adetten 400 bin adede ve portakalda 160 bin tondan 200 bin tona yükselmiştir. Dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlükler prensibi ticarete taraf olanların her birine aynı kaynaklarla daha fazla mal tüketebilme olanağı sağlamış ve bu ülkelerdeki yaşam standardını yükseltmiştir.

DIŞ TİCARETTE UZMANLAŞMA VE ULUSLARARASI REKABETİN SONUÇLARI

Karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan ticaret oldukça anlamlıdır. Diş ticarete ilişkin engeller bulunmuyorsa, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünlerin üretimlerinde uzmanlaşacaklarından emin olabiliriz. Çünkü bu şekilde davranmak her iki ülkeye de yarar sağlamaktadır.

Uzmanlaşma ile çalışanlar için verimlilik artacaktır, dolayısıyla ücretlerde artacaktır. Bu yolla ticaretin faydaları toplumun bütün üyeleri arasında paylaşılmış olur. Karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan ticaret ve uzmanlaşma ile ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanma olanağı elde edilmiş olur. Burada üretim ölçeği arttıkça birim maliyetler düşmekte ve üretim daha ucuza üretilmektedir. Tabii ki bunun için daha büyük pazara gereksinim vardır ki bu da serbest ticaret ile sağlanabilir.

Yine dış ticaretin serbestleşmesi ile büyüyen pazarda rekabet de artacaktır. Özellikle ülke içinde monopolcü güce sahip firmaların ve yerel oligopollerin güçleri azalmakta, dolayısıyla bu tür firmalar genelde fiyatlarını düşürmek zorunda kalmaktadırlar. Sonuçta hem ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta hem de uluslararası rekabet yüzünden düşen fiyatlarla tüm tüketiciler için yüksek yaşam standardı sağlamış olmaktadır.

Tabii ki uluslararası uzmanlaşmaya geçiş hiçbir zaman acısız olmaz. Uluslararası rekabete dayanamayan bazı ulusal endüstriler yok olur veya küçülmek zorunda kalırlar, bu alanlardaki insanlar işsiz kalırlar. İşsiz kalanların yeni işe girebilmeleri zaman alır. Yine bazı kapanan fabrikaların başka amaçlar için kullanımları hem maliyet hem de zaman gerektirir. Hatta bazı kaynaklar yeniden istihdam edilmeyebilir. Çünkü girişimciler bazen eski fabrikalarda ya da modası geçmiş alanlara yatırım yapmazlar. Toplam üretim dış ticaret sonrası artmasına rağmen tek tek her birey ya da her grup için fayda sağlanamayabilir. Sonuç olarak uzmanlaşmanın faydasına rağmen maliyeti de bulunmaktadır.

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, bir toplumda belirli gruplara önemli maliyetler yüklese de, karşılaştırmalı üstünlüğe göre büyük ölçüde uzmanlaşmaya izin verildiğinde ve önemli ölçüde rekabet teşvik edildiğinde serbest ticaretin ağır bastığı söylenebilir. Serbest ticaretin faydaları çok sayıda insanlar arasında geniş biçimde yayılır. Ticaretin faydalarını düşündüğümüz zaman, ekonomistlerin neden serbest ticaretin gerekliliğini savunduklarını daha kolay anlayabiliriz. Serbest ticaret ile kısıtlamaların ya da herhangi bir türdeki ticaret engellerinin bulunmadığı durum anlaşılır. İzleyen başlıkta dış ticarete yönelik bu engeller üzerinde duracağız.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Güney Afrika Cumhuriyeti ve Türkiye kömür ve fındık üretmektedirler. Aşağıda yer alan üretim imkanları tablosu bu ülkelerin yıllık potansiyel üretim düzeylerini bin ton olarak göstermektedir. Tablodaki verileri kullanarak istenenleri cevaplandırınız.

a. Her ülkede kömürün fırsat maliyeti nedir?
b. Her ülkede fındığın fırsat maliyeti nedir?
c. Türkiye hangi malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir?
d. Güney Afrika Cumhuriyeti hangi malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir?
e. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin üretim imkanları eğrisi üzerinde B noktasında, Türkiye'nin de üretim imkanları eğrisi üzerinde C noktasında bulunduğunu kabul edersek, metin içerisinde yaptığımız gibi bir tablo hazırlayarak uzmanlaşmanın her iki ülkenin yararına olacağını gösteriniz.

Üretim İmkanları Noktası	Güney Afrika		Türkiye	
	Kömür	Fındık	Kömür	Fındık
A	150	0	90	0
B	100	25	60	60
C	50	50	30	120
D	0	75	0	180

DIŞ TİCARETİ KISITLAYICI UYGULAMALAR

Serbest ticaret sonucu toplumda önemli ölçüde zarar görenler (işsiz kalanlar) çeşitli şekillerde seslerini daha fazla duyurmaktadırlar. Bu nedenledir ki politikacılar serbest ticaretin faydasından çok zararlarını daha fazla gündeme getirirler. Gerçek yaşamda da çoğu ülke çeşitli ticaret engelleri uygular, bu durum kısmen de politik baskılar yüzündendir. Bu ticaret engelleri bazen ihracat sınırlamaları, çoğu zamanda ithalattan doğan rekabeti sınırlamak için yapılır. İthalat rekabetini sınırlamanın en yaygın araçları, koruyucu tarifeler ve ithalat kotalarıdır.

Tarifeler

Dış ticarete yönelik en eski araçlardan birisi olup genelde ithal edilen bir ürün üzerine konulan vergi biçiminde uygulanır. Amaç bu vergiyi koyan ülkeye gelir sağlamak ve/veya bu koruyucu tarife araçları ile yerli üreticileri yabancı ülkelerin rekabetinden korumaktır. Tarife çeşitli ürünlere uygulanacak vergi oranlarını gösteren listelerdir. Bu listelerde sadece ithal malları değil ihracata yönelik mallarda bulunabilir. Tarifeler ya spesifik vergi biçiminde, ithal edilen malın her birimi üzerine konulur, ya da advalorem vergi biçiminde olup ithal edilen malın değeri üzerinden alınır. Örneğin ithal edilen her araba için 5000 TL vergi alınması spesifik vergidir, burada arabanın kalitesi ve fiyatı dikkate alınmaz. Ancak arabanın değeri üzerine %20 vergi konulması durumunda advalorem tarife uygulanmıştır.

Bir ürüne yönelik tarife uygulandığında, bunun fiyatı yükselmekte ve piyasa da yabancı ürünün rekabet gücü azalmaktadır, böylece tüketicilerin yerli ürüne yönelmeleri teşvik edilmiş olmaktadır. Genelde gelişmiş ülkeler yerli üreticileri korumak amacıyla tarife uygularlar. Oysa gelişmekte olan ülkeler yerli üreticileri korumak yanında gelir sağlamak amacıyla da bu yola başvururlar.

Kotalar

Hükümetlerce ithal edilecek belirli bir ürünün ya maksimum fiziki miktarı belirlenir (örneğin 50.000 otomobil), ya da belirli bir değerle sınırlandırılır (örneğin 5 milyar $'lık otomobil ithalatı). Bu sınırlandırmalar ithalat kotası olarak tanımlanır. İthalat kotaları ya genel ya da seçici olabilir. Genel anlamda kota dünyanın diğer ülkelerinden ithal edilebilecek ürünün miktarını sınırlar. Bu sınıra ulaşıldığında ilave ithalat yapılamaz. Bir seçici kota ile de belirli bir ülkeden ithal edilen bir malın maksimum miktarı belirlenir. Örneğin Türkiye genel kota uygulaması çerçevesinde, yılda 100.000 otomobil ile ithalatı sınırlandırılabilir. Öte yanda 25 bin otomobil ile Japonya ithalatını 75 bin otomobil ile Avrupa Birliği ülkeleri ithalatını sınırlandırıyorsa bu seçici kotaya girer.

Yurt içindeki üreticiler genelde kotalara ilişkin uygulamayı tarifelerden daha fazla desteklerler. Çünkü bunun daha etkili olduğu düşünülür. Şöyle ki şayet tüketiciler yerli üreticilerce sunulan mallara kıyasla yabancı ürünleri tercih ediyorlarsa, tarife nedeniyle yüksek fiyatlara rağmen bu ürünlerden nispeten daha büyük miktarlarda alımlar yapacaklardır. Oysa kota ile sınırlandırıldığında bu ithalat yasaklanmış olacaktır.

Gerek kotalar olsun gerekse tarifeler ithalatı sınırladıkları için yerli üretimi dış rekabete karşı korur. Öte yanda ülkenin ödemeler bilançosu üzerinde düzeltici etki yaratır. Şayet dış ticarette açık var ise bunu azaltıcı yönde etkiler.

Diğer Kısıtlamalar

İthalatı sınırlamada tarifeler ve kotalar temel araçları oluştururken geniş türde ikincil araçlarda kullanılmaktadır. Bunlardan, sağlık ve güvenlik yasaları belirli ürünlerin

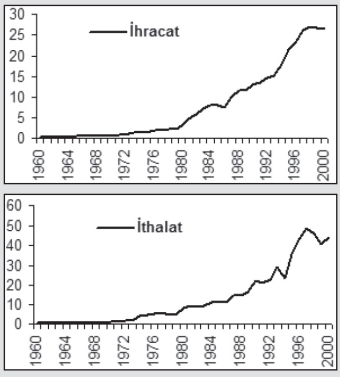
ithalatını yasaklar ya da zorlaştırır, ithalat lisansının elde edilmesini pahalılaştırarak sınırlama getirebilir. Örneğin AB ülkeleri Türkiye'den tarım ürünleri ithalatında bir takım, sağlık kuralları koyarak, bu standartlara uygun olmayan malların ithalatını yasaklamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşma ile yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT) sonucunda gümrük tarifeleri önemli ölçüde azaltılmıştır. Yine GATT'ın etkinliğini arttırmak ve kurumsallaşmasını sağlamak amacıyla 1995 de kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), dış ticaretin önemli ölçüde serbestleştirilmesi ile dış ticaret engelleri önemli ölçüde azaltılmıştır. Buna rağmen günümüzde dış ticareti sınırlandıran engeller şekil değiştirerek görünmez biçime dönüştürülmüştür. Bunlar insan sağlığı, çevre kirlenmesi, ulusal güvenlik gibi çeşitli nedenlerle çıkarılan yasa ve teknik standartlardan oluşturulan engellerdir. Başka amaçlar taşısa bile ithalat zorlaştırdıkları için bunlar aslında ticareti kısıtlayıcı uygulamalardır.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Yandaki grafiklerde 1960-2000 dönemine ilişkin Türkiye'nin yıllık ihracat ve ithalat değerlerinin seyri yer almaktadır. Grafiklere göre 1980-1983 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretini ifade eden bu değişkenlerin seyrinde bir kırılma görülmekte ve daha sonraki yıllarda artış trendi devam etmektedir. Öyle ki 1979 yılında ihracat 2.2, ithalat 5 milyar dolar iken söz konusu değerler 2011 sonunda sırasıyla 135 ve 241 milyar dolara ulaşmıştır. Bu nedenle sözünü ettiğimiz kırılmayı daha net görebilmeniz için grafiği 2000 yılına kadar çizdik. Türkiye'nin dış ticaretinde ortaya çıkan bu yapısal değişimin nedenleri sizce neler olabilir?

TİCARET ENGELLERİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR VE TÜKETİCİ REFAHI

Ticaret engelleri karşılaştırmalı üstünlükler prensibi ile çatışır. Ülkelerin en iyi yaptıkları üretimler üzerine yoğunlaşmasını ve diğer ülkelerde üretilen daha kaliteli ve daha ucuz ürünlerin ülke içinde alınıp satılmasını önler. Bu nedenle ekonomistler genelde her türlü ticaret engeline karşıdırlar. Diğer tarafta dış ticarete yönelik engelleri savunan gruplarda vardır. Bunlar bebek endüstrilerin desteklenmesi, stratejik endüstriler-

de kendi kendine yeterliliğin sağlanmasını ileri sürmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için serbest ticaretin işsizlik gibi maliyetleri ön plana çıkarılarak ticaret engelleri daha güçlü desteklenmektedir.

Toplumlarda bazı gruplar, özellikle dış rekabete açılmakla zarara uğrayanlar, güçlü lobiler oluşturarak tarife ve kota uygulamalarında geçmişte çok başarılı olmuşlardır. Ticaret engellerinin yol açtığı maliyetlere rağmen günümüzde varlığını farklı biçimlerde de olsa devam ettirmektedir. Bu devamlılık toplumu cezalandırma pahasına olsa bile belirli güçlü gruplara hizmet vermektedir. Gazete okuyan, TV seyreden herkes, Türkiye'de otomobil firmalarının ucuz otomobil ithalatına karşı olduklarını bilir. Yine ucuz Çin mallarının Türkiye'de satışının engellenmesi yönünde güçlü lobilerin faaliyet yürüttüğü herkesin bilgisi dahilindedir.

Birçok endüstrilerde koruma için lobiler oluşturulmaktadır. Bunlar ithalata yönelik kısıtlamaların kaldırılmasıyla, bazı üreticilerin işlerini kapatacakları, bazılarının da üretimlerini azaltacaklarını tartışırlar. Bu endüstrilerdeki işçiler yeni iş aramak, yeni beceriler edinmek ve belki de ülkenin başka yörelerine gitmek zorunda kalırlar. Bu tür ayarlamalar genelde gençler için kolay olabilir, ancak özellikle yaşlılar için çok zordur. Bu nedenlerle yabancı rekabetten zarar gören işçiler, işverenler ve sendikalar lobi oluşturmada çok isteklidirler. Ya da her tür politik baskı yollarını deneyerek mecliste koruma elde etme çabaları içinde olurlar. Bunların korumayı haklı gösterme çabaları üç alanda yoğunlaşır, şimdi bunları kısaca açıklayalım.

- ✔ ***Bebek endüstrilerin yabancı rekabete karşı korunması.*** Özellikle az gelişmiş ülkelerde, yeni kurulmakta olan endüstrilerin güçlenmesi ve yabancı ülkelerle rekabet edebilir düzeye ulaşması için korunması gerektiği ileri sürülmektedir.
- ✔ ***Dış ülkelere bağımlılığı azaltmak.*** Burada ülke için kritik önemi olan endüstrilerin korunması gerektiği vurgulanır. Özellikle savunmaya ilişkin endüstriler korunmalıdır, bu alanda demir – çelik, petrokimya gibi birçok kritik önemi olan alanlarda dışarıya bağımlı kalmak büyük güçlükler oluşturur.
- ✔ ***Ülkedeki üreticiler ve işçiler, daha ucuz işgücünün bulunduğu ülkelerdeki firmaların rekabetinden korunmalıdırlar***. Eğer yeterince koruma sağlanamazsa üreticiler üretimlerini sonlandırırlar ya da azaltırlar sonuçta işsizlik hızla artar.

Korumacılığa karşı olanlar ise ticaret engellerinin ülkeleri karşılaştırmalı üstünlüğün faydalarından mahrum bırakmakta, dünya da korumacılık yüzünden yeterince gelişme sağlanamadığı ileri sürmektedirler. Özellikle korumacılığa ilişkin önlemler tehlikeli bulunmaktadır. Yeni endüstrilerin uluslararası düzeyde rekabet edebileceğine ilişkin bir güvence yoktur. Eğer bir kez koruma garantisi verilirse hem bunu kaldırmak güç olur, hem de hantal, verimsiz, üretim alanları çoğalır. Yine ulusal savunma için hangi endüstrilerin kritik önemi olduğu ve hangisinin önemsiz olduğuna karar vermek zordur. Korunacak endüstrilerin sayısı arttıkça ülkedeki tüketiciler için ma-

liyetlerde artar. Çünkü daha yüksek fiyatlarla, daha kalitesiz ürünlerle karşı karşıya kalırlar. Son olarak daha az üretim ve işsizlik tehdidi uzun dönemde ülkeye yüklediği maliyetleri arttırır. Üretim faktörleri karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu alanlara yönelemez. Toplumların refah kaybı daha yüksek olur.

Korumacılığa karşı olanlar, tüketici refahını ön plana alarak bu eleştirileri yanıtlarlar. Yanıtlarda öne çıkan görüşleri kısaca özetlersek; Dış ticareti kısıtlamaya yönelik araçlardan gümrük tarifeleri, sadece ithal edilen malların fiyatlarını yükseltmez, aynı zamanda ülke içinde benzer mallarda da yüksek fiyat uygulamasına olanak sağlar. Çünkü ithal malları üzerine vergi konulmazsa, daha ucuza satılacak ve yerli üreticiler de rekabet edebilmek için fiyat indirimlerine gidecekler, dolayısıyla tarifeler tüketiciler için zararlıdır.

Kotalarla karşılaştırıldığında tarifelerin tüketici refahı üzerinde daha az zararlı olduğu söylenebilir. Şöyle ki, toplam talepteki artış nedeniyle ülke içinde fiyatlar yükseldiğinde, ithal malları tarife bulunsa bile rekabet gücü kazanır. Çünkü yerli ve yabacı ürünler arasında fiyat farkı azalır. Bunu bilen yerli üreticiler fiyatları çok yükseltmekten kaçınırlar. Oysa ithalata kota uygulandığında, artan iç fiyatlar karşılığında, kota sınırına bir kez ulaşıldığında mal ithalatı yapılamaz ve yerli firmalar fiyatları istedikleri gibi yükseltirler. Kısaca kota uygulamasında yerli üreticiler, piyasa paylarını yabancılara kaptırma korkusundan yoksun olarak fiyatları yükseltmede daha rahat davranırlar.

Tarifeler lehine bir başka husus, hükümete ilave gelir sağlamasıdır. İlave gelir ise devletin daha iyi hizmet sunmasını sağlar. Sonuç olarak ticaret engelleri tüketicilerin ödedikleri fiyatları yükseltmesi olayın görünen yüzüdür. Oysa diğer tarafta ticaret engelleri ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu alanlarda ihtisaslaşmasına engel oluşturur. Bu durumda sadece ticaret engeli uygulayan ülke değil, diğer ülkelerdeki tüketicilerde kıt kaynakları ile daha az ürün elde ederler. Yine üreticiler tarifelerle, kotalarla korunduğu zaman yerli firmalar etkin üretim yapmasa bile piyasada kalır. Böylece bunların kullandığı kaynaklar, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu alanlara yönelmemiş olur. Kısaca ticaret engelleri bulunduğunda, serbest ticaretten sağlanabilecek olandan daha az mal ve hizmet üretilecektir. Bu mal ve hizmetlerin fiyatları daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla bu durum ortalama bir tüketici için daha düşük yaşam standardı oluşturacaktır.

ULUSLARARASI TİCARETİN FİNASMANI

Şimdiye kadar ki açıklamalarımızda iki ülkenin ürünlerini doğruda değiştirdikleri varsayılmıştı. Gerçekte uluslararası işlemler daima para ödemeleri ile yapılır. Ancak bu paralar kendi ulusal paramız ile değil o ülkenin parası ile ya da uluslararası ödemelerde kabul gören para birimi ($, € veya £ gibi paralarla) ile gerçekleştirilir. Örneğin

Japon kamera satın almak istediğimizde, bunun bedelini nakit ya da kredi kartı ile ödersiniz, Japon üretici kendi ulusal parası olan ***Yen*** cinsinden parasını elde etmek ister. Çünkü kendi çalışanlarına veya kendine hammadde satanlara Yen cinsinden ödeme yapacaktır. Yine Fransız parfüm üreticiler ve Alman otomobil üreticileri kendilerine Euro cinsinden ödeme yapılmasını isterler. Tüm bu açıklamalardan anlamamız gereken; Türk parasının yabancı paralara dönüştürülmesi gerekliliğidir. Bu dönüşüm gerekliliği bizim yabancı ülkelerle ticaretimizin önemli bir özelliğidir. Bir ülke parasının diğer ülke paralarına değiştirilme oranı döviz kuru olarak tanımlanır. Döviz kuruna ilişkin açıklamalar onikinci bölümde yapıldığı için tekrar edilmeyecektir. Önce bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı tüm ekonomik ilişkilerini özetleyen tablo olan, ödemeler bilançosu üzerinde duracağız, daha sonra toplam arz ve toplam talep modeli çerçevesinde döviz kurunun etkilerini açıklayacağız.

YABANCI ÜLKE PARASI (DÖVİZ) KULLANIMI, ELDE EDİLMESİ VE ÖDEMELER BİLANÇOSU

Yabancı paranın ya da dövizin kullanım alanları ve kaynakları hakkında bilgi sahibi olmalıyız ki, dövizin fiyatının (kurun) nelerden etkilendiğini daha iyi anlayalım. Yabancı ülke parası kullanımı için Türk firmaları dışarıda mal ithal ettikleri zaman, ithalatın bedelini ya ilgili ülkenin parası cinsinden öderler ya da TL ***tam konvertibl*** (uluslararası ödemelerde kabul gören diğer ülke paralarıyla serbestçe değiştirilebilen, hiç bir kısıtlamaya tabi olmayan değişimlerdir.) ise Türk lirası cinsinden öder ve satıcı yabancı firma kendi parasına dönüştürür. Her iki durumda da ürünün ithalatı yabancı para kullanımına ihtiyaç doğurur.

Yine Türk vatandaşlarınca diğer ülkelerde yatırım yapılmak isteğinde, turizm amaçlı ziyaretlerde yabancı paraya gereksinim duyulur. Bir başka gereksinim ise dış borçların ana para ve faiz ödemelerinde ortaya çıkar. Ülkemizdeki yabancı yatırımların kar paylarını ödemede, tersine sermaye hareketlerinde yabancı para kullanımına gereksinim duyulur. Bunları çoğaltmak mümkün olup yabancı ülke parasına olan talebin boyutunu gösterir.

Yabancı para elde etmenin kaynağı ise temelde ihracat yapmak ve yabancı firmaları Türkiye'de yatırım yapmaya yöneltmektir. Örneğin yabancıların Türkiye'den mal ve hizmet satın alması, gayrimenkul satın almaları ya da ülkemizde yatırım yapmaları durumunda, Türk firmaları veya insanları yabancı paralar cinsinden gelir elde ederler. Bunların yanında işçilerimizin yabancı ülkelerde kazandığı gelirleri Türkiye'ye transfer etmeleri durumunda iş adamlarımızın ülke dışındaki kârlarını getirmeleri, turizm nedeniyle sağlanan gelirler, yine dış ülkelerden çeşitli amaçlarla alınan yardımlar ve dış borçlar ülkeye yabancı para girişi olup yabancı parasının (dövizin) arzını gösterir.

Dövizin kullanım alanları ve elde edilmesine yönelik tüm gelişmeler *ödemeler bilançosundan* izlenebilir. Ancak ödemeler bilançosuna geçmeden önce, onikinci bölümde anlattığımız döviz kurunun nasıl belirlendiğini bir kez daha özetleyelim.

Devletin müdahale etmediği *Esnek Döviz Kur Sisteminde*, döviz kurları, piyasa güçleri tarafından belirlenir. Yani yabancı para için arz ve talebin etkileşimine göre belirlenir. Arz ve talep koşullarındaki değişmelere bağlı olarak kurlar serbestçe değiştiğinden, esnek ya da dalgalı döviz kuru sistemi olarak adlandırılır. Döviz kurlarındaki değişme otomatik olarak bu yabancı paranın arz ve talep miktarında ayarlanmaya yol açtığından, ödemeler bilançosu sorunu yaşanmaz. Çünkü kurlardaki değişmeye bağlı olarak dış ticaret kendini bu yeni fiyatlara ayarlar.

Örneğin Türkiye ekonomisi geliştikçe, Türk halkının geliri arttıkça daha fazla ithal mallarına yöneldiklerini düşünelim. Bu durumda yabancı ülke paralarına talep artacaktır. Yani, dövizin fiyatı yükselecektir. Kurdaki yükselme ise bir yanda ithalatı sınırlarken, öte yandan ihracatı teşvik edecektir. Dolayısıyla ödemeler bilançosunda büyük sorun yaşanmayacaktır.

Günümüzde de döviz kurları büyük ölçüde piyasa güçleri tarafından kısaca arz ve talep tarafından belirlenir. Ancak döviz piyasalarına önemli ölçüde devlet müdahalesi vardır. Merkez bankaları döviz kurlarındaki kısa dönem dalgalanmaları ılımlı hale getirmek için müdahalede bulunurlar. Bu durumda kontrollü dalgalanma ya da kısmi esnek döviz kur sistemi ile karşılaşılır.

Esnek döviz kurunun ortaya çıkışından önce uluslararası para sisteminde sabit döviz kur sistemi geçerli idi. Burada döviz kurları piyasa güçlerinden ziyade merkezi hükümetler tarafından belirlenmekteydi. Kurlar bir kez belirlendikten sonra sadece ödemeler bilançosunda temel dengesizlikler bulunduğunda döviz kurları yeniden ayarlanıyordu.

Hangi sistemde olursa olsun döviz kurunun belirlenmesinde en önemli işlemi yabancı paraya olan talep ile yabancı para arzı üstlenir. Bu ise her ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerine göre şekillenir. Bu ilişkileri gösteren tablo ise ödemeler bilançosu olarak adlandırılır.

Ödemeler Bilançosu

Ödemeler bilançosu belirli bir ülke ile dünyanın öteki ülkeleri arasında, belirlenen bir süre içerisinde tüm ekonomik işlemlerinin kaydedildiği tablodur. Bir ülkenin yabancı para elde edeceği ve yabancı para kullanacağı tüm yolları gösterir. Bu tabloda dört temel kalem mevcuttur. Bunlar; cari işlemler hesabı, sermaye hareketleri hesabı, net hata ve noksan ile rezerv hareketlerinden oluşur. Aşağıdaki Tablo 19.3 de Türkiye'nin 2022 ve 2023 yıllarına ilişkin ödemeler dengesi (bilançosu) yer almıştır. Ödemeler bilançosu tablosuna göre Türkiye'nin yabancı para ödemeleri içerisinde en büyük pay ithalat içindir. 2022 yılında bu değer 343 milyar dolar iken 2023 yılında azalarak yak-

laşık 338 milyar dolara inmiştir. Elde edilen dövizin en önemli kaynağını ise ihracat oluşturmaktadır. 2022 yılındaki ihracatımız 253 milyar dolar iken 2023 yılında 251 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bir ülkenin mal ihracatı ile ithalatı arasındaki fark dış ticaret dengesini gösterir. Şayet ihracat ithalatı aşıyorsa dış ticaret fazla, ithalat ihracattan fazla ise dış ticaret açık vermektedir. Türkiye'nin dış ticareti 1950'lerden beri sürekli açık vermektedir. Tablodan görüleceği üzere dış ticaret dışında, öteki yollarla da bir ülke yabancı para elde eder ve yabancı para kullanır. Cari işlemler içinde yer alan mal, hizmet ve gelir dengesi bu kapsamda değerlendirilir. Yabancıların Türkiye'de yaptığı turistik harcamalar, Türk girişimcilerinin ya da portföy yatırımcılarının yurt dışında elde ettiği gelirler, faizler, işçilerimizin yabancı ülkelerde kazançları gibi yabancı para elde edilişine yol açan faktörlerdir. Benzer şekilde Türklerin dışarıda turizm harcamaları, faiz ödemeleri, yurt dışı taşımacılık ve resmi hizmetler gibi bir takım ödemeler de para kullanımını gerektirir. Sadece cari işlemler değil, sermaye ve finans hesabı altında değerlendirilen her türlü sermaye hareketleri, gerek doğrudan yatırımlar gerekse portföy yatırımları olsun, girişler yabancı para arzını arttırırken, çıkışlar da döviz talebini arttırır. Sermaye hareketleri büyük ölçüde cari işlemler hesabından etkilenir. Şöyle ki; cari işlemler hesabında açık oluştuğunda, bu açık sermaye hesabı ile kapatılır.

Net hata ve noksan kalemi ise, ödemeler bilançosu dengesi sağlanamadığında, bu dengeyi oluşturmak amacıyla ödemeler bilançosuna ilave edilen rakamdır. Bu aslında hükümetin dış dengeyi sağlamadaki yetersizliğini gidermek için yapılan ayarlamalardır.

Rezerv varlıklar ise, ülkenin altın ve döviz rezervlerindeki değişimleri gösterir. Merkez Bankası kontrolü altında yapılır. Yine IMF kredileri ve ödemeler dengesi finansmanı kalemlerinden oluşur.

TABLO 19.3 Ödemeler Bilançosu (2022-2023) (Milyon $)

	2022	2023 *
I-CARİ İŞLEMLER HESABI	**-45.799**	**-45.008**
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi (A+B+C)	-45.430	-45.565
Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-36.651	-34.346
A- DIŞ TİCARET DENGESİ	**-89.600**	**-86.905**
Toplam Mal İhracatı	253.352	250.814
Toplam Mal İthalatı	342.952	337.719
B- HİZMETLER DENGESİ	**52.949**	**52.559**
C- BİRİNCİL GELİR DENGESİ	**-8.779**	**-11.219**
D- İKİNCİL GELİR DENGESİ	**-369**	**557**
II- SERMAYE HESABI	**-35**	**-205**
III-FİNANS HESABI	**-22.936**	**-54.425**
Doğrudan Yatırımlar	-8.731	-4.644
Net Varlık Edinimi	4.935	5.963
Net Yükümlülük Oluşumu	13.666	10.607
Portföy Yatırımları	13.672	-8.342
Net Varlık Edinimi	4.495	2.987
Net Yükümlülük Oluşumu	-9.177	11.329
Diğer Yatırımlar	-40.188	-39.412
Efektif ve Mevduatlar	-35.898	-23.387
Net Varlık Edinimi	-6.496	4.272
Net Yükümlülük Oluşumu	29.402	27.659
Krediler	-3.656	-11.159
Net Varlık Edinimi	-288	-1.660
Net Yükümlülük Oluşumu	3.368	9.499
Ticari Krediler	-581	-4.919
Net Varlık Edinimi	10.432	1.975
Net Yükümlülük Oluşumu	11.013	6.894
IV- NET HATA VE NOKSAN	**22.898**	**-9.212**
GENEL DENGE	**-12.311**	**2.027**
REZERV VARLIKLAR	**12.311**	**-2.027**

(*) Geçici

Kaynak: *Hazine ve Maliye Bakanlığı*

ÖDEMELER BİLANÇOSU AÇIKLARI VE AÇIKLARIN FİNANSMANI

Ödemeler bilançosu daima dengede olmak zorundadır. Bu denge teknik açıdan gereklidir şayet açık var ise bunun mutlaka finansmanı yapılmalıdır. Türkiye'de ödemeler bilançosu, özellikle cari işlemler dengesi birkaç istisna yıl dışında sürekli açık vermektedir. Bu açıkları kapatabilmek için yabancı parayı nereden bulmalıyız, bunlar bizim için borçtur. Kendi finansal durumunuzu kısa bir süre için düşünün: belirli bir zaman diliminde, ne zamanki gelirinizden daha fazlasını harcıyorsanız, ya tasarruflarınızı azaltıyorsunuz ya da açığı kapatmak için borç para buluyorsunuz. Bir ülke de elde ettiği yabancı paradan (dövizden) daha fazlasını harcıyorsa, açığını aynı yollarla uluslararası alanda finanse etmesi gerekir. Yöntemlerden birisi ülkenin yabancı para rezervlerini azaltmasıdır. Bir başka yöntem öteki ülkelere devletin borç kağıtlarını satmaktır, bu durumda ülkenin dış borcu artmaktadır. Diğer ülkelerde borç karşılığı faiz sağlamış olurlar. Ancak dış borçluluk büyüdükçe ülke itibar yitirir daha yüksek faiz oranlarından borçlanır ve dış borç yükü gittikçe artar. Ödemeler bilançosu açıklarını finanse etmede ABD ve İngiltere gibi paraları rezerv para olarak kullanılan ülkeler büyük avantaja sahiptirler. Örneğin dolar en fazla rezerv para olarak kullanılan paradır. Yani birçok ülke dolar biriktirirler. Bu nedenle ABD ödemeler bilançosu açığı büyükte olsa önemli bir sorun yaşamıyor. Oysa Türkiye'nin parası uluslararası rezerv para olmadığından ödemeler bilançosundan sorun yaşadığında baskılar artıyor. Türkiye ile ticaret yapan ülkeler, borç vermeye yanaşmıyorlar veya yüksek faizle borç veriyorlar. Öte yandan ticaretlerini sınırlandırıyorlar.

DIŞ TİCARET VE TOPLAM TALEP

Daha önce belirtildiği gibi bir ülkenin net ihracatı (NX = X – M) toplam harcamaların dolayısıyla toplam talebin bir parçasıdır. Bu yüzden ihracattaki otonom bir artış ya da ithalattaki bir azalma aynen tüketim, yatırımda veya kamu harcamalarındaki bir artışta olduğu gibi ekonomide çoğaltan etkisi yaratır. Grafik 19.2'de bu sonucu AD–AS modeli ile göstermekteyiz . Net ihracattaki artış toplam talep eğrisini sağa kaydırdığı için hem GSYİH hem de fiyat düzeyi artmıştır.

Peki net ihracatı arttıran nedir? Faktörlerden birisi yabancıların gelir düzeyindeki artıştır. Şayet yabancılar daha zengin olursa daha fazla harcama yapabilecekler ve bizim bu zengin ülkelere ihracatımızda artar. Dolayısıyla bir ülkedeki büyüme ve durgunluklar diğer ülkelere uluslararası ticaret yoluyla taşınır.

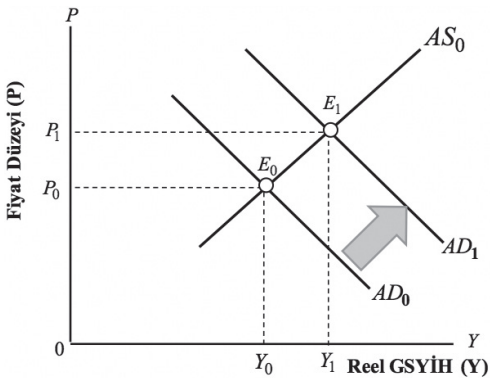
Net ihracatı etkileyen bir başka faktör ise yabancı ve yerli ürünlerin karşılıklı fiyatları oranıdır. Bu aslında talep yasasının basit bir uygulamasıdır. A ve B aynı ürünü üreten iki ülke olsun, eğer A ülkesinde fiyatlar artarsa, her yerdeki insanlar A ülkesinin malını almak yerine B ülkesinin malını tercih ederler. Çünkü nisbi fiyatlar B ülkesini cazip hale getirmiştir Bu basit olgu döviz kurunun, uluslararası ticareti nasıl etkilediği anlamında anahtar rol üstlenir.

NİSBİ FİYATLAR İHRACAT VE İTHALAT

Önce döviz kurlarının sabit olduğu varsayımı altında açıklamalarımızı sürdürelim. Eğer Türk mallarının fiyatları düşerken, örneğin İngiltere'de fiyatlar sabit kalsaydı ne olurdu? Türk malları İngiliz mallarına göre nispi olarak daha ucuz olacağından, hem İngiliz hem de Türk tüketiciler daha fazla Türk malı ve daha az İngiliz malı satın alacaklardı. Böylece Türkiye'nin ihracatı artarken ithalatı azalacak ve Grafik 19.2'de açıklandığı gibi Türkiye'de AD artacaktı.Tersi olursa, Türkiye'de fiyatlar İngiltere'ye göre nisbi olarak artarsa net ihracatımız dolayısıyla toplam talep düşecekti. Bu durumda yabancı ülkenin fiyat düzeyi veri iken bir ülkede fiyatlardaki düşüş net ihracatı dolayısıyla reel GSYİH'yı arttırır. Aynı şekilde ihraç ürünleri fiyatlarındaki bir artış da ülkenin net ihracatını ve reel GSYİH'nı azaltır.

Aynı mantıkla, Türkiye'de fiyatlar sabit iken İngiltere'de fiyatlar artarsa, Türkiye'de ihracat bundan olumlu etkilenirken ithalatı düşer. Böylece net ihracat ve reel GSYİH artar. Yine Grafik 19.2 bu durumu aynen açıklar. Şayet İngiltere' de fiyatlar düşürse bu kez Türkiye'de net ihracat azalır ve ekonomiyi durgunluğa sokabilir. Çünkü AD sola kayar. Kısaca yurt dışında fiyat artışı olduğunda ülkenin net ihracatı, dolayısıyla GSYİH artarken, fiyatların düşmesi ise ters etki yaratır.

GRAFİK 19.2 AD-AS Modeli Çerçevesinde Net İhracattaki Artışın Etkisi.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Aşağıdaki tabloda Türkiye'de 2005-2011 dönemine ait ihracat ve ithalat fiyat indekslerine (2003=100) ait değerler yer almaktadır. Bu tablodaki verileri kullanarak, Türkiye için dış ticaret hadlerini hesaplayarak bir grafikle gösteriniz. Dış ticaret haddinde görülen değişim eğilimini yorumlayabilir misiniz?

Yıllar	İhracat Fiyat İndeksi (2003=100)	İthalat Fiyat İndeksi (2003=100)
2005	123,6	124,1
2006	128,0	134,9
2007	144,3	147,9
2008	166,6	177,5
2009	139,8	142,8
2010	146,6	155,0
2011	163,7	179,5

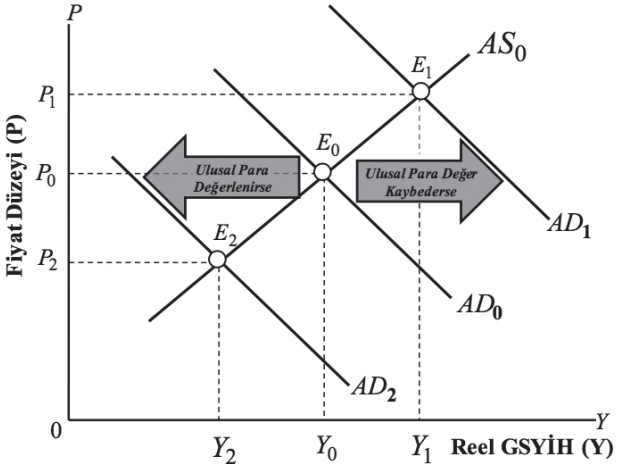
DÖVİZ KURUNDAKİ DEĞİŞMENİN ETKİLERİ

Döviz kurundaki değişme, ulusal paranın değer kazanması ya da kaybetmesi uluslararası nispi fiyatları değiştirdiği için ülkenin net ihracatını dolayısıyla GSYİH' yı etkileyecektir. Döviz kurunun rolü en sade şekliyle, bir ülkede malların fiyatlarını diğer ülkenin para birimine çevirmektir.

Eğer bir ülkede ulusal para değer kaybederse, net ihracat ve buna bağlı olarak da toplam talep artar. Tersine para değerlenirse net ihracat düşer, çünkü ithalat cazip hale gelirken ihracat güçleşir. Net ihracatın azalması toplam talebi de azaltır.

Grafik 19.3'deki toplam arz ve toplam talep bu sonucu göstermektedir. Şayet ülke parası değer kaybederse net ihracat artacağından toplam talep eğrisi de AD_0 olan AD_1'e (sağa) kayar. Hem genel fiyat düzeyi hem de hasıla düzeyi artar, denge E_0 yerine E_1'de sağlanır. Eğer ulusal para değerlenirse tersine hareket gerçekleşir ve net ihracat azalır, toplam talep eğrisi AD_2'ye içeri doğru (sola) kayar ve hem fiyat düzeyi hem de hasıla düzeyi düşer.

GRAFİK 19.3 Ulusal Para Değerindeki Değişmenin Fiyat Düzeyi ve Hasılaya Etkisi (AD Yönünden).

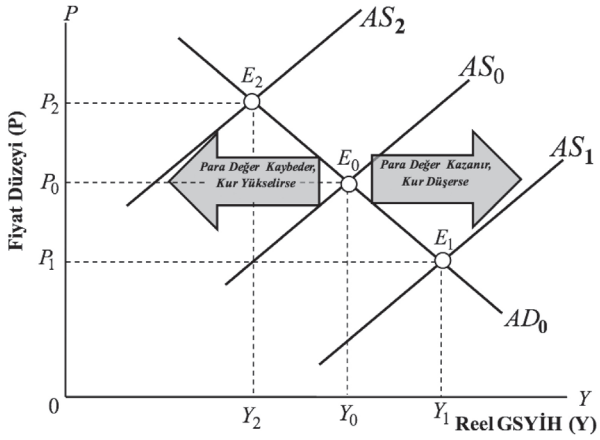

DIŞA AÇIK EKONOMİDE TOPLAM ARZ

Dışa açık ekonomideki makroekonomik modellemeyi tamamlamak için uluslararası ticaretin toplam arza (AS) olan etkisini incelememiz gerekir. Birçok ekonomilerde olduğu gibi Türkiye'de de bazı üretim girdileri yurt dışından ithal edilir. En belirgin örnek petrol ve doğal gazdır. Ayrıca makine ve bazı hammaddelerde yurt dışından alınmakta ve Türkiye' de bazı endüstrilerde kullanılmaktadır. Şayet Türk parası değer kaybederse, sanki ithal girdinin fiyatı artmış etkisi meydana gelir. Çünkü TL'nin değer kaybetmesi döviz kurunun yükselmesi demektir ve şimdi aynı $ ve € için daha fazla TL ödenecektir. Dolayısıyla girdiler TL cinsinden daha pahalı olur. Ekonominin izlediği yol oldukça açıktır; ithal edilen girdilerin fiyatı arttığında, Türk firmaları aynı miktar üretimi daha pahalı satmak zorunda kalırlar, bu durum grafiksel olarak toplam arz eğrisinin sola kayması ile açıklanabilir. Aynı düşünce sistemi ile ülke parasının değer kazanması durumunda, ithal girdilerinin fiyatları düşmüş olur. Aynı üretim miktarı için Türkiye'deki üreticiler daha düşük fiyata razı olurlar, yani AS eğrisi sağa kayar.

Son olarak ulusal para değerindeki değişmeler AS eğrisinde dolayısıyla genel fiyat düzeyinde de etki meydana getirir. Kısaca TL değer kaybederse enflasyon yaratıcı etkiye neden olabilir. Çünkü ithal malları fiyatları ÜFE endeksinde yer alır. Benzer şekilde TL'nin değerli olması enflasyon üzerinde düşürücü etkiye sahiptir. Grafik 19.4'te paranın değer kaybetmesi ve kazanması durumundaki AS eğrisindeki kaymalar ve fiyat düzeyine etkisi gösterilmiştir.

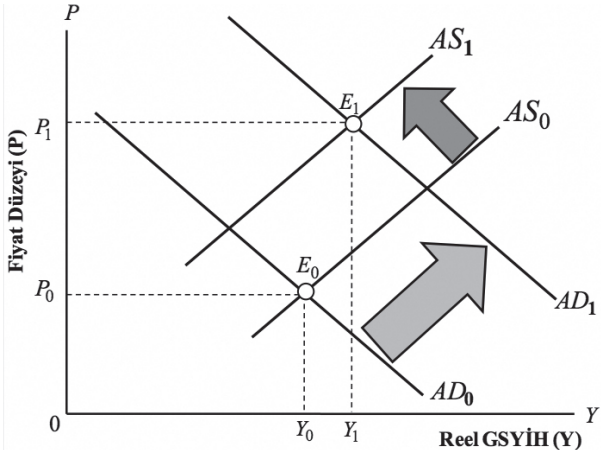
GRAFİK 19.4 Ulusal Paranın Değerindeki ve Kurdaki Değişmelerin Fiyat ve Hasılaya Etkileri (AS Yönünden).

DÖVİZ KURUNDAKİ DEĞİŞMELERİN AD-AS MODELİ ÇERÇEVESİNDE MİLLİ GELİR VE FİYAT DÜZEYİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ

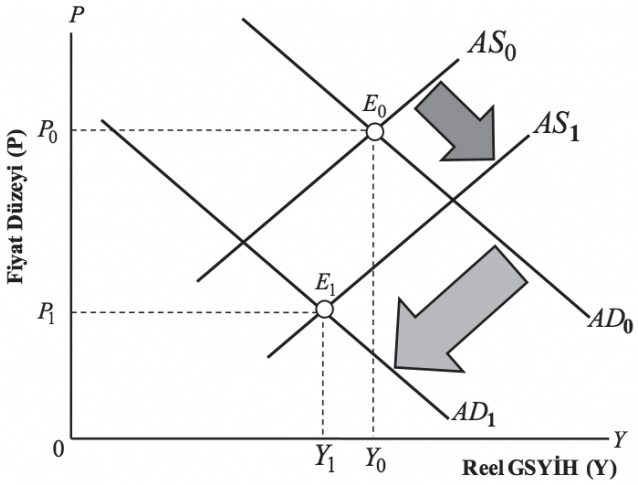
Şimdi AD–AS modelini birlikte dikkate alarak ulusal paranın değer kaybetmesinin etkilerini değerlendirelim. Bu durum Grafik 19.5'de gösterilmektedir. Döviz kuru yükseldiğinde, yani ülke parası değer kaybettiğinde, net ihracat arttığı için AD sağa kayar ve ithal girdilerin fiyatları arttığı için AS sola kayar. Sonuçta fiyat düzeyi yükselir, ancak hasılanın düzeyi ters yöndeki kaymaların büyüklüğüne bağlıdır. Şayet AD AS'ye göre daha fazla kayarsa hasıla düzeyi artar. Tersine AS AD'ye göre daha fazla kayarsa hasıla düzeyi azalabilir.

GRAFİK 19.5 Ulusal Paranın Değer Kaybetmesinin Etkileri.

Son olarak ülke parasının değer kazanması durumundaki gelişmeleri açıklayalım. Şayet kur düşerse, net ihracat azalır ve AD sola kayar, ithal edilen girdi fiyatları ucuzladığı içinde AS sağa kayar. Denge E_0 dan E_1'e hareket eder, fiyat düzeyi azalır. Şayet talep kayması daha büyükse hasıla düzeyi de azalır.

GRAFİK 19.6 Ulusal Paranın Değerlenmesinin Etkileri.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Bir ülkede yaşanan enflasyona bağlı olarak yerli para biriminin yabancı paralar karşısında sürekli değer yitirmesi, bu ülke vatandaşlarının satın alma gücünü muhafaza edebilmek amacıyla yabancı para tutmaları ile sonuçlanmaktadır. Nakit ikamesi olarak adlandırılan bu sürece ilişkin olarak kullanılabilecek göstergelerden bir tanesi ülkedeki döviz üzerine açılan banka hesaplarının M1 para stoku tanımına oranıdır. Ulaşabileceğiniz en yakın kaynaktan (Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu gibi) bu değişkenlere ait verileri elde ederek Türkiye'de nakit ikamesinin seyrini inceleyiniz. Sizce bu orandaki eğilimi tersine çevirebilmek için neler yapılması gerekmektedir?

NE ÖĞRENDİK?

1. **Aşağıdakilerden hangisi serbest ticaretin yararlarını göstererek, ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmaları halinde, ticarete katılan ülkelerin tümünün bu ticaretten yararlı çıkacağını öne sürmüştür?**
   a. J. Stuart Mill
   b. Adam Smith
   c. David Ricardo
   d. Karl Marks
   e. J. M. Keynes

2. **Aşağıdakilerden hangisi karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin savunucusudur?**
   a. J. Stuart Mill
   b. Adam Smith
   c. David Ricardo
   d. Karl Marks
   e. J. M. Keynes

3. **Aşağıdakilerden hangisi belirli bir ülkeden ithal edilen bir malın maksimum miktarının belirlenmesidir?**
   a. Tarifeler
   b. Spesifik vergi
   c. Advalorem vergi
   d. Genel ithalat kotası
   e. Seçici ithalat kotası

4. **Aşağıdakilerden hangisi belirli bir ülke ile dünyanın öteki ülkeleri arasında belirlenen süre içerisinde tüm ekonomik işlemlerin kaydedildiği tablodur?**
   a. Ödemeler bilançosu
   b. İhracat
   c. İthalat
   d. Sermaye hareketliği
   e. Rezerv varlıklar

5. **Aşağıdakilerden hangisi ödemeler bilançosu hesabı değildir?**
   a. Cari işlemler hesabı
   b. Sermaye hesabı
   c. Finans hesabı
   d. Döviz kuru hesabı
   e. Rezerv varlıklar

6. Aşağıdakilerden hangisi ödemeler bilançosu dengesi sağlanamadığında, bu dengeyi oluşturmak amacıyla ödemeler bilançosuna ilave edilen rakamları gösterir?

a. Net hata noksan
b. Sermaye hesabı
c. Finans hesabı
d. Cari işlemler hesabı
e. Rezerv varlıklar

7. Aşağıdakilerden hangisi net ihracatı etkileyen etmenlerden değildir?

a. Ulusal paranın değer kazanması
b. Ulusal paranın değer kaybetmesi
c. Yabancıların gelir düzeyindeki artış
d. Döviz kuru
e. Üretim düzeyi

8. Aşağıdakilerden hangisi cari işlemler hesabında açık oluştuğunda bu açığı kapatmak için kullanılan hesaptır?

a. Finans hesabı
b. Sermaye hesabı
c. Net hata noksan
d. Cari işlemler hesabı
e. Rezerv varlıklar

9. Aşağıdakilerden hangisi korumacılığı haklı gösteren sebeplerden biri değildir?

a. Bebek endüstrilerin yabancı rekabete karşı korunması
b. Dış ülkelere bağımlılığı azaltmak
c. Ucuz ürünlerin ülke içerisinde alınıp satılmasını sağlamak
d. Ülkedeki üreticilerin rekabetten korunması
e. Ülkedeki işçilerin rekabetten korunması

10. Aşağıdakilerden hangisi çeşitli ürünlere uygulanacak vergi oranlarını gösteren listedir?

a. Seçici kota
b. Genel kota
c. Spesifik vergi
d. Tarifeler
e. Advalorem vergi

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Hamburger Standardı, Big Mac İndeksi veya *Big Mac Paritesi* olarak adlandırılan bu yöntem, döviz kurlarının belirlenmesinde *Satın Alma Gücü Paritesi* (veya kısaca PPP) adıyla bilinen bir teorik yaklaşımı esas almaktadır. Satın alma gücü paritesi, örneğin 1 dolar ile tüm ülkelerde aynı miktar homojen bir mal veya hizmetin satın alınması gerektiği olgusuna dayandırılmaktadır. Satın alma gücü paritesi yaklaşımını savunanlara göre iki para birimi arasındaki döviz kuru uzun dönemde tüm ülkelerde aynı mal ve hizmet sepetinin fiyatını eşitleyecek şekilde değişecektir. *The Economist* dergisi bu görüşten hareketle, piyasalarda oluşan döviz kurunun geçek satın alma gücünü ne kadar doğru yansıttığının bir göstergesini oluşturuyor.

Dergi ürün sepeti olarak dünyanın en büyük fast-food zincirlerinden birisi olan *McDonald's* şirketinin 110 ülkede üretilen geleneksel ürünü *Big Mac* hamburgerini kullanıyor. Zira bu ürün tüm ülkelerde aynı standartlarda satılmakta, yani *Big Mac* satın alındığında tüm ülkelerde tam anlamıyla aynı niteliklere sahip bir mal satın alınmaktadır. *The Economist* dergisi bu homojen (özdeş) ve dolayısıyla *PPP* teorisine göre her yerde aynı fiyattan satılması gereken maldan hareketle ülkeler arasında *Big Mac* fiyatlarını eşitleyen döviz kurlarını hesaplıyor ve bunları *Big Mac Paritesi* olarak adlandırıyor. Belirli bir tarihteki *Big Mac Paritesi* ile fiili döviz kuru karşılaştırıldığında ise bir para biriminin aşırı değerlenmiş (pahalılaşmış) veya aşırı değer kaybetmiş (ucuzlamış) olduğu ortaya çıkıyor. Dergi bir gelenek olarak her yıl Nisan ayının ikinci sayısında bu değerlendirmeyi yayınlıyor.

Yandaki grafikte Derginin 12 Ocak 2012 sayısından alınan çeşitli ülkeler için *Big Mac paritesine* göre hesaplanmış olan kurla fiili kur arasındaki sapmalar değerlendirilmektedir. Buna göre ABD'de satış fiyatı 4,20$ olan *Big Mac*, 11 Ocak 2012 tarihindeki kur esas alındığında Türkiye'de 3,54$'a satılmaktadır. Oysa döviz kuru gerçek değere göre belirlenmiş olsa idi Türkiye'de de satış fiyatının 4,20 $ olma sı gerekecekti. Buna göre TL dolar karşısında yaklaşık %15 aşırı değer kaybetmiş bulunmaktadır. Tabloda Türkiye'nin altında yer alan ülkelerde ABD doları karşı-

sındaki döviz kuru çok daha ucuzdur. Dolayısıyla, TL'deki ucuzluğun uluslararası piyasalarda rakibimiz olabilecek diğer ülkelerle karşılaştırıldığında düşük düzeyde kaldığını söylemek mümkündür.

Big Mac paritesi şüphesiz satın alma gücü paritesine göre tam bir ölçüt olarak kabul edilemez. Ülkeler arasında *Big Mac* fiyatlarında görülen farklılıklar et ithalatına getirilen kısıtlamalar, satış vergileri, yerel piyasadaki rekabet ve maliyet koşulları gibi bir dizi faktörden kaynaklanıyor olabilir. Ancak sıralanan bu açıklarına karşın, elde edilen bulgular *Big Mac indeksinin* son derece karmaşık modellere yakın sonuçlar verdiğini gösteriyor. Bu nedenle *Big Mac paritesini* kurların gelecekte göstereceği değişimin yönüne işaret eden bir gösterge olarak kullanmak yararlı olabilir.

EKONOMİK BAKIŞ 1

a. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1 ton kömür üretmenin fırsat maliyeti ½ ton fındıktır. Türkiye'de ise 1 ton kömür üretmenin fırsat maliyeti 2 ton fındıktır.
b. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1 ton fındık üretmenin fırsat maliyeti 2 ton kömürdür. Türkiye'de ise 1 ton fındık üretmenin fırsat maliyeti ½ ton fındıktır.
c. Türkiye, fındık üretimini Güney Afrika Cumhuriyeti'nden daha düşük bir fırsat maliyeti ile gerçekleştirdiğinden fındık üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.
d. Güney Afrika Cumhuriyeti, kömür üretimini Türkiye'den daha düşük bir fırsat maliyeti ile gerçekleştirdiğinden kömür üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.
e.

	Kömür (Yıllık-bin ton)	Fındık (Yıllık-bin ton)
Uzmanlaşma Öncesi		
Güney Afrika (B noktası)	100	25
Türkiye (C noktası)	30	120
TOPLAM ÜRETİM	**130**	**145**
Uzmanlaşma Sonrası		
Güney Afrika (A noktası)	150	0
Türkiye (D noktası)	0	180
TOPLAM ÜRETİM	**150**	**180**

Tabloya göre her ülkede gerçekleşen uzmanlaşma dünya kömür üretimini yılda 20 ton, fındık üretimini ise 35 ton arttırmaktadır.

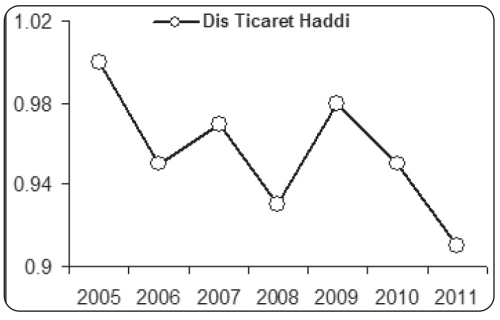
Dış ticaretin olmadığı bir ortamda Güney Afrika Cumhuriyeti üretim imkanları eğrisi üzerinde B noktasında iken 100 bin ton kömür ve 25 bin ton fındık üretmekte ve tüketmektedir. Aynı ortamda üretim imkanları eğrisi üzerinde C noktasında iken Türkiye 30 bin ton kömür ve 120 bin ton fındık üretmekte ve tüketmektedir. Şimdi Güney Afrika Cumhuriyeti'nin kömür üretiminde uzmanlaşarak 150 bin ton kömür ürettiğini kabul edelim. Yıllık kömür tüketimi 100 bin ton olan Güney Afrika Cumhuriyeti üretiminin geri kalan 50 bin tonluk kısmıyla Türkiye'den 50 bin ton fındık ihtiyacını karşılayabilir. Uzmanlaşma ve ticaret sonucu, Güney Afrika Cumhuriyeti

tüketim imkanlarını üretim imkanları eğrisinin dışına taşıyarak B' noktasına ulaşmaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Grafiklere göre özellikle 1983 yılından itibaren hem ithalatta hem de ihracatta artış yönünde belirgin bir değişim göze çarpmaktadır. Bu dönüşümün nedeni Türkiye'nin sanayileşme stratejisinde gerçekleştirilen değişikliktir. 24 Ocak Kararları olarak bilinen istikrar programı çerçevesinde Türkiye 1980 yılından itibaren dışa açılma çabalarını yoğunlaştırmıştır. 1960 yılında başlayan planlı dönemle birlikte yüksek tarifelerle yurtiçi birçok sektörü koruma duvarları arkasına alan Türkiye, ithalatı ikame eden içe dönük bir sanayileşme stratejisi ve kalkınma modeli benimsemişti. 1980 yılında yaşanan döviz krizi sonrasında Türkiye bu modeli terk ederek ihracat ürünlerinin üretimine öncelik veren bir strateji benimseyerek gümrük duvarlarını indirmeye başladı. Özellikle 1983 yılındaki iktidar değişikliğinden sonra ihracatı teşvik etmeye dönük önlemlerin ağırlık kazanması ve ithalatın libere edilmesi (ithalatı yasak olan birçok ürününün ithalatının serbest bırakılması) sonucu ihracat ve ithalat hacminde önemli artışlar gerçekleştirilmiştir. Özetle, ihracat ve ithalata ilişkin değerlerin gösterdiği bu değişikliğin nedeni, 1980 yılında başlayan ve 1983 yılından itibaren hızlanan dış ticaretin serbestleştirilmesi eğiliminin sonucudur.

EKONOMİK BAKIŞ 3

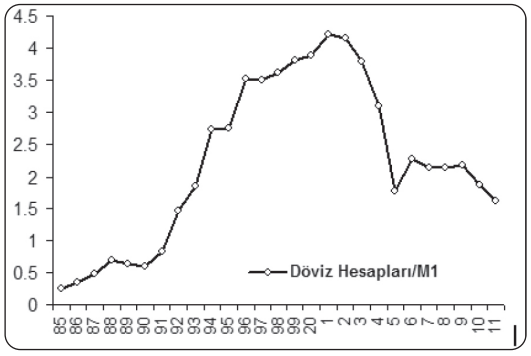

Dış ticaret haddi bir birim ihracat karşılığında ne kadarlık ithalat yapılabileceğini gösterir. Soruda verilen tabloda yer alınan ihracat fiyat indeksini ithalat fiyat indeksine bölersek dış ticaret haddini kolayca bulabiliriz. Tabloda verilen değerlere göre hesaplanan dış ticaret haddinin yıllara göre seyri aşağıda yer alan grafikte gösterilmektedir. Dış ticaret haddinde meydana gelen artış ülkenin lehine bir gelişmedir. Bu durumda ülke veri bir ihracat düzeyi ile daha fazla ithalat yapabileceği için uluslararası piyasalarda satın alma gücünü arttırmış demektir. Yukarıdaki grafiğe göre 2007 ve 2009 yıllarında Türkiye'nin ihracat ürünlerine ait fiyatlar ithalat fiyatlarına oranla daha avantajlıdır. Dolayısıyla söz konusu yıllarda dış ticaret haddi Türkiye'nin lehine bir gelişme göstermiştir. Söz konusu yıllardaki artışlar dışında, dönemin bütünü için Türkiye'nin dış ticaret haddi düşüş trendi içerisindedir. Özellikle 2009 yılından sonra hızlı bir düşüş sergileyen dış ticaret haddi, durumun Türkiye'nin aleyhine döndüğünü ifade etmektedir. Bu gelişimin nedeni Zira söz konusu dönemde ithalat fiyatları ihracat fiyatla-

rından daha hızlı artmaktadır. İthalat ürünlerinin ortalama fiyatlarında ortaya çıkan bu artışın temel nedeni 2010 yılı içinde petrol ve emtia fiyatlarındaki hızlı artıştır. Dolayısıyla, 2011 yılı sonunda başlangıçtaki 2005 yılına göre Türkiye'nin uluslararası piyasalarda satın alma gücü düşmüştür.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Nakit ikamesi olgusunun bir göstergesi olarak kullanılan döviz tevdiat hesaplarının M1 para stoku tanımına oranının 1985-2011 dönemindeki seyri aşağıdaki grafikte gösterilmektedir. Onaltıncı bölümde paranın tanımlanması sorununu incelerken, merkez bankaları tarafından yapılan para tanımlarından birisi olan M1 tanımında paranın değişim aracı olma fonksiyonunu öne çıkarttığını görmüştük. Bu nedenle döviz tevdiat hesapları/M1 yabancı paranın yerli para yerine kullanımını ifade eden basit bir orandır. Bu orandaki artma nakit ikamesinin güçlendiğini, azalma ise nakit ikamesinin yavaşladığını ifade edecektir.

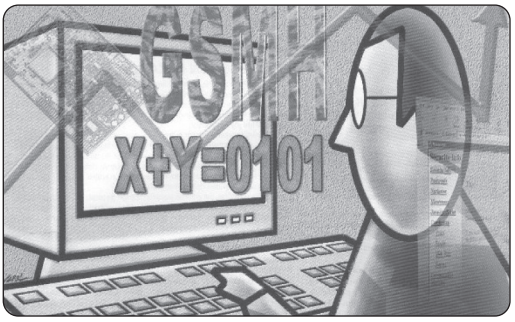
Grafiğe göre 1990 yılına kadar azar azar bir artış gösteren oran, özelikle bu yıldan itibaren hızlı bir artış trendi göstermektedir. Bu durum 1990 sonrası dönemde hızlanan enflasyonun direkt bir sonucudur. Dolayısıyla nakit ikamesi sürecini tersine çevirebilmek için toplumun değer biriktirme aracı olarak TL'yi tercih etmesi, bir diğer deyişle TL'ye olan güvenin sağlanması gerekmektedir. Bu da ancak enflasyon oranında bir gerileme sağlanması ile mümkün olabilir. Nitekim 2002 yılı sonrasında enflasyonun hızla aşağıya çekildiği dönemde oran da hızlı bir düşüş eğilimine girmiş durumdadır. Bu nedenle 2002-2003 dönemi sonrasında Türkiye'de *tersine nakit ikamesi* adı verilen ve yabancı paradan yerli paraya dönüşü ifade eden sürecin yaşandığını söylemek mümkündür.

NE ÖĞRENDİK?

1.b	2.c	3.e	4.a	5.d	6.a	7.e	8.b	9.c	10.d

BÖLÜM 20
BÜYÜME, KALKINMA VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Günümüz ekonomi teorisinde genel kabul gören bir yaklaşıma göre ekonomik büyümenin motoru eğitim ve teknolojidir. Robert Barro, Paul Romer, Bradford DeLong ve Gary Becker gibi ekonomistler, eğitim ve teknolojinin büyümedeki rolü ile ilgili çalışmalar yapan ekonomistlerin başında geliyor. Bu ekonomistlerden DeLong teknolojik gelişmelerin rolüne dikkat çekerken ***Eğitim Tsunamisi*** olarak adlandırdığı bir olguya dayanıyor. DeLong, eğitim ve buna bağlı olarak teknolojinin büyümeye etkisini, katlanarak büyüyen bir deprem dalgasına benzetiyor. Sözü edilen ekonomiste göre bu etki giderek daha da artacak. Eğitimin ülkedeki üretim artışına yapacağı *gittikçe büyüyen* katkının nasıl ortaya çıkacağını değerlendirebilir misiniz?

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ekonominin mal ve hizmet üretimindeki değişimdir. Ekonomik büyüme 'reel GSYİH' veya 'kişi başı reel GSYİH' değerindeki değişim oranı olarak hesaplanır. Büyüme hesabında reel (enflasyona göre düzeltilmiş) terimler kullanılmaktadır. Çünkü fiyat artışları da ulusal gelire yansıdığı için reel terimler kullanılmazsa hesaplanan büyüme oranının üretim artışı mı fiyat artışı mı olduğu bilinemez.

Ekonomik büyüme oranı negatif veya pozitif değer alabilir. Negatif büyüme oranı, yani küçülme, ekonominin mal ve hizmet üretiminde düşüş olduğunu belirtir. Büyüme oranın pozitif olması ise ulusal gelir, ulusal üretim ve toplam harcamanın yükselmesi anlamına gelir.

Zaman içinde ülkelerin üretim faktörlerinin niteliğinde ve niceliğinde değişimler meydana gelir, yine teknoloji düzeyinde de değişmeler, gelişmeler ortaya çıkar. Böylece ekonomilerin üretim kapasiteleri artarak daha fazla mal ve hizmet üretilmesine olanak sağlar. Bu da ekonomik büyüme olarak adlandırılır.

Ekonomik büyüme hesaplanırken 'reel GSYİH' veya 'kişi başı reel GSYİH' kullanılması arasındaki tercih, büyüme oranı ile neyin ölçülmek istendiğine bağlıdır. Eğer sadece bir ekonominin büyüklüğündeki artış hesaplanmak isteniyorsa 'reel GSYİH' kullanılır. Başka bir deyişle sadece ekonominin üretimindeki artış ile ilgileniyorsak büyüme oranı hesabında 'reel GSYİH' kullanılır. Ancak bir ülkede nüfus da değişim göstermektedir. Nüfusun değişimi dikkate alınmazsa sadece ülkenin (zaman içinde değişen) kaynaklarını kullanarak üretimlerini ne kadar arttırdığı ölçülür. Kişi başı GSYİH kullanıldığında ülke vatandaşlarının üretkenliğindeki artış da ölçülmüş olur. Başka bir ifadeyle büyüme oranı kişi başı GSYİH ile hesaplandığın da vatandaşların ortalama gelirindeki artış yani kişi başı zenginlik artışı da gözlenmiş olur. Bir ülke ekonomisinin başarı ölçütlerinden biri de mal ve hizmet üretimindeki toplam artışın o ülkenin nüfus artışından daha hızlı olmasıdır. Kişi başı reel GSYİH'deki büyüme oranı, nüfus artışı ve istihdam, ekonominin performansı hakkında bilgi sağlar.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika ve Avrupa hızlı bir büyüme trendi yakalamışlardır. Bu hızlı büyümede ; sermaye yatırımlarındaki artış, teknolojik ilerleme ve eğitim düzeyindeki iyileşmenin neden olduğu emek verimliliğindeki artış çok önemli rol oynamıştır. Verimlilik artışı 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleriyle yavaşlama eğilimine girmiş, birdaha böylesi bir verimlilik artışı yakalanamamıştır. Verimlilik artışının tüm yönlerine ilişkin hesaplama güçlüğü nedeniyle toplam faktör verimliliği (TFP) büyüme alanında kullanılmaktadır. Özellikle daha iyi üretim yöntemlerinin, yüksek motivasyonun, daha az çalışma saatiyle daha fazla ürünün elde edilmesi TFP'deki artıştır. Yani aynı makinalar, aynı girdilerle çalışan ve aynı eğitim düzeyindeki işçilerin bu yıl bir önceki yıla kıyasla saat başına daha fazla ürün (çıktı) elde etmesi, TFP'deki artıştır. TFP'deki artış, büyümeye ilişkin herşeyi hesaba kattıktan sonra (sermayenin katkısı, emeğin katkısı gibi…) kalan miktar olarak değerlendirilir. Büyüme konusundaki gelişmeler sadece milli gelir istatistiklerine yansımıyor, aynı zamanda hayat kalitesini de iyileştiriyor. Daha iyi koşullarda yeme, içme, barınma, yaşam süresinin uzaması, çalışma saatlerinin azalması, çocuk işçilerin azalması… gibi iyileşmeler gözlenir.

Ülkelerin bilim ve teknoloji alanındaki rekabetleri nedeniyle ekonomik büyümenin geleceği parlak görünüyor. Örneğin lazer teknolojisi, genetik mühendisliği, tıp alanındaki, yapay zekadaki ve üç boyutlu baskılardaki ilerlemeler potansiyel büyümeye katkılardır. Tüm bu gelişmelerin mutluluğa nasıl katkı vereceği soruları üzerinde insanlar farklı fikirler üretmektedirler. Dikkat ederseniz, GSYİH sadece fiyatı olan ve

piyasaya sunulan şeyleri değerlemeye alır. Örneğin millet bahçesinde bir ağaç kesildiğinde, ağaç kesimi için kullanılan emek miktarı, ağaçtan elde edilen kereste-ler, GSYİH hesabında dikkate alınır. Ancak kaybedilen güzellik, gölgesinde oturan aşıkların sağladığı haz negatif GSYİH olarak hesaplanmaz. Büyüme her zaman GS-YİH'ya göre ölçüldüğünden bunlara da dikkat etmek önemlidir. Bu yüzden GSYİH mutluluğu küçümseyebilir. İşte tam bu nedenle TFP daha çok önem arzeder. Sosyal medya (X, instagram, facebook) etkisinin mutluluğa ve büyümeye etkisi nedir? Arkadaşlarla ve aile üyeleriyle birlikte geçirilen sürenin artması, internette harcanan sürenin azalması, mutluluğu ve iyi oluşu nasıl etkiliyor biçimindeki sorular hep gündemde olacaktır.

Büyümeye göre daha geniş bir kavram olan kalkınma konusu özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmıştır. Daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir kavram olan ekonomik kalkınma, yalnızca üretim artışını içermemekte, aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeleri de kapsamaktadır. Günümüz dünyasında ülkelerin gelişmişlik farklılıkları yanında gelir dağılımındaki adaletsizliklerin de bulunması, ekonomik kalkınmanın önemini daha fazla arttırmıştır. Bu nedenle kalkınmaya yönelik çabalar, gelir dağılımı ve yoksullukla mücadele çalışmaları ön plana çıkmıştır. Bu bölümde büyümeye ilişkin açıklamaların ardından kalkınma konusu, yoksulluk ve yoksullukla mücadele konuları incelenecektir.

EKONOMİK BÜYÜMENİN HESAPLANMASI

Büyüme oranına ilişkin 'reel GSYİH' veya 'kişi başı reel GSYİH' kullanılarak hesaplama yapılır. Eğer 'reel GSYİH' kullanılırsa

g_t : t yılı için büyüme oranı
Y_t : t yılı için reel GSYH
Y_{t-1} : bir önceki yıl yani *t*-1 yılı için reel GSYH
olmak üzere herhangi bir *t* yılı için büyüme oranı:

$$g_t = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}}.100$$ formülü ile elde edilir.

Eğer 'kişi başı reel GSYH' kullanılırsa

g_t : t yılı için büyüme oranı
Y_t : t yılı için kişi başı reel GSYH
Y_{t-1} : bir önceki yıl yani t-1 yılı için kişi başı reel GSYH
olmak üzere herhangi bir t yılı için kişi başına büyüme oranı

$$g_t = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}}.100$$ formülü ile ede edilir.

Görüldüğü üzere iki formülde g_t'nin nasıl hesaplanacağı değil sadece Y teriminin nasıl tanımlandığı değişmektedir.

TABLO 20.1 Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla.

Yıl	Yıl Ortası Nüfus (1000 Kişi)	Hacim (1000 TL)	Değişim Oranı (%)	Hacim (Kişi Başı)	Değişim Oranı (%)
2001	65.166	692.958.561	-5,8	10.634	-7,0
2002	66.003	737.638.603	6,4	11.176	5,1
2003	66.795	780.150.235	5,8	11.680	4,5
2004	67.599	856.573.256	9,8	12.671	8,5
2005	68.435	933.598.935	9,0	13.642	7,7
2006	69.295	998.465.278	6,9	14.409	5,6
2007	70.158	1.048.822.954	5,0	14.949	3,8
2008	71.052	1.057.371.118	0,8	14.882	-0,5
2009	72.039	1.006.372.482	-4,8	13.970	-6,1
2010	73.142	1.091.180.541	8,4	14.919	6,8
2011	74.224	1.213.393.968	11,2	16.348	9,6
2012	75.176	1.271.497.249	4,8	16.914	3,5
2013	76.148	1.379.394.179	8,5	18.115	7,1
2014	77.182	1.447.532.323	4,9	18.755	3,5
2015	78.218	1.535.607.237	6,1	19.632	4,7
2016	79.278	1.586.636.759	3,3	20.014	1,9
2017	80.313	1.705.666.209	7,5	21.238	6,1
2018	81.407	1.757.060.838	3,0	21.584	1,6
2019	82.579	1.771.442.636	0,8	21.451	-0,6
2020	83.385	1.804.389.220	1,9	21.639	0,9
2021	84.147	2.010.800.443	11,4	23.896	10,4
2022	84.980	2.122.066.635	5,5	24.971	4,5
2023	85.372	2.217.917.934	4,5	25.979	4,0

Kaynak: TÜİK Yıllık Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, 2023 Zincirlenmiş hacim ve değişim oranları

Tablo 20.1'de hem reel GSYİH hem de kişi başı reel GSYİH verileri bulunmaktadır. İlk sütunda yıllar, ikinci sütunda nüfus bulunmaktadır. Üçüncü sütunda reel GSYİH

ve beşinci sütunda kişi başı reel GSYİH bulunmaktadır. Kişi başı reel GSYİH değerleri basitçe üçüncü sütundaki Reel GSYİH değerlerinin ilk sütundaki nüfus oranına bölünmesi ile elde edilmiştir. Tabloda yıllara göre reel GSYİH ve kişi başı reel GSYİH değerlerinin sağ tarafındaki sütunlarda büyüme oranları bulunmaktadır. Bu büyüme oranlarının yukarıdaki büyüme formülü kullanılarak nasıl hesaplandığı daha detaylı olarak ele alınacaktır.

İlk olarak ekonomik büyüme oranını reel GSYİH'nin yıllık yüzde değişme oranı olarak hesaplarsak. Büyüme oranı formülünü kullanarak Tablo 20.1'de verilen reel GSYİH değerleri ile Türkiye'nin 2005 yılı için büyüme oranı:

$$g_{2005} = \frac{Y_{2005} - Y_{2004}}{Y_{2004}} .100 = \frac{933.598.935 - 856.573.256}{856.573.256} .100 \approx \%9$$

ekonominin %9 oranında büyüdüğü görülmektedir. Yine Tablo 20.1'deki reel GSYİH değerleri ve büyüme formülünü kullanarak 2020 yılı için büyüme oranını hesaplarsak

$$g_{2020} = \frac{Y_{2020} - Y_{2019}}{Y_{2019}} .100 = \frac{1.804389.220 - 1.771.442.636}{1.771.442.636} .100 \approx \%1,9$$

Yani 2020 yılında Türkiye ekonomisinin %1,9 oranında büyüdüğünü görüyoruz.

Şimdi de kişi başı reel GSYİH kullanarak büyüme oranlarını hesaplayalım. Tablo 20.1'deki kişi başı reel GSYİH ve büyüme formülünü kullanarak 2020 yılı için büyüme oranını hesaplarsak

$$g_{2020} = \frac{Y_{2020} - Y_{2019}}{Y_{2019}} .100 = \frac{21.639 - 21.451}{21.451} .100 \approx \%0,9$$

değerini elde ederiz. Yani Türkiye ekonomisi 2020 yılında kişi başına geliri %0,9 oranında artmıştır.

Görüldüğü üzere reel GSYİH ve kişi başı reel GSYİH kullanıldığında farklı büyüme oranları elde edilmektedir. Bu fark nüfus artışından kaynaklanmaktadır. Reel GSYİH kullanıldığında büyüme oranı ile bir yılda belli bir ekonomideki üretimin ne kadar artmış olduğu görülür. Büyüme oranı kişi başı reel GSYİH ile hesaplandığında ise kişi başı üretkenlik ve buna bağlı olarak bireylerin gelirindeki artış gözlemlenebilir.

BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Önceki başlıkta büyüme oranının hesaplanması ve belli bir zaman aralığındaki ortalama büyüme oranının nasıl elde edileceği detaylı olarak tartışılmış fakat ekonomik büyümenin nereden kaynaklandığı ele alınmamıştır. Büyümenin kaynaklarına değinmek için ilk olarak büyümenin tanımlandığı bu bölümün ilk cümlesini hatırlayalım: Ekonomik büyüme ekonominin mal ve hizmet üretimindeki değişimdir. Görüldüğü üzere büyüme üretimle yakından ilişkilidir. Bu durumda ekonomik büyüme üretim sürecinde kullanılan kaynaklara ve üretim sürecinin verimliliğine bağlıdır. Kişi başına düşen gelir veya ülkeler arasındaki işçi başına gelir arasındaki farkları anlamak için verimlilikteki farklılıkları anlamamız gerekir. Bunun yanı sıra bir ülkenin büyüme oranının zaman içindeki değişimini yorumlayabilmek için de çalışanların verimliliğinin kaynaklarının anlaşılması gerekir.

Çalışanların verimliliği ise üretimde kullanılan kaynakların miktarına ve kullanım sürecindeki etkinliğe bağlıdır. Üretim sürecinde yer alan kaynaklar üretim faktörleri olarak adlandırılmaktadır. Üretim faktörleri beşeri sermaye, fiziki sermaye ve teknoloji olarak özetlenebilir. Beşeri sermaye, fiziki sermaye ve teknoloji, bir ekonomideki üretimde yer alan çalışanların ne kadar verimli olduğunu belirlemede rol oynamaktadır. Bahsi geçen üretim faktörleri de toplam üretim fonksiyonunun anahtar kavramını oluşturmaktadır. Toplam üretim fonksiyonu, bir ekonomide reel hasıla oluşturmak için bu üç faktörün nasıl bir araya geldiğini anlamamız için bir araçtır. Toplam üretim fonksiyonu, sadece reel hasılanın nasıl belirlendiğini değil, aynı zamanda verimlilikteki farkı ve ülkelerin büyüme oranlarının neden farklılık gösterdiğini anlamada da faydalıdır.

Verimliliğin zaman içinde değişmesinin ve de ülkeler arasında farklı olmasının üç temel nedeni vardır; bunlar üretim faktörleri, toplam üretim fonksiyonu ve üretim faktörlerinin bu fonksiyonda nasıl yer aldığı büyüme farklılıklarını ortaya koymada önemli görev üstlenir. Aşağıda toplam üretim fonksiyonunda yer alan faktörler ve fonksiyonun kendisi detaylı olarak ele alınmaktadır:

(1) ***Etkin Birim Emek:*** Üretimin ilk ve en önemli faktörü emektir. Bir ulus, daha fazla işçi çalıştırarak çıktıyı artırabilir. Örneğin, toprak işlemek, tarım ürünü yetiştirmek ve program yazmak için daha fazla kişi çalıştırılabilir. Ancak unutulmamalıdır ki tüm çalışanlar aynı değildir. Çalışanlar, beşeri sermaye açısından farklılık göstermektedirler; bu farklılık da, çıktı veya ekonomik değer üretmek için sahip oldukları bilgi ve deneyim birikimidir. Beşeri sermaye, iş gücünde somutlaşan eğitim ve bilgi ile yaratılan emeğin gelişimini belirtmektedir.

Bazı çalışanlar daha fazla beşeri sermayeye sahiptir ve daha fazla çıktı ya da ekonomik değer üretebilirler. Örneğin mühendislik lisans eğitimini tamamlamış ve programlama deneyimine sahip bir çalışanın verimliliği genelde üniversite eğitimine yeni

başlayan bir kişiye kıyasla çok daha yüksek olacaktır. Çalışanların beşeri sermayesindeki bu farklılıklar, bir ekonomideki toplam çalışan sayısının, ekonominin verimliliğinin zayıf bir göstergesi olmasına neden olur. Bunun yerine, etkin birim emek düzeyini bilmeliyiz. Etkin birim emek, toplam çalışan sayısının ve çalışanların ortalama beşeri sermayesinin (verimliliğinin) çarpımı olarak tanımlanmaktadır. Yine örneğimize devam edecek olursak, bir bilgisayar mühendisliği mezununun, iki üniversite öğrencisinin yaptığı aynı işi tek başına gerçekleştirebildiğini varsayalım. Dolayısıyla, emeğe üniversite öğrenicilerinin iki katı ağırlık vermesi doğal olur. Şimdi aynı fikri daha geniş bir şekilde uygulayarak, toplam etkin emek birimi H'yi ekonomide toplam çalışan sayısı L ve işçilerin ortalama verimliliği veya beşeri sermayesi (h)'nin çarpımı olarak hesaplayabiliriz:

$$H = L \times h.$$

Bu denkleme göre bir ekonomide toplam verimlilik ya üretim sürecine daha fazla işçi katılması (istihdamın artması) ya da her çalışanın daha üretken hale gelmesi durumunda artabilir. İşçinin üretkenliğini artırmasının bir yolu eğitim ile daha fazla beceri kazanılmasıdır. Diğer bir yolu da belli bir işte deneyim elde etmesidir.

(2) ***Fiziksel Sermaye ve Toprak (Arazi):*** Üretimin ikinci önemli faktörü, genellikle K ile gösterilen fiziki sermayedir. Buradaki K harfi Almanca sermaye anlamına gelen Kapital'in ilk harfine karşılık gelir. Ekonomistler fiziki sermayeyi binalarda ve makinelerde imal edilmiş kaynaklar olarak tanımlarlar. Fiziksel sermaye işçileri daha üretken kılar. Örneğin, bir kazıcı çalıştıran bir işçi, yalnızca bir küreğe sahip bir işçiye kıyasla aynı zamanda daha fazla alanı kazabilir. Bir ekonominin daha fazla fiziki sermaye stokuna sahip olması durumunda, çalışanlar daha fazla ve daha iyi donanımla çalışabilir. Böylece ekonomi yüksek reel GSYİH'ye ulaşır.

Bazen fiziki sermaye altında sınıflandırılan bir diğer üretim faktörü arazi veya başka deyişle topraktır. Örneğin, on sekizinci yüzyılda bir ekonomi düşünürsek, araziler ve diğer doğal kaynaklar üretimde kilit faktörler olacaktır. Diğer üretim faktörleri doğal kaynaklar ve ekonominin girişimci yeteneğinden (girişimcilerin ve iş adamlarının becerileri ve yetenekleri) ibaret olacaktır. Tartışmayı basitleştirmek için sadece fiziki sermaye ve emek üzerine yoğunlaşırsak, toprak ve doğal kaynakların değeri (binalarda olduğu gibi) fiziksel sermaye stokuna dahil edilebilir.

(3) ***Teknoloji:*** Daha iyi teknolojiye sahip bir ekonomi emeğini ve sermayesini daha üretken kullanır ve böylece daha yüksek verimlilik sağlar. Bir ekonominin daha iyi bir teknolojiye sahip olmasının iki nedeni bulunmaktadır: (i) üretimde üstün bilgi kullanmaktadır (örneğin, diğer ekonomiler için mevcut olmayan yeni üretim tekniklerine sahiptir) veya (ii) üretim sürecini daha verimli organize etmektedir. Teknoloji oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır ve bahsedildiği üzere iki bileşene sahiptir. Bi-

rincisi bilgidir; İkincisi ise sadece yeni ürünlere ait tasarım planlarıyla görevleri daha verimli bir şekilde gerçekleştirmemizi sağlamaktadır. Teknoloji girdilerde; verimin veya miktarının artmasını sağlasa da, temelde bilgi ve bilginin üretimde kullanılma biçimini ifade etmektedir.

Teknolojideki gelişmeler ise iki şekilde ortaya çıkabilir: (i) tesadüfen gerçekleşebilir veya (ii) ekonomik aktörlerin faydalarını optimize eden kararları sonu cu ortaya çıkabilir. Belli bir alanda deneyime sahip bir bireyin işini daha verimli yapabileceği bir araç veya makine fikrinin aklına gelmesi tesadüfen ortaya çıkan teknolojik gelişmeye bir örnektir. Üniversitelerde ve özel laboratuvarlarda yeni bilimsel fikirlerin araştırılması, fabrikada bilimsel bilgiyi üretimde kullanmanın yeni yollarının bulunması için yapılan araştırmalar gibi geniş bir yelpazedeki faaliyetleri içeren araştırma geliştirme (Ar-Ge) çalışmaları ve mevcut bilgi ve ürünlerin ticarileştirilmesine yönelik geliştirme faaliyetleri ise teknolojik gelişmenin ikinci yolla ortaya çıkışına örnektir.

TOPLAM ÜRETİM FONKSİYONU

Çalışanlar (diğer şeyler sabitken) daha fazla fiziki sermaye, daha fazla beşeri sermaye, daha iyi teknoloji veya her üçünün daha yüksek bir kombinasyonu ile donatıldığında daha verimli olacaklardır. Ancak bu etkilere bir değer verebilir miyiz? Bunun için ekonomistler üretkenliğin emek birimi başına fiziksel sermayenin miktarına, emek birimi başına etkin birim emeğe ve de teknoloji durumuna bağlı olduğunu gösteren toplam üretim fonksiyonunun tahminlerini kullanır. Toplam üretim fonksiyonu genelde aşağıdaki gibi gösterilir:

$$Y = A \times f(K, H).$$

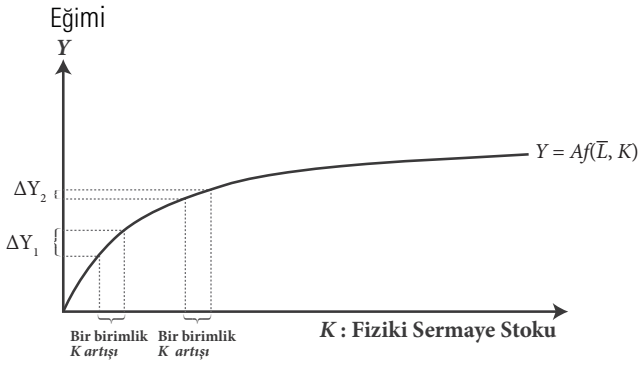
Toplam üretim fonksiyonda

1. Y: reel GSYİH'yi,
2. K: ulusun fiziki sermaye stokunu,
3. H: ekonominin üretimde kullandığı etkin emek birimini,
4. f: fiziksel sermaye, etkin emek ve reel GSYİH arasındaki ilişkiyi gösteren fonksiyonu ve
5. A: bir teknoloji endeksini göstermektedir ya da bir verimlilik parametresidir.

Toplam üretim fonksiyonunda yer alan üretim faktörleri önceden incelenip açıklanmış ancak fiziksel sermaye, etkin emek ve reel GSYİH arasındaki ilişkiyi gösteren f (K, H) fonksiyonundan bahsedilmemiştir. Bu fonksiyonun yapısı nedeniyle toplam üretim fonksiyonu, azalan marjinal verimler yasasına tabidir. Azalan marjinal verimler yasası: bir üretim faktörünün reel GSYİH'ye marjinal katkısının azaldığını, başka bir ifade ile; diğer tüm faktörler sabit iken ilgili üretim faktörünün miktarı arttırıldı-

ğında verimliliğin azaldığını belirtir. Bu tanım ilk bakışta karmaşık gibi görünsede üç nokta açıklığa kavuşturulduğunda tanım oldukça basitleşecektir. İlkin tüm üretim faktörleri değil fiziki sermaye, (K) ve etkin emek birimi, (H) ele alınmaktadır. Zaten bahsedildiği üzere azalan marjinal verimler yasası f (K, H) fonksiyonu nedeniyle ortaya çıkmaktadır. K ve H üretim faktörleri arttığında Y'de artacaktır ancak azalarak artacaktır.

GRAFİK 20.1 Fiziki Sermaye Stoku Artarken Toplam Üretim Fonksiyonunun.

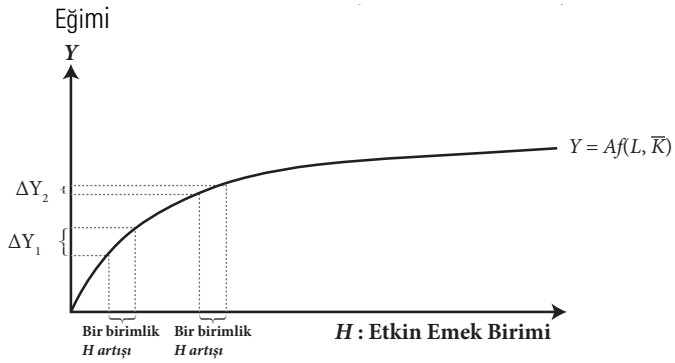

Azalan marjinal verimler yasasının anlaşılması için önemli ikinci noktada burada karşımıza çıkan 'azalarak artma' ifadesidir. Grafik 20.1'de etkin emek birimi sabit tutulmuş iken fiziki sermaye stoku ve reel GSYİH arasındaki ilişki gösterilmiştir. Grafikde de görüldüğü üzere fiziki sermaye stoku arttıkça reel GSYİH'de artmaktadır. Ancak ilişkiyi gösteren eğrinin eğimi K arttıkça azalmaktadır. Yani düşük K düzeyinde K bir birim arttığında reel GSYİH'nin artışı yüksek iken, daha yüksek K düzeyinde K bir birim arttığında reel GSYİH'nin artışı nispeten daha düşük olacaktır. Başka bir deyişle fiziki sermayenin ek bir birimin çıktıya marjinal katkısı (fiziksel sermaye stokundaki bir birim artış nedeniyle çıktıdaki artış miktarı) toplam fiziksel sermaye stoku arttıkça azalmaktadır. Dolayısıyla $\Delta Y_2 < \Delta Y_1$ olacaktır.

Grafik 20.1 etkin emeği (H) sabit tutarken ve fiziksel sermaye stokuyla reel GSYİH arasındaki ilişkiye bakmaktadır. Aşağıdaki Grafik 20.2 ise fiziksel sermaye stokunu (K) sabit tutarak ekonomide etkin emek birimi ile reel GSYİH arasındaki ilişkiye bakmaktadır.

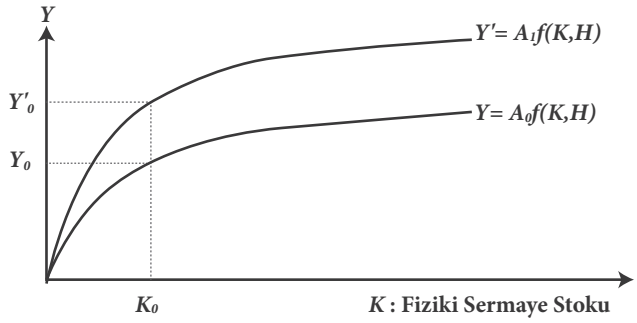
Bu ilişki de yine azalan marjinal verimler yasasına uymaktadır. Grafik 20.2'de görüldüğü üzere etkin emek birimi arttıkça reel GSYİH'de artmaktadır ancak bu azalan bir artıştır. Başka bir deyişle düşük H düzeyinde H bir birim arttığında reel GSYİH'nin artışı yüksek iken, daha yüksek H düzeyinde H bir birim arttığında reel GSYİH'nin artışı nispeten daha düşük olacaktır. Yani $\Delta Y_2 < \Delta Y_1$ olacaktır.

GRAFİK 20.2 Etkin Emek Birimi Artarken Toplam Üretim Fonksiyonunun.

20.1 ve Grafik 20.2 toplam üretim fonksiyonunun içinde K ve H üretim faktörleri ve reel GSYİH arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu iki üretim faktörü f (K, H) fonksiyonunun yapısı gereği azalan marjinal verim sergiler. Ancak teknoloji f (K, H) fonksiyonun içinde değil sadece f (K, H) ile çarpım halindedir. Dolayısıyla reel GSYİH ile, K ve H üretim faktörlerine kıyasla, (A) daha farklı bir etkileşime sahiptir. Teknoloji düzeyindeki artış yani teknolojik ilerleme Grafik 20.1 ve Grafik 20.2'de olduğu gibi toplam üretim fonksiyonu üzerinde bir harekete değil, toplam üretim fonksiyonunun kaymasına neden olacaktır. Bu durum Grafik 20.3'de görülmektedir. Etkin emek birimini sabit tutulduğu Grafik 20.3'de K_0 fiziki sermaye düzeyinde teknoloji düzeyi A_0'dan A_1'e yükselmiştir. Buna bağlı olarak üretim fonksiyonu yukarı kaymıştır, yeni üretim fonksiyonu Y′ ile gösterilmektedir. K_0 fiziki sermaye düzeyinde A_0 teknoloji düzeyindeki reel GSYİH Y_0 iken teknolojik gelişime soncunda gerçekleşen A_1 düzeyindeki reel GSYİH Y'_0 olarak gerçekleşmektedir. Yeni teknoloji düzeyinde meydana gelen reel GSYİH teknolojik gelişmeden önceki reel GSYİH daha yüksektir. Ayrıca teknolojik gelişme yani teknoloji düzeyindeki artışların reel GSYİH üzerine etkisi K ve H üretim faktörlerinde olduğu gibi üretim faktörü düzeyine bağlı değildir. Teknolojinin reel GSYİH üzerindeki etkisinin hali hazırda var olan teknoloji düzeyine bağlı olmaması bu üretim faktörü hakkında çok önemli bir özelliğe işaret etmektedir: Teknoloji azalan verimler yasasına tabii değildir.

GRAFİK 20.3 Sabit Bir K_0 Düzeyi için Teknolojideki Artışın Etkisi

Özetle toplam üretim fonksiyonu, reel GSYİH'nin teknoloji (A) ile K ve H'nin bir fonksiyonundan yani f (K, H)'den oluştuğunu ifade etmektedir. Bu reel GSYİH'nin üretim yöntemi ile hesabından başka bir şey değildir. Bu ifade biçimi üretimin girdi faktörlerini göstermekte, dolayısıyla büyümenin kaynaklarını açıklamada önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toplam ya da bütüncül üretim fonksiyonuna göre, fiziksel sermayede (K) veya emekte (H) bir artış reel GSYİH'yi de arttıracaktır. Daha büyük bir fiziki sermaye stokumuz varsa, daha fazla reel GSYİH üretebiliriz. Fiziksel sermaye sabit iken, daha fazla emek gücüne sahip isek, daha fazla reel GSYİH üretebiliriz. Fiziksel sermaye ve emek sabit iken beşeri sermaye stokumuzdaki (h) bir artış etkin emek birimi (H) artışına yol açacaktır ve böylece de daha fazla reel GSYİH üretilecektir. Daha yüksek bir teknoloji (A) düzeyinde aynı seviyede fiziki sermaye stoku ve etkin emek birimi ile daha yüksek reel GSYİH elde edilir. Burada tekrar tekrar kullanılan "daha fazla reel GSYİH üretebiliriz" ifadesi ise ekonomik büyümeyi tanımlar. Büyüme konusu ele alınırken önemli bir nokta fiziki sermaye ve etkin emek biriminin azalan verimler yasasına tabi olmasıdır. Fakat aynı şey teknoloji için geçerli değildir. Teknoloji azalan verimler yasasına tabii olmadığı için teknolojik gelişme belli bir K_0 düzeyinde Grafik 20.3'deki gibi reel GSYİH'yi arttıracaktır. Bu da toplam üretim fonksiyonun yukarı kayması ile gösterilmektedir.

TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA EKONOMİK BÜYÜME

Uzun vadeli ekonomik büyüme oranları dünyada oldukça farklılık göstermektedir. Özellikle Afrika, Latin Amerika ve Uzak Doğu son 50-60 yılda dünyada büyüme deneyimi açısında göze çarpmaktadır. Bu üç bölge de farklı büyüme deneyimine sahiptir. Uzak Doğu bir büyüme mucizesi sergilerken, Latin Amerika sık sık kesintiye uğ-

rayan yavaş bir büyüme göstermiş ve Afrika son yakın zamana kadar ekonomik büyüme gerçekleştirememiştir. Türkiye ise sık sık kesilen büyüme süreciyle Latin Amerika ülkelerine benzer bir büyüme trendi sergilemiştir.

Uzak Doğu Asya Mucizesi

Güney Kore'nin inanılmaz yükselişi Uzak Doğudaki yaşanan büyüme mucizesinin tipik bir örneğidir. 1960'da Güney Kore çok fakir bir ülkeydi, kişi başına reel GSYİH oldukça düşüktü. Ancak, 1960'ların başlarından itibaren Güney Kore çok hızlı ekonomik yükselişe geçti: Kişi başına düşen reel GSYİH, 30 yıldan fazla bir süre için yılda yaklaşık %7 büyüdü. Günümüzde Güney Kore, halen gelişmiş Avrupa ülkelerine veya ABD'ye kıyasla geliri biraz düşük olmasına rağmen, ekonomik açıdan gelişmiş bir ülkedir.

Güney Kore'nin ekonomik büyümesinin tarihte benzeri çok nadirdir: Başka ülkelerde yüzyıllarca süren büyümeyi 35 yılda gerçekleştirmiştir. Ancak Güney Kore, Uzak Doğu ekonomik mucizesi denilen daha geniş bir olgunun yalnızca bir parçasıdır. Yüksek büyüme oranları ilk önce Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'da ortaya çıktı, daha sonra tüm bölgeye, özellikle de Çin'e yayıldı. 1975'ten bu yana bölgede, kişi başı reel GSYİH Amerika'nın tarihsel büyüme hızının üç katından fazla, %6 oranında artmıştır.

Asya ülkeleri böyle yüksek büyüme oranlarına nasıl ulaştı? Cevap üretkenlik artışı ve tüm kaynaklarında meydana gelen artışlarla, yani tüm üretim faktörlerindeki artışta yatmaktadır. Dönem boyunca bu ülkelerde tasarrufun GSYİH içindeki payının çok yüksek olması ülkelerin işçi başına düşen fiziki sermaye miktarını önemli ölçüde artırmasına izin verdi. Çok iyi bir temel eğitim, beşeri sermayenin hızla gelişmesini sağladı. Ayrıca bu ülkeler önemli teknolojik gelişmeler yaşadılar.

Geçmişte neden ekonomiler bu tür bir büyüme sağlamadı? Ekonomistlerin çoğu, Uzak Doğu Asya'nın büyümesinin, göreli olarak geride kalması nedeniyle mümkün olduğunu düşünüyor. Yani, Doğu Asya ekonomileri modern dünyaya entegre olmaya başladığında teknolojik olarak gelişmiş ülkelerde halihazırda gerçekleşen teknolojik gelişmeleri benimsemelerinin faydalarını elde ettiler.

1900'da ABD ve birçok Avrupa ülkesi hızlı bir şekilde modern verimlilik seviyesine geçemezdi, çünkü zaten kendileri o dönem ki modern verimlilik seviyesini belirliyorlardı. 1970'de Güney Kore, gelişmiş ülkelerdekinden daha düşük emek verimliliğine sahipti; ancak bir önceki yüzyılda ABD, Avrupa ve Japonya'da geliştirilen teknolojiyi benimseyerek verimliliğini hızla artırabilirdi. Bu, yaygın eğitim yoluyla insan sermayesine yapılan büyük bir yatırım tarafından desteklendi.

Doğu Asya deneyimi, kişi başı GSYİH'si yüksek olan diğer ülkelere yetişme çabası içinde olan ülkelerde, ekonomik büyümenin hızlı olabileceğini göstermektedir. Bu

temelde, pek çok ekonomist tarafından yakınsama hipotezi olarak bilinen genel bir ilke ortaya konmuştur. Kişi başına düşen reel GSYİH'deki farklılıkların zaman içinde daralma eğilimi gösterdiği ve daha düşük kişi başına reel GSYİH ile başlayan ülkelerde daha yüksek büyüme oranları bulunduğu ifade edilmektedir.

Ancak yakınsama hipotezini destekleyen pek çok bulgu olsa da bu hipotezin geçerli olmadığını gösteren birçok bulgu da vardır. Özellikle Latin Amerika ve Afrika örneklerinin gösterdiği gibi düşük kişi başı reel GSYİH ile başlamanın hızlı bir büyümenin garantisi olmadığını söyleyebiliriz.

Latin Amerika'nın Hayal Kırıklığı

20. yüzyılın başlarında, Latin Amerika ekonomik açıdan geri bir bölge olarak görülmemekteydi. Bölgenin hem mineraller hem de ekilebilir araziler de dahil olmak üzere doğal kaynakları çok fazladır. Bazı ülkeler, özellikle Arjantin yirminci yüzyılın başında Avrupa'dan daha iyi bir hayat arayışında olan bireylerden oluşan milyonlarca göç almıştır. Kişi başına reel GSYİH'nin Arjantin, Uruguay ve Güney Brezilya'daki düzeyleri, ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerdekilere kıyaslanabilir durumdaydı. Bununla birlikte, yaklaşık 1920'den beri, Latin Amerika'daki büyüme hayal kırıklığı olarak nitelendirilebilir. Güney Kore'nin şimdi Arjantin'den daha zengin olduğu gerçeği, birkaç nesil önce düşünülemezdi.

Latin Amerika neden durağanlığa kapıldı? Doğu Asya başarı öyküsü ile yapılan karşılaştırmalar çeşitli faktörleri önermektedir. Latin Amerika'da, kısmen yüksek enflasyon, finansal sistemin özellikle bankaların başarısızlıkları ve diğer kesintilerle tasarrufları aşındıran hükümet politikasının bir sonucu olarak tasarruf oranları ve yatırım harcamaları Doğu Asya'dan daha düşük hale gelmiştir. Eğitim, özellikle de geniş temel eğitim yeterince önemsenmemiştir. Doğal kaynak zengini Latin Amerika ülkeleri bile bu serveti kendi eğitim sistemlerine kanalize etmekte başarısız olmuşlardır. Ve sorumsuz ekonomik politikalara yol açan siyasi istikrarsızlık, ekonomiye zarar vermiştir.

1980'lerde, birçok ekonomist Latin Amerika'da hükümetlerin piyasalara yaptıkları müdahalelerin ekonomiye aşırı yük olduğuna inanmaya başlamıştı. Ekonomiyi ithalata açmaları, devlete ait şirketleri satmaları ve genel olarak bireysel insiyatifleri serbest bırakmaları önerildi. Beklenen, bunun Doğu Asya tipi bir ekonomik dalgalanma doğurmasıydı. Ancak şu ana kadar yalnızca bir Latin Amerika ülkesi, Şili istikrarlı hızlı bir büyüme kaydetti. Bu ekonomik bir mucize elde etmenin, göründüğünden daha zor olduğunu ortaya koyuyor. Ancak son yıllarda Brezilya ve Arjantin, gelişmiş ülkelere ve hızlı gelişmekte olan Çin'e çok miktarda mal ihraç ettikçe, büyüme oranlarının önemli ölçüde arttığı gözlenmektedir.

Afrika'nın Sıkıntıları ve Umutları

Sahra'nın güneyinde yer alan Afrika'nın nüfusu yaklaşık 800 milyondur. Ortalama olarak halkı çok yoksuldur ve 100 ya da 200 yıl önceki Avrupa yaşam standartlarının çok altındadırlar. Bölgedeki en kalabalık ülke olan Nijerya örneğinin de gösterdiği gibi, ekonomik ilerleme hem yavaş, hem de dengesizlik göstermektedir. Nitekim, Sahra Altı Güney Afrika'da kişi başına reel GSYİH, 1980'den 1994'e kadar %13 düşmüştür ancak 1990'ların ikinci yarısından beri toparlanma sürecindedir. Bu zayıf büyüme performansının sonucu yoğun ve sürekli bir yoksulluktur. Afrika'nın sıkıntılarının ardında ne yatıyor? Muhtemelen birçok faktör önemlidir. Belki de her şeyden önce siyasi istikrarsızlık sorunu bulunmaktadır. 1975'ten bu yana, Afrika'nın büyük bölümü, milyonlarca insanı öldürüp üretken yatırım harcamalarını imkansız hale getiren (sıklıkla rakip taraflara destek veren dış güçlerin yer aldığı) vahşi iç savaşlar yaşamasıdır. Savaş tehdidi ve genel anarşi, eğitim ve gerekli altyapının sağlanamaması büyümedeki diğer önemli ön koşulları da engellemiştir.

Mülkiyet hakları da büyük bir sorun olmuştur. Yasal koruma önlemlerinin olmaması, mülk sahiplerinin hükümet yolsuzlukları nedeniyle çoğunlukla gasplara maruz kalması, mülk sahibi olmayı veya iyileştirmeyi istememeleri anlamına gelir. Bu durum özellikle fakir bir ülkede büyüme için zararlıdır.

Birçok ekonomist Afrika'daki azgelişmişliğin başlıca sebepleri olarak siyasi istikrarsızlığı ve hükümetin yolsuzluğunu görürken, bazı ekonomistler ise Afrika fakir olduğu için politik olarak istikrarsız olduğunu savunuyorlar. Ayrıca Afrika'nın yoksulluk derecesi, son derece olumsuz coğrafi koşullarından kaynaklanıyor olabilir; Afrika kıtasının büyük kısmı aşırı sıcak, tropikal hastalıklarla dolu ve bereketsiz topraklara sahiptir.

Afrika ülkelerinde özellikle son dönemde bazı umut verici gelişmeler de bulunmaktadır. Nijerya'nın kişi başına düşen GSYİH'sinin büyüme oranı yıllarca süren durgunluk döneminden sonra 2000 yılından sonra yükselişe geçerek 2010 yılında %5.5 oranına ulaşmıştır. Aynı şey, Sahra Altı Afrika ekonomileri için de geçerlidir. 2010 yılında sonra kişi başı reel GSYİH kişi başına büyüme oranları Sahra Altı Afrika ülkelerinde yaklaşık %5 civarında gerçekleşti. İhracat fiyatlarının yükselmesi son dönemdeki başarıların nedenlerinden biridir, ancak artan iyimserlik bir takım görece barış ve daha iyi bir hükümet döneminin Afrika ekonomileri için yeni bir döneme girmekte olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'nin Beklentileri

Türkiye coğrafik olarak avantajlı konumdadır, Latin Amerika kadar olmasa da yadsınamaz doğal kaynaklara ve genç nüfusa sahiptir. Başka bir mucize olmasa da 1950

sonrası altmış beş yıl boyunca kişi başı reel GSYİH'de %2,7 ortalama büyüme oranı yakalamıştır. Hikayesi bu bakımdan Latin Amerika'nınkinden çok farklı değildir. Yüksek enflasyonun yatırımcıyı gelecek beklentisi bakımından miyoplaştırması endüstriyel üretime dönük uzun vadeli yatırımların gerçekleşmesini zorlaştırmış. Siyasi bunalımlarla geçen 1965–1985 dönemi bir çok Doğu Asya ülkesi için gelişmiş ülkelere yetişme fırsatı olurken Türkiye'nin kayıp yılları olmuştur.

Olumsuz ekonomik ve siyasi iklim nedeniyle gelişmiş ülkelere yakınlaşmayı sağlayacak bir sanayi yatırım hamlesi oluşmamış; Türkiye de katma değeri yüksek, teknoloji yoğun ürünler üretme konusunda geri kalmıştır. Türkiye'de 1980 sonrası beşeri sermaye stoku artışının büyüme oranındaki payı oldukça yetersiz kalmıştır. Beşeri sermaye artışındaki yetersizlik Türkiye'nin üretim verimliliğini olumsuz etkilemiştir. İlaveten teknolojik gelişme Türkiye'nin zayıf kaldığı yönlerden biridir. Üretimde kullanılan teknoloji düzeyi ani bir artış göstermemiş, dolayısıyla kısa aralıklarla Türkiye yüksek büyüme yaşasa da Türkiye'nin uzun süreli büyüme ortalaması Doğu Asya'nın mucizevi rakamlarına ulaşamamıştır. Sosyal altyapı yapısal reformlar ve kurumlar hızla büyümeyi teşvik edecek yönde yeterli düzeyde işletilirse refah artışıda hızlı olacaktır.

BÜYÜME ORANINI ARTTIRMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

Ekonomik büyümeye ilişkin bulgular daha hızlı büyüme sağlamak için fiziki sermayenin büyüme hızını, teknolojik ilerlemenin hızını, beşeri sermayenin büyüme hızını ve uluslararası ticarette açıklığı arttırmamız gerektiğini göstermektedir.

Bu hedeflere ulaşılmasında temel öneri şu şekildedir:

- ✔ Tasarrufu teşvik etmek
- ✔ Araştırma ve geliştirmeyi teşvik etmek
- ✔ Eğitim kalitesini arttırmak
- ✔ Gelişmekte olan ülkelere uluslararası yardım sağlanması
- ✔ Uluslararası ticaretin özendirilmesi

Tasarruf Teşviki: Tasarruflar yatırımı finanse eder, böylece tasarruf teşviki ekonomik büyümeyi artırır. Şöyle ki: tasarruf düzeyinin artması yatırımları artırır, artan yatırımlar sermaye stokunda artışa yol açar ve verimlilik artar. Böylece büyüme oranında artış sağlanmış olur. Doğu Asya ekonomileri en yüksek büyüme oranlarına ve en yüksek tasarruf oranlarına sahiptir. Bazı Afrika ekonomileri en düşük büyüme oranlarına ve en düşük tasarruf oranlarına sahiptir.

Araştırma ve Geliştirme Teşviki: Herkes, temel araştırma ve geliştirme çabalarının meyvelerini kullanabilir. Örneğin, tüm biyoteknoloji firmaları gen ekleme teknolojisindeki ilerlemeleri kullanabilirler. Temel buluşlar kopyalanabildiğinden, mucitin

kârı sınırlıdır ve pazar bu aktiviteye çok az kaynak tahsis eder. Hükümetler kamu fonlarını temel araştırmaların finansmanına yönlendirebilir, ancak bu çözüm kusursuz değildir. Kamu fonlarını en değerli kullanımlarına tahsis etmek için bir mekanizma gerektirir. Ülkelerin bilim ve teknoloji lideri olma rekabetleri nedeniyle ekonomik büyümenin geleceği parlak görülebilir. Örneğin; lazer teknolojisi, genetik mühendisliği, üç boyutlu baskı, tıp alanındaki ve yapay zekadaki ilerlemeler, AR - GE'nin sonuçlarına dayalı olup potansiyel büyümeye katkılardır.

Eğitim Kalitesini Artırma: Serbest piyasa, çok az eğitim üretir, çünkü kamusal mal olan eğitimi alan insanlar, kendilerine verilen değerden daha fazla fayda elde ederler. Temel eğitimin finansmanıyla ve dil, matematik ve bilim gibi temel becerilerde yüksek standartlar sağlayarak hükümetler bir ulusun büyüme potansiyeline katkıda bulunabilirler. Ayrıca, özel kesimi teşvik etmek için vergi teşvikleri kullanarak eğitim uyarılabilir ve geliştirilebilir, nitelikli eğitim sağlanabilir.

Gelişmekte olan Ülkelere Uluslararası Yardım: İlk bakışta zengin ülkeler gelişmekte olan ülkelere maddi yardımda bulunursa, yardım alan ülkelerde yatırım ve büyüme artacağı düşünülebilir. Ne yazık ki, buna gerçek hayatta pek rastlamıyoruz. Yardımının büyüme üzerindeki etkileri üzerine büyük miktarda veri odaklı araştırmalar dış yardımın ekonomi üzerinde sıfır, hatta olumsuz bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Bunun başlıca nedeni yardımın sıklıkla yönünün değişerek yatırım yerine tüketime kanalize edilmesidir.

Uluslararası Ticaretin Teşviki: Ticaret ekonomik büyümeyi hareketlendirir. Uzmanlaşma ve ticaretten elde edilen kazanımlar büyüme sağlar. En hızlı büyüyen ülkeler ticarete açık ülkelerdir. Zengin ülkeler gerçek anlamda ekonomik kalkınmaya yardım etmek isterse, gelişmekte olan ülkelere karşı ticaret engellerini azaltmalıdırlar, özellikle de çiftlik ürünlerinde bu yapılmalıdır.

EKONOMİK BAKIŞ – 1

Bu bölümde şu ana kadar ekonomik büyümeyi arttıracak ve yaşam standartlarındaki artışı hızlandıracak politikalardan söz ettik. Ancak cevaplandırılması gereken bir soruyla da baş başa kaldık: Peki neden tüm uluslar bu politikaları izleyip mevcut büyüme oranlarını maksimuma çıkartmamaktadırlar? Örneğin son 25 yılda ülkemizde yıllık büyüme oranı yaklaşık %4 düzeyindedir. Niye %7 veya %9 hatta daha yüksek değil?

BÜYÜME MODELLERİ

Ekonomik büyüme literatürü, ekonomik büyümenin nasıl meydana geldiğini ortaya koymaya çalışan matematiksel modellerden ve bu modellerin gerçek veriyle analizinden oluşur. Bu modellerin en yaygın olanları Neoklasik ekonomi varsayımları çerçevesinde kurgulanmıştır; dolaysıyla da bir büyüme fonksiyonu etrafına örülmüştür. Ancak sadece büyüme fonksiyonundan da oluşmazlar. Büyüme modelleri üretim fonksiyonları ve bu fonksiyonun içindeki üretim faktörlerinin zaman içindeki davranışlarını açıklayan denklem sistemlerinden oluşur.

Büyüme modelleri; ele alınan üretim fonksiyonun türü, bu fonksiyonda yer alan üretim faktörleri ve ekonominin bir bütün mü yoksa kendi içinde homojen olan farklı sektörlere ayrılıp ayrılmadığına bağlı olarak farklı sınıflara ayrılır. Bu sınıflamalar içinde en yaygın kullanılan içsel ve dışsal ayrımıdır. Dışsal modellerde büyümenin itici gücü olan değişken belirlenebilir. Ancak bu değişkenin kendisinin nasıl değişim gösterdiğini belirlemek imkansızdır. İçsel büyüme modelleri literatürdeki bu açığı kapatmaya çalışır. Bu bölümde Harrod-Domar Modeli ve Solow Modeli olarak bilinen iki temel dışsal büyüme modeli detaylarına inilmeden tanıtılacak; içsel büyüme modellerinin genel yapısından bahsedilecektir.

Harrod-Domar Modeli

Harrod-Domar Modeli bu bölümde bahsi geçen en eski büyüme modelidir. Diğer modellerden en büyük farkı Keynesyen bir model oluşudur. Modelin temelinde de Keynesyen yatırım-tasarruf eşitliği yatmaktadır. Modelin üç temel varsayımı vardır:

- ✔ Reel GSYİH, fiziki sermaye ve emek kullanılarak üretilir. Reel GSYİH'nin tüketilmeyen kısmı fiziki sermaye stokuna ilave edilir.
- ✔ Üretim fonksiyonuna göre, üretim sürecinde sermaye ve emek girdilerinin birbirleri ile ikamesi mümkün değildir. Teknoloji düzeyi ise üretim fonksiyonunda yer almaz, sabit kabul edilir, dışsal bir parametredir.
- ✔ Tasarruf çıktının sabit bir oranıdır ve zaman içinde değişim göstermez.

Modelde büyümenin kaynağı tasarruf artışı ve dolaysıyla Keynesyen yatırım eşitliğine bağlı olarak yatırımlardır. Bu modelde 'gerçekleşen yatırım' ile 'planlanan yatırım' farklı kavramlar olarak karşımıza çıkarlar ve eğer dengede olmazlarsa model tekrar dengeye dönemez. Dolayısıyla bu model bıçak sırtı büyüme modeli olarak da bilinir.

Solow Modeli

Bu model Solow-Swan Modeli olarak da adlandırılmaktadır. Solow Modeli'nde büyüme fonksiyonu açıkça yazılmıştır. Harrod-Domar Modeli'nden farklı olarak teknoloji

üretim fonksiyonunda yer almaktadır ve emek ile sermaye arasında esnek ikame bulunmaktadır. Solow modelinde iki temel denklem bulunmaktadır:

- ✔ Bahsedilen üretim fonksiyonu ve
- ✔ Sermaye birikim denklemi.

Büyüme herzaman GSYİH'ya göre ölçüldüğünden, hasılanın zaman içinde (3 ay, 1 yıl) nasıl değiştiğini ölçmek için kullanılır. Nüfustaki değişmeleri dikkate aldığımızda bunun için de kişi başına düşen GSYİH'ya bakılmalıdır. Bu yöntem kolay olduğu için kişi başına GSYİH'ya bakılır. Çok daha önemlisi uzun dönem için her şey olan verimliliğe bakmaktadır. Aslında insanlar belli bir miktar hasıla üretmek için ne kadar çaba ayırdıklarına bakmak gerekir. Kısaca çalışılan bir saat başına GSYİH'ya bakmak çok daha önemlidir. Verimlilik artışının tüm yönlerinin hesaplanması güçlüğü nedeniyle TFP'ne bakılır. TFP'deki artış (büyüme) ölçülebilen herşeyi hesaba kattıktan sonra kalan miktar olup Solow Artığı olarak tanımlanır. Yani aynı makinalar ve aynı girdilerle çalışan, aynı eğitim düzeyindeki işçilerin bu yıl geçen yıla kıyasla saat başına daha fazla ürün elde etmeleri TFP'deki artıştır. Özellikle daha iyi üretim yöntemleri, yüksek motivasyon bunu sağlar, dolayısıyla insanların yaşam koşulları iyileşir. Solow'a göre kişi başına GSYİH arttıkça insanların tasarruf düzeyi artar. Bu ise yatırımlar yoluyla sermaye stokunu artırır. Çalışan emek başına sermaye artınca, sermayenin verimliliği azalır. Bu durumda her ilave birim sermaye GSYİH'ya daha az katkıda bulunur. Sermayenin marjinal verimliliğindeki azalma, sermayenin kazancını düşürürken insanlarda tasarruf yapmayı caydırıcı etki yaratır ve büyümeyi yavaşlatır. İşte bu mantıktan hareketle zengin ülkeler yavaş büyürken sermayesi yetersiz ekonomiler, yeni yatırımlar ve sermayenin verimliliğindeki yükseklik nedeniyle hızlı büyürler. Ancak uzun vadede büyüme doğal büyüme oranında gerçekleşir.

Solow'a göre ülkeler arasındaki büyüme farklılıkları TFP oranlarındaki farklılıktan kaynaklanıyor. Solow TFP'nin dışsal olduğunu varsayıyor, bunun kontrolümüz ötesindeki bir şey olduğunu belirterek dışsal büyüme modelini geliştiriyor. Modelin iki önemli çıkarımı vardır:

- ✔ Harrod-Domar Modeli'nin aksine yatırım artışı sadece kısa bir süre büyümeyi arttırır. Yani yatırım sonucu fiziki sermaye stokundaki artıştan kaynaklanan büyüme oranındaki yükselme geçicidir. Ekonomi dengeye geldiğinde büyüme hızı tekrar eski haline dönecektir. Dengeli büyüme yolunda ilerleyecektir.
- ✔ Büyümenin itici kuvveti teknolojidir. Teknolojik ilerleme sonucu büyüme hızında kalıcı bir artış meydana gelir.

Bu modelin bir diğer çıkarımı ise yakınsama hipotezi olarak bilinir. Daha öncede bahsedildiği gibi reel GSYİH'leri düşük ülkeler zaman içinde zengin ülkeleri yakalayacaklardır. Ancak bu durum her zaman gözlenmemektedir. Çünkü tasarruf düşüklüğü nedeniyle yeterince yatırım yapılamamakta, az gelişmiş ülkeler hızlı büyüme trendini yakalayamamakta, dolayısıyla yakınsama ortaya çıkmamaktadır.

İçsel Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modelleri adından da anlaşılacağı üzere tek bir model değil bir grup büyüme modelini ifade eder. Uzun vadeli büyüme oranı Harrod-Domar Modelinde tasarruf oranı ile Solow modelinde ise teknolojik ilerleme oranı ile belirlenir. Bununla birlikte, tasarruf oranı ve teknolojik ilerleme oranının nasıl değiştiği, nasıl hareket ettiği, nelerden etkilendiği açıklanamamıştır. İçsel Büyüme Teorisi, bu eksikliği, mikroekonomik temellerden makroekonomik modeller oluşturarak aşmaya çalışmaktadır. Hane halklarının tasarruf kararlarını, beşeri sermaye yatırımlarını, çalışanların deneyimlerinin beşeri sermayeye katkısını, teknolojik gelişimi üretimden farklı bir AR-GE sektörü modelleyerek büyümenin itici gücü olan faktörün nasıl işlediğini bulmaya çalışmışlardır. Çok ilginç bulgulara ulaşılsa da hâlâ üstünde fikir birliğine varılmış bir model ortaya çıkmış değildir. Hatta günümüzde yeni model sınıfları ortaya çıkmaktadır. Bu sadece büyümeyle ilgili yeterli bilgimiz olmayışından kaynaklanmıyor. Ekonominin yapısı sürekli değişmektedir ve her yeni yapı kendisinin daha iyi anlatacak bir modele ihtiyaç duyar. Dolayısıyla daha iyi bir büyüme modeli arayışımız hala devam etmektedir.

İçsel büyüme modelleri Lucas ve onun doktora öğrencisi olan Paul Romer ile başlıyor. Romer'e göre de uzun dönemli ekonominin itici gücü teknolojik inovasyondur. TFP ve büyümenin artmasının nedeni insanların sürekli olarak yeni ürünlere ve daha iyi üretim yöntemlerine yatırım yapmasıdır. Dolayısıyla Romer slikon vadisi türü uygulamalarla verimin azalmadığı fikrini savunmuştur. Firma bazında verim azalsa bile slikon vadisindeki gibi yüksek vasıflı insanlar yüzünden tüm sektör, şehir, bölge ve ülke çapındaki verimlilik artar ve büyüme süreklilik arz eder. İnsanların birbirlerinden öğrenmelerinin, yeni fikirlerin ortaya çıkmasının getirdiği enerji ile verimlilikteki azalma ortadan kaldırılır. Bu yüzden zengin ekonomilerdeki hızlı fikir akışıyla azalan verimlerin ortadan kalkması, sermaye akışkanlığı yoluyla az gelişmiş ülkelere sermayenin gidişini yavaşlatır.

Sonuç olarak büyümeye yönelik açıklamalarında solow azalan verimler fikrine merkezi bir rol verirken, Romer firmalar arasında fikir akışlarına önem vermekte ve ekonomideki yavaşlamanın yaşanmayacağını ölçeğe göre artan getirinin ortaya çıkacağını savunmaktadır. Romer bunun için sürekli inovasyonun gerekli olduğunu sa-

vunur. Hatta inovasyonu yenilik yapanların dünyaya sundukları bir nimet olduğunu kabul eder. Büyümeyi destekleyici düşük vergi oranlarını savunur.

Lucas ve Romer'e göre yoksul ülkelerde yakınsama kendiliğinden gelişmez. Bunun nedeni yayılma etkisi değildir. Asıl neden piyasa başarısızlıkları yüzünden TFP'lerin yoksul ülkelerde düşük olmasıdır. Yine D. Acemoğlu ve Robinson iş dünyasını kayıran kurumların bu piyasa başarısızlıklarıyla bağlantılı olduğu düşüncesini ileri sürerler. Bu çerçevede kaynakların dağılımındaki yanlışlıkları değerlendirmek gerekir. Büyümeyi sürekli kılmak için iş dünyasını kayırıp zenginleştirirken yoksulluk karşıtı politikalar uygulayarak makul düzeyde büyüme sağlanamıyor. Çünkü zenginler yeterince yatırım yapmıyor, gelir dağlımı bozuluyor, işsizlik artıyor.

EKONOMİK BAKIŞ –2

Günümüzde Asya Kaplanları olarak adlandırılan dört Asya ülkesi (Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan) dışa dönük bir kalkınma stratejisi uygulayarak başarı elde eden ülkelerdir. Nitekim Dünya Bankası bu ülkeleri gelişmekte olan ülkeler kategorisinden ayrı olarak *yeni sanayileşen ülkeler* (kısaca *NIC*'ler) olarak sınıflandırmaktadır. Oysa bu ülkeler 1950'li yıllar boyunca ve 1960'ların başına kadar ithal ikameci bir kalkınma modeli benimsemişlerdi. Bu ülkelerin sağladıkları başarının altında yatan faktörleri değerlendirebilir misiniz?

EKONOMİK BÜYÜME VE YAŞAM STANDARDI

Bir ülkenin gerçek ekonomik refahına bakarken; öncelikli olarak büyümeyle doğrudan ilgili değişkenler olan; verimlilik, istihdam ve gelir dağılımına yönelik trend değerlerini incelemek yeterlidir. Eğer bu üç değişken arzulanan düzeylerde değil ise işler yolunda gitmiyor, bu değişkenlerin trend değerlerine yönelik ekonomik politikalar uygulanmalıdır. Tabii ki bu üç değişken dışında başkaca önemli görülen değişkenler de vardır. Enflasyon, bütçe açığı, cari açık, uluslararası rekabet gücü, finansal piyasalardaki dalgalanmalar… gibi bunlar ulusun refah düzeyi üzerinde dolaylı etkiler yaratan değişkenlerdir. (kriz anlarında ciddi politikalarla üstesinden gelinir) Örneğin

enflasyonun gelir dağılımı ve verimliliği etkilemesi, bütçe açığının ulusal tasarruf düzeyini azaltarak yatırımları ve verimliliği azaltması gibi dolaylı etkiler ortaya çıkarır.

Verimlilik uzun dönem için herşeydir. Bir ülkenin yaşam standardını yükseltebilmesi, tamamen çalışan emek birimi başına üretim düzeyini artırma yeteneğine bağlıdır. Verimliliğin yüksek olduğu ülkelerde bir önceki nesile göre daha yüksek bir refah düzeyine erişilir. Verimlilik için kişi başına hasılaya değil, insanların belli bir miktar hasıla üretmek için ne kadar zamanını çalışmaya ayırdıklarına bakmak gerekir. Kısaca çalışılan saat başına elde edilen hasılaya bakmak en doğrusudur. Ancak bunu hesaplamanın güçlüğü nedeniyle kişi başına GSYİH rakamları kullanılır. Özet olarak; verimlilik yüksek olduğunda çalışan kişi başına daha fazla üretim yapılır ya da aynı üretim düzeyi daha az çalışma saati ile elde edilir. Ülkedeki insanların mal ve hizmet tüketimi de artar, refah düzeyi yükselir.

Verimlilik ile yaşam standardı arasındaki ilişkiye bakılacak olursa

1. Verimlilik arttırılırsa her bir çalışan daha fazla üretecektir. Uzun dönem için büyüme ve refah sağlanacaktır.
2. İstihdam artırılırsa üretim artacaktır. Bunun için çalışma saatleri artırılabilir, kadınların iş gücüne katılımı artırılarak tüketim malı üretimi artırılabilir. Böylece insanların refah düzeyleri de artacaktır.
3. Üretim kapasitesi daha fazla cari tüketim için kullanılırsa tüketim artar ancak yatırıma giden pay azalır. Bu uzun dönem için yarar sağlamaz. Daha az yatırım yapılması cari tüketimi artırabilir, ancak gelecekteki tüketimi azaltacaktır.
4. Ülkede ithalat ihracattan fazla ise yine kişi başına tüketim düzeyi artabilir. Ancak uzun vadede bunun bedelini ödemek gerekir. Dışarıdan borç almak ve bunun faizini de ödemek gerekir.
5. Ülkede ihraç fiyatları ithalat fiyatlarından fazla olursa çok fazla borçlanma gerekmeyebilir. Yani katma değeri yüksek mallar üretilirse daha fazla borçlanmadan tüketim malı ithalatı yapılabilir. Bu ise tamamen verimlilik meselesidir.

İşte bu nedenlerden dolayı yaşam standartlarında uzun dönemli artış tamamen verimlilikle ilişkilidir. Peki verimlilikte artış nasıl sağlanır? Ekonomistlerin verdiği standart yanıt; daha fazla tasarruf ve yatırım (yani şimdiki tüketim azaltılmalı), çocuklar için daha kaliteli eğitim. Bu tür reçeteler bizlerin yaşam standartlarını kısa dönem için azaltır, ancak 10 15 yıl sonra yükseltir.

Bir ülke sermaye birikimini gerçekleştirmeden üretim potansiyelini çok fazla artıramaz. Sermaye birikimi, yüksek düzeydeki yatırımlarla gerçekleşir. Yüksek yatırım gelecekte daha yüksek tüketime düzeyine ulaşmak umuduyla, bugünün tüketimini dolayısıyla yaşam standardını feda eder.

İstihdam hem ekonominin refah düzeyi hem de bireyin refahı açısından çok önemlidir. Ekonomide önemli olan yeterli düzeyde iş olanaklarını oluşturmaktır. İş gücünde, özellikle de nitelikli iş gücündeki artış büyüme için gereklidir. İşsizlik temel sorunların ilk sırasında değerlendirilir. Çünkü yüksek işsizlik verimli olabilecek iş görenlerin emeklerinin istihdam edilmediğini ve ekonominin yeterince üretemediğini gösterir. Diğer yandan işsizlik süreklilik arz eden yoksulluğun ortaya çıkmasına yol açar.

Yeterli düzeyde istahdamın varlığı toplumun birlikte mutlu olmasını sağlar. Toplumda gençler için okulu bitirdikten sonra iş bulabildikleri, kazanç elde edebildikleri, kendilerini farklı hissettikleri, geleceğe yönelik hayaller kurabildikleri çalışan, üreten, büyüyen bir toplumun üyesi olmakta, oldukça iyi bir değer yargısını oluştururlar.

Son olarak gelir dağılımıyla ilgili zaman içindeki gelişmeleri incelemek önemlidir. Gelir dağılımında hangi dönemlerde bozulmalar artarken hangi dönemlerde azalmıştır? Bunun için gelir dağılımına yönelik farklı yüzdelik dilimlerdeki reel aile gelirlerinin büyüme oranlarına bakılır. Hatta ortalama aile gelirlerindeki yüzdelik dilimlere bakmak çok daha önemlidir. Gelir dağılımının daha adil olduğu ülkelerde ortalama gelir yaşam standardının daha doğru bir göstergesini oluşturur. Gelir dağılımı eşitsizliğindeki artış toplumun refahını azaltır. Çünkü insanlar diğerlerinin refahı az da olsa düşünürler. Samuelson'un değimiyle "yiyemeyenler (fakirler) ve uyuyamayanlar (zenginler)". Diğer yandan aşırı zenginliğin ve aşırı fakirliğin çok az bulunduğu bir toplum, çok fazla bulunduğu bir toplumdan kesinlikle farklıdır.

KALKINMA VE YOKSULLUKLA MÜCADELE

Şimdiye kadar ekonomik büyüme konusunu inceledik. Bu kısımda ise gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelere özgü bir kavram olan ekonomik kalkınma, yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikalarını inceleyeceğiz.

Kalkınmanın Tanımı ve Önemi

Kalkınma kavramı, büyümeden daha geniş kapsamlı olup, azgelişmiş bir toplumun iktisadi yapısının dönüştürülmesinin yanında sosyal, kültürel ve siyasal yapılarının da değiştirilmesini, yenileştirilmesini ifade etmektedir. Yani kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması, kurumsal yapının değiştirilmesi gibi yapısal değişiklikler, kalkınmanın temel unsurlarıdır.

Bugün yaşadığımız dünya, daha fazla mal ve hizmet üretiminin vazgeçilmez bir biçimde istenildiği bir dünyadır. Daha fazla mal ve hizmet üretimi ve bunun toplum tarafından tüketimi, toplumun yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve giderek o toplumun uygar dünya toplumuna katılması demektir. Dolayısıyla dünya iktisadi kalkınma yarışından çekilmek yada yarıştan kopmak, hiçbir azgelişmiş ülkenin arzu edeceği bir durum değildir. İktisadi kalkınma ile birlikte ülkeler sadece daha fazla bir gelire sahip olmamakta, aynı zamanda, iyi bir eğitime ve sağlık koşullarına ve bu koşullara özgürce ulaşabilmeleri mümkün hale gelmektedir. Ayrıca insan eksenli gerçekleşen bir kalkınma ile insan kişiliğinin sağlıklı bir biçimde geliştirilmesi için gerekli koşulları yaratır, yoksulluk, işsizlik ve eşitsizliğin azaltılması sağlanır.

Kalkınma Ekonomisinin Evrimi

İktisadi kalkınma, ikinci dünya savaşı sonrasında gerek yeni siyasi bağımsızlıklarını ilan eden az gelişmiş ülkelerin, gerekse savaş sonrası ekonomilerini düzeltmeye çalışan Batı ülkelerinin iktisadi gelişmelerini sağlamayı amaç edinmiştir. Savaş sırasında yıkıma uğrayan Avrupa'nın tekrar ayağa kalkmasında Marshall Planı önemli katkı sağlamıştır. Kalkınma iktisadının, iktisadi gelişme sorununa bakışı ve öne sürdüğü çözüm önerileri geçmişten günümüze oldukça farklı bir nitelik kazanmıştır.

1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca geleneksel kalkınma iktisadı yaklaşımı altın çağını yaşarken, iktisadi kalkınmanın motorunu hızlı sermaye birikimi oluşturmuştur. Hızlı sermaye birikimi ile hızlı sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, hızlı sanayileşmenin de işsizliği ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Kalkınmanın finansmanında yurtiçi tasarrufların yetersiz kaldığı durumda, bu açığın dış borçlanma ve/veya dış yardımlarla kapatılacağı düşünülmüştür. İktisadi kalkınmanın birinci aşamasını oluşturan geleneksel yaklaşımda, ithal ikameci sanayileşme, planlama ve dış yardım, sermaye birikimi yoluyla hızlı büyümenin temel unsurları olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, geliştirilen modellerin önemli ortak özelliği iktisadi kalkınmanın iktisadi büyüme anlamında tanımlanması ve kişi başına gelirle ölçülmesidir. Kalkınmanın bu aşamasında amaç; geleneksel, durağan geçimlik ekonomiyi, kendi ayakları üzerinde durabilen ve Batı'daki örneklerine benzer bir kapitalist ekonomiye dönüştürmek üzerine kurgulanmıştır.

1960'ların sonlarına ve 1970'lerin başlarında, kalkınma ekonomisi yoksulluk ve eşitsizlik üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır. Ekonomik büyümenin yoksulluğu ortadan kaldırıcı yeterli koşul olmadığı, çünkü birçok ülkede ekonomik büyümeden en düşük gelirli kesimlerin yararlanamadığı ve mutlak yoksulluk içinde bulunan insanların sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kalkınma eko-

nomistleri kalkınma amaçlarının diğer boyutlarına bakmaya başlamışlardır. Dünya Bankası büyüme ile birlikte gelirin yeniden dağılımına önem vermeye başlamıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), temel insan ihtiyaçlarına yoğunlaşmış, sanayileşmeden ziyade kırsal kalkınmaya ve fiziksel sermayeden ziyade insan sermayesine önem vermiştir.

1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde Neoklasik iktisadın yükselişi ile birlikte, kamu politikalarının başarısızlıkları ve bu politikaların yarattıkları piyasa bozuklukları gündeme gelmeye başladı. Bu durum, kamu kontrolü üzerine ayrıntılı ve kapsayıcı eleştirileri de beraberinde getirdi. Tüm fiyatlar üzerindeki kontrollerin kaldırılması talep edildi. İçe dönük kalkınma stratejilerinin yerini dışa açık stratejiler almaya başladı: dış ticaret rejimlerinin serbestleştirilmesi, ihracata dayalı büyüme stratejisi, devlet iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, enflasyonun stabilizasyon politikaları ile kontrol edilmesi vs. Yoksul ülkelerin yoksul olmasının nedeni olarak başarısız politikalar gösterildi. Bu yüzden devletin rolünün azaltılarak, sivil toplum kuruluşlarına kalkınma için daha önemli roller verilmiştir.

1990'lı yıllarda yapısal uyum politikalarının uygulandığı birçok gelişmekte olan ülkede ortaya çıkan finansal krizlerle birlikte, işsizlik artmış gerek ülke içi gerekse ülkelerarası gelir dağılımı bozulmuş ve yoksulluk oranlarında artışlar olmuştur. Bu dönemde IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar bile liberal politikalara ilişkin 1980'lerde taşıdıkları iyimser yaklaşımları sorgulamaya başlamışlardır. Bu kurumlar yoksulluğun ve açlığın ciddi bir tehlike olduğunu tüm dünyaya ilan etmelerinin yanında, yoksullukla mücadelede tüm uluslararası kuruluşların ana gündemini oluşturmasına katkıda bulunmuşlardır.

Kalkınma felsefesindeki bu değişikliklerle birlikte, kalkınmanın göstergeleri arasında çevresel faktörlerin yanında, gelir dağılımında eşitlik ve yoksulluk gibi temel insani sorunlar daha fazla yer kaplamaya başlamıştır. Bu çerçevede insani faktörleri içeren bazı endeksler geliştirilmiştir. Bu endekslere, Temel İhtiyaçları Karşılama Endeksi, Fiziki Yaşam Kalitesi Endeksi, İnsani Yoksulluk Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi, Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi, Cinsiyet Yetkinlik Ölçümü, İnsani Özgürlükler Endeksi ve Siyasi Özgürlükler Endeksi örnek olarak verilebilir.

Böylece, kalkınma kavramının içeriği yeni yaklaşımlarla sürekli değişmiş, sürekli büyüyen bir ekonomik ortam içinde yoksulluğun, işsizliğin ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesinden, sosyal, siyasal ve ulusal kurumlardaki temel değişiklikleri de içeren çok boyutlu bir kavram haline gelmiştir. Son yıllarda kalkınma kavramı, insani kalkınma bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bu kavram, yaşam kalitesini, iyi bir eğitimi, sağlıklı ve uzun bir yaşamı içine almaktadır. .

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİ

Azgelişmiş ülkeler ekonomik, demografik, sosyal, siyasal ve yönetsel bakımından bazı özelliklere sahiptirler. Bu özellikler aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Ekonomik Özellikler

Ekonomik olarak azgelişmişliğin ölçülmesinde en çok kullanılan kriter kişi başına gelir ölçütüdür. Eğer bir ülkede gelir seviyesi oldukça düşük ve yoksulluk oldukça fazla ise, bu ülke ekonomik yönden "az kalkınmış" olarak adlandırılır. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında az gelişmiş ülkelerde gelir seviyesi oldukça düşüktür. Tablo 20.2'de Dünya Bankasının 2023 yılı verilerine dayanılarak yapılan, ülkelerin satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla sıralaması gösterilmektedir.

TABLO 20.2 Dünyadaki En Fakir 10 ve En Zengin 10 Ülkenin Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYİH'leri (Dolar)

Sıralama	Fakir Ülkeler	Kişi Başına Düşen	Zengin Ülkeler	Kişi Başına Düşen
1	Burundi	951	Lüksemburg	143.341
2	Orta Afrika Cum.	1.130	Singapur	141.500
3	Mozambik	1.657	İrlanda	127.623
4	Kongo Dem. Cum.	1.670	Katar	121.124
5	Nijer	1.817	Norveç	104.459
6	Liberya	1.819	İsviçre	92.980
7	Malavi	1.867	ABD	81.695
8	Madagaskar	1.875	Avusturya	73.751
9	Afganistan	2.029	Almanya	69.338
10	Mali	2.726	Avustralya	69.114

Azgelişmiş ülkelerde kişi başına gelirin düşüklüğü yanında bu ülkelerde gelir dağılımı da bozuktur. Bu ülkelerde, ikili bir üretim yapısı gözükür. Bir tarafta nispeten gelişmiş bir sanayi sektörü varken, diğer tarafta oldukça düşük gelişmişlik seviyesine sahip tarım ve hizmetler sektörü vardır. Sanayi sektöründe yapılan üretim, ekonominin diğer sektörleriyle bağlantılar yaratmaktan uzaktır ve genellikle ithal ara mallarına oldukça bağımlıdır.

Azgelişmiş ülkelerin üretim yöntemine göre GSYİH düzeylerine baktığımızda tarım sektörünün ve madencilik sektörlerinin ana sektörler olduğu görülür. Diğer sek-

törlerle, özellikle sanayi sektörü ile karşılaştırıldığında tarım sektörünün verimliliği düşüktür ve genellikle belli başlı ürünlerin üretiminde yoğunlaşmıştır. Düşük gelir seviyesine sahip ülkelerde GSYİH'nin yaklaşık %50'si tarım sektöründe üretilirken, aynı rakam orta gelişmiş ve kalkınmış ülkeler için sırasıyla %15 ve %5'dir.

Gelişmiş ülkelere baktığımızda, gelişmişliğin belli aşamasından sonra sanayi sektörünün yerini hizmetler sektörünün aldığı görülür. Hizmetler sektörü ana sektör haline gelmiştir. Azgelişmiş ülkelere de baktığımızda hizmetler sektörü ana sektör haline gelebilir. Ancak, azgelişmiş ülkelerdeki hizmetler sektörünün içeriği gelişmiş ülkelerden oldukça farklıdır. Azgelişmiş ülkelerdeki hizmetler sektöründe gayri-resmi sektör, yer altı ekonomisi olarak da adlandırılan diğer sektörlerde istihdam edilmemiş pazarcılar, seyyar satıcılar, değnekçiler gibi verimlilikleri ve ekonomik katkıları oldukça düşük kesimler yer almaktadır.

Azgelişmiş ülkelerde gizli işsizlik oldukça yaygındır. Eğer bir kimsenin üretim faaliyetinden alı konulması toplam üretimde bir değişiklik yaratmıyorsa bu kişi gizli işsiz olarak adlandırılır. Diğer bir deyişle, bu kimse işsizdir ama toplumsal koşullardan dolayı bir işi varmış gibi gözükür. Tarım sektöründe gizli işsizlik oldukça yaygın olarak görülür. Örneğin, bir çiftçi ve bir oğlu ailenin tüm tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirebilir. Bu koşullar altında çiftçinin ikinci oğluna tarımsal faaliyetler için gerek yoktur. Ancak, diğer sektörlerde iş imkanı bulamayan ikinci oğulda tarımsal faaliyetlere katılır. Normal koşullar altında işsizdir fakat bir işi var gibi gözükmektedir.

Azgelişmiş ülkelerin ekonomik özelliklerinden bir diğeri özel tüketim harcamalarının milli gelir içerisindeki payının çok yüksek olmasıdır. Azgelişmiş ülkelerde özel tüketim harcamalarının milli gelir içerisindeki payı %75'ler seviyesinde iken, bu oran gelişmiş ülkelerde yaklaşık %55'ler civarındadır. Bunun nedeni, azgelişmiş ülkelerde kişi başına gelirin düşük olmasından dolayı, tüketicilerin gelirlerinin büyük bir kısmını temel ihtiyaçların karşılanmasında kullanmak zorunda kalmalarıdır. Tüketim harcamalarının genellikle gıda maddelerine yapıldığı görülür.

Azgelişmiş ülkelerde özel tüketim harcamaların yüksek olması bu ülkelerde tasarruf oranlarını düşürerek, yatırımları azaltmaktadır. Düşük yatırımlar sermaye biriminin yetersiz oluşuna yol açmakta ve ülke kalkınamamaktadır.

Demografik Özellikler

Azgelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı, sağlık harcamalarının yetersizliği, ortalama ömrün az olması, bebek ve çocuk ölüm oranların yüksekliği ve nüfusun önemli bir kısmının kırsal kesimde yaşıyor olması bu ülkelerin başlıca demografik özelliklerini oluşturur.

Azgelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışının temel nedeni doğum oranlarının çok yüksek düzeylerde olmasıdır. Düşük gelire sahip azgelişmiş ülkelerde ortalama yıllık nüfus artış hızı %3'ler seviyesinde iken, bu oran orta ve yüksek gelirli ülkelerde ortalama %1'ler civarındadır.

Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ait diğer bir demografik gösterge, bebek ve çocuk ölüm oranlarının çok yüksek olmasıdır. Bu ülkelerde bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek olmasının nedeni, sağlık harcamalarının yetersizliğine bağlı olarak beslenme ve sağlık şartlarının kötü olmasıdır.

Kırsal kesimde yaşayan nüfus, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir orana sahiptir. Ancak, kırsal kesimde nüfusun daha hızlı artmış olması, kentlere hızlı göç akışına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan çarpık kentleşme ve yetersiz barınma koşulları azgelişmiş ülkelerin ortak özelliklerinden bir diğerini oluşturmaktadır.

Sosyal Özellikler

Azgelişmiş ülkelerin sosyal özelliklerinin başında, eğitim seviyesinin düşük olması ve okuma-yazma bilmeyenlerin nüfus içinde önemli bir yer tutmasıdır.

Azgelişmiş ülkelerin bir başka sosyal özelliği; bu ülkelerin geleneksel toplum yapısına sahip olmaları gelmektedir. Homojen bir nitelik göstermemesine rağmen, azgelişmiş ülkenin birçoğunda gelenek, görenek ve dini inançların hâkim olduğu toplumsal bir doku söz konusudur. Bu tür toplumlarda akrabalık, soydaşlık, hemşericilik, aynı cemaate bağlı olma gibi özellikler belirleyici rol oynar.

Azgelişmiş ülkelerde kadın ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bakımdan ikinci plana atılmıştır. Kadına kırsal kesimde çok ağır işler yükletilirken, kentlerde belli bir mesleğe dayalı olarak işe girmeleri ve işte başarılı olma imkanları son derece kısıtlıdır. Kısıtlı eğitim ve iş ortamına bağlı olarak yaşayan kadın ekonomik açıdan da erkeğe bağımlı durumdadır.

Gelir yetersizliği nedeniyle eğitim çağındaki çocukların iş ortamına girmeleri azgelişmiş ülkelerin bir başka sosyal özelliğini oluşturur. Bu bağlamda çocuk gerek kırsal gerekse kent ortamında aile bütçesine katkıda bulunmak zorunda bırakılmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde çalışma yaşamını düzenleyen yasalardaki boşluklar ve olumsuz ekonomik şartlar, azgelişmiş ülke çocuklarının eğitim ve sağlık yönünden gelişmelerinin önündeki engelleri oluşturmaktadır.

Siyasal Özellikler

Batı demokrasilerinden farklı olarak, azgelişmiş ülkelerde siyasi kontrol nispeten küçük bir kesimin elinde toplanmıştır. Bu grubun içinde hükümet üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkisi olanların yanında, toprak ağaları, büyük iş adamları ve meslekle-

rinde önde gelenlerde bulunmaktadır. Bir liderin elit tabakayla anlaşma sağlayamadığı durumlarda, askeri gücün yada dış güçlerin desteğini almadan bu elit tabakayı yönetmesi gerçekten zordur. Çünkü bu grup kendi çıkarlarına ters düşen her türlü yeniliğe ve modernliğe karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla, batı demokrasisinin siyasal yapı ve mekanizmalarının, azgelişmişlik olgusunu çözümlemede ne derece başarılı olacağı pek açık değildir.

Çoğulcu demokratik kurum ve düzenlemeleri benimseyen çoğu azgelişmiş ülkede, hala değişik siyasal mekanizmaların aranması, kimi zaman yazılı hukuk kurallarının anayasal düzen dahil hiçe sayılması sık karşılaşılan durumlardır. Bütün bunlar, insan haklarının ön plana çıkartıldığı günümüz dünyasında bu ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarını çağdaş bir demokratik düzenin gereklerine uydurmalarının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Yönetsel Özellikler

Azgelişmiş ülkeler siyasal açıdan olduğu gibi yönetimsel açıdan da problem yaşarlar. Devlet bir yandan geleneksel yönetim işlevlerini yerine getirirken diğer taraftan, iktisadi kalkınma ile ilgili sorunları çözümlemeye çabalar. Özellikle iktisadi kalkınma için uygun bir ortamın yaratılması, yönetimin en önemli görevleri arasındadır. Bu alanda ortaya çıkan en temel aksaklıklar; planlamanın etkin olmaması, yeterli fiziki ve sosyal alt yapı oluşturulamaması, vergi ve bütçe sistemlerinin hem yetersiz olması hem de mevcutlarının gerektiği gibi uygulanamaması gibi aksaklıklar sayılabilir. Ayrıca kamu yönetiminin çok ağır işlediği, bürokrasiye boğulduğu, objektif kriterlerin bir yana itilip siyasi kriterlerin ön plana çıkartılarak taraflı davranıldığı, yöneticilerin yetkilerini kötüye kullandıkları, rüşvet ve yolsuzlukların had safhaya ulaştığı gibi genel yönetimle ilgili birçok aksaklıktan bahsedilebilir.

Azgelişmişliğin Kısır Döngüsü

Azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin bulundukları kalkınma seviyesinden daha iyi gelişmişlik seviyesine gelmelerini engelleyen durum kısır döngü ile açıklama bulmaktadır. Yani bir ülkeyi azgelişmişlik durumunda tutan süreç; düşük gelir düzeyi ile başlayan, bir noktadan diğerine hareket etmeye ve tekrar hareketin başına dönmeye eğilimli dairesel bir hareket sonucunda, başlangıçtaki düşük gelir düzeyine dönülmekle sonuçlanan kısır bir süreçtir.

Arz yönünden azgelişmişliğin kısır döngüsü şu şekilde çalışmaktadır:

Düşük Gelir ⟶ Düşük Tasarruf ⟶ Düşük Yatırım
⟶ Düşük Verimlilik ⟶ Düşük Gelir

Azgelişmiş ülkelerde kişi başına gelirin düşük olması, tasarrufların düşük gerçekleşmesine ve dolayısıyla gerekli yatırımların yapılamamasına yol açmaktadır. Düşük

düzeyde gerçekleşen yatırımlar ise verimliliğin düşük olmasına ve böylece gelirin düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açmaktadır.

Talep yönünden azgelişmişliğin kısır döngüsü ise şu şekilde çalışmaktadır:

Düşük Gelir → Düşük Talep → Pazarın Darlığı → Düşük Yatırım İsteği
→ Düşük Verimlilik → Düşük Üretim → Düşük Gelir

Düşük gelir düzeyi efektif talebin düşük düzeyde gerçekleşmesine neden olmakta ve bu durum pazarı daraltacaktır. Pazarın darlığı girişimcileri yatırım yapma isteğini ve gücünü kıracağından yatırımlar yetersiz kalacaktır. Bu durum verimliliği azaltacak ve hayliyle üretim düşecektir. Sonuç olarak, tüm bu birbirini etkileyen mekanizma sonucunda gelir düzeyi, başlangıçta olduğu gibi düşük seviyede kalacaktır.

Azgelişmişlikten kurtulmak, bu kısır döngünün kırılması ile mümkün olabilir. Ancak bu döngünün kendiliğinden kırılamayacağı açık bir şekilde görülmesi, devlet tarafından bazı önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle devlet bizzat kendi girişimleri yoluyla ülkenin sanayileşmesine katkıda bulunabilir. Yine tasarruflar teşvik edilerek sermaye birikiminin sağlanması bu ülkeler için önemlidir. Bunların dışında kısır döngünün kırılabilmesi için dış yardımlar ve yabancı sermaye diğer önemli unsurlardır. Azgelişmiş ülkelerin temel sıkıntısının yetersiz sermaye olduğu düşünüldüğünde, yabancı sermayenin bu ülkelerin tasarruf açığı ve döviz açığı sorunlarını giderme ve sermaye birikimine katkı sağlamadaki rolleri çok önemlidir.

YOKSULLUK VE YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARI

Günümüzün en önemli sosyo-ekonomik sorunlarından birisini yoksulluk oluşturmaktadır. Özellikle 1980'li yıllarda dünyadaki küreselleşmenin hızlanmasıyla yoksulluk sadece azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sorunu değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerinde karşı karşıya kaldığı bir sorun haline dönüşmüştür.

Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk kavramının herkes tarafından kabul edilen, üzerinde anlaşılan genel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Ülkelerin gelişmişlik dereceleri, işgücü piyasalarının yapısal farklılıkları, toplumsal kültür ve görüş farklılıkları da yoksulluğa dair ortak bir tanım yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu zorluklara rağmen, genel bir tanımlama ile yoksulluk, en düşük yaşam standardına ulaşamama durumudur. Bazı tanımlamalara göre yoksulluk, sistemin yapısı ve işleyişinden dolayı güç ve servet dağılımındaki eşitsizliğin bir sonucu olarak görülürken, başka bir tanıma göre yoksulluk, yoksul olan kişilerin eğitimsizlik, beceri ve kapasite gibi bireysel yeteneklerini kullanamamaları durumunu ifade eder. TÜİK ise yoksulluğu dar ve geniş anlamda olmak üzere iki türlü tanımlamaktadır. Dar anlamda yoksulluğu, açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu olarak tanımlarken, geniş anlamada yoksulluğu; gıda, giyim ve barın-

ma gibi olanakların yaşamı devam ettirmeye yeterli olmasına karşın, toplumun genel düzeyinin gerisinde kalma durumu olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, açlık sınırının üstünde bir yaşam sürdürülmesine rağmen toplum içinde ortalama yaşam standardının altında kalınması durumudur.

Yoksulluğun genel kabul görmüş bir tanımının olmaması kimin yoksul sayılacağına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, yoksulluğun türleri üzerinde değişik görüşler ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Bilimsel çalışmalarda en yaygın kullanılan yoksulluk kavramları mutlak ve göreli yoksulluk kavramlarıdır. Mutlak yoksulluk, kişilerin yaşamlarını sürdürmek için gerek duydukları asgari gelir seviyesine göre tanımlanır. Bu tanımdan hareketle ülkelerin sahip oldukları sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel koşullar dikkate alınmadan küresel çapta yoksulluk sınırı belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bu yoksulluk sınırına göre kişiler bu sınırın altında kalmış ise, yoksul olarak nitelendirilmektedir. Göreli yoksullukta ise mutlak yoksulluktan farklı olarak gelir ve refah dağılımındaki farklılıklar incelenmektedir. Yani, göreli yoksulluk sadece yaşamını idame ettirememe durumu olmayıp, temel ihtiyaçların karşılandığı halde kişisel kaynakların yetersizliğinden dolayı toplumun genel refah seviyesinin altında kalma ve topluma sosyal açıdan katılamama durumunu ifade eder. Göreli yoksulluk kavramı, bireylerin gelir dağılımındaki farklılıkları üzerine odaklandığı için, bir bölgedeki veya ülkedeki genel yaşam düzeyini ve eşitsizlikleri göstermesi açısından önemli olmaktadır.

Sadece parasal göstergelerin ya da gıda harcamalarının refah göstergesi olarak belirlenmesi yoksulluğun analizi için kimi zaman yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle temel ihtiyaçların karşılanmasında bir gelire sahip olmanın yanında, siyasi, sosyal ve kültürel olanaklara da sahip olmayı ifade eden insani yoksulluk kavramı geliştirilmiştir. İnsani yoksulluk içerisinde eğitim hizmetleri eksikliği, kısa yaşam süresi, işsizlik, çocuk ölümlerinin yüksekliği, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, özgürlük durumu gibi kavramlar yer almaktadır. İnsani yoksulluk kavramı ilk defa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ortaya atılmıştır. Rapora göre insani yoksulluk, gelir yoksulluğu ile ilişkili olmasına rağmen ondan farklıdır. Gelir yoksulluğu için yapılan ölçümler sadece mutlak gelir üzerine odaklanırken, "insani yoksulluk" kavramı, okur-yazarlık, yetersiz beslenme, ana-çocuk sağlığının yetersizliği gibi temel insani yeteneklerden yoksun olmak olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda aynı raporda insani yoksulluğu ölçmek amaçlı "İnsani Yoksulluk Endeksi" geliştirilmiştir.

Yoksulluk ve Eşitsizlik

Dünyada refah seviyesi sürekli artmasına karşılık yoksulluğun halen ciddi bir sorun teşkil etmesi, büyümeden elde edilen gelirlerin toplumlar arasında adaletsiz bir şekilde paylaşılması nedeniyledir. Kısacası yoksulluk bu gelir eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Gelir eşitsizliği, gelirin ekonomiye katılan hane halkı veya bireyler arasında adil olmayan bir şekilde paylaştırılmasıdır. Söz konusu eşitsizlik, genellikle bir ülke yurttaşları arasındaki farklılıkları göstermekle birlikte, küresel veya bölgesel boyutları da esas alır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, eşitsizlik ve yoksulluk arasında fark olduğudur. Eşitsizlik insanların yaşam standartları arasındaki farkları ortaya koyarken, yoksulluk; hayatlarını insani koşulların altında sürdürmek zorunda kalanları göstermektedir. Başka bir deyişle, yoksulluk toplumun belirli bir kısmının yaşam standardı ile ilgili bir kavram iken, eşitsizlik toplumdaki çeşitli sınıflar arasındaki göreceli yaşam standardı ile ilgili bir kavramdır.

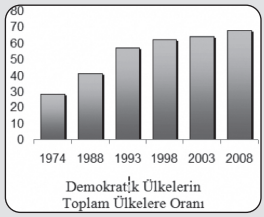
Eşitsizlik sadece gelirin adaletsiz bir şekilde paylaştırılmasından ibaret değildir. Gelir dışında servetin adaletsiz paylaştırılması, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim imkânlarındaki farklılıklar; bölgelere, dinlere ve ırklara göre yapılan ayrımcılıklar da eşitsizlik kavramının bileşenlerini oluşturmaktadır.

Bireyler veya gruplar arasında meydana gelen eşitsizlik tek başına bir sorun olmayıp aynı zamanda ekonomik ve sosyal hayatta da zincirleme etkilere yol açabilmektedir. Örneğin, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu bir ekonomide büyümeden elde edilen gelirler genellikle toplumun üst tabakaları arasında paylaşıldığı için toplumdaki yoksulluk azalmamaktadır. Yani eşitsizliğin çok yüksek olduğu bir ülkede küçük bir azınlık toplumun varlıklarının çoğunluğuna sahiptir, doğal olarak bu tür bir ülkede yoksullukta sürekli artış gözlemlenir. Aynı zamanda eşitsizlik, suç oranlarının artmasına, sosyal çalkantıların ve şiddetin tırmanmasına da neden olabilmektedir. Bu tür olaylardaki artış ve yoksulluğun azalmaması, ekonomik büyüme oranlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü toplumda meydana gelen sosyal çalkantılar yatırımcılar gözünde bir risk olarak değerlendirildiği için yatırımlarda azalmaya neden olmaktadır. Yatırımlardaki azalma ise ekonomik daralmayı beraberinde getirmektedir.

Sosyal ve ekonomik sorunlar dışında, zengin ve fakirler arasındaki gelir farkının son yıllarda katlanarak artması, eşitsizlik konusunu dünyanın geleceği açısından önemli hale getirmektedir. Zira, eşitsizliğin daha az olduğu bir ülkede, politika uygulayıcılar kararlarını daha rahat alırlarken uygulanan politikalar da daha etkili olabilmektedir.

EKONOMİK BAKIŞ –3

Gelişmekte olan ülkelerde kıt kaynakların piyasa koşullarında tahsis edilmesinin kaynak israfına yol açarak, arzulanan hızlı kalkınmayı engelleyeceği yakın bir zamana kadar kabul gören bir görüştü. Bu nedenle kaynak tahsisinin piyasa koşullarında değil devletin belirleyeceği alanlarda tahsis edilmesinin uygun olacağı savunulmaktaydı. Bu yaklaşım doğal olarak ülkede otoriter bir devlet anlayışını da beraberinde getirmekteydi. Yani hızlı kalkınmak isteyen ülkeler bir süre için demokratik hak ve özgürlüklerden fedakarlık etmek zorunda kalabilirlerdi. Ancak Dünya Bankası tarafından hazırlanan yukarıdaki grafiğe göre ülkeler özellikle son yıllarda demokrasiden vazgeçmek yerine hızla demokrasiye doğru yönelmektedirler. Demokrasi ve kalkınma arasında nasıl bir ilişki kurabilirsiniz?

YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARI

Yoksullukla mücadelede uygulanacak politikaları ana hatlarıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

- Milli gelirin eşitsizliğe neden olmayacak şekilde artırılması,
- Eğitim seviyesinin yükselmesi,
- Sosyal kalkınmanın sağlanması
- Kadın ve çocuk yoksulluğun azaltılması
- Mikro kredi
- Subvanse kredi

Milli Gelirin Eşitsizliğe Neden Olmayacak Şekilde Artırılması

Milli gelir artışı ülkeler açısından önemli bir refah artışı göstergesidir. Ancak bu artışın zengini daha zengin, fakiri daha fazla fakir yapmadan gerçekleşmesi önemlidir. Dolayısıyla yoksulluğu azaltmak ve yoksullukla mücadele etmek için milli gelirin eşitsizliği artırmayacak şekilde büyümesi zorunludur. Bu kapsamda ekonomik büyümeden en fazla düşük gelire sahip insanların yararlanmasının sağlanması için ge-

rekli politika ve teşvik araçları oluşturulmalıdır. Yapılan çalışmalara göre, milli gelir artarken gelir adaletsizliğinin ortaya çıkmaması için şu önerilere yer verilmektedir:

- İyi bir kamu yönetimi ile kalkınma bazlı politikaların geliştirilmesi sağlanmalıdır.
- Siyasi istikrar ile ekonomik istikrarın bütünleşmesi sağlanmalıdır.
- Her birey, sosyal hizmetlerden yeteri kadar faydalanmalıdır.
- Bazı sektörlerde emek bazlı üretimler teşvik edilmelidir.
- Kadın – erkek eşitliğini artıran sosyal politikaların geliştirilmesi sağlanmalıdır.
- Kadınların istihdam olanaklarının iyileştirilmesine yönelik sosyal politikalar geliştirilmelidir.
- Özel sektör için istikrarlı bir ortam oluşturulmalıdır.
- Piyasaları belirsizliğe sürükleyebilecek müdahalelerden kaçınılmalıdır.
- Kayıt dışılık önlenmelidir.
- İstihdam artışını sağlayacak sektörler devlet tarafından desteklenmelidir.
- Sosyal altı yapı, kurumlar ve yasalar ekonomik büyümeyi ve verimliliği teşvik edice olmalıdır.

Eğitim Seviyesinin Yükselmesi

Yoksullukla mücadelede eğitimin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bir ülkede eğitim seviyesinin yükselmesi bireysel ve toplumsal olarak birçok olumlu etkiye sahiptir. Bireysel olarak eğitim seviyesinin artması, bireylerin bilgi, beceri ve verimliliği artırarak onların işsiz kalma riskini azaltarak, yaşam standardını iyileştirmekte, gelir ve kazançları artırarak onları yoksul duruma düşmekten korumaktadır. Toplumsal olarak eğitim seviyesinin yükselmesi ise, ülkenin büyümesi, sağlık, okullaşma oranı ve cinsiyet eşitsizliği üzerine olumlu etki yapmakta, suç, doğurganlık oranı ve çocuk ölüm oranlarını azaltmaktadır.

Sosyal Kalkınmanın Sağlanması

Sosyal kalkınma, ekonomik büyüme ile birlikte sosyal gelişimi içeren bir kavramdır. Sosyal kalkınma ile altyapı ve sosyal yatırımların yalnızca ülkenin belli bölgelerinde değil, öncelikle geri kalmış kısımlarda yoğunlaştırılması gelir dağılımının düzeltilmesi ve yoksulluğun düşük seviyelere çekilmesi bakımından önemlidir.

Yoksulluğun etkili bir biçimde düşürülebilmesi için detaylı bir sosyal kalkınma programına ihtiyaç vardır. Bu program ile beşerî sermayenin geliştirilmesi ile birlikte, özellikle sosyal dışlanmaya uğramış bireyler olmak üzere, sosyal sermayenin gelişti-

rilmesi amaçlanmaktadır. Bununla ilgili olarak uygulanacak stratejinin kapsamı şu şekilde olmalıdır:

- Eğitim ve sağlık hizmetlerine bütçeden yeterli düzeyde pay ayrılmalıdır.
- Öncelik yoksullar olmak şartıyla bütün vatandaşlar sosyal hizmetlerden faydalanabilmelidir.
- Cinsiyet ayrımcılığına son verilmelidir.
- Etkili bir nüfus politikası izlenmelidir.
- Sosyal koruma politikalarından faydalanılmalıdır.
- Yoksulların güçlendirilmesi adına iyi yönetim çalışmaları teşvik edilmelidir.

Kadın ve Çocuk Yoksulluğunun Azaltılması

Kadın yoksulluğu, sosyal ve ekonomik olarak gelir yetersizliği ve imkanların kısıtlılığı nedeniyle kadının yoksulluğa düşme durumudur. Toplumdaki cinsiyet eşitsizliği, kadının hane içindeki konumu, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve düşük ücretlerde çalışma gibi nedenler kadınların yoksulluk riskini artırmaktadır. Kadınların yoksulluk risklerini azaltmak ya da kadın yoksulluğunu gidermek için tüm dünyada aşağıda sıralanan çözüm yolları ve politikaları üretilmektedir.

- Kadınların ve kız çocuklarının eğitime olan erişimleri artırılmalıdır.
- Kadınların işgücüne katılımını artıran programlar geliştirilmelidir.
- Toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanmalıdır.
- Aile içi ve toplumsal destek hizmetleri artırılmalıdır.
- Kadınların finansal okuryazarlığını artırıcı eğitimler verilmelidir.
- Kadınları koruyan yasaların uygulanması sağlanmalıdır.
- Kadınların kendi aralarında dayanışma ve destek ağları oluşturulmalıdır.

Kadın yoksulluğu gibi çocuk yoksulluğu da ülkeler için mücadele edilmesi gereken bir alanı oluşturmaktadır. Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, yaşama, büyüme ve gelişme açısından gerekli maddi, manevi ve duygusal kazanımlardan yoksun olmaktadırlar. Bu durum çocukların potansiyellerini tam kullanamamalarına ve buna bağlı olarak geleceklerinde yoksulluk içinde yaşamalarına neden olabilmektedir. Yoksulluğun kısır döngü halinde gelecek kuşaklara aktarılmasını engellemek için çocuk yoksulluğunun önlenmesi oldukça önemlidir. Bu çerçevede, çocuk yoksulluğu ile mücadelede kullanılacak politika önerilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Çocukların eğitime erişimleri artırılmalı, eğitim kalitesi iyileştirilmeli ve maddi zorluk çeken ailelere burs ve destek sağlanmalıdır.
- Ailelerin ekonomik durumlarını iyileştirmek için nakit destekler, gıda yardımları ve sosyal hizmetler sunulmalıdır.
- Ebeveynler için uygun istihdam olanakları sağlanmalı, mesleki eğitim ve beceri geliştirme programları oluşturulmalıdır.
- Çocukların sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırılmalıdır.
- Çocuk istismarı ve ihmalleri önlemek amacıyla çocuk koruma sistemi oluşturulmalıdır.
- Çocuk yoksulluğu konusunda toplumsal bilinçlendirme sağlanmalıdır.
- Hükümet ve sivil toplum işbirliği sağlanarak kaynaklar birleştirilmeli ve etkinliği yüksek projeler üretilmelidir.

Bu politikaların etkili bir şekilde uygulanması, çocuk yoksulluğunun azaltılmasına önemli katkı sağlamasının yanında, daha sağlıklı, eğitimli ve mutlu bir nesil yetişmesine da katkıda bulunacaktır.

Mikro Kredi

Yoksulluğun azaltılması ile önerilen araçlardan bir diğeri mikro kredi yaklaşımıdır. Mikro kredi, resmi finansal kuruluşlardan yararlanamayan yoksul ailelerin istihdama katılmaları ve çok küçük işletmesi olan bireylerin işletmelerini büyütmelerine yardımcı olmak için çok küçük miktarlarda verilen bir kredi türüdür. Mikro kredi uygulamasıyla yoksullukla mücadele sürecinde yoksul insanları emek piyasasına dahil etmek ve onları üretken hale getirerek ekonomik ve sosyal yönden statülerini geliştirmek ve yükseltmek amaçlanmaktadır.

Mikro kredi ilk defa 1973 yılında iktisat Profesörü olan Muhammed Yunus tarafından Bangladeş'te uygulanmaya başlanmıştır. Yunus, yoksulluğun çok yoğun yaşandığı Bangladeş'te genç bir kadına bambu sepet yapması için 6 dolar kredi vererek başlatmıştır. 1979 yılına kadar Bangladeş Merkez Bankası ve diğer ticari bankaların sponsorluğunda proje geliştirilmiş ve 1983 yılında Grameen Bank adı altına yoksullara kredi veren mikro kredi bankası kurulmuştur. Mikro kredi genellikle işletme sermayesi ihtiyacının karşılanması, hammadde ve malzeme alımı, imalat için gerekli sabit teçhizatın alımı gibi amaçlarla verilmektedir. Bankaların aksine, mikro kredi kuruluşları müşterilerine teminatsız kredi vermekte ve verilen kredilerin sıkı bir şekilde takibi yapılmaktadır. Ayrıca, mikro kredi müşterilerine finansal ve teknik anlamda önerilerde sunulmaktadır.

Mikro kredi yoksulların gelirlerini artırmalarına veya stabilize etmelerine, sürdürülebilir ve başarılı işler kurmalarına, dışsal şoklara karşı kırılganlıklarını (savunmasızlıklarını) azaltmalarına, yatırım fırsatları yaratmalarına veya yatırım varlıklarını oluşturmalarına yardımcı olabilir. Asya Kalkınma Bankası (ADB) tahminlerine göre, mikro kredi işlemleri miktarındaki büyümeye rağmen, Asya'daki yoksulların ancak %10'luk kısmı kurumsal mikro kredi hizmetlerine ulaşabilmektedir.

Mikro finansman kuruluşlarının %55'inden fazlası erkeklerden ziyade kadınlara hizmet etmektedir. Bangladeş ve Endonezya gibi ülkelerdeki mikro krediden yararlanan müşterilerin sayısının çokluğuna rağmen, mikro finansman kuruluşlarının sundukları hizmetler kredi ve tasarruf ile kısıtlanmıştır. Bazı durumlarda, kredi miktarı ve sonraki artışlar belli bir miktarı aşmamakta ve her mikro finansman kuruluşu müşterisi için bu kural değişmemektedir. Bazı durumlarda, kredi kuruluşları müşterilerin tercihlerini dikkate almaksızın kredilerin vadesini sabitlemektedirler. Mikro kredi ve yoksulluk arasındaki yakın ilişkiye yönelik, bazı çalışmalar, özellikle kadınlar tarafından kredi alındığında, mikro kredi ve tüketim harcamaları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Aslında, mikro kredi finansal hizmetleri, normalde geleneksel finansal kuruluşlar tarafından dışlanacak olan çok düşük gelirli gruplara veya hanelere, bir dizi finansal ürün ve önemli finansman akışı sağlamaktadır

Araştırmalar göstermektedir ki, yoksullukla mücadele aracı olarak önerilen mikro kredi programları çok yoksullar için en uygun ve kullanışlı bir çözüm yolu değildir. Yoksulluğun temel sebebi devamlı, düzenli ve yeterli bir gelire sahip olmamaktır. Mikro kredi yoksul ailelerin devamlı, düzenli ve göreceli olarak büyük miktarlarda ödeme yapmalarını gerektirmektedir. Düzenli ve istikrarlı geliri bulunmayan çok muhtaç ve evsiz çok yoksul kimseler aldıkları kredileri muhtemelen ödeyemeyecek ve daha çok kredi borcuna girecek ve dolayısıyla daha çok yoksulluğa düşeceklerdir.

Bununla birlikte, yoksulluk sınırının biraz altında bulunan kişiler mikro kredi programlarından en çok faydalanan gruptur. İstikrarlı veya büyüyen ekonomilerde çalışan, önerilen faaliyetleri girişimci bir ruhla üstlenme ve yürütme yeteneğine sahip olduklarını gösteren ve borçlarını geri ödeme taahhüdüne girme isteği bulunan yoksullar mikro kredi için en iyi adaylardır. Krediyi bir tür toplumsal yeniden dağıtım ve paylaşım aracı olarak gösteren, aldıkları krediyi geri ödeme isteği içinde bulunmayan yoksullar mikro kredi programlarının disiplinini bozmakta ve programın genel başarısını ve sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Bu bağlamda, sel ve depreme maruz kalanlar iç karışıklık ve savaştan kaçan göçmenler, yeni işten çıkarılan işçiler, yeni mezunlar gibi ilgili insan sınıfının bir bütün olarak yoksullaştığı kesimlere yönelik mikro kredi programları çok nadir olarak işe yaramaktadır.

Mikro kredi doğrudan doğruya insanların geçim yolları ve kaynaklarının bozulduğu ortam ve durumlarda kalkınma sorunlarının çözümünde kullanılması genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna karşın, mikro işletmelerin ürettiği ürünler için yeni pazarlar açılması, iş geliştirme hizmetlerinin sunulması gibi altyapı hizmetleri mikro işletmelerin başarısında önemli rol oynamaktadır.

Sübvanse Krediler (Faiz Oranları ve Ekonomik Kalkınma)

Faiz oranlarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri en önemli tartışma noktalarından birisidir. 1970'lere kadar, düşük faiz oranlarının yatırım harcamalarını ve ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği genel kabul görmüştü. Bu görüş çerçevesinde, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok gelişmekte olan ülke düşük faiz politikası izlemiştir. Yine, ithal ikameci kalkınma stratejisi izlenmiştir: Fiyatlar, faiz oranları ve sermaye hareketleri gelişmekte olan sektörleri yabancı rekabetten korumak için kontrol altında tutulmuştur.

Gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkedeki birçok hükümet, finansal olarak zor durumda bulunan vatandaşlarını desteklemek (kalkındırmak) için devlet bankaları aracılığı ile destek programları uygulamaya koymuşlardır. Bazen de, sadece bu kesime hitap eden uzmanlaşmış bankalar kurulmuştur. Bazı durumlarda bu bankalar başarılı olmuşken, diğer durumlarda yeterince başarılı olamamışlardır. Devlet sübvansiyonlu düşük faiz oranları uygulayan bu tür programlar aşırı talep ile karşılaşmış ve kredinin başvuranlar arasında tahsisi için kredi seleksiyonuna gidilmiştir. Bu da kredi alabilmek için farklı mekanizmaların devreye girmesine yol açmakta ve krediyi alabilmek için harcanması gereken zaman ve parayı arttırmaktadır. Politikacıların kontrolü altındaki bu kuruluşlar fonları çok çabuk ve düşüncesiz harcamakta ve temerrüde düşen borçlulara karşı esnek davranılmaktadır, böylece, kredi geri dönüş oranları düşük olmakta ve başarısız olmaktadırlar. Ayrıca bu tür kuruluşlar genellikle kırsal bölgelere hizmet etmekte, kentsel bölgelerdeki yoksullara ulaşmamaktadırlar.

McKinnon ve Shaw 1970'lerin ortalarında yaptıkları çalışmalar ile bu dominant görüşe meydan okumuşlardır. Yatırımcılara düşük faizli kredi verebilmek için mevduat sahiplerinin mevduatlarına verilen faizlerin devlet kontrolü ile düşük tutulması gibi finansal kontrol araçlarının, mevduatların ve fonların bankacılık sektöründen kaçmasına yol açtığını savunmuşlardır. Bankaların mevduatları düştükçe verebilecekleri kredi miktarı da düşmektedir. Böylece yatırımlar ve ekonomik büyüme, iddia edildiğinin tersine, düşmektedir. Bu nedenle serbest faiz politikası ve finansal serbestleşme, ekonomik kalkınma ve büyüme için tavsiye edilmektedir. Bu fikrin IMF gibi uluslararası örgütler tarafından desteklenmesi ile birlikte gelişmekte olan birçok ülke finansal serbestleşme uygulamalarına başlamış ve ekonomik gelişme stratejisi ithal-ikameci ekonomik büyüme stratejisinden ihracat-yönlü ekonomik büyüme strateji-

sine değiştirilmiştir. Benzer şekilde Türkiye'de 1980 yılında uygulamaya konan yeni stabilizasyon ve yapısal uyum programı ile birlikte Türkiye ekonomisi hızlı bir finansal ve ekonomik serbestleşme yaşamıştır. Fiyatlar, faiz oranları ve sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar zamanla kaldırılmıştır.

Ancak, dünyada yaşanan krizler nedeniyle finansal serbestleşmede önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle 2008 yılında dünya çapında gözlemlenen küresel finansal krizde finansman araçlarının (özellikle finansal türev araçlarının) sağlıklı bir biçimde düzenlenmesinin ve denetlenmesinin önemli olduğu, regülasyonlara gereksinim duyulduğu açık bir şekilde görülmüştür. Düşük faiz politikası izlenerek kredi genişlemesindeki (özellikle ipotekli kredilerdeki) kontrolsüzlük, 2008 yılında ortaya çıkan krizde önemli rolü oynamıştır.

EKONOMİK BAKIŞ –4

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'de gelir dağılımına ilişkin olarak 30 yılda yapılan bazı çalışmaların sonuçları verilmektedir. Aslında Türkiye'de gelir dağılımının bozuk olduğunu söylemek için istatistiklere bakmaya bile gerek yok. Çevremizi gözleyerek de bu konuda kolaylıkla değerlendirme yapabiliriz. Tabloda görülen dengesiz dağılımı düzeltmenin ekonomi politikalarının nihai amacı olduğunu da bildiğimize göre gelir dağılımını daha adil hale getirmeyi başarırsak, Türkiye ekonomisinin bundan nasıl etkileneceğini de aynı kolaylıkla değerlendirebilir misiniz?

Hanehalkı Yüzdeleri	TÜİK (1994)	TÜİK (2005)	TÜİK (2010)	TÜİK (2015)	TÜİK (2020)	TÜİK (2023)
En düşük %20	4,9	5,8	6,5	6,3	6,0	5,9
İkinci %20	8,6	10,5	11,1	10,9	10,7	10,2
Üçüncü %20	12,6	15,2	15,6	15,5	15,2	14,7
Dördüncü %20	19,0	22,1	21,9	22,0	21,6	20,9
En yüksek %20	54,9	46,5	44,9	45,3	46,5	48,3

NE ÖĞRENDİK?

1. Aşağıdakilerden hangisi kişi başına reel ekonomik büyümenin hesaplanma yöntemidir?

a. Reel GSYİH/ ülke nüfusu
b. Nominal GSYİH/ ülke nüfusu
c. Reel GSYİH artış
d. Nominal GSYİH artış
e. Hasıladaki artış

2. I-Piyasalar
II-Mülkiyet hakları
III-Parasal değişim
Büyüme için en temel koşul olan teşvik sisteminin ortaya çıkışında yukarıdakilerden hangileri rol oynar?

a. I
b. I-II
c. I-II-III
d. II-III
e. III

3. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik büyüme kaynaklarnıdan biri değildir?

a. Verimlilik
b. Tüketim
c. Fiziksel sermaye
d. Teknoloji
e. Eğitim

4. Bütüncül üretim fonksiyonuna göre Teknolojik gelişme bu fonksiyonu nasıl etkiler.

a. Yukarı kaydırır
b. Aşağı kaydırır
c. İçbükey yapar
d. Yatıklaştırır
e. Dışbükey yapar

5. Aşağıdaki kuramcılardan hangisi içsel büyüme modellerini başlatıyor?

a. Harrod Domar
b. Keynes
c. R. Solow
d. A. Smith
e. Lucas ve Romer

6. Aşağıdakilerden hangisi büyüme oranını arttırmaya yönelik politiklar arasında yer olmaz

a. Tasarrufu teşvik etmek.
b. AR-GE'yi teşvik etmek.
c. Eğitime yatırım.
d. Dış ticareti sınırlamak.
e. Kurumsal yapıyı geliştirmek.

7. Yoksulluk tanımlamalarına göre, kişilerin yaşamlarını sürdürmek için gereksinim duydukları asgari gelir seviyesi neyi gösterir.

a. Eşitsizlik
b. Mutlak eşitsizlik
c. Mutlak yoksulluk
d. İnsani yoksulluk
e. Gelir eşitsizliği

8. Aşağıdakilerden hangisi Neoklasik Büyüme Teorisinin gelişiminde rol oynayan ekonomisttir?

a. Robert Solow
b. J. M. Keynes
c. Joseph Schumpeter
d. Adam Smith
e. David Ricardo

9. Aşağıdakilerden hangisi az gelişmiş ülkelerin karakteristik özelliklerinden değildir?

a. Yetersiz beslenme
b. Bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı
c. Yüksek çocuk ölümleri
d. Yüksek okuma yazma oranı
e. Düşük yaşam beklentisi

10. Mikro kredi uygulaması ilk olarak hangi ülkede yapılmıştır.

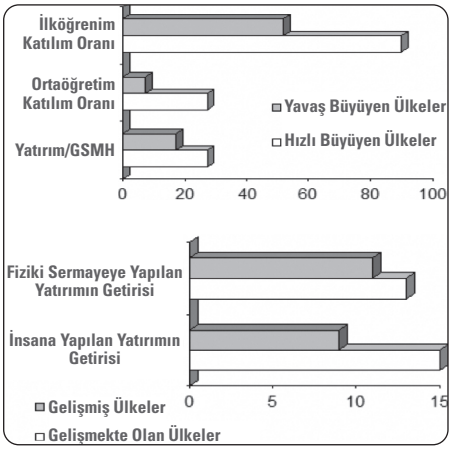
a. Türkiye
b. Bengladeş
c. Hindistan
d. Malezya
e. Çin

CEVAP ANAHTARLARI

HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

Ekonomik büyümenin itici gücünün eğitim ve teknoloji olduğunu savunan ekonomistler, insan sermayesi stokunun çok yönlü etkisine dikkat çekmektedirler. Eğitilmiş insan gücü, ülkelerin insan sermayesi stokunu arttırırken fiziki yatırım artışını da beraberinde getirmektedir. Daha eğitimli insanlar, yeni teknolojilerin adaptasyonu ve geliştirilmesi konusunda da başarılı olarak ekonomik büyümeyi hızlandıracaklardır. Nitekim yanda yer alan iki grafik hızlı bü-yüyen ülkelerle yavaş büyüyen ülkelerde eğitim düzeyi farklılıklarının büyümeyi nasıl etkilediğini göstermektedir. Grafiklere göre artan eğitim düzeyinin ekonomik büyümeyi de hızlandırdığını söylemek mümkündür.

Tüm teknolojik gelişmelerin ve yeniliklerin arkasında insan sermayesi unsurunun bulunduğunu düşünürsek, bilgiye dayalı bir ekonomide insan gücü daha da önem kazanmaktadır. Çünkü üretimde kullanılan diğer kaynakların aksine, bilgi kullanıldıkça azalan bir meta değildir. Aksine bilgi kullanıldıkça çoğalır ve değeri artar. Bu da ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratır. Büyüme için en önemli faktör olan verimliliktir. Verimliliğin artmasında eğitimin rolü çok büyüktür. Yine Kurumların sağlıklı işlemesinde eğitim önemli rol oynar. Teknoloji ile birlikte büyümenin gönümüzdeki en önemli kaynaklarıdır.

EKONOMİK BAKIŞ 1

Giriş niteliği taşıyan bu kitapta öğrendiğiniz en önemli şeylerden bir tanesi toplumun sorunlarına önerilen çözümlerin hiçbirisinin maliyetsiz olmamasıdır. Tıpkı bireylerin aldığı bir kararın fırsat maliyeti taşıması (kendileri için değerli olan bir başka şeyden vazgeçmeleri) gibi ekonomi politikalarını oluşturanlar da bir politika kararı aldıklarında fırsat maliyeti ile karşı karşıya kalırlar: Bir başka sosyal amacın gerçekleştirilmesinden taviz vermek. Bu nedenle ekonomik büyüme politikaları da kaçınılmaz olarak bir maliyet taşır. Ekonomimizin ne kadar hızlı büyüyeceğine karar verebilmek için büyümenin sağladığı yararlar kadar büyümenin topluma yükleyeceği maliyetleri de göz önüne almak gerekir. Peki ekonomik büyüme ne tür maliyetler taşıyabilir? Söz konusu maliyetleri 4 ana grupta toplayabiliriz:

(1) *Bütçe Maliyetleri:* Ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla uygulamaya konacak vergi indirimleri vergi yükünün dağılımında adaletsizliğe neden olabilirken, toplumsal açıdan gerekli bazı kamu programlarında ve kamu harcamalarında kesintiye gidilmesine yol açabilir.

(2) *Tüketim Maliyetleri:* Fiziki ve beşeri sermaye, AR-GE alanlarında yapılan daha fazla yatırım gelecekte hızlı büyümeye ve daha yüksek yaşam standardına ulaşılmasına neden olacaktır, ancak bugün için daha fazla yatırım daha az tüketim malına sahip olmamız anlamına da gelir.

(3) *Dinlenmeye Ayrılan Zaman Bağlamında Fırsat Maliyeti:* Nüfusun istihdam edilen kısmının oranında veya çalışma saatlerinde meydana gelen artış üretim hacmini ve yaşam standardını yükseltecektir, ancak bu durum daha önce çalışma dışı faaliyetlere ayırdığımız zamanın azalması anlamına gelir.

(4) *Diğer Sosyal Amaçlardan Vazgeçilmesi:* Daha yüksek oranda işyeri güvenliği, daha temiz bir çevre ve diğer sosyal amaçlarda başarılar sağlayabiliriz, ancak bu süreçte daha düşük bir ekonomik büyümeye razı olmamız gerekebilir.

EKONOMİK BAKIŞ 2

Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan'ın yaşadığı deneyimden elde edilen sonuçlar, diğer gelişmekte olan ülkeler için de çeşitli dersler çıkarmamıza olanak sağlamaktadır. Ancak, bu dört ülkenin paylaştığı bazı ortak özelliklerin gelişmekte olan diğer ülkeler tarafından paylaşılmadığını da belirtmek gerekir. Örneğin Asya Kaplanları adı verilen bu dört ülkede de ücretler, piyasa koşullarında arz ve talebe göre belirlenmekte, devlet işgücü piyasasına çok nadir müdahale etmektedir. Öte yandan bu ülkeler, homojen bir kültüre sahiptirler ve uzun yıllardan beri politik istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmamışlardır. Bunlardan da önemlisi, bu dört ülkede de içe dönük kalkınma stratejisinden dışa dönük stratejiye geçilirken ülkenin yönetiminde bulunanlar, ortaya çıkacak politik ve ekonomik maliyeti üstlenmeyi göze alabilmişlerdir. Çünkü bu tür bir dönüşüm uzun yıllar yüksek gümrük duvarları arkasında korunarak kolay ve yüksek oranda kar elde etmeye alışan grupların çıkarlarını ve üretimlerini ciddi biçimde zedelemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bu risk göze alınamamaktadır.

EKONOMİK BAKIŞ 3

Yapılan araştırmalar, demokrasi ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından antidemokratik koşullarda ve dünyaya kapalı olarak yaşayan birçok ülkenin kalkınma yolunda hiç de büyük adımlar atamadığı ortaya çıkmıştır. Dünya'da hala varlığını sürdüren diğer otoriter rejimlere bakıldığında da aynı durumu tespit etmek mümkündür. Dünya Bankası verilerine göre örneğin Irak, dünyanın ikinci büyük petrol rezervlerine sahip olmasına karşın, dünyanın en fakir ülkelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer petrol zengini olan Nijerya'da ise kişi başına gelir oldukça

düşüktür. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün, ancak bunların tümünde ortaya çıkan sonuç ortak: Demokrasiden uzaklaşarak kalkınmayı hızlandırmak mümkün değildir.

Bir ülkede, demokratik sistemin tüm kurumlarıyla oluşması, insanların bilgiye daha kolay ulaşması ve daha isabetli yatırım kararlarının alınmasını sağlayacaktır. Ekonomide rasyonel kararların alınması etkinlik ve verimlik üzerinde olumlu etkiler yaratacağı için ekonomik büyüme hızlanır. Öte yandan demokratik bir yönetimde eğitim ve sağlık gibi haklardan daha fazla yararlanılması ile kalkınma için gerekli olan eğitilmiş ve sağlıklı insan gücü de yetiştirilecektir. Sağlanacak politik istikrar ile birlikte dış kaynak akışı da hızlanacağı için ekonominin performansında bir yükselme beklenebilecektir.

EKONOMİK BAKIŞ 4

Türkiye'de gelir dağılımı araştırma sonuçları gelirin ne kadar bozuk olduğunu gösteriyor. Örneğin, TÜİK'in 2023 yılında yaptığı araştırmaya göre toplumun en zengin %20'si kullanılabilir gelirin %48,3'ünü alırken, gelirin geri kalan %51,7'lik bölümünü toplumun %80'i paylaşmak zorunda kalmaktadır.

Gelir dağılımının bozukluğu yönünden Türkiye Dünya'da ilk sıralarda yer almaktadır. OECD verilerine göre Türkiye gelir dağılımı adaletsizliğinin en yüksek olduğu 4. ülke olup, Avrupa'da ise ilk sırada yer almaktadır.

Gelir dağılımı düzeldiğinde, toplumun en düşük gelir elde eden gruplarının gelirinde bir artış olacağına göre bugüne kadar pazarın dışında kalan milyonlarca kişi pazara girecektir. Düşük gelirli gruplarda hane gelirinin büyük kısmı beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına ayrılmaktadır. Bu nedenle bu gruplarda, gıda ve kira harcamalarının toplam harcama içindeki payı çok yüksektir. Gelir arttıkça beslenme ve barınma için yapılan harcamaların toplam harcama içindeki payı düşer. Diğer harcamalara ayrılan payın oranı ise artar. Buna göre gelir arttıkça harcama kompozisyonunun değişmesi, gelir daha adil dağıldığı zaman pek çok sektöre yeni talep yaratılacağını göstermektedir. Düşük gelirli grupların satın alma gücünün yükselmesi, konfeksiyon, beyaz eşya, elektronik eşya, mobilya, eğitim, kültür gibi sektörlerde talebin artmasına neden olacaktır. Orta ve ortanın üstü gelir grubunun satın alma gücünün yükselmesi ise yukarıdakilere ek olarak, otomotiv ve konut sektörüne olan talebi arttıracaktır. Yüksek gelir grubunun gelirinin azalması ise lüks tüketim malları ile lüks otomobil ve konut talebinin azalmasına yol açacaktır.

Talep yapısında ortaya çıkması muhtemel bu değişim ister istemez yatırımların bileşimine de yansıyacaktır. Dolayısıyla toplumun geniş kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir ekonomik yapının ortaya çıkmasının temelleri de atılmış olacaktır. Artan yatırımlar ekonomide hızlı ve istikrarlı bir büyüme dönemini de başlatacak ve işsizlik azalma eğilimine girecektir. Bu da insanların geleceğe daha güvenle bakmaları ve kalkınmanın hızlanması anlamına gelmektedir.

NE ÖĞRENDİK?

1.a	2.c	3.b	4.a	5.e	6.d	7.c	8.a	9.d	10.b

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ACEMOGLU Daron, LAIBSON David ve LIST John A. (2016), "**Macroeconomics**" Global edition, Pearson, UK.

BAUMOL William J., BLINDER Alan S., **Economics: Principles and Policy**, 8th Edition, Harcourt College Publishers, Fort Worth, 1999.

BEGG David, FISCHER Stanley, DORNBUSCH Rudiger, **Economics**, 6th Edition, McGraw-Hill, London, 2000.

BOSWORTH Barry ve COLLINS Susan M. (2007), "**Accounting for Growth: Comparing China and India**" NBER Working Paper 12943.

CASE Karl E. and FAIR Ray C., **Principles of Economics,** Fifth Edition Prentice- Hall International, Inc., New Jersey, 1999.

COLANDER David C., **Macroeconomics**, Third Edition, Irvin McGraw-Hill, USA, 1997.

DAVIS Benjamin G., **Economics. An Integrated Approach**, Prentice Hall, New Jersey, 1997.

DOLAN Edwing, LINDSEY David E., **Economics**, 6th Edition, Dryden Press, Chicago, 1998.

FEENSTRA Robert C., INKLAAR Robert ve TIMMER Marcel P. (2015), "**The Next Generation of the Penn World Table**" American Economic Review, 105(10), 3150-3182

GRIFFITHS, Alan and WALL Stuart (eds.), **Applied Economics**, Tenth Edition, Prentice Hall, 2004.

GOTTHEIL Fred M., **Principles of Economies**, South Western College, Cincinnati, 1996.

GWARTNEY James D., STROUP Richard L., SOBEL Russel S. and MACPHERSON David A., **Economics: Private & Public Choice**, Tenth Edition South- Western, USA, 2003.

HALL Robert E. and LIEBERMAN Marc, **Economics: Principles and Applications**, Updated Second Edition, South-Western, USA, 2003.

HEATHER Ken, **Understanding Economics**, Prentice Hall, Londra, 2000. HUBBARD R. Glenn ve O'BRIEN Anthony Patrick (2015), "**Economics**" fiftih ed., Pearson, ABD.

KRUGMAN Paul, WELLS Robin ve GRADDY Kathryn (2014) "**Essentials of Economics**" 3rd ed.,Worth Publishers, ABD: New York.

LIPSEY Richard and CHRYSTAL K. Alec, **Principles of Economics**, Ninth Edition, Oxford University Press, New York, 1999.

LIPSEY Richard and CHRYSTAL K. Alec, **An Introduction to Positive Economics**, 8th Edition, Oxford University Press, New York, 1995.

LYONS Adrian, **Essential Economics,** Hodder and Stoughton, London, 1999. MANKIW Gregory N., **Principles of Economies**, 2nd Edition, Harcourt College

Publishers, Forh Worth, 2001.

MASTRIANNA Frank V., HAILSTONES Thomas J., **Basic Economics,** 10th Edition, South-Western College Publishing, Cincinnati, Ohio, 1995.

McCONNELL Campbell R., BRUE Stanley L., **Economics: Principles, Problems and Policies**, 14th Edition, Irwin-McGraw-Hill, Boston, 1999.

McEACHERN William A., **Economics: A Contemporary Introduction**, 3rd Edition, South-Western Publishing, 1994.

MULHEARN Chris, VANE Howard R., **Economics**, Macmillan, Basingstoke, 1999. PARKIN Michael, POWELL Melanie and MATTHEWS Kent, **Economics,** Fourth Edition, Addison-Wesley Publishing Company, 1998.

RAGAN James F. and THOMAS Lloyd B., **Principles of Economics**, Second Edition, The Dryden Press, USA, 1993.

RUFFIN Roy J. and GREGORY Paul R., **Principles of Economics**, Seventh Edition, Addison Wesley Longman, Inc., USA, 2001.

SCHILLER Bradley R., **Essentials of Economics**, McGraw-Hill, New York, 1996.

SLAVIN L. Stephen, **Economics**, Sixth Edition, McGraw-Hill Publishing, New York, 2002.

STANLAKE G.F., **Introductory Economics**, Harlow, Longman, 1995.

STIGLITZ Joseph E., **Economics**, WW Northon and Company Inc., New York, 1993.

STOCKMAN Alan C., **Introduction to Economics**, The Dryden Press, Fort Worth, 1996.

TABAN Sami, Muhsin Kar Kalkınma Ekonomisi 2014, Ekin Yayınevi, Bursa

TAYLOR John B., **Economics**, Second Edition, Houghton Mifflin Company, Boston, 1998.

TREGARTHEN Timothy, **Economics**, Publishers, New York, 1996.

TUCKER Irvin B., **Survey of Economics**, South-Western College Publishing, Third Edition, USA, 2001.

TÜİK, Gayrisafi yurtiçi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına (A21) göre zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları [2009=100],1998-2016 ve Nüfus

YILDIRIM Kemal, İktisat Teorisi T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1056, AÖF Yayınları No: 579 Editör Nüvit Oktay Eskişehir 1998

YILDIRIM Kemal, ŞIKLAR İlyas ve BAKIRTAŞ İbrahim, **Mikro İktisada Giriş,** Ekin Yayınevi, 2007, Bursa.

YILDIRIM Kemal, BAKIRTAŞ İbrahim ve YILMAZ Rasim, **Makro İktisada Giriş,** Ekin Yayınevi, 2007, Bursa.

_____MicroFinance Network, MikroFinance Network Financial Statistics 2000, www.mfn.org

YILDIRIM Kemal (Editör) Makroekonomi 14. Baskı Seçkin Yayınevi Ankara, 2019